

Frank Robin | Lars Ritter

ESZMÉK KÖNYVE

Frank Robin | Lars Ritter

ESZMÉK KÖNYVE

IDEOLOGIÁK TÁRHÁZA • 2024

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001461305

MÁSODIK KIADÁS
Javított, újratördelt kiadás

© Ideológiák Tárháza, 2024
Minden jog fenntartva!

Frank Robin magánkiadó, Gyód
www.ideologiaktarhaza.hu

X364574

Felelős kiadó
Frank Robin

Felelős szerk.
Frank Robin

Szerző
Frank Robin
Lars Ritter

Tördelő
Frank Robin

Társszerző
Muzslai Krisztina
Fodor Gergő
Czeferner Dóra
Dörner Csenge

Borítókép
Frank Robin

Illusztrálás
Frank Robin

Nyomdai munkák
Innovariant Nyomdaipari Kft., Algyő

Felelős vezető
Drágán György ügyvezető

ISBN 978-615-82468-4-2

TARTALOM

Előszó	7
POLITIKAI GYORSTALPALÓ	9
Ideológia	10
Politikai oldalak	14
A jobb- és baloldal eredete	14
Klasszikus oldalak	17
Modern oldalak	20
Új oldalak	23
Centrum	26
Harmadik út	28
Gazdasági oldalak	31
Gazdasági jobboldal	31
Gazdasági Baloldal	34
Gazdasági Harmadik út	35
Politikai ábrázolások	39
LIBERÁLIS IDEOLÓGIÁK	45
A liberalizmus története	46
Liberalizmus	62
Klasszikus liberalizmus	62
Neoliberalizmus	68
Szociálliberalizmus	74
Feminizmus	79

KONZERVATÍV IDEOLÓGIÁK 97

A konzervativizmus története 98

Tradicionalista konzervativizmus 106

Reakciós konzervativizmus 106

Forradalmi konzervativizmus 115

Szociálkonzervativizmus 122

Progresszív konzervativizmus 130

Liberális konzervativizmus 130

Kereszténydemokratizmus 137

Neokonzervativizmus 143

SZOCIALISTA IDEOLÓGIÁK 149

A szocializmus története 150

Babeufizmus 162

Utópista szocializmus 166

Keresztényszocializmus 173

Blanquizmus 183

Marxizmus 186

Szociáldemokratizmus 193

Bolsevizmus 202

Orosz bolsevizmus 202

Maoizmus 220

Dzsucseizmus 230

Polpotizmus 236

Guevarizmus 242

Posadizmus 247

ANARCHISTA IDEOLÓGIÁK 251

Az anarchizmus története 252

Szociális anarchizmus 264

Anarchomutualizmus 264

Anarchokollektivizmus 269

Anarchokommunizmus 272

Anarchoszindikalizmus 279

Individualista anarchizmus 287

Egoizmus 287

Illegalizmus 290

Libertarizmus 293

Anarchokapitalizmus 299

Pacifista anarchizmus 304

Nemzetianarchizmus 318

NACIONALISTA IDEOLÓGIÁK 325

A nacionalizmus története 326

Polgári nacionalizmus 337

Etnokulturális nacionalizmus 342

Konzervatív nacionalizmus 342

Soviniszta nacionalizmus 350

FASISZTA IDEOLÓGIÁK 355

A fasiszmus története 356

Klasszikus fasiszmus 366

Olasz fasiszmus 366

Francia fasiszmus 377

Orosz fasizmus	386
Falangizmus	393
Nemzetiszolidarizmus	401
Klerikálfasizmus	405
Rexizmus	405
Legionarizmus	411
Brazil integralizmus	417
Szinarchizmus	423
Nemzetiszocializmus	432
Hitlerizmus	432
Brit fasizmus	447
Hungarizmus	453
Nemzetibolsevizmus	462
ÖKOLOGISTA IDEOLÓGIÁK	471
Az ökológizmus története	472
Ökoszocializmus	488
Ökoanarchizmus	494
Szociálökológizmus	494
Ökoprimítivizmus	503
Mélyökológizmus	509
Ökofasizmus	514
Online bibliográfia	523

ELŐSZÓ

Könyvünk célja az ideológiák és történetük, főbb eszméik és logikájuk közelebbről, rövid bemutatása, valamint a kapcsolódó történelmi események futólagos áttekintése és az egyes témákhoz tartozó fogalmak tárgyilagos, értékítélet-től mentes magyarázata. Jelen mű ízelítője a *Politikai filozófiák zsebkönyve (2021)* és az *Eszmék zsebkönyve (2024)*; előbbi a meglehetősen rövid terjedelme révén éppen csak betekintést engedett az ideológiák bonyolult világába; utóbbi csupán ennek a könyvnek a rövidebb terjedelmű, történelmi áttekintők nélküli verziója, így nem mélyül el túlságosan a tárgyalt fejezetekben.

Fontos tisztázni, hogy ez a könyv egy ismeretterjesztő mű, nem pedig tudományos szakirodalom, így nem akar túl sok lenni, továbbá a kevesebb néha több elvére épül. Ez azt jelenti, hogy mindenekelőtt nem professzoroknak és akadémikusoknak ajánljuk, hanem többek közt olyan középiskolásoknak és egyetemistáknak, akik érdeklődnek a politika iránt, ám nem akarnak vagy nincs idejük arra, hogy több száz könyvet kézbe véve gyűjtsenek információt műveltségük megszerzéséhez. Az *Eszmék könyve* összességében nem más, mint egy elfogulatlanul megírt politikai és ideológiai gyorstalpaló; nem magasztaltunk és nem kritizáltunk; egy-egy adott eszmerendszer toposzait az élvezhetőség és a nagyobb hitelesség kedvéért saját narratívájában, saját szemszögéből írtuk meg. Ezzel az volta szándékunk, hogy mindegyik ideológiát úgy mutassunk be, ahogyan annak képviselői is tennék, éppen ezért nem törekedtünk az adott ideológia vagy annak teoretikusa állításainak kétségbevonására és helyreigazítására.

Az ideológiák bűneiről és az egyes követők, politikusaik által végrehajtott szörnyűségekről, népirtásokról ebben a könyvben nem esik szó, mivel egyrészt nem célunk az ideológiákra vonatkozó antipátia vagy szimpátia kiváltása, másrészt meggyőződésünk, hogy ezen történetek elmesélése ilyesmire nem is volna alkalmas. Így tehát csak azért, hogy megfeleljünk a társadalmi és talán akadémiai elvárásoknak, nem tértünk ki a száz másik könyv által már a végletekig sulykolt és koptatott olyan történelmi eseményekre, amelyek emberek tömeges halálával végződtek. Úgy gondoljuk, kivétel nélkül minden eszmerendszer és vallás nevében követtek el elítélendő cselekedeteket, és valószínűleg a jövőben még számtalanszor fognak is.

Ami a könyv külsőségeit illeti: törekedtünk a tőlünk megszokott stílusra, továbbá szakítottunk az ismeretterjesztő könyvekre jellemző, hagyományosan egyszerű dizájnnal. A borító – ami egyesekben esetleg a túlzásfűlés és a giccs

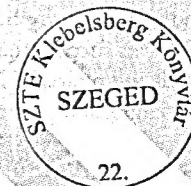
érzetét keltheti – lényegileg figyelemfelkeltő célzattal készült olyanra, amilyenre. A borítót két világháború közti, illetve második világháborús és hidegháborús plakátok elemei alkotják, de nem csupán ész nélkül egymás mellé rakosgatva: a borító egészének komoly jelentéstartalma van, melynek felfedezését az olvasóra bízuk.

A szövegek stilisztikai megmunkálásával kapcsolatban fontosnak tartottuk, hogy mind az érdeklődő laikusok, mind a témában jártas olvasók számára egyaránt érthető módon fejezzük ki magunkat, így tehát mind a fogalmazás, mind a szakkifejezések használata terén igyekeztünk az aranyközéputat megtalálni. A személyek, szervezetek és mozgalmak neveit mindenütt vastagon kiemeltük, hogy az olvasó könnyebben megtalálhassa azokat a könyv lapozgatása közben, továbbá – mivel a könyv elsősorban laikusok számára készült, és nem számíthattunk arra, hogy minden olvasó ismerni fogja a történelmi események pontos dátumait, vagy a személyek születési és halálozási éveit – szinte minden esetben feltüntettük az évszámokat a nevek, irodalmi művek és események után. Ha valaki az elejétől a végéig elolvassa, biztosan úgy fogja érezni, hogy tudása óriásit nőtt, sőt talán még azok is megjegyeznek majd jó néhány évszámot, akiknek ez nem az erőssége. Több fejezetben használtunk anakronisztikus (elavult) és különböző ideológiák teoretikusai által gyakran használt, sajátos fogalmakat is, melyek mind az adott ideológia hű bemutatását szolgálják.

Ami még magyarázatra szorulhat, az egyrészt a bizonyos fejezetek terjedelmében mutatkozó aránytalanul nagy különbség. Az olvasó többször úgy érezheti, hogy egy ideológiát nem fejtettünk ki eléggé, túl rövid lett a többihez képest, ugyanakkor fontos megérteni, hogy az aránytalanságnak oka van: az eredetileg 500 oldalnak szánt könyv 600 oldalnál is hosszabb lett, ahhoz pedig ragaszkodtunk, hogy több kötetre ne legyen szükség. Emiatt találkozni fogtok olyan eszmerendszerekkel, amelyekről csak 3-5 oldalt, valamint olyannal is, amelyről 10-15 oldalnál is többet írtunk. A hely szűkössége miatt mérlegelnünk kellett, mely témákat érdemes jobban kibontani, és melyekről elegendő egy valóban nagyon rövid, de elégséges ismertető. Ezenfelül szót kell ejteni arról is, hogy a könyvben csak a leglényegesebb ideológiák szerepelnek; természetesen ennél sokkal több létezik, de többre nem volt lehetőségünk kitérni, még említés szinten sem. Egy ideológia bemutatása rendszerint két részből áll: rövid történelmi áttekintő és a főbb eszmék ismertetése – mindazonáltal van egy-két olyan fejezet, ami ettől eltér. A struktúra illetően elgondolása saját ötleten alapul, reményeink szerint átláthatóbbá teszi a művet, és a benne való keresést és tájékozódást nagyban segíti. Ugyanakkor mindez magában foglal bizonyos mértékű kísérletezést, aminek eredményességében nem vagyunk és nem is lehetünk százszázalékosan biztosak – ezért az olvasók türelmét, megértését és segítségét kérjük.

Frank Robin

POLITIKAI GYORSTALPALÓ

FRANK ROBIN

IDEOLOGIA

Mivel könyvünk fő témái a politikai ideológiák, így értelemszerűen nem mehetünk el amellett, hogyan és mikor jött létre az „ideológia” kifejezés, valamint milyen értelmezések születtek ezzel kapcsolatban. A politikafilozófia és az ideológiák világában nincs sem konszenzus, sem pedig egyetemes igazság. A témában különböző elméletek születtek és születnek mai napig, így tehát nem lehet egyértelműen kijelenteni azt, hogy valamely gondolkodó, ideológus vagy filozófus állítása megkérdőjelezhetetlen tény. Minden ember politikai gondolkodó, akár tisztában vannak ezzel, akár nem. Mindnyájan véleményt alkotunk, felvázoljuk az általunk tökéletes rendszert, beszélgetünk és vitatkozunk vallásról, filozófiáról, társadalomról, eszmékről, világnézetekről, közügyekről stb. Nap mint nap találkozhatunk olyan kifejezésekkel is, mint „liberalizmus”, „konzervativizmus”, „szocializmus”, „anarchizmus”, „fasizmus” stb., de a politikusok, a sajtó vagy a hétköznapi emberek ritkán használják őket jelentésük valódi értelmében.

AZ IDEOLÓGIA JELENTÉSE

Az ideológia az egyik legvitatottabb fogalom a politikában, mivel már ezerféleképpen definiálták az 1700-as évek végétől, és napjainkig sem sikerült a meghatározásával kapcsolatban dűlőre jutni. A fogalommal összefüggő mindennapi viták valószínűleg abból fakadnak, hogy a gondolkodók között még az eszmék és hiedelmek politikai szerepéről sincs egyezés, nem beszélve például az idealizmus és materializmus közti örökös szakadékról, ami áthidalhatatlanná teszi az előrelépéseket. Antoine Destutt de Tracy (1754–1836) liberális filozófus a francia forradalom (1789–1799) idején alkotta meg a francia *idéologie* (ideológia) szót, amit 1796-ban használtak először a nyilvánosság előtt. Tracy a görög *idea* (eszme) és a *-logia* (tan) szavakat összekapcsolva hívta életre az ideológiát, ami az „eszmétudomány” szinonimájának felelt meg. Abból indult ki, hogy az eszmék eredetét lehetséges objektíven is feltárni, ebből pedig az következik, hogy az ideológia tudománnyá minősíthető; méghozzá olyanná, ami a biológia, geológia, zoológia és minden más fölé kerül. Tracy meggyőződése volt, hogy minden kutatás eszméken alapul, és amennyiben így van, úgy az eszmétudomány pedig a tudományok királya, és megilleti a legfelső hely.

A 19. századtól a marxistáknak is megvolt a véleménye az ideológiáról: Marx és Engels tanai szerint az ideológiákat káprázat fogja körül, így tehát minden törekvésük

hamis és téves; nem beszélve arról, hogy lényegében a tudomány ellentétéként tekintettek rá. Szerintük a tudomány egyenlő az igazsággal, míg az ideológia csak hazugság lehet, ugyanis annak képviselője sosem képes elismerni, hogy valójában a többség elnyomására építi fel ideálisnak vélt rendszerét, hiszen azt őrajta és támogatóin kívül senki más nem véli ideálisnak. Ami mivel elnyomásra épül, kizárólag addig tud fennmaradni, amíg „az ideológiát fenntartó osztály” uralkodik. Itt Maixék tulajdonképpen a kapitalizmusra utaltak, mely rendszert szerintük a proletariátus idővel gyökerestül fel fog számolni. Marx *A német ideológia* (1846) című művében leírta, hogy szerinte a mindenkori „uralkodó osztály” diktálja a domináns eszméket, merthogy akik betöltik az „anyagi” uralkodói szerepet, azok gyakorolják a „szellemi” uralmat is. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy az uralkodó osztály eszméi mindig hamisak, és csak arra valók, hogy eltereljék az alárendelt társadalmi osztályok figyelmét, azaz téveszméket gerjesszenek: például a proletariátusban azért, hogy ne ismerjék fel vagy ne foglalkozzanak azzal, hogy a burzsoázia kizsákmányolja őket.

A 20. század elején ez a gondolat megváltozott, és a marxisták is végül elismerték, hogy minden osztálynak – így a proletariátusnak is – van ideológiája, Lenin korában pedig már úgy hitték, hogy minden társadalmi osztálynak megvan a maga ideológiája – így a munkásoknak például a marxizmus. Talán a legfontosabb személy az ideológia negatív jelentésének megszüntetésében a magyar nemzetiségű német szociológus, Mannheim Károly (1893–1947), aki az *Ideológia és utópia* (1940) című könyvében magyarázta, hogy az ideológiák voltaképpen olyan gondolkodási rendszerek, amelyeknek célja egy adott társadalmi rend védelme, valamint egyes politikai csoportok érdekeinek kifejezése.

A második világháború (1939–1945) utáni 1950–60-as években számos liberális politikafilozófus és történész meggyőződése lett, hogy az ideológiák valójában „világi vallások”, melyek képviselői elnyomnak minden más politikai gondolatot, amelyek nem egyeznek az övékével – ide sorolták negatív példaként a kommunizmust és a fasizmust. A liberálisok mellett a konzervatív gondolkodók is negatívan ítélték meg az ideológiákat azzal, hogy lényegében a „dogmatizmus” szinonimájaként tekintettek rájuk. Ennek ékes példája az angol filozófus, Michael Oakeshott (1901–1990) *Politikai racionalizmus* (1962) című könyve, melyben az ideológiákat a világtól elszakadt, absztrakt kísérleteknek nevezte. Az angolszász konzervatívok realistának vallják magukat, így az ideológiák helyett inkább a történelmi tapasztalatok mentén szeretnék politizálni.

Az 1960-as évek végétől napjainkig, avagy a posztmodern gondolkodás erőteljes megjelenése óta sokat változtak az ideológiák. Ebben az időben tűntek fel az „új” ideológiák (neomarxizmus, neoliberalizmus és neokonzervativizmus stb.), amelyek valójában egyáltalán nem újak, hiszen gyökereik visszavezethetők minimum a 18–19. századig. Az „új” ideológiák tehát az elődeikhez szorosan kapcsolódnak, az eltérés pusztán annyiban áll, hogy ezek már alkalmazkodnak az aktuális korszakhoz. A múlt problémái helyett korunk kérdéseivel óhajtanak foglalkozni, és azokra megfelelő választ adni, továbbá a hozzáállásuk és módszereik igazodnak a mai normákhoz. Egy-egy ideológia kialakulására mindig óriási

hatással van az aktuális politikai gondolkodás és korszellem, melyek magukban foglalják a gazdasági, társadalmi és kulturális helyzetet, lévén az ezekre adott reakció hívja életre a friss politikai eszmerendszereket. Így tehát egy meghatározott időben és térben létrejött ideológia sosem – vagy csak igen ritkán – alkalmazható egy másik időben és térben fennálló állapotra. Emiatt van az, hogy ahogyan haladunk előre az időben, a régi ideológiákat vagy a korhoz igazítják, vagy teljesen újat hoznak létre, ezek pedig a fennálló problémákra adnak konkrét válaszokat és megoldási javaslatokat.

A 21. században társadalomtudományi szempontból az ideológia jelentése semleges, és olyan koherens eszmerendszert jelöl, amely alapot biztosít a szervezett politikai cselekvésnek; ez pedig jelentheti a status quo (fennálló állapot) megőrzését, megreformálását vagy gyökeres átalakítását. Fontos tudni, hogy minden egyes ideológia a maga szemszögéből írja le a fennálló rendszert: ha pozitívan tekint rá, akkor a megőrzését, ha pedig negatívan, akkor vagy a reformokkal való átalakítását, vagy egy forradalommal történő megdöntését tűzi ki célul. Az ideológia voltaképpen leír egy modellt a jövőről és az ideális társadalomról, majd pedig felvázolja, hogy azt hogyan és milyen eszközökkel lehet megvalósítani. Az ideológiák ámbár különböznek egymástól, de a könyvünket végigolvasva meggyőződhetünk arról, hogy ezek nem egymástól elzárt gondolatrendszerek, hanem olyan eszmei vonulatok, amelyek több ponton is fedhetik egymást. Ez azt jelenti, hogy több ideológiával is azonosulhattok részben vagy egészben, nem kell magatokat egyetlen eszmerendszerbe beskatulyáznótok.

IDEOLOGIÁK NARRATÍVÁI

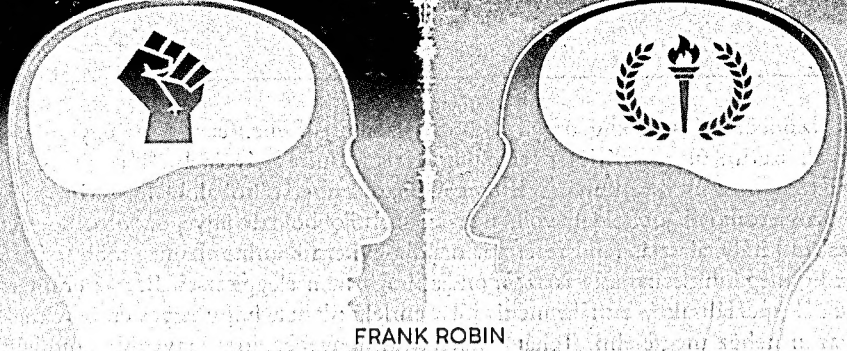
Ejtsünk néhány szót arról, hogy az ideológiák miként határozzák meg saját magukat. Képzeliünk el egy polcokkal teli üres szekrényt, melyre az ideológiák képviselői a saját értékeiket helyezik fel, tulajdonképpen hierarchiába rendezve azokat. Az életünkben jelenlévő rengeteg „eszmei értékből” minden ideológia képviselője valamennyit a kezébe vesz, majd azokat fontossági sorrendben felhelyezi saját szekrényének polcaira. A legfelső polcra a legfontosabb értékek kerülnek, a legalsóra pedig értelemszerűen a legkevésbé jelentősek, végül a szerintük hitvány „értékek” fel sem kerülnek. A radikálisabb ideológiák követői azonban nemcsak polcra helyezik saját értékeiket, hanem még össze is hasonlítják azokat más ideológiák polcaival, keresve az általuk hitványnak ítélt értékeket. Ezután kimondják, hogy minden más ideológia, amely az általuk felhelyezett értékeket nem ugyanabban a sorrendben helyezték fel, vagy egyáltalán nem is helyezték fel a polcokra, azok a szemükben mind riválisok, súlyosabb esetben ellenségek. Az érthetőség kedvéért vegyünk egy példát:

- » Egy baloldali embernek a szabadság, egyenlőség és testvériség a legfontosabb értékek, és minden mást ezek alá helyez.
- » Egy jobboldali ember ezzel nem feltétlenül fog egyetérteni, mivel ezek az értékek számára vagy kevésbé fontosak, vagy elutasítandóak.

Az ideológiák mindig önmagukhoz viszonyítják ellenfeleiket is: egyes centristák szerint ők a „mérleg nyelve”, így valami minél távolabb áll az elképzeléseiktől, az számukra annál szélsőségesebb; számos szélsőbaloldali szerint még a Szovjetunió is jobboldali volt; néhány szélsőjobboldali úgy gondolja, hogy a szabad királyválasztás rendszere már majdhogynem kommunizmus; több fasiszta pedig még a hitlerizmusra is azt mondja, hogy nem elégé náci. Bár az említett példák speciálisak és ritkák, mégis jól szemléltetik azt, hogy egyes embereknek igazán nehéz megfelelni. Tehát a narratívák lényege, hogy egy olyan modellt hozzanak létre, amelyben egy ember számára a saját ideológiája a világ közepe, és minden mást ehhez viszonyítva határoz meg:

- » A jobboldal narratívájában ők az emberi hagyományok és a civilizáció védelmezői, mindenki más pedig felforgató;
- » A baloldal egy része a nyomorúságos helyzetben élő, kizsákmányolt és elnyomott réteg felszabadítójaként tekint magára;
- » A centristák szerint ők a béke és a jólét követői, az értékeikre való legnagyobb fenyegetést pedig a politikai dogmák jelentik;
- » A harmadikutasok szerint épp a politikai dogmák a legfontosabbak, az emberiség pedig „igazhívókra” és a többi eszmerendszer által képviselt „hitetlenekre” csoportosítható.

Érdekesség, hogy az egymástól túlságosan eltérő, kevesebb egymás közti átfedéssel rendelkező ideológiák képviselői között nem olyan jellegzetesek és hevesek a politikai viták, mint az egymáshoz hasonló ideológiák között. Például elenyésző, nem túl agresszív veszekedések születnek egy kommunista és egy liberális között, mert ismerve egymás világnézetét, tudják, hogy óriási különbség van közöttük, amit nem lehet áthidalni; ugyanakkor a kommunizmuson belül például egy leninista és egy maoista, vagy a liberalizmuson belül egy neoliberais és egy szociálliberális személy között sokszor vérre menő viták – vagy inkább veszekedések – zajlanak le, mivel mindketten azzal vádolják egymást, hogy ők nem igazi kommunisták, vagy nem igazi liberálisok. Gondoljunk bele: amennyiben az ideológiákat kivesszük a képből, akkor a mindennapi életre is igaz ez a jelenség, hiszen a túlságosan eltérő személyiségű emberek sokkal kevesebbet veszekednek, mint a kísértetiesen hasonlóak. Jóllehet minden ideológia eltérő, mégsem szabad azt állítani, hogy egyik vagy másik „gonosz” vagy „jóságos”, mert ez nézőpont kérdése; a nézőpontot pedig az adott kultúra, szokások, környezet, nevelés, korszellem, általános narratívák és egyebek határozzák meg. Egy ideológia azért jön létre, hogy változást hozzon az emberek életébe, remélve, hogy segítségével az aktuális helyzet jobbá tehető. Az, hogy mit jelent a „jobbá”, az volna a „nézőpont kérdése”, ami teljesen szubjektív, tehát objektívan nem megítélhető. Az ideológia csupán eszköz, amit az emberek saját motivációik, céljaik és belátásuk szerint használhatnak.

FRANK ROBIN

POLITIKAI OLDALAK

Ahhoz, hogy megértsük, miért kategorizálják a politikai ideológiákat, először azt érdemes bemutatni, hogyan és miért alakultak ki a politikai oldalak, majd ezután megtárgyalhatjuk a különböző pozíciókat is. Először a jobb- és baloldaliság különböző értelmezéseivel fogunk foglalkozni, majd kitérünk a kulturális-ideológiai baloldalra és jobboldalra. Végezetül szót ejtünk a harmadikutaságról és a centrizmusról is, mint a jobb-bal kettősség alternatíváiról, amelyeket mai napig egyfajta bizonytalanság övez körül.

FRANK ROBIN

A JOBB- ÉS BALOLDAL EREDETE

A jobb-bal dichotómia (kettősség), avagy a „jobboldal” és „baloldal” kifejezések teljes mértékben a modern kor jelenségei, hiszen csak a francia forradalom (1789–1799) idején jelentek meg, eleinte az 1789-es Nemzetgyűlés ülésrendje által, méghozzá a következőképpen:

» A baloldalon ültek a forradalmi változásokat óhajtó, szocialista és radikális liberális, valamint nacionalista politikusok, akik a szabadság, egyenlőség, testvériség, jogok, köztársaság és a progresszió pártján álltak. Ide tartozott a *Jakobinus Klub*, a *Cordelier Klub* és az *1789 Klub*.

» A centrumban ültek a konzervatív liberálisok és polgári nacionalisták, akik nem álltak egyértelműen sem a baloldal, sem a jobboldal mellé. Ők voltak azok, akik mérsékelt politikát folytattak, támogatva a reformokat és egy konszenzusos alkotmányos monarchia bevezetését. Ekkor még a *Monarchien Klub* képviselte a centrizmust.

» A jobboldalon ültek az abszolút monarchiát, az arisztokráciát és a feudalizmust megtartani kívánó politikusok. Ők voltak azok a reakciós konzervatívok, akik foggal-körömmel ragaszkodtak a régi rendszerhez (ancien régime) és annak tradícióihoz, autoritásához, rendjéhez és hierarchiájához.

Mivel a radikális forradalmárok elüldözték a (reakciós) jobboldalt, ami a Nemzetgyűlésben (vagy a későbbi Nemzeti Konventben) már nem volt jelen; ez az ülésrend 1791-ben átalakult, tehát megváltozott a jobb- és baloldalon ülők milyensége is. Ez azt jelenti, hogy gyakorlatilag megüresedett a politikai jobboldal, így a mérsékelt baloldalon és a centrumban ülők egy része átült az ülésterem jobboldalára. Tehát lényegében a jobboldal elüldözésével a baloldal és a centrum töltötte fel az üléshelyeket, vagy ha úgy tetszik, újabban ők lettek a „jobboldal”. Ezért hiszik ma sokan azt, hogy a liberálisok kulturálisán jobboldaliak, de nem veszik figyelembe azt a tényt, hogy ennek az ideológiának a korai képviselői a forradalom későbbi éveiben nem azért ültek a jobboldalon, mert konkrétan ahhoz a politikai oldalhoz tartoznak, hanem azért, mert addigra már felszámolták a jobboldali szervezeteket, politikusaik pedig emigrálni kényszerültek. Tehát 1791-ben így nézett ki az ülésterem:

» A baloldalon ültek azok a (korai szocialista) forradalmárok, akik a parasztokat, munkásokat és az alsó középosztályt, avagy a kispolgárságot támogatták, és egy radikálisan egyházellenes, köztársaságpárti diktatúrát akartak létrehozni. Ezt az oldalt képviselte a *Jakobinus Klub* bal szárnya (hegypártiak) és a *Cordelier Klub*.

» A centrumban ültek a mérsékeltek, akik továbbra sem kötelezték el magukat egyik vagy másik oldal mellett, ráadásul kitartottak a politikai konszenzusokra való törekvés mellett.

» A jobboldalon azok a radikális, köztársaságpárti és a tőkés nagypolgárság mellett kiálló liberálisok helyezkedtek el, akik korábban még a baloldalon ültek. Ez az új ülésrend teremtette meg a gazdasági ellentéteket, mert az ülésterem bal felében az antikapitalista (szocialista) baloldal, a jobboldalon pedig a kapitalista (liberális) baloldal foglalt helyet. Ezt az oldalt képviselte a *Gironde*, avagy a *Jakobinus Klub* jobb szárnya.

Az 1793-as évtől újból átrendeződtek a politikai erőviszonyok. A jakobinusok jobb szárnya (*Gironde*) kivált a klubból, majd nem sokkal később le is tartóztatták őket, ezzel újból megüresítve az ülésterem jobb oldalát. Majd 1794-ben, mikor véget ért a jakobinus terror, a baloldalt is feloszlatták, kivégezték, elüldözték, és így konkrétan csak a centrum liberálisai maradtak meg, akik a monarchizmust és a radikális demokratizmust egyaránt elutasították. I. Napóleon (1769–1821) francia császár uralkodása után, az 1814-től kezdődő Bourbon-restauráció idején új politikai klubok alakultak, ráadásul a „jobb-közép”, „szélsőjobb”, „balközép” és „szélsőbal” kifejezések is elterjedtte váltak, melyek a különböző ideológiai árnyalatok megkülönböztetésére szolgáltak. A szélsőjobbot és a szélsőbalt a „radikálisok”, a kompromisszumkész jobboldalt és a baloldalt, valamint a centrumot pedig a „mérsékeltek” képviselték.

» A baloldalon ültek azok a „függetlenek”, akik sem az abszolutizmust, sem az alkotmányos monarchiát nem támogatták.

» A centrumban ültek az alkotmányos monarchisták.

» A jobboldalon a reakciós konzervatívok foglaltak helyet, akik teljes mellészélességgel kiálltak a király abszolút uralma mellett.

Az 1848-as forradalmak után „baloldalinak” tartották a liberalizmust, a nacionalizmust és a szocializmust, „jobboldalinak” pedig egyedül a konzervativizmust. A baloldali pártok nevében gyakran megtalálható volt a „republikánus” (köztársaságparti) kifejezés azért, hogy kihangsúlyozzák radikálisan monarchiaellenes és modernista nézeteiket; a jobboldal pedig elkezdte magát „konzervatív” vagy „monarchistának” nevezni. A 19. század végén kialakuló „harmadik út” vagy „harmadik pozíció” erre a jobb-baloldali megosztottságra adott választ, mondván, ez a polarizáció teljesen értelmetlen, a lényegi kérdés ugyanis nem az államvezetés módja, hanem a vezetők rátermettsége. A centristák hasonlóképpen vélekedtek, bár inkább a gyakorlati megfontolások és a kompromisszumkeresésük eredményeként. Az első világháború (1914–1918) alatt teljesen átformálódtak az erőviszonyok, és maguk a politikai ideológiák között is születtek újak, továbbá voltak, amelyek jelentős változáson mentek keresztül. Például a nacionalizmus maga mögött hagyta baloldaliságát, majd összefonódott hol a konzervativizmussal, hol a fasizmussal. A szocialisták egy része pedig vagy radikalizálódott, vagy jelentősen mérséklődött és reformistává vált. Tulajdonképpen minden ideológia átalakuláson ment át, így kialakítva azt a politikai spektrumot, amit ma ismerünk:

» A baloldalon a modernisták és posztmodernisták foglalnak helyet, és ezek az oldalak rendszerint egymással szemben állnak a baloldalon belül. Voltaképpen a kommunisták, szociáldemokraták, ökológisták, anarchisták, szociálliberálisok és neomarxisták stb. mind a baloldalon helyezkednek el, preferált gazdasági rendszertől függetlenül.

» A centrumban jelenleg azok a posztliberálisok helyezkednek el, akik – megtartva a modernista és liberális értékrendet – hadat üzennek a politikai oldalak megosztottságának, egyesítve a jobb- és baloldal mérsékelt erőit egy nemesebb cél vagy ügy érdekében.

» A jobboldalon ma a modernizmussal és posztmodernizmussal kiegyező, mérsékelt jobboldaliaktól a populistákon és a nemzetállamokban gondolkozókon át, a reakciós szélsőjobboldalig minden árnyalatot megtalálunk. A mérsékelt és szélsőjobboldaliak éppúgy harcot folytatnak egymással, ahogyan a baloldalon a posztmodern és a modern gondolkodás táborai.

» A harmadik út ideológiái azt állítják, hogy a jobb-bal megosztottság hamis törésvonalak mentén, mindössze a politikai elit hatalmi céljaiból, mesterségesen van fenntartva. A forradalomban és az általa létrejövő, egységes közösségekben hisznek, valamint abban, hogy kizárólag ideológiák mentén lehet politizálni – tehát a centrum „elvtelenségét” és konszenzusos megoldási javaslatait kérdés nélkül elutasítják.

A jobb-bal kettősség nagyon tág értelmezéssel bír, hiszen számos ellentétpárt sorolhatunk fel, melyek alapján megszülethet két egymással szemben álló oldal: kollektívizmus és individualizmus; tradicionalizmus és progresszivizmus; tekintélyelvűség és szabadelvűség; hierarchia és mobilitás; patriotizmus és kozmopolitizmus; forradalmiság és reformizmus stb. A legtöbb félreértés abból adódik, hogy amikor valaki „jobboldalról” vagy „baloldalról” beszél, nem teszi hozzá, milyen ellentétpár szerint használja ezen szavakat. Egyáltalán nem mindegy, hogy kontinentális európai, angolszász vagy távol-keleti politikát tárgyalunk éppen, hiszen a kulturális, filozófiai és történelmi eltérések miatt teljesen lehet a jobb-bal közötti különbség. Szeretnénk felhívni a figyelmet arra, hogy könyvünkben kontinentális európai értelemben írunk a jobboldalról és a baloldallal, valamint azokat „klasszikus”, „modern” és „új” kategóriákra bontjuk szét, hiszen ahogy említettük, nem csupán térben, hanem időben is eltérő a tárgyalt ellentétpár jelentése.

FRANK ROBIN

KLASSZIKUS OLDALAK

A klasszikus politikai oldalak (1789–1914) a már említett francia forradalom (1789–1799) Nemzetgyűlésének és Nemzeti Konventjének üléstermékéig vezethető vissza, ahol a különböző ideológiák más és más társadalmi osztályokat és eszméket képviselve rendeződtek jobboldalra és baloldalra. Ezek az oldalak és ideológiái a 20. század elején, az első világháború (1914–1918) alatt és után drasztikusan átalakultak, így onnantól már „modern” jobboldalról és baloldallal beszélhetünk.

KLASSZIKUS BALOLDAL

A klasszikus kulturális-ideológiai baloldal meghatározója röviden a „szabadság, egyenlőség, testvériség” hármas jelszó. Persze, ez nem ilyen egyszerű, hiszen a baloldal már a reneszánsz kortól fogva formálódott, méghozzá többek közt főleg az alábbiak hatására:

» Humanizmus és reformáció;

» Empirizmus és racionalizmus;

- » Materializmus és szabadgondolkodás;
- » Felvilágosodás és az enciklopédisták;
- » Szabadelvűség és nemzeti identitás;
- » Szekularizáció, deizmus, ateizmus;
- » Alkotmányosság és parlamentarizmus;
- » Forradalmak, parasztlázadások, polgárháborúk;

Ezek mindegyike elősegítette a francia forradalom liberalizmusának, nacionalizmusának és szocializmusának kiteljesedését. A konzervativizmus ezekre válaszul fogalmazta meg önmagát és öntötte ideológiai formába a régi rendszer (ancien régime) szellemiségét. Miután a 19. századra a legtöbb európai államban a feudalizmust felváltotta az ipari kapitalizmus, a csalódott gondolkodók már a kapitalizmus meghaladásáról kezdtek beszélni. A szocializmus kapitalizmusbírálata kellőképpen felborította a politikai egyensúlyt: többé már nem a régi rendszer volt a legnagyobb ellensége a baloldaliaknak, hanem a kapitalizmus és annak túlkapásai, ami az akkori szocialisták szerint a feudalizmushoz hasonlóan elnyomta az alsóbb rétegeket. A szocializmus és liberalizmus közti harc mellett a századforduló közelében megjelentek a mindkettőt egyaránt elutasító gondolatok is, megteremtve a „harmadik utat”.

LIBERALIZMUS

A liberalizmus főleg a centrumban és a baloldalon volt jelen, és elsősorban gazdasági változásokat szorgalmaztak, melyek eléréséhez először legtöbb esetben meg kellett vívniuk polgári forradalmukat a régi rendszerrel szemben. Ők képviselték a kapitalizmust, melynek bevezetéséhez elsősorban le kellett rombolni a feudalizmus által fenntartott hűbéri viszonyokat, a hierarchiákat és a premodern korlátokat. A 19. században a liberalizmus és a szocializmus közötti harc igencsak jelentőssé vált, azon belül a szabadpiaci kapitalizmus és az újraelosztási rendszer közötti rivalizáció is megjelent, melynek hatására a liberalizmus kétfelé szakadt: szociálliberalizmusra és (klasszikus) liberalizmusra. A szociálliberalizmus amellett, hogy kapitalista volt, szolidaritott a munkásosztállyal is, tehát szociálisan érzékenyebb is volt. Ebben az időben kelt életre a feminizmus, ami eleinte a liberalizmus egyik ága volt, képviselői pedig kifejezetten a nők emancipációjára törekedtek.

SZOCIALIZMUS

A szocializmus társadalmi egyenlőséget és igazságosságot, újraelosztást, valamint a munkásság és a parasztság védelmét tűzte ki célul. Ez az eszmerendszer nemcsak kulturális-ideológiai értelemben baloldali, hanem gazdaságilag is, eltérően a liberalizmustól, ami a jobboldali, kapitalista gazdaság pártján állt.

A modernista baloldalon tehát szembenállás volt a liberálisok és a szocialisták között, ami nem csak 18., hanem a 19. és 20. században is alapjaiban meghatározta a világpolitikát. A szocializmus az 1800-as évektől különösen meghatározóvá és egyre sokszínűbbé, szerteágazóvá vált azáltal, hogy különféle utópista és „tudományos” szocialista ideológusok tűntek fel, mindannyian egyedi elképzelésekkel és célokkal. A tévhit ellentétben a szocializmus nem Marxtól ered, sőt a kommunizmus sem, hiszen ahogy minden irányzatnak, úgy ennek a gyökerei is visszavezethetők akár az ókorig, sőt az őskorig is. A marxizmus egy új ideológiai irányzatot jelentett, hiszen elutasította a korára jellemző utópista szocializmusokat és anarchizmusokat. Ez azért volt figyelemre méltó, mert Marxék előtt a legtöbb kommunisztikus eszme vagy vallási és idealista eredetű, vagy teljesen gyakorlatlan és népszerűtlen volt. A számos 19. századi kommunista ideológián kívül megszülettek az anarchista és libertárius, keresztényszocialista eszmék a baloldalon, melyek közül a legtöbb eljelentéktelenedett a 20. század elejére – a marxizmus pedig a legnépszerűbb baloldali ideológiává vált.

NACIONALIZMUS

A klasszikus nacionalizmus eleinte nem jelentett önálló, komplex ideológiai rendszert, így egészen a 19. század végéig a liberalizmushoz hozzátapadva létezett. A liberalizmus a szabadságot és az individualizmust képviselte, amely az egyéni identitás részeként magába foglalta a nemzetet; továbbá annak szuverenitását is. A század második felétől már a konzervatívok egy része is tolerálni kezdte a nacionalizmust, és sokan éltek is vele, így felhasználták imperialista és hódító törekvéseikhez. A nemzetközponti világnézet az 1900-as évekig ugyan kiforratlan volt, de potenciállal rendelkezett, amit végül a konzervatívok, a fasiszták, a szindikalisták és a bolsevikok is felfedeztek, így az első világháború (1914–1918) után közkedvelté vált. A nacionalizmus tehát egyre inkább szembekerült a baloldallal és a centrummal, így a liberalizmusoktól is élesen elhatárolódott, majd végül a jobboldali és a harmadikutas politikai pozíciókban kötött ki.

KLASSZIKUS JOBBOLDAL

A klasszikus kulturális-ideológiai jobboldal alapvetően a „királyság, egyház, nemesség” hármasan alapul; ez határozta meg a premodern politikát az európai kontinensen, melyre a következők voltak nagy hatással:

- » Tradicionális értékek megőrzése;
- » Transzcendenciatudat, spiritualitás;
- » Feudalizmus és céhrendszer;
- » Antimodernizmus, irracionalizmus;
- » Felvilágosodásellenesség;

» Rendpártiság és abszolutizmus;

» Forradalomellenes attitűd.

A konzervatívok kezdetben a liberálisok törekvéseinek ellenzését képviselték, mint egyfajta reakció a politikai életben. Míg az angolszász területeken a korai felvilágosodás és annak reformizmusa a reakció viszonylag békés formáját eredményezte, addig a kontinentális Európában a reakciók rendszerint véres forradalomellenes hadjáratokba torkolltak.

KONZERVATIVIZMUS

A konzervativizmus sem értelmezhető egyetlen ideológiaként, hiszen egymástól élesen elkülönülő ágai vannak, melyek a felvilágosodás kori események hatására váltak szét. Tradicionalista irányzata jellemzően az ellenforradalom véres harcaiban született, míg progresszív változata békésen lebonyolított reformokkal nyerte el jelenlegi formáját. A progresszív konzervativizmus az 1688-as, vér nélkül lezajlott angol forradalom után teljesedett ki, egy teljesen másik szálon fejlődve a kontinentális verziójához képest. Az angolszász irányzat sokkal mérsékeltebb, aminek az az oka, hogy az Egyesült Királyság nemességének és uralkodóinak nem akadt különösebb gondja a forradalmi eszmékkel, azokkal nem kerültek konfrontációba, valamint küzdeniük sem kellett saját fennmaradásukért, szemben a kontinentális európai nemességgel, akik szó szerint élet-halál harcot vívtak a forradalmi polgársággal. Az angolszász konzervatívok azt vallották, hogy a fizikai összetűzés helyett a kompromisszumok és a reformok útját kell járni, így részben összefonódtak a liberalizmussal, ami a későbbi, amerikai konzervativizmusnak is egy alapvetően liberális jelleget adott. A tradicionalista konzervativizmus a francia forradalom (1789–1799) viharában fogant, és legfőbb tulajdonságai közé tartozott a forradalmi változások megvetése és a forradalomellenes attitűd. Ragaszkodott a premodern eszmékhez, az egyház és az állam egységéhez, illetve számos más klasszikus intézmény védelméhez. Központi témája a felvilágosodás általi „felforgatás” előtti időkbe való visszavágyódás, avagy a régi rendszer (ancien régime) visszaállításának igénye, továbbá a felvilágosodás és a forradalmak eszméi ellen vívott harc. E világnézet szerint az emberek nem lehetnek egyenlők, lévén „az egyenlőtlenség természetes”, ebből adódóan a hierarchikus, feudális berendezkedés teljesen helyénvaló.

FRANK ROBIN

MODERN OLDALAK

A modern politikai oldalak (1914–1968) az első világháború alatt és után alakultak ki a régiók átformálódásának következtében. A nacionalista hullám hatására többek közt olyan új ideológiák láttak napvilágot, mint a nemzeti szindikalizmus, a nemzeti bolsevizmus, a fasizmusok és más, nacionalizmussal kevert eszmerendszerek, mint például a nemzeti konzervativizmus vagy a forradalmi

konzervativizmus. A második világháborút (1939–1945) követően új korszellem látott napvilágot, ezért a legtöbb ideológia mérséklődni kezdett, míg a radikálisabbak fokozatosan háttérbe szorultak vagy teljesen felszámolódtak.

MODERN BALOLDAL

A modern kulturális-ideológiai baloldal felemelkedése a reformista szocializmusokkal szemben megjelent forradalmi szocializmusok tevékenységéhez köthető. Európa számos államában létrejöttek marxista mozgalmak, melyek forradalmakat robbantottak ki. A reformisták nem tudták felvenni a versenyt a forradalmár lelkületű ideológiákkal, így sokkal kevesebb helyen voltak képesek hatalomra jutni vagy érvényesülni, mivel a legtöbb esetben elnyomták őket a konzervatív és fasiszta rendszerek.

» A mérsékelt baloldal nem ragaszkodik dogmatikusan a baloldali értékekhez, azonfelül hajlandó együttműködni vagy közösséget vállalni a centristákkal vagy akár a mérsékelt jobboldaliakkal, ráadásul gyakran arra is vevő, hogy kormánykoalícióra lépjen velük. A mérsékelt kategóriába tartozik többek közt a szociálliberalizmus, a szociáldemokratizmus, a neomarxizmus és az ökologizmusok egy része.

» A szélsőbaloldal számára a kompromisszum olyannyira elképzelhetetlen, hogy a jobboldallal bármilyen célból kiegyező, mérsékelt baloldaliakat már automatikusan jobboldalisággal vádolja. Minél inkább a baloldal széle felé haladunk, annál inkább a meggyőződéses, elveiben megrendíthetetlen baloldali ideológiákkal találkozunk, mint amilyen például a marxizmus, a bolsevizmus vagy a (baloldali) anarchizmusok.

SZOCIALIZMUS

A modern szocializmus népszerűségben maga alá gyűrte a vallásos színezetű szocializmusokat és kommunizmusokat; ezzel a materialista, ateista alapon álló marxizmus olyan hatalmas hódítást vitt végbe, hogy amennyiben szocializmusról beszélünk, akkor alatta – néhány kivételt leszámítva – máig is a marxizmust és annak továbbgondolásait értjük. Az első világháború (1914–1918) utáni évtizedekben a világ minden pontján megvetették lábukat a marxizmusból inspirálódott ideológiák. Ez persze nem jelenti azt, hogy a vallásos szocializmusok teljesen eltűntek, hiszen a keresztényszocializmus és a kereszténykommunizmus, sőt a keresztény anarchizmus is fennmaradt, melyek főleg Közép- és Dél-Amerikában váltak népszerűvé, az iszlám szocializmus pedig Afrikában és a Közel-Keleten terjedt el. A szindikalista és kommunista anarchista ideológiák is közismertebbé váltak a második világháborút követően, bár a marxizmusból létrejött bolsevik ideológiák népszerűségét egyik sem tudta megközelíteni.

LIBERALIZMUS

A modern liberalizmus a 20. században szinte teljesen megszabadult attól a nacionalizmustól, amellyel több mint száz éven át szimbiózisban állt. Persze ma is léteznek polgári nacionalisták (vagy más néven nemzeti liberálisok), de számuk napjainkban rendkívül alacsony. A múlt század elején a szociál-liberalizmus már igen népszerű volt, bár a legnagyobb lökést egyértelműen az 1929-től kezdődő nagy gazdasági világválság adta, melynek hatására a szabadpiaci kapitalizmus és a (klasszikus) liberalizmus népszerűsége alábbhagyott. A történelemben sokan Marx kapitalizmuskritikáját látták beigazolódni, melynek hatására az alternatívát keresők a szocializmus felé fordultak. A válság miatt a szociálliberálisok végleg kiábrándultak a szabadpiaci kapitalizmusból; majd új gazdaságpolitikát dolgoztak ki, melybe már szocialista elemeket is beemeltek. A klasszikus liberalizmust főleg az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban a minarchista, libertarizmus élesztette újra, mely ideológia ellenállt az egyre inkább állambarát politikát folytató szociálliberalizmusnak és a szintén klasszikus liberalizmust utánozni próbáló neoliberalizmusnak. A libertáriusok rendszerint a klasszikus liberalizmust és az anarchizmust egyeztetették össze, és bár sikerült némi népszerűséget kivívniuk az angolszász országokban, de a kontinentális Európában máig nem tudnak érvényesülni. A 20. század a feminizmus újabb hullámainak is életet adott, további irányzatokat szülve, amelyek más ideológiák szatellitideológiájaként folytatták tovább a nőemancipáció melletti harcot, így jelentős sikereket értek el – főleg Nyugat-Európában.

MODERN JOBBOLDAL

A modern kulturális-ideológiai jobboldal – azon belül a konzervativizmus – a 20. század első felében továbbra is progresszív és tradicionalista kategóriákra volt felosztható; a második világháború után pedig szinte mindenhol az amerikai és angol típusú konzervativizmus és a kereszténydemokratizmus terjedt el. A hidegháború (1947–1991) után, a szovjet csatlósállamok függetlenedésével Kelet-Európában is terjedni kezdett a mérsékelt, liberális elemeket magában hordozó, modernista jobboldal.

» A mérsékelt jobboldal nem kizárólag puha és békés, ahogyan egy szélső-jobboldal sem feltétlenül durva vagy erőszakos. Jellemzője a nyitottság, kompromisszumkészség, valamint a mérsékelt baloldal és a centrizmus elfogadása, vagy akár a velük való együttműködés és ideiglenes szövetség. Többek közt ebbe a kategóriába tartozik a kereszténydemokratizmus, a polgári nacionalizmus és a neokonzervativizmus is.

» A szélsőjobboldal a saját elveinek él, így a baloldallal vagy az általuk opportunistán tartott centrummal bármilyen együttműködést elvetnek, továbbá a velük összefogó mérsékelt jobboldaliakat is kirekesztik soraikból. Minél inkább a jobboldal széle felé haladunk, annál inkább az elveihez végtelenségig hű, progresszivizmust nem tűrő ideológiákkal találkozunk.

Ebbe a kategóriába sorolható többek közt a reakciós és a forradalmi konzervativizmus, valamint a konzervatív és a sovinszta nacionalizmus is.

KONZERVATIVIZMUS

A modern konzervativizmus kontinentális európai képviselőinek túlnyomó része a 20. század közepéig tekintélyelvű maradt, ugyanakkor a második világháborút követően a demokratikus konzervativizmusok váltak népszerűvé. A tradicionalista konzervatívok és azon belül a reakcióskók száma bár megcsappant, de a progresszivizmusnak továbbra is ellenálltak, mondván, a progresszív irány teljesen szembemegy a jobboldalissággal; helyette a premodern értékeket tekintik irányadónak. A tradicionalista konzervatívok nem feltétlenül a múltba vágyódnak vissza, inkább arról van szó, hogy a klasszikus értékeket a hagyományok megőrzése mellett önténék korszerű formába. A szociálkonzervativizmus és a konzervatív nacionalizmus valójában a 20. század végén és a 21. században vált népszerűvé, miután az emberek fokozatosan elkezdtek kiábrándulni a szociálliberálisokból, reformista szociáldemokratákból és progresszív konzervatívokból, akik válságos időkben sem akartak radikális eszközöket alkalmazni.

NACIONALIZMUS

A nacionalizmus a 20. század elején jórészt igyekezett leválni a klasszikus liberalizmusról, és végül többnyire a jobboldalon találta meg új helyét, egyesülve az erre fogékony konzervatívokkal. Persze voltak olyan nacionalisták is, akik nem akartak velük együtt a jobboldalon politizálni: ők jellemzően a nemzeti szindikalizmusba, fasizmusba vagy a nemzeti bolsevizmusba olvadtak be. A nacionalizmus továbbra is fontosnak tartotta azon elveit, melyeket az 1700-as évek óta képviselt, de a klasszikus liberalizmus népszerűségének elvesztésével konzervatív vagy akár szocialista elemeket is magába épített, hogy a társadalom szélesebb körében is megvehesse lábát.

FRANK ROBIN

ÚJ OLDALAK

Az új politikai oldalak 1960-as évektől jelentek meg, és bár nevükben valóban „új” oldalakról van szó, de ez a megnevezés máig vitatott, hiszen nem beszélhetünk teljesen új politikai ideológiákról, mivel mindegyik a régiek alapjaira épül. Tulajdonképpen arról van szó, hogy az 1960-as évektől erősödő posztmodern gondolkodás hatással volt a változásért kiáltó politikai életre, és ez az ideológiák fejlődését is jelentősen befolyásolta. Napjainkban a modern és posztmodern kor átmenetében élünk, azaz ma már nem beszélhetünk tisztán modern korról, de még teljesen posztmodernről sem. Jelenleg azt sem tudjuk, hogy ez a bizonyos átmenet meddig fog tartani; lehet, hogy még néhány évig, ugyanakkor az is lehet, hogy évtizedekig vagy évszázadokig elhúzódik. Ez mind attól függ, hogy a posztmodern gondolkodás mikor tudja átvenni a domináns szerepet

a modernizmustól. Egy biztos: a két korszak átmenetében léteznek egyértelműen a moderntől elhatárolódó, új politikai kultúrát hirdető irányzatok, valamint olyanok is, amelyek megelégednek a premodern eszmék felülvizsgálásával. Amikor egy ideológiában megjelenik a „neo” vagy a „poszt” előtag, nem azt jelenti, hogy egy teljesen új irányzatról van szó, hanem hogy az eredeti eszmerendszer egyes képviselői annak tanait a jelenkornak megfelelően, kisebb-nagyobb mértékben átfarmálták. A modernisták éppen emiatt nem kedvelik az újragondolt „rég ideológiákat” és azok képviselőit, mivel szerintük ezzel rombolják a modernitás eredményeit, mi több az eredeti tanok ezek miatt vesznek el, így pedig csak a régiek nevével fémjelzett, csúf paródiák maradnak meg.

ÚJBALOLDAL

A kulturális-ideológiai újbaloldal a második világháború lezárásától, tehát 1945-től egészen az 1960-as évek végéig folyamatos átmenetekben jött létre. Ez az időszak adott teret a marxizmus felülvizsgálatának és teljes vagy részleges átfarmálásának, így például létrejött a nem túl hosszú életű eurokommunizmus és az „alternatív baloldal”, mindemellett pedig valamelyest népszerűbb neomarxizmus és posztmarxizmus is – ezek pedig többnyire a szovjet-típusú, marxista-leninista rendszerekből való kiábrándulás által fogantak. Az új irányvonalak az ipari társadalom kritikája révén az államszocializmust és a decentralizált szociáldemokráciát is egyaránt elutasították; ez azt eredményezte, hogy a nyugati kommunista pártok egymás után változtattak önkényuralmi és osztálypolitikára összpontosító álláspontjukon, majd a biopolitika, a demokratizmus és a szexualitás kérdései felé fordultak. Ezek a csoportok úgy vélték, hogy a „faji” egyenlőséget és a nők felszabadítását prioritásként kell kezelni a (főleg fehér) alsó-középosztály gazdasági harcával szemben.

A marxizmus progresszív és „nyugatiassá” alakítása mellett olyan eszmék is megjelentek, amelyek elutasították Marx és Engels filozófiáját, de nem kívántak munkásmozgalmá válni. Ezek az ideológiák a progresszizmust sokkal erőteljesebb és radikálisabb módon képviselik, mint valaha azelőtt bármelyik baloldali mozgalom. Ide tartoznak az anarchopacifista és hippy mozgalmak, a *Diákok a Demokratikus Társadalomért*, a *Szabad Szólas Mozgalom*, a *Faji Egyenlőségi Kongresszus*, valamint az újhullámos feminizmus, valamint a természetvédelmi és állatjogi mozgalmak, mint például az ökoszocializmus, ökoanarchizmus és mélyökologizmus. A zöld baloldal és a baloldali ökológizmus nem csak ideológiaként, hanem életvitelként is megjelent, például a vegánok és más állatjogi aktivisták hatására. Jól látható, hogy az 1960-as évektől a környezetvédelem és a fenntartható zöldgazdaság szellemisége fokozatosan népszerűbbé vált, de csak a 21. század elején kezdett részben érvényesülni.

ÚJJOBBOLDAL

A kulturális-ideológiai újjobboldal szintén az 1960-as években gyökeredzik, és nagyjából minden földrészen mást és mást jelent. Az angolszász világban – főleg Amerikában, Ausztráliában és az Egyesült Királyságban – újjobboldal alatt a neokonzervativizmust, a neoliberalizmust és az alternatív jobboldalt (alt-right), míg a kontinentális európai hagyományban a forradalmi konzervativizmust értik – bár az utóbbit mi nem sorolnánk ebbe a kategóriába. Az angolszász újjobboldal egy része a libertarizmus gazdaságfilozófiája felé közeledett, bírálva a szociálliberalizmust, valamint mélységesen elítélve a kommunizmust és a fasizmusokat. Az Egyesült Államok neokonzervativizmusa konkrétan az amerikai újbaloldal politikájával szemben jött létre, de napjainkban már a populizmust is felkarolták, továbbá hadat üzentek a neomarxizmusnak és a *woke* mozgalomnak. A kontinentális európai újjobboldal Franciaországban formálódott meg a *Nouvelle Droite* (új jobb) színre lépésével. Ezt követték a *Neue Rechte*, a *Nuova Destra* és más újjobboldali mozgalmak, melyek eleinte a kommunizmus ellen szóltak fel, de ma már tulajdonképpen a liberalizmus, a neomarxizmus, a *gender studies*, a feminizmusok, az LMBTQ+ mozgalom és az iszlamizmus áll a célkeresztjükben. Érdekesség, hogy a baloldali zöldmozgalmak népszerűsége miatt néhány újjobboldali párt is átvette az ökológizmus egyes elveit, mondván, korunkban a természetvédelem azonnali cselekvést igénylő eszmévé vált, nemkülönben a bolygónk megvédése minden embernek érdekében áll, így tehát nem szabad önálló ideológiát kreálni belőle.

A 20. század második felével az angolszász típusú újjobboldali konzervatívok a progresszív konzervatívokhoz hasonlóan a „mindig egy kicsit megengedőbbek vagyunk” gondolkodásmód által eljutottak arra a pontra, hogy sok tekintetben hasonlítanak az eredetileg kulturális értelemben baloldali, túlnyomórészt liberális ideológiákra: köztársaságpártiság, demokratizmus, emberi jogok, szociális érzékenység, szabadelvűség, szekularizmus, vallásszabadság, szexuális szabadság, megengedő migrációs és abortuszpolitika, társadalmi és jogi egyenlőség, márihuána-legalizáció stb. – és még sorolhatnánk naphosszat azokat a hagyományosan baloldali értékeket, melyeket a mérsékelt konzervatív pártok és szervezetek részben vagy egészben magukba olvasztottak az idők során. Ez persze nem minden újjobboldalra igaz, ezért még ezen az oldalon belül is konfliktusok születtek: a radikálisabbak úgy vélik, akik megalkusznak a modernista és posztmodernista oldallal, azok nem igazi jobboldaliak, pusztán opportunisták.

FRANK ROBIN

CENTRUM

A centrizmus egy politikai álláspont, melynek képviselői elutasítják a jobb- és baloldali címkéket, sőt egyiknek sem vallják magukat, mondván, ők a középút (centrum) pártján állnak. Képviselőik kizárólag a mérsékelt politikai oldalakkal hajlandóak szövetkezni, mindazonáltal a szélsőjobboddallal és szélsőbaloddallal ellenséges a viszonyuk, mert túlságosan dogmatikusnak, erőszakosnak és szélsőségesnek tartják őket. A centristák bár nem opportunisták (elvtelenek), pontosan meghatározható ideológiai álláspontjuk sincs. Ennek az az oka, hogy egyrészt a középső pozíció mindig a két szélsőértéktől függ, másrészt pedig mert az együttműködésre és összefogásra épülő politikához elengedhetetlen az egyéni világnézetek és eszmerendszerek ideiglenes félretétele.

CENTRISTA ÁLLÁSPONT

A centristák azt vallják, hogy fel kellene számolni a politikai oldalakat, mert olyan konfliktusokat generálnak, amelyek hosszú távon elidegenítik egymástól az embereket. Szerintük nincs értelme a jobb-bal harcnak, lévén hogy ezek a politikai kategóriák teljesen önkényesen válogattak össze és sajátítottak ki bizonyos emberi értékeket, és tagadtak meg másokat. Minden centristának megvannak a maga elvei, melyek eltérhetnek egymástól, ám egy valamiben azonban egyetértenek: a politikai csatákat ügyek mentén kell megvívni; egyúttal az ideológiákat vagy háttérbe kell szorítani, vagy teljesen ki kell zárni a közügyeket érintő kérdésekből.

A **mérsékelt centrizmus** gyakorlatilag posztliberalizmus, azaz szigorú értelemben nem ideológia, mivel nincsenek konkrétan meghatározott elvei vagy dogmái, sőt a politikai véleményét leginkább az általános vélekedés határozza meg. Mivel a hidegháború után az ideológiák közti harcokból a liberalizmus került ki győztesen, a centrizmus a kulturális liberalizmus elveit örökölte meg. Amennyiben a hidegháborúban a Szovjetunió győzött volna, ma a mérsékelt centristák értelemszerűen marxista-leninista elveket vallanának; de nem azért, mert konkrétan annak követői lennének, hanem mert ez az eszmerendszer diktálná az általánosan elfogadott normákat. A mérsékelt centrizmus gyakorlatilag „hidakat” képez a mérsékelt jobb- és baloldal között, azzal a céllal, hogy a mindennapi problémákat higgadt párbeszéddel, együttes erővel oldják meg. Úgy gondolják, hogy ideológiák túlzott figyelembevétele és erőltetése a mindennapi ügyeink megoldásában szabnak gátat, az idealista szándékok pedig csak arra jók, hogy a politikai megosztásból hasznot húzók hatalomba kerüljenek, illetve minél tovább ott is maradjanak. Bármelyik mérsékelt ideológia követőivel hajlandóak együttműködni azért, hogy a kijelölt ügyekért és célokért küzdhessenek, akár közvetlenül vagy közvetetten is.

A mérsékelt centristák általában konfliktuskerülők, gyakorlatiasak és diplomatikusak, kitűzött céljaikért mégis elszántan harcolnak a politikai életben. Tehát összegezzük a mérsékelt centrizmus legfontosabb jellemzőit:

- » Ki akarja vonni az ideológiát a politikából;
- » Meg akarja haladni a jobb-bal megosztottságot;
- » Hétköznapi, konkrét ügyeket akar megoldani;
- » Hajlandó a politikai elittel való kompromisszumokra;
- » Az általános vélekedés mentén politizál.

A **radikális centrizmus** kifejezés a 20. század végén jelent meg, és abban különbözik mérsékelt változatától, hogy a fennálló rendszert intézményi szinten nem tartja elfogadhatónak, ezért radikálisabb módosításokat javasol, melyekbe gyakran bevonja az új, zöldpolitikai törekvéseket is. A radikálisok szemben állnak a politikai elittel, és gyakran kritizálják őket; még abban az esetben is, ha azzal hasonló üzeneteket fogalmaznak meg. Gyakran átvesszenek mérsékelt jobb- és baloldali elemeket, mondván, nem számít, ki melyik oldalhoz tartozik, csak az, hogy ki képviseli az emberek jövőjét, és ki a saját önös érdekeit. Ebből jól látszik, hogy a radikálisok a szélsőséges individualizmust elvetve, az emberek jövőjével foglalkoznak: aggasztja őket, hogy a nyugati társadalom évről évre egyre jobban bezárkózik, magába fordul, és emiatt az elit káros és önző politikáját okolják. Ők bárkivel hajlandóak összefogni, akinek nem esik nehezére ideológiáját és idealista céljait félretenni annak reményében, hogy együtt felszámolhatják a társadalom polarizáltságát, majd azután fenntartható jövőt biztosíthatnak a jövő nemzedéke számára. A radikális centrizmus főbb jellemzői a következők:

- » Ki akarja vonni az ideológiát a politikából;
- » Meg akarja haladni a jobb-bal megosztottságot;
- » Gyakran ökológiai célokért harcol;
- » Mindenkiel összefog, aki támogatja nemes céljait;
- » Erőteljesen rendszer- és társadalomkritikus.

FRANK ROBIN

HARMADIK ÚT

A harmadik út (vagy harmadik pozíció, politikai szinkretizmus) rendszerint bal- és jobboldalon túliként definiálja magát – tehát nem szimplán a jobb- és baloldali ötvözését jelenti, hanem egyben egy teljesen új álláspontot a politikai és a gazdasági térben egyaránt. Az sem ritka, hogy egy harmadikutas ideológia ellenséggént kezelje a politikai spektrum mind jobb-, mind baloldalát, ennek ellenére a politikai oldalak mindkét végéről átvesz számos eszmét és értéket – általában a kulturális jobboldali és a gazdasági baloldali nézeteket ötvözi.

HARMADIKUTAS ÁLLÁSPONT

A szinkretista (vagy harmadikutas) eszmerendszerek kiindulási alapja az, hogy a felvilágosodás hatására született úgynevezett „modern ideológiák” (liberalizmus, szocializmus, nacionalizmus) és a premodern gondolkodáshoz kisebb-nagyobb mértékben visszanyúló akaró konzervativizmus megoldásai nem alkalmazhatóak a jelenkor problémáira. Egy olyan alternatívát akarnak nyújtani, amely meghaladja a felvilágosodás eszméit, de nem vágyódik vissza a múltba sem, ezenfelül pedig a jobb- és baloldali hatására létrejött társadalmi megosztottságot végérvényesen felszámolja. Rendszerint a következő jellemzők érvényesek a harmadik pozíciós ideológiákra:

- » Saját magát a bal- és jobboldalon kívülre helyezi;
- » Fel akarja számolni a jobb- és baloldalt;
- » Harcot folytat a politikai opportunizmus ellen;
- » Az ideológiák menti politizálásban hisz;
- » Radikális megoldásokhoz folyamodik;
- » Reformok helyett forradalmat hirdet.

A politikai szinkretisták úgy gondolják, hogy a jobb- és baloldali értékek minden emberben ott gyökereznek – pusztán az arányok térnek el –, így tehát az egyének valamelyik politikai vagy gazdasági oldalra való beskatulyázása egyedül a konfliktusok generálására és a társadalom megosztásra alkalmas – ezt pedig rendkívül károsnak tartják. Véleményük szerint a politikai elit arra törekszik, hogy felnagyítsa a különböző világnézetek és szubkulturák közötti ellentéteket, meggyűlöltetve őket egymással; ezek a véget nem érő politikai harcok pedig biztosítják hatalomban maradásukat. A politikai oldalak felszámolásával nem az eszméktől akarják megtisztítani a közéletet, éppen ellenkezőleg:

vallják, hogy az ideológia a legfontosabb, és azt minél inkább a mindennapok részévé kell tenni. A kulturális-ideológiai értelemben használt harmadik út tehát a mérsékelt bal- és jobboldal, illetve a centristák által vallott kompromisszumkész politizálás helyett a konfrontációt és a konfliktust támogatja, mert hiszi, hogy kizárólag radikális, forradalmi kiállással lehet célt érni. A reformok szerintük csak arra jók, hogy a jelenlegi világpolitikai elit alkuba kényszerítse mindazokat, akik le akarják váltani őket, így pedig senki sem lesz képes arra, hogy felszámolja a régóta stabilan működő rendszerüket.

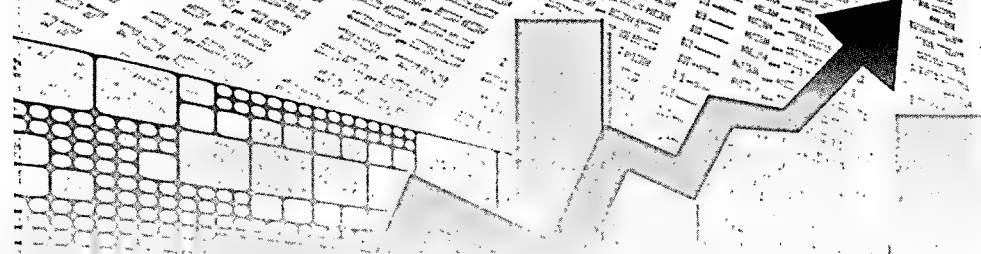
LÉTEZHET HARMADIK ÚT?

Gyakran felmerül a kérdés, hogy létezhet-e egyáltalán harmadik út? Érdemes ezzel foglalkozni, mert a laikus érdeklődők túlnyomórészt azt gondolják, hogy a harmadikutaság létezése a közéletben és az akadémiai körökben is teljes mértékben elfogadott. Ezzel szemben a valóság az, hogy a harmadik álláspont létezésében mai napig nincs semmiféle konszenzus, nem beszélve arról, hogy a hétköznapi emberek többsége még csak nem is hallott erről kifejezésről, vagy teljesen félreértelmezik azt. Sajnos még a közvélemény is aligha tudna nyomást gyakorolni a politológusokra, történészekre, közgazdászokra, filozófusokra, hogy foglalkozzanak a politikai szinkretizmus témájával, pedig nagy szükség lenne rá, mivel külföldön ebben (is) jóval előrébb járnak a szakemberek és érdeklődők egyaránt. Az elsődleges probléma tehát az, hogy hazánkban alig foglalkoznak a témával, de még ha felszínesen érintik is a harmadik út kérdését, általában a következő téves állítások hangzanak el:

- » A harmadik út a reakciós szélsőjobboldal egyik álcája.
- » A harmadik út valójában báránybőrbe bújó szélsőbaloldal.

Ezzel tulajdonképpen bemutattuk azt az egydimenziós gondolkodást, ami a második világháború (1939–1945) vége óta jellemzi az akadémikusok és a pártos megmondóemberek hangosabbik felét, illetve napjainkban az újságírók és a közösségi oldalak influenszerei is ebbe a táborba sorolhatók. Az a velejéig elfogult álláspont, miszerint „minden gondolkodás visszavezethető baloldaliságra vagy jobboldaliságra”, azt sugallja, hogy az emberek túl ostobák ahhoz, hogy fejlődjenek, valamint túlságosan egyszerűek és hasonlóak ahhoz, hogy kettőnél több kategóriába legyenek csoportosítva. Ebből következnek a következő fals gondolatok: például amennyiben egy ember 10-ből 6 értéke besorolható a baloldaliságba, akkor „baloldali”, annak ellenére is, hogy 4 értéke viszont egyáltalán nem számítana annak – ráadásul önmagát sem identifikálja akként. Az erőszakos beskatulyázással nem csak az adott ember politikai identitását kérdőjelezi meg, hanem mind a baloldal, mind pedig a jobboldal kirekeszti saját táborából azért, mert nem „tisztán baloldali” vagy „tisztán jobboldali” gondolkodású. Ebben ott a hiba, hogy nem léteznek ilyen emberek. Mindenki valamilyen arányban egyetért „jobboldali” és „baloldali” elvekkel is. Érdemes elgondolkozni

azon, hogy amennyiben mindkét oldal kirekeszti magából az ilyen embereket, akkor végeredményben saját döntésük nélkül is, akarva-akaratlanul egy „harmadik oldalon” fognak kikötni. Ebből jól látható tehát, hogy a harmadik út egy létező jelenség, és gyakorlatilag nem önmagát hozta létre, hanem rákényszerítette arra, hogy alternatívát nyújtson a domináns oldalakkal, valamint jobb- és baloldalon túl nem látó emberekkel szemben. Egyszerűen úgy is meg lehetne fogalmazni, hogy minden ideológia harmadik álláspontúnak számít, amit a jobb- és a baloldal, valamint a centrum egyaránt megvet és kirekeszt. Ilyen lehet például a klasszikus fasizmus, a nemzetibolsevizmus, az anarchizmusok speciális típusai, egyes keresztényszocializmusok vagy számos alternatív gazdasági rendszer.

FRANK ROBIN

GAZDASÁGI OLDALAK

A gazdaság tulajdonképpen az emberek szükségletein alapul, a piac pedig egy olyan kereskedelmi rendszer, melyben eladók és vevők kerülnek egymással kapcsolatba az üzlet lebonyolításának erejéig. Kezdetben a cserék középpontjában az áruk álltak, majd közvetítőként megjelent a pénz, így az „árut árura”-rendszer az „árut pénzre, a pénzt árura”-rendszer váltotta. A gazdasági rendszerek szabályozzák a termelési tényezőket, beleértve a földet, a tőkét, a munkát és a fizikai erőforrásokat stb. Egy gazdasági rendszer számos intézményt, egyéni résztvevőt és egyéb szereplőket, döntéshozatali folyamatot és fogyasztási mintát ölel fel, amelyek egy adott közösség gazdasági szerkezetét alkotják. Világszerte sokféle gazdaság létezik, melyek sajátos szempontjaik és igényeik alapján egymástól merőben eltérhetnek, mégis mindegyik beosztható a négy fő kategória egyikébe: hagyományos gazdaságok, piacgazdaságok, tervgazdaságok és vegyes gazdaságok. A gazdasági oldalakat ma rendszerint egy kollektivistá-individualista tengely mentén határozzuk meg: egy rendszer minél inkább kollektivistá, annál baloldaliabb, és minél inkább individualista, annál jobboldaliabb. Mindkét típus lehet piacpárti és állampárti is, attól függően, hogy az adott kollektivistá vagy individualista gazdasági rendszer éppen melyiket és milyen szinten részesíti előnyben. Amennyiben egy gazdasági oldal nem „tisztá” – tehát a másik oldal rendszerének egyes elemeit magába olvasztja –, úgy vegyes gazdaságként tekintünk rá. A következő alfejezetekben a gazdasági jobb- és baloldali, valamint a harmadikutas (szinkretista) gazdasági rendszerek közül fogunk példaként bemutatni néhányat.

FRANK ROBIN • DÖRNER CSENGE

GAZDASÁGI JOBBOLDAL

A gazdasági jobboldal az individualista gazdasági rendszerek gyűjtőhelye, melyek mindegyike egyedi módon áll a piac szabadságának kérdéséhez, a kapitalizmus eltérő formáit pedig a különböző mértékben szabad piac, az állami tulajdon, a szabad verseny és az állam által jóváhagyott szociálpolitika jellemzi. A piaci verseny mértéke, a beavatkozás és szabályozás szerepe, valamint az állami tulajdon köre a piacgazdaság különféle modelljei között eltérő – ez pedig jól ábrázolható egy politikai koordináta-rendszerben. Az, hogy a piacok mennyire szabadok, és hogy a magántulajdonra milyen szabályok vonatkoznak,

az minden egyes párt politikájában eltérő. A létező piacgazdaságok (vagy kapitalizmusok) többsége vegyes gazdaság, tehát egyesíti a piacgazdaság elemeit az állami beavatkozással, valamint bizonyos esetekben a gazdasági tervezéssel is.

SZABADPIACI KAPITALIZMUS

A szabadpiaci kapitalizmus (vagy laissez-faire kapitalizmus) tisztán jobboldali gazdaság, amelyben az áruk és szolgáltatások árait teljes mértékben a kereslet és kínálat erői („a piac láthatatlan keze”) határozzák meg. E rendszer képviselői szerint ezeknek az eseti üzletkötéseknek átláthatatlanul szövevényes hálózata igazgatja a piacot, állami beavatkozásra pedig kizárólag abban az esetben van szükség, ha ezt a szabad áramlást valami fenyegeti: ilyenkor az állami beavatkozás például fellép a monopóliumokkal szemben, vagy segít fenntartani a stabil árakat. Ezeket az eseteket leszámítva az állam minél kevésbé avatkozik bele a piac működésébe, az annál szabadabb és egyben annál eredményesebb is, hiszen a vállalatok ezáltal ösztönözve vannak arra, hogy minél alacsonyabb költséggel termeljenek minél jobb minőségű árukat, illetve ne pazaroljanak – tehát céljuk a profitmaximalizálás. Sok piacpárti teoretikus szerint azzal, hogy az állam beavatkozik a piac természetes folyamataiba, tulajdonképpen eltorzítja azt: Ez az érvelés azon a meggyőződésen alapszik, miszerint az egyén mindig jobban tudja, mire van szüksége, mint az állam, így az egyén jobb döntéseket képes meghozni. Ebből kifolyólag a piacpártiak alacsonyabb állami költségvetést és adókat szeretnének látni; válságok vagy recessziók esetén általában adócsökkentést javasolnak, azzal érvelve, hogy amennyiben több pénz maradna a vállalatoknál, akkor gyorsabban tudnának növekedni; például több munkavállalót vesznek fel, vagy a meglévő munkavállalóik béréit növelik; esetleg olyan befektetéseket tesznek, amelyek a jövőben munkahelyeket teremtenek.

» A szabadpiaci minarchisták az állami szerepvállalást minimalizálnák (éjjeliőr állam), ami azt jelenti, hogy az állam feladata kizárólag a piac és az egyéni szabadság megvédése; állami tulajdonban csak a rendfenntartás; az igazságszolgáltatás és a honvédelem lehet.

» A szabadpiaci anarchisták nem az állam beavatkozásának és részvételének minimalizálásra törekednek, hanem az állam teljes megszüntetésére, tehát még a rendfenntartást és az igazságszolgáltatást is magánkézbe helyeznék.

SZOCIÁLIS KAPITALIZMUS

A szociális kapitalizmus (vagy jóléti kapitalizmus) egy mérsékelt jobboldali vegyes gazdaság, melynek célja a szabad kezdeményezés és a szociális jólét összekapcsolása a versenyképes gazdaság alapján. Egy ilyen rendszer ellenzi a szabadpiaci kapitalizmust, helyette a piaci folyamatokba való mérsékelt állami beavatkozást pártolja azért, hogy minden polgárt jóléti szolgáltatásokkal tudjon ellátni, valamint, hogy a rászoruló polgárok szükségleteit kielégítse. Tehát korlátozza a piaci folyamatokat például a minimálbér bevezetésével, a magas szociális hozzá-

járulási adókkal stb. Képviselői szerint kiemelten fontos, hogy bizonyos szolgáltatásokhoz (pl. oktatás és egészségügy) mindenki korlátozás nélkül hozzáférhessen, így e szektorokat igyekeznek állami kézbe venni, ezzel biztosítva azt, hogy a gazdagok és a szegények közötti szakadék ne szélesedjen ki. A szociális kapitalizmus tulajdonképpen egy jövedelem-újraelosztással korrigált kapitalizmus, amit a mérsékelt konzervatívok „szociális állam” vagy sokszor „kereszténydemokrácia” néven emlegetnek, a szociálliberálisok és a szociáldemokraták pedig ugyanerre a „szociáldemokrácia” kifejezést használják. Mindegy, hogy melyik ideológia éppen milyen néven illeti, mert modelljeik között gazdasági értelemben elhanyagolható különbségek vannak. Általában, amikor szükséges, felhasználják a keynesizmus válságkezelő (piaci folyamatokba beavatkozó) politikáját, és gyakran a német szociálliberális „ordoliberalizmus” néven elterjedt gazdasági teóriákból is merítenek. Főbb jellemzőjük, hogy sokat költenek szociális intézkedésekre, védik a magántulajdont, ellenőrzik a monopóliumokat, bérmegállapodásokat javasolnak, szociális biztonságot akarnak nyújtani! – tehát amennyiben és ahol szükséges, többé-kevésbé korlátozzák a piaci szabadságot.

ÁLLAMKAPITALIZMUS

Az államkapitalizmus egy jobboldali vegyes gazdaság, melyben az állami tulajdonú vállalatok kereskedelmi, profitorientált vállalkozásként viselkednek, tehát az állam tőkefelhalmozás és befektetések irányítása céljából működtet vállalkozásokat. Az állam piaci szereplőként jelenik meg, és ezáltal a tulajdonában lévő vállalatok birtokolják a termelőeszközök túlnyomó részét is. A menedzsereket és üzletpolitikájukat gyakran csak a hatalmon lévő politikai párt vagy az állami holdingtársaságok hagyhatják jóvá, továbbá, ha szükséges, akkor az állam kiegészíti a gazdaság motorjának tartott monopóliumokat is, lévén hogy szerintük ez hosszú távon a magántulajdonnal rendelkezők hasznára válik. Az állam a szabadpiaci rendszert használja és ellenőrzi azért, hogy a vezető gazdasági tevékenységekkel megvédje saját politikai rendszerét. E rendszer képviselői azt vallják, hogy az állam hatalmát össze kell olvasztani a kapitalizmus profitmaximalizálásának erejével. Ez a gazdaságpolitika elsősorban az elitet szolgálja, és kizárólag politikai haszonszerzés céljából uralja a piacokat; jellemző rá a globalizáció, a nyitott kereskedelem és a nemzetközi pénzügyi szervezetektől származó finanszírozás. A vállalatok igyekeznek csökkenteni a bérszakadékokat, valamint az emberek közötti kapcsolatokat is javítani akarják: például csapatmunkák vagy közösségi programok keretein belül. Kiemelkedő figyelmet fordítanak a „keményen dolgozó” munkavállalókra, akiket számtalan jóléti intézkedéssel ajándékoznak meg: lakhatást, szabadidős tevékenységeket, utalványokat biztosítanak nekik. Amellett, hogy az államhatalom megerősítésére törekednek, próbálják visszaszorítani az oligarchákat és a hirtelen meggazdagodó üzletembereket, lévén hogy állításuk szerint ők azok, akik elszívják a tőkét. Egy ilyen rendszer csak akkor sikeres, ha politikailag stabil, ehhez pedig viszonylag magas gazdasági növekedési ráták, sikeres nemzetközi kapcsolatok és a közjavak biztosítása is szükséges.

FRANK ROBIN · DÖRNER CSENGE

GAZDASÁGI BALOLDAL

A gazdasági baloldal a kollektivista gazdasági rendszerek gyűjtőhelye, melyek mindegyike egyedi módon áll a piac szabadságának kérdéséhez. A szocialista gazdaságokban a termelőeszközök használatával kapcsolatos döntéseket a gazdasági igények kielégítéséhez igazítják, a beruházásokat pedig gazdaságtervezési eljárások határozzák meg. E gazdasági rendszerek között hatalmas eltérések lehetnek, de a termelőeszközök kollektív tulajdonlására való törekvés mind-egyikre jellemző. Az, hogy a piacok mennyire szabadok, és hogy a magántulajdonra milyen szabályok vonatkoznak, az minden párt politikájában eltérő. A létező szocialista gazdaságok többsége vegyes gazdaság, tehát egyesítik a piacgazdaság elemeit az állami beavatkozással és bizonyos esetekben a gazdasági tervezéssel is.

ÁLLAMSZOCIALIZMUS

Az államszocializmus tisztán baloldali gazdaság, melyben minden termelőeszköz – és sok esetben minden más is – az állam tulajdonában van – mondván, hogy minden, ami az állam tulajdona, az valójában közös. Egy ilyen rendszer lehet demokratikus vagy autoriter jellegű is: míg az előbbi a nyugatias szocializmusokra, addig az utóbbi a bolsevizmusokra jellemző. Az államszocializmus sajátossága az úgynevezett „parancsgazdaság”, melynek lényege, hogy nem a piac, hanem az állam irányítja és szabályozza a gazdaságot – jellemzően termelési ciklusok megtervezésével. Az államszocialista rendszerekben tehát a vezetés első dolga a mezőgazdaság, ipar, közlekedés, energiatermelés és az egyéb szolgáltatások kollektivizálása (államosítása), ezeket pedig a központi hatóság irányítja – ez a centralizáció (központosítás). A központi hatóság dolga megtervezni, hogy miből mennyit és mennyi idő alatt kell megtermelnie a vállalatoknak, továbbá amennyiben az adott határidőre (általában öt év) legyártották a megszabott mennyiségű árut, akkor sikeresen teljesítették a tervet. Ez azt jelenti, hogy a mennyiség kiemelten fontos szerepet játszik, ami sokszor a minőség rovására megy. Előfordul az is, hogy feleslegesen sokat termelnek bizonyos árucikkekből, eladni pedig nem tudják, amennyiben nincs rá vásárlói igény. Ebből jól látszik, hogy a kínálat sok esetben nem igazodik az emberek szükségleteihez, lévén hogy az állam dönti el, hogy az embereknek mire van szüksége. Ezt úgy magyarázzák, hogy az állam hatáskörébe tartozik a nép minden ügye, függetlenül a nép döntésétől. Ezenfelül az árakat is központilag szabják meg: míg a szabadpiacon a változó árak fontos üzenetet hordoznak a termelőknek, addig az államszocializmusban ez a mechanizmus mesterségesen ki van kapcsolva.

PIACI SZOCIALIZMUS

A piaci szocializmus egy baloldali vegyes gazdaság, melyben a termelőeszközök egyaránt lehetnek állami (ha van állam), társasági vagy magántulajdonban. Az etatista piaci szocialisták szerint egy erős államra van szükség, ami felügyeli

és a megfelelő irányba tereli a gazdaságot. Úgy gondolják, hogy az állam egyik legfőbb feladata, hogy a társadalmi egyenlőtlenségeket kisimítsa, és egy „biztonsági hálót” nyújtson az embereknek. Ennek megfelelően a gazdasági baloldaliak a felsőbb osztályok és a nagyvállalatok magasabb arányú adóztatásában hisznek, ugyanis ebből a pénzből olyan programokat finanszíroznának, amelyek a kevésbé jómódú rétegeket segíti: ez lehet munkanélküli segély vagy bármilyen olyan állami szolgáltatás, amelyhez minden rászoruló hozzáférhet. Válságok és recessziók esetén a baloldal növekvő állami költekezést javasol, és nem gondolja azt, hogy a gazdaság tökéletesen működik akkor, ha magára van hagyva, ezért szabályozásokkal igyekszik hatékonyabbá és igazságosabbá tenni azt. Egy piaci vagy „piachoz igazodó szocialista” gazdaságban az állam saját tulajdonába helyezi az általa stratégiai fontosságúnak vélt gazdasági ágazatokat (energia, közlekedés, bankok stb.), illetve ellenőrzése alá vonja azokat. Ezek mellett az állam megengedi, hogy a piacot a kereslet-kínálat automatizmusa koordinálja, persze csak azután, hogy a vállalatok eleget tettek az állam elvárásainak. Az állam prioritást élvez, így bizonyos ágazatok elsősorban az államnak termelnek, és csak ezt követően kereskedhetnek a piacon – ezeket nevezik „termelési kvótának”. Ennek a rendszernek az anarchista (pontosabban antietatista) ágazata egy olyan szocialista társadalmat hirdet, ahol minden ember egyénileg vagy kollektíven rendelkezik termelési eszközökkel, és a kereskedelem azonos mennyiségű munkaerőt képvisel a szabadpiacon. A rendszer szerves részét képezi egy kölcsönös hitelbank létrehozása, amely minimális kamattal hitelez a termelőknek, ami éppen elég magas az adminisztráció fedezésére. Képviselői ellenzik azt az elképzelést, hogy az egyének kölcsönökből, befektetésekből és bérleti díjból kapjanak jövedelmet (tehát a burzsoá létet), mivel úgy vélik, hogy ezek az egyének valójában nem dolgoznak. Ez a gazdasági rendszer a mutualista anarchizmusból, a céhrendszerből, a társadalmi szolidaritás elvéből és az individualizmusból is egyaránt merít. Jellemző rá a kölcsönös biztosítás, kölcsönös hitel, kölcsönös segítségnyújtás, kölcsönös oktatás, a munkalehetőségek és piacok kölcsönös garanciái, a csere, a munkaerő, az áruk jó minősége és tisztességes árazása stb. – ezeket kívánja megteremteni. Képviselői úgy gondolják, az volna a legjobb, ha nem létezne állam, de minden ember egyénileg vagy másokkal közösen rendelkezne termelőeszközökkel.

FRANK ROBIN

GAZDASÁGI HARMADIK ÚT

A gazdasági szinkretizmus (vagy gazdasági harmadikutasság) olyan gazdasági rendszereket jelöl, amelyek nem – vagy csak részben – értelmezhetőek a klasszikus jobb- és baloldali gazdaság keretei között, és ezért a vegyes gazdaság kategóriája sem írja le őket maradéktalanul. Ilyenek lehetnek például a hagyományos rendszerek (barter- vagy ajándékgazdaság stb.), a jobb- és/vagy baloldali gazdaságot valamelyik hagyományos modellel ötvöző gazdaságok (disztributizmus, korporativizmus stb.), vagy esetlegesen teljesen új, kísérleti jellegű elképzelések. A gazdasági harmadikutasság meghatározása egyáltalán nem egységes, ami megértésében

komoly problémákat okozhat. Számos országban voltak és vannak szinkretista gazdaságok, de mindenhol eltérő jelentéssel bírnak, így a gazdasági és a politikai szakemberek sem tartják önálló, egységes irányzatnak. Sőt, egyesek úgy gondolják, hogy a harmadik út egy kifejezetten opportunista megoldás, melyet szigorú törvényszerűségek helyett csupán a vagyonosok szegények felé tett ígéretései kormányoznak. A szabadpiaci kapitalisták és az államszocialisták nem rokonszenveznek a harmadik úttal, mivel állításuk szerint „nem létezik harmadik opció”, csak „álcazott második út”, melynek valódi célja az emberek átverése.

GAZDASÁGI HARMADIKUTAS FILOZÓFIA

A gazdasági harmadik út kifejezést a kapitalizmus és a szocializmus alternatíváira alkalmazzák; többek közt a keresztényszocialisták és a fasiszták által közkedvelt korporatív rendszerre, később viszont a szociális piacgazdaságra (tágabb értelemben a vegyes gazdaságra), majd a szociáldemokraták alternatív gazdasági rendszerére is használták. Jóllehet amennyi filozófus, annyiféle meghatározása van a harmadik útnak, ugyanakkor három fontos jellemzőt mindenképpen ki lehet emelni:

» Elutasítja az államszocializmust és a szabadpiaci kapitalizmust.

» Teljesen új, alternatív gazdasági rendszert akar kidolgozni.

» Jellemzően hagyományos gazdasági rendszerekből is merít.

Bár a 19. században már számos gondolkodó felvetette ezt az ötletet, a harmadik út a gyakorlatban csak az első világháború (1914–1918) utáni nagy gazdasági világválság (1929–1933) alatt került bevezetésre, elsősorban a fasiszta rendszerek által. Az 1930-as években többek közt Talcott Parsons (1902–1979) amerikai szociológus mondta ki azt, hogy a nyers piaci kapitalizmus megbukott, visszaállítása nem lehetséges és nem is kívánatos, ezenfelül az államszocialista rendszert sem tartotta elfogadhatónak. A második világháború (1939–1945) alatt Wilhelm Röpke (1899–1966) német közgazdász *A harmadik út: korunk társadalmi válsága* (1942) című művében felvázolta a „gazdasági humanizmust”, melynek lényege a piaci erő korlátozása, a gazdasági rend megszilárdítása, valamint a „piacon túli” elesettek, gyengék védelme volt. A hidegháború (1947–1991) alatt még többen beszéltek harmadikutas gazdaságról, sőt az 1960-as évektől fellendülő környezetvédelmi törekvések által új, zöld gazdaságfilozófiák is születtek, amelyek szintén elutasították a gazdasági jobb- és baloldali rendszereit, mondván, hogy ideje meghaladni a szélsőségeket, továbbá magunk mögött kell hagyni a modern kor idejétmúlt rendszereit.

DISZTRIBÚCIÓS GAZDASÁG

A disztributizmus gazdasági rendszerét a 19. század végén olyan katolikus gondolkodók hívták életre, akik szerint mind a szocialista, mind a kapitalista gazdaság rosszul működik. Úgy gondolták, hogy a kapitalizmus nyomorúságos

helyzetbe sodorta az alsóbb társadalmi osztályokat, viszont az államszocialista gazdaság felé sem szabad fordulni, mert a tulajdon kollektivizálásának gondolata kifejezetten káros. A disztributisták azt követelték, hogy minden ember rendelkezzen tulajdonnal, a vállalatok pedig nyújtsanak széles körű jogokat és tisztességes bért a munkavállalóknak. A tőkét és a termelőeszközöket tehát az emberek között kell szétosztani, és nem szabad sem az államnak, sem pedig a kiváltságosoknak adni, mert bármelyiket is választjuk, annak elnyomás és zsarnokság lesz a vége. A disztributisták vissza akarnak nyúlni a régmúlt idők céhrendszereihez, mert úgy vélik, általuk megteremthető az osztályok közötti szoros szövetség, a köztük lévő együttműködés és a kölcsönös előnyök.

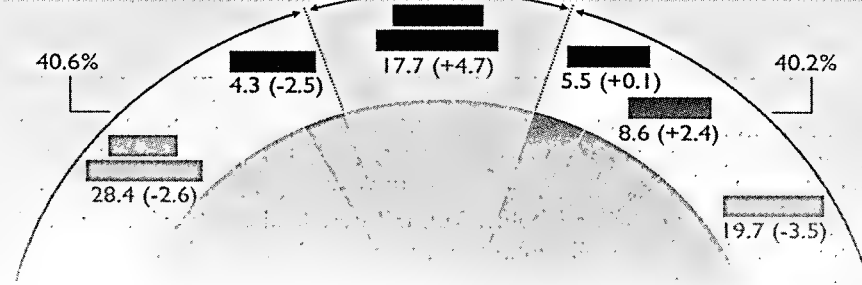
KORPORATÍV GAZDASÁG

A korporativizmus egy olyan gazdasági rendszer, ami az 1850-es években a szabadpiaci kapitalizmus és az államszocializmus gondolatára reagálva kifejlesztette a „korporatokráciát”, melynek lényege a nemzeten belüli harcok felszámolása. A korporativisták szerint egy állam lakosságának túlnyomó többsége – osztálytól függetlenül – közös érdekekkel rendelkezik, ezért megengedhetetlen, hogy a köztük lévő, kevésbé jelentős törésvonalak mentén konfliktusok alakuljanak ki. Ennek megfékezésére jönnének létre a korporációk (hivatásrendek), melyek a szakszervezetekre jellemző érdekharc helyett az eltérő érdekek harmonizációját célozzák. Lényegét jól mutatja a korporativizmus nevében lévő latin *corpus* (test) szó, ami az élő szervezetekhez hasonló működést szimbolizálja: a testben a különböző feladatok elvégzéséért felelős szervek nem riválisai egymásnak, éppen ellenkezőleg: együttműködnek, hiszen minél jobban végzi a feladatát az egyik, annál könnyebb lesz a másik munkája is. Az „agy” szerepét természetesen a kormány tölti be, ami a gazdaság megszervezéséért és irányításáért felel. Ennek a harmonizációnak a célja, hogy begyógyítsa a kapitalizmus által előkészített és kiprovokált, majd a szocializmus által kirobbantott osztályharc okozta sebeket a közösség testén, hogy az így erőre kapjon, továbbá képes legyen megvédeni magát másokkal szemben. A korporativizmusnak több fajtája van: például felülről szerveződő (autoriter, fasiszta) vagy alulról szerveződő (reformista, liberális) korporativizmus.

ÖKOLOGISTA GAZDASÁG

Az ökologista gazdaság (zöldgazdaság) az 1960-as években jelent meg, amikor újból felmerült a kapitalista–szocialista dilemma meghaladásának igénye. A radikális zöldek abból indulnak ki, hogy mind a szocializmus, mind a kapitalizmus annak az iparosodásnak az ideológiája, amely jelenleg is szennyezi a környezetet és kizsákmányolja a természetet. Szerintük a hamis dilemma által fenntartott gazdasági növekedés és a globalizáció is kifejezetten káros, mivel egyértelműen környezetpusztításhoz vezetnek, visszafordíthatatlan következményekkel fenyegetve az emberi faj túlélését. A fenntarthatóság elve szerint a környezet további károsításának megszüntetése után egy olyan gazdasági rendszer kialakítására törekednek, ami képes a természettel

kölcsönösen és előnyös kapcsolatban működni. Minimum olyan hosszú távú, átmenetekben, kis lépésekben történő megoldásokra törekednek, mint a környezetbarát mezőgazdasági módszerek bevezetése, az anyag- és energiatakarékosság, az újrahasznosítható termékek előnyben részesítése, a benzin- és gázolajüzemű járművek elektromosra cserélése, valamint a fosszilis tüzelőanyagok erőművi felhasználásának megszüntetése, mindezek mellett a nukleáris energia ellen is felszólalnak. A zöldgazdaság teoretikusai változatos ideológiai megoszlást mutatnak; az ökoszocialisták, ökofeministák, ökoanarchisták, ökofasisták, mélyökológisták stb. folyamatos vitában állnak egymással. A mélyökológisták például nevetségesnek tekintik az ökoszocialistákat, hiszen szerintük ők azon bolsevikok utódai, akik az államszocializmusukkal legalább akkora kárt okoztak a környezetnek, mint az általuk bírált kapitalizmus. Abban viszont mindannyian egyetértenek, hogy jelenleg nem a múlttal kell foglalkozni, hanem mihamarabb át kell szervezni a gazdasági prioritásokat a fenntarthatóság érdekében.

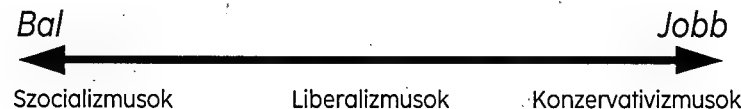
FRANK ROBIN

POLITIKAI ÁBRÁZOLÁSOK

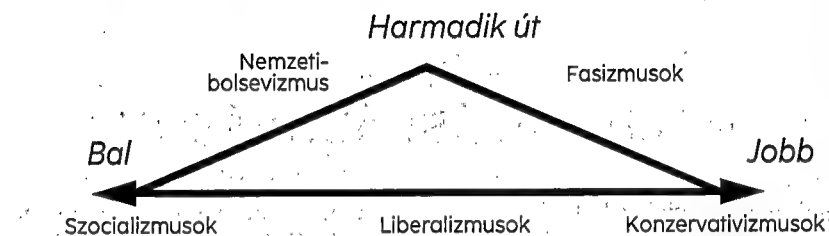
A politikai pozíciókat különböző spektrumokon, geometriai tengelyek mentén szokás ábrázolni, melyek célja a politikai ideológiák kategorizálása, rendszerezése. Az ábrázolások módja eltérő, ezért nem beszélhetünk egységes kategorizálásról sem; ahány politológus, történész, filozófus, közgazdász stb., annyiféle szempontot és rendszert ismerünk. Nem beszélve arról a tényről, hogy időben és térben más jelentést a jobb- és baloldal, ami megnehezíti az érdeklődők dolgát, sőt egy idő után garantáltan összezavarja őket. A politikai ábrák bemutatásával szeretnénk felhívni a figyelmet arra, hogy mi, a kontinentális Európában élő emberek teljesen másképpen helyezjük el az ideológiákat a jobb-bal spektrumon, mint például egy távol-keleti vagy egy amerikai, esetleg egy afrikai ember. Az interneten vagy a könyvekben lévő politikai ábrák túlnyomó többsége alaposan eltér attól, amit mi előnyösnek tartunk.

LINEÁRIS ÁBRÁZOLÁS

A lineáris ábrázolás olyan, mint egy mágnesrúd, melynek két ellentétes pólusa van: az egyik a bal-, a másik pedig a jobboldal. Bár számos politológus és politikafilozófus felhívta a figyelmet arra, hogy ez az ábrázolás túlságosan leegyszerűsítő ahhoz, hogy általa teljes képet kapjunk az ideológiák közti különbségekről, ennek ellenére máig ez az egyik legnépszerűbb és legelterjedtebb. Ezen a spektrumon szinte lehetetlen helyesen megjeleníteni a jobb- és baloldali, vagy esetleg a centrista ideológiákat kívül bármi más, így sokan a harmadikutas eszméket is kénytelenek beleerőszakolni a jobb-bal dichotómia (kettősség) kereteibe.

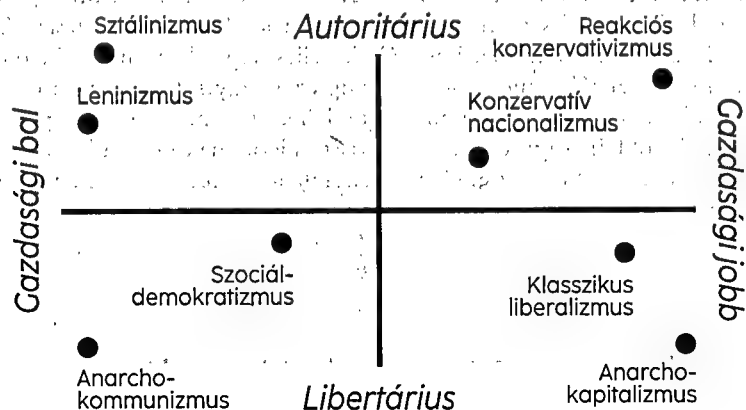

A lineáris ábrát ki kellett egészítenünk ahhoz, hogy ábrázolhatók legyenek a harmadikutas ideológiák. Ahogy a lenti ábrán láthatjátok: a jobboldal és a baloldal szélét összeköttöttük egy harmadik ponttal, létrehozva egy háromszöget. Így már a jobb és bal szélhez kulturális értelemben egyaránt közel álló ideológiák némelyikét is ábrázolni tudtuk.

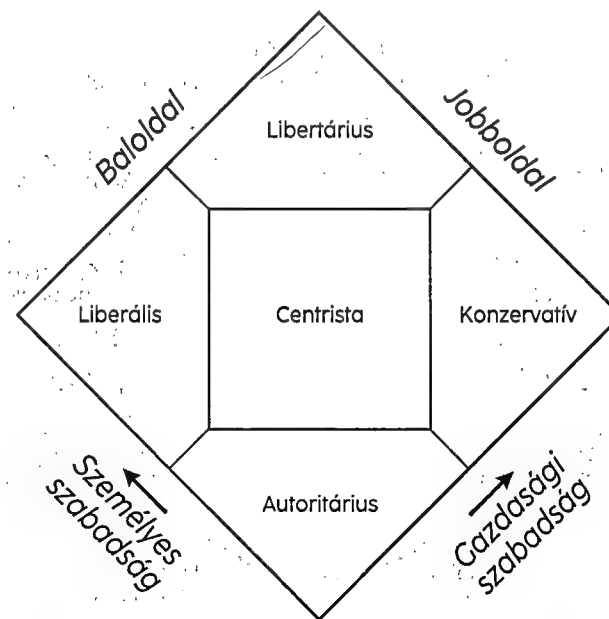

KÉTDIMENZIÓS ÁBRÁZOLÁS

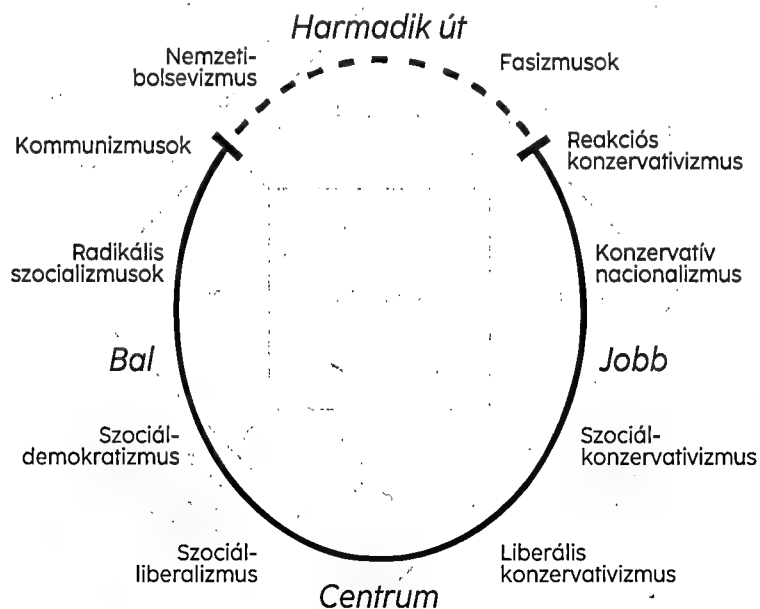
A „politikai iránytű” az egyik leghíresebb politikai ábrázolás, ami legelőször a *The Rampart Journal of Individualist Thought* (1968) című írásban jelent meg. E kétdimenziós ábrázoláson a vízszintes tengely a jobb- és baloldal, a függőleges tengely pedig az etatizmus és az anarchia ellentétpárjait jelentette. Két évvel később *The Floodgates of Anarchy* (1970) című könyvben egy újabb ábra is feltűnt, amelyen a vízszintes tengely a gazdasági jobb- és baloldal, a függőleges pedig az autoritás és szabadság ellentétpárjait jelképezte. Persze ezek helyett behelyettesíthetünk számtalan másik ellentétpárt, de az 1970-es verzió mind a mai napig a legnépszerűbb.

A Nolan-diagram egy amerikai libertárius politikus, David Nolan (1943–2010) által vált ismertté. Diagramját először a *Society for Individual Liberty* nevű lapjában, pontosabban a *Politikai-gazdasági rendszerek osztályozása és elemzése* (1971) című cikkében tette közzé. Nolan az ábráján feltüntette a gazdasági jobb- és baloldalt, a személyes és gazdasági szabadságot, továbbá szembeállította egymással a liberális és konzervatív, hasonlóképp a libertárius és autoritárius oldalakat. Meggyőződése volt, hogy a gazdasági baloldal mindig korlátozza a gazdasági szabadságot, ellenben javítja a személyes szabadságot; a gazdasági jobboldal pedig kevésbé óhajt beavatkozni a piaci folyamatokba, de a személyes szabadságnak többé-kevésbé gátat szab. Álláspontja szerint ő és a többi amerikai libertárius a gazdasági és a személyes szabadság mellett is kiállnak, míg az amerikai autoritáriusok korlátoznak mindenféle szabadságot. A két oldal mellett feltüntette a centrizmust is, ami a vegyes gazdaságot és a mérsékelt személyes szabadságot támogatja, nem állva egyik oldalra sem. Bár Nolan kiállt azon gondolata mellett, miszerint a szociál- és gazdaságpolitika élesen elválasztható, addig mások ezzel nem értenek egyet, mondván, ezek szorosan összefüggenek; ezenfelül sokan kritizálják azt a libertárius nézetet is, amely azt mondja ki, hogy a gazdaságba való beavatkozás az egyben a személyes szabadság korlátozását is jelenti.

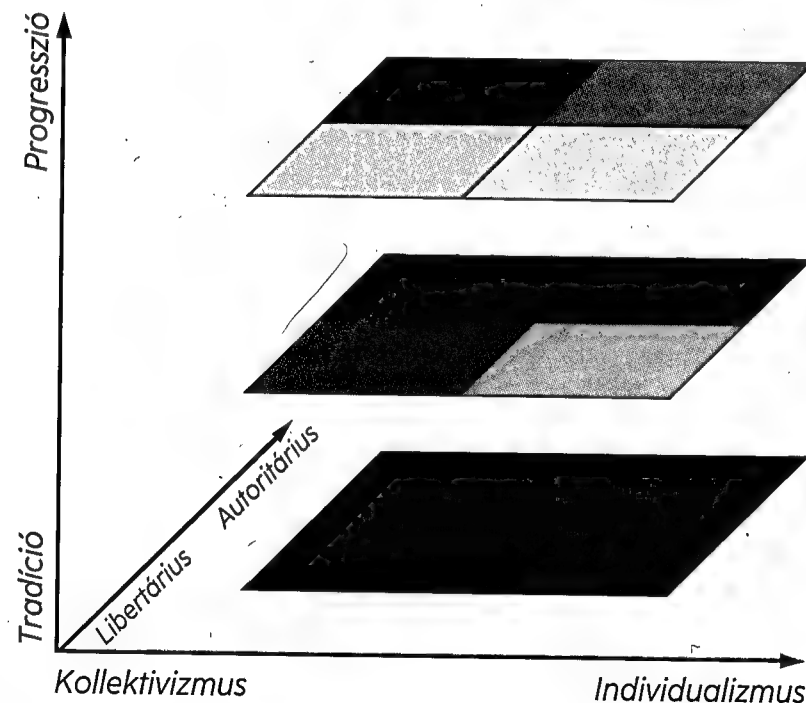

A politikai patkó ábrázolás kevésbé elterjedt, pedig szerintünk ez volna a lineáris ábrázolás legmegfelelőbb alternatívája. E diagram használói szerint az egydimenziós spektrum azért hibádzik, mert a szélsőjobbaldalt és a szélsőbaloldalt túl messzire helyezi egymástól, mintha teljesen ellentétesek lennének; ezzel szemben a patkó ábrán viszonylag közel kerülnek egymáshoz. Jean-Pierre Faye (1925–) francia filozófus *Az ideológiák százada* (2002) című könyvében azt állította, hogy a két oldal szélei számos ponton hasonlóak vagy azonosak, ezért érdekesebb őket egymáshoz minél közelebb helyezni. Szerintünk a két szél közötti rész volna a harmadik út, amit szagatott vonallal jelöltünk. Ennek a segítségével jól láthatjuk, hogy a „centrum” és a „harmadik út” nem szinonimák, hanem jóformán teljesen ellentétesek egymással. A centrum a mérsékelt ideológiákhoz, míg a harmadik út a szélsőjobbaldaliakhoz és a szélsőbaloldaliakhoz áll közel. A legtöbb politológus és politikafilozófus tehát arra használja a politikai patkót, hogy magyarázatot adjanak arra, hogy a fasiszta ideológiák miért vallanak szélsőbaloldali és szélsőjobbaldali eszméket is. Tudományos körökben általában elvetik a patkó-elméletet, mondván, a szélsőjobb jól elválasztható a szélsőbaltól, a két oldal semmilyen téren nem összeegyeztethető. Természetesen ezzel mi nem értünk egyet, ugyanis a harmadikutas ideológiák egyértelműen és gazdasági politikai szinkretizmusról tanúskodnak.

HÁROMDIMENZIÓS ÁBRÁZOLÁS

A háromdimenziós ábrázolás sokkal pontosabb az eddigi példáknál, mivel általa egyszerre három ellentétpár alapján is meg lehet határozni egy-egy ideológia pozícióját a politikai térben. Pontossága ellenére ez a diagram nem terjedt el, ami leginkább körülményességének számlájára írható; gördülékeny használata ugyanis nehézkesen valósítható meg kétdimenzióban, így általában virtuális háromdimenziós térben alkalmazzák. Persze meg lehet próbálni a kétdimenziós felületen való használatával, de nem kell meglepődni azon, ha egy átláthatatlan firka lesz az eredmény. Helyette érdemes a háromdimenziós ábrát legalább két részre bontani: mi egy kétdimenziós felületen általában a tradíció–progresszió tengelyt külön kezeljük, míg a libertárius–autoritárius (Y) és kollektívizmus–individualizmus tengelyt (X) egyben.

LIBERÁLIS IDEOLÓGIÁK

FRANK ROBIN

A LIBERALIZMUS TÖRTÉNETE

A liberalizmus a *liber* (szabad) szóból származik, ami azokra a férfiakra utalt, akik se nem jobbágyok, se nem rabszolgák. Már a 14. században is használták a kifejezést, bár nem politikai értelemben; általában az oktatásban, a művészetekben és a filozófiában fordult elő. Politikai értelemben csak a felvilágosodás korától kezdve beszélhetünk liberalizmusról, melynek képviselői egyebek mellett közvetett demokráciát, alkotmányt, jogállamot, szekularizmust és piaci szabadságot követelnek. Egyaránt szembehelyezkednek a premodern eszmékkel és rendszerekkel, így az állami és az egyház túlzott hatalmát is elutasítják, de nem mondanak le az összes hagyományos intézményről sem. A liberálisok szerint az embernek szabad akarata van, így olyan politikát folytathat, vallást gyakorolhat, gondolatokat fogalmazhat meg, dolgokban hihet, dolgokat tulajdonolhat és termelhet, amilyeneket csak akar. Egyedül a társadalmi konszenzuson alapuló, minimálisan korlátozó törvények szabhatnak gátat az egyén akaratának. Fontos, hogy egységes liberalizmus nem létezik, ugyanis a 19. és 20. század folyamán számos új irányzata alakult ki, sőt még szocialista, nacionalista és konzervatív eszmerendszerekkel is keveredett. Ettől függetlenül mégis elmondható az, hogy ilyen-olyan módon és kisebb-nagyobb mértékben mindegyik irányzatára igaz a szabadságra való törekvés. A liberalizmus tehát egy olyan ideológia, amely a társadalomban, a gazdaságban és a politikában is egyaránt megjelenik, így például lehet valaki gazdaságilag liberális úgy, hogy közben kulturálisan konzervatív, vagy esetleg valami más.

ÓKOR

A szabadelvű gondolkodás már az őskor és az ókor számos kultúrájában is jelen volt, egyéni szinten pedig a világ egészén, lévén hogy az ember ösztönösen bizonyos mértékű szabadságra vágyik. A szabadelvű filozófusok a világ minden szegletén olyan gondolatokat fogalmaztak meg, melyek a modern kor politikáját mai napig jelentős mértékben meghatározzák.

Az ókori Indiában jelent meg az indiai individualizmus, melynek legfőbb tanítása az, hogy az embert kizárólag a tettei határozzák meg, nem pedig a fizikai adottságai (pl. származás). A klasszikus indiai vallásfilozófiában a *karma* tana tartalmazott némi individualizmust azáltal, hogy hangsúlyozta az ember egyéni felelősségét saját tetteiért, továbbá a jövőbeli érdemeket és hátrányokat aszerint

határozta meg, hogy az egyén miképpen éli életét a jelenben. Az indiai buddhizmusban és a dzsainizmusban pedig a spirituális megtisztulás kizárólag az egyén személyes erőfeszítéséből fakad. Mindebből jól látszik, hogy a korai indiai gondolkodásban kiemelten fontos jelentősége volt az egyéni tetteknek.

Az ókori Kína egyik legfontosabb szabadelvű gondolkodója Lao-ce (i.e. 6. század) filozófus volt, akinek létezése jelenleg sem bizonyított, de a kínai hagyományok szerint Chu királyságában élt. Állítólag ő alapította a taoizmus vallásfilozófiáját, fő műve pedig a *Tao Te King*, melyben kifejtette, hogy amennyiben az ember mindenbe beleavatkozik, úgy a dolgok rosszul fognak működni; tehát hagyni kell az embereket törvények és kényszerek nélkül, harmóniában élni – ezek a gondolatok kísértetiesen hasonlítanak a szabadpiaci kapitalizmus alapelveire. A kínai individualizmus Konfucius (i.e. 551–479) tanításain alapul, mely szerint az emberek ugyan egyenlő képességekkel születnek, de csak néhányan képesek magasabb erkölcsöt képviselni, mivel az egyén tulajdonságai az oktatástól és a gyakorlástól függenek. A későbbiekben a taoizmus egyik kiemelkedő alakja, Csuang Csou (i.e. 369–286) pedig szabadelvű gondolkodóhoz méltó módon az egyéniségek tisztelétét és a magántulajdon szentségét szorgalmazta.

Az ókori Hellaszban, azon belül Athénban a szabadság egyik jégve a közvetlen demokrácia volt, melyben biztosították az egyenlő választójogot; bár a 21. század nyugatias, liberális demokráciáiból kiindulva az athéni demokrácia ma már cseppet sem számít „demokratikusnak”. A neves görög filozófus, Arisztotelész (i.e. 384–322) határozottan támogatta a magántulajdont, mivel úgy vélte, az ember mindig jobban vigyáz a saját dolgaira; sőt amennyiben földről van szó, több erőfeszítést tesz annak megművelése érdekében. A görög individualizmus megteremtője Szókratész (i.e. 470–399) volt, akinek mottója, hogy „ismerd meg önmagad”, ami azt jelenti, a tudást minden egyénnek saját magának kell felfedeznie, tehát azt, hogy saját maga számára mi az igaz; Prótagorasz (i.e. 485–410) görög szofista gondolkodó pedig azt vallotta, hogy „minden dolog mértéke az ember”, avagy az emberi egyént támogatta az emberi erkölcs mércéjeként. Később a római sztoikus filozófia hordozott még magában némi szabadelvűséget: Marcus Aurelius (121–180) császár *Elmélkedések* című írásában szó esik a jogegyenlőségre és szólásszabadságra épített államról.

A kereszténység monoteizmusából fakadó eszmék és intézmények létfontosságú szerepet játszottak az individualista ideál kialakításában, nagy hangsúlyt fektetve az egyén végtelen értékére és cselekvésének erkölcsi felelősségére. A Bibliában előfordultak a kollektivisták példázatok mellett szakrális individualista gondolatok is, melyek az Isten által adott szabad akaratról és a személyes üdvösségről szóltak. A liberalizmushoz hasonlóan a keresztény erkölcsi tanítás egyetlen embert sem különböztet meg származás (nem, faj, etnikum, nemzetiség stb.) alapján, ugyanakkor különbséget tesz jó és rossz cselekedetek, valamint istenhit és istentagadás között. Míg a judaizmusban Isten a teljes zsidó néppel kötött szövetséget, addig Názáreti Jézus (i.e. 4 – i.sz. 33) minden egyes emberhez szólt, és áldásban részesülő egyénként kezelte azokat, akik nyitottak szavaira, valamint hittek isteni lényegében. Tehát a kereszténység

szakrális individualizmusa épp abban gyökeredzik, hogy Isten nem kollektíve minden embert részesít üdvösségben, hanem kizárólag azokat az egyéneket, akik lemondanak világi gondjaikról, és igyekeznek a krisztusi tanítás szerint élni. Hippói Ágoston (354–430) ókeresztény teológus az erkölcsfilozófiájában fogalmazott meg individualista gondolatokat. Szerinte az ember világi törvények nélkül is képes jó és rossz között különbséget tenni, így hát szabad akaratából képes azt is eldönteni, hogy elfogadja-e Istent, vagy esetleg elfordul tőle; az egyén csak a saját lelke sorsáért felel, tehát nincs szükség külső beavatkozásra vagy hitre kényszerítésre.

KÖZÉPKOR

A korai középkorban, mikor a rómaiak elhagyták Nagy-Britanniát, az ott élő angolszászok egy szabadelvű rendszerben éltek, melyben a királyok hatalmát a nemesi tanács korlátozta. Ez persze nem tartott sokáig, de mindenképpen fontos megemlíteni, hiszen az uralkodó korlátozásával kapcsolatos törekvések még évszázadokig nem voltak jelentősek. A 7. században megjelenő iszlám a kereszténységgel ellentétben nem támogatta az ember személyes szabadságát, éppen ellenkezőleg: a szigorú vallási-erkölcsi törvények (saría) betartására intett. Mindennek ellenére a *Korán* tartalmaz individualista írásokat, és többek közt határozottan kijelenti, hogy csak az egyén felelős saját bűneiért. Eközben Nyugat-Európában új birodalmak születtek, a római katolikus egyház pedig sikeres hittérítést folytatott. Az immáron többnyire keresztény, középkori Európában az individualista, emberi egyéniséget hirdető eszmék továbbfejlődtek és kiterjedtek, annak ellenére, hogy ekkoriban az individualisták nem voltak túl népszerűek vallási körökben. Számos gondolkodó foglalkozott az emberi jogokkal, a szabadságra teremtett ember gondolatával, továbbá az egyéni beleegyezés elvével. Különösen az erkölcsfilozófiában és a teológiában bukkant fel a racionális akarat felfogása, melyben az egyén kapta a legfőbb szerepet.

A **reneszánsz** kifejezés a francia *renaissance* (újjaszületés) szóból ered. Maga a korszak az 1300-as évektől indult, majd körülbelül 1600-ban zárult le. Ebben az időszakban született a „középkor” kifejezés, ami az ókor és az aktuális kor (reneszánsz) közötti időt jelölte. Ennek tekintetében érdemesnek tartottuk a középkori és reneszánsz politikai gondolkodást elválasztani egymástól, hiszen e kor a 14. század Itáliájában gyökeredzik, ahol a felemelkedő városi kultúra az egykori görög városállamokhoz hasonló rendszereket hozott létre, Firenzével az élen. A korszaknak egyébként két fő szellemi irányzata volt:

» A humanizmus az 1300-as évektől;

» A reformáció az 1400-as évektől szellemi tekintetben (előreformáció), majd az 1500-as évektől konkrét cselekedetek, tettek terén is megnyilvánult.

A korai reneszánsz az itáliai városokban bontakozott ki, ahol köztársasági államformát vezettek be: önkormányzati rendszer, politikai önállóság és szabadság, valamint választójog jellemezte. Az emberek egy sűrűn ülésező városi tanácsot választottak, ami voltaképpen a törvényhozásért felelt. Ez a tanács választotta meg a város főtisztviselőjét (podesta), akinek hivatali ideje rendszerint egyetlen évig tartott. Sok városállamban ez a rendszer nem eredményezett stabilitást, sőt általában különböző politikai érdekek rivalizálásához és hatalmi harchoz vezetett – elsősorban társadalmi osztályok között –, és több esetben ennek csak a monarchia bevezetése tudott véget vetni. A legnagyobb probléma mégsem a rendszerek instabil működése, hanem az állam gyengesége volt, ami a kis méretéből, a birodalmakhoz viszonyított alacsony népességből és az ebből következő gyenge hadseregéből ered. Egy városállam nem volt képes megvédeni magát a hódítókkal szemben, ami hosszú távon az önállóságuk elvesztését okozta. Ebben az itáliai korszakban éltek olyan gondolkodók és művészek, akik politikai gondolkodására az ókori filozófusok hatottak. Dante Alighieri (1265–1321) filozófus és költő – aki főleg az *Isteni színjáték* (1321) című művéről híres – meggyőződése volt, hogy a béke csak egy császár által uralt világbirodalomban tartható fenn. A *De Monarchia* (1310) írásában kifejtette, hogy a császári uralom isteni eredetű, és csak egy Isten kegyelméből uralkodó ember képes egy nagy, egységes hatalmat irányítani, ami megszünteti a politikai konfliktusokat és összetűzéseket – emiatt őt tartják az „egységes Európa” egyik legkorábbi megfogalmazójának. William of Ockham (1287–1347) angol ferences rendi szerzetes és nominalista, aki könyörtelenül kritizálta az Egyházat „zsarnoksága”, „gazdagsága” és egyebek miatt, egy idő után otthagyta a rendet. Ockham eretnekséggel vádolta a római katolikus egyházat, mivel szerinte a mindenkor pápa megváltoztatja Isten parancsait saját önkényes határozataira, annak ellenére, hogy ez nem tartozik a hatáskörébe. Úgy gondolta, hogy a pápák nem elkötelezettek munkájuk iránt, sokkal inkább zsarnokoknak nevezhetők; helyettük a Krisztus iránt legelhivatottabb embereknek kellene egyházon belüli szerepeket betölteniük. Ockham azt állította, hogy a szabadság egy alapvető emberi jog, amit Isten adott az embernek, így ezt a szabadságot sem világi, sem egyházi hatalom nem korlátozhatja. Marsilio dei Mainardini (1275–1342) vagy magyarosan Pádauai Marsilius a világi törvényekről azt vallotta, hogy csak azért jelentősek, mert a hatalom kényszeríti az embereket arra, hogy betartsák azokat; ebből kifolyólag nincs jó vagy rossz törvény, csak törvény, melynek célja a szabadság biztosítása helyett a béke fenntartása. Arisztotelész hatására az ész és a hit, valamint az állam és egyház szétválasztása mellett érvelt. A pápai hatalmat is kritizálta, mivel úgy gondolta, hogy a világi életben elsősorban a világi hatalom törvényeire kell támaszkodni, és bár az Egyház jutalmazhatja és büntetheti saját híveit, mégsem emelkedhet felül a világi törvényhozókön – érvényességük megkérdőjelezhetetlen. Marsilio egy radikálisan köztársaságpárti ember volt, aki hitt a népuralomban, illetve a nép felsőbbrendűségében, továbbá elutasította az Egyház beleszólását a világi ügyekbe.

A **humanizmus** szó a latin *studia humanitatis* (humán tudományok) kifejezésből ered, mivel eleinte a humán (emberre vonatkozó) tudományokra utalt, mint amilyen az etika, filozófia, történelem stb. A 12. századtól induló reneszánsz kor az antik görög-római kultúra, nyelv és irodalom tanulmányozásával járt, melynek fő oka a középkor előtti tanítások megismerése, sokszor azok újrafelhasználása, kibővítése vagy összeegyeztetése a keresztény tanításokkal. A humanisták rendszerint az embert helyezték a világ középpontjába Isten helyett, ennek ellenére nem mind voltak ateisták. Kiemelten fontosnak tartották az egyén szabadságát, mi több a boldog és békés életet. Meggyőződésük volt, hogy az embernek tökéletes testi és lelki állapotra kell törekednie, melynek elérésében lényeges szerepet tölt be az oktatás. Képviselői között voltak – egyébként keresztény – szabadgondolkodók, aki túlságosan szűknek érezték az Egyház által lefektetett elméleti kereteket. Vallották, hogy a tekintélyelvű és dogmatikus gondolkodásmód kritikát nem tűrve ragaszkodik a hagyományokhoz – így a rossz hagyományokhoz is –, ezzel pedig tulajdonképpen gátolja a fejlődést a tudomány minden területén. A humanizmus egyik neves képviselője – és sokak szerint alapítója – az olasz Francesco Petrarca (1304–1374) volt, aki szembement az Egyház azon állításával, miszerint az ember eredendően rossz és bűnös; szerinte alapvetően jó, ráadásul önálló döntésre képes és szabad akaratral rendelkezik. Thomas Aquinas (1225–1274) vagy magyarosan Aquinói Tamás itáliai teológus kifejtette, hogy az ember természetes célja, hogy szabadon gondolkodhasson, valamint úgy vélte, hogy az uralkodókat a népnek kellene választania, de amennyiben azok visszaélnék hatalmukkal, jogosnak tartotta a népi engedetlenséget. Egy másik itáliai teológus, Marsilio de Padova (1275–1342) szerint pedig az egyházat és az államot szét kellene választani, sőt ő is azt állította, hogy az uralkodóválasztással ki lehetne védeni a zsarnoki rendszerek létrejöttét. Magyar vonatkozásban Janus Pannonius (1434–1472) vagy magyarosan Csezmiczei János képviselte a humanizmus elveit. Versei voltaképpen az olasz humanista és újplatonista szellemiséget tükrözik. Giovanni Pico della Mirandola (1463–1494) itáliai humanista írta meg az egyik legfontosabb reneszánsz művet *Az emberi méltóságról* (1486) címmel, melyet „A reneszánsz kiáltványa” néven is szokás emlegetni. Tulajdonképpen a determinizmus filozófiájával szemben az ember szabad akaratát (filozófiai libertarizmus) hirdette, továbbá igényezett bebizonyítani, hogy nincs olyan filozófiai iskola, amely az egyedüli igazságot hordozná, hiszen minden eszmrendszer magában foglal valamennyi igazságot, és éppen emiatt kell mind egyiket tanulmányozni, lehetőség szerint összeegyeztetni. Nos, Mirandola ezt az összeegyeztetést a kereszténység tanai és más filozófiák, vallások között is elkövette, ami miatt eretneknek ítélték. Északon Rotterdami Erasmus (1466–1536) németalföldi pap igyekezett összeegyeztetni az ókor „humanizmusát” a keresztény tanokkal, és az általa kiadott görög nyelvű *Újszövetség* nagyban hozzájárult Luther Márton bibliafordítói munkájához. Sőt támogatta is a reformátort, egészen addig, amíg meg nem osztotta a római katolikus egyházat, amivel Erasmus már nem tudott azonosulni.

A **reformáció** (hitújítás) nem kötődik szorosan a liberalizmus történelméhez, ugyanakkor fontos ismertetni, mert a felvilágosodás korához vezető út egy részét a hitújítók, valamint azok mozgalmai taposták ki. A reformáció előfutárai között található az angol John Wycliffe (1320–1384), aki papként felszólalt XI. Gergely (1329–1378) pápa ellen, sőt „gőgös Antikrisztusnak” jellemezte, mindemellett bírálta, hogy az Egyház tagjai túlzott gazdagságban élnek, a keresztény intézményrendszer pedig velejéig romlott, élén az önös érdekekből cselekvő, tekintélyelvű pápával. Jan Hus (1369–1415) cseh paptól is előreformátornak tekinthetjük, mivel felszólalt az egyházi korrupció ellen, és kiállt amellett, hogy a *Biblia* nemzeti nyelvekre fordítható legyen. Ő maga cseh nyelvre fordította a Szentírást, ugyanakkor elismerés helyett eretnekváddal máglyahálálra ítélték. Kivégzését óriási felháborodás követte: hívei, a husziták ettől fogva a templomokban csak az ő tanításait prédikálták. A huszitizmus radikális irányzatai osztályok közötti jogegyenlőséget követeltek, ráadásul Husz tanait egyesek még eszközként is fel akarták használni a gazdasági problémák és a nyomorúságos élethelyzet felszámolására. A huszita háborúk (1419–1434) elsőként Bohemia (Csehország) területén zajlottak, majd kitolódtak német és magyar földre is. Beszámolók szerint, amerre jártak, gyűjtogattak, romboltak, boszszút állva Jan Hus haláláért, de a legnagyobb megtorlás a katolikus hívőket érte. A korábban elterjedt nézetten szemben nem az elvallástalanodás, hanem az egyre mélyebb vallásosság, vallási élet volt jellemző (lásd pl. *devotio moderna* irányzat) a kései középkorban, a reformigények pedig elsődlegesen azért voltak hangosak, mert a római katolikus egyház és a sokszor erkölcsellenesnek ítélt klérus ezen mély vallásosság igényeit nem tudták kielégíteni – a reformáció pedig emiatt tudott sikeres lenni. Ebben az időben számos mozgalom törekedett arra, hogy csökkentse vagy teljesen megszüntesse az Egyház hatalmát, illetve elterjedt egy általános bizalmatlanság is a felsőpapsággal szemben. Az Egyháznak belülről többnyire az alsópapság bírálataival kellett megküzdenie; kívülről pedig a különböző államelméleteket kidolgozó gondolkodók kritikáival; ezen bírálatok és kritikák a polgárság körében is elterjedtek, így számos egyetértő hangot állíthattak maguk mögé. Elutasították a tudás visszaszorítását, az Egyház túlzott beleszólását a világi életbe, a felsőpapság fényűzését, valamint a szerzetesség elhanyagolását, mindemellett azonnali reformokat követeltek. A klérus igyekezett csitítani a kedélyeket, ezért például úgynevezett „búcsúcédulákat” árusítottak, melyek konkrétan a bűnbocsánat elnyerésére szolgáltak, anyagi javakért cserébe – ez pedig sokaknál végleg kiverte a biztosítékot.

Martin Luther (1483–1546) vagy magyarosan Luther Márton a római katolikus egyház megreformálásán fáradozott; kizárólag azt akarta elérni, hogy a római katolikus egyház hű legyen Isten igéjéhez, a *Bibliát* pedig helyezze mindenek fölé – még a pápa fölé is. A X. Leó (1475–1521) pápa által bevezetett búcsúcédulák árusítását 1517-ben mélyen megvetette, emiatt ezzel kapcsolatban írt egy 95 pontos vitairatot, amit elküldött a helyi püspököknek, majd – a hagyomány szerint – kiszögezte vitairatát a wittenbergi vártemplom kapujára. Luthert 1518-ban „ostoba, iszákos eretneknek” ítélték az Egyházon belül,

ennek ellenére többen vitába szálltak a búcsúcédulák mellett érvelve. A vitakozások azzal végződtek, hogy Luthert eretnekség vádjával a pápai bíróság elé akarták állítani. Hiába követelték tőle, hogy a 95 pontból 41-et vonjon vissza, nem csak hogy nem tette meg, még nyilvánosan el is égette a pápai határozatot. Ettől fogva Luther hivatalosan is emberi alakot és csuhát öltő Sátánként lett kikiáltva, akit mihamarabb le kell tartóztatni. A pápa kérésére V. Károly (1500–1558) német-római császár felelt Luther letartóztatásáért és tanításainak megfékezéséért, aki ráadásul birodalmi átokkal is sújtotta. Ezután III. (Bölcs) Frigyes (1463–1525) szász választófejedelem „raboltatta el” Luthert, hogy megoltalmazza a rá váró fenyegetésektől. Luther innen-től Wartburg várában élt, kényszerű fogságban. Ezekben az időkben fordította le az *Ószövetséget* és az *Újszövetséget* német nyelvre, ami felettébb gyorsan elterjedt. A nemzeti nyelvű *Bibliákkal* kapcsolatban a katolikusok aggodalmukat fejezték ki, mivel azt állították, hogy elsősorban a latin és másodsorban a görög szövegek tudják átadni a Szentírás mély értelmét; amennyiben más nyelvre fordítják le, megváltozhat a benne foglalt szövegek valódi jelentése. Az Egyház gonosz dolognak ítélte a német *Bibliát*, ezért tiltott könyvként tartották számon, terjedését pedig igyekeztek visszaszorítani. Luther megosztó személyiség volt: egyesek szerették, mások csak addig, amíg radikálissá nem vált, megint mások pedig látni akarták, ahogyan elég a máglyán. Akárhogy is, annyi biztos, hogy élete vége felé közeledve egyre szélsőségebb írásai születtek: például a *De votis monasticis* (1521) című művében a szerzetességi fogadalmakat kritizálta; később a *zsidókról és hazugságaikról* (1543) című könyvben antijudaista és antiszemita gondolatokat fogalmazott meg; halála évében pedig *Az Ördög alapította római pápaság ellen* (1545) című írásban rögzítve is „Antikrisztusnak” bélyegezte a pápát. Luther Márton halála után számos új keresztény mozgalom alakult, melyek mind a katolikus tanításoktól eltérő doktrínákat vallottak és adtak tovább: kálvinizmus, baptizmus, anglikánizmus stb. Ezek az irányzatok szintén tovább szakadtak az idő folyamán, ma pedig már megszámlálhatatlan egyház és felekezet létezik.

ÚJKOR

A humanizmus és a reformáció módfelett hatott az újkori szabadelvű gondolkodásra, amely legfőképpen a gondolatszabadságra, a magántulajdonra és az uralkodó korlátozására összpontosított. Francisco Suárez (1548–1617) spanyol teológus továbbfejlesztette Aquinói természetjogát, és leszögezte, hogy az embernek joga van az élethez és a szabadsághoz, továbbá a magántulajdonhoz is. Később kifejtette azt is, hogy az uralkodók hatalma valójában a néptől származik, tehát bármikor leválthatók, amennyiben az uralmuk zsarnokivá válik. Hugo Grotius (1583–1645) holland jogász szerint az önvédelem jogos, így a személyes tulajdonaink megvédése is az; Benedictus Spinoza (1632–1677) racionalista filozófus pedig úgy vélte, hogy az egyházat és az államot szét kell választani, a szabadság pedig nem csupán egy lehetőség, hanem olyan érték, amiért küzdeni kell.

Az újkori liberalizmus legnagyobb gondolkodói az angolszászok voltak, akik évtizedekkel előrébb jártak politikai gondolkodás tekintetében, mint Európa más népei. Az 1678-tól megjelent liberális konzervatív *Whig* politikai frakció a tradicionalistább *Tory* frakcióval szemben állt, és az évtizedek alatt hol az egyik, hol a másik gyakorolta a hatalmat Angliában. Thomas Hobbes (1588–1679) filozófus a *Leviatán* (1651) című írásában taglalta, hogy csak egy erős állam tudja visszaszorítani az ellenőrizetlen érdekeket. Kiállt az önvédelem joga mellett, valamint kijelentette, hogy a rosszul működő kormányokat az embereknek joga van megdönteni. Hobbes-t sokan abszolutistának gondolják, de fontos liberális gondolatai voltak: a kormányzat nem rendelkezhet saját célokkal, lévén hogy kizárólag az a dolga, hogy megvédje és bővítse az egyének szabadságát. A kormány hatalma csak addig törvényes, amíg meg tudja védeni polgárait. John Locke (1632–1704) empirista filozófust általában a konzervatív liberalizmus atyjának tekintik, bár ebben az időben még egyáltalán nem beszélhetünk tényleges, ideológiai liberalizmusról. Locke az alkotmányos uralom, a jogállamiság, az emberi jogok és a társadalmi szerződés híve volt, mely gondolatok mindegyike a mai polgári társadalmak alapját képezik – nem csak a liberális államokét. A *Levél a vallási türelemről* (1689) és az *Első és Második értekezés a polgári kormányzatról* (1690) című írásai alapozták meg a liberalizmus azon elveit, hogy az egyén prioritást élvez, a kormány pedig korlátozva jó. Az angol polgárháború (1642–1651) és a dicsőséges forradalom (1688) hatására intézményi szinten kibontakozott az angliai liberalizmus, ami előtte csak gondolat szintjén létezett. Azzal, hogy alkotmánnyal korlátozták a király abszolút hatalmát, a kormányzást pedig átengedték a parlamentnek, voltaképpen megalkották a modern liberális állam alapjait. Angliában lefektették az alapvető jogokat, így például nem lehetett bizonyítékok hiányában vádlottakat fogságban tartani, a kegyetlen és rendkívüli büntetéseket törvénytelennek tették, bevezették a tolerancia törvényt, megadták az embereknek a jogot arra, hogy petíciókat nyújtsanak be, sőt egyre szabadabbá vált a sajtó is.

A felvilágosodás egy nyugat-európai szellemi-kulturális áramlat, valamint kultúrtörténeti korszak, ami az 1688-as angol dicsőséges forradalom után kezdődött, és általában úgy tartják, hogy I. Napóleon (1769–1821) francia császár uralkodásának 1815-ös végével zárult. Bár, azt is hozzá kell tenni, hogy ugyan egyetlen korszakról van szó, mégis több periódusból állt:

- » Az első szakasz (1688–1750) alatt a kritizmus és az új eszmék keresése dominált.
- » A második szakasz (1750–1778) gondolkodók összefogására, egységre alapult – például a francia *Enciklopédia* által.
- » A harmadik szakasz (1778–1815) a felvilágosodás eszméi között fennálló törésvonalakról és konfliktusokról szólt.

A felvilágosodás hajnala Európában nem egységes, mert míg a 17. századi Angliában létrejött a polgárháború és forradalom által az uralkodó korlátozása és a parlamentarizmus, addig a kontinensen még hosszú ideig a rendi és abszolút monarchiák domináltak. A korszakot áthatotta a tudományos haladás, mivel az számottevő új eredményt tudott felmutatni. Friss tudományok is megjelentek, mint például a közgazdaságtan, melynek képviselői elutasították az abszolút monarchiák merkantilizmusát, helyette pedig a korai „kapitalizmus” kidolgozására összpontosítottak, mely rendszer igazán csak a 19. századtól tudott kiteljesedni. Ezzel együtt megjelent a valláskritika, társadalomkritika, továbbá a magántulajdon és a szabadság iránti vágy, a hagyományos politikai és vallási berendezkedés, a feudalizmus és az abszolút monarchia ellenzése. Ezek mellett nagy hangsúlyt fektettek az egyház és az állam szétválasztására (szekularizáció), az adózás egyszerűsítésére, a mezőgazdaság fejlesztésére, de ellenezték a rabszolgaságot és a kényszermunkát is. A felvilágosodás tehát egy nagyon fontos korszak, mivel ebben az időben, Nyugat-Európában alapozták meg a későbbi nemzeti és polgári forradalmakat, a kapitalizmus felemelkedését és az azt követő további konfliktusokat, melyek teljesen felbolygatták a régi rendszert, kivívva a tradicionalista konzervatívok haragját.

Bár mai napig sokan vitatják, hogy beszélhetünk-e egységesen „brit felvilágosodásról”, hiszen az angol és a skót felvilágosodás időben és térben egyaránt eltér, ugyanakkor mi azt gondoljuk, érdemes a két korszakot időben és térben is összekapcsolni, hiszen szorosan összefüggenek.

» Az első periódus (értelem kora) Angliában vette kezdetét, amikor a politikafilozófia és a természetfilozófia, az angol empirizmus, valamint a korai materializmus kiteljesedni látszott. Legnevesebb képviselői Thomas Hobbes és John Locke voltak. Angliában a „világosság” azért vetette meg lábát sokkal korábban, mint Európa más területein, mert az angolszász kultúra lényegesen toleránsabb volt az új eszmékkel és a hitújítással szemben is; ezért tudták viszonylag könnyen elfogadni a római katolikus egyházzal való szakítást, a parlamentarizmus bevezetését, vagy akár az individualizmust és a politikai liberalizmust.

» A második periódus alatt a felvilágosodás Írországot is érintette, bár sokan úgy gondolják, hogy nem volt jelentős, lévén hogy „az írek a mítoszok rabjai, és amúgy is barbár nép”. Ezzel szemben jól látszik, hogy Írországon 1688–1790 között felvilágosodás zajlott: humanista, toleráns és polgári, nemzeti eszmék jelentek meg.

» A harmadik periódus már Skóciában zajlott le az 1740-es évektől. A skót felvilágosodás korszaka nemcsak a kapitalizmus előszobáját nyitotta meg, de olyan tudományos területekre is kiterjedt, mint például a fizika, a kémia, az agrárkultúra vagy a geológia. Mi több, létrejött egy kozmopolita szellemi légkör is, túlnyújtózkodva a skót országhatáron,

főleg azon diákok által, akik a megszerzett tudást az Újvilágba exportálták, majd ott fejlesztették tovább.

A brit felvilágosodás középpontjában tehát a vallási tolerancia és a szabadság volt, a későbbi francia felvilágosodás pedig ezekből is sokat merített. A liberalizmus és a progresszív konzervativizmus eszméje főleg az angoloknak köszönhető, akiknek gondolkodói egyaránt tagadták a feudális kiváltságokat, a születési előjogokat, az abszolutizmust, a római katolikus egyház felsőbbrendűségét és tulajdonképpen mindent, ami a régi rendszerhez (ancien régime) köthető. Míg a 17. századi Angliában győzedelmeskedett a reformáció és az Egyháztól való függetlenedés, addig a Francia Királyságban az erre való törekvések teljes bukást szenvedtek, a monarchia pedig megerősödött. Az abszolutista rendszerben a protestantizmust elnyomták és üldözték, az angol felvilágosodás gondolkodóinak műveit – illetve azok francia fordításait – pedig csak „fű alatt” lehetett elterjeszteni. Az angol felvilágosodás filozófusainak hatására egyre több francia gondolkodó bátorodott fel, és publikáltak álnéven olyan írásokat, amelyek miatt legjobb esetben is egy szűk cella járt volna – többük meg is járta a börtönt. Egyebek mellett vallási kérdések, társadalomkritika, politikai rendszerek, kormányformák és tudomány témakörében született a legtöbb írás. A francia felvilágosodás gondolkodói között számtalan ellentét volt: például a nemesség-polgárság, gazdagok-szegények, feudalisták-kapitalisták, vallásosság-vallásellenesség, amiket számtalan könyvben kifejtettek már. Ugyanakkor könyvünk szempontjából a legfontosabb egyértelműen a premodern és a modern gondolkodók közti ellentét és konfliktus, ami megnyilvánult éppúgy az irodalomban és a művészetben, ahogy a politikában és a filozófiában. Hasonló viták voltak közöttük, mint manapság a modern és posztmodern gondolkodók között, melyek közül az utóbbi gondolja magát felvilágosultnak a modernekhez képest. A Francia Királyság 1700-as éveiben egyre többen szakítottak a vallásos élettel, az intoleranciával, az ókori görög és római szellemiséggel (antikvitás), az abszolutizmus politikájával – bár ezek még messze sem kerültek domináns helyzetbe. Eleinte titkos társaságok, klubok alakultak, amik egyre több embert toboroztak maguk közé, remélve, hogy egy napon többségbe kerülnek. Általában írástudó, művelt nemesek és tudósok csatlakoztak ezekhez a körökhöz, akik főleg az angol felvilágosodást, parlamentarizmust és alkotmányosságot tekintették mintának. Egyre gyorsabban terjedt a materializmus, valamint olyan vallási nézetek, mint a deizmus, panteizmus vagy akár a panenteizmus.

A felvilágosodás az 1740-es évekig egyesek szerint csak idealista álmokat fogalmazott meg: hogyan kellene élni, milyen rendszer volna a legjobb stb., de sokak szerint valójában nem ért el semmi érdemlegeset. Az tény, hogy változás egyértelműen akkor állt be, amikor összefogtak a francia gondolkodók, és megírták az *Enciklopédia* (1752) első kötetét. Már az ókorban is léteztek olyan könyvkötetek, amelyek mindenféle általános tudást tartalmaztak, mindemellett összefoglaltak különböző tudományokat. Ilyenek a lexikonok és az enciklopédiák:

» A lexikon a görög *lexis* (szótár) kifejezésből származik, így tulajdonképpen „szöveggyűjteményt” jelent.

» Az enciklopédia a görög *enkükliosz paideia* kifejezés alapján született, ami azt jelenti, hogy „általános, mindenre kiterjedő oktatás”.

A francia felvilágosodás enciklopédistáira a *Ciklopédia: művészetek és tudományok egyetemes szótára* (1728–1753) többkötetes mű volt nagy hatással, amit az angol Ephraim Chambers (1680–1740) jelentetett meg. A mű érdekessége az volt, hogy ez volt az első angol nyelvű enciklopédia, hiszen azokat rendszerint latin nyelven írták meg. 1745-ben a francia André Le Breton (1708–1779) nyomdász és könyvkereskedő engedélyt kapott arra, hogy francia nyelven megjelentesse a *Ciklopédiát*. Breton felkérte főszerkesztőnek Denis Diderot (1713–1784) materialista filozófust, aki viszont Jean le Rond d'Alembert (1717–1783) matematikus barátját vette maga mellé, hogy segítsen neki az *Enciklopédia* tudományos cikkeinek szerkesztésében. Később a francia felvilágosodás több ismert alakja dolgozott a művön, többek között Rousseau, Montesquieu, Voltaire, Holbach és Turgot. Két éven át jól haladt a munka, egészen addig, míg Diderot-t börtönbe nem zárták néhány hónapra, ami késleltette a megjelenést. Minden nehézség ellenére végül megjelent az *Enciklopédia*. Az első kötetet rögtön a megjelenése után kritizálták, támadták, elkoboztatták, sőt még a pápa is tiltólistára tette; ez viszont csak fokozta a felvilágosodás gondolkodóinak ellenszenvét az Egyház iránt. Az *Enciklopédia* huszonnyolc kötetben 1751–1772 között, majd 1777-ig további öt kötetben jelent meg, és mindegyik olyan drága volt, mint egy akkori átlagos évi kereset, ám ennek ellenére rengetegen vásárolták, nem csak nemesi körökből. Az *Enciklopédia* igyekezett minden ismeretet összegyűjteni egy általános rendszer alapján, valamint azokat bemutatni; segítségül a következő generációknak. A racionalizmus jegyében a különböző tudományterületek témáinak szócikkekben való rövid összefoglalását tűzték ki célul. A kötetek olyan fontosabb gondolkodók munkáit is tartalmazták, mint például Bacon, Descartes, Locke vagy Newton. Most pedig lássuk az *Enciklopédia* néhány részének jellemzőit:

» A matematika kiemelkedő lett, de háttérbe szorult;

» A kémia mai szemmel nagyon gyengére sikeredett;

» A csillagászat főleg a babonák lejárására fókuszált;

» Az orvostan az új módszerekre ösztönzött (pl. oltások);

» A történelem a történelmi bizonytalanságokat taglalta;

» A politika főleg a reformok szükségességére irányult.

Sokan úgy gondolták és gondolják a mai napig, hogy az *Enciklopédia* valamiféle ördögi mű, ami főleg az Egyházat és a vallást gyalázza. Ez nyilvánvalóan túlzás, ámbar való igaz, hogy nem teista és római katolikus szellemben írták meg, sőt a szerzők még finomkodtak is azért, hogy ne tiltsák be a könyvet. Érdekes elgondolkozni azon, milyen lett volna az *Enciklopédia* akkor, ha nem kellett volna tartania az indexre helyezéstől, a fenyegetéstől és a támadásoktól. Mindezek ellenére teljesen bizonyos, hogy a címszavak többsége nem materialista és ateista, inkább idealista és deista jellegű.

A francia felvilágosodás alatt a liberális gondolkodók hittek abban, hogy a szabadság iránti vágy szorosan összefügg a józan ésszel és az emberi értelemmel. Igyekeztek felszámolni a műveletlenséget, valamint az azzal járó babonákat, elhozva a „világosság” korát. Az ezzel kapcsolatos legfontosabb mű a már tárgyalt francia *Enciklopédia*, amit számos gondolkodó és tudós alkotott meg azért, hogy az utánuk jövő generációk műveltebbek lehessenek, mint az ő idejükben egy átlagember. Montesquieu (1689–1755) francia filozófus és író szerint a hatalmi ágakat szét kellene választani törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalomra; tehát fékekre és ellensúlyokra van szükség, amelyekkel meg lehetne akadályozni a zsarnoki rendszerek kialakulását. Ezenfelül szorgalmazta a polgári szabadságjogokat és annak védelmét, továbbá azt állította, hogy ahol nincsenek elválasztva egymástól a hatalmi ágak, ott veszélyben van a polgári szabadság. Voltaire (1694–1778) francia filozófus és író eleinte úgy vélte, hogy a „felvilágosult abszolútizmus” az emberek jólétét szolgálhatná, de ezt az ötletet a későbbi életében elvetette. Egyházellenességéből adódóan felemelte szavát a vallásüldözéssel szemben, mi több a polgári jogok kivívását is követelte.

A skót felvilágosodás kiemelkedő alakja, David Hume (1711–1776) egy radikális és szkeptikus gondolkodó volt, aki szerint csak a hagyományos szabályok betartásával hozható el a jólét és a béke. A szintén skót Adam Smith (1723–1790) pedig a liberális gazdaság igen fontos teoretikusa, aki például a *Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól* (1776) című művében a szabadpiacról, a nyílt versenyről és a korlátozott államról írt, ami tulajdonképpen a kapitalizmus alapja.

Az Egyesült Államokban is megvetette lábát a liberalizmus, azután, hogy a britek és azok gyarmatai között kiéleződött a konfliktus, majd az amerikaiak 1776-ban kinyilatkoztatták függetlenségüket. A nyilatkozatot javarészt Thomas Jefferson (1743–1826) írta meg, főleg a liberális John Locke írásaiból merítve. James Madison (1751–1836) az Egyesült Államok alkotmányának fő megírója Montesquieu írásai alapján igyekezett szétválasztani a hatalmi ágakat. Benjamin Franklin (1706–1790) bírálta a britek korrump kormányát, és kiállt az Egyesült Államok függetlensége, valamint a demokrácia, a kapitalizmus és a liberalizmus mellett. Az amerikai liberális gondolkodók egyebek közt a népszuverenitás elvét, az emberi jogokat és a képvisleti demokráciát szorgalmazták. Sokat merítettek a skót Thomas Gordon (1691–1750) és az angol John Trenchard (1662–1723) a *Cato levelei* (1724) című esszéiből is, melyben az írók elítélték az önkényuralmat és pártolták a szólás- és sajtószabadságot.

Az **alkotmány** olyan szabályok összessége, melyek célja a feladatok, hatáskörök és funkciók felosztása a különböző kormányzati intézmények között. Az első liberális alkotmány Angliában jelent meg, majd később az Egyesült Államokban is. Az alkotmányosság hívei olyan liberálisok voltak, akik fontosnak tartották a törvényeket, lévén hogy azokkal biztosítani lehet a jogállamot és a hatalom ellenőrzését. Ebben a szellemben robbant ki számos forradalom Európa és más kontinensek területén.

A francia forradalom (1789–1799) alatt a **harmadik rend** képviselte a felvilágosodás eszméit, szemben a legtöbb nemessel és a főpapság nagyobbik részével, akik a régi rendszer (ancien régime) mellett álltak. A liberálisok főleg a *Jakobinus Klubon* belül képviselték a kapitalizmust és az alkotmányosságot, majd miután a klubon belül kiéleződtek az ellentétek a szocialisták és a liberálisok között, az utóbbiak a mérsékelt baloldali, liberális *Gironde* frakcióban folytatták tovább politikájukat, egészen a jakobinus terrorig, amíg le nem számoltak velük politikai ellenfeleik. Ebből az időszakból ered a liberalizmus baloldali politikai pozíciója, mivel velük és a többi forradalmárral szemben a jobboldaliak, avagy a tradicionalista konzervatívok álltak. A jakobinus terrort (1793–1794) követően, az első Direktórium idején, 1795-ben a liberálisok visszatértek, és újból girondista szellemiségben, mérsékelt republikánusokként vezették az országot, főleg a tőkés nagypolgárság érdekeit képviselve. A liberálisok és a konzervatívok között a forradalom idején már kellőképpen kiéleződtek az ellentétek: míg a konzervatívok határozottan elítélték a forradalmat, addig a liberálisok megosztottak voltak ebben. A forradalom első éveire sikerként tekintettek, ugyanakkor a terrort mélységesen megvetették. Összességében viszont a liberálisok jó dolognak tartották a forradalmat, és nemcsak azért, mert érvényesült a szabadság és a jogegyenlőség, hanem azért is, mert felszámolták az örökletes kasztokat és a kiváltságon alapuló társadalmat.

A **tolerancia** (türelem) eleinte a vallásüldözés felszámolására vonatkozott, és olyan gondolkodók hirdették, akik szerint nem szabadna azért kirekeszteni egy embert, mert eltér a vallása az állam által elfogadottól. A 16. századtól, a reformáció hatására Európa-szerte egyre több helyen vezették be a vallásszabadságot, de egyes országokban – például a 17. és 18. századi Francia Királyságban – nagyon nehezen, sokszor véres forradalmak árán vívták ki a vallási türelmet. Később a tolerancia már az erkölcsi, kulturális és politikai türelmet is jelentette. A tévesen Voltairé-nek tulajdonított „nem érték egyet azzal, amit mondasz, de halálomig harcolni fogok azért, hogy mondhasd” idézet nagyon jól mutatja, miről is van szó. A liberálisok nemhiába intenek toleranciára, mivel ez nem egy berögzült értékrend, hanem egy tanulható és tanítható magatartás.

A **szabadkőművesség** Európa legtöbb országában jelen volt, és a felvilágosodás korától a 20. századig a liberalizmus zászlóvivőjeként jelent meg, főleg nemesi, nagypolgári és értelmiségi körökben. A római katolikus egyház 1751-ben kijelentette, hogy a szabadkőművesség liberalizmusa az Egyház dogmatikai tisztaságát fenyegeti, majd később keményebben fogalmazott: a szabadkőművesség egyenesen veszedelmes a katolicizmusra nézve. Innen ered a liberalizmus

és a katolicizmus közti konfliktus, így nem csoda, hogy a római katolikus országokban voltak a legerősebbek és legnépszerűbbek a szabadkőműves páholyok: többek közt Franciaországban, Spanyolországban és Mexikóban.

IDEOLOGIÁK KORA

A francia forradalom után I. Napóleon (1769–1821) először diktatúrát épített ki, majd császárrá koronázták, a napóleoni háborúkkal (1799–1815) pedig lényegében Európa más területeire exportálta a felvilágosodás eszméinek egy részét: felszámolta a feudális rendszert; eltörölte a céheket; a törvény előtt mindenkit egyenlővé tett, liberalizálta a tulajdonjogot. Napóleon kezdetben egyértelműen liberális elveket vallott, bár manapság sokan úgy gondolják – főleg Benjamin Constant gondolatai alapján –, hogy a későbbiekben ez már nem volt elmondható róla. Egyesek szerint ez annak tudható be, hogy megrontotta a hatalomvágy és az uralkodás, mások szerint pedig bár valóban voltak liberális intézkedései, de ez nem jelenti azt, hogy ő maga valaha is az lett volna, sőt mindig is egy „zsarnok” volt.

A „liberalizmus” szót először a spanyol félszigeti háború (1808–1814) alatt használták, amikor 1810-ben összeült a cortes (rendi gyűlés) Cádizban, majd a képviselők kidolgozták és ratifikálták az 1812-es spanyol alkotmányt. A Spanyolország egy részét irányító liberálisok fontos reformok sorozatát indították el, amelyek hatással voltak az egyház–állam kapcsolatra, mivel a liberalizmus minden politikai és társadalmi struktúrát meg akart változtatni a régi rendszer (ancien régime) alatt. Képviselői igyekeztek megváltoztatni a római katolikus egyház szervezetét, hogy a liberális eszmékhez igazítsa anélkül, hogy megváltoztatna volna dogmáit. A felvilágosult eszméket követve a kolostorokat megreformálták, számukat csökkentették, ráadásul kitaposták az utat az egyházi javak jövőbeni lefoglalásához és eladásához is. Az 1830-as években az Egyesült Királyságon belül már a *Whig* parlamenti frakció is „liberálisnak” vallotta magát, végül pedig az 1840-es évekre Európa-szerte ismert kifejezéssé vált.

Ebben az időben már a konzervatív és a liberális álláspont egyértelműben elkülönült egymástól: a konzervatívok az abszolút monarchia fenntartása mellett foglaltak állást, míg a liberálisok elfogadták a Napóleon uralma idején kidolgozott bayonne-i alkotmányt, némi szabadelvű módosítással; fontos, hogy a konzervativizmus és a liberalizmus egyaránt hisz a szabadság fontosságában, de míg a liberálisok az emberek szabadságát tartják a legfőbb értéknek, addig a konzervatívok valamely hagyományos értéknek tulajdonítanak szabadságot; a liberálisok az individualizmust helyezik mindenek fölé, a konzervatívok pedig a közösséget és a társadalmat; a közös pont pedig az, hogy a liberálisok és a konzervatívok is osztják az állam hatalmának korlátozását, de abban vitatkoznak, hogy az milyen fokú és módú legyen. Ami miatt viszont kibékíthetetlen volt a két ideológia, az az, hogy ekkoriban a konzervatívok szembehelyezkedtek a racionalista filozófiával és tulajdonképpen mindennel, ami a felvilágosodásból származik.

A **liberális demokrácia** kérdésével Alexis de Tocqueville (1805–1859) francia liberális gondolkodó foglalkozott sokat *Az amerikai demokrácia (1835/1840)* és *A régi rend és a forradalom (1856)* című művében, keresve az ellentmondás

a demokratikus „egyenlőség” és a liberális „szabadság” között. Mikor az Egyesült Államokba utazott, kíváncsian figyelte, hogy az amerikai politika hogyan képes áthidalni az általa felvázolt problémát. Szerinte a demokrácia a modern társadalom kötelező törekvése, hiszen felszámolja a társadalmi rendeket, növeli az egyenlőséget, valamint létrehozza a választójogon alapuló, képviseleti rendszert. Tocqueville arra jutott, hogy az amerikaiaknak sikerült egy törvény előtti egyenlőségen alapuló, teljes szabadsággal járó demokratikus rendszert kialakítaniuk, amiről az európai országoknak példát kellene venniük. Mindettől függetlenül úgy látta, hogy a demokráciának vannak veszélyei és negatív oldalai is, amiket ha sikerül kiküszöbölni, akkor a liberális demokrácia lehet a modern világ legmegfelelőbb politikai rendszere.

Az **individualizmus** szót legelőször a francia utópista szocialisták, azon belül a saint-simonisták használták az anarchoegoistákra, akik az individualizmusukkal a szegények és a gazdagok közti amúgy is hatalmas szakadékot tágitának tovább; később pedig a brit utópista szocialisták (owenisták) használták pejoratív értelemben. A vallások által uralt világban az emberek egyéni érdekei helyett a saját közösségük és a társadalmi osztályuk érdekei kerültek a középpontba. A feudalizmus felszámolása után rendszerint a liberalizmus vette át a hatalmat, ami létrehozta a piacorientált társadalmat. Új korszellem keletkezett, melyben a tudományos magyarázatok felszámolták a babonákat, valamint kiszorították azon vallási elveket, amelyek a közösség fontosságáról szóltak, így tehát ettől fogva az egyének addig soha nem látott értéket képviseltek. Manapság az „egyéni érdek” létezése alapvető az európai kultúrában, bár ellentmondással jár, hiszen a „minden ember egyedi” és a „minden ember egyenlő” elvek nem férnek össze. A klasszikus és a szociális liberálisok közti konfliktusok a két előbbi kijelentés közti ellentétből adódtak. A klasszikus liberálisok szerint az individualizmus egy olyan gondolkodásmód, melyben az egyén minden társadalmi csoporttal szemben fontosabb. Etikái értelemben ez azt jelenti, hogy egy olyan társadalmat kell kiépíteni, melyben az egyéni jogok és érdekek mindig prioritást élveznek a társadalmi csoportokkal szemben.

A **szabadság** kérdésével kapcsolatban liberális és liberális között egy nagyon fontos különbség volt a 19. században, méghozzá az, hogy melyikük mit ért az „egyén szabadsága” alatt. A klasszikus liberálisok a negatív szabadság mellett, míg a később megjelenő szociálliberálisok a pozitív szabadság mellett érveltek. A negatív szabadság azt jelenti, hogy az ember annál inkább szabad, minél kevesebb a korlátozó jog. Ez alapján egy másik személy vagy csoport nem kényszeríthet rá tőle valamire, amit te nem akarsz: például arra, hogy bevonulj katonának, kórházban tartsanak akaratod ellenére stb. Többek közt negatív jog a szólásszabadság, a vallásszabadság, a polgári és emberi jogok és a magántulajdon is. A pozitív szabadság azt jelenti, hogy az emberek a „társadalmi szerződéssel” szabadon vállalják korlátaikat: például a rendőr letartóztathat, köteles vagy adózni és egy adott korig iskolába járni stb. Egyebek mellett pozitív jognak tekinthető a katonaság, a közegészségügy, a vagyonvédelem, a nemzetbiztonság és a közoktatás.

A **feminizmus** a 19. században a liberalizmusból nőtte ki magát, főleg Thomas Paine (1737–1809) brit-amerikai filozófus által, akinek személyes meggyőződése volt, hogy a nőket egyenlő jogok illetik meg, bár nyilvánosan sosem vállalta ezt a véleményét. Az első nőjogi szószóló John Neal (1793–1876) amerikai író volt, aki cikkekkel, novellákkal és beszédekkel igyekezett életre hívni a feminizmust az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban egyaránt. A későbbiekben számos gondolkodó szervezett nőjogi mozgalmakat, továbbra is kétségkívül a liberalizmus eszméinek hatására. John Stuart Mill (1816–1873) brit liberális filozófus amellett, hogy a liberalizmus és a szociális kérdések egyesítését tűzte ki célul, felszólalt a női emancipáció mellett, így például követelte a nők választójogát is.

Az **(ipari) kapitalizmus** azután vált népszerűvé, hogy a liberalizmus felszámolta a feudalizmust, és az átmenetinek bizonyult kereskedelmi kapitalizmus helyett léfektette az ipari kapitalista rendszer alapjait. A kapitalizmus ezen formáját a termelési folyamatok mindent átható gépesítése és iparosítása különböztette meg elődjétől. Olyan változások történtek, amelyek új, dinamikus tendenciákat vezettek be a gazdasági életbe, miközben jelentősen átalakították a társadalmat. A liberálisok ezután a „szabadság” fogalmát megszabadították vallásos jellegétől, és materiálissá, avagy kézzelfoghatóvá tették. A 19. század végére a legtöbb iparosított országban rendszeres sztrájkok történtek különböző szociális és munkásmozgalmi szervezet által. Ekkor már a liberalizmus gyakorlatilag az „ipari kapitalizmus” szinonimájává vált; azé az ipari kapitalizmusé, ami fellendítette ugyan a gazdaságot, de a szocialisták és a tradicionalista konzervatívok szerint egy új despotizmust épített ki, ráadásul gazdasági válságot és mélyszegénységet okozott. Az Egyesült Államokban nem adódtak ilyesfajta problémák, mivel ott tiszta lappal kezdték meg a kapitalizmus kialakítását, azaz nem kellett az ottani liberális gondolkodóknak megküzdenie a régi rendszerrel, ahogyan az európai képviselőinek.

FRANK ROBIN

LIBERALIZMUS

A liberalizmus egy gazdaságilag jobboldali és kulturálisan baloldali ideológiai család, melynek középpontjában az individualizmus és a szabadpiaci kapitalizmus áll. A liberálisok kezdetben a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában tevékenykedtek, majd az ipari forradalom megjelenése után főleg Nyugat-Európában és Észak-Amerikában vált ismertté a politikájuk. Rendszerint felvilágosodás kori brit filozófusoktól merítettek, de a 19. században feltűnő új teoretikusok munkájából is sokat inspirálódtak. Képviselőik szerint az emberi lényeg mindenekelőtt olyan „egyének”, akik ésszel rendelkeznek. Ez azt jelenti, hogy minden egyénnek jár a lehető legnagyobb szabadság; és bár az egyéneket egyenlő jogok illetik meg, a tehetségüknek és a munkavégzésüknek megfelelően kell jutalmazni őket. A liberális társadalmak politikailag az alkotmányosság és a beleegyezés kettős elve köré szerveződnek, és céljuk, hogy megvédjék állampolgáraikat a kormányzati zsarnokság veszélyétől. Mindettől függetlenül a hagyományos liberalizmus számos ponton eltér az új liberalizmustól (szociálliberalizmus): a hagyományos irányzatot a „minimális” állapotba vetett hit jellemzi, melynek funkciója a rend és a személyes biztonság fenntartására korlátozódik, továbbá a szociálliberalisokkal szemben elítéli az állami beavatkozást, a magas adókat, a szociálpolitikát és minden egyebet, ami végső soron korlátozza a piac szabadságát.

FRANK ROBIN • DÖRNER CSENGE

KLASSZIKUS LIBERALIZMUS

A liberalizmus (pontosabban a klasszikus liberalizmus) egy gazdasági értelemben szélsőjobboldali és kulturálisan baloldali ideológia, melynek képviselői a szabadpiaci kapitalizmus, a polgári szabadságjogok és a jogállamiság hívei. Ez az eszmerendszer a legrégebbi liberalizmus, amely a 18. századtól folyamatosan formálódott, legfontosabb célkitűzései pedig a feudalizmus felszámolása és a szabadság kivívása volt. Bölcsőjeként az Egyesült Királyságot tekintik, ahol a kapitalista rendszer és az ipari forradalom jóval előbb jött létre, mint Európa vagy a világ más területein. Tény és való, hogy az Egyesült Királyságban és az

Egyesült Államokban volt a legnagyobb hatással, de a 19. és 20. században egyre népszerűbbé vált a világ minden szegletében is, míg végül domináns ideológiává nem nőtte ki magát. A klasszikus liberálisok a szociálliberalisokkal ellentétben negatívan tekintenek a szociálpolitikára és az adózásra, ráadásul nehezményezik, ha az állam beleszól a piac működésébe. Elutasítják a kollektívizmust, és teljes mértékben individualista politikát folytatnak, mindig az egyén érdekét a középpontba helyezve. Mindemelllett kiállnak a nemzeti szuverenitás mellett is, mondván, a nemzetnek is éppúgy jogai vannak, mint az egyének.

A KLASSZIKUS LIBERALIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

A francia forradalom (1789–1799) után, a modern kor hajnalán alakult ki a napjainkban „klasszikusként” meghatározott liberális ideológia, főleg a kapitalizált és ipárosodott Európában és Észak-Amerikában. A 19. századi „kontinentális európai liberalizmus” politikai értelemben Benjamin Constant (1767–1830) francia író által jelent meg, aki elsőként használta magára a „liberális” kifejezést. Ő is – ahogy a legtöbb klasszikus liberális – az alkotmányos monarchiát tartotta ideálisnak, mivel elmondása szerint egy alkotmánynak nem az a lényege, hogy felhatalmazza a politikusokat a kormányzásra, a királyt pedig az uralkodásra, hanem éppen ellenkezőleg: a hatalom visszaszorítására, a despotizmus megakadályozására lett létrehozva. Constant szerint egy liberális államban mindig lennie kell személyi szabadságnak, vallásszabadságnak, vélemény- és szólásszabadságnak, tulajdonjognak, és nem utolsósorban a hatalomnak mindig leválthatónak kell lennie. Az első magát liberálisnak nevező politikai csoport 1812-ben tűnt fel, Spanyolországban, melynek képviselői 1820-ban három évre átvették a hatalmat, háttérbe szorítva az abszolutista VII. Ferdinánd (1784–1833) királyt. 1830-ban a liberálisok által kirobbantott februári francia forradalom megbuktatta a Bourbon-ház uralkodóit is, később pedig 1848-ban liberális forradalom tört ki Szcíliában, a Francia Királyságban, az Osztrák Császárságban, a Magyar Királyságban, Galíciában, a német államokban, Dániában, Lengyelországban, Moldvában, Belgiumban, Svédországban, Írországban és Spanyolországban is. Ezen forradalmak törekvéseinek nagy része az 1870-es évekre megvalósult, de érdekesség, hogy nem a liberálisok, hanem az abszolutista uralkodók reformjai által, akik rákényszerültek erre a lépésre, különben elvesztették volna hatalmukat. A legtöbb európai államban a liberalizmus nem tudott érvényesülni, vagy csak nagyon szűk keretek között mozoghatott, így a lelkesedés is előbb-utóbb alábbhagyott. A polgári nacionalizmus vagy más néven nemzeti liberalizmus egyik legnagyobb sikere a német és olasz egyesítés volt.

A 17–19. századi brit liberalizmus az individualizmust, a klasszikus közgazdaságtant, szabadkereskedelmet, minimális korlátozásokat, jogegyenlőséget, a kiváltságosság ellenzését, valamint a magántulajdon szentségét képviselte. Az Egyesült Királyságban a whigek már a dicsőséges forradalom (1688) idején is liberális konzervatív elveket vallottak, bár való igaz, ekkor még nem nevezték így magukat. Támogatták a magántulajdont és a földtulajdont, a jogállamiságot,

az alkotmányosságot, a sajtó- és szólásszabadságot és nem utolsó sorban a korlátozott választójogot is. Később, az 1830-as évektől a *Whig* parlamenti frakció politikusi – Constant önmeghatározását követve – magukat is „liberálisnak” kezdték hívni, így természetesen a frakciót is később „Liberális Párt” néven emlegették, annak ellenére, hogy liberalizmusuk nem volt „tisztá”, helyette inkább liberális konzervatívoknak mondhatók. Ekkortájt tűntek fel a mai liberalizmushoz hasonló gondolatok is például a *radikális mozgalom* által, amely egyebek közt parlamenti és választási reformokat, a rabszolgaság felszámolását és véleménysszabadságot követelt. Jeremy Bentham (1748–1832) brit liberális gondolkodó az utilitarizmus filozófiájáról ismert, mely szerint a cselekvés morális alapja a boldogság–boldogtalanság spektrumán mozog. Ő a népek közti egyenlőség, a homoszexualitás elfogadása, a korrupció elítélése, az állatok jogainak érvényesítése, a bűnözőkkel szembeni emberi bánásmód képviselője is volt. John Stuart Mill (1806–1873) brit közgazdász sokat tanult Benthamtól, akitől átvette utilitarizmusát és empirizmusát. Mill kiállt a nők jogaiért, elemezte társadalmi helyzetüket, alárendeltségük ellen szólt fel, emellett nyílt és toleráns társadalmat hirdetett például *A szabadságról* (1859) című művében. William Ewart Gladstone (1809–1898) brit liberális politikusként a *Konzervatív Párt*ban kezdte pályafutását, ahol a rabszolgák felszabadításáért szólalt fel, majd a *Liberális Párt*ban folytatva, miniszterelnökként küzdött a gazdasági korlátok lazításáért és az egyéni szabadság jelentős kiszélesítéséért, sőt még a szocializmus ellen sem volt rest fellépni.

A 18–19. századi amerikai liberalizmus a felvilágosodás korszakában jött létre, azután, hogy az Egyesült Államok kinyilatkoztatta a britektől való függetlenségét, valamint alapító atyái 1787-ben megalkották az első modern köztársaságot és annak alkotmányát, beleolvasztva az európai liberalizmus elveit. Ebben az időben a liberális gondolkodók – egy-két kivétellel – csak a fehér férfiakat gondolták racionálisan gondolkodó lénynek. Sőt, alapvetően a feketéket nem vették emberszámba, sokan még a rabszolgaságukat is helyeselték. Bár az 1700-as évek vége felé már többen a rabszolgafelszabadítás mellett törtek lándzsát, mindazonáltal a fehérekkel egyenlő jogokat továbbra sem adták volna meg nekik. Ennek oka főként a tudomány akkori álláspontja volt, hiszen a különböző rasszokat egy-egy emberi fajnak tekintették, ráadásul a fehér ember minden téren felsőbbrendűnek számított. Ez persze később megváltozott, és az idő múlásával folyamatosan bővítették az emberek szabadságát, végül 1870-re felszabadították a színes bőrűeket, sőt még szavazati jogot is adtak nekik. Az amerikai liberálisok sok szempontból előnyösebb helyzetben voltak, mint európai társaik, hiszen ideológiájuk egy olyan helyen született, ahol nem volt feudalizmus, nemesi kiváltságok, tradicionalista konzervativizmus és szocializmus sem, melyek gátolták volna törekvéseiket. Az Egyesült Államok gazdaságának növekedésével a liberalizmus egyre inkább ki tudott teljesedni, de amint egyre bonyolultabbá váltak az ipari viszonyok, szükségessé vált, hogy az állam beavatkozzon a piaci folyamatokba, bár értelemszerűen nem annak kárára, hanem éppen ellenkezőleg: a piac védelme érdekében.

A klasszikus liberalizmus a 20. század elejére népszerűtlenné vált, melynek oka az ipari kapitalizmus által okozott szakadék a társadalmi osztályok között, a nyomornegyedek kialakulása, a betegségek terjedése, valamint a 19. században még elképzelhetetlennek tartott gazdasági világválságok. A liberálisok hiába állították, hogy az előbb említettek okozói valójában nem ők voltak, mert a dühös népek már nem hallgattak rájuk, és nem hitték el azt sem, hogy a kapitalizmus általános jólétet és szabadságot biztosít mindenki számára. A szocializmusok egyre népszerűbbek lettek, ezért a társadalmi egyenlőtlenségeket többé nem lehetett figyelmen kívül hagyni. A liberálisok arra kényszerültek, hogy újragondolják az államhoz való viszonyukat, így tehát fokozatosan elkezdtek felszámolni az igazságtalanságokat és egyenlőtlenségeket. Bár még mindig azzal érveltek, hogy nem a kapitalizmussal van a probléma, hanem azzal, hogy főleg olyan államokban jött létre, amelyek eleve szegények voltak, a kétségbeesés miatt az emberek mindezt figyelmen kívül hagyták, és a legtöbben a szociálliberalizmus, a szocializmus, a konzervatív nacionalizmus vagy a fasiszmus felé fordultak.

A 20. századi európai liberalizmus forradalma az Orosz Birodalomban indult, 1904-től, amikor a liberálisok polgári szabadságjogokat, sajtószabadságot, vallásszabadságot és parlamentarizmust követeltek. Az orosz–japán háború (1904–1905) kudarcai után általános elégedetlenség és éhezés uralkodott, ezért 1905-ben zavargások, sztrájkok robbantak ki. Az orosz emberek a nagy francia forradalom jelszavaival szálltak szembe az abszolutizmussal, de törekvéseik végül kudarcba fulladtak. Később, mikor felütötte fejét a nagy gazdasági világválság (1929–1933), a klasszikus liberális gazdaságot elhítelteletítették a szociálliberalis gondolkodók, így ettől fogva az állami beavatkozások kerültek előtérbe. A legtöbb országban a szocialisták, a kommunisták és a fasiszták sokkal népszerűbbé váltak, mivel ők voltak azok, akik radikális megoldásokat kínáltak a szociális érzékenységtől mentes klasszikus liberálisokkal szemben. A második világháború (1939–1945) után főleg azok a liberális pártok váltak közkedvelté, amelyek a szociális intézkedések pártján álltak; ezzel szemben a szabadpiaci kapitalisták számos országban eltűntek, vagy egyesültek a mérsékelt baloldallal.

Az amerikai liberalizmus az 1920-as évektől megváltozott, lévén hogy a nagy gazdasági világválság következtében egyre nagyobb állami beavatkozásra került sor, ezzel a klasszikus liberalizmus által áhított piaci szabadság is háttérbe szorult, főleg Franklin D. Roosevelttel (1882–1945) amerikai elnök és a szociálliberalis New Deal (új irányvonal) politikája által. Az Egyesült Államokban ezt a szociálliberalis politikát egyszerűen csak „liberálisnak” nevezik, míg a régebbi, klasszikus liberalizmust általában „libertáriusnak”. Az 1930-as években a libertáriusok voltak azok, akik nem kedvelték Roosevelttel új irányvonalát és új liberalizmusát, ezért a „libertárius” megnevezéssel igyekeztek elhatárolni magukat tőle. Az 1970-es évektől megjelentek a neolibertáriusok, akik a minarchista libertáriusokkal együtt azt állítják magukról, hogy ők a klasszikus liberalizmus valódi utódai.

A KLASSZIKUS LIBERALIZMUS FŐBB ESZMÉI

A **radikalizmus** a francia *radical* (gyökeres) szó alapján jött létre, melynek célja a gyökeres változás elérése. Eredetileg egy francia irányzat volt, amely szemben állt a mérsékelt liberálisokkal, azon belül is főleg a konzervatív liberalizmussal. A radikálisok egyáltalán nem elégedtek meg az alkotmányos monarchiával, sem pedig a reformokkal, helyette gyökeresen fel akarták számolni a régi rendszer (ancien régime) hagyományos intézményeit. A későbbiekben más országokban is átvették a „radikalizmus” szót, és olyan liberális, nacionalista és szocialista aktivisták aggatták magukra, akik alapos változást hirdettek, szembehelyezkedve a status quo-val.

A **korlátozott demokrácia** gondolata olyan klasszikus liberálisoktól ered, akiknek nagy része ódzkodott a teljes demokráciától, mivel az individualista felfogás szerint úgy vélték, hogy a népuralom könnyen gátat szabhat az egyén szabadságának. Abból indultak ki, hogy a „nép” nem egyetlen entitás, hanem egyének összessége, eltérő véleményekkel és ellentétes érdekekkel. A népuralomra úgy tekintettek, mint „az 51% akarata”, így tehát nem az egyéné, de még csak nem is minden emberé; nem beszélve arról, hogy a nép nagy részét tudatlannak, műveletlennek gondolták, akik nem képesek racionális döntéseket hozni. A teljes demokráciát „a többség zsarnoksága” néven illették, és igyekeztek megvédeni a többségtől a versengő kisebbség tulajdonát – tehát a kapitalistákat az iskolázatlan proletariátustól. John Locke (1632–1704) „védelmező demokrácia” elvének hatására az a felfogás terjedt el, hogy csak azoknak kell adózni, akik szavazati joggal rendelkeznek. Az amerikai liberálisok nem véletlenül közölték az angol parlamenttel, hogy „képviselőt nélkül nincs adózás”, ami végül függetlenségi háborúba torkolt. Több liberális ország korlátozott demokráciát vezetett be, például a francia forradalom alatt a már alkotmánnyal rendelkező Francia Királyságban is csak a legműveltebb, leggazdagabb rétegek indulhattak képviselőként, a szegényebb polgárokat és a parasztságot kirekesztették a politikai életből.

A **szociáldarwinizmus** a darwinizmus társadalomra kiterjesztett típusa, melynek lényege, hogy a társadalmi fejlődés akkor érhető el, ha hagyjuk az egyéneket és a csoportokat szabadon versengeni anélkül, hogy az állam ebbe beavatkozna. Ez voltaképpen nem más, mint természetes szelekció: a gyengék alulmaradnak, míg az erők felülkerekednek. Például, aki a kapitalista rendszerben szegény marad, az szerintük annyit is ér, aki pedig gazdaggá vált, az valószínűleg egy erős és tehetséges ember. A klasszikus liberálisok ezt a rendszert azért tekintik előnyösnek, mert állításuk szerint senkinek nem szabad mindent alanyi jogon adni, csak azért, mert az jár. Úgy vélik, hogy az embereknek nem „halat” kell biztosítani, hanem meg kell őket tanítani „halászni”; aki pedig nem hajlandó ezt megtanulni, az „éhen fog halni”, ergo alul fog maradni a többi emberhez képest.

A **természetjog** az ókorban és a középkorban is jelen volt, de a klasszikus liberálisok a felvilágosodás kori változatában hittek, ami már megszabadult Istentől, helyébe pedig az az emberi ész került, amelyből a jogelvek származnak.

Az irányzat korai képviselői egyebek mellett Hobbes, Locke, Rousseau, Montesquieu, Grotius és Jefferson voltak, akik szerint a jogok természetesek, így tehát az embereket születésüktől fogva megilleti, és nem lehet őket megfosztani ezektől. A liberálisok szerint az állam feladata rendet és biztonságot nyújtani a polgároknak, így tehát kötelessége megvédenie az emberek tulajdonát, életét és szabadságát.

Az **utilitarizmus** (haszonelvűség) a természetjog alternatívája volt a klasszikus liberális gondolkodáson belül, melynek legfőbb képviselője Bentham és Stuart Mill volt. Az utilitaristák úgy vélték, hogy a természetjog egy ostobaság, mivel tudománytalan lábakon áll. Meggyőződésük volt, hogy az embereket nem a jog érdekli, hanem a boldogság meglete és a fájdalom elkerülése. Ez alapján az államnak kizárólag az egyének boldogságára kell törekednie, és meg kell őket óvnia a lelki és fizikai sérülésektől. Mivel senki sem tudja megítélni, hogy másoknak mi a jó, úgy az államnak sem feladata ezt eldönteni az egyén helyett. Az utilitaristák szerint ez az egész társadalomra alkalmazható úgy, hogy az állam azt nézi, hogy mi az a cselekedet, amivel a lehető legnagyobb boldogságot éri el a legtöbb egyén számára.

A **klasszikus közgazdaságtan** Adam Smith (1723–1790) angol közgazdász által jött létre, miután az első között kritizálta a merkantilizmust. A *Nemzetek gazdasága* (1776) című művében azzal érvelt, hogy a gazdaság akkor működik megfelelően, ha az állam egyszerűen csak magára hagyja. Smith szerint a gazdaság valójában piacok összefüggő sorozata, és nem szükséges állami beavatkozás ahhoz, hogy jól működjön, mivel a piac „láthatatlan keze” biztosítja a kereslet-kínálat automatizmusát. Úgy vélte, hogy az egyének tisztában vannak azzal, mi az érdekük, és megfelelő döntéseket tudnak hozni az állam nélkül is: a vállalatok tudják, milyen árut dobjanak piacra, a fogyasztók pedig azt tudják, éppen mire van szükségük. Eszerint a piac addig szabad, amíg az állam nem szól bele, hogy milyen árut adhatnak el a vállalatok, és amíg nem mondja meg az embereknek, mire van szükségük. Ebből jól látható, hogy a klasszikus közgazdaságtan a haszonelvűségre támaszkodik, bízva abban, hogy az eladók és vásárlók is elégedettek egy-egy (hasznos) csere lebonyolítása után. A liberálisok szerint mivel a piac egy kockázatos dolog, nehéz a legjobbat kihozni belőle, ugyanakkor aggodalommal tekintenek arra, amikor különböző vállalatok és szervezetek lobbizni kezdenek az államnál azért, hogy „tegye biztonságosabbá a piacot” – tehát avatkozzon bele a piaci folyamatokba. Meggyőződésük, hogy ennek a lobbinak nem szabad engedni, hiszen például, ha az állam kihúzza egy vállalatot a csődből, az azért problémás, mert feltételezhető, hogy éppen azért ment csődbe, mert az embereknek nem volt rá szükségük – tehát piaci alapon nem tudott fennmaradni. Ám ha ennek ellenére kisegíti és fenntartja a vállalatot, csak azért, hogy az embereknek legyen munkahelyük; rendszerszintű problémákat fog okozni, melyeket az állam folyamatosan maga előtt fog görgetni, míg végül válságok vagy további csődök jönnek létre.

A **laissez-faire** egy francia kifejezés, ami magyarul szó szerint azt jelenti, hogy „hagyja csinálni”. Ez arra utal, hogy az állam magára hagyja a gazdaságot, nem

avatkozik bele a piaci folyamatokba. Tehát amikor „laissez-faire kapitalizmusról” beszélünk, akkor rendszerint szabadpiaci kapitalizmust értünk alatta, melyben az állam befolyása a lehető legkisebb, avagy minimalizált. Nem szabad elmenni amellett, hogy a klasszikus liberálisok azt állítják, a piacnak is vannak korlátai, ezért speciális esetben az állam beavatkozhat, de kizárólag a piac javára. Míg a *laissez-faire* Európában a „beavatkozás nélkülséget” jelentette, addig az Egyesült Államokban megengedhető volt a minimális beavatkozás, például azzal, hogy az állam infrastruktúrát fejlesztett, támogatást nyújtott a növekvő vállalatok számára.

A **tőkefelhalmozás** pozitívumát David Ricardo (1772–1823) brit közgazdász fejtette ki. Szerinte a felhalmozás gazdasági fejlődését idéz elő, lévén hogy a felhalmozott profit voltaképpen „megelőlegezett munkabér”, hiszen a munkavállalók létszáma és fizetése ezáltal biztosítva van. Sőt, éppen a felhalmozás miatt tud a vállalkozó még több munkást felvenni, hiszen egyre több földet vásárol fel, több üzemet építtet és bővít, ami végső soron a munkavállalók érdekét is szolgálja.

FRANK ROBIN • DÖRNER CSENGE

NEOLIBERALIZMUS

A neoliberalizmus egy gazdaságilag szélsőjobboldali és kulturálisan baloldali ideológia, melynek képviselői a társadalmi tekintélyelvűség és a szabadpiaci kapitalizmus összefonódásában hisznek. Központi témájuk az az elképzelés, hogy a gazdaság akkor működik a legjobban, ha az állam magára hagyja azt. Míg a szabályozatlan piaci kapitalizmus hatékonyságot, növekedést és széles körben elterjedt jólétet biztosít, az állam „keze” minden ilyen kezdeményezést tönkretesz. A „neoliberális” kifejezésnek a mindennapokban nincs egységes jelentése, sőt leggyakrabban pejoratívan használják, ugyanakkor a fogalom általában nem helyénvaló és felhígult jelentésének alkalmazása nem lehet ok arra, hogy ne tekintsük konkrét ideológiának – bár tény és való, hogy inkább gazdasági, mintsem társadalmi kérdésekkel foglalkozó eszmerendszerről van szó. A neoliberalizmus gyakorlatilag a klasszikus liberalizmus újragondolása, illetve frissített változata, amely a nagy gazdasági világválságot követően jelent meg, főleg az 1970-es évektől.

A NEOLIBERALIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

A „neoliberalizmus” kifejezés Robert A. Armstrong (1788–1867) skót lexicográfustól származik, aki a *Modern Review* magazinban azokat a liberálisokat nevezte ekként, akik valamilyen szinten támogatták a gazdasági folyamatokba való állami beavatkozást. Később Charles Gide (1847–1932) francia közgazdász a *The Economic Journal* (1898) című cikkében azokat hívta „neoliberálisnak”, akik a szabadverseny abszolút uralmát tűzték ki célul. Itt fontos megjegyezni, hogy az utóbbi gondolat a neoliberalizmus mai meghatározásához sokkal közelebb áll, mint Armstrong vélekedése.

A 20. század elején az ipari kapitalizmus hatására a liberálisok nagy része eltávolodott a szabadpiaci kapitalizmustól, és a szociális védelem felé fordultak, hasonlóan a szocialistákhoz és a szociálkonzervatívokhoz. Ez azt jelentette,

hogy a gazdasági jobboldal mérséklődni kezdett, felvéve a szociális kapitalizmus gazdaságpolitikáját. A klasszikus liberalizmus népszerűsége drasztikusan visszaesett a szociálliberalizmus javára, bár ez nem jelenti azt, hogy a klasszikus közgazdaságtan képviselői végleg eltűntek volna. Számtalan klasszikus liberális azon dolgozott, hogy meggyőzzék az embereket arról, hogy a szabadpiaci kapitalizmus mindenki érdekét szolgálja, és annál jobb és szabadabb rendszer nincs a világon, mert minél szabadabb a piac, annál szabadabb az egyén is.

Az 1930-as években a nagy gazdasági világválság (1929–1933) módfelett csökkentette a gazdasági teljesítményt, ami előidézte a munkanélkülséget és a széles körben elterjedő szegénységet. Ez volt a klasszikus liberalizmus újabb válságának korszaka, ezért 1938-ban egy liberális értelmiségi csoport gyűlt össze a párizsi *Walter Lippmann Colloquium* nevű konferencián, többek közt Walter Lippmann (1889–1974), Friedrich Hayek (1899–1992), Ludwig von Mises (1881–1973) és Alexander Rüstow (1885–1963). A megjelentek mind egyetértettek abban, hogy a liberalizmust meg kell újítani; ehhez pedig a „neoliberalizmus” nevet választották. Mindazonáltal ennek az új liberalizmusnak a milyenségében már nem voltak egységesek:

» Rüstow és Lippmann szerint a szabadpiaci kapitalizmus megbukott, és teljesen más irányba kell elindulni.

» Mises és Hayek viszont ragaszkodtak ahhoz a klasszikus liberális elvhez, hogy az állam ne avatkozzon be a gazdaságba.

Végül Rüstow és Lippmann elképzelése lett a neoliberalizmus alapja, míg Mises és Hayek a „libertarizmus” kiemelkedő gondolkodóivá váltak. Az eltérő vélemények és a finanszírozás szükségessége miatt a *Colloquium* többnyire eredménytelenül zárult, ráadásul a második világháború (1939–1945) kitörése miatt szüneteltek ezek az értelmiségi összejövetelek.

1945-től a legtöbb ország államszocialista, szociális kapitalista, államkapitalista vagy keynesi gazdaságpolitikát folytatott, melyek mind más-más arányban korlátozták a piacot – de a közös bennük az, hogy mind korlátozták azt. Ettől függetlenül számos olyan közgazdász vagy politikus is feltűnt, akik szerint sokkal kevesebb szociális támogatást kellene adni az embereknek, a szakszervezeteket el kellene fojtani, a vállalatoknak pedig jóval több szabadságot kellene nyújtani. Ezek a gondolatok még évtizedekig nem voltak népszerűek, és helyettük a szociáldemokratizmus, a kereszténydemokratizmus, a szociálkonzervativizmus és azok szociális kapitalizmusa, jobban mondva „menedzselt kapitalizmusa” vált elfogadottá. A háború utáni évek gyors és tartós gazdasági növekedése igazolni látszott a szociális kapitalizmus sikerességét.

Milton Friedman (1899–1992) osztrák közgazdász és filozófus szilárdan kiállt a szabadpiaci kapitalizmus és az individualizmus mellett, miközben kérelmetlenül kritizálta a szocialista gazdaságpolitikát. Friedman a *The Road to Serfdom* (1944) című művében az akkor már elavultnak tekintett szabadpiaci kapitalizmust

védte, ellenben a gazdaságba való beavatkozás politikáját támadta, amit egyszerűen csak „totalitarizmus” néven illetett.

1947-ben a *Mont Pelerin Társaság* (MPS) nemzetközi szervezete a *Colloquium* utódként jött létre, ahol szintén számos liberális gondolkodó képviselte gazdasági álláspontját, többek közt a libertáriusnak mondható Hayek és Mises, valamint a neoliberalis Friedman is. Az MPS képviselői kezdetben azon vitatkoztak, hogy milyen alternatív megoldások jöhetnek szóba a szabadpiaci kapitalizmus és a túlzott állami beavatkozással járó gazdasági rendszerek között. Friedman a *Neo-Liberalism and its Prospects* (1951) című esszéjében kifejtette, hogy a neoliberalizmus elfogadja a 19. századi klasszikus liberalizmus individualizmusát, ugyanakkor azt tartotta a legjobb megoldásnak, ha az állam felügyelné a rendszert, kedvező feltételeket teremtené a versenynek, megakadályozná a monopóliumok létrejöttét, felszámolná a nyomort és az éhezést, a polgárokat pedig a szabadon működő magánpiac védené az állammal szemben. Friedman kritizálta a szociálliberalisok gazdaságpolitikáját is, és azt állította, hogy a munkanélküliség felszámolására alkalmazott eszközeik károsak, mert végül inflációt fognak okozni, ami a piacgazdaság legfőbb ellensége. Próbálta bebizonyítani, hogy a neoliberalizmus a klasszikus liberalizmus utódja, de a minarchista libertáriusok hívei felhívták a figyelmet arra, hogy a neoliberalizmus teljesen szembe megy a klasszikus irányzat célkitűzéseivel, mivel egyedül a gazdasági elit és a nagyvállalatok érdekeit szolgálja ki, a versenytárs nélkül maradt monopóliumok pedig fogságba ejtik az államot, ami ezáltal kénytelen lesz a monopóliumok mellett lévő vállalatok érdekeit kielégíteni. A neoliberalisok erre a kritikára úgy reagáltak, hogy az ő gazdaságpolitikájuk alapvetően jó hatású az olyan országokban, ahol az állam nem akarja megfojtani a piacot.

Az 1950-es és 1960-as években a gyarmatok lakossága tömegével emigrált a nyugat-európai országokba, ami akkoriban nem negatív, hanem pozitív hatással járt, hiszen az olcsó munkaerő jól jött a régi gyarmattartó országoknak a második világháború utáni újjáépítéshez. Ezekben az országokban szinte kivétel nélkül a jóléti állam gazdaságpolitikája és a keynesizmus vált népszerűvé, amellyel szemben a neoliberalisok és más szabadpiaci liberálisok számtalan kritikát fogalmaztak meg. Míg a szociális államok a teljes foglalkoztatottságra törekedtek, addig a neoliberalisok úgy vélték, hogy létezik természetes munkanélküliségi ráta, amivel az államnak semmit sem kell kezdenie, továbbá a munkanélküliség felszámolására irányuló kísérletek károsak, és számos gazdasági problémát fognak okozni – például jelentősen emelni fogják az inflációt. A neoliberalis filozófusok teljes mértékben kiálltak amellett, hogy az infláció a piacgazdaság alapjait veszélyezteti, ugyanis az egy idő után a pénzbe, mint csereszközbe vetett bizalmat fogja megrengetni, ami pedig azt fogja eredményezni, hogy emberek kevésbé fognak gazdasági vagy kereskedelmi tevékenységet folytatni.

Ayn Rand (1905–1982) orosz-amerikai író az objektivizmus filozófiáját követte, mely szerint az emberek nem egészen olyanok, mint amilyennek mutatni akarják magukat: nem önzetlenek, hanem nagyon is önzőek és racionálisan önértékelő élőlények. Rand kiállt a szabadpiaci kapitalizmus mellett,

Az *önzés erénye* (1964) című művében pedig etikai kérdéseket dolgozott fel az objektivizmus perspektívájából. Rand ugyan nem volt neoliberális, sem pedig libertárius – inkább radikális kapitalista –, ugyanakkor ezen ideológiák képviselői rendkívül sokat merítettek műveiből.

Az 1970-es években a szabadpiaci közgazdasági elméletek iránti érdeklődés nagy lendületeket kapott akkor, amikor megjelentek olyan konzervatívok és liberálisok, akik elfordultak a jóléti állam politikájától, és inkább a piaci alapú gazdaságpolitika felé közeledtek. Friedman az „irányított gazdaság” gondolatát teljes mértékben megkérdőjelezte, és azzal érvelt, hogy az erőforrások elosztása egy összetett, iparosodott gazdaságban túl nehéz feladat az állami bürokrácia számára. Ezzel szemben a piac pedig jóval hatékonyabban működik, hiszen a gazdaság központi idegrendszereként funkcionál; az állammal ellentétben képes úgy elosztani az erőforrásokat, hogy az a lehető legjövődélmezőbb legyen, biztosítva a fogyasztók igényeinek kielégítését. Az ekkortájt emelkedő inflációt és munkanélküliséget látván Friedman úgy gondolta, hogy a gazdasági problémák okozója mindig az állam, pontosabban a kormány, és újabban annak „jóléti állam” koncepciója. A neoliberalizmus kezdetben az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban jelent meg, majd hamar áterjedtek más angolszász államokba is, mint például Új-Zélandra vagy Ausztráliába. Érdekes, hogy általában a neoliberalizmust sokszor – tévesen – „neokonzervativizmus” néven említik, vagy annak szinonimájaként határozzák meg, annak ellenére, hogy valójában a kettőnek semmi köze egymáshoz; a neoliberalizmus szemben áll a szociálliberalizmussal, a szociáldemokratizmussal és a konzervatív ideológiákkal is. A neoliberalizmust az angolszász politikában *New Right* (Új Jobb) irányzat részeként szokás emlegetni, de nem szabad összekeverni az európai újjáboldal mozgalmaival vagy akár az amerikai alternatív jobboldallal (alt-right), hiszen ezek kulturálisan és gazdaságilag is teljesen mást képviselnek, mint a neoliberalisok.

Az 1980-as években a világ különböző részein a neoliberális politika már konkrétan megjelent a gazdaságpolitikákban is. Ezt sokan egyfajta „ellenforradalomként” fogják fel, melynek célja, hogy megállítsa, sőt megfordítsa az állami beavatkozást a piaci folyamatokba. A neoliberalizmus legkorábbi kísérlete Chilében volt, ahol a hatalomra jutott, szocializmust mélyen ellenző Augusto Pinochet (1915–2006) tábornok átfogó piaci reformokat vezetett be az Egyesült Államok neoliberalisainak tanácsára. A neoliberális politika ennek köszönhetően jutott el később Brazíliába, Argentínába és Dél-Amerika egyéb országaiba. Ebben az időszakban Margaret Thatcher (1925–2013) angol miniszterelnök a neoliberalisok által támogatott privatizációs politikát folytatott, szembe helyezkedve az állami tulajdonnal, visszaszorítva a kollektivizált gazdaságot. Példáját nem sokkal később például Új-Zéland is követte. Az Egyesült Államok pedig lényegesen alacsonyabb centralizációt és újraelosztást valósított meg, mint Európa nyugati és északi államai, vagy akár a marxista-leninista országok. Ronald Reagan (1911–2004) amerikai elnök a választási kampányában például jelentős adócsökkentést ígért, ami a neoliberális politikának kedvezett. Ebben az időszakban a Világbank-csoport és a Nemzetközi Valutaalap (IMF)

áttért a később „washingtoni konszenzusként” elhíresült eszmékre, amelyek főleg Reagan és Thatcher gazdasági programjaihoz igazodtak, és olyan politikára összpontosítottak, mint a szabad kereskedelem, a tőkepiacok liberalizációja, a rugalmas árfolyamok, a kiegyensúlyozott költségvetés stb.

Az 1990-es évektől a neoliberalizmust egyhangúlag olyan piacorientált filozófiának tekintik, amely felszámolná az áellenőrzést, enyhítené a kereskedelmi akadályokat és csökkentené az állam részvételét a gazdaságban. A neoliberalizmus többek közt jelen volt és/vagy van az Egyesült Államokban, az Egyesült Királyságban, Németországban, Chilében, Dél-Koreában, Japánban és Tajvanon. Egyesek szerint 1992 óta az Európai Uniót is neoliberais szerveznek kellene tekinteni, bár ez azért nem lenne helyes, mert az EU-ban nincs egység, tehát minden egyes állam saját maga dolgozhatja ki jóléti politikáját. Az évtized végére a neoliberalizmus, mint az „új” világ gazdaság uralkodó ideológiája megkérdőjelezhetetlennek tűnt.

2008-ban az Egyesült Államok negyedik legnagyobb befektetési bankja, a Lehman Brothers Holding Inc. csődvédelmet kért azután, hogy ügyfeleinek nagy része kihátrált mögüle. A csődvédelem következtében a tőzsdei értéke drasztikusan visszaesett, ami bizalomvesztést okozott; az Egyesült Államok történetének legnagyobb bankcsődje valósult meg, ami miatt a globális piacok azonnal zuhanni kezdtek. Sok gazdasági szakértő szerint ez az esemény nagy hatással volt az egyik legnagyobb és legglobálisabb pénzügyi válság kibontakozásában. A 2007–2008-as válság térdre kényszerítette a globális kapitalizmust és a kapitalista rendszerbe vetett hitet, ami végül kételyeket ébresztett a neoliberalizmussal és annak politikájával kapcsolatban is.

A NEOLIBERALIZMUS FŐBB ESZMÉI

A **liberális demokrácia** eltér a klasszikus liberalizmus elveitől, amely inkább a korlátozott demokráciát részesíti előnyben. Velük szemben a neoliberaisok már úgy gondolják, hogy a demokratikus szabadság összefügg a gazdasági szabadsággal; a növekvő gazdasági szabadságjogok automatikusan politikai szabadságjogok igénylésével járnak. Így tehát az alkotmányosság, a demokrácia, az emberi jogok és a minden téren kivívott szabadság egyaránt elengedhetetlen velejárója a szabadpiaci kapitalizmusnak.

A **szabadpiac** a klasszikus liberalizmus gazdaságának alapja, amit a neoliberaisok is teljes mértékben elfogadnak. Szerintük ugyanis a piac olyan mechanizmus, amely az egyén számára végső soron hasznos. Legfontosabb elvük, hogy az állam egyetlen feladata megvédeni a piac szabadságát, tehát az állami beavatkozást csak kivételes esetekben alkalmazzák. Úgy vélik, „az állam rossz gazda”, ezért érdemes a lehető legtöbb dolgot magánkézbe adni: az egészségügyet, az oktatást, a tömegközlekedést és a közterületeket stb. A szabadpiacot olyannyira komolyan veszik, hogy még a termékeken lévő kötelező összetevőlistákat is ellenzik, és állítják, hogy amennyiben a vásárlóknak igénye van összetevőlistára, akkor azt a vállalatok majd ki fogják elégíteni, így tehát szükségtelen az állami kényszer. Erre az a magyarázat, hogy a vállalatoknak eleve az

az érdeke, hogy ne csapják be a fogyasztóikat, és minél jobb minőségű termékeket és szolgáltatásokat nyújtsanak, különben nem lesz bevételük. Ezzel szemben sokan úgy érvelnek, hogy számos példa van arra, amikor egy-egy vállalat nem a fogyasztóinak érdeke szerint cselekedett (pl. devizahitelek).

A **kínálatoldali közgazdaságtan** a piaci folyamatokra helyezi a hangsúlyt, az állam szerepét pedig a szabad verseny elősegítésében és fenntartásában látja. Eszerint az újraelosztás politikájából drasztikusan vissza kell venni, az államosítás helyett pedig privatizációra, liberalizációra (a korlátok megszüntetésére) és deregulációra (a megkötések megszüntetésére) kell törekedni – tehát a piaci erők szabadjára éresztésére és az állam irányító szerepének visszaszorítására. A gazdaság kínálati oldalának előtérbe helyezése szerint a kormányoknak olyan feltételeket kell biztosítaniuk a növekedéshez, amelyek a termelőket termelésre ösztönzik, nem pedig a fogyasztókat a fogyasztásra. A vállalkozói, kínálati kultúra megteremtésének fő akadálya a magas adók, melyek elriasztják a vállalkozásokat, továbbá sértik a tulajdonjogokat. Ezt az álláspontot egyébként néha „fiskális konzervativizmusnak” is nevezik.

A **piaci fundamentalizmus** tulajdonképpen a piac önjavító mechanizmusába vetett hitet jelöli. Ez azt jelenti, hogy az államnak válsághelyzetben sem szabad beavatkozni a piacba, helyette hagynia kell, hogy a piac végigmenjen az öntisztulás folyamatán. Úgy vélik, hogy a keynesi válságkezelő politika mindig csak újabb válságot eredményez, ezért arra a meggyőződésre jutottak, hogy a kormány valójában nem képes „meggyógyítani” a piacot, és még ront is a helyzeten, ahelyett, hogy egyszerűen csak hagyná, megjavítsa önmagát.

A **gazdasági globalizáció** számos módon támogatta a neoliberalizmus előretörését. A megélénkülő nemzetközi verseny különösen arra ösztönözte a kormányokat, hogy deregulálják gazdaságukat és csökkentsék az adószinteket, annak reményében, hogy vonzzák a belföldi befektetéseket, és megakadályozzák a transznacionális vállalatok elköltözését. Erős lefelé irányuló nyomást gyakorolt a közkiadásokra, és különösen a jóléti költségvetésekre, hogy a kiélezett globális verseny mellett az infláció szabályozása kiszorította a teljes foglalkoztatottság fenntartását. Csupán néhány állam (például Kína) volt képes a saját feltételei szerint megbirkózni a neoliberais globalizációval, korlátozva a versenynek való kitettségét, például az árfolyam visszatartásával.

A **környezetvédelem** mellett érvelnek, és voltaképpen az állami szabályozásokat okolják a környezetrombolásért. Vallják, hogy a neoliberais termelési módok hatékonyak és nem pazarlók, tehát takarékoskodnak az erőforrásokkal. Szerintük a magántulajdonban lévő cégek jóval hatékonyabban és olcsóbban működnek, mint az államiak, ezért a lehető legtöbb cégnek magánkézben kellene lennie, olyan emberekkel az élükön, akik tehetségesek és jó üzleti érzékük van.

FRANK ROBIN

SZOCIÁLLIBERALIZMUS

A szociálliberalizmus (vagy modern liberalizmus, újliberalizmus) egy gazdaságilag jobboldali vegyes, kulturálisan pedig baloldali ideológia, melynek képviselői szemben állnak a klasszikus liberalizmussal és neoliberalizmussal, mivel a szabadpiaci kapitalizmus helyett a szociális kapitalizmus és a jóléti állam koncepciója mellett törnek lándzsát. Eszméjük nemcsak gazdasági, hanem jogi és társadalmi kérdésekben is eltér a klasszikus irányvonalától, így például a pozitív szabadság pártján állnak, és nem hisznek a természetjogban, továbbá állampárti politikát folytatnak, míg a hágyományos liberálisok az állam minimalizálására törekednek. A szociálliberálisok a gazdasági kérdések helyett szívesebben foglalkoznak a biopolitikával és egyéb társadalmi kérdésekkel, mint például a kisebbségek és a rászorulóok jogaival, valamint az esélyegyenlőség megteremtésével.

A SZOCIÁLLIBERALIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

A klasszikus liberalizmus ipari kapitalizmusának kritikája az 1800-as évek elején, Jean Ch. L. de Sismondi (1773–1842) svájci közgazdászhoz köthető, aki maga is liberális volt, de az idő folyamán kiábrándult a szabadpiaci kapitalizmusból. Ő úgy tartotta, hogy a szabadpiaci kapitalizmus nem teszi szabaddá az egyént, és még csak nem is biztosít jólétet, sőt helyett nagyra nyitja a társadalmi ollót, és éppen emiatt van szükség az állami beavatkozásra és a protekcionizmusra is. Később Marx „kispolgári szocializmus” néven emlegette a Sismondi-féle politikát, ráadásul még bírálta is.

Az Egyesült Királyságban tevékenykedő *chartista mozgalom* volt az első komoly szerveződés, amit a szociálliberálisok előfutárai is szívesen támogattak. A mozgalmon belül sokféle érdekek és célok húzódtak meg, de volt bennük némi közös: igényelték a széles körű demokratikus jogokat, a munkásoknak megsegítő szociális intézkedéseket, valamint a termelőeszközök közös tulajdonát. John Stuart Mill (1806–1873) brit liberális filozófus idővel a szociálliberalizmus felé fordult, és helyel-közzel hasonló gondolatokat fogalmazott meg, mint Sismondi, hidat képezve a klasszikus és szociális elvek között. Mill úgy gondolta, hogy egy sokkal szociálisabb irányba kellene fordulnia a liberalizmusnak, és be kellene vezetni a szövetkezeti bérrendszert, ezenfelül meg kell védeni a munkavállalókat a kizsákmányolástól. Thomas Hull Green (1836–1882) brit filozófus úgy gondolta, hogy az állam feladata elősegíteni, megvédeni a gazdasági és társadalmi állapotokat, ugyanakkor óvatossá is kell lennie, hogy közben ne csökkentse

a szabadságjogokat. Állítása szerint egy túlzottan beavatkozó állam könnyen megfojthatja a piacot, és azzal együtt korlátozhatja az egyén szabadságát is, így tehát csak ott szabad belenyúlnia a gazdasági folyamatokba, ahol egyértelműen az egyén „rabszolgává” tételének megakadályozása a cél.

A 19. század végén a klasszikus liberális gazdaságot egyre többen megkérdőjelezték, látva a gazdasági növekedés visszaesését, az egyre gyarapodó szegénységet és munkanélküliséget. A konzervatívok és szocialisták aggodalommal figyelték a következményeket, és igyekeztek kidolgozni olyan gazdaságpolitikákat, amelyek alternatívát kínálnak a szabadpiaci kapitalizmussal szemben. A korai szociálliberálisok esélyegyenlőséget követeltek, ami szerintük biztosíthatná az emberek szabadságát és jólétét.

A 20. század legelején az ipari kapitalizmusnak súlyos következményei lettek Európában. Az Egyesült Királyságban a gazdagok még gazdagabbak lettek, a szegények még szegényebbek, ezért a liberalizmus népszerűtlenebbé vált, a munkásmozgalmak pedig az 1800-as évek chartizmusának hatására újból fellendültek. A monopóliumok befolyásolták és ellenőrizték, sőt bekebelezték a kormányt, megtiltva a gazdasági reformokat. Jóformán mindent megtettek annak érdekében, hogy minden maradjon a régi, de sokan úgy érezték, hogy a liberalizmus ugyan felszámolta a feudalizmust és az abszolutizmust, ám helyettük megteremtette az ipari kapitalizmus despotizmusát. Ekkor olyan „új liberális” (szociálliberális) gondolkodók jelentek meg – főleg Angliában –, akik elítélve a szabadpiaci kapitalizmust, a társadalmi, gazdasági és kulturális életbe való állami beavatkozás mellett érveltek. Leonard T. Hobhouse (1864–1929) és John A. Hobson (1858–1940) brit gondolkodók voltak a szociálliberalizmus legjelentősebb korai támogatói, akikre Thomas Hill Green filozófiája is jelentősen hatott. Hobhouse a *Liberalizmus* (1911) című művében amellett érvelt, hogy a kormánynak együtt kellene működnie a szakszervezetekkel, valamint be kellene vezetnie az újraelosztás rendszerét és az állami nyugdíjrendszert.

Az első világháború (1914–1918) után Európa romokban hevert, és nem könnyítette meg a helyzetet a nagy gazdasági világválság (1929–1933) sem, ami miatt a nemzetközi keresletek is visszaestek. A szabadpiaci kapitalizmus népszerűtlenné vált, helyette pedig a marxista-leninista és fasiszta gazdasági rendszerek váltak elterjedté, mindazonáltal Európa demokratikus, liberális országainak még nem volt használható alternatívája. Ekkor jött John M. Keynes (1883–1946) brit matematikus és közgazdász, aki elhatározta, hogy megreformálja a kapitalizmust. Ötleteit már Franklin D. Roosevelt (1882–1945) amerikai elnök a New Deal (új irányvonal) politikájában is alkalmazta, ami a válságból való kilábalást helyezte prioritásba, lecserélve a „láthatatlan kéz” politikát az úgynevezett „cselekvő államra”. Az új irányvonalat „modern liberalizmusnak” nevezték, amit Európában viszont „szociálliberalizmus” néven emlegetünk. Ahogy a neve is utal rá, a szociális intézkedések és a jóléti állam felfogása került középpontba, így többek közt a munkavállalók védelme, a munkanélküliség felszámolása, a magas szintű foglalkoztatottság, az életszínvonal felügyelete, az üzleti verseny módszereinek szabályozása és a társadalombiztosítás is fontos szerepet kapott.

Alexander Rüstow (1885–1963) német közgazdász elsőként javasolta a szociálliberalizmus német változatát, amit 1932-ben „neoliberalizmus” néven illetett, a klasszikus liberalizmustól való megkülönböztetés okán. Még Hitler 1933-as hatalomra kerülése előtt a klasszikus közgazdaságtannal és a marxista szocializmussal szembeni alternatívát szorgalmazta. 1938-ban számos gazdasági gondolkodóval találkozott a *Walter Lippmann Colloquium* konferencián azért, hogy közösen döntsön a liberalizmus megújításáról. Rüstow egy olyan erős államot vizionált, melyben a kormány beavatkozik a piaci folyamatokba, de ezt sok más liberális nem támogatta, mondván, hogy az csak megerősítené a monopóliumokat és a kartelleket.

A második világháború (1939–1945) után a sokak számára sikeresnek vélt keynesi gazdaságpolitikát Európában is bevetették, mondván, hogy a hiányt, a betegséget, a tudatlanságot, a nyomort és a lustaságot fel kell számolni; a politikusok pedig megígérték, hogy a polgárokat születésüktől a halálukig védelmezni fogják. Az 1960-as években több amerikai elnök is keynesiánus politikát folytatott: John F. Kennedy (1917–1963) a New Frontier politikájával, azonfelül Lyndon Johnson (1908–1973) a Great Society programjával.

Az 1970-es évektől a szociálliberalizmus több országban is visszaszorult, mivel a liberálisok szimpátiáját az akkor egyre népszerűbbé váló neoliberalizmus rendszere nyerte el. Ugyanakkor voltak olyanok is, akik továbbfejlesztették a szociálliberális politikát, például John Rawls (1921–2002) *Az igazságosság elmélete* (1971) című művében újra akarta értelmezni a társadalmi szerződés jelentőségét. Hangsúlyozta, hogy a legtöbb ember sokkal inkább vágyik egyenlőségre, mintsem gazdagságra, így tehát az államnak a legkevésbé tehetősek javát kell szolgálnia, nem pedig az amúgy is jól élő nagytőkések érdekeit. A piacpárti liberális gondolkodás újjáéledése ellenére az Egyesült Királyságban a liberálisok egy része szociálliberális maradt, és megőrizték az állam szerepvállalásába vetett hitüket, különösen a közszolgáltatások, a környezetvédelmi kérdések és az adópolitika terén.

Az 1980-as és 1990-es években a szociálliberális pártok egyre inkább a biopolitika felé fordultak, és valamivel hangsúlyosabban kezdték képviselni a különböző kisebbségeket, mondván, minden egyes társadalmi csoport boldogsága végeredményben a gazdaság erősödésével jár. Támogatták az LMBTQ+ mozgalmat és a feminista aktivistákat; a fogyatékkal élők és más hátrányos helyzetű emberek megsegítésére létrejött szervezeteket, továbbá a méltányosság, a szolidaritás és a tolerancia politikájának nevében segítettek az alulreprézéntált kisebbségeknek esélyegyenlőséghez jutni.

A 2000-es években megjelent a *Reinventing the State: Social Liberalism for the 21st Century* (2007) című könyv a szociálliberalizmus és az állam újradefiniálása mellett érvelt, szembemenve a konzervatívokkal és a marxistákkal. A könyv hatására 2009-ben megalakult a *Szociálliberális Fórum* (SLF), amely a brit szociálliberalizmus fellendítését tűzte ki célul. A világban a szociálliberális pártok valamivel népszerűbbek lettek, főleg a 2007–2008-as pénzügyi világválság hatására, melynek köszönhetően a neoliberális politikában emberek milliói veszítették el bizalmukat. A szociálliberalizmus fennmaradása attól

függ, hogy fel tudják-e venni a versenyt a baloldali ökológistákkal, akik a környezetvédelem mellett állva, a fenntarthatóság mellett érvelve emberek millióinak szimpátiáját nyerte el az utóbbi időben.

A SZOCIÁLLIBERALIZMUS FŐBB ESZMÉI

A **liberális demokrácia** korai gondolkodója John Stuart Mill (1806–1873) volt, aki azt vallotta, hogy az analfabéta emberek kivételével minden férfiról és nőre ki kell terjesztetni a választójogot. Eleinte a legtöbb szociálliberális hasonló álláspontot képviselt, majd az 1950-es évekre már mindegyikük elfogadta, hogy a jelentősen kiterjesztett választójog azért fontos, mert társadalmi konszenzust teremt. Idővel mindenkinek megadták a választójogot rassztól, nemtől, etnikumtól, vallástól vagy gazdasági helyzetétől függetlenül. A szervezett csoportok bizonyos tekintetben fontosabbá váltak, mint az egyén, ami Rousseau demokráciafelfogásához áll közel. Eszerint az „általános akarat” fontosabb, mint az egyén sajátos igénye. A liberális demokráciákban tehát a csoportok közti rivalizálás és versengés uralkodik, ami képes egyensúlyt fenntartani a bonyolult társadalmakon belül, melyben az egyéni érdek már eltörpül.

A **pozitív szabadság** a szociálliberalizmus egyik alapja, ami Thomas Hill Green (1836–1882) angol idealista nevéhez köthető. Green megkérdőjelezte a klasszikus liberalizmus „szabadság” fogalmát, és vallotta, hogy a negatív szabadság csak az egyén külső korlátait számolja fel, ezért a szabadságot „pozitív” értelemben kellene használni. Tehát, míg a negatív szabadság kizárólag a jogi és fizikai korlátozástól való mentességet ismeri el, addig a pozitív szerint a szabadság legnagyobb veszélyeztetője a társadalmi hátrányok és egyenlőtlenségek, amiket fel kellene számolni. Ehhez viszont arra volt szükség, hogy a liberálisok megváltoztassák az államról alkotott képüket: az állami beavatkozás nem csak rossz lehet, hanem jó is, lévén hogy a beavatkozás képes növelni az egyén szabadságát azzal, hogy megvédi őt a társadalmi gonoszságoktól.

A **centrizmus** sok szociálliberális által közkedvelt politikai álláspont, hiszen ők azok, akik jellemzően csatlódtak a klasszikus liberalizmus szabadpiaci kapitalizmusában, globalizmusában, valamint a szociálliberális pártok és politikusok magatartásában, tetteiben, törekvéseiben. Ők általában a centrum politikai pozíciójába tömörültek. Azokban az országokban, ahol centrum nem vált eredményessé, ott a centrista választópolgárok jelenleg is olyan politikai erőre várnak, ami majd hidat képez a politikai és gazdasági jobb- és baloldal között, továbbá felszámolja a társadalomban uralkodó megosztottságot és az elidegenedést. Ez az álláspont persze nem minden szociálliberálisra igaz, de egy tekintélyes részük a 21. században inkább e felé fordult, mivel jelenleg nem találhatnak maguknak olyan politikai pártot, ami az ő elképzeléseiket képes lenne megvalósítani.

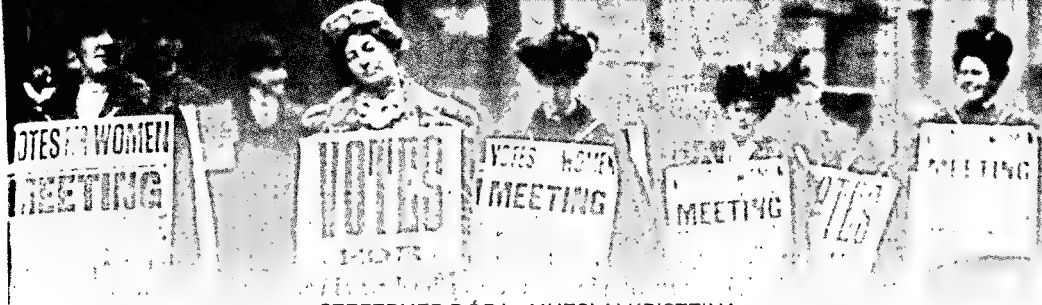
A **biopolitika** tulajdonképpen az osztálypolitikával szemben áll. A szociálliberálisok nem marxisták, így tehát nem foglalkoznak az osztályok közötti konfliktusokkal. Helyette a szexuális szabadságért és a kisebbségek pozitív diszkriminációjáért küzdenek, támogatják a feminizmusokat, a környezetvédelmet és az állatjogokat is. A szociálliberálisok általában egyetértenek a marihuána legalizációját

– vagy minimum dekriminalizálását – illetően, és minden olyan ügy mögé beállnak, amivel – úgy érzik – politikai segítséget tudnak nyújtani a társadalom egy-egy vélt alulreprezentált vagy háttérbe szorított kisebbségének. Az úgynevezett *woke* (felébredt) szubkultúrával is sok szociálliberalis rokonszenvez; ez az irányzat az újhullámos progresszivizmus részeként egyebek mellett a színes bőreket és a szexuális kisebbségeket ért előítéletek és kirekesztések, a társadalmi egyenlőtlenségek és a politikai inkorrektség ellen vívnak erőszakmentes harcot.

A **multikulturalizmus** alapvetően nem összeegyeztethető a liberalizmusok individualizmusával és univerzalizmusával, mindazonáltal az újbóloldal hatására a szociálliberalisok egy jelentős része elmozdult egy teljesen új irányba. Legtöbbjük nyíltan támogatja a kulturális sokszínűséget és az identitáspolitikát, ösztönzik a kulturális keveredést. Arra törekednek, hogy egy adott államban a lehető legtöbb kultúra megjelenjen; ha valaki végigsétál egy belvárosi utcán, gyakran találkozkon különféle kultúrák szokásaival, életével, vallásaival stb. Ez alapvetően azt a célt szolgálja, hogy az emberek előítéleteit felszámolják más kultúrájú emberekkel szemben. Ennek van egy radikálisabb irányzata is, amit jóval kevesebben vallanak: a kozmopolita multikulturalizmus, melyben a társadalom a különböző eszmék, rasszok, vallások, értékek és hagyományok „olvasztótégelye”, nem pedig különálló etnikai és vallási csoportok egymástól különálló, de egy helyen megtalálható halmaz. Tehát míg a liberális multikulturalizmus sokféle kultúrát egy helyre terel és megtart, addig a kozmopolita multikulturalizmus sokféle kultúrát terel össze és vegyít – az utóbbi tehát nem sokszínűsögre, hanem a különféle kultúrák egyediségének felszámolására törekszik.

A **welfarizmus** az angol *welfare* (jólét) kifejezésből származik, és a jóléti állam megvalósítását a mérsékelt kapitalizmus és szociális politika összeegyeztetésével igyekszik megvalósítani. Akik ezt a politikát preferálják, sokszor a „szociális kapitalizmus” szinonimájaként is használják. Olyan filozófusok és politikusok rokonszenveztek ezzel a rendszerrel, mint például Otto von Bismarck (1815–1898) német miniszterelnök, a *Fabian Society* brit szocialista szervezet, John M. Keynes (1883–1946) angol közgazdász, Franklin D. Rooseveltt (1882–1945) amerikai elnök és még sokan mások. A welfarizmus képviselői szerint az egyéni szabadság kizárólag a kedvező társadalmi és gazdasági körülmények között valósítható meg; és csak jólét-orientált állam képes megteremteni a szabadság virágzó korszakát. Mindemelllett igyekeztek rámutatni arra, hogy a welfarizmus többek közt olyan számukra fontos értékeket képvisel, mint amilyen a méltányosság, az igazságosság vagy a tisztességes bánásmód.

A **keynesizmus** egy szociális kapitalista és válságkezelő gazdaságpolitika, amely John M. Keynes (1883–1946) brit közgazdász nevéhez fűződik, és a nagy gazdasági világválság (1929–1933) hatására vált népszerűvé. Keynes egyfelől állította, hogy a „önmagát megjavító piac” elmélete nem működik, másfelől a klasszikus liberálisokból hiányzik az empátia, így nem tudják átérzeni a szerencsétlenebb emberek problémáit, akiknek még az esélyegyenlőséget sem hajlandók megadni. Úgy vélte, hogy a *laissez-faire* voltaképpen „gazdasági anarchizmus”, ami károszt eredményez, ha az állam nem avatkozik be a piac működésébe.

CZEFERNER DÓRA · MUZSLAI KRISZTINA

FEMINIZMUS

A feminizmus gazdasági és kulturális irányultságait nem lehet meghatározni, hiszen számos jobb- és baloldali eszmerendszer szatellitideológiájaként jelent meg; a különböző feminista hullámok és eszmék hatásai számos irányzatot szültek, melyek rendszerint eltérő törekvéseket és elveket foglalnak magukban. A feminizmus, mint eszmerendszer csak a 19. század második felében született meg, ám gyökerei jóval korábbra nyúlnak vissza. Korszakanként, régióként és társadalmi rétegenként eltérő sajátosságokat mutat, éppen ezért a kutatók egy része szerint a fogalomról indokolt „feminizmusokként” beszélni, sőt Karen M. Offen (1971–) korunk egyik legismertebb amerikai feminista történésze szintén ragaszkodik a többes számú alakhoz. A feminizmus általános-ságban egy társadalmi, politikai és bizonyos tekintetben kulturális mozgalmat takar, illetve egy olyan eszmerendszert, amely a nők férfiakkal való egyenjogúsításáért folytatott küzdelmet jelenti. A feministák általában a férfiak által dominált (patriarchális) társadalmi berendezkedés ellen lépnek fel békés vagy erőszakos eszközökkel – de még ez sem minden irányzatra igaz. Valamennyi kezdeményezés a feminista megmozdulások holdudvarába sorolható, amely a nők alárendeltségének megszüntetésére irányul.

A FEMINIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE ÉS FŐBB ESZMÉI

Az ókorban számos gondolkodó foglalkozott a nők jogaival, például Platón (i.e. 427–347) görög filozófus, aki az *Állam* című művében kifejtette, hogy az ideális államban a nők teljesen egyenlőek a férfiakkal, így többek közt a két nemet azonos minőségű oktatás illeti meg. Ehhez hasonló gondolatokat fogalmazott meg Caius Musonius Rufus (25–95) római filozófus is, aki szerint a nőket és a férfiakat azonos filozófiai oktatásban kellene részesíteni.

A reneszánsz kortól kezdődően találkozunk olyan nőkkel (elsősorban író-nőkkel), akik a saját nemük alávetettsége ellen emeltek szót. Egyikük az itáliai humanizmus ismert alakja, Christine de Pisan (1364–1430), akinek fő műve *A nők városa* (1405) című allegorikus elbeszélés, melyben a nők oktatása mellett érvelt, valamint a nemi sztereotípiák ellen küzdött.

Még mielőtt bárkiben felmerülne, fontos kiemelni, hogy a modern kor előtt élő Boudica (30–61) kelta királynő, Jeanne d'Arc (1412–1431) francia nemzeti hősnő, Mary Stuart (1542–1587) skót királynő, I. Erzsébet (1533–1603) angol királynő, továbbá II. (Nagy) Katalin (1729–1796) orosz cárnő nem minősülnek

feministának, mivel saját, bizonyos szempontból privilegizált helyzetük ellenére nem foglalkoztak különösebben nőtársaik sorsával.

A későbbi feminista eszmerendszer elméleti és filozófiai háttere a felvilágosítás és a francia forradalom időszakában kezdett komolyabban formálódni. Az 1790-es évektől hangzott, s hamarosan a társadalom alappilléreként számoltartott „szabadság, egyenlőség, testvériség” jelszavakról azonban hamarosan bebizonyosodott, hogy csupán a (fehér) férfiakra vonatkoznak. Olympe de Gouges (1748–1793) női drámaíró ezzel kapcsolatos ellenvetéseinek adott hangot *A női és polgári jogok nyilatkozata* (1791) című művében, melynek megírásához *Az emberi és polgári jogok nyilatkozatát* vette alapul. A két évvel később guillotine által kivégzett író nő polemikus munkájában a patriarchális társadalmi berendezkedés elítélése mellett mindkét nem számára egyenlő jogokat követelt az élet minden területén. Mary Wollstonecraft (1759–1797) angol író *A nők jogainak követelése* (1792) című munkája szintén alapjaiban határozta meg a feminizmus eszmerendszerét. Ebben kifejti, hogy a nő nem csak érzelmi, hanem a férfinhoz hasonlóan értelmi lény is, akinek a racionalitása megkérdőjelezhetetlen. Charles Fourier (1768–1830) francia utópista szocialista a korszakban rendkívül innovatív módon felvetette a bölcsődék létrehozásának szükségességét, melyek levehetnének némi terhet a nők válláról. A „feminizmus” és „feminista” kifejezéseket nagy valószínűséggel ugyancsak Fourier alkotta meg, halálának évében. Érdekesség, hogy a „feminizmus” kifejezést először Franciaországban és Hollandiában használták 1872-ben, majd Angliában 1890-ben, az Egyesült Államokban pedig 1910-ben kezdett terjedni. John Stuart Mill (1806–1873) brit szociálliberális filozófus pedig *A nők alárendeltsége* (1869) című esszéjében többek között a nők közügyektől való eltávolítása ellen fogalmazott meg éles kritikát.

A feminista mozgalom közvetlen előzményei az 1840-es évek Észak-Amerikájában bontakoztak ki: a modern nőmozgalom bölcsőjének tartott New York állambeli Seneca Falls-ban, 1849-ben tartották meg az első női jogi kongresszust. A szervezkedésben Elisabeth Cady Stanton (1815–1920) és Susan B. Anthony (1820–1906) vállaltak oroszlánrészt, akikre a későbbi korok nőmozgalmi aktivistái példaképként tekintettek. Mielőtt a nők jogaiért kezdtek harcolni, mindketten a rabszolgák felszabadításáért kampányoltak. Nyugat- és Közép-Európa fejlettebb államaiban (ideértve Ausztriát is) az 1830-as, majd az 1848-as forradalmi évek hozták el a fordulatot, amikor néhány kisebb női csoport tüntetéseken, kiáltványokban vagy éppen kérészéletű periodikákban követelt jogokat a nőknek. Magyarországon az ilyen irányú szervezkedésre az 1867-es kiegyezés előtt nem találunk nyomokat.

ELSŐ HULLÁM

A feminizmus különböző, lineárisnak korántsem mondható fejlődési szakaszait „hullámokként” definiálják. Néhányan viszont az 1960-as évek folyamán megalkotott hullámmetaforát is kritizálják, hiszen magának az ideológiának és a mozgalomnak a története nem vázolható fel tökéletes ívként. A szociológusok egy része három, mások pedig négy hullámot különítenek el – mi pedig az utóbbihoz igazodtunk.

Az első hullám a 19–20. század fordulójának időszaka, lezárása pedig politikai eseményhez, az első világháború végéhez köthető – Karen Offen az európai feminizmusok megszületését korábban, 1866-ra teszi. A fokozatosan kibontakozó mozgalom legfontosabb célja a szavazati jog nőkre történő kiterjesztése volt, ugyanakkor az aktivisták kiálltak a nők egyenjogúsításáért az élet egyéb területein is.

1890-ben szerveződött a *National American Woman Suffrage Association*, mely szervezet az amerikai nők választójogáért kampányolt. Az Egyesült Királyságban 1903-ban Emmeline Pankhurst (1858–1928) vezetésével létrejött a *Nők Társadalmi és Politikai Uniója (WSPU)*, ami az erőszakos eszközöktől sem riadt vissza az áhított női szavazati jog megszerzéséért – erre a szervezetre szokás *szüffrazsett mozgalomként* is hivatkozni. A kifejezés a latin *suffragium* és az angol *suffrage* (választójog) szó alapján jött létre. Amint utaltam rá, a szervezet gyakorta radikális eszközökhöz folyamodott: gyűjtogatásokkal, kirakatok betörésével, egyes művészeti alkotások megrongálásával, éhségsztrájkokkal, sőt még merényletekkel is igyekeztek a figyelmet „ügyükre” irányítani.

A nők elsőként Új-Zélandon kaptak választójogot 1893-ban; ezt követte 1907-ben Finnország, mely ország ezáltal a nyugat- és közép-európai nőmozgalmak számára is mintává vált. Kitűnő munka- és baráti kapcsolatok fűződtek ebben az időszakban például a finn feminista szervezetek elnöke, Maikki Friberg (1861–1927); valamint az osztrák–magyar polgári-liberális, feminista szervezetek vezetői közt. Munkájuknak két nemzetközi nőszervezet nyújtott közös platformot: egyrésztől Washington DC-ben szervezett *Nemzetközi Nőtanács (ICW)*, másrészt a Berlinben létrehozott és ma is működő *Nemzetközi Női Választójogi Szövetség (IWSA)*, amit 1926-tól kezdve *Nők Nemzetközi Szövetsége (LAW)* néven ismerünk. Fontos kiemelni, hogy az első világháború előtt jelentős befolyásra tett szert a magyarországi *Feministák Egyesülete* a nőmozgalom nemzetközi szintjén is. Míg a *szüffrazsett mozgalom* kizárólag választójogra koncentrált, a többi feminista szervezetnek számos egyéb célkitűzése volt: ők a nőemancipációt a felsőoktatásban és a szakképzésben, a munkaerőpiacon, a magánéletben, a házasságban, valamint a szexualitás terén is szorgalmazták. A férfiakkal egyenlő tulajdonjogi, öröklési feltételeket követeltek, sőt szót emeltek a korszakban tabutémának számító prostitúció és a leánykereskedelem ellen, továbbá hangsúlyozták a gyermekek szexuális felvilágosításának fontosságát. Valamennyien elvetették az erőszakos eszközöket, s a béke megőrzésére biztatták a politikusokat. Mindez az első világháború éveiben egy rendkívül erős nemzetközi pacifista mozgalommá formálódott, amelynek a részben magyar kezdeményezésre létrehozott *Nők Nemzetközi Ligája a Békéért és Szabadságért (WILPF)* adott intézményi keretet.

Helytelen volna a korszakban életre hívott női szervezeteket „a kékharsnyák gyűjtőhelyeiként” interpretálni. A híres feministák sorában egyaránt találunk olyanokat, akik házasságban éltek és gyermekeket neveltek, illetve olyanokat, akik gyermektelenek maradtak. Néhányan nőkkel folytattak élettársi kapcsolatot, s persze akadtak olyanok is, akik az egyedüllétet választották.

A német és osztrák szakirodalom a *feministisch* (feminista) jelzőt az 1918 előtti nőmozgalom vonatkozásában ritkán használja, mivel a korabeli nőszervezetek

sem ezen aspektusból határozták meg magukat. Gyakoribb a progresszív és a polgári-liberális megnevezés. A „feminista” szó hosszú ideig a nőmozgalom férfi támogatóit jelölte, a nőkre vonatkoztatott „feministát” csupán 1914 körül kezdték szélesebb körben használni. Ezzel szemben a magyarországi baloldali liberális, illetve radikális nőmozgalomban az 1900-as évek kezdetétől általánosnak számított a jelző. Az 1904-ben Budapesten szerveződött, s egészen 1949-ig működő *Feministák Egyesülete* alapítása pillanatától büszkén viselte a feminista megjelölést. Az egyesület vezetői, a magyar mellett a nemzetközi nő- és békemozgalmoban is elévülhetetlen érdemeket szerző Schwimmer Rózsa (1877–1948) és Glücklich Vilma (1872–1927) által életre hívott szervezet akkor sem kívánt megválni tőle, amikor az a közéletben erőteljesen negatív konnotációt kapott.

1918 után a nők számos európai országban, köztük Magyarországon és Ausztriában is megkapták a választójogot – bár Svájcban erre csak 1971-ben került sor. Ezt a feminizmus első hullámának néhány képviselője a nők háborús munkájáért járó, „jól kiérdemelt jutalomként” interpretálta, míg mások ennek „jutalom” jellegéről egyáltalán nem voltak meggyőződve. A két világháború közötti időszakban a feminista mozgalom elcsendesedett, ami elsősorban annak tudható be, hogy a háborús években munkát vállaló nők jelentős része visszatért otthonaiba, s életét ismét a családnak és a gyermeknevelésnek szentelte.

Nők tömegeinek szolgáltak és szolgálnak minden bizonnyal ma is inspirációként a feminista irodalom egyik legfontosabb alakjának, Virginia Woolf (1882–1941) angol író nő gondolatai. Woolf-ot 1928-ban kérték fel arra, hogy a nők és a regényírás kapcsolódási pontjairól tartson előadást a patinás Cambridge-i Egyetemen, ő azonban más utat választott: a nők társadalmi, oktatási és finansziális alávetettségére hívta fel a figyelmet. Gondolatainak lényege tulajdonképpen az volt, hogy anyagi függetlenség, valamint az oktatáshoz való hozzáférés nélkül nem létezik szellemi, társadalmi és kreatív szabadság. Ezt a helyzetet egyébként maga az író nő is jól ismerte, hiszen saját édesapja sem támogatta tanulási ambícióit. Az előadás-sorozat alapján publikált *Saját szoba* (1929) című esszé végül igazi feminista kiáltvánnyá, és az 1900-as évek nőmozgalmainak egyik legfontosabb idézett könyvévé vált. A feminista irodalomkritika kereteinek alapjait Simone de Beauvoir (1908–1986) francia író nő fektette le *A második nem* (1949) című művében. Az új tudományág művelői eleinte pusztán a szexizmusra (hímsovinizmusra) utaló szegmenseket, utalásokat keresték a férfi írók műveiben. Ennél azonban sokkal fontosabb, hogy megindult a női írók kutatása. Az évtized végére létrejött az úgynevezett *women's studies* (nőtudomány).

MÁSODIK HULLÁM

Az 1960-as években a feminizmus újult erővel lobbant fel az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában. Kontextusát az évtized második felének társadalmi, politikai, emberi jogi és diákmozgalmai, illetve a vietnami háború elleni heves tiltakozások adták. Az ideológia újjáéledésének fontos oka az 1945 után ismételten elterjedt nézet, mely szerint a családokat kizárólag a férfiaknak kell eltartaniuk, miközben a nők tradicionális szerepeikben állnak helyt. Erre az

időszakra gyökeresedett meg a nemek közti viszonyrendszerek szociálisan struktúrált jellegéről alkotott tézis is. Eszerint a férfi és nő megkülönböztetése társadalmi és kulturális eredetű, amit a társadalmi nem (gender) fogalma fejez ki.

A második hullámban a feminizmust számos gondolkodó igyekezett valamilyen módon kategorizálni, csoportosítani. Az egyik legszokványosabb kategorizáció többé-kevésbé a klasszikus politikai ideológiák mentén szabja meg az egyes csoportokat; ennek megfelelően kerültek említésre a liberális, radikális és szocialista irányok, amelyek jellemvonásai napjainkban több ponton keverednek egymással. Kivételt képez ez alól bizonyos szempontból a radikális feminizmus, amelynek nincsen klasszikus értelemben vett ideológiai megfelelője. Egy másik elmélet az úgynevezett „egyenlőség-feminizmus” és a „különbség-feminizmus” csoportját különbözteti meg; míg az előbbi csoport jellemzően liberális vagy szocialista, addig az utóbbi a radikális feminizmust foglalja magában. Továbbá igazodási pontokat képezhet az, hogy az egyes feminizmusok miként viszonyulnak a nők helyzetéhez a különböző társadalmi struktúrákkal és mechanizmusokkal szemben. Ennek megfelelően az 1960-as évektől létezik „áldozatfeminizmus” és „hatalomfeminizmus”; az előbbi a nők kiszolgáltatottságát hangsúlyozza, az utóbbi pedig az erejüket helyezi fókuszba, amellyel képesek fellépni azon tényezők ellen, melyek behatárolják a mozgásterüket. Ezeket az irányzatokat esetenként három további átfogó kategóriába is besorolják: reform-, ellenálló és a lázadó feminizmus.

A **liberális feminizmus** tulajdonképpen az eredeti irányzat, lévén hogy a nőmozgalomra elsősorban a liberális eszmék és értékek hatottak; ugyanakkor az első hullámot még nem nevezték konkrétan „liberálisnak”. Ennek az irányzatnak a kiemelkedő alakja és egyúttal a második hullám elindítója Betty Friedan (1921–2006) amerikai aktivista volt, akinek *A nőiesség kultusza* (1963) című műve már a megjelenésekor bestsellerré vált. A kötet a „kertvárosi idillben” élő nőket szólította meg, feltárva, hogy a média által propagált háziasszonyi és anyai szerepekben rengetegen érzik rosszul magukat; felhívta a figyelmet arra, hogy a nőknek életük minden területén joguk van az önmegvalósításhoz. Friedan szerint a feminizmusnak két szakasza van, melynek első lépése egy olyan nőjogi mozgalom létrehozása, ami felszabadítja a nőket a hágyományos nemi szerepek (háziasszony, anyaság) alól. Friedan a következő szakasról *A második lépés* (1983) című munkájában írt, melyben kifejtette, hogy miután a nőmozgalom felszámolta a gazdasági és politikai egyenlőtlenségeket, a továbbiakban a férfiakkal való együttműködésre kell összpontosítani, és közös erővel úgy kell az állami és a magánszférát átalakítani, hogy a nők, a férfiak és a gyerekek életét jobbjítsa. Ez azt jelenti, hogy Friedan és a legtöbb liberális feminista azért akarja átszervezni a középosztályt, hogy a családok és a házasságok sértetlenül maradjanak, hiszen végső soron mindenkinek ez az érdeke; ehhez viszont a két nemnek törekednie kell a harmonikus munkamegosztásra és a családon belüli hagyományos szerepek felszámolására: ha kell, akkor a férfi is vigyázzon a gyerekekre, főzzön, takarítson, és ha szükséges, akkor a nő is vegye át a pénzkeresési szerepet. A liberális feminizmus filozófiai

alapja az individualizmus, így kiáll amellett, hogy minden egyénnek egyenlő bánásmódban kell részesülnie, függetlenül a rassztól, vallástól, nemtől vagy szexualitástól; az egyének csak a tetteik, jellemük és képességeik alapján ítéltethetők meg. A liberálisok a nők alárendeltségét másképpen értelmezik, mint a többi feminista irányzat: a jogi egyenlőtlenségek meglétét tekintik alárendeltségnek, és emiatt gyakran „egyenlő jogok feminizmusa” néven is említik őket. A radikális és szocialista feministák azt állítják, hogy a liberális irányzat kizárólag a fehér, középosztálybeli nők érdekeit képviseli, míg a munkás, színes bőrű vagy más hátrányos helyzetű nőkről megfeledkezik.

Az **anarchofeminizmus** eredetét rendszerint a 19. századra vezetik vissza, jellemzően Mihail Bakunyin (1814–1876) orosz anarchista filozófus kijelentéséig, miszerint a patriarchátus a jogrendszer segítségével rendelte maga alá a nőket, és ezt csak úgy lehet helyrehozni, ha a nőknek egyenlő jogokat biztosítanak; ezáltal a nők függetlenné válhatnak, és szabadon dönthetnek arról, milyen életet szeretnének élni. Az első valóban anarchista feminista Emma Goldman (1869–1940) amerikai író volt, aki elutasította a hagyományos és vallásos gondolkodást, és távol tartotta magát az elsőhullámú feminizmustól is – ahogy minden anarchofeminista –, és a választójogi célok helyett a szabad szerelemért küzdött, avagy a homofóbia ellen. Milly Witkop (1877–1955) ukrán-zsidó származású anarchofeminista a berlini *Nőszövetség*, majd később a női szakszervezeteket képviselő *Szindikalista Nőszövetség* (SFB) egyik alapítója volt. Az anarchoszindikalista nők szerint nemcsak a kapitalizmus zsákmányolta ki őket, hanem a férfi munkatársaik is, ezért nem összességében a munkásokért, egyedül a női dolgozók jogaiért kell küzdeni, bojkottálva a munkás férfiak azon igényeit is, hogy a nők otthon maradjanak házimunkát végezni és gyermeket nevelni. Federica Montseny (1905–1994) spanyol feminista úgy gondolta, hogy a nők emancipációját csak forradalommal, pontosabban egy szexizmusellenes forradalommal lehet megvalósítani. A spanyol polgárháború (1936–1939) alatt a feminista eszmék védelmé érdekében létrehozták a *Szabad Nők* nevű anarchoszindikalista szervezetet is, ami hamar országossá nőtte ki magát. Az anarchofeministák az 1960-as évektől úgynevezett militáns nőmozgalmakat alakítottak ki: többek közt ilyen volt a nyugat-berlini *Női Felszabadítási Front*, melynek tagjai 1969-ben kijelentették, hogy a „sötétből” ott fognak majd lecsapni, ahol nem számítanak rájuk – számos tagjuk csatlakozott a Vörös Hadsereghez és különböző terrorista sejtekhez is.

A **radikális feminizmus** a nem hagyományos feminista doktrínában gyökeredzik; képviselői szerint a nemi elnyomás a patriarchális társadalom legfőbb jellemzője, és minden más – így például az osztálykizsákmányolás vagy a raszizmus – csak másodlagos problémát jelent. Azért ragaszkodnak a társadalom patriarchális jellegének kiemeléséhez, mert ezáltal nyomatékosítani tudják, hogy a nőket konkrétan a férfiuralom nyomja el – ez a gondolkodásmód már Simone de Beauvoir francia író írásaiban is jelen volt. A radikálisok a szexuális forradalom szükségességét hirdetik, továbbá egy olyan revolúcióra törekednek, amely elsősorban a személyes, a háztartási és a családi életet alakítaná át.

Míg a liberálisok – az első hullámhoz hasonlóan – a nyilvános terekben, leginkább a munkaerőpiacon és az oktatásban sürgetik a nők emancipációját, addig a radikálisok a magánszférára összpontosítanak. Előadázhatatlannak tartják, hogy a nők saját testük fölött rendelkezhesenek: olyan kérdések kerültek a középpontba, mint a nők reprodukív jogai (fogamzásgátlás, abortusz, mesterséges megtermékenyítés). Eva Figes (1932–2012) angol feminista a *Patriarchális attitűdök* (1970) című művében például nem a nők társadalmi hátrányára hívta fel a figyelmet, hanem arra, hogy a férfiuralom értékei és hiedelmei teljesen áthatják a társadalom eszméit, kultúráját és vallását; ezek az értékek jóformán a nőesség és férfiaság sztereotípiáira épülnek, továbbá a nők alsóbbrendűségét hangsúlyozzák. Kate Millett (1934–2017) amerikai feminista a *Szexuális politikák* (1970) című könyvében azzal érvelt, hogy a férfi és női szerep nem biológiai eredetű, hanem társadalmi konstrukció, hiszen az embereket már gyermekkorban arra kezdik nevelni, hogy alkalmazkodjanak a patriarchátus által elvárt nemi identitásokhoz. Ezt nem csak a családon belüli nevelésben vette észre, hanem az állami intézményekben, a művészetben, a gazdaságban és a közéletben is. Germaine Greer (1939–) ausztrál feminista a *Kasztrált nő* (1970) című írásában kijelentette, hogy a nők voltaképpen passzív szexuális szerepre vannak kondicionálva, elfojtva kalandos személyiségüket és valódi szexualitásukat. Erre értette Greer, hogy „kaszttrálták a nőket”, mondván, hogy a patriarchátus az örök nőiesség rabságába kényszerítette őket, s mindent a kulturális sztereotípiák által. A felsorolt és más feministák általában egyetértenek abban, hogy a férfiuralom a családi életben gyökeredzik, és éppen ezért törekednek olyan szexuális forradalomra, amely ezeket a családi struktúrákat dönti meg és váltja fel egy teljesen új modellre. A radikális feministák nem akarják, hogy a nők férfiasak legyenek, sőt; helyette megpróbálják felismertetni nőtársaikkal a nők közti testvéri köteléket, mely összeköti őket minden más nővel. Ez azt jelenti, hogy a radikálisok elfogadják, hogy a nő és a férfi attitűdök többé-kevésbé eltérőek; és van, amiben a nők felsőbbrendűek, illetve van, amiben a férfiak. Jellemzően azt szokták kihangsúlyozni, hogy a nők érzékenyebbek, gondoskodóbbak, kreatívabbak, mint a férfiak.

A **szocialista feminizmus** (pontosabban marxista feminizmus) nem elégszik meg a nők politikai és jogi egyenlősítésével, ahogyan a liberálisok vagy a konzervatívok. Szerintük a nemek közti különbségek főként a gazdasági és társadalmi struktúrában gyökereznek, így tehát a női emancipációt csak egy forradalmon keresztül lehet helyrehozni. Rendszerint Friedrich Engels (1820–1895) *A család, a magántulajdon és az állam eredete* (1884) című írására hivatkoznak, melyben Engels kifejtette, hogy a nők helyzete a társadalomban a kapitalizmus fejlődésével együtt változott meg; szerinte a kapitalista rendszer előtti társadalmakban a családi élet tulajdonképpen kommunisztikus volt, ráadásul a patriarchátust megelőző jogrendszerben az anyát illette meg a családfői szerep, továbbá a tulajdon és a társadalmi státusz is anyai ágon öröklődött tovább. Engels szerint a kapitalizmus a magántulajdon férfiak általi birtoklásán alapul, így megjelenésével elsöpörte az anyajogot; és rablancra verte a női nemet, megalkotva az úgynevezett

„burzsoá család” intézményét, ami végső soron a nők elnyomásáért felelős. Ettől kezdve a társadalmi státusz és a tulajdon a férfi vonalon keresztül öröklődik, a nők pedig a háziasszonyi és anyasági szerep „börtönében” tengődnek, ami Engels szerint a kapitalizmus érdekeit szolgálja, hiszen a nők házimunkája létfontosságú a gazdaság hatékonyságának megtartása szempontjából, mivel ők nevelik fel azokat a gyermekeket, avagy a kapitalizmus fenntartóinak következő generációit. A szocialista feministák szerint a hagyományos női szerep pusztán arra való, hogy mentesítsék a férfiakat a házimunka és a gyermeknevelés alól, hogy azok minden idejüket a munkára és a termelésre fordíthassák. Úgy vélik, hogy a kapitalizmus célja bérabszolgákat, azaz „kenyérkeresőket” nevelni a férfiakból, akik életük nagy részét az alacsony bérezésű, de értékes munkára fordítják; ami nem más, mint a humán erőforráson való élősködés, annak kizsákmányolása. Ez alapján tehát a klasszikus marxista nők azt állítják, hogy a nőkérdés nem elválasztható a gazdasági élettől, tehát a szexuális kérdéseket rendszerint háttérbe helyezik, és prioritásként az osztálypolitikát határozzák meg. Szerintük a nők emancipációja kizárólag akkor valósulhat meg, ha egy forradalom útján a proletariátus megdönti a kapitalizmust, és életre hívja a szocialista rendszert. Mindazonáltal a neomarxista feministák nem értenek egyet azzal, hogy az osztálypolitikát kell előtérbe helyezni; ők nem hajlandók pusztán gazdasági értelemben elemezni a nők helyzetét, helyette a biopolitikára és a szexuális politikára összpontosítanak.

A **konzervatív feminizmus** a többi irányzattól igen távol áll, bár főbb törekvéseiben kétségkívül a liberális feminizmushoz áll legközelebb, hiszen ez az irányzat is a férfi és női nem közti jogi egyenlőséget szorgalmazza. Az irányzat képviselői kivétel nélkül olyan keresztény – és főleg katolikus – nők, akik a keresztény egyházak és a premodern hagyományok mellett óhajtanak feministák lenni. II. János Pál (1920–2005) pápa úgy gondolta, hogy a római katolikus egyháznak kötelessége fellépni a nők ellen elkövetett igazságtalanságok ellen, a világon bárhol és bármilyen körülmények között. Jan Schotte (1928–2005) belga bíboros pedig szorgalmazta az „egészséges szellemű feminizmus” terjedését, ami voltaképpen konzervatív és katolikus alapokon áll; számára az „igazi” feminizmus nem arról szól, hogy a nők férfiként viselkedhessenek, hanem arról, hogy kiteljesedhessenek hagyományos értelemben vett nőiességükben, elítélve az ellenük elkövetett mindennemű erőszakot és jogsértést. Az egyház a konzervatív teológiai tanításokat hirdette, mely szerint a nőknek két választása van: anyaság vagy szüzesség. Értelemszerűen a római katolicizmusban Jézus Krisztus édesanyja, Mária jelképezi az ideális nőt, aki a tanítások szerint egyaránt volt szűz és anya, de ugyanezt más nőktől természetesen nem várják el, s ezért állítják őket választás elé. Mindazonáltal az anyáktól és a szüzességet fogadó apácaiktól is elvárják az anyáskodó szerepet, mondván, egy nő erre teremtetett. A konzervatív feministák úgy gondolják, hogy a feminizmus forradalmi motorja már leállt, hiszen a törekvések nagy részét Európában már elérték; felhívják a figyelmet arra, hogy a nőket elnyomó – főleg iszlám vallású – országok ügyeibe be kell avatkozni, és arra kell őket rávenni vagy kényszeríteni, hogy

adják meg a nőknek az egyenjogúságot és az esélyegyenlőséget. A konzervatív feminizmus tehát keresztény gyökerekből táplálkozik, alapértékének a vallást, a házasságot és a családot tartja, és nem ítéli el a férfiakat, sem pedig magát a patriarchális világképet. Célja a férfiak és a nők egyenlő esélyeinek megteremtése az élet valamennyi területén, továbbá a nők biztatása – de nem kényszerítése – a hagyományos női szerepekre; ahelyett, hogy férfi és nő közti harcot folytatnának, arra biztatják a nőket, hogy lehetőség szerint térjenek vissza a háztartásba, és gyakorolják Isten által kijelölt szerepüket.

Az **öko-feminizmus** az 1970-es években keletkezett; az irányzatra nagy hatással volt Rachel Carson (1907–1964) amerikai író *Néma Tavasz* (1962) című könyve, a feminizmus második hulláma, a háború- és atomellenesség, ezenfelül az akkoriban ébredő zöldmozgalmak. A mozgalom jelképes elindítójának Françoise d'Eaubonne (1920–2005) francia írónőt tartják, aki már tizenegy évesen felfestette egy kolostor falára a *Vive le féminisme!* (Eljen a feminizmus!) mondatot, majd felnőttként csatlakozott a *Francia Kommunista Párthoz*. Életében több mint ötven könyvet és esszét írt, többek közt a *Feminizmus, vagy halál* (1974) című művet, melyben a világon először használta az „öko-feminizmus” kifejezést. 1980-ban tartották az első öko-feminista konferenciát *Nők és élet a Földön: Egy konferencia az öko-feminizmusról a nyolcvanas években* elnevezéssel. Az öko-feminizmusnak hat fajtáját különböztetjük meg, melyek mindegyike egyetért abban, hogy a környezet pusztulása szoros összefüggést mutat a nők férfiak általi elnyomásával. A különbségek abban fejeződnek ki leginkább, hogy elfogadják-e az évezredek során kialakult nő és természet közti viszonyt, vagy sem, illetve, hogy milyen politikai eszközökkel igyekeznek elérni a számukra ideális társadalmat.

A **liberális öko-feminizmus** nem sokban tér el a hagyományos liberális feminizmus törekvéseitől: alapvető tézise a nők és férfiak közti egyenlőtlenség felszámolása az egész világon, így a környezetvédelem területén is. Megoldásukat a jelenleg fennálló rendszeren belül képzelik el; elgondolásuk szerint a környezeti viszonyok rendeződnének, ha az emberi világ minden területén egyenlőség lenne.

A **kulturális öko-feminizmus** nem utasítja vissza a természet és a nő közti kapcsolatot, ahogyan radikális társaik. Sőt, meglovagolják ezt a kijelentést: a nők biológiai szerepköréből kiindulva azt vallják, hogy bensőségesebb kapcsolatot képesek kialakítani a környezettel, mint a férfiak. Az ideális világot egy ősi kör természetközeli matriarchális társadalmában látják, s emiatt van az, hogy ideológiájuk általában összekapcsolódik a természeti vallásokkal és az istennő-kultusszal.

A **radikális öko-feminizmus** egyik úttörő képviselője Mary Daly (1928–2010) amerikai teológus volt, aki ideológiájáról a *Gyn/Ecology: The Metaethics of Radical Feminism* (1978) című könyvében írt. Módszere a radikális ellenállás a domináns rendszerrel szemben; elutasítja az emberiség és a természet ellen elkövetett miaszkulin agressziót, valamint a nők tárgyiasítását, továbbá állítja, hogy a férfi környezetvédők tartják fenn a hierarchiát a természettel szemben. Kifejezetten ellene megy a kulturális öko-feminizmus nő-felfogásának, mondván, hogy a nők természettel azonosított szerepe csak társadalmi

és történelmi torzítás: a nők nem alacsonyíthatóak le biológiailag betöltött szerepük alapján.

A **vegán ökofeminizmus** a természet és a nők elnyomását az állatok tárgyiasításán és a húsevésen keresztül szemléli: az állatok kihasználása és elfogyasztása a férfi–nő elnyomás szimbóluma. Szerintük a férfitársadalom elképzelni sem tudja az életet húsevés nélkül, ahogy azt sem tudják elképzelni, hogy egy leszbikus nő képes férfiak nélkül élni. A húsevés a maszkulinitás szimbóluma, ahogy az ahhoz kapcsolódó vadászat is – ez egyaránt a férfiak háborúra való felkészülése, a másokon való erőszaktevés jelképe, ugyanakkor van benne egy erős szexuális párhuzam is. A vegán ökofeministák szerint a nők a patriarchális társadalomban csak a férfiak étvágyát elégítik ki, pontosan úgy, mint ahogy az állatok. Szerintük mi sem jobb példa erre, mint az, hogy a hentesnél a részekre bontott hús között ugyanúgy válogatnak, ahogyan a különböző oldalakon és magazinokban a nők között, fetisizálva egyes testrészeiket. A vegán ökofeministák nem valamilyen nyakatekert spirituális elgondolás miatt nem esznek húst, hanem pusztán szolidaritásukat szeretnék kifejezni az állatok felé, akik szerintük szintén a patriarchátus áldozatai.

A **szocialista ökofeminizmus** szemléletmódja rendkívül kapitalizmusellenes. Állításuk szerint, a felvilágosodás korának gondolkodói által kimondott „minden ember egyenlő” mondat is már a nyugati modernitás gondolatmenetén nyugodott, ez pedig magában foglalta a patriarchális hierarchiát, a kolonizáló, imperialista magatartást, a kapitalizmust és az ennek alapot adó tudományba és technológiába vetett feltétlen bizalmat – ez a nézőpont viszont lehetetlenné teszi, hogy az egyenlőség elve valóban megvalósuljon. A nő biológiai adottságaiból kiindulva a patriarchátus hívei azt mondják, hogy a nő feladata természeténél fogva a szaporodás, avagy a gyermekek szülése és a házimunkák – tehát összességében a láthatatlan (pénzkereset nélküli) munka. Az emancipáció azt a hamis illúziót keltette a nőkben, hogy megvalósíthatják önmagukat, akár csak a férfiak a „produktív munka” területén, azonban a nemükből adódó láthatatlan munkákat ugyanúgy el kell végezniük. Így a fejlett országokban kétszer olyan nehezen tudnak érvényesülni a munka világában kevesebb fizetésért, a periférián pedig egyenesen lehetetlen feladat hárul rájuk, hogy eltartsák családjukat, közben ellássák a reprodukív szerepüket. Gyakran csak a gondoskodás területein (ápolás, gyermek vigyázás) tudnak elhelyezkedni vagy rossz körülmények közt monoton munkát végezni egy gyárban. A szocialista ökofeminizmus szerint a nők reprodukív munkájukkal tulajdonképpen a kapitalizmushoz szükséges hátteret teremtik meg. Gondozzák a tőke előállításához szükséges következő nemzedéket, ellátják a jelenlegi termelőerő körüli mindennapi feladatokat. A társadalom mégis magától értetődőnek veszi a „reproduktív munkát” – ugyanúgy kizsákmányolja a nőt, mint ahogy egy „olajmezőnek sem fizet az elkobzott nyersanyagért”. Ariel Salleh (1944–) ausztrál szociológus szerint nincs más megoldás, minthogy fizetnek a reprodukív munkáért, hiszen azzal csak a fennálló rendszer alapját támogatnák. A rendszer természetétől fogva rossz és egyenlőtlen.

A **szociális ökofeminizmus** tulajdonképpen a szociálökologizmus feminista verziója, vagy úgy is mondhatjuk, hogy a szocialista ökofeminizmus államellenes, anarchista kifejeződése. Egyetértenek a társadalmi ökológia alapjaival. Természetképük materialista. A társadalom fertőzöttségét a kapitalizmuson át a patriarchátus rendszerétől olyan rossznak látják, hogy szerintük ez már visszafordíthatatlan, így az volna a legjobb, ha decentralizált közösségekben mindent alapjaiban újrakezdenénk.

A **fekete feminizmus** a rabszolgaság idejéig nyúlik vissza, és ahogy neve is sugallja, kizárólag a fekete-afrikai származású nők emancipációját helyezi középpontjába; emiatt különálló irányzatnak tekintendő, de az előbb bemutatott irányzatok közül a radikális feminizmushoz áll a legközelebb – pontosabban azzal áll szövetségben. Isabella Baumfree (1797–1883) vagy mozgalmi nevén Sojourner Truth afroamerikai nőjogi aktivistaként azért küzdött, hogy a fekete nőket is „nőként” ismerjék el. Számos nőtársához hasonlóan rabszolgaként kezdte életét, majd „gazdája” halála után, kilenc évesen egy birkanyájjal együtt elárverezték; később számtalan új „gazdája” lett, és némelyikük igen rosszul bánt vele. Későbbi életében, pontosan 1827-ben elnyerte szabadságát, majd rabszolgaság-ellenes szónokká vált: leghíresebb beszéde a *Hát én nem vagyok nő? (1851)* címen vált ismertté. Beszédében taglalta, hogy annyi izom van rajta, mint egy férfin, tehát olyan erős, mint egy férfi, sőt annyit tud dolgozni és még enni is, mint bármelyik férfi, ennek ellenére nem illetik meg ugyanazok a jogok, mint egy férfit. Állítása szerint a férfiak azért nem akarják átadni jogaikat a nőknek is, mert attól félnek, hogy a nők jobbak lesznek náluk – persze Baumfree nem gondolta azt, hogy a nők jobbak, csak azt, hogy egyenlőek, és ezt a Bibliával igyekezett alátámasztani: felhívta a figyelmet arra, hogy Jézus sosem fordult el a nőktől, és nem rendelte őket maga alá, továbbá nem férfiak által jött világra maga Jézus Krisztus sem, hanem Isten és egy nő által, Isten pedig nem férfi, és nem is nő. Feltette tehát a kérdést: ha Jézus maga is egy nő által jöhetett világra, és nem kellett hozzá a férfi, akkor a férfiak miért érzik magukat felsőbbrendűnek a nőkhez képest? – gondolta. A rabszolgaság utáni időszakban számos fekete női értelmiségi és aktivista teremtette meg az ideológiai fekete feminizmust. Az elsőők között volt Zora Neale Hurston (1891–1960) amerikai antropológus, aki a *Színes nő a fehér világban (1940)* című önéletrajzában egyszerre örökölte meg a „faji” diszkriminációval és a szexizmussal kapcsolatos tapasztalatait. Csupán a második hullámban vált jelentőssé a fekete feminizmus, amikor a mozgalom aktivistái megpróbálták összefüggésbe hozni a feketékkel szembeni gyűlöletet és a férfiuralmat. Az 1960-as évektől mozgalmakban vettek részt, mint a *Black Power* vagy a *Black Arts*, melyek mind a „fekete faj” kulturális és politikai ügyeit támogatták, rasszukra való büszkeségből adódóan. Ezek mellett számtalan olyan szervezetet alapítottak, melyek már konkrétan a fekete művésznők felemelését tűzték ki legfőbb célul. Később létrejöttek a leszbikus fekete nők identitásmozgalmai is, melyek összességében a „faji”, nemi, társadalmi és szexuális orientációjú sérelmeket halmozták fel. E mozgalmak már a hagyományos feminista mozgalmakkal is szemben álltak,

mondván, hogy „a fehér nők kiváltságos helyzetben vannak”, ugyanakkor a leszbikuság beemelésével már a fekete szervezeteken belül is szélsőségeknek számítottak, így gyakran nem fogadták őket szívesen – ennek okán hozták létre sajátos, „fekete leszbikus” feminizmusukat, amely szemben állt a fehér leszbikus feminista mozgalmakkal. Ebből talán jól látható, hogy ebben az időben milyen szinten atomizálódott a feminizmus; hiszen több tíz vagy talán több száz új irányzatot hoztak létre világszerte. Később, a fekete leszbikus feministák úgy érezték, túl gyengék; ezért összefogtak a fekete meleg férfiakkal, létrehozva a *Fekete Leszbikusok és Meleg Férfiak Koalícióját*. Gloria Jean Watkins (1952–2021) afroamerikai feminista a *Hát én nem vagyok nő? Fekete nők és feminizmus* (1985) című írásában lefektette feminista elméletének alapjait azáltal, hogy történelmileg igyekezett bebizonyítani a fekete rabszolgák által elviselt sajátos szexizmus létezését, és azt, hogy ez az örökség hogyan befolyásolja a mai fekete nőiséget. Könyvében olyan témákat vizsgált, mint a szexizmus és a rasszizmus fekete nőkre gyakorolt hatása, a fekete nőiség leértékelése, továbbá a kapitalista, magát felsőbbrendűnek tartó fehér patriarchátus által háttérbe szorított fekete nők helyzete – írása hatással volt a későbbi interszekcionalitásra.

HARMADIK HULLÁM

Az 1990-es évektől a nők már jóval több hatalommal és joggal rendelkeznek, így jelentős részük szabadabban terjesztheti eszméit és vállalhatja nemi identitását is. A harmadik hullámú feminizmus egyre inkább elfogadottá és népszerűbbé vált azon feminista gondolkodók körében, akik úgy gondolták, hogy az első és második hullámú feminizmus nem releváns az ő életük szempontjából, ráadásul rá kívántak mutatni a második hullám „hibáira” is. Állításuk szerint a liberális feminizmus csak a középosztálybeli fehér nők jogkiterjesztésére összpontosított, így néhány, többnyire hamvába halt kezdeményezéstől eltekintve figyelmen kívül hagyta a nők közötti „faji” és társadalmi különbségeket, továbbá megfedkeztek a munkásnőkről és a harmadik világ országaiban élő nőkről is. Számukra nyilvánvaló volt, hogy a második hullám aktivistái számos területen nem érték el céljaikat, hiszen továbbra is létezett – és létezik ma is – az *üvegplafon* jelenség, illetve a női és férfi fizetések közti eltérések is. Továbbra is porondon volt a férfiakéval egyenlő tulajdonjog és a szülési szabadság követelése, valamint a családon belüli erőszak ellen történő fellépés. Viszont a harmadik hullám toleránsabb álláspontot képviselt a különbségekkel szemben: a túsarkú cipő és a piros rúzs is összeegyeztethetővé vált a feminizmussal, persze kizárólag abban az esetben, ha valaki önszántából viselte ezeket, és nem azért, mert a férfiak elvárják.

Míg az első és második hullám legnépszerűbb irányzata a liberális, addig a harmadik hullámé egyértelműen a radikális feminizmus, melynek képviselői igyekeznek kihangsúlyozni a férfiak és nők közti különbségeket, és szembeállni azokkal, akik szerint „a kettő nem ugyanolyan”, mivel a radikálisok számára ez egy nagyon sértő állítás. A harmadik hullámos feminizmus tehát nem a férfi és nő közötti, hanem a nő és nő közötti különbségekre helyezi a hangsúlyt; ebből kifolyólag ők már a középosztálybeli fehér, heteroszexuális nők

igényeit és sérelmeit figyelmen kívül hagyják, mondván, hogy ők kiváltságos helyzetben vannak, míg a más rasszú és szexuális orientációjú nőtársaik emancipációjáért még sokat kell küzdeni. Tulajdonképpen azt állítják, hogy a nők egy heterogén csoport, melyben számtalan személyes jellemző alapján „interszekcionalális diszkrimináció” éri őket.

Az **interszekcionalitás** (metszetszemlélet) elmélete tulajdonképpen az egyenlőtlenség és a különbségek dimenzióit vizsgálja, és azt állítja, hogy a nemet és a „fajt” nem szabad sem egymástól elválasztva, sem pedig szorosan összekapcsolva elemezni; a feministák rendszerint a rasszok, nemek és társadalmi osztályok közötti kapcsolatok elemzésére alkalmazzák. Magát a fogalmat Kimberlé Williams Crenshaw (1959–) afroamerikai feminista használta a *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics* (1989) és a *Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color* (1991) című esszéiben, melyekben az Egyesült Államokban élő színes bőrű nők elnyomását vizsgálta – az elemzései tehát eleinte a rasszra, majd később a („faji”, vallási, nemi, szexuális stb.) identitásra is kiterjedtek. Annak ellenére, hogy a szót már többször használták, a feministák körében egészen a 2000-es évekig nem volt elterjedt. Crenshaw rámutatott arra, hogy a fekete nők elleni diszkrimináció nem feltétlenül magyarázható a nőgyűlölet és a fajgyűlölet kombinációjával, merthogy a valóságban ez sokkal bonyolultabb; példaként megemlítette, hogy vannak olyan helyzetek, amikor nem a feketéket és nem is a nőket diszkriminálják, hanem kifejezetten csak a fekete nőket; tehát itt nem beszélhetünk sem nőgyűlöletről, sem fajgyűlöletről. A harmadik hullámos feminista felfogásban a nőknek nem pusztán egyértelmű nemi alapú identitásuk van, hanem olyanok is, mint „faj”, a társadalmi osztály, az etnikai hovatartozás, az életkor, a vallás, a nemzetiség és a szexuális orientáció, melyek mind átfedésben állhatnak a biológiai nemmel. A későbbiekben a fekete nők diszkriminációjának vizsgálata nem tűnt el, de háttérbe szorult; helyét pedig az LMBTQ+ közösség egyenlőtlenségeinek vizsgálata vette át.

A **queerfeminizmus** korai változata már az 1990-es években jelen volt; bár maga a genderqueer és transzgender kérdések az 1970-es években is előkerültek, főleg a leszbikus és biszexuális feministák által. A *queer* (furcsa, különös) kifejezést az 1800-as években még pejoratív értelemben használták a heteroszexuálistól eltérő szexuális irányultságú emberekre, majd az 1980-as évektől olyan amerikai queer akadémikusok és aktivisták kezdték el magukra használni, akik nem tekintették magukat sem heteroszexuálisnak, sem pedig leszbikusnak, melegnek, biszexuálisnak vagy transzneműnek, mondván, hogy egy queer nem tud elköteleződni egyetlen nemi identitás és szexuális irányultság mellett sem, illetve „annyira bonyolult személyiség”, hogy nem képes pontosan beakategorizálni magát – egy queer például lehet transznemű, leszbikus és agender egyaránt. Az 1990-es években a *gender studies* egy új alterületként jelent meg a queer-elmélet, mely szerint a szexualitás nem természetes és nem berögzült, hanem egy folyamatosan alakuló dolog. A queer-elmélet legmeghatározóbb

vonása az úgynevezett antiheteronormativitás. A heteronormativitás képviselői a heteroszexualitást határozzák meg az emberiség standard szexuális orientációjaként, és ezt a kulturális, vallási és intézményi úton tartják fenn. Judith Butler (1956–) amerikai-zsidó filozófus és gender-teoretikus a *Problémás nem* (1990) című művében azzal érvelt, hogy a nemiség és a nemi szerepek a performativitás és a performatív aktusok ismétlése által jönnek létre. Egyszerűbben: az, hogy valaki férfinak vagy nőnek születik, nem határozza meg a viselkedést, ehelyett az ember a születésétől fogva megtanul úgy viselkedni, hogy beleilleszkedjen a társadalomba, illetve megfeleljen a társadalmi elvárásoknak. Elmélete szerint a gender és a szexualitás nem annak a kifejeződése, hogy valaki milyennek mondja magát (identitás), hanem annak, amit tesz (társadalmi cselekvés). Meggyőződése volt, hogy a „nő” csupán fikció, mivel a nők és férfiak közötti „állítólagos” vitathatatlan biológiai különbségeket jelentős mértékben a nemek közötti diskurzusok alakítják ki. A queerfeministák olyan álláspontot javasolnak, amely túlmutat a nők elnyomásának megszüntetésén, és arra próbálnak összpontosítani, hogy az elnyomást lehetővé tévő rendszereket számolják fel – csúnyán szólva a kígyó fejét kívánják levágni. Úgy gondolják, hogy míg sok feminista irányzat a leszbikus és biszexuális vonalat képviselve próbálja felszámolni az elnyomást, addig a queerfeministák teljesen megkérdőjelezzik azokat a normákat, amelyek az ilyen nemi identitásokat alkotják; célként tűzték ki a heteronormativitást hirdető, patriarchális, fehér felsőbbrendűségi ciszgender társadalom megszüntetését.

A **transzfeminizmus** képviselői transzgender (transznemű) nők. A transzgender olyan személyeket jelöl, akik nem szeretnének együtt élni a születésükkor meghatározott biológiai nemükkel, ezért orvosi beavatkozással megpróbálhatják azt megváltoztatni. Például, ha egy transznemű nő férfiként, azaz a nemi identitásának nem megfelelő testbe született, ezért átműtetheti a testét. A pszichológusok szerint egy személy születésekor a biológiai nem a nemi szervek és a kromoszomális háttér alapján meghatározható: nő és férfi nemeket, valamint hermafroditát lehet megkülönböztetni. Az utóbbi egy fejlődési rendellenesség, melynek hatására az adott személy női és férfi genitáliáival (nemzőszervvel) született. Az ember fejlődése során a biológiai adottságok mellett kialakul az úgynevezett nemi identitás, azaz a nemi azonosságtudat. Ez a nemi identitás az egyén nemének belső megélése, tehát nincs köze a külső adottságokhoz. Persze a legtöbb ember nemi identitása azonos a születéskor azonosított biológiai nemmel, ugyanakkor vannak olyan személyek (jellemzően a társadalom 0,01–0,07%-a), akik inkongruenciát élnek meg a születési nemük és a nemi identitásuk között – ők a transznemű személyek. A transzneműek a genderqueerekkel együtt szembeszállnak a „bináris” felfogással, miszerint a társadalom csak férfi és női nemre osztható; szerintük ez súlyosan korlátozza az egyéni lehetőségeket, valamint a nemi identitás megválasztásának szabadságát. A transzfeministák tulajdonképpen teljesen azonosulnak a harmadik hullámmal és annak második hullámát kritizáló gondolataival, ugyanakkor számos különbség is van közöttük: gyakran bírálják az egyetemes nővérség elképzelést, mely szerint minden nőnek össze

kell fognia és támogatniuk kell egymást; szerintük a biológiai nem és a gender is társadalmi konstrukció, tehát a nemiség az emberek belső lényéből fakad és társadalmi eredetű; a „férfi” és „nő” helyett jobban kedvelik a „feminin” és „maszkulin” kifejezéseket, mivel állításuk szerint nincs férfi és nő, csak férfias, nőies vagy esetleg androgün ember. A transzfeministák küzdenek azért, hogy a mainstream feminizmus elfogadja őket, továbbá arra összpontosítanak, hogy a transz nőket emancipációját kivívják, illetve megóvják őket a transznőgyűlölettől.

A **genderkritikus radikális feminizmus** egy radikális feminizmuson belüli irányzat, melynek képviselőit a transznemű nőket támogatók „transzkriekesztő radikális feminista”, vagy röviden „TERF” néven illetik. A radikálisok nagy része úgy véli, hogy nem gyűlöletbeszéd azt állítani, hogy egy férfiként született, magát nőnek tartó személy sokkal kíváncsiabb helyzetben van, mint bármelyik nő, mivel születésekor férfiként azonosították. Úgy vélik, hogy azok az elméletek, melyek szerint a férfi és női viselkedésbeli különbségek pusztán a szocializáció eredményei, egyszerűen nevetségesek, a gendert pedig nem identitásnak tartják, hanem kasztpozíciónak; a gender-identitás filozófiája gátolja a társadalmi nem megszüntetését és a biológiai nem-alapú társadalomba való visszatérést. Nem véletlen, hogy a különböző leszbikus feminista szervezetek már a '70-es években amellett érveltek, hogy csak a nőként születettet számítsanak nőnek. Szerintük a transznemű nők öncsonkítók, akik „kisajátítják a női testet”, ráadásul rátesznek egy lapáttal azokra a nőekkel kapcsolatos sztereotípiákra, amik ellen küzdöttek: a transzok ugyanis igyekeznek minél nőiesebben kinézni, mellyel tulajdonképpen kielégítik a férfiak elvárásait, és ezzel végeredményben támogatják a nőiség patriarchális konstrukcióit. A radikális feminizmus jelenleg is újjászületőben van, és igyekszik domináns szerepbe kerülni a feminizmusok között, elhatárolódva a transzneműek támogatásától, a neoliberalizmus gazdasági rendszerétől és az identitáspolitikától, helyette pedig a gender megszüntetését és a baloldaliságot óhajta képviselni.

A **szexizmus** a második hullámú feministák szerint a férfiak felsőbbrendűségének és hatalmának egyértelmű igazolása, mindazonáltal a harmadik hullám és a *gender studies* (társadalmi nemek tudománya) szerint a társadalom és a kultúra által létrehozott tulajdonságok összességére, azaz nemi sztereotípiára épülő gondolkodásmód. A szexizmusnak sokak szerint van jóindulatú és rosszindulatú változata, ugyanakkor a feministák egy része mindkettőt negatívnak tekint. Rosszindulatú szexizmus a férfi vagy a női nem sztereotipikus gyengeségeinek „hibáinak” direkt kiemelése, jóindulatú pedig például a bókálás vagy a dicséret. Néhányan felhívták a figyelmet arra, hogy a szexizmus hiába jóindulatú, ha valójában negatív hatása van, hiszen vannak olyan nők, akik nem tudnak azonosulni egy-egy bókkal vagy dicsérettel; ezért kifejezetten negatív a megélésük – így pedig a jóindulat is szexuális zaklatásnak minősül. Egyes feministák szerint a nők előre engedése az ajtóban, a nehéz szatyrainak a cipelése, az ülőhely átengedése számukra stb. mind lekicsinylőek a női nemre nézve, mivel ezzel a férfiak azt erősítik meg, hogy ők felsőbbrendűbbek. Szerintük a szexista cselekvéseket a fennálló rendszer neveli bele a férfiakba, így például azt is, hogy a nő dolgoz

kiszolgáltatni a férfit. Utóbbira konkrét példát szoktak hozni: mikor egy család leül vacsorázni, a férj megszólal: „Kedvesem, ideadnád a söt?” – ez (indirekt) szexizmus, hiszen a férfi magától értetődőnek tartja, hogy a nő dolga odaadni neki a söt, ahelyett, hogy ő maga menne oda érte. Sok feminista szerint a szexizmus nem csak egy-egy férfinál, hanem konkrétan a médiában, filmekben, sorozatokban és reklámokban is jelen van. Úgy gondolják, hogy a médiában túl vannak reprezentálva a nők, azaz túl sokan vannak, azt a „hamis” hatást keltve a nézőkben, hogy a fehér nők képesek a patriarchátusban szakmai sikereket elérni – miközben szerintük ez csak szemfényvesztés. Általában azzal érvelnek, hogy abból látszik, hogy a fehér nők csupán túlréprezentáltak a médiában, hogy a fekete nők viszont nem, ami arra engedi őket következtetni, hogy csak azért van túl sok fehér nő egy-egy műsorban, a híradóban stb., mert a patriarchátus szerint „jobbban mutatnak a képernyőn a vékony, fehér bőrű nők”. Valamennyi feminista úgy véli, hogy a reklámokban mind a férfiakat, mind a nőket túlságosan sztereotipikusan ábrázolják: a férfiak mindig izmosak és jóképűek, családfenntartók, a nők pedig mindig vékonyak és szépek, valamint háziasszony szerepben vannak. További problémának tekintik, hogy a fehér nők és férfiak, továbbá a fehér, ciszsemű családok mellett ritkán szerepelnek hátrányos helyzetűek és alulreprezentált emberek; bár elismerik, hogy ezen egyre több cég változtatott, és a nem heteroszexuális és nem fehér bőrű emberek is egyre gyakrabban szerepelnek reklámokban, sőt a kulturális sokszínűség és azon belül a nők sokszínűsége is jóval hangsúlyosabbá vált, amit komoly előrelépésnek tartanak. További pozitívumként említik Dániát vagy Norvégiát, mely államok betiltották a szexualitás tárgyasításának megjelenését a reklámokban. A 21. században már azt is fontolóra vették – főleg az angol nyelvben –, hogy a személyes névmásokat semlegessé kellene tenni. A személynévnapok személy(ek) nevét vagy neveit helyettesítő szavak (én, te, ő, mi, ti, ők), melyeknek a magyarban nincs „nemük”, ugyanakkor az angolban – és sok más nyelvben is – az „ő” személyes névmásnak van egy hímnemű (he), egy nőnemű (she) és egy semlegesnemű (they) verziója. A szexizmus ellen küzdő feministák radikálisabb képviselői és az LMBTQ+ mozgalom néhány aktivistája azt javasolja, hogy csak a semlegesnemű személynév más legyen használatban. Emellett felemlik az olyan kifejezések ellen, melyek a férfi nemre utalnak: az angolban például ilyen volt a *fireman* (tűzoltó), ami a *fire* (tűz) és a *man* (férfi) szavakból tevődött össze, s ezt megváltoztatták *fire-fighter* szóra, ami már a *fire* (tűz) és a *fighter* (harcos) szavakból áll össze. Ennek és még számos kifejezésnek a megváltoztatására elmondásuk szerint azért van szükség, mert egyes hivatások és munkakörök ráerősítettek a nem sztereotípiákra; az említett példában a *fireman* szerintük azt sugallta, hogy a tűzoltói hivatás egy tipikus férfimunka, ami „nem volna nőknek való”, holott egy nő is ugyanolyan jól el tudná végezni ezt a munkát, mint egy férfi.

NEGYEDIK HULLÁM

A 2012-től induló negyedik hullámot sokan a harmadik hullám kiterjesztésének tartják – ez alapján viszont inkább három és feleedik hullámról lenne szó. A negyedik hullámú feminizmust tulajdonképpen a technológia hatá-

rozza meg. Kira Cochrane brit újságíró szerint leginkább a közösségi média (Facebook, Twitter, Instagram, YouTube stb.) azok a fórumok, amelyeken az aktivisták jelenleg kommunikálnak a világgal. A negyedik hullám képviselői állítják, hogy az új hullám abban különbözik az eddigiektől, hogy nemcsak kisebb, elszigetelt feminista csoportok törekvéseit támogatja, hanem a nők 99%-át, ugyanis olyan ügyekkel foglalkoznak, mint a munkahelyi és iskolai zaklatások, testszegényítés, az interneten, közterületeken, tömegközlekedésen történő szexuális zaklatások, valamint a médiában folyó szexizmus stb.

A **MeToo-mozgalom** és egyben a 2017-től induló **#metoo** kampányra főleg Harvey Weinstein (1952–) amerikai producer szexuális zaklatási ügye volt nagy hatással. A mozgalom azokat az embereket (nőket) képviseli, akik valamikor a múltban szexuális zaklatás áldozatai voltak, de valamilyen okból eddig nem beszéltek erről senkinek, elfojtották magukban, leggyakrabban a zaklató bosszúállásától való félelem miatt. Ez 2017. október 5-én megváltozott, mivel számos nő a nyilvánosság előtt táalta ki a *New York Times* aznapi cikkében híres férfiak zaklatási ügyeit. A mozgalom szerint a szexuális zaklatás sokkal gyakoribb, mint ahogyan azt egyesek gondolják, bár abban nincs megegyezés a különböző nőmozgalmak között, hogy mi számít zaklatásnak, és mi az, ami még nem – a legradikálisabb álláspont szerint még egy nő végigmérése is szexuális zaklatás. Egy 2006-os francia felmérés szerint a nők 16%-a és a férfiak 5%-a szenvedett már el szexuális kényszerítést vagy annak kísérletét. Egy 2017-es internetes felmérés szerint a nők 17%-a és a férfiak 7%-a szenvedett már el munkahelyi zaklatást. Ezzel kapcsolatban a kritikusok megjegyzik, hogy ahhoz képest, hogy a zaklatások elszennvedőinek egyharmada férfi, a nyilvánosság előtt megjelenő áldozatok kivétel nélkül nők. A **MeToo-mozgalom** leghevesebb kritikái szerint számos esetről kiderült már, hogy egy nő hazudik arról, hogy zaklatták vagy megerőszakolták, pusztán azért, hogy bosszút álljon vagy hírnevet szerezzen. A feministák jelentős része óvatosságra int a vádaskodásokkal kapcsolatban, ugyanis amíg egy nyomozás nem zárul le, addig minden egyes szexuális zaklatással és bántalmazással vádolt embert megillet az ártatlanság vétele.

A feminizmus ma a nyugati társadalom számos rétegében meghatározónak számít, vagyis a mozgalmak és alapítványok mellett az egyének szintjén is jelen van a mindennapokban. Mindez úgy is érvényes, hogy az emberek egy része kritikus ezzel a címkével szemben. A társadalom bizonyos részeiben a feminizmusok komoly indulatokat gerjesztettek és gerjesztenek napjainkban is. A különböző irányzatok képviselői ma sem örvendenek túl nagy népszerűségnek, s különösen igaz ez azokban az országokban, ahol antifeminista kormányok vannak hatalmon. Mi az oka, hogy a közvélemény egy meglehetősen hangos csoportja férfiakat, sőt nőket is ideértve élesen bírálja a feministákat? A magyarázat a szélsőségek elutasítása mellett a következőkben keresendő: míg a férfiak jelentős része úgy érzi, hogy a feministák törekvései veszélyt jelentenek rájuk és pozícióikra, addig a nők egy csoportja a feministák által kifogásolt élethelyzeteket nem feltétlenül éli meg problémaként.

FRANK ROBIN

A KONZERVATIVIZMUS TÖRTÉNETE

A konzervativizmus a latin *conservare* (megőrizni, megmenteni) szóból származik, melynek alapja a múltból ránk hagyott értékek folyamatos életben tartása és továbbadása a jövő nemzedékei számára. Ez nem jelent maradiságot, hiszen a konzervatívok nem választott koruk társadalmi viszonyait, hanem annak értékrendjét akarják visszaállítani; nem a változást magát, sokkal inkább a teljes szemléletbeli fordulatokat ellenzik. A konzervativizmus természetéből adódóan nagy hangsúlyt fektet a kötelességre és a felelősségre, ezért a kockázatos, hosszabb távon nehezen belátható forradalmi változások helyett a szerves, fokozatos átalakulás pártján áll. Számos gondolkodó nem tekinti ideológiának a konzervativizmust, sőt a konzervatívok egy része sértésnek veszi, ha világnézetüket így nevezik, mondván, hogy a konzervativizmus egyenlő a józan ésszel, tehát nem egy izmusról van szó. Ez természetesen egy elfogult álláspont, amit azzal magyaráznak, hogy a konzervativizmus nem a jövőbe tekint, nem törekszik elérhetetlennek tűnő célok megvalósítására, kizárólag a történelemre és a tapasztalatokra támaszkodik, kerülve az „elvi politikát” és az „ideálokat”. Az ideológia fogalom marxista értelmezése alapján valóban nem számítana ideológiának, ugyanakkor ez a szó ma már nem pejoratív, hanem semleges jelentéssel bír. A konzervativizmus tehát egy komplex eszmerendszer, melynek középpontjában egyebek mellett a kisebb-nagyobb mértékű hagyománytiszteltet – attól függően, melyik irányzatáról beszélünk –, továbbá az emberi tökéletlenségbe vetett hit és a hierarchia áll.

ÚJKOR

A konzervativizmusok előfutárai nem nyúlnak vissza az ókorig vagy a középkorig, maximum a 16. századig, amikor a polgári társadalmi rend megteremtésére való törekvések fellendültek, melynek ellenzői a korai konzervatívok voltak. Persze a gyors és gyökeres változás elutasítóira lehet találni példákat az ókorban vagy a középkorban is, de nem nevezzük őket konzervatívoknak, mivel érdemlegesen egyik ilyen személy vagy csoport sem tudott reakcióként megjeleníteni. A társadalmi változásokra főleg a protoszocialista és egyházellenes mozgalmak,

a reformáció különböző irányzatai és a humanizmus is törekedett; de jelentős és azonnali változásokat egyik sem volt képes elérni, mert a premodern gondolkodás és a fennálló, rendi és abszolutista, feudális rendszer dominált, nem beszélve az abban az időben még megingathatatlan római katolikus egyházzal. Természetesen megjelentek azok a gondolkodók is, akik a politikai és vallási tolerancia mellett érveltek, valamint ragaszkodtak a fejlődéshez és haladáshoz. Még ha emiatt, vagy esetleg a reformáció által meg is rendült a fennálló rendszer, nem okozott nagy gondot, hiszen a változásra irányuló törekvések sem tértek el túlságosan annak elveitől, és nem hoztak forradalmi változásokat sem.

Niccolò Machiavelli (1469–1527) vagy magyarosan Machiavelli Miklós bár nem nevezhető a konzervativizmus előfutárának, mégis fontos megemlíteni az államhatalommal és tekintélyelvűséggel kapcsolatos nézeteit, amelyek hatással voltak a későbbi konzervatív gondolkodókra. A politikai tapasztalatait összefoglaló műve *A fejedelem* (1532) volt, melyben elutasította azt a gondolatot, hogy az uralkodás Isten kegyelméből való, mondván, egy államot bárki képes irányítani, amennyiben van hozzá képessége vagy ügyessége. Bár a szíve a köztársasági államforma felé húzott, mégis a monarchia mellett tette le voksát, ugyanis a személyes preferenciáit mellőzve, a stabilitás pártján állt. Amennyiben egy erős államhoz monarchiára van szükség, legyen monarchia – gondolta. Tapasztalataira támaszkodva belátta, hogy a köztársasági rendszer nem mindenütt életképes; csak ott lehet hosszú életű, ahol egyenlőség uralkodik. Bár Machiavelli megvetette a zsarnokokat, mégis úgy tartotta, hogy egy korlátlan (abszolút) hatalmú uralkodó képes lenne féken tartani a korrupt és egymással viaskodó hűbérurakat. Így született meg a fejedelmi abszolutizmus gondolata, ami voltaképpen a későbbi abszolút monarchizmus előfutárának tekinthető. Machiavelli alapvetően pesszimista volt az emberiséggel kapcsolatban. Szerinte az átlagpolgár túlságosan irigy, törtető, paranoiás és anyagias gondolkodású, és éppen emiatt nem becsüli a valódi értékeket, mint amilyen például a becsületesség; de még ha minimálisan díjazza is, akkor is az anyagi javak alá sorolja be azt. Írásaiból jól érezhető, hogy az embert alapvetően rossznak gondolta, és éppen emiatt tartotta szükségesnek a gonoszság visszaszorítását, illetve a jóra való kényszerítést. Kényszeríteni pedig csak a hatalom tud, amely alapvetően jogra és erőszakra épül.

A konzervativizmus valódi előfutárai Angliában jelentek meg, méghozzá a felvilágosodás előszeleinek hatására. Ez viszonylag sokáig így is maradt, hiszen a Brit-szigeteken jóval előbb bukkant fel a liberalizmus és a felvilágosodás, mint Európa más területein, a konzervativizmus pedig éppen ezekkel szemben fogalmazta meg magát. Richard Hooker (1553–1600) angol tudós *Az egyházpolitika törvényei* (1590) című írásában bírálta azokat a szabadelvű és utópista gondolkodókat, akik a tökéletes társadalomra törekednek, és folyamatosan kritizálták az aktuális állapotokat. Állította, hogy mivel az ember gyarló, ezért nem élhet ideális társadalomban, hiszen természetéből adódóan sem képes rá; továbbá rámutatott arra, hogy a *Biblia* nem szolgáltat mintát egy utópisztikus álmvilághoz. Hooker ragaszkodott a hagyományok őrzéséhez, de nem zárkózott el a reformoktól sem, amennyiben azokra valóban szükség van. George Savile (1633–1695)

angol márkí az *Egy köpönyegforgató jelleme (1680)* című röpiratában kiállt amellett, hogy a törvények tisztelete egyenlő a civilizáltsággal, és azok nélkül az emberiség barbárságba hanyatlana. Hookerhez hasonlóan azon az állásponton volt, hogy az ideális társadalom keresése helyett a valóságban kell maradni, a jelenre kell koncentrálni, és nem szabad, hogy érzelmek uralják a politikát. Úgy tartotta, hogy a politika nem racionális, hanem irracionális és realista, az ember pedig gyarló és tökéletlen, így hát már csak a természetéből adódóan sem lehet számára tökéletes társadalmat teremteni.

Az **abszolutizmus** legfőbb teoretikusa Jean Bodin (1529–1596) volt, aki több dologban osztotta Machiavelli elveit és gondolkodásmódját az államhatalom kérdésével kapcsolatban. A belső béke mindennél fontosabb volt számára, ezért úgy vélte, hogy egy állam belső békéjét kizárólag egy monarchia képes biztosítani. Látna a Francia Királyságban dúló véres hadakozást a katolikusok és a hugenották között, meggyűlölte a káoszt és a rendetlenséget, egyúttal a két fél közti háborút is elítélte, mert minden vágya a vallási béke volt. Az *államról (1576)* című könyvében kifejtette, hogy a békéhez erős hatalomra van szükség, ennek megteremtéséhez pedig az örökletes abszolút monarchia a legmegfelelőbb, amely nem engedi kiteljesedni az anarchiát. Művében nemcsak az abszolút monarchiát élteti, hanem elsőként határozza meg a szuverenitást és annak lényegét. A „szuverén” kifejezés a francia *souverain* (felség) szóból ered, tehát a „szuverenitás” eredetileg egy állam állandó és abszolút hatalmát jelenti. Konceptiója szerint egy államon belül hierarchia van, melynek tetején az állandó és abszolút hatalom áll; a hierarchia alján pedig annak alattvalói (polgárság, parasztság, nemesség, egyház) vannak. Bodin szerint a szuverén hatalom egyedül annak tartozik felelősséggel, aki felette áll, azaz Istennek, hiszen az Ő kegyelméből uralkodik. Ebből adódóan az uralkodó bármilyen törvényt alkothat, mivel rá azok nem vonatkoznak. Az uralkodó – más szóval a *szuverén* – hatalmát kizárólag az isteni és természeti törvények korlátozhatják, de amennyiben ezeket a törvényeket figyelmen kívül hagyja, többé már nem nevezhető uralkodónak, csakis despotának. A király hatalmát törvények legitimálják, és ezek közé tartozik a trónöröklés, aminek hátránya, hogy bizony nem mindig biztosít uralkodásra alkalmas személyeket. A filozófus felveti, hogy ugyan észszerűbb lenne öröklés helyett uralkodót választani, ugyanakkor azt is hozzáfűzte, hogy a választás pedig olyan vitákat szülne, amelyek könnyen polgárháborút eredményezhetnek. Ennek alapján észszerű vagy sem, egyedül a trónöröklés képes tartós békét biztosítani. A tulajdonjoggal kapcsolatban vallotta, hogy mindig fontos megkülönböztetni az uralkodó személyes javait az államtól. Az uralkodó egyedül a saját családi vagyonához ragaszkodhat, ezzel szemben a monarchia javadalmait nem kobo-zhatja el, nem élheti fel. Mindemellett egy igaz uralkodó odafigyel arra, hogy a polgárok tulajdonjoga ne sérüljön. Például az adózásnak polgári beleegyezésen kell alapulnia; ha az adott polgár ebbe nem egyezett bele, azzal volták éppen megfosztották tulajdona egy részétől.

Az **emberi tökéletlenség** filozófiája a konzervativizmus egyik alapjává vált. Míg a szocialisták általában hisznek abban, hogy az emberek természetüknél fogva jók vagy jóvá tehetőek a szociális körülmények javításával, addig

a konzervatívok ezt a hiedelmet utópisztikusnak vélik. Szerintük az emberek félnek az elszigeteltségtől és az instabilitástól, továbbá ragaszkodnak a jól megszokott dolgokhoz, melyek biztonságot nyújtanak számukra. Az a hiedelem, hogy az emberek biztonságra és összetartozásra vágnak, arra készítette a konzervatívokat, hogy hangsúlyozzák a társadalmi rend fontosságát, és elveszék a szabadság eszméjét. Úgy tartják, hogy amíg a rend az emberi élet stabilitását és kiszámíthatóságát biztosítja, addig a szabadság számos választási lehetőséget kínál az ember számára, amely túl radikális változást és bizonytalanságot eredményezhet. Általában Thomas Hobbes (1588–1679) angol filozófus azon nézeteire hivatkoznak, mely szerint a szabadság feláldozható a társadalmi rend oltárán, sőt osztják a hobbes-i pesszimizmust az emberi természetről is. Ez azt jelenti, hogy az erkölcstelen magatartás eredetét nem a társadalomban, hanem az egyén és annak önző, kapzsi, hatalommániás lelkületében kell keresni. Az embereket csak akkor lehet rávenni a civilizált viselkedésre, ha elriasztják őket erőszakos és antiszociális késztetések kifejezésétől, ergo az ember gyarlóságát egyedül a törvényekkel lehet visszafojtani. A konzervativizmusok igazságszolgáltatási rendszere éppen emiatt radikális, hiszen a jogot nem a szabadság kiterjesztésére, hanem a rend fenntartására alkalmazzák.

Angliában II. Károly (1630–1685) uralkodásának vége felé vita keletkezett arról, hogy a kivégzett öccse (és egyben I. Károly (1600–1649) fia) Jakab (1633–1701) herceg hatalomba kerülhet-e. Érdekesség, hogy az anglikán egyház nem szívesen akarta hatalomba engedni az egyébként katolikus hitű Jakabot. Ebben az időszakban, pontosabban 1678-tól jelent meg a liberális konzervatív *Whig* politikai frakció, amely ellenezte Jakab hatalomra kerülését, majd 1681-től velük szemben a tradicionalistább *Tory* frakció is létrejött, melynek tagjai viszont támogatták Jakabot, annak ellenére, hogy ők is elutasították a katolicizmust. Mindkét frakció arisztokratákból állt, ugyanakkor a whigek liberálisok voltak; a toryk pedig olyan konzervatívok, akik tisztelték a születésen alapuló örökléses rendszert, mondván, hogy az a stabil társadalom alapja. Így alakult ki a korai liberális és konzervatív ellentét, de végül a toryk győzedelmeskedtek, így (II.) Jakab lehetőséget kapott az uralkodásra. A toryk vezetője, Henry St John (1678–1751) úgy vélte, hogy a parlament bármit megethet, hiszen abszolút hatalommal bír, és fel van hatalmazva a kormányzásra. Ezenfelül arra is rámutatott, hogy az alkotmányt még a legfőbb hatalom sem változtathatja meg kénye kedvére, hiszen vannak olyan intézményes normák, amelyekkel senki fia nem hagyhat fel. Josiah Tucker (1713–1799) walesi pap az angol felvilágosodás számos eszméjét ellenezte és kritizálta, továbbá azt vallotta, hogy az emberek nem egyenlőek, mi több természetes egyenlőtlenség van közöttük, hiszen maga a természet az embert nem egyenlőnek alkotta meg. Elutasította azt a gondolatot, hogy az embereknek holmi társadalmi szerződésekre és egyhangú, konszenzusos választásokra kelljen hagyatkoznia. Tucker szerint az ember alapjaiban magában hordozza azt az igényt, hogy tekintélyek álljanak felette, tehát kialakuljon a hierarchia – ehhez pedig nem kell semmiféle társadalmi szerződés.

A **hierarchia** a konzervatívok szerint egy önmagától kialakult társadalmi fölé-alarendeltségi rendszer, amely teljesen természetes; a szocialisták egyenlőségelvét pedig zsigerből elutasítják, mondván, hogy az egy nemkívánatos és utópisztikus elképzelés, hiszen a hatalom, a státusz és a tulajdon mind-mind egyenlőtlenül oszlik meg. Ebben a kérdésben a liberálisokkal értenek egyet, akik szintén elfogadják az egyének közti természetes egyenlőtlenséget, mivel tény, hogy egyes emberek olyan született készségekkel rendelkeznek, amelyekre mások sokkal nehezebben vagy egyáltalán nem képesek. Úgy vélik, hogy az egyenlőtlenségek a szervez. társadalom elkerülhetetlen jellemzői, és nem csak az egyéni differenciák következményei. Ebből kifolyólag az arisztokrácia létezését is természetesnek tekintik. Ahogyan az ágy, a szív és a máj nagyon különböző funkciókat látnak el a testen belül, a társadalmat alkotó eltérő osztályoknak és csoportoknak is megvan a maguk sajátos szerepe. Kellenek uralkodók és alattvalók, munkaadók és alkalmazottak, nevelők és gyermekek stb., ezek pedig mind hierarchikusak. Jól látható, hogy a valódi társadalmi egyenlőséget mítosznak tekintik.

A **tradicionalista konzervativizmus** kialakulása a francia forradalomban (1789–1799) gyökerezik. A konzervatívok a Nemzetgyűlés jobb oldalán ültek, és a király abszolút hatalmát és a fennálló társadalmi rendet képviselték, szemben a forradalmárokkal, avagy a liberálisokkal, nacionalistákkal és szocialistákkal. A felvilágosodás eszméinek képviselői először az ősi rendeket számolták fel, majd 1791-ben államosították a francia római katolikus egyházat, amit a pápa mélyen elítélt. A forradalom eredeti kulcsfogalmai az individualizáció és az államosítás voltak, de 1793-ban a dekriztianizáció (kereszténység-telenítés) tervét is végrehajtották, hogy az Értelem az állam új vallása lehessen. A jakobinus politikusok köztársaságra törekedtek, továbbá új céljukként tűzték ki a forradalom kiterjesztését olyan államokra, ahol még abszolutisták uralkodtak. Törekvéseik miatt XVI. Lajos (1754–1793) francia király, a nemesség egy része és a római katolikus egyház is ezen eszmék ellen vonult fel, kiállva a régi rendszer (ancien régime) mellett. Részben ez teremtetette meg a tradicionalista konzervativizmus forradalomellenes attitűdjét, valamint a modern gondolkodással és a felvilágosodásban fogant ideológiákkal szembeni erős ellenszenvet.

A **progresszív konzervativizmus** megszületését Edmund Burke (1729–1797) ír filozófus nevéhez kötik, pontosabban a *Töprengések a francia forradalomról* (1790) című könyvének megjelenéséhez. Burke és vele együtt az angolszász konzervativizmus is alaposan eltér a kontinentális európai konzervativizmustól, melynek legfőbb oka, hogy a felvilágosodás alatt a Brit-szigeteken nem dúltak véres harcok a társadalmi változás ellen és mellett; sokkal nyugodtabb politikai környezetben zajlottak le az alkotmányos monarchiára való törekvések, mint például a Francia Királyságban, ahol a végén már nem is elégedtek meg az uralkodó korlátozásával.

A **hagyomány** a konzervativizmus két fő irányzatának egyaránt alappilléret képezi, és attól, hogy az egyik irányzat „tradicionalista”, a másik pedig „progresszív”, nem jelenti azt, hogy csak az előbbi törekszik annak megvédésére. A konzervativizmus lehet tradicionalista és progresszív is. Ezt egy skálával lehetne

a legjobban szemléltetni: ha egy konzervatív minél inkább ragaszkodik a múlt értékeihez, annál tradicionalistább, és minél nyitottabb az új értékek beemelésére, annál progresszívebb. Maga a konzervativizmus a régebbi értékek alapul vételét jelenti, így még a legprogresszívebb konzervatív is ezekből indul ki, a különböző újításokat és változtatásokat pedig fokozatosan, a klasszikus értékekre tekintettel, azokkal minél inkább összehangolva igyekszik bevezetni. Hagyománynak tekinthető bármi, ami a régóta fennálló szokásoktól és gyakorlatoktól kezdve az intézményen, politikai vagy társadalmi rendszeren át, érték vagy hiedelmek halmazáig terjed. Az, hogy ki mit tekint megőrzendő és megvédendő hagyománynak, az az adott konzervatív gondolkodótól vagy csoporttól függ. A tradicionalisták jellemzően úgy gondolják, hogy a fejlődés a tradíciókban és a vallásban gyökerezik, míg a progresszívek elválasztják egymástól a vallást és a politikát, sőt sokszor úgy érvelnek, hogy a hagyományoknak nincsen isteni eredete. Ami mindkét irányzatban közös: azért tisztelik a hagyományokat, mert identitástudatot generálnak mind a társadalom, mind az egyén számára; a kialakult szokások és gyakorlatok pedig megnyugtatónak bizonyulnak, hiszen az emberek többsége jobban szereti a jól bevált és megszokott dolgokat, ráadásul megadja a történelmi alapon nyugvó összetartozás érzését is. A hagyomány összekapcsolja az embereket a múlttal, valamint megnyugvást és biztonságot ad számukra, de az ismeretlenbe való menételés gyakran bizonytalanságot és veszélyérzetet szül, amit a konzervatívok nem akarnak megkockáztatni.

IDEOLOGIÁK KORA

Az 1800-as évek elején, pontosabban I. Napóleon (1769–1821) francia császár uralkodásának vége felé, 1814 és 1815 között a napóleoni háborúk győztes nagyhatalmainak képviselői összeültek a bécsi konferencián, hogy megvitassák a béke feltételeit, meghúzzák az új határokat, továbbá friss, békére alapuló rendet alakítsanak ki. A napóleoni háborúk (1799–1815) alatt a franciák számos országot „szabadítottak fel”, majd támogatták a liberális és nacionalista csoportokat; a konferencián ezeket az erőket teljes mértékben vissza akarták szorítani, ezért bejelentették a konzervatív ellenállást, melynek célja megvédeni a vallást, a hagyományokat, a család tekintélyét, a monarchia államformáját, valamint a politikai, erkölcsi és gazdasági gátakat a népi tudatlanság, kapzsiság, erőszak, barbárság és termékenység egyre duzzadó tengerével szemben.

A **tulajdon** a liberálisok szerint az érdemet tükrözi, tehát aki keményebben dolgozik és tehetséges, tulajdonra és gazdagságra tesz szert; a konzervatívok ezzel szemben úgy vélik, hogy a tulajdon (ház, föld, pénz) biztonságot és magabiztosságot nyújt az embereknek. Meggyőződésük, hogy akik saját tulajdonnal rendelkeznek, nagyobb valószínűséggel tisztelik mások tulajdonát, továbbá könnyebben megértik azt is, hogy a tulajdont meg kell óvni a rendbontástól és a törvényteleniségtől. Szerintük a vagyontárgyak nem pusztán materiálisak, amiket azért értékelnek, mert hasznosak, hanem egyben visszatükrözik a tulajdonos személyiségét és jellemét is. Nem támogatják a tulajdon kollektivizálását, mert úgy tartják, hogy az egy elszemélytelenedett társadalom

kialakulását eredményezné. Emiatt vallják azt, hogy a tulajdon nem pusztán az egyén, hanem az egész társadalom számára különösen fontos.

1815-től, I. Napóleon bukását követően a tradicionalista konzervatív Bourbon királyok kerültek hatalomra Franciaországban, Európa nagy részén pedig francia nyomásra szintén konzervatívok kerültek hatalomra. François-René de Chateaubriand (1768–1848) francia politikus és társai 1818-ban megkezdtek a reakciót, részben a *Le Conservateur* nevű újság megalapításával, továbbá célul tűzték ki az „igazi szabadság” megvédését, a polgárok és a jogok biztosítását, sőt felléptek minden ellen, ami a reális határokon túl akar menni. Felszólaltak az úgynevezett „demagógok” (liberálisok, nacionalisták és szocialisták) ellen, akik mindent alá akartak ásní, amit a dicső múlt felépített, majd hozzáfűzték, hogy a demagógok által nagyra tartott szabadság nem több az irigységnél és gyűlöletnél. Chateaubriand volt az, aki 1818-ban először használta a „konzervatív” kifejezést a „tiszteletre méltó emberek” megjelölésére, akik egyaránt képviselték a vallási értékeket, a monarchizmust és a Burke-féle filozófiát.

A németeknél többek közt Adam Müller (1779–1829) közgazdász és Georg W. F. Hegel (1770–1831) filozófus támadták alapjaiban a liberalizmust. Hegel szerint például a liberalizmus minden olyan intézményt adottnak tekint, amelyet az emberek legitimitással ruháznak fel, emellett nem helyes az, hogy mindent a racionális választás ideájára alapoz. Hegel úgy gondolta, hogy a liberális ideológia nincs tekintettel sem a közösségre, sem a történelemre, ráadásul ezek helyett kizárólag a választás lehetőségét helyezik mindenek fölé.

1830-ban kitört a Francia Királyságban a júliusi forradalom, melyben a liberális politikusok és újságírók sikeresen eltávolították X. Károly (1757–1836) királyt, illetve az egész Bourbon-házat a hatalomból, és egy népszuverenitáson alapuló alkotmányos monarchiát vezettek be, melynek élére a kevésbé elutasított I. Lajos Fülöp (1773–1850) „polgárkirály” állt.

Az *Oxford-mozgalom* olyan anglikán papok irányzata volt az Oxfordi Egyetemen, akik az anglikán egyház liberalizmusának és racionalizmusának reakciójaként tűntek fel. Legjelesebb képviselőjük John Henry Newman (1801–1890) teológus volt, aki az anglikán egyház tagjaként igyekezett kibékíteni egymással a római katolikus és protestáns oldalt, méghozzá azzal a céllal, hogy a reformáció korszaka után újból egységbe terelje a keresztényeket. Miután nem járt sikerrel, úgy érezte, hogy az anglikánizmus összeegyeztethetetlen saját meggyőződésével, így fokozatosan közelebb került a katolicizmushoz; végül pedig arra jutott, hogy a római katolikus ősegyházban a helye. Számos nehézség után a római katolikus egyház bíborosává vált – érdekesség, hogy 2019-ben az Egyház a szentek sorába iktatta.

1848-ban a politikai haladás lassú üteme miatti csalódottság után még erőteljesebb forradalmak robbantak ki Európában, melyek átterjedtek többek közt az Osztrák–Magyar Monarchiára, valamint a német és olasz államokra is, ahol a liberális nacionalisták új alkotmányt, országgyűlést, kiterjesztett választójogot és sajtószabadságot követeltek, és több országban sikerült elérniük azt is, hogy

a jobbágyságot felszámolják. I. Ferdinánd (1793–1875) osztrák császár és magyar király nyitott volt a forradalmárok követeléseire, sőt teljesítette is azokat, amin az udvari nemesség, a papság és a hadsereg magas rangú tisztjei megbotránkoztak. Emiatt Ferdinánd 1848-ban kénytelen volt lemondani, és átadni a trónt unokaöccse, I. Ferenc József (1848–1916) számára. A forradalmak után az osztrák konzervatívok reakciója villámgyorsan lecsapott, így az 1850-es évekre az arisztokrácia újra visszanyerte hatalmi pozícióit, majd a liberalizmus, a szocializmus és a nacionalizmus visszaszorítására ádáz küzdelmet folytattak, sőt a Birodalom demagóg ellenségeinek nyilvánította képviselőiket.

Az 1860-as évektől a reakciós politikával fokozatosan felhagytak a konzervatívok, mivel úgy látták, a túlzott elnyomás csak megerősíti az általuk ellen-szenvesnek tartott modernista törekvéseket. Fokozatosan egyre jelentősebb engedményeket tettek a liberális és antiklerikális irányzatoknak, valamint a szabadpiaci kapitalizmusnak és a birodalmak nemzeti kisebbségeinek. Számos konzervatív párt alakult mind Európában, mind Ázsiában és Amerikában, melyek többnyire elfogadták a progresszívizmust, továbbá felhagytak a premodern gondolkodással és a régi rendszer (ancien régime) helyreállításával is. A 19. század végén a hagyományos konzervativizmusok már nem voltak túl népszerűek, helyüket pedig azok az ideológiák vették át, amelyek tudták tartani a lépést a változó világgal: egyebek mellett ilyen volt a keresztényszocializmus, a konzervatív nacionalizmus és a forradalmi konzervativizmus.

FRANK ROBIN

TRADICIONALISTA KONZERVATIVIZMUS

A tradicionalista konzervativizmus egy gazdaságilag vegyes és kulturálisan jobboldali ideológiai család, amely számos ideológiát magában foglal, többek közt a reakciós, a forradalmi és a szociális konzervativizmust. A tradicionalista konzervatívok többé-kevésbé a premodern gondolkodást pártolják, szembe helyezkedve a modernitással és posztmodernitással. Képviselői úgy gondolják, hogy minden változás spontán módon a közösség hagyományából fakad, nem pedig a tudatos, észszerű gondolkodás következménye, továbbá a tekintélyt, a hierarchiát és egyben az emberek közötti egyenlőtlenségeket is természetesnek tekintik. Az új filozófiai, társadalmi és technikai vívmányokat sem elsősorban a hasznosság és a hatékonyság nézőpontjából vetik el, inkább a rájuk fordított figyelem aránytalansága miatt, vagy azért, mert az új lehetőségek gyakran új veszélyekkel is járnak, melyeket szerintük a progresszivizmus hívei sokszor lelkesedésük miatt észre sem vesznek, vagy önös érdekekből letagadnak. Legnagyobb ellenségüknek a liberalizmust és annak szabadpiaci kapitalizmusát, valamint a marxizmust és az abból kifejlődő további irányzatokat tartják.

FRANK ROBIN

REAKCIÓS KONZERVATIVIZMUS

A reakciós konzervativizmus (ultrakonzervativizmus) egy gazdaságilag harmadikutas és kulturálisan szélsőjobboldali ideológia, melynek képviselői elvetik a reformáció és a felvilágosodás által fogant eszméket, így magát a modern gondolkodást és a progresszivizmust is. Ők azok, akik maximálisan ellenzik a felvilágosodásban fogant gondolatokat és eszméket, mi több vissza akarják állítani a társadalmi berendezkedés egy korábbi állapotát, ami olyan tulajdonságokkal rendelkezik, ami számukra pozitív és elfogadható – ez általában a felvilágosodás által generált forradalmak előtti rendszer. Alapvetően forradalomellenes irányultságúak, hiszen az általuk ellenszenvesnek tartott forradalmi eszmék által kialakított társadalmi-gazdasági struktúrát akarják megdönteni, majd a régi rendszert a jelenbe átültetni. Érdekeség, hogy bár a „reakciós konzervativizmus” az „ultrakonzervativizmus” szinonimája, mégis vannak olyan konzervatívok, akik nem tartják azonosnak ezt a kettőt: ultrakonzervatívokat a radikálisabb szociálkonzervatívokkal azonosítják.

AZ ULTRAKONZERVATIVIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

Az ókorban és a középkorban a konzervativizmus nem létezett, és még csak előfutárai sem voltak; egyedül talán az ókori Rómában találhatunk szembetűnő hasonlóságokat a 18. századi reakciós konzervatívok és az optimátusok között. Már a Római Köztársaságban is körvonalazódott egyfajta „konzervativizmus”, azaz a régi értékeknek – vagy ahogy a korszakban nevezték – az ősök szokásainak (mos maiorum) tisztelete és védelmezése, melynek egyik jeles képviselője a híres római szenátor, Marcus Porcius Cato Maior (i.e. 234–149) volt. Vagy említhetnénk még az *Optimates* (Legjobbak) nevű politikai frakciót, melynek tagjai előnyben részesítették az ősi római törvényeket és szokásokat, valamint a szenátus felsőbbrendűségét a népgyűlésekkel és a néptribunusokkal (tribunus plebis) szemben. Elutasították továbbá a római állampolgárság tömeges kiterjesztését Róma itáliai szövetségeseire, amit viszont a velük szemben álló *Populares* (Néppártiak) frakció támogatott. Az optimátusok általában az arisztokráciát részesítették előnyben, így azt a politikust, aki a családján belül elsőként került a szenátusba (novus homo), egyszerűen nem engedték maguk közé – bár voltak kivételek, mint például Marcus Tullius Cicero (i.e. 106–43) író, aki egyben az optimátusok lelkes támogatója is volt.

Az 1680-as években az angol *Tory* frakció ideológiája, a toryizmus egy hierarchikus társadalmat támogatott, melynek középpontjában egy isteni jog által uralkodó király áll. Ezenfelül ellenezték azt az elképzelést, hogy a szuverenitás a néptől származik, továbbá elutasították a parlament tekintélyét és a vallásszabadságot is. Az „Isten, király, haza” hármását tekintik ideológiájuk alappilléreinek, így lényegében a monarchia, az arisztokrácia, a hierarchia és a természetes rend pártján állnak, elutasítva a liberalizmust és a progresszivizmust minden formáját. Henry St John (1678–1751) angol politikus a toryk vezetőjeként megírta az *Értekezés a pártokról* (1733) című tanulmányát, melyben bírálta a korlátlan népszuverenitás elvét, valamint a képvisleti demokrácia hátrányaira is felhívta a figyelmet.

Az 1700-as években a kontinentális európai konzervatívok minden erejükkel próbálták visszaszorítani a felvilágosodás gondolkodóit és azok rendszerellenes törekvéseit, kisebb-nagyobb sikerrel. A modern gondolkodás ellehetetlenítése végül 1789-ben forradalmat eredményezett a Francia Királyságban. A forradalmárok mérsékelt csoportjai a fennálló rendszer korlátozására, a radikálisok pedig a gyökeres változásra hajlottak; velük szemben léptek fel a francia royalisták, avagy a királypárti reakciósok. Nevük a francia *réaction* (ellenhatás) szóból ered, és emiatt gyakran „ellenforradalmár” néven is említik őket, bár a „forradalomellenes” kifejezés sokkal pontosabb lenne, hiszen semmilyen forradalmat nem támogatnak. Mint tudjuk, a konzervatív reakció elvesztette a csatát a francia forradalomban, és hiába jelent meg a jakobinusellenes és liberális „thermidori reakció”, mert az nem csak a radikális forradalmárokkal, de a reakciósokkal szemben is keményen fellépett. És bár I. Napóleon (1769–1821) bukása után visszatért Bourbon-ház és a monarchia, 1830-ban újból elüldözték őket, majd I. Lajos Fülöp (1773–1850) polgárkirály került a hatalomba, akit szintén elkergettek 1848-ban. Ezután a liberálisok kikiáltották a második Francia

Köztársaságot, bevezetve a prezidenciális államot, ami szintén nem maradt fenn sokáig, mivel 1852-ben egy puccsal átvette a hatalmat Louis Bonaparte (1808–1873), aki III. Napóleon néven császárrá koronáztatta magát. Mindebből jól látható, hogy a reakciók és a haladók között folyamatos harcok dúltak, és évtizedeken keresztül egymást váltogatták a hatalomban.

A 19. század közepéig a forradalomellenes attitűd dominált az európai konzervatívok között, majd fokozatosan mérséklődtek és beolvadtak más hagyománytisztelő irányzatokba. Ez viszont nem jelenti azt, hogy végleg megszűnt a reakciósság, csupán visszaszorult vagy átalakult. Ebben az időben reakció tulajdonképpen az arisztokrácia ellenállása volt a progresszív reformokkal szemben, melynek egyik legfőbb képviselője Louis de Bonald (1754–1840) francia filozófus volt, akit az ultrakonzervativizmus talán legkiemelkedőbb képviselőjeként tartanak számon. Ő a francia forradalom után azok közé tartozott, akik az abszolút monarchia visszaállítását szorgalmazták. Írásaiban támadta a forradalom után kialakult korlátozásokat, továbbá elhatárolódott az olyan művektől, mint a Rousseau-féle *A társadalmi szerződésről* (1762) vagy az *Emberi és polgári jogok nyilatkozata* (1789), mert szerinte az „új társadalom” ezekből inspirálódva jött létre. Később Joseph de Maistre (1753–1821) savoyai filozófus is Bonaldhoz hasonlóan gondolkodott: mindenáron vissza kívánt térni a régi rendszerhez. Maistre bár nem élt a Francia Királyságban, de figyelemmel kísérte a francia forradalmat, sőt a Bourbon-ház restaurációját és a pápa tekintélyének helyreállítását is szorgalmazta. A forradalom „szabadság, egyenlőség, testvériség” motójával szemben Maistre a „trón és oltár” kettős jelszóval rukkolt elő, és a valáson alapuló örökletes monarchia restaurálását követelte. Meggyőződése volt, hogy csak egy szakrális alapú abszolút monarchia tarthatja fenn a rendet, méghozzá egy isteni eredetű alkotmány által. Maistre *A pápáról* (1817) című írásában ennél is tovább ment: kihangsúlyozta, hogy a földi monarchiák felett a pápának, mint legfelsőbb szellemi hatalomnak kell uralkodnia. Mindemellett úgy vélte, hogy a demokrácia soha nem létezhet tiszta formában, mert a szuverén nép és a törvényhozás eszméje egyszerűen értelmetlen, hiszen az alkotmányt nem lehet megírni, mert az egy „isteni munka”. A római katolikus egyházat, azon belül a pápát tekintélyesnek és tévedhetetlennek írta le, mely gondolata a római katolikus hiten alapult:

Adam Müller (1779–1829) német közgazdász és politikus eszménye a középkori feudalizmus volt, és maximálisan szembehelyezkedett a materialista és liberális kapitalista gazdasággal. Elítélte a szélsőséges individualista társadalomfelfogást, helyette pedig a nemzetgazdasági etikai elemet, az egyén állam iránti kötelességét és az e téren is szükséges vallási alapot hangsúlyozta. Támogatta azt az arisztokratikus berendezkedést, melyben az államnak kell közvetítenie a nemesség és a polgárság között; számára a nemesség a „konzervativizmus”, a polgárság pedig az „állatiasság” és a republikanizmus megtestesítője.

A brit konzervatív frakció, avagy a *Tory* ebben az időben gyakorlatilag megszűnt, és az 1834-ben alapított *Konzervatív Párt* lett a toryizmus örököse, mely szervezet fokozatosan maga mögött hagyta a tradicionalizmust,

és a progresszivizmus felé fordult. Ennek ellenére az angol konzervatívok mai napig hallgatnak a „tory” megnevezésre is.

Thomas Carlyle (1795–1881) skót történész és filozófus a brit monarchizmus egyik legfontosabb képviselője volt, akit sokan prófétának is tartottak. Carlyle szerint az angol *king* (király) szó etimológiai gyökérjelentése a „tud” vagy a „képes”, és ebből arra következtetett, hogy a királynak a legtehetségesebb, legnagyobb tudású embernek kell lennie, akit a népnek fel kell emelnie a hierarchia tetejére, és hűséggel kell hódolnia neki. Ebből jól látszik, hogy Carlyle nem az örökletes rendszert pártolta, hanem a királyválasztást, méghozzá egy meritokratikus rendszerben. Vallotta, hogy Isten nem lehet szavakkal leírni, sem meghatározni, mert az emberi nyelvek erre alkalmatlanok. És bár Krisztust nem tartotta Istennek, de úgy tekintett rá, mint a hősök legnagyobbikára. Carlyle szájából a hősiség nagy szó, hiszen eleve úgy vélte, hogy az emberi társadalmak hősimádaton alapulnak, ezért kizárólag hősöknek kellene uralkodniuk.

A karlizmus 1830-as évektől jelent meg, mint a reakciós konzervativizmus spanyol formája. Don Carlos María Isidro Benito de Borbón (1788–1855) vagy magyarosan Bourbon Károly Mária Izidor spanyol infáns (királyi herceg) IV. Károly (1748–1819) király tizedik gyermeke volt, akit a karlisták II. Izabella (1830–1904) királynővel szemben a jogos uralkodójuknak tekintettek. VII. Ferdinánd (1784–1833) halála után Don Carlos a reakciós konzervatívok segítségével kiróbbantotta az első karlista háborút (1833–1840), melynek legfőbb ellenségei az alkotmányos monarchiára törekvő mérsékelt konzervatívok és a liberálisok voltak. Don Carlos még abban az évben hatalomra került V. Károly néven, majd legfőbb céljának az abszolutizmus visszaállítását tűzte ki. Minden erejével küzdött azok ellen, akik parlamentáris rendszert és progresszív reformokat követeltek; vagy szimplán tradícióellenes gondolatokat hirdettek. 1845-ben ugyan Don Carlos meghalt, de a karlista háborúk 1876-ig tovább folytatódtak, mivel követeléseik és felvilágosodásellenes nézeteik még hosszú ideig fennmaradtak: például a spanyol polgárháborúban (1936–1939) Francisco Franco mellé álltak, majd befolyásos pozíciókra tettek szert. Juan Vázquez de Mella (1861–1928) spanyol politikus és politikafilozófus a reakciós konzervativizmus egyik fontos képviselője volt, mi több ő volt az, aki ideológiai töltetet adott a karlizmusnak. A liberalizmus és a racionalizmus mellett a francia forradalmat is kritizálta, mert úgy vélte, az többek közt az egyház és a család jelentőségének eljelentéktelenedését és a hagyományos társadalom pusztulását eredményezte. Szerinte ez a pusztulás kizárólag a nemzeti egység, a monarchia és a katolikus, korporatív rendszer által fordítható vissza. Nem támogatta az általános választásokat, és monarchiára vágyott, amely hivatásrendi alapon megválasztott parlamenttel rendelkezik. Mikor Mella hosszú idő után szakított a karlizmussal, a saját elméletein alapuló politikai gyakorlatot mellizmusnak kezdték nevezni. Ideológiája élesen elhatárolódott a liberális demokráciától, és kizárólag a tradicionalista, korporatív monarchiát fogadta el. Vallotta, hogy a katolikus hagyományból és az Egyház tanításaiból kiindulva visszaszoríthatóak a felvilágosodás forradalmi ideológiái.

A katolikus integralizmus (vagy integrizmus) egy római katolikus egyházon belüli irányzat (nem ideológia), ami a 19. század folyamán jelent meg, majd a 20. század első felében tovább terjedt, különösen Franciaországban. Az irányzat a tradicionalista és monarchista római katolikus papság körében jelent meg, képviselői pedig szembehelyezkedtek a felvilágosodás eszméivel és a modernizmussal, forradalmisággal, szekularizációval. Mindemellett azt tanították, hogy a társadalmi és politikai gyakorlatnak a katolikus hiten kell alapulnia. A katolikus integralizmus gyökerei a francia forradalom és a felvilágosodás elleni reakció, mely során az Egyház ezekkel a jelenségekkel szemben határozta meg magát, és erősítette meg saját hagyományait. Legnagyobb ellenségüknek eleinte a liberalizmust és annak kapitalizmusát, később pedig a marxizmust és annak kommunizmusát tekintették. Még a 19. század folyamán jött létre az úgynevezett „liberális katolicizmus”, amellyel a pápa- és egyházhi oldal (ultramontanizmus) vette fel a harcot, élesen elutasítva a felvilágosodás „katolicizmussal összeegyeztethetetlen” eszméit. A 20. század elején a liberális katolicizmus új néven (modernizmus) jelent meg, mely irányzatot X. Piusz (1835–1914) pápa a *Lamentabili sane exitu* (1907) és a *Pascendi dominici gregis* (1910) antimodernista enciklikáiban elítélte. Pius pápa antimodernizmusa Aquinói Tamás (1225–1274) filozófiáján alapult, így maguk az integralisták is tisztelték személyét, továbbá elkötelezettek voltak tanításai iránt. Az egyházi bírálatok után a modernista irányzat illegalitásba vonult, de a második vatikáni zsinat (1962–1965) során eszméik egy részét váratlanul elfogadták a vallásszabadságról szóló *Dignitatis humanae* (1965) enciklikában, valamint a vallások közti párbeszédet tárgyaló *Nostra aetate* (1965) nyilatkozatban.

A 20. században a marxisták használták a „reakciós” kifejezést ellenségeik megjelölésére; a marxista terminológiában a reakciósság hasonlóképpen negatív volt, mint ahogyan az „ideológia” fogalom. Reakciónak tekintettek mindent, amit veszélyt jelentett a szocializmusra, így többek közt a fasizmust, feudalizmust, liberalizmust, nacionalizmust és a konzervativizmust is. Mindazonáltal kizárólag az ultrakonzervatívok nevezhetők valóban reakciónak, hiszen ők azok, akik a múltat akarják megeleveníteni a jelenben; más konzervatívok ezt nemigen fogadják el, és nem is vallják.

René Jean-Marie-Joseph Guénon (1886–1951) francia gondolkodó az 1930-as években fejlesztette ki a vallásokon átívelő, egyetemes tradicionalista filozófia alapjait, míg híres antimodernizmusa *A modern világ válsága* (1927) című művében nyilvánult meg erőteljesen. Katolikus gyökerei és neveltetése ellenére minden vallás iránt érdeklődött, de saját helyét az iszlámban találta meg, mely hagyomány szúfi ágának fontos képviselőjévé vált. Úgy vélte, a nagy vallások mélyebb rétegei szinte kizárólag Keleten maradtak fenn. Nyugaton már csak szóróványosan, kisebb misztikus körök és társaságok tevékenységében nyilvánulnak meg.

Giulio C. A. Evola (1898–1974) vagy ismertebb nevén Julius Evola olasz filozófus a radikális tradicionalizmus képviselője volt. Evola antimodernizmusa a *Lázadás a modern világ ellen* (1934) című művében jelent meg leginkább, melyben az ősi, mitikus aranykort vázolta fel; egy olyan ideális társadalmat, amely

a spiritualitásra és a hierarchiára épülő arisztokratikus rendszerben testesül meg. Társadalmá az ősi kaszttrendszert veszi mintául, melyben minden ember elfogadja azt a rendet, amelybe beleszületett – az ősi India, Róma vagy Egyiptom példáján. Evola szerint az ideális emberi társadalomban a papi és harcosi erőket egyesítő király áll a hierarchia csúcsán; akit szorosan követ a papság, majd a harcos arisztokrácia, nyomukban a kézművességgel és kereskedelemmel foglalkozó polgársággal, végül pedig a piramis legelján az egyszerű munkásokkal. A római pogányság híveként megvetette a kereszténységet, és állította, Olaszországnak vissza kell térnie a római értékekhez és a klasszikus nyugati ezoterikus tanokhoz. A *Pogány imperializmus* (1928) című könyvben Evola amellelt érvelt, hogy egy tradicionalista birodalom létrehozásához szembe kell szállni a római katolikus egyházzal, meg kell szüntetni minden befolyását az olasz államon belül, és fokozatosan vissza kell térni az antik kulturális alapokhoz. Úgy vélte, hogy a modern korban a fasiszta ideológia a legesélyesebb arra, hogy a tradicionalista eszméket magába integrálva győzedelmeskedjen a modern világ felett, ezért a második világháború (1939–1945) végéig kritikáiban igyekezett a fasizmus és a nemzetiszocializmus modernista elemeit támadni, azok egyfajta belső reformjára törekedni. Kritikájának középpontjában egyrészt a fasizmusok totalitarizmusa állt, melyről úgy vélte, tisztán modern jelenség; másrészt megvetette az általa túlságosan is materialistának és biológiaiinak tartott fajelméleteket, ugyanis azt vallotta, az embert elsősorban nem a testi adottságai, hanem a szellemisége alapján kell megítélni.

Hamvas Béla (1897–1965) tradicionális érdeklődésű író volt, akire élete korai szakaszában nagy hatást gyakoroltak Evola tanai, később azonban egyre inkább eltávolodott azoktól, elsősorban mély, keresztény hite miatt. Bár olykor tett bizonyos politikai kísérleteket, később egyre inkább meggyőződésévé vált, hogy ezekkel nem lehet orvosolni a modernitás által támasztott problémákat – a megoldás nem a külvilágból, hanem az embereken belülről érkező lehet csak el. A liberális demokráciákat választási szemfényvesztésnek, a fasiszta és szocialista rendszereket zsarnokságnak tartotta, ezeket egyaránt elítélte. Hamvas szerint ugyanakkor a monarchia sem valósítható már meg, mivel az emberek a történelem során elvesztették benne a bizalmukat, így azt maximum a nosztalgia és a többi berendezkedés iránti ellenérzések teszik kíváncsiassá, melyek nem jelentenek elég szilárd alapot a feltámasztásához. A diktatúrák ugyancsak nem tekinthetők alternatívának, mert bár rendszerint szabadságot akarnak elhozni, de végül mindig csak egy újabb szolgátságot eredményeznek.

A 20. század végén megalakult *Kard, Kereszt, Korona Szövetség* nevű ultrakonzervatív, monarchista és legitimista szervezet elítélte a baloldaliság minden formáját (számukra a nem tisztán jobboldal is baloldali), de nem vállaltak közösséget az általuk „vulgáris szélsőjobboldalnak” nevezett irányzatok képviselőivel sem azok modern, tömegmozgalmi jellege miatt. Tulajdonképpen kijelenthető, hogy evolianus elveket, illetve azok továbbfejlesztett és a magyar körülményekhez igazított változatait képviselték.

A szervezet ebből kifolyólag a hagyományos monarchia, az arisztokrácia és a feudalizmus mellett tört lándzsát, elvi szinten minden más berendezkedést elutasítva. Elleneztek a szocializmus bármilyen formáját, de különbséget tettek a szociális és a szocialista politika között, kijelentve, hogy feudalista teóriájuk alapvetően szociális, sőt szociálisabb, mint a szélsőbal vagy a fasiszmus szocializmusa. Elutasították továbbá a nemzeti érzelm torz megnyilvánulásának tartott nacionalista sovinizmust, amit az egyik legnagyobb akadályozó tényezőnek tartottak a hagyományhű államok szövetségével szemben, mely szövetség később egy olyan európai birodalomra nőne ki magát, ami eredményesen képviselhetné a tradíció eszméjét a modernitással szemben.

AZ ULTRAKONZERVATIVIZMUS FŐBB ESZMÉI

A **monarchizmus** eszméjét minden ultrakonzervatív tiszteli, de nem egyféleképpen képzelik el: például van, aki elutasítja az örökléses királyságot, és van, aki ragaszkodik a dinasztiákhoz. Így ezzel kapcsolatban kijelenthető, hogy a legtöbben saját történelmi örökségük és elveik szerint vázolják fel az ideális monarchisztikus berendezkedés részleteit. Néhány ultrakonzervatív a régi birodalmak újjáélesztését (palingenézisét) szorgalmazza; mások pedig – némileg ellentmondásosan – egyfajta európai föderalizmust támogatnak; még hozzá civilizációs és vallási alapon. Az ultrakonzervatívok foggal-körömmel védelmezik a klasszikus civilizációt, és a jelen társadalmait is az antikvitas és a középkor szellemiségének megfelelően akarják működtetni, csupán egy technikai értelemben vett modern köntösben, a modern eszmék nélkül.

Az **arisztokrácia** visszaállítása a reakciók egyik fő követelése, mivel úgy gondolják, hogy az emberek közt alapvető minőségi különbségek állnak fenn, amiből számukra egyértelműen a felsőbbrendű, vezetői tehetséggel bíró emberek kiválasztása és hatalomra juttatása következik. E felsőbbrendűség magja a magasabb káosztok szellemi tulajdonságaiban rejlik, amelyek fizikai és kulturális sajátosságokban is megnyilvánultak, ugyanakkor nem kizárólag ezek határozzák meg. A hagyományos arisztokrácia rendszerének a nacionalisták, a liberálisok, a szocialisták és a fasiszták egyaránt ellenségei, eltérő okokból. Mivel a reakciós arisztokrácia egyformán elveti a szocializmust és a kapitalizmus gazdaságpolitikáját is; ezért leggyakrabban a premodern feudalizmus rendszerét hozná vissza, de nem vetik el a disztribúciós gazdaságot sem.

A **forradalomellenesség** minden baloldali színezetű, tehát alulról szerveződő és a felsőbb rétegek ellen irányuló erőszakot elutasít. Ezzel a történelem összes „plebejus” felkelését, parasztlázadását és protestáns mozgalmát megtagadják, de még ennél is élesebben elítélik a francia forradalmat annak minden eszméjével és szellemi örökségével együtt; ennek alapján pedig az 1830-as és 1848-as forradalmakat is, melyeket jogtalan, felségáruló forradalmi lázadásoknak tekintenek.

A **vallás kiemelten** fontos a tradicionalizmusban, ugyanakkor ez nem feltétlenül a kereszténységbe vetett hitet jelenti; sokkal inkább az emberiség nagy és változatos szellemi hagyatékának elismeréséről van szó, arról a meglátásról, miszerint a hagyományos vallások megváltoztathatatlan filozófiai ősigazságokra

épült rendszerek, mely igazságok a világi körülményektől (tér, idő, közösség, kultúra, szokások stb.) eltávolodva egyre közelebb kerülnek egymáshoz, végül egyetlen igazságot képezve. Ez az eltávolodás lenne a kereszténységben; az iszlámban, a buddhizmusban, a hinduizmusban vagy más hagyományos vallásokban is jelen lévő misztikus, ezoterikus utak összessége, melyet a vallásokon belüli kisebb irányzatok vagy személyek képviselnek. Úgy tartják, ezeken az utakon lehet eljutni ahhoz a közös igazsághoz, ami minden nagy világvallás forrása. A politikailag is aktív reakcióknak ma vallás tekintetében két nagy csoportja van: a (rendszerint római katolikus) keresztényeké és a nem keresztényeké, akik vagy a többi vallásból, vagy egyéb filozófiai iskolákból (elsősorban Nietzschtől) inspirálódnak.

A **modern tudomány kritikája** a reakciós konzervativizmusban mindig jelenlévő vezérfonal, amely azonban sokkal inkább a tudományos szempontokra irányul, mintsem a tudományos eredményekre. Az ultrakonzervatívok az állam és az egyház szétválasztásának tagadásához hasonlóan a természettudományt és a teológiát is egy egységben kezelik. Mivel a tudomány által vizsgált világot elsősorban Isten alkotásának tekintik, így nézetükben az alkotás tanulmányozásának legfontosabb célja, hogy azon keresztül megértsük az Alkotót és saját szerepünket az alkotásban. A múlt szellemi tudományai; mint a filozófia, asztrológia vagy alkímia a modern korban pusztán technikai jellegű, materiális tudományokká alakultak át: szaktudományokká, asztronómiává, kémivá. Ezek már nem próbálják megválaszolni életünk nagy kérdéseit, pusztán gyakorlati problémák megoldására szorítkoznak. A tradicionalisták ezért különbséget tesznek a tudomány (scientia) és aközött, amit „szcientizmusnak” neveznek: míg a tudomány egy agnosztikus álláspontra helyezkedve annyit állít, hogy vizsgálatának tárgya az anyagi világ, és ezért az azon kívüli valóságról nem tud semmilyen biztos megállapítást tenni, addig a szcientizmus következetesen tagadja, hogy bármi is létezne a tudomány által vizsgálható anyagi világon kívül.

A **premodernizmus**, avagy a modern előtti gondolkodás a reakciók ideológiai alapja, hiszen a modernséget a közösség lerombolójának, a szélsőséges individualizmus fellendítőjének, a társadalmi elidegenedés és a szürke tömegember létrehozójának, továbbá az erkölcsi romlottság megalapozójának és a hagyományok eltiprójának tekintik. Az ultrakonzervatívok nem látnak más lehetőséget, mint a modern előtti gondolkodás elsajátítását, annak reményében, hogy egy napon az emberek maguk mögött hagyják a modernitást, és az individualista mókuserék rémálmából visszatérnek a spiritualitáson, közösségen és kötelességen alapuló, harmonikus társadalomba.

Az **antiprogesszió** nem a társadalmi fejlődés teljes elutasítását jelenti, hanem a folyamat bizonyos meghatározott lépcsőfokainak az ellenzését, melyeket valamilyen okból negatívnak ítélt. A reakciós nem a múltba akar visszatérni, hanem azokhoz az értékekhez, melyekről úgy tartja, a múltban még léteztek, azóta azonban kivették az emberek mindennapi életből. Fontos számára a kontinuitás, vagyis a múlt, jelen és jövő közötti kapcsolat megőrzése – a történelem folyamatos változások vihára, melyben a közösségnek ki kell jelölnie olyan elveket,

amelyekhez utána mindenáron ragaszkodik, különben elvesz, helyét pedig mások veszik át. A progresszió ellenzői vallják, hogy kontinuitás nélkül nincs fejlődés, csak elkorcsosulás. A társadalmi fejlődést tehát egy szilárd keretrendszeren belül képzelik el, ami szabályozza a változások folyamatát. Ezért tartanak hanyatlásnak minden olyan történelmi eseményt, melynek során az emberek szakítottak egy régebbi alapelvvel ahelyett, hogy hűek maradtak volna ahhoz. Minél fontosabb, minél alapvetőbb elvben következett be törés, annál hevesebben ellenzik azt; így a katolicizmust megkérdőjelező reformációnál súlyosabb megítélés alá esik az általános kereszténységet megkérdőjelező felvilágosodás, és ennél még súlyosabb a vallás egészét kétségbe vonó modernitás, nem beszélve a pusztá igazság fogalmát is dekonstruáló posztmodernről.

A **hagyományörzés** ultrakonzervatív kontextusban nem szerepjátékot jelent, és nem is bevett viselkedésformák vagy egyszerű szokások utánzását, hanem az ezeknek értelmet adó, ezek mögött meghúzódó értékrend ápolását és átörökítését a következő nemzedékeknek. A reakciós eszmék követői ma azért vannak nehéz helyzetben, mert az általuk irányadónak vélt eszmék befolyása a közelmúltban folyamatosan visszaszorult, illetve részben megszűnt. Emiatt aztán nem elég pusztán öröközniük a hagyományok felett, hanem egyre inkább fel is kell támasztaniuk azokat, külön hangsúlyt helyezve arra, hogy abban az esetben, amennyiben ez sikerülne, a jövőben sokkal éberebben kell vigyázniuk fenntartásukra. Ezen a gondolaton alapszik, hogy az ultrakonzervativizmus letűnt korok államformáit és intézményrendszereit akarja visszahozni a jelenbe, természetesen új, korszerű formában, ami megfelel a jelen kihívásainak. A múlt tehát nem azért értékes, mert régi, hanem mert a reakciók meggyőződése szerint olyan rendszereknek adott életet, melyek a mostaniaknál sokkal hatékonyabban szolgálták az emberiség szellemi javát. A lényeg nem is magukban a társadalmi berendezkedésekben rejlik, hanem az ezek felett álló transzcendentális igazságban, az ultrakonzervatívok pedig az ennek leginkább megfelelő intézményeket kívánják megalkotni.

Az **elitizmus** jegyében teljes mértékben elutasítják a „spirituális vulgariást”, helyette a fennkölt kultúrát, esztétikát, ízlést stb. képviselik. Nagyrészt a spirituális kiválóság ideája az oka annak, hogy ellenzik a demokráciát, mondván, a magasrendű szellemi javak kiszolgáltatása a tömegeknek nem a nép felemelkedését, hanem ezen értékek leromlását hozza magával.

Az **antiszemitizmus** bár nem filozófiai dogmája a reakciós konzervativizmusnak, mégis, mivel általában jellemzője, fontos kitérni rá. Ők, a keresztény radikálisokhoz hasonlóan rendszerint nem származás, hanem „mentalitás” alapján ítélik meg a zsidóságot. Szerintük a zsidók a modernizmus szellemének hordozói, és olyan „pusztító eszméket” terjesztenek, mint a demokratizmus, az egalitarizmus vagy a materializmus. A katolikus és muszlim ultrakonzervatívok egyenesen azt állítják, hogy a „zsidó” tulajdonképpen a „bálványimádó” szinonimája, aki mindig valami világi dolgot állít Isten helyébe: a liberalizmus esetében az „egyént”, a kommunizmus esetében a „közösséget”, a sovinizmus esetében a „nemzetet”, a kapitalizmus esetében a „pénzt” és így tovább.

FRANK ROBIN

FORRADALMI KONZERVATIVIZMUS

A forradalmi konzervativizmus (vagy radikális konzervativizmus) egy gazdaságilag harmadikutas és kulturálisan szélsőjobboldali vagy harmadikutas ideológia, melynek képviselői a reakciós konzervatívokkal szemben nem a múltba vágyódtak vissza, hanem a jelenhez szabott múlt újratemetésére összpontosítanak, avagy az alternatív modernítésre – méghozzá az „előre a múltba” elv szerint. A forradalmi konzervatívok sokat merítettek a szocializmusból és a nacionalizmusból, sőt még a fasiszták is inspirálódtak korai romantikus nézeteikből, mindazonáltal ideológiájuk nem azonos a fasizmusokkal vagy a német nemzetiszocializmussal. A forradalmi konzervativizmus és azon belül a német „konzervatív forradalom” mozgalom nem összekeverendő az angolszászok neokonzervatív irányzatával és a konzervatív nacionalizmussal sem.

A FORRADALMI KONZERVATIVIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

A forradalmi konzervativizmus a „konzervatív forradalom” kifejezés alapján jött létre, melyet először Friedrich Engels (1820–1895) német kommunista használt 1848-ban, arra vonatkozóan, hogy a lengyelek novemberi felkelése (1830–1831) nem nemzeti, polgári vagy szocialista, hanem konzervatív forradalom volt. Ezt arra alapozta, hogy amennyiben az Orosz Birodalommal szembeni lázadásnak nem konzervatív attitűdje lett volna, akkor minden bizonynyal a felkelők nem monarchiát, hanem köztársaságot kiáltottak volna ki. Nem beszélve arról, hogy a felkelést jórészt olyan nemesek vezényelték le, mint például Józef Zachariasz Bem (1794–1850), vagy magyarul Bem József.

1880-tól kezdve a konzervatív forradalom régi, reformista jelentése fokozatosan elhalványult, és egyre inkább jobboldali forradalomként kezdték kezelni; emiatt sokáig úgy tartották, hogy a konzervatív forradalom tulajdonképpen a „konzervatív reakció” szinonimája. Állítólag ugyanis a reakciók számára a „konzervatív forradalom” olyan ellentétes forradalmat jelent, ami gyökeresen visszaállítja a régi rendszert (ancien régime); ezzel szemben voltak, akik úgy tartották, hogy egy konzervatív nem vívhat ellentétes forradalmat, kizárólag forradalomellenes harcot. A valóság viszont az, hogy a konzervatív forradalmárok a múlt felélesztése helyett a múlt szellemének egy teljesen új megtestesüléséért harcolnak, hasonlóképpen a konzervatív nacionalistákhoz, annyi különbséggel, hogy a forradalmi konzervativizmus a szocializmust nem tekinti ellenségnek, sőt annak antimarxista formáját rendszerint magába olvasztja.

A nemzeti integralizmus (vagy integrális nacionalizmus) a forradalmi konzervativizmus legelső típusa, ami Charles Maurras (1868–1952) francia politikushoz köthető, és ezért gyakran „maurassizmus” néven is említik. Maurras eleinte köztársaságpárti volt, de később monarchistává vált, majd legitimistaként törekedett a Bourbon-Orléán-ház és az abszolút monarchia restaurálására. Azzal érvelt, hogy egyedül a monarchia és a

római katolikus egyház tekintélye képes nemzeti egységet és erkölcsöt biztosítani, míg a köztársaság erre alkalmatlan. Maurras nem volt vallásos, ugyanakkor agnosztikusként az Egyházra és a katolicizmusra úgy tekintett, mint intézményre, ami elősegíti a nemzeti összetartozást. Érdekes, hogy Maurras a monarchista, forradalomellenes attitűdjé miatt ultrakonzervatívnak tűnhet, ugyanakkor nacionalizmusa és szocializmusa miatt nagyon messze áll a reakciós konzervatívoktól, akik minden modern eszmét kapásból elutasítanak. Csatlakozott a francia forradalom öröksége ellen küzdő, legitimista és katolikus *Francia Akció* (Action Française) mozgalomhoz, és végig ki is tartott mellette annak ellenére, hogy az 1920-as évektől a katolikus egyház eltávolodásának és a fasiszmus térnyerésének hatására a mozgalom jelentős része az 1925-ben alapított *Le Faisceau* nevű fasiszta pártba vándorolt át.

A konzervatív forradalom (avagy a német Konservative Revolution), mint mozgalom korántsem volt egységes; azt különféle értelmiségiek, írók és publicisták hirdették meg közvetlenül az első világháború (1914–1918) után, amikor a monarchiát a szociáldemokrata weimari köztársaság váltotta fel. Bár a „konzervatív forradalom” kifejezés az első világháború előtt is létezett, csak a weimari időszakban vált bevett fogalommiá, majd Hugo von Hofmannsthal (1874–1929) író és Edgar Jung (1894–1934) teoretikus munkájának hatására vált a korabeli kulturális és politikai közélet részévé. E mozgalom gondolkodóinak számtalan vitája volt, de abban egyetértettek, hogy a materialista és kozmopolita szellemiséget egy magasabb német kultúra nevében el kell utasítani. Víziójuk szerint a modernizmus és a materializmus világa pusztulásra van ítélve, Európa és Németország pedig nagy fordulópontra áll, amely a magasabb szellemi és kulturális értékek helyreállítását követeli meg a germanizmus és a nemzeti egység nevében. Számos német forradalmi konzervatív üdvözölte a nemzetiszocializmust, ugyanakkor sokuk teljes mértékben elhatárolódott attól – például a humanista Thomas Mann (1875–1955), aki 1919-ben még a mozgalom mellett állt, majd az '20-as évektől antidemokratikus nézetei elhagyásával a liberalizmus felé fordult. A mozgalom Friedrich Nietzsche (1844–1900) német nihilista filozófust kiáltotta ki a *konzervatív forradalom* „mentorának”. Jellemzően átvették háborús beszámolóit, az emberben rejlő állati ösztönök és az erők gyengék feletti jogainak igenlését, az Európa demokratizálódása elleni fellépést, valamint az „árja faj” és az „Übermensch” tanait, ami a múlt embereszményeinek tévedéseit kiküszöbölő új, kegyetlen embertípust jelentette. A mozgalom Nietzsche nélkül talán nem is jöhetett volna létre, hiszen az összes gondolkodója hozzá vezette vissza eszméit.

Oswald Spengler (1880–1936) német filozófus a *konzervatív forradalom* egyik legfontosabb ideológusa volt, aki *A nyugat alkonya* (1918–1922) és *A poroszág és szocializmus* (1919) című műveiben egyértelműen elhatárolódott a marxizmustól és a liberalizmustól, majd a versailles-i szerződésre és a weimari alkotmányra reagálva a „porosz” vagy „német” szocializmust mutatta be ezek alternatívájaként. Úgy gondolta, hogy a munkásosztálynak meg kell válnia

a marxizmus hamis illúzióitól, mert Marx és vele együtt filozófiája is halott, így az embereknek vagy a porosz szocializmus marad, vagy semmi. Meggyőződése szerint sajátos szocializmusa képes felszámolni az osztályharcot, ugyanis az egyedül a rangra és az elért teljesítményre összpontosít. Spengler egy olyan államot akart felépíteni, amely porosz katonai hagyományokon alapul; továbbá porosz erényeket, rendet és biztonságot képvisel, nem pedig a francia forradalom által terjesztett „szabadság, egyenlőség, testvériség” szellemiségét. Spengler szerint Németországban azért nincs szükség szocialista forradalomra, mert a szocializmusba való átmenet már az első világháború (1914–1918) alatt megtörtént. Idealizált szocializmusa a korporativizmusra épül, melynek foglalkozások szerint szerveződő helyi hivatásrendjeiben a képviselők mandátumai bármikor felfüggeszthetők és bármikor újraválaszthatók – ergo sem hivatásos politikusok, sem időszakos választások nem lennének.

Edgar Jung (1894–1934) német ügyvéd és politikus a *konzervatív forradalom* egyik legkiemelkedőbb alakja, aki *Az alsóbbrendűség uralma* (1927) című művében kifejtette, hogy a demokrácia nem ellentéte a diktatúrának, mivel egyrészt a diktatúra is működhet demokratikusan a népérdek szolgálatával, másrészt sokkal erősebb kapcsolat alakulhat ki a nép és a vezető között, ha annak személye nem cserélődik le potenciálisan minden választás alkalmával. Nem hitt a centralizált államban, sem a parlamentarizmusban; ugyanakkor Európa jövőjét egy egységes Európai Birodalomban látta, ami a klasszikus értékekre és hagyományokra épülne fel. Jung konkrét árja fajnesztítő projektet dolgozott ki, és vállalta az emberi „fajok” közti különbségeket, külön figyelmet szentelve a keveredésük megakadályozására. Ugyan kijelentette, hogy „fajilag tisztá” nemzet nem létezik, illetve a faj nem biológiai kérdés, továbbá az 1920-as években több kritikát is megfogalmazott a biológiai rasszizmussal kapcsolatban, de a „felsőbb- és alsóbbrendű fajok” létezésének gondolata mellett élete végéig kitartott.

Ernst Jünger (1895–1998) német filozófus a *konzervatív forradalom* azon képviselői közé tartozott, akik szimpatizáltak a nemzetiszocialista mozgalommal. Dicsérte Adolf Hitler (1889–1945) szónoki képességeit, és pártját (NSDAP) szövetségesüknek tartotta a weimari köztársaság elleni harcban. A nemzetiszocializmus támogatásának legfőbb oka Jünger szociális színezetű nacionalizmusában gyökerezett. Szerinte egy forradalmi konzervatív nem lehet szimplán nacionalista, hiszen a munkásokra nagy szükség van a nemzeti egység megteremtésében, ami miatt természetes, hogy támogatni kell érdekeiket és ügyüket. Később a nemzetiszocializmussal szemben egyre nagyobb fenntartásai lettek, és az 1930-as évektől fogva általában már csak kritizálta a rendszert. Filozófiája szerint a jövő államának defenzívnek, nemzetinek, szociálisnak és autoriternek kell lennie, nem pedig expanzionistának (terjeszkedőnek) és totalitáriusnak.

A németeknél több forradalmi konzervatív csoportot különböztettek meg, melyek többé-kevésbé eltértek egymástól. A *jungkonservative* (fiatal konzervatív) nem egy ifjúsági szervezet volt, a „fiatal” szóval pusztán a klasszikus konzervatívoktól akarták elhatárolni magukat. Bár tagjai – köztük Edgar Jung – forradalmiak voltak, mégsem olyan erőteljesen, mint mondjuk a *konzervatív*

forradalom más irányzatai. Nem hittek az egységes, zárt nemzetállamokban, helyette egy multinacionális, keresztény értékekre épülő Német-római Birodalom újjáélesztését tűzték ki célul. A második világháború (1939–1945) után inkább voltak konzervatív nacionalisták, mintsem forradalmi konzervatívok, hiszen megváltak szocializmusuktól, ráadásul jelentős mértékben mérseklődtek is. A *völkisch* (népnemzeti) irányzat egy germanista és antiszemita mozgalom volt, melyben a kereszténység helyét a neopaganizmus (újpogányság) vette át. Bár számos nemzetiszocialista szimpatizált vele, a mozgalom a náci pártot (NSDAP) konkurenciának tekintette, és reménykedett benne, hogy idővel átveheti tőlük a forradalom vezetését. A *Nationalrevolutionären* (nemzeti forradalmárok) olyan első világháborús (1914–1918) megjárta veteránok voltak, akik konzervatívként éltették a technológiai fejlődést, továbbá mélyen megvetették a jobb- és baloldali elválasztását, ami helyett inkább a harmadikutas álláspontot preferálták. A forradalmi konzervatívok között ők álltak legközelebb a nemzetibolsévizmushoz, méghozzá olyannyira, hogy a Szovjetunió több törekvésével kifejezetten rokonszenveztek.

A két világháború között és után Németországon és Franciaországon kívül számos államban megjelentek olyan politikai erők, melyek a forradalmi konzervativizmus kategóriába sorolhatók – de semmiképpen sem a német romantikus kategóriába. Portugáliában António de Oliveira Salazar (1889–1970) miniszterelnök Estado Novo (Új Állam) koncepciója nem volt sem fasiszta, sem klasszikus konzervatív, inkább valahol a kettő között félúton helyezkedett el: megtartotta a köztársaságot, de megszüntette a parlamentarizmust és a pártokráciát, ezenfelül harmadikutas, katolikus korpórativista rendszert épített ki nacionalista és keresztényszocialista elemekkel. Görögországban Ioannis Metaxas (1871–1941) miniszterelnök rendszere ámbár számos tekintetben az olasz fasiszták mintájára épült, mégsem volt klasszikus fasiszmus. Metaxas a „harmadik görög civilizáció” felépítésének jelszava alatt az autoriter konzervatív jelleg, az ősi spártai militarista szellemiség, az antiparlamentarizmus, monarchizmus, nacionalizmus és a szocializmus elegyével egy teljesen új irányt vitt az addigi görög politikába. Spanyolországban Francisco Franco (1892–1975) államfő ugyan sok támogatást kapott a helyi fasisztáktól (falangistáktól) és a katolikus integralistáktól (karlistáktól), de ő maga pragmatista volt, aki egy olyan autoriter rendszerben gondolkodott, ami mentes a „régiz konzervativizmus maradásától”, így a konzervatív értékek mellé beemelt nemzeti és szociális elemeket is. Japánban a Sóvá etatizmus hasonlított leginkább az európai forradalmi konzervatívokhoz; bár sokan ezt a fasiszmust egy megnyilvánulásának tartják. A japán etatisták azonban saját ideológiát akartak létrehozni, ami mentes minden európai és nyugati behatástól, ugyanakkor hagyománytisztelő, hazafias és nacionalista; szociálisan érzékeny, radikális, militarista és imperialista. A felsorolt országok vezetésében az a közös, hogy mindegyik konzervatív – nem klasszikus értelemben –, továbbá nem is konzervatív nacionalista, de még csak nem is kifejezetten fasiszta; az utóbbiaktól vagy teljesen elhatárolódtak, vagy stratégiai, diplomáciai okokból támogatták őket.

A második világháború (1939–1945) után a német *konzervatív forradalom* gyakorlatilag megszűnt létezni, de a forradalmi konzervativizmus fennmaradt, sőt olyan ideológiák is merítettek belőle, mint a neokonzervatívok, a nemzeti-bolshevikok vagy az újjobboldali mozgalmak, melyek számos európai és angolszász államban megjelentek, létrehozva sajátos szervezeteiket és páneurópai, antimarxista mozgalmaikat. Bár a régi forradalmi konzervatívok – mint láthattuk – kapcsolatban álltak a fasiszusokkal, de a hidegháborús időszakban az ideológia képviselőinek olyan új generációja jelent meg, amely ezeket a kapcsolatokat felszámolta. Hogy megkülönböztessék magukat a fasisztáktól, nyíltan visszautasították annak olyan alapvetéseit, mint a vezérelv (legalábbis individualizált formájában) vagy a fajelmélet.

William Frank Buckley (1925–2008) amerikai szerző és politikai kommentátor leginkább radikális hangvételében különbözött az amerikai konzervatívok főáramlatától, mivel az általános hidegháborús kommunistaellenességen túl a baloldali kormányok kifejezetten erőszakos, antidemokratikus megdöntését szorgalmazta. Csodálattal tekintett Francisco Francóra és harcára a köztársasági erők ellen – a *National Review* nevű magazinjában többször dicsérte és „nemzeti hősként” jellemezte. A chilei jobboldali vezető, Augusto Pinochet (1915–2006) katonai diktatúráját példaértékűnek tartotta, az ugyanis egy demokratikusan működő marxista kormány megdöntésével jött létre. Buckley emellett szívügyének tartotta, hogy leszámoljon a konzervatívok berkeiben tapasztalt antiszemitizmussal.

Az újjobboldal az 1970-es évek elejétől bukkant fel Nyugat-Európában, méghozzá az újbaloldal neomarxizmusának, biopolitikájának és marxista humanizmusának ellenpólusaként. A francia *Nouvelle Droite* (Új Jobb) inkább volt reakció az új politikai korszakra, mintsem egy komplex eszmerendszerrel rendelkező irányzat, mindazonáltal voltak kiemelt teoretikusai, ahogyan a korábbi német *konzervatív forradalom* áramlatának is. Legjelentősebb gondolkodója Alain de Benoist (1943–) francia filozófus, aki már a kezdetekben az újjobboldal mellett állt, meghatározva annak antimarxista, ellenkulturális, etnopluralista és militáns szellemiségét. Benoist a régi, német romantikus forradalmi konzervativizmushoz hasonlóan neopaganista nézeteket vallott; elzárkózott a zsidó-keresztény hagyomány monoteizmusától, visszatérést hirdetve az „eredeti hithez” és a klasszikus görög-római értékekhez. Követői általában elutasítják a jóléti állam, a bevándorlás és a globalizmus gondolatát. A német *Neue Rechte* mozgalom már konkrétan a párizsi diáklázadások (1968) reakciójaként szerveződött meg, de a francia újjobboddallal szemben nem neopogány, hanem keresztény alapokon állt; a két világháború közötti német forradalmi konzervatívokat tekintve szellemi elődeinek. Az újjobboldal ezt követően szinte minden nyugati államban felütötte a fejét, országonként többé-kevésbé finomítva az eredeti, francia irányvonalon.

Az alternatív jobboldal, és azon belül az *alt-right* mozgalom 2010-től indult el, és 2016 körül vált igazán népszerűvé Donald Trump (1946–) amerikai politikai elnökválasztási kampánya alatt. Ebből jól érzékelhető, hogy ez egy speciálisan amerikai forradalmi konzervatív mozgalom volt, ami ugyan előszeretettel provokálta ellenfeleit fasiszta és fasisztoid jelszavakkal, amerikai jellegéből adódóan

mégsem szimpatizált sem a fasiszta, sem a nemzetiszocialista rendszerekkel – leszámítva néhány kivételt. Mint ahogyan azt a forradalmi konzervativizmussal kapcsolatban is láthattuk, egyes esetekben voltak átfedések ezen konzervatívok és a fasiszták között, ugyanakkor olyan jelentős nézetkülönbségek feszültek közöttük, melyek miatt sosem tudták teljes mértékben támogatni egymást – végül mindig egymás konkurenseivé váltak. (Az amerikai alternatív jobboldal, ellenkultúráként jelent meg a progresszív baloldallal és a posztmodernitással szemben, egyaránt képviselve klasszikus liberális és forradalmi konzervatív elveket. Ellenzik többek közt az abortuszt, a feminizmust, valamint a progresszizmust és az iszlamizmust. Mozgalmuk főként az internetes kultúrharcról és a különböző vallási és nacionalista mémekről lett híres – riválisai szerint végül maga a mozgalom is egy mémmé vált.)

A **militáns konzervativizmus** a forradalmi konzervativizmus 21. századi, romantícizmustól mentes magyar irányzata, melyet a *Légió Hungária* mozgalom és szimpatizánsaik képviselnek; ami az újjobboldal szervezeteihez hasonlóan főleg a jobboldaliságát hangsúlyozza, de nem klasszikus vagy konzervatív nacionalista értelemben. Elmondásuk szerint a jelenlegi politika, ha akarjuk, ha nem, polarizált, így egy ember vagy a jobboldal, vagy a baloldal mellett kötelezheti el magát, így tehát nincs köztes út. A jobb–bal törésvonalat azonban nem aktuálpolitikai értelemben, hanem szigorúan az elvek mentén értelmezik. Az irányzat nem egyértelműen keresztény vagy újpogány, és nem is kívánnak vallási konfliktusokba bonyolódni; egyetlen elvárásuk az, hogy az ember *anthropos* (felfelé tekintő) legyen, azaz rendelkezzen transzcendenciatudattal, és az ateizmussal szemben a spiritualitás elkötelezettje legyen. Ez azért kritériumuk, mert úgy vélik, hogy aki a fizikai világon túl nem tételez fel semmit, az képtelen önmagán túlmutató célok érdekében bármilyen körülmények közt küzdeni. A régi forradalmi konzervatívokhoz híven nem kívánnak részt venni a pártokráciában, helyette szellemi harcot vívnak a „rombolás erői” ellen, bár amennyiben szükséges, az örök ideák védelmében a fizikai küzdelemtől sem riadnak meg; elsősorban viszont az emberi kiválóság értelmében nem az állatias ösztönök és az agresszió, hanem az önuralom hívei.

A FORRADALMI KONZERVATIVIZMUS FŐBB ESZMEI

A **harmadik út** politikai álláspontja szerint a forradalmi konzervatívok túlnyomó része azt vallja, hogy a megszokott jobb- és baloldal kategóriáin túlmutató elveken alapuló közösséget kell építeni: a parlamentarizmus helyett mozgalmiságra kell törekedni, egyszer s mindenkorra felszámolva a megosztó és értelmetlen pártpolitizálást. A forradalmi konzervatívokat azonban nem csupán a parlamentáris rendszer megtagadása késztette a jobb- és baloldali kategóriák visszautasítására, hanem szándékuk a nemzeti egység megteremtésére, melyben nincs helye a mesterségesen kreált, polarizációt, majd hanyatlást okozó dichotómiákra.

A **forradalmiság és konzervativizmus** szintézisét vallják, elutasítva az angolszász reformista konzervativizmust és annak „organikus fejlődés” gondolatát. A progresszív konzervativizmust nem tartják a jobboldaliság képviselőjének,

sőt mi több egyenesen baloldalinak vélik ideológiájukat, mivel olyan liberális elveket is magukba olvasztottak, mint amilyen a parlamentarizmus vagy a demokratizmus. Nem csak a haladó reformizmus, de a reakció is távol áll tőlük, hiszen mindenekelőtt olyan új formákat és intézményeket óhajtanak létrehozni, melyek hierarchikus rendre, tekintélyelvűségre és az örök értékek idejára épülnek. Forradalmuk részleteit mindig a körülményekhez igazítják, ezért nem határoznak meg sem ideális államformát, sem vallást.

Az **alternatív modernizmus** megtevesztő lehet, mert nincs köze a hagyományos értelemben vett modernizmushoz, de még a premodernhez vagy a posztmodernhez sem. Ez azt jelenti, hogy nem akarják a jelen értékeit őrizni, de nem is vágyódnak vissza a múltba, feudalizmust és nemesi rendet követelve. Kizárólag az úgynevezett „örök értékekhez” ragaszkodnak, elvetve a haladás tanát és a progresszizmust. Egyaránt szembeszállnak a haladásal és a maradisággal, illetve igyekeznek összeegyeztetni, szintézisbe hozni a modern jelenségek egy részét a jobboldalisággal – például ilyen a nacionalizmus, a szabályozott kapitalizmus és a nem-marxista szocializmus.

A **fasisztától elhatárolódás** a forradalmi konzervatívok számára kiemelten hangsúlyos a kétségtelenül fennálló közös pontok ellenére is: mindkettő elveti a liberalizmust és annak szabadpiaci kapitalizmusát, a marxista szocializmust, a polgári nacionalizmust és a reakciót, továbbá a felsoroltak helyett egy militarista, antidemokratikus alternatívát akarnak nyújtani. Az antiszemitizmus sem feltétlenül jellemzi a mozgalmat, de még ha olykor találkozni is lehet ilyenekkel, az sem biológiai, sokkal inkább erkölcsi jellegű. A forradalmi konzervatívok rendszerint „agresszívnek” és „plebejusnak” tartották a fasisztákat, valamint bírálták „alacsony intellektuális szintjüket” és személyi kultuszukat, sőt kimondták, hogy az ő konzervativizmusuk szellemileg magasabb rendű. Akadtak olyan gondolkodók is, akik a forradalmi konzervativizmusra elméletként, míg a fasiszmusra annak gyakorlatként hivatkoztak. Legtöbbjük szerint a köztudatban azért fonódott össze a két ideológia, mert a fasiszták felhasználták filozófiai műveiket, és átvették egyes kifejezéseiket és jelszavaikat.

Az **antimarxista szocializmus** értelemszerűen nem Marx és Engels tanaira épül, hanem pont az ő elveiket akarja kivonni a szociális eszméből. A forradalmi konzervatívok nem gondolják, hogy a piaci verseny feltétlenül rossz volna, mindössze megfelelő kontrollal elejét kell venni a túlkapasainak, és meg kell találni a tőke és a munka közötti egyensúlyt, majd azt a nemzet és az állam szolgálatába kell állítani. Meggyőződésük, hogy nem a piacgazdaság okozza a szociális problémákat, hanem ha az nincs átítatva a megfelelő szellemmel és erkölcsi érzékkel. Míg a marxizmus arra törekszik, hogy a kapitalizmust felváltsa a szocializmus, addig a forradalmi konzervatívok ezzel szemben azt akarják elérni, hogy az osztályharctól mentes szocializmust felváltsa egy „harmadik eszme”, amely egyesíti a kapitalizmus és a szocializmus pozitív elemeit. Képviselői utópiának tartják a marxizmust, és kijelentik, hogy nem foglalkoznak azzal, minek kellene lennie, csak azzal, ami biztosan jönni fog; saját szocializmusukat reálisnak, míg más szocializmusokat fantazmagóriáknak tartanak.

Az **újnacionalizmus** különbözik a régi, polgári nacionalizmustól és a konzervatív nacionalizmustól, ahogyan a neokonzervativizmustól is. Képviselői nem értenek egyet azzal a reakciós konzervatív gondolattal, miszerint a történelem kerekét meg kell állítani; ehelyett a jelenkor olyan kulcsfontosságú jellemzőinek elfogadását szorgalmazza, mint amilyen például a technikai fejlődés. Nacionalizmusuk nem reakciós, hanem forradalmi, azaz a „hagyomány” szót nem egy rögzített állapot megtartására használják, hanem az „élő és örök szellemre”, amit minden nemzedéknek újja kell formálnia. Szerintük csak egy haladókó civilizáció vágyódik vissza a régmúltba, de ehelyett a forradalmi konzervatívoknak egy teljesen új állam létrehozására kell törekedniük. Az új államért való harcot nem pártokkal, hanem mozgalmakkal, nemzeti fronttal akarják megvívni, ehhez pedig világos, határozott szociális programokat kell kidolgozniuk, hogy a nép nagy részét, így a harcos munkásokat is ügyük mellé tudják állítani ahelyett, hogy azok a „halott” marxizmus vágyálmait kergetnék.

A **rassztudat** nem fajgyűlölet, de nem is leragadás a biológia származás gondolatánál. A forradalmi konzervatívok nem támogatják a tisztán biológiai fajelméletet, hiszen úgy vélik, a vér nem minden, így a rassz-szemléletet szellemi és lelki szférákra, avagy a „benső rasszra” is ki kell terjeszteni. Mivel úgy gondolják, hogy „a szellem sűrűbb, mint a vér”, így csak az lehet nemesvérű, aki szellemében is nemes. A nemes szellemre többek közt jellemző a kultúra- és civilizációteremtésre való képesség és hajlandóság, a fegyelem és önuralom, a rendpártiság, a tekintély tisztelete, továbbá a transzcendentális létszemlélet is.

FRANK ROBIN

SZOCIÁLKONZERVATIVIZMUS

A szociálkonzervativizmus (vagy paternalista konzervativizmus) egy gazdaságilag jobboldali vegyes és kulturálisan jobboldali ideológia, melynek képviselői a hagyományos értékek megőrzésének zálogát elsősorban a szociális intézmények és hatalmi struktúrák konzerválásában látják, ezenkívül vallják, hogy a közösséget a társadalmi reformok és a szegénység csökkentése tartja fenn. Támogatják az egyház politikai szerepvállalását és a kulturális kereszténységet, a társadalmi igazságosság normáit, valamint gazdasági szempontból a mérsékelt egalitárizmust részesítik előnyben; ellenzik a szélsőséges progresszivizmust, a kontrollálatlan szabadpiacot és a tömeges bevándorlást. A szociálkonzervatívok álláspontja társadalmi kérdésekben leginkább a keresztényszocialistákéhoz és a forradalmi konzervatívokéhoz hasonlít, a kereszténydemokráciát pedig opportunistának tartják.

A SZOCIÁLKONZERVATIVIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

A viktoriánus korszak (1837–1901) Viktória (1819–1901) brit királynő uralkodásának azt a hosszú időszakát jelenti, amikor az ipari forradalom, a politikai reformok, a gyarmatosítás és a nonkonformista egyházak kerültek előtérbe. Ebben az időszakban az angolszász liberalizmus egyre népszerűbbé vált, így

például a tudósok fokozatosan figyelmen kívül hagyták a hagyományokat és a miszticizmust, továbbá sorban jelentek meg a meghökkentő technikai újítások, az orvostudomány pedig nagyfokú előrelépést tett, melynek hatására népegyes-robbanás következett be. A fejlődés kiváltképp az alsóbb társadalmi rétegek kárára történt, ezért rendre több szociális intézkedéseket szorgalmazó politikai szervezet és mozgalom tűnt fel az Egyesült Királyság területén – főleg Angliában. Legelőször az angol konzervatív gondolkodók, romantikus művészek szociálisan érzékeny rétege kezdett foglalkozni az ipari kapitalizmus túlkapásaival; állították, hogy a liberálisok szabadpiaci kapitalizmusa okozza a legtöbb modern embertelenséget és a hagyományos közösségek, intézmények pusztulását. Thomas Carlyle (1795–1881) skót történész és filozófus a tőkés keresztényi kötelességeiről és felelősségvállalásáról írt, valamint kritizálta a kapitalizmus „undorító pénzsóvárságát”, így például mélyen megvetette a gyermekmunkát, a természet kizsákmányolását vagy a különböző kultúrák összekeverését.

A feudális szocializmus a francia júliusi forradalom (1830) és az 1832-es angol parlamenti reform után jelent meg. Képviselői kimondták, hogy mind a jobboldal, mind a baloldal érdekelt az ipari kapitalizmus elleni harcban, tehát gyakorlatilag a feudalizmust pártoló konzervatívok a proletariátussal való összefogást szorgalmazták a kapitalizmus ellen. Az első ilyen párt az *Iffjú Anglia* volt, melynek képviselői röpiratok és nyilvános beszédek segítségével igyekeztek befolyást szerezni a munkások és a parasztság köreiben, de közben a vallásos és művelt, középosztálybeli értelmiséget is próbálták megszólítani. Reakcióként jelentek meg a szélsőséges individualizmus, a racionalizmus és Jeremy Bentham brit liberális filozófus utilitarista filozófiájával szemben. Az *Oxford-mozgalomhoz* vagy az *evangélikus mozgalomhoz* hasonlóan a feudális konzervatívok is védtek a középosztályt a viktoriánus korszak radikalizmusától, emellett harcba szálltak a szerintük etikátlan és kizsákmányoló ipari kapitalizmussal, melynek élén a kiváltságos osztály (burzsoázia) állt. Ezenfelül kimondták, hogy az anglikán egyházból hiányzik az empátia, mert úgy látják, nem teljesíti keresztényi kötelességeit, így például nem segít a nehéz helyzetben lévő családokon, sőt sokszor még asszisztál is a kapitalizmus túlkapásainak.

Az egynemzet-konzervativizmus (vagy egynemzet-toryizmus) a brit konzervatívok – ipari forradalom idején kialakult – sajátos ideológiája volt. Képviselői támogatták a fennálló modern intézményeket és a demokráciát, mindazonáltal ragaszkodtak a hagyományok többségének megőrzéséhez, valamint olyan szociális és gazdasági programokat sürgettek, amelyek nem a felső osztályok, hanem az átlagember életkörülményeinek javulását szolgálják. Az egynemzet-toryizmus legfőbb képviselője Benjamin Disraeli (1804–1881) olasz-zsidó származású brit miniszterelnök volt, aki az 1868-as hatalomra kerülését követően a munkásosztály megsegítésére és a nemzeti egység megvalósítására szánt politikai programot dolgozott ki. Hatására számtalan szociális reformot vezettek be, ugyanakkor Disraeli halála után a *Tory* párt ismételten a szabadpiaci kapitalizmus felé fordult.

A Német Birodalomban is felütötte a fejét a szociális konzervativizmus. Adam Müller (1779–1829) közgazdász az első olyan konzervatívok közé tartozik, akik valódi szociálpolitikát követeltek. Müller úgy vélte, hogy az állam kötelessége törődni a munkásokkal, és meg kell védenie őket a tőke hatalmától, ami olykor nyomorúságot hoz életükbe. Szerinte amennyiben az államot hidegen hagyja a kiszolgáltatott munkásosztály sorsa, az előbb-utóbb olyan egzisztenciális válságot okoz, ami a dolgozók „megvadulását” okozza. Ennek az a veszélye, hogy a szocialisták könnyebben fel tudják karolni a dühös tömeget, forradalmat és káoszt okozva; ezt pedig csak úgy lehet elkerülni, ha nemcsak a kiváltságosok, de a munkások igényei is ki vannak elégítve. Franz Baader (1765–1841) német teológus nem csupán a korszak új ideológiáival akarta kibékíteni a katolicizmust, de még az ipari munkások mellett is kiállt. Baader szerint a munkások sokkal inkább kiszolgáltatottabbak a kapitalizmusban, mint amennyire a jobbágyok a feudalizmusban voltak. Meggyőződése volt, hogy amennyiben egy kormány követi a krisztusi tanításokat, akkor az állampolgároknak hűnek kell lenniük vezetőikhez; amennyiben viszont a kormány nem a keresztényi utat járja, nyugodtan elkergethető, leváltható. Úgy gondolta, hogy egy zsarnoki, egy liberális vagy egy protestáns vezetés nem valódi keresztény; kizárólag a római katolikus egyház által irányított polgári közösséget tekintette annak. Lorenz von Stein (1815–1890) protestáns közgazdász számos szociális mozgalmat és szocialista ideológiát tanulmányozott; majd idővel arra jutott, hogy a modern politika gyakorlatilag a „tőke” és a „munka” ellentétét idézte elő. Amiatt aggódott, hogy a kapitalizmus olyan vagyonos és vagyontalan osztályokat generál, melyek között hatalmas a szakadék, ez pedig a társadalom rendjét zárttá és merevvé teszi; persze elvileg szabad társadalomban élünk, de a függések valójában szabadság nélküli rendszert eredményeznek. Stein szerint a tőkésosztály megfojtotta az államot, és birtokba vette, azaz a monopóliumok a kormányon keresztül érvényesítetik sajátos érdekeiket. Éppen emiatt vázolta fel az úgynevezett „szociális monarchia” koncepcióját, melyhez a porosz államigazgatást vette alapul, kidolgozva saját közigazgatás-elméletét. Olyan államot szorgalmazott, amely nem vesz részt a tőke és munka közötti konfliktusban; sőt azok felett áll, és igyekszik csitítani a kedélyeket és felszámolni a feszültséget okozó problémákat.

Az Egyesült Államokban a legrégebbi szociálkonzervatív szervezet az 1864-ben alapított *Nemzeti Reform Szövetség (NRA)*, melynek tagjai elsősorban azért küzdöttek, hogy az amerikai alkotmányt a kormány úgy módosítsa, hogy az keresztény alapokra épüljön. Ezt számos keresztény egyház támogatta, mondván; a polgári kormányzat hatalmának forrása az Úr, Jézus Krisztus; akinek kinyilatkoztatása alapján egy olyan államot kell létrehozni, amely minden tekintetben keresztény, és mivel keresztény, ezért szociális is, hiszen az elesettek megsegítése egy krisztusi államban alapvető.

1871-ben, mikor rövid időre megalakult a marxisták, anarchisták és blanquisták által a Párizsi Kommün, a konzervatívok túlnyomó része arra a meggyőződésre jutott, hogy a liberalizmust egyedül nem lehet megfékezni. Éppen ezért bizony össze kell fogni az alsóbb társadalmi osztályokkal, a vidéki parasztsággal

és a városi munkásokkal egyaránt. Érdekes, hogy nézőpontjuk szerint éppen ők, a szociálkonzervatívok váltak a „haladó”, míg a liberálisok a fennálló állapotot őrző oldallá. Magyarországon az agrárkonzervatívok, azon belül főleg Károlyi Sándor (1831–1906) gróf képviselte a szociálkonzervativizmus korai változatát. Károlyi az 1848-as forradalom után Franciaországba emigrált, és Párizsban megismerkedett több haladó szellemű francia gondolkodóval, a modern szociálpolitikával, a szocialista elveket valló katolikus teológusokkal, majd 1879-re az *agrárius mozgalom* alapítója lett, ami elsősorban a mezőgazdaság modernizációjáért küzdött.

A Német Birodalomban, Otto von Bismarck (1815–1898) kancellár vezetése alatt jelent meg a „szociális császárság” eszméje, ami 1871 után meghatározta a német szociálpolitikát, amely lényegesen javította a munkásosztály társadalmi helyzetét. Egyebek mellett a következő törvényeket iktatták be: kötelező egészségbiztosítás, munkahelyi balesetekről szóló biztosítás, nyugdíj- és rokkantbiztosítás. Ennek a szociális modellnek a fő jellemzője az volt, hogy a korábbi önkéntes alapú helyett a kötelező biztosítást preferálta. Érdekes, hogy a megközelítés lett a modern társadalombiztosítás alapja.

1890 után a szociálkonzervatívok felhívták a figyelmet arra, hogy a liberalizmus és annak kapitalizmusa túl messzire ment, a kor legégetőbb problémája pedig a munkáskérdés, amellyel legfőképpen a szocialista ideológiák foglalkoztak, de már megjelentek a szociálliberálisok is, akik hasonlóképpen a szabadpiaci kapitalizmussal szemben határozták meg magukat. A szociálisan érzékeny, jóléti államra törekvő konzervatív, liberális és szocialista politikusok és szervezettek rohamosan szaporodni kezdtek, sőt még a római katolikus egyház és a keresztényszocialisták is egyre erőteljesebben álltak ki az alsó társadalmi osztályokkal való szolidaritásért. Ebben az időben jelent meg XIII. Leó (1810–1903) pápa *Rerum novarum* (1891) szociális enciklikája, amely mind a keresztényszocialistákra, mind a szociálkonzervatívokra hatással volt. Az Osztrák–Magyar Monarchiában Karl Lueger (1844–1910) osztrák politikus által megalakult a *Keresztényszociális Párt*, majd Zichy Nándor (1829–1911) gróf életre hívta a *Katolikus Néppártot*, ami a szociálkonzervatívok és a keresztényszocialisták gyűjtőhelye lett. Érdekesként Lueggerrel kapcsolatban megemlíthető, hogy ő volt az, aki a következőt mondta: „Azt, hogy ki a zsidó, én mondom meg” – ezt tévesen a nemzetiszocialista Göringnek szokták tulajdonítani.

Az első világháború (1914–1918) után a szociálkonzervativizmus és keresztényszocializmus is kötődni kezdett a nacionalizmushoz, bár továbbra sem vallották magukat nemzetinek. A közeledés oka a világégésben felszínre törő „nacionalista hullám” volt, ami a baloldalt és a jobboldalt is gyökeresen átformálta. Nemcsak a szocialisták váltak megosztottá nemzeti kérdésekben, de még a konzervatívok is: a háborút elvesztő országokban rendszerint mind a szocialista, mind a konzervatív értelmiség magába olvasztotta a nacionalista elveket, és teljes válszélességgel kiállt a nemzeti érdek mellett, felszólalva a békeszerződések igazságtalanságai ellen. Az antikapitalista konzervatívok úgy gondolták, hogy a tőkésosztály hosszú távon a marxi kommunizmus keze alá dolgozik,

mivel szerintük nemcsak a feudalizmust, de a tradíciókat, a hagyományos intézményeket és a patriarchátust is elpusztítaná. Érdekes, hogy a szociálkonzervatívok egy része ekkor hívta fel a figyelmet az ipari kapitalizmus természetromboló hatásaira is, ezért nem kizárólag vallási vagy filozófiai ellenérveket sorakoztattak fel ellene, hanem még ökológiát is, mondván, bezzeg a régi rendszer (ancien régime) nem rombolta ilyen könyörtelenül a világot. Állításuk szerint a kapitalizmus legnagyobb bűne, hogy beavatkozott a természetes, organikus fejlődésbe, és bevezette a szabadpiaci tőkegazdaságot, ami óriási elszegényedést okozott; az egyetlen logikus megoldás ennek visszaforgatására pedig a piac korlátozása. Mindemellett úgy hitték, lehetetlen az, hogy a szabadpiaci kapitalizmus és a demokrácia egyszerre jelen legyen, hiszen vagy a piac uralkodik, vagy a nép – ebben pedig nem lehet konszenzus.

A második világháború (1939–1945) után a szociálkonzervativizmus drasztikusan visszavett tekintélyelvűségéből, majd a keynesi állami beavatkozást pártoló gazdaságpolitikáját kezdte el alkalmazni, főleg a foglalkoztatás biztosítása érdekében. A háborúban jelentős veszteségeket elszenvedett nyugati országok behívták az olcsó munkaerőt az újjáépítéshez, ami végül tömeges bevándorlásba torkolt. A néhai gyarmatok lakossága egy idő után megkapta az állampolgárságot, majd az otthon maradt családtagjaikat is behívták Európába, családgye-sítésre hivatkozva, amit a gyarmattartó országok kormányai is támogattak. Ezután a tradicionalista konzervatívok és azon belül a szociálkonzervatívok is az európai nemzetek őslakosságát kezdték el képviselni, osztályhovatartozásukra való tekintet nélkül.

Az 1960-as években a szociálkonzervatív aktivizmus elsődlegesen az Egyesült Államokban vált markánsná, válaszul arra, hogy a liberális demokraták igyekeztek megreformálni az amerikai kultúrát. Olyan progresszív elképzelésekkel álltak elő, ami a konzervatív és azon belül is főként a szociálkonzervatív gondolkodók számára elfogadhatatlan volt, mivel sértették keresztény értékeiket. Fellépésük bár nem volt elsőprő, de sikeresnek mondható. Az embereknek pedig azt ígérték, hogy a *Republikánus Párt* jelöltjei a szociálkonzervatív irányvonalat fogják képviselni, vállalva a keresztény erkölcsök és a vallási tekintély melletti küzdelmet.

Az 1970-es évektől fogva az európai és amerikai szociálkonzervatívok lényegében a szegényebb, vidéki és külvárosi családokat próbálták megszólítani, mert szerintük ezek az emberek várják el leginkább, hogy egy őket óvó, atyáskodó vezetés álljon felettük, akik biztosítják számukra a jóléti államot. Főleg arra összpontosítottak, hogy a szociális reformokkal a fiatalok házassodását és gyermekvállalását ösztönözzék. Ebben az időben vált egyre népszerűbbé a neoliberalizmus is, amelyről a szociálkonzervatívok úgy tartották, rombolja a családi életet, aztal, hogy nem kívánja megtartani a hagyományos családmódellet. A szociálkonzervatívok ragaszkodtak ahhoz, hogy a férfi maradjon a „kenyérkereső”, a nő pedig maradjon otthon, és végezze el anyai feladatát, nevelje a gyermekeket.

Az 1990-es évektől megjelent a feminizmus harmadik hulláma, ami arra kényszerítette a szociálkonzervatívokat, hogy még inkább hagyományelvű és keresztény politikát folytassanak, kiállva többek közt az abortusz, a feminizmus,

a biopolitika, a kábítószeres legalizációja, a *gender studies*, az LMBTQ+ mozgalom és az ateizmus ellen. Továbbá számos országban olyan intézkedéseket vezettek be, melyek a jólétben részesülők előnyeit csökkentették a rászoruló és nehéz szociális helyzetben lévők javára.

2005-ben a brit *Konzervatív Párton* belül megalakult a *Cornerstone Csoport*, melynek tagjai a tradicionalista konzervativizmust, avagy a hagyományos toryizmust szeretnék feléleszteni. Ők a párton belül az „Isten, haza, család” és a vallási etika elveit vallják, továbbá maximálisan ellenzik a decentralizációt és a minimális állam koncepciót, amit a párton belül a neoliberais konzervatívok képviselnek. A kezdeményezés hatására Európa és az Egyesült Államok területén számos konzervatív párt újfent eltolódott a szociálkonzervatív irányba, és sok országban hatványozottan népszerűbbek is lettek, többek közt például Magyarországon.

A SZOCIÁLKONZERVATIVIZMUS FŐBB ESZMÉI

A **paternalizmus** (atyáskodó, gondoskodó vezetés) kifejezés az egynemzet-toryizmusban alakult ki Disraeli által, amit ma tévesen az elnyomással és az önkénnyel hoznak összefüggésbe; valójában a paternalisták azt szeretnék, ha a társadalom nem tervezetten, hanem organikusan fejlődne, továbbá a kiváltságosok (elit) a hierarchiában alattuk lévő társadalmi osztályoknak, valamint a hátrányos helyzetűek számára együttérzést tanúsítsanak, mi több önként segítő kezdet nyújtsanak, atyáskodva felettük. A paternalizmus alapja az, hogy a bölcsesség és a tapasztalat nem egyenlően oszlik el a társadalomban, ezért azok, akiknek tekintélyük van (politikai vezetők), erkölcsi felelősséget kell vállalniuk a rosszabb helyzetben lévők megvédéséért – tehát azokról akarnak gondoskodni, akik szerintük nem tudnak magukról gondoskodni. A korai konzervatív pártok úgy vélik, azzal, hogy a gyengébbeket és szegényebbeket a szárnyaik alá veszik, fenntartják a rendet, az állambiztonságot, a meglévő intézményeket és a társadalmi kohéziót. Manapság ez a megközelítés nem feltétlenül azt jelenti, hogy csak a munkavállalókat kell segíteni, hanem már a nehéz helyzetben lévő vállalatokat is. A szociális védelem másodsorban a marxista szocializmus befolyásának visszaszorítása és a nemzet egységbe terelése miatt vált kulcsfontosságúvá – a brit „egynemzet” konzervatívok neve is erre utal. A szociálkonzervatívok szerint az államnak minden téren jelen kell lennie, erős és egységes nemzetet teremtve, továbbá minden embernek, aki a nemzet részét képezi, joga van jólétben élni. Meggyőződésük, hogy azokban az emberekben, akik bőségben élnek, sokkal könnyebben alakul ki a nemzeti identitás, ezáltal sokkal inkább hűek maradnak nemzetükhöz.

A **szociálpolitika** ellenzi a szabadpiaci kapitalizmust, és a jóléti államra törekszik az állampolgárok megvédése érdekében. A liberális konzervatívok általában úgy tartják, hogy a kormánynak kisebb szerepet kell játszania az üzleti élet szabályozásában és a gazdaság irányításában. A szociálkonzervatívok viszont bírálják ezeket a szociálpolitikát ellenző konzervatívokat, mert szerintük ők nem jutalmazták megfelelően azokat az embereket, akik kemény munkával keresték a pénzüket. Kiállnak a jóléti programok mellett, amelyek célja a jövedelmek újraelosztása a szegények megsegítésére.

A **vidéki élet** a konzervatívok szerint ma is hagyományos értékeket őriz, ezért főleg arra összpontosítanak, hogy a kisvárosok és a falvak lakosságát képviseljék, nem ritkán a nagyvárosok lakónegyedeinek munkásosztályával együtt. A nagyváros belvárosaira úgy tekintenek, mint liberális, progresszív és multikulturális fellegrárokra; a metropoliszok felső középosztálya tulajdonképpen progresszív értelmiségiekből, idegen kultúrájú bevándorlókból, továbbá internacionalista és kozmopolita civil szervezetek tanyájából állnak, melyektől meg kell védeni a kiszolgáltatott, mit sem sejtő kisembereket. A szociálkonzervatívok szerint a városi munkások és az agráriumban dolgozók kulturális felfogása sokkal inkább közelebb áll a hagyományokhoz, mint az urbánus rétegé.

A **mezőgazdaság támogatása** számukra különösen fontos, hiszen az ipari kapitalizmus és a tömeges urbanizáció hatására az agrikultúra jelentős visszaesést és marginalizálódást mutatott, de ezzel a problémával sokáig nem nagyon foglalkoztak különböző ideológiájú politikai pártok. A szociálkonzervatívok az elsők között megragadva a lehetőséget védelmükbe vették a mezőgazdaságot, és komoly agrárpolitikát kezdtek folytatni az agrárszocialista mozgalmakkal káröltve. Tény, hogy számos országban különbözik az agrárpolitika fontossága – hiszen mindenütt mások a mezőgazdasági adottságok –, így többek közt értelemszerűen olyan helyeken vált meghatározóvá, mint Olaszország, Németország, az Egyesült Királyság vagy a rendszerváltás utáni Magyarország. A szociálkonzervatív pártok egyebek mellett a mezőgazdasági termelékenység növelését és műszaki fejlődését, a termelési támogatásokat, a jövedéki adók csökkentését, az állatbetegségek elleni hatékony fellépést és a falvak támogatását tűzték ki célul.

A **kereszténykonzervatív politika** sokkal erőteljesebben és radikálisabban jelenik meg a szociálkonzervativizmusban, mint például a kereszténydemokracizmusban. Az abortuszellenesség a kultúrkeresztény és gyakorló, hívő keresztény szociálkonzervatívokat egyaránt jellemzi – előbbit erkölcsi, utóbbit vallási okokból. Rendszerint „életpárti” emberékként jellemzik magukat, akik kiállnak amellett – az egyébként tudományos állítás mellett –, hogy a magzat már a fogantatástól kezdve egy élőlény, aki ekkortól kezdve már rendelkezik az élethez való joggal. Ennek értelmében a magzatot nem tekintik a nő teste részének, sem a nő tulajdonának, hanem olyan élő és fejlődő emberi személynek, aki jelenleg édesanyja testében él. Az antifeminizmus azért jellemző erre az ideológiára, mert képviselői egyrészt vallják, hogy a férfi és a nő alapjaiban különböznek egymástól; másrészt meggyőződésük, hogy minden áron ragaszkodni kell a hagyományos nemi szerepekhez: a nő ne karriert építsen, hanem nevelje a gyerekeket; a férfi pedig tartsa el és védje meg családját. A szociálkonzervatívok a feminizmust okolják a családokat erő súlyos problémákért, és úgy hiszik, hogy minden feminista a családi élet elpusztítására törekszik, pusztán azért, mert ők maguk nem akarnak családot. Szerintük az egyedülálló szülők nagyobb mértékben élnek mélyszegénységben, és életkörülményeik miatt a gyermekeik nagyobb eséllyel válnak bűnözővé. Éppen emiatt támogatják a családok egyben tartását, még akkor is, ha a családon belül konfliktusok vannak,

mondván, a gyerekeknek szükségük van mindkét szülőre – pontosabban egy anyára és egy apára – ahhoz, hogy egészséges felnőttekké váljanak. Az LMBTQ+ mozgalom és a transzjogok ellenzése szintén vallási háttérű, mivel megkövetelik, hogy minden ember ragaszkodjon az „Istentől kapott” neméhez, ezzel megtiltva az azonos neműek közötti házasságot. Vallják, hogy a szexuális nevelés egyedül a szülő dolga, nem pedig a civil szervezeté, de még csak nem is az állami intézményeké. Mindemellett fellépnek a pornográfia, a kábítószer-fogyasztás és gyakran a szerencsejátékok ellen is, mert mindegyiket egyformán erkölcsstelennek tartják.

A **konszenzusos gazdaságpolitika** főleg a mérsékelt kollektívizmus és individualizmus közti megbékélésre irányul. A két irányzat közti konszenzusból ered a szociálkonzervatívok innovációs politikája és a vállalatok iránti hűség: ha egy cég nehéz helyzetbe kerül, ugyanúgy kisegíti, mint ahogyan a nehéz helyzetben lévő társadalmi osztályokat is. Különösképpen a második világháború utáni szociális kapitalista politikával igyekeztek elérni a teljes foglalkoztatottságot, miközben biztosítani akarták a szociális védelmet is. Gazdasági víziójuk a jóléti államra, korporativizmusra, az állampolgárok közötti jövedelmi különbségek csökkentésére, a mérsékelt hierarchiára és a szociális jogokra összpontosít.

FRANK ROBIN

PROGRESSZÍV KONZERVATIVIZMUS

A progresszív konzervativizmus gazdaságilag jobboldali vegyes és kulturálisan jobboldali ideológiai család, amely számos konzervatív ideológiát magában foglal. Nevében a „progresszív” szó megtévesztő lehet, mivel arra utalhat, hogy ellenzi a hagyományokat. Fontos tisztázni, hogy a progresszív konzervatívok nem azonosak a haladás tanát követő kulturális baloldallal, melynek radikálisabb ideológiái minden létező tradíciót igyekeznek meghaladni. A progresszivizmus önmagában azon a gondolon nyugszik, hogy a történelmi és gazdasági haladás elkerülhetetlen, és végül egy olyan történelmi korszakba lépünk, amit az abszolút szabadság, valamint a társadalmi és gazdasági egyenlőség jellemez. A progresszív konzervatívok magukat nem feltétlenül nevezik progresszívnek, mert csak mérsékelttel képviselik a haladást; általában saját ideológiájukat „valódi” vagy „igazi” konzervativizmusnak nevezik, a tradicionalistákat pedig úgy, ahogy van, „reakciónak”. Képviselőik szerint egy bölcs konzervatív mindig kéz a kézben jár a progresszivizmussal, mert nem a történelem kerekét akarja megállítani, helyette fáradhatatlanul az aktuális értékekből óhajtott megtartani valamennyit, a reformokkal tartósan haladva és fejlődve.

FRANK ROBIN

LIBERÁLIS KONZERVATIVIZMUS

A liberális konzervativizmus egy gazdaságilag és kulturálisan jobboldali ideológia, melynek képviselői a fennmaradt értékeket a jelenben továbbfejlesztve kívánják megőrizni. Mivel az adott értékeket nem csupán aktualizálnák, hanem részben át is alakítanák az új körülményeknek megfelelően, eszmerendszerük nem tekinthető tradicionalista irányzatnak – így tehát a mérsékelt haladás pártján állnak. Egy konzervatív amiatt lehet liberális, hogy nem ragaszkodik a premodern és arisztokratikus rendszerekhez, valamint részben a klasszikus liberális intézményeket és elveket karolja fel: demokratizmus, jogállamiság, magántulajdon, kapitalizmus és az alkotmányos, képviselői kormányzás. A liberális konzervativizmus ugyan számos esetben tanúsítja a tradíciók fontosságát, elvi álláspontja mégis szorosabban fűződik a progresszivizmushoz, mintsem a

tradicionalista konzervatív vonalhoz. Ez főleg annak köszönhető, hogy a liberális konzervatívok több mint száz éven át kizárólag angolszász államokban voltak népszerűek, míg a kontinentális Európában a tradicionalista irányzat erősödött meg. Érdekes, hogy angolszász területeken a liberális konzervativizmust szimplán csak „konzervativizmusként” említik, de az sem ritka, hogy egyesek „libertárius konzervativizmusként” említik. Ez valószínűleg azért van, mert a klasszikus liberalizmust sokszor „libertarizmus” néven is rövidítik.

A LIBERÁLIS KONZERVATIVIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

Az Egyesült Királyság liberális konzervativizmusa visszavezethető a *Whig* frakció 1678-as megalakulásáig, melybe olyan konzervatív politikusok tömörültek, akik Anthony A. Cooper (1621–1683) angol politikus vezetésével ellenérték II. Jakab (1633–1701) trónra lépését, szemben a *Tory* frakcióval. A whigek úgy vélték, hogy Jakab római katolikus vallása és az abszolutista Francia Királyság iránti szimpátiája veszélyezteti a szabadságot, a tulajdont és az anglikán egyházat. Az angol liberális konzervatívok hagyományörzése tehát a már megteremtett, alkotmányos és szabadelvű értékek megőrzését jelentette. Később, a dicsőséges forradalom (1688) után II. Mária (1662–1694) királynő és III. Vilmos (1650–1702) király a whigekkel és a torykkal együtt vezették az országot, annak ellenére, hogy a toryk továbbra is a leváltott II. Jakabot támogatták. A kormányt viszont fokozatosan a whigek uralták, akik egy idő után két táborra szakadtak: ezután a vidéki whigek az 1690-es évek végétől beolvadtak a *Tory* frakcióba. A *Whig* frakció a parlament felsőbrendűséget hirdette – nem pedig a királyt –, és határozottan ellenezte, hogy katolikus uralkodó kerüljön a trónra, mert szertintük a római katolicizmus a már kivívott liberális értékek ellensége; minde mellett a római katolikus egyházat bálványimádónak, a polgári és vallási szabadság felforgatójának, az emberi értelem és a természet szégyenének tartották. Míg a toryk az állam ősi alkotmányához és az apostoli hierarchiához ragaszkodtak, addig a whigek mindezzel szemben határozták meg magukat: A whigek olyannyira megvetették a jakobinizmust, hogy politikai ellenfeleiket gyakran „jakobita” néven emlegették, ezzel harsányan kifejezve egyet nem értésüket.

Edmund Burke (1729–1797) ír származású brit filozófust tekintik a liberális konzervativizmus atyjának, akinek radikális antijakobinizmusát nem csak a progresszív, de a tradicionalista konzervatívok is elismerik és vallják; a két irányzat közül egyik sem szívleli különösebben a felforgatást és a szocialista – és főleg a marxista – ideológiákat, bár vannak kivételek. Burke a liberális konzervatív *Whig* frakció politikusa volt, ami a *Tory* konzervativizmusához képest jóval progresszívebb, mégis Burke volt az, aki elsőként és átfogóan kifejtette a konzervativizmus alapelveit a *Töprengések a francia forradalomról (1790)* című művében. A whigek eleinte jóval szabadelvűbbek voltak, ráadásul támogatták Adam Smith klasszikus közgazdaságtanát is; a konzervativizmus csak később, a dicsőséges forradalmat (1688) követően hatotta át politikájukat, miután átalakították a hatalommegosztási rendszert. Ezt az új rendszert tekintették alapnak, tehát a liberális konzervatívok tulajdonképpen már az új status quo megőrzésére

és megvédésére esküdtek fel. Számukra ez volt a természetes rend, melyben a szabadság védelme, az újonnan kialakított és a régi hagyományok összeegyeztetése, továbbá annak tisztelete állt a fontossági sorrend elején – emiatt liberális konzervatívok. Burke olyan új államelméletet képviselt, mely szerint az államot nem szabad korlátok nélkül, gyökeresen átalakítani, főleg nem teljesen „életidegen” ideológiák és politikai doktrínák mentén, ahogy az megtörtént a francia forradalom (1789–1799) idején, a jakobinus diktatúra (1793–1794) alatt. Az események legnagyobb hibájának azt a jakobinus felfogást látta, amely megdöntötte a Francia Királyság történelmét és hagyományait, mi több eszméi mind a mai napig fenyegetik az egész világot. Burke a forradalom alatt az alkotmányos monarchista liberális konzervatívokat támogatta, és mélyen elítélte azokat, akik a hagyományos intézményekkel azonnal le akartak számolni, a rendszert gyökeresen felforgatva, pusztán ideológiai alapon. Burke úgy tartotta, hogy a francia forradalom nem spontán tört ki, hanem azért, mert a különböző felvilágosodáspárti ideológusok ki akarták robbantani, a régi rendszer (ancien régime) pedig azért szűnt meg, mert ugyanezek az emberek meg akarták semmisíteni; ugyanakkor megjegyezte, hogy valamit gyökeresen átalakítani tulajdonképpen barbársággal ér fel. Úgy gondolta, hogy a változás és a haladás egy jó dolog, ugyanakkor nem szabad megfeledkezni arról, hogy a társadalmi és politikai rend csak a tapasztalatokon alapuló reformokkal változtatható meg, de csak a múlt és a meglévő jogok tiszteletének figyelembevételével. Az államot a korona, a vallás és az egyház alkotja, továbbá ezek gondoskodnak a hagyományok fennmaradásáról, mivel ezek azok az intézmények, amelyek a szeretet és hűség érzéseit keltik az emberekben. Burke hitt a beavatkozó politikában, és azt állította, hogy nyugodtan be lehet avatkozni egy másik állam belügyeibe abban az esetben, ha ott anarchia vagy a zsarnokság uralkodik, mondván, amennyiben a természetes rend felborul, azt újra helyre kell állítani. Mindemellett támogatta a preventív (megelőző) háborúk kirobbantását is, amennyiben ez szükséges.

1760-ban II. György (1683–1760) brit király halála után III. György (1738–1820) vette át a hatalmat. Ezután a whigek elvesztették vezető pozíciójukat, bár néhány rövid életű koalíciós kormányban még megjelentek. III. György uralkodása alatt olyan események történtek, amelyek alapjaiban megváltoztatták a történelmet: az észak-amerikai kontinens brit gyarmatain kitört a forradalom, mivel a brit parlamentben való képviselet nélkül az amerikai gyarmatok lakosai nem voltak hajlandók adózni a koronának. A telepesek György királyt eleve despotikus uralkodónak tartották, amiért nem volt hajlandó engedelményeket tenni a telepeseknek. Az amerikai függetlenségi háború (1775–1783) végül brit vereséggel zárult, melynek hatására tizenhárom gyarmat felszabadult uralmuk alól.

Az Egyesült Államokban John Adams (1735–1826) második elnököt tekintik az amerikai liberális konzervativizmus első számú teoretikusának – persze azon felül, hogy a brit liberális konzervatív gondolkodók is kellőképpen befolyásolták filozófiáját. Adams szerint szükség van egy politikai elitre ahhoz, hogy a demokrácia fennmaradjon, mivel annak tagjai azok, akik harmóniát teremtenek a nép és az uralkodó között. Az amerikai liberális konzervativizmus nem

véletlenül monarchiapárti, hiszen a brit monarchiával és imperializmussal egyszer már meggyűlt a bajuk. Adams egy kétkamarás rendszert javasolt, továbbá a hatalmi ágak szétválasztását szorgalmazta egy végrehajtó, egy törvényhozó és egy igazságszolgáltatás ágra, melyek a jogállamiság és a demokrácia biztosítását szolgálják. A liberális konzervatívok függetlenségpártiak voltak, tehát a gyarmatosítást és a birodalmi létet maximálisan elleneztek, ettől függetlenül sokan továbbra is a rabszolgatartás mellett érveltek. A *Demokrata-Republikánus Párt* az első liberális konzervatív párt volt az Egyesült Államokban, melynek vezetője többek közt Thomas Jefferson (1743–1826) elnök volt – egyébként magát a pártot a *Föderalista Párt* ellenzékeként szervezték meg. Jeffersonék egyértelműen a köztársaságot, a laza szövetségi kormányt, az államok jogait, agrárérdekeket és az alkotmány szigorú betartását képviselték, továbbá elleneztek a nemzeti bankot. Mivel a föderalisták hamar felszívódtak, így sokáig egypárti uralom következett, egészen 1828-ig; míg más politikusok meg nem alapították a *Demokrata Pártot*, majd 1854-ben annak ellenzékeként a *Republikánus Pártot* is. Az utóbiak főleg régi whigekből álltak, ezért ők lettek a liberális konzervatívok képviselői, akik elleneztek a rabszolgatartást, és a gazdasági-társadalmi modernizáció mellett szóltak fel.

Az 1800-as évek Egyesült Királyságában, az első ipari forradalmat (1760–) követő időszakban, 1837-től Viktória (1819–1901) királynő került a trónra, aki olyan mélyreható változásokat hozott, amelyek lehetővé tették a feudális és hierarchikus társadalomból egy új társadalomba tartó átmenet létrejöttét. Viktória kezdetben a whigek politikájához állt közelebb, amit az is bizonyít, hogy ebben az időben William Lamb (1779–1848) liberális konzervatív miniszterelnök a dicsőséges forradalom (1688) whig-elvei mentén kívánt politizálni, de nem elzárkózva a toryktól – tehát lényegében a centrista álláspont felé hajlott. Viktória az 1840-es évektől a *Tory* párt folytatásaként 1832-ben megalakult *Konzervatív Párt* politikáját támogatta, főleg abban az időben, mikor Benjamin Disraeli (1804–1881) miniszterelnök a szociálkonzervatív irányba vitte el a pártot. Ez nem tartott örökké, ugyanis a konzervatívok Disraeli halála után ismételten a liberális konzervativizmus és szabadpiaci kapitalista irányvonalat képviselték.

A 20. század első felében a konzervatívok nem tudták folyamatosan birtokolni a hatalmat: 1905-től 1915-ig a *Liberális Párt* gyakorolta a hatalmat. Noha az 1910-es választásokon jelentős támogatottságot veszítettek, az *Ír Parlamentáris Párt* támogatásával sikerült megtartaniuk a hatalmat. Az első világháború (1914–1918) első két évében számos rosszul elsült politikai döntésük és a háborús erőfeszítések miatti elégedetlenség hatására 1915-ben kénytelenek voltak koalícióra lépni a konzervatívokkal. Az össznemzeti koalíciós kormány élén kezdetben liberális miniszterelnök állt, ugyanakkor 1916 végén miután a liberálisok szétváltak, a konzervatívoknak sikerült átvenniük a vezetést. Ezután a liberálisok soha többé nem tudtak hatalomra kerülni, és a rivalizálás ezúttal a *Konzervatív Párt* és a *Munkáspárt* között zajlott. 1922-ben a koalíció felbomlott, majd a konzervatívok azért, hogy a szocialistákat visszaszorítsák, hazafias és gazdaságba beavatkozó politikába kezdtek, de hiába volt minden

próbálkozás, mert 1923 és 1924 között a *Munkáspárt* ragadta meg a hatalmat. Bár 1924-ben a Konzervatívok ismételt vezető szerepbe kerültek, csak 1929-ig tudták megtartani népszerűségüket, és kénytelenek voltak a szocialisták számára átengedni a kormányrudat, amíg 1931-ben az ő kormányuk végül össze nem omlott. A második világháború (1939–1945) alatt, 1940-től a konzervatívok létrehozták a *Nemzeti Kormány* nevű koalíciót Winston Churchill (1874–1965) vezetésével, aki bár győzelemre vitte az Egyesült Királyságot, a háború után mégis óriási vereséget szenvedett, ami a *Munkáspárt* felemelkedését okozta.

A neoliberális konzervativizmus az Egyesült Királyságban azután jelent meg, hogy Margaret Thatcher (1925–2013) miniszterelnök hatalomra került. A *Konzervatív Párt* ebben az időben megvált ideológiaellenes jellegétől, sőt ezután az ideológiához való ragaszkodásról vált ismertté. A párt politikájában – a feltörekvő neoliberalizmus hatására – radikális és tartós eszméi változás állt be: a neoliberális irányvonal az állam visszaszorítására, a jóléti programok csökkentésére és a privatizációra összpontosított. Thatcher gazdaságpolitikáját egyesek gúnyosan „piackultusz” néven emlegették, és főleg a baloldali *Munkáspárt* körében váltott ki elégedetlenséget, mi több Thatchert még a társadalmi rend felforgatásával is megvádolták. Az úgynevezett „thatcherizmus” abból indult ki, hogy a társadalom egy elvont fogalom, és valójában nem létezik, mert kizárólag egyének vannak. Mindemellett a gazdasági kérdések neoliberális megközelítése, moralista társadalmi tekintélyelvűség, valamint a nemzeti szuverenitás meglehetősen szűk felfogása iránti elkötelezettség jellemezte, ami végül euroszkepticizmusként csapódott le. A thatcherizmus azonban több volt, mint ideológiai nézőpont: sikeres választási és államalkotási stratégia, valamint olyan vezetési stílus, amely szorosan összefüggött Thatcher személyével. A párton belül ennek a gondolkodásnak sikerült gyökeret vernie; ezt bizonyítja egy 2010-es tanulmány is, amely szerint a *Konzervatív Párt* képviselőinek túlnyomó része még ma is a thatcherista politikát folytatná.

Barry Goldwater (1909–1998) republikánus politikus az *Egy konzervatív lelkiismerete* (1960) című könyvé olyan politikai utat nyitott meg, ami végül oda vezetett, hogy 1980-ban Ronald Reagan (1911–2004) politikust a *Republikánus Párt* színeiben amerikai elnökké választották. Goldwater a könyvével nemcsak az amerikai, de az európai konzervatív gondolkodás meghatározását is elő akarta segíteni. Véleménye szerint az Egyesült Államok egy „konzervatív nemzet”, és polgárai vágyakoznak a konzervatív értékekhez való visszatérésre, ugyanakkor megfigyelte, hogy az aktuális konzervatív politikusok képtelenek saját elveiket gyakorolni a mindennapi életben, így tehát rossz példát mutatnak az embereknek. Gyakorlatilag elmondása szerint sok politikus bort iszik, de vizet prédikál, ami kifejezetten káros. Mindemellett meggyőződése volt, hogy közben a magukat felvilágosultnak mondó médiakommentátorok megtévesztik a tömegeket, a konzervativizmusra irányuló vádjaikkal pedig direkt elriasztják az embereket a konzervatív világnézettől. Szerinte a konzervatív ideológiára miaradiként tekinteni olyan, mint azt mondani, hogy „a *Tízparancsolat* már elavult”. A konzervativizmus nem más, mint a múlt bölcsességeinek és tapasztalatainak,

valamint a már feltárt igazságok alkalmazása a mai problémákra. A liberális konzervativizmus pedig az, amely elismeri a szabadság elvét, a jogállamiságot, a demokráciát és a kapitalizmust, de közben nem akar megszabadulni a vallástól vagy a múlt pozitív értékeitől.

Az Egyesült Államokban a thatcherizmushoz hasonló, neoliberalizmussal kevert konzervatív politikát folytatott Reagan elnök is: ez volt a Reagan-féle „fiskális konzervativizmus” érája (1981–1989), melynek alapja a szabadpiaci kapitalizmus. A fiskális konzervatívok tulajdonképpen a neoliberális gazdaságpolitikából inspirálódnak, ezért nem meglepő, hogy az adócsökkentések, a szabadkereskedelem, a minimális állam, az individualizmus és a privatizáció híveiként tekintenek magukra. Reagan bár az elnöki tisztsége alatt töredékére csökkentette az adókat, a védelmi kiadásokat pedig növelte, mellyel infláció- és munkanélküliség-csökkenést ért el, mégis a világ legnagyobb adós nemzetévé tette az Egyesült Államokat, holott azelőtt a világ legnagyobb hitelezője volt.

A brit *Konzervatív Párt* élére 2005-ben David Cameron (1966–) került, aki a brit konzervativizmus „modernizálását” tűzte ki célul, majd miután 2010-től miniszterelnökké választották, ezt az előre kijelölt utat járta. A modernizálás nem titkoltan a liberálisabb politikának megerősítését jelentette, ezért például a szociálliberálisoktól és a szociáldemokratáktól is számtalan elvet vett át. A konzervatívok ettől kezdve a progresszív politikát olyannyira komolyan vették, hogy 2010 és 2015 között a *Liberális Demokratákkal* léptek koalícióra; majd a javaslatukra például elfogadták az azonos neműek házasságának jogát. A brit konzervatívok azt nyilatkozták, hogy ők egyrészt liberálisok, mert hisznek a szabadságban és az emberi jogokban, másrészt konzervatívok is, mert szkeptikusak a világ újragondolásának terveivel kapcsolatban – a liberális párttal való szövetséget pedig szó szerint „progresszív szövetségként” jellemezték. 2016-ban, mikor az európai uniós tagságról szóló népszavazás terítékre került a *Függetlenségi Párt* (UKIP) öröme, a kérdésben a konzervatív párti politikusok is megosztottá váltak; a konzervatívok 41%-a az EU-ból való kilépés mellett áll. Részben ennek hatására Cameron lemondott, majd Theresa May (1956–) miniszterelnök vette át a helyét, aki Cameron politikáját vitte tovább. 2019-től pedig a megosztó Boris Johnson (1964–) exkülgügyminiszter lett az új kormányfő, aki főleg zöldpolitikai téren tett jelentős előrelépéseket. 2022 közepén Johnson is lemondott, akit Elizabeth Mary Truss (1975–) követett, aki a szabadpiaci kapitalizmus híveként és thatcheristaként ismert, de nem sokkal később ő is lemondott, így a *Konzervatív Párt* nem tudott progresszívebbé és liberálisabbá fejlődni.

A LIBERÁLIS KONZERVATIVIZMUS FŐBB ESZMÉI

A (klasszikus) liberalizmus értékeinek és intézményeinek nagy részét nemcsak elismerik, hanem azok megőrzésére és megvédésére koncentrálnak, mindeközben pedig a vallás és a felvilágosodás előtti hagyományok pozitívnak tartott értékeit is megtartanak. Úgy gondolják, hogy a liberális konzervativizmusnak meg kell védenie azokat az emberi javakat, amelyeket az új liberális eszmék fenyegetnek. A családokat támogatják a „hiperindividualizmus” helyett,

és kiállnak a hagyományos vallásosság mellett, elvetve például a szociálliberalizmus túlzott progresszivizmusát. Ez viszont nem jelenti azt, hogy a haladással nem értenének egyet. A liberális konzervatívok nem ellenzik a progresszív elveket, és nem akarják megállítani a történelem kerekét sem. Ma már nem zárkóznak el az olyan gondolatoktól sem, mint például az azonos neműek házassága, vagy az LMBTQ+ mozgalom, a *gender studies* és a feminizmusok támogatása.

A **családpolitika** a liberális konzervatívokra is jellemző, hiszen abból indulnak ki, hogy az alulról építkező társadalom koncepciójában nincs jobb fogódzó, mint a család, ami szerintük már a jóléti állam életbe lépése előtt felelős volt az egyén jólétéért, tehát a család és a politika elválaszthatatlanul összefügg. A családok támogatására nagy hangsúlyt fektetnek: segítik őket a munka és az otthonlét egyensúlyának megteremtésében, így például a szülői szabadságokat jelentősen kiterjesztik, hogy a család minden tagja jóval több időt lehessen együtt.

Az **antirasszizmus** kérdésében egyetértenek a brit és amerikai konzervatívok is, csupán más módon érvelnek mellette. Az amerikaiak úgy gondolják, hogy rasszizmus nem létezik, a jogszabályoknak pedig úgy mond „színvaknak” kell lenniük, azaz nem szabad rassz alapon pozitívan vagy negatívan diszkriminálni embereket. Ezen túlmenően ellenzik a szociálliberalisták minden olyan kísérletét, amely az Egyesült Államok történelmét, társadalmát vagy kormányát rasszistának kívánja beállítani. Az Egyesült Királyságban a rasszizmus és antiszemitizmus elleni fellépés valamennyivel határozottabb, amit a konzervatívok is támogatnak; bár hozzátesszik, hogy a bevándorlás negatívan hat a toleranciára, és növeli a „faji” előítéleteket. Általában támogatják a pozitív diszkriminációt a felzárkóztatás érdekében, de a munkahelyi vagy a felsőoktatási kvótát elítélik, mondván, hogy az nem meritokratikus (érdemelvű) és igazságtalan. Vannak közöttük olyanok is, akik azt vallják, hogy nem szabad a különböző kultúrájú vagy etnikumú csoportokat a társadalom különálló részeként kezelni. Ennek értelmében például a muszlimokkal sem bánnának másképpen, hanem őket is, ahogyan minden más embert; szimplán állampolgárként kezelnék.

A **bevándorlásellenesség** nem azért jellemzi a liberális konzervatívokat, mert gyűlölnék vagy kirekesztenék a nem őshonos kultúrától eltérő embereket, pusztán úgy tartják, hogy a bevándorlás növekedése jelentős feszültséget okoz a szociálpolitika területein azért, hogy túlterheli a szociális hálót, nem utolsósorban veszélyezteti a jóléti államot is. Ezért a legtöbb liberális konzervatív vezetésű állam szigorúbb intézkedéseket vezetne be: megkövetelnék, hogy a bevándorlók tanulják a helyi nyelvet, képezzék magukat, vállaljanak munkát, fizessenek adót és így tovább.

A **gazdasági individualizmus** mellett maximálisan kiállnak azért, hogy az állam ne korlátozza túlságosan a vállalatokat, ám ezzel szemben kevésbé hajlandók kiterjeszteni az egyéni szabadság elvét a társadalmi élet más területeire. Azért rokonszenveznek a kapitalizmussal, mert úgy látják, hogy a szabadpiac társadalmi rendet eredményez; a klasszikus liberálisok szerint a piacgazdaság szabadsága az egyén szabadságával jár, a liberális konzervatívok ezt viszont kiegészítik azzal, hogy társadalmi fegyelmet is okoz. Szerintük a piac

társadalmi stabilitást eredményez, sőt még együttműködik az olyan kényszerítő erővel is, mint a rendőrség vagy a katonaság. Míg a legtöbb konzervatív ma azt mondja, hogy a szabadpiaci kapitalizmus felborítja a társadalmi kohéziót, addig – főleg az angolszász – liberális konzervatívok azzal érvelnek, hogy a természeti törvények által fenntartott piaci rend a politikai tekintély irányító keze. Gyakorlati okokból kiállnak a szabadpiacokért, hozzáfűzve, hogy a szabadon működő piacok a legtermelékenyebb piacok. Úgy gondolják, hogy ennek a gazdasági rendszernek a helyeslő nem erkölcsi vagy ideológiai kérdés, csupán kiállnak amellett a burke-i gondolat mellett, hogy „ami a legjobban működik, az helyes”.

A **környezetvédelem** kérdése a brit és amerikai liberális konzervativizmusban szögesen ellentétes. Az 1990-es évektől a legtöbb konzervatív támogatja a környezetvédelmi erőfeszítéseket, bár az Egyesült Államok konzervatívainak többségéről ez nem mondható el – őket már a hidegháborútól kezdve „fájlónak” gúnyolták. Miután Reagan elnök a környezetvédelmi előírásokat a gazdaság terhének minősítette, sokan megbotránkoztak. Az amerikai liberális konzervativizmus elutasítja a gondolatot, miszerint a globális felmelegedést az ember idézte elő, továbbá vitatják ennek tudományosságát is; a felmelegedést egy jótékony változásnak, annak megakadályozását pedig károsnak tekintik. Még napjaink Amerikájában is csak a republikánus konzervatívok 25%-a gondolja azt, hogy az emberi civilizáció az oka a klímaváltozás felgyorsulásának, emellett még mindig támogatják az olajfúrásokat és a szén-dioxid-kibocsátás korlátozásának elutasítását. Az Egyesült Királyság konzervatívjai viszont 2019-től kezdve igen radikális zöldpolitikai döntéseket tettek a „zöld ipari forradalom” terve által. Bejelentették, hogy 2035-ig 78%-kal csökkenteni kell a szén-dioxid-kibocsátást a zöldenergia jelentős bővítésével, és a benzines és dízelmotoros személyautók és kisteherautók értékesítésének leállításával.

FRANK ROBIN

KERESZTÉNYDEMOKRATIZMUS

A kereszténydemokratizmus gazdaságilag jobboldali, vegyes és kulturálisan jobboldali ideológia, melynek képviselői keresztény értékeket vallanak, illetve azok mentén politizálnak. Kezdetben a konzervatív liberalizmus részei voltak, majd a 19. század vége felé a keresztényszocializmussal párhuzamban fejlődtek, míg a 20. század közepétől önálló ideológiát alkottak. Bár eszmerendszerük szinte teljesen megegyező az angolszász országokban uralkodó liberális konzervativizmussal, a kereszténydemokratizmus mégis egy kontinentális európai sajátosságnak mondható. Jóllehet már a kezdetekben is liberális elveket vallottak, ugyanakkor sosem váltak túl progresszívvá, hiszen mindvégig ragaszkodnak a kereszténységhez és a krisztusi tanításhoz, melyek már önmagukban is tradíciónak számítanak. Ám ahogy a kereszténység fokozatosan progresszívebbé vált a második világháború után, úgy a kereszténydemokrata irányzat is erre az útra tért.

A KERESZTÉNYDEMOKRATIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

A 17. századi Anglia legjelentősebb liberálisát, John Locke (1632–1704) filozófust és orvost tartják az első konzervatív liberálisnak, aki amellett, hogy a korai materializmus és az angol empirizmus fő képviselője volt, a szabadságfilozófiáját lényegében a *Bibliára* alapozta, sőt politikai elméleteinek alapfogalmait is onnan vette át, a természetjogot pedig a Szentírás kinyilatkoztatásával azonosította. Locke úgy tartotta, hogy a *Biblia* összhangban áll az emberi ésszel, a bibliai csodák valóságosak, ráadásul a kozmológiai érvelés egyértelműen Isten létezését bizonyítja. Minden embert egyenlőnek tartott, és a *Biblia* alapján arra jutott, hogy Isten mindenkit egyformán szabadnak teremtett; az, hogy manapság az emberek nem egyenlőek, az a kormány és az emberek közötti társadalmi szerződésnek köszönhető. Bár Locke a tolerancia szószólója volt, az ateizmust mégsem tűrte meg, mivel arra a meggyőződésre jutott, hogy Isten tagadása és a szélsőséges valásellenesség káoszt okoz, valamint a társadalmi rend felforgatásával kéz a kézben jár. A későbbiekben minden más liberális állam Locke filozófiájából indult ki: például az amerikai *Függetlenségi nyilatkozat* (1776) megírói is inspirálódtak belőle.

A 18. század végén, a francia forradalom (1789–1799) alatt jelent meg politikai erőként a konzervatív liberalizmus, amit olyan polgárok és nemesek képviseltek, akik nem akarták trónfosztani a királyt, sem pedig teljes egészében, gyökeresen megszüntetni a régi rendszert. Velük ellentétben a radikális liberálisok a köztársaság bevezetését és a rendszer alapjaiban való megváltoztatását tűzték ki célul, ezenfelül élesen bírálták a római katolikus egyházat is. Abban viszont mindkét irányzat egyetértett, hogy a reakciós tradicionalizmust, az abszolutizmust és a feudalizmust mindenképpen vissza kell szorítani; majd együtt küzdöttek az oktatási reformok, a cenzusos (korlátozott) demokrácia és emberi jogok kinyilatkoztatásáért és bevezetéséért.

A 19. század első felében Angliában és Franciaországban is felbukkantak a konzervatív liberális gondolkodók. Az 1848-as francia forradalomban, majd a második Francia Köztársaság idején Alexis de Tocqueville (1805–1859) filozófus és Afolphe Tiers (1797–1877) történész voltak a konzervatív liberalizmus legismertebb képviselői, akik ugyan irtóztak a demokráciától, ugyanakkor pártolták a kapitalizmus rendszerét. Tocqueville a demokráciát olyan egyenletnek tekintette, ami egyfelől egyensúlyt teremt a szabadság és az egyenlőség között, másfelől meghatározza az egyének jogait és kötelességeit. Hughes Felicité Robert de Lamennais (1782–1854) francia katolikus pap a vallást az anarchia és az abszolutizmus alternatívájának tekintette, továbbá támogatta az alkotmányos monarchiát, a demokráciát, az egyház és az állam szétválasztását, a vélemény- és sajtószabadságot, a gyülekezési szabadságot és a lelkiismereti szabadságot. Mindemellett gyakran publikált a szabadelvűségről és a szekularizációról, de ezeket az Egyház mélységesen elítélte és be is tiltotta. Walter Bagehot (1826–1877) brit író konzervatív liberálisokként szemben állt a klasszikus liberálisok antitradicionalista attitűdjével, és védelmébe vette a hagyományos intézményeket, majd kijelentette, hogy a modern köztársasági intézmények egy monarchia keretein belül is kiválóan tudnak működni. Elválasztotta egymástól a tiszteltreméltó

és hasznos intézményeket; szerinte a tiszteltreméltók – mint a korona vagy a felsőház – elég, ha csak szimbolikus hatalommal rendelkeznek, mivel így is jelentős mértékben hozzájárulnak a politikai stabilitáshoz. Mindezt azért tartotta lényegesnek, mert úgy tartotta, hogy a társadalom alsóbb rétege ostoba és tudatlan, így tehát egyenesen igénylik a szakrális és rituális hagyományokat és a tekintélyelvűséget; ha ezeket nem kapják meg, hamar tiszteltlenné és hűtlenné válnak a kormányzattal szemben. Ekkortájt a római katolikus egyház megvetette a felvilágosodás ideológiáit, köztük a liberalizmusokat is, mondván, azok nagyon ellenségesen viszonyultak a valláshoz, így nem csoda, hogy az Egyház fenyegető veszélyként értelmezett mindent, ami hozzájuk köthető: legyen az a demokrácia, az emberi jogok vagy a szabadpiaci kapitalizmus. Idővel a klérus fokozatosan elfogadóbbá vált a demokratikus politikával, és már nem is az alkotmányossággal vagy az uralkodó korlátozásával volt a legfőbb problémája, hanem a szocialistához hasonlóan az ipari kapitalizmust tekintette a legfőbb veszedelemnek.

Az 1870-es évektől a katolikusok úgy érezték, fokozatosan kiszorúlnak a politikából, ezért minden erejükkel igyekeztek részt vállalni a modern politikai folyamatokban. Ekkor alakult meg a *Német Centrum Párt*, ami egy, a katolicizmus védelmében és a jóléti társadalomért megalakult konzervatív liberális párt volt. Politikai pozícióját tekintve centrista, méghozzá taktikai okokból: minél több mérsékelt jobb- és baloldali embert akartak megszólítani. 1879-ben protestánsok által létrejött a holland *Forradalomellenes Párt* is, melynek képviselői azt vallották, hogy a kormány hatalma közvetlenül Istentől ered, nem pedig az emberéktől. Emellett amellett érveltek, hogy a liberálisok szekularizmusát el kell törölni, a polgári házasságot be kell tiltani, az oktatás állami ellenőrzését pedig mielőbb vissza kell vonni. A katolikus politikai pártok elsősorban a római katolikus egyház tanítását privilegizálták; és ugyan a demokráciával nem voltak megbékélve, mégis „demokratának” mondták magukat, hogy elnyerjék a választópolgárok szimpátiáját. Friedrich Naumann (1860–1919) német politikus alapította a *Nemzetiszociális Egyesületet*, azzal a céllal, hogy alternatívát nyújtson az egyre népszerűbb szociáldemokratizmussal szemben. Igyekezett ötvözni a liberalizmust, a polgári nacionalizmust és az antimarxista szocializmust a protestantizmussal; hasonló célokkal, mint a tradicionalistább szociálkonzervatívok: az osztályok közötti harc csitítása érdekében.

A 19. század végén a konzervatív liberalizmus a klasszikus liberalizmus egyik legnagyobb riválisa lett, de az éppen kibontakozó szociálliberálisokkal sem találta meg a közös hangot, főként azért, mert nem tudták elfogadni azok utilitarizmusát, továbbra is a természetjog pártján állva, egyetértve többek közt Platónnal, Arisztotelésszel, Aquinói Tamással vagy John Locke-kal. Mindemellett fontosnak ítélték a társadalmi hierarchiákat, valamint kiálltak az alkotmányos monarchia mellett, míg az egyre népszerűbbé váló szociálliberálisok inkább a köztársaságot támogatta. 1891-ben XIII. Leó (1810–1903) pápa kiadta *Rerum novarum* (1891) enciklikáját, melyben felhívta a figyelmet a munkások kiszolgáltatottságára és a kapitalizmus túlkapásaira. Ez nem könnyítette meg az alapvetően kapitalista konzervatív liberálisok helyzetét: el kellett kötelezniük

magukat a szociálliberálisok által szorgalmazott szociális piacgazdaság mellett, mérsékelve gazdaságfilozófiájukat. Ebből is jól látszik, hogy a római katolikus egyház hatalmas befolyással rendelkezett, így a konzervatív liberalizmus az Egyház hatására folyamatosan a gazdasági baloldal felé tolódott.

A 20. század első felében a liberális konzervatívok kijelentették, hogy a liberális demokrácia, a szociáldemokratizmus, a szocializmusok nem elfogadhatók számukra. Részben ezek az elutasító gondolatok voltak azok, amelyek miatt a továbbiakban nem arattak nagy sikereket, hiszen az emberek a klasszikus liberalizmus bukása után kifejezetten azokat az eszméket tartották kívánatosnak, amelyeket ők zsigerből elutasítottak. Az 1920-as évektől egyértelműen a szociálisan érzékeny ideológiák kerültek előtérbe, egyebek mellett a marxizmus, bolsevizmus, fasizmus és a szociálliberalizmus – a konzervatív liberalizmus pedig nem tudta velük felvenni a versenyt.

A második világháború (1939–1945) után, amikor a fasizmusok kudarcot vallottak és viaszorultak, a konzervatív liberálisok úgy döntöttek, mégiscsak a liberális demokrácia felé kell elmozdulni. Így is tettek: célként jelölték meg a demokrácia helyreállítását a háború sújtotta nyugati-európai országokban, és ettől fogva „kereszténydemokrata” néven emlegették magukat, amit a protestáns és a római katolikus keresztény politikusok egyformán elfogadtak. Többnyire Nyugat-Németországban, Olaszországban és a Benelux államokban érték el sikereket azáltal, hogy betöltötték a megüresedett – és ideiglenesen elbukott – jobboldal helyét. A 19. századig visszanyúló keresztényszociális doktrínát vetették elő, és azt megpróbálták összeegyeztetni a liberális demokráciával. Ezek az új, kereszténydemokrata pártok jellemzően centristák vagy mérsékelt jobboldaliak voltak, és gyakran szövetkeztek vagy léptek koalícióra mérsékelt baloldali, liberális vagy szocialista pártokkal; állításuk szerint ugyanis bármilyen mérsékelt ideológiával össze kell fogni akkor, ha a nemzetnek és a népnek ez az érdeke.

Az 1990-es évek elején II. János Pál (1920–2005) pápa megjelentette *Centesimus annus* (1991) című enciklikáját a *Rerum novarum* századik évfordulója alkalmából. Ebben tisztázta, hogy a keresztény hit nem egy ideológia, tehát nem törekszik a változó társadalmi és politikai valóságot egy merev modellbe zárni; ezenfelül elismerte, hogy az emberek élete koronként változó és tökéletlen, amit mindenkinek el kell fogadni – tehát kimondta, hogy nem létezhet ideális rendszer. A pápa hangoztatta, hogy a római katolikus egyház tiszteletben tartja a szabadságot, valamint a demokrácia politikai rendszerét, melynek lényege, hogy a polgároknak emberi jogokat biztosítson, és a polgároknak lehetővé tegye, hogy ellenőrizzék az általuk megválasztott vezetőket; és amennyiben a nép elégedetlen a kormányával, bármikor válthassa annak tagjait. Az Egyház tehát évszázadok után hivatalosan is elfogadta a demokratikus alapelveket és intézményeket, azt várva, hogy ezután a mérsékelt jobboldal és baloldal, valamint a centrum politikai erői végre megbékéljenek és egymással.

A 21. századra a kereszténydemokraták jellemzően két részre szakadtak: egy részük a tradicionalistább szociálkonzervativizmus felé fordult, egy másik részük viszont újfent kultúrliberális és progresszív konzervatív politikát igyekszik folytatni,

remélve, hogy a többi liberális ideológia vitorlájából sikerül kifognia a szelet – az utóbbiakat nevezzük ma kereszténydemokratának. Ők azok, akik nem kívánnak közösséget vállalni a mérsékeltnél egy fokkal hagyományelvűbb és tekintélyelvűbb szervezetekkel, így például a tradicionalista konzervativizmusoktól és a fasizmusoktól is próbálnak minél távolabb maradni, hogy még véletlenül se adjanak arra okot, hogy „szélsőségesnek” vagy „nácinak” bélyegezzék őket. Annak ellenére, hogy a nevükben szerepel a „keresztény” szó, nem hangsúlyozzák a megszokottól jobban a vallás jelentőségét, sőt számos nyugati kereszténydemokrata pártban nem kötelező a vallásgyakorlás sem, és tagjai akár még agnosztikus kultúrkeresztény politikusokat is maguk közé fogadnak.

A KERESZTÉNYDEMOKRATIZMUS FŐBB ESZMÉI

A **kereszténydemokrácia** az ideológia képviselői szerint teljes mértékben összeegyeztethető a keresztény tanításokkal, mondván, a hitbéli és erkölcsi tekintélyelvűség nem zárja ki a demokratikus rendszert. Ezzel kapcsolatban a *Centesimus annus* (1991) enciklikára hivatkoznak, melyben a pápa kijelentette, hogy az egyház nagyra értékeli a demokratikus rendszert, mint olyan rendszert, amely biztosítja a polgárok számára a politikai döntésekben való részvételt, és garantálja a kormányzottaknak, hogy maguk válasszák meg és ellenőrizzék vezetőiket, vagy békés formában leváltásuk őket, ha szükségesnek látszik. Innentől kezdve az Egyház elutasítja a tekintélyelvű és autokratikus rendszereket, hozzáfűzve, hogy egyedül a jogállamiság biztosítja a szabadságot és az egyének méltóságát. A kereszténydemokrácia tehát előmozdítja a demokratikus kiállást, valamint a közrendet, az egyén jogait, szabadságát, kötelességeit és különösen a közérköls alapelveit.

A **vallás** ugyan meghatározó a világnézetükben, de nem mindegy, milyen módon, mert különbséget kell tenni vallásos, nem vallásos vagy ateista konzervatívok között: a vallásos kereszténydemokraták nem csak védik vallásuk értékeit, hanem jellemzően gyakorolják is vallásukat, míg a kulturálisan keresztény demokraták nem gyakorolják vallásukat, de úgy gondolják, hogy a vallás megalapozta a mai európai civilizációt, amit mindenáron meg kell védeni. A kereszténység védelmét már önmagában „konzervativizmusnak” tekintik, továbbá kijelentik, hogy a keresztény értékek eltűnésével gyakorlatilag az „európaiság” is elveszne – az ezt vallók rendszerint „keresztény ateistaként” nevezik magukat. A kereszténydemokraták is szívükön viselik a társadalmi igazságosságot és szolidaritást, ezért minden lehetséges eszközzel próbálnak fellépni az elnyomás és a megkülönböztetés ellen. Bár elfogadják, hogy az egyház és a pártpolitika két külön dolog, és az egyháznak sem óhajtják alárendelni magukat, ugyanakkor meggyőződésük, hogy szembe kell szállni a vallásellenességgel, ezenfelül ki kell békíteni egymással a keresztény felekezeteket, támogatni kell a szakszervezeteket, az egyházi iskolákat, kórházakat és a segélyszervezeteket is. Nagy hangsúlyt fektetnek arra, hogy meggyőzzék az embereket arról, hogy az egyén egy közösség része, így nem csak jogai, hanem kötelességei is vannak a társadalom felé. Nemcsak a magasabb társadalmi rétegek érdekeit védik, hanem a teljes katolikus

(kisebbségi) közösséget, és a katolicizmus egysége jegyében minden társadalmi szegmens érdekeit egyesítenék. Ezért a kereszténydemokrata pártok támogatást kaptak a katolikus munkaadói szövetségektől, szakszervezetektől és gazdálkodó egyesületektől egyaránt.

A **progresszivizmus** mellett teljes vállalással kiállnak, de csak annak mérsékelt formája mellett: általában támogatják a szexuális szabadságot és elfogadják a konzervatív és liberális feminizmust is. Nyitott és társadalmi igazságosságra törekvő demokratának tartják magukat, így például a bevándorlással és a multikulturalizmussal is hajlandók megbékélni; de csak addig, amíg az nem veszélyezteti a kereszténységet. Haladó politikájukkal a társadalom minden rétegét igyekeznek megszólítani: a városi és vidéki polgárságot, a munkásokat és a vagyonosokat is, továbbá arra ösztönzik az embereket, hogy támogassák a keresztény alapokon nyugvó és progresszív zöld-politikat, megóvva a bolygót a jövő generációi számára.

A **szubszolidaritás** eszméje a katolikus társadalmi tanításból származik, és azt mondja ki, hogy a legtöbb dolgot nem lehetséges központilag véghez vinni, ezért azokat helyi szinten kell megoldani, például önkormányzati szinten, vallási közösségekben vagy családon belül. A kereszténydemokraták azzal érvelnek, hogy a helyi intézmények sokkal jobban ismerik a polgárok problémáit. Szerintük az olyan szociális intézmények, mint a család, egyház, önkéntes egyesületek, keresztény szakszervezetek stb. minden jól kormányzott és virágzó közösség alapját képezik, tehát a fejlesztésükbe való befektetés, mi több a hatáskörük és kompetenciáik erősítése kiemelten fontos. Önmagában a szolidaritás elve már nem csak az intézményekre vonatkozik, hanem minden állampolgárra. A kereszténydemokraták úgy gondolják, hogy a megpróbáltatásokkal szembe-sült emberekkel a következő intézményeknek kell szolidárisnak lenniük: egyházak, önkormányzatok, civil szervezetek stb. Ha az állam nem akarja meghallani a hátrányos helyzetű állampolgárok segélykiáltásait, akkor az előbb felsorolt intézmények sokszorosan fontossá válnak a társadalomban. A kereszténydemokratizmus maximálisan ellenzi a társadalom atomizálását, mert szerintük az a keresztényi doktrína ellen van; továbbá nem akarják, hogy az emberek magukra maradjanak – a „közösség mindenek felett” elvet képviselik.

A **szociális piacgazdaság** a kereszténydemokraták legkedveltebb gazdasági rendszere, hiszen alapvetően a jóléti államot helyezi előtérbe, tehát nem utasítják el teljes egészében a kapitalizmust, de az újraelosztás szocialista rendszerétől sem kapnak gyomorrontást. A krisztusi tanításokból kiindulva igyekeznek segíteni az elesetteken, és ezt állításuk szerint azért teszik; mert a keresztényi igazságosság megköveteli a méltányos bánásmódot. Szerintük egy keresztény politikusként kötelessége felesküdni a kiszolgáltatottabb, szegényebb emberek megvédésére, és ehhez hozzátartozik a szakszervezetek és a munkavállalói jogok támogatása is.

FRANK ROBIN

NEOKONZERVATIVIZMUS

A neokonzervativizmus egy gazdaságilag jobboldali vegyes és kulturálisan jobboldali ideológia, melynek képviselői támogatják a minimális, de erős államot, a liberális demokráciát és a mérsékelt individualizmust. Az eredetileg az Egyesült Államokból induló irányzat szélsőbaloldali és mérsékelt baloldali eszméket vallott, de a hidegháború alatt fokozatosan jobbra tolódott; ez a fordulat az újbaloldal megjelenésének köszönhető, mely irányzat olyan mértékű ellen-szenvet váltott ki a neokonokból, hogy többé nem akartak velük egy oldalon politizálni. A neokonzervatívok ellenzik az autoriter és totalitárius rendszereket, azon belül is legfőbb ellenségüknek a bolsevik rendszereket tartják. Ez az antibolsevista attitűd a neokonzervatívok számos más ideológiai álláspontjának megalapozását szolgálta, így például a nemzetközi szervezetekkel szembeni szkepticizmust és a beavatkozó külpolitikába vetett hitet is.

A NEOKONZERVATIVIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

A neokonzervatívok az Egyesült Államokban, pontosabban New York-ban jelentek meg először, az 1930-as években, bár akkoriban még nem nevezték magukat ekként. A City College of New York diákjai elítélték a Szovjetuniót, de nem azért, mert az ideológiájuk ezt megkövetelné, hanem mert Sztálin politikájával nem tudtak egyetérteni. Bár közülük sokan marxisták voltak, ugyanakkor mélyen elítélték a nagy tisztogatást (1934–1940) és a moszkvai pereket, nem beszélve a sztálinista gazdaságpolitikáról. Emiatt sokan úgy gondolták, hogy ezek a fiatalok „antikommunisták” voltak, pedig valójában csak antisztálinizmusról volt szó. Legtöbbjük trockista volt, avagy olyan bolsevik, akik Trockij ideológiáját támogatták Sztálinéval szemben – bár később ettől az iránytól is fokozatosan eltávolodtak.

A második világháború (1939–1945) után a neokonzervatívok elődei a szélsőbaloldaltól a mérsékelt baloldalra sodródtak, és demokrataként a kommunizmus elleni küzdelemben vettek részt, számos alapvetően antibolsevista politikai szervezetben és társaságban. A korai neokonzervatívok ekkor már úgy tartották, hogy a kommunizmus nem más, mint egy totalitarizmusra törekvő ideológia, amit egyedül az összeesküvés vezérel.

Az 1960-as évektől jött létre ténylegesen a neokonzervativizmus, mint politikai irányzat, olyan értelmiségiek által, akik mélyen megvetették az éppen felbukkanó újbaloldali mozgalmakat és ideológiákat. A neokonzer-vatívok éppen ezek hatására távolodtak el még a mérsékelt baloldaltól is, így a mérsékelt jobboldalon folytatták tovább politikai tevékenységüket – mind-eközben továbbra is antibolsevisták maradtak. Antibolsevizmusuk abban is megnyilvánult, hogy támogatták a vietnami háborút (1955–1975), később pedig felháborítónak tartották, hogy az Egyesült Államok feladta a bolsevizmus elleni harcát. Ennek alapján a neokonzervatívok könnyen háborúpártiaknak tűnhetnek,

de valójában nem erről van szó; csupán a bolsevizmus elleni harcot tűzték ki legfőbb céljuknak, és ez nemcsak politikai, hanem bizony katonai küzdelmet is jelent. Ebben a kérdésben nem ismernek konszenzust, és elutasítják az izolacionizmust (elszigetelődés), csakis az intervencionizmust, avagy a beavatkozó külpolitikát hajlandók követni mindaddig, amíg a világon vannak olyan országok, ahol bolsevikok kormányoznak. Ekkoriban például Daniel Bell (1919–2011) szociológus, valamint Irving Kristol (1920–2009) újságíró is ebbe a táborba tartoztak. Bár a neokonzervatívok az újbaloldali és bolsevik szervezetekkel szemben jöttek létre, mint egyfajta reakció, de a színes bőrű amerikaiakból álló *Black Power* mozgalom antiszemitizmusa iránt is aggodalmukat fejezték ki, ami miatt gyakran fajgyűlölökként bélyegezték őket. Ekkor már érezhető volt, hogy az antiszemitizmus elleni küzdelem is integráns részükké vált.

A hatnapos háború (1967) azután tört ki, miután négy arab állam (Szíria, Egyiptom, Jordánia és Irak) háborút indítottak az 1948-ban létrejött Izrael ellen, pontosabban Palesztina felszabadításáért. A június 5-étől 10-éig tartó küzdelemben az arab államok 23 ezer, míg az izraeliek alig 900 katonát veszítettek. A háború és annak kimenetele lényegesen befolyásolta a neokonzervatív ideológia fejlődését, hiszen rendkívül sok zsidó származású képviselője volt. Ez azért lényeges, mert abban az időben – ahogy most is – nem minden amerikai zsidó támogatta Izraelt, ugyanakkor a neokonzervatívok sajátossága éppen az volt, hogy ők viszont igen. Kristol és más neokonok egy petíción keresztül arra kérték Lyndon B. Johnson (1908–1973) amerikai elnököt, ne hagyja, hogy Izrael elpusztuljon, hanem igenis tegyen lépéseket a túlélése és biztonsága érdekében. Az arabellenes és Izraelt pártoló kijelentéseik miatt a rivális újbaloldali szervezetek rasszizmussal, imperializmussal és cionizmussal vádolták meg őket, és ezek a jelzők azóta is rájuk maradtak. A neokonok azzal vágtak vissza, hogy antiszemitának ítélték az újbaloldali képviselőket, akik nem örvendtek az izraeli honvédők agresszoráikkal szembeni fölényes győzelmének.

A „neokonzervatív” kifejezés tényleges létrejöttével kapcsolatban máig viták vannak; bár a legtöbben azt állítják, hogy Michael Harrington (1928–1989) amerikai szociáldemokrata használta először 1973-ban, méghozzá pejoratív jelzőként más, rivális szociáldemokratákra – akik egyébként kikérték maguknak, hogy így nevezze őket. Harrington tagadta, hogy ő használta volna először a „neokonzervatív” szót, és tudomása szerint már jóval előtte is alkalmazták, csak nem maradt írásos nyoma. Sokan Kristol nevéhez kötik a szó első nyilvános használatát, bizonyítékként pedig a *Confessions of a True, Self-Confessed Neoconservative* (1979) című cikkét említik.

Az 1980-as évekig a neokonzervativizmus nem volt valódi ideológia, hiszen nem voltak konkrét elfogadott eszméi, hatalmi céljai, irodalma, sem pedig ideológusai. Egyesek szerint a legtöbb befolyásos neokonzervatív kifejezetten Leo Strauss (1899–1973) német–amerikai filozófus munkásságára támaszkodott, és úgy tekintettek rá, mint a neokonzervativizmus inspirálójára. Strauss nemcsak a zsidó–keresztény örökség fontosságát hangsúlyozta, hanem a görög klasszikusok szellemiségét is, melyeken a Nyugat eszméi alapulnak. Mindazonáltal arra a meg-

állapításra jutott, hogy ez a Nyugat jelenleg válságban van, mert célját tekintve elbizonytalanodott. Strauss egyébként arról volt híres, hogy elutasította a historizmust és a pozitivizmust, mint morálisan relativista álláspontokat, a klasszikus liberalizmust és a liberális demokráciát pedig élte. Jeane Kirkpatrick (1929–2006) amerikai diplomata és politológus kezdetben a *Demokrata Párt* tagja volt – később republikánus lett –, és lelkes antibolsevistaként fontos szerepet játszott Reagan elnök és kormánya külpolitikájában. A *Diktatúrák és kettős mérce* (1980) című művében egyfelől elítélte a beavatkozó politika enyhülését, másfelől azt állította, hogy az autoriter államokkal akár még szövetségre is lehet lépni, csupán demokratizálni kell őket békés úton; ezzel szemben a totalitárius államokat – mint amilyenek a bolsevik országok – csak erőszakkal és katonai beavatkozással lehet jó útra téríteni. Ezzel azt akarta kifejezni, hogy a külpolitikában mindeképpen különbséget kell tenni „autoriter” és „totalitárius” államok között, és nem lehet őket egyként kezelni. Ebben az időben a legtöbb neokonzervatív – ahogy Kirkpatrick is – a *Republikánus Pártra* költözött át, a demokrata neokonzervatívok pedig ettől fogva igencsak megfogyatkoztak.

Az 1990-es években George H. W. Bush (1924–2018) republikánus elnök számos neokonzervatívot alkalmazott magas beosztásban. Bush ugyan nem volt neokonzervatív, de átvette annak intervencionista retorikáját, ami az öbölháború alatt nyilvánult meg igazán. Miután Saddam Hussein (1937–2006) iraki elnök parancsára Irak hadserege 1990-ben megszállta Kuvaitot – az olaj miatt –, felállított egy Kuvaiti Köztársaság nevű bábállamot, amit pár héttel később végül beolvasztott az iraki államba. Az ENSZ felszólította az irakiakat, hogy vonuljanak ki Kuvaitból, ám mivel ez nem történt meg, az Egyesült Államok vezetésével megannyi nemzet részt vállalt a Kuvaitot felszabadító háborúban, amit a neokonzervatívok is lelkesen támogattak. Ez volt az öbölháború (1990–1991); melynek váratlanul Bush elnök vetett véget azzal, hogy 1991 februárjában tűzszünetet hirdetett, amit nem melleleg az ENSZ biztonsági tanácsa is elfogadott. Bush nem indított megtorló hadjáratot, és engedte hatalmon maradni Husseint, megtűrve rendszerét. Amerika egy időre megvált a beavatkozó politikától, és még az iraki ellenálló csoportokat sem volt hajlandó támogatni. A neokonzervatívok ezt – amellet, hogy mélységesen elítélték – a demokrácia elárulásának tekintették. Aggasztónak találták azt, hogy Husseint hatalmon hagyják a tömegpusztító fegyvereivel, ezért továbbra is azt tanácsolták, hogy az Egyesült Államok hajtson végre egy erőteljes inváziót Irakban, az járjon minél nagyobb pusztítással azért, hogy az irakiak egy ideig nemzetiük újjáépítésével legyenek elfoglalva. Úgy gondolták, hogy egy ilyen akcióval lényegében elhíthetetlennek az iraki vezetést, emiatt talán évtizedekig nem lenne befolyásuk a nemzetközi politikában, ami végső soron az Egyesült Államoknak kedvezne. A neokonzervatívok szerint kiemelten fontos, hogy az amerikai kormány akár erővel is biztosítsa más országokban a demokráciát és a jogállamiságot. Miután a Szovjetunió megszűnt és a hidegháború véget ért, Bill Clinton (1946–) demokrata elnök vezetése alatt azt tapasztalták, hogy az Egyesült Államok visszafogta magát, illetve elpuhult a külpolitikát illetően.

A neokonzervatívok Clintontól is azt kérték, hogy tegyen azonnali és határozott lépéseket Hussein hatalomból való eltávolításáért.

A 2000-es évek elején az idősebb Bush fia, George W. Bush (1946–) republikánus elnökként nem óhajtott intervencionista külpolitikát folytatni, inkább a visszafogott nemzetépítésre koncentrált, ráadásul nem támogatta kellőképpen Izraelt sem, amit a neokonzervatívok természetesen nagyon nehezményeztek. Az ifjabb Bush politikáját Clintonéhoz hasonlították, egészen addig, míg a 2001. szeptember 11-i terrortámadás meg nem történt. Ezután Bush kijelentette, hogy a világ-legveszélyesebb rezsimeire megelőző csapásokat fog mérni, és nem fog tétlenül ülni, míg hazáját elpusztítják a fundamentalisták. Az ilyen és ehhez hasonló gondolataival gyakorlatilag elfogadta a neokonzervatív intervencionizmust, így az Egyesült Államokat újra a háborús politika felé terelte.

A 2010-es években a neokonzervatívoknak nem volt komoly befolyása, főleg Barack Obama (1961–) demokrata elnök ideje alatt. 2016-ban pedig Donald Trump (1946–) republikánus elnökjelölt ellen is kampányoltak „Stop Trump” címen azért, mert ő sem támogatta az intervenciós külpolitikát, és ennek többször hangot is adott a médiában. Mikor Trumpot váratlanul megválasztották, meglepő módon számos neokonzervatív is helyet kapott kormányában, de néhány esetet leszámítva még ezután sem támogatták politikáját, helyette az ifjabb Bush-féle irányvonalhoz való visszatérést szorgalmazták. Jelenleg az Egyesült Államokban nincs saját pártja a neokonzervatívoknak, Európában pedig voltaképpen sem hagyománya, sem népszerűsége. Az európai politikában egyedül a brit *Konzervatív Pártot* említik neokonzervatívként, más nyugati országokban pedig azokat a politikusokat tartják annak, akik elszántan és kérdés nélkül támogatják az amerikaiak politikáját.

2022-től ismét felütötte fejét a neokonzervatív politika, főként az orosz–ukrán háború (2022–) és a Tajvan szigetét érintő kínai–amerikai konfliktus kapcsán. A neokonzervatívok szemszögéből az Ukrajna melletti kiállásnak a NATO bővítése és az ukrajnai termőföldek felvásárlása az elsődleges ok; Tajvan esetében pedig a demokrácia és jogállamiság megvédése a Kínai Népköztársaságtól. Mivel ekkortájt Joe Biden (1942–) demokrata elnök és kormánya volt hatalmon, ezért a neokonzervatívok részben átpártoltak a *Demokrata Párt* mellé, ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a demokratáknak csak egy töredék része támogatja a diktatórikus országok elleni háborús fellépéseket, mivel nem merik megkockáztatni egy újabb világháború kirobbantását. Bár a neokonzervatívok valószínűleg továbbra is a beavatkozás mellett foglalnak állást, nem igazán tudnak érvényesülni, mert egyelőre úgy tűnik, hogy a politikai elit a jelenlegi világválság alatt nem kíván a totalitáriusnak tartott államokkal nyíltan háborúzni; maximum gazdasági versengésre lehet számítani.

A NEOKONZERVATIVIZMUS FŐBB ESZMÉI

Az **intervencionizmus** elvét Edmund Burke-től vették át, annyi különbséggel, hogy míg ő az alkotmányos monarchia védelmében, addig a neokonzervatívok a bolsevizmus és a totalitarizmus felszámolásáért támogatják

a beavatkozó politikát. A modern intervencionizmus a hidegháborús politikából nőtt ki, ahol az Egyesült Államok és a Szovjetunió beavatkozott a világ különböző országainak belügyeibe azért, hogy ellensúlyozzák egymás befolyását. Ez egy olyan tulajdonság, ami nemcsak az amerikai típusú neokonzervativizmusra jellemző, hanem számos európai ország politikájára is, különösen a skandináv szekcióban. A neokonok akkor avatkoznak közbe, amikor egy szövetséges vagy baráti országban a demokrácia veszélybe kerül: eleinte szankciókkal, kormányzati beavatkozásokkal, végső esetben pedig katonai intervencióval igyekeznek helyreállítani vagy exportálni a liberális demokráciát és a jogállamot. Ezek a közbelépések rendszerint a politikai hatósági struktúrák megváltoztatására irányulhatnak, de akár humanitárius célokat is szolgálhatnak.

A **tekintélyelvűség** igen fontos a neokonzervatívok számára, mivel úgy gondolják, hogy az a társadalmi rend megalapozója. A félreértések elkerülése végett hozzátésem, hogy a tekintélyelvűség nem azonos az autokráciával, ami ellen harcolnak. Szerintük a növekvő bűnözés és antiszociális viselkedés általában a tekintély hanyatlásának a következménye, ami a legtöbb nyugati társadalmat már évtizedek óta komolyan érinti. A neokonzervatívok számára a család egy tekintélyrendszer, mert egyszerre hierarchikus és természetesen patriarchális. Ehhez a társadalmi tekintélyelvűséghez illeszkedik az állami tekintélyelvűség, az erős állam iránti vágy, amely a jogrenddel szembeni kemény álláspontban tükröződik – ezért van az, hogy az angolszász államokban a börtönbüntetések jóval szigorúbbak. Meggyőződésük, hogy a nemi erőszak, gyilkosság, prostitúció és a rossz pénzügyi gazdálkodás mindennapos gyakorlattá vált a nyugati társadalmakban, ezért különösen szigorú büntetőpolitikára van szükség.

A **patriotizmus** megerősítése bel- és külpolitikai szempontból is fontos a neokonzervatívoknak, mondván, a nemzet és a közös történelem összefűzi a társadalmat, továbbá közös kultúrát és polgári identitást ad az embereknek – tehát lényegében a nemzeti identitás erősíti az emberek politikai akaratát. Külső fenyegetésnek rendszerint csak az autoriter és totalitárius államokat tekintik, belső fenyegetésnek pedig főleg a multikulturalizmust, ami állításuk szerint gyengíti a nemzeti kötelékeket, és erősíti a rasszok és kultúrák közötti konfliktusokat is. A neokonok gyakran erőteljesen bevándorlásellenes politikát képviselnek, de nem tagadják, hogy nem ez az egyetlen kívülről érkező veszély.

A **cenzúra** igénye az irodalomra, kultúrára, művészetre, zenére és a médiára is vonatkozik, de nem ideológiai okokból. Azzal érvelnek, hogy az előbb felsoroltak az idő múlásával morálisan szennyezettek lettek, a tömegtájékoztató pedig nem csupán hiteltelenné vált, hanem még undort és hányingert is kiváltott az emberekből. A neokonzervatív filozófia domináns hangsúlyt fektet bizonyos médiában megjelenő tartalmakra. Az erőszakot, bűncselekményt, gyilkosságot, pornográfiát, az LMBTQ+ közösség népszerűsítését, a válást és egyebeket bemutató tartalmak növekvő száma sokukat arra késztet, hogy felléssék a cenzúra lehetőségét. A tartalmi felülvizsgálás ebben az esetben nem a szólás- és gondolatszabadságot kívánja korlátozni, hanem a társadalmilag elfogadható magatartást akarja megszilárdítani.

A **vallás** szerintük az erkölcs előmozdítója, ebből kifolyólag nem meg lepő, hogy különleges a számukra; de ez nem jelenti azt, hogy mindegyikük vallásgyakorló. Túlnyomó részük úgy tekint a vallásra, mint a „kultúra megteremtőjére” és a „rendszer stabilitásának fenntartójára”. Szerintük a társadalom nagymértékű liberalizációja és az antiszociális jelenségek az állampolgárok vallási értékeinek és vallásos érzéseinek feladásának az eredménye – emiatt követelik az egyházak társadalmi szerepének növelését is. Úgy vélik, hogy a liberalizmus és a szabadpiaci kapitalizmus az, ami elsősorban felelős a vallás hanyatlásáért; hiszen képviselőik tulajdonképpen Istent pénzre váltották fel, és ami a legfontosabb, hogy ezzel együtt az embert Isten fölé emelték. Abban hisznek, hogy létezik jó és rossz, amit a vallás támaszt alá, ugyanakkor azt tapasztalják, hogy ezzel szemben a liberalizmus szerint pedig minden jó, amíg egy adott egyén egy másik egyénnek kárt nem okoz – ezzel nem értenek egyet. Állításuk szerint a liberálisok megengedő társadalmából hiányoznak az etikai normák és az erkölcsi egyesítő tényezők; de a vallás jelenléte ezt a problémát képes lenne megoldani.

SZOCIALISTA IDEOLOGIÁK

FRANK ROBIN • LARS RITTER

A SZOCIALIZMUS TÖRTÉNETE

A szocializmus a latin *sociare* (társulni, együttműködni) szóból származik, és rendszerint olyan ideológiákat értünk alatta, mint az utópista szocializmusok, marxizmus és kommunizmus, szociáldemokratizmus, keresztényszocializmus és így tovább. A szocialisták legmeghatározóbb jellemzői, hogy elutasítják az individualizmust, tehát alapvetően kollektivisták, továbbá a társadalmi egyenlőtlenségek minimalizálására vagy annak teljes felszámolására törekednek. Legtöbbjük értelemszerűen a hierarchia alsó szintjeit képviseli, tehát azokat az embereket, akik a leginkább segítségre szorulnak, szemben az őket elnyomó és/vagy kizsákmányoló elitekkel. Bár a szocializmusok olyan sokfélék, hogy azokat nem lehet egységesen kezelni, mégis van egy nagyon fontos közös bennük: az embereket szociális (társadalmi) lényekként határozzák meg, akik ösztönösen közösségekbe rendeződnek. Ennek alapján nem meglepő, hogy az egyén helyett a közösség érdekeit helyezik mindenek fölé, mondván, az emberek közötti együttműködés fontosabb, mint a versengés. Általában egyetértenek abban is, hogy a társadalmi egyenlőség stabilitást és összetartást eredményez, továbbá szabadságérzetet kelt azáltal, hogy kielégíti az emberek elemi szükségleteit, amik fejlődésük alapjait adják. Mindemellett lényegbeli eltérések is vannak a különböző szocialista ideológiák között: az utópisták rendszerint egy jövőbeli, elérhetetlennek tűnő társadalmat idealizálnak, a marxisták és más forradalmi szocialisták hagyományosan egy forradalom kiűzöklésével és erőszakkal kívánják elérni céljaikat, ezzel ellentétben a szociáldemokraták inkább demokratikus úton, fokozatos reformok segítségével.

A kommunizmus a latin *communis* (közös) szó alapján jött létre, és gyakran a „szocializmus” szinonimájaként is használják, lévén hogy annak radikálisabb, sajátos formájáról van szó. A kommunizmusok abban különböznek a mérsékelt szocializmusoktól, hogy az utópisztikus társadalmi-gazdasági filozófiájuk az önérték háttérbe szorításán, a társadalmi egyenlőségek kivívásán és a közös vagyonon alapul. Fontos megjegyezni, hogy a kommunizmus nem egyenlő a marxizmussal és annak forradalmiságával: többségük az önkéntességről és az erőszakmentességről szól, ennek ékes példája egyebek közt a pacifista kommunizmus és a vallási kommunizmusok túlnyomó része.

ŐSKOR ÉS ÓKOR

Az idők folyamán a már politikai gondolkodó, kommunikáló és társadalmi lényként élő ember egyre nagyobb közösségekbe szerveződött. Karl Marx (1818–1883) és Friedrich Engels (1820–1895) német kommunista filozófusok szerint a vadászó-gyűjtögető ősemberek „primitív kommunista” rendszerben éltek; és ezt arra alapozták, hogy nagyjából egyenlően osztották szét javaikat. Murray Bookchin (1921–2006) ökoanarchista gondolkodó szerint a mai Törökország területén található, i.e. 7. évezredi (újkökorszaki) Çatalhöyük nevű település a primitív kommunizmus egyik legkorábbi példája. Ebben az időben állítólag a társadalmi hierarchiák és a gazdasági egyenlőtlenségek még nem voltak jelen, hiszen szó szerint mindenben közösködtek az emberek. Lucius Annaeus Seneca (i.e. 4 – i.sz. 65) római sztoicista úgy vélte, hogy a primitív körülmények között élő emberek konfliktusok nélkül, ösztönösen osztottak egymással a természet adta bőségben, tehát a „szegénység” egy nemlétező fogalom volt.

A **primitív kommunizmus** a szocialista gondolkodók állítása szerint a neolitikum (újkökorszak) előtti társadalmak ismertetőjegye volt, amikor még nem terjedt el a földművelés, továbbá fém alapú eszközöket sem használtak. Ebben az időben a termelőerők olyan cselekvőképes emberekből álltak, akik gyűjtögetéssel, vadászattal és halászattal szereztek élelmet, valamint az ilyen-olyan erőforrásokat önzetlenül megosztották közösségükkel, és nem tulajdonították ki saját maguknak. Megkülönböztették a közös tulajdont a személyes tulajdontól – például a ruházatot és hasonló személyes tárgyakat –, mindazonáltal a modern értelemben vett magántulajdon még nem létezett, mivel a primitív társadalom nem termelt többletet; amit megtermeltek, azt rögtön el is használták. A maradék, nem személyes tárgyat és termelőeszközt (szerszámok és föld), sőt a lakhelyeket is közösnek tekintették. Mindez valószínűleg azért alakult így, mert nem volt munkamegosztás, tehát az emberek nem specializálódtak egy adott szakmára – jóformán mindenkinek mindenhez legalább minimális szinten értenie kellett.

Évezredekkel később a földtulajdon, a mezőgazdaság és az állattartás életre hívta az első államokat, ahol a minőségibb termőföldet birtokló emberek váltak gazdaggá, a silány földek tulajdonosai pedig szegényekké; ezenfelül a haszonnövények fajtája, hozama és kereslete is hozzájárult a társadalmi és vagyoni különbségek kialakulásához. Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) genfi filozófus szerint a magántulajdon és a munkaerő értékének megjelenése újabb egyenlőtlenségeket teremtett az emberek között. Az *Értekezés az emberek közti egyenlőtlenségek eredetéről és alapjairól* (1754) című művében arról írt, hogy az egyenlőtlenségeknek alapvetően két fajtáját lehet megkülönböztetni: természeti és politikai.

» A természeti egyenlőtlenségeket – tehát például a szellemi, testi adottságok különbségeit – a természet alkotta meg.

» A politikai egyenlőtlenségeket – avagy a gazdagokat és szegényeket, uralkodókat és alattvalókat és így tovább – az emberek közti egyezség (társadalmi szerződés) hívta életre.

Mindebből a szocialisták arra következtetnek, hogy a föld felosztásakor egyesek jobb, míg mások rosszabb minőségű földhöz jutottak, ezenkívül sokat számított az időjárás és hogy milyen haszonnövényeket lehetett termesztetni, illetve azokra mekkora volt a kereslet. Ezek a változók mind-mind hozzájárultak a társadalmi és vagyoni különbségek kialakulásához. Azok a gazdálkodók, akiknek végül rossz szul alakult a sorsa, túlélésük érdekében kénytelenek voltak földjük egy szeletét eladni némi élelemért cserébe. Ez pedig azt okozta, hogy a következő évben még kevesebb terményük lett. Akik beleestek ebbe az ördögi körbe, elszegényedtek és kiszolgáltatottá váltak, ami függési rendszereket és végül különböző társadalmi osztályokat alakított ki. A gazdagabb falvakból idővel városok lettek, a társadalmi szerkezet pedig bonyolultabbá vált, így az emberek még inkább egymásra lettek utalva. A városok és a körülöttük lévő termőföldek összességéből monarchikus államok, birodalmak formálódtak, amelyek a még több föld és hatalom érdekében háborúkat indítottak mások ellen. Egy magyar költő, Csokonai Vitéz Mihály (1773–1805) *Az este (1794)* című költeményében ezt a folyamatot a következőképpen öntötte szavakba:

„Az »enyim«, a »tied« mennyi lármát szüle, mióta a »miénk«
nevezet élle. Hajdan a termő föld, míg birtokká nem vált, per
és lárna nélkül annyi embert táplált, s többet: mert még akkor
a had és veszettség mérgétől nem veszett annyi sok nemzetség.
Nem volt még koldúsa akkor a törvénynek, nem született senki
gazdagnak, szegénynek.”

Az i.e. 5. századi Hellaszban ütötték fel fejüket az első szocializmus-hoz hasonló eszmék – legalábbis a kommunista teoretikusok szerint. Például Spártában közös oktatást és étkezést tartottak, amit közös sporttal és hadi kiképzéssel egészítettek ki. Püthagorasz (i.e. 570–495) görög matematikus a tanítványaival egy fedél alatt élt, és amellett, hogy teljesen egyenlőnek tekintették egymást, még saját a holmijukat is közös tulajdonként határozták meg. Ezekben a gondolatokban már a későbbi anarchokommunizmus előképei jelennek meg. Platón (i.e. 427–347) görög filozófus azt tanította, hogy a legtekélyesebb rendszer az arisztokrácia és a monarchia, amiket a hierarchia tetején állók akkor tettek tönkre, amikor a közös földet felosztották az egyének között. Ezzel létrejött a timokrácia (a vagyon uralma), amit aztán az oligarchia (kevesek uralma) váltott fel, melyben a gazdagok egy kisebb csoportja gyakorolta a hatalmat a szegényebbek felett. Az ebből következő osztályharc szülte meg a társadalmi konszenzust: a demokráciát. Ez elsőre jól hangzik, viszont Platón úgy gondolta, hogy demokratikus rendszer túlzott szabadelvűsége teret engedett a néptömegekben feltörekvő zsarnokoknak is. A türannisz (zsarnoki uralom) Platón szerint

a politikai rendszerek legrosszabbika, mert az igazságosság helyébe egyetlen személy önkényessége kerül. Utópiáját és filozófiáját az *Állam* című művében fejtette ki: meggyőződése volt, hogy az emberi lélek „gondolkodói”, „indulatos” és „vágyakozó” lélekrészekből áll, melyekhez az erények kapcsolódnak. Ha ezen lélekrészek harmóniában állnak egymással, akkor az azt jelenti, hogy az adott ember jó, mértékletes, igazságos és bölcs. Az utópiáját, avagy az ideális államát is a lélekhez hasonlította: a társadalom is részekből áll, melyeknek mind megvannak a sajátos erényei. Olyan arisztokratikus utópiát vizionált, melyben a „gondolkodó rend” filozófusokból áll, hiszen ők azok, akik a legbölcsebbek és a legműveltebbek, tehát ők a legalkalmasabbak az állam irányítására; ezt követte az „indulatos rend”, azaz a bátor, magántulajdonnal nem rendelkező katonák és örök rendje; végül a „vágyakozó rend” következett, amit a kézművesek, kereskedők, földművesek és egyéb termelők alkotnak. Ha ez a három egymástól eltérő rend harmóniában áll egymással, akkor megvalósul az ideális és igazságos társadalom. Platón művében a nők egyenjogúak a férfiakkal; a gyengéket születésükkor elpusztítják; a gyermekeket elszakítják szüleiktől egyrészt azért, hogy minden felnőttre egyformán tekintsenek, másrészt, hogy minden felnőtt úgy viselkedjen valamennyi gyerekkel, mintha az a sajátja volna; a gyermekek megfelelő nevelésére pedig nagy hangsúlyt fektetnek. Platón egyébként megpróbálkozott utópiájának megvalósításával egy szicíliai városban, azonban kísérlete kudarcba fulladt.

A vallásokban is találhatóak olyan elemek, amelyek beleférnek a szocializmus és a kommunizmus elvrendszerébe. Egyes történészek úgy tartják, hogy voltak olyan zsidó szekták, amik kísérletet tettek kommunisztikus társadalmak létrehozására, sőt a termelési módjaik is nagyon hasonlítottak a primitív társadalmakéhoz. A premodern gondolkodás szerint volt idő, amikor még minden közös volt, hiszen a javakat nem az egyének termelték, hanem „az istenek adományozták” a teremtményeknek azok egyetemes boldogulására. Azonban fontos leszögezni, hogy ez a lelkiület nem az anyagi javak egyenlő elosztásától, továbbá nem is a jogi egyenlőségtől várta a társadalmi problémák megoldódását, hanem az olyan emberi erényektől, mint amilyen a mértékletesség, önzetlenség, szerezénység és az önfeláldozás. Az idő folyamán voltak olyan történészek, antropológusok, filozófusok és teológusok, akik megpróbálták bebizonyítani, hogy a vallásnak igenis köze van a kommunisztikus gondolkodáshoz: voltak, akik szerint a korai egyházatyák sérelmezték, hogy koruk emberi társadalmi teljesen elvesztették az egyenlőségbe vetett hitüket; olyanok, akik azt állították, hogy a kommunizmus azt a keresztény tanítást tükrözi, amely szerint az emberiség egy nagy csoport, melyben mindenki egyenlő, és egyedül Isten tesz majd köztük különbséget közöttük, miután eltávoztak az életből; és olyanok is, akik úgy tartották, hogy a kereszténység eredetileg a kommunizmus gyakorlata, sőt maga Jézus is kommunista volt; Engels például arra jutott, hogy az ókeresztények működése szoros párhuzamba állítható a későbbi munkásmozgalommal, hiszen mindkettő az alsóbb, elnyomott rétegek felszabadulásáért küzdött, mindkettőt üldözték, és ennek dacára később mindkettő hatalomra is került.

KÖZÉPKOR

Miután a kereszténység megszilárdult Európában, a közösségi eszme többnyire a szerzetesrendekben élt tovább. A szocialista gondolkodók szerint a valódi közösségek némelyikében feltűnt a magántulajdon elvetése; a bencések „imádkozzál és dolgozzál” jelmondata a munkát dicsőítette; a szigorú szegénységet fogadó ferencesek pedig tanításaikba foglalták a szolidaritást és az esetleges segítségét. Hasonló lélekület jellemezte a templomosok életvitelét is, melyet Clairvaux-i Bernát (1090–1153) így méltatott:

„Kerülnek minden felesleges ruházatot és különleges ételt, beérik azzal, ami szükséges. [...] Egy családot alkotnak, saját vagyonuk nincs, és ügyelnek, hogy a béke kötelékében megtartsák a szellem egységét. Azt mondhatnánk, hogy egy a szívük-lelkük, olyannyira, hogy senki nem a maga feje után megy, hanem feljebbvalóját követi. [...] Nem tesznek különbséget személyek között, a különbség érdem szerint; és nem a nemesi vér szerint mutatkozik meg. Megfontoltságban vetekednek, hordozzák egymás terheit, így töltve be Krisztus törvényét.”

A középkorban megjelenő egalitárius eretnekmozgalmak az Egyház ellen fordultak, lévén hogy megítélésük szerint a katolicizmus letért az eredeti krisztusi útról. A 12. században a *katharok* (dél-franciaországi gnosztikusok) fellázadtak az Egyház ellen és egyenlőséget hirdettek, majd Pierre Valdès (1140–1218) francia prédikátor és a *valdensek* (lyoni szegények) apostoli szegénységet fogadtak, valamint tagadták a papság szükségességét és keresztényellenesnek ítélték a halálbüntetést. A 14. században Fra Dolcino (1250–1307) prédikátor és a *dolciniánus mozgalom* kiállt a női egyenjogúság mellett, mi több kérdőre vont a egyházi hierarchiát, elvetette a magántulajdont, követelte a feudalizmus felszámolását, ráadásul még egy új egalitárius társadalom létrehozásán is fáradoztak. Azt vallották, hogy vissza kell térni az őskereszténységhez, ahol az emberek alázatban és szegénységben élnek, nem pedig a lelket megrontó gazdagságban. A 15. században a *Szabad Szellem Testvérei* nevű eretnekmozgalom tanításai is elterjedtek, így például az általuk hirdetett erkölcsi relativizmus, mely szerint csak az a „bűn”, amit annak érzünk. Jan Hus (1359–1415) cseh pap is megismerkedett a szabad szellemmel és az angol John Wycliffe (1320–1384) vallásújító teológus tanításaival, majd harcba szállt a klérussal, és minden olyan hittételt elítélt, amit a *Biblia* nem említ. Miután máglyán elégették; Bohemia (Csehország) területén az alsóbb társadalmi osztályok által kitört a huszita forradalom (1419–1434), melynek legradikálisabb tagjai azért küzdöttek, hogy az Egyháztól és a papságtól elkobozzák a világi javakat, továbbá követelték a kereszténység visszatérését az apostoli szegénységre.

Bár a rabszolgák és parasztok fellázadására már az ókorban is volt példa, de az „osztályharc” csak a késő középkorban kezdett nagyobb méreteket ölteni, mivel a hierarchia alján lévő emberekre egyre nagyobb nyomás nehezedett: az újabb és újabb hadjáratok költségeit az uralkodók igyekeztek a jobbágyokra hárítani,

ezért az adók megnövekedtek, az elszegényedés pedig sokszor éhínségekhez vezetett. A gazdasági válságokat tovább tetézte a fekete halál (pestisjárvány), a már korábban említett keresztény rendek és szekták széles körben terjedő tanításai, nem utolsósorban a protestantizmus nyomán fellángoló vallásháború, ami felbátorította lázadó parasztságot is.

ÚJKOR

A 16. század elején bukkantak fel a radikális reformáció képviselői, mint például egyes *anabaptista* (újrakeresztelő) csoportok, melyek eszméi inkább mondhatók világi vagy népi jellegűnek, mintsem konkrétan vallásinak. Számtalan irányzata volt, így olyan is, ami mai értelemben vett szocialista nézeteket vallott: eltörölte volna a magántulajdont és a kiváltságos (papi, nemesi) rendeket; követelte az állam és az egyház szétválasztását, valamint az egyházon belüli hierarchia megszüntetését. Thomas Müntzer (1488–1525) német Ágoston-rendi reformátor élete utolsó két évében kapcsolatban állt ezekkel a radikális anabaptistákkal, amelyek egyetértettek abban, hogy egy olyan társadalmat kell kialakítani, melyben nincs nemesség, papság, uralkodó és magántulajdon sem.

Az észak-franciaországi Jacquerie-felkelés (1358), vagy akár Wat Tyler (1341–1381) parasztlázadása nem csupán a növekvő adók, a kárpótlás nélküli fizetésre kényszerítés és az éhínség ellen tört ki, mert a lázadók között sokan a születési előjogok eltörlését is követelték, mondván, a kiváltságosok már nem tesznek eleget feudális kötelezettségeiknek, és nem tudják megvédeni az embereket sem. A német parasztháború (1524–1525) több legendás alakot is felvonultatott: ilyen volt a már említett Thomas Müntzer, a vaskezű Götz von Berlichingen (1480–1562), vagy a fekete sereget toborzó Florian Geyer (1490–1525), akinek tetteit később mind a nemzetiszocialisták, mind a kommunisták megénekeltek. Ezeknek a harcoknak a szörnyűségeit jól jellemzi, hogy a kezdetben még a parasztok pártját fogó Luther Márton (1483–1546) német reformátor, értesülve a felkelők kegyetlenkedéseiről, később többször is a romboló és pusztító parasztok és munkások megtorlására szólította fel a nemeseket.

Az **egalitarizmus** (egyenlőségelv) a szocialisták perspektívájában társadalmi egyenlőséget jelent, amit mind a konzervatívok, mind a liberálisok elutasítanak. A liberálisok egyedül az „esélyegyenlőség” elvét vallják, amit a szocialisták teljes mértékben elutasítanak, mivel szerintük az csak arra jó, hogy a legrátermettebb, legerősebb egyének éljék túl. Képzelnünk el egy olyan világot, ahol az állam mindenkinek megadja az esélyt arra, hogy matematika professzor legyen, viszont sokan nem rendelkeznek jó matematikai képességgel ahhoz, hogy azzá váljanak. Ehhez hasonlóan, a liberálisok szabadpiaci kapitalizmusa mindenkinek megadja az esélyt arra, hogy gazdaggá váljon, de nem lesz mindenki az, hiszen az üzleteléshez, kereskedéshez is szükséges az ambíció és a vele született tehetség. A szocialisták úgy gondolják, hogy a társadalmi egyenlőség az igazságosság és a méltányosság pártján áll, ellenben a kapitalizmussal, ami az egyik legnagyobb igazságtalanság a feudális rendszerek után. Ezt azzal magyarázzák, hogy a kapitalizmus felélénkítette az olyan nem természetes emberi tulajdonságokat, mint a

„versengés iránti vágy” és a „szélsőségesen önző magatartás”, amik a társadalom egyenlőtlenségeit okozzák. Félreértés ne essék, a szocialisták nem gondolják azt, hogy az emberek ugyanolyanok, és azt sem, hogy azonos veleszületett készségekkel rendelkeznek. Azt szeretnék, hogy a társadalom mindenkit egyenlő bánásmódban részesítsen, vagyoni helyzetétől, származástól, vallástól stb. függetlenül. Úgy gondolják, amennyiben az emberek egyenlő társadalmi körülmények között élnek, akkor másképpen viszonyulnának egymáshoz: például érdemes megfigyelni, hogy azokban az iskolákban, ahol kötelezően uniformist (egyenruhát) kell viselni, a gazdag családból származó diákok könnyebben alakítanak ki kapcsolatokat a szegényebbekkel, és vice versa. Tehát vallják, hogy az egyenlőség görbülékenyebben alakítja ki az empátiát és a más emberekkel való azonosulást, javítva a társadalmi szolidaritást és csökkentve a konfliktusokat.

Thomas More (1478–1535) vagy magyarul Morus Tamás élete utolsó szakaszában VIII. Henrik (1491–1547) angol király titkáraként és tanácsadójaként dolgozott; majd 1529-ben lordkancellárrá vált. A hírhű katolikus Morus a politikai pályafutása mellett írással is foglalkozott, legkiemelkedőbb műve pedig az *Utópia* (1516) volt. Az „utópia” kifejezést a görög *ou-topos* (seholhely) alapján alkotta meg, ami valószínűleg arra utalt, hogy az általa felvázolt ideális állam pusztán a képzelet szüleménye. Írásában szembeállította egymással a létező európai államokat és saját kommunisztikus utópiáját, főként a társadalmi berendezkedés tekintetében. Mivel Morus a szociális problémák elsődleges okozójának a magántulajdont vélte, egy köztulajdonon alapuló rendszert vizionált a platonizmus, a humanizmus és a kommunisztikus eszmék összeegyeztetésével. Tehát az *Utópiában* nincs magántulajdon – még saját ruha sem –, kizárólag kollektív tulajdon létezik: az emberek a házakat, lakóhelyeket bizonyos időközönként sorshúzással cserélik egymás között; mindenki annyit tesz bele a közösbe, amennyit megtermelt, és csakis annyit vesz ki, amennyire szüksége van –, tehát nincs pazarlás; nem létezik öröklött hierarchia; nincs pénz; jogilag mindenki egyenlő; csak választással lehet tisztséghez jutni stb. Morus ideális társadalmát megvalósíthatatlannak tartják, hiszen könyvében voltaképpen az ember valódi természetét írta felül, így például nincs irigység, vagyakozás az anyagi javakra, mohóság, sem önzőség, ezenfelül semmilyen általános, negatív emberi jellegzetesség, amik gátolhatnák egy ideális rendszer megteremtését. Külső szemmel Morus szigete olyan, mint egy börtön, lévén hogy senki sem hagyhatja el azt, sőt a lakosság életét szigorú szabályok korlátozzák. Sehol-sziget egy olvasó számára disztópiának tűnhet, ugyanakkor nem szabad megfeledkezni arról a tényről, hogy egy utópia mindig szubjektív. Ami Morus számára ideális, valószínűleg másnak kevésbé vagy egyáltalán nem az. Számos műve mellett az *Utópia* az, amely önálló műfajt teremtett, azonfelül számos későbbi szocialista gondolkodót inspirált.

Tommaso Campanella (1568–1639) itáliai domonkos rendi szerzetes azzal vált híressé, hogy szembeszállt Arisztotelész munkásságának tekintélyével, és többek közt emiatt tartóztatta le a Római Inkvizíció. A huszonhét évig tartó rabsága alatt írta meg legtöbb művét, így a *Napállam* (1602) című utópiáját is, melyben egy

olyan társadalmat vázolt fel, amit Platón *Allama* és Atlantisza ihletett, de természetesen nagy hatással volt rá Morus *Utópiája* is. A Campanella által vizionált ideális sziget Trapobana (a mai Sri Lanka) volt, melynek lakosai Indiából menekültek a zsarnokok és a bűnözők elől. A sziget gondosan megtervezett városa egy hegyre épült, melynek csúcsán egy palota állott. Campanella különösen érdeklődött az asztrológia iránt, ezért nem csoda, hogy a képzelt városának minden részlete összhangban állt a kozmosszal. Napállam államformája egyszerre volt monarchia, oligarchia és demokrácia, vezetői pedig papok voltak. A város legelső embere Nap volt, akit a lakosok csak „Metafizikus” néven illettek. Ő volt Isten földi helytartója – hasonlóan a pápához –, és rendelkezett három segítővel: Hatalom, aki háborús ügyekért; Bölcsesség, aki a tudományért és művészetért; valamint Szeretet, aki a gyarapodásért és létfenntartásért felelt. A „Nap” természetesen nem egy ember neve, hanem egy tisztség, amit csak választás útján lehet betölteni; egy személy csak addig töltheti be ezt a pozíciót, amíg nem jön helyette egy műveltebb és bölcsőbb ember, aki alkalmasabb nála. Ebben az államban mindenki teljesen egyenlő, nem létezik magántulajdon, sem saját gyermek vagy feleség. Mivel a vagyon közös, nincs öröklés, önzés, bűnözés, konfliktusok, versengés, kizárólag a közösség iránti szeretet és boldogság. Campanella Arisztotelésszel szemben nem tartotta semelyik foglalkozást sem hitványnak; szerinte mindenki munkája ugyanannyira értékes, és csak egyetlen dolog számít megvetendőnek: a semmittevés. Talán a legérdekesebb a Napállamban, hogy Campanella Platónra támaszkodva olyan rendszert írt le, melyben a gyermekek és a nők is közösek, a nemi aktusok pedig szigorú szabályok alá esnek. A felügyelők dolga azt megállapítani, hogy egy férfi alkalmas-e a nemzésre, és azt, hogy kivel közösülhet, sorshúzással döntenek el. Amellett, hogy a paráználkodás és a szodómia szigorúan tilos, a hivatal határozza meg a szeretkezések idejét, melyben az asztrológiát hívják segítségül, azonfelül a közösülni kívánó feleket előtte és utána is szigorúan ellenőrzik. A szeretkezéshez meg kell felelni, így egészségesnek és fizikailag tökéletesnek kell lennie a feleknek. Furcsának tűnhet, de a gyermeknemzéssel kapcsolatos szigorú célja tulajdonképpen a fajnemesítés volt. Campanella utópiája akármiennyire is bizarr, később mind a marxisták, mind a nemzetiszocialisták megbarátkoztak vele: míg a náci eugenika, addig a marxisták a pedagógia segítségével akarták megteremteni az emberfeletti embert. Campanella műve több tekintetben is eltért a hagyományos keresztény világértelmezéstől: állította, hogy nincs menny és pokol, se „keresztény Isten”; hiszen a világ oly nagy, oly sok vallás megfér benne; logikátlanak gondolta azt, hogy egyedül a keresztény emberek üdvözülhetnek, mindenki más pedig majd pokolra kerül. A Napállamban például amellett, hogy az emberek keresztény módon élnek, nem játszik szerepet a hittérítés, a kereszt szimbólum, a szentháromság és minden más, ami a keresztény egyházakhoz köthető. Utópiájában tehát egy „lecsupaszított kereszténység” jelenik meg; ami modellt nyújthat a kereszténységen kívül más kultúrának és vallásnak is. Meggyőződése volt, hogy Jézus erkölcsi útmutatása egy alapmodell, amelynek nem szabad egyetlen vallásra lekorlátozódnia, hanem igenis ki kell terjeszteni az egész világra.

Európában gőzerővel haladt a hitújítás mozgalma, amit olyan gondolkodók indítottak el, akik a római katolikus egyház megreformálására törekedtek. Ezt nevezzük „protestálásnak” – avagy tiltakozásnak a pápasággal szemben –, amire az Egyház a keresztény egység megőrzésének érdekében ellenreformációval válaszolt. Mi az összefüggés a reformáció és a modern szocializmus között? Az, hogy a modern szocializmus számára kifejezetten rokonszenvesek a radikális reformáció törekvései: többek közt a lázadás a hatalom, a társadalmi és egyházi hierarchia ellen, valamint a „forradalmi” visszatérés sürgetése az öke-resztény egyenlősítő elvekhez. Ebben az időben öltött testet a radikális egalitarizmus az angol *levellerek* (egyenlősítők) mozgalmában, akik a vallás- és szó-lásszabadságért, a szavazati jogokért, a nemesi kiváltságokért és a monarchia eltörléséért küzdöttek. A *levellereknek* fontos szerepük volt az angol polgárhá-borúban (1642–1651), majd a dicsőséges forradalomban (1688), amit a szocialista történelemírás az újkor kezdeteként tart számon, ugyanis szerintük ekkor került a politikai hatalom a régi nemességtől fokozatosan a burzsoázia kezébe – bár valójában ez a folyamat már sokkal korábban elkezdődött. Érdekességgéppen megemlíthető John Donne (1572–1631) angol költő is, aki az *Ajtatosságok fontos alkalmakra* (1624) című esszéjében olyan kollektivistá gondolatokat fogalmazott meg, amire a szocialisták mai napig gyakran hivatkoznak:

„Senki sem különálló sziget; minden ember a kontinens egy darabja, része, a szárazföld egy darabja; ha egy göröngyöt mos el a ten-ger, Európa lesz kevesebb, éppúgy, mintha egy hegyfokot mosna el a tenger, vagy barátaid házáat, vagy a te birtokod; minden halállal én is meghalok, mert ha te meghalsz, kevesebb leszek kevesebb, mert egy vagyok az emberiséggel; ezért hát sose kérdezd, kiért szól a harang: érted szól.”

A **kollektivizmus** a latin *collectiva* (közösség) szó alapján megalkotott társadalomelméleti irányzat, ami lényegében az individualizmus ellentéte. Tágabb értelemben egy kollektivistá személy a közösség törekvéseiben nagyobb értéket lát, mint az egyén önérdekén alapuló törekvésekben. A szocialisták hisznek abban, hogy az embereket – mint „társadalmi lényeket” – egyesíteni kell, és minden egyes felmerülő problémánál a közösség erejére kell támaszkodni. Állítják, hogy az „egyén” és a „társadalom” elválaszthatatlanok egymástól, éppen ezért az embereket nem szabad egymástól teljesen különálló egyénekként kezelni. Az egyéneket egyedül azon társadalmi csoportok alapján lehet megérteni, amelyben élnek és nevelkedtek. Ez alapján jól látható, hogy a kollektivisták abba hisznek, hogy az emberi viselkedést a nevelés formálja, nem pedig a természet. E gondolat alapján születtek az utópista koncepciók: olyan világokat vizionáltak, ahol a természetükben megváltozott emberek egymásra támaszkodva, közösen egy jobb, ideálisabb társadalmiakat alakítottak ki. A szocialisták szerint tehát az emberek inkább együttműködő természetűek, mintsem egymással versengők; amennyiben az utóbbi lenne igaz, úgy társadalmak sem alakultak volna ki, hiszen akkor minden egyén egymással szemben állt volna.

Az együttműködő természet egyértelműen egy állati ösztön, lévén hogy a túlélés érdekében az emberek is összedolgoznak, empátiát mutatnak egymás felé, kötelekeket alakítanak ki, szeretetet és önfeláldozást tanúsítanak. Tehát az emberi faj úgy volt képes fennmaradni, hogy kölcsönösen megsegítették egymást: minden ember más-más képességekkel és gyengeségekkel rendelkezett, így, amikor összefogtak, remekül kiegészítették egymást. Ez már akkor is így működött, amikor még nem léteztek anyagi javak és pénz, ami arra engedti következtetni a szocialistákat, hogy nem csak materiálakkal lehet ösztönözni, hanem erkölcsi értékekkel is. Tehát az embereket azzal is boldoggá lehet tenni, ha a közösség tagjai elismerik munkájukat, amellyel hozzájárultak a közös megteremtéséhez vagy fenntartásához; valamint azzal is, ha segítséget nyújtanak nekik pusztán szíveségből, rokonszenvből vagy felelősségérzetből.

A 18. század Francia Királyságának szellemi életében már a feudalizmus és az abszolutizmus felszámolásának szorgalmazása, valamint a társadalom és az egyház kritikája játszotta a főszerepet. Bár a többség nem rendült meg vallásos hitében, a kritikus gondolatok mégis a deizmus és az ateizmus fellendülését okozták, amelyhez többek közt az enciklopédisták munkássága is hozzájárult. Ők voltak azok, akik részt vettek az *Enciklopédia*, avagy a természettudományok, a bölcsélet és a mesterségek magyarázó szótára (1751–1772) kötetének elkészítésében. A francia felvilágosodás legismertebb alakjai is dolgoztak a művön, akiknek alapeszméje az volt, hogy véget kell vetni a babonák korának, helyette innentől kezdve az általános emberi tudásért kell küzdeni. A deizmus és az ateizmus bizonyos mértékig összefonódott a materialista szocializmussal, ám elsősorban nem filozófiai, hanem tak-tikai okokból: sokan ugyanis akként gondolkodtak, hogy az Egyházzal szemben sokkal eredményesebben lehet harcolni abban az esetben, ha nem csak az egyházi intézményeket, hanem magát a teizmust is elutasítják. Ezért alakult úgy, hogy míg a nyugati világban – ahol az Egyházra történelmi okokból elnyomó hatalom-ként tekintettek – a szocialisták többsége deista vagy ateista, addig a latin-amerikai vagy az arab szocialisták teisták lettek, hiszen az utóbbinál a vallásnak sokkal pozitívabb társadalmi megítélése volt, mert az nem az elnyomást, hanem a fel-szabadulást jelképezte. Ebben az időben új kommunisztikus elképzelések születtek meg: Gabriel Bonnot de Mably (1709–1785) francia író által, aki támogatta a magántulajdon eltörlését, mondván, antiszociális és egoistává teszi az emberé-ket, sőt bírálta a nemesi kiváltságokat és az öröklött vagyont is. Étienne-Gabriel Morelly (1717–1782) francia filozófus *A természet törvénykönyve* (1755) című mun-kájában azt írta, hogy minden társadalmi és erkölcsi probléma a magántulajdon-ból következik, ezért olyan együttműködési rendszert vázolt fel, melyben min-denki csak annyit vehet ki a közösségből, amennyire szüksége van, mi több még a magánszemélyek közötti kereskedelmet is megtiltotta volna.

A francia forradalom (1789–1799) során testet öltöttek a modern politikai esz-mék: a liberalizmus eltiporta az abszolutista és feudalista rendszert, de az alsó tár-sadalmi osztályok számára nem hozott változást. Ez volt a reakciók és a tőkésék harca, melyből a proletariátus lényegében teljesen kiszorult. A liberálisok csak a saját nemzeti, polgári és kapitalista érdekeiket képviselték, ezért még a forradalom alatt

meg tudtak erősödni az olyan radikális demokratának és szocialistának tekinthető politikai csoportok, mint például a *Cordelier Klub* és az 1793 utáni *Jakobinus Klub*. A jakobinus Maximilien de Robespierre (1758–1794) az egész országban ismertté és támogatóttá vált, követőit pedig „robespierreista” néven illették. Egy másik jakobinus, aki csak Párizsban volt népszerű, Jacques Hébert (1757–1794) ideológiája (hébertizmus) ennek ellenére a későbbi blanquistákra is óriási hatással volt, annyira, hogy Hébert szellemi utódaiként tekintettek magukra. Miután a jakobinus terror (1793–1794) korszaka végét ért, és a liberálisok újra magukhoz vették a hatalmat, François Noël Babeuf (1760–1797), vagy más néven Gracchus Babeuf volt az, aki megteremtette a modern kommunizmus alapjait: teljes társadalmi és vagyoni egyenlőséget hirdetett, eltörölte volna a magántulajdont és az örökösödést, elutasította a múltba visszavágyódó, utópista elképzeléseket stb.

IDEOLÓGIÁK KORA

A 19. század első felében az európai nagyhatalmakban az ipari forradalom (1760–) alatt a kapitalizmus rákényszerítette a vidéki agrármunkásokat és állattenyésztőket, hogy a városba költözzenek, és ott boldoguljanak tovább. Ez annak volt köszönhető, hogy a gépi technológiák fokozatosan kiváltották az emberi munkaerőt, így egyre kevesebb dolgozó kézre volt szükség. Ezután jelent meg az első komolyabb munkásmozgalom: a brit *ludditák* (géprombolók) az emberi munkaerőt kiváltó gépekben és az iparosodásban látták a társadalmi problémák forrását. Ők már szakszervezetekben és a munkások érdekvédelmi szövetségeiben gondolkodtak, de a sztrájkot, a szabotázszt, sőt a nyílt fegyveres harcokat és egész gyárak lerombolását is helyeselték, amennyiben ezek a munkások érdekeit szolgálták. Bár a nép körében óriási támogatottságuk volt, mozgalmukat a hatalom sikeresen elfojtotta. Mindazonáltal követeléseik fennmaradtak, és ezeket később a demokratikus szocialistának tekinthető *chartista mozgalom* vitte tovább, jogegyenlőségi igényeikkel és demokratizmussal kiegészítve.

A század első felében jelentek meg az utópista szocialisták is, akik felvázolták az általuk ideálisnak tartott rendszert. Robert Owen (1771–1858) brit szocialista teoretikus az amerikai Indiana államban kommunákat hozott létre híveivel, ahol ideális társadalmi modellekkel kísérleteztek; Charles Fourier (1772–1837) francia filozófus néhány ezer fős mintaközösségek alapítását ösztönözte, amiket „falanszter” néven emlegetett; Saint-Simon (1760–1825) francia gondolkodó *Az új kereszténység* (1825) című művel egy, a vallásra alapozott ipari szocializmust dolgozott ki stb. Ebből jól látható, hogy ez a század volt a kommunisztikus ideológiák mennyországa; a különböző nemzetiségű teoretikusok tudatosan elkezdtek megszervezni eszmerendszerüket, felkutatva, tanulmányozva és önmagába integrálva a társadalomban jelenlévő szociális elképzeléseket és törekvéseket.

Az európai forradalmak (1848) kitörése közben megjelent Karl Marx (1818–1883) és Friedrich Engels (1820–1895) által *A Kommunista Párt kiáltványa* (1848), melynek tartalma a későbbiekben szilárd keretet adott a marxizmusnak és az abból kifejlődő egyéb más „tudományos szocializmusoknak”, melyek lényege, hogy teljesen ellentétben állnak az utópizmussal. A gyorsuló ütemű techni-

kai fejlődés megdöbbenő termeléstöbbletet eredményezett, ami nemcsak hirtelen népességrobbanáshoz vezetett, de addig még soha nem látott mértékű szegénységhez és nyomorhoz is. A társadalmi osztályok közti szakadék hatalmasra nyílt, a kiszolgáltatottság normává vált, az ipari kapitalizmus pedig kíméletlenül bánt a minden tekintetben nincstelen munkások tömegeivel. A villámgyors népességyaradás során rengeteg gyermek született, akiket könnyedén ki tudtak használni az iparosok, hiszen a gyerekek nem tudták megvédeni az érdekeiket, könnyen befolyásolták őket, továbbá választási lehetőség hiányában a legjelentéktelenebb pénzösszegekért is hajlandók voltak dolgozni. Így lettek a gyerekek a legolcsóbb munkaerő, akik a felnőtteknek járó bér 10–20%-át kapták; de az sem volt ritka, hogy csak szállásért és ételért gürögtek. A tiltakozások ellenére az 1800-as évek közepéig az Egyesült Királyság csak elvétve hozott intézkedéseket védelmükben, így a tarthatatlan szociális helyzet és a nagyvállalatok által ellehetetlenített kormány tehetetlenségei megalapozták a tőkésekkel szembeni ellenszenvet, ugyanakkor a munkásokkal való szolidaritás érzését is.

Az **osztálypolitika** a szocialisták sajátossága, bár mindegyikük más-más módon viszonyul az osztálykérdéshez. Abban viszont egyetértenek, hogy a társadalmi megosztottságokról és egyenlőtlenségekről elsősorban a felső osztályok tehetnek. A szocialisták általában háromféle álláspontot képviselnek: osztályegyenlőséget, osztálynélküliséget vagy osztályegyüttműködést. Az osztályegyenlőséget azok vallják, akik szerint, amennyiben minden osztály egyenlővé válik, megszűnnek a társadalmi problémák, és az ember végre tovább fejlődhet. Az osztálynélküliség pedig a marxisták sajátossága, mely elképzelés szerint kétféle osztály létezik: a tulajdonosok osztálya (burzsoázia) és a termelők osztálya (proletariátus). Szerintük a két osztály között folyamatosan osztályharcok dúlnak, és ez egészen addig így is marad, amíg a proletariátus egy forradalom által meg nem dönti a kapitalista rendszert. Persze vannak olyan szocialista eszmék is, amelyek az előző kettő közül egyiket sem pártolják; ők a társadalmi osztályok közötti együttműködésben és harmóniában hisznek.

FRANK ROBIN

BABEUFIZMUS

A babeufizmus (vagy babeufi kollektívizmus) egy gazdaságilag és kulturálisan szélsőbaloldali ideológia, melynek képviselői a francia forradalom (1789–1799) alatt tevékenykedő agrárparaszság és a munkásság körébe tartoztak. Általában ezt az eszmerendszert tartják a modern kommunizmus előfutárának, lévén hogy osztály nélküli társadalmat, kollektívizálást szorgalmaz, és az iparosodás előtti állapotok visszaállítását tűzi ki célul. Filozófiája szerint fel kell számolni az emberek azon vágyát, hogy minél gazdagabbak és hatalmasabbak legyenek másoknál, és akkor minden társadalmi probléma magától megoldódik. A babeufizmus az első olyan modern kommunizmus, ami nem utópizmus, mivel nem a leendő társadalom milyenségén töpreng, hanem a rendszer gyökeres megváltoztatására irányuló harc megszervezésére koncentrál.

A BABEUFIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

François Noël Babeuf (1760–1797) vagy ismertebben Gracchus Babeuf egy szegény, francia családban született Saint-Quentin város közelében. Családja meglehetősen rossz körülmények között élt, nem beszélve arról, hogy lakóhelyük közelében szinte mindennaposak voltak a parasztlázadások a kenyérhiány és az ipari forradalom (1760–) hatására átférmálódó mezőgazdaság miatt. Politikai nézetei akkor fejlődtek ki, amikor úrbéri ellenőrként dolgozott, ami annyit jelent, hogy megbízói számára (nemesek és papok) nyújtott segítséget a feudális jogaik érvényesítésében. Ez idő alatt ismerkedett meg a parasztnak gondjaival, melynek hatására állt a kiváltságosok pártjáról, és ettől fogva haláláig a parasztnak ügyeit képviselte.

Az 1780-as években szabadidejét olvasással és írással töltötte; ekkortájt találkozott először a kommunisztikus eszmékkel és számtalan szociálisan érzékeny gondolkodó munkásságával, melyek arra ösztönözték, hogy kidolgozza saját eszmerendszerét. Babeuf gyakran kritizálta a felvilágosodás gondolkodóit, amiért azok nem eléggé radikálisok, és túlságosan hajlanak az olyan konszenzusok felé, mint amilyen az alkotmányos monarchia. Bár például Rousseau munkássága elnyerte tetszését, de a múltba való visszavágyódása és primitívizmusa nem fogta meg. Babeuf világnézete legfőképpen a „föld” köré épült, mondván, az a legalapvetőbb termelőeszköz, így tehát annak van a legnagyobb szerepe a társadalom gyökeres átférmálásában. Érdekes, hogy a 18. század

végén a legnagyobb rendszerellenes gondolkodók főleg nagytőkés liberálisok voltak, ezzel szemben Babeuf olyan témákat feszegetett, amelyek bőven meghaladták korát, és valószínűleg emiatt nem tudott nagy sikereket elérni. Ő nem konkrétan a feudalizmus és az abszolutizmus felszámolására törekedett, mert fejben már jóval előrébb haladt az időben, és jellemzően a nagytőkés réteget kezdte ostromozni, akik akkor még csak vágyakoztak a hatalom megragadásáról. Babeuf úgy vélte, hogy az éppen férmálódó tőkegazdaság és a gépesítés az, ami munkanélküliséget okoz a vidékeken – ez pedig a szegényparaszságot kiszolgáltatottá teszi, és végül embertelen nyomorba taszítja.

A francia forradalom (1789–1799) kitörésekor Babeuf azt vallotta, hogy a forradalomnak nincs semmi értelme akkor, ha a nép nem ismeri az őket megillető jogokat; ezért a legelső feladat az, hogy el kell kobozni az Egyház vagyonát, amit olyan tanítókra kell költeni, akik megismertetik az emberekkel a felvilágosodás eszméit. Babeuf 1790-től kezdett politizálásba, sőt még Roye városának tanácsába is beválasztották, melyben számtalanszor felszólalt a monarchia és a hűbéri jogok megszüntetéséért, valamint a köztársaság bevezetéséért, továbbá bírálta a tőkefelhalmozó, szociálisan érzéketlen vagyonosokat. Radikalizmusával hamar felhívta magára a figyelmet: politikai ellenfelei „anarchistának” bélyegezték, ami akkoriban bűnnek számított. Egy időre börtönbe került, de mivel számos más radikális szocialista és liberális nemes is mellé állt, szabadon engedték. 1791-től újságíróként tevékenykedett, és nyíltan állást foglalt a szerencsétlen és nyomorúságos helyzetben élő kisemberek mellett, ezenfelül a hűbéri rendszer és a szerzetesség ellen buzdított, mellyel azonnal kivívta a politikai elit haragját, akik egy időre megint börtönbe zárták. A megtorlások cseppet sem aggasztották, mert amint szabadon engedték, ott folytatta tovább, ahol abbahagyta: felforgató tevékenységet űzött, melynek legfőbb célja a figyelemfelkeltés volt. Ennek az lett a vége, hogy a következő alkalommal húsz év börtönre ítélték, ezért Párizsba kellett menekülnie.

1793-tól ismerkedett meg a párizsi munkások életkörülményeivel, ami további változásokat hozott világnézetében. Eddig jóformán csak a vidéki parasztság érdekeit képviselte, de ettől fogva már a városi munkásosztály igényeit is figyelembe vette. Ekkor már úgy gondolta, hogy a társadalmi problémákat egyedül a szegények gazdagok ellen vívott harca oldhatja meg. Miután a *Jakobinus Klub* bal szárnya, avagy a radikálisok magukhoz ragadták a hatalmat, majd kivégeztették politikai ellenfeleiket, megkezdődött a jakobinus terror (1793–1794) korszaka, amit Babeuf teljes válszélességgel támogatott, egészen addig, amíg 1794-ben a szegényparasztnak és a munkások ellen nem fordultak, akiket szimplán csak „vészetteknek” tekintettek. Mivel a jakobinusok nem voltak képesek megbirkózni a tőkés hatalmával, a forradalom megakadt, és elvesztették tömegbázisukat, ami végül a bukásukhoz vezetett; a liberálisok puccsot hajtottak végre, kivégeztették a jakobinus politikusok túlnyomó részét, majd azt a tőkés nagypolgárságot képviselő politikát kezdték folytatni, amit a *Gironde* frakció 1793-ig képviselt. Babeuf ezt az időszakot különféle börtönökben töltötte, és bár eleinte támogatta a jakobinusokat, a bennük való csalódás

hatására már a liberális puccsot is üdvözölte, mert ennek köszönhette, hogy életben maradt, ugyanis a jakobinus terror őt is „veszítettnek” ítélte. Később még azt is belátta, hogy a terror utáni liberális politika végső soron még jól is jött a szegény, tulajdon nélküli embereknek – de azért nem volt elragadtatva tőlük sem. Annyira nem, hogy azt vallotta, a jakobinusok zsarnoksága után nem enyhülés, hanem egy újabb zsarnokság következett. A liberálisok olyan politikát folytattak, ami mindkét oldalt odacsapott: a tőlük politikailag jobbra (monarchisták) és balra (radikálisok) lévőket is egyaránt üldözni kezdték, mi több betiltottak minden olyan szervezetet, amelyeknek köze lehet bármelyik általuk elfogadhatatlannak vélt eszméhez.

1795-től a monarchista reakciók támadást indítottak a fennálló rendszerrel szemben, ezért a liberálisok patrióta szólásokkal kvázi honvédő háborúra szólították fel a lakosságot. Közben Babeuf-öt kiengedték a börtönből, aki újból nekilátott rendszerellenes publikációkat írni, amiért nem meglepő módon elítélték és börtönbe zárták – egyébként hozzá hasonló gondolkodókkal együtt. Ebben az időszakban írta meg a *Plebejus kiáltvány* (1795) című írását, amelyben az éppen szárnyait bontogató kapitalizmus működését foglalta össze, és elutasította a rendszer elleni félmegoldásokat (reformokat), továbbá kijelentette, hogy a munkásság és a parasztság önmagában semmit sem ér, ha nem hajlandóak összefogni. Ezután jött létre az az illegális szervezet, amit csak *Egyenlők Összeesküvése* néven emlegettek. Miután megjelent a kiáltvány, elfogató parancsot adtak ki Babeuf ellen, akire a rendfenntartók beépített ügynökei találtak rá. Kivégzésére 1797 tavaszán került sor; társait pedig kiutasították az országból.

A 19. században a babeufizmus gazdasági kollektívizmusát és a robespierrézizmus republikánizmusát Philippe Buonarroti (1761–1837) olasz író és utópista szocialista terjesztette el, így a neobabeufisták között tovább élhetett Babeuf eszméje. Követői még az 1848-as forradalmakban, valamint Louis-Auguste Blanqui (1805–1881) francia kommunista harcaiban is megjelentek. Mindezek ellenére Babeuf gondolatai nem váltak népszerűvé, éppen amiatt, mert nem volt kiforrott eszmerendszer ahhoz, hogy bárki is átvegye azt; ugyanakkor inspirációt nyújtott számos új, kommunisztikus ideológia létrehozásában.

A BABEUFIZMUS FŐBB ESZMÉI

A **köztársaság** államformájának bevezetését szorgalmazták, de nem annak liberális változatát, amit tulajdonképpen csak a „tőke köztársaságának” neveznek. Szerintük egy valódi köztársaság azt az emberi közösséget jelenti, amelyben már megszűnt a kizsákmányolás – ezt pedig a gazdagok és a szegények közötti osztályharc fogja megteremteni. Babeuf úgy gondolta, hogy ennek a rendszernek az egyenlőségen kell alapulnia, de ezalatt nem a liberálisok törvény előtti egyenlőségére, hanem a vagyoni egyenlőségre gondolt. Az ennek elérésére tett első lépés a tulajdon teljes megszüntetése lenne; majd az új közösségelvű társadalomban mindenki megkapná a létfenntartáshoz szükséges minimumot, de semmivel sem többet, mert a többletszerzés azt jelenti, hogy valaki mástól el kell venni.

Az **egyenlő jövedelem** bevezetését elengedhetetlennek tartják ahhoz, hogy a fényűzés és a nagytőkés életmód megszűnjön. A babeufisták úgy vélik, hogy a tőkefelhalmozás az ember erkölcsi romlásához vezet; ezért akarják, hogy legyen mindenki egyenlő, mert akkor nem lehet senkinek sem magántulajdona, tehát az emberek nem lehetnek gazdagabbak vagy szegényebbek a másikinál. Babeuf úgy vélte, ez akkor valószínűsíthető meg, ha mindenki szigorúan egyenlő jövedelemmel rendelkezik, hiszen a szegénység nem szüntethető meg a gazdagság felszámolása nélkül.

A **kollektívizálás** mellett érvelnek; és osztják Rousseau azon gondolatát, miszerint „a föld senkié, a gyümölcs mindenkié”; ugyanakkor nem értenek egyet azzal a kijelentésével, hogy az emberek közti társadalmi szerződés „a jólét biztosítója”, éppen ellenkezőleg: azoknak kedvezett, akik a javak többségét birtokolták. A megoldás az lenne, ha a közösségtől minden ember alanyi jogon kapna földet, amit addig tarthatnának meg, amíg művelik. A terményeket közös raktárba kellene beszolgáltatni, onnan pedig mindenki annyit vehetne ki, amennyire valóban szüksége van.

FRANK ROBIN

UTÓPISTA SZOCIALIZMUS

Az utópia a görög *eutopia* (seholhely) vagy az *eutopia* (jó hely) szavak alapján lett megalkotva, legelőször Thomas More angol lordkancellár: *Utópia* (1516) című műve által, melyben egy számára ideális társadalmat vázolt fel. Az ókortól kezdve számos utópiáról írtak, melyben nincs hiány semmiből, nem léteznek konfliktusok, sem pedig erőszak vagy elnyomás. A szocialisták ugyanis hisznek abban, hogy az ember jobbra nevelhető, így amennyiben megteremtődnek az ember természetének megváltoztatásához szükséges feltételek, a társadalom is jobbítható lesz. Az utópisztikus elméletek szerint az emberi evolúció azért stagnál, mert a jelenlegi rendszer elnyomja az embereket, gátolva őket korlátlan fejlődésükben. Az utópista szocializmusok sajátossága az, hogy egy alternatív társadalmat álmodnak meg, és azt idealizálják, de nem akartak vagy nem is tudtak kidolgozni olyan elméleteket, amelyek eszközként szolgálhatnának a számukra ideálisnak vélt társadalom megvalósítására.

AZ UTÓPISTA SZOCIALIZMUSOK RÖVID TÖRTÉNETE

Claude-Henry de Rouvroy (1760–1825) gróf, avagy Henri de Saint-Simon nemesi családba született, fiatalon pedig humanista és liberális nézeteket vallott. Elveit olyan komolyan vette, hogy az amerikai függetlenségi háborúban (1775–1783) is önkéntesként harcolt, később pedig a francia forradalmat (1789–1799) is lelkesen támogatta, bár nem abban a formájában, ahogyan az végül lezajlott. A jakobinus terror (1793–1794) alatt minden vagyonát elkobozták, kivégzését pedig csak épphogy elkerülte. Ugyan nemesi háttérrel rendelkezett, de megtapasztalta, milyen vagyonosként egyik napról a másikra szegénységbe süllyedni. I. Napóleon bukása után, 1815-től *Az ipari rendszer* (1822), *A termelők katekizmusa* (1823–1824) és *A társadalom szervezéséről* című műveivel, valamint *Az ipar* (1816–1817) című folyóirattal számos tanítványt szerzett maga köré, de tömegeket nem sikerült megszólítania. Hű követői, a saint-simonisták bár alig néhányan maradtak meg mesterük halála után, mégis gondoskodtak arról, hogy írásai fennmaradjanak és terjedjenek: *Az új kereszténység* (1825) című könyvét is kiadták, melynek hatására egyre nagyobb érdeklődés övezte körül filozófiáját. Saint-Simon két társadalmi osztályt különböztetett meg egymástól: termelő és tétlenkedő. A termelő osztály olyan emberekből áll, akik valamilyen hasznos munkát végeznek (iparosok, földművesek,

tanárok, bankárok, mérnökök, üzletemberek, tudósok stb.); A tétlenkedő osztály olyan emberekből áll, akik ahelyett, hogy hozzájárulnának a közjóhoz, inkább messziről elkerülik a munkát. Saint-Simon szerint a legproblémásabb emberek a tétlenkedő osztály közveszélyes munkakerülői, akik behódnak a természetes emberi lustaságnak, ahelyett, hogy felülkerekednének ezen ösztöneiken. Saint-Simon úgy vélte, az ideális rendszerben a munkát végző emberek széles körű együttműködése és a tudomány alkalmazása mindennek az alapja. Mélyen elítélte a nemési rang örökölhetőségét, ezért önként lemondott nemesi rangjáról, és hangsúlyozta, hogy a származás helyett sokkal fontosabbak a tettek és az érdemek. Állítása szerint az ember fejlődésének kulcsa a tudományos elveken alapuló társadalom kialakítása, ehhez viszont először fel kell számolni a feudális rendszert. Érdekes, hogy a magántulajdont nem szüntette volna meg, sőt egyenesen fontosnak tekintette. Ezenfelül vallotta, hogy az állam csak a termelőtevékenység akadálytalan működéséért és a tétlenkedő osztály felszámolásáért felelhet, ám azon kívül nem avatkozhat bele a gazdaság működésébe; ha az állam parazitává és túlságosan ellenségesse válna a termelési igényekkel szemben, az végül az ipari gazdaság hanyatlását eredményezné. Mindezek mellett egy új vallás létrehozásán fáradozott: egyesek szerint Saint-Simon „új kereszténysége” egy humanista elvekre épülő univerzális vallás, amit a tömegek irányítására szánt; mások viszont úgy vélik, hogy egy nem hagyományos, panteista természetvallás, melyben az „egyetemes gravitáció” (A Newton-féle gravitációs törvény alapján) az egyetlen isten. Saint-Simon azt állította, hogy a katolicizmus azért eredt hanyatlásnak, mert szembehelyezkedett a modern tudományokkal és az ipari rendszerrel, továbbá semmilyen előrelépést nem tett az egyenlőség megteremtésének érdekében. Ezzel szemben az „új kereszténység” nagy lelkesedéssel tölti be azt az űrt, amit a római katolikus egyház nem volt hajlandó – tehát az „új kereszténység” kizárólag erkölcsi értelemben keresztény. Saint-Simon elképzelése szerint Jézus Krisztushoz hasonló életet kell élni, és segíteni kell erkölcsi és fizikai értelemben is a nyomorúságos helyzetben lévő társadalmi osztályokon.

François M. Ch. Fourier (1772–1837) egy üzletember fiaként látott napvilágot a kelet-franciaországi Besançon városban. A francia forradalom (1789–1799) alatt meggyőződte a régi rendszert (ancien régime), mi több egy ideig szimpatizált a jakobinusokkal, részt vett a gyűléseiken, a forradalom után pedig I. Napóleon császár tanácsadójaként és egy francia megye kormányzójaként dolgozott. Gondolatait írásba foglalta, és kiadta első könyvét *A négy mozgalom elmélete és az általános sorsok* (1808) címmel, melyben a közösségi társadalomról elmélkedett; de finoman szólva sem örvendett nagy népszerűségnek. 1815-től, miután a császár megbukott, visszavonult a közéletből. Ettől fogva a tudománynak és az írásnak szentelte életét. Fourier nem értett egyet a legtöbb szocialista által vallott egalitarizmussal, mert egyrészt a jakobinus terrort és a neojakobinusokat, babeufistákat ellenszenvesnek találta, másrészt félt attól, hogy az egyenlősítés szabványosítást és moralizáló racionalitást fog eredményezni. Kiállt amellett, hogy az emberek mind egyéniségek, és mindegyikük valamiben jobb

vagy rosszabb képességű a másiknál, tehát végső soron jól kiegészítik egymást. Mindettől függetlenül kiállt a női egyenjogúság és a szexuális szabadság mellett, gondolkodása pedig jelentős hatással volt a feminizmusra és a szexuális forradalomra. Fourier más szocialistákhoz hasonlóan megvetően tekintett a kapitalista társadalomra, ami csak a tőkén és a bér munkán, valamint a hasztalan anyagi javak adásvételén alapul. A boldogtalan, pazarló modern társadalmat gúnyosan „civilizációnak” nevezte, melyben egyedül a korrupt vallások és a rablókapitalizmus az úr. Úgy hitte, hogy ez a bizonyos „civilizáció” csak egy röpke pillanat az emberiség történelmében, ami nemsokára hanyatlásnak ered, amit egy olyan rendszer fog követni, melyben egyebek mellett a munkavállalói jog, az elosztási rendszer és a tőke biztonsága mind megtalálható lesz, ezzel szemben a kapzsi és haszonleső tőkések osztálya meg fog szűnni. Fourier szenvedélyes vonzás törvénye (A Newton-féle kölcsönös vonzalom alapján) szerint a világ politikai, gazdasági és társadalmi berendezkedése megakadályozza az egyéneket abban, hogy kövessék saját szenvedélyeiket, melyekkel elérhetnék az „egyetemes harmónia” állapotát. Eszerint nem a már létező politikai, gazdasági és társadalmi formákhoz kell hozzáigazítani az emberek igényeit, hanem éppen ellenkezőleg: olyan politikai, gazdasági és társadalmi berendezkedést kell kialakítani, melyben az emberek minden gond nélkül folyamodhatnak az Isten által adott szenvedélyeikhez. A fourieri utópia alapja a kollektív háztartás volt, lévén hogy az egyéni háztartást pazarlónak ítélte meg. A csoportos, közösségi életre a falansztert alkotta meg, ami a valódi együttműködésre és a társadalmi harmóniára épült. A *falanszter* (phalanstère) a görög *phalanx* (ógörög katonai formáció) és a *monasterion* (monostor) szóból létrejött kifejezés, ami egy gigantikus nagyságú, kígyózó közösségi épületkomplexumot jelölt. Egy falanszterben kb. 2000 különböző foglalkozású és társadalmi osztályú ember élne, akik a munkát közösen végzik; a javak elosztása pedig teljesítménytől függően történne, így például, aki nehezebb munkát végez, valamennyivel többet kapna másoknál. Fourier olyan környezetet vizionált, ami egyszerre visszaadja a vidéki és a városi élet hangulatát, így egy falanszter három hatalmas, palotanagyságú részből állt: egy középső épületből és két oldalszárnyból. A középső részben ebédlő, tárgyaló, könyvtár és egyéb olyan szobák találhatók, amelyek mentesek a hangzavartól. Az egyik oldalszárny a hangos helyiségeket tartalmazta (kovácsműhely, ácsműhely, gyerekasztalok), a másik oldalszárny pedig a vendéglátott kivülállók számára volt fenntartva. Mindezek mellett még található karavánház, bálterem és más találkozóhelyiségek, szociális helyiségek és magánlakosztályok, továbbá egy hatalmas főudvar és két oldalsó udvar is. Fourier – támogatás hiányában – egyetlen falansztert sem tudott létrehozni, de Horace Greeley amerikai kongresszusi képviselő, miután megismerkedett munkáival, ő maga is javasolta az amerikai „phalanx” települések létrehozását – de ezek a próbálkozások viszont kudarcba fulladtak. Fourier utópiájában mindenki ugyanazt a nyelvet beszélné az egész világon, és az összes ember ilyen falanszterekben élne, melyekben hierarchia, egyenlőtlenségek és versengés is létezne. Alapvetően több módon lehetne hozzájárulni a közös eredményekhez: munkával,

tőkével és tudással. Minden egyes falanszter megtehetné azt; hogy szövetkezik más falanszterekkel, sőt államszövetségeket is alkothatnának. Jóllehet a közösségeken belül egyenlőtlenségek uralkodnának, de a falanszterek között teljesen egyenlőség lenne, sőt még kereskedhetnének is egymással, de a gazdasági folyamatokat nem a piac szabályozná, hanem a politikai vezetők. A falanszterek lényege, hogy az emberek szabadon kiélhessék természetes hajlamaikat; illetve megszabadulhatnak szexuális gátlásaiktól is, melyek Owen szerint hozzájárulnak az emberi boldogság kiteljesedéséhez.

Robert Owen (1771–1858) a walesi Newstown településen született egy kereskedő és gazdálkodó családban. Kezdetben kereskedőként, később pedig gyárigazgatóként dolgozott, de utóbbi munkahelyén két év után felmondott, és saját vállalkozásba kezdett. 1800-ban a skóciai New Lanark üzem vezetőjévé vált, ahol 2500 szegény embert foglalkoztatott. Owen jelentősen feljavította a gyár körülményeit, és szokatlanul jól bánt beosztottaival is; sőt azon kevés tulajdonosok közé tartozott, akik nem alkalmaztak gyermekmunkásokat – ami akkoriban még igen elterjedt volt. Ezzel szemben Owen bölcsődét, óvodát és iskolát állított fel a gyárban, továbbá a munkásainak egészségügyi állapotát és munkakörülményeit is igyekezett pozitív irányba elmozdítani: lecsökkentette a napi 14 órás munkaidőt 12 órára; kiállt a teljes foglalkoztatottság és munkanélküli segély mellett; bevezette a fizetett szabadságot; nem utolsó sorban béremeléseket szorgalmazott. Owen azt állította, hogy a legtöbb gazdasági válság azért alakul ki, mert a gyárak túltermelnek – pontosabban az emberek nem vásárolnak eleget –, ez pedig azért van, mert a bérek túl alacsonyak ahhoz, hogy bőséggel költsékezzenek; tehát amennyiben a bérek nőnek, úgy a vásárlóerő is nőni fog. Owenre filantrópként tekintettek, aki a munkások emberhez méltó körülményeiért küzdött, és remélte, hogy majd hozzá hasonlóan más gyártulajdonosok is példát vesznek róla, elindítva egy társadalomjobbító lavinát. A későbbiekben írásba fogott, és megfogalmazta szociális gondolatait különböző röpiratokban, mi több igyekezett felhívni a figyelmet az egyre nagyobb munkanélküliségre és a mélyszegénységre. Később kommunisztikus gondolatokkal is előállt, ami miatt az angol keresztények erőteljesen támadták, így 1823-ban kénytelen volt ideiglenesen kiköltözni az Egyesült Államokba, ahol 1825-ben kísérleti jelleggel megvásárolta az Indiana államban található Harmonie települést egy vallási kommunista közösségtől, majd átnevezte New Harmony-ra. A közösségbe leginkább elszegényedett, nincstelen munkások csatlakoztak, akik nem tartottak be minden szabályt; mert nem tudtak alkalmazkodni Owen szigorú, idealista elképzeléseihez: kizárólag az általános tanácsok irányíthattak, a munkából származó javakat pedig a beleadott teljesítménynek megfelelően osztották szét egymás között – de ezzel sokan nem voltak elégedettek, és megszorodtak a lopások. A két évig tartó kísérletben Owen is elkövetett számos hibát: nem foglalkozott a gazdasági rendszer fontosságával, inkább a gazdag támogatókra, mecénásokra és saját önféjűségére támaszkodott. Tulajdonképpen azt akarta elérni, hogy a közösség tagjait saját képére formálja, de a lakosság nem volt hajlandó behódolni neki. New Harmony

végül elbukott, mivel nem sikerült elérni azt az ideális rendszert, amire Owen vágyakozott; sőt a tapasztalat inkább azt mutatta, hogy ugyan rengeteg pénzbe került a projekt, ám hasznát nem igazán hozott. Bár ebben az időszakban New Harmony hatására számos owenista kommuna alakult az Egyesült Államokban, Kanadában, Skóciában, Írországból és Angliában, de Owen mégis elkeseredetten tért haza az Egyesült Királyságba, ahol még New Lanark-ról is lemondott. Élete további részét egyebek mellett szocialista gondolatainak terjesztésére, a szegények megsegítésére és európai előadásoknak szentelte. Később, 1839-ben váratlanul úgy döntött, megpróbálkozik egy új kommuna felállításával, ezúttal nem Amerikában, hanem Dél-Angliában, Harmony Hall néven – ez már jóval tovább, körülbelül hat évig maradt fenn.

Étienne Cabet (1788–1856) egy kádármester fiaként született a franciaországi Dijon településen. Kezdetben ügyvédként dolgozott; de a politika sokkal jobban érdekelte, mint a jog. Ekkortájt I. Napóleon ellenzői közé tartozott, de a császár 1815-ös bukását követően védelmébe vette annak híveit, ezzel kivívva a liberálisok haragját. Az 1830-as júliusi forradalomban a nép megdöntötte X. Károly francia királyt és a teljes Bourbon-házát. Az ezt követő időszakban, I. Lajos Fülöp polgárkirály uralkodása alatt eleinte monarchista és konzervatív elveket vallott, de az uralkodó szociális érzéketlensége miatt szocialistává vált. A *Le Populaire* nevű ellenzéki újságban felhívta a figyelmet a társadalmi egyenlőtlenségekre és a munkások kizsákmányolására, melyek meglétéért a politikai elitet okolta. Cabet egyetértett Saint-Simon ipari szocialista teóriájával, és azzal érvelt, hogy ahol a gépek felváltják a hús-vér munkaerőt, ott az emberek megszabadulhatnak az egyenlőtlenségektől. Írásai miatt felségseréssel vádolták meg, majd Angliába száműzték. Ezután kezdte tanulmányozni a brit szocialista eszméket, valamint megismerkedett Owennel, akinek ideológiájából rengeteget inspirálódott. 1839-ben visszatért szülőhazájába, és megírta az *Utazás Ikáriába* (1842) című regényét, melynek hatására körének legnépszerűbb utópista szocialistájává vált. Az utópia helyszíne ezer közösségre osztott sziget, fővárosa pedig Ikária, melynek társadalmában már rég elérte kommunizmus állapotát, miután gyökeresen felszámolták a kapitalizmust. Politikai rendszere egy egalitárius demokrácia, melyben teljes egyenlőség, magántulajdonról való mentesség és vagyónközösség uralkodik: A képviselőket választás útján iktatják be a bizottságokba, ahol a mindennapi életet érintő ügyekről döntenek. A gazdaság motorja a modern ipar, melynek köszönhetően létrejött az úgynevezett „gépkorszak”. A szigeten nem létezik pénz, sem belső kereskedelem, azonban az oktatás teljesen ingyenes, a művészet és a kultúra pedig prioritást élvez a lakosság életében. Rendfenntartásra nincs szükség, mert az „önkéntes öncenzúra” által elérték azt az ideális állapotot, melyben a bűnözés csak egy mítosz. Ez annak köszönhető, hogy a fennálló nevelési rendszer által a nép minden tagja egy tizenkét éven át tartó, hatásos erkölcsi nevelést kap. Cabet a kereszténykommunizmus támogatásáról *Az igazi kereszténység Jézus Krisztus szerint* (1846) című ötkötetes művében tett tanúbizonyságot, melyben kijelentette, hogy Jézus küldetése valójában az volt, hogy társadalmi egyenlőséget teremtsen, és az embert

gonosszá tévő magántulajdonról való lemondásra ösztönözzön. Cabet egyházellenes nézeteket vallott, ugyanakkor az őskereszténység életmódját viszont élte, mindemellett azzal érvelt, hogy a Jézus által meghirdetett Isten országa valójában nem más, mint egy kommunista társadalom. Cabet elismerte, hogy a kommunizmus nem érhető el egyik napról a másikra, tehát szükség van egy átmeneti rendszerre, ami hidat épít a fennálló berendezkedés és a kommunizmus közé. Elmondása szerint az átmenet időtartama országfüggő: lehet 30, 50 vagy akár 100 év is. Ugyanakkor azt is hozzáfűzte, hogy érdemes kívánni a megvalósulását, mert ha ez megtörténik, minden ember halálig tartó boldog életet fog élni. Ám a boldogságot nem abban mérte, hogy kinek mekkora a vagyona, hanem abban, hogy az emberek azzal foglalkoznak, amiben örömet lelik. Elképzelésében egy orvosnak és egy cipésznek is ugyanolyan boldog élet jár, vagyontól függetlenül. Szerinte az volna a legjobb megoldás, ha mindenki egyenlő fizetést kapna, mert ez megakadályozná a versengést, amit az emberek egymáson áttaposását és a kegyetlenkedést okozza. Bár 1848-ban támogatta a forradalmakat, de ideológiájával nem sikerült hatást gyakorolnia az elégedetlen néptömegekre. 1849-ben végül úgy döntött, felhagy a politikával: több száz követőjével kiköltözött az Egyesült Államokba, és az Illinois államban található Nauvoo-ban megalapította Ikáriát a valóságban is. Eredetileg Owen New Harmony-jához hasonló kísérletként indult, de hamar kudarcba fulladt az ötlet, mivel az emberi természet és szenvedélyek felülírták utópisztikus elképzeléseit.

Wilhelm Christian Weitling (1808–1871) egy szegény családban született Poroszországban, azon belül Magdeburg városában. Római katolikusként nevelkedett, a Bibliát pedig olyan magas szinten ismerte, hogy egész életében szóról-szóra tudott belőle idézni. Kezdetben szabóként dolgozott, szabadidejét pedig versírással és olvasással töltötte; így ismerkedett meg olyan utópisták műveivel, mint Owen, Fourier és Cabet. Egy ideig különböző német tartományokban élt, majd 1835-ben letelepedett Párizsban, és belépett a német emigránsokból álló *Száműzöttek Szövetségébe*, később pedig a szocialista *Igazak Szövetségébe* is. Ekkor tanulmányozta mélyrehatóbban a francia szocialisták és kommunisták írásait, többek közt Babeuf-ét és Saint-Simonét, mi több Blanqui francia kortárs kommunista mozgalma, valamint Lamennais francia pap keresztényszocializmusa is egyre nagyobb hatást gyakorolt nézeteire. Ekkortájt írta meg a *Milyen ma az emberiség, és milyennek kellene lennie* (1838) című könyvét, melyben a köztulajdon kérdésével foglalkozott, sőt még Fourier falansztere, Babeuf egyenlőségelve és Lamennais liberális katolicizmusa is megjelent benne. Weitling filozófiájának kiindulópontja a közös tulajdon volt, amit arra alapozott, hogy szerinte Jézus a szabadság próféta volt, a kereszténység pedig eredetileg a mértékletesség vallása, szemben a kapitalizmussal, ahol azok a pazarlók és tolvajok uralkodnak, akik gátat szabnak a krisztusi közösség megvalósításának. Állította, hogy egy valódi keresztény társadalomban közősek a növények, állatok, nemesfémek, ásványok, tavak, hegyek és minden más, amit Isten az embereknek adott – és nem csak néhány kiváltságosoknak. Weitling szerint a forradalom erőszakkal

is kivívható, mondván, az őskeresztények is hasonlóképpen cselekednének. Egyebek mellett azt vallotta, hogy Isten országának eléréséhez nem csupán hitre van szükség, hanem cselekvésre is; mindenki egyenlően rendelkezzen felelősséggel és kötelességgel; csak a közösség birtokolhasson javakat; a pénz és az öröklés pedig szűnjön meg. Meggyőződése volt, hogy valaha biztosan létezett „őskeresztény kommunizmus”, és arra kell törekedni, hogy modern viszonyok között megvalósulhasson. Az *Egy szegény bűnös evangéliuma* (1845) című művében Jézus azon szavait emlegette, melyben felszólítja tanítványait, hogy ne uralkodjanak mások felett; továbbá a *Róma 14:4*-re is hivatkozott, melyben Pál apostol kijelentette, hogy aki felebarátját ítéli meg, és úrnak kiáltja ki önmagát, az az ember voltaképpen Isten helyét bitorolja. Az *Újszövetségben* Weitling utalásokat talált arra vonatkozóan, hogy az őskeresztény közösség hittestvérei szabad akaratukból, bármiféle szabályozás nélkül, szükségnek megfelelően és önként adakoztak egymásnak; az adakozás középpontjában pedig az őszinte segítségnyújtás és a felebaráti szeretet állt – ilyen például az *ApCsel 2:44–45* vagy a *4:32–35*. Weitling úgy vélte, hogy a közös javak és az újraelosztás a kommunizmus alapjai, így akik ezt nem teljesítik a földi életben, azokra Isten általi halálbüntetés vár, pontosan úgy ahogy azt az *ApCsel 5:1–5* is írja. Miután az 1848-as forradalmakat követő keserű hangulat lecsillapodott, Weitling az Egyesült Államokba költözött, ahol felkeltették érdeklődését az ott létrehozott kísérleti kommunák. 1851-ben részt vállalt az Iowa állambeli Communia nevű település szervezésében, sőt még elnöki tisztséget is betöltött. Az itt töltött ideje alatt kiábrándult a kommunizmusból, inkább Proudhon anarchizmusát pártolta. Végül a Communia is – ahogy az összes többi utópisztikus kísérlet – néhány év alatt megghiúsult.

FRANK ROBIN

KERESZTÉNYSZOCIALIZMUS

A keresztényszocializmus gazdaságilag és kulturálisan harmadikutas ideológia, melynek képviselői olyan keresztények, akik a bibliai és krisztusi tanítások és a nem-marxista szocializmus összeegyeztetésében, valamint a korporativizmusban látják a kapitalizmusból való kiutat. Bár vannak köztük gazdaságilag radikálisabbak és mérsékeltőbbek is, abban egyetértenek, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek elsődleges okozója a kapitalista rendszer, amelynek legfőbb bűne az, hogy Isten helyét a tőkével váltotta fel. A keresztényszocialisták elődei a kereszténykommunisták, az egalitárius keresztény mozgalmak és a krisztusi tanításokat figyelembe vevő utópisták voltak, akik igencsak kritikusak a római katolikus egyházzal és a feudalizmussal szemben. Napjaink Európájában nem túl népszerű, de Latin-Amerika katolikus államaiban továbbra is hódít a keresztényszocializmus; sőt esetenként még a marxisták is szívesen összefognak velük.

A KERESZTÉNYSZOCIALIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

A keresztényszocialisták elődei, a kereszténykommunisták úgy gondolták, hogy a legtöbb nép ősmondája az ember eredeti állapotát „aranykor” néven illette, mondván, akkoriban még mindenki zavartalanul és boldogságban élt, illetve nem létezett az „enyém” és „tied” közti különbség – tehát a magántulajdon fogalmát még nem ismerték. Ugyanakkor, amint megjelent a földbirtoklás, az állattenyésztés és a földművelés; megszűnt a vagyonszűzesség, és fokozatosan kialakultak a társadalmi egyenlőtlenségek és az osztályok, amelyek magukkal hozták az emberek közötti konfliktusokat is. Sokan gazdagodtak meg, de még többen szegényedtek el, így a boldogság mértékét többé már nem az erkölcs, hanem az anyagi javak határozták meg. A civilizáció kialakulásának kezdetén megjelentek a múltba visszavágyó gondolatok is: „Amikor még minden jobb volt”. Tulajdonképpen az ókori protoszocialista gondolkodók – mint például Plátón – is ebből indultak ki, de egészen konkrétan nem a múltba akartak visszatekintni, hanem a régmúlt boldog társadalmainak modelljeit kívánták jelenükben újra alkalmazni. Azonban Jézus Krisztus (i.e. 4 – i.sz. 33) eljöveteleig ezek a protoszocializmusok nem tudtak mozgalommá fejlődni; és bár létezett szociálpolitika, mégsem lehet „szocialista törekvéseként” hivatkozni rájuk.

A kereszténykommunisták szerint Jézus és tizenkét kiválasztott tanítványa kommunizmusban, azaz közösségelvűségben éltek. Ezt állította például Artner Edgár (1895–1972) római katolikus pap *Az ősegyház kommunizmusa* (1923) című művében – mely mű *nihil obstat, imprimatur* minősítésben részesült az Egyház által, ami azt jelenti, hogy semmi akadályát nem látták a könyv terjesztésének. Ezt azért fontos leszögezni, mert sokan nincsenek tisztában azzal, hogy a római katolikus egyház nem utasította vissza azt, hogy Artner a keresztény egyházatyák és szentek egy részét, Krisztus életvitelét és tanításait, továbbá a szerzetesrendeket egy egész könyvön keresztül kommunisztikusnak tekintette. Munkáját valószínűleg azért nem érte megtorlás, mert állításait kiegészítette azzal, hogy „kommunizmus” alatt nem a Marx-féle ideológiára gondolt, hanem a bibliai és krisztusi tanításokra; a kereszténykommunisták szerint kommunisztikus tanításnak tekinthető egyebek mellett az önkéntes szegénység, a magántulajdon hiánya, a felebaráti szeretet, az alázatosság, az egyenlőség és az isteni tekintélyelvűség:

Az önkéntes szegénység és a vagyonhoz nem ragaszkodás abból fakad, hogy Jézus a szegénységet többre becsülte a gazdagságnál és a jólétnél. Az „isteni idealizmus” szerint nem a szegényeknek kell megküzdenie a vagyoni egyenlőtlenségekkel, hanem a gazdagoknak kell az Istenhez való ragaszkodás, a nagyobb tökéletesség és az örök élet iránti vágya által önként megválniuk minden vagyonuktól, vagy legalább a feleslegeiktől. A krisztusi tanítás tehát teljesen szembehelyezkedik a materializmussal, mivel kevésbé tartja a világi, anyagi dolgokat a túlvilági és erkölcsi javaknál.

„Ő pedig tanítványaira nézett, és így szólt: Boldogok vagytok, ti szegények, mert tiétek az Isten országa.” (Lukács 6:20)

A magántulajdon hiánya Jézusra és tanítványaira többnyire jellemző volt, de ez nem jelenti azt, hogy a kereszténység megveti a magántulajdont – bár tény és való, hogy a felebaráti szeretetből fakadó osztozkodás erőnyesebb, mint az olyan dolgok birtoklása, amelyekre valójában nincs szükségünk. Mindemellét a Bibliában találhatók olyan mondatok Krisztustól, amik arra engednek következtetni, hogy a magántulajdon nélküli élet erőnyesebb. Tulajdonképpen az „oszd meg mindenedet testvéreiddel, és ne mondj semmit magadénak” elv uralkodik a keresztény tanításban, aminek betartására csak igen kevesen képesek. Legfőbb lényege: mindentől megszabadulni, ami a földhöz köt, és teljes egészében Istennek élni.

„Jézus rátekintett, megkedvelte őt, és ezt mondta neki: Egy hiányosságod van még: menj, add el, amid van, és oszd szét a szegények között, akkor kincsed lesz a mennyben; azután jöjj, és kövess engem! A válasz miatt elborult az ember arca, és szomorúan távozott, mert nagy vagyona volt.” (Márk 10:21–22)

A felebaráti szeretet és az alázatosság két olyan krisztusi erény, amely a – pozitív értelemben vett – igénytelenségből, a tekintély tiszteteléséből és egymás megbecsüléséből fakad. Jézus tanítása felhívja a figyelmet arra, hogy az önzőség konfliktust és szomorúságot szül, az önzetlenség és a társadalom hasznára való odafigyelés pedig boldogságot – ezen gondolatok egyébként a modern korporativizmusra hajaznak. A felebaráti szeretet alapja az, hogy minden ember Isten képmása, és az Ő halhatatlan lelkét hordozza magában – tehát ilyenképpen hasonlítanak Istenre. Ebből fakad a főparancs, miszerint „Szeresd Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és minden erődből, felebarátodat pedig, mint saját magadat” (Lukács 10:27). A szociális gondolat ebből táplálkozik, és mintegy következménye ennek a szeretetnek. A fő kérdés pedig az, hogy ha a boldogság a cél, akkor Isten miért engedi meg a rosszat? A tanítás szerint azért, hogy abból jót fakasszon, és a materiális világban minden látszólagos rosszat az emberiség javára fordítson.

„Ha tehát van vigasztalás Krisztusban, ha van szeretetből fakadó figyelmeztetés, ha van közösség a Lélekben, ha van irgalom és könyörület, akkor tegyétek teljessé örömet azzal, hogy ugyanazt akarjátok: ugyanaz a szeretet legyen bennetek, egyet akarva ugyanarra törekedjétek. Semmit ne tegyetek önzésből, se hiú dicsőösgvágyból, hanem alázattal különbnek tartsátok egymást magatoknál; és senki se a maga hasznát nézze, hanem mindenki a másokét is.” (Filippi 2:1–4)

Az egyenlőség a krisztusi tanításban azáltal jön létre, hogy az emberek vagyonközösséget vállalnak, mely tettel végeredményben minden embernek egyaránt jobb lesz. Amikor a gazdagok felhagynak gazdagságukkal, egyúttal mindenki „szegénné” válik, tehát megszűnnek a vagyoni egyenlőtlenségek is. Ám a szegénység nem konkrétan anyagi szegénységet jelent, hanem lelki szegénységet (pontosabban egyszerűséget), vagyis azt, hogy az ember nem hajszolja bele magát felesleges és elérhetetlen vágyakba. Isten tehát sosem akarta, hogy a gazdag konkrétan a szegények miatt szegényedjen el. Mindemellét az Újszövetség rámutat arra, hogy Isten színe előtt minden ember egyenlő származástól, nyelvtől, kultúrától, vallástól, nemtől és minden egyébétől függetlenül.

„Krisztusban tehát nincs zsidó, sem görög, nincs szolga, sem szabad, nincs férfi, sem nő, mert ti mindnyájan egyek vagytok a Krisztus Jézusban.” (Galata 3:28)

A tekintélyelvűség a kereszténységben alapvető, ellentétben számos anarchista ideológiával, amelyek minimalizálják vagy teljesen elvetik a hierarchiát: a gyermekeknek engedelmeskedniük kell szüleiknek; a feleségeknek együtt kell működni a férjekkel; a férjeknek pedig alá kell vetniük magukat Krisztusnak, továbbá szeretniük kell a feleségüket; a népeknek engedelmeskedniük

kell államukvilági törvényeinek, de csak addig, amíg a világi törvények nem tesznek keresztbe Isten törvényeinek, vagy amíg az uralkodók azokat meg nem szegik; a hívőknek azért kell együtt működniük az Egyházzal, mert Isten arra ruházta át saját tekintélyét.

„Minden lélek engedelmeskedjék a felettes hatalmaknak, mert nincs hatalom másról, mint Istentől; ami hatalom pedig van, Istentől rendeltetett. Aki tehát nem engedelmeskedik a hatalomnak, az Isten rendelkezésével fordul szembe; akik pedig szembe fordulnak vele, azok maguknak köszönhetik tetteiket.”

(Róma 13:1–2)

Láthattuk, hogy Jézus tanításai a kereszténykommunisták szerint kommunisztikusak, tanítványaival együtt pedig „keresztény kommunizmusban” élt, mondván, nem volt magántulajdonuk, közös volt a vagyonuk és fogadott szegénységben éltek – ezek pedig valóban kimerítik a tág értelemben vett „kommunizmus” fogalmát. Ám mindez nem jelenti azt, hogy Jézus baloldali vagy ideológiai értelemben vett kommunista volt, ugyanis ez csak akkor lenne igaz, ha politikai-gazdasági ambíciói lettek volna. Ezzel szemben Jézus kizárólag a lélek megváltása és üdvözítése céljából tanított, ergo nem volt politikai szereplő, sem ideális társadalmat vizionáló utópista, és még csak szándékában sem állt egy programsomagot kidolgozni a kor társadalmi kérdéseire.

A jeruzsálemi kommuna volt az a közvetlenül Jézus eltávozása után létrejött közösség – az apostolokat is beleértve –, amit a kereszténykommunisták a legelső krisztusi tanításokon alapuló kommunista rendszernek vélnek. Az első pünkösd napján körülbelül háromezer megtért keresztény vette fel az apostolok szegényes, kommunisztikus életmódját, és igyekeztek megfelelni Krisztus tanításainak. Elhatározták, hogy Istennek tetsző életet fognak élni, és kívárrák, míg Krisztus újra eljön, és akkor ők, egyszerű halandók Isten angyalaivá fognak válni, akik között nem lesz szegény, sem gazdag. Ez az erőteljes hit sarkallta őket arra, hogy megalakítsák az első – egyébként kb. 25 évig tartó – kommunista közösséget, amit a bibliai *Apostolok Cselekedetei* 2:44, 4:32 és 4:34 örökített meg:

„A hívők is mind együtt voltak és mindenük közös volt. Vagyonukat és holmijukat eladták és szétosztották mindazoknak, akik rászorultak. [...] A hívők sokaságának pedig egy volt szív-lelke, és egyikük sem mondott semmit magának abból, amije volt, hanem mindenük közös volt [...] És nem volt közöttük szűkölködő; mivel mindazok, akiknek földjeik és házaik voltak, eladták és az eladottnak árát elhozták, és az apostolok lábaihoz tették. Mindenkinnek pedig annyit adtak, amennyire szüksége volt.”

Ez a közösség a tévhitekkel ellentétben egyáltalán nem volt anarchista, és még csak forradalomra sem törekedett azért, hogy alapjaiban megváltoztassa a fennálló rendszert. És bár a tanítások tekintetében ezek az emberek teljesen különböztek a zsidóktól, a világi dolgokban mégis alárendelték magukat a zsidó főtanácsnak, elfogadva a tekintélyről szóló tanításokat.

Néhány évszázaddal később valamennyi egyházatya kommunisztikus gondolatokkal hozakodott elő, részben vagy egészben a Bibliára támaszkodva. Irenaeus (130–203) lyoni püspök *Az éretnekségek ellen* című művében azt állította, hogy Isten a tizedadás törvénye helyett megparancsolta, hogy az emberek meg kell osztaniuk minden vagyonukat a szegényekkel; Cyprianus (190–258) karthágói püspök és író szerint minden Istené, és ami Istené, az közösen mindenkié; Lactantius (240–320) afrikai teológus pedig az anyagi javak igazságos elosztásáról és a társadalmi kérdések megoldásáról is írt: a rabszolgákkal együtt mindenkin segíteni kell, aki rászorul; ha mindenki megelégedne a szükségessel, nem lenne háború, sem vagyoni egyenlőtlenségek; minden ember egyformán Isten alattvalója, beleértve minden egyes gazdagot és szegényt is.

A szerzetesrendek a remeteségből és a korai szerzetesi közösségekből fejlődtek ki, dokumentáltak az i.sz. 250-es évektől. Ahhoz, hogy valaki szerzetes legyen, önként le kell mondania a vagyonról, az igényekről, és a mértékletesség nevében kizárólag a szükségletekkel kell megelégednie; továbbá nem szabad a testi élvezeteket és a dicsőséget hajszolnia, mert azok mind lelki betegségeket szülnek. A kötelességeknek és a munkának kell élni, a feljebbvalóknak (Istennek, Egyháznak, világi törvényeknek) alázatosan engedelmeskedni kell. Mindezek mellett az összes szerzetesrendben lehetnek egyéb, sajátos szabályok is: például a karthauziak némaságot is fogadtak. A szerzetesi életet nemcsak a kereszténykommunisták, de még a tudományos szocialisták is boldognak, nyugodtnak és csodálatra méltónak írták le, sőt egyenesen „szerzetesrendi kommunizmusnak” nevezték, hiszen az önkéntes szegénység, a testvérek közötti egyenlőség és a közös javak valóban kimerítik a tág értelemben vett „kommunizmus” fogalmát.

A 19. századra gyakoribbak lettek a kapitalizmuskritikák, továbbá az emberek egyre inkább foglalkoztak a szociális kérdésekkel is, és megszapordtak az ipari kapitalizmus kizsákmányolása ellen küzdő munkásmozgalmak, melyek mindegyike szemben állt a liberalizmussal és a feudalizmussal egyaránt. A század elején még a római katolikus egyháznak és a tradicionista konzervatívoknak is negatív véleménye volt a liberalizmus kapitalizmussával és a szocializmusok radikális egalitarizmusával kapcsolatban. Érthető, hogy az Egyház miért nem karolta fel a szocializmust, hiszen a liberalizmus és a nacionalizmus mellett éppen annak köszönhetette kiszorulását a világi életből. Sok római katolikus szerzetes, pap és püspök ugyanakkor nem azért használták fel a szocializmust, hogy elnyerjék az emberek rokonszenvét, hanem hogy megmutassák, az Egyház hagyományában a szocializmus által vallott általános értékek – mint társadalmi és anyagi igazságosság/méltányosság, részvétel és segítség – éppúgy jelen vannak.

Az első kvázi keresztényszocialista és kereszténykommunista gondolatok a 19. századi utópisták által jelentek meg. Henri de Saint-Simon (1760–1825) francia gondolkodó egy technokratikus–meritokratikus ipari rendszert vázolt fel a keresztény erkölcsre alapozva – bár szocializmusában az „új kereszténység” nem vallási, hanem inkább tömegmanipulációs célt szolgált. Étienne Cabet (1788–1856) francia utópista már a könyveiben is támogatta a lassú átmenetekben elérni kívánt, kereszténykommunista ideális társadalom létrehozását, de saját kommunista utópiájának nem volt teokratikus jellege, és nem játszott benne szerepet a pásztori idill. Wilhelm Christian Weitling (1808–1871) kereszténykommunizmusa pedig a krisztusi erőszakmentességgel ellentétben akár egy erőszakosan kivívott forradalmat sem utasított volna vissza, nem beszélve arról, hogy Weitling egy idő után inkább a proudhoni anarchizmus felé fordult.

A szociális katolicizmus a római katolikus egyház berkein belül jelent meg, és a klérus azon tagjai képviselték, akik az Istentől kapott küldetést – avagy az Isten országának földi építését – akarták még hatékonyabbá tenni az elestek és a nyomorban élők megsegítésével: karitatív és szociális tevékenységekkel, gyógyítói és oktatási intézmények létrehozásával és így tovább. Ebben vett részt Wilhelm Emmanuel von Ketteler (1811–1877) német püspök, aki azzal segítette a keresztények visszatérését az egyházhoz, hogy életre hívta a *szociális reform* mozgalmát, melynek középpontjában a karitatív tevékenység és a keresztényi szakszervezetek megszervezése állt. Az utókor nem hiába illeti Von Kettelert „munkáspüspök” néven, hiszen ő alapította meg az első katolikus munkásegyletet, majd megírta a *Szabadság, tekintély és egyház* (1862) és *A munkáskérdés és kereszténység* (1864) című műveit, melyek a későbbi pápák gondolkodásmódjára is hatást gyakoroltak. Von Ketteler 1870-ben a katolikus *Német Centrumpárt* alapítója lett, amit sokan a modern kereszténydemokratizmus elődjének tartanak. Valójában a párt azért jött létre, mert Otto von Bismarck német kancellár kultúrharcot (Kulturkampf) hirdetett a katolicizmussal – pontosabban IX. Piusz pápával – szemben, mi több az állam és az egyház szétválasztását szorgalmazta. Bismarck arra számított, hogy ezzel meggyengíti a katolicizmus népszerűségét, ám teljesen ellenkező hatást ért el: a katolikusok olyannyira megerősödtek, hogy a kancellár végül kénytelen volt engedni nekik és pártjuk törekvéseinek. A szociális katolicizmussal kapcsolatban nem feledkezhetünk meg Adolf Kolping (1813–1865) német papról sem, aki a katolikus lelkiség mozgalmával próbált javítani a szociális helyzeten, méghozzá a keresztény szellemiség segítségével.

A keresztényszocializmus alapítójának Frederick D. Maurice (1805–1872) brit teológust tekintik, aki emellett, hogy gazdasági és politikai igazságosságot követelt, azt vallotta, hogy a kereszténység az egyetlen erő, ami képes a társadalom újjáépítésére. Krisztus híveként elítélte a kapitalista versengést, és kijelentette, hogy az embereknek együtt kell működniük egymással, valamint háttérbe kell szorítaniuk önös érdekeiket – kizárólag a keresztény testvériséget szabad előtérbe helyezniük. Maurice számos szövetkezet létrehozásán fáradozott, amiket az őskeresztény kommunizmus modern alkalmazásainak tekintett.

1848 és 1854 között a *Keresztényszocialista Mozgalom* lelki vezetőjeként a társadalmi és erkölcsi megújulás szükségességét hirdette, és azzal érvelt, hogy a szocializmusok a kereszténységen alapulnak, tehát az igazi szocializmus csak a krisztusi tanítások által jöhet létre. A korai keresztényszocializmus képviselői túlnyomórészt az anglikán államegyház tagjai voltak, akik Fourier és Owen ideológiáját próbálták meg „krisztianizálni” – látván a kommunisztikus eszmék népszerűségét, jó ötletnek tartották azok felkarolását és a keresztény tanokkal való összeegyeztetését. Azt hangoztatták, hogy nem elegendő a munkásmozgalom, mert az önmagában lelketlen és üres; az emberiséget összetartó erőt az önzetlenségben és a felebaráti szeretetben, avagy a testvériségben látták. A kalvinista keresztényszocialisták szerint a leggazdagabbak kellene terhelni a legnagyobb felelősséggel; a lutheránusok a munkásosztály önsegélyezését sürgették; a német római katolikusok még a protestánsoknál is radikálisabb gondolatokkal álltak elő: ha az állam nem óhajtja biztosítani a munkások evangéliumi alapjait, akkor az emberek nyugodtan fellázadhatnak az elnyomó államhatalommal szemben, az Egyház pedig támogatni fogja őket ebben. Ezek az eszmék fokozatosan elterjedtek egész Nyugat-Európában, így a keresztényszocializmus többé már nem csak egy maréknyi emberből állt. Népszerűségét nem lehetett véka alá rejteni, így például az Egyháznak is sokkal nyíltabban kellett foglalkoznia a szociális kérdésekkel. Ezt felismerve XIII. Leó (1810–1903) pápa kiadta a *Rerum novarum* (1891) enciklikáját, amely egyrészt az ateista és materialista marxizmus és a szabadpiaci kapitalizmus ellenében íródott, másrészt elismerte a szociális mozgalmak kezdeményezéseit, motiválta az éppen kibontakozó keresztényszocializmus szerveződését. Mindazonáltal elutasította azt az elképzelést, hogy az emberek egyáltalán ne rendelkezhesenek magántulajdonnal, reflektálva az akkor már népszerű marxizmusra. Ezt az enciklikát Prohászka Ottokár (1858–1927) keresztényszocialista püspök fordította magyarra, majd 1907-ben Giesswein Sándor (1856–1923) pápai prelátus megalakította az *Országos Keresztény Szocialista Pártot*.

A 20. századtól a pápai tanítás nyomán még több keresztényszocialista párt, keresztény szakszervezet és szakegyesületi mozgalom alakult, bár a második világháború (1939–1945) végéig nem tudtak komolyabb sikereket elérni. A kapitalizmusellenességgel viszont számos embert tudtak megszólítani, még olyanokat is, akik alapvetően nem voltak gyakorló keresztények. Richard Henry Tawney (1880–1962) angol keresztényszocialista gondolkodó *A szerzés társadalmá* (1921) című művében elítélte a szabályozatlan kapitalizmust, mondván, „az a kapzsiság bűne vezérli. A szocializmus elutasítása az Egyház részéről csak azután kezdődött meg, amint a marxizmus-leninizmust komoly fenyegetésnek látta. XI. Pius (1859–1939) pápa a *Quadragesimo* (1931) enciklikában azt írta, hogy a totalitárius bolsevizmus és a kapitalizmus is egyaránt veszélyt jelent az emberi szabadságra és méltóságra; továbbá felszólította arra az „igazi” (keresztény) szocializmust, hogy minél inkább határolódjon el a marxista kommunizmustól – bár ehhez hozzáfűzte, hogy a szocializmusok összeegyeztethetetlenek a római katolikus egyház tanításaival, mi több a kereszténység és a szocialisztikus társadalomszemlélet is

ellentétesek. Később, a *Divini Redemptoris* (1937) enciklikában hivatalosan visszautasította a materialista kommunizmust, mint „tévedéseken alapuló rendszert”.

1945-től a keresztényszocializmus európai, jobboldali irányzata szinte teljesen megszűnt létezni, mivel tagjai vagy felhagytak a politikával, vagy valamelyik napjainkban is meghatározó kereszténydemokrata szervezetben találták meg új helyüket. Elsorvadásához hozzájárult az is, hogy XII. Pius (1876–1958) pápa 1949-ben kiadta a kommunizmus elleni rendeletet, továbbá kiközösített minden olyan keresztényt, aki szimpatizált bármely kommunizmussal; XXIII. János (1881–1963) pápa pedig 1959-ben megtiltotta a katolikusoknak, hogy a kommunizmust támogassák, sőt a *Mater et magistra* (1961) enciklikában hivatalosan rögzítette a római katolikus egyház antiszocialista álláspontját is. A keresztényszocialisták helyét egyrészt a mérsékelt jobboldali és progresszív kereszténydemokraták vették át, akik elmondásuk szerint evangéliumi értékeken alapuló politikát folytatnak a liberális demokráciával és a szociális kapitalizmussal összhangban; másrészt a tradicionalistább szociálkonzervatívok, akik radikálisabb kiállást tanúsítanak mind az egyházak, mind pedig a keresztény vallás mellett. Az 1960-as évektől a keresztényszocializmus bal szárnya Dél- és Közép-Amerikában éledt fel, főleg az úgynevezett „felszabadítás teológia” által, melynek képviselőit és azok tetteit még a latin-amerikai marxisták is üdvözik, a római katolikus egyház viszont elutasítja.

A KERESZTÉNSZOCIALIZMUS FŐBB ESZMÉI

A **magántulajdon** a keresztényszocialisták szerint reális jog, ugyanakkor az anyagi javakat nem szabad korlátlanul felhalmozni, hiszen a jog mellett az embernek kötelességei is vannak. Abból indulnak ki, hogy az embereknek joguk van a létezéshez, és mivel a létfenntartás által mindenki rá szorulva az anyagi javakra, így azok használatához is joguk van. E javak használatáról nem lehet csak úgy lemondani, mert aki ezt megteszi, az tulajdonképpen az életéről is lemond, ugyanakkor a kereszténységben az öngyilkosság helytelen, hiszen az életet Isten adta, tehát attól nem természetes úton megszabadulni bűn. A használati jog minden embernek jár, méghozzá bárhol és bármikor, ha a szükség arra kényszeríti. Az egyetlen valódi magántulajdon az a szellemi tulajdon lehet, avagy amit az ember maga alkotott: ez lehet egy épület, eszköz, ruha, művészeti alkotás és így tovább.

A **munka** olyan tevékenység, amit a keresztény filozófia szerint mindenkinek kötelezően végeznie kell, még a vagyonosoknak is. Aki semmilyen munkát nem hajlandó végezni, az nem menekülhet meg a tétlenkedés erkölcsi veszedelmei elől. A keresztényszocialisták állítják, hogy még azoknak is valamilyen munkát kellene végeznie, akik munkaadó szerepben vannak, mert az; hogy dolgozókat alkalmaznak, az nem menti fel őket a foglalatosságok alól. Ez azt jelenti, hogy egy erkölcsös és tisztességes munkaadó maga is legalább annyit dolgozik, mint a beosztottjai.

Az **antikapitalizmus** a keresztényszocialisták szerint azért indokolt, mert a liberalizmus kapitalista rendszere teljesen szembe megy a krisztusi erkölccsel. Keresztény felfogásban a tőke munkát teremt és a közjót szolgálja, ugyanakkor

az öncélú felhalmozás, valamint a tőke visszatartása és elvonása a természetes felhasználás alól bűn: a munkások nem megfelelő bérezése, az éhbéért dolgoztatás és a rabszolgatartás mind elítélendő cselekedet, amik csak a kapzsi és önző emberekre jellemzőek. A vagyonos lét akkor helyes, ha nagylelkűséggel és szeretettel párosul: kulturális programok, karitatív és humanitárius tevékenységek, szociális segítségek, a tudomány és a művészet támogatása – ezek mind olyan tettek, amelyek megváltják a gazdagokat.

Az **állami szerepvállalás** csak döntő kérdésekben szükséges, mert amennyiben ez nem így volna, túlbürokratizálttá válna a rendszer. Szerintük nem az államnak kellene szociális intézkedésekhez folyamodnia, mert alapvetően nem ez a feladata. Ehelyett egyrészt a rendfenntartók segítségével örködjön a közjó felett, másrészt ideiglenesen pótolja vagy egészítse ki a szociális juttatásokat, de csak abban az esetben, ha egy magánkezdemenyezés önmagában nem elégséges. Ez azt jelenti, hogy az államnak csak és kizárólag akkor szabad beavatkoznia a szociális ellátásba, ha az a fennakadások megoldására irányul.

Az **antiszemitizmus** elsősorban a római katolikus keresztényszocialista mozgalmakban jelent meg, Karl Marxhoz hasonló gondolatokat megfogalmazva a zsidósággal kapcsolatban. Marx az *Orosz kölcson* (1856) című írásában úgy nyilatkozott, hogy „a zsidó kifossza a zsebeket”; ám a „zsidó” ahogy Marxnál, úgy a keresztényszocialistáknál sem a származásra utalt, hanem az uzsorás, nagytőkés mentalitásra. A legismertebb magyar keresztényszocialista, Prohászka Ottokár püspök szerint a keresztények zsidóellenessége nem faji vagy vallási jellegű, inkább szociális reakció. Ez azt jelenti, hogy az antiszemitizmus csak akkor jogos, ha nem a faj vagy a vallás ellen, hanem az erkölcstelenség ellen irányul – erkölcstelenség alatt pedig a keresztény erkölccsel való szembenállást értette. A keresztényszocialisták több országban megkérték a zsidóságot, hogy térjenek át a keresztény erkölcsre, illetve keresztelkedjenek meg, bár arra is volt számos példa, hogy pozitívan nyilatkoztak a vallásukhoz ragaszkodó zsidókról – többek közt Prohászka is így tett a *Zsidó testvéreimhez* című kéziratában.

A **felszabadítás teológia** latin-amerikai keresztényszocialisták sajátossága, és jellemzően azokban a római katolikus országokban jelent meg, ahol a II. vatikáni zsinat (1962–1965) utáni időszakban mélyszegénység és nyomor uralkodott. A latin-amerikai püspökök kiálltak a szegények mellett, és a rászorulóknak való segítséget, az igazságtalanságok felszámolását tűzték ki célul. Gustavo Gutiérrez (1928–) perui pap kijelentette, hogy országának 60%-a szegénységben él, és annak döntő többsége mélyszegény; elmondása szerint e probléma forrása az igazságtalan társadalmi struktúra és annak bűnös élete. Szerinte az egyetlen megoldás már csak az, ha segít az embereknek visszaadni a méltóságukat azáltal, hogy a bennük lévő Isten dicsőségét helyezi előtérbe. A *felszabadítás teológiája* (1973) című művében az eredetileg meghirdetett „üdvösség” a „felszabadítás” szinonimájaként szerepelt, sőt az *Apostolok Cselekedeteire* gyakran hivatkozott, éppúgy, mint a kereszténykommunisták. A felszabadítási teológia kizárólag a szegényekhez szól, és bírálja a kapitalizmust, mi több támogatja

az európai keresztényszocializmus felélesztését is. Ámbár a felszabadítási teológusok java része római katolikus, az Egyház mégis bírálja őket, mondván, túlságosan közel állnak a marxizmushoz. A felszabadítási teológusok szerint ez nem igaz, mert nem is szimpatizálnak a marxizmussal, bár elismerik, hogy akadtak kivételek, mint például Leonardo Boff (1938–) brazil római katolikus teológus, akit még az Egyház kiközösített.

A **korporativizmus** egy harmadikutas gazdaság, ami a szabadpiaci kapitalizmus és a marxizmus alternatívájaként jelent meg az 1800-as években. A 19. és 20. században egyértelműen ez volt a keresztényszocialisták legkedveltebb gazdasági alternatívája, bár tény, hogy ezt nem lehet egyértelműen kijelenteni minden egyes keresztényszocialista párt vagy mozgalom nevében – sőt, nagyon sok keresztényszocialista egyáltalán nem foglalkozott gazdasági kérdésekkel. Mindazonáltal az bizonyos, hogy a *Rerum novarum* enciklikában a pápa a munkásegyletek korporatív szervezkedésének előkészítéséről írt, valamint állást foglalt a szervezkedési szabadság mellett – ezzel pedig a legtöbb keresztényszocialista maximálisan egyetértett.

FRANK ROBIN

BLANQUIZMUS

A blanquizmus egy gazdaságilag és kulturálisan szélsőbaloldali ideológia, melynek képviselői a forradalom megvívásával kapcsolatban nem hisznek a proletariátus domináns szerepében vagy a munkásmozgalmakban, helyette a kis csoportok általi erőszakos forradalmat preferálják. A blanquisták számos titkos összeesküvésben vettek részt, melyek közepontjában kizárólag a forradalom kivívása állt, amiket puccskísérletek által igyekeztek kirombantani. Mindemelllett a blanquizmus nem nevezhető teljes értékű ideológiának, mert nincsenek kidolgozott tervei arra vonatkozóan, hogyan kellene elérni egy szocialista vagy kommunista társadalmat; egyedül abban gondolkodik, hogy minél előbb át kellene venni a hatalmat, és egy diktatúra segítségével fel kell számolni a fennálló rendszert.

A BLANQUIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

Louis Auguste Blanqui (1805–1881) olasz származású családban született a dél-franciaországi Puget-Théniers településen. Fiatalon orvostant és jogot tanult Párizsban, majd egy ideig házitanítóként tevékenykedett, bár a politikai pálya sokkal jobban vonzotta. Gyakran hangoztatta köztársaságpárti véleményét, és megismerkedett számtalan kommunista és szocialista teoretikus műveivel, köztük Babeuf írásaival is. 1825-től a *Le Producteur* nevű saint-simonista újság szerkesztésében is részt vállalt, egészen annak 1826-os megszűnéséig. Forradalmár beállítottsága hamar megmutatkozott: például részt vett egy 1827-es diáktüntetésen, ahol többek közt nyaksérülést szenvedett; 1828-ban pedig elhatározta, hogy részt vállal a görög függetlenségi háborúban (1821–1832), amit a török ellen vívtak, de útlevél hiányában erre nem került sor. Csak 1829-ben tért vissza Párizsba, ahol csatlakozott a *Le Globe* nevű liberális lap szerkesztőségéhez, 1830-ban pedig tagja lett a *La Fayette Összeesküvés* nevű titkos társaságnak, melynek fő célja a forradalom előkészítése volt – ebben pedig Blanqui aktív szerepet vállalt. Ekkor már azon az állásponton volt, hogy a forradalomnak erőszakosnak kell lennie, mondván, a nép megvédésével nem foglalkozó kiváltságosok uralmát csak így lehetséges megdönteni. A francia júliusi forradalom (1830) után egy időre börtönbe került, majd szabadulását követően a neojakobinus és utópista szocialista *Nép Barátainak Társasága* nevű titkos szervezetben bukkant fel: tagjai általában puccskísérleteket, terrorcselekményeket terveztek,

illetve különféle lázadások élére álltak. Blanqui ebben az időben demonstrációkban vett részt, fenyegető kiáltványokat írt, erőszakot hirdetett, ezért ismételtelen letartóztatták, és állam elleni összeesküvéssel vádolták. Miután szabadult, tovább folytatta forradalmi tevékenységét a *Családok Társasága* szervezetben, amit később *Évszakok Társasága* néven folytattak. Bár Franciaország államformája hol monarchia, hol köztársaság volt, Blanqui egyikkel sem volt megelégedve, mondván, mindkettő egy kutya, mert vezetőik egyaránt elhanyagolták a munkásosztályt. 1839-ben felkelés tört ki Párizsban, és Blanqui több száz forradalmárral együtt elfoglalta a rendőrprefektúrát és a városházát, de a királyi csapatok hamar levertek őket, rengeteg halottat hagyva maguk mögött. A kudarc után Blanqui majdnem fél évig bujdosott, ám végül elfogták, letartóztatták, majd halálra ítélték – amit végül életfogytiglani börtönbüntetésre változtattak.

1848-ban, amikor kitört a forradalom Franciaországban, szabadon engedték, és Blanqui természetesen gondolkodás nélkül csatlakozott a tüntetésekhöz és harcokhoz. Blanqui első törekvése a francia trikolor ellen irányult, ami szerinte az alkotmányos monarchia zászlaja, nem pedig a köztársaságé: helyette színtiszta vörös zászlót javasolt, ami a mártírok vérével jelképezte, pontosan úgy, mint egykor a jakobinusoknál. A forradalmárok elfoglalták a királyi palotát, a törvényhozási épületét, majd kikiáltották a második Francia Köztársaságot. Bár a radikálisok kezdetben úgy érezték, elérték céljaik első fázisát, ám a mérsékelt köztársaságpártiak nem tudták vagy nem akarták továbbra sem megoldani a munkások problémáit, ezért Blanqui nyomásgyakorlásképpen egy munkásfelkelés élére állt, amit a köztársasági csapatok levertek, majd Blanqui-t árulással vádolva elítélték.

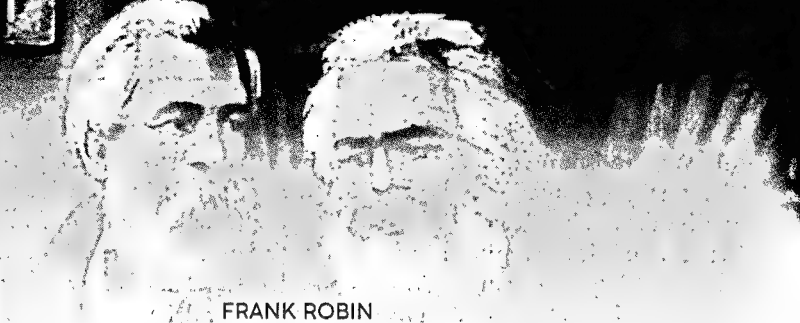
1850 és 1870 között számos alkalommal börtönbe zárták, és amint szabadon engedték, megfigyelés alá vonták – ennek ellenére tovább folytatta forradalmi tevékenységét. 1865-ben Belgiumba szökött, így száműzetésben folytatta a propagandát: ekkor írta meg egyik legfontosabb művét, az *Útmutatás a fegyverforgáshoz* (1866) című tanulmányt, melyben bemutatta saját lázadási tapasztalatait, levonta a tanulságokat, valamint stratégiát dolgozott ki arra vonatkozóan, miképpen lehetne egy sikeres forradalmat véghez vinni: többek közt hatásos propagandára és szervezetségre ösztönzött. Ekkor sok követőt szerzett magának, és éppen kapóra jött neki, hogy 1869-ben amnesztiát kapott, így visszatérhetett szülőhazájába.

1870-ben kitört a francia–porosz háború (1870–1871), melyben a franciák több csatában döntő vereséget szenvedtek. A válsághelyzet alatt egyfelől kikiáltották a harmadik Francia Köztársaságot, másfelől a forradalmárok (blanquisták, proudhonisták stb.) megragadták az alkalmat arra, hogy a fővárosban leváltsák a regnáló hatalmat, kikiáltva a Párizsi Kommünt. Blanqui ezalatt végig letartóztatásban volt, így nem tudott a Kommun vezetőjévé válni. Összesen két hónapig maradt fenn a kommunista kormány, majd a poroszok és a franciák együttes erővel lerohanták Párizst, a szocialista foglyokat pedig kivégezték. Blanquinak ugyan nem volt köze a kommunárdok tetteihez, mégis nyolc évre ítélték. Idős korában, mikor elhagyta a fegyházat, újfent publicisztikai tevékenységbe kezdett, de nem sokáig, mert két éven belül szívrohamban elhunyt.

A BLANQUIZMUS FŐBB ESZMÉI

A **forradalom** gyakorlata az elsődleges, így nincsen kidolgozott koncepciója arra, hogy amennyiben sikerülne kivívni a forradalmat, mi a következő lépés az ideális rendszer elérésére. Egyesek úgy jellemzik, mint „a cselekvés ideológiája”, mondván, semmilyen javaslata nincs a társadalom megváltoztatására, csakis a megfelelő pillanatban megkísérelt politikai erőszakra és a győztes forradalomra koncentrál. Ezek a gondolatok kísértetiesen emlékeztetnek az akcelerationizmusra, ami pontosan ezen az elven működik: nem fontos azon elmélkedni, mi lesz a forradalom után, mert kizárólag a forradalom a cél. Blanqui aktivizmusát a 18. századi radikális forradalmi cordelierekhez és hébertizmusukhoz hasonlították, sőt még neohébertizmusnak is nevezték. Blanqui nem titkoltan csodálta a jakobinus kormányt és a babeufizmussal is szimpatizált. Úgy gondolta, hogy a hébertisták voltak az „igazi forradalmárok”, mivel ők az ateizmus, a tudomány és a teljes egyenlőség nevében küzdöttek. Vallotta, hogy a szocializmust a francia forradalom által lefektetett alapokra kell felépíteni, továbbá, amennyiben szükséges, erőszakkal is védelmezni kell a felvilágosodás eszméit.

A **diktatúra** a blanquisták szerint az egyetlen politikai rendszer, amit a győztes forradalom után azonnal be kell vezetni, annak érdekében, hogy az új hatalom megszilárduljon. Miután ez megtörtént, idővel talán egy igazságosabb, közvetlen módon működő demokráciára is sor kerülhet. Blanqui elképzelései az egyenlőségen, ateizmuson és az internacionalizmuson alapultak, de ideológiája kidolgozásának hiányában nem sikerült tömegeket megszólítani. Abban a hitben élt, hogy a forradalom megvalósítható kisebb méretű, összeesküvő csoportokkal is, ezért nincs szükség tömegmozgalmakra, sem pedig magára a proletariátusra.

FRANK ROBIN

MARXIZMUS

A marxizmus (vagy klasszikus marxizmus) egy gazdaságilag és kulturálisan szélsőbaloldali ideológia, amely elsősorban Marx, másodsorban pedig Engels tanainak összességére épül. Engels nyomán gyakran „tudományos szocializmusnak” is nevezik: azért, hogy megkülönböztessék az utópista szocializmusoktól és azok tudománytalanságától. Az utópizmusokkal ellentétben a marxizmus egy ateista és dialektikus materialista eszmerendszer, amely az osztályok közötti egyenlőtlenségek és a gazdasági hierarchiából eredő kizsákmányolás problémáit hangsúlyozza. Mindemellett bírálja a kapitalizmus versengő jellegét, helyesli a hontalan társadalom elvét, fontosnak tartja az osztálypolitikát, továbbá a spontán proletárforradalom által kivívott szocialista rendszert és az abból következő osztály nélküli kommunizmust.

A KLASSZIKUS MARXIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

Karl Marx (1818–1883) zsidó származású német családban született, Trier városában. Apja a 19. századi antiszemitizmus miatt szükségből áttért a protestáns vallásra, majd a szintén zsidó feleségét és fiait (köztük Karl-t) is felvették az evangélikus egyházba. Marx fiatalon jogi tanulmányokat folytatott, majd később a filozófia és a történelem iránt kezdett érdeklődni. Kezdetben Immanuel Kant (1724–1804) és Johann G. Fichte (1762–1814) idealizmusa, majd Georg W. F. Hegel (1770–1831) természetfilozófiája ragadta meg, és értelemszerűen az utóbbi hatására csatlakozott a baloldali ifjúhegelianus körhöz is. Ebben az időben szándékozott beadni szakdolgozatát a berlini egyetemre, amelyet ateista jellege miatt nem fogadtak el; a jénai egyetemen viszont könnyedén megszerezte doktoriját. Marx ekkoriban még polgári, forradalmi-demokratikus elveket vallott, de 1841-ben magával ragadta Ludwig Feuerbach (1804–1872) materialista valláskritikája, ami rendkívül radikálisnak számított. Persze eleinte még idealistaként igyekezett kritizálni Feuerbach műveit, de ez később megváltozott. 1842-től Marx a *Rheinische Zeitung* hírlap több rovatának szerkesztője lett: megírta a kommunizmussal foglalkozó cikkét, melyben Wilhelm Weitling kereszténykommunista gondolkodó és a fourieristák is szóba kerültek. Marx tanulmányozni kezdte számos utópista szocialista (pl. Cabet) és anarchista munkásságát, és egyúttal szép lassan eltávolodott a forradalmi demokratizmustól is. Gyakorta látogatott kommunista vitaklubokat, amelyek bár befolyásolták nézeteit, a legnagyobb hatással mégis a brit *chartista*

mozgalom 1842-es általános sztrájkja volt, ugyanis ezután kezdett komolyabban érdeklődni a munkásmozgalomiság iránt.

Marx a továbbiakban egyre több cikkben foglalkozott gazdasági kérdésekkel, ami a *Rheinische Zeitung* lapot is veszélyeztette, főleg azután, hogy Marx minden adandó alkalommal rábeszélte a cenzorokat, hogy engedjék nyilvánosságra írásait. Ezen cikkek viszont olyan mértékű felháborodást generáltak, hogy az újság hamar betiltásra került. Bár Marx mindent megtett annak érdekében, hogy a hírlapot újra engedélyezzék, ám végül az erre való kísérletek kudarcba fulladtak, mindazonáltal a szabad sajtóért vívott akcióival sikerült szereznie némi hírnevet. Újságírói karrierje után írta meg egyik leghíresebb művét: *A hegeli jogfilozófia kritikájához* (1843) címmel, melyben egyrészt Feuerbach-ot kritizálta, másrészt a Hegeli dialektikus idealizmust dialektikus materializmussá formálta át, ami akkoriban forradalmi újításnak számított a filozófiában. Voltaképpen Marx ekkor vált materialistává, ami egy mérföldkő volt világnézetének alakulása szempontjából. Marx még ebben az évben elhagyta Párizsba költözik, ahol megalapítja a *Deutsch-Französische Jahrbücher* nevű folyóiratot, melyhez közreműködőket keresett: például a katolikus és liberális Lamennais-t, a szocialista Blanc-t, a kommunista Cabet-t, sőt még Feuerbach-ot is, de ők és még sokan mások is sorra elutasították ajánlatát, egyebek mellett azért, mert nem értettek egyet materialista és ateista nézeteivel. Ennek az volt az oka, hogy ebben az időben szocialista teoretikusok általában inkább teista, deista vagy panteista, valamint idealista világnézetet vallottak; ez alól maximumi Blanqui volt kivétel, aki viszont semmilyen komplex filozófiával nem rendelkezett, nem mellelég élete nagy részét börtönben töltötte. Marx csak egy néhány fős csapatot tudott összeszedni, melyben Friedrich Engels (1820–1895) volt a leglényegesebb személy. A folyóirat nagy nehézségek ellenére elindult: Marx kezdetben a szociális igazságról és különböző szocialista követelésekről írt, majd nem sokkal később – Engels nyíltan kommunista írásainak hatására végül ő is – kommunistává vált. A materialista kommunisták és a mérsékeltőbbek között konfliktusok alakultak ki a szerkesztőségben belül, majd anyagi csődre hivatkozva bezárták a lapot.

1844-től Marx és Engels között szoros barátság alakult ki, ami nem csoda, hisz kiderült, hogy elméleti téren szinte mindenben egyetértenek. Ezután kezdtek bele közös munkájukba: kritikák, tanulmányok írása és így tovább. 1845-ben kiutaztak Angliába és Brüsszelbe azzal a céllal, hogy bővítsék ismereteiket, kapcsolatokat építsenek ki hozzájuk hasonló gondolkodókkal: ekkor ismerkedtek meg az *Igazak Szövetsége* és a *chartista mozgalom* vezetőivel is. 1846-ban megalakították a Kommunista Levelező Bizottságot, melynek segítségével az évek alatt kimunkált kommunista eszméiket terjesztették, mi több felvették a kapcsolatot számtalan baloldali gondolkodóval és csoporttal. Az viszont világossá vált, hogy az alapvetően kereszténykommunista körökkel (például Weitlinggel) sem tudtak szót érteni, ráadásul még Karl T. F. Grün személyével is akadt problémájuk, sőt Marx még Proudhon anarchista és mutualista filozófus *A nyomor filozófiája* (1846) című művét is kritizálta *A filozófia nyomorúsága* (1847) című írásában.

1847-ben Engels és Marx megalapították a titkos nemzetközi szervezetként működő *Kommunisták Szövetségét*, majd kinyilatkoztatták: „A Szövetség célja a burzsoázia megdöntése, a proletariátus uralma, a régi, osztályellentéteken alapuló polgári társadalom megszüntetése és egy új, osztályok nélküli és magántulajdon nélküli társadalom megalapítása”. Ezután született meg a méltán híres *Kommunista Párt kiáltványa* (1848).

Az 1848-as franciaországi forradalom kitörésekor Marx Párizsba utazott, majd amint a lázadás átterjedt a német tartományokra is, Köln városába indult, hogy a *Neue Rheinische Zeitung* főszerkesztőjeként dolgozzon, és hogy bátorítsa és magasztalja a felkelőket. Érdekesség, hogy még a magyar forradalmat is éllette, Kossuth Lajost pedig a francia forradalom (1789–1799) legradikálisabb képviselőihez hasonlította. Marxot a forradalmak leverése után a fegyveres ellenállásra buzdítás miatt kiutasították Poroszországból és Párizsból – végül Angliában telepedett le. Engels ettől fogva hiába támogatta anyagilag, mert még ennek ellenére is nagyon szegényesen élt, és részben ez volt az oka annak, hogy az 1850-es évektől többet foglalkozott gazdasági kérdésekkel, mint addig valaha. Várta a rosszabbnál rosszabb gazdasági válságokat, mert úgy hitte, az majd magával hozza a forradalom viharos szelét.

1860 és 1880 között kezdte el írni *A tőke* című művét, melynek első kötetét 1867-ben adták ki, a másik kettőt már csak a halála után. Ezek a kötetek jórészt a klasszikus gazdasági teoretikusok (pl. Adam Smith) kritikáit és a kapitalista társadalom elemzését tartalmazza. – Marx szerint ugyanis a kapitalizmus az oka a kizsákmányolásnak és a munkától való elidegenedésnek. 1864-ben létrejött az *I. Internacionálé* (1864–1876), melynek főtanácsába is beválasztották. Marx ezután főleg Mihail A. Bakunyin (1814–1876) orosz anarchistával és követőivel folytatott heves vitákat. Rajtuk kívül még többek közt chartisták, proudhonisták és lassalleanisták kaptak helyet a szervezetben. 1871-ben, amikor a részben blanquisták és proudhonisták által irányított Párizsi Kommun elbukott a francia és porosz ellenforradalmi erők által, Marx *A polgárháború Franciaországban* (1871) című írásában elemezte a történeteket – voltaképpen ezzel az írással vált széles körűen ismertté. Innentől kezdve konfliktusok sokasága alakult ki Bakunyin és az anarchokollektivisták, továbbá Marx és a kommunisták között: míg az előbbieket államnélküliséget és demokráciát követeltek, addig az utóbbiak szocialista diktatúrában gondolkodtak. Bár Marxnak 1872-re sikerült felülkerekednie az anarchistákon, és Bakunyint is kizárták a szervezetből, az mégis hamar hanyatlásnak eredt, majd 1876-ban teljesen feloszlott. Marx a továbbiakban amellett, hogy a német szociáldemokratákat kritizálta, energiája túlnyomó részét *A tőke* írására és kutatásokra fordította – amit végül nem tudott befejezni. 1883-ban Marx ugyan eltávozott az élők soraiból, de barátja, Engels a kéziratának rendszerezése után folytatta a marxizmus terjesztését, sőt még a *II. Internacionálé* (1889–1916) létrehozásában is részt vett. A marxizmusnak a későbbiekben óriási hatása lett: olyan ideológiák fejlődtek ki belőle, mint a reformista és forradalmi szociáldemokratizmus, a bolsevizmusok, a nemzetibolsevizmus, számtalan anarchista irányzat, sőt még az ökoszocializmus is.

A KLASSZIKUS MARXIZMUS FŐBB ESZMÉI

Az **antikapitalizmus** a klasszikus marxizmus esetében a Marx-féle történelemfilozófián alapszik, mely által feltehetőleg tudományos elemzéssel igyekszik bebizonyítani, hogy a kapitalizmus miért van teljes kudarca itélve, továbbá miért a szocializmus a megfelelő alternatívája. A marxizmust Engels „tudományos szocializmusnak” nevezte azért, hogy elhatárolja Marx filozófiáját az olyan korábbi, utópista („tudománytalan”) szocialista gondolkodóktól, mint amilyen Owen, Saint-Simon vagy Fourier. Állítása szerint az utópisták nem akarnak osztályharcot vagy proletárdiktatúrát, és tulajdonképpen semmilyen reális elméletet nem dolgoznak ki, inkább csak arról álmodoznak, hogy „mi lenne, ha” – ez viszont önmagában kevés. Marx éppen emiatt kritizálta az utópistákat, és velük ellentétben igyekezett empirikus módszerrel elemezni a társadalmat és a történelmet, remélve, hogy ezzel úgymond megjósolhatja a jövőt. Marx számos fogalmat átvett a régi gondolkodóktól: a „kizsákmányolás” szó például utópistáktól származik, akik rendszerint arra alkalmazták, amikor egy erőforrást túlzottan kihasználnak – ez lehet humán vagy természeti erőforrás is. A marxizmusban a „kizsákmányolás” szó viszont azt jelenti, amikor a termelőeszközöket nem tulajdonló munkások erőfeszítéseit a burzsoázia nem kellő módon jutalmazza, tehát nem fizeti meg eléggé. A „proletariátus” szó a latin *proles* (utód) szóból származik, és eredetileg az ókori Róma legelső szabad társadalmi osztályát (proletarii) jelentette. Később, az 1800-as évek elején a francia és svájci közgazdászok a bér munkásokra használták ezt a fogalmat. Marxék a *Kommunista kiáltvány* (1848) című írásukban alkalmazták először a vagyonnal és termelőeszközzel nem rendelkező, munkaerejük eladásából élő emberekre. A „burzsoázia” a francia *bourgeoisie* (városlakó, városi polgár) kifejezésből ered, tehát eredetileg senki sem a kapitalizmus tőkés társadalmi osztályára használta – egészen a marxizmusig. Mindez azért nagyon fontos, mert sokan megriadnak a marxistának bélyegzett kifejezésektől, de erre semmi szükség, hiszen valójában egyik sem marxista, csupán Marx és Engels is átvették, bár valóban sajátos módon használták.

A **történelmi materializmus** vagy materialista történelemfelfogás elutasítja Hegel azon elméletét, miszerint a „világsszellem” kibontakozása egyenértékű a történelemmel. Marx úgy gondolta, hogy a történelemben a megélhetés mindennél fontosabb: legyen szó élelemlről, vízről, menedékről és így tovább. Ezek nélkül az ember képtelen túlélni, így előállításuk és meglettük befolyásolja az emberi élet minden területét. A termelési mód, avagy a gazdasági rendszer milyensége (feudalizmus, kapitalizmus, szocializmus stb.) azért kulcsfontosságú, mert minden a gazdaság pilléreire áll: a politika, a kultúra, a vallás, a jogrendszer és a művészet is egyaránt magyarázható gazdasági tényezőkkel – tehát alárendelődnek a gazdaságnak.

A **dialektikus materializmus** Hegel dialektikájának Marx általi materialista elemzése. A dialektika a marxista felfogásban egy olyan tudományos módszer, ami a természet és a társadalom jelenségeit összefüggésekben vizsgálja. Maga a dialektikus materializmus pedig egy fejlődési folyamat, melyben

két ellentétes erő (tézis és antitézis) között meglévő kölcsönhatás (szintézis) egy magasabb szintre emelkedik. Ez elsősorban bonyolultnak tűnhet, de valójában itt arról van szó, hogy a kapitalizmus (tézis) azért van pusztulásra ítéelve, mert szép lassan kitermeli saját ellenségét: a proletariátust (antitézis). A kapitalizmus és a proletariátus konfliktusából (osztályharc) Marx szerint a proletariátus jön majd ki győztesen, megásva a kapitalizmus sírját, létrehozva először a szocializmust, majd abból a fejlettebb, osztály nélküli kommunizmust. Marx *A német ideológia* (1846) című művében részletezte, hogy a történelemnek kiemelt jelentősége van, hiszen az osztály nélküli kommunizmust csak és kizárólag akkor lehet elérni, ha a történelem folyamán létrejönnek az ehhez szükséges gazdasági átmenetek: törzsi társadalom (primitív kommunizmus) → rabszolgatartó társadalom → feudalizmus → kapitalizmus → szocializmus (mint átmenet) → osztály nélküli kommunizmus. Marx szerint, ha ezek közül valamelyik hiányzik, vagy nem megfelelő a sorrend, akkor nem jöhet létre a kommunizmus.

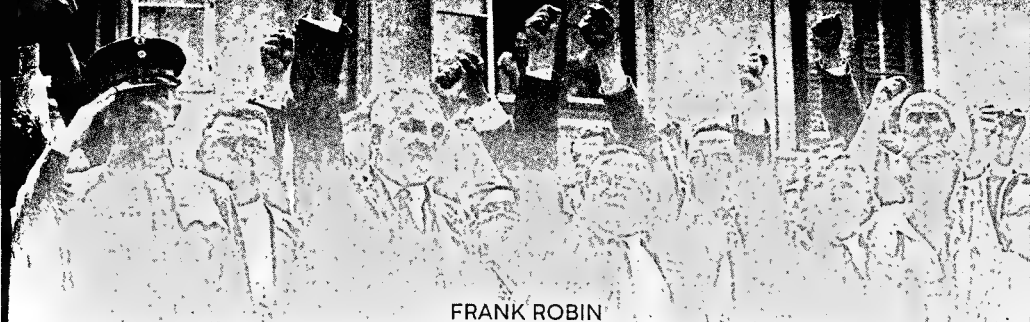
A **marxista gazdaságfilozófia** szerint a kapitalizmus rendszere elidegeníti az embereket a saját munkájuk termékétől, mivel nem azt állítják elő, amire szükségük van, hanem azt, amit némi haszonért eladhatnak másoknak. Emellett a vállalatok és az azokon belüli hierarchia arra kényszeríti a munkavállalókat, hogy kizárólag a tőkések igényeit és érdekeit szolgálják. A kapitalizmus gondoskodik arról, hogy maga a „munka” is árucikké váljon, robottá redukált embereket létrehozva, akik nem élhetik ki kreatív és teljesíteni akaró énjüket, ami miatt demotiválttá válnak. A marxista gazdaságtan a kapitalizmust osztálykizsákmányoló rendszerként határozza meg, a társadalmi osztályokat pedig gazdasági szereplőkként kezeli. Az osztályok milyensége a gazdasági hatalomtól függ, melynek tetején a burzsoázia (a termelőeszközök tulajdonosai), alján pedig a proletariátus (a saját munkaerőjük eladásából élők) áll. Persze ezeken kívül vannak más osztályok is, de Marx úgy vélte, hogy a proletariátus és a burzsoázia kibékíthetetlen ellentéte egyre meghatározóbbá válik az idő folyamán. Elképzelése szerint az uralkodó osztály (burzsoázia) úgy akarja majd folyamatosan növelni saját profitját, hogy a munkaerő (proletariátus) számára egyre kevesebbet fizet. Ezután egyre súlyosabb gazdasági válságok fognak kialakulni a folyamatos túltermelés miatt, végül mindent felemészti a munkanélküliség és a nyomor. Bár úgy tűnhet, a végén a tőkefelhalmozó burzsoázia jár jól, valójában saját maga alatt vágja a fát, lévén hogy egy idő után ezt az állapotot a proletárok nehezményezni fogják, osztálytudatba kerülnek; végül pedig fellázadnak ellenük, és gyökeresen felszámolják a kapitalista rendszert.

A **kommunizmus** Marx szerint csak egy érett kapitalista rendszerben kibontakozott forradalom után valósulhat meg, ez viszont csak akkor tud megtörténni, ha a proletariátus osztálytudattal rendelkezik. Ahogy felerősödnek az osztályok közötti ellentétek, úgy a proletariátusnak rá kell jönnie arra, hogy a burzsoázia éppen kizsákmányolja. Ha ezt sikerül felismernie, akkor abban a pillanatban forradalmi erővé válik, és többé már nem az egyéni érdekeiért fog küzdeni, hanem a kollektívizmus elve alapján a proletariátus egészéért. A forradalmat tehát nem kell előre megtervezni, hiszen amint beérnek a dolgok, spontán

ki fog robbanni; ráadásul a proletariátus nem szorul vezetőkre sem, mert majd önmagát fogja irányítani. Miután kitört a spontán forradalom a burzsoázia és a proletariátus között, az utóbbinak felül kell kerekednie az előbbin, és amennyiben így alakul, akkor megkezdődhet a kapitalizmus fokozatos felszámolása. Ez az állapot lesz a szocializmus, mint átmenet a kapitalizmus és a kommunizmus között, ami csak addig tart, amíg az osztályellentétek fennállnak; márpedig eleinte így lesz, hiszen attól, hogy a proletariátus forradalmi úton átvette a hatalmat, a burzsoázia nem szűnik meg létezni: Annak felszámolása hosszú időt vesz igénybe, így a proletariátusnak minden megszerzett hatalmával a termelőeszközök kollektivizálására kell összpontosítania. Ez természetesen nem lesz könnyű, mert ez a cselekedet a burzsoázia tulajdonának erőszakos elvételével jár, ami persze felháborító lehet számukra, de a kommunizmus elérésének érdekében ez egy elengedhetetlen feltétel. Amint ez végbemegy, minden más intézkedés az adott országok körülményeitől függ majd, így nem lehet megmondani, hogy pontosan mi a tökéletes recept a kommunizmus megteremtéséhez. Tehát ez volna a népi demokrácia (proletárdiktatúra) időszaka, ami a proletárállam rendszere, melynek legfőbb feladata megvédeni a forradalom vívmányait, és megakadályozni a burzsoáziát abban, hogy egy ellenforradalom által megkísérelje visszavenni a hatalmat. Ha mindez megtörtént, akkor jön a kommunizmus, ami a marxista értelmezésben az az állapot, melyben az osztályellentétek már megszűntek, így az állam meglétére többé már nincs szükség. Tehát egy kommunista rendszerben nem létezik állam, csak honatan, nemzettelen és osztály nélküli társadalom. Marx meggyőződése volt, hogy ez az a rendszer, ami lehetővé tenné, hogy az emberek kizárólag a szükségleteik kielégítését szolgáló berendezkedést építsenek ki, maguk mögött hagyva a kapitalizmus felhalmozó rendszerét.

Az **ateizmus és a materializmus** teljesen áthatotta Marx valláshoz való hozzáállását: nem hitt az anyagtalan, magasabb rendű szellemi erőben, egyedül az anyagi világot fogadta el, továbbá az anyag öntörvényű fejlődését, ami végül létrehozta a tudatot – e nézet szerint az anyag szüleménye a szellemi világ, és nem pedig fordítva. Marx nem a vallást, hanem az egyházat tekintette ellenségnek, pontosan úgy, ahogy a francia felvilágosodás alatt Voltaire. Az, hogy Marx nem volt oda az istenhitért, abból fakadt, hogy ateistaként tényként fogta fel azt, hogy nincs Isten és nincs túlvilági lét, de ettől függetlenül a kapitalista rendszerben hasznosnak találta a vallást, mivel úgy vélte, hogy a földi lét szenvedéseit (pl. a szerettek elvesztését) az emberek többsége csak a túlvilági létezésben való hittel tudja csillapítani. Marx *A hegyi jogfilozófia kritikájához* (1843) című írásban a következőt írta: „A vallási nyomorúság a valóságos nyomorúság kifejezése, s egyszersmind tiltakozás a valóságos nyomorúság ellen. A vallás a szorongatott teremtmény sóhaja, egy szívtelen világ lelke, mint ahogyan szellemtelen állapotok szelleme. A vallás a népek ópiuma”. A már-már szállóigévé vált „a vallás a népek ópiuma” mondata azt jelenti, hogy a vallást valamiféle kábítószernek gondolta, ami ideiglenesen el tudja feledtetni az emberek bajait: akár egy imádság vagy egy templomi mise erejéig. Ebből jól látszik,

hogyan Marx nem vonta kétségbe a hit erejét, hiszen ő maga is hitt, csak éppen nem túlvilági, anyagtalan lényekben, hanem már bizonyított, materiális dolgokban: hinni önmagunkban, tehetségünkben, képességeinkben stb. Marx fontosnak tartotta a vallás és az állam szétválasztását (szekularizáció), de az ember vallásosságát nem törekedett megszüntetni, továbbá magát a vallást sem tiportá volna el. Egyedül az egyház intézményét bírálta, amiért szerinte korrupt, az embereken anyagi hasznot húzó, kizárólag a papok jólétét biztosító rendszere van. Állította továbbá, hogy a vallások ellen nem szabad és nem is kell erőszakkal fellépni, hiszen amikor létrejön osztály nélküli kommunista rendszer, az emberek önmaguktól fognak megszabadulni a vallásos hittől, mindenféle kényszerítés nélkül. Szerinte ez azért történne így, mert a kommunizmusban az emberek olyannyira boldogok és elégedettek lennének, hogy nem lenne szükségük a túlvilági létbe vetett hitre.

FRANK ROBIN

SZOCIÁLDEMOKRATIZMUS

A szociáldemokratizmus gazdaságilag jobboldali vegyes vagy harmadikutas, kulturálisan pedig baloldali ideológia, melynek képviselői olyan demokráciák, akik azt vallják, hogy az államnak valamilyen szinten bele kell avatkoznia a társadalmi és gazdasági életbe ahhoz, hogy megvalósuljon a társadalmi igazságosság. Bár elutasítják a szabadpiaci kapitalizmust, ugyanakkor a piacgazdaság mérsékeltebb, szociális, újraelosztásos formáját elfogadhatónak tartják. Ez az ideológia nem határozható meg egyértelműen, mivel számos fajtája van: általánosan olyan klasszikus marxizmus által inspirált szocialista ideológiák összességét értjük alatta, melyek nem forradalmi, hanem demokratikus úton akarják elérni a szocializmust; továbbá szerintük a munkásosztály élére pártoknak és értelmiségi politikusoknak kell állniuk.

A SZOCIÁLDEMOKRATIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

Az 1800-as években felbukkanó *chartista mozgalom* a szociáldemokratizmus egyik legkorábbi előfutárának tekinthető. Ez a munkásmozgalom az Egyesült Királyságban jött létre a munkavállalói jogok kivívása érdekében. Nevük onnan ered, hogy 1838-ban közzétették a Nép Szabadságlevelét, más néven a „népchartát”, melyben körülbelül egymillió dolgozó követelt azonnali reformokat. Elsőre valamiféle kommunista mozgalomnak tűnhet, de valójában egy nagyon korai szociálliberális és reformista szociáldemokrata irányzatnak felel meg, hiszen egy demokratikusabb országért, szélesebb polgári jogokért és a politikai korrupció ellen küzdöttek, majd később, 1842-ben már bérémelet és munkaidő-korlátozást is szorgalmaztak. Miután a parlament elutasította igényeiket, sztrájkba fogtak, de a kormány azt is felszámolta. Végül 1848-ban a mozgalom újjáéledt az ipari kapitalizmus által okozott nyomor és éhínség miatt, de a rendszer még az írmagját is kiirtotta a *chartistáknak*, hogy soha többé ne lázadhassanak fel ellenük.

A szociáldemokraták előfutárai egy idő után megismerkedtek Karl Marx (1818–1883) és Friedrich Engels (1820–1895) „tudományos szocializmusával”, amelynek egy részével egyetértettek ugyan – például a szocialista társadalom létrehozásával –, de a szakszervezetek általi spontán forradalom elméletével a legtöbben már nem tudtak azonosulni. Ehelyett úgy gondolták, hogy vagy reformokkal, vagy pártok által megszervezett forradalommal lehet elérni a szocializmus állapotát.

A lassalleizmus az 1860-as években vált egyre népszerűbbé, méghozzá Ferdinand Lassalle (1825–1864) német szocialista által, aki olyan irányzatot teremtett, melyben Marx filozófiája és David Ricardo (1772–1823) brit közgazdász elméletei kerültek összeolvasztásra, tulajdonképpen egy szociálliberális–szociáldemokrata hibridet teremtve. Előnyben részesítette a reformokat, az államokat osztályok felett állónak tekintette, valamint a proletariátus és a burzsoázia együttműködése által és a „szabad népállam” segítségével akarta megvalósítani a szocialista rendszert. Lassalle volt az, aki 1863-ban megalapította az *Általános Német Munkásegylet (ADAV)* nevű pártot, ami később egyesült az 1869-ben alakult *Németországi Szociáldemokrata Munkáspárttal*, amit úgyszintén a marxizmus ihletett.

Az *I. Internacionálé* (1864–1876) nevű nemzetközi politikai tömegszervezetben a reformista, demokratikus és haladó szocialista csoportok voltak a legerősebbek, a marxizmushoz hasonló forradalmi szekció pedig csak a második legbefolyásosabb volt. A szervezetben belül nemcsak az anarchisták és a marxisták között voltak konfliktusok, de a forradalmi és a reformista tömörülések között is. Még Engels is kiakadt a „reformista marxistákra”, és azt állította, hogy a *Kommunista kiáltvány* (1848) című írásban világosan szerepel, hogy a demokráciát forradalommal kell kivívni, így tehát a reformizmus teljesen szembe megy Marx filozófiájával. Bár ez a nemzetközi szervezet 1876-ban formálisan megszűnt, valójában a továbbiakban számos ülésezést tartottak.

1884-ben megalakult a *Fábiánus Társaság* nevű értelmiségi szervezet az Egyesült Királyságban, ideológiájuk pedig a reformista szociáldemokratizmusra és a szociálliberalizmusra épült. A fábiánusok szembelyezkedtek a klasszikus liberalizmus szabadpiaci kapitalizmusával, helyette társadalmi igazságosságot, minimálbért, egyetemes egészségügyi rendszert és a földek államosítását követelték, nem utolsósorban a női emancipáció mellett is teljes vállszélességgel kiálltak. Azt szerették volna, ha az Egyesült Királyság az internacionalizmus útjára lépne, és ehhez első lépésként a külpolitikai kapcsolatok javításának szükségességére hívták fel a figyelmet.

A *II. Internacionálé* (1889–1916) tagságában is a reformisták voltak többségben. Mivel ennek a szervezetnek az anarchisták eleve nem is lehettek a részei, ezért a forradalmiak és a reformisták közötti bonyodalmak kaptak nagyobb hangsúlyt. Egészen komoly nézeteltérések alakultak ki, ami az első világháború alatt érte el csúcspontját. A klasszikus marxizmust kritizáló reformisták azt állították, hogy Marx filozófiája túlságosan utópisztikus – annak ellenére, hogy ő éppen a „tudománytalan” utópistákkal szemben határozta meg magát. Meggyőződésük volt, hogy a marxizmus olyannyira alulfejlett ideológia, hogy muszáj rajta itt-ott javítani, és ki kell szedni belőle minden téves elgondolást.

Az *agrárszocialista mozgalom* a 19. század végén jött létre, főleg a cári Orosz Birodalomban, abból a célból, hogy átalakítsák a földtulajdonlasi rendszert, fellendítsék az ipart, illetve jobbják a mélyszegénységben élő parasztság és az agráriumban dolgozó munkások életszínvonalát. Köztársasági rendszert és demokráciát követeltek, elutasítva a feudalizmust és a monarchiát.

Mindebből kifolyólag ezt a mozgalmat sokan az első oroszországi szociáldemokrata szerveződésként szokták emlegetni.

A 20. század Egyesült Királyságában létrejött a *Munkáspárt* nevű szociáldemokrata szervezet. Keir Hardie (1856–1915) skót politikus vezetésével. A munkáspártiak szoros kapcsolatban álltak a *Marxista Szociáldemokrata Szövetséggel* és a *Skót Munkáspárttal* is, de eleinte nem voltak túl sikeresek: az első választásukon alig kaptak 45 ezer szavazatnál többet. Ebben az időben tagságuk jelentős hányada még marxistának vallotta magát, de az 1950-es években már azt nyilatkozták, hogy a brit szocializmus többet köszönhet a protestáns metodizmusnak, mint Karl Marxnak.

A *céhszocialista mozgalom* (vagy céhszocializmus) Samuel G. Hobson (1864–1940) brit szocialista által jött létre, aki egy marxizmustól független, középkori céhrendszer ihlette elméletet dolgozott ki. Elgondolása szerint az volna a legjobb, ha az ipar állami tulajdonba kerülne, amit aztán a munkások irányítása alá vonnának, a hatalmat pedig a demokratikus alapon szerveződő, nemzeti céhekre ruháznák át. Mindezt azért vélte előnyösnek, mert a céhek a szakszervezetekkel ellentétben nem korlátoznák követeléseiket bérekre és munkakörülményekre, hanem teljes egészében csak az általuk képviselt munkások termelőeszközeinek ellenőrzésére törekednének.

Az orosz–japán háború (1904–1905) után az éhezés és az általános elégedetlenség miatt kitört az orosz forradalom (1905–1907), ahol még nem a szocialista, hanem sokkal inkább a kapitalista igények kerültek előtérbe, ami nem csoda, hiszen az Orosz Birodalomban ekkor még nem volt érett kapitalizmus, csupán egy félféudális rendszer, melyben a piacgazdaság egyelőre csak gyerekcipőben járt. A forradalom következtében a reformista (mensevikek) és a forradalmi szociáldemokraták (bolsevikok) közt egyre égetőbb viták születtek, ami végül az egymástól való elzárkózást okozta.

Az első világháború (1914–1918) kirobbanását követően a semmiből bukant fel a nagy „nacionalista hullám”, avagy a nemzeti identitás és a patriotizmus, ami kezdetben a baloldalon hódított, főleg szocialista szervezetekben, amik nacionalista és internacionalista táborra szakadtak:

- » A nacionalista szocialisták az első világháború alatt és után megszabadultak a marxizmustól; majd beleolvadtak a fasiszta, nemzeti szindikalista, nemzetibolsevik, konzervatív és egyéb ideológiákba.
- » Az internacionalista szocialisták kitartottak a marxizmus és annak antinacionalizmusa mellett, melybe legkevésbé sem nem fért bele a háborús, nacionalista szellemiség.

Az internacionalizmust valló ilyen-olyan marxista irányzatok a nacionalizmus által generált szakadás miatt lényegesen kevesebben maradtak, mint azelőtt, ám civakodásuk ezzel nem szűnt meg létezni: tovább folytatták a reformpárti és a forradalomipárti csoportok közti konfliktust:

» A reformista irányzatot a reformista szociáldemokraták alkották.

» A forradalmi irányzatot a klasszikus marxisták, a bolsevikok (marxista-leninisták) és a forradalmi szociáldemokraták képviselték.

A reformisták legfontosabb alakja Eduard Bernstein (1850–1932), német-zsidó szociáldemokrata politikus volt, aki *A szocializmus előfeltételei és a szociáldemokrácia feladatai* (1899) című írásában nyíltan kritizálta Marx osztályharcát, és megkérdőjelezte liberalizmusellenességét is. Bernstein úgy gondolta, hogy a forradalmiak tévednek, amikor azt mondják, hogy csak egy forradalom segítségével lehet elérni a szocialista rendszert, és abban is, hogy gyökeresen át kell szervezni az egész társadalmat. Szerinte az igazságos társadalom (szocializmus) csak demokratikus intézményeken keresztül, a kapitalizmus megszelídítésével és a liberalizmus eszméinek kiteljesítésével érhető el. A burzsoázia és a proletariátus közötti osztálykülönbségek eltérő reformok és jóléti-újraelosztási programok révén fokozatosan megszüntethetők; az osztályharc és az erőszak helyett pedig egyértelműen helyesebb az osztályegyüttműködés politikájával elérni a szocializmus állapotát.

A forradalmiak legfontosabb képviselője Karl J. Kautsky (1854–1938) cseh-osztrák szocialista volt, akit „a marxizmus pápájaként” is emlegetnek, lévén hogy Engels után a leghíresebb és legkiemelkedőbb teoretikusa volt. Forradalmi szociáldemokrataként mind a reformistákkal, mind a bolsevikokkal szemben állt, illetve azok szókimondó kritikusa volt. A forradalmiak másik kardinális alakja ebben az időben Rosa Luxemburg (1871–1919) lengyel-zsidó-német politikusnő volt, aki gyakran kritizálta a helyi reformista szociáldemokratákat, köztük Bernsteint is. *A Társadalmi reform vagy forradalom?* (1898) című vitairatában nehezményezte, hogy a legtöbb szocdem teoretikus elpuhult, és nem támogatják a forradalmat; emiatt elhatárolódott tőlük, majd 1917-ben csatlakozott a *Németország Kommunista Pártjához* – de az időközben létrejött weimari köztársaság szociáldemokratái bosszúból megölették őt.

1917-től Vlagyimir I. Lenin (1870–1924) orosz forradalmár felszólította a nemzetközi szociáldemokratizmus forradalmi szárnyát, hogy váljon el az áruló reformistáktól, és forduljanak a marxizmus-leninizmus felé. Ezenfelül arra törekedett, hogy minden párt, amely a forradalmi szocializmus oldalán áll, Marx pártjához hűen vegye fel a „kommunista” elnevezést. Kijelentette, hogy ezentúl lényegesen fontosabb az, hogy a munkásosztály még véletlenül se tévessze össze a forradalmiakat a reformista szociáldemokratákkal. Lenin végül elérte, hogy a „kommunista” fogalmat kisajátítsák a bolsevikok javára, így a legtöbb forradalmi szocialista a leninizmus felé fordult, az anarchisták pedig egyre inkább távol kerültek tőlük.

» A szociáldemokrata kifejezés ettől fogva egyedül a reformista szociáldemokratákat foglalja magában.

» A kommunista kifejezést a forradalmi szocialisták (többek közt a

bolsevikok) vették át azért, hogy megkülönböztessék magukat a reformistáktól és a klasszikus marxistáktól.

» A marxista kifejezés egyedül a klasszikus marxizmust követő kommunistákra értendő, mivel ők azok, akik teljesen hűek maradtak Marx filozófiájához. Képviselőik nem tartják a bolsevizmust és a szociáldemokratizmust sem valódi marxista irányzatoknak, hiszen többé-kevésbé mindkettő módosította azt.

1924-ben a bécsi egyetem jogprofesszora, Carl Grünberg (1861–1940) lett a frankfurti *Goethe Egyetem Társadalomkutató Intézetének* első igazgatója, amit a későbbiekben csak „frankfurti iskola” néven ismertek. Fontos, hogy az „iskola” szó ez esetben nem konkrét intézményt jelent, hanem egy új filozófiai irányzatot. A német Goethe Egyetemen bukkant fel az első marxista kutatóközpont, amit egy tehetsős diák, Felix Weil (1898–1975) finanszírozott, aki személy szerint a szocializmus megvalósításának gyakorlati problémáival foglalkozott. Ekkor jelent meg a „politikai korrektség” fogalom, ami ebben az időben még a marxista-leninista (bolsevik) elvekhez és politikához való ragaszkodást jelentette, nem pedig egyfajta 21. századi cenzúrát. Mivel a frankfurti iskola ellenezte a bolsevizmust, gondolkodóit politikai inkorrektséggel vádolták, mert a bolsevikoktól fokozatosan messzebb kívántak kerülni, képviselve a szellemi és ideológiai függetlenséget. Az első világháború utáni Német Birodalomban, pontosabban a weimari köztársaságban (1918–1933) zajló politikai események és konfliktusok a frankfurti iskola filozófiájára jelentőst hatást gyakoroltak.

Az 1930-as évektől Carlo Rosselli (1899–1937) olasz reformistával az élen sok szociáldemokrata elhatárolódott a forradalmi szocializmustól és a bolsevizmustól, helyette pedig felkarolták a szociálliberalizmus gazdaságpolitikáját; jelezvén, hogy többé már nem a tudományos és materialista világnézetet szeretnék pajzsra emelni; sokkal inkább a moralitást. Általában „marxista eretnekirányzatként” határozzák meg a reformistákat, mivel nem a hagyományos marxi tanok szerint alakítják politikájukat; hanem „opportunista módon” kiegyeztek a szociálliberálisokkal és keynesiánus gazdaságpolitikájukkal – avagy a szociális kapitalizmussal –, és emiatt sokszor őket is „szociálliberális” vagy „liberális szocialista” néven gúnyolják.

A marxista humanizmus 1932-től a szociáldemokraták új irányzataként mutatkozott meg; ekkor jelentek meg Marx 1844-es kéziratai, ami lavinát indított el a marxista elméletben. A marxista humanisták sokkal erőteljesebben kezdték kritizálni a forradalmi szocialistákat és a szovjet marxista-leninistákat. Ismert képviselőjük volt például Lukács György (1885–1971) magyar filozófus, aki a „vissza Marxhoz, és előre a mai problémákhoz” mondatával megfogalmazta a marxista humanizmus alap gondolatát. Lukács szerint a sztálinizmus elnyomó önkényűrrá tette Marxot a közvélemény szemében, és most az újgenerációs marxista értelmiség feladata az, hogy mindent újragondoljon az „igazi” Marx alapján. Egy másik marxista humanista, Antonio Gramsci (1891–1937)

olasz társadalomfilozófus felhívta a figyelmet arra, hogy Marx tanításaival ellentétben az osztályrendszert nem pusztán a gazdasági hatalom tartja fenn, hanem az uralkodó osztály kulturális és szellemi felsőbbrendűsége is, amit a médián, az egyházakon, a szakszervezeteken és egyebeken keresztül terjesztenek, kultúrharc formájában. Gramsci ezen gondolata a későbbi neomarxizmus egyik alapelvevé vált.

Max Horkheimer (1895–1973) a frankfurti iskola vezető teoretikusaként a *Hagyományos és kritikai elmélet* (1937) című írásában a marxizmus felülvizsgálását szorgalmazta, továbbá szembeállította a „kritikai elméletet” a pozitivistáértelmeben vett „elmélet” jelentésével, különbséget téve a társadalomtudományok és a természettudományok között. Horkheimer úgy vélte, hogy a társadalomtudományos általánosításokat nem lehet kizárólag a tapasztalatból levetni, hiszen minden egyes kutató rendelkezik egy adott ideológiával, amely befolyásolja munkáját. Ez azt jelenti, hogy egy kutató elméletének eredményei valójában az ő elképzeléseinek felelnek meg, avagy inkább az érzékiszervei által elé tárt tényeknek, mintsem a valódi tényeknek. Szerinte a pozitívizmus, a neokantianizmus és a fenomenológia sem tudott túllépni az ideológiai korlátokon, helyükbe pedig a kritikai elméletet tudta alternatívaként elképzelni, ami legalább önkritikát is gyakorol, azaz nem pusztán az idealizmustól, hanem a materializmustól is távol tartja magát, mondván, mindkettő irányzat túlságosan elfogult, és torzíttja a vizsgált valóságot egy kisebb politikai csoport javára. A kritikai elmélet túlszárnyalja a hagyományos filozófiát, sőt újragondolja a tudományt és magát a tudó egyént is. Az 1950-es évektől a frankfurti iskola teoretikusai, többek közt Theodor Adorno (1903–1969) német filozófus és Herbert Marcuse (1898–1979) német szociológus már egyértelműen kiálltak a kritikai elmélet mellett, amit a marxista gazdaságtan, a hegeli filozófia és a freudi pszichológia keverékének jellemeztek. Egyesek szerint az újbóloldal és a neomarxizmus rengeteget inspirálódott a kritikai elméletből, sőt vannak, akik a kulturális marxizmust is a frankfurti iskolából eredeztetik. Ami biztos, hogy az elmélet eljutott az Egyesült Államokba, valamint Nyugat-Németországban, azon belül Frankfurtban hivatalosan is megalapították a társadalomkutatási intézetet, avagy a frankfurti iskolát.

A neomarxizmus a reformista szociáldemokratizmus és a revizionizmus szinonimája volt; olyan emberek ideológiáját értették alatta, akik felül akarták vizsgálni a klasszikus marxizmus elméleteit, illetve az azokban rejlő politikai és társadalmi problémákra kívántak új válaszokat adni. Egyszerűbben: olyan marxizmus ihletésű, demokratikus és reformpárti ideológiák tartoznak ebbe az irányzatba, amelyek kisebb-nagyobb mértékben felvizezték vagy továbbgondolták Marx és Engels filozófiáját. Számos neomarxista és úgynevezett „poszt-marxista” eszme létezhet, így ezeket nem tekintjük önálló, komplex ideológiáknak. Egyebek mellett olyan eszmerendszereket sorolnak bele; mint amilyen a reformista szociáldemokratizmus, az ökoszocializmus vagy a kulturális marxizmus. Magát a „neomarxista” fogalmat a hidegháború (1947–1991) idején a kapitalista országokban pejoratív jelzőként is használták, emiatt képviselőinek

java része nem aggatja magára ezt a szót, mi több sokuk még sértésnek is veszi ennek a használatát. Nemcsak a frankfurti iskola képviselői nem nevezték magukat neomarxistának, de még a legtöbb szociáldemokrata sem – tehát ez inkább a marxizmus ellenzői által alkalmazott gyakori kifejezés, ami minden újragondolt és felülvizsgált marxizmusra utal, sőt még a kulturális marxizmus-sal kapcsolatos összeesküvés-elméletekre is.

A neokommunizmus (vagy eurokommunizmus) olyan nyugat-európai marxisták mozgalma volt az 1970-es években, akik meg akartak szabadulni a szovjet befolyástól és a totalitárius bolsevizmustól. Általánosságban és leegyszerűsítve: azokat a marxistákat értették alatta, akik több évtized után vissza akartak térni a szociáldemokratizmushoz. Az eurokommunisták pártok a korábbinál világosabban fejezték ki hűségüket a demokratikus intézmények iránt, és olyan új társadalmi mozgalmaknak próbáltak megfelelni, mint amilyen az újhullámos feminizmus vagy az LMBTQ+ mozgalom. Ezzel viszont akkoriban nem értek el nagy sikereket, mivel a konkurencia, avagy a szociáldemokraták és alapvetően az újbóloldaliak könnyedén kiszorították őket a biopolitikából. A neokommunisták az 1980-as évekbe beleolvadtak a különböző modern szociáldemokrata szervezetekbe, majd végleg eltűntek.

Az 1980-as években a modern szociáldemokratizmus remekül alkalmazkodott a neoliberális által uralt politikához, és számos elvet át is vett belőle, vallva, hogy a kapitalizmus nélküli világ életképtelen, ezért a szocialista ideológia folyamatos modernizációjára van szükség. A forradalmi szocialisták úgy vélték, hogy a szocdemek „opportunisták”, akik most a kapitalizmus legártalmasabb elveit is magukba olvasztották, pusztán azért, hogy még több ember szavazzon rájuk a következő választáson; ha a jövőben más gazdasági formák válnak általánossá, akkor azt is átveszik majd – tehát állításuk szerint nem a hosszú távú célokra, hanem kizárólag a túlélésre fókuszálnak. Ez viszont nem jelenti azt, hogy minden szociáldemokrata összebarátkozott a neoliberalizmussal, sőt túlnyomó részük ezt teljesen elutasította, és továbbra is ragaszkodtak a hagyományos szociáldemokrata gazdaságpolitikához és annak jóléti állam koncepciójához.

Az 1990-es években megváltozott a szociáldemokratizmus cselekvése, mivel egyre hevesebb viták folytatódtak a gazdasági harmadik úttal kapcsolatban. Anthony Giddens (1938–) brit szociológus *A bal- és a jobboldalon túl* (1994) című írásában bírálta a szocializmust és a kapitalizmust összeegyeztető mérsékelt gazdasági centrizmust, helyette annak radikális változatát pártolta, amit „valódi harmadik útnak” tekintett. *A harmadik út: a szociáldemokrácia megújulása* (1998) című könyvében azt taglalta, hogy már nem a marxizmus és a szabadpiaci kapitalizmus közötti úton kell tovább haladni, hanem az 1980-as évek radikális neoliberalizmusa és a második világháború (1939–1945) utáni etatista-korporativista szociáldemokrácia között kell megtalálni a helyes irányt. Ez azt jelenti, hogy a modern szociálliberálisok már nem hisznek abban, hogy a jóléti állami kiadásokat növelni kellene – éppen ellenkezőleg. Giddens szerint a neoliberalizmus önmagában azért nem helyes, mert semmilyen felelősséget nem vállal

a piaci folyamatokból származó szociális következményekért; tehát a neoliberálisok leszívargó (trickle-down) gazdasága kritikán aluli, mivel a társadalom alsó rétege nem megfelelően részesül a jólétben.

A 21. században a szociálliberálisokat és a szociáldemokratákat már nagyon nehéz megkülönböztetni egymástól. Ha nagyon megerőlteti magát az ember, láthatja, hogy abban biztosan eltérnek, hogy a szocdemek továbbra is a szocializmus rendszerének megvalósítására törekednek, míg a szociálliberálisok nem; ráadásul a szocdemek egyértelműen hisznek abban, hogy a társadalom tagjai között fellelhető a mély összetartás (testvériség), ezért állami szinten igyekeznek ezt megerősíteni, míg a szociálliberálisok közül csak a centristák szorgalmazzák a társadalmi együttműködéseket és az összefogást. Valamennyi szociáldemokrata még mindig a harmadikutas gazdasághoz ragaszkodik, képviselve a liberális demokráciát, az egyenlő jogokat, a biopolitikát, a zöldpolitikát, valamint az újragondolt jóléti államot, de ez továbbra sem általános jelenség. Azonban a 2000-es évek végén bekövetkezett „nagy recesszió” és pénzügyi világválság számos szociáldemokrata gondolkodót kiábrándított a harmadik útból; és azóta inkább azon fáradoznak, hogy megpróbálják újjáéleszteni a hagyományos szociáldemokrata gazdaságpolitikát.

A MODERN SZOCIÁLDEMOKRATIZMUS FŐBB ESZMÉI

A **reformizmus** szerint a közvetlenül elérhető eredményekre kell koncentrálni, így tehát a szocializmus állapotát törvényes parlamenti úton, mi több az életviszonyok jobbításán keresztül kell elérni. A forradalom szervezett kirobbantásának, majd a szocializmus erőszakkal történő kivívásának azért nincs értelme, mert a proletariátus nem érzi fontosnak a nagy forradalmi ugrást, csupán munkára és kenyérre, illetve szociális biztonságra van szüksége. A reformisták elutasítják a forradalmiak „minél rosszabb, annál jobb” elvét, ami csak válsághelyzetekre spekulál: azokra a krízisállapotokra, amikor az állam legyengült, és könnyen átvehető a hatalom. A reformisták szerint nem szabad a proletariátus elkeseredettségét felhasználni az uralom megszerzésére, mert az egy önző cselekedet lenne; ezzel szemben a válság felszámolására és a békés útra, valamint kidolgozott programokra alapozott távlati célkitűzésekre van igény.

Egy **modernizált marxizmus** számukra azért rokonszenves, mert eleve úgy gondolják, hogy Marx tévedett, lévén hogy nem igazolódtak be „tudományos jóslatai”. A korszerűsítésre tehát szükség van, de ez nem jelenti a szocializmus elérésére való törekvés felfüggesztését vagy végleges feladását. Képviselői azt vallják, hogy a szocializmus sokkal távolabbi jövő, mint ahogy azt a türelmetlen forradalmiak gondolják, ráadásul megfelelnek a középosztály létezéséről is; mert a társadalom nem pusztán proletariátusra és burzsoáziára oszlik meg, hanem mindig van egy középosztály is a kettő között. Az, hogy ezt figyelmen kívül hagyják, problémás, hiszen végső soron ezért nem értik, miért nem működhet hosszú távon a forradalmi harc.

A **rosselli szintézis** szerint a szociáldemokratizmusnak a liberalizmus módszerével kell elérnie a szocialista rendszert, és nem pedig a bolsevikok pártállami diktatúrájához hasonló, erőltetett eszközzel. Ez azt jelenti, hogy a szocializmus

felépítését célzó reformok koherens rendszerét szorgalmazzák, ami nemcsak nem korlátozza, hanem még fel is lendíti az egyéni és szövetkezeti szabadságot. Mindemellett a szocdemek a jóléti állam politikáját is hasznosnak vélik céljaik eléréséhez, ugyanakkor hozzáfűzik, hogy a welfarista intézkedések végső soron csak másodlagosak a kapitalizmus szocializmussal való felváltásának céljához képest.

A **biopolitika** fontosabb számukra, mint az osztálypolitika, tehát elsősorban a kapitalizmus előtti társadalmakból származó egyenlőtlenségek felszámolására törekednek: a nők alávétettsége, a homofóbia vagy a nem őshonos rasszok negatív diszkriminációja stb. A szociálliberálisokhoz hasonlóan a modern szocdemek is a „toleráns társadalomért” dolgoznak, és egyebek mellett a politikai jogokkal, nemi szerepekkel, transzjogokkal, melegházassággal, kábítószer reformokkal és a bevándorlás ösztönzésével foglalkoznak a kapitalizmus felszámolása helyett. A különbség csupán az, hogy míg a szociálliberálisok soha nem is akarta elérni a szocializmus állapotát, addig a szociáldemokraták viszont igen.

A **munka- és szociálpolitika** központi helyet foglal el a szociáldemokrata politikában. A jóléti államnak elővigyázatossági intézkedéseket kell tennie, és támogatnia kell az embereket betegség, rokkantság vagy munkanélküliség esetén is. Képviselői szerint a munkanélküli segélyben részesülőknek anyagi biztonságot kell élvezniük, ugyanakkor ők is kötelesek eltérni az ellátások csökkentését, amennyiben egy felajánlott állást elutasítanak. Azt vallva, hogy az embereknek meg kell tudniuk élni a munkájukból, viszonylag magas minimálbért vezetnek be, amit rendszerint évről évre emelnek. Úgy vélik, folyamatosan új munkahelyeket kell teremteni, és a munkanélkülieket pedig vissza kell terelni a munkaerőpiacra.

A **zöldpolitika** mellett érvelnek, mondván, az atomerőművek és a fosszilis tüzelőanyagok helyett a megújuló energiára kell összpontosítani. Olyan klímabarát energiapolitikát képviselnek, amelynek a lehető legköltséghatékonyabbnak kell lennie, hogy minél előbb megtörténjen a teljes átállás. Emiatt szívesen összefognak ökologista pártokkal is annak érdekében, hogy a szennyező energiaforrásokat felszámolhassák, és ezzel párhuzamban az energiaköltségek növekedését pedig elkerüljék.

FRANK ROBIN

BOLSEVIZMUS

A bolszevizmus (vagy marxizmus-leninizmus) egy gazdasági és kulturális értelemben szélsőbaloldali ideológiai család, mely alatt részben vagy egészben a marxizmus-leninizmus alapjaira épülő ideológiák összességét értjük. Ezen eszmerendszerek legfontosabb jellemzője, hogy nem tisztán marxista, mivel képviselői nem hisznek abban, hogy a munkásosztály valaha képes lesz megszervezni önmagát, így tehát egy spontán forradalom kirobbanásának valószínűsége is elenyésző, annak sikeressége pedig egyenlő a nullával. A bolsevikok, mint forradalmi szocialisták egy centralizált és fegyelmezett, szocialista értelmiség által vezetett proletárforradalmat akarnak kirobbantani, majd a hatalomra kerülésüket követően egy proletárdiktatúra bevezetését szorgalmazzák. Nem hisznek abban, hogy egy országban mindenféleképpen ki kell fejlődnie a kapitalizmusnak ahhoz, hogy egy forradalom sikeresen létrejöhessen; helyette úgy vélik, bármilyen rendszerben kialakítható a szocializmus. Céljuk a következő: a szocializmus segítségével elérni a kommunizmus hontalan társadalmának állapotát.

FRANK ROBIN

OROSZ BOLSEVIZMUS

Az orosz bolszevizmus egy gazdaságilag és kulturálisan is szélsőbaloldali ideológia, melynek három főbb altípusát szokás megkülönböztetni: a leninizmust, a sztálinizmust és a trockizmust. A leninizmus egy Lenin által kidolgozott, klasszikus marxizmus ihlette ideológia, amely a proletariátus spontán önszerveződése helyett a szocialista értelmiség által vezetett munkástömeg megszervezésére törekszik, majd a forradalom kivívása után egy olyan szocialista pártállam bevezetését tűzi ki célul, amely az osztály nélküli kommunizmus elérésére fog összpontosítani. A sztálinizmus egy Sztálin politikáján alapuló ideológia, melynek képviselői a leninizmussal szemben nem hisznek abban, hogy a közeljövőben mindenhol proletárforradalmak fognak kirobbanni, ezért nem az állam elsorvasztására, hanem éppen annak megerősítésére törekednek, mi több az állam érdekeit előrébb helyezik, mint a világforradalmat. A trockizmus egy Trockij politikáján alapuló ideológia, amely szemben áll a sztálinizmussal és annak bürokratizmusával, és a „szocializmus egy államban” helyett az „állandó forradalom” pártján áll.

AZ OROSZ BOLSEVIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

A 19. század végén III. Sándor (1845–1894) orosz cár úgy távozott az életből, hogy megerősítette az Orosz Birodalom gazdaságát és valamelyest stabilizálta a monarchiát is. Őt követte a trónon II. Miklós (1868–1918), aki elhárította, hogy fenntartsa a hagyományos, autokratikus berendezkedést. Ebben az időszakban az ipari forradalom jelentős befolyást mutatott az országban, és bár a pénzügyi helyzet javult, a vidéki szegénység továbbra is megmaradt. Ez viszont nem jelenti azt, hogy a parasztság helyzete nem javult, ugyanis a teljes gabonatermelés, valamint az export a népességnövekedésből eredő belső kereslet gyarapodása mellett is nőtt; ennek eredményeként pedig az orosz parasztok életszínvonala lassan emelkedett. Mindemellett fontos megjegyezni, hogy az életminőség régióként eltérő volt; és a 20. század elején is voltak olyan területek, ahol semmit sem lehetett érezni a lassú, de biztos fejlődésből – és nem csak a falvakban, de sok sűrűn lakott városban sem. Az orosz politikai jobboldal jórészt reakciós nemesekből tevődött össze, akik a nagybirtokosokat és az üzletembereket részesítették előnyben. A kulturális baloldalon a liberálisok és a szocialisták álltak: a liberálisok az ipari kapitalizmust és a békés társadalmi reformokat, alkotmányos monarchiát támogatták; a szocialisták között a marxisták a földek kollektivizálását, míg a *narodnyik mozgalom* a parasztok között való szétesztését szorgalmazták. A konzervatívok, liberálisok és szocialisták közötti konfliktusról szólt az orosz politika 1905-től egészen 1922-ig, mígnem a forradalmi szocializmus, azon belül a bolszevizmus győzedelmeskedett. Legismertebb vezetői Lenin, Sztálin és Trockij voltak, akik között szintén adódtak nézeteltérések és konfliktusok.

Vlagyimir I. Uljanov (1870–1924) vagy mozgalmi nevén Lenin az orosz Szimbirszk (mai Uljanovszk) városában született. Apja a kemény munkájáért nemesi címet kapott, így születésekor Lenin is nemessé vált. Szülei a cárizmus hívei voltak, és hittek az Orosz Birodalom reformokkal való megújításában. Anyjától protestáns (lutheránus) nevelést kapott, és bár nem volt szigorú szülő, Lenin tinédzsér korában mégis magatartási problémákkal küzdött, és fegyelmezhetetlen, forradalmi lelkülete volt, Istenbe vetett hitét pedig korán elvesztette, és ateistává vált. 1887-ben megkezdte jogi tanulmányait, mindeközben szabadidejét jórészt olvasással töltötte; két évvel később már számtalan szocialista ideológiát és mozgalmat ismert, például a monarchiaellenes és radikális változásokat akaró agrárszocializmust vagy Szergej Nyecsajev (1847–1882) orosz nihilista munkásságát. Legfőképpen Karl Marx (1818–1883) és Friedrich Engels (1820–1895) német kommunista teoretikusok hatottak rá. Akármennyire is meglepő, de a cári rendszerben nem voltak betiltva a marxista művek, mivel a nemesi körökben úgy gondolták, hogy nincs jelentősége annak, hogy azok népszerűek-e az orosz feudális rendszerben vagy sem, mert Marx a kapitalizmust kritizálta – az pedig nincs, így nem kell semmitől sem tartani. Lenin 1890-ben diplomázott, majd Szamárában dolgozott ügyvédként, közben pedig időt szentelt arra, hogy a marxizmus oroszországi megvalósításának elméletén dolgozzon. Adatokat gyűjtött az orosz társadalomról, ezeket pedig a marxista értelmezések

alátámasztására használta fel. 1893-tól Szentpéterváron élt, ahol egy marxista csoportban vezető beosztásban szervezte a kirobbantani kívánt szocialista forradalmat; a cenzúra miatt ekkor már illegálisan nyomtatták és terjesztették a különféle publikációikat. Később egy sztráikon való részvételén letartóztatták, és felforgatótevékenységgel vádolták meg, ami miatt 1897-ben ideiglenes börtönbüntetésre ítélték. A zárkájában tovább folytatta írói tevékenységét, mi több forradalmi szociáldemokrataként saját pártja programjának előkészítésén fáradozott. Egy évvel később viszont meghozták a végső ítéletet: három év szibériai száműzetést kapott. 1900-ban, miután szabadult, csatlakozott az 1898-ban létrejött *Orosz Szociáldemokrata Munkáspárthoz*, ahol a reformista szociáldemokraták (mensevikek) és a forradalmi szociáldemokraták (Lenin és a bolsevikok) egyaránt jelen voltak, bár a későbbiekben számos konfliktus adódott a két irányzat között. Lenin még ebben az évben a független Svájcba költözött – ahogy akkoriban sok szocialista –, hogy megismerkedjen az ottani forradalmárokkal. Így barátkozott össze Trockijjal, az ukrán–zsidó marxistával is. Ekkortájt vette fel a „Lenin”-álnevet, és kiadta a *Mi a teendő? (1902)* című brosrát, melyben azt taglalta, hogy a forradalmi szocialistáknak mindig minden alkalmat meg kell ragadniuk, hogy demokratikus követeléseiket kinyilvánítsák. 1905-ben, azt követően, hogy véget ért az orosz–japán háború (1904–1905), az éhség és az általános elégedetlenség hatására kitört az orosz forradalom (1905–1907). Lenin azt javasolta az orosz szocialistáknak, hogy próbáljanak erőszakos felkelést szítani, továbbá fegyveres felkelést és terrort alkalmazni a fennálló rendszerrel szemben. Mindazonáltal azt is megparancsolta a bolsevikoknak, hogy határolódjanak el minden olyan szocialistától (pl. a mensevikektől), aki letért az ortodox marxizmus helyes útjáról. Később utasítást adott embereinek, hogy okozzanak minél több és nagyobb bajt az Orosz Birodalomban, hiszen minden törvénytelen cselekedet gyengíti a hatalmat: posták, bankok, vasútállomások, vonatok kirablását támogatta. Minden próbálkozás ellenére a forradalom nem döntötte meg a hatalmat, ugyanakkor a cár elfogadta a liberálisok igényeinek egy részét, illetve meg is valósította azokat reformok formájában. 1908-tól Lenin hol Párizsban, hol Londonban vagy Krakkóban élt. Az utóbbi helyszínén, 1912-ben már másodszor találkozott Sztálinnal, akivel megtárgyalta, hogy miután sikerült átvenniük a hatalmat, milyen sorsot szán a nem orosz etnikumú kisebbségeknek. 1914-ben Lenin még mindig az Osztrák–Magyar Monarchiában, azon belül Galíciában élt, ahol váratlanul érte az első világháború (1914–1918) kitörése, és szerencsétlenségére orosz állampolgársága miatt ideiglenesen őrizetbe vették a hatóságok. Elengedését követően visszaköltözött Svájcba, majd 1915-ben megjelent a *II. Internacionálé* (1889–1916) zimmerwaldi konferenciáján, amin azt tapasztalta, hogy a szociáldemokraták olyan nagy része támogatja a patriotizmust és az „imperialista” háborút, hogy ezt a nemzetközi szervezetet nincs is értelme tovább életben tartani. Követőt arra kérte, hogy a dúló háború alatt próbáljanak meg proletárforradalmat kirobbantani, hiszen az állam jelenleg minden figyelmét a frontra szegezi. 1917-ben Lenin valamennyivel már eltért Marx eredeti tanaitól, így például azt vallotta,

hogy nincs szükség kapitalista állapothoz ahhoz, hogy létrejöhessen egy sikeres szocialista forradalom. A viláégés alatt a központi hatalmak megszállták az ország nyugati területének túlnyomó részét, ezért II. Miklós (1894–1917) cár lemondásra kényszerült, majd a februári polgári forradalomban (1917) egy ideiglenes liberális kormány alakult, melynek képviselői kikiáltották az Orosz Köztársaságot. Lenin azonnali fegyveres demonstrációt javasolt a fővárosban (Petrográd), amellyel az új kormány reakcióját szándékozta létesztelni; ez sikeresen meg is történt, és fegyveres összecsapásokba torkollottak az események. Lenin azonnal visszasietett a fővárosba, ahol meglepetésére őrizetbe vették, és provokációval vádolták meg – de végül nem került börtönbe. Ezután belekezdett a forradalom megtervezésébe, mert úgy látta, hogy a háború vége felé olyan válsághelyzet alakult ki, hogy megnőtt annak a valószínűsége, hogy egy esetleges proletárforradalmat sikeresen meg lehet szervezni. Leninnek felállították a bolsevikokhoz hű forradalmi milíciát, és vérontás nélkül elfoglalták Petrográd számos nyomdáját és kisüzemét, majd ostrom alá vették a Téli Palotát, és letartóztatták a kormány tagjait. Lenin bejelentette, hogy ezennel az ideiglenes kormány megszűnt, és mostantól a Népbiztosok Tanácsa veszi át a helyét, melynek élére ugyan Trockijt javasolta, de a nép ennek ellenére őt akarta; az emberek akarátába beletörődve végül elfogadta az elnöki posztot. Az Orosz Köztársaság a bolsevikok irányításával pártállammá alakult, majd a cári családot kivégezték a radikálisok, annak ellenére, hogy Leninék erre nem adtak sem utasítást, sem engedélyt. Mindeközben kitört az oroszországi polgárháború (1917–1922) a *vörösök* (forradalmárok) és a *fehérek* (ellenforradalmárok), továbbá a néhai Orosz Birodalom nemzeti kisebbségei között. A mai Ukrajna, Belorusz és a Balti Államok területén az ellenforradalmárok könnyedén előrenyomultak, sőt Szibéria irányából is jelentős területeket foglaltak vissza a bolsevikoktól. Az *Orosz Szociáldemokrata Munkáspárton* belül a kisebbségben lévő reformisták (mensevikek) és a többséget élvező forradalmiak (bolsevikok) között olyan ellentétek alakultak ki, ami miatt az utóbbiak új pártot alapítottak *Szovjetunió Kommunista Pártja (KPSZSZ)* néven, majd nem sokkal később betiltották a mensevikeket, akik így kénytelenek voltak külföldre menekülni a megtorlások elől. Ebből jól látszik, hogy a forradalmi szociáldemokraták végül „kommunistaként” határozták meg magukat azért, hogy elhatárolódjanak a reformistáktól. Lenin bevezette a hadikommunista gazdasági rendszert és a kényszersorozást, melyek hatására végül meg tudták állítani az ellenforradalmárokat. 1918 közepén az Alkotmányozó Bizottság már majdnem elkészült az új alaptörvénnyel, de az állami jelképek kérdése még fel sem merült. Egy pályázatot hirdettek Szovjet-Oroszország jelképeinek megtervezésére. A bolsevikok gőzerővel ontották a propagandát, hiszen javában folyt a polgárháború, az embereket pedig minden lehetséges eszközzel mozgósítani akarták. Ennek megfelelően forradalmi jelképekből sem volt hiány: a munkaeszközök és fegyverek mellett megjelent a fáklya, a láng, a fogaskerék, széttört láncok, kézfogás, angyalok, de még a gőzmozdony és a méhkaptár is. Mivel nem jutottak dűlőre a címer milyenségét illetően, továbbá szervezési gondok is akadtak, egy időre felfüggesztették

ezt a kérdést. Lenin 1919-ben életre hívta a *III. Internacionálét* (1919–1943), ami egy új nemzetközi kommunista szervezetként funkcionált. Tagjai antiexpansionista és antimilitarista álláspontot képviseltek, és nem óhajtottak a jelenlegin kívül más háborúba keveredni, főleg azért, mert még az első világháború által okozott rossz gazdasági helyzetet is helyre kellett hozniuk. Alapvetően internacionalista elveket képviseltek, és meggyőződésük volt, hogy a „nemzet” pusztán a burzsoázia fogalma, melynek csak a tőkés fejlődés szakaszában van értelme, mindazonáltal egy szocialista rendszerben elveszik annak jelentősége. 1921-ben az „új gazdaságpolitika” került bevezetésre, miután a bolsevikok biztosak voltak abban, hogy megszilárdították hatalmukat. Érdeklődésként megemlíthetjük, hogy a polgárháború alatti gabonahiány és éhínség idején Lenin a *Bibliából*, pontosabban a 2. *Thesszalonika* 3:10-ből idézett: „Ha valaki nem akar dolgozni, ne is egyék”. Ezt elsősorban a kulákoknak üzenté, akikről elkobozták az élelmet, amit szétosztottak a harcoló katonák és a mélyszegény parasztok között. Lenin azt gondolta, hogy ezzel a bibliai idézettel az emberek bő többsége egyetért, még akkor is, ha nem vallásos keresztények. 1922-ben bolsevik győzelemmel véget ért a polgárháború, majd az Orosz Köztársaságot átnevezték Oroszországi Szovjet Szövetségi Szocialista Köztársaságra, ami a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége (Szovjetunió) tagállamaként létezett tovább.

Joszif V. Dzugasvili (1878–1953) vagy ismertebb néven Sztálin az Orosz Birodalomhoz tartozó Gori városában született, keresztény grúz családban. Rendkívüli szegénységben éltek, ráadásul alkoholista apja rendszeresen verte őt és az anyját is. Ő és édesanyja elhagyták otthonukat, és vándoréletbe kezdtek – tulajdonképpen, amerre jártak, szobát béreltek. 1888-ban Dzugasvili egyházi iskolába iratkozott be, de egy évvel később apja kivette onnan, és a saját munkahelyén, egy cipőgyárban dolgoztatta. Anyja hatására később újból visszatért az iskolapadba, hogy folytassa tanulmányait. Dzugasvili a legjobb tanulók között volt, így hamar kitűnt a tömegből, szabadidejében pedig sokat olvasott és álneven verseket is írt, amelyek többek közt a természetéről és a hazaszeretetről szóltak. 1895-ben került a tbilisi ortodox papi szemináriumba, ahol megismerkedett marxista és más kommunista művekkel, köztük Marx és Engels írsaival; mi több a cári rendszerrel szemben álló forradalmi szocialista csoporttal tartotta a kapcsolatot. A marxizmus olyan mély szimpátiát váltott ki belőle, hogy nem sokkal később a Teológiai Szemináriumban marxista diákkört vezetett, majd pedig csatlakozott egy szociáldemokrata szervezethez. Hamar megszűnt az érdeklődése a papi tanulmányokkal kapcsolatban, eredményei megromlottak, tiszteletlen lett a papsággal, nem járt imákra, és egyéb lázadó tevékenységei miatt többször is büntetést kapott. Sztálin éles esztét és intelligenciáját felfedezték a szociáldemokrata csoportban, és rábízták, hogy készítsen tantervet a munkáskörök számára, és szervezze meg sztrájkjukat. Miután ezekre fény derült, nem meglepő módon eltáncolták a teológiáról. 1899-től egy obszervatóriumban dolgozott, és folytatta forradalmár tevékenységét a szociáldemokraták között: tömegsztrájkot szervezett és vezetett is, amivel lebukott, ezért 1901-től egy ideig bujkálnia kellett

a hatóságok elől, bár eközben már szervezte a következő demonstrációt. Elutazott Batumiba, ahol számos sztrájkot és tüntetést szervezett meg, mely miatt 1902-ben letartóztatták, és három évre Szibériába száműzték. 1903-ban büntetését töltötte egy szibériai kisvárosban, ahonnan második próbálkozásánál végül sikerült megszöknie, így 1904-ben már a grúziai Tbiliszből egy marxista újságot szerkesztett, melyben arra ösztönözte a grúz nemzetiségű szociáldemokratákat, hogy határolódjanak el azoktól, akik ellenzik az internacionalizmust. Ebben az időben alakult meg *Orosz Szociáldemokrata Munkáspárt*, melyben hamar kiéleződtek az ellentétek a reformista szociáldemokraták (mensevikok) és a forradalmi szociáldemokraták (Lenin és a bolsevikok) között – Sztálin utóbbival rokonszenvezett, és közük csatlakozott, annak ellenére, hogy a grúz területeken ők voltak kisebbségben. 1905-ben véget ért az orosz–japán háború (1904–1905), ami után éhezés és általános elégedetlenség uralkodott, és ennek hatására kitört az orosz forradalom. A válsághelyzetet tovább rontotta, hogy a Szentpéterváron tüntető tömeg egy részét a rendfenntartók tulajdonképpen lemészárolták. Sztálin, kihasználva az alkalmat, összeverbuvált több bolsevisztagot, és együttműködve a mensevik milíciákkal rajtaütött a helyi rendőrségen: a kormány fegyverraktárait kifosztották, majd harcba mentek a katonák és csapatok ellen. A forradalom végül vereséggel zárult a bolsevikok részéről, a liberálisoknak sikerül kiharcolniuk számos reformot. 1907-ben Sztálin és a pártja megszervezte a Birodalmi Bank kirablását, melyben megölték negyven embert, ám a bandának sikerült meglógnia a rendfenntartók elől. Ezzel a meglással Sztálin még a mensevikek haragját is kivívta, akik ki akarták zárni a pártból. Sztálin itt nem állt meg: számtalan kirablásban, pénzhamisításban és vagyonos emberek gyerekeinek elrablásában vett részt azért, hogy jelentős mennyiségű pénzt szákmányoljon a későbbi harcokra. Ez egészen addig tartott, amíg végül le nem tartóztatták, és börtönbe nem zárták. Ekkor eluralkodott rajta a paranoia, és állította, hogy beköpték őt, ezért elrendelte a feltételezett besúgók meggyilkolását. Ítélete szerint két év száműzetést kapott, de egy kísérlet után további három év lett belőle. Amíg büntetését töltötte, Leninék beválasztották Sztálint a bolsevik Központi Bizottságba, mert abban reménykedtek, hogy egy forradalom kitörése során Sztálin származásának segítségével sikerül a grúzokat maguk mellé állítani. 1912-ben Sztálin megszökött a száműzetésből, majd Szentpétervárra igyekezett, ahol egy új folyóirat szerkesztésébe fogott – de megint letartóztatták, és újból három év szibériai száműzetésre ítélték. Micsoda véletlen, egy év sem telt el, és megint megszökött, majd részt vett egy postakocsi kirablásban, ezután pedig sokadszor is visszatért Szentpétervárra, ahol folytatta az újságírói tevékenységét. Publicisztikájában főleg amellel érvelt, hogy a bolsevikoknak és a mensevikeknek ki kell lépniük egymással, bár Lenin ezen mélységesen felháborodott, és a mensevikektől való elhatárolódásra intett. Tevékenysége okán ezúttal is felhívta magára a figyelmet, ezért sokadszor is letartóztatták, majd száműzték. 1917-ben kitört a februári forradalom, és II. Miklós (1894–1917) cár lemondott, majd megalkult a liberálisok által vezetett ideiglenes kormány, ami kikiáltotta az Or-

Köztársaságot. Mikor ez a hír a büntetését töltő Sztálin fülébe jutott, azonnal Petrográdba szökött, hogy átvegye a *Pravda* nevű szocialista újság szerkesztését. Lenin a Finn Nagyhercegségből küldözte a radikális hangvételű cikkeket, hogy jelentessék meg, de Sztálin erre nem volt hajlandó, mivel nem akart össztűzésbe kerülni az új liberális kormánnyal; helyette a mérsékeltbb mensevikek eszméit hirdette publicisztikáiban. Persze elvei nem változtak, csupán a nyilvánosságban nem mert újat húzni a hatalommal – persze fű alatt ekkor már javában szervezte a júliusi fegyveres erődemonstrációt, melynek leverése után a liberális kormány a bolsevikok elleni fellépést szorgalmazta. Mikor Lenin visszatért Petrográdba, Sztálinnal és más bolsevikokkal együtt egyhangúlag amellelt foglaltak állást, hogy puccsot kell végrehajtani, és át kell venni a hatalmat a liberálisoktól. Az októberi forradalom (1917) pillanatában Sztálin nem volt az események középpontjában, de az újságírói és szervezési tevékenységével módfelett hozzájárult ahhoz. A bolsevik milícia elfoglalta a petrográdi elektromos erőművet, az állami bankot, a főpostát, számos hidat és egyéb fontos intézményt, sőt az Aurora cirkáló is, amivel tüzet nyitottak a Téli Palotára. A rémült liberális miniszterek kénytelenek voltak megadni magukat, és átadni a hatalmat a bolsevikok számára. Sztálin az új kormány négy legfőbb vezetői közé került Lenin, Trockij és Jakov M. Szvérdlov (1885–1919) mellett – bár az utóbbi személy rendszeresen távol tartózkodott, ráadásul nem sokkal később meghalt. Miután a bolsevikok átvették a hatalmat, a politikai jobb- és baloldal is felvult ellenük, így kitört az oroszországi polgárháború (1917–1922), melyben Sztálin katonai parancsnoki pozíciót kapott. Stratégiája igen egyszerű volt: a több győz, a kevesebb veszít. Ez a katonai doktrínája természetesen kudarcos volt, így csapatait több alkalommal is megtizedelték az ellenforradalmárok. Bosszúból Sztálin számtalan ellenállót vagy általa annak tartott embert végeztetett ki, tárgyalás nélkül – civileket és katonákat egyaránt. Részben az ő cselekedetei miatt emlegetik ma ezt az időszakot „vörös terror” néven. Lenint aggasztotta Sztálin magatartása és furcsa stratégiája is. Rossz hadseregvezetői készsége miatt a Vörös Hadsereg egy része disszidált, akiket elfogatott és azonnali hatállyal kivégeztetett. Azt gondolta, hogy a megfélemlítés jó eszköz arra, hogy a katonák harcoljanak, hiszen amennyiben nem követik parancsait, így is, úgy is meghalnak, ha pedig igen, lehet, hogy még életben is maradnak. Sztálin azzal fenyegetőzött a bolsevikok között, hogy ha valakinek nem tetszik, amit és ahogyan csinál, akkor lemond. Lenin ámbár megrovásban részesítette tettei miatt, a polgárháború megvívása és a győzelem kikiáltása után kitüntette őt háborús szolgálatáért. A polgárháborút követően, 1922-ben az újonnan alakult Szovjetunió igyekezett bekebelezni a szomszédos gyenge államokat, bár Sztálin, mint nemzetiségi népbiztos, ragaszkodott a nemzeti és etnikai szuverenitáshoz, ami miatt a legtöbb marxista már akkor is és ma is „imperialistának” és „nacionalistának” vádolta, mivelhogy meg akarja tartani az oroszcentrikus rendszert, benne számos nemzettel, melyeknek joga lenne az önkifejezéshez. Még ebben az évben Lenin egy agyvérzést követően lebénult, és rendszeresen bírálta Sztálint: állítólag nem tartotta intelligensnek, továbbá nagyorosz sovinizmussal

vádolta, és azt sugallta, hogy azonnal el kell távolítani a főtitkári pozíciójából, mert nagyon veszélyes ember. 1924-ben Lenin meghalt, és özvegyének akarata ellenére Sztálin bebalzsamoztatta, majd elkezdte kiépíteni körülötte a személyi kultuszt. Közben Trockij és Sztálin között egyre nőtt a feszültség a különböző politikai és gazdasági nézeteltérések miatt. Mindig Sztálin érdekei győzedelmeskedtek, mert a hatalmi taktikája a megfélemlítésre épült, mellyel fokozatosan kiszorította politikai ellenfeleit a párt vezetéséből.

Lev D. Bronstein (1879–1940) vagy ismertebb nevén Trockij az akkori Orosz Birodalom Janovka (mai Bereszlavka) nevű településén született, jómódú ukrán-zsidó családban, de nem gyakorolták vallását, kizárólag a gazdálkodásnak éltek. Gyermekkorában liberális rokonainál lakott Odesszában, ahol német nyelvű református iskolában tanult. 1896-ban az orosz populista és agrárszocialista *narodnyik mozgalommal* szimpatizált, ami a kapitalizmus beérése előtti szocialista rendszer kialakítását tűzte ki célul. Az irányzat jellemzően reformista szocialistákból és marxistákból állt. Trockij ekkor még a marxistákkal élesen szemben állt, de egy évvel később már az eszméiket hirdette röpiratok formájában, ami miatt 1898-ban le is tartóztatták több száz szakszervezeti taggal együtt. A börtönben ismerkedett meg Lenin írásaival és más forradalmi szocialistákkal, majd az éppen megalakult *Orosz Szociáldemokrata Munkáspárt* tagjává vált – ami ekkor még nem tartozott egyik frakcióhoz sem. 1900-ban egy tárgyalás során Trockijt és marxista feleségét is négy év szibériai száműzésre ítélték – ekkor vette fel a „Trockij” nevet, amit élete végéig a Bronstein helyett használt. Mikor megszökött száműzetéséből, azonnal publikálásba kezdett, de Lenin azt tanácsolta neki, hogy inkább menjen Londonba, és csatlakozzon közéjük az *Iszkra* nevű politikai újság szerkesztőjeként. 1903-ban már konfliktusok adódtak a párton belül, ugyanis a bolsevikok olyan szervezetben gondolkodtak, ami kis létszámú; tagjai pedig csak azok lehetnének, akiket konkrétan ők válogatnak be; ezzel szemben a mensevikek lazább, mozgalmi jellegű szervezetet akartak, ahol a párt segítői egyben lehetnek annak tagjai is. Trockij a mensevikek mellé állt, és ettől kezdve gyakran bírálta Lenint, de egy évvel később szakított velük, mert a liberálisokkal próbáltak szövetkezni. Emiatt már egyik oldalt sem fogadta el teljesen, így az 1917-es forradalom kitöréséig a párton belül „függetlennek” nyilvánította magát. Lenin a centrista álláspontja miatt Trockijt többször „kis Júdás”, „disznó” és „gazember” néven emlegette. Mikor kitört az orosz forradalom (1905–1907), a szentpétervári általános sztrájkon körülbelül 140 ezer ember vett részt, ami ámbár békésének indult, a kormány emberei rátámadtak a tömegre, és nagyjából ezer tüntetőt gyilkoltak meg. Trockij számos cikket írt az eseményekről, amiért letartóztatták, és több börtön megjárása után, 1907-ben élete végéig tartó szibériai száműzésre ítélték. Ez nem akadályozta meg tevékenységében, mert megszökött, és Londonba utazott; ahol a pártkongresszuson nyíltan a forradalom propagálása helyett annak enyhítését szorgalmazta. Ezúttal még inkább eltávolodott a bolsevikoktól és a mensevikektől egyaránt, és minden idejét a szociáldemokraták összefogásának elérésére szánta. 1914-ben kitört

az első világháború (1914–1918), melynek hatására a szociáldemokraták különféle véleményeket hangoztattak: az internacionalisták egy része nem támogatta a háborút, mert eleve nem hittek a nemzetek jelentőségében, pusztán minden európai ország proletariátusának életét féltették. A bolsevikok és a mensevikkek többsége viszont támogatta a cári kormányt, és azt kívánták, hogy orosz győzelemmel érjen véget a háború. Lenin például azért támogatta a világegést, mert azt remélte, az Orosz Birodalom vereséget szenved, és végre kirobbanthatja a forradalmat; de olyanok is akadtak, akik egyenesen a német megszállást kívánták. Trockij ekkor Franciaországban tartózkodott, ahol nem tolerálták pacifista álláspontját, ezért kiutasították az országból – 1916-tól az Egyesült Államokban, azon belül New York-ban élt. 1917-ben, miután a februári polgári forradalomban a liberálisok megragadták a hatalmat, Trockij visszatért Petrográdba, ahol a bolsevikok által szervezett, fegyveres erődemonstráción való részvétel miatt megint letartóztatták, és csak másfél hónap múlva szabadulhatott. A Központi Bizottságban megtárgyalták az októberi fegyveres felkelést, amely a liberális kormány megbuktatására irányult. A forradalom gyakorlati része Trockij irányítása alatt folyt, és meglepően gyorsan maga mögé tudta állítani a petrográdi helyőrséget, ami kulcsfontosságú volt a győzelemben. 1918-ban ő lett a Hadsereg és Haditengerészet népbiztosa, valamint a Legfelsőbb Katonai Tanács elnöke, ezáltal teljes ellenőrzést szerzett a Vörös Hadsereg felett. Mindemellett kitört az oroszországi polgárháború (1917–1922) is, ami próbára tette Trockij képességeit: 300 ezerről 1 millióra növelte a Vörös Hadsereg létszámát, és azt írta a *Vörös Közlöny* szeptemberi számában, hogy a burzsoázia egy kudarcra ítélt osztály, a vörös terror pedig kénytelen fegyvert használni ellene, illetve elpusztítani azt. Trockijnak egyébként óriási érdeme volt Petrográd megvédésében és az ellenforradalmár csapatok szétverésében is. 1922-ben, mikor véget ért a polgárháború, és a szovjet rendszer megszilárdult, egyre inkább a gazdasági kérdésekkel kezdett foglalkozni – főként az infrastruktúra helyreállítására törekedett. Mikor azt látta, hogy Lenin „új gazdaságpolitikája” miatt kezd elbürokratizálódni a rendszer, azonnal a belső ellenzék élére állt. Lenin ekkor már lebénuult, Sztálin a helyére pályázott, Trockij pedig, mint a vezetés második embere, ezt nem nézte jó szemmel, ezért Sztálint diktatúrára való törekvéssel vádolta. 1924-ben, mikor Lenin meghalt és egyúttal Sztálin elérte, hogy a helyére kerüljön, Trockij már csak az árnyékban üszött. A Sztálinnal folytatott hatalmi vetélkedésében ő maradt alul, bár Sztálinnak nem sikerült őt azonnal eltávolítania, mert ahhoz Trockij befolyása túl nagy volt. 1927-ben Trockij már nyíltan szembehelyezkedett a sztálinista többséggel, és „állandó forradalmat” hirdetett, szemben Sztálin „szocializmus egy országban” programjával. Sőt, még tüntetést is szervezett Leningrádban. (korábbi Szentpétervár és Petrográd), amit Sztálinék „ellenforradalminak” ítélték, így nem meglepő módon erre hivatkozva kizárták Trockijt az *Össz-szövetségi Kommunista Pártból*, majd 1928-ban száműzték az Oroszországi SZSZSZK-ból, 1929-ben pedig a Szovjetunió teljes területéről is. Trockij ettől fogva Európa számos országban élt egy-egy röpke évig, és csak 1938-ben telepedett le végleg, méghozzá a tengeren túlon, Mexikóban.

Száműzetése alatt a sztálinizmus ellen tevékenykedett, és főként publikációk által bírálta a Szovjetunió túlbürokratizált rendszerét. Létrehozta a *III. Internacionálé* (1919–1943) alternatívájaként működő *IV. Internacionálét* (1938–), amely teljesen szemben állt a sztálini rendszerrel, és nyíltan bírálta is azt.

1920-as évek elején folytatódott a nagy kérdés: mi legyen Szovjet-Oroszország címe? A meghirdetett pályázatokat követően a sarló-kalapács lett a befutó, ami később a marxista-leninista országok túlnyomó többségének jelképévé vált. A következő fontos téma az volt, hogy vajon ki lesz Lenin utódja: Sztálin vagy Trockij? Sztálin hatalmi ügyeskedésével szemben Trockij nem tudott érdemben fellépni, aki így fokozatosan háttérbe szorult. Sztálint 1922-ben kinevezték a *Szovjetunió Kommunista Pártja (KPSZSZ)* főtitkárává, majd miután Lenin átesett a harmadik agyvérzésén is, elvesztette beszélőképességét, és már nem tudta elmondani senkinek, hogy elégedetlen Sztálin munkájával, aki így hatalomban maradt. Lenin halálát követően megkezdődött a már említett hatalmi harc, ezzel párhuzamban pedig Sztálin nekilátott politikai és gazdasági elképzelései végrehajtásának. Legfontosabb programja 1928-ban az első ötéves terv, avagy az iparosítás és a kollektivizálás elindítása volt, továbbá a bolsevik forradalom alatt kifejtett lenini program helyett a „szocializmus egy országban” felépítését tűzte ki célul. Az állam átvette az irányítást minden létező gyár felett, és intenzív iparosítási programot indított. Lenin mezőgazdasági programját is mellőzte, helyette a termelőeszközök kényszerített államosítását hajtotta végre. Sztálin lényegében bevezette az állami tervgazdálkodást, amit a kommunista párt ellenzéke mindvégig hevesen bírált. A kulákság teljes felszámolására irányuló politika egy ideig gyakran éhínséggel járt, bár komoly ellenállásra nem került sor.

Az 1930-as években a Szovjetunió közeledni kezdett a Nyugat felé: részt vettek a leszerelési konferenciákon (1932–1934), egyezményeket kötöttek az Egyesült Államokkal, majd 1934-ben csatlakoztak a *Nemzetek Szövetségéhez* is. Mindeközben megszorodtak a Sztálin-ellenes hangok, főleg a kudarcos gazdaságpolitika és a leninizmustól való eltávolodás miatt. Miután egy merénylet meggyilkolta Leningrád. (korábbi Szentpétervár és Petrográd) város első számú vezetőjét, Sztálin megtorló hadjáratot indított a párton belüli ellenfeleivel szemben. Megkezdődtek a tömeges letartóztatások, majd 1936-tól a párt legfőbb vezetőinek pere is – ez volt a nagy tisztogatás (1934–1940) időszaka. Még ebben az évben Sztálin bemutatta az új alkotmányt, amit annak támogatói a világ lehető legdemokratikusabbjának tekintettek. Érdekeséggé vált szeretnék kitérni arra, hogy ez az alkotmány két eredendően bibliai idézetet is tartalmazott. Az egyik – a Lenin által is használt – „Aki nem dolgozik, ne is egyék” (2. *Thesszalonika* 3:10), a másik pedig az először utópista szocialisták által használt „Mindenkitől képessége szerint, mindenkinek szükségletei szerint”, amit az *ApCsel* 2:44–45 és a 4:32–35 ihletett. Az utóbbi idézet Sztálin szerint legfeljebb a még el nem ért kommunizmusra illik; a szocializmusra pedig a „Mindenkitől képessége szerint, mindenkinek munkája szerint” mondat passzol. 1939-ben, miután a Szovjetunió a britekkel és a franciákkal való németellenes összefogására

tett kísérletek kudarcba fulladtak, száználcvan fokok fordulatot vettek, és inkább a Német Birodalom felé fordultak. Majdnem egy évvel azután, hogy az Egyesült Királyság és Franciaország megkötötte a müncheni egyezményt (1938) a németekkel, a Szovjetunió kiterjedt tárgyalások során katonai és gazdasági megállapodásokat kötött Hitlerrel. A két ország aláírta Moszkvában a német-szovjet meg nem támadási szerződést (1939); a megállapodások lehetővé tették a Szovjetunió számára Litvánia, Lettország, Észtország, Besszarábia, Észak-Bukovina és Kelet-Lengyelország megszállását. Sztálinnak ettől fogva egyre hevesebb zsidóellenes megnyilvánulásai voltak. Bár a bolsevikok jó része zsidó volt, Sztálin pedig hivatalosan elutasította az antiszemitizmust, mégis megfigyelhető volt, hogy magánéletében megvető hozzáállást tanúsított a zsidókkal szemben, amelyeket nem csak párttársai, de számos dokumentum is igazolt. A németekkel való együttműködés után ez nyilvánvalóbbá vált, és Sztálin megígérte nekik, hogy megfékeli a zsidó uralmat, főként az értelmiségi körökben. Ezután látványosan kevesebb zsidót neveztek ki különböző pozíciókra, és sokukat még is fosztották rangjuktól.

A második világháború (1939–1945) kitörését követően a Német Birodalom sikeresen megszállta Lengyelország nyugati felét, a németekkel való szerződés értelmében a szovjetek pedig az ország keleti régióját, magukhoz csatolva azt. Érdekes, hogy mindennek ellenére a Szovjetunió nem keveredett a világháborúba, pedig a lengyelországi területek felét ők foglalták el. Később a szovjetek annektálták Nyugat-Ukrajnát és Nyugat-Besszarábiát is, majd Finnország felé fordultak, lévén hogy aggasztotta őket, hogy a finn-szovjet határ túl közel esik egy fontos városukhoz, Leningrádhoz. Felszólították a finn vezetést, hogy a déli területeiket adják át a Szovjetunió részére, de mivel erre nem voltak hajlandók, inváziót indítottak ellenük – e cselekedet miatt kizárták a szovjeteket a *Nemzetek Szövetségéből*. Mindeközben határháborút vívtak keleten a japánokkal is, 1941 közepén pedig a németek váratlanul inváziót indítottak Barbarossa hadművelet néven. Sztálin ekkor taktikai okokból azonnal a patriotizmus felé fordult, és meghirdette a „nagy honvédő háborút”, fellendítve a szovjet népben szunnyadó hazaszeretetet, amely a kitartást és a harci kedvet erősítette. A háború alatt Moszkvában meghozták a halálos ítéletet Trockijjal szemben: egy NKVD-ügynök (a szovjet Belügyi Népbiztonság embere) a saját mexikói lakásában meggyilkolta egy jégcsákánnyal. Bár Sztálin legfőbb riválisát kiiktatták, a trockizmus fennmaradt a *IV. Internacionálénak* köszönhetően, sőt még népszerűbbé is vált a latin-amerikai országokban. Sztálin Vörös Hadserege 1942-ben megállította a legyőzhetetlennek tűnő német csapatokat a moszkvai harcokban, az 1943-ig tartó sztálingrádi csata pedig olyan súlyos csapást mért a tengelyhatalmakra, hogy megfordult a háború állása. Később a jaltai konferencián (1945) a szovjet, brit és amerikai vezetők megtárgyalták, hogy a háború vége után hogyan és miként szervezzék újjá Európát, és azon belül főleg Németországot. A szovjetek végül a „startvonalig” visszaszorították a tengelyhatalmak seregeit, és 1945 tavaszán Berlinnél álltak meg – a Német Birodalom kénytelen volt megadni magát, bár ehhez hozzájárult az is, hogy a szövetségesek a nyugati

és déli régiókban sikeres partraszállásokat hajtottak végre. A németek két tűz közé kerültek, és fel kellett adniuk először a megszállt, majd az egyezményekkel megszerzett, végül pedig a magterületeiket is. Ezt követően a Szovjetunió felmondta a japánokkal kötött semlegességi paktumot, majd seregeivel bevonult a japán ellenőrzés alatt álló Mandzsukuoba, és megszállta azt, ezzel hozzájárulva a második világháború teljes lezárásához. Ekkortájt a Szovjetunió gyakorlatilag minden országgal hivatalos kapcsolatot ápolt, és még az 1945-ben létrejött *Egyesült Nemzetek Szervezetének (ENSZ)* biztonsági tanácsának öt állandó tagjának egyike is lett, amely feljogosította bármely határozat megvétőzésára.

A hidegháború (1947–1991) alatt a Szovjetunió újjáépítette és kibővítette gazdaságát, valamint megtartotta az állami tervgazdálkodást is. Ezenfelül uralma alá hajtotta egész Kelet- és Közép-Kelet-Európát, amit az 1949-ben létrejött *Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST)* segítségével igyekezett stabilizálni. A marxista-leninista „KGST-országok” közötti gazdasági együttműködésnek célja a gyengébb tagállamok felzárkóztatása és az erősebbek még erősebbé válása, továbbá az Egyesült Államokkal és annak szövetségeseivel való versengés. A háborút követően Sztálin a saját országának helyreállítására helyezte a hangsúlyt, és ehhez támogatásra volt szüksége: jóvátételt követelt Kelet-Németországtól (NDK), Romániától, Bulgáriától és Magyarországtól is, sőt olyan gazdasági megállapodásokat kötött, amelyek szándékosan a szovjeteknek kedveztek. Ezt könnyedén meg tudta tenni, mivel ezekben az államokban a kommunista pártok voltaképpen az ő irányítása alatt álltak, és azt a gazdaságpolitikát követték, amit kijelölt – így lett például Magyarország „a vas és acél országa”. Ebben az időszakban, egészen pontosan 1948-ban jött létre Izrael, ami Sztálint különösképp aggasztotta, ugyanis azt feltételezte, hogy a zsidó állam megalapítása után a teljes zsidóság hálás lesz a kapitalista és imperialista Nyugatnak, ergo potenciális veszélyforrássá váltak. Azonnal elrendelte a szovjet antifasiszta zsidók vezetőjének meggyilkolását, majd a szervezet teljes felszámolását is. Többen tiltakoztak zsidóellenes magatartása miatt, de hiába, mert a későbbiekben sem hagyott fel vele. 1952-ben egyértelmű meggyőződésévé vált, hogy a cionista zsidók az amerikai hírszerző szolgálatok ügynökei, akik azt hiszik, hogy nemzetüket az Egyesült Államok mentette meg, tehát az amerikaiak adósaiként tekintenek magukra. Nem kétséges, hogy a szovjetek emiatt zárták be a héberül tanító iskolákat és számolták fel a jiddis nyelvű újságokat. Sztálin 1953-as halálát máig rejtély övezi, de a tudósok egy 2003-as kutatás alapján elég valószínűnek tartják, hogy agyvérzésének oka warfarin-mérgezés volt, így nincs kizárva, hogy gyilkosság áldozata lett. Egyes elméletek szerint halála előtt rendelte el a zsidók deportálását a Szovjetunióból, és valószínűleg ellenfelei számára ez lehetett az utolsó csepp a pohárban.

1953-ban Sztálin tulajdonképpen utód nélkül maradt, és ez néhány évig nem változott, amíg a hatalmi harcok le nem zajlottak. Ebből végül Nyikita Sz. Hruscsov (1894–1971) került ki győztesen, aki véget vetett a sztálinizmusnak, eléltve annak politikáját és személyi kultuszát. Ez az úgynevezett „desztalinizáció

korszaka”, melynek központi eleme a szocializmus önkorrekciója és demokrati-
zálása, valamint a nyugatias életszínvonal felülmúlása volt. Hruscsov bár kisebb
változásokkal, de igyekezett visszatérni a leninizmushoz, és mindenfajta revizi-
onista törekvést elutasított, így például a maoizmust is, amit a leninista gondol-
kodók rendszeresen kritizáltak. Ehhez a régi-új rendszerhez köthető a berlini fal
megépítése, a magyarországi 1956-os antikommunista felkelés leverése, de még
a kubai rakétaválság (1962) is.

A LENINIZMUS FŐBB ESZMÉI

A **kapitalista fázis mellőzése** Lenin szerint lehetséges, ezért arra kon-
centrált, hogy bebizonyítsa a marxizmus alkalmazhatóságát a feudális orosz
viszonyokra is. Szembement Marx azon elképzelésével, hogy teljesen ki kell
fejlődnie a kapitalizmusnak, még mielőtt proletárforradalom robbanna ki;
persze elfogadta, hogy szükség van valamiféle polgári forradalomra is a szocia-
lizmus rendszere előtt, de a liberálisokat egyrészt túl gyengének találta, másrészt
aggasztotta az a tény, hogy ők a köztársaság helyett megelégszenek majd az alkot-
mányos monarchiával. Látva, hogy az 1905-ös forradalomban a liberálisok
nem tudták megragadni a hatalmat, arra jutott, hogy amennyiben létrejönne
a proletárforradalom, és átvénnék a hatalmat, idővel majd túl lehetne jutni
a polgári célokon.

A **szervezett forradalom** mellett érvelt, elutasítva Marx ökonomiz-
musát, avagy azon elképzelését, miszerint az osztályharc a gazdasági életre
van korlátozva, így a pártok és a politikai vezetők helyett a szakszervezetek-
nek kell kirobbantania a forradalmat. Ezzel szemben Lenin megítélése sze-
rint az orosz feudális keretek között illegálisan működő szakszervezetek és az
abszolút monarchia miatt a proletariátus nem lesz képes megszervezni önma-
gát, ezért más módszerekre van szükség. Valóban, hisz Marx nem véletle-
nül írta, hogy a feudalizmus után először egy demokratizált és kapitalizált
rendszer létrejöttére van szükség; de Lenin mindenképpen ki akarta hagyni
ezt a fázist. Meggyőződése volt, hogy a nyomorúságos helyzetekben nincs
idő elmélkedésre és tudományosan kidolgozott alapelvekre, kizárólag szín-
tiszta politikai gyakorlatra. Vallotta tehát, hogy önszerveződés helyett külső
beavatkozásra kell törekedni, azaz létre kell hozni egy politikai szerveze-
tét, majd az osztálytudatot a különböző szocialista értelmiségiek segítségével
el kell ültetni a proletariátus fejében, továbbá segíteni kell nekik megszer-
vezni saját magukat és forradalmukat. Lenin szerint a forradalomhoz poli-
tikai professzionizmus és megbízható szellemi-politikai vezetők kellenek,
olyanok, akik az illegalitás ellenére is képesek magas szinten megszervezni
a régi rendszer megdöntését.

Az **akceleracionizmus** káoszfelgyorsító stratégiáját már a leninisták is
alkalmazták, csupán nem nevezték nevén. Tudatosan törekedtek arra, hogy
az első világháborúban meggyengült cári rendszerben manipuláljanak, össze-
ugrasszák egymással a rivális személyeket és csoportokat, kiraboljanak banko-
kat és betörjenek fontos intézményekbe stb. Tehát az volt a céljuk, hogy minél

nagyobb problémát okozzanak, ezzel felgyorsítva a rendszer összeomlását.
A forradalom győzelme előtt azt az elvet vallották, hogy „minél rosszabb, annál
jobb” – ami végül az akceleracionizmus mottója lett.

A **népi demokrácia** kialakulásának folyamata Lenin *Állam és forradalom*
(1917) című művében került felvázolásra: először a proletariátus forradalma
által létrejön a szocialista rendszer, és azután az állam fokozatosan el fog
sorvadni, egészen addig, míg végül csak egy tiszta kommunista társadalom
marad. Írása annyiban utópisztikus, hogy olyan forradalom utáni jövőt ábrá-
zol, melyben megvalósul a népi demokrácia, ahol mindent a helyi tanácsok
vezetnek, így nincs benne sem önkény, sem elnyomás. Marxhoz hasonlóan
úgy vélte, hogy ez a demokratikus, osztály- és államnélküli harmonikus álla-
pot csak és kizárólag úgy valósulhat meg, ha előbb egy proletárdiktatúra
éveken vagy évtizedeken át megvédi a fennálló hatalmat a burzsoázia, pon-
tosabban a régi uralkodó osztályokkal szemben, akik vélhetően nem fognak
beletörődni tulajdonaik erőszakos elvételébe, ezért fenyegetőek lehetnek az
új rendszerre nézve.

A **totalitarizmus** Lenin ideje alatt valamivel enyhébb volt, mint később,
a sztálini rendszerben; ugyanakkor ennek meglétét szükségesnek érezték,
mivel a liberális kapitalisták és más antikommunista erők jelentősen megerő-
södtek az orosz polgárháború után. Ahhoz, hogy féken tarthassák az ellen-
forradalmárokat, egy mindenre kiterjedő megfigyelőhálózatot hoztak létre,
az ország vezetése pedig tulajdonképpen egy maréknyi ember kezében volt.

A **kulákelkenesség** a leninizmus egyik fontos része, ami abból is látszik,
hogy Lenin a nagygazdák (kulákok) ellen igen erőszakos kampányt indított;
a jómódú, családi gazdálkodást folytató, nagyobb földdel rendelkező gazdákat
„kizsákmányoló parasztoknak” nevezte, mivel szegényebb parasztokat is foglal-
koztattak. Eppen emiatt „osztályárulók” voltak, akiket rendszerint száműztek
vagy kivégeztek. Bár a jómódú parasztokat elítélte, de a mélyszegény paraszt-
ságot forradalmi osztálynak tekintette, ellentétben Tröckijjal vagy Sztálinnal.
Lenin szerint a fejletlen Oroszországban a proletárforradalomhoz egységes
proletariátusra (parasztok és ipari munkások) van szükség, hogy a vidéki váro-
sokban is könnyedén átvehessék a hatalmat.

Az **internacionalizmus** jelszava a *Kommunista kiáltvány* (1848) végzője:
„Világ proletárjai, egyesüljetek!”. Ez azt jelenti, hogy nincs szükség nemzetha-
tárokra, sem kultúrákra, sem nyelvekre, sem nemzeti függetlenségre és szue-
verenítésre; ugyanis Marx úgy gondolta, hogy az osztálytudatra ébredt proleta-
riátusnak keményen kell küzdenie a nacionalizmus minden fajtája ellen, mert
valamennyi etnikum, rassz és kultúra teljesen egyenlő. Egyedül a kapitalizmus
és a kommunizmus közti szocialista átmenetben engedhetők meg a nemzetisé-
gek, de ahogyan az állam szép lassan elsorvad, úgy a nacionalizmus is vele hal.

A **nők társadalmi egyenlősége** a marxizmusban nem képezte vita tár-
gyát, és ezzel Lenin is egyetértett, aki ehhez hozzáfűzte, hogy a női mun-
kások nélkül nem tudták volna megvalósítani az 1917-es októberi forradal-
mat. Úgy vélte, hogy a nők alapvetően kommunizmust akarnak, és legalább

ugyanannyira kiváló osztályharcosok, mint bármelyik férfi proletár. Ennek alapján Lenin azon az állásponton volt, hogy a nőknek a népbiztosságban és a végrehajtó bizottságban, sőt még a katonaságban is adhatók fontos pozíciók. Amennyiben ez megtörténik, akkor az addig megfogalmazott összes feminista követelést is túlszárnyalják majd.

Az **antiimperializmus** a bolsevikok egyik fő elve, amit Lenin *Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka (1917)* című műve is bizonyított. Ebben azzal érvelt, hogy a monopóliumok az imperialista kapitalizmus termékei, mivel úgy igyekeznek növelni nyereségüket, hogy olyan új területekre térjeszkedtek, ahol alacsonyabbak a bérék és olcsóbbak a nyersanyagok. Úgy vélte, hogy a verseny hatására a konfliktusok idővel fokozódni fognak, és az imperialista hatalmak közötti háború addig tart majd, amíg a proletárforradalom meg nem dönti őket, és létre nem jön a szocializmus. Vízíója szerint hamarosan az egész világra ki fog terjedni a forradalom, megdöntve a feudális és kapitalista rendszereket.

A **hadikommunizmus** (1918–1921) a leninisták polgárháborús és egyben legelső gazdasági rendszere volt, melynek célja, hogy a harcoló bolsevikok és az általuk védett területek lakossága elegendő fegyvert és élelmet kapjanak. Államosították a nagyüzemeket, az áruexportot, a magánimportot pedig betiltották minden olyan vállalkozással együtt, ami nem állami; bevezették a kényszerített és fizetés nélküli önkéntes munkát – ami ironikus módon egyáltalán nem volt önkéntes; elvették a parasztoktól a „felesleget”, majd szétosztották a városi lakosok és katonák között; erőszakkal levették az elégedetlenkedő sztrájkolókat, a lustálkodókat és a hanyagul dolgozókat pedig szigorúan megbüntették.

Az **új gazdaságpolitika** (1921–1928) egy átmeneti gazdasági rendszer volt a Szovjetunióban, bár Lenin ezt diplomatikusan „egy állami ellenőrzés alá hajtott szabadpiaci kapitalista rendszerként” fogalmazta meg, melyben az állami vállalatok profitalapon működnek. Lenin felismerte a hadikommunizmus által okozott problémákat, és levonta a következtetéseit: igazat adott Marxnak abban, hogy mégiscsak szükség van a kapitalista rendszer meglétének ahhoz, hogy megnyíljon az út a kommunizmus felé. E gazdasági rendszer legfőbb célja: lépésekben eljutni a kommunista rendszerig, ehhez viszont legelőször a világháború és polgárháború alatt megsínyelt orosz gazdaságot kellett fellendíteni. A hadikommunizmusban államosított ipar egy részét újra magánkézbe adták, ugyanakkor a bankok továbbra is központosították és államilag irányították maradtak. Lenin a magánszemélyek számára lehetővé tette a kis- és középvállalkozások tulajdonlását, a parasztokra és a mezőgazdasági cégekre pedig adót vetett ki, amiket eleinte áru formájában, majd 1924-től készpénzzel kellett kifizetni az államnak. A magánkereskedőknek később megengedte, hogy áruikat szabadon értékesítsék a magánpiacon. Mindezzel igyekeztek a gazdaságot valamennyire függetlenebbé tenni a központi tervezéstől – ez így is maradt egészen Sztálin uralmáig.

A SZTÁLINIZMUS FŐBB ESZMÉI

A **szocializmus egy államban** voltaképpen a forradalom befagyaszthatását, felfüggesztését jelenti, tehát a sztálinizmus az állam (a Szovjetunió) érdekeit a világforradalom elé helyezi. Sokan emiatt mondják Sztálint „nacionalistának”, holott semmiféle nemzeti törekvés nem állt e program hátterében. Sztálin azt állította, hogy a szocializmus rendszerének kivívása után nem felszámolni kell az államot – ahogy Marx és Lenin állította –, hanem éppen ellenkezőleg: megerősíteni. Azzal érvelt, hogy a proletár államnak sokkal erősebbnek kell lennie, mint bármely burzsoá államnak, azért, mert csak így lehet győzelmet aratni felettük. Amennyiben a proletariátus már mindenhol diadalt aratott, és egyúttal a burzsoázia is megszűnt, majd csak akkor lehet „elsorvasztani” az államot. A legtöbb nem-bolsevik kommunista és minden klasszikus marxista elítélte Sztálin államközpontú, túlbürokratizált rendszerét.

Az **állami terrorizmus** Lenin idejében még nem állt fenn, de még ha volt is példa politikai megfélemlítésre, az maximum a polgárháború alatti hadikommunizmusra volt jellemző, nem pedig az 1922-re megszilárdult rendszerére; amikor viszont Lenin meghalt, terror alkalmazásával Sztálin létrehozta saját totalitárius diktatúráját. Sokan nem tekintik a sztálinizmust teljesen önálló ideológiának, és ez így is van, mert valójában a leninizmus újragondolásáról és továbbfejlesztéséről, vagy annak egy jóval radikálisabb formájáról van szó, melyben a terror szilárdítja meg a vezető hatalmát. Hasonlóképpen működik napjaink Észak-Koreája, ahol a legelső vezető politikáját senki sem meri kritizálni – ennek pedig a halálfelelem az oka. Sztálin esetében a paranoia is jelen volt, ami a nagy tisztogatás (1934–1940) alatt nyilvánult meg leginkább, amikor a politikai ellenfelek tömeges felszámolása kezdődött meg, a legfőbb riválisokra pedig merénylek vadásztak. Sztálin végül teljesen megszüntette a politikai mozgásteret, a pártpolitizálást és az abból adódó társadalmi konfliktusokat és konszenzusokat. Tulajdonképpen a „jó politikus” abban nyilvánult meg, hogy mennyire hű a párthoz; aki a párthoz hű volt, az hű volt Sztálinhoz, mert ekkor már ő maga volt a Párt.

A **szocialista patriotizmus** nem összekeverendő a Lenin által elítélt hagyományos orosz nacionalizmussal. Az orosz bolsevikok a saját kvázi nacionalizmusukat szovjet „proletárpatriotizmusként” határozták meg, melynek lényege az internacionalista szellemben fogant hazafiság. Ez azt jelenti, hogy a területi határok megrajzolásában nem a nemzeti hovatartozás, hanem az új társadalmi formáció játszott fontos szerepet, ami pedig az állam megvédésére irányult. Sztálin a *Marxizmus és nemzeti kérdés (1913)* című művében például arra próbálta meg felhívni a figyelmet, hogy a „nemzet” egy történelmileg kialakult népközösség, melyben azonos a nyelv és a kultúra, tagjai pedig összetartanak, mint egy nagy család, tehát nem lehet egyik napról a másikra megszüntetni. Azzal érvelt, hogy egyetlen nagy nemzetközösségbe – avagy a Szovjetunióba – kell őket terelni, majd miután a burzsoázia és minden más ellenforradalmi elem fel lett számolva a kivívott szocialista rendszerben, az állammal együtt majd a nemzetiségek is szép lassan elsorvadnak, végül a különböző kultúrák egy magasabb, egységes kultúrává formálódnak.

Az **antimilitarizmus**, avagy a katonai intézmények megszüntetésére irányuló törekvés a második világháborúig nagyon is jellemző volt Sztálin rendszerére, lévén hogy maga a *III. Internacionálé* (1919–1943) is antimilitaristaként határozta meg magát. Jóllehet nem igaz, hogy a sztálinista rendszernek nem volt beavatkozó politikája, de ettől még nem kívántak háborúkat folytatni – például nem véletlenül kötöttek megemlékezési megállapodást a németekkel. Sztálin nem akart világforradalmat, szinte kizárólag a Szovjetunióra koncentrált, néhány kivétellel (pl. a spanyol polgárháború támogatása), mindazonáltal az 1941-es Barbarossa hadművelet megindítása arra kényszerítette, hogy megkezdje a militarizációt.

A **felsőbbrendű ember** kialakulásáról már a 19. századi marxisták is társalogtak, és jellemzően az volt a véleményük, hogy az osztály nélküli kommunizmus rendszerének eléréséhez egy „új ember” megteremtésére lesz szükség. Az „új ember” eszményének fogalmi eredete a felvilágosodás koráig vezethető vissza, és alapvetően abból indul ki, hogy az emberi társadalom rendjét nem Isten, hanem az ember hozza létre, s ebből következik, hogy annak viselkedése is megváltoztatható. A szocialisták, és azon belül főleg a marxisták is úgy vélték, hogy pusztán nevelés (pedagógia) által egy új, minőségi emberfajtát lehetne teremteni. A korai szovjet gondolkodók az ember újraalkotásának kérdését a modern ipari civilizáció követelményeinek megfelelően fontolgatták; egy új, az ipari világnak megfelelő humánpszichológia létrehozásán fáradoztak azért, hogy az oktatási intézményeken keresztül irányítsák a társadalmi evolúció menetét. Mint kiderült számukra, az „új ember” létrejötte szorosan összefügg az iparosodással és az államgazdasággal, így emiatt úgy gondolták, hogy a tervgazdaság, avagy az ötéves tervek folyamatosan addig alakítják az embert, míg végül szuperemberré nem válnak: elhagyják ösztöneiket, kispolgári szokásaikat, kultúrájukat és individualista gondolkodásmódjukat. A kormány arra akarta tanítani a parasztokat és munkásokat, hogy a személyes érdekeiket áldozzák fel a közösségi célok oltárán. A liberálisokkal ellentétben a bolsevikok az illiberális szubjektivitást hirdették, melyben a magánéletnek nincs értelme, és az egyének csak a közösség egészében fedezhetik fel legjobb tulajdonságaikat, hátrahagyva önzőségüket és irigységüket. Az erre való kísérletek viszont kudarcba fulladtak, és épp az ellenkezőjét érték el, mint amit szerettek volna: az emberek továbbra is előnyben részesítették önös érdekeiket, ráadásul a teljesítmény és a hatékonyság is alábbhagyott.

A **tervgazdaság** felszámolta Lenin „új gazdaságpolitikáját”, majd ezután radikális gazdasági hullám indult el, melynek középpontjában az ipar és a mezőgazdaság átalakítása állt. Már az Orosz Birodalom is elég fejlett iparral rendelkezett, és egyáltalán nem volt lemaradott a többi országhoz képest, Sztálin mégis úgy döntött, hogy radikális, súlyos következményekkel járó lépésekkel fogja fejleszteni az ipart és a mezőgazdaságot. Elsőként megkezdődött a privát termelőeszközök kollektivizálása (államosítása), ami a magántulajdontól való erőszakos megfosztást jelentette. A sztálini agrárpolitika kezdetben nem volt eredményes, ráadásul 1932 és 1933 között éhínséget is előidézett – bár arról eltérőek a vélemények, hogy ennek okozása szándékos volt-e vagy sem. Talán, ami a legjellemzőbb

a sztálinista rendszerre az ötéves tervek, amik a Szovjetunió 1993-as felbomlásáig meghatározták a szovjet gazdaságot. Lényege, hogy minden területre kiterjedt: mezőgazdaság, fogyasztási cikkek, egészségügy stb., ugyanakkor a legfőbb célok minden tervnél változtak, ráadásul több még az ötéves határidőn belül sikeresen megvalósult. Sztálin első ötéves terve (1928–1932) főleg a nehézipar fejlesztésére és a már említett mezőgazdasági államosításra fókuszált, ami a fogyasztási cikkek drasztikus visszaesésével járt; a második az első folytatása volt, figyelmen kívül hagyva az éhezést; a harmadik már a fegyverkezésről szólt; végül a – Sztálin életében utolsó – negyedik terv szintén a nehézipar köré épült.

A TROCKIZMUS FŐBB ESZMÉI

A **permanens (állandó) forradalom** a Sztálin-féle „szocializmus egy állam-ban” alternatívája volt. Az elmélet azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy a feudális rendszereket hogyan lehet megdönteni, és miképpen lehet szocializmust létrehozni a kapitalizmus meglétének hiányában. Ha valahogy sikerült egy forradalom árán a bolsevikoknak hatalomra jutni, majd elérni a szocialista rendszert, akkor a forradalomnak nem szabad abbamaradnia, hanem tovább kell folytatódnia egy munkássállam keretein belül. Ettől kezdve a proletariátusnak muszáj ellenőriznie a bolsevik pártot és az államot is, továbbá folyamatosan politikai javaslatokat kell tennie, mozgósítania és szervezkednie kell, pontosan úgy, mint a hatalomátvétel előtt. A proletariátus ezzel az állandó forradalommal akadályozza meg, hogy kialakuljon az elnyomó, totalitárius és túlbürokratizált rendszer. Amennyiben ezt nem teszi meg, sokkal keményebb szigorban és elnyomásban fog élni, mint valaha bármely kapitalista vagy feudális rendszerben – Trockij szerint a sztálinizmusban pontosan az a totális diktatúra valósult meg, amitől annyira tartott.

A **világforradalmi beavatkozás** azt jelenti, hogy a fennálló szovjet rendszernek kötelessége a kapitalista országokban anyagilag, eszmeileg és katonailag támogatnia a proletárforradalmak kirobbanását. Trockij szerint az osztály nélküli kommunista társadalom csak és kizárólag akkor hozható létre, ha a világ összes kapitalista rendszerét megbuktatták a bolsevik forradalmárok. Azzal, hogy a sztálinizmus bezárkózik, csak a saját államával törődik, és nem hajlandó a világforradalom beteljesülésén fáradozni, amellyel konkrétan burzsoáidiktatúráknak kedvez. Amennyiben egy bolsevikok uralta ország segítséget nyújt más államok forradalmárainak a szocialista rendszer kivívásában, létrejön a proletárinternacionalizmus, amely először világkommunizmushoz, végül pedig hontalan kommunizmushoz fog vezetni.

A **paraszttság nem forradalmi osztály** Trockij egyik legfontosabb állítása. Azzal érvelt, hogy a paraszttság – beleértve a vidéki munkásokat is – heterogén csoportokban és túlságosan szétszórtnan él, ezért nem képes valódi, hatásos forradalmat kirobbantani; de még ha ki is robbantja, nem tudja elvinni a végéig. E gondolat alapján arra jutott, hogy a vidéki munkások és főleg a parasztok nem tartoznak a forradalmi osztályba – kizárólag a városi proletárok. Trockij természetesen számít a paraszttság támogatására, de a munkástömegekhez képest olyannyira elenyésző a létszáma, hogy valójában nem oszt, nem szoroz, hogy beszáll-e a küzdelmekbe vagy sem.

FRANK ROBIN

MAOIZMUS

A maoizmus (vagy Mao eszme) egy gazdaságilag baloldali és kulturálisan szélsőbaloldali ideológia, melynek képviselői felhasználják a marxizmus-leninizmus és a sztálinizmus elveit, hogy megmagyarázzák a kínai történelmet és Kína gyakorlati problémáit. Szerintük a marxizmust mindenre lehet alkalmazni: legyen az a mezőgazdaság, kultúra, katonaság, gazdaság stb. Talán a maoizmus legfontosabb jellemzője, hogy Kína mezőgazdasági félféudális rendszerét óhajtja iparivá alakítani, hogy felvehesse a versenyt a nyugati hatalmakkal. A maoisták a proletárok vezetőinek tekintik magukat, bár a marxizmustól eltérően nem a munkásosztályt, hanem a parasztságot „néptömegeit” tekintik „proletariátusnak”; ezenfelül ellenzik a dogmatizmust, és a marxista-leninista elméleteket, könyveket önmagában nem tartják alkalmasnak egy ország irányítására.

A MAOIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

A 19. században az Egyesült Királyság óriási mennyiségű teát importált Kínából, a britek a friss gyarmatukon, Indiában mákot termesztettek, amelyből ópiumot (máktejet) készítettek. A tonnaszámba gyártott kábítószert Kínába csempészték. A kínaiak nehezményezték ezt, ezért különböző szabályozásokkal akartak gátat szabni a brit kereskedőknek, amelyek alól az utóbbiak mindig kibúvót találtak. Kína be akarta tiltani az ópiumot, arra hivatkozva, hogy egészségügyi és gazdasági problémákat teremt. A britek nem vették figyelembe az uralkodó Csing-dinasztia által felvázolt aggodalmakat, ezért, hogy az ópiumkereskedelemből áramló pénz ne fogyjon, nyílt fegyveres összecsapásokat kezdeményeztek. Kína és az Egyesült Királyság megvívta egymással az első ópiumháborút (1839–1842), melyből az utóbbiak jöttek ki győztesen; a kínaiak elvesztették Hongkong városát, továbbá kártérítést kellett fizetniük, kikötőiket meg kellett nyitniuk a kereskedők előtt, a külföldiek pedig mentesültek a kínai törvények alól. Ez volt az a pont, amikor Kína történelmi megaláztatást szenvedett el a globális kapitalista uralom által, és tulajdonképpen félgyarmati státuszba kényszerítették őket. Mivel a britek ezután kiszorították a kínai kereskedőket a piacról, megkezdődött az elszegényedés, továbbá az idegengyűlölet is teret nyert. Később megkezdődött a kínai keresztényszocialisták által elindított Tajping-felkelés (1850–1864), ami önmagában nem okozott volna nagy gondot a hatalomnak, de amire nem számított senki, hogy erre a lázadásra rátelepül az általános országos elégedetlenség, amit a kizsákmányolással és a korrupcióval szembeni düh hozott felszínre. 1864-re a felkelők gerillaharcokkal elfoglalták Kína déli területeinek körülbelül egyharmadát, ahol földosztást és népoktatást hirdettek. A Csing-dinasztia csapatai bár nehézkesen, de másfél évtized alatt fokozatosan felőrlték a lázadó elemeket, így végül a császáriak győzedelmeskedtek. A hatalom stabilitásának visszaszerzésére a császár terrort hirdetett, és mindenkit, akinek minimális feltételezett köze volt a felkeléshez, levadásztak.

A Tajping-felkeléssel párhuzamban a Csing-dinasztiának még meg kellett küzdenie a francia és brit csapatokkal is a második ópiumháborúban (1856–1860), ám a nyugatiak fejlettebb haditechnikája döntő szerepet játszott a harcokban, így a kínaiak ezt is elvesztették. Kénytelenek voltak további engedményeket tenni: például legalizálniuk kellett az ópiumot. A háború után a kínai vezetés belátta, hogy modernizálni kell az országot, ha ki akar lépni a nyugati nagyhatalmak árnyékából: hadsereg-modernizáció, vasútépítések kezdődtek. A folyamatos kivándorlás általi veszteségek évről évre növekedtek a konfliktusokat és válságokat, továbbá szembe kellett nézniük az észak-kínai éhínséggel (1876–1879) is. A következő nagy kudarc a Csing-dinasztia számára az első kínai-japán háború (1894–1895) volt, amelyben Kína brutális vereséget szenvedett, ráadásul elvesztette befolyását a Koreai-félsziget felett, és még Tajvan szigetét is át kellett adniuk a japánok számára. A megalázó eredmény láttán az emberek egyre inkább megkérdőjelezték a császári udvar legitimitását, és alkotmányos monarchista, valamint forradalmi szocialista mozgalmak alakultak. Ez volt a reformmozgalmak kora, melyben több ideológia is megmutatta magát, amelyek társadalmi, politikai és gazdasági változásokat követeltek, s lényegében egy alkotmányos monarchia bevezetését. 1898-ban Kuang-hszü (1871–1908) kínai császár reformtervet dolgozott ki egy modern alkotmányos monarchia bevezetésére (száznapos reform), de a kormányzó konzervatívok és az anyácsászárné megghiúsította, a császárt pedig börtönbe zárták, majd érvénytelenítették rendeleteit. Ez újabb felkeléseket zúdított Kínára, a forradalmárok pedig megerősödtek.

A 20. század elején az *Igazságot és Békét Teremtő Ökök* nevű titkos társaság (más néven „bokszerék”) a külföldiek és azok kereskedőit, valamint a kereszténységet okolták az országban fennálló összes problémáért, ezért 1900-ban felkelést robbantottak ki, megkezdve idegenellenes akcióikat: európai tulajdonú üzleteket vérték szét és gyújtottak fel, keresztény kínaiakat gyilkoltak meg, valamint megrohmozták a követségeket is. Az anyácsászárné ekkor megragadta az alkalmat, hogy a bokszerék élére álljon, hadat üzenve a gyarmatosító és imperialista Nyugatnak. Az európai nagyhatalmak együttes erővel léptek fel a bokszerék és a császári erők ellen; és jóllehet a kínaiak többen voltak – ahogyan az ópiumháborúkban is –, ugyanakkor részleges technológiai hátrányuk és szervezetlenségük miatt 1901-re elvesztették a harcokat – Kínát sokadszorra hatalmas összegű kártérítés megfizetésére kötelezték. Az elégedetlenség egyre csak nőtt, az emberekben pedig megfogalmazódott, hogy van-e egyáltalán szükség a Csing-dinasztiára, ha csak kudarcot kudarokra halmoznak. Az újabb lázadásoktól tartó császár elszánta magát, hogy fokozatosan alkotmányos monarchiává alakítsa az ország kormányformáját, sőt még a demokratizálási folyamatról is szó esett. A földbirtokosokat – avagy a császárság utolsó lelkes támogatóit – is sikerült maguk ellen fordítani, ezért Kína kormányzó régen (a király helyettese) azonnal szembefordult a reformtervekkel, mert ezt látta a legjobb döntésnek. Ez viszont felkelések sorozatát indította el – ezúttal utoljára. A liberális vucsangi felkelés (1911) országsszerte megmozgatta a tömegeket;

olyan elsőprő népharagot tanúsítottak, ami végül a Csing-dinasztia bukását eredményezte. Az emberek már az alkotmányos monarchiát sem tartották elegendőnek, és kikiáltották a köztársaságot – bár a külföldi uralomtól továbbra sem tudtak megszabadulni.

Mao Ce-tung (1893–1976) egy jómódú parasztcsaládban született a kínai Hunan tartomány Saosan nevű településén. Kamasz korában szülei házasságra kényszerítették, amely ellen úgy tiltakozott, hogy elköltözött otthonról, magára hagyva feleségét, aki emiatt öngyilkos lett. Ce-tung, mialatt apja földjein dolgozott, szabadidejében sokat olvasott, és megismerkedett az európai liberalizmussal és nacionalizmussal, mely eszmerendszerek hatására a képviseleti demokrácia elkötelezett hívévé vált. Ebben az időszakban Kína több tartományában éhínség dúlt, még a saját családja terményeit is elkobozták az éhező parasztok – bár Ce-tungot ez nem különösebben zavarta, sőt még rokonszenvezett is velük. 1911-ben katonaként részt vett a kínai liberális (polgári) forradalomban, melyben megbukott a monarchia és az utolsó császári dinasztia (Csing), valamint azzal együtt a konfuciánus erkölcsi rend. Ce-tung a forradalom után több iskolába is beiratkozott, de mindegyiket otthagytá, és inkább autodidakta módon tanult: a klasszikus liberalizmus teoretikusainak és Rousseau műveit kifejezetten kedvelte. Művelődését főleg az motiválta, hogy sokan bántották paraszti származása miatt, és ezért igyekezett a fizikai munkától távolabb maradni, helyette értelmiségi életet élni, ezúttal tanárként. 1913-tól tanárképző iskolában tanult. Ebben az időben még nem a proletárforradalmon járt az esze, hanem egy nacionalista, polgári forradalmon, hiszen arról ábrándozott, hogy Kína a nyugat-európai országok felvilágosodás köri mintáját követi majd. 1918-ban Kína belépett az első világháborúba (1914–1918) az antanthatalmak oldalán, ám a háború után, a párizsi békerendszer kidolgozásakor egyáltalán nem voltak erre tekintettel: a németek által uralt kínai területeket nem Kína, hanem Japán kapta meg. Az igazságtalanság-érzet, a csalódás és a düh uralta a kínai közbeszédet, mi több a kínai egységet sem sikerült megszilárdítani, így végül Kína több régióra szakadt. Ettől fogva minden egyes régiót különböző katonai vezetők (hadurak) irányítottak – ez volt a hadurak kora (1916–1928). Ce-tung 1919-ben egy pekingi általános iskolában tanított, és megismerkedett Kropotkin orosz anarchista munkáival is, aki bár nagy hatással volt nézeteire, nem vált elkötelezett követőjévé, mi több továbbra is nacionalista és liberális elveket vallott. Olyannyira híve volt a szabadelvűségnek, hogy még az *Új Hunan* nevű liberális újságnál is feminista cikkeket publikált. Ezzel párhuzamban diákok tiltakoztak a pekingi Tienanmen téren a versailles-i szerződés ellen, pontosabban amiatt, hogy a németek uralta kínai területeket Japánnak adták, nem pedig Kínának. Ennek hatására a nacionalizmus és az *új kultúra mozgalom* is megerősödött, továbbá a diákmozgalmakból létrejött a gyökeres változást követelő *május negyedik mozgalom* is, amit az aktuális vezető, Zhang Jingyao (1881–1933) hadúr azonnal betiltott – ebből a mozgalmából születtek meg a nacionalista és kommunista pártok. 1921-re Ce-tung megismerkedett Marx és Engels műveivel és eszméivel is, amelyek világnézetére a legnagyobb

hatást gyakorolták. Csatlakozott az újonnan megalakuló *Kínai Kommunista Párthoz* (KKP), továbbá megalapította a *Szocialista Ifjúsági Testületeket* és a *Kulturális Könyvtársulatot*. Az utóbbi feladata a forradalmi szocialista irodalom terjesztése, valamint az analfabetizmus felszámolása. 1923-tól a kommunista párt együttműködött az 1919-ben alakult *Kuomintang* (KMT) nevű párttal, melynek jobb szárnyát a szocialista-nacionalista Csang Kaj-sek (1887–1975) vezette. A kínai kommunisták és nacionalisták sok közös ponttal rendelkeztek: mindkettő az imperializmus és a kizsákmányolás ellen küzdött, miközben követelték az egységes, autonóm nemzetállam megeremtését. Abban különböztek, hogy míg a nacionalisták a hazai tőkések mellett állva a piacgazdaságot szorgalmazták, addig a kommunisták a parasztság és a városi munkások oldalán óhajtották megdönteni a hazai és külföldi tőkéseket egyaránt. A kooperáció alatt Ce-tungot beválasztották a Pártbizottságba, aki végig a hatalom decentralizálását szorgalmazta. Állította, hogy a parasztság köreiben olyan nagy az elégedetlenség, hogy nekilátnak a földtulajdonos parasztok birtokait feldúlni, továbbá egyes helyen kommunákat kezdtek kialakítani, elszakadva az államtól. Ezt látva, Ce-tung arra a meggyőződésre jutott, hogy Kínában a parasztság az igazi proletariátus, avagy az a forradalmi osztály, melynek segítségével meg lehetne dönteni a hadurak hatalmát. 1925-ben felkelés tört ki Shanghajban és Kantonban; a KMT lehetőséget látott arra, hogy átvegye a hatalmat egy puccs során, majd megvalósítsák legfőbb céljukat: Kína egységbe szervezését. Ce-tung a lázadás hírére részt szándékozott venni a munkásmozgalmában, ezért a KMT egyik bázisára igyekezett, hogy részt vegyen a Nemzeti Kongresszus második ülészakának előkészületeiben. Ekkor választották meg a párt ideiglenes propagandaminiszterének. 1926-ban a KMT hadat üzent a regionális haduraknak, és Kaj-sek elindította északi expedícióját az ország egyesítésére, ami mind a nacionalisták, mind a kommunisták közös célja volt. 1927-ben Ce-tung visszatért Hunanba, hogy beszámoljon a parasztfelkelésekkel kapcsolatos vizsgálódásairól, és lényegében ekkor dolgozta ki forradalmi elméletének alapjait is. Aktív szerepet játszott a parasztok lázadásával kapcsolatos megbeszélésekben, és megvédte a helyi földesurak visszaszorítására vonatkozó törvényt, amely halálbüntetéssel vagy életfogytiglani büntetéssel sújtotta azokat, akik ellenforradalmi tevékenységet végeztek. Miután Csang Kaj-sek a hadurak elleni északi expedíciót sikerre vitte, váratlanul a kommunisták ellen fordult: megtagadta a KMT bal szárnyának parancsait, majd Sanghajban szétverte a kommunista milíciákat, valamint azok vezetőit is kivégeztette.

Az 1920-as évek utolsó negyedében kitört a kínai polgárháború (1927–1949), melynek elején a nacionalisták a kommunistákat kizárták a KMT-ből, majd több tízezer embert tartóztattak le vagy ítélték halálra. Válaszul Ce-tung és a többi kommunista vezető nekilátott a Vörös Hadsereg felállításának, majd harcba indultak Kaj-sek csapatai ellen. Kezdetben sikerrel jártak, de végül elvesztették a harcokat, és Kína déli területeire vonultak vissza. Ezután nevezték ki Ce-tungot a hadsereg főparancsnokává, aki újabb csatákba vonult a nacionalisták ellen, de ezúttal is kudarcot vallott. Ce-tung a Hunan és Csianghszi

tartomány közti határon lévő hegyekbe menekült. körülbelül ezer túlélővel együtt, majd elhatározta, itt fogja létrehozni a Kínai Tanácsköztársaságot, ezenfelül nekilátott saját marxista-leninista ideológiájának kidolgozásához. Sok kommunista felhőrdült a csatákban való veszteségek láttán, és büntetésből kizárták Ce-tungot a Hunan-i Tartományi Bizottságból. Továbbra is azon az állásponton voltak, hogy Ce-tung és a parasztokból álló csapata hasztalan, mert kizárólag a városi munkásosztály lenne képes sikerre vinni a forradalmat. Nevetségesnek ítélték azt a gondolatot, miszerint „a parasztság egy forradalmi osztály” – Ce-tung ugyanis ezt vallotta, majd hozzáfűzte, hogy még a süketek, a bénák és a vakok is hasznosak lehetnek egy forradalmi hadseregben, így tehát a parasztok is ugyanolyan fontos elemei, mint bárki más. Sőt, ebből az elvből kiindulva a gazdag földesurakat sem vitte azonnal a veszőhelyre, inkább átnevelte őket kommunistává – bár akik nagyon ellenkeztek, azokat kivégeztette. Ce-tung több falvat összevonva létrehozott egy párhuzamos államot, majd hadseregtoborzásba kezdett. 1928-ban a Központi Bizottság parancsára ő és az alig 2 ezer fős csapata Hunan déli területeire menetelt azzal a céllal, hogy parasztfelkeléseket robbantsanak ki – ez viszont kudarcba fulladt, és óriási veszteségeket szenvedtek a KMT hadseregével vívott harcokban. 1929-ben a kommunista párt azt követelte Ce-tungtól, hogy szüntesse meg lumpenproletariátus hadseregét, de ő ellenállt, és tovább folytatta a harcokat, mivel úgy vélte, hogy a világforradalomhoz való kulcs egyedül a kínai forradalom lehet; bármilyen áron és módon véghez akarta vinni ezt a küzdelmet.

Az 1930-as évekre Kína – részben a polgárháború miatt – nagyon legyengült; ezt kihasználva Japán 1931-ben kínai ellenállás nélkül elfoglalta Mandzsúriát (Északkelet-Kína), ahol egy évvel később létrehozta bábállamát, Mandzsukuo, melynek élére Pu Ji (1906–1967) kínai császárt állította. 1931-ben a nacionalisták megtámadták a Hunan és Csianghszi területén állomásozó kommunistákat, akik így újból menekülésre kényszerültek, ezúttal keletebbre, Fucsien tartomány hegységében telepedtek le, ahol folytatták párhuzamos államuk építését. Ce-tung ekkor kezdte elveszíteni hitét a hagyományos marxizmusban, mondván, az túlságosan utópisztikus. 1934-ben a kommunisták még mindig egy enklávában éltek, úgy, hogy közben Kaj-sek csapatai a németek segítségével folyamatosan kiszorították őket Csianghszi és Fucsien területeiről. A helyzet olyannyira tarthatatlanná vált, hogy kénytelenek voltak kitörni a nacionalisták gyűrűjéből, majd cél nélkül menekülni egy olyan helyre, ahol viszonylag nyugodtan tudnak tovább építkezni. Ekkor kezdődött az egy évig tartó hosszú menetelés (1934–1935); Ce-tung és 90 ezer kommunista először nyugatra, majd egy idő után irányt váltva északra vették az irányt. Összesen 9600 km-t tettek meg, és ez idő alatt olyan sokan lemorzsolódtak, hogy csak 7 ezren érték el Senhszit, ami akkoriban az ország legszegényebb tartománya volt. A veszteségek óriásiak voltak, Ce-tung népszerűsége mégsem hagyott alább, valószínűleg azért, mert mindig másra hárította az embervesztések miatti felelősséget. A KKP-ből fokozatosan kiszorította az oroszokkal szimpatizáló bolsevikokat, továbbá leszámolt belső ellenfeivel is, így 1935-re ő lett a párt legfőbb vezetője.

Ezután nekilátott a párt újjászervezésének, valamint 1936-ban tárgyalni kezdett a helyi hadúrral és ellenségével, Csang Kaj-sekkel a japánellenes koalíció lehetőségéről. Úgy döntöttek, felhagynak az ellenségeskedéssel, és egységfrontba tömörülve felveszik a harcot a megszállókkal. Elkezdődött második kínai-japán háború (1937–1945): a japánok inváziót indítottak, és igen hamar elfoglalták a KMT fővárosát, Nankingot, sőt ezzel körülbelül egy időben Sanghajt is. A japán hadsereg kegyetlensége miatt egyre több kínai csatlakozott a honvédő háborúhoz; de nem tudták megállítani a megszálló erőket, akik az évek leforgása alatt Kína belső területeiig visszaszorították a nacionalistákat. A kommunisták túlnyomórészt gerilla-hadviselést folytattak, és nem pedig a KMT által alkalmazott hagyományos taktikákat, amelyek teljesen hatástalanok voltak a japán technikai fölényrel szemben.

Az 1940-es évek elején nem könnyítette meg a kommunisták helyzetét az, hogy az Egyesült Államok belépett a háborúba Japán ellen, mert ez nem kényszerítette a japánokat arra, hogy kivonják csapataikat Kínából. Egyedül a KMT örülhetett, mert az amerikaiak folyamatosan támogatták őket a harcokban. Ebben az időszakban a maoista csapatok rendszerint szétszóródtak és gerilla-hadviselést folytattak, hiszen alacsony létszámukból adódóan ez volt az egyetlen út a túlélésre. Ce-tung ekkoriban számos könyvet írt, melyekben kifejtette pártpolitikáját és gazdaságpolitikáját is. Célul tűzte ki a pártban uralkodó dogmatizmus felszámolását, mondván, hogy a politika a valóságismerten alapul. Kinyilatkozta, hogy a marxizmus-leninizmus nem túl jó, de nem is rossz, csupán hasznos eszköz a számára; lenézte azokat, akik erre az eszmerendszerre megváltásként tekintettek. A japánok bár hatalmas területeket ragadtak magukhoz Ázsiában, de nem tudták megnyerni a háborút, mert az Egyesült Államok általi atombomba-támadások annyira megrémisztették őket, hogy inkább nyomban kapituláltak. 1945 után a kommunisták és nacionalisták közti polgárháború tovább folytatódott, amit végül 1949-ben a kommunisták nyertek meg. Ce-tung kikiáltotta a Kínai Népköztársaságot, a nacionalisták, pontosabban a Kínai Köztársaság pedig Tajvan szigetére szorult vissza. Miután Ce-tung az ország élére került, rögtön a Szovjetunióba utazott, hogy gazdasági és technikai segítséget kérjen.

Az 1950-es évek elején kitört a koreai háború (1950–1953), amelyben a kínaiak is részt kívántak venni a kommunista Észak-Korea oldalán. Ce-tung felállította a Népi Önkéntes Hadsereget, és harcba küldte őket, és saját maga irányította a hadműveleteket. Emiatt megromlott a kapcsolatuk az Egyesült Államokkal, melynek vezetői embargót hirdettek a Kínai Népköztársasággal szemben. A koreai polgárháborúban a kínaiak hatalmas veszteségeket szenvedtek, de ez nem csorbította Ce-tung népszerűségét. A kommunista Kína vezetése ebben az időszakban számolta fel az ópiumtermelést és -fogyasztást: a függőket kényszerkezésre küldték, a terjesztőket pedig kivégezték, a régi ópiumtermelő vidékek helyén pedig gabonát kezdtek termeszteni. Ce-tungnak sikerült megszüntetnie a korrupciót, majd a tőkés üldözésébe fogtak. Miután sikerült megszilárdítania hatalmát, elindította első öt éves tervét (1953–1958),

amely a sztálinizmus irányelveit követte: elindult a gyors és erőltetett iparosítás. Mindeközben a Szovjetunió vezetője, Sztálin elhalálozott, aminek hatására a kínaiak és a szovjetek közötti partneri viszony megszűnt. Az új szovjet vezetés igyekezett megszabadulni a sztálinizmustól, és visszatérni a leninista politikához, ezenfelül a maoizmus bírálásába kezdtek annak revizionizmusa miatt. Közben Kína gazdasága fellendült, Ce-tung pedig egyre több engedményt tett, és például megengedte a rendszer kritizálását és a szabad véleménynyilvánítást – de csak egy ideig, ugyanis a liberálisok felbátorodtak, és szembeszálltak a kommunista párttal, továbbá megkérdőjelezték a vezetés legitimitását. Ce-tung emiatt megtorló hadjáratot indított, és leszámolt mindazokkal, akik bírálták a pártot, sőt még a szervezetben belüli kritikusokat is eltávolíttatta. A kommunisták sikerként könyvelték el a nehézipar növekedését, ezért 1958-ban belekezdtek az újabb ötéves tervbe (1958–1962), amit „nagy ugrás” néven emlegettek. Legfontosabb célkitűzése az volt, hogy Kína agrárországból végre iparorrzággá fejlődjön; ennek egyik leglényegesebb eszköze a kollektivizálás kiterjesztése. Az erőltetett iparosodás éhínséghez vezetett: egyes történészek úgy gondolják, hogy Ce-tung az embereket kevésbé tartotta fontosnak az iparosításnál, mások szerint pedig ez nem igaz, és igenis szívén viselte az éhezők sorsát, megint mások szerint nem is tudott az éhezésekről, mivel a félelemben tartott politikusok nem merték neki elmondani. Az, hogy e három közül melyik az igaz, mai napig vita tárgya. 1959-ben Ce-tung váratlanul lemondott államfői pozíciójáról, de megtartotta a KKP és a Központi Katonai Bizottság vezetői posztját. A Kínai Népköztársaság új köztársasági elnöke ettől fogva Liu Sao-csi (1898–1969) volt, aki Ce-tungétól eltérő, reformista politikát kezdett folytatni.

Az 1960-as évek elején világossá vált, hogy a „nagy ugrás” nem volt olyan hatékony, mint ahogyan azt elképzelték. Az ötéves terv kvótáját csak úgy tudták elérni, hogy az emberek még a vasból készült bútoraikat is beolvasztották – az érdekesség, hogy a megtermelt „acél” nagy része valójában vas volt. Az új államfő, Liu Sao-csi mélységesen elítélte a „nagy ugrást”, mondván, ez a gazdaságpolitika okozta az éhezést – és ezzel a kommunista párt nagy része egyetértett. Sao-csi új gazdaságpolitikába kezdett: megszüntette a Ce-tung által felállított népi kommunákat, majd Kanadától és Ausztráliától gabonát vásárolt, hogy legalább minimálisan enyhítse a Kínában uralkodó élelmiszerhiányt. Közben Ce-tung, mint a kommunista párt feje megkezdte a belső ellenségeinek és kritizálóinak visszaszorítását, és likvidálását; Liu Sao-csi mellől fokozatosan eltűntek a támogatók. Mindeközben Kína folyamatosan elszigetelődött, és miután szakítottak a szovjetekkel, azok riválisának, versenytársának tekintették magukat. A világ összes bolsevik országa közömbös vagy rossz kapcsolatot ápol a kínaiakkal, talán egyedül Albánia volt az, amely egy ideig nyíltan mellettük állt. Sao-csi és akik még mellette álltak, látva Ce-tung ellenséges magatartását, minden erejükkel azon dolgoztak, hogy minél inkább kitolják a hatalomból. Ce-tung ebben az időszakban indította el a „nagy proletár kulturális forradalmat” (1966–1969), hogy bosszút álljon azokon, akik leállították a „nagy ugrás” programját. Úgy vélte, Kína többi kommunistája – élén Sao-csival – túlságosan

elidegenedett a proletariátustól, és már nem igazán értik, hogy ők valójában mire is vágnak. E kulturális forradalom időszakában Mao Ce-tung felállította a Vörös Gárdát, és megengedte nekik a politikai üldözést. A kulturális élet minden szegletébe elért a forradalom: bezáratták az összes iskolát, egyetemet, az értelmiséget pedig vidékre kényszerítették; ahol átnevelésben részesültek, valamint kizárólag fizikai munkát végezhettek. Ami talán a legfurcsább, hogy még Kína kulturális örökségének túlnyomó részét is megsemmisítették: múzeumokat és galériákat dúltak fel, és elpusztították a régi korok emlékeit, mert úgy gondolták, hogy a régi gondolkodás (feudalizmus) a régi kultúrában gyökeredzik, tehát annak a részét képezi; és amennyiben így van, ugyanúgy teljesen fel kell számolni, mint magát a régi rendszert. Ez azt jelentette, hogy a vallásokat sem tűrték meg, illetve azokat szembeállították a marxista-leninista filozófiával. Érdekesség, hogy bár a kulturális forradalom leglekesebb aktivistái felvállalták a történelmi emlékek elpusztítását, ezeket a tetteket maga a KKP sosem hagyta hivatalosan jóvá. Sőt, 1967-ben kiadtak egy dokumentumot is, melyben javaslatot tettek számos kulturális emlék és könyv megvédésére. A politikai üldözésnek végül a köztársasági elnök, Liu Sao-csi is az áldozata lett 1968-ban, így pedig Ce-tung a legnagyobb ellenfelétől is sikeresen megszabadult. 1969-ben befejezettnek nyilvánította a kulturális forradalmat, felszámolta a vörös gárdistákat, majd onnan folytatta tovább, ahol a „nagy ugrás” elkezdődött. Egyesek szerint Ce-tung hiába jelentette be a kultúrforradalom lezárását, mert valójában egészen haláláig, 1976-ig tartott. Akármilyen igazság, a korszak kísértetiesen hasonlított Sztálin nagy tisztogatásához (1934–1940): a riválisok elszigetelése, a vezető hatalmának megerősítése, a revizionista gondolatok elfojtása mind-mind a forradalom céljait képezték.

Az 1970-es években a politikai üldözések fenntarthatatlanná váltak, és látványosan Ce-tung uralma stabilá vált, ezért ettől fogva némi enyhülést lehetett tapasztalni. Ez annak is köszönhető volt, hogy Kína a kultúrforradalom közben gazdasági és társadalmi válságban szenvedett, ezért Ce-tung kénytelen volt hű követőinek egy részét rehabilitálni, a KKP vezetőit újakkal felváltani – például ekkor száműzte a hatalomból hű társát, Teng Hsziao-ping (1904–1997) reformista politikust is. Ce-tung úgy döntött, hogy abbahagyja az elszigetelő külpolitikát, és nyitni kezd más országok felé, ezért például 1971-ben Kína az ENSZ Biztonsági Tanácsában is elfoglalta helyét, 1972-ben pedig Richard Nixon (1913–1994) amerikai elnökkel való találkozás után a kínai–amerikai rossz viszony is valamelyest alábbhagyott. Később Mao Ce-tung gyógyíthatatlan betegsége miatt hatalmi harcok kezdődtek a párton belül, pontosabban a politikai szövetségesei között, akik közül többen magukhoz akarták ragadni a hatalmat. Mivel Ce-tung ez idő alatt vezetésképtelenné vált, a hatalmi harcok tulajdonképpen szabadon folytatódtak. Kialakult az ellentét a radikális kultúrforradalmárok (négyek bandája) és a reformier és államkapitalista Teng Hsziao-ping között. A négyek bandájának vezetője Ce-tung felesége, Csing Csing (1914–1991) volt, aki bár komoly befolyással rendelkezett, mégsem sikerült stabilá tennie saját és társai hatalmát, mert nem rendelkeztek sem elegendő népszerűséggel,

sem pedig tömegbázissal, amelyre építkezni lehetett volna. Mikor férje, Mao Ce-tung 1976-ban meghalt, a négyek bandája is távozni kényszerült a hatalomból, a hatalmat pedig Hua Guofeng (1921–2008) vette át, aki Hsziao-ping szövetségese volt. A kultúrforradalmárokat emberek százezreinek üldözésével vádolták meg, a négyek bandáját pedig először halálra ítélték, amit végül életfogytiglani börtönbüntetésre módosítottak. Közben Hsziao-pinget is visszahelyezték a Központi Bizottság alelnöki székébe, sőt még a Népi Felszabadító Hadsereg vezérkari főnöke is lett.

Az 1980-as évek elején Hsziao-ping túlszárnyalta Guofeng népszerűségét, majd sikeresen elmozdította vezetői pozíciójából, de megkegyelmezett neki, és megengedte, hogy csendben visszavonuljon a politikai élet éléről. Hsziao-ping vezetésével új korszak kezdődött, mivel mélyen megvetette a kulturális forradalmat, a tömeges politikai üldözéseket, a személyi kultuszt, mi több az osztálymegkülönböztetést is, így tehát engedélyezte, hogy a tőkés is csatlakozzanak a kommunista párthoz. Úgy gondolta, hogy nem számít, hogy milyen a gazdasági rendszer, egy a fontos, hogy működjön, és mivel a kapitalizmus működik, ezért ez a legjobb rendszer. Bejelentette gazdasági liberalizációs terveit is, majd nekilátott a mezőgazdaság, a tudomány/technológia, az ipar és a honvédelem modernizálásának. Ez volt a „kínai típusú szocializmus” korszakának kezdete, amely egyrészt a maoizmus megszűnését, másrészt a szocialista piacgazdaság bevezetését jelentette.

A MAOIZMUS FŐBB ESZMÉI

Az **agrárszocializmus** a maoizmus sajátossága a bolsevizmusok között, hiszen a legtöbb marxista-leninista irányzatban nem a parasztság, hanem az ipari munkások képezik a forradalmi osztályt, sőt a parasztokat eleve nem tekintik forradalmi osztálynak – a leninizmus is csak a mélyszegény parasztokat. A maoizmusban a proletárforradalom élén a parasztság áll, mert az európai marxistákkal ellentétben Mao Ce-tung úgy vélte, hogy Kínában a szegény és politikailag tiszta parasztság könnyen áttéríthető a marxizmusra, ellentétben a politikailag már megrontott, kevésbé elterjedt ipari munkássággal. A „népháború” elve szerint „a politikai hatalom a fegyver csövéből nő ki”, avagy a kizsákmányoló osztályok elleni harcot csakis fegyveres lázadással és gerillaharcra lehet megvívni. Mao Ce-tung a városi (ipari) és vidéki (mezőgazdasági) megoosztottságot nem tűrte, és állította, hogy az kizárólag a burzsoáziának kedvez. És bár kritikus volt az ipari kapitalizmussal, mégis vállotta, hogy az iparosítás elengedhetetlen feltétele a gazdasági fejlődésnek; abban reménykedett, hogy amennyiben az ipart sikerül vidékre is kiterjeszteni, az majd megszünteti a vidéki és városi ember közötti ellentéteket. Ce-tung egy idő után felhagyott agrárszocializmusával, és nagyszabású iparosításba kezdett, hasonlóan a sztálinizmushoz.

Az **antidogmatizmus** mélyen gyökeredzik a maoizmusban, hiszen ámbár Mao Ce-tung a marxizmus-leninizmus materializmusát alkalmazta, mégis gyakran kifejtette, hogy nem a leírt elméletek, de nem is kizárólag a tökéletlen tapasztalatok mentén kell vezetni egy országot. Fel kell lépni a dogmatizmussal,

az empirizmussal és a prakticismussal szemben egyaránt. Persze az elméletek fontosak, de önmagukban hasztalanok, hiszen nem lehet a tények ismerete nélkül kormányozni. Ce-tung eljárásai mind a bel-, mind pedig a külpolitikai helyzeten, valamint a kínai forradalom tapasztalatain alapulnak, amelyeket a dialektikus materializmus útján magyaráz.

A **katonai harc** a maoisták szerint a politikai harc alapja, mert a hadsereg feladata. Egy katonának sosem szabad a parancsnoka érdekeiért harcolnia, csakis a népért. Legfontosabb feladatai közé tartozik: a harc, a tömeges munka és a termelés. A népet szeretnie kell, a kormányt pedig segítenie. Ahhoz, hogy a hadsereg felőrölje az ellenséges erőket, politikailag elfoglaltnak, fegyverezettenek és tekintélyesnek kell lennie, a hadifoglgyokat pedig sosem elrettenteni kell, hanem megnyerni, és átállítani a maoizmus oldalára.

Az **antikonfucianizmus** azért jellemző a maoizmus rendszerére, mert a kínai értelmiség számára a konfucianizmus filozófiája hasonló jellegű volt, mint Európában a tradicionalista konzervativizmus vagy a római katolikus egyház és tanítása. Mao Ce-tungra nagymértékben kihatott az akkortájt tevékenykedő *új kultúra mozgalom*, ami azt hirdette, hogy a kínai múlt minden értékét és hagyományát el kell pusztítani az ikonoklasztázia (képrombolás) nevében. Ce-tung a kínai kulturális forradalom (1966–1976) során rengeteg vallási és világi örökséget, történelmi műalkotást semmisített meg közintézményekben és magángyűjtőknél egyaránt – bár az állami múzeumok tárgyait többnyire érintetlenül hagyta.

A **művészetellenesség** annak ellenére jellemezte Mao Ce-tungot, hogy ő maga is írt verseket. Úgy gondolta, hogy a művészek naplopók, akiket ki kellene kergetni a városokból, elüldözni vidékre, hogy rendes fizikai munkát végezzenek, ami sokkal hasznosabb, mint a színészkedés, írás, költészet vagy a festészet. Elmondása szerint, amennyiben egy művész nem hajlandó rendes munkát végezni, az éhhalál vár rá, mert enni bizony nem fog kapni.

A **szocialista patriotizmus** nevében egyesíteni akarta a kínai nemzetet, és megerősíteni az államot azért, hogy azután a fokozatos változásokkal (ötéves tervekkel) elérje az osztály nélküli kommunizmus állapotát. Ce-tung úgy nyilatkozott, hogy Kína egy több etnikai csoportból álló polgári nemzet, így tehát nem tűri, hogy valaki a saját etnikumát helyezze a középpontba (etnocentrizmus), sem pedig azt, hogy sovíniszta módon viselkedjen. Úgy gondolta, hogy az egyéneknek alá kell rendelniük személyes érdekeiket, sorsukat és jövőjüket az állam érdekeinek, mindezt a kommunista jövő érdekében, ami az egész nép érdeke.

A **harmadik világ elmélete** szerint az *első világ* a két szuperhatalom (Szovjetunió és Egyesült Államok), a *második világ* minden más kapitalista állam. Az *első* és a *második világ*on belül azért nem jön létre a proletárforradalom, mert a világok felvásárolják saját proletariátusukat, megakadályozva a forradalom kirobbanását. Ugyanakkor a *harmadik világ*béli országokat is kizsákmányolják, ahol viszont nem vásárolják fel a proletariátust, ebből pedig azt a következtetést lehet levonni, hogy a kizsákmányolt és gyarmatosított *harmadik világban* fognak először létrejönni a nagy forradalmak és az osztály nélküli kommunista rendszerek is.

A **kínai tervgazdaság** az első pár évben még nem volt jellemző a maoista rendszerre; de az 1950-es évektől Mao Ce-tung átvette Sztálin gazdaságpolitikáját, és az első ötéves tervben a háztáji mezőgazdaság felszámolására törekedett; minden mezőgazdasági termelőeszközt államosított (kollektivizált), majd létrehozta a népi kommunákat, ahol a parasztok kizárólag gabonatermesztéssel foglalkozhattak. A második ötéves terv, avagy a nagy ugrás (1958–1962) pedig az alapvetően mezőgazdasági jellegű Kínából mindössze néhány év leforgása alatt ipari országot akart teremteni; a kényszerített és túlerőltetett nehézipar fejlesztés soha nem látott éhezéshöz vezetett Kínában. A későbbi kulturális forradalom (1966–1969) pedig arra volt jó, hogy Ce-tung hatalmát megszilárdítsa, stabilizálja helyzetét a pártban, politikai ellenfeleit eltüntesse, a pártvezetőket lecserélje, a gazdasági növekedést pedig lelassítsa.

FRANK ROBIN · FODOR GERGŐ

DZSUCSEIZMUS

A dzsucseizmus (vagy csucshé eszme) egy gazdaságilag baloldali és kulturálisan szélsőbaloldali ideológia, melynek képviselői a marxizmus-leninizmus, sztálinizmus és az autarkizmus eszméit összeolvasztva állítják szembe magukat a globalizmussal és imperializmussal. Az eszmerendszer sajátos neve a koreai *csucshé sasang* (önállóság eszme) kifejezésen alapszik, ami a politikai függetlenségre, a honvédelemre és a gazdasági önállóságra utal. Legfőbb jellemzője a Kim-dinasztia iránti rajongás, továbbá lényeges, hogy a marxista osztálypolitika helyett a nemzetpolitikát helyezi előtérbe.

A DZSUCSEIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

Korea mintegy kétezer éven keresztül létezett önálló királyságként, és akárhányszor is vált a környező hódítók, kínaiak, mongolok, japánok célpontjává, függetlenségét mindig sikerült megtartania. Korea egy zárkózott, izolált országgá vált, és gyakorta „remete királyságként” említették. Többen ezt a koreai zárkózott múltat magyarázzák azzal, hogy Észak-Korea mind a mai napig életben tudott maradni hasonlóan izolált körülmények között. A 20. század eleje azonban fenekestül felforgatta több ezeréves ország történelmét. Az orosz–japán háború (1904–1905) a japánok győzelmével zárult, amely a Theodor Roosevelttel (1858–1919) elnökkel aláírt japán–amerikai egyezményhez vezetett, melyben az amerikai elnök elismerte Japán dominanciáját a csendes-óceáni térségben – a Fülöp-szigeteken kívül. Ezt a koreaiak gyakorta az „első amerikai árulásként” említik, ugyanis e szerződéssel tulajdonképpen Japán előtt megnyílt az út Korea felé. A japánok nem ténlenkedtek sokáig, mert még abban az évben megkötötték az eulsai egyezményt (1905), melynek hatására Koreát megfosztották diplomáciai függetlenségétől, így a protektorátusukká vált. 1910-ben pedig bekebelezték az országot, megszüntetve államiségüket, elűzve uralkodójukat. A japánok voltaképpen gyarmatosították Koreát, a modern koreai nacionalizmus születését okozva, amely a március 1-i felkelésben (1919) mutatkozott meg először igazán – bár a felkelést a japánok sikeresen megghiúsították.

Kim Szongdzsu (1912–1994) avagy későbbi nevén Kim Ir Szen nem tudni pontosan, hol született, mert minden forrás mást állít, de annyi bizonyos, hogy valahol a mai Észak-Korea területén, átlagos anyagi körülmények között, protestáns keresztény családban. Családja 1920-ban Mandzsúriába (Északkelet-Kínába) menekült, lévén hogy annak több tagja is részt vett a japánok elleni harcokban. A japán fenyegetés miatt Szongdzsu egy életre meggyűlölte a gyarmatosító, expanzionista politikát, és 1926-ban ezért alapította meg bolsevik mintára a *Le az Imperializmussal Szövetség* nevű szervezetet. Később letartóztatásban és fenytésben részesült, mivel felforgató tevékenységgel vádolták. Több kínai bolsevik szervezetben megfordult, megismerkedett a marxista művekkel és ideológiákkal, majd 1931-ben belépett a Kínai Kommunista Pártba, ahol Mao is tevékenykedett. Ebben az évben szállták meg a japánok Mandzsúriát is számos demonstráció és incidens után. 1935-től felvette a „Kim Ir Szen” nevet, és néhány száz ember élén gerillaharcokat folytatott a japán erők ellen, mely által némi hírnevet és elismerést szerzett magának. 1940-től a hadseregéből már csak ő volt az egyetlen élő vezető, és a japánok általi üldözés miatt a Szovjetunióba menekült, ahol a Vörös Hadsereg őrnagyaként szolgált a második világháború (1939–1945) végéig. A világháború utolsó hónapjaiban – pontosabban augusztusban – a Szovjetunió hadat üzent Japánnak, megszállta az északi, az Egyesült Államok pedig a déli felét. A koreai nép nagy lelkesedéssel fogadta a felszabadulást, de csakhamar csalódniuk kellett: két részre osztották a félszigetet, és ettől fogva katonai megszállási övezetként kezelték azt. Sztálin Kim Ir Szent öhajította megtenni Észak-Korea vezetőjének, és 1946-ban már számos reform bevezetése mellett döntött. Ir Szen eleinte voltaképpen félanalfábéta volt, így hatalomgyakorlása közben sok lemaradását kellett behoznia – az 1950-es évektől számos politikai és irodalmi mű szerzője volt. 1948-ban kikiáltották a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságot (Észak-Korea), melynek miniszterelnöke Kim Ir Szent lett. Közben Korea déli része Koreai Köztársaság néven nyilvánította ki függetlenségét. Ir Szen egyeztetett az *Észak-koreai Kommunista Pártot* más kommunista szervezetekkel és a koreai kommunistákkal, létrehozva az *Észak-Koreai Munkáspártot*, majd pedig elkezdte „Nagy Vezér” néven emlegetni magát, és innentől csak így, vagy esetleg „Kim Ir Szen Nagy Vezér”-ként lehetett megszólítani.

Miután a szovjet és az amerikai csapatok kivonultak, a két Korea vezetői országukat hadrendbe állítva a félsziget egyesítését tűzték ki célul. Mind Észak, mind Dél háborút akart. Végül 1950-ben Kim volt az, ki bejelentette a hóni felszabadító háborút (1950–1953), melynek középpontjában a Koreai Köztársaság (Dél-Korea) megszállására való törekvés állt. Eleinte úgy hitték, a Szovjetunió biztatására történt a háború, ám mint utóbb kiderült, valójában Kim Ir Szen ötlete volt – a szovjetek csak támogatták őket ebben. A harcokba Észak-Korea oldalán a Kínai Népköztársaság és a Szovjetunió is becsatlakozott, Dél-Korea mellett pedig az Egyesült Államok állt. Bár Ir Szen az offenzíva alatt eleinte jelentős területeket szerzett, az amerikaiak partraszállása után csapatait elvették az utánpótlástól, és lényegesen visszaszorultak. 1953 közepére a háború

egyértelműen eredménytelennek mutatkozott. A világ nagyhatalmai – noha a hidegháború alatt nem utoljára – megrettentek egy esetleges globális konfliktus kirobbanásától: az eredménytelen háború után a két fél tűzszünetet kötött, majd az eredetihez hasonlóan húzták meg az új határvonalat. A hosszú, véres és pusztító háború mély sebeket hagyott a két Korea lakosságában, így nem-hogy az egymáshoz való közeledés, de a hosszú távú béke is elképzelhetetlenné vált. Az 1960-as években egy hasonló módon, mesterségesen kettészelt nemzet földjén, Vietnámban már évek óta tartott az Egyesült Államok által vezényelt háború; a Koreai-félsziget ennek hatására újra felbolydult: a történelem „DMZ-konfliktus” (1966–1969) néven említi ezt a demilitarizált zónán belüli fegyveres összecsapást. Kim Ir Szen politikája voltaképpen Dél-Korea és az Egyesült Államok elválasztására irányult, és azután, hogy a vietnami háború (1955–1975) miatt az amerikai erők el voltak foglalva, idejét érezte a tűzszünet felrúgásának. Az elsőprő háború végül elmaradt, mert az amerikai csapatok nagy számmal szálltak be Dél mellett, és Észak a katonai sikerek terén sem jeleskedett: mindkét fél alig szenvedett veszteséget, és nem történt területfoglalás.

Az 1960-as évek Észak-Korea számára tartogatott némi meglepetést, mert az erőteljes iparosítással és a szovjet segítségnyújtással az ország nemzetközi mércével mérve is jelentős gazdasági fellendülést ért el. Olyannyira, hogy az évtized közepe táján a gazdasági fejlettség és életszínvonal terén Észak maga mögé tudta utasítani Délt – bár nem sokáig. Ez a tény okot adott Kim Ir Szennek az önbizalomra, és nyomására 1964-ben a *Koreai Munkapárt (JR)* elfogadta a *dzsucse* ideológiáját, amely burkoltan ugyan, de elkezdte Észak-Koreát politikailag függetleníteni a kommunista nagyhatalmaktól. Expanziós politikájában – ahogyan lentebb látni fogjuk – gyakorta függetlenítette magát a szovjet és kínai érdekektől, de sokszor hintapolitikát is folytatott, nem elkötelezve magát Kínának vagy a Szovjetunióknak, mely országok a későbbiekben ráadásul egymás ellen is fordultak.

A hidegháború alatt (1947–1991) felerősödött a kommunista országok körében a *harmadik világ* felé történő nyitás, terjeszkedés. A Szovjetunió ilyesfajta politikai sikerei elsősorban az arab országokban mutakoztak meg, míg Kína és Kuba az afrikai kontinensre szegezte tekintetét. 1977-ben kubai katonák tízezei harcoltak Etiópia oldalán Szomália ellenében, a portugál gyarmati státuszról frissen felszabadult Angolában szintén óriási létszámmal voltak jelen, mellettük több mint 10 ezer szovjet, de még a szintén bolsevik Romániából is érkezett néhány száz fegyveres harcolni az országban dúló polgárháborúban. S ha csak Kína befolyását nézzük az afrikai kontinensen, mind a mai napig – legyen az akár Kongó; akár Zimbabwe – a maoizmus terjesztői kerültek ki győztesen. Azonban nem szabad megfeledkezni a *dzsucse* követőiről sem. Észak-Korea, mind az anyakontinensén, mind pedig – követve a kommunista trendet – Afrikában is igyekezte létezését, katonai jelentőségét az elvtárs-országok számára demonstrálni. Ázsiában a vietnami háború (1955–1975) alatt mutakoztak meg először magukat az észak-koreaiak: körülbelül 200 vadászpilóta harcolt az indokínai ország légterében. Ezenkívül Srí Lanka szigetén is megjelentek az észak-koreai fegyveresek, akik a JVP-lázadás (1971) alatt a helyi bolsevikokat

támogatták – végül sikertelenül. Később, a Közel-Keleten zajló jom kippuri háború (1973) alatt Kim Ir Szen az izraeli repülőgépek ellen egy MiG-21-es vadászrepülő századot küldött. Afrikában szintén nem jutottak sikerekhez. A rhodéziai bozótháború (1964–1979) alatt a *fehérék* (ellenforradalmárok) vezette kormány ellen felkelő fegyveresek tömkelegét az észak-koreai főváros, Phenjan közelében képezték ki speciális robbanóanyagok használatára. Az általuk is támogatott Robert Mugabe (1924–2019) rhodéziai politikus győztesen került ki a harcokból, de az észak-koreaiak sajnálatára a Rhodéziáról Zimbabwevé átnevezett országra vajmi kevés hatásuk volt, ugyanis az Kína hatáskörébe került. Az angolai polgárháborúban (1975–2002) becslések szerint akár 3 ezer észak-koreai fegyveres is harcolhatott a helyi bolsevik csapatok mellett. Noha Angolában is győzött a marxizmus-leninizmus, az ország nem vált a *dzsucse*isták szövetségesevé. Később Kim Ir Szen bepróbálkozott Mozambik, Namíbia, Szomália és Etiópia területén is befolyást szerezni, és több országban is létrehozta *dzsucse*ista politikai iskolákat, hogy terjesszék az eszmét, de végül sehol nem talált széles követőbázisra.

1991-ben véget ért a hidegháború, így a két Korea közötti kapcsolat külső tényezői is részlegesen megszűntek. Fontos, hogy e folyamatok Dél-Koreából indultak ki, pláne, hogy a déli országrész valamelyest igyekezett az Egyesült Államoktól való függés alól kibújni, amit lényegében sikerült is véghez vinnie. Dél-Korea felfogásbéli változásához egyrészt a megszűnt hidegháborús szembenállás ideológiai alapja (antikommunizmus), másrészt az egyre inkább nyilvánvaló gazdasági és politikai fölénye vezetett, főleg azután, hogy Észak-Korea akarva-akaratlanul elveszítette korábbi szövetségeseit, vagy szimplán – ahogy Kína esetében is – meggyengültek a diplomáciai kapcsolatai. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy Dél-Korea fokozatos demokratizálódása magával hozta a polgári társadalom megerősödését, valamint annak növekvő befolyását a politikára, melynek hatására új identitáspolitika fejlődött ki Észak értelmezésével kapcsolatban. A hidegháború vége nem jelentette a két Korea közti feszültség megszűnését. Az atomfegyverek árnyékában a *dzsucse* országa előszeretettel fenyegette Dél-Koreát, többször nukleáris válságot okozva a térségben. Észak-Korea 1993-ban kilépett az atomsorompó egyezményből, mely a rá következő évben olyan mértékű politikai krízishez vezetett, amely akár egy újabb háborúba is torkollhatott volna. Még ugyanebben az évben sztrókbán meghalt Kim Ir Szen, melynek hatására Észak tömeggyászba borult. Bár Ir Szen eltávozott az életből, az ország legfelsőbb vezetője hivatalosan továbbra is ő maradt, fia, Kim Dzsongil (1942–2011) pedig bár élő személyként a lehető legmagasabb pozíciót foglalta el, apja szelleme továbbra is minden és mindenki felett állt.

1993-tól Észak-Korea új vezére, Dzsongil ott folytatta, ahol apja abbahagyta: normalizálta a kialakult feszültséget, az atomháborúval fenyegető hangulatot, így a nukleáris programot ideiglenesen leállította. Nemzetközi diplomácia terén nyugalom állt be, belpolitika terén azonban Észak-Korea az egyik legnehezebb válságával találta szembe magát: hatalmas éhínség tört

ki az ország teljes területén, amely 1994 és 1998 között pusztított. Ennek főleg az volt az oka, hogy a Szovjetunió a hidegháború után felbomlott, megszűnt létezni, így nemcsak a szovjetek támogatásának hiányával, de a környezeti katasztrófákkal, aszályokkal és árvizekkel is meg kellett küzdenie az észak-koreai népeknek. A nagyvilág felé történő segélykiáltások későn történtek meg, és így a válsághelyzet nem kapott elég figyelmet. Tömegével disszidáltak az országból, és az éhezéssel együtt járó járványok mellett a kormány megtorlásaival is szembe kellett néznie a polgároknak. Az élelmiszersegélyek egészen a 2000-es évek végéig érkeztek Északra, bár tény, hogy akkorra már főként csak Kínától. Sokáig Dél-Korea volt a legnagyobb adományozó, de az Egyesült Államok is sok százezer tonna gabonát küldött.

A 2000-es években, miután sikerült legyőzni az éhínséget, Észak-Korea újra-indította az atomprogramot: megtörtént az első atomrobbantás, továbbá ballisztikus rakétakísérletek sokaságát hajtották végre. Ez egyfelől Dzsongil agresszív retorikájának, másfelől George W. Bush (1946–) amerikai elnök Északot izólni kívánó politikájának volt köszönhető.

2011-ben Dzsongil szívinfarktusból meghalt, így fia, Kim Dzsongun (1984–) követte őt Észak-Korea élén, aki folytatta a nukleáris tesztek, mi több rendkívüli állapotot is bevezetett. Politikájának Dél-Korea- és Amerika-ellenessége 2018-ban tűnt úgy, hogy megváltozik: a Donald Trump (1946–) amerikai elnökkel folytatott tárgyalásokat világsikerként könyvelték el, továbbá ebben évben a két Korea a dél-koreai téli olimpián közös zászló alatt vonult be, sőt a női jégkorong válogatottat is közösen indították. Jóllehet úgy tűnik, Észak-Korea retorikája mérséklődött Dél irányába, egyelőre az ország újraegyesítéséről nem lehet beszélni.

A DZSUCSEIZMUS FŐBB ESZMÉI

A **dzsucse** helyett Kim Ir Szen eleinte kizárólag a leninizmus–marxizmus ideológiáját követte – sztálinizmussal keverve –, majd pedig 1955-től a bolsevizmust megreformáló, átdolgozó dzsucse ideológia fokozatos bevezetését szorgalmazta, mondván, hogy ámbár a bolsevizmus alapjaiban megfelelő, de Észak-Koreában kizárólag a dzsucse képes utat nyitni a kommunizmus elérése felé. Ir Szen halála után a hatalomba kerülő fia és unokája folyamatosan tovább formálták a dzsucseizmust, mondván, az idő változik, így a dzsucse is változik.

A **totalitárius kultusz** nem volt mindig jelen Észak-Koréában; Kim Ir Szen, miután Sztálin és Mao Ce-tung meghalt, arra lett figyelmes, hogy saját megszilárdított államuk roskadozni kezdett, és ezt a negatív jelenséget annak tulajdonította, hogy haláluk után velük halt személyük tisztelete is. Úgy vélte, hogy Észak-Korea csak úgy maradhat erős, ha az ő halála után is biztosítva marad a stabilitás. Ir Szen szerint a történelem mozgatórugói a néptömegek, ugyanakkor ahhoz, hogy a nép sikeres legyen forradalmi tevékenységében, elengedhetetlenül szükséges egy korlátlan hatalommal rendelkező Nagy Vezér. Ennek alapján Ir Szen kialakította saját személyi kultuszát, reménykedve abban, hogy halála után is fennmarad az, amit felépített. Ez így is lett: halála után bebalzsamozták, örök elnöknek kiáltották ki, és mai napig szentként tisztelik,

akinek egyenesági leszármazottai alanyi jogon öröklik a hatalmat. Sokak szerint ez nagyon hasonlít a japán sintó valláshoz, melyben istenként tisztelik a császárokat, ugyanakkor a dzsucseizmusban semmiféle túlvilági jelentősége nincs a bebalzsamozásnak, sem a rajongásnak, pontosan úgy, ahogy Lenin esetében sem. A dzsucseizmus a hagyományos vallási elveket megkerülve főleg a kereszténységből, a konfucianizmusból, a cshondoizmusból és az ősi sámánista vallásokból merített, de ettől még nem vált hagyományos értelemben vett vallássá, lévén hogy kultuszai és rituáléi semmilyen szakrális, túlvilági jelleget nem mutatnak. A dzsucse szerint „az egyedüli létező isten a nép”, a kommunista pártnak pedig éppen ezért kizárólag a népet kell szolgálnia. Ennél fogva, még ha vallásnak is tekintjük, akkor is maximum világi vallásnak (azaz ideológiának) mondható, ami a Nagy Vezető szolgái tiszteletén és államilag kényszerített rajongásán alapul.

A **vezér, haza, család** hármasa váltotta fel a marxista osztálypolitikát, mondván, hogy a hazaszeretet, a család és a rokoni kapcsolatok sokkal fontosabbak az osztálytudatnál. Ez viszont nem jelenti azt, hogy megváltak volna az internacionalizmustól, sőt szerintük a dzsucse nem áll szemben az internacionalizmussal, hanem éppen azt erősíti meg; az egyenlőség, a más országok dolgaiba be nem avatkozás, a kölcsönös előnyök politikáját hirdeti, melyben kiemelt szerepet kap a nemzetközi kommunista mozgalmakkal és az újonnan feltörekvő, **harmadik világgal** való kapcsolattartás.

Az **osztályegyenlőség** elve szerint a nép nem csupán proletariátusból áll, hanem az alsó-, középső- és felsőosztályból egyaránt, hiszen a nemzet minden tagja ugyanolyan fontos és ugyanannyit ér. A dzsucseizmus a szigorú, osztályok közti hierarchiát elutasítja, de nem utasítja el az osztályok létezését. Alapvetően három osztályt különböztet meg egymástól: az ipari munkásosztályt, a parasztságot, valamint a számvonókat, akik többek közt kispolgárok, értelmiségiek, írók, hivatalnokok, kereskedők, tudósok és bürokráták. A dzsucse azért tartja fontosnak a számvonók osztályát, mert ők azok, akik képezik és tanítják, illetve művelik a többi osztályt, az iskolázottság pedig igen fontos egy nemzet fennmaradását tekintve.

A **világforradalom** a dzsucseizmusban hasonló, mint a maoizmusnál. Állítják, hogy ideológiájuk nemcsak Észak-Koréára érvényes, hanem az egész világra, mindazonáltal a kizsákmányoló kapitalista államok mindenhol ellehetetlenítik a dzsucse terjesztését, ráadásul negatív színben tüntetik fel. A dzsucse szerint a nép elszántságát a forradalommal kapcsolatban nem a jólét vagy a fejlett technológia apasztja le, hanem a kapitalizmus gonosz és ravasz erői, akik úgy manipulálják a politikát és a gazdaságot, hogy megőrizhessék felsőbbrendűségüket, örök szolgaságba taszítva saját államuk polgárait, továbbá gyarmati létbe taszítva más országokat. Mao Ce-tunghoz hasonlóan Kim Ir Szen is úgy gondolta, hogy a világforradalom elsősorban a harmadik világban fog létrejönni, nem pedig a nyugati kapitalizmusban, ahol kvázi agyhalott zombit csináltak az emberekből.

A **szongun** (katonaközpontú politika) a honvédelemre épít, lévén hogy a dzsucse szerint meg kell őrizni a Kim Ir Szen által felépített rendszert, bármi áron, akármilyen módszerrel és eszközzel. Tulajdonképpen Izrael defenzív militarista politikájára hasonlít, melynek centrumában kizárólag az önvédelem áll,

hiszen úgy tekintenek magukra, mint egy kis szigetre az ellenség tengerének közepén. Míg az izraeliek azért fegyverkeznek, mert félnek az őket körülvevő iszlám vallású országok agressziójától, addig az észak-koreaiak a kapitalizmus hosszú, mindent elérő csápjaitól rettegnek. Ennek érdekében felfegyverezték az egész lakosságot, és kvázi erődítménnyé változtatták az ország teljes területét; mai napig folyamatosan korszerűsítik fegyverárzenájukat, új harcászati és katonai doktrínákat hoznak létre.

Az **önellátó gazdaság** a koreai háború (1950–1953) pusztítása utáni újjáépítéskor kezdődött, mikor az állam a gépgyártásra és a nehéziparra, valamint a független technológiai fejlődésre támaszkodott. Ezt a Szovjetunió és Kína is támogatta, de Észak-Korea mégsem volt hajlandó csatlakozni a kommunista közös piachoz. Furcsa ellentmondás az a tény, hogy a dzsucseisták az önellátás fontosságát hangsúlyozzák, közben pedig a külföldi segélyek nélkül már az 1990-es évek válságában könnyen odaveszhetett volna mindaz, amit odáig felépítettek. A dzsucseisták hittek a munka általi gyors iparosodásban és abban, hogy a természetet alá kell vetni az emberi akaratnak; ezenfelül állították, hogy azzal, hogy a társadalmi osztályokat olyan emberek tömegévé alakították át, akik elméletileg egyenlők, így a következő években – most már tényleg – képesek lesznek önellátásra. Ezt az állapotot azonban máig nem sikerült elérni.

FRANK ROBIN

POLPOTIZMUS

A polpotizmus (vagy vörös khmer eszme) egy gazdaságilag és kulturálisan szélsőbaloldali ideológia, melynek képviselői a marxizmus-leninizmusból és a maoizmusból inspirálódtak, és jellemzően a nyugati civilizáció befolyása ellen küzdenek minden erejükkel. Legfőbb céljuk, hogy az összes létező osztályt paraszti osztállyá formálják át, a kultúrát és a hozzátartozó vallási elemeket felszámolják, sőt eszmerendszerükben a bolsevizmusokra szokatlan módon még a sovinizmus is helyet kapott. A polpotista vörös khmerek radikalizmusban mesze felülmúltak más kommunista ideológiákat, többek közt azzal, hogy rendkívül felgyorsították a kommunizmusba vezető út folyamatát, és olyan mély vallás- és értelmiséggellenes politikát folytattak, ami addig sehol sem volt jellemző – még a maoista Kínában sem.

A POLPOTIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

Szaloth Szár (1925–1998) vagy későbbi nevén Pol Pot az Indokínai Unióban, azon belül a kambodzsai Prek Szbauv nevű faluban, jómódú kínai-khmer gaudacsaládban látott napvilágot. Apja jó viszonyt ápolt a királyi családdal, mi több hatalmas rizsföldeket birtokolt. Indokína, és azon belül Kambodzsá is a franciák gyarmata volt, a helyi király pedig csak formálisan uralkodott, tényleges hatalom nélkül. A francia nyelv és kultúra mindent áthatott, sőt nagyon sok khmer fiatal Franciaországban folytatta tanulmányait is. A nyugati kultúrában felcseperedő fiatalok közül többen a marxizmus és a nacionalizmus felé húztak, és a gyarmati

sors ellen lázadva franciaellenes demonstrációkat szerveztek. Szár ebben az időben rokonainál élt, és buddhizmust, valamint khmer nyelvet tanult, később pedig római katolikus iskolába járt, franciákkal és vietnamiakkal együtt.

A második világháború (1939–1945) idején Japán az indokínai gyarmatokról kiszorította a franciákat, megszállva és ellenőrzése alá vonva egyebek mellett Kambodzsát is. Azonban amikor a világháború véget ért, az indokínai népek arra számítottak, kikiálthatják nemzeteik függetlenségét, ám erre nem került sor, mivel a franciák kihasználták az alkalmat, és újfent megragadták a hatalmat Indokína felett. Ez a lépés olyan mérhetetlen dühöt váltott ki az őshonos lakoságból – főleg Vietnam területén –, hogy Ho Si Minh (1890–1969) vietnami bolsevik vezetővel az élen közel tíz éven át partizánharcokat vívtak a francia hatóságok ellen. Ugyanakkor Kambodzsában nem voltak komoly felkelések, így a függetlenségi harcoktól viszonylag érintetlen maradt. Ebben az időben Szár és néhány barátja főiskolai színházi társulattól újrakezdte a tanulmányait: egy busszal indultak tartományi körútra azért, hogy pénzt gyűjtsenek egy Angkorwat-i utazásra. Ez azért lényeges momentum a Szár életének, mert az ősi templomromokhoz való zárándoklat olyan mély érzelmeket hagyott benne, hogy sokak szerint valószínűleg itt kezdett megformálódni benne az etnikai sovinizmus.

1949-ben Franciaországba utazott, hogy egy mérnöki iskolában folytassa tanulmányait. Itt rendszerint baloldali diákkörökbe és marxista körökbe járt, ahol reformistákkal és forradalmiakkal találkozott, ismerkedett. Szár szimpátiáját az utóbbiak nyerték el, ezért melléjük szegődött, vallva, hogy a proletárforradalmat kizárólag fegyveres harccal lehet megvívni. Ekkortájt a francia kommunizmus nagyon népszerű volt, és ezt Szár is felismerte; sejtette, ezért csatlakozott a helyi kommunista párthoz is. Szabadidejét olvasással töltötte, mélyrehatóbban tanulmányozva a marxista és más forradalmi szocialista műveket, a nagy francia forradalmat, sőt még a méltán híres Gandhi cselekedeteit is, amit a brit gyarmatosítók ellen tanúsított. Ekkortájt Szárt egy marxista társa meggyőzte arról, hogy a szocializmus nem a proletariátussal, hanem a párosztsággal érhető el – ezt a gondolatot pedig nem csak elfogadta, de a hatalomra kerüléséig meggyőződéseként vallotta is.

1953-ban kénytelen volt hazatérni Kambodzsába, ugyanis tanulmányi eredményei csapnivalóak voltak, szinte minden vizsgán megbukott, sőt még az ösztöndíjat is megvonták tőle. Ez cseppet sem aggasztotta, mivel többé már nem a mérnöki pálya, sokkal inkább a francia gyarmatosítók elleni forradalmi harc éltette. Úgy érezte, ha másra nem is volt jó a franciaországi kiruccanás, legalább megismerkedett a forradalmi eszmékkel, melyek új célt adtak számára. Mikor hazatért Kambodzsába, azonnal csatlakozott a nemzeti függetlenségükért küzdő forradalmi erőkhöz, melynek élén a vietnami bolsevikok álltak. A forradalmárok 1954-ben olyan erőteljes csapást mértek a franciákra, hogy azok inkább kivonultak a térségből, átadva az irányítást a vietnami őslakosoknak; ezzel viszont megkezdődött Vietnam északi (kommunista) és déli (liberális) feleinek polgárháborúja, ami az 1970-es évekig elhúzódott – ez volt a vietnami háború (1955–1975).

1955-ben Norodom Szihanuk (1922–2012) kambodzsai király lemondott a trónról apja javára, mert csak így volt lehetősége legálisan politikai pártot alapítani, valamint elindulni a választásokon. Céljai nem voltak tisztességesek: választási csalással és megfélemlítéssel győzte le ellenfeleit, majd ezután egy jobboldali, monarchista egypártrendszer alakított ki, hogy a baloldali ellenzék ne férhessen a hatalom közelébe. Szár nem akart nyílt összetűzésbe keveredni az új rendszerrel, ezért társaival együtt a dzsungelbe vonult vissza, bár a vietnami bolsevikok kifejezetten sürgették őket, hogy szervezenek fegyveres harcot a kormány ellen. Szár ebben az időben teljes illegalitásban élt, és az 1951-ben alapított *Kambodzsai Kommunista Párt* tagjaival együtt Szihanuk hadseregének főparancsnoka, Lon Nol (1913–1985) megdöntésén fáradoztak. Egy puccskísérletben gondolkodtak, ezért folyamatosan gerilla-harcot vívtak a kormány erőivel szemben.

Az 1960-as években Mao Ce-tung gondolatait és politikai példáját követve átalakította a marxizmus-leninizmust azért, hogy az jobban illeszkedjen a kambodzsai viszonyokhoz; emiatt sokan azzal vádolták, hogy letért a bolsevik útról, és már nem hű a marxizmus eszméjéhez. 1966-tól új idők kezdődtek: Szihanuk elfordult az Egyesült Államoktól, ugyanakkor Lon Nol továbbra is Amerika barát politikát folytatott, majd ebben az évben megnyerte a választásokat, és ő lett a miniszterelnök. 1967-ben Kambodzsra dél-nyugati területén, Samlaut környékén elégedetlen falusiak lázadtak, amit a bolsevikok is támogattak; a konfliktus hamar áterjedt az ország teljes területére, így kitört kambodzsai polgárháború (1967–1975). A vörös khmerek (polpotisták) számos rendőrt és katonát likvidáltak, fegyvereiket pedig elkobozták és felhalmozták. Erre a kormány a „felperzselt föld” taktikával válaszolt: lebombázta és felégette azokat a területeket, ahol a bolsevikok aktívak voltak. Az óriási pusztítás nem tántorította meg a felkelőket, sőt inkább segítség volt számukra, ugyanis egyre többen csatlakoztak hozzájuk, gyarapítva a kormányellenes erőket. Közben Lon Nol teljesen szembefordult Szihanukkal, ami megpecsételte sorsát.

Az 1970-es években Szár két országba is elutazott: először Kínában tartózkodott, ahol megegyezett a jobboldali Szihanukkal a Lon Nol-ellenes összefogásról, amit *Nemzeti Front* néven emlegettek. Ez az együttműködés nagyban segítette a vörös khmereket, hisz jóval több embert tudtak maguk közé toborozni, mint addig bármikor. Tagságuk nagy része ekkor már nem csak polpotistákból állt: az újoncok általában politikailag semleges parasztok voltak, akik valójában Szihanukért harcoltak, nem pedig a bolsevizmusért. Szár ezután Vietnamba utazott, és azt kérte a helyi kommunistáktól, hogy lássák el a vörös khmereket fegyverekkel, illetve külön megjegyezte, hogy fegyveresen ne vegyenek részt a harcokban, mert a kambodzsaiak saját erejükből akarják megdönteni Lon Nol rendszerét. Ennek ellenére Vietnam mégis megtámadta Kambodzsát, miközben saját polgárháborújukat vívták; ez viszont azt eredményezte, hogy az Egyesült Államok és Dél-Vietnam is beszállt a harcokba – főleg bombázásokat hajtottak végre. Szár közben elhagyta Vietnামot, és ettől fogva „Pol”, majd később „Pol Pot” néven kezdte emlegetni magát. Kijelentette, hogy mostantól mindent be

kell vetni Kambodzsra függetlenségének kikiáltása érdekében, majd belekezdett ennek megtervezésébe. Bár a következő egy-két évben az ország több mint felét a bolsevikok ellenőrizték, de a harcokban a vörös khmerek csak korlátozott szerepet játszottak; ugyanis a legnagyobb erőfeszítést Lon Nol ellen főként a vietnamiak és az általuk irányított kambodzsaiak hajtották végre.

1974-ben a vörös khmerek a főváros megszállására összpontosítottak, mindeközben Pol Pot a már általuk ellenőrzött területeken gyökeres változásokat hozott: a falvakban megszüntette a magántulajdont és általános hadkötelezettséget vezetett be, mely intézkedés miatt több tízezen hagyta el az országot. 1975 tavaszán a vörös khmer bevonult a kambodzsai fővárosba, Phnompen-be, bár lakosságának túlnyomó része addigra már réges-rég elmenekült. A szegényebbek, akik a városban maradtak, örvendtek a vörös khmerek győzelmének, mert azt remélték, ezután megkezdődhet a béke és biztonság korszaka. Pol Pot viszont nem a békére koncentrált, sőt már a hatalomátvétel másnapján az osztály nélküli kommunizmus erőszakos megvalósításán fáradozott, annak ellenére, hogy még a bolsevikok többsége is túl korainak és utópisztikusnak vélte politikai programját.

1976 elején Pol Poték kormányulást tartottak, hogy kihirdessék az új alkotmányt, valamint bejelentés, hogy az ország új neve Demokratikus Kambodzsra lesz, melynek élére formálisan Szihanukot nevezték ki, azaz semmilyen hatalommal nem ruházták fel. Mivel Szihanuk egyre kényelmetlenebbül érezte magát az államfői szerepben, néhány hónappal később lemondott, majd házi őrizetben tartották. Lemondása után Pol Pot bejelentette, hogy megszűnt az egységfront, ergo véget ért a nemzeti forradalom, és megkezdődhet annak szocialista változata; a legfőbb küldetés pedig a „tisztá kommunizmus” elérésének felgyorsítása, ami minden eddigi marxista próbálkozást felül fog múlni – legalábbis így gondolták. Vietnam és Kambodzsra között ekkor még baráti volt a viszony, sőt a vietnami bolsevikok még üdvözölték is az új rendszert – egy ideig. Pol Pot erőszakos forradalmat kezdeményezett, és meggyőződésévé vált, hogy rendszere olyan hatékonyan működik, hogy minden marxista-leninistának példát kell vennie róla. Ez azért volt érdekes kijelentés, mert Pol Pot nem a munkásosztály győzelmére összpontosított, hanem éppen annak felszámolására, ami teljesen szembement a marxista filozófiával. Miután ez más bolsevikoknak is fel tűnt, bírálni kezdték cselekedeteit, ezért kénytelen volt azzal visszavágni, hogy „a vörös khmerek valójában nem kommunisták, hanem forradalmárok”. Ebben az időszakban nyilvánult meg leginkább Pol Pot etnikai sovinizmusa: jogilag egyedül a khmer nyelvet ismerték el, a kínai-khmer kisebbségnek megtiltották a kínai nyelv használatát, valamint kulturális asszimilációba fogtak. Mindeközben Vietnam és Kambodzsra között kudarcba fulladtak a politikai határokról szóló tárgyalások, kiéleződtek a konfliktusok; nem beszélve arról, hogy a Szovjetunió és a maoista Kína is egyre gyanakvóbb lett a vörös khmerekkel kapcsolatban. Pol Pot számára egyértelművé vált, hogy a vietnamiaknak expansionista (terjeszkedő) törekvéseik vannak, ezért 1977-ben megelőző támadásba kezdett, behatolva Vietnam területére. Ezzel párhuzamban Pol Pot Észak-Koreába utazott,

ahol Kim Ir Szen (1912–1994) dzsucseista diktátor mélyen elítélte Vietnamiot, és szolidaritást vállalt a vörös khmerekkel. Vietnam egy erőteljes támadással visszatolta a kambodzsai hadsereget, majd végül teljes körű inváziót indítottak, megkezdve a kambodzsai–vietnami háborút (1978–1989), ami végül 1979 elejére a vörös khmerek bukását okozta. A vörös khmerek vezetőinek egy része sikeresen elmenekült az ország nyugati, erdős vidékére, mielőtt foglyul ejthették volna őket. Pol Pot és hű forradalmárai még közel két évtizeden át gerillaharcot vívtak a vietnámiakkal, egészen 1997-ig, amikor sikerült elfogniuk, majd életfogytiglani börtönbüntetésre ítélniük. Pol Pot egy évvel később, álmában halt meg.

A POLPOTIZMUS FŐBB ESZMÉI

Az **agrárkommünizmus** a polpotizmus egyik alappillére, melynek lényege, hogy egy parasztforradalommal meg kell tisztítani az országot a nyugat-európai, kapitalista befolyástól. Pol Pot a franciaországi tartózkodása alatt megutálta a Nyugatot, és voltaképpen mindent, amit ahhoz kötött. Tervei szerint egy évtizeden belül el kell érni a mezőgazdaság nagy részének gépesítését, húsz éven belül pedig a modern ipart. Első körben kitelepíttette az összes város teljes lakosságát, majd vidékre terelte őket, ahol kizárólag földműveléssel foglalkozhattak. Mindezt azért tette, mert úgy hitte, hogy egy földművelő, magántulajdon nélküli, városoktól mentes társadalomban könnyebb átnévelni az embereket a marxizmusra; ezáltal pedig majd megnyílhat az osztály nélküli kommunizmus felé vezető út.

A **munkaállam** a polpotista rendszerben gyakorlatilag rábszolgaállamként jelent meg, melyben a rendfenntartó katonákon és a maréknyi politikai eliten kívül mindenki fegyverrel kényszerített mezőgazdasági munkára lett fogva: napi 18 órás, fizetés nélküli munkarendet vezettek be – a munkát pedig napi fejadagban fizették ki. Pol Pot azt nyilatkozta, hogy aki nem bírja a munkát, az tulajdonképpen „osztályellenség”, azaz felforgató elem, akinek nincs helye a társadalom megbecsültjei között. A munka végeztével, minden egyes nap marxizmust oktattak az embereknek, melynek célja a felforgatók és az ellenforradalmi sejtek kiszűrése volt.

A **kultúraellenesség** nagyon erősen jelen volt a polpotizmus filozófiájában, főleg Mao Ce-tung hatására, aki ekkor már a kínai kultúra java részét ideológiai alapon felszámolta. Pol Pot ennél tovább ment, és nem csak a kultúrát akarta megszüntetni, hanem mindent, ami vagy aki „új kultúrát” teremthet: a szerzetesek, a művészek és más kultúraformáló tevékenységet űző emberek likvidálását indítványozta, mondván, ők csupán a „rendszer mocska”. Ezenfelül minden olyan eszközt, tárgyat, emlékművet vagy technológiát – ami a kapitalista elnyomáshoz, kizsákmányoláshoz köthető – elpusztítottak vagy magára hagytak. Több ezer gépjárművet hagytak az út szélén, helyettük inkább kerékpárt használtak. Pol Pot az antiteizmusából adódóan az összes vallást betiltotta, valamint a templomokat, szentélyeket és mindent, ami a valláshoz tartozik, megvetett. A buddhista szerzeteseket a társadalom „nemdolgozó parazitáinak” tekintették, így rájuk többnyire a kíméletlen dolgoztatás várt. A megsemmisítések mellett

Pol Pot számos régi khmer örökséget viszont sértetlenül hagyott, mert szerinte azokat a Nyugat nem fertőzte meg.

Az **értelmiségellenesség** (antiintellektualizmus) eleinte nem volt jelen Pol Pot filozófiájában, sőt úgy vélte, hogy a parasztságot és az értelmiséget egyaránt fel kell karolni, és létre kell hozni a köztük lévő forradalmi szövetséget. Mindazonáltal, amikor hatalomra került, kijelentette, hogy életkortól és nemtől függetlenül minden embert meg kell semmisíteni, aki valamilyen nem elfogadott tudással vagy műveltséggel rendelkezik: a tanárok, tudósok, orvosok és a nyelvtudással rendelkező emberek egyaránt ebbe a kategóriába tartoztak, akiket túldolgoztatással büntettek. A világ más országainak bolsevik gondolkodói szerint ez a rendszer már túl messzire ment; a polpotisták viszont azzal reagáltak, hogy „még mindig jobb túl messzire menni, mint nem elég messzire menni”.

Az **etnikai sovinizmus** szerves része volt a polpotizmusnak, annak ellenére, hogy nem voltak nacionalisták és nem is lehettek, hiszen marxizmusuk ezt nem tette lehetővé. Pol Pot többször is kijelentette vagy utalt arra, hogy a khmerek alapvetően felsőbbrendű közösséget alkotnak más etnikai csoportokhoz képest, ráadásul még az idegen kulturális hatásokra is immunisak. A vörös khmerek uralma alatt ellenséggé tekintették a külföldieket: a háború során számos külföldi újságíró is eltávolítottak.

A **patriotizmus** főleg a kambodzsai polpotista uralom utolsó éveiben és azután jelent meg. Pol Pot a vietnami bolsevikokkal eleinte jó viszonyt ápolt, de a későbbi határviták miatt egymás ellen fordultak. Ettől kezdve a polpotisták büszkeségből és mártíromságból többé nem nevezték magukat „kommunistának”, mi több kijelentették, hogy ha a Kelet ellenük fordul, akkor ők a Nyugat felé fognak közeledni. A vietnámiakkal való háborúzás közben a vörös khmerek addig soha nem látott patriotá gondolatai éledtek fel, hatalmuk elvesztéséig pedig végig szülőföldjükért küzdöttek.

Az **önellátó állam** gondolatát a dzsucseizmusból vették át, viszont ugyanabba az ellentmondásba estek bele, mint Észak-Korea. Kína jelentős élelmiszersegélyt küldött Kambodzsába, de ezt Pol Pot annyira szégyellte, hogy a nyilvánosság előtt mindig letagadta. Kezdsnek az állam a termelőeszközöket és mindent (még a haszonállatokat is) elvett a tulajdonosoktól, majd közössé tette: vagy az állam, vagy a szervezetek tulajdonába került minden föld. A vörös khmerek hosszú távú gazdaságfejlesztési stratégiája szerint először egy erős mezőgazdasági bázist kell kiépíteni, az ipar fejlesztését pedig egészen addig muszáj figyelmen kívül hagyni, amíg a mezőgazdaságból nem keletkezik annyi haszon, ami egy fejlett ipar létrehozására fordítható. A tervhez elsősorban a mezőgazdaság és a gazdaság valamennyi ágazatának teljes államosítását, továbbá az önellátás elvének szigorú betartását szorgalmazták. A polpotisták gazdasági forradalma sokkal radikálisabb és ambiciózusabb volt, mint bármely más bolsevik országban, hiszen valami olyat akartak létrehozni, ami korábban soha nem létezett a történelemben – Pol Pot viszont úgy tekintett erre, mint társadalmi kísérletre.

FRANK ROBIN

GUEVARIZMUS

A guevarizmus egy gazdaságilag és kulturálisan szélsőbaloldali ideológia, melynek képviselői támogatják a forradalom exportálását, a gerilla-hadviseléses forradalmat, mondván, a nép csak megfelelő szervezettséggel győzheti le az állami hadsereget, ezzel együtt a fennálló rendszert. A guevarizmus talán a blanquizmushoz hasonlítható leginkább, hiszen mindkettő alapvetően a forradalmi harcra összpontosít, nem pedig arra, hogy a győzelem után milyennek kellene lennie az új rendszernek, illetve, hogy miképpen lehetne elérni az osztály nélküli kommunizmus állapotát.

A GUEVARIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

Ernesto Guevara de la Serna (1928–1967) vagy ismertebb nevén Che Guevara az argentinai Rosario városban született, jómódú spanyol–ír családban. Szülei baloldali beállítottságúak voltak: például apja a spanyol polgárháborúban (1936–1939) a köztársaságpárti baloldalt támogatta. 1946-ban Juan D. Perón került a hatalomra, aki egy jobboldali, tekintélyelvű rendszert épített ki, ami ellen Guevara szülei is rendszeresen felszólaltak. Guevara ekkor még nem foglalkozott a politikával, pusztán arra összpontosított, hogy bekerüljön a mérnöki egyetemre, bár később úgy döntött, hogy az orvosi egyetemen folytatja tanulmányait.

Az 1950-es évek elején otthagyta az egyetemet, majd több tízezer kilométereket utazott egy motorkerékpáron, és amikor egy kis időre megállt, akkor különböző ideiglenes munkákat vállalt el – például ápolóként is dolgozott. Ez idő alatt számtalan emberrel ismerkedett meg, illetve azok problémáival is: különösen az bosszantotta, hogy egyeseknek milyen nyomorúságos munkakörülmények között kell dolgozniuk. A Machu Picchu (inka romváros) felé vezető úton megdöbbenette a vidéki mélyszegénység, ahol a parasztgazdák a vagyonos földesurak birtokain éhesen gürcöltek, miközben kezeletlen betegségeikkel küszködtek. Útja során megtapasztalta a nincstelenek közötti bajtársiasságot, szolidaritást, hűséget, továbbá mély csodálattal tekintett az általa kizsákmányoltak és vértanúnak ítélt parasztságra és ipari munkásságra. 1953-tól beutazta Perut, Ecuador, Panamát, Costa Ricát, Nicaraguát, Honduras és El Salvador is – Dél- és Közép-Amerika számos országában megfordult, így mindenhol szembesülhetett az átlagemberek mindennapi életével. Mikor Guatemalában járt, találkozott Hilda Gadea (1925–1974) perui közgazdással, aki nemcsak jó kapcsolatokat ápolt a helyi baloldali kormánnyal, de néhány magasabb rangú képviselőnek be is mutatta őt – Guevara tulajdonképpen Gadea hatására vált marxistává, sőt még el is vette őt feleségül. Még ebben az évben megismerkedett a helyi kubai száműzöttekkel, akik „Che” néven becézték, mivel Guevara gyakran használta ezt az argentin kifejezést, ami magyarul talán a „hé” szónak felelne meg.

1954-ben az Egyesült Államok politikai okokból úgy döntött, eltávolítja Guatemala baloldali kormányát, ezért a jobboldali ellenzéket fegyveres támogatásban részesítette, illetve bombázásokkal segítette. Che közben csatlakozott a helyi marxistákhoz, akikkel együtt részt vállalt az amerikaiak által támogatott csapatok elleni harcokban – de mindhiába. A baloldalt elsöpörte az amerikai segítséggel győzedelmeskedett jobboldal, majd az új kormány rögvést a hatalmának megszilárdítására összpontosított, valamint nekilátott a kommunisták felkutatásához és azonnali kivégzéséhez. Che ekkor jutott arra a meggyőződésre, hogy nincs más mód, mint fegyveres harccal szembeszállni a kapitalisták ellen, de a forradalom elérése után sem szabad pacifista irányt venni; fegyverkezni kell azért, hogy a mindenbe beavatkozó imperialisták ne tudják elpusztítani a fennálló szocialista rendszert. 1955-ben Mexikóba, pontosabban annak fővárosába (Mexikóváros) költözött, ahol megismerkedett a Kubából száműzött marxistákkal, köztük Fidel Castro (1926–2016) kommunista politikussal is, akivel ettől kezdve igen jó viszonyt ápolt. Che csatlakozott a *Július 26. Mozgalom* kubai forradalmárijaihoz, akiknek célja, hogy Fulgencio Batista (1901–1973) kubai önkényurat eltávolítsák a hatalomból. Katonai kiképzések, a gerilla-hadviselési taktikák elsajátítása, menetelések és a visszavonulási taktikák begyakorlása után Kuba felszabadításának megtervezésére fókuszáltak.

1956-ban Kubában partra szálltak a felszabadító gerillaharcosok, majd rögtön nekiláttak a területfoglalásnak, melyben súlyos veszteségeket szenvedtek el. Che eleinte kizárólag orvosként vett részt a harcokban, de tehetségének köszönhetően fokozatosan vezető szerephez került; a forradalmárok bátor, de könyörtelen vezetőnek ismerték, aki elszántan végigküzdötte a csatákat. A forradalmárok alig 80 fegyveressel rendelkeztek, és a legmagasabb létszámuk is néhány száz lehetett, míg a kormány nagyjából 40 ezer rendőrnek és katonának parancsolt. A gerilla-hadviselésnek köszönhetően az a maréknyi, pár száz ember viszont olyan pusztítást végzett, hogy esetenként a 10–12 ezres kormányerőket is visszavonulásra kényszerítették – ezeket a döntő győzelmeket pedig Che taktikáinak köszönhették.

1959-ben a forradalmárok elfoglalták Kuba fővárosát, Havannát, a diktátor pedig elmenekült; helyét az új vezető, Fidel Castro vette át. Ezután Che megkezdte a kubai bolsevik rendszer ellen lázadók üldözését, így a politikai ellenzék veszélyes tagjait és a háborús bűnösöket kivégeztette. Az új vezető, Castro maximálisan megbízott benne, ezért több fontos pozíciót adott neki: például így lett a Kubai Nemzeti Bank és a Nemzeti Földreform elnöke. Che immáron a politikai elit részéként bejárta a *harmadik világot*, és olyan vezetőkkel találkozott, mint a kínai Mao Ce-tung, a magyar Kádár János és a szovjet Nyikita Sz. Hruscsov. Érdekeség, hogy amikor Kádárnál járt, mélyen elítélte az 1956-os felkelést és (ellen)forradalmat, ugyanakkor nem tetszett neki sem a magyarok, sem a szovjetek elpuhult bolsevizmusa. Che ragaszkodott a sztálinizmushoz, de mikor Sztálin halála után Hruscsov átvette a Szovjetunió vezetését, azt tapasztalta, hogy a rendszer sokkal visszafogottabbá vált, és jóval szimpatikusabbnak vélte Mao Ce-tung radikálisabb ideológiáját és gazdasági rendszerét. 1961-ben Che az Egyesült

Államok „demokráciáját” kritizálta, azzal érvelve, hogy egy valódi demokráciában nem tűrnék meg a pénzügyi oligarchiát, a feketék negatív diszkriminációját, sem pedig a gyűlölködő szervezetek szabad tevékenységét. 1962-ben Che azzal próbálta javítani a kubai-szovjet kapcsolatokat, hogy atomfegyverrel ellátott ballisztikus rakétákat juttatott el Kubába, aminek természetesen híre ment, így a világ talán ezzel került a legközelebb egy esetleges nukleáris háború kitöréséhez. Miután Che rájött arra, hogy a szovjetek kihasználták a kubaiakat, a továbbiakban őket is hasonlóképpen ostromozta, ahogy az amerikaiakat – mindkét szuperhatalmat meggyűlölte. 1964-ben Che úgy döntött, az Egyesült Államokba utazik, hogy beszédet mondjon az *Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ)* képviselői előtt: tulajdonképpen teljes beszédében a nemzetközi politikát és az amerikai politikát bírálta, főként a színes bőrűekkel szembeni bánásmód miatt.

1965-ben Che teljesen visszavonult a politikából, lemondott minden pozíciójáról, sőt még a megszerzett kubai állampolgárságáról is, majd Csehszlovákiába utazott, onnan pedig Afrika számos országába, végül pedig Kongóba, ahol a marxista forradalomhoz szükséges tanácsokkal óhajtotta ellátni a helyi fekete lakosságot. Teljesen titokban, álnéven érkezett Kongóba, mivel tartott a nyugati hatalmak titkosszolgálataitól. Che nem csak a tapasztalatait akarta megosztani a helyiekkel, hanem kész volt harcolni a forradalomban, márpedig úgy hitte, ehhez Afrika óriási potenciállal rendelkezik. Che minden tőle telhetőt megtett, de csalódnia kellett a helyiek fegyelmetlensége, képzetlensége, hajthatatlansága és a belharcaik miatt, ráadásul további akadályt jelentett, hogy az amerikai ügynökök pontosan tudták, hol tartózkodik és mit csinál éppen. Hét hónapnyi kudarcos harc, tétlenség és megannyi szenvedés után Che végül otthagytá Afrikát, majd kijelentette, hogy „nem lehet felszabadítani egy országot, ha az nem hajlandó ezért küzdeni”.

1966-ban egy rövid időre visszatért Európába, onnan pedig Kubába, ahol egy újabb forradalomexportáló akcióba indult. Ezúttal Bolíviába utazott, szintén titokban, hogy senki se tudjon keresztbe tenni törekvéseinek. Az volt a terve, hogy először Bolíviában érdemes forradalmat vívni, mert úgy látta, hogy ehhez ott a legmegfelelőbbek a körülmények; ezután szép sorjában a többi Dél-Amerikai ország felszabadítására koncentrált volna. Kezdetben megalapította a *Bolíviai Nemzeti Felszabadítás* mozgalmat, ezután pedig megkezdtek a harcokat, amivel nem haladtak túl jól, mivel váratlanul a helyi marxisták elárulták az ellenségnek Che Guevara „felszabadító” akcióját. Több okból árulták el: egyrészt nézeteltérésük támadt Fidel Castroval, másrészt gyűlölték és megvetették a gerilla-hadviseléssel folytatott forradalmi akciókat. 1967-ben Che a bolíviai hatóságok fogságába esett, majd másnap a nacionalista René Barrientos (1919–1969) elnök parancsára helyben kivégezték. Kivégzése után Che holttestét átszállították Vallegrande-ba, ahol a helyi lakosok egy része Jézus Krisztust látta benne, sőt a holttestéről készült fényképek alapján is Jézushoz hasonlították. Che ezután legendává és világszerte ismertté vált: versek, dalok és más művészeti alkotások készültek róla, arcképének grafikásított változata pedig számtalan termékre rákerült – érdekesség tehát, hogy Che kultuszát épp a kapitalizmus használta fel haszonszerzésre.

A GUEVARIZMUS FŐBB ESZMÉI

A **forradalom export** a guevarizmus sajátossága: Bár más bolsevik ideológiák is támogatták a világforradalmat, mégis Che volt az egyetlen, aki ezt még komolyan vette, és gyakorlati szinten űzte a világ számos országában, egészen mártírháláláig. Legfőbb ellenségének az Egyesült Államokat jelölte meg; ez amiatt volt, hogy amikor Guatemalában tartózkodott, a jobboldaliak bizonyítottan a CIA segítségével vették át a hatalmat. Che csak ezután gyűlölte meg igazán az amerikai imperializmust, ami ellen úgy küzdött, hogy elutazott azokba az országokba, ahol az aktuális kormányt a tudomása szerint az Egyesült Államok támogatja. Ezekben az országokban rendszerint tanácsokkal látta el a potenciális forradalmárokat. Úgy vélte, hogy a forradalom sikeressége egyfelől a szervezettségben, másfelől a nép erejében, harmadrészt a gerilla-hadviselésben rejlik.

Az **új ember** fogalmának jelentését Che az *Ember és szocializmus Kubában* (1965) című írásában fejtette ki, és valószínűleg a szovjetektől vette át. Úgy hitte, hogy a kommunizmus eléréséhez az új anyagi alapokkal egyidejűleg meg kell alkotni az új férfit és nőt, ehhez pedig az egész társadalmat megfelelően oktatni és nevelni kell, hasonlóan ahhoz, ahogyan a kapitalizmus a saját rendszerének megvalósítására és elfogadására nevelte az embereket; ugyanerre van szüksége a szocializmusnak is, csak fordítva. Kubában egy állami oktatási apparátus végzi az általános, műszaki és ideológiai oktatást olyan ügynökségeken keresztül, mint például az Oktatási Minisztérium. Az oktatás és nevelés gyökeret ver az embertömegekben, és az előre látható új hozzáállás szokássá válik, sőt a tömegek befolyásolják és ösztönzik azokat, akik még nem képezték magukat. Az új ember megalkotása során Che úgy vélte, hogy az oktatásnak közvetlenül a termeléshez kell kapcsolódnia, és azt napi rendszerességgel kell végezni, mivel ez az egyetlen módja annak, hogy az egyének minőségibbé váljanak. Gyakorlati szinten olyan oktatási rendszert dolgozott ki az Ipari Minisztériumon belül, amely minimális képzési szintet garantált a dolgozóknak, hogy meg tudjanak felelni a Kuba előtt álló új tudományos és technológiai kihívásoknak.

A **fókuszpont-elmélet** a gerilla-hadviselésre utal, melyben a gyorsmozgású, mobilis félkatonai csoportok vidéki területekről, erdőkből, magas füves területekről, mocsarakból meglepetésszerű támadásokat, rajtaütéseket hajtanak végre. A gerilla (kis háború) lényege, hogy egy máréknyi katonával is nagy pusztítást lehet végezni a túlerővel rendelkező ellenség soraiiban. Che *A gerillaharcos kézikönyve* (1960) című kiadványában írt arról, hogy az általános felkelést kiváltó merész razziák hangsúlyozása előnyösebb, mint a nyílt fronton való támadás. Elmélete szerint szoros kapcsolat van a gerillák, a parasztok és a földreform között. Ez az álláspont különböztette meg gondolkodását a tisztán munkás-ipari szocializmustól, és ezért rokonszenvezett annyira a maoista ideológiával.

A **gyűlöletharc** Guevara szerint a legfontosabb a szocialista rendszer kiívása és megvédése érdekében. Ezt hosszan taglalta a kubai *Tricontinental* nevű marxista folyóirat 1967. április 16-án megjelent *Crear dos, tres... muchos Viet-Nam, es*

la consigna című cikkében, és közben titokban Bolíviában szervezte a forradalmat. Meggyőződése volt, hogy az imperialisták belehajszolják a népet a háborúba, így nincs más választásuk, kényszerből fel kell venniük a harcot; ehhez pedig elengedhetetlen feltétel az elnyomó ellenséggel szembeni mély gyűlölet. Az elnyomás és kizsákmányolás olyan ösztönöket szabadít fel a túlélésre törekvő emberi lényben, ami egycsapásra hidegvérű gyilkológéppé teszi. Che szerint ez a hidegvérű brutalitás kell ahhoz, hogy diadalmaskodni lehessen a szintén brutális elnyomók felett. Állítása szerint a forradalmi harc valójában a halál elleni küzdelem, tehát csak két út van: győzelem vagy halál.

A **marxista humanizmus** képviselője volt maga Che is, ez viszont nem összekeverendő a liberálisok humanizmusával. Szerinte az ember, mint szociális lény felszabadulása egyenlő a kommunizmussal; a kommunizmus pedig olyan humanizmus, ami megszünteti és megőrzi az osztály nélküli társadalmat. Elmondása szerint nem eltörölni akarta a régi világot, hanem pozitívan meghaladni azt. Ehhez viszont arra van szükség, hogy ember embernek ne legyen kizsákmányolója, helyette a társadalom inkább teremtsen meg az emberek racionális uralmát és közösségét.

Az **antirasszizmus** Che utolsó életszakaszában nyilvánult meg, ám fiatalabb korában – még a kubai forradalom előtt – ez egyáltalán nem volt elmondható róla. A motorosnaplójában, azon belül pedig az *Este extraño siglo veinte* című fejezetben lustának és álmodozónak nevezte a nyomornegyedekben élő feketéket, akik felélik csekély fizetésüket és egész nap piálnak, mi több Che érezhetően az indoeurópai rassz alá helyezte őket a hierarchiában. Az ilyen kijelentések abban az időben egyáltalán nem voltak kirívóak, míg napjainkban egy hasonló mondat elhangozta után valószínűleg egy ember élete végéig rasszistának lenne bélyegezve. Che alapvetően „faji” megkülönböztető magatartása az évek alatt teljesen megváltozott, és később már azon a véleményen volt, hogy „a feketék sokat tettek a forradalomért”; és „elő kell mozdítani a forradalom diszkriminációellenes programját”. Sőt, 1964-ben az *Egyesült Nemzetek Szövetsége (ENSZ)* előtt bírálta a Nyugat „rasszista beavatkozását” a kongói belügyekben.

A **nők tisztelete** fontos szerepet játszott Che filozófiájában, melyre *A gerillaharcos kézikönyve (1960)* című írásában hosszabban is kitért. Elismerte a nő és férfi közti eltéréseket minden tekintetben, és úgy gondolta, hogy a két nem nemcsak a mindennapi életben egészíti jól ki egymást, hanem a forradalmi harcokban is. Nehezményezte, hogy a *harmadik világ* országaiban alábecsülik és diszkriminálják a nőket, ezért meg akarta mutatni, hogy ők is képesek a legnehezebb feladatokat ellátni, továbbá a férfiak mellett kitartóan harcolni. Meggyőződése volt, hogy egy harcos (férfi) életében a nő egy társ, aki magával hozza nemének tulajdonságait, és ugyanúgy tud dolgozni vagy harcolni, mint bármelyik férfi.

FRANK ROBIN

POSADIZMUS

A posadizmus egy gazdaságilag és kulturálisan szélsőbaloldali ideológia, melynek képviselői egyfelől a trockizmusra és maoizmusra, másfelől a sajátos, rendkívül radikális világnézetükre alapozzák politikájukat. A posadisták talán az atomháború legfőbb szorgalmazói, mondván, a globális pusztulás az egyetlen út a kapitalizmus megszüntetésére. Ezenfelül lelkesen támogatják a transzhumanizmust és más péremtudományokat, valamint meggyőződésükké vált, hogy a földönkívüliek segítségét kell kérni a technológia fejlődéséhez és az osztály nélküli kommunista rendszer eléréséhez.

A POSADIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

Homero Rómulo Cristalli Frasnelli (1912–1981) vagy mozgalmi nevén Juan Posadas az argentinai Buenos Aires városában született egy szegény olasz család tagjaként. Fiatalon eleinte koldulásra, majd később csekély fizetésű alkalmi munkákra kényszerült azért, hogy ne haljon éhen. Az 1930-as években futballozással szerzett némi hírnevet, ezenfelül megalakította a Cipőkészítők és Bőrművesek Szakszervezetét, 1939-ben pedig csatlakozott a *Forradalmi Munkáscsoport*hoz, melynek elnöke a trockizmus legfőbb argentin képviselője, Liborio Justo volt. 1941-ben belépett a trockista szellemű *Szocialista Forradalom Munkáspártjába*, és annak szakszervezeti titkárává nevezték ki. A párt még ebben az évben hozzászegődött a Trockij által létrehozott *IV. Internacionáléhoz* (1938–), melyen belül Posadas megalapította a *IV. Internacionálé Latin-Amerikai Irodáját* (BLA), ráadásul a szervezet későbbi belső harcaiban következetesen a forradalmi irányvonalat képviselte, ellentétben azokkal, akik a mérséklődés felé hajlottak. 1947-ben megszervezte a *Grupo IV Internacional (GCI)* csoportot, majd létrehozta a *VOZ Proletaria* nevű argentin újságot, ami ekkoriban még főleg Juan D. Perón argentin elnök politikáját kísérte figyelemmel.

1951-ben megtartották a trockisták harmadik világkongresszusát, ahol a képviselők túlnyomó többsége azt az álláspontot helyezte el, miszerint a trockizmus csak akkor maradhat fenn, ha beolvad mindenféle szociáldemokrata és tömegkommunista pártba. Szerintük erre azért lett volna szükség, mert a trockizmus nem népszerű, mi több nem is megvalósítható ideológia, így hát ideje felhagyni vele – új utat kell találni a kommunizmus elérésére. 1953-ban világhossá vált, hogy a trockisták nem tudnak dűlőre jutni a harmadik kongresszuson felvetett kérdéssel kapcsolatban, ezért ideiglenesen feloszlatták szervezetüket. A kubai forradalom (1953–1959) alatt még Fidel Castro és Che Guevara oldalán harcoltak a kubai posadisták is, ám mikor 1959-ben a forradalmi szocialisták kerültek hatalomra, fokozatosan elfordultak Castroéktól, majd két év kormányzás után megállapították róluk, hogy „opportunisták”. Éppen emiatt egy teljesen új, második kubai forradalmat

akartak kirobbantani, de Fidel Castro még időben betiltotta szervezeteiket és szétverette főhadiszállásukat. Ekkor már nyilvánvaló volt valamennyi bolsevik számára, hogy a posadizmus jóval radikálisabb, mint bármelyik másik kommunista eszmerendszer.

1962-ben Posadas és követői úgy döntöttek, kiválnak az elszociál-demokratizálódó IV. Internacionáléból, és helyette megalapították a IV. Független (Posadista) Internacionálét. A kiválás oka az volt, hogy egyrészt szerettek volna hűek maradni a Trockij által 1938-ban alapított szervezet programjaihoz és céljaihoz, másrészt az atomháborúról való elképzeléseik nem egyeztek a többi trockistáéval, harmadrészt pedig teljes mértékben részt akartak venni a forradalom új erőinek megszervezésében.

Az 1970-es évek elejére Posadas harsány tekintélyelvű „monolitizmusa”, egyre furcsább írásai és a latin-amerikai mozgalmának jelentős elnyomása arra készítette a tagok nagy részét, hogy elhagyják az Internacionálét, ezután pedig a mozgalom megmaradt intellektuális magjának elűzése következett. Végül csak fiatal fegyveresek maradtak, akik egyedül Posadas írásai miatt lettek kommunisták, azonban alig olvastak Marxtól vagy Trockijtól. Posadas úgy vélte, mozgalma kis mérete és tapasztalatlansága erénynek számít, mert szerinte ez a marék fegyveres a várható harmadik világháború után kommunista társadalmat fog felépíteni.

1981-es halála után erős személyi kultusz alakult ki körülötte: követői „Jó Mester” néven kezdték emlegetni, hasonlóan a dzsucseisták „Szeretett Vezér”-éhez. Írásai és előadásai fennmaradtak az utókornak, ráadásul hívei évről évre újabb könyveket adnak ki mesterük tiszteletére. Ezekben a kiadványokban rendszerint Posadas előadásai és beszédei találhatók írásos formában, de nem ritka, hogy régi cikkeit adják ki újra e-könyv formájában. A posadisták azért terjesztik ilyen buzgóan a Mester ígét, mert állításuk szerint nem halt meg, csupán felvette a kapcsolatot a földönkívüliekkel, és most egy másik bolygó intelligens fájával együtt azon dolgozik, hogy megszabadítsa a földlakókat a kapitalizmus rémuralmától, elhozva a valódi forradalmat és az intergalaktikus kommunista társadalom tökéletes receptjét.

A POSADIZMUS FŐBB ESZMÉI

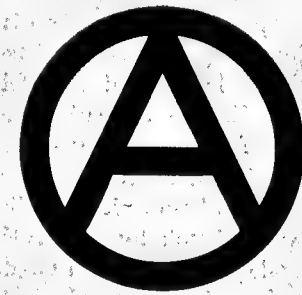
Az atomháborús világforradalom iránti lelkesedés Posadas egyik legismertebb álláspontja, hiszen egész életében arra buzdította a Szovjetuniót és Kínát, hogy mérjenek atomcsapást az Egyesült Államokra. A posadisták az alapító konferenciájukon kijelentették, hogy az atomháború elkerülhetetlen, így az emberiség fele és a földi javak jelentős része meg fog semmisülni a világégésben, ugyanakkor ezek az események együttesen sem lesznek képesek arra, hogy feltartóztassák a kommunizmus megvalósítását. Posadas szerint a forradalom győzelméhez egy atomháború szükséges, mert egyedül ez törölheti el a Föld színéről mind a kapitalizmust, mind a sztálinizmust, a jövő szocialista társadalmá pedig a harmadik világháború hamvaiból fog kisarjadni. Meggyőződése volt, hogy az atomháború egyenlő a világforradalommal, melynek legvégén – a pusztítás után – tömegek fognak szerveződni minden országban, azonban

a kapitalisták kiszolgáltatottá válnak, mert ezután már nem támaszkodhatnak a rendőrség vagy a hadsereg védelmére a dühös emberekkel szemben. Már csak egyetlen dolgot tehetnek: barlangokba húzódnak, és megkísérelnek mindent elpusztítani, amit még tudnak. A tömegek feladata az lesz, hogy a kapitalistákat megakadályozzák ebben, és ha ez sikerül, nekiláthatnak a kommunizmus építésének.

A földönkívüli beavatkozás elmélete Posadas ideológiájának szokatlan és kirívó eleme. A *Repülő csészealjok, anyagi és energiai folyamatok, tudomány, a munkássztály forradalmi harca és az emberiség szocialista jövője* (1968) című röpiratában azt állította, hogy bár nincs bizonyíték a földönkívüli intelligens életre, de a tudomány valószínűsíti annak létezését. Amennyiben vannak idegenek, azok minden bizonnyal természetüknél fogva erőszakmentesek, nem az emberek leigázására törekednek. Azonban, ha ide tudtak jönni a repülő csészealjaikkal, akkor ezek a rejtélyes látogatók feltételezhetően társadalmilag és tudományosan rendkívül fejlett civilizációval rendelkeznek, hiszen csak így lennének képesek elsajátítani a bolygóközi utazást. Posadas a gondolatmenetét arra hegyezte ki, hogy egy intelligens faj csakis úgy tud ilyen technológiai szintre eljutni, ha a bolygójukon nem létezik kapitalizmus, sőt kommunizmusban élnek. Arra a meggyőződésre jutott, hogy manapság azért nem születnek izgalmas tudományos áttörések, mert azok a kapitalista rendszernek nem kedveznének; ergo a kapitalisták a tudományt az emberi kapzsiság és kényelem szolgálatába állítják. Az 1960-as évek UFO-észleléseit nem véletlen egybeesésnek tartotta, és kijelentette, hogy ő rendületlenül hisz a földönkívüliek létezésében. Az állítólagos harmadik típusú találkozásokról szóló beszámolókból megállapította, hogy az idegenek békések, és kizárólag azért jöttek, hogy tanulmányozzák az embereket. Posadas állítása szerint a kapitalistákat azért nem érdekli az UFO-kérdés, mert egyfelől nem tudnak pénzt csinálni belőle, másfelől mert egy fejlettebb technikával rendelkező társadalom rossz fényt vet az övékére – ezért is igyekeznek elhallgatni, mesének beállítani a látogatók ittlétét. Ezzel szemben a szocialistáknak fáradhatatlanul kutatnia kell a kérdést, és ha sikerülne felvenniük a kapcsolatot egy fejlettebb földönkívüli fajjal, akkor segítségét kell kérniük tőlük a földi gondok-bajok megoldására és a kommunizmus megvalósítására.

A tudományos fantasztikum a posadisták szerint nagyon is reális lehet a jövőben. Meggyőződésük, hogy az ember hamarosan képes lesz a delfinekkel kommunikálni, de nem zárták ki annak lehetőségét sem, hogy valaha más állatokkal is szót ért majd. Ezenfelül beszélnek még a földrengések energiájának hasznosításáról, az élet meghosszabbításáról vagy akár az örök életről, továbbá arról is, hogy az idő csupán egy osztályokra szakadt társadalom illúziója. Posadas mindezt arra alapozta, hogy a jövő szocialista társadalmának lehetőségei korlátlanok lesznek, mert nem lesz semmi, ami gátolná a fejlődés útját, sőt az egymással harcoló egyéni érdekek helyére majd egy kollektív társadalom lép. Érdekesség, hogy állítólag a *Star Trek* megálmodója, Gene Roddenbery (1921–1991) amerikai producer is hallott a posadizmusról, és valamennyi dolgot átemelt belőle, hogy színesebbé tegye saját univerzumát.

ANARCHISTA IDEOLÓGIÁK

FRANK ROBIN • MUZSLAI KRISZTINA

AZ ANARCHIZMUS TÖRTÉNETE

Az anarchia a görög *an* (fosztóképző) és az *arkhein* (uralkodni) szavak alapján „uralom nélküli” rendszert jelent. A kifejezést a 17. századtól a felvilágosodás gondolkodói kezdték el alkalmazni általában a rend hiányának szimbólumaként, majd a francia forradalom (1789–1799) alatt azokra az emberekre értették, akik a kaotikus állapotokat kihasználva, csoportokba szerveződve fosztogattak, politikai zavargásokat idéztek elő, valamint társadalmi agitációt folytattak. Az anarchizmusok történelmileg baloldali ideológiák, melyek elutasítják az állam beavatkozását az élet minden területén, továbbá a tekintélyen alapuló intézmények minimalizálására vagy teljes felszámolására törekednek. Ugyanakkor a 19. század végétől és a 20. század elejétől fokozatosan egyre népszerűbbé váltak az individualista és kapitalista, sőt még a jobboldali ideákon alapuló, harmadikutas anarchista eszmerendszerek is. Az anarchizmus a hatalom központosítását ellenző, egymással összefüggő és társadalomszervező elvek széles skáláját öleli fel, ráadásul történelemelmélete a hatalomkoncentrációkkal szembeni folyamatos és aktív ellenállást hangsúlyozza. Irányzatai elítélik a mainstream politikában való részvételt vagy bármi fajta együttműködést az állammal és a fennálló rendszerrel. Az anarchizmus sokféle taktikát alkalmaz ideális céljainak elérése érdekében, amelyek széles körben elválaszthatók forradalmi és reformista taktikákra. Néhány anarchizmus erőszakellenes és pacifista, de vannak olyan ágai is, amelyek a tett propagandájában és az erőszakban hisznek, mondván, nem látnak más eszközt az állam legyőzésére.

ŐSKOR ÉS ÓKOR

Számos antropológus, szocialista és anarchista teoretikus azt állítja, hogy az anarchizmus visszanyúlik az őskorba, avagy az ember azon időszakába, amikor még nem léteztek komplex és centralizált politikai intézmények; a történelem során az emberek eleinte formális kormányzat nélküli, decentralizált társadalmakban éltek. David Graeber (1961–2020) amerikai antropológus mellett érvelt, hogy a tízezer évvel ezelőtti vadászó-gyűjtögető közösségek nagy része nem ismerte a hierarchiát, és elmondása szerint azt figyelte meg, hogy bizonyos törzsek csak szezonálisan szigorítottak szervezeti formájukon. Például a síksági indiánok, akik az éves bölényvadászat idejére szerveztek „bölény rendőrséget”;

az inuitok (eszkimók) rendszerében pedig az apák a nyári időszakban erős patriarchális felügyelet alatt tartották a családot, ugyanakkor télen valamivel nagyobb szabadságot nyújtottak a gyermekeiknek.

Az ókorban a tekintélyelvűség uralma általános, az ellene való küzdelem pedig ritka volt; ha pedig küzdöttek ellene, rendszerint csak szavakban. Még ha voltak is tisztán anarchista típusú gondolkodók az ókorban, ők teljesen ismeretlenek az utókor számára, írásaik pedig nem maradtak fenn – bár hallani olyan anarchista teóriákat, melyek szerint léteznek ókori anarchista írások, csupán a kormányok elhallgatják létezésüket. Bármilyen is az igazság, az kétségtelen, hogy fennmaradtak olyan történetek, amelyek a legfőbb hatalommal szembeni lázadást mesélték el: az Olümposzt megtámadó titánok, a Zeusszal szembeálló Prométheusz, az északi mitológiákban a „sötét erők” lázadása, amelyek előidézték az istenek alkonyát, vagy ott van Lucifer, aki sosem adja fel a harcot Isten ellen. Anarchisták egy része szerint ezeket a történeteket a római katolikus egyház csak azért nem semmisítette meg, mert fel tudták használni a saját javukra, elferdítve és átírva a leírtakat, valamint lejáratva a lázadó szereplőket.

Az ókori Kínában anarchista jegyeket véltek felfedezni. Lao-ce (i.e. 6. század) és Csuang Csou (i.e. 369–286) taoista filozófusok eszméiben, melyek gyakran politika- és uralomellenesnek tekinthetők. Habár a filozófia nem veti el a hierarchia szükségességét, a *Tao Te King* című könyv sok ponton sejteti, hogy a taoisták titkos ideálja egy uralom nélküli társadalom. A 80. fejezetben például egy olyan társadalom leírásával találkozhatunk, melyben az emberek visszatértek a természetes módszerekhez, így például senki sem használ fegyvereket vagy felesleges eszközöket, továbbá senki nem akar utazni; békés életét élnek, harmóniában a Tao-val – a modern korban ennek eszmeiségét viszi majd tovább a taoista anarchizmus.

Az ókori Hellaszban alakult ki az „anarchia” kifejezés, tehát nem meglepő, hogy már ebben az időben is számos példát lehet találni az anarchiztikus elképzelésekre. Szókratész (i.e. 470–399) volt az első olyan feljegyzett görög gondolkodó, aki az anarchizmusnak megfelelő nézeteket fogalmazott meg: megkérdőjelezte a tekintélyt, és az ember tudati szabadságához való jogát hirdette. Később, Kitioni Zénón (i.e. 336–264) sztoikus gondolkodó az *Állam* című, utópisztikus társadalmat leíró könyve a cinikusokra és az anarchistákra is nagy hatással volt – bár a művet csak más gondolkodók említései alapján ismerjük, mert már egyetlen példány sem létezik belőle. A filozófus három különböző népcsoport sztereotípiái alapján kategorizálta az embereket: a zsidók moralizálóak, profetikusak és radikálisan tradícionalisták; a görögök életszeretőek, hedonisták és ravaszak; a rómaiak pedig tekintélyelvűek, grandiózusak és retorikusak. Ezek alapján arra a meglátásra jutott, hogy az anarchisták nagyrészt görög, kisebb rész pedig zsidó mentalitással bírnak. Zénón a művében olyan anarchikus társadalmat írt le, melyben nincs szükség állami struktúrára; ráadásul, ha az emberek az ösztöneiket követik, akkor még igazságszolgáltatásra vagy rendfenntartásra sem lenne szükség, sőt még az istenek imádására és vallásra sem.

A **cinikus iskola** tagjai provokatív tevékenységekkel harcoltak a *nomos* (szokás, hagyomány, törvény) ellen, illetve szembeállították a *physis*-szel, vagyis a természetes renddel – a cinikus meglátástól eltekintve a görög gondolkodók általában a két törvény ötvözésére törekedtek. A cinikusok a vagyontalan néprétegek szemszögéből vizsgálódva tagadták a társadalmi rendet, valamint elítélték az arisztokráciát és az idealizmust is. Számukra a legnagyobb erény a természet szerinti élet, mivel a természet nem osztályozza és kategorizálja az embereket; emellett az egyenlőség nevében felléptek az állam, a család, a tulajdon és a rabszolgaság ellen. Diogenész (i.e. 412–323) cinikus filozófus úgy gondolta, hogy kizárólag az erényes élettel lehet elérni a boldogságot; ehhez pedig elsősorban az anyagi javaktól kell megszabadulni, majd ki kell vívni a tökéletes szabadságot. Mindent elutasítottak, ami a koruk társadalmára jellemző volt: hedonizmus, tekintélyelvűség, a szokások tisztelete stb.

A vallási anarchiára a *Tanakh* (Ószövetség) vagy az *Újszövetség* írásaiban is találhatók példák, legalábbis a zsidó és keresztény anarchisták szerint. Gyakran a *Bírák* 21:25-re hivatkoznak, melyben le van írva, hogy volt olyan idő, amikor nem volt király Izraelben, és mindenki azt cselekedte, amit jónak látott. Az *1Sámuel* 8-ban Izrael népe azt akarta, hogy más nemzetekhez hasonlóan egy halandó ember üljön a trónra, ugyanakkor Isten figyelmeztette őket arra, hogy egy földi király uralkodása zsarnoksághoz és terrorhoz vezethet. A zsidóság figyelmen kívül hagyta ezt a bölcsességet, így végül Isten helyett halandó embert választottak királyuknak. A keresztény anarchisták a hegyi beszédre, avagy Jézus Krisztus (i.e. 4 – i.sz. 33) egyik leglényegesebb beszédére hivatkoznak, és azt állítják, hogy maga a beszéd a bizonyíték arra, hogy egyedül az Isten állhat az ember felett. Hozzáteszik, hogy mivel minden ember Isten teremtménye, ezért mindenki teljesen egyenlő egymással; aki ezt az egyenlőséget nem ismeri el, az Istennel száll szembe – mondják.

A **gnoszticizmus** (i.sz. 2. század) nem egyetlen vallás vagy tanítás, hanem olyan vallási-filozófiai irányzatok összessége, melyben bár elvétve találhatók keresztény tanítások is, nem Krisztus tanításainak alapján áll, de még csak nem is az őskereszténység példáját követi, hanem legfőképpen politeista görög, egyiptomi, babiloni és egyéb, sőt olykor még távol-keleti vallásokat is összeolvaszt. Kismillió gnosztikus vallás létezik, és nem szeretnénk mindegyikre kitérni, mert lényegtelen a téma szempontjából. Aki viszont lényeges, az Karpokratész (1–2. század) gnosztikus tanító, aki egy materialista, vagyonközösségen és az emberek közti teljes egyenlőségen alapuló társadalom kialakítására törekedett. Azt tanította, hogy az ismert világot nem Isten, hanem angyalok (egyes fel fogásban földönkívüliek) hozták létre, akik az emberek legnagyobb ellenségei. A világteremtő angyalok a lelkeket a testbe zárták, és addig nem tudnak az emberek megszabadulni tőle, amíg minden jót és minden rosszat el nem követnek. Aki tehát minden jót megtesz, majd minden törvényt megszeg, minden tiltott dolgot véghezvisz, az az ember kiszabadul ebből a hamis világból. Karpokratész számtalan tudós úgy jellemezte, mint „ősanarchista”, lévén hogy antinomista (a törvények jogosultságát elutasító) nézeteket vallott.

KÖZÉPKOR

Az Iráni-fennsíkon, valamikor i.e. 1500 és 520 között élt Zarathustra próféta, akinek tanai az i.e. 500-as években kezdtek terjedni azután, hogy II. Kurus (i.e. 559–530) megalapította a Perzsa Birodalmat, majd államvallássá tette a zoroasztrizmust – később azonban a tanok Egyiptomba és a hellén városállamokba is eljutottak. Zarathustra minden természetfeletti lény tiszteltét elvetette, kivéve Ahura Mazdá (Bölcs Úr) legfelsőbb szellemét, akinek prófétájának vallotta magát. Zarathustra szerint ő az egyetlen teremtő, a világ ura, minden más isten valójában gonosz, így aki nem ő hozzá imádkozik, az a démonokhoz imádkozik. A középkorban Mazdak (6. század) próféta szociális jóléti programokat alkotott: egyenlőséget, közös tulajdont, vegetarianizmust, békességet és szeretetet hirdetett, valamint a rossz emberi ösztönökön (irigység, kapzsiság, harag, erőszak) való felülkerekedést hirdette. Mazdakot az anarchisták azért tekintik előfutárunknak, mert elítélte a törvényeket, továbbá sok tekintetben tanításai a „társadalmi forradalomra” való felhívást sugallják.

Európában ebben az időszakban a kereszténység uralkodott, a római katolikus egyház pedig jóval nagyobb hatalommal rendelkezett, mint napjainkban. A Nyugatrómai Birodalom bukását követően új nagyhatalmak születtek, melyek közül több is megpróbált a pápa fölé emelkedni, és az egyházi hatalmat az állami hatalom alá kényszeríteni, mindazonáltal az antietatista társadalmak nem igazán voltak jellemzőek, bár az anarchisták szerint az európai szabad városok a kor más rendszereihez képest a legközelebb álltak azokhoz: virágzott a kereskedelem és a művészet, illetve menedéket nyújtottak a szökött jobbágyoknak és a vallási vagy politikai üldözötteknek. Egyes anarchisták úgy gondolják, hogy a 930-ban létrejött, pogány vallású Izlandi Szabadállam egy pozitív példája a középkornak, lévén egyedülálló politikai rendszerrel rendelkezett: több nagy közigazgatási területre volt felosztva, melyek mindegyikét egy-egy törzsfőnök (goðar) uralta; ők alkották a közös jogi kódexet; az igazságszolgáltatást pedig a választott testület és az adott régió helyi bírói végezték, demokratikus módon – például az eljárásokat csak akkor folytatták, ha a bírók többsége ezt megszavazta. Bár az anarchisták elismerik, hogy az izlandi rendszer nem volt sem anarchikus, sem pedig – a mai értelemben vett – demokratikus, ugyanakkor figyelemre méltónak tartják, hogy a középkori Európában is ki tudtak alakulni olyan közigazgatási formák, amelyek nem voltak alávetve az abszolút vagy rendi monarchiáknak, sem pedig az Egyháznak.

ÚJKOR

A reneszánsz kor, illetve a középkor utolsó néhány évszázada a föderációra törekvő helyi közösségek (városok és kistérségek), valamint a nagy területek küzdelmének korszaka volt, nem beszélve a vallási ellentétekről, amelyek végül a reformációt és vele együtt számtalan kommunisztikus keresztény szektát hoztak létre. Firenze, Genova, Velence és más köztársaságok mind birodalmak árnyékában léteztek, mégis teljesen eltérőek voltak a korszak által elvárttól, vagy bármelyik monarchiától: ideiglenes menedékjogot adtak, szellemi függetlenséget biztosítottak, ráadásul kereskedelmi útvonalakat érintettek, ami megalapozta a gazdagságukat.

Egyes reformációs áramlatokat (például az anabaptisták radikális reformista mozgalmát) az anarchisták a modern anarchizmus előfutáraként tartják számon, bár hozzátesszik, hogy a reformáció vallási mozgalom volt, és megerősítette az állam hatalmát, mégis elmondható, hogy utat nyitott a humanizmus és a felvilágosodás értékei előtt, melyek végül a francia forradalomra (1789–1799) is nagy hatással voltak.

A reneszánsz elterjedésével Európa-szerte újra megjelentek a tekintélyelvűséget ellenző és szekuláris eszmék. Az anarchisták szerint a középkor nem tudott racionális és alapos szabadelvűséget produkálni, és csak a görög és római pogányság újrafelfedezése, a reneszánsz humanizmusa nyújtott sok tudós számára összehasonlítási és kritikai eszközöket. A különféle mitológiákat ugyanolyan „tökéletesnek” tekintették, mint a keresztény tanokat; és néhányuk a teljes hit és a teljes hitetlenség között ingadozva elvetett minden hitet. A szabadságot hirdető legjelentősebb gondolkodók – főként a franciák – műveikben az utópiát alkalmazták, hogy megkerüljék a szigorú állami cenzúrát. François Rabelais (1494–1553) francia pásztor, orvos és író a *Gargantua és Pantagruel* (1534–1564) öt könyvből álló regényében a Thélème-apátság utópiáját vázolta fel, melynek mottója: „Tegy, amit akarsz!”. Etienne de la Boetie (1530–1563) francia író *Az önkéntes szolgásról / A zsarnok ellen* (1553) című könyvét 1574-ben tették közzé a hugenották (francia reformátusok), melyben azzal érvelt, hogy a zsarnokság az önkéntes engedelmességből fakad, és könnyen felszámolható lennie, ha az emberek nem lennének hajlandók engedelmeskedni a felettük állóknak (paszszív-ellenállás). Boetie szerint a tömegek öntudatlanul biztosítják az államnak a „szemet a kémkedéshez” és a „kezet a büntetéshez” – tehát az egyetlen mód a kontroll és az erőszak megszüntetésére az, ha az emberek öntudatra ébrednek, és megfosztják az államot a „szemétől” és a „kezettől”.

Az angol polgárháború (1642–1651) alatt Gerrard Winstanley (1609–1676) a *diggerek* vallási-politikai csoportjának tagja, valamint a polgárháború aktív résztvevője volt. *Az igazságosság új törvénye* (1649) című anarchisztikus művében arról írt, hogy az ember (Ádám) a bűnbeesés miatt vette fel azt a tulajdonságot, hogy uralkodni akar, illetve mindent magának akar tulajdonítani. Winstanley szerint ez a bűnös attitűd vezetett a magántulajdon kialakulásához, ez pedig azt eredményezte, hogy az emberek küzdenek, márkodnak egymással a vagyonért és a tulajdonért. Egy szép napon viszont Jézus Krisztus eljön, és a földi életben létrejön az egyenlőség: nem lesznek államok, kormányok, börtönök vagy bűnözők, és mindenki szeretetben fog élni az Igazságosság Törvénye által. Mindazonáltal a jelenlegi életben egyelőre csak annyit tehet az ember, hogy amíg ez nem válik valóra, addig megpróbál a krisztusi tanítások szerint élni.

Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) genfi filozófust tekintik az anarchizmus szellemi szülőatyjának, mivel ő volt az, aki – másokhoz hasonlóan – az állam keletkezését vizsgálta. Szerinte az állam nem magától értetődő, hanem olyan dolog, ami az emberek közös akaratán, avagy társadalmi szerződésen alapul. Fontos, hogy ez nem egy olyan szerződés, amit egyszer a régmúltban megkötöttek, és onnantól kezdve fixálva van; a társadalmi szerződés folyamato-

san életben van, ezért bármikor módosítható és akár egyoldalúan felbontható. Az anarchisták szerint ez az a gondolat, ami feléleszti az emberekben a reményt a szabadságra, hiszen azt erősíti meg, hogy valójában még mindig a többség kezében van a hatalom, és a fennálló állapotok kizárólag akkor maradnak változatlanok, ha az emberek nem óhajtának változtatni.

Az **államellenesség** abban gyökeredzik, hogy az anarchisták azt vallják, hogy az ember alapvetően egy ösztönösen szabadságra vágyó lény; tehát attól függően lesz jó vagy rossz, hogy milyen politikai rendszerben és szociális környezetben nevelkedett. Úgy vélik, hogy minden ember valójában együttműködő, empátikus és társaságszerető lenné, ha nem élnének olyan rendszerben, ami megrontja őket: ha nem lenne hierarchia, kizsákmányoló gazdasági rendszer vagy tekintélyelvűség. Tehát míg a liberálisok szerint a korlátozatlan hatalom zsarnokságba fulladhat, addig az anarchisták úgy vélik, hogy nem csak a korlátozatlan, hanem minden hatalom zsarnoksággá válhat – bár elismerik, hogy ez nem általános; de megvan a veszélye. Mivel kockázatot látnak az állam létezésében, ezért úgy tartják a legjobbnak, ha egyáltalán nem létezne. Az anarchisták szerint az emberek szabad és autonóm lények; tehát amennyiben alávetik magukat a tekintélyeknek, azzal elfojtják lényegi természetüket, valamint engednek az őket gyengítő függőségeknek. A tekintély tehát létrehozta azt a rendszert, amely a dominancia és a behódolás mintájára épül, s ahol lényegében az erősebb (nem fizikai értelemben) uralja a gyengét. Ezt akarják megszüntetni, helyette pedig anarchiát akarnak, melyben az emberek konszenzusos döntések által alkotják a szabályokat; a szabályok betartatásáért pedig nem az állami erőszakoservezetek felelnének; hanem a közösség és annak akarata.

1789-ben William Belsham (1752–1827) angol író és Whig-párti radikális használta először a „libertarizmus” kifejezést, metafizikai értelemben, utalva a szabad akaratra – a determinizmus ellentétéként használta. Ez azért nagyon fontos, mert a 19. század harmadik negyedében a „libertarizmus” fogalma az anarchizmus szinonimájává fog válni.

1790-ben a spanyolok ráleltek a salish törzssre, akik a mai Kanada és az Egyesült Államok nyugati határán élnek. A feljegyzések és az antropológusok szerint a salish kultúra magában foglal olyan gyakorlatokat, amelyek ellenállnak a hatalomkoncentrációnak. Szakértők szerint a salish társadalomban egyrészt hiányoztak a központosított intézmények, másrészt a törzsfőnökeik hatalma is korlátozott volt.

A francia forradalom (1789–1799) mérföldkőnek számít az anarchizmus kialakulásában, de nem feledkezhetünk meg a felvilágosodás azon gondolkodóiról sem, akik hatottak az eszme korai képviselőire: Jean Meslier (1664–1729) katolikus pásztor, aki egy esszéjében az ateizmust és a materializmust hirdette; Rousseau, aki az *Értekezés az emberek közti egyenlőtlenség eredetéről és alapjairól* (1754) című írásában azt állította, az ember eredendően jó és szabad, pusztán az állam rontja meg és veri láncra; Denis Diderot (1712–1784) francia filozófus, aki az *Adalék Bougainville utazásához* (1772) című írásában kifejtette, hogy a természetnek erkölcsi célja van, és mivel a természet a nemzésnek kedvenc, a törvények és szabályok

nem korlátozhatják a férfiak és a nők szexualitását; Paul H. T. d'Holbach (1723–1789) francia filozófus, aki a korai ateizmus és materializmus egyik legfőbb képviselőjeként hatott az egyházellenes és materialista anarchistákra. És most ugorjunk a forradalomra, melyben a tömegek erőszakossága rokonszenvet váltott ki számos anarchistánál: a Bastille megtámadása és a nagy félelem korszaka, a versailles-i nők menetelése vagy akár a révilloni zavargások. Sok anarchista olyan csoportokra hivatkozik, melyekben felfedezni vélik az anarchizmust: ilyen a hegyipártiak radikális szárnya, valamint az *Enragés* és a *sans-culottes*. Sylvain Marechal (1750–1803) francia materialista és ateista forradalmár volt az, akinek naptártervezete a későbbi forradalmi naptár alapjául szolgált. Az *Egyenlők kiáltványa* (1796) című írását a François Noël Babeuf (1760–1797) forradalmár által vezetett *Egyenlők Összeesküvése* nevű csoportnak szánta, melyben azt taglalta, hogy az emberek egyenlők és mindent közössé kell tenni azért, hogy mindenki egyaránt részesüljön a földi paradicsomból. Jean-François Varlet (1764–1837) a francia forradalomban az *Enragés* nevű csoport tagja volt, melynek tagjai közvetlen demokráciát kívántak kiharcolni a terror eszközeivel. A börtönben, ítéletre várva írta meg *A Robbanás* (1794) című művét, melyben elhatárolódott minden fajta uralomtól, legfőképpen a monarchiától. Írása szerint az eddigi öt év alatt nem történt semmilyen valódi változás a forradalomban, csupán a „jelmezek” változtak. Ezzel tulajdonképpen kijelentette, hogy az eddigi kék-fehér zsarnokság vörös zsarnoksággá vált, és bár a módszerek változtak, a rendszerben nem történtek gyökeres változások. Varlet szerint ő és társai az igazi forradalmárok, nem pedig a jakobinusok, akiket eleinte támogattak, majd csalódtak bennük. A jakobinusok bukása után radikális nézetei mérséklődtek, sőt a forradalom végén már bonapartista nézeteket vallott.

Más európai országokban 1792-től kezdődően a fegyveres forradalom révén történő terjeszkedés gondolata lelkes támogatókra talált, különösen az olasz államokban, Belgiumban, Hollandiában, Mainz-ban, Genfben és így tovább. A franciák által kezdeményezett, abszolút monarchiák ellen irányuló „felszabadító háborúk” eleinte örömteli fogadtatásban részesültek, de a későbbiekben a meghódított területek liberálisai és szocialistái, valamint nacionalistái egyszerű hódító háborúknak kezdték tekinteni: a nemzeti identitás a spanyol, osztrák és német területeken is olyan hatalmasra nőtt, hogy I. Napóleon (1769–1821) francia császár megtántorodott, majd elbukott. A francia forradalom és annak kimenetele tehát végül nem az anarchizmus előnyére vált – a legnagyobb hasznot a nacionalizmus húzta belőle.

Bajorországban Adam Weishaupt (1748–1830) német filozófus megírta az *Üdvözet az új Illuminati vezetőiknek* (1782) című beszédét, melyben először felvázolta a primitív ember által vezetett, kötöttségek nélküli életet, majd bemutatta, hogy a népesség növekedésével a társadalom eredetileg hasznos és védekező célokra szerveződött. Felteszi a kérdést: hogyan lehet az, hogy a társadalom később államokká szerveződött? A beszéde végül egy evolúciós fázissal zárul: az emberek, ahogy értelmesebbek lettek, államokba szerveződtek, és amikor majd még értelmesebbekké válnak, új szakaszba lépnek, elhagyva az államot –

a szabadság útjára lépve egy, a jelenlegi primitív állapotnál jóval magasabb szinten fognak élni. Az államok mindössze átmeneti szakaszt jelentenek az ember életében, így eltűnésre vannak ítélve, az emberek pedig majd egy jóval egyszerűbb módon rendeződnek új társadalmakba.

Az Egyesült Királyságban William Godwin (1756–1836) angol filozófus volt az, aki Weishaupt gondolatait tovább vitte, mondván, hogy az utópisztikus világhoz az emberek öntudatra ébredésére van szükség, ezt pedig a megfelelő oktatással lehet hosszú távon elérni. Godwin bár sosem használta az anarchizmus szót, és magát sem nevezte anarchistának, mégis azt mondják, ő volt az, aki megírta az első összefoglaló érvelést a „filozófiai anarchizmus” mellett, méghozzá a *Vizsgálódás a politikai igazságosság körében* (1793) című művében, melyben az államot bírálta, amiért nem látja el helyesen a rábízott feladatokat. Szerinte ahelyett, hogy az állam arra törekedne, hogy megvédje polgárait, inkább kizsákmányolja őket a politikai elit által, vagy tetelmenten háborúkba kezd, amit végül az alattvalók sínylenek meg, akik nem tehetnek semmiről. Úgy vélte, hogy amint a józan ész és az emberi értelem egyre fontosabb szerepet tölt be az emberek életében, úgy a népek fokozatosan arra fognak ráeszmélni, hogy az a társadalom és rendszer, amelyben élnek, nem működik megfelelően. A szellemi fejlettséggel pedig az is együtt fog járni, hogy az emberek felismerik a saját érdekeiket, tiszteletet és empátiát fognak mutatni embertársaikkal szemben – ha ez megtörténik, többé nem lesz szükség államra, és magától meg fog szűnni.

A **természetes rend** elmélete szerint az emberek alapvetően racionális teremtmények, akiket a műveltség és a felvilágosult ítélőképeség ösztönöz arra, hogy az egyetemes erkölcsi törvények szerint éljenek; valamint megvan a természetes hajlamuk arra, hogy saját életüket harmonikus és békés módon szervezzék meg. Például Godwin szerint az állam az, ami természetellenes, mivel törvények formájában befolyásolja az embereket, továbbá igazságtalanságot, kapzsiságot és erőszakot vált ki belőlük. Tehát valójában az állam az, ami az embert bűnben tartja, így nemhogy rendet nem okoz, még zűrzavart is idéz elő. Az anarchisták eltérő irányzatai különböző érveket hoznak fel a természetes rend lehetségeségére: a kollektivisták szerint azért lehetséges, mivel az ember alapvetően együttműködő és társasági lény, az individualisták szerint pedig akkor válik lehetővé, amikor minden ember egyaránt felvilágosult és értelmes lesz.

IDEOLÓGIÁK KORA

A 19. század Franciaországában a korai liberális törekvéseket hamarosan a tekintélyelvűség felerősödése követte, és további ötven évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy ismét feltámadjanak az indulatok a mindenkori hatalommal szemben – ehhez Pierre-Joseph Proudhon (1809–1865) francia teoretikus is sokat hozott. Proudhonnak jó érzéke volt ahhoz, hogy megértse, hogy ebben az ötven évben tulajdonképpen nem történt olyan nagy előrelépés, amivel a forradalmi eszmék megelégedhetnének, sőt a tekintélyelvű rendszerek talán még meg is erősödtek: központosított állam és annak bürokráciája,

újjászervezett egyház, a burzsoázia kapitalizmusa, ami egy szocialista számára semmivel sem jobb a feudalizmusnál stb. 1840-ben Proudhon volt az, aki felhívta a figyelmet az egy helyben toporgásra, majd ideológiájával szembeszállt a rendszerrel; és mivel ő használta először az „anarchizmus” kifejezést a maga modern értelmében, ezért annak megalapítójaként tartják számon. A gyakorlatban az anarchista tekintélykritika általában a politikai tekintélyre összpontosít, különösen, ha azt a modern állam gépezetei támasztják alá. Az anarchizmust az államhatalom radikális elutasítása határozza meg, s ez az álláspont megkülönbözteti minden más politikai ideológiától – kivéve a marxizmustól. Proudhon például úgy vélte, hogy kormányozni annyi, mint megfigyelni, kontrollálni, kényszeríteni, irányítani, elnyomni, bezárni stb., ezért azt a feladatot tűzte ki célul, hogy lerombolja a tekintélyelvűség még nem teljesen kifejlesztett formáját, valamint ösztönözze az embereket az egységbe szerveződésre, mely nélkül nem lehetséges a zsarnokság elpusztítása. A *Mi a tulajdon?* (1840) című művében elutasította a tulajdonjogot, majd azt állította, hogy a tulajdon egyenlő a lopással, mivel nem a méltányos cserén alapul. A mutualizmus-elmélete elutasítja az államot, a kapitalizmust és a kommunizmust is, továbbá olyan szövetkezeti társaságot szorgalmaz, melyben az egyének szabad társulásai egy decentralizált szövetségben kapcsolódnak össze, a Népbank pedig ingyen biztosít hitelt a dolgozó emberek számára.

Az 1848-as forradalmak idejéig elmondható, hogy az anarchizmus elsősorban elméleti program volt, nem pedig tömegmozgalom. Minden országban más-más okokból és más-más indítékból alakult ki, ugyanakkor sem az Egyesült Királyságban, sem a német államokban, sem pedig az Egyesült Államokban nem jutott tömegbázishoz. Az anarchizmus ebben az időszakban kizárólag Franciaországban fejlődött valamelyest erős tömegmozgalommá. Ennek a helyzetnek az okai egyszerűek: a liberalizmustól eltérően az anarchizmus nem azokban az országokban jött létre, ahol a kapitalizmus folyamatosan egyre csak erősödött; hanem ahol a munkásosztály nem volt elég fejlett, kisgazdasági és paraszti lét uralkodott, és az értelmiség igényeit nem vették figyelembe vagy teljesen elhanyagolták. Az európai forradalmak Párizsban kezdődtek, melyben számos anarchista is részt vett, többek közt Proudhon is, de az esemény nem zárult számára pozitív eredménnyel. Az anarchisták és marxisták szerint ennek az volt az oka, hogy a kispolgárság a városok munkásaira hagyta a valódi harcát, miközben ő gyáván elmenekült. A kudarc mind a szocialisták, kommunisták és anarchisták eszméinek formálódására hatással voltak, és egyre inkább a kollektívizmussal fordultak. Meggyőződésük lett, hogy a hatalom megragadására tett kísérletek rendszerint eredménytelenül zárulnak, ezért ahelyett a tekintély megsemmisítésére kell összpontosítani. Minden anarchista egyetértett abban, hogy a társadalmi problémák legfőbb gyökere jelenleg a kapitalizmus és az azt fenntartó államok, valamint a politikai elit.

A „libertárius” kifejezést politikai értelemben Joseph Déjacque (1821–1864) francia anarchokommunista filozófus használta először, miután az európai 1848-as forradalmak kudarcot vallottak, és 1854-ben New Yorkba

költözött, ahol szabadon hirdethette eszméjét. Elítélte a társadalmi igazságtalanságokat, különösen a proletariátus kizsákmányolását és nyomorúságos életkörülményeit; mi több forradalomra szólította fel az elégedetlen néptömegeket. Az ipari kapitalista világban az egyéni létezésről szóló elmélkedései arra késztették, hogy kidolgozza sajátos elméletét, a *L'Humanisphère* (1858) című utópiáját és egy megalkuvást nem ismerő anarchista politikát. 1858-ban a *Le Libéraire* című könyvével teremtette meg a politikai értelemben vett „libertárius” kifejezést – magát a könyvet a *Journal du Mouvement Social* folyóiratban tudta megjelentetni. Ezt a kiadványt később a harmadik Francia Köztársaságban is kiadták, szintén *Le Libéraire* címmel. Ekkor már azokban az európai országokban, ahol az anarchizmus be volt tiltva, a „libertarizmus” szót használták annak szinonimájaként – és alkalmazzák mai napig is, bár a 20. századtól az amerikai klasszikus liberálisok kisajátították ezt a kifejezést.

1864-ben megalakult az *I. Internacionálé* (1864–1876), mely nemzetközi szervezet számos szocialista és anarchista ideológia képviselőinek gyűjtőhelye volt: többek közt marxisták, utópisták és más kommunisták, anarchisták, valamint szindikalisták. Ehhez a szervezethez csatlakozott társaival együtt Mihail A. Bakunyin (1814–1876) orosz anarchokollektivistája, aki a tulajdon kollektivizálását és az állam forradalmi megdöntését szorgalmazta. Vele szemben állt Pjotr A. Kropotkin (1878–1921) orosz anarchokommunista, aki szerint a bakunyinizmus – amennyiben megvalósul – egyenlőtlenségben fog végződni.

A **gazdasági szabadság** az anarchizmus alapfeltétele; hiszen Bakunyin és Karl Marx (1818–1883) gondolatai alapján azt vallják, hogy a gazdaság és a politikai hatalom elválaszthatatlan egymástól. Ebben az időben a legtöbb anarchista a munkásmozgalmakban tevékenykedik, szimpatizál a szocializmussal, egyenlőségelvű és kollektivistája, továbbá az elnyomottak mellé áll, és a kizsákmányolt néptömegek nevében akar forradalmat kirobbantani, melynek legfőbb célja a kapitalizmus és az állam felszámolása. Ezzel szemben helyezkedik el az ekkor még nem túl népszerű individualista anarchizmus, amely idegenkedik a közös tulajdontól és az egyenlőtlenségen alapul, valamint védi a tulajdonjogokat és tiszteli a versengő, szabadpiaci kapitalizmust is.

Az 1860-as években a *narodnyik* (népies) mozgalom megjelenésével vette kezdetét az az anarchista irányvonal, amit ma „klasszikusként” emlegetnek. A narodnyikizmus filozófiájára Alekszandr I. Herzen (1812–1870) orosz szocialista és Nyikolaj G. Csernisevszkij (1828–1889) orosz utópista voltak nagy hatással. A mozgalom az 1861-es jobbágyszabadítás után alakult, és tagjai azzal vádolták a rendszert, hogy a parasztság cseberből vederbe került, mivel újabban már nem „jobbágyok”, hanem tulajdonképpen „bérrabszolgák” lettek. A mozgalmat nehéz lenne egy filozófia mentén lefesteni, korántsem volt egységes, azonban jól elkülöníthető a kapitalizmussal nem túl ellenséges *kritikai narodnyik*, és a radikálisan antikapalista *doktriner narodnyik* irányzat. A mozgalom sikertelen volt, mivel az az orosz vidéki ember, akit meg akartak szólítani, pártolta a cári rendszert, ráadásul még ha meg is lehetett volna szólítani a népeket, azok analfabéták voltak, így nem hatott rájuk a propaganda sem.

Lényegében a *narodnyik mozgalom* 1874-ben kudarcot vallott, mert úgy kéleltek a parasztokhoz, mintha azok hozzájuk hasonló értelmiségiek lennének; rájöttek, hogy az értelmiségi szerep helyett paraszttokká kellett válniuk ahhoz, hogy sikereket érjenek el a mozgalomban, majd pedig forradalmat indítsanak a cári Orosz Birodalom ellen. Tagjai megkezdték az úgynevezett „nép közé járást”, melyet a mozgalom két nagy alakjának útján próbáltak kivitelezni: Pjotr L. Lavrov (1823–1900) az ismertség növelését, míg az anarchista Bakunyin egy parasztfelkelés megszervezését tűzte ki célul, de végül mindkét ötlet meghiúsult.

Az 1871-es Párizsi Kömmün létrehozásában nemcsak a különféle szocialisták és kommunisták, de az anarchisták is fontos szerepet játszottak – többüket a forradalom leverése után bebörtönözték és kivégezték. Az *Internacionálé* vezető tagjai akik túléltek a Kömmün leverését, Svájcba menekültek. Közben a marxisták és az anarchokollektivisták (főleg bakunyinisták) között tovább feszültek az eddigi nézeteltérések, melyek középpontjában az az ideológiai vita állt, hogy egy forradalom megvívása után a proletariátus hozzon-e létre saját szocialista államot (marxista álláspont); vagy ehelyett inkább próbáljon meg kommunákba szerveződni (bakunyinista álláspont). Bár Marx megszervezte az *Internacionálé* 1872-es kongresszusát, azonban Bakunyin nem tudott részt venni a vitán, így a többség Marx mellé állt. Ezután Marx kizáratta Bakunyint a szervezetből, mert úgy gondolta, az *Internacionálé* mellett egy titkos anarchista szervezetet tart fenn. A szakadás után számos anarchista szervezet és Bakunyin megalapította az antiautoriter *Saint-Imier-i Anarchista Internacionálét* (1872–1877) – ami mindössze öt évig tudott fennmaradni.

Az **egyházellenesség** ugyanazért jelent meg az anarchizmusokban, amiért az államellenesség is: mindkettő hierarchikus és tekintélyelvű. Talán nem véletlen, hogy legfőképpen a vallási hagyományokat erősen őrző országokban volt a legnépszerűbb az anarchizmus: a katolikus Spanyolországban, Franciaországban Olaszországban vagy a latin-amerikai országokban. Az anarchisták egyetértének abban, hogy az egyházat fel kell számolni, ugyanakkor a valláshoz mindegyik irányzat másképpen viszonyul. A vallásellenes irányzatok jellemzően ateisták, és szerintük csak akkor válhat az ember szabaddá és függetlenné, ha megszabadul a vallástól is; a vallásos anarchisták – és azon belül főleg a keresztényanarchisták – pedig a *Biblia* bizonyos szövegeire hivatkozva utasítják el az államot és a tekintélyt, mondván, hogy az emberek egyenlőek, felettük pedig egyedül Isten állhat; továbbá vannak nem feltétlenül vallásos, de spirituális anarchisták is. Ami biztos, hogy nem minden anarchista utasítja el a vallásosságot, és a különböző irányzatain belül egyértelmű „misztikus feszültség” uralkodik. Sok anarchistáról elmondható, hogy alapvetően spirituális felfogást vallanak az emberi természetről, utópisztikusan hisznek az emberi önfejlődés gyakorlatilag korlátlan lehetőségeiben, továbbá hisznek az emberiséget és minden élőlényt összekötő kötelékekben is. Ahogyan számos nyugati vallásellenes ember, úgy az ateista anarchisták között is sokan közelednek a taoizmussal és a zen buddhizmussal felé, mivel ezek a személyes betekintés lehetőségét kínálják, és a tolerancia, a tisztelet és a természetes harmónia értékeit hirdetik.

A tekintélyelvű államokban (pl. francia, orosz, olasz, német, majd portugál és spanyol) való megjelenése, illetve a második világháború (1939–1945) kitörése előtt szinte minden országban léteztek anarchista szervezetek és mozgalmak. Minden anarchistában közös volt az a vágy, hogy a társadalmat megszabadítsák minden politikai és társadalmi kényszerintézménytől, mondván, azok a szabad emberiség fejlődésének útjában állnak. Ebben az értelemben az anarchomutualizmust, az anarchokollektívizmust és az anarchokommunizmust nem olyan zárt gazdasági rendszernek kell tekinteni, amely nem engedi meg a fejlődést, pusztán elvárják, hogy a gazdasági rendszerek a szabad közösség akaratának megfelelően működjenek és fejlődjenek. Elismerik, hogy valószínűleg a jövő szabad társadalmi különböző gazdasági formákat vesznek fel, hiszen minden társadalmi fejlődéshez szükséges a szabad kísérletezés és új módszerek gyakorlati kipróbálása – egy szabad társadalomban a szabad közösségek számára ezekre minden lehetőség meglesz. Ugyanez igaz az anarchizmus különféle módszereire is. Követőinek munkája mindenekelőtt olyan nevelőmunka, amely az emberek társadalomfelszabadítási feladatainak szellemi felkészítésére összpontosít. Az anarchisták bár különböző módon gondolkodnak, egyetértenek abban, hogy a társadalom különböző területein történő önkéntes szerveződés legfőbb célja a személyes szabadság és a szociális igazságosság irányába történő elmozdulás, amely elmélyíti az emberek tudatosságát és erősíti társadalmi felelősségvállalásukat – enélkül ugyanis nem lehet változást elérni.

FRANK ROBIN

SZOCIÁLIS ANARCHIZMUS

A szociális anarchizmus (vagy szociálanarchizmus) egy gazdaságilag és kulturálisan is szélsőbaloldali ideológiai család, melynek filozófiai alapja a szocializmusban rejlik. Képviselőinek az a meggyőződése, hogy az ember társas lény, így a közös érdekében hajlandó az együttműködésre és a közösség érdekeinek előnyben részesítésére. A társadalmi szolidaritásban és a kölcsönös segítségben hisznek, ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy az embert természeténél fogva jónak tekintik. Meggyőződésük, hogy az állam torzítja el az embert, visszaszorítva benne a rokonszenvet és az empátiát. Ennek alapján az állam szükségtelen és rossz, mivel a szabadságot elnyomással helyettesítve a társadalmi szolidaritást lehetetleníti el. Annak ellenére, hogy a szociális anarchizmus közel áll a kommunizmushoz, számos ponton eltérnek egymástól; a két irányzat közti nézeteltérés többek közt a kapitalizmusból az új rendszerbe való átmenetről alkotott elképzelésekben alapszik. Míg a marxista kommunisták (tekintélyelvűek) a forradalom győzelme után proletárdiktatúrát akarnak létrehozni, addig a szociális anarchisták semmiféle diktatúrát nem akarnak, még akkor sem, ha az hosszú távon az állam elorsvasztására jön létre, továbbá az államot nem fokozatosan, hanem azonnal akarják megszüntetni.

FRANK ROBIN

ANARCHOMUTUALIZMUS

Az anarchomutualizmus (vagy proudhonista mutualizmus) egy gazdaságilag baloldali és kulturálisan szélsőbaloldali ideológia, melynek képviselői nem hisznek a kommunizmusban, s helyette egy jóval szerényebb, kölcsönösségen alapuló elképzelést szorgalmaznak. Ez az ideológia, valójában középut az individualizmus és a kollektivizmus között, ugyanakkor az utóbbihoz valamennyivel közelebb áll, hangsúlyozva a közösség fontosságát, de nem teljesen elvetve a magántulajdon gondolatát. Az anarchomutualisták különbséget tesznek a „tulajdonlás” és a „birtoklás” fogalma között; az utóbbit preferálják, mivel a kapitalizmus értelmezése szerinti tulajdont a lopás szinonimájának tekintik. Noha az együttműködésre törekednek, hívei a szabadpiaci megoldásokat is előnyben részesítik, mivel úgy vélik, hogy az egyenlőtlenségek az állami beavatkozások következményei. Ezt az ideológiát szimplán „mutualizmus” (kölcsönösség) néven szokás emlegetni, ugyanakkor ennek a szónak számos jelentése van (pl. természettudományos), ezért jobbnak láttuk pontosítani, így a továbbiakban „anarchomutualizmus” néven fogunk rá hivatkozni.

AZ ANARCHOMUTUALIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

A 18. század végén, mielőtt az anarchomutualizmus elméletben megformálódott volna, kizárólag spontán munkásosztály-gyakorlatként létezett. A mutualista antikapitalizmus az 1790-es évek jakobinus befolyása alatt álló radikalizmusból ered, amely a kizsákmányolást nagyrészt az adózás és a feudális földbirtokosság tekintetében látta – az államot parazitának tekintették. Az anarchisták szerint az anarchomutualizmus a munkásmozgalom eredeti formája volt, először Nagy-Britanniában, majd röviddel azután Franciaországban és Nyugat-Európa többi részén is fokozatosan megjelent. Mind az anarchomutualista gyakorlat, mind az elmélet a munkásosztály radikalizmusának széles áramlata részeként jött létre, főleg az ipari kapitalizmust bíráló gondolkodók hatására.

A 19. században a „mutualizmus” kifejezést (gazdasági értelemben) először John Gray (1799–1883) brit filozófus használta *A szociális rendszer: értékezés a csere elvéről* (1831) című írásában, melyben felvázolta a Nemzeti Kereskedelmi Kamara (NCC) létrehozását, amely teljes ellenőrzést gyakorolna az élelmiszerek és minden egyéb áru természetése, gyártása és forgalmazása felett. Az előállított árucikkeket a nemzeti raktárakban tárolnák addig, amíg az üzletek el nem szállítják azokat eladás céljából. A béreket és a termékek árait az NCC határozná meg; ráadásul bármikor korlátozhatná egy árucikk árát vagy gyártását, attól függően, hogy abból éppen túl sok vagy túl kevés van. Ez a rendszer teljesen önkéntes, tehát akik csatlakoznak, azokat fix éves díjjal kompenzálják. Gray szerint egy ilyen rendszerben nem jöhetne létre a tőkefelhalmozó verseny, ráadásul nem csak jobb minőségűek lennének a termékek, de a munkások is sokkal magasabb fizetést kapnának. Az áruk értéke arányos lenne egyrészt a legyártásukba fektetett idővel, beleszámolva az anyagköltséget, bérleti díjat és az általános költségeket stb. Gray egy Nemzeti Bank létrehozását szorgalmazta, melynek feladata a pénz értékének és a kínálatnak a szabályozása lenne, ugyanis azt gondolta, hogy vannak olyan csereeszközök, amelyek áringeredőnek vannak kitéve; ráadásul a pénz értékvesztésétől való félelem miatt a gyártók a termelést a nyereséggel értékesíthető mennyiségre korlátozzák le. Mind az aranyat, mind a papírpénzt ellenezte, és olyan csereeszközt javasolt, aminek nincs saját belső értéke.

Pierre-Joseph Proudhon (1809–1865) francia filozófus még a tanulmányai alatt került Joseph Fourier (1768–1830) francia utópista szocialista hatása alá, majd pedig megírta első jelentősebb munkáját, a *Mi a tulajdon?* (1838) című művet, melyben egy diákkal folytatott fiktív dialógusban kijelentette: „Anarchista vagyok”. Az 1840-es évektől kapcsolatban állt a lyoni mutualista munkásokkal, akik olyan nagy hatással voltak személyére, hogy kitörölhetetlen nyomot hagytak gondolkodásmódjában. Nem véletlen, hogy végül a lyoni autonóm munkástársaságtól kölcsönözte saját ideológiájának elnevezését is. Bár nem Proudhon volt az első anarchomutualista, de ő volt a legelső, aki „anarchistának” vallotta magát, így ebből kifolyólag az anarchomutualizmust gyakran az „eredeti” anarchizmusnak is nevezik – annak ellenére, hogy a „mutualizmus” nem feltétlenül kapcsolódik az anarchizmushoz. Ő volt az,

aki kijelentette, hogy „a tulajdon lopás!”, ám ez a látszólagos magántulajdon elleni támadás Proudhon szerint határozottan nem az egyéni jogok vagy a megszerzett javak elleni támadás, s még kevésbé a kollektivizálásra való felhívás. Azzal érvelt, hogy az olyan tevékenységeknek, mint a magántulajdon birtoklása és átruházása, kamatos hitelezés stb., mindenki számára ingyenesnek kell lennie, és nincs szükség módosításokra vagy korlátozásokra. Elvei miatt egyre inkább kiszorult a szocialisták sorai közül, az 1848-as forradalmak után pedig mind a személyét, mind pedig a gondolatait kevésbé vették komolyan. Mindennek ellenére Proudhon eszméi minden anarchistára valamilyen szinten hatást gyakoroltak: az anarchomutualizmus a nemzetianarchisták gondolkozására, a federalizmus (regionális rendeződéssel kombinálva) Murray Bookchin (1921–2006) ökoanarchizmusára, végül *A dolgozó osztályok politikai képességei* (1865) című könyve a szindikalistákra és anarchoszindikalistákra volt jelentős hatással.

Az Egyesült Államok gazdasági mutualistái kivétel nélkül olyan anarchoid-individualisták voltak, akik kvázi szabadpiaci szocializmusként tekintettek erre a gazdasági rendszerre. Josiah Warren (1798–1874) amerikai utópista a mutualizmust vallotta, ezért gyakran „amerikai Proudhon” néven is említették. Visszautasított minden olyan kényszer, amelyet egy kollektív csoport az egyénekre kényszeríthet a közszolgáltatások teljesítése érdekében, majd kijelentette, hogy az egyes tagok saját maguk dönthetnek úgy, hogy az általuk alkalmazott és fizetett személyek a munkában eltöltött idő alapján valamilyen közszolgáltatást végezzenek. Ezeket az ötleteket még az 1825-ben alapított, owenista New Harmony-ban szerzett tapasztalatai alapján alkotta meg. Rendszerét a személyes cselekedeteivel, írásaival, valamint *A békés forradalmár* (1833) című kiadványában – minden valószínűség szerint az első anarchista folyóiratban – propagálta. Benjamin Tucker (1854–1939) amerikai anarchista sokat merített a Proudhon-féle anarchomutualizmusból, mi több a marxizmusból és Warren gondolataiból, melyek alapján megalkotta sajátos gazdasági nézeteit.

1845-től Spanyolországban is megjelent az anarchizmus – Proudhon hatására –, és évtizedek alatt óriási fejlődésen ment keresztül. Az Ibériai-félszigeten sajátosságából adódóan nagyon régóta államközpontú nézetek uralkodnak, főleg a feudalizmus védelmének, illetve állandósításának érdekében. Mindazonáltal az erős állam ellenére a kisebb városok és a vidék lakossága valamilyen szinten meg tudta őrizni az autonómiát és a föderáció hagyományait, így számos emberben nem alakult ki szoros kötődés az állam iránt. Ezenfelül sokat segített a spanyol anarchizmus fejlődésében az a tény is, hogy a 18. században nem került hatalomra a liberalizmus, később pedig nem volt a francia forradalomhoz hasonló eseménysorozat sem, sőt a felvilágosodás eszméi sem gyakoroltak különösebb hatást – még ha így is volt, a spanyol állam hamar visszaszorította. A köztársaságpartí erők a 19. század elejétől kezdve harcoltak a monarchia ellen, ez pedig lényegesen felpezsdítette az államellenes vagy hierarchiaellenes eszméket; végül Proudhon filozófiája adta meg azt a lökést, ami létrehozta a *federalista mozgalmat*, majd a *népi uniót*, illetve az *El Porvenir* nevű anarchista folyóiratot. Ezeket a mozgalmakat bár nem mindig kísérték a szociális igazságosságra

és méltányosságra való törekvések, de a spanyol nép valóban lázadó elemeinek politikai kifejeződései voltak. Legismertebb képviselőjük Francisco Pi y Margall (1824–1901) spanyol federalista politikus, aki mellesleg 1873-ban a rövid életű első Spanyol Köztársaság belügyminisztere is volt. Margall a *Reakció és forradalom* (1855) című művében kijelentette, hogy egyedül az egyénnek lehet korlátlan szuverenitása, ugyanakkor a hatalmat teljesen meg kell semmisíteni; először decentralizációra van szükség, majd addig kell alakítani a rendszert, amíg a hatalom teljesen meg nem szűnik.

1864-ben az *I. Internacionálé* (1864–1876) megalapításában proudhonisták is részt vettek, majd 1871-ben nagy szerepet játszottak a Párizsi Kommun létrehozásában is, ráadásul a nemzetközi munkásszövetség tagjaiként egyesülhettek a blanquista értelmiségiekkel – akik egyébként nem voltak a szervezet tagjai. Miközben Proudhon gazdaságilag jobbra tolódott, követőinek befolyása folyamatosan nőtt, és a baloldalhoz vonzódtak, majd Marx befolyására egyre forradalimbabbak lettek. 1868-ban végül Marx és Engels ideológiája felemészttette a proudhonistákat az *I. Internacionálén* belül.

A 20. századtól a gazdasági mutualizmust számos gondolkodó átvette: Clarence Lee Swartz (1868–1936) amerikai anarchista a *Mi a mutualizmus?* (1927) című művében kifejtette, hogy egy valódi mutualista nem tilthatja meg a magántulajdont, mert amennyiben ezt megteszi, akkor a szabadság ellen van, majd hozzátette, hogy a legtöbb szocialista egyébként ellenzi a magántulajdont.

AZ ANARCHOMUTUALIZMUS FŐBB ESZMÉI

A **kölcsönösség** (mutualizmus) rendszerét sok anarchomutualista szabadpiaci szocializmusnak tartotta, ráadásul a legtöbben libertárius szocialistaként definiálták magukat. Proudhon rendszere a termelési eszközök munkások általi ellenőrzését foglalja magában, és elképzelése szerint az önálló kisiparosok, parasztok, szövetkezetek a piacon kereskednének termékeikkel. A gyárakat és más nagy munkahelyeket közvetlenül, demokratikus elvek alapján működő munkaszervezetek irányítanák, az államot pedig megszüntetnék, és helyette szabad kommunák (helyi önkormányzatok) szövetsége szervezné a társadalmat. A kamatot a lopás kategóriába sorolta, így teljesen megszüntetné azt; ráadásul nem lennének különböző értékű valuták sem, így a munkások könnyen kaphatnának kamatmentes kölcsönt a banktól. Ugyanakkor a mutualizmus tetten érhető a mindennapi életben is: szívességért szívességet. Ez a rendszer olyan cserén alapulna, melyben mindkét fél egyaránt profitál. A szabad társulás a mutualisták szerint megakadályozza a hierarchia kiépítését: amikor a termelés nagy munkamegosztást igényel, munkások közti együttműködésre, társulásra van szükség, mivel amennyiben ez nem történik meg, beosztott és felettes csoportba rendeződnének, tehát két ipari kaszt alakulna ki a mesterekből és a bérmunkásokból – ezt pedig visszatartósnak vélik egy szabad, ipari demokráciában. Proudhon ezért a céhekhöz hasonló rendszert javasol, ahol a munkások többé nem adnák el munkájukat egy tulajdonosnak, hanem inkább saját maguknak, társulva dolgoznának különböző szövetkezetekben.

A **tulajdonellenesség** csak a kapitalista értelemben vett tulajdonra és tőkére vonatkozik, ami a mutualisták szerint az erkölcsi, gazdasági és politikai értelemben vett szabadságot is korlátozza, mondván, hogy a tőkehalmozás előbb-utóbb társadalmi instabilitáshoz és végül háborúhoz vezet, másrészt az embereket bémunkássá változtatja, valamint zsarnoki rendszert szül. Szerintük a vallási háborúk, a gyarmatosítások, az imperializmus mind a tulajdon és a tőke felhalmozásából fakadnak, és meggyőződésük, hogy a szabadság csak úgy érhető el, ha a kommunizmus ötvözve van a legitim birtoklás elvével. Proudhon elutasította azt, hogy az egyén rendelkezhesen olyan tulajdonnal, amit nem ő maga termelt, de azt is vallotta, hogy a fennálló kapitalista rendszeren belül a tulajdon a legnagyobb forradalmi erő, mivel annak fő funkciója az, hogy ellensúlyként működjön az állam hatalmával szemben, biztosítva a minél nagyobb szabadságot – tehát minél több a magántulajdon, és egyben minél kevesebb az állami tulajdon, annál jobb. Mindazonáltal, amint megszűnt a kapitalizmus, a tulajdont abban a formában, ahogy eddig volt, meg kell szüntetni, majd a földtulajdont egyenlőbben kell elosztani, és méretüket az egyének, családok és munkásszövetségek általi tényleges használatra kell korlátozni. Mindemellett Proudhon támogatta az öröklési jogot, mivel azt a család alappillérének tekintette, ugyanakkor ezt a jogot nem volt hajlandó kiterjeszteni a személyes tulajdonon túlra, például a termelőeszközökre. Amikor Proudhon kijelentette, hogy „a tulajdon lopás!”, azokra a földbirtokosokra vagy tőkésekre utalt, akikről úgy gondolta, hogy ellopták a munkások nyereségeit. Úgy vélte, hogy az illegitim tulajdon az uralmon (azaz jogsultságon) alapul, míg a legitim tulajdon az egyetlen, ami helyes, hiszen az az egyén munkaértékét, a paraszt vagy kézműves otthonát, kereskedelmének eszközeit, ezenfelül az áruk eladásából származó jövedelmet szimbolizálja – tehát a tulajdon egyetlen törvényes forrása a munka. Ha valaki valamit megtermelt, az onnantól az ő tulajdona, de bármi, ami ezen a határon túlmegy, az nem lehet tulajdon.

A **föderalizmus** kifejezést sokféleképpen lehet érteni, ugyanakkor a mutualizmusban a Proudhon által felvázolt elmélet alapján kell meghatározni, vagy akár úgy, ahogyan az 1871-es Párizsi Kommunben definiálták, szintén a proudhonizmus alapján. Egy anarchista föderalizmusban nincs többé nemzet, nincs többé nemzeti vagy területi egység, kizárólag a szövetségi települések agglomerációja létezik. Nincs többé állam, nincs többé központi hatalom, amely a társadalom felett uralkodik: csak a csoportok szövetségéből fakadó kollektív erő létezik, és az a kollektív erő, amely a szövetség fenntartására és biztosítására törekszik. A mutualisták szerint azzal, hogy megszűnt az állam és a nacionalista hájlam, a föderalizmus nem fog korlátlan individualizmushoz, elszigeteltséghez és egoizmushoz vezetni – éppen ellenkezőleg. Meggyőződésük, hogy a föderalista rendszer egy szabadságon és szolidaritáson alapuló szocializmust fog eredményezni, és bár a jelenlévő kommunák autonómok maradnak, szolidárisak lesznek más kommunákkal; továbbá a közös érdekeik miatt szövetségi szerződéseket fognak kötni egymással – például kölcsönös segítségnyújtást bármilyen külső agresszió esetén.

FRANK ROBIN

ANARCHOKOLLEKTIVIZMUS

Az anarchokollektivizmus (vagy kollektivista anarchizmus) egy gazdaságilag és kulturálisan szélsőbaloldali ideológia, melynek képviselői a politikai egyenlőséget, a termelőeszközök állami és magántulajdonának eltörlését szorgalmazzák. Ahogy az ideológia neve is sugallja; a termelőeszközök kollektivizálására (közössé tételére) és az állam eltörlésére törekednek, amit a munkások forradalmán keresztül, erőszakkal akarnak elérni. Amint kivívták a forradalmat és megtörténik a kollektivizálás, a társadalom garantálná a termelési eszközök használatát, továbbá szabályozná a termelés ütemét, hogy megfeleljen az emberek ingadozó igényeinek – ebben a rendszerben a javakat a teljesítménnyel arányos módon osztanák el. Ugyan a pénzt nem törölnék el, de a legtöbb anarchokollektivista úgy gondolja, hogy a termelékenység növekedésével és a közösségi érzés erősödésével a pénz magától eltűnik.

AZ ANARCHOKOLLEKTIVIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

Az 1848-as forradalom kudarca (anarchista szemszögből) után a kommunizmus megmutatta a középosztálynak, hogy vagy be kell fejeznie forradalmi pályafutását, vagy szorosan szövetkeznie kell a munkásosztállyal; ugyanakkor a munkások megsemmisítő vereséget szenvedtek. Az anarchisták úgy látták, hogy a polgárság minden egyes forradalomban magára hagyja a munkásokat, hogy egyedül vívják meg a harcot, miközben ők a háttérből irányítják őket. A polgárság és a proletariátus együttműködését mindkét fél fontosnak vélte, de abban nem volt megegyezés, hogy melyik osztály kerüljön vezető szerepbe. A történelem szerint a középosztály a parasztság, a kézművesek és a plebejusok oldalán állt, és ők voltak azok, akik a francia forradalom (1789–1799) óta több forradalomban is ugyanazon az oldalon harcoltak. Ezért természetes volt, hogy a franciák arra a következtetésre jutottak, hogy ebben a szövetségben a kispolgárságnak továbbra is meg kell maradnia domináns szerepben – legalábbis az értelmiségi rétegnek ez volt a véleménye, de a munkások azon rétege is támogatta ezt, akik nem viszolyogtak a kapitalizmustól. Az elmaradottabb országokban a munkásosztály inkább az anarchizmust választotta a kapitalizmus alternatívájaként, míg a gazdag és gyorsan fejlődő országokban (pl. Poroszország) a szocializmusok felé fordultak.

Mihail A. Bakunyin (1814–1876) orosz anarchista ámbár nemesi családban született, már korán a forradalmi és szocialista eszmék iránt érdeklődött, és számos nyugati filozófus (többek közt Hegel) nagy hatással volt gondolkodásmódjának fejlődésére. 1840-ben Berlinbe utazott, mivel hosszú távú céljai szerint egyetemi tanár akart lenni. Itt ismerkedett meg az ifjú hegelianusokkal és a szocialistákkal. Ezután felhagyott az akadémiai karrierjének megvalósításával, és a szocializmus iránti szenvedélyének élt, és egy radikális folyóiratban publikálta forradalmi eszméit. Az orosz kormány erről tudomást szerzett, és elrendelte, hogy azonnal térjen vissza az Orosz Birodalomba. Mivel Bakunyin ezt elutasította,

I. Miklós (1796–1855) orosz cár kiadott egy rendeletet, melyben megfosztotta Bakunyint nemesi rangjától, elkobozta földjét, továbbá életfogytiglani szibériai száműzetésre ítélte. Ezután Svájcba utazott, ahol megismerkedett Wilhelm Weitling (1808–1871) utópistával, majd rövid időre Belgiumba, végül pedig Párizsba ment, ahol kapcsolatba került Pierre-Joseph Proudhon (1809–1865) francia anarchistával és Karl Marx (1818–1883) német kommunistával, valamint lengyel emigránsokkal. Bakunyin ekkor még olyan nacionalista célokat is kitűzött maga elé, mint például a lengyel-orosz barátság megvalósítása vagy a szláv népek nemzeti felszabadítása, melyeket a társadalmi forradalommal igyekezett összeegyeztetni. Az 1848-as párizsi forradalom utcai harcaiban eleinte aktívan részt vett, majd kelet felé vette az irányt, hogy fellobbantsa a forradalom lángját a német és lengyel munkások körében is. A drezdai felkelésben (1849) letartóztatták, majd a hatóságok átadták az osztrákoknak, akik kiadták őt az oroszoknak. Csak 1861-ben szabadult, majd Japánba, onnan az Egyesült Államokba, végül az Egyesült Királyságba, pontosabban Londonba utazott, ahol a lengyelek ügyeire összpontosított. Mikor kitört a lengyel felkelés (1863–1864), Koppenhágába hajózott, mivel az volt a terve, hogy a Balti-tengeren átutazva csatlakozik a lázadókhoz – ez a kísérlet végül kudarcot vallott, és a Svéd Királyságban kötött ki. Bakunyin 1866-ban vált vallás- és államellenessé, és minden tekintély elutasítását hirdette, beleértve azt is, amely a szabadságért küzd. Ettől kezdve harcos ateistaként jellemzik, mivel az egyházat az embert elnyomó, kihasználó és rabságban tartó intézménynek tekintette. Magát az istenhitét is azért ítélte el, mert úgy vélte, így az egyház még nagyobb legitimációban részesül abban, hogy kihasználja az embereket. Később, 1868-ban csatlakozott az *I. Internacionálé* (1864–1876) svájci (genfi) szekciójához, melynek egészen addig aktív tagja maradt, amíg Marx és követői 1872-ben ki nem zárták őt a szervezetből. A Marx és Bakunyin közötti ellentét a tekintélyelvűséghez való hozzáálláson alapult. Míg Marx a forradalom utáni proletárdiktatúrát támogatta, addig Bakunyin kijelentette, hogy a tekintély egy olyan dolog, amit teljes szívéből gyűlöl – eszméje ebben az értelemben számít anarchistának.

1868-tól Spanyolországban is megjelent az anarchokollektivizmus, méghozzá Giuseppe Fanelli (1827–1877) olasz anarchista által, akit Bakunyin támogatott abban, hogy Barcelonába utazzon, majd ott terjessze az anarchista eszméket, továbbá forradalmárokat toborozzon az *I. Internacionáléba* – a spanyol munkásszövetségek ekkor még nem voltak tisztában e nemzetközi szervezet létezésével. A madridi és barcelonai szocialisták örömmel ismerekedtek meg a tekintélyelvűséget elutasító anarchokollektivizmussal, és magukba szívták Bakunyin mindent magában foglaló, sajátos szocializmusát, amely a szellemi, politikai és társadalmi felszabadulást (ateizmust, anarchizmust és kollektivizmust) testesítette meg.

A *Jura Föderáció* az 1860-as évek végén és az 1870-es évek elején az *I. Internacionálé* anarchista koalíciójának központja volt (Bakunyin vezetésével), és a marxisták és anarchokollektivisták közti ellentétben fogant – magát a csoportot Svájc Jura nevű kantonjáról kapta. Hivatalosan 1871-ben avatták fel, majd létrehozták a *Bulletin de la Fédération jurassienne* folyóiratát, melyben elhatárolódtak a marxistáktól. Miután 1873-ban Bakunyin elhagyta a csoportot

– majd néhány évvel később meghalt –, a *Jura Föderáció* fő ideológusa Kropotkin, az új irány pedig az anarchokommunizmus lett.

Az 1870-es évek Franciaországában a proudhonizmussal szemben az anarchokollektivizmus valamennyivel népszerűbbnek számított a radikálisok körében. Az 1870-ben kirobbanó porosz-francia háború (1870–1871) alatt Bakunyin megragadta az alkalmat, és amíg az „imperialisták” egymással voltak elfoglalva, társadalmi forradalmat intézett Lyonban. A parasztság és a munkásosztály összefogása mellett érvelt, és kijelentette, hogy eljött az idő arra, hogy ne szavakkal, hanem tettekkel terjesszék az eszméket – mondván, hogy a „tett propagandája” jóval hatékonyabb. Ebben az időben alakult meg a Párizsi Kommun, melynek maga Bakunyin is lelkes támogatója volt, és azt az „állam elleni lázadásnak” tekintette. Örömmel figyelte, hogy a kommun képviselői nemcsak az államot, de a marxisták diktatúráját is elutasították. És bár lelkes támogatója volt a lázadásoknak, végül minden kísérlet annak fennmaradására füstbe ment. 1876-ban James Guillaume (1844–1916) angol anarchista az *Ötletek a társadalmi szervezésről* (1876) című esszéjében részletesen kifejtette véleményét arról, hogy a társadalom milyen formát öltene az anarchokollektivista forradalom utáni világban.

Az 1880-as évektől, miután a Párizsi Kommun elbukott, Bakunyin pedig elhalálozott, az anarchokollektivizmus rövidesen népszerűtlenné vált, és képviselőinek túlnyomó része beleolvadt a Pjotr A. Kropotkin (1842–1921) orosz anarchista által képviselt anarchokommunista irányzatba, ami számos ponton eltért az anarchokollektivizmustól.

AZ ANARCHOKOLLEKTIVIZMUS FŐBB ESZMÉI

A **forradalom** eszméjét hirdetik, mondván, hogy meg kell szervezni az államellenes felkeléseket, és azonnal meg kell szüntetni a kormányzást és magát az államot. Meggyőződésük, hogy az állam jelenléte szükségtelen és ártalmas, ezért az alsó néprétegek között nem szabad különbséget tenni, sőt a parasztság, a munkások és a munkanélküliek (lumpenproletárok) összefogására kell törekedni, mert enélkül nem lehet komoly eredményeket elérni. Bakunyin szerint a forradalmi archétípus ugyanúgy megtalálható a paraszti közegben, mint ahogyan a rablókban és tolvajokban, az elszegényedett tömegekben és a társadalom peremére szorulóknak, hajléktalanoknak, akiket az állam vagy kirekesztett, vagy elhanyagolt.

A **tekintélyellenesség** – bármennyire is furcsa – nem minden tekintély ellenzését jelenti. Az anarchokollektivisták ugyanis Bakunyin filozófiája alapján különbséget tesznek a tudáson, tapasztalaton vagy készségeken alapuló tekintély (természetes tekintély) és a mesterségesen létrejött tekintély között. A tekintélyek nem lehetnek rögzítettek, így értelemszerűen egy ideális társadalomban a kölcsönös, ideiglenes és mindenekelőtt az önkéntes felhatalmazású alárendeltség folyamatos cseréjének kell működnie.

A **kollektivizmus** a bakunyinista felfogásban egy olyan rendszer, melyben nem a természetes egyéni különbségek megszüntetésére törekednek, hanem minden egyén szociális jogainak egyenlőségére: egyenlő esélyek, támogatások,

erőforrások stb. A kollektivisták az állami és magántulajdon eltörlését szorgalmazzák, és vallják, hogy minden termelőeszköznek közösnek kell lennie. Vallják, hogy a társadalmi forradalomnak nem lehet „tervrajza”, mivel magukra a munkásokra kell bízni annak eldöntését, hogy a saját régiójukban hogyan szervezzék meg magukat a legjobban. Szerintük a kapitalizmus és bér munka rendszere csak úgy szüntethető meg, ha a munkások „birtokba vesznek” minden tőkét és termelési eszközt – például kollektivizálják a tulajdont.

A **munkáskollektívák** szabadságát valamilyen szinten meghagynák, mivel azt vallják, hogy az egyéni és a családi vállalkozások tulajdonosait békén kell hagyni, hadd működjenek tetszésük szerint, de csak azzal a feltétellel, ha az egykori bér munkásaikat – amennyiben voltak – többé már nem beosztottjaikként, hanem partnereiként kezelik, és megosztják velük azokat a termékeket, melyeket együtt, közösen termeltek meg. Ezen munkásközösségek belső felépítését, a munkakörülményeket, a munkaórát, a felelősség megosztását, a bevételek megosztását stb. a tagok kezében kell hagyni. A végén tehát minden műhely és minden gyár egyesületté szerveződik, és a munkavállalók szabadon irányíthatják a termelést, úgy szervezhetik meg munkájukat, ahogyan a legjobbnak gondolják; feltéve, hogy minden munkavállaló jogait védik, és betartják az egyenlőség és az igazságosság elvét. Bár ez az eszme a munkásszövetségek legnagyobb autonómiáját hirdeti, nem szabad összetéveszteni a kapitalizmussal. A Proudhontól kölcsönzött ötlet szerint a kollektivizált gyárak és műhelyek által megtermelt árukat nem a fogyasztók pénztárcáját nem kímélő legmagasabb, hanem a tényleges előállítási költség szerinti áron adhatják el. Ezeket a becsületes árakat minden közösségben a bank határozná meg.

FRANK ROBIN

ANARCHOKOMMUNIZMUS

Az anarchokommunizmus (vagy libertárius kommunizmus) egy gazdaságilag és kulturálisan szélsőbaloldali ideológia, melynek számos irányzata van, mindazonáltal képviselői egyértelműen a radikális szocialista áramlatokból merítettek. Ebben az ideológiában a magántulajdon minden formája lopás: azon emberek kizsákmányolását jelenti, akik megtermelik a vagyont olyan munkaadók bér munkásaiként, akik csupán birtokolják a termelőeszközöket. Szerintük a magántulajdon az önzés hajlamát erősíti fel, továbbá elősegíti a konfliktusokat és a társadalmi diszharmóniát. Tehát úgy vélik, hogy a vagyon tulajdonjogának egyenlőtlensége előidézi az emberi gyarlóságokat, mint amilyen a kapzsiság, irigység és a harag, és ebből kifolyólag bűnözést és rendetlenséget okoz.

AZ ANARCHOKOMMUNIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

Az 1864-ben létrejött *I. Internacionálé* (1864–1876) olasz szekciójában már kibontakozni látszott az anarchokommunizmus, méghozzá olyan gondolkodók által, mint Carlo Cafiero (1846–1892), aki eleinte a marxizmus képviselőjeként próbálta megakadályozni az olasz anarchizmus terjedését, de később Mihail A.

Bakunyin (1814–1876) orosz anarchista mellé állt; vagy Emilio Covelli (1846–1915), aki az olasz anarchokollektívizmus népszerűsítését szorgalmazta. Ők ketten még a bakunyinista, anarchokollektívista irányvonalat követték, többé-kevésbé módosítva, Marxot pedig kifejezetten meglepte Bakunyin 1868-as megjelenése, majd csatlakozása az Internacionáléhoz, és még jobban dühítette az orosz anarchista intenzív tevékenykedése – később ki is záratta őt a nemzetközi szervezetből.

Pjotr Alekszejevics Kropotkin (1842–1921) orosz anarchokommunista filozófus egy ősi nemesi családban született, fiatalon pedig elit katonai akadémiára járt, közben pedig megismerkedett a francia enciklopédisták műveivel, a liberális és forradalmi irodalommal, melyek nagy hatással voltak formálódó nézeteire, így hamar kiábrándult a cári rendszerből. Rendszerellenes gondolatait főleg a jobbagyság helyzete és az imperializmus attitűdjé erősítették fel, de ehhez hozzátett az is, hogy titokban forradalmi folyóiratokat olvasott, és később írt is. 1864-től egy geográfiai expedícióban vett részt – a birodalom legkeletibb részéig eljutott –, ahol a természetet (állatvilágot, növényvilágot) is tanulmányozta, mindeközben politikai ismereteit is fejlesztette: főleg liberális gondolkodóktól olvasott. 1867-ben otthagyta katonai megbízását, és úgy döntött, szakmát vált, ezért beiratkozott a szentpétervári egyetemre matematikát tanulni, miközben egy földrajzi társaságnak dolgozott. 1872-ben Svájcba utazott, ahol megismerkedett számos forradalmi gondolkodóval, majd belépett az *I. Internacionálé* genfi szekciójába is, azon belül pedig az anarchistákkal rokonszenvezett, nem pedig a tekintélyelvűbb szocialistákkal. Ezután visszatért az Orosz Birodalomba, majd csatlakozott a *Csajkovszkij-kör* nevű csoporthoz, amely Moszkva és Szentpétervár munkásai és parasztjai között forradalmi propagandát terjesztett – a forradalom kirobbantását tervezték. 1873-ra komoly műveltségre tett szert földrajztudományi területen is, de végül úgy döntött, hogy nem szeretne térképekkel foglalkozni – ekkor már sokkal inkább érdekelté a politika. 1874 márciusában a rendőrség letartóztatta. Házkutatást tartottak a házában, és megtalálták a Kropotkin által írt forradalmi kiáltvány másolatait, továbbá a naplóját és több könyvét is, amelyeket a hatóságok azonnal betiltottak. Kropotkin két éven át raboskodott, mire meg tudott szökni, és el tudott menekülni Svájcba. 1881-ben költözött Franciaországba, ahol folytatta forradalmi terveit: megdönteni a kapitalizmust, majd létrehozni a szocialista nemzetközösséget. Ebben az évben részt vett a londoni *Anarchista Kongresszuson*, melyen egyetértett azzal, hogy a tett propagandája valóban a legjobb út a forradalomhoz. 1882-ben visszatért Franciaországba, ahol letartóztatták és öt év börtönre ítélték – anarchista tevékenységei miatt. 1886-ban londoni társaival létrehozta a *Freedom Press* nevű anarchista kiadót – ami a mai napig működik –, melynek munkálataiban igencsak aktív volt, ráadásul több könyvet is publikált. Csak az orosz polgárháború (1917–1922) hatására tért vissza szülőföldjére, mivel abban reménykedett, hogy megvalósult rendszerrel fog találkozni, amely el azonosulni tud – nem így lett. A bolsevizmus nagy csalódás volt számára, a Szovjetuniót pedig csak nevében tekintette „szovjetnek”, mivel véleménye szerint nem a proletariátus; hanem pártbizottságok uralkodnak az országban.

1870-től a marxisták és az anarchokollektivisták között fokozódott a feszültség, állandó viták alakultak ki. Bakunyin akkoriban sokat írt, azonban keveset publikált, és közben azt remélte, hogy az elvtársak közötti nézeteltérések kibéküléssel végződnek majd – végül 1872-ben elhagyni kényszerült a szervezetet. Ezután az anarchisták számára Svájcban megalakult a *Saint-Imier-i Anarchista Internacionálé* (1872–1877), de az sem tudott sokáig fennmaradni, ráadásul a szervezetben uralkodó viták csökkentették a szervezet iránti érdeklődést is. Később Guillaume óhajának megfelelően közeledés történt Marx ellenfeleihez, akik közül néhányan – különösen az angolok – maguk is tekintélyelvű szocialisták voltak. Ekkor már körvonalazódni látszott az anarchokommunizmus ideológiája, és korai képviselői intenzív vitákat kezdeményeztek az anarchokollektivistákkal.

1876-ban a François Dumartheray (1842–1931) francia anarchista által írt *A politikai cselekvés munkás partizánjaihoz* (1876) volt az első olyan nyomtatott kiadvány, amelyben az „anarchista kommunizmus” megjelent. Még ebben az évben az internacionalisták és a kommunalisták Lausanne-ban tartott összejövetelén Élisée Reclus (1830–1905) a kommunista anarchizmust elismerve tartott előadást, ami állítólag olyan nagyszerűre sikerült, hogy még sokáig élt a jelenlévők emlékezetében. Ezután a korábban még anarchokollektivista Guillaume is elfogadta az anarchista kommunizmust. Még ebben az évben az olaszok is átvették, majd elterjedt Svájcban, Franciaországban, Belgiumban és Angliában is.

1880-ban a Jura Föderáció kongresszust tartott La Chaux-de-Fonds városában, ahol hivatalosan elfogadták az új irányt: a Kropotkin-féle anarchokommunizmust. Azelőtt a Föderáció az anarchokollektivizmust követte; de Bakunyin halála után hamar népszerűtlen ideológiává vált. A csoportban olyan szocialisták voltak, akik 1876 óta tanúi voltak vagy harcosként részt vettek Franciaország társadalmi ébredésében, továbbá akik elutasították az állambarát és tekintélyelvű ideológiákat. Néhányan készek voltak elfogadni a federalizmust és a kommunizmust, ugyanakkor mások, akik kezdetben még a tekintélyelvű blanquizmust vallották, Blanqui halála után kizárólag az anarchizmusban látták a forradalmi üdvösséget. Kropotkin 1879-től 1882-ig, majd 1886-tól kezdve annak szentelte életét, hogy elterjessze azt, hogy az anarchizmus az emberi megvilágosodás, a fény, amely által az emberiség igyekszik megtalálni a kiutat a tekintélyelvűség sötéttségéből – de nemcsak gazdasági, hanem társadalmi értelemben is. Kropotkin mellett érvelt, hogy a bérrendszert – amely a kapitalizmusban az egyes emberek munkáját méri – meg kell szüntetni a mindenki számára egyenlő jutalmazási rendszer érdekében. Anarchokommunizmust javasolt, melyben a magántulajdon és a jövedelmek egyenlőtlensége adna helyet a javak és szolgáltatások ingyenes elosztásának.

Az 1890-es évekre világossá vált, hogy a Kropotkin-féle anarchokommunizmus a legnépszerűbb anarchista irányvonal, bár ekkor már a szindikalizmusok is közismertté és népszerűvé váltak, melyek alapelve – Proudhon alapján –, hogy a gazdasági harcok előbbre valók, mint a politikaiak. Az anarchoszindikalisták ebben az időben is már azt hirdették, hogy a munkaszövetségeknek nem csak a munkások körülményeire kell összpontosítaniuk, hanem forradalmi célokra is.

Az Egyesült Államokban is megjelent az anarchokommunizmus legfőbb képviselői, Lucy Parsons (1851–1942) és Lizzy Holmes (1850–1926) által, akik kiadták a rövid életű *Freedom: A Revolutionary Anarchist-Communist Monthly* folyóiratot, nyilvános beszédeket tartottak, valamint terjesztették az anarchista irodalmat. Ők ketten főleg az osztálypolitikára összpontosítottak, míg a rivális amerikai anarchisták – mint például Emma Goldman (1869–1940) – inkább a szexualitásra és feminizmusra koncentráltak. Később olyan angol nyelvű anarchista kiadványok jelentek meg, mint a *Solidarity*, a *The Firebrand*, a *Discontent*, a *The Demonstrator* vagy a *The Agitator*, melyeket mind kizárólag a Nyugati Parton adtak ki; a Keleti Parton a *Mother Earth* újságot Goldman adta ki más anarchokommunisták segítségével. A felsorolt kiadványok célja Kropotkin filozófiájának népszerűsítése volt – kisebb-nagyobb módosításokkal –, de megjelentek bennük különböző kritikák, levelek és elemzések is. Alexander Berkman (1870–1936) orosz-amerikai író New York-ban és San Franciscóban végzett anarchista tevékenységet: munkásanarchizmust hirdetett, röpiratokat terjesztett és könyveket írt – ő és Goldman voltak a legismertebb amerikai anarchisták.

1890 és 1910 között az egész világon elterjedtek az anarchokommunista könyvek, szórólapok, folyóiratok, plakátok, dalok és rajzok; ugyanakkor maga az ideológia egy-egy adott országban nem volt túl népszerű. Számos nyugati országban az anarchista eszmék aktív, nyilvános propagandája alábbhagyott, és bizonyos mértékű passzivitás jelentkezett, ami valószínűleg annak köszönhető, hogy a forradalmi szocializmus jóval szélesebb körben tudott terjedni, ráadásul céljait sokkal többen tartották megvalósíthatónak, mintsem azt az anarchista elképzelést, hogy az államot azonnal meg kell szüntetni.

1910-ben kitört a mexikói forradalom (1910–1917), egy évekig elhúzódó polgárháború, melynek oka Porfirio Díaz (1830–1915) elnök autokratikus rendszere volt. A forradalmárok harcokba kezdtek, és mivel egy év után sem maradtak abba, Díaz lemondott, majd Európába menekült. Hiába jött új kormány, nem váltotta be ígétét, ezért a forradalmárok megint új kormányt követeltek, eközben zajlottak a régi rendszer visszaállításának kísérletei – ezzel újabb fát rakva a tűzre. A téma szempontjából Ricardo Flores Magón (1873–1922) anarchokommunista író kiemelten fontos, hiszen rengeteget inspirálódott Proudhontól, Bakunyintól és másoktól, de a legnagyobb hatással egyértelműen Kropotkin volt rá, akinek *A kenyér meghódítása* (1892) című művét az anarchizmus bibliájának tekintette – így például a magónista lázadás (1911) idején fennálló, rövid életű forradalmi kommunák alapjául szolgált.

Ukrajnában Nesztor I. Mahno (1888–1934) az orosz forradalom (1905–1907) alatt csatlakozott a helyi kropotkinista anarchokommunistákhoz, de a forradalom bukása után sem hagyta abba militáns tevékenységét, amiért életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1917-ben szabadult, miután a liberálisok által létrejött a formális Orosz Köztársaság, majd a bolsevikok és az ellenforradalmárok között kitört a polgárháború (1917–1922). Eközben német és osztrák-magyar csapatok szállták meg az Ukrán Népköztársaságot, helyébe pedig az Ukrán Államot hozták létre, melynek új kormánya megkezdte a restaurációt,

ugyanakkor a parasztság terményeit is lefoglalták – ez olyan mértékű éledeletlenséget és dühöt váltott ki az ukránokból, hogy kirobbant a szabadságharc. Megtámadták a megszálló erőket, majd le is győzték őket; ezt követően eltávolították az Ukrán Állam kormányát, és újraalapították az Ukrán Népköztársaságot. Ezzel párhuzamosan viszont Mahno és az anarchokommunisták kikiáltották a Szabad Államot (1918–1921), melyben nagyjából hétmillió ember élt. Mahno összehívott egy kongresszust, melyen kijelentette, hogy egy uralkodó földbirtokosok, alárendelt rabszolgák, gazdagok és szegények nélküli társadalmat kíván létrehozni, továbbá felszólította a proletariátust, hogy kezdjék meg ennek a társadalomnak a megvalósítását. Új oktatási és egészségügyi rendszert dolgoztak ki, bevezettek számos polgári szabadságjogot, újraosztották a földeket, valamint számos mezőgazdasági szövetkezetet alapítottak. Közben folyamatosan küzdöttek az ellenforradalmi erőkkel, és jelentős veszteségeket szenvedtek el az évek alatt, ezért rákényszerültek a gerilla hadviselésre. Végül a bolsevikok Vörös Hadserege számolta fel Mahno „hontalan társadalom” elérésére irányuló kísérletét (Szabad Állam), majd betiltották az anarchista ideológiákat és szervezeteket, továbbá a bujdosó tagjait és a velük kollaboráló erőket felkeresték és halálra ítélték, vagy bebörtönözték.

A Szovjetunióban egyes anarchisták azt hitték, hogy a forradalom után megszülethet az a hontalan társadalom, amelyről régóta álmodoztak; ezekkel a feltételekkel kötöttek néhány bolsevik–anarchista szövetséget. Moszkvában az októberi forradalom idején a legveszélyesebb és legkritikusabb feladatok az anarchista ezredre hárultak, mi több ők voltak azok, akik kiszorították a *fehéreket* a Kremlből. A győzelem után azt gondolták, egy teljesen új, virágzó korszak fog kezdődni, ugyanakkor az ő szemszögükből nézve korántsem így történt. A bolsevikokkal nagyon hamar megromlott a kapcsolatuk, mivel felismerték, hogy a bolsevikokat nem a pluralizmus és a decentralizáció hajtja, hanem éppen ellenkezőleg: egy teljesen új, központosított, túlbürokratizált és totalitárius rendszert szerettek volna kiépíteni. Természetesen az anarchisták ettől viszolyogtak, és nem voltak hajlandók közreműködni. Főleg azután érezték magukat elárulva, miután a bolsevik vezetők békét kötöttek a németekkel (1918), lévén ezzel a kompromisszummal jóformán a belső ellenségre fókuszáltak, a külső ellenséggel pedig felfüggesztették a harcokat. Ezt követően a *fehérek* (ellenforradalmárok) és *vörösök* (bolsevikok) mellett létrejött a *feketék* (anarchisták) oldala, amely már az újdonsült kommunista hatalommal szemben is felvette a küzdelmet – rendszerint vidéki gerillaharcok formájában. Érdekeség, hogy a „fekete” nevet az ukrán Szabad Állam zászlajának színe után kapták. Miután 1921-ben a bolsevikok levették az anarchista mozgalmat, tagjainak túlnyomó része elhagyta az országot, és soha többé nem tért vissza. Ettől függetlenül a szovjet parasztság körében továbbra is fennállt a *feketékkel* való rokonszenv, még a második világháború alatt is: a németek és a bolsevikok ellen egyaránt küzdöttek, de nem sok sikerrel.

A platformizmus az orosz polgárháború (1917–1922) alatt száműzött orosz és ukrán anarchistákból állt, akik 1926-ban megalapították az *Anarchisták*

Általános Szövetségének Szerveződési Platformját, valamint kiadták a *Dielo Truda* folyóiratot. Ez egy nemzetközi anarchista szövetség, amely a világ minden táján lévő anarchista csoportokat kapcsolja össze. Általában véve a platformista csoportok célja az anarchista eszmék és módszerek minél szélesebb befolyásának elérése a munkásosztályban és a parasztságban – tehát néptudat- és szervezetépítési projekteket hoznak létre.

A szintetizmus a francia Sébastien Faure (1858–1942) és az orosz Vsevolod M. Eikhenbaum (1882–1945) vagy más néven Volin által jött létre. Ahogyan a neve is sugallja, ez egy szintézis, amely három anarchista ideológiát próbál meg összhangba hozni: az anarchokommunizmust, az anarchoszindikalizmust és az individualista anarchizmusokat. Faure és Volin szerint ugyanis ezek az irányzatok egyáltalán nem ellentmondásosak, sőt mi több remekül kiegészítik egymást.

A második világháború (1939–1945) után az anarchokommunista szervezetek kisebbik része „libertárius kommunista”, „libertárius föderalista” vagy „platformista” névre keresztelte ideológiáját, de a többség a bolsevikokba vagy az anarchoszindikalistákba integrálódott. Ennek a dekadenciának az előjelei már az orosz polgárháború (1917–1922) bolsevik–anarchista ellentétéből is megjósolhatók voltak. A hanyatlási folyamat a bolsevik győzelem után kezdődött, majd a platformizmus 1926-os megjelenésével beverte az utolsó szöveget az anarchokommunizmus koporsójába – noha ez nem jelenti azt, hogy végleg eltűnt, pusztán nagyon kevesen voltak azok, akik tartották magukat az eredeti irányvonalhoz.

AZ ANARCHOKOMMUNIZMUS FŐBB ESZMÉI

Az **anarchista** forradalom szerint a hatalom megragadása nem elegendő, hanem azonnali és gyökeres változásra van szükség. Kropotkin úgy vélte, hogy a marxisták és az anarchokommunisták között az a legfőbb különbség, hogy míg az előbbiek nem azonnal akarják megszüntetni az államot, addig az utóbbiak szerint a hatalomátvétel után, szocialista átmenet nélkül kell létrehozni a kommunista társadalmat. A 19. században az anarchisták között az anarchistakommunizmus került túlsúlyba, így ritka volt az olyan anarchista (az individualista anarchisták kivételével), aki nem fogadta el ezt a radikális forradalmiságot és a kommunizmust.

A **kommunizmus** mellett érvelnek, és azt javasolják, hogy a jövő társadalmakommunákba szerveződjön. Minden egyes kommunát integrált politikai-gazdasági egységnek és autonóm közösségnek tekintenek, önkéntes alapon egy konföderáció részét képezik – úgy vélik, ezzel a modellel megszüntethető a politikai-gazdasági centralizáció. Sok szocialista úgy vélte, hogy a kommunizmust csak diktatórikus eszközökkel lehet megvalósítani (például Marx), ugyanakkor Kropotkin azzal érvelt, hogy az igazi kommunizmus eléréséhez nem diktatúrára, hanem az állam teljes felszámolására van szükség. Az anarchokommunisták csodálattal tekintenek a primitív kommunizmusra vagy paraszti kommunához hasonló kis, öngazdálkodó közösségekre. Elképzelésük szerint egy anarchikus társadalom önálló kommunák konföderációjából áll, amelyek mindegyike közös vagyont birtokol. Kropotkin számára a forradalmi folyamatot elsősorban az „általános kisajátítás” jellemzi, avagy a „gazdagság” (termelési eszközök, termékek, házak stb.) birtokbavétele,

lévén meggyőződésük, hogy a teljes kollektivizálással azonnal javítható az ország teljes lakosságának anyagi helyzete. Az anarchokommunisták tisztában vannak azzal, hogy egy forradalom kezdetben proletárok millióit teszi munkanélkülivé, ezért azt javasolják, hogy mindenekelőtt a lázadó településeket kommunává kell alakítani, és azonnal birtokba kell venni annak minden élelmiszerét, arról leltárt kell készíteni, majd utcánként és kerületenként élelmiszer-ellátó szolgálatot kell szervezni, amely ingyenes élelmiszerosztást biztosít.

Az **ajándék gazdaság** szerint mindenki korlátlanul kivehet a közösből, kivéve azokból a dolgokból, amelyekből nincs elegendő mennyiség – azokat csak egyenlő arányban szabad elosztani. A pénz, az árak és a bér munka eltörlése központi szerepet játszik az anarchokommunizmusban. Meggyőződésük, hogy amennyiben a vagyon elosztása az önmeghatározott szükségleteken alapul, az emberek szabadon folytathatják azokat a tevékenységeket, amelyeket a leginkább kielégítőnek találtak, és többé nem kell olyan munkát végezniük, amelyhez sem kedvük, sem alkalmasságuk nincs. Az ökoprimítivisták és az anarchokommunisták úgy vélik, hogy az ajándék gazdaság megoldást kínál a szegénység felszámolására, hiszen nincs pénz, sem piac, sem tervezés, hasonlóan a vadászó-gyűjtögető törzsekhez, ahol kizárólag a „kölsönös segítség” élve alapján éltek az emberek. Rendszerükben azért nincs szükség pénzre, mert a munkások által megtermelt árukat a boltokba szállítják, ahol a kommuna minden tagja korlátlanul bármit elvihet, amit csak akar.

A **népi önkormányzás** az egyetlen olyan kormányzati forma, melyben az emberek közvetlen és folyamatos részvétele zajlik a kormányzati feladatokban. Az anarchokommunisták számára a „kommuna” nem egy területi agglomeráció, hanem az „egyenlők csoportja” szinonimája, amely nem ismer sem elméleti, sem fizikai határokat. A szociális kommuna hamarosan megszűnik egyértelműen meghatározott egésznek lenni. A kommunákon belül a döntések egy közvetlen demokrácia folyamatán keresztül születnének, garantálva a lakosság magas szintű részvételét és a politikai egyenlőséget. Mivel a kommunák a javak megosztása és a kollektív törekvés elvén alapulnak, erősítik az együttérzést és a szolidaritást, valamint segítenek távol tartani a kapzsiságot és az önzést. A kommunák kis méretű közösségek lennének, és lehetővé tennék az emberek számára, hogy személyes interakciókon keresztül intézzék saját ügyeiket.

Az **önkéntes együttműködés** rendszere a kölcsönös cseréken alapul, és az anarchokommunisták szerint ez egy olyan társadalomban működne jól, amely szociálisan, kulturálisan és ipárilag eléggé fejlett ahhoz, hogy az összes szükséges árut és szolgáltatást megtermelje; nem lenne olyan akadály, amely megakadályozná, hogy mindenki azt vegye ki a közösből, amire éppen szüksége van. E rendszer víziója szemben áll a centralizált kormányzattal és az állami szintű törvényekkel, helyette pedig a közösségek, kommunák és szövetségek virágzására, illetve a gazdag anyagi élet és széles körű szabadság biztosítására koncentrálna – de az emberek központosított irányítása nélkül.

A **társadalmi szolidaritás** radikális formája a kollektívizmus és a teljes kommunizmus felé vezet, tehát az egyik legfőbb cél, hogy az embereket arra

kell nevelni, hogy a közösségi lét és a társasági élet a legfontosabb. Meg kell értetni a néppel, hogy mivel az embertársakkal közösen dolgoznak, ezért az általuk közösen megtermelt vagyon nem szabad, hogy egyetlen személy zsebében landoljon, hanem az bizony az egész termelő közösséget megilleti. A magántulajdon minden formája lopás, ezenkívül önzésre ösztönöz, továbbá konfliktusokat és végül súlyos társadalmi problémákat okoz.

A **kollektívizmus** és a kölcsönös segítség fontosságát hangsúlyozzák az anarchokommunisták. Kropotkin a darwini evolúcióelmélet vizsgálatán keresztül próbált biológiai alapot biztosítani a társadalmi szolidaritáshoz, továbbá azzal érvelt, hogy az emberi faj akkor lehet igazán sikeres, ha erősíti a szociális élet iránti vonzalmát, továbbá a versengés helyett az együttműködést részesíti előnyben. Úgy vélte, hogy a fajok túlnyomó többsége társadalmakban él, így tehát közösen eszelik ki azokat a lehetőségeket, amelyek a túléléshez kellene. Megfigyelte, hogy azok az állatfajok, amelyek a magányos lét helyett csoportokba verődve küzdenek a túlélésért, sokkal többen vannak, gyarapodnak és fejlődnek; a magányos életet élő állatfajok pedig sokkal kevesebben vannak és jóval kevésbé sikeresek. Proudhon anarchomutualizmusával és Bakunyin anarchokollektívizmusával szemben Kropotkin nemcsak a termelési eszközök, hanem a termékek közös tulajdonát is szorgalmazta, mivel véleménye szerint a technika jelenlegi állása szerint az egyéni munka értékének nincs pontos mértéke.

A **tett propagandája** főleg azután vált fontossá, hogy megjelentek az antiszindikalista anarchokommunisták, akik az illegális kisajátítások, gazdasági terrorizmus és egyéb erőszakos cselekmények folytatása mellett érveltek. Ők abból indulnak ki, hogy egy-egy személy általi lázadó cselekvés hosszú távon olyan eredményes is lehet, hogy tömeges lázadást, majd végül forradalmat is kirobbanthat. A tett propagandájában nincsenek követelmények, sem fixen leszögezett módszerek: mindenki szabadon olyan eszközöket választhat, amit érzi, műveltsége, temperamentuma, küzdőszelleme a legjobbnak vél. Aki a tettek mezejére lép, nem szervezkedik, nem alakít pártokat, csupán spontán áll össze más lázadókkal; nem határoz meg hosszú távú célokat, mert egy lázadó mindig változtatja a céljait, hiszen mindig más sérelmei vannak. Az egyetlen céljuk a spontán és véletlenszerű akciók sorozata, mellyel fel akarják hívni a figyelmet arra, hogy a rendszer rosszul működik, és gyökeres változásra van szükség: az államnak meg kell szűnnie.

FRANK ROBIN

ANARCHOSZINDIKALIZMUS

Az anarchoszindikalizmus (vagy forradalmi szindikalizmus) egy gazdaságilag és kulturálisan szélsőbaloldali ideológia, melynek képviselői a szakszervezetiség (szindikalizmus) segítségével szeretnék megszerezni az irányítást a gazdaság felett, végső céljuknak pedig a kapitalizmus és az etikailag nem igazolható hierarchia felszámolását tekintik. A közvetlen demokrácia és a dolgozói öngazgatás hívei, akik olyan rendszert akarnak kiépíteni, melynek középpontjában az

emberek szükségleteinek kielégítése áll. Ehhez azonban úgy vélik, szükséges az állam felszámolása, lévén hogy az megakadályozza az emberek anyagi függetlenségét és a társadalmi autonómia lehetőségét.

AZ ANARCHOSZINDIKALIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

A francia *syndicat* a görög *syndikos* szóból származik, ami az 1400-as évektől olyan egyént jelölt, aki az igazságszolgáltatásban megvéd valakit; segítséget nyújt a bíróságokon, tehát gyakorlatilag ügyvédet jelentett. Az 1500-as évektől a francia szótárak a *sindicat* szót olyan egyesületként határozták meg, amelynek célja a közös érdekek védelme. Később, az 1700-as években a *syndicat* (y-nal írva) olyan egyesületet jelentett, amelynek legfőbb célja a szakmai érdekek védelme; ez volna a szindikalizmus (szakszervezetiség), melynek gyökerei a középkori társadalmak korporatív csoportosulásaiig (céhek, társaságok) visszavezethetők.

A francia forradalom (1789–1799) alatt a liberálisok és konzervatív liberálisok az *Allarde-i törvény* (1791) megírásával kihirdették a vállalkozás szabadságát, de a társulásokat kifejezetten megtiltották a munka szabadsága és a szabad verseny nevében. Majd ezt követte a *Le Chapelier törvény* (1791), melyel a forradalmárok megtiltották minden szakmai csoportosulást, legyen szó kereskedőkről, mesteremberekről, vagy azok munkásairól és inasairól. Ez a törvény azon az elképzelésen alapszik, amely meg akar szabadulni azoktól a nyomásgyakorló csoportoktól, amelyek a régi rendszer (ancien régime) alatt társaságokká és céhekké váltak. Mivel a szakszervezetek a munkásszövetségekre és kollektív követelésekre összpontosítanak, betiltásra kerültek.

Az 1840-es években körvonalazódó szindikalizmus közvetlen gyökerei Pierre-Joseph Proudhon (1809–1865) francia gondolkodó anarchomutualizmusában találhatók, hiszen annak elvei az emberi közösségek közötti együttműködésre összpontosítottak. A *syndicat* kifejezés kezdetben a termelőszövetkezetekre utalt, de a forradalmi szindikalizmus (anarchoszindikalizmus) térnyerése ennek az eredeti jelentésnek sokkal szélesebb és mélyebb hatást adott. Ekkor már a szindikalistákat könnyen meg lehetett határozni, hiszen a centralizmus helyett a föderalizmust támogatták, elleneztek a politikai pártokat, a sztrájkokat tekintették a legfőbb forradalmi eszköznek, továbbá államellenesek voltak – de ekkoriban még nem volt szilárd észmerendszerük.

Az 1864-ben alakult *I. Internacionálé* (1864–1876) anarchistái számos ponton azonosultak Proudhon filozófiájával, ugyanakkor Mihail A. Bakunyin (1814–1876) orosz anarchista volt az, aki felvetette, hogy a munkásszervezeteknek – ügyük előmozdítása érdekében – meg kellene fontolniuk az erőszak alkalmazását is. Ezután számos anarchista támogatta az általános sztrájkot, elutasították a pártpolitizálást, és arra törekedtek, hogy az államot megszüntessék a munkásszervezetek uralmának javára. A korai szindikalisták elképzelései és módszerei azonban nem voltak új keletűek; már a negyedik bázeli kongresszuson (1869) megvitatták a munkások gazdasági szervezeteinek fontosságát, sőt 1870-ben megalakult a szervezet spanyol szekciója is, amit sokan az első valóban

szindikalista csoportnak tekintenek. Az *I. Internacionálé* eredeti célja a különféle baloldali szocialista, kommunista és anarchista politikai csoportok, valamint a munkásosztály- és osztályharcra épülő munkásszövetségek egyesítése volt. A szervezet azonban nem volt képes ellenállni az anarchista és a marxista áramlatok közötti különbségeknek, ezért az anarchisták nagyrészt visszavonultak az 1872-es hágai kongresszus után, amely a vezető anarchisták (többek közt Bakunyin) kizárását jelentette.

Az 1880-as években az amerikai Chicago városban nagy számban telepedtek le bevándorlók, akiket az ottani iparban való munkavállalás vonzott. Amint a munkások előzőnlőtték a várost, munkásszervezetek jöttek létre a tisztességes bérekért, a munkavállalók védelméért és a jobb munkakörülményekért való küzdelem érdekében. Abban az időben a dolgozóknak 10 vagy 12 órás műszakban kellett dolgozniuk, heti hat vagy több napot, ezért a szakszervezetek nyolcórás munkaidőt kezdtek követelni, hogy több pihenést biztosítsanak a dolgozóknak, ráadásul több álláslehetőséget követeltek a munkanélküliség felszámolásának érdekében. Az amerikai dolgozók 1886. május 1-jén általános sztrájkot hirdettek; melyen több százezer ember jelent meg (nem csak chicagóiak), majd a sztrájkolók összecsaptak a rendőrséggel, melynek következményeképpen két munkás is életét vesztette. Később tüntetést szerveztek, melyen a rendőrség újból megjelent, ám mikor oszlatni kezdték a tömeget, valaki közéjük dobott egy robbanószerkezetet, ami hét rendőrt megölt, és számos civilt is megsebesített. Bár sosem derült ki, hogy ki dobta a bombát, a hatóságok nyolc anarchistát vádoltak meg, melyek közül négyet kivégeztek egy koncepció pers követően. A sikertelen törekvések és a rendőrség durva fellépése okozta a szindikalista *Chicagói Munkásszövetség* (CFL) megszületését, mivelhogy a munkáspárti vezetők felismerték, egy rendezett tömegszervezettel többet el lehetne érni, mint egy-egy kisebb szakszervezettel, többfelé szakadva.

Bár a 19. század végén és a 20. század elején az anarchomutualizmus és az anarchokommunizmus jelentős befolyást gyakorolt a tágabb értelemben vett szocialista mozgalomra, az anarchizmus csak az anarchoszindikalizmus formájában fejlődött önálló tömegmozgalommá. Elméleti feltevései a szociális anarchizmus tanításain alapulnak, míg szervezeti formáját a szindikalizmus mozgalmából vették át, amely az 1895 és 1910 közötti években jelentős fellendülésen ment keresztül, különösen Franciaországban, Olaszországban és Spanyolországban.

Az 1890-es évekre Franciaországban is népszerűvé vált a szindikalizmus, melynek legfőbb oka a különböző franciaországi szocialista pártok folyamatos egymással szembeni ellenségeskedése és szétválása volt. Ugyanakkor később, a különböző frakciók közötti állandó nézeteltérések a szindikalizmusban is megjelentek, s emiatt elég gyakran előfordult, hogy amikor az egyik frakció szakszervezetei éppen sztrájkoltak, akkor a többi frakció szakszervezetei sztrájk-szabotáló akciókat indítottak. Ez a tarthatatlan helyzet fokozatosan felnyitotta a dolgozók szemét, majd a nantes-i szakszervezeti kongresszus (1894) után kidolgozták a szakszervezetek egységére törekvő terveket. Végül, 1895-ben a *Munkástanácsok Szövetsége* és a *Szakszervezetek Országos Szövetsége*

egyesülésével megalakult Franciaország legnagyobb szakszervezeti tömörülése, a *Munkások Általános Szövetsége (CGT)*. A szervezet vezetője, Émile Pouget (1860–1931) elmondása szerint a CGT az Egyesült Államokban kivégzett négy chicagói anarchista hatására jött létre, továbbá elismerték, hogy az egyéni akciók és merényletek kudarcra vannak ítélve, és csak úgy lehet komoly eredményeket elérni, ha a munkásmozgalom és a szakszervezetek is be vannak vonva az anarchista célokba. Pouget a kezdetektől fogva támogatta a sztrájkokat, a szabotázst, a közvetlen fellépést, a pártoktól való függetlenséget és a dolgozó emberek széles körű összefogását. Ez az új francia mozgalom erős visszhangra talált más országok munkásainak körében, és hozzájárult ahhoz, hogy a modern szindikalizmus elterjedhessen.

Fernand Pelloutier (1867–1901) francia anarchoszindikalista már 1893-ban azt javasolta, hogy a szakszervezetek szövetsége szakmák szerinti ipari szövetségekbe szervezze a munkásokat. Pelloutier az elméleti-gyakorlati propagandáját innenről kezdve egész életében fejlesztette. A halála után kiadott *Histoire des bourses du travail* (1902) című munkájában a szakszervezetekbe való tömörülésre ösztönözte a munkásokat, mondván, hogy az a legalkalmasabb módszer a kapitalizmus megsemmisítésére. Arra a következtetésre jutott, hogy a fejlődőben lévő szindikalizmus, valamint a kommunista és anarchista víziók tökéletes összhangban vannak egymással. Úgy gondolta, hogy miután a munkásosztály folyamatosan felszabadította magát a kormányok szükségességébe vetett hitéből, és a teljes szabadságba vetik hitüket, akkor megszűnik a tekintély és a kényszer is. Ehhez viszont előbb arra van szükség, hogy a dolgozók művelődjenek, hiszen meg kell érteniük, hogy a társadalom egészének jövője az ő kezükben van. A tanításuk azért fontos, mert kényszeríteni senkit sem szabad arra, hogy végrehajtsa a felszabadításra tett kísérleteket, csakis önkéntesen, saját megfontolásból törekedhetnek erre – anarchizmus kizárólag önkéntességen alapulhat.

1905-ben az Egyesült Államokban, pontosabban Chicágóban létrejött a *Világ Ipari Munkásai (IWW)* nevű nemzetközi szakszervezet, melynek célja egyesíteni az általános szakszervezeti tevékenységet az ipari szakszervezetekkel, és más hasonló szövetségekhez hasonlóan ez a szervezet volt az egyetlen, amely elutasította, hogy a munkásokat a szakmák alapján megosszák. Az eleinte nagyon népszerű, 150 ezer tagot számláló szervezetnek számos konfliktusa volt a jóval mérsékeltébb *Amerikai Munkásszövetség (AFL)* képviselőivel, később pedig, miután az első világháború (1914–1918) véget ért, a bolsevik- és anarchistaellenes kormány fellépései miatt az 1910-es évek végére drámaian lecsökkent a létszáma és a népszerűsége is.

Szabó Ervin (1877–1918) magyar-zsidó forradalmár aktivistaként és publicistaként tevékenykedett, emellett marxista anarchoszindikalizmusát igyekezett összeegyeztetni más szocialista és szociális ideológiákkal. A *Pártfegyelem és egyéni szabadság* (1904) című művében kifejtette a demokráciával kapcsolatos kritikáit és parlamentarizmusellenességét, ami miatt sokan a bolsevikok proletárdiktatúrájának előfutáraként tekintenek rá. Számos külföldi marxistával és anarchistával tartotta a kapcsolatot, akiknek mozgalmairól írásaiban

rendszeresen tájékoztatta a hazai érdeklődőket. A világháború idején az antimilitarista mozgalom vezéregyéniségé vált, 1917-ben pedig társával megtervezték a Tisza István miniszterelnök elleni merényletet – erre viszont lemondása miatt nem került sor.

Georges Sorel (1847–1922) francia gondolkodó a szindikalizmus első tényleges teoretikusaként jelent meg, de magának a mozgalomnak nem volt tagja, és mint később kiderült, a szindikalizmusra gyakorolt hatása elhanyagolható volt – kivéve Olaszországban és Lengyelországban. Noha eleinte marxista volt, később elutasította Marx történelmi materializmusát, majd a *Gondolatok az erőszakról* (1908) című írásában már a szindikalista irányvonalat követve azzal érvelt, hogy a szindikalista forradalom egy általános sztrájk (üres kezek forradalma) elindításával fog létrejönni. Úgy vélte, hogy az általános sztrájk egy „politikai mítosz”, amely lévén hogy a munkásosztály hatalmának szimbóluma, képes forradalmat ösztönözni. Sorel 1909-től Maurras integrális nacionalizmusának híve lett, amelynek erkölcsi céljai hasonlóak a szindikalizmushoz, annak ellenére, hogy filozófiailag egymás ellenségei voltak. Sorel eszméi az évek alatt sokat változtak, így később jelentős hatással volt az olasz fasizmus fejlődésére is. Az első világháború (1914–1918) után, mikor a fasizmus – részben az ő hatására is – megszületett, kiábrándult a nacionalista elképzelésekből, majd haláláig a bolsevizmus híve volt, mely ideológiát a szindikalizmus újjáéledésének tekintett.

1910 és 1922 között a munkásmozgalom jelentős előrelépést tett azzal, hogy fokozatosan az egyre eredményesebbnek tűnő szindikalizmus felé orientálódott. 1913-ban már nemzetközi szindikalista kongresszust is tartottak Londonban, amelynek célja a meglévő szindikalista szakszervezetek és propagandacsoportok közötti szorosabb kapcsolatok kiépítése volt. Ezután a legtöbb kapitalista országban jelentősen megerősödtek a szakszervezetek, ugyanakkor az első világháború ideje alatt a nacionalista hullám miatt drasztikusan enyhült a munkássztrájkok és más akciók száma.

1919 és 1920 között Olaszországban egy intenzív társadalmi konfliktus zajlott, főleg az első világháború utóhatásaként: gazdasági válság, magas munkanélküliség, politikai instabilitás és bizonytalanság uralkodott, melyekre különböző akciókkal és tömeges sztrájkokkal válaszoltak a munkások. Olaszország északi területei iparilag jóval fejlettebbek voltak, mint a déli régió, így nem véletlen, hogy elsőként Milánóban és Torinóban alakultak munkástanácsok a szindikalisták hatására; később vidéken is megjelentek a parasztsztrájkok, zavargások és fegyveres összecsapások. A krízishelyzet kifejezetten jól jött az 1912-ben alakult *Olasz Szindikalista Szövetség (USI)* nevű szakszervezet számára, mivel ekkor érte el csúcspontját a körülbelül 800 ezer tagjával. Miután 1922-ben Benito Mussolini (1883–1945) és a fasiszták hatalomra kerültek, az olasz szindikalisták a szovjet bolsevikokkal kezdtek kapcsolatot ápolni, valamint megkezdték az utcai harcokat a feketeingesekkel. Bár 1926-ban betiltották szervezetüket, de titokban, száműzetésben folytatták tovább antifasiszta tevékenységüket – többek közt Spanyolországban.

1922 előtt a „szindikalizmus” és az „anarchoszindikalizmus” kifejezéseket egymás szinonimájának tekintették, a bolsevikok pedig nem csak kritizálták, de pejoratíván is használták mindkét szót. Végül 1922-től egyértelművé lett téve, hogy a „szindikalizmus” egy tág fogalom – sőt ideológiailag sem egységes –, tehát az anarchoszindikalizmus csupán egy a számos szindikalizmuson belüli áramlatok közül.

1930-ban Miguel Primo de Rivera (1870–1930) spanyol diktátor elvesztette népszerűségét, melynek következtében kihátrált mögüle a hadsereg, majd a király is, ezért úgy döntött, inkább lemond. 1931-ben kikiáltották a második Spanyol Köztársaságot, melynek kormánya túlnyomó többségben szocialistákból állt, akik egy liberális és demokratikus szellemű alkotmányt írtak, melyben fontos szerepet kapott az egyházellenesség. A rossz gazdasági helyzet és a hagyományellenes kormányzás miatt megerősödtek a reakciós konzervatív és fasiszta szervezetek is, amelyek aktívan harcoltak a szocialisták intézkedései ellen – még az erősen konzervatív beállítottságú hadsereg is őket támogatta. 1933-ban választásokat tartottak, melyen már a spanyolok többsége a fasiszmissal is szimpatizáló *Autonóm Jobboldal Spanyol Konföderációjára (CEDA)* szavazott, ennek ellenére Niceto Alcalá-Zamora (1877–1949) spanyol államfő a kisebbségben lévő baloldalt bízta meg a kormányalakítással – szembemenve a választási eredményekkel, ami az amúgy is rendkívüli feszültséget a jobb- és baloldal között tovább szította. Az új baloldali kormány rossz gazdasági döntéseket hozott, ami azt eredményezte, hogy már az anarchoszindikalista munkások is megmozdulásokat szerveztek. Később a *CEDA* egyre nagyobb befolyással rendelkezett, és elkezdték megtisztítani a hadsereget a baloldaliaktól, a sztrájkokat visszaszorították, ezzel párhuzamban pedig a baloldali szervezetek szétforgácsolódtak és tehetetlenné váltak. 1936-ban a *Nemzeti Munkástanács (CNT)* és a *Dolgozók Általános Szakszervezete (UGT)* együttes erővel sztrájkot szervezett, illetve tüntetést tartottak közel 70 ezer munkással; mindeközben a falangisták megtámadták a sztrájkolókat, amire ők üzletek kifosztásával válaszoltak, majd meggyilkolták a falangisták vezetőjének testőreit. Végül a rendőrség lépett közbe, és megpróbálta elfojtani az erőszakba fulladt tüntetést. Ekkor már látszott, hogy a fasiszták és a konzervatívok puccsra készülnek, ezért az anarchisták, kommunisták és szocialisták arra kérték a kormányt, hogy fegyverezze fel a szimpatizánsaikat, de erre végül nem került sor – a puccs megtörtént, de nem sikerült az egész országban végrehajtani. Kibört a spanyol polgárháború (1936–1939), melyben a jobboldal és a fasiszták, valamint a baloldali szocialisták és anarchisták álltak egymással szemben. A polgárháborút külföldről is támogatta számos kommunista és fasiszta állam, így még inkább elhúzódtak a harcok, melyből 1939-ben a jobboldali és fasiszta erők jöttek ki győztesen.

A jobboldali győzelem a spanyol polgárháborúban véget vetett a szindikalizmusnak, mint tömegmozgalomnak. Közvetlenül a második világháború (1939–1945) után kísérletek történtek Németországban az anarchoszindikalizmus újraélesztésére, de ezeket megghiúsította a hidegháborús antikommunizmus, a sztálinizmus és az, hogy nem sikerült újabb aktivistákat bevonítani. Az 1960–1970-es években a szindikalisták még erősek voltak Latin-

Amerikában, Európában pedig épphogy kezdett újjáéledni, főleg Az Egyesült Királyságban és Olaszországban, majd 1980-as évekre Lengyelországban. Annak ellenére, hogy az anarchoszindikalizmus valódi tömegtámogatást élvezett – legalábbis a spanyol polgárháborúig –, nem érte el forradalmi céljait, továbbá az általános sztrájk meglehetősen homályos elképzelésén túl nem alakított ki egyértelmű politikai stratégiát vagy forradalomelméletet. Más anarchisták pedig bírálták a szindikalizmust, amiért túl szűken koncentrált a rövid távú szakszervezeti célokra, és ezért az anarchizmust a forradalomtól a reformizmus felé tereli. Napjainkban is léteznek anarchoszindikalista szervezetek, de Európában csekély befolyással bírnak; jelenleg is főleg Latin-Amerikában van némi népszerűségük.

AZ ANARCHOSZINDIKALIZMUS FŐBB ESZMÉI

A **szindikalizmus** a szocialista eszmékből merít, illetve a merev osztályharc elméletét gondolja tovább. A szindikalisták a munkásokat és a parasztokat egyaránt elnyomott osztálynak tekintik, az iparosokat, földesurakat, politikusokat, bírákat és a rendőrséget pedig kizsákmányolóként ábrázolják. Vallják, hogy a munkások szakszervezetekbe való tömörüléssel tudják a legjobban megvédeni magukat, hiszen ki tudnak állni a béremelésért, a munkaidő lerövidítéséért vagy a munkakörülmények javításáért – ezt csak rövid távú érdekképviselőnek tartják, hiszen hosszú távon a kapitalizmus megdöntése, valamint a szindikalista társadalom létrehozása a cél. A szindikalisták elutasítják a hagyományos politikát, mert korruptnak és értelmetlennek tartják. Úgy gondolják, hogy a munkásosztály hatalmát közvetlen fellépéssel, bojkottokkal, szabotázsokkal és sztrájkokkal, végül pedig általános sztrájkokkal kell elérni; továbbá a szakszervezetiséget a jövő decentralizált, nem hierarchikus társadalmi mintájának tekintették. A szakszervezetek jellemzően alulról építkezőek és demokratikusak, és szövetségeket hoznak létre más szakszervezetekkel, akár ugyanazon a területen és ugyanabban az iparágban.

A **szindikalista forradalom** eltérő a kommunistákétól, mivel az anarchoszindikalisták nem akarnak szocializmust – mint a kommunizmust megelőző átmeneti rendszert –, hanem helyette olyan új rendszerben gondolkodnak, amely a termelők szabad társulásán alapul. Vallják, hogy egy forradalomnak nem szabad előre tervezettnek lennie, hanem a semmiből, hirtelen kell létrejönnie, majd a munkásoknak elsőként arra kell koncentrálniuk, hogy a termelőeszközöket azonnal birtokba tudják venni. A forradalomnak egy településen belül kerületenként, utcánként, házanként kell megtörténnie, tehát nem szabad felkeléseket szervezni, sem pedig egy központi helyet kijelölni az ellenállásnak.

A **politikai jogok** az anarchoszindikalisták szerint nem a parlamentekből származnak, hanem inkább kívülről kényszerítik rájuk, ráadásul még az írott törvények sem jelentenek garanciát a munkások védelmére. Állítják, hogy a törvények nem attól léteznek, hogy törvényesen papírra vetették őket, hanem csak attól, ha egy nép bevett szokásává válnak, és minden csorbitásukra irányuló

kísérlet a lakosság erőszakos ellenállásába ütközik. Szerintük az embereknek ki kell kényszeríteniük a jogukat, mert csak így tudják megvédeni emberi méltóságukat. Felhívják a figyelmet arra, hogy a politikai jog és szabadság – amelyet az emberek ma élveznek – nem kormányok jóakarátának, hanem a népnek köszönhetőek, hiszen a kormányok alapvető „ösztöne”, hogy akadályozza a különböző jogok kivívását.

A **pártpolitika ellenzése** kiemelten jellemző rájuk, mivel szerintük a parlamentben való részvételnek nincs valódi eredménye. Meggyőződésük, hogy a pártokrácia valójában a politikai tevékenység leggyengébb és legtehetetlenebb formája – főleg a munkásokért vívott harcban. Az uralkodó osztályok számára a parlamenti jelenlét minden bizonnyal megfelelő eszköz a felmerülő konfliktusok rendezésére, mert mindannyian egyformán érdekeltek a jelenlegi gazdasági és társadalmi rend fenntartásában, ugyanakkor a nyomorúságos életet élő munkások osztály politikai alávetettségét és kizsákmányolást szenved el, amit még a legszabadabb választás sem tudna megszüntetni. Még hozzá azért, mert a demokrácia nem alkalmas arra, hogy a termelőeszközöket tulajdonló burzsoázia és a tulajdon nélküli proletariátus közti ellentétet felszámolja. Az anárchoszindikalisták szerint, amikor a szocialista munkáspártok döntő politikai reformokat akartak elérni, azt nem parlamenti fellépéssel tudták megtenni, hanem teljes mértékben a munkások gazdasági harci erejére kellett hagyatkozniuk. Tevékenységüket a tömegek szocialista nevelésére, gazdasági és társadalmi hatalmuk hasznosítására összpontosítanák. Módszerük a „közvetlen cselekvés”, ami nem más, mint a munkások azonnali harcának minden olyan eszköze, ami a gazdasági és politikai elnyomás ellen van: sztrájkok (az egyszerű bérharctól az általános sztrájkig), szervezett bojkottok stb. Az anárchoszindikalisták véleménye szerint a sztrájkok és más ellenállások szervezése a szakszervezetek nagy feladata; a passzív ellenállás hosszú célja az állam irrelevánsá tétele, és tényleges eltörlése.

FRANK ROBIN

INDIVIDUALISTA ANARCHIZMUS

Az individualista anarchizmus (vagy anarchoindividualizmus) egy gazdaságilag szélsőjobboldali, kulturálisan baloldali ideológiai család, melynek filozófiai alapja a legradikálisabb klasszikus liberalizmusban és az individualizmusban rejlik, hiszen a liberalizmus középpontjában az egyén elsőbbsége és az egyéni szabadság központi fontosságába vetett hit áll. Ebből kifolyólag az individualista anarchisták az állammal egyáltalán nincsenek kibékülve, mondván, az autonóm ember – amennyiben tényleg az – nincs alávetve mások akaratának, így az államnak sem. Ha az individualizmust a végletekig emeljük, egyéni szuverenitást jelent: azt az elképzelést, hogy minden emberben abszolút és korlátlan tekintély lakozik, ebből a perspektívából az egyént érő bármilyen korlátozás gonosz. Mivel az individualista anarchizmus számos politikai gondolkodás és individualista filozófia csoportjait képviseli, nem beszélhetünk egységes irányzatról: minden olyan anarchista filozófiát ide sorolunk, melyek amellett, hogy szabadpiaci kapitalisták, minimum éjjeliőr államra, radikális esetben pedig az állam teljes megszüntetésére törekednek.

FRANK ROBIN

ÉGOÏZMUS

Az egoizmus (vagy anarchoegoizmus) egy gazdaságilag szélsőjobboldali, kulturálisan baloldali ideológia, melynek képviselői az egyéni akaratot helyezik az erkölcsi univerzum középpontjába. Eszerint az egyén úgy cselekszik, ahogy akar, és nem kell figyelembe vennie a törvényeket, a társadalmi konvenciókat vagy a vallási és erkölcsi elveket. Az egoisták azt állítják, természetes dolog, hogy az ember szereti önmagát, mert végső soron mindenki önmagáért felel; ebből kifolyólag kiállnak a versengés, a hedonizmust és a hatalom-hajhászat mellett. Legtöbbjük ateista/antiteista és rendkívül államellenes, ugyanakkor hátat fordítanak a felvilágosodás elveinek is, mivel úgy vélik, a korszak filozófusai nem adtak érdemleges választ arra, hogyan lehetne fenntartani a rendet egy hontalan társadalomban.

AZ ANARCHOEGOIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

Johann Caspar Schmidt (1806–1856) vagy álnevéen Max Stirner a bajorországi Bayreuth városban született protestáns családban, ahonnan később Nyugat-Poroszországba költöztek. Schmidt a berlini egyetemre járt, amit kisebb megszakításokkal sikeresen elvégzett, majd tanárként helyezkedett el egy helyi leányiskolában, ezzel párhuzamban pedig újságíróként és íróként tevékenykedett. Leginkább névtelenül írt, de a Max Stirner álnév is gyakori volt, sőt azzal vált híressé. Az írás mellett fordítással is foglalkozott, így többek közt német nyelvre fordította Adam Smith (1723–1790) *A nemzetek gazdasága* (1776) című művét is. Az 1840-es években keletkeztek a legfontosabb írásai, köztük *Az egyetlen és tulajdona* (1844), mellyel megalapozta az egoizmusra épülő individualizmus radikális formáját, amely maximálisan elítélte a személyes autonómia ellenőrzését, és kizárólag az emberi egyén „sajátságát” hangsúlyozta, ezáltal az egyéni akaratot helyezte az erkölcsi univerzum középpontjába. Állítólag a művet kezdetben betiltották „szélsőségsége” miatt, ugyanakkor éppen ezzel a rendhagyó szélemiségevel sikerült feltűnést keltenie, ami miatt később számos kritika és bírálat érte a gazdasági baloldal gondolkodóitól. Karl Marx (1818–1883) például a *Szent Max* című vitairatával támadta volna meg, de végül meggondolta magát, és nem jelentette meg az írást, lévén hogy 1848-ra Stirner már nemkívánatos személlyé vált, tehát egy hozzá intézett kritika nem lett volna túl taktikus lépés. Az anarchisták között Stirner érezhetően különnek számított; az anarchokommunisták és a proudhonista mutualisták is ellentmondásos személynek tartották, sőt többségük összeegyeztethetetlennek vélte elképzeléseit a „valódi” anarchizmussal. Fontos megemlíteni, hogy Stirner sosem jellemezte magát „anarchistaként”, sőt a magát elsőként anarchistának feltüntető Pierre-Joseph Proudhon (1809–1865) még bírálta is őt egyebek mellett a moralizáló felfogása miatt. Miután megjelent *Az egyetlen és tulajdona*, Stirner felhagyott tanári állásával, életét pedig további könyvek megírása nélkül, szegénységben élte le – filozófiája egy időre feledésbe merült. Érdekes, hogy egyes források azt feltételezik, hogy Stirner egoizmusa Friedrich Nietzsche (1844–1900) német nihilista filozófiájának előfutára. A 19. század legvégén John Henry Mackay (1864–1933) skót-német anarchistát *Az egyetlen és tulajdona* annyira elkápráztatta, hogy megírta a *Max Stirner élete és munkássága* (1898) című könyvét, melynek hatására számos anarchoindividualista teoretikus kezdett érdeklődni Stirner egoizmusa iránt – főleg a 20. század illegaltáriusai, libertáriusai és anarchokapitalistái.

AZ ANARCHOEGOIZMUS FŐBB ESZMÉI

Az **önösség** elve szerint az embert alapvetően nem érdekli semmi más, csak önmaga, továbbá a szabadságvágy mindössze egy illúzió, ami a keresztény eszmében gyökerezik, és épp emiatt vetendő el. Egy egoista kategorikusan kijelenti, hogy az ő szubjektív igazságára senki véleménye nincs hatással; ezek a dolgok pusztán benne (az egyénben) léteznek, és mikor az ember voltaképpen egy külső hatásoktól független létezővé válik, csak akkor valósulhat meg az igazi „önösség”. A Stirner-féle egoizmus szerint mindenkit a saját egoizmusa és

vágyai hajtanak: akik ezt elfogadják (készséges egoisták), azok szabadon élhetik meg egyéni vágyaikat, míg akik nem (vonakodó egoisták), azok tévesen azt gondolják, hogy valamilyen más célt valósítanak meg, de valójában titokban teljesítik a saját boldogságuk és biztonságuk iránti vágyaikat.

A **törvényellenesség** az egyik legfontosabb az egoizmusban, hiszen képviselőit leginkább az zavarja a kereszténységben és az államban, hogy törvényeket írnak, és aki ezeket megszegi, az bűnöző, illetve lelketlen, söpredék ember, akit ki kell emelni a társadalomból. Szerintük a „bűntett” fogalma különböző rögeszmékből születik: például ilyen rögeszmének tekintik a házasság szentségét, melyben a hűtlenség büntettnek számít; és a törvény kisebb-nagyobb módon bünteti ezt – ugyanakkor ez a szabadság eltiprásával egyenlő – bár sokan megjegyzik, hogy a házasságtörés a másik fél számára sértő, az egoisták mégis azt vallják, hogy elsősorban mindig a saját érdekeinket kell nézni. Gyakran kritizálják a liberálisokat, amiért ideológiájukat a szabadsággal hozzák párhuzamba úgy, hogy közben az emberi észre hivatkozva kötelezőnek tekintik a jogok betartását. Az egoistáknak meggyőződésük, hogy a jog valójában a szabadság korlátozását okozza, így tehát értelmetlenség, mivel esztelen cselekedet kényszeresen betartani valamit, ami ellentétes az akaratral. A szabad akarat elve szerint az egyén nem köteles betartani azokat a törvényeket, amelyekkel nem ért egyet. Az embernek csak „saját joga” van, amiket ő maga alkotott, mint egyén; a társadalom által alkotott jogrendszert maximum a többség akarata tartja fenn, ugyanakkor van egy kisebbség is (ők), ami nem hajlandó egyetérteni a többség akaratával, így köszöni szépen, nem akar nekik megfelelni.

Az **antiteizmus** nagyon meghatározó az egoizmusban, hiszen filozófiája tagad mindent, ami a hitre alapul, valamint ostobaságnak tartja az összes vallást, azon belül pedig főként a keresztény hagyományt okolja, amiért az emberek elhitték, hogy az „önösség” rossz dolog, ami ellen küzdeni kell. Kritikája legfőképp a keresztény vallást érinti – illetve magát a vallás mentalitását, és nem konkrétan az egyházakat –, de a klasszikus liberalizmust is éppúgy elvetendőnek gondolja. Összességében az említettek teremtik meg azt az illúziót, hogy a szabadság szükséges, továbbá el is érhető – de amíg az állam és a vallás (nem beszélve az államvallásról) befolyásolni próbálják az egyén gondolkodását, addig a szabadság mindig csak részleges lehet, ilyenformán a „szabadság” nem is valódi szabadság.

Az **egoista unió** egy önkéntes társulás, ami voltaképpen az állammal teljesen ellentétes, nem szisztematikus szerveződés, amit az egoista egyének közti kapcsolatként kell értelmezni. Az egoista unió nem társadalom, hiszen azt állítja, hogy amíg létezik állam vagy vallás, illetve társadalom, addig nem létezhet valódi szabadság – a szabadság kizárólag egy unió által érhető el. Az egoisták nem hisznek a tulajdonhoz való természetes jogokban; és a hatalom minden formája elleni felkelésre bátorítanak, beleértve a tulajdon iránti tiszteletlenséget is. Állításuk szerint, ha az emberek rájönnek arra, hogy a vagyon nem érdemel tiszteletet, akkor válnak majd valódi tulajdonossá; ha többé nem fogják becsülni uraikat és feljebbvalóikat, akkor válnak majd rabslolgából valóban szabad emberré.

FRANK ROBIN

ILLEGALIZMUS

Az illegalizmus egy gazdaságellenes és kulturálisan baloldali ideológia, melynek képviselői az egoizmus filozófiáját továbbgondolva illegalitásba vonulnak, rendszer- és törvényellenes életmódot élnek: lopásokat, rablásokat, gyilkosságokat követnek el, bár ezen bűncselekmények korlátait nem szabják meg. Ugyan vannak köztük erőszakosak és pacifisták is, de abban mindannyian egyetértenek, hogy tetteikhez nincs szükség erkölcsi alagra, valamint a törvénytelen cselekedetet nem egy magasabb eszmény nevében, hanem a saját vágyaik követése miatt hajtják végre. Jellemzően csak az általuk „gazdagnak” tekintett emberek ellen tevékenykednek, hasonlóan Robin Hoodhoz, annyi különbséggel, hogy ők nem osztják szét a megszerzett zsákmányt a szegények között, hanem inkább megtartják maguknak.

AZ ILLEGALIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

Clément Duval (1844–1935) francia anarchista a Stirner-féle egoizmus hatására dolgozta ki az illegalizmust, sőt még segített létrehozni az anarchista bűnözői tevékenység elméleti alapját is. A porosz–francia háború (1870–1871) alatt sorkatonaként szolgált, ahol olyan sérüléseket szenvedett, hogy egy évtizedig nem volt képes dolgozni – ezért apróbb bűncselekményekből (például lopásból) élt. Később csatlakozott a *Batignolles-i Párdus* nevű anarchista csoporthoz, de pénzlopásért egy évre börtönbe került; 1886-ban társaival kirabolt egy társasházat, majd a bandából valaki fel is gyújtotta azt. Két héttel később, mikor a hatóságok Duval-t elfogták, többször megszúrt egy rendőrt; később azt nyilatkozta egy anarchista újságnak, hogy a lopás és a rablás teljes mértékben helyes abban az esetben, ha a társadalom kiteszítja az embert, és nem tud mihez kezdeni az életben... mivel a rendőr a szabadságot korlátozó törvény nevében járt el, ezért Duval a szabadság nevében leszúrta őt. A bíróság először halálra ítélte, de idővel megkegyelmeztek neki. Duval azzal magyarázta tetteit, hogy ő csak „megvédte saját szabadságát”, de azt tagadta, hogy a gyújtogatóshoz bármi köze is lenne, bár érdekesség, hogy a ház tulajdonosait – és úgy ahogyan van minden létező tulajdonost – parazitának bélyegzett. A tárgyalásokon anarchistának vallotta magát, és mikor a szemére hányták, amiket tett, egy modortalan beszédet adott elő a tulajdonnal rendelkező „paraziták” és az egész társadalom ellen; ezután több rendőr erőszakkal távolította el a tárgyalóteremből, s közben üvöltözött: „Éljen a társadalmi forradalom, éljen az anarchia, fel foglak robbantani benneteket!”. Az ítéletet végül életfogytiglani kényszmunkára változtatták, amit Francia Guyanában, pontosabban az Ördögzigeten lévő börtönben kellett letöltenie, ahonnan számtalanszor megpróbált megszökni, míg végül 1901-ben sikerült is neki. Duval az Egyesült Államokba menekült, majd New Yorkban megírta emlékiratait, közben pedig anarchistákkal tartotta a kapcsolatot.

Az erőszakos illegalizmus kiemelt alakja Jules Joseph Bonnot (1876–1912) francia anarchista, aki huszonegy évesen már három hónapos börtönbüntetését töltötte „lázaság” miatt. Később behívták katonának, amit jó magatartással zárt, majd a szolgálat után gépszerezőként tevékenykedett; közben pedig anarchista kampányt folytatott, ami miatt elbocsátották munkahelyéről. Ezután Svájcban keresett munkát, ahol szintén az anarchizmus mellett tört lándzsát, és agitátor-ként komoly hírnévre tett szert – emiatt Svájcban kiutasították, így kénytelen volt visszautazni szülőföldjére, és új állást találni. Mivel tehetséges szerelő volt, egy autógyárban sikerült elhelyezkednie, de az anarchista meggyőződése csak tovább erősödött: felszólalt az igazságtalanságok ellen és sztrájkokat szervezett, hogy kivívja főnökei haragját. Miután elvesztette az állását, nyomorgó munkanélkülivé vált, így 1906-tól több éjszakai betörést követett el a bandája segítségével. 1911-ben Bonnot a *L'Anarchie* nevű anarchista újság főszerkesztésén számos olyan bűnözővel ismerkedett meg, akik közül többen csatlakoztak hozzá. Az új anarchista tagok bár nem örültek Bonnot vezető szerepének – hiszen maga a „vezető” gondolata is visszataszító volt számukra –, ennek ellenére elismerték, hogy ő a legtapasztaltabb közülük, ezért mindenben hallgattak rá. A *Bonnot Banda* 1911. decemberében követte el első rablását egy párizsi bankban; az akció közben lelőttek egy embert, majd a pénzt felmarkolva, lopott autóval elhagyták a helyszínt. 1912 elején még több pénzt raboltak egy francia művész otthonából, egyik szobalányát pedig meggyilkolták. Ezután ellop-tak egy autót, és az őket feltartóztató rendőrt agyonlőtték – ezzel még inkább magukra haragítva a rendőrséget. A későbbiekben még számos gyilkosságot és autólopást, rablást és bankrablást hajtottak végre, eközben pedig a rendőrség fokozatosan számolta fel a bandát, melynek vége egy tűzharc lett, melyben Bonnot halálos sebeket szerzett. A banda élő tagjainak egy részét börtönbüntetésre, egy másik részét halálra ítélték.

Az erőszakmentes illegalizmus képviselője Marius Jacob (1879–1954) francia anarchista volt. Jacob fiatalabb korában csak kisebb lopásokat követett el, ugyanakkor tizenhét évesen hat hónapra börtönbe került, mert megbízásból robbanóanyagokat birtokolt. Miután szabadult, szakmai lehetőségeit a rendfenntartók szabotálták, ellehetetlenítették – voltaképpen elintézték, hogy vagy ne vegyék fel sehova, vagy ha fel is vették, felmondassák. 1899-ben razziát indított egy zálogház ellen, melyben magas rangú rendőrtisztnek adta ki magát, majd külföldre utazott, és egy ideig Európát járta. Miután visszatért Franciaországba, letartóztatták és börtönbe vetették, ahonnan később megszökött, és ott folytatta ellenálló tevékenységét, ahol abbahagyta. Az 1900-as évek elején egy illegalistákból álló csoportot szervezett, és rendszerint betöréseknek és lopásoknak szentelték az életüket. Jacob sikeres volt a csoport tevékenységeinek, akcióinak megszervezésében, ráadásul a különböző tagok nagyon hatékonyan és eredményesen tudtak együttműködni a bűnözés érdekében. Az illegalista csoport igyekezett úgy véghez vinni tetteit, hogy az teljes mértékben összhangban legyen az ideológiájuk értékeivel: közvetlenül azon uralkodó osztály tagjainak anyagi gazdagságát igyekeztek veszélyeztetni, akiket az

igazságtalan rendszer fenntartóinak tekintettek. Az áldozatok között voltak gazdagok, papok és katonai tisztviselők, akiket az illegalisták „társadalmi parazitának” tartottak; ugyanakkor soha nem vették célba az elszegényedett embereket és azokat, akiket társadalmilag hasznosnak tartottak – többek közt az orvosokat, tanárokat vagy építészeket megkímélték. Jacob több mint 100 betörésben vett részt, mielőtt társaival együtt letartóztatták, majd élethosszig tartó fizikai munkára ítélték a büntetés-végrehajtási telepeken. Végül csak 20 évet töltött börtönben, majd hátralevő életében eladóként dolgozott. 1954-ben morfium-túladagolásban halt meg. Állítólag azért lett öngyilkos, mert el akarta kerülni az időskort és az azzal járó hátrányokat.

AZ ILLEGALIZMUS FŐBB ESZMÉI

A **törvényellenesség** a legmeghatározóbb elvük, hiszen ideológiájuk megnevezése is erre utal: illegális (törvénybe ütköző) életet élnek, ezzel lázadva a status quo (fennálló állapot) és a rendszer ellen. Eszmerendszerük alapja a jog és a törvényben tükröződő erkölcsi normák elutasítása – ilyen módon az objektív erkölcsben sem hisznek. Azt állítják, hogy mind a tételes jogok – legyen az vallási vagy állami –, mind az erkölcsi normák állandósítják és újratermelik a szélsőséges kapitalista gondolkodást, amelyet elnyomónak és kizsákmányolónak találnak. Ellenállnak annak a rendnek, amit az állam a társadalmi intézményeken keresztül tart fenn, így a fennálló gazdasági rendszereket is éppúgy elvetik, mondván, mindegyik előnytelen és káros.

A **szerveződés és hierarchia** kiemelten fontos, ugyanakkor ellentmondásosnak tűnhet, hogy anarchista mozgalmukban mindkettőnek helye van. Ugyan radikális individualizmusuk és egoizmusuk szembeszáll a kollektívizmussal és magával a társadalom fogalmával is, de a szerveződésre elmondásuk szerint csak addig van szükség, amíg az ellenállás tart, hiszen fontos, hogy az akciók szervezettek legyenek, és ne mindenki a saját feje után menjen. Amint elérnék azt az ideális állapotot, amire vágnak, természetesen megválnának a hierarchikus szerveződéstől és a társadalomtól is.

A **visszatulajdonítás** eszméje szerint csak a gazdagokat szabad megkárosítani, mivel szerintük ők azok, akik az embereket szintén megkárosították, valamint parazitaként élőködnek az egyéneken. Úgy vélik, hogy a gazdagok kirablása, meglopása azért helyes, mert az ő vagyoniuk valójában a proletariátustól származik. Tehát a bűncselekményekkel visszatulajdonítják a vagyont a proletár réteg számára, bár ahelyett, hogy szétosztanák, inkább megtartják maguknak – mondván, ők is proletárok, így jó kezekben van nálunk a megszerzett zsákmány. Itt még fontos megemlíteni, hogy individualizmusukból és egoizmusukból adódóan úgy gondolják, hogy amit ők szereztek meg, az az övék. Maga a visszatulajdonítás lehet erőszakos és erőszakmentes is, attól függően, hogy az adott illegalista csoport hogyan viszonyul az erőszakossághoz.

A **tett propagandája** alapján sok illegalista nem foglalkozott sem filozófalgatással, sem újságírással vagy előadással, sokkal inkább a tettekkel való propagandát helyezték előtérbe: bűncselekményeket követtek el, abból is minél többet és minél

erőszakosabbat, hogy felhívják a figyelmet arra, hogy társadalmi forradalomra van szükség. Arra próbálták ösztönözni az embereket, hogy okozzanak a rendszerben minél nagyobb káoszt, mivel a jelen kor problémái már nem oldhatók meg hagyományos politikai eszközökkel, csakis valódi tettekkel, és ha kell, erőszakkal.

A **pacifizmus** főleg Marius Jacob illegalizmusára volt jellemző; míg más illegalisták szívesen folyamosdtak erőszakhoz, addig a Jacob-féle illegalisták ugyan fel voltak fegyverkezve, de a gyilkosságot csak szükségszerű önvédelem esetén engedték meg, helyette a menekülési taktikát helyezték előtérbe, hogy csökkentsék az erőszak lehetőségét.

FRANK ROBIN • DÖRNER CSENGE

LIBERTARIZMUS

A libertarizmus (pontosabban individualista minarchizmus) egy gazdaságilag szélsőjobboldali, kulturálisan baloldali ideológia, melynek képviselői a klasszikus liberalizmus szabadpiaci kapitalizmusát, individualizmusát és privatizációs törekvéseit vallják, továbbá a minimális állam megvalósítására törekednek. Noha a főbb elveik tulajdonképpen klasszikus liberálisak, ugyanakkor jelentős különbségek vannak köztük és a libertarizmus között, mert míg a liberálisok nem hisznek a hontalan társadalomban, addig a libertáriusok úgy vélik, hogy egy minarchista (éjjeliőr) állam átmenettel hosszú távon akár még el is érhető az állam nélküli állapot. Vallják, hogy a törvények akkor jók, ha kizárólag a szabadság megvédésére vannak, és nem pedig arra, hogy korlátozzák az egyént. A „libertarizmus” kifejezést a legtöbbször nagyon tágra értelmezik a szó eredetéből adódóan – hiszen eredetileg az amúgy is tág értelmű „anarchizmus” szinonimája –, ugyanakkor mi azt próbáljuk ösztönözni, hogy a politikában kizárólag az individualista-minarchista libertarizmusra legyen alkalmazva a kommunikáció megkönnyítése érdekében.

A LIBERTARIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

A libertarizmus gyökerei teljesen azonosak a klasszikus liberalizmussal, egészen a Whig-párti William Godwin (1756–1836) angol filozófus megjelenéséig, aki a modern anarchizmus első kiemelkedő képviselője volt. Anarchizmusa nem az állam elleni lázadásról szólt, hanem sokkal inkább annak kritizálásáról, hogy az állam korlátlanul és felhatalmazás nélkül beleszólik az emberek életébe. A *Vizsgálódás a politikai igazságosság körében* (1793) című írásában Godwin minden politikai intézményt megtagadt, mivel elviselhetetlennek tartotta azt, hogy emberek más embereket felülről irányítsanak; gyakran hangsúlyozta, hogy a születésen alapuló kiváltságokat és rangokat meg kell szüntetni, továbbá a monarchiát korruptnak ítélte, az arisztokráciát pedig igazságtalan rendszernek. Szerinte minden létező államforma megrontja a társadalmat azáltal, hogy állandósítja a függőséget, továbbá fenntartja az emberek tudatlanságát. Éppen emiatt Godwin a jog, a tulajdon és más intézmények megszüntetését sürgette; lényegében olyan anarchiát hirdetett, melyből hiányzik a tekintély, így a rendszer nem kényszerrel, hanem az egyének közötti konszenzusokkal

működne. Vallotta, hogy kizárólag szólásszabadságra és egyben őszinte beszédre van szükség az emberek között, mivel csak így lehet valóban megszüntetni az igazságtalanságokat.

Henry D. Thoreau (1817–1862) amerikai író és filozófus gyakorolt nagy hatást az individualista anarchistákra és azon belül a libertáriusokra, továbbá a későbbi ökológistákra is. Műveiben a természetközelséget, önállóságot, valamint a polgári engedelmiséget éltette; helyesnek tekintette az igazságtalan törvényekkel való szembeszállást, mondván, hogy a kormány nem alkothat olyan törvényeket, melyek ütköznek az egyéni lelkiismerettel. A *Walden* (1854) című könyvében az adófizetés megtagadását és az államtól független, természetközeli életet szorgalmazta. Ő kifejezetten erre a fajta passzív rezisztenciára buzdít, ugyanakkor intézményekről nem tesz említést, sem arról, hogy az állam megszüntetése után milyen alternatívát tudna elképzelni. Bár Thoreau nem tekinthető kifejezetten anarchistának, a libertáriusok és más, államot minimalizáló vagy felszámoló eszmék sokat merítettek filozófiájából.

A 20. századra a szocialista és harmadikutas ideológiák előretörték, a szabadpiaci kapitalizmus kritikája pedig elérte célját: a klasszikus liberalizmus és az individualista anarchizmus virágkora elmúlt, népszerűségük jócskán megcsappant az egész világon. A libertarizmus ma ismert kapitalista vonalát az osztályközgazdaságtani iskola teremtette meg, melynek egyik forradalmi nézete az, hogy a központi bankrendszer a folyamatos hitelexpanzióval először mesterséges konjunktúrákat, majd gazdasági válságokat teremt. A libertárius fogalmat azonban nem ez az iskola, hanem az amerikai klasszikus liberálisok kezdték népszerűsíteni, miután egyes tagjaik elhatárolódtak a szociálliberális Franklin D. Roosevelttől (1882–1945) demokrata elnök 1933-tól kezdődő, állami intervenciót támogató New Deal-politikájától, amit a nagy gazdasági világválság (1929–1933) közben vezetett be. A klasszikus liberálisok vissza akartak térni a klasszikus liberálisok gazdaságpolitikájához, mely szerint az államnak nem szabad beavatkozni a piaci folyamatokba. Roosevelttől a New Deal politikáját szó szerint „liberálisnak” nevezte, ugyanakkor ezzel a politikai iránnyal voltaképpen megszakadt a szabadpiaci kapitalizmustól és a klasszikus liberális elvektől, helyette pedig a szociálliberális irányzatára épült. Ebben az időben a legtöbb szociálliberális szimplán „liberálisnak” hivatkozott magára, mindazonáltal a klasszikus liberálisoktól a liberalizmustól elhatárolódva felvették a „libertárius” nevet; annak ellenére, hogy abban az időben ez a fogalom még az anarchizmus szinonimája volt – az Egyesült Államokban ettől kezdve a modernizált klasszikus liberalizmust jelölte, nem pedig az anarchizmusokat.

A libertárius mozgalom a második világháború (1939–1945) alatt jött létre, méghozzá három olyan nő által, akik a „libertarizmus anyjaként” váltak ismertté – annak ellenére, hogy egyikük sem használta a libertarizmus kifejezést. Isabel Paterson (1886–1961) kanadai-amerikai író és a karrierje alatt hamar befolyásos irodalomkritikussá vált, ráadásul még regényeket is írt. Paterson *A gép istene* (1943) című művével voltaképpen lefektette a modern individualista filozófia alapjait, és arra a kérdésre próbált meg válaszolni, hogy

miért van az, hogy miközben sok állam fejlődik és gazdagodik, addig más országok gazdasága stagnál vagy romlik. Állítása szerint egy ország virágzása akkor lehetséges, ha annak vezetői olyan politikai irányvonalat képviselnek, amely nyitott intézményeket és kereskedelmet, valamint társadalmi mobilitást teremt, melyek szabad kezet adnak az egyén kreativitásának. Rose Wilder Lane (1886–1968) amerikai író és újságíró eleinte szocialista volt, de később az európai utazásai során, miután megtapasztalta a Szovjetunió totalitárius és bürokratikus rendszerét a két világháború között, elhatárolódott ettől az iránylattól. Elmondása szerint arra jött rá, hogy az állami beavatkozás és a tervezettség finoman szólva sem barátja a szabadságnak és a jólétnek. Miután Lane individualistává és piaci fundamentalistává vált, felvázolta, hogy a kapitalizmus visszafogott anarchiája miatt a legjobb irány az ember szabadságának eléréséhez. Lane *A szabadság felfedezése* (1943) című könyvében kiemelte, hogy a többségnek nincs igaza, ellenben a kisebbségben lévő haladó emberekkel, akik megakadályoznák az állami beavatkozást a piaci folyamatokba. Írásában könyörtelenül kritizálja a New Deal politikát, amit „kúszó szocializmusként” jellemzett. Ayn Rand (1905–1982) orosz-amerikai író és a 1940-es években vált politikailag aktívvá, és ebben az időben írta meg *Az ősforrás* (1943) című romantikus és filozofikus regényét is, melynek elsődleges témája az individualizmus összehasonlítása a kollektívizmussal – nem politikai, hanem lelki értelemben. A regénnyel kifejlesztette az úgynevezett objektivistá filozófiát, illetve annak vázlatát alkotta meg, bár mélyebben nem merült bele a politikafilozófiai gondolatok közvetítésébe. Az 1950-es években indult el Rand regénye alapján az *objektivistá mozgalom*, melynek olyan egyének voltak a tagjai, akik a Rand-féle objektivistá filozófiát igyekeztek tanulmányozni és fellendíteni. Az 1960-es években megírta *Az önzés erénye* (1964) című könyvét, melyben kifejtette, hogy az önzést ugyan nem tartja erényes viselkedésnek, ám ennek ellenére kitart amellett, hogy az valójában a saját érdekeinkkel való törődést jelenti, tehát elsősorban nem másokat kellene kiszolgáltatnunk, hanem saját magunkat. Rand-et mai napig a libertarizmus egyik előfutárának tartják, bár ő maga elutasította ezt a címkét, helyette „radikális individualistának” és „radikális kapitalistának” jellemezte magát, továbbá megjegyezte, hogy a libertáriusok csak utánozni és kisajátítani akarják politikai gondolkodásmódját.

A neoklasszikus közgazdászok, mint például Mises és Hayek voltak a legnagyobb hatással a modern libertarizmusra, hiszen filozófiájuk megeremeltette annak alapjait. Ludwig von Mises (1881–1973) osztrák közgazdász a *Szocializmus: gazdasági és szociológiai elemzés* (1922) című művében azzal érvelt, hogy a gazdasági számítások lehetetlenné válnak, ha a piacok megszűnnek. Kritikát fogalmazott meg a tervgazdasággal és a szocializmussal szemben, valamint összehasonlította velük a szabadpiaci kapitalista rendszert. Állította, hogy a szocialisták mindig túl drága termelési módokat választanak, ráadásul elpazarolják az erőforrásokat, ezzel szemben a kapitalizmus versenykényszerrel a termelők számára azért, hogy minél költségkímélőbb termelési módokhoz folyamodjanak – így jelentősen csökkentve a pazarlást. Sok szocialista közgazdász

szerint életszerűbb volna piaci szocialista rendszerben gondolkodni, de Mises szerint ez lehetetlen, mivel a szocializmus előbb vagy utóbb mindig megfojtja a piacot. Mises szerint mind a demokrácia, mind a központi bankrendszer rossz hatással van a gazdaságra, továbbá meggyőződése volt, hogy az állam egyetlen feladata a rendfenntartás és az igazságszolgáltatás. Szerinte az embernek joga van az élethez, a szabadsághoz és a tulajdonhoz, ezenfelül mindenki szabad lehet egészen addig, amíg egy másik egyén tulajdonában kárt nem okoz; így tekintenek az ember saját testére is, és e szerint azt mondják, hogy például az államnak nem áll jogában előírni a kötelező oltásokat, továbbá az abortuszt vagy a drogokat sem tilthatja meg. Mises tanítványa, Friedrich August von Hayek (1889–1992) osztrák Nobel-díjas közgazdász szintén a szocialista tervgazdaságot kritizálta, ráadásul rámutatott arra *Az út a jobbsághoz* (1944) című írásában, hogy egy szociáldemokrata rendszer milyen könnyedén alakulhat totalitáriussá. Ezután 1947-ben megalapította a svájci *Mont Pelerin Társaságot*, ami a piaci fundamentalisták szervezeteként működött, és nagyon hamar világszinten ismertté vált. Hayek és Mises megalkották a modernizált klasszikus liberalizmus alapjait, és kimondták, hogy az emberiség számára legideálisabb gazdasági rendszer a szabadpiaci kapitalizmus, amit, ha az állam nem zavar meg működésében, akkor drámai fejlődést idéz elő. Nem támogatták a jóléti rendszert, sem az újraelosztást, sem pedig az állami beavatkozást, mivel ezek szerintük mind-mind akadályozzák a piac hatékony működését.

A vietnami háború (1955–1975), a megszkottnál is megosztóbbá tette az amerikai politikát: míg a konzervatívok az intervencionista politikában hittek, addig a libertáriusok különböző pacifista és ellenállási mozgalmakhoz csatlakoztak. Ebben az időben a libertáriusok és a konzervatívok között nagyon ellenséges volt a hangulat: a libertáriusokat és konzervatívokat egyaránt tömörítő *Ifjú Amerikaiak a Szabadságért* nevű szervezet felett is át akarták venni az irányítást a libertáriusok, sikertelenül. Miután a két ideológia között tovább gerjedtek a feszültségek, a libertárius David Nolan (1943–2010) politikus úgy döntött 1971-ben, hogy megalapítja a *Libertárius Pártot*, melybe számos szervezet beolvadt, egyesítve az amerikai libertáriusok nagy részét, és bár sosem sikerült választást nyerniük, mégis jelölteket nyújtottak a szabadpiaci kapitalizmust pártoló, libertárius amerikai polgárok számára.

Az 1970-es évek elején, a vietnami háború alatt jött létre a neolibertarizmus irányzata, olyan libertáriusok által, akik maguk mögött hagyták a pacifizmust, és a neokonzervatívokkal szoros viszonyt ápolva, intervencionista, terrorizmus- és kommunizmusellenes politikát folytattak. A neokonzervatívok azon az állásponton vannak, hogy amint legyőztek egy nem demokratikus államot, ott hagyni kell, hogy minden működjön a maga módján; ezzel szemben a neolibertáriusok szorgalmazzák, hogy a legyőzött országokban olyan kormány és olyan rendszer jöjjön létre, ami a szabadpiaci kapitalista elveket képviseli.

Robert Nozick (1938–2002) amerikai professzor az *Anarchia, állam, utópia* (1974) című könyvével tudományos tekintetben jelentős lökést adott a libertarizmusnak. Szerinte elegendő lenne egy minimális állami jelenlét is, amely a lopások és csalások, valamint az erőszak visszaszorítására korlátozódik, mondván,

hogy a nem korlátozott állami beavatkozás egyrészt sérti az emberek jogait, másrészt még teljesen indokolatlan is. Nozick szerint minden embernek joga van a tulajdonához, és ha elveszik tőle, akkor voltaképpen kirabolják. Ennek alapján, ha az állam kényszerítve „adó” formájában elveszi az emberek pénzét (tulajdonát), akkor az arra utal, hogy az egyén nem szabad, sokkal inkább rabszolga. Mindemellett felhívta a figyelmet az olyan igazságtalanságokra, hogy valaki azért sikeres vagy keres sok pénzt, mert szép vagy erős, hiszen ezek veleszületett tulajdonságok. Ugyanakkor hozzáfűzte, hogy az élet bizony igazságtalan, és ezt el kell fogadnunk: aki kedvezőbb adottságokat örököl, az meg is érdemli, hogy magasabb színvonalon éljen, aki pedig nem, az szerencsétlenül járt.

A 21. században szinte minden nyugati országban vannak libertárius szervezetek, bár kétségtlenül az Egyesült Államokban van a legnagyobb hagyománya, de az Egyesült Királyságban is voltak hasonló próbálkozások, bár a legtöbb politikus inkább a neoliberalizmusból merített, ami több tekintetben is hasonló a libertarizmushoz. A 2010-es években a libertáriusok mind Európában, mind az Egyesült Államokban hangot adnak az abortuszpártiságnak és a kábítószeres legalizációjának, továbbá számos európai országban a fegyvertartásra vonatkozó korlátozások eltörlését szorgalmazzák. A 2020-ban kezdődő Covid-19 járvány alatt a libertáriusok voltak azok, akik a kötelező védőoltás és maszkhasználat ellen kampányoltak, nem beszélve arról, hogy a különböző korlátozásokat nagyon károsnak tekintették gazdasági szempontból is – nagyon sok nem libertárius párt is egyetértett ezekkel a gondolatokkal, így például Európában számos nacionalista párt és mozgalom is szintén hasonló szabadságpárti gondolatokkal állt elő.

A LIBERTARIZMUS FŐBB ESZMEI

Az **éjjeliőr állam** elve alapján a libertáriusok a minimális államban hisznek, nem pedig az államnélküliségben – legalábbis rövid távon az utóbbit nem támogatják. Elképzelésük szerint az államot nem elég kis mértékben visszaszorítani, hanem minimalizálni kell. Ez a minimális állapot azt jelenti, hogy a piac teljesen szabad, mivel az állam nem avatkozik bele; egyedül a rendfenntartásért és az igazságszolgáltatásért felel, tehát az egyének szabadságát kell védelmeznie. A legtöbb libertárius rokonszenvezik az anarchia gondolatával, ugyanakkor hozzáteszik, hogy amíg nem találunk megoldást arra, hogyan lehet megakadályozni azt, hogy a magánkézbe kerülő rendfenntartó és igazságszolgáltatási intézmények ne váljanak korrupttá, addig nem támogatják az állam megszüntetését. Állításuk szerint ez azért lenne problémás, mert könnyen elképzelhető, hogy a privát rendfenntartó cégek azoknak fognak kedvezni, akik többet fizetnek nekik, ez pedig veszélyezteti a szabadságot. A libertáriusok szkeptikusak a politikai hatalommal és az állami legitimációval szemben, mivel meggyőződésük, hogy az emberek egymástól független és egymással egyenrangú lények, tehát nincsenek egymásnak sem alárendelve. Vallják, hogy az államoknak tiszteletben kell tartaniuk az egyének erkölcsi jogait, beleértve a személyükhöz és törvényes tulajdonukhoz fűződő jogokat is. Emiatt a libertáriusok különösképpen igénylik az önkéntes beleegyezést

vagy a törvényes állami hatalom elfogadását. Ami még fontos, hogy számos libertárius elutasítja a liberális demokráciát, helyette pedig egy korlátozott demokráciát vezetne be, hasonlóan a klasszikus liberálisokhoz.

Az **egyenlő szabadság** törvénye szerint a libertáriusok úgy gondolják, hogy az egyéneknek joguk van azt tenni, amit akarnak, mindaddig, amíg tiszteletben tartják mások jogait. Ez a törvény abban az elvben fejeződik ki, hogy minden egyének meg kell kapnia a saját természetéből fakadó jót és rosszat egyaránt; mindenki elnyeri a saját természetének és az ebből következő magatartásának köszönhető előnyöket és hátrányokat is. Mivel az emberek erejükben különböznek, viselkedésük eredményében is különbségeknek kell lenniük.

Az **önzés erénye** vagy más néven az „etikai egoizmus” a libertarizmus alapja, mely szerint az emberi élet alapvető célja a kiválóságra való törekvés és a racionális önérték gyakorlása. Szerintük az önzőség egy állatias ösztön, ami a túlélést biztosítja, gazdasági értelemben pedig a sikert, s ezzel szemben az önzetlenség az emberi gyengeséget és a kiválóság elherdálását jelképezi. Elméletében elvetnek mindent, ami az egyénen kívülről érkező befolyás, illetve behatás.

A **progresszió** pártján állnak, elutasítva a tekintélyelvűségen alapuló tradíciókat; ennek alapján csak amellet érvelnek, hogy az egyén dönthesse a saját sorsáról. Az abortusz megtiltását konkrétan a kormány agressziójának tekintik, hiszen megtiltotta a nőknek, hogy a saját testük felett rendelkezzenek; minden olyan törvényt elutasítanak, amely korlátozni vagy tiltani akarja az LMBTQ+ emberek házasságát, örökbefogadási lehetőségeiket stb.; ellenzik a pornográfia korlátozását és a prostitúció felszámolását, mondván, hogy az egyénnek joga van a testéből élni; a kábítószer-liberalizáció mellett állnak, ami azt jelenti, hogy megengednék, hogy az egyének fogyasszák és terjesszék a kábítószereket.

A **privatizáció** kiemelten fontos a libertáriusoknak, hiszen azt vallják, hogy a legtöbb vállalat akkor működik hatékonyan, ha magánkézben van. Úgy gondolják, hogy a privatizáció idővel alacsonyabb árakhoz, jobb minőséghez, több választási lehetőséghez, kevesebb korrupcióhoz, kevesebb bürokráciához vezethet. Szerintük az állami irányítású vállalatok túlbürokratizáltak, emiatt a teljesítményük alacsony, míg a magánkézben lévők valóban részt vesznek a versenyben, piaci alapon léteznek, ami arra ösztönzi őket, hogy hatékonyabban termeljenek, valamint jobb minőségű szolgáltatást vagy árut küldjenek a piacra.

Az **adómentesség** pártján állnak, lévén az adót kvázi lopásnak tekintik. Szerintük, ha például egy polgár a jövedelmének 40%-át leadózza, akkor csak 60%-ban tekinthető szabad embernek. Persze a libertáriusok többsége elismeri, hogy szükség van minimális adóra, például az igazságszolgáltatás vagy a katonaság fenntartásának céljából, de ezeket az általános forgalmi adó (áfa) megtartásával vagy az egykulcsos személyi jövedelemadóval szeretnék fedezni. A piac szabadságának biztosításához tartozik az is, hogy minél kevesebb szabályozásra van szükség. Jó példa erre a gyógyszeripar, ami jelenleg erősen szabályozott, hiszen csak olyan gyógyszerek kerülhetnek piacra, amiket egy állami intézmény alaposan megvizsgált – a libertáriusok szerint erre semmi szükség.

A **bevándorlaspártiság** jellemzi a libertáriusokat, mivel azt vallják, hogy a bevándorlás a szabadkereskedelem része. Szerintük igenis nagyon hasznosak tudnak lenni azok az emberek, akik politikai vagy gazdasági okokból elvándorolnak/elmenekülnek más államokból; példaként említik a második világháború alatt és után az Egyesült Államokba vándorló német tudósokat, akik sokat hoztattak az ország fejlődéséhez. Mindazonáltal az erőszakos emberek befogadását a konzervatívokhoz hasonlóan ők is ellenzik.

A **környezetvédelem** fontosságára is felhívják a figyelmet, ezért igyekeznek arra ösztönözni, hogy a természeti erőforrások egyszerű módon kerüljenek felhasználásra, pazarlás nélkül. Álláspontjuk szerint az állami tulajdonban lévő vállalatok kiemelten környezetrombolók, míg a magánkézben lévők igyekeznek csökkenteni ökológiai lábnyomukat; a környezet akkor védhető a legjobban, ha a természeti erőforrásokhoz kapcsolódó egyéni jogok egyértelműen meghatározottak és érvényesülnek. Ha a piac szabad, és nincs állami beavatkozás, az ösztönzően hat a környezet és az ökoszisztéma védelmére, továbbá arra buzdít, hogy a vállalatok minél környezetvédelemben technológiával termeljenek.

FRANK ROBIN

ANARCHOKAPITALIZMUS

Az **anarchokapitalizmus** (vagy anarchokapitalista libertarizmus) egy gazdaságilag szélsőjobboldali, kulturálisan baloldali ideológia, melynek képviselői továbbgondolva a minarchista liberalizmust, teljesen megszüntetnék az államot. Mikor az állam megszűnik, az azt jelenti, hogy mindent sikerült privatizálni, a piac pedig teljesen szabad. Anarchizmusa egészen sajátos, nem hasonlítható semelyik hagyományosan anarchista irányzathoz sem, mivel azok mind elutasítják a kapitalizmust, vagy korlátoznák azt; a minarchista libertarizmust pedig nem tartják anarchista irányzatnak, mondván, az megelőgszik az állam minimalizálásával is.

AZ ANARCHOKAPITALIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

A 19. században Lysander Spooner (1808–1887) amerikai anarchista biztos volt abban, hogy a kormányzat és a beleegyezés összeegyeztethetetlen, továbbá megtagadta bármely vezetésnek azt a jogát, hogy beavatkozzon az egyének személyes cselekedeteibe – ez alól kivétel; ha az emberek valódi kárt okoznak másoknak. Spooner szerint fontos elválasztani egymástól a bűnt és a bűncselekményt: míg az előbbivel az egyén, csak magának árt (pl. kábítószer-használat, öncsonkítás stb.), addig az utóbbival már egy másik egyének okoz sérelmet. A bűn nem feltétlenül rosszindulatú, a bűncselekmény elkövetése viszont igen; és mivel egy „bűntett” szándék nélkül nem bűncselekmény, továbbá akarás nélkül soha senki nem követ el valódi vétket, így az állami beavatkozás is indokolatlan. Tehát zsarnokságnak nevezte azt a tényt, hogy az állam nem tesz különbséget bűn és bűncselekmény között, hiszen amíg ez így marad, addig az egyén szabadsága sem valósulhat meg igazán. Spooner szerint nehéz meghatározni, hogy hol ér véget az erény, és hol kezdődik a bűn; ezt minden ember maga

dönti el, így senkinek nem szabad hagynia, hogy mások döntsék el helyettük, mi okozza a hosszú távú boldogságukat és boldogtalanságukat. Úgy vélte, az állam mindig okoskodik, és meg akarja szabni, hogy az embereknek mi a jó, miközben az egyén nem ostoba, és pontosan tudja, mi a jó neki – éppen ezért nem helyes merev jogrendszerben élni.

Bár Benjamin R. Tucker (1854–1939) amerikai gondolkodó sem volt konkrétan anarchokapitalista, mégis annak előfutáraként tekintenek rá, csakúgy, mint Spooner-re. Tucker többek közt azt vizsgálta, hogyan élhetnek és dolgozhatnak együtt az autonóm egyének, anélkül, hogy konfliktusok vagy rendetlen-ségek adódnának. Godwinhoz hasonlóan arra a meggyőződésre jutott, hogy ez csak úgy lehetséges, ha az emberek a konfliktusok keresése helyett inkább megfontolt vitával rendezik nézeteltéréseiket. Úgy vélte, hogy az egyén élete szorosan összefügg a társadalom életével, tehát minden egyén tiszta önérdéke, hogy egyenlő szabadságot biztosítson másoknak. Üzenete rém egyszerű: mindenki törődjön a maga dolgával. Tucker szerint az állam mindig beavatkozik az egyén életébe, ezért az volna a legjobb, ha egyszerűen nem létezne állam – bár elismerte a rugalmas törvények hasznosságát, melyek a személyes szabadság védelmét szolgálják. Tucker helytelenítette a kormány tulajdonjogát is, mivel számára az állami irányítás a monopólium legteljesebb és legellenzenesebb formája volt; kijelentette, hogy a kormány csupán egy lopásból élő zsarnok, ezért semmi joga nincs ahhoz, hogy a piaci ügyekbe belenyúljon. Szerinte az állam nem rendelkezik jó üzleti képességgel: pazarló, ügyetlen, hanyag és rendkívül csőlötázó, ráadásul mindent kényszerrel próbál elérni, ami idővel kisebb-nagyobb mértékű gazdasági válságot okoz. Mivel az erőszak és a kényszer ellen szólalt fel, ezért az állam erőszakos és azonnali felszámolását is ellenezte; kizárólag az átmeneteket és a fokozatos felszámolást pártolta, mivel elmondása szerint, ha egyik napról a másikra megszüntetnék az államot, káosz lenne a vége: erőszak, gyilkosságok, fosztogatások, zsarnokság és terror. Tucker abban hitt, hogy egyrészt az embereket oktatni kell, és fel kell ismertetni velük, hogy az a rendszer, amelyben élnek, nem jó, továbbá változtatni kell rajta, másrészt pedig passzív ellenállást kell folytatni: például senki se fizesse a számlákat vagy adókat. Állítása szerint, ha minden ember úgy döntene, mostantól nem fizetne adót, azzal konkrétan megszűnne az állam – ehhez viszont széles körű társadalmi összefogásra lenne szükség.

A 20. század második felében többek közt Rothbard, D. Friedman, valamint Linda és Morris Tannehill voltak, akik a szabadpiaci eszméket a végeletekig kiterjesztették, megalkotva az anarchokapitalizmus ideológiáját. Bár az említett teoretikusok között korántsem volt felhőtlen a viszony, számos ponton eltérő véleményen voltak, de abban mindannyian egyetértettek, hogy a végső cél a hontalan társadalom és a szabadpiaci kapitalizmus.

Murray N. Rothbard (1926–1995) amerikai gondolkodó volt, aki sokat merített más individualista anarchistáktól, a klasszikus liberálisoktól és a radikális kapitalistáktól, nem mellesleg a *Libertárius Párt* tagja volt. Friedrich August von Hayekhez (1899–1992) hasonlóan Rothbard is Ludwig von Mises (1881–1973) tanítványa volt, de ő 1949-től úgy döntött, nem fogadja el a minimális állam

konceptiót, és sokkal radikálisabb álláspontot fog képviselni, mint kortársai. Ideológiájának előfutárainak tekintette Spoonert és Tuckert, akik szerint politikafilozófusként felülmúlhatatlanok, és nagy szükség lenne arra, hogy ezen történelmi személyek gondolatait újjáélesszék és alkalmazzák. Rothbard, mint az osztrák közgazdaságtani iskola tagja, arra törekedett, hogy összeegyeztesse az anarchizmust és a szabadpiaci kapitalizmust, ugyanakkor számos neoliberalis és libertárius közgazdással komoly vitában állt – sokuk Rothbard-ot nem is tartotta az osztrák iskola követőjének. A legtöbb anarchista irányzat mai napig nem tartja az anarchizmus részének az anarchokapitalizmust, mivel az anarchizmus történelmileg antikapitalista mozgalom volt. Rothbard olyan klasszikusokat kritizált, mint Adam Smith (1723–1790) skót közgazdász, akinek munkáját plágiumnak nevezte; és azzal vádolta, hogy a marxizmus felemelkedését okozta; továbbá élesen bírálta John M. Keynes (1883–1946) angol közgazdász keynesizmusát is – ahogyan minden szabadpiaci kapitalista –, ráadásul politikai opportunista nékelte. Rothbard szerint Keynes tehet minden jövőbeni gazdasági válságról, mert teóriáival félrevezette a világ legtöbb kormányát.

David D. Friedman (1945–) amerikai gondolkodó *A szabadság gépezete* (1973) című könyvében amellelt érvelt, hogy a jog érvényesítéséhez nincs szükség államra, példaként pedig a 10. században létrejött Izlandi Nemzetközösséget említi, mint hontalan társadalmat. Friedman azért szüntetné meg az államot, mert úgy látja, hogy minden, ami állami tulajdonban van, egyszerűen nem hatékony, ennek ellenére még sokkal drágább is. Példaként az állami tulajdonú postaszolgálatokat említi, amelyek sokkal lassabbak, bürokratikusabbak és drágábbak, mint a privát futárcégek.

Linda és Morris Tannehill az 1970-es években jelentős előrelépést értek el a hontalan társadalom elméletében, méghozzá *A szabadság piaca* (1970) című művükkel, melyben megvizsgálták az állam problémájának gyökerét, továbbá újragondolták a társadalom szervezését. A könyvre nagy hatással volt többek közt Ayn Rand (1905–1982) orosz-amerikai író és objektivistafilozófija, valamint Rothbard gondolatai is.

1989-ben létrejött a paleolibertarizmus irányzata, miután Rothbard kilépett a *Libertárius Pártból*, majd a konzervativizmus felé közeledett, maga mögött hagyva a kulturális baloldalt, hasonlóan a korai neokonzervatívokhoz. Rothbard és Lew Rockwell (1944–) teljesen elhatárolódtak a libertarizmustól, amely szerintük túl progresszív, és gyűlöli a nyugati kultúrát és értékeket. Sürgették a konzervatívokkal való összefogást, továbbá helyeselték a jobboldali populista politikát. Később megkapták az antiszemita és rasszista jelzőket is, majd 1995-ben minden próbálkozás kudarcot vallott, amely a konzervatív és a libertárius eszmék összeegyeztetésére jött létre.

A 21. században jelent meg J. Michael Oliver amerikai objektivistagondolkodó *Az új libertarizmus: anarchokapitalizmus* (2013) című könyve, melyben azt állítja, hogy az anarchokapitalizmus tulajdonképpen az Ayn Rand által kidolgozott filozófiai rendszerre, az objektivizmusra épül. A könyv első felében az objektivistafilozófia fejlődését mutatja be, majd a második felében arról ír, hogy milyen lenne az élet az állam kezében lévő rendőrség és bíróság nélkül.

AZ ANARCHOKAPITALIZMUS FŐBB ESZMÉI

A **történelmi revizionizmus** szerint az állambarát értelmiségiek meghamisították a történelmi feljegyzéseket és dokumentumokat, méghozzá az állam javára. Az anarchokapitalisták úgy vélik, hogy a történelemhamisítás, hazugság és megtévesztés azért folyik, hogy az emberek hamis történelmet tanuljanak, ezáltal mindig rágaszkodva az állam fennmaradásához. Szerintük felül kell vizsgálni a történelmet, hogy végre kiderüljön, az államot minimalizáló vagy az állam nélkül élő társadalmak sokkal sikeresebbek voltak, mint az államban és tekintélyelvűségben élő társadalmak.

A **hontalan társadalom** kivitelezése a jelenlegi evolúciós szintünkön teljesen lehetetlennek tűnik anélkül, hogy azt feltételeznénk, az emberek a saját jólétük érdekében dolgoznak, és nem fognak erőszakkal vagy csalással ártani másoknak. Az anarchokapitalisták nem tagadják, hogy ez egy utópisztikus elképzelés, és azt sem, hogy elérése csak akkor lehetséges, amikor már semmiben sincs anyagi hiány, valamint az emberek teljesen önmegvalósítóvá váltak. A libertáriusokkal az a problémájuk, hogy nem tudnak vagy nem is akarnak terveket kidolgozni az államnélküliségre, hiszen a tervezés és az iránymutatás eleve ellentétes a tiszta libertarizmus elveivel. Mivel alapvetően úgy gondolják, hogy az emberekre nem szabad rákényszeríteni ezt a koncepciót, ezért az az egyetlen megoldás, hogy kívádjuk, az emberek maguktól eljussanak arra a szintre, hogy igényeljék az államnélküli kapitalista társadalmat. Elsősorban ehhez arra van szükség, hogy minden ember meglássa az államban rejlő hibákat, továbbá tegyenek is az ellen. Az anarchokapitalista vízió szerint egy napon olyan gazdasági válság fog bekövetkezni, amire a kormányok már nem tudnak érdemben és megfelelően reagálni – ezután fog jönni a nagy változás.

A **privát védelmi ügynökségek** voltaképpen nem mások, mint magánkézben lévő rendőrségek és bíróságok, melyek önkéntes alapon szerveződnek. Ezek szükségességét mindegyik anarchokapitalizmus elfogadja, ugyanakkor a jog kérdésében eltérőek a vélemények. Tannehillék minden központilag megírt törvényt elutasítottak; Rothbard kiállt egy centralizált jogi kódex létrehozása mellett, melyhez a magánkézben lévő igazságszolgáltatásnak kötelezően igazodniuk kell; D. Friedman szerint a jogrendszereket a piacnak kell előállítania, ahogyan az árucikkeket és a szolgáltatásokat is.

A **privát tulajdon** az anarchokapitalisták számára szent, a köztulajdon pedig elutasítandó. Kizárólag az állami köztulajdont ellenzik, ugyanakkor azt teljesen elfogadhatónak tartják, ha sok egyén birtokol egy adott földet vagy céget. Az állami tulajdonnal az a problémájuk, hogy magánszemélyek nem vásárolhatják fel, ami számukra a szabadság korlátozását jelenti. Azt szorgalmazza, hogy szó szerint minden legyen magánkézben: utcák, folyók, kikötők, hajóutak, nyilvános terek, tömegközlekedés stb. Vallják, hogy minden egyén tulajdonosa a saját fizikai testének, valamint minden olyan helynek és természet adta javának, amelyet elfoglal és teste segítségével használ, feltéve, hogy senki más nem foglalta el vagy használta már ugyanazokat a helyeket és javakat – ugyanis a már más tulajdonában lévő dolgok elvétele egyenlő a szabadság korlátozásával.

A **szülők és gyermekek joga** nagymértékben szabadabbá lenne téve egy anarchokapitalista rendszerben. Rothbard *A szabadság etikája* (1982) című művében nemcsak a nők abortuszhoz való jogát, de a gyermekeik piacon való eladásának jogát is elismeri. Azzal érvelt, hogy a szülőknek joguk van egy gyermeket örökbefogadásra bocsátani, vagy a gyermek jogait önkéntes szerződésben eladni, ha úgy látják jónak. Ez elsőre szörnyűnek tűnhet, de úgy vélik, hogy ez mind a gyermekek, mind a vásárló, mind az eladó (szülők) számára végül hasznos tranzakció. Abból indulnak ki, hogy a szülők nem szabad arra kényszeríteni, hogy súlyos pénzekért étkéztessék, öltöztessék vagy oktassák gyermekeiket, tehát amennyiben nem tudják vagy nem akarják őket eltatani, eladhatják olyan jómódú szülőknek, akiknek valamilyen okból amúgy sem lehet gyerekük. Mindazonáltal az eladás nem kötelező, és mivel a szülőnek joga lenne nem enni adni a gyermekeiknek, így az sem lenne bűncselekmény, ha belehalnak az alultápláltságba vagy a szomjúságba – de ilyen rossz helyzetben a gyerekeknek is joga lenne ahhoz, hogy elhagyják szüleiket. Az anarchokapitalisták felhívják a figyelmet arra, hogy Rothbard ezekkel a gondolatokkal azt akarja elmondani, hogy amit felvázolt, csupán azért tűnik ördögi és gonosz dolognak, mert az állam azt nevelte az emberekbe, hogy a gyermekekkel való kereskedelmet erkölcstelennek tartsák – ugyanakkor, ha nem létezne állam, ami megmondja, mi a jó és mi a rossz, akkor már nem tűnne olyan borzasztónak. Azzal érvelnek, hogy ezek mind csak kulturális szokások, ahogyan egyes kultúrákban teljesen normálisnak számít születés után meggyilkolni a fogyatékos csecsemőket is.

A **pozitív diszkrimináció felszámolása** az anarchokapitalizmus egyik fontos kitétele, mivel azt állítja, hogy a különböző társadalmi kisebbségek „polgári jogi” aktivizmusa egyfelől atomizálja a társadalmat, másfelől ezek a mozgalmak minden ember tulajdonjogát lábbal akarják tiporni. Emiatt nemcsak elvetendő, de ellenségesen kell hozzá viszonyulni, sőt a polgári jogi struktúrát teljesen fel kell számolni. Az anarchokapitalisták tehát ellenségesen viszonyulnak az LMBTQ+ mozgalomhoz, a feketék egyenlősítő mozgalomához, a *gender studies*-hoz és a feminizmushoz, mivel szerintük ezek pozitív diszkriminációra és kvótákra törekednek, melyek igazságtalanok, ráadásul csak állami beavatkozással érhetők el. A kisebbségek integrációját is elutasítják, mivel úgy gondolják, ez egy kényszerített megoldás, ami ráadásul sikertelen – különösképp megvetik a segélyezés politikáját.

A **paleo stratégia** voltaképpen olyan politikai aktivizmus volt, melynek célja a klasszikus konzervatív eszmék és a libertarizmus egyesítése, hosszú távon pedig az ilyen jellegű pártok egységbe terelése. A stratégia ezután született meg, hogy Rothbard 1989-ben kilépett a *Libertárius Pártból*, majd a kultúrliberalizmus ellen fordult, és a konzervatív ideológiák felé húzódott – persze csak kulturálisan, nem pedig gazdasági értelemben. Rothbard és Rockwell támogatták a jobboldali értékek és elvek egy részét (vallás, természetes rend stb.), valamint a jobboldali populista politikát, és ellenségnek tekintették az újbaldali identitáspolitikát és biopolitikát.

FRANK ROBIN · MUZSLAI KRISZTINA

PACIFISTA ANARCHIZMUS

A pacifista anarchizmus (vagy anarchopacifizmus) egy gazdaságilag és kulturálisan is vegyes ideológiai család, melynek képviselői egyaránt lehetnek individualisták vagy kollektivisták, valamint vallásosak vagy ateisták. A történelem protoanarchistái mind vallásos (keresztény) mozgalmakból kerültek ki, de a modern anarchisták jórészt antiklerikális és ateista elveket képviselnek, így nem csoda, hogy a mai pacifista anarchizmusok is jórészt az utóbbiak közé tartoznak. És mivel így van, ők is küzdenek azzal a problémával, hogy a köztudatban az anarchizmus összeolvadt az erőszakos ellenállás és illegalizmus jelenségével – ugyanakkor fontos tudni, hogy minden anarchistá irányzat másféle ellenállási módszert vall. A pacifista anarchizmus esetében kétféle pacifizmust szükséges megkülönböztetni. A *pacifizmus* (mérsékelt pacifizmus) elutasítja az offenzív jellegű erőszakot, és kizárólag az önvédelmet támogatja; a *pacifizizmus* (abszolút pacifizmus) mindennemű erőszakot elutasít, így még az önvédelmet is – jellemzően az utóbbiak a vallásos anarchisták.

AZ ANARCHOPACIFIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

Az ókori Kína a hadakozó fejedelemségek korában (i.e. 453/403–221) több államra szakadt, melyek között állandó háború dúlt, ennek ellenére a szellemi élet virágzott. Ebben az időben élt Mo-ce (i.e. 470–391) kínai filozófus, aki bölcsességével megteremtette a *motizmus* filozófiai iskoláját, ami a kínai kultúrában teljesen idegen volt – mai napig sokan nyugatias iskolának tekintik. Mo-ce a tanításaiban egyetemes szeretetet hirdet, ami azt jelenti, hogy minden létezővel törődni kell, nem csak a hozzánk közel állókkal. Ez a szeretet nem érzelmi vagy erkölcsi kötelezettségből fakad, hanem a racionális altruizmusból. Az altruizmus egy viselkedésforma, mely szerint egy adott ember akár a saját kárán is hajlandó segíteni embertársainak, anélkül, hogy bármit is elvárna cserébe. Jóllehet, hogy ez rendszerint csak családon belül működik, de a *motizmus* szerint ez akkor teljes, ha minden emberre kiterjed ez a pozitív magatartás. Ezenkívül hangsúlyozza, hogy az erőszak nem megoldás a vitás kérdések rendezésében, annak pedig csak egyetlen formáját engedi meg: az önvédelmet.

Az ókori India legrégebbi irodalmi emlékeiben, a Védákban (szent ismeretek) található *ahimsza* (nem bántani) kifejezés körülbelül az i.e. 7 században vált fontossá, amit az egyik legrégebbi upanisad filozófiai műben, a *Cshándógja-upanisad* szövegében használtak a hinduizmusnak megfelelő értelmében. A buddhizmusban, dzsainizmusban és hinduizmusban egyaránt fontos *ahimsza* tulajdonképpen erőszakmentes magatartást jelent, mely szerint semmilyen élő lényt nem szabad bántalmazni vagy meggyilkolni – beleértve az állatokat is. Az ind filozófiában fontos szerepe van a *karma* törvényének, ami tulajdonképpen az ok és okozat kölcsönhatása, azaz minden cselekedet egy annak megfelelő következménnyel jár. Akik hisznek a születés és a halál körforgásában (szanszára) vagy a „lékvándorlásban”, azok igyekeznek jó szándékkal és jó cselekedettel élni, mert az egy boldogabb újjászületéshez fog vezetni. Emiatt nagyon fontos az *ahimsza* törvénye, hiszen megtiltja a test, a szavak és a gondolatok által elkövetett bántalmazást. Emellett igen jelentős a *maitrí*, ami minden élő – beleértve az állatokat is – iránti együttérzést és szeretetet jelent.

Az időszámításunk előtti Európában és a Közel-Keleten – bármennyire is furcsa – nem voltak pacifista és erőszakellenes filozófiai iskolák, vagy ha voltak is, nem maradt fenn róluk semmilyen írásos bizonyíték. Úgy tűnik, nem létezett olyan filozófiai program, amely az államok közötti erőszakot vagy az erőszak minden formáját komolyan elutasította volna – egészen a kereszténység megjelenéséig. A keresztény anarchisták mai napig úgy gondolják, hogy Názáreti Jézus (i.e. 4 – i.sz. 33) pacifista volt, és ezt bibliai idézetekkel próbálják meg alátámasztani. A keresztény anarchista gondolkodás középpontjában a hegyi beszéd áll, ettől függetlenül a keresztény anarchisták között nincs teljes egyetértés – így abban sem, hogy szabad-e haragudni embertársainkra.

„Hallottátok, hogy megmondatott: Szemet szemért, fogat fogért. Én pedig azt mondom nektek, hogy ne szálljatok szembe a gonosszal, hanem annak, aki arcul üt jobb felől, tartsd oda másik arcodat is. Ha valaki pereskedni akar veled, és el akarja venni az alsóruhádát, engedd át neki a felsőt is. Ha pedig valaki egy mérföldnyi útra kényszerít, menj el vele kettőre.” (Máté 5:38–41)

A Máté 5:38–41 képezi a keresztény anarchizmus ideológiájának magját, ugyanis Jézus tanítása szerint az ember nem állhat ellen az erőszaknak, tehát aki bármilyen erőszakot alkalmaz – akár önvédelemből is –, az vétkezik Isten tanítása ellen. Nos, az anarchisták egyetértenek abban, hogy az állam az erőszakra épül, és amennyiben az állam erőszakot alkalmaz, akkor csak erőszakkal lehet fellépni ellene, és fordítva. Ez volna az „erőszak köre”, melyből kikerülni csak úgy lehet, ha alkalmazzuk a *Biblia* tanítását, és nem állunk ellen a gonosznak. Továbbá vannak, akik szerint ez az ígehely voltaképpen kontrollált erőszakmentes ellenállás; tehát Jézus példája szerint úgy lehet ellenszegülni az erőszaknak, hogy nem állunk ellen, nem védekezünk, ami úgy meglepheti a támadó felet, hogy az mégsem folyamodik erőszakhoz.

„Ne ítéljetek, hogy el ne ítéljenek titeket. Mert amilyen ítélettel ti ítéltetek, olyannal fognak megítélni titeket is, és amilyen mértékkel mérték, olyan mértékkel mérnek majd nektek is. Miért látod meg a szálkát testvéred szemében, a saját szemedben meg nem veszed észre a gerendát? Vagy hogyan mondhatod a testvérednek: engedd, hogy kivegyem a szemedből a szálkát, amikor íme, a gerenda ott van a te szemedben? Képmutató! Vesd ki előbb a magad szeméből a gerendát, akkor fogsz majd látni, hogy kivehesd a szálkát testvéred szeméből!” (Máté 7:1–5)

A Máté 7:1–5 alapján a keresztény anarchisták úgy vélik, nem szabad ítélni senki felett, mivel egyrészt azt majd Isten megteszi helyettünk, másrészt minden ember bűnös, így egy másik, szintén bűnös földi halandó sem ítélezhet embertársra felett. Erre az ígehelyre alapozzák például a bíróság rendszerének kritikáját.

„Hallottátok, hogy megmondatott: »Szeresd felebarátodat, és gyűlöld ellenségedet« Én pedig azt mondom nektek: Szeressétek ellenségeiteket, és imádkozzatok azokért, akik üldöznek titeket, hogy így mennyei Atyátoknak fiai legyetek, mert ő felhozza napját gonoszokra és jókora, és esőt ad igazaknak és hamisaknak. Mert ha azokat szerettétek, akik titeket szeretnek, mi a jutalmatok? Nem ugyanezt teszik-e a vámszedők is? És ha csak testvéreiteket köszöntitek, mennyivel tesztek többet másoknál? Nem ugyanezt teszik a pogányok is? Ti azért legyetek tökéletesek, miként a ti mennyei Atyátok tökéletes.” (Máté 5:43–48)

A Máté 5:43–48 szakaszt a keresztény anarchisták a nemzetekre is vonatkoztatják. Kritikával illetik azt a sovíniszta gondolkodást, miszerint felebarátaink a saját nemzetünk tagjai, az ellenségeink pedig kizárólag más etnikumok és népek. Továbbá elítélik a háború minden fajtáját: a támadót ennek a szabálynak a mentén, a védekezőt pedig a „ne álljatok ellen a gonosznak” parancsból kifolyólag. Ha pedig az összes nemzet a barátunk, valamint mindenkit egyformán kell felebarátként szeretnünk, akkor nincs jelentősége a nemzeti határoknak és az abból kialakuló határkonfliktusoknak sem.

„Hallottátok azt is, hogy megmondatott a régieknek: »Ne szegd meg esküdet, hanem teljesítsd az Úrnak, amit esküvel fogadtál!« Én pedig azt mondom nektek, hogy egyáltalán ne esküdjétek: sem az égbe, mert az Isten trónusa, sem a földre, mert az lábainak számolya, sem Jeruzsálemre, mert az a nagy Király városa; de ne esküdj saját fejedre sem, hiszen egyetlen hajszáladat sem teheted fehérre vagy feketévé. Ellenben, ha igent mondotok, az legyen igen, ha pedig nemet, az legyen nem, minden további szó a gonosztól van.” (Máté 5:33–37)

A Máté 5:33–37 alapján a keresztény anarchisták azt hirdetik, hogy az embernek semmilyen esküt nem szabad tennie, mert nem biztos, hogy be is tudja tartani; amennyiben mégis esküt teszünk, azt a rendszer felhasználhatja arra, hogy az erőszak eszközévé tegyen bennünket.

„Amit csak szeretnétek, hogy az emberek tegyenek veletek, mindenben ugyanúgy tegyetek ti is velük, mert ezt tanítja a törvény és a próféták.” (Máté 7:12)

A Máté 7:12 szakasz a keresztény anarchisták szerint az anarchizmus morális alapja. Ha nem akarod, hogy erőszakot alkalmazzanak rajtad, akkor te se legyél erőszakos másokkal; ha nem akarod, hogy uralkodjanak rajtad, akkor te se uralkodj másokon – ezeknek pedig az állam nem tesz eleget.

„És ne igazodjatok e világhoz, hanem változzatok meg értelmek megújulásával, hogy megítélhessétek: mi az Isten akarata, mi az; ami jó, ami neki tetsző és tökéletes.” (Róma 12:2)

„Öltétek magatokra az Isten fegyverzetét, hogy megállhassatok az ördög mesterkedéseivel szemben. Mert a mi harcunk nem test és vér ellen folyik, hanem erők és hatalmak ellen, a sötétség világának urai és a gonoszság lelkei ellen, amelyek a mennyei magasságban vannak.” (Efezus 6:11–12)

A Pál 12:2 és az Efezus 6:11–12 a Biblia olyan részei, amelyekre a keresztény anarchisták rendszerint hivatkoznak, amikor ideológiai ellenfeleik azzal érvelnek, hogy a Róma 13:1–7-ben maga Pál apostol jelenti ki, hogy minden ember engedelmeskedjen a felettes hatalmaknak. Továbbá a keresztény anarchisták megállapításai szerint a korai egyházatyák több írása azt sugallja, hogy „az anarchizmus Isten eszménye”, mondván, hogy a korai keresztények elleneztek az állam elsőbbségét, amiről az ApCsel 4:19, 5:29, a 1Korinthus 6:1–6 és a Kolossé 2:15 is tanúskodik. A keresztény anarchista gondolkodók ragaszkodnak ahhoz, hogy a közösségek centrumában az igazi szeretet és egymás iránti törődés álljon, és ne a liturgia, továbbá állítják, hogy a korai keresztények üldöztetésének oka nem az volt, hogy Jézust imádták, hanem az, hogy megtagadták az isteni státuszra hivatkozó emberi bálványok imádatát. Mivel nem voltak hajlandók imádni a római császárt, nem voltak hajlandók hűségesküt tenni a Római Birodalomnak.

A középkori Európában találhatóak olyan vallásos mozgalmak, amelyek anarchisztikus és pacifista jegyeket mutatnak. A 10. századi Bulgáriában az eretneknek bélyegzett bogumil mozgalom egyházellenes, államellenes nézeteket vallott, továbbá az őskereszténységhez való visszatérést szorgalmazta; a 11. században a Treuga Dei (Isteni kegyelem) egy római katolikusok által indított pacifista tömegmozgalom volt, amely a háborús állapotok visszaszorítására irányult, majd a Pax Dei (Istenbéke) mozgalom a keresztény békét szorgalmazta; a 12. századi német begina mozgalom kizárólag olyan férjzetlen keresztény nőkől

állt, akik a szerzetesrendekhez hasonlóan szegénységben éltek, közben pedig egyházi reformokat követeltek, valamint az ökeresztény közösségekre jellemző apostoli életmódot preferálták; a 12. századi *katharok* pacifisták voltak, akik elítélték a háborút, az erőszakot és a gyilkolást is; a 14. századi német *lollard mozgalom* eretneknek lett nyilvánítva, amiért tagjai egyházellenes, antifeudalista nézeteket vallottak; a 16. században pedig az *anabaptisták* (újra-keresztelők) radikálisabb szárnyában kollektivizálást, államellenességet és társadalmi egyenlőséget hirdettek.

Az újkori Európában, azon belül a 17. században jöttek létre azok a vallási irányzatok, melyek tudatosan kihátráltak a „földi uralkodók” korlátozásai alól: George Fox (1624–1691) angol prédikátor és a liberális *Barátok Vallásos Társasága* (kvékerek) erőszakmentességet és társadalomjavító programokat követeltek; Gerrard Winstanley (1609–1676) angol reformátor és az *Igaz Levellerek* (diggerek) racionális kereszténységet hirdettek, s kijelentették, hogy a tekintélynek társadalomzüllesztő természete van, továbbá a szabadság csak egy törvények és szabályok nélküli társadalomban valósítható meg; az orosz *Isten népe* (duhoborok) nevű „szellemi keresztény” mozgalom tagjai pedig a cári rendszer elől menekültek. Kanadába, majd ott éltek kis közösségekben, ahol kizárólag Jézus urukat fogadták el tekintélyként.

A 18. század végére megjelentek a pacifista eszmék, többek közt a felvilágosodás békepártisága és az evangéliumi vallási újjászületés hatására. Olyan gondolkodók hatottak a pacifizmusra, mint Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) genfi filozófus *Részlet Saint-Pierre abbé „örök béke” projektjéből* (1756) írása vagy Immanuel Kant (1724–1804) német filozófus *Az örök béke* (1795) című műve, továbbá Jeremy Bentham (1748–1832) angol liberális gondolkodó, aki egy „békeszövetség” megalakulását szorgalmazta 1789-ben.

A 19. századi Egyesült Államokban jött létre az első békemozgalom, egészen pontosan 1815-ben, *New York-i Béke Társaság* néven, David Low Dodge (1774–1852) teológus által. Dodge már 1812-ben meg akarta alapítani a társaságot, de mivel éppen háború zajlott, elháláztotta, és csak három évvel később kerített rá sort. A szervezet felszólalt a háború borzalmai ellen, továbbá keresztény alapokon hirdette a békepártiságot. Ez olyan nagy hatással volt a brit pacifistákra, hogy egy évvel később létrehozták a *Londoni Béke Társaságot*, amely egyetemes és állandó békét követelt.

A keresztény anarchizmus legelső képviselői az Egyesült Államokban jelentek meg. Adin Ballou (1803–1890) lelkész volt az első anarchopacifista, azon belül keresztény anarchista, sőt abolicionistaként egész életében a rabszolgaság ellen küzdött. Írásaiban gyakran megjelenik az erőszakkal szembeni erkölcsi meggyőződése, mellyel hatott más keresztény anarchistákra. William Lloyd Garrison (1805–1879) újságíró alapította a széles körben olvasott *The Liberator* nevű rabszolgaság-ellenes folyóiratot, továbbá hirdette a kormánymentességet és elutasította a törvénytelen magatartást. Ballou és Garrison egyaránt bírálta a földi államok erőszakos természetét, továbbá az imperializmussal szembeni ellenállásra buzdítottak, mondván, hogy a *Biblia* is rámutat arra, hogy az embereknek

egyedül a passzív ellenálláshoz szabadna folyamodni. Mindkettőjüknek számos írása kitért a keresztény ellenállás és a rabszolgaság felszámolásának fontosságára, továbbá elutasították a halálbüntetést, az erőszak alkalmazását a gonosszal való harc során, de még az önvédelmet is – tartsd oda a másik orcádat is.

Henry D. Thoreau (1817–1862) amerikai író és filozófus ámbár nem volt anarchopacifista, mindazonáltal munkái nagy hatással voltak az ökoanarchizmusra, az individualista anarchizmusra és a nemzetianarchizmusra is. Pályafutásának csúcsa *A polgári engedetlenség iránti kötelességről* (1849) és a *Walden* (1854) című könyvei, melyekből kiderül, hogy szerinte az a legjobb állam, amely csak minimálisan vagy egyáltalán nem kormányoz, de ezt csak akkor tartotta megvalósíthatónak, ha az emberiség már elég érett lesz egy ilyen rendszerhez. Könyveiben nem titkolt undorral határolja el magát a rabszolgatartó Egyesült Államoktól, illetve azoktól az emberektől, akik ösztöneiknek élve nem veszik észre, hogy országaik a pusztulás felé sodródnak. A legjobb lázadási formának a passzív és erőszakmentes ellenállást tekintette, tehát azt szorgalmazta, hogy állami szférában senki se vállaljon munkát, valamint ne fizessen adót, továbbá mindenki telepedjen le valahol illegálisan, vagy béreljen egy kis földet, de mindig legyen indulásra készen, hogy minél kevésbé legyen kiszolgáltatva az államnak.

Lev Ny. Tolsztoj (1828–1910) orosz filozófus bár egész életében tagadta, hogy köze lenne az anarchizmus bármely formájához, ennek ellenére a keresztény anarchizmus alapelveit ő fektette le – nem véletlenül hivatkoznak rá oly sokszor. A nemesi származású Tolsztoj családjával együtt élt az Orosz Birodalom vidékén, ahol többnyire írással és olvasással töltötte minden szabadidejét; sőt írásainak másolásába még a felesége is besegített. Az 1960–70-es években írta meg legjelentősebb alkotásait: *Háború és Béke* (1869) és *Anna Karénina* (1878) címmel. Vallási kérdésekkel csak az 1880-as évektől kezdett komolyan foglalkozni: a felebaráti szeretetet, a gonosszal szembeni erőszakmentességet, az ortodox egyház ellenzését, a vagyontalanság fontosságát hirdette. Tolsztoj csodálattal tekintett Adin Ballou amerikai lelkészre, így nem csoda, hogy a teológiai és politikai ideológiájára is hatással volt, ráadásul Ballou egyes műveit is oroszra fordította. Megerősítette Jézus Krisztus tanításaiba vetett hitét, és különösen nagy hatással volt rá a hegyi beszéd, ezenfelül „a fordítsd oda a másik arcod” utasítás, amit a pacifizmus és az erőszakmentesség tanaként értelmezett. Tolsztoj úgy vélte, hogy a keresztény léthez pacifistának kell lenni; a kormányok pedig nyilvánvalóan azért bélyegzik őt anarchistának, mert nem akarnak magukba nézni, és elismerni saját hibáikat, valamint szembenézni tetteik következményeivel. Tolsztoj az *eszperantó mozgalom* fő támogatója volt, és lenyűgözte az orosz *Isten népe* (duhoborok) mozgalom pacifista hitvallása; felhívta a nemzetközi közösség figyelmét az üldöztetésükre, majd segítette őket Kanadába vándorolni. Tolsztoj keresztény hitről szóló tanításait hamar betiltották, a közvélemény pedig hóbortos és tébolyult öregembernek tartotta, ráadásul családja is elhatárolódott tőle. Az *Amit én hiszek* (1885) című könyvében nyíltan megvallotta keresztény hitét; az *Isten országa benned van* (1893) című művében

kifejtette, hogy az Egyház elferdítette Jézus valódi tanításait; a *Feltámadás* (1899) című művében már a szellemi megtisztulást és az erkölcsi felemelkedést mutatta be, ami miatt 1901-ben kiközösítették személyét a pravoszláv egyházból. Óriási egzisztenciális válságban írta meg a *Vallomásaim* (1910) című könyvét, melyben nyíltan írt érzelmi világáról, az élet értelmének kereséséről, ráadásul társadalmi kérdésekkel is foglalkozott. Látva, hogy a parasztok egész álló nap az uraiknak dolgoztak, de mégis csak a munkájuk értékének töredékét kapják kézhez, felháborodásának adott hangot; megfogalmazódott benne az a gondolat, hogy a magántulajdon valójában a rabszolgaság eszköze, így végül nézetei a kommunizmus határain túlra, az anarchia irányába tolódtak el.

A 20. század elejétől váltak aktívvá a békemozgalmak, legfőképpen Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban, ennek ellenére az első világháború (1914–1918) kitörése nagy megdöbbenést okozott a pacifista gondolkodóknak és békemozgalmaknak egyaránt. A szocialista pártok minden országban megosztottak voltak a háború kérdésében, és ez éppúgy az anarchistákra is elmondható volt. Egyedül a keresztény és szocialista elveket valló anarchopacifisták ellenezték a háborút és egyben mindenféle erőszakot, melynek ellenzését rendszerint a katonai szolgálat megtagadásával (passzív ellenállással) nyilvánították ki – sokukat bebörtönözték, megkínózták. Ben Salmon (1888–1932) amerikai keresztény pacifista és az „igazságos háború” elméletének kritikus a mellett érvelt, hogy valójában minden egyes háború igazságtalan; ő is megtagadta a katonai szolgálatot, amiért hadbírótság elé állították, és halálra ítélték. Rendíthetetlen pacifizmusára és bátorságára a római katolikus egyház azóta is példaként tekint. Jóllehet ő a vált az egyik leghíresebb passzív ellenállóvá, de sok keresztény és más pacifista is hasonló ellenállást tanúsított, melynek vagy bebörtönzés, vagy halál volt az ára.

A tolsztojanizmus volt az első olyan anarchopacifista irányzat és mozgalom, amely önkéntes anarchista közösségeket hozott létre azért, mert úgy gondolták, hogy a kereszténység a pacifizmust (abszolút pacifizmust) és minden kényszerítő hatalom elutasítását követeli meg. A mozgalom tagjai szinte az egész Orosz Birodalomban tevékenykedtek, és nem Jézus isteni mivoltára vagy csodáira összpontosítottak, hanem tanításainak követésére, továbbá szigorú vegetáriánus étrendet követtek, nem dohányoztak és szegényesen öltözködtek. A tolsztojánusok minden körülmények között a passzív ellenállást hirdették, és mivel nem voltak hajlandók elismerni a cári állam fennhatóságát, hamar a kormány feketelistájára kerültek, és sokukat vagy meggyilkolták vagy Szibériába száműzték. Később hiába szűnt meg a cári rendszer, mert az orosz polgárháború (1917–1922) után ismét üldözték őket, csak akkor már nem a monarchisták, hanem a bolsevikok; mivel a tolsztojánusok nem voltak hajlandók elismerni az új szocialista állam tekintélyét, ahogy más állam tekintélyét sem.

A két világháború között megújultak és népszerűbbé váltak a pacifista mozgalmak, hiszen közel 10 millió ember halála után nem igazán volt olyan ember, aki visszavágyódott volna az állóháború által kialakított lövészárkokba, sem olyan, aki támogatta volna a további pusztításokat. Persze számos ország komoly igazság-

talanságokat szenvedett el, de mind békés tárgyalásokat szorgalmazott a bosszúállás helyett. 1918 után főleg az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban alakultak újabb békemozgalmak, amelyek olyan fiatalok körében váltak népszerűvé, akik a háború miatti traumák árnyékában voltak kénytelenek felnőni.

Dorothy Day (1897–1980) egy amerikai keresztény anarchista volt, aki szoros együttműködve Peter Maurin (1877–1949) katolikus aktivistával, 1933-ban megalapította a *Katolikus Munkásmozgalom* nevű pacifista szervezetét. A mozgalom gyakorlati alapokra szerezte volna helyezni a hegyi beszéd parancsait, továbbá vendéglátó házakat hozott létre a rászorulóknak és hajléktalanoknak. Népszerűségét a *Catholic Worker* című folyóiratuknak köszönhetette, melyben Day a szocializmus és a kapitalizmus alternatívájaként ismert disztribúciós gazdasági rendszert hirdette. A római katolikus egyház és a pápa büszke volt Day tevékenységére, valamint arra, hogy szekularizált környezetben is képes volt a megterésre – ugyanis nem volt mindig keresztény. Végül megadták neki az „Isten szolgája” címet, sőt a szentté avatásának lehetősége a mai napig nyitott.

A második világháború (1939–1945) alatt az anarchopacifisták és a szimpla pacifisták is főként a háború ellen szólaltak fel, de nem volt ritka az üldöztetések és a munkatáborok elleni felszólalás sem – francia keresztény pacifisták például a zsidóknak segítették elhagyni az országot. John Middleton Murry (1889–1957) angol keresztény pacifista még a háború kitörése előtt azt vallotta, hogy a Német Birodalmat engedni kell terjeszkedni, mert még mindig jobb a területek békés átengedése, mint egy világháború. Vera Brittain (1893–1970) angol pacifista-feminista pedig a német városok bombázása ellen emelt szót a *Bombázás általi meszárslás* (1944) című írásában, későbbi éveiben pedig a nukleáris leszerelés mellett és a gyarmatosítás ellen harcolt. A világháború alatt a katonai szolgálatra besorozott, de fegyvert fogni nem hajlandó fiatalokat lelkiismereti szolgálatot megtagadónak nevezték. Ehhez asszisztáltak a keresztény pacifista vezetők is, akik arra szólították fel a fiatalokat, hogy ne jelentkezzenek katonai szolgálatra. Ha a katonának behívott férfiak nem vállalták el a szolgálatot, börtönbe kellett vonulniuk, ám az Egyesült Államok kormánya kivételesen megengedte a pacifista aktivistáknak, hogy megtagadják a fegyveres harcban való részvételt, emiatt más, gyilkolással nem járó feladatokat bízta rájuk, sőt néhányukat különféle polgári munkákra osztottak be, beleértve a mezőgazdasági, erdészeti, kórházi és bányászati teendőket. Érdekes, hogy a fegyveres harcokat ellenző embereket gyakran fasiszta szimpatizánsnak vagy házaárulónak bélyegezték.

Mohandász K. Gandhi (1869–1948) indiai spirituális vezető Londonban tanult jogot; ahol a hindu hagyományoknak megfelelően önmegtartóztató életet élt. 1893-ban az Egyesült Királysághoz tartozó, dél-afrikai Natal gyarmatra utazott azért, hogy unokatestvérének ügyvédjeként dolgozzon. Itt formálódott meg politikai és erkölcsi nézetei, melyre óriási hatással volt az indiaiakat is érintő negatív diszkrimináció: nem ülhetett európai utasokkal együtt a postakocsiban, nem járhatott nyilvános gyalogutakon, többször megverték; ledobták a vonatról stb. Miután saját magán is tapasztalta a megaláztatást és az előítéleteket, megkérdőjelezte népe helyzetét a Brit Birodalomban. Amint a britek egy

új törvényjavaslattal meg akarták vonni az ott élő indiaiaktól a szavazati jogot, úgy döntött, a tervezettnél tovább marad Dél-Afrikában, és harcol az emberek jogaiért. Bár a törvény elfogadását nem tudta megakadályozni, sikeresen felhívta az indiaiak figyelmét az őket ért sérelmekre. Ezután életének egy részét a dél-afrikai indiaiak életkörülményeinek javítására szentelte. 1915-ben visszatért Indiába, ahol már megbecsült emberként fogadták a dél-afrikai tettei miatt. Lassan otthagyta az ügyvédi karrierjét is, mivel meggyőződése lett, hogy a törvénykezés csupán az erőszak alkalmazásával hajlandó igazságot szolgáltatni. Gandhi erősen Tolsztoj befolyása alatt állt, és a filozófiájukhoz hasonló életközösségek kialakítására törekedett: szegény embereket gyűjtött maga köré, akik amint csatlakoztak mellé, a békés ellenállás forradalmának képviselőivé váltak. Az ókori *ahimsza* törvényének modern kori képviselőjévé vált: ellenzett mindennemű erőszakot, mondván, hogy semmilyen haszna nincsen, és csak további gondokat okoz, méghozzá maradandó, visszafordíthatatlan gondokat. Úgy vélte, hogy az embereknek az erőszak minden formájáról önkéntesen le kell mondaniuk; és kizárólag az igazsághoz kell ragaszkodniuk. Gandhi szerint, ha lehet választani a gyávaság és az erőszak között, akkor inkább az erőszakot választaná, ugyanakkor hitt abban, hogy mindig van harmadik út, ez pedig az *ahimsza* volt, ami se nem erőszakos, se nem gyáva. Gandhit ebben az évben megválasztották az *Indiai Nemzeti Kongresszus* tagjának, és ettől kezdve hazája függetlenségének kivívását sürgette. Békés demonstrációt szervezett az 1919-es törvény ellen, mely szerint a brit hatóságok tárgyalás nélkül börtönbe vehetik a feltételezett forradalmárokat – a tüntetésre a britek azzal reagáltak, hogy lemeszároltak 400 fegyvertelen tüntetőt. A Gandhihoz köthető legikonikusabb cselekvés a sómenet (1930) volt, melynek célja a britek sómonopóliuma elleni tiltakozás volt. A britek ugyanis ezt megelőzően monopolizálták a só eladást, fél év börtön terhe mellett megtiltották, hogy az indiaiak maguk állítsanak elő sót – kizárólag britektől vehették, melyet a legszegényebb rétegek nem tudtak volna megfizetni. Gandhi többezerrel magával útra kelt, és legyalogolt 400 kilométert – időközben tízezrek csatlakoztak még hozzá –, majd a tengerparthoz érve sót nyert ki a vízből. Az indiaiak ettől kezdve nem vásároltak sót – illetve számos más árucikket sem – a britektől, továbbá semmilyen formában nem voltak hajlandók együttműködni velük. Óriási sztrájkok és tüntetések kezdődtek, a kormány pedig megkezdte a tömeges letartóztatásokat: közel 100 ezer ember került börtönbe, köztük Gandhi is, az *Indiai Nemzeti Kongresszust* pedig betiltották. Egy évvel később Gandhit és a szervezet többi vezetőjét kiengedték, majd Londonban megkezdtek tárgyalásokat a kormánnyal. A britek beleegyeztek abba, hogy minden politikai foglyot szabadon engedjenek, de csak azzal a feltétellel, ha a polgári engedetlenségek abbamaradnak. Ezután számos európai országba ellátogatott, többek közt Franciaországba, Svájcba, valamint Olaszországba, ahol Mussolinivel is beszélgetett. 1931-ben újra Indiában volt, ahol letartóztatták, de már csak ideiglenesen, hiszen a békés ellenállások megcsappantak, jelentéktelenné váltak. Gandhit, miután kiengedték, visszavonult a politikából, és az emberi jogokkal kezdett foglalkozni, egészen a második

világháborúig. Ekkor ugyanis újra a békés ellenállást hirdette, ráadásul 1942-ben követelte, hogy a britek azonnal távozzanak Indiából. A helyzet pattanásig feszült, a rendőrség Gandhit letartóztatta, a bombayi tüntetőkre pedig tüzet nyitott. Mivel egészsége megromlott, és a britek nem akarták, hogy a börtönben mártírhálalt haljon, 1944-ben kiengedték. Gandhi azzal szembesült, hogy a muszlimok (pakisztániak) és a hinduk (indiaiak) között óriási a feszültség, ezért békítő körútra indult. 1947-ben polgárháborússá vált a helyzet, ezért a britek úgy döntöttek, megválnak Indiától. Gandhi találkozott VI. György (1895–1952) királlyal, aki vonakodva beleegyezett India függetlenségébe, ugyanakkor annak feldarabolása mellett döntöttek. A tervek szerint Brit Indiát fel kell osztani Indiára és Pakisztánra, de Gandhi ezt sosem hagyta jóvá – ő ugyanis hitt a muszlimok és hinduk közötti megbékélésben. Könyörgött honfitársainak, hogy hagyják abba a vallási háborút, és kössenek békét egymással. Ez nem történt meg. Csaknem félmillió ember halt meg ebben az időben a vallási zavargások következtében, a városok utcáit számos helyen holttestek borították. Gandhit végül ironikus módon egy hindu nacionalista gyilkolta meg, állítólag azért, mert a muszlimokkal is jó viszonyt ápolt – ezt viszont a radikálisabb hinduk nem voltak hajlandók elnézni neki.

A gandhizmus az anarchopacifizmus egyik fontos irányzata lett, amit mai napig több millió ember követ. Követői hisznek a hinduk és muszlimok egységében, ugyanakkor az univerzalizmus filozófiáját vallják, amely azt állítja, hogy minden vallás tartalmaz igazságot, ezért mindegyiket tisztelni és tolerálni kell. Nem gondolják, hogy a hinduizmus tökéletes lenne, ezért mindenféle vallás követőinek vallják magukat, ha kell. Gandhi például egyszerre vallotta magát hindunak, kereszténynek, muszlimnak, buddhistának és zsidónak, mivel mindegyikben talált olyan tanításokat, amelyekkel azonosulni tudott. A gandhizmus középpontjában az igazság, az őszinteség, az erőszakmentesség, a béke és szeretet, valamint az együttműködés áll. A tanítások szerint az erőszakmentességnek nem szabad pusztán passzívnak lennie, és legyen többnyire aktív, kreatív, provokatív és embert próbáló. Gandhi arra buzdította az indiaiakat, hogy ne öljenek és ne sebesítsenek meg briteket, hanem inkább viseljék az erőszakot, szenvedjenek és legyenek bátrak meghalni. Szerinte az erőszakmentes állapot olyan, mint egy „rendezett anarchia”, így tehát arra a következtetésre jutott, hogy egy erőszakmentes egyénből álló társadalomban minden olyan ember, aki erőszakos, és nem hajlandó a változásra, önkéntes száműzetésbe kell vonulnia. Gandhista bárki lehet, nem kötelező indiainak vagy hindunak lennie: Abdul Ghaffar Khan (1890–1988) muszlim gandhista, Horace G. Alexander (1889–1989) keresztény gandhista, Hermann Kallenbach (1871–1945) zsidó gandhista, Jawaharlal Nehru (1889–1964) pedig ateista gandhista volt.

A második világháború végén, Hirosima és Nagaszaki bombázása (1945) után jelentek meg a modern pacifista mozgalmak, ugyanis ebben az időben vált igazán láthatóvá a gyarmatosítás folyamán már elkezdett mérhetetlen erőszakosság, amely a technikai fejlődéssel csak pusztítóbbá vált. A nukleáris hadviselés elleni pacifista mozgalmak nem feltétlen a háború minden formáját ítélték

el; ugyanis elsősorban csak a nukleáris fegyverek betiltására törekedtek, ugyanakkor ezek a tiltakozások bevonzották a világháborúk alatt az erőszakosságból kiábrándult embereket is.

Az 1950–1960-as években a pacifizmus minden formája nagyon jelentőssé vált, hiszen a Szovjetunió és az Egyesült Államok közötti ellenségeskedés és versengés előidézte a hidegháborút (1947–1991), avagy azt a nemzetközi feszültséget, amely a nukleáris háborútól való retteget okozta a világ minden egyes országának lakosságában. Az anarchopacifisták államellenes törekvéseket szorgalmaztak, míg a szimpla pacifisták a nukleáris leszerelésért és a vietnami háború (1955–1975) befejezésért tiltakoztak. Ebben az időben élt Ammon A. Hennacy (1893–1970), amerikai keresztény anarchista, aki pacifizmust és vegetáriánus életmódot hirdetett. A *Katolikus Munkásmozgalom* tagjaként, 1961-ben megalapította a szervezet Joe Hill House nevű vendéglátó házát Salt Lake City-ben, melynek célja lakhatást és szociális szolgáltatásokat biztosítani a hajléktalanoknak – ráadásul passzív ellenállást gyakorolt az adózással szemben.

Az 1960–1980-as évek között a szekuláris és ateista anarchopacifista irányzatok is sokkal népszerűbbé váltak, főleg a hipp szubkultúra és az újbaloldali mozgalmak hatására. Az Egyesült Államokból induló, fiatalok és diákok körében népszerű *hippimozgalom* a mindennemű szabadságot hirdette, és rendszerint az anarchisztikus, valamint a társadalom- és rendszerkritikus megnyilvánulásaikkal váltak széles körben ismertté. Politikai nézeteik szerint feministák, pacifisták, anarchisták és ökológisták voltak, továbbá támogatták a feketék polgárjogi mozgalmait és a szexuális kisebbségek szervezeteit, ugyanakkor az egyház- és államellenes, a radikálisabbaknál a vallásellenes nyilatkozatok sem voltak ritkák.

Franciaországban a vallásoktól elhatárolódó anarchopacifista irányvonalat Charles-Auguste Bontemps (1893–1981) anarchonaturista és Jean-René Saulière (1911–1999), vagy fedőnevén André Arru anarchista képviselték legaktívabban. Bontemps eleinte a *Kommunista Párt* tagja volt, de a spanyol polgárháború idejében már antimilitaristaként az antifasisztákhoz csatlakozott, a második világháború után pedig aktívan küzdött a szólásszabadságért, a békéért és a nők jogaiért. A világháborúk után főleg írással foglalkozott, és igen termékeny szerző volt az anarchizmus, a szabadgondolkodás, a pacifizmus és az anarchonaturizmus témakörében is. Saulière (Arru) egészen fiatalon nyíltan vállalta anarchista eszméit, és anarchista és antifasiszta csoportokban tevékenykedett. Olyan pacifista volt, aki az elnyomás elleni tiltakozást nem szavakban fejezte ki, hanem tetteiben – például a világháború alatt iratokat hamisított zsidó családoknak. A világháborúk után kiadványokat írt, francia pacifista körökben mozgott, a '80-as években pedig az eutanáziához való jogért kampányolt.

Martin Luther King Jr. (1929–1968), amerikai baptista lelkész a gandhizmus keresztény képviselőjeként a negatív diszkrimináció, a „faji” szegregáció és az erőszak ellen küzdött. Feketéként a színes bőrűek jogait szándékozta kivívni az Egyesült Államokban: felvonulásokon vett részt, erőszakmentes tüntetéseket szervezett, beszédeket tartott, jogalkotási eredményeket ért el stb.

Mindazonáltal nem pusztán a feketék egyenlősítéséért, hanem a nukleáris leszerelésért is harcolt, ezért másokkal együtt megalakította a *Biztonságos József Nukleáris Politikáért* nevű szervezetet, amit ma *Békeakció* (Peace Action) néven ismernek. King némi sikerrel ültette át a gyakorlatba az erőszakmentes tiltakozás taktikáját azért, hogy mindig jól választotta meg a demonstrációk módszereit és helyszíneit – bár történtek erőszakba torkolló kudarcsok is a helyi hatóságokkal. Mivel felszólalt a vietnami háború (1955–1975) és a kapitalizmus ellen, a kormány megfigyeltette, mert úgy vélték, közvesélyt jelent a közműveltséghez való megújulásra van szüksége; és hangoztatta, hogy a kormány ahelyett, hogy a háborúra fordítaná az anyagi javakat, a szegénység felszámolására kellene fordítania. Végül King egy merénylet áldozata lett, amit mai napig sokan a szegénység és az erőszak közötti összefüggés-elmélettel próbálnak megmagyarázni.

Az 1970-es években létrejött a *Mozgalom Egy Új Társadalomért* (MNS), amely amerikai feminista és radikális pacifista csoport, melynek tagjai az erőszakmentes fellépésekkel az alapvető társadalmi változásokért dolgoztak. Decentrális, demokratikus és gondoskodó társadalmat vizionáltak, amelyet erőszakmentes forradalmi stratégiával lehet elérni – elveik miatt gyakran anarchistának tekintették őket, bár ők nem vallották magukat annak. Ebben az időben léteztek a SALT-1 (1972) és a SALT-2 (1976), avagy a hadászati fegyverek korlátozásáról szóló megállapodások az Egyesült Államok és a Szovjetunió között, melyek bizakodást adtak a pacifisták számára. A pacifisták úgy gondolták, hogy a megállapodások az ő nyomásukra történtek, és nem pedig azért, mert a katonai perhatalom vezetői önszántukból, eredetileg is emellett érveltek volna.

Az 1980-as években számos nagy békemozgalom jött létre Kelet- és Nyugat-Európában, elsősorban az amerikai háborús tervek ellen. A pacifisták ebben az időben a nukleáris rakéták európai állomásoztatásával szemben harcoltak, a színpadok mögött a Szovjetunió is támogatott. A bolsevikok által támogatott kelet-európai békemozgalmak azonban valódi békemozgalmakká alakultak, amelyek nemcsak az enyhülést, hanem a demokráciát is követelték. A békemozgalmak fontos szerepet játszottak Kelet-Németországban és más szocialista országokban, ahol a polgári társadalom feltámasztását követelték; és jelezte a hatottak az 1989 utáni függetlenségi és rendszerváltási mozgalmakra is.

A 21. században az anarchizmus népszerűsége és befolyása a pacifista és kapitalista és globalizációellenes elvek mentén nőtt, ugyanakkor az anarchizmus szindikalizmus és az anarchokommunizmus továbbra is népszerű maradt, melyek frakcióinak tiltakozásai gyakran zavargásokba, rongálásokba, a rendőrséggel való erőszakos összecsapásokba torkollik. Nehéz megmondani, hogy az erőszakmentes vagy az erőszakos anarchisták vannak-e többen, de akkor az egészen biztos, hogy az internet elterjedésével a közösségi médiaban fellelhető anarchista propagandák a békesség és a meggyőzés pártján állnak. A kortárs anarchista gondolkodók általában úgy látják, hogy az erőszak nemcsak a kapitalizmusból, de a marxizmusból is kiábrándultak, ezért az erőszak hangsúlyosabbá váltak a globális forradalmi mozgalmak, amelyek anarchizmus

a marxista filozófia helyett inkább a pacifizmusban gyökereznek. Ezt az irányt sokan „új anarchizmus” néven említik, hogy jól elkülönítsék a klasszikus irányzatoktól. Az új anarchisták elsősorban az Y- és Z-generációból kerülnek ki, és az anarchista gyakorlat új formáinak kidolgozására koncentrálnak, továbbá elutasítják a globalizációt és a képviseleti demokráciát, ugyanakkor támogatják az ökológista és pacifista politikát.

.. AZ ANARCHOPACIFIZMUS FŐBB ESZMÉI

A **szatjágraha** (az igazsághoz való ragaszkodás) elméletét Gandhi fejlesztette ki, miközben az indiaiak jogaiért és függetlenségéért küzdött. A szatjágraha szerint a valóságban egyedül az Igazság létezik; a beszéd és a tudás igazsága pedig szemben áll a hamissággal. Gandhi azt állította, hogy mivel a hazug állítás nem igaz, nem is létezhet; ellenben az igazzal; és végül mindig az igazság győz, és megsemmisítő csapást mér a hazugságra. Az „igazság” Gandhinál a „szeretet” és az „erő” szinonimája, sőt a három tulajdonképpen ugyanabból a közös pontból ered. Gandhi úgy tartotta, túl kell lépni a passzív ellenálláson, helyette igenis aktív polgári engedetlenségre van szükség, mindazonáltal annak erőszakmentesnek kell lennie. Tehát a szatjágraha gyökere az igazsághoz való ragaszkodás, az igazságra való törekvés pedig nem ismeri el az ellenféllel szembeni erőszakot; türelmesnek és együttérzőnek kell lenni, mert ami az egyik ember számára igazságnak, az a másiknak tévedésnek tűnhet – a türelem pedig önkéntes szenvedést jelent. Tehát ez az elv az igazság igazolását jelenti, méghozzá az önkéntes szenvedésen keresztül.

A **tekintélyellenesség** alapján minden anarchopacifista felszólal az egyház dogmái és hatalma, valamint az állam hatalma ellen, továbbá decentralizációt és egyenlőséget hirdetnek. A keresztény anarchisták szerint a keresztényeknek a földi hatalmak felett kell állniuk, mivel az egyetlen feljebbvalójuk kizárólag Isten lehet. Ha az állam és Isten érdekei ütköznek, akkor a keresztényeknek kötelességük ellenállni az állam gonoszságának és zsarnokságának, békésen viselve minden jogi és fizikai következményt, akár a börtönt, a kínzást vagy a halált is.

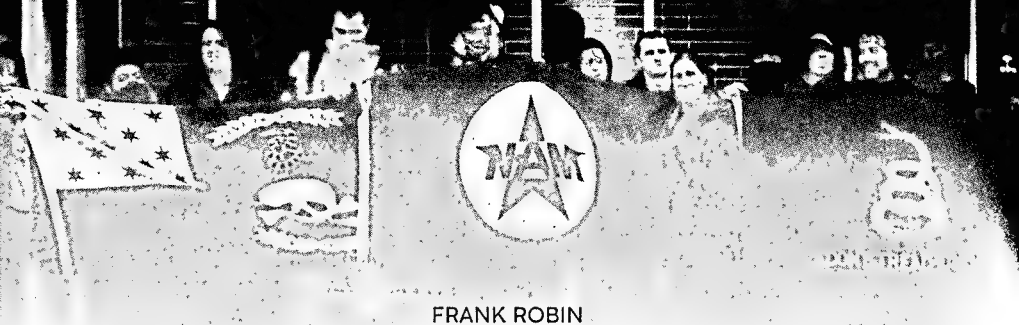
Az **abszolút pacifizmus** (pacifizmus) szerint a Jézus által kijelölt út nehéz, amelyet csak az igazi mártírok járhatnak be. A „mártír” az, aki készen áll a gyakorlatba ültetni hitét, még akkor is, ha az élete ezáltal veszélybe kerül. A pacifisták szerint az egyetlen feláldozható élet nem az ellenség, hanem a mártír saját élete – mások megölése nem a szeretet, hanem a harag, a félelem vagy a gyűlölet tanúsága. Tolsztoj például úgy vélte, hogy Jézus nem volt ellenálló, hanem „nem-ellenálló” volt, hiszen semmilyen módon nem állt ellen, túrt minden rosszat, és miközben megbocsájtott bántalmazóinak, odafordította a másik orcáját is. Jézus példája az egyetlen módja annak, hogy végül megnyerjük a másik ember szívét és elméjét, megnyitva a megbékélés útjának lehetőségét.

Az **anarchoszocializmus** nagyon jellemző az anarchopacifistákra, főleg annak keresztény anarchista irányzatára. Képviselői elutasítják a magántulajdont és a centralizált és tervalapú szocialista gazdaságot is. Javasolják, hogy

a helyi kormányzattal rendelkező kis közösségek kezeljék a közös javakért járó kollektív földbérleti díjakat, miközben továbbra is erősen kritizálják az állami intézményeket, például az igazságszolgáltatást. Az anarchopacifisták ellenállnak az adóknak, abban a hitben, hogy kormányuk erkölcstelen, etikátlan vagy pusztító tevékenységeket folytat – mint például a háború –, és az adófizetés elkerülhetetlenül finanszírozza ezeket a tevékenységeket. Bár ők igyekeznek visszatartani azt, amit a kormány megpróbál elvenni adó formájában, viszont hajlandók magukat alávetni az adózásnak, ha az adóellenállás cselekménye már fizikai erőszakot igényelne.

A **vegetarianizmus** szinte minden anarchopacifistát jellemez, mivel az erőszakmentesség számukra azt jelenti, hogy nincs offenzív szándékuk, valamint aktív erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy minden életforma sérelmét, sérülését vagy szenvedését elkerüljék vagy minimalizálják. Úgy vélik, hogy az állatok levágása szükségtelen, mivel más táplálékforrások is rendelkezésre állnak az ember számára. Továbbá vallják, hogy az étel nem csak arra való, hogy csökkentjük éhségünket, hanem arra is, hogy lelki békét nyerjünk; ez pedig csak úgy lehetséges, ha nem okozunk szenvedést vagy halált más élőlényeknek. Az anarchopacifisták általánosságban kiállnak az állatok jogaiért: kampányolnak a böncolási vizsgálatok és az élő állatokon végzett kísérletezés ellen, amelyek mind fájdalmat és szenvedést okoznak.

A **szegénység fogadalma** az anarchopacifizmus minden formájára jellemző, legyen az vallásos vagy szekuláris irányzat. A házilág szőtt ruhák preferálásának célja a szegények és a tanult, gazdag emberek rétegei közötti külső ellentétek felszámolása. Úgy gondolják, hogy a gazdagság kimutatása automatikus diszkriminációt és szegregációt okoz, sőt növeli a szegényebb sorsúakkal szembeni negatív előítéleteket. Szerintük például az egységes ruházkodás felszámolná a társadalmi osztályok közötti szakadékot, és az egymás felé közeledést lendítené fel. A keresztény anarchisták *Máté 19:24*-re hivatkoznak, melyben Jézus azt mondja: „Sőt azt is mondom nektek: Könnyebb a tevének a tű fokán átmenni, mint a gazdagnak az Isten országába bejutni.” Ez alapján, akik komolyan hiszik az örök üdvösséget, azok az önkéntes szegénységet választják, még akkor is, ha gazdagságba születtek. Például Sákjamuni Buddha (i.e. 483–400) is hercegnek született, mégis önként beállt a koldusok közé.

FRANK ROBIN

NEMZETIANARCHIZMUS

A nemzetianarchizmus (vagy tribalista anarchizmus) egy gazdaságilag és kulturálisan is harmadikutas ideológia, képviselői pedig olyan radikálisan államelenes és antikapitalista személyek, akik meritokratikus és ökologista fenntartható faluközösségek össznemzeti hálózatát akarják létrehozni, amelyek az etnikai, a vallási és a szexuális szeparatizmus elérésére, avagy „hiteles” kulturális sokszínűségre törekednek. A nemzetianarchizmusnak számos irányzata van, melyek többé-kevésbé eltérőek, ugyanakkor rendszerint a nemzeti tribalizmus és az ökoanarchizmus szintézisére törekednek úgy, hogy közben meg akarják haladni a klasszikus anarchizmust és nacionalizmust. Sokat merítenek a forradalmi konzervativizmusból, a tradicionalizmusból és a klasszikus anarchista filozófiákból is, továbbá palingenézist hirdetnek, mivel hisznek abban, hogy miután a társadalmakat elérte a hanyatlás, azok el fognak pusztulni, majd azután – ahogyan a fönixmadár a hamvaiból – a társadalmak újra fognak születni, melynek felépítésében szeretnének részt venni.

A NEMZETIANARCHIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

A 19. századi anarchistáktól nagyon sokat inspirálódtak a 20. század utolsó éveitől aktívan tevékenykedő nemzetianarchista ideológusok, amit szerintük a szociális (klasszikus) anarchisták nem hajlandóak figyelembe venni, ezért gyakran fasisztának bélyegzik őket. A nemzetianarchisták ideológiájuk előfutárainak tartják többek közt Mihail A. Bakunyint (1814–1876) orosz anarchistát, aki a *Felhívás a szlávokhoz* (1848) című írásában együttműködést szorgalmazott az európai nacionalista és forradalmi mozgalmak, valamint a szlávok és nem-szlávok között. Törekvése a birodalmak megdöntésére és az imperializmus elsöprésére irányult, és azzal érvelt, hogy az elnyomott nemzetiségek felkelése egy sokkal nagyobb forradalomhoz vezetne. Bakunyint az „Európai Köztársaságok Egyetemes Szövetsége” koncepciót preferálta, amely megfelelt a kortárs nacionalisták igényeinek – például az olasz Giuseppe Mazzini (1805–1872) nacionalista és szocialista filozófusnak. Később Bakunyint Kelet-Szibériába száműzték, ahol a helyi nacionalistákkal együtt azt tervezte, hogy kiválnak az Orosz Birodalomból. Bakunyint csak négy évvel Szibéria elhagyása után hirdette ki magát anarchistának.

Troy Southgate (1965–) brit gondolkodó Londonban született egy szekuláris családban, és már egészen fiatalon a nacionalizmus felé húzott. Fiatal felnőttként csatlakozott a strasserista *Nemzeti Front* párthoz, és különböző kiadványokat

kezdt írni. Ebben az időben áttért a katolicizmusra, majd a canterbury-i Kenti Egyetemen történelem és teológia diplomát szerzett. Később csatlakozott a *Nemzetközi Harmadik Pozíció (ITP)* nevű szervezethez, de csak néhány évig, 1992-ig volt a tagja, mivel komoly ellenérzései voltak a szervezettel és annak fasiszta irányvonalával kapcsolatban. Southgate nem volt fasiszta, csupán szimpátiát érzett azokkal a fasisztákkal, akik őszintén képviselték a harmadikutas politikai álláspontot; ő a forradalmi nacionalizmust akarta újjáéleszteni, ezért létrehozta az *Angol Nemzeti Mozgalmat (ENM)*, és a Richard Hunt által alapított *Alternative Green* nevű ökoanarchista magazin által kezdett érdeklődni, ezzel együtt az ökologizmus iránt is. 1997-ben jött a fordulat, mikor felfedezte Julius Evola (1898–1974) olasz gondolkodó tradicionalizmusát és spirituális rasszizmusát, ami miatt a továbbiakban elutasította a katolicizmust, mint az „egyedüli kozmológiai igazságot”. Nagy hatással volt rá Francis P. Yockey (1917–1960) amerikai ideológus is, aki a fasiszmus és a kommunizmus összefogását sürgette, továbbá az – Ulick Varange álnéven írt – *Imperium* (1948) című könyvében páneurópai fasiszta rendszert szorgalmazott. Sokat merített Pierre-Joseph Proudhon (1809–1865), Mihail Bakunyint (1814–1876) és Max Stirner (1806–1856) anarchisták filozófiájából is. 1998-ban vált tisztán nemzetianarchistává, ezért megalakította a *Nemzeti Forradalmi Frakció (NRF)* nevű szervezetét. Ideológiájába beépítette az ökoanarchizmust, mert úgy látta, ideje szembeszállni a globalizmus és az urbanizmus által okozott környezeti hanyatlással. Az evolúciós hatására a skandináv népi mítoszok és összességében a neopaganizmus, valamint a palingenézis (újjászületés) eszméje felé orientálódott. 2001-ben Southgate és más NRF tagok kapcsolatba kerültek a *Synthesis*-szel, avagy a *Cercle de la Rose Noire* nevű fórum online folyóiratával, amely ellenkulturális motivációval működött, de vonzotta a kommunistákat, az anarchistákat, az ökologistákat, a libertáriusokat és a fasisztákat is. Ezután Southgate végül teljesen elszakadt a politikai tevékenységtől, és az eszmék birodalmába vonult vissza. Olyannyira elidegenedett az NRF-től, hogy 2003-ban feloszlatta, és a szervezet innentől kezdve internetes mozgalomként működött tovább – a mai napig is. Ettől fogva kizárólag arra koncentrált, hogy elősegítse és fejlessze a nemzetianarchizmus filozófiai koncepcióját, amelyről azt remélte, hogy egy idő múlva a kapitalizmus legádázabb ellenségévé nőheti ki magát.

Hans Cany (1972–) francia anarchista már az 1980-as években anarchista csoportokat szervezett, illetve saját maga által tervezett szórólapokat osztogatott. 1990-től az *Anarchista Munkásszövetség (AOA)* számára írt cikkeket, és a floridai székhelyű *Raven's Banner Collective* nevű anarchokollektivist (bakunyinista) szervezet tagjaival levelezett, akik minden nép önrendelkezését, nemzeti szuverenitást, demokráciát és radikális környezetvédelmet hirdettek – ez, valamint a Richard Hunt (1933–2012) által alapított *Alternative Green* kiadvány volt rá nagy hatással. Ebben az időben ő használta először az „nemzetianarchizmus” kifejezést a „nemzeti libertárius” és „anarchoidentitárius” kifejezésekkel együtt, és ezeknek is vallotta magát, még jóval Southgate „megtérese” előtt. Később Cany az '90-es évek végétől, a brit Southgate-tel és a német Töpferrel együtt hozzájárult a nemzeti-

anarchizmus befolyási övezetének elindításában és kiépítésében. Cany véleménye szerint már csak ő és Southgate járja a helyes utat, Töpfer pedig már visszavonult. Cany tulajdonképpen csak blogírással foglalkozott, amit 2019-ig üzött aktívan.

Peter Töpfer (1961–) német gondolkodó a marxista-leninista vezetésű Német Demokratikus Köztársaságban született, ahol már kamaszkorában maoistának vallotta magát, amit mind a helyi kommunisták, mind a szülei és a tanárai elleneztek. Az 1980-as évek közepétől kezdett informálódni a hagyományos jobboldali ideológiák iránt, de magát a jobboldaliságot túl szigorúnak érezte, és nem találta eléggé érdekesnek sem. Ezután különböző anarchista csoportokkal tartotta a kapcsolatot; később pedig részt vállalt a *Querfront* nevű jobb- és baloldal közötti együttműködés kidolgozásában. Ebben az időben politikai identitásváltásba került, ami akkor szűnt meg, amikor 1995-ben tudomást szerzett Hans Cany francia aktivista nemzetianarchizmusáról. A Cany által hirdetett ideológia Töpfer számára érdekes koncepciónak tűnt, és bár találkozott már nemzetibolsevikokkal, a nemzetianarchizmus egy még ismeretlen irányzat volt számára. Mivel Töpfer érdekelten tartotta a kulturális jobboldaliságot – annak „maradisága” miatt –, igénye volt némi baloldali lazaságra és rugalmasságra is: a nemzetianarchizmusban látta azt a szintézist, amit már régóta keresett. 1999-re Töpfer már ténylegesen nemzetianarchistává vált, ráadásul kidolgozta saját irányzatát az ideológián belül, amely a személyes igazságra, etnikai identitásra, közösségre, kultúrára és hagyományra épült. Ezt elnevezte neonemzetianarchizmusnak, amellyel azt akarta kifejezni, hogy Cany és Southgate irányzatától némi eltérést mutat. Ugyanis éppen ebben az időben, párhuzamban vele Troy Southgate is kidolgozta saját nemzetianarchizmusát az Egyesült Királyságban. Töpfer irányzata Max Stirner német egoistától is merített, mely szerint amíg az ember nem emancipált, addig nem élhet igazán, mivel nincs valódi motivációja sem az életre. Töpfer szerint a nemzetianarchizmus a világ különböző részein a radikális antimodernizmus és a radikális egyéni és kollektív önrendelkezés kifejeződésekként jött létre, ráadásul azt állította, hogy Németországban már az 1920-as években is voltak nemzetianarchisták – megnevezte többek közt Helmut Franke egykori Freikorps (szabadcsapatok) vezetőt. Töpfer azt állította, hogy a német nemzetianarchizmusnak posztbaloldali hegelianus és radikális felvilágosodáspárti gyökerei vannak, s emiatt van az, hogy sokan nagyon furcsának találják ezt az ideológiát. Később megírta a *Nemzetianarchizmus kiáltványa* (2004) című könyvét, melyben a természetes és spontán rendet részesítette előnyben.

Keith Preston amerikai nemzetianarchista az 1990-es évek végén alapította az *Amerikai Forradalmi Élcsapat* (ARV) nevű szervezetet olyan észak-amerikai anarchisták számára, akik teljesen új irányvonalat akartak követni a megszokottakhoz képest. Meg akartak szabadulni a punk szubkultúrától, a klisés ultrabaloldaliságtól, és az újbalsoldal neomarxista befolyásától. Olyan anarchizmust akartak, amely az államot felszámolja és a hatalom decentralizálását a természetes közösség szintjéig szülyesztí, továbbá érdekében áll az egész társadalomra kiterjedő konszenzus kialakítása. Ekkoriban Prestonokat az anarchisták tekintélyelvű kommunistának bélyegezték, manapság pedig ironikus módon fasisztának. Preston még Marxnál is baloldalibbnak vallotta magát, mivel úgy gondolta, hogy egy valódi anarchista kulturálisan mindig

a bal szélen helyezkedik el; ugyanakkor a gazdaságilag jobboldali és baloldali anarchisták összefogását, pontosabban forradalmi szövetségét szorgalmazta.

A *Bay Area-i Nemzetianarchisták* (BANA) nevű szervezetet az amerikai aktivista, Andrew White, vagy más néven Yeoman alapította, de ő és a szervezet tagjai évekig nem kerültek a nyilvánosság elé. Csak később, 2007-ben tűntek fel, és azóta a *New Right* irányzat jobbszárnyának vallják magukat, melybe beletartoznak a neokonzervatívok, a libertáriusok és az anarchokapitalisták is. Eleinte fasiszta és nemzetiszocialista megnyilvánulásaik voltak, majd 2008 után stratégiai okokból mérséklődtek, és a szociálkonzervatívokhoz hasonló eszméket kezdtek képviselni: iszlamofóbia, abortuszellenesség, antifeminizmus, anticionizmus stb. 2011 körül Julius Evola (1898–1974) olasz filozófus munkásságát kezdték tanulmányozni, akinek „spirituális rasszizmusát” és „lázadását a modern világ ellen” különösen szimpatikusnak találták. Rendszeresen felszóltak Izrael ellen, amiért a Gázai övezetet bombázza, továbbá a bevándorlás ellen is tiltakoztak. Felhívták a figyelmet arra, hogy amennyiben tovább hanyatlik a Nyugat, úgy elkerülhetetlenül „faji háború” fog kirobbanni a fehérek és a színes bőrűek között. A BANA és a „klasszikus” nemzetianarchisták (Southgate, Töpfer és Cany) között olyan hatalmas szakadék volt, hogy 2010-ben már az *Észak-Amerikai Reneszánsz Párt* (RPN) kérte meg a nemzetianarchizmus két akkori amerikai tisztviselőjét, Christopher Donnellant és Keith Prestont, hogy távolodjanak el ettől a szervezettől – ők és az európai nemzetianarchisták a BANA szervezetét nem tekintik valódi nemzetianarchistának, sokkal inkább alternatív jobboldalinak, ami vállalatlan eszméivel lejárhatja az eredeti irányvonalat.

A NEMZETIANARCHIZMUS FŐBB ESZMÉI

Az **államellenesség** a nemzetianarchisták alapelve, így tehát gyakran hangsúlyozzák, hogy hiába próbálják rájuk aggatni a „fasiszmus” jelzőt, ők szemben állnak mindenfajta központosított hatalommal. Állításuk szerint a „fasiszmus” egy olyan fogalom, amelynek semmi köze sem az anarchizmushoz, mint politikai elmélethez, sem pedig a pánszecesszióhoz, mint anarchista taktikához. A fasiszmus egy olyan eszme, amely azt hirdeti, hogy „mindent az államon belül, semmit az államon kívül, semmit az állam ellen” – így jellemezte a fasiszmust Benito Mussolini. Nyilvánvaló, hogy ez az anarchizmus ellentétes elképzelése, amely az állam felszámolására törekszik. A nemzetianarchisták szerint a fasiszmus és a nemzetiszocializmus a „jobboldal” totalitárius ideológiái, míg a marxizmus-leninizmus, a sztálinizmus, a maoizmus, a polpotizmus és a dzsucseizmus pedig a baloldal totalitárius ideológiái. Ugyanakkor az anarchizmus határozottan szembeáll nemcsak az állam totalitárius megnyilvánulásaival, hanem az állam bármely megnyilvánulásával.

Az **etnopluralizmus** elve szerint az erőltetett egység és az államcentralizmus kényszerlogikája elkerülhetetlenül asszimilációhoz, szabványosításhoz vagy „etnikai tisztogatáshoz” vezet. A nemzetianarchisták ezért támogatják az etnopluralizmust. A nemzetianarchisták nem feltétlenül értenek egyet egymással abban, hogy mi legyen az ideális módszer egy emberi csoport megszervezésére. Ebből a szempontból minden közösség, minden nemzet teljesen szabadon választhatja

azt a politikai rendszert, amelyik a számára legmegfelelőbbnek tűnik. Egyes nemzetianarchisták a közvetlen demokrácia (athéni, svájci vagy más ihletésű) vagy az öngazgatás elveit vallják a termelés és a gazdaság megszervezésében, míg mások inkább eltérő utakat követnek, vagy akár kísérleteznek teljesen új eszmékkel.

A **természetes nemzet** nem egyenlő a mesterséges nemzettel – hangsúlyozzák a nemzetianarchisták, akiket gyakran nemzetállamisággal vádolnak. Állításuk szerint ők szembehelyezkednek a hagyományos (mesterséges) nacionalizmussal, ami a felvilágosodás terméke; helyette a nép ősi nacionalizmusát vallják, amely szemben áll az etatizmussal és az imperializmussal egyaránt. A nemzetianarchizmus felülmúlja a hagyományos anarchizmust, hiszen azokkal ellentétben nem utasítja el a nemzetek és a határok eszméit, de nem akar hontalan vagy „világpolgár” sem lenni. Szerintük a „nemzet” olyan emberi csoport, amelynek tagjai szabadon és önkéntesen társulhatnak különféle, általuk relevánsnak tartott kritériumok szerint, amelyek lehetnek biológiai, kulturális vagy egyéb szempontok is. A „nemzet” tehát egyértelműen elkülönül az „állam” fogalmától, amely csak egy politikai, jogi és adminisztratív absztrakciót jelent, és nincs konkrét kapcsolata a nemzettel.

A **hierarchiaellenesség** abból fakad, hogy az anarchizmus általánosságban a hierarchikus elv megtagadásában rejlik, és különösen az olyan hierarchiák elutasításában, amelyeket egy tekintély szabott meg többé-kevésbé szubjektív és önkényes alapon. Szerintük egy igazi anarchista végül is csak a természetesen kiválasztott tekintélyt ismeri el legitimnek, amely egy adott területen objektíven mérvadó készségen vagy tudáson alapul, és csak a szabad beleegyezés erejéig vállalja be a fegyelem betartását. Úgy vélik, hogy az anarchisták egyetértenek a társadalmi fődemberével, aki tiszteletben tart másokat, de elutasít minden olyan törvényt, amely nem felel meg belső törvényének.

A **pánszecesszió** egy taktikai fogalom, amely magában foglalja a nemzetianarchisták filozófiájának tényleges alkalmazását a valós világpolitikai eseményekre. Egyszerűen fogalmazva, az a céljuk, hogy a kisebb politikai és gazdasági egységek elszakadjanak a nagyobbaktól. Eszerint az államok és a tartományok elszakadnának a nemzeti kormányoktól, a városok és közösségek pedig az államoktól és tartományoktól, egészen a szomszédsági szintig. Úgy vélik, hogy ideológiájuk teljes mértékben összeegyeztethető Proudhon eredeti anarchista víziójával, aki közösségek, önkormányzatok és jellegzetes régiók decentralizált konföderációit javasolta, amelyek mindegyike saját kulturális identitással rendelkezik, kombinálva a kistulajdonosokon alapuló gazdagsággal és az erőforrások ellenőrzésével. Ez a vízió lehetőséget kínál a modern állam által előidézett számos társadalmi konfliktus összeegyeztetésére, ami végül a társadalmi harmónia, a szabadság, a jólét és a béke növekedését eredményezné. Az egymásnak ellentmondó értékrenddel rendelkezőknek egyszerűen el kell válniuk egymástól a kölcsönös önszegregáció érdekében. Ez az út az autentikus kulturális sokszínűséghez vezetne, szemben azok víziójával, akik számára a „sokszínűség” egyszerűen csak az egzotikus ételek, a múzeumi kiállítások és az államilag megbízott társadalmi tervezés gyűjteménye.

A **posztintellektualizmus** olyan nemzetianarchisták által vallott eszme, akiket nem érdekelnek az elméletek, és inkább az életre és a túlélésre összpontosítanak, hisz az elméletek önmagukban nem jók, csak akkor, ha van gyakorlati alkalmazásuk. Szerintük minden mai probléma a neolitikum (újőkorszak) korában kezdődött: háború, tömeggyilkosság, erőszak, betegség, elidegenedés stb. Vallják, hogy ők nem értelmiségiek, kivéve akkor, ha valóban valami intellektuálisra kell folyamodniuk. Azt mondják, a nemzetianarchizmusnak posztintellektuálisnak kell lennie, hogy megkülönböztethető legyen a többi filozófiától. Az intellektualitás a régi világhoz tartozik, a nemzetianarchizmus pedig új utakat javasol, amelyek a neolitikus forradalom előttről származnak – amikor még nem volt intellektualizmus.

Az **antihumanizmus** azért jellemző a nemzetianarchistákra, mert úgy vélik, hogy a humanizmus mindig totalitárius, és hogy nincs jó humanizmus. A humanizmus hívei végső soron képmutatást folytatnak, mert mindig imperialisztikussá válnak, és igyekeznek uralni más népeket azáltal, hogy lerombolják azok csoport-identitásait – ennek eszközei pedig a humanizmus és az univerzalizmus. Szerintük ez úgy történik, hogy ezek a kívülről közmopoliták megrontják az őslakos értelmiséget, akiket a legyőzött népek „pásztoraivá” tesznek. Az ambíciójuk az, hogy mindenféle eltérő kultúrájú embert nyelvtől, szokásoktól, mentalitástól és egyéb sajátosságoktól függetlenül egy jellegtelen masszává tegyenek, amelyben többé nincsenek sokszínű kultúrák – de nem is kell, mert a rabszolgáknak nem fontos, hogy legyen kultúrájuk. A humanisták fő ideológiai fegyvere az univerzalizmus prédikálása, miközben magukkal szemben rendkívül partikularisták maradnak.

A **civilizációellenesség** abból fakad, hogy a nemzetianarchisták szerint a civilizáció következménye az, hogy a neolitikum (újőkorszak) után az emberek nemcsak szarvasmarhát és növényeket kezdtek el tenyészteni, hanem embert is. Elkezdtek tudatosan szaporodni, és a szexualitásnak célja lett. Ez a cél az utódaik munkaerőként történő hasznosítása volt, így a gyermekek az életük kezdetétől kényszerszolgásként voltak kitéve – ez lett a gyermekbántalmazás első és legmélyebb formája. A neolitikus forradalomig a gyermekek csak önmaguk voltak, most pedig tenyésztőik rabszolgáivá kellett válniuk. Már nem önmaguk, és ez volt az elidegenedés kezdete. Szerintük az általuk meghatározott ideológia egyik fő célja, hogy megfordítsa ezt a hódítási, leigázási és elidegenedési folyamatot. Megjegyzik, hogy az embereknek újra önmagukká kell válniuk, és hagyniuk kell gyermekeiket szabadon fejlődni, hogy ők is önmaguk maradhassanak, mert nem szabad mások céljaiért élniük, csak saját magukért és közösségükért.

A **választás szabadsága** elvét vallják, mondván, a szabadság nem jogsít fel arra, hogy bármit és mindent korlátlanul és feltétel nélkül megtegyünk. Szerintük az igazi, hiteles szabadság abban rejlik, hogy megtagadjuk és kizárjuk mindazt, ami számunkra káros, érdekeinkkel és/vagy életfilozófiáinkkal pedig ellentétes. Néhányan ezt diszkriminációként fogják fel, de a nemzetianarchisták azzal vágnak vissza, hogy az említett diszkriminációhoz való jog pontosan a legalapvetőbb emberi jogok egyike, hiszen diszkriminálni annyi, mint választani. Tehát igényt tartanak a diszkrimináció jogára a választás szabadságának nevében.

FRANK ROBIN

A NACIONALIZMUS TÖRTÉNETE

A nacionalizmus a latin *natio* (nemzet, nemzetség) fogalomból ered, ami egy születési hely által egyesített embercsoportot jelöl. Eredeti szóhasználatában egy népfajtát vagy egy etnikai közösséget jelentett, ugyanakkor politikai jelentéstartalma még nem volt. Modern értelmezése a felvilágosodás korának végén, a 18. század utolsó évtizedében jelent meg, a „nacionalizmus” szót pedig jellemzően a forradalomellenes, monarchista jobboldal használta a patrióta forradalmárokkal. Csak később, a 19. században tűnt fel konkrét mozgalomként, amely először az európai '48-as forradalmakban mutatta meg erejét. Azonban fontos különbséget tenni patriotizmus és nacionalizmus között: míg az előbbi a haza (szülőföld) iránti hűséget és szeretetet fejezi ki, addig az utóbbi mindezt kiegészíti az etnikai-kulturális identitástudat jelentőségével. Ez azt jelenti, hogy nem minden patrióta nacionalista, de minden nacionalista patrióta is egyben. Noha számos irányzata van, a nacionalizmust tág értelemben olyan meggyőződésként lehetne meghatározni, amelyben a nemzet a politikai szerveződés központi élve. A nacionalista ideológiák eltérő módon és arányban teszik magukévá a korai nemzetkép és a modern nacionalizmus elemeit, de a köztük lévő eltérések ellenére osztoznak a legfontosabb kérdésekben: céljuk egyfelől a hasonló egyének közösséggé kovácsolása, másfelől ennek a közösségi identitásnak a további megerősítése az egyénekben, hogy azok egyesült erővel nézhessenek szembe a rájuk váró fenyegetésekkel, megőrizve őseik hagyatékát, kulturális javait, érdekeiknek érvényt szerezve, akár mások ellenében is.

ÓKOR

A „nemzet” fogalmát a latin *nasci* (megszületni) szóra is vissza szokták vezetni, bár továbbra is sokféleképpen értelmezik. A nyugat-európai szociológusok körében a modernista elmélet elfogadott, mely szerint a nemzet egy társadalmi konstrukció, ami a modern kor előtt nem létezett, csupán a kapitalizmus melléktermékének tekinthető. Ugyan a nacionalizmus, mint politikai ideológia a nagy francia forradalom (1789–1799) időszakában bukkant fel, de annak kulturális megnyilvánulásai egyértelműen premodern forrásból származnak. A nemzeti identitás és a nemzetség, illetve a valahová tartozás már az ősidők óta jelen van: a szimbólumok, rituálék, hősi történetek és a mítoszok hagyományokkal és gyökerekkel látták el a kultúrákat, megteremtve a nemzetek egyedi történelmét és karakterét. Mindazonáltal a „nemzet” politikai értelmezése valóban modern jelenség, hiszen a legelfogadottabb meghatározás

szerint emberek olyan csoportját jelöli, amely egy természetesen kialakuló politikai közösségként tekint magára. Mint ilyen, a szuverén nemzetállamiságra törekszik, tagjait a hazaszeretet, a nemzetállam iránti hűség és vonzalom jellemzi. Definíálható úgy is, mint olyan kulturális entitás, embercsoport, melyben ugyanazt a nyelvet beszélik, kultúrájuk, mítoszaik, hiedelmeik azonosak, valamint közös történelem köti őket össze. Ez a definíció természetesen ráillik az őskori vagy ókori embercsoportok egy részére is, így a továbbiakban e szerinti használatuk a „nemzet” és „nemzetállam” kifejezéseket, azért, mert a nacionalizmus kialakulásának történelmét igyekszünk az ideológia képviselőinek szemszögéből tárgyalni.

Az arab térségben i.e. 3000 körül alakult ki Egyiptom, mint a világ egyik első egységes kultúrával és etnikummal rendelkező állama, amit a nacionalisták egyben az „első nemzetállamként” határoznak meg. Elmondásuk szerint a vélt vagy valós nemzetállami jellege miatt tudott sok évezreden át fennmaradni, hiszen a közös nyelv és kultúra egységbe kovácsolta az embereket, ellentétben a multinacionális birodalmakkal, amelyek alig néhány tíz vagy pár száz év után hanyatlásnak estek áldozatul. A nacionalizmus első gyökerei valószínűleg az ókori zsidókban keresendők, akik egyrészt kiválasztott – azaz minden más népnél magasabb rendű –, másrészt közös kultúrtörténettel rendelkező népnek tekintették magukat. Az olyan kisebb közel-keleti „nemzetállamokat” – mint amilyen Izrael, Moáb vagy Edóm – a hódító Asszír Birodalom emésztette fel és pusztította el; a térségben végül minden nemzetet különböző birodalmak kebeleztek be.

A Távol-Keleten a nacionalisták Kínát, Koreát és Japánt tartják olyan történelmi államoknak, amelyek már az ókorban is etnikailag teljesen homogének voltak, és ez napjainkban is jórészt igaz. Ez azt jelenti, hogy ezen országokban a kultúra, a nép és az állam olyannyira fedik egymást, hogy gyakorlatilag szinonimák is lehetnének. Mindebben az az érdekes, hogy annak ellenére, hogy ezek az ázsiai országok évezredek óta valóban megőrizték „nemzetállamiságukat”, ma mégis vita folyik arról, hogy a premodern korban létezett-e egyáltalán nemzeti identitás.

Európa déli, mediterrán területeinek első nemzetállama a Makedón Királyság volt, egészen addig, míg egy Afrikáig és Indiáig kiterjedő birodalommal nem vált. Említésre méltóak a Hellaszban élő görögök is, akik általában felsőbbrendűnek tartották magukat az összes többi néphez képest, és hűek voltak saját politikai közösségeik iránt. A mediterrán térséget később a multinacionális Róma uralta, ami ugyan nem volt nemzetállam, de a patriotizmus és a kulturális feljebbvalóság érzése rájuk is jellemző volt. Gondoljunk csak a pátria (szülőföld) iránti hűségre, ami egyúttal a *res publica* iránti ragaszkodást jelentette. A „pátria” kezdetben csak a családhoz, majd a szűk közösséghez való lojalitást jelentette, idővel pedig az állam szinonimájává vált, továbbá a közjó keresését, az igazságosságot és a kötelességek teljesítését szimbolizálta. Publius Vergilius Maro (i.e. 70–19) római költő számos művében írt nemzetségről, és elsősorban az *Aeneis* (i.e. 19) című eposzában hangsúlyozta a római identitást, valamint összehasonlította azt más nemzetekével. Mindazonáltal ebben a korban a római identitás inkább volt multivalens és folyamatosan változó, mintsem

egységes és stabil. Csak később, az időszámításunk szerinti 3. századtól vált igazán fontossá a *romanitas* (rómaiság), avagy a római identitás és értékek rendszere, amelyhez a későbbi konzervatív, értékmegőrző és hagyományelvű emberek is ragaszkodtak.

A **patriotizmus** (hazafiság) egyrészt nem azonos a nacionalizmussal, másrészt nem politikai ideológia, hanem a szülőföld vagy az ország szeretetén alapuló meggyőződés. Ennek egészen formális megnyilvánulásai is lehetnek, ugyanis az országgal, mint közigazgatási egységgel azonosuló patrióták nem származási, etnikai vagy kulturális, de még csak nem is nyelvi alapon, hanem állampolgárság szerint határozzák meg honfitársaikat. Ők nem feltétlenül gondolkodnak nemzetben; valakit köthetnek hazafias érzelmek szűkebb pátriájához is, ami lehet tájegység, megye, település, sőt városrész vagy akár még utca is – ezt nevezzük lokálpatriotizmusnak.

KÖZÉPKOR

A népvándorlások kora (i.sz. 4–6. század) – ami Róma bukásához is jócskán hozzájárult – az ókor és a középkor átmenetének is tekinthető. Ebben az időszakban, valamint a Nyugatrómai Birodalom elsorvadását követően az észak-európai területeket is elérte az antikvitás, ezzel párhuzamban pedig Róma hamvaiból új „nemzetállamok” és birodalmak emelkedtek fel. Egyes hipotézisek szerint a germánoknak, slávoknak vagy akár a keletről érkező hunoknak nem volt semmiféle etnikai identitása, ám ezt megcáfolni vagy bizonyítani valójában még senki sem tudta, mindössze naiv feltételezés szintjén állja meg a helyét. Az természetesen vitathatatlan, hogy egy-egy törzsben jelen volt a két- vagy többnyelvűség, ezáltal a többszörös azonosságtudat is, de az emberek már akkor is kétségtelenül rendelkeztek úgynevezett „magidentitással”, mely identitásukhoz a leginkább ragaszkodtak – erre napjainkban is bőven akad példa.

A korai középkorban a kis feudális államokból erős és centralizált monarchiák jöttek létre, valamint kifejlődtek a regionális nyelvek és művészetek, ezáltal a sajátos kultúrák is, melyekhez az adott népek erősen ragaszkodni kezdtek. A nacionalisták szerint már ekkor is létezett nemzeti identitástudat, csupán nem alkottak köré ideológiát: az emberek igyekeztek olyan közösségekhez csatlakozni, ahol az övékével azonos nyelvet beszéltek, és ahol a szokások és kultúra nagyon hasonló volt. Mindettől függetlenül abban már mindenki egyetért, hogy ekkortájt az etnikai identitást semelyik társadalmi osztály nem helyezte a fontossági sorrend legelejére. Ha visszautazhatnánk az időben, és megkérdezhetnénk egy átlagos, európai keresztény embert, hogy milyen közösségben szeretne élni, akkor minden bizonnyal fő szempontként a vallási azonosságot fogja megjelölni, az etnikai, nyelvi és kulturális egyezés maximum a második helyen szerepelne. A közémberek (parasztok és polgárok) körében a származás nem volt kulcsfontosságú, és ezt jól mutatja, hogy még a családneveket is csak a középkor végétől kezdték felvenni, azt is csak azért, hogy megkülönböztessék magukat az azonos nevűektől. A közémberekkel szemben a nemesség és az uralkodók számontartották, lejegyezték őseiket, mi több rendszerint felvették nemzetiségük,

származásuk nevét is. Ez viszont nem jelenti azt, hogy a nemesség etnikai homogenitásra törekedett volna, sőt a történelem inkább arról tanúskodik, hogy a vallást fontosabbnak tartotta. Uralkodó csak abból a nemesből lehetett, akinek a vallása megegyezett az államvallással. Ugyanez igaz volt a házasságra is: egy nemes csak olyan arisztokráciával házasodhatott, akinek az övével azonos a vallása – még a polgári vegyes házasságot is csak a 19. századtól kezdték tolerálni. Fontos megjegyezni, hogy a nemesek közti házasságkötéseket nem érzelmi okokból hajtották végre, kizárólag gazdasági és/vagy politikai szempontokat vettek figyelembe, így tehát az etnikai homogenitás nem volt elsődleges.

A **nemzeti nyelv** jelentősége csak a kései középkorban vált mindennapi témává, azon belül pedig főleg a reformáció alatt. A középkor elején és derekán a nemesek több nyelven folyékonyan beszéltek, de mindenekelőtt a közös nyelven, azaz latinul, ami valamennyi európai államban hivatalos volt. Természetesen a nemesség és a klérus is a latint preferálta, a származás szerinti anyanyelvet pedig túlnyomórészt a közémberek gyakorolták. Az uralkodók és a nemesek sem mindig törekedtek arra, hogy megtanulják egy adott ország közémbereinek nemzeti nyelvét, mivel erre jellemzően nem volt szükség; amennyiben speciális esetben erre még is igény volt, a klérus szövegfordítással megoldotta ezt a problémát. Ebből kifolyólag azok a nemesek, akik valamelyik állam uralkodóivá váltak, ritkán tanulták meg az adott ország nemzeti nyelvét, és azt is csak annyira, hogy hivatalos alkalmakon használni tudják. Velük ellentétben a közémbereknek csupán egy nagyon kis hányada tudott latinul beszélni vagy írni, és ezt igazolja az is, hogy a 16. században a hitújítók egyik fontos követelése között szerepelt például a *Biblia* nemzeti nyelvekre fordítása azért, hogy minden ember megérthesse tartalmát.

Láthatjuk, hogy a feudális Európában egy ország lakossága javarészt alattvalókból állt, akiknek politikai identitását jobbra a vallás és az uralkodóhoz való hűség formálta, semmint a nemzeti identitástudat vagy a hazaszeretet. Ám attól, hogy a nemzeti identitás nem volt jelentőségteljes, még nem jelenti azt, hogy nem létezett. Gondoljunk csak arra, hogy például Dánia a 10. századra már önálló, etnikailag homogén állam volt, vagy arra, hogy a Német-római Birodalom nagyjából 1500-ig tényszerűen német államalakulatként létezett, választófejedelmei pedig 1310 után mind német származásúak voltak. A skótok az arbroath-i nyilatkozatban (1321) kikiáltották nemzeti függetlenségükhöz való jogukat, és egyúttal ellenálltak a Skóciát angol uralom alá hajtó törekvésnek. A csehek a 9. század végétől gyakorlatilag nemzetállamban éltek, majd később az 1400-as évek huszita mozgalma egyebek mellett a cseh nyelv és nép egyediségét hangsúlyozta, valamint képviselői követelték a cseh nemzeti nyelvű *Biblia* engedélyezését – a nacionalisták szerint tehát Csehország és Morvaország ebben az időben teljes mértékben nemzetállam volt.

A római katolikus egyház az 1200-as évektől bevezette a nemzeti képviselést, így például a vienne-i zsinat (1311–1312) folyamán olaszok, spanyolok, dánok, angolok, skótok, írek, németek és franciák szavazhattak; majd később a pisai zsinaton (1409) már a nagyobb, domináns államok is képviseltethették

magukat; amelyek egyben nemzetiségi kategóriák is voltak: például a „német” nemzetiség közé sorolták a magyart, a svédet, a csehet, a lengyelt és dánt is. Az idő során ezt elhagyták, és a kisebb államok képviselését is igényelni kezdték nemzetiségi, nyelvi és szuverenitási alapon. Ettől fogva a nemzeteket gyakran szokások, sajátosságok és anyanyelvek alapján különböztették meg, sőt az angol delegációk már úgy gondolták, nem számít az, hogy egy adott etnikum egy vagy több államban van-e jelen, illetve egy vagy több fejedelemnek engedelmessédek-e, mert ez nem zárja ki nemzetük egységét.

ÚJKOR

Az újkor hajnalán, a reneszánsz korban ismételtelen felbukkant a rómaiak patriotizmusa, Niccolò Machiavelli (1469–1527) itáliai filozófus személyében, aki szerint a pátria (szülőföld) a szabadságot képviselő köztársasági városállamot jelenti, amit csak az emberek szabadságszerető szelleme képes megőrizni. Állítása szerint a városállam kulturális erejére büszkének kell lenni, szeretni kell, ezért azt minden áron meg kell védeni. Machiavelli ezzel egyértelműen patrióta gondolatokat fogalmazott meg, és bár nem ejtett szót nemzeti identitásról, hazaszerető lelkülete mégis jelentősen hozzájárult a modern nacionalizmus kialakulásához.

Hollandiára külön érdemes kitérni, hiszen 1555-ben V. Károly (1500–1558) német-római császár leválasztotta a birodalomról, majd később, 1581-ben a hét egyesült holland tartomány létrehozta a Holland Köztársaságot. A hollandok nagyon igyekeztek eltávolodni a germán térségtől; valamint elszakadni a német-római befolyástól, így például az egységes német nyelv helyett a sajátos holland irodalmi nyelvet kezdték preferálni. Köztársaságuk óriási kereskedelmi sikereket ért el, elősegítve az urbanizációt és a polgárosodást, ami pedig a nemzeti identitás kialakulásának adott egy nagyobb löketet. Hollandián kívül Svájc semlegességét is elismerték a 17. században, mely állam német ajkú lakossága olyan erős nemzeti identitással rendelkezett, hogy irodalmi nyelvként továbbra is ragaszkodtak a felnémet nyelvhez a svájci német (schweizerdeutsch) helyett.

A felvilágosodás korában olyan új eszmeáramlat jelent meg, melynek hatására valamennyien megkérdőjelezték a premodern gondolkodást és a régi rendszert, sőt egyre elutasítóbbá váltak azokkal szemben. Többek közt ebben a korszakban kaptak szárnyra az egyenjogúsági és függetlenségi mozgalmak, és egyúttal a nemzeti identitáspolitika is: a szekularizmus az egyháztól akart elszakadni, az emancipáció a kisebbségi csoportoknak követelt egyenlő jogokat, ez pedig magával hozta a nemzeti egység és szuverenitás gondolatát is. A nacionalizmus ideológiájának kifejlődése többnyire a francia felvilágosodás kori filozófusoknak köszönhető, azon belül pedig a francia enciklopédistáknak, akik a következőket írták a nemzet fogalmáról:

„A nemzet nem egyéb, mint egy kormány alatt, ugyanazon állami határokon belül élő emberek összessége; az állami terület a primér, s belőle vezetendő le a nemzet és nyelv területe. Ameddig terjed az államhatár, addig nyúlik a nemzet és nyelv is; (...)”

Ebből jól látszik, hogy az enciklopédisták még nem a nemzetből vezették le az államot, hanem fordítva: az államból a nemzetet, tekintet nélkül az ott élők identitására, nyelvére vagy származására. Később, azok a politikusok, akikre hatással voltak az enciklopédista értelmiségek, valamint a felvilágosodás kori, nemzeti érzelmű írók és költők, propagálni kezdték a nemzeti függetlenséget és szuverenitást, ezzel ügyük mellé állítva a nép egy nagyobb szejtét, melynek köszönhetően évtizedeken belül létrejött a nemzetben gondolkodók – vagyis a nacionalisták – politikai közössége. Ezt látván a francia módeit sok európai országban alkalmazni kezdték a hazai állapotokra, majd később a helyi nacionalisták megpróbálkoztak egy a francia forradalomhoz hasonló eseménysorozat kiöbbsztásával is. Magyarországon ez a folyamat a nyelvújítással vette kezdetét, ami majdnem száz éven át tartott. Ez idő tájt, 1784-ben változtatta II. József (1741–1790) uralkodó Magyarország hivatalos nyelvét latinról németre, ami olyan nagy felháborodást váltott ki a magyar nemességben, hogy ahol csak tudták, bojkottálták a király törekvéseit.

David Hume (1711–1776) skót filozófus *A nemzeti sajátosságokról* (1748) című esszéjében kijelentette, hogy egy nemzet jellege kizárólag társadalmi-politikai és morális tényezőktől függ. Hume megtámadta az úgynevezett éghajlat-elméletet, mely szerint a társadalmak milyensége az éghajlattól függ. Az elmélet szerint a déli népek (spanyolok, olaszok stb.) éleselméjűek és hajlamosabbak a háborúzásra, míg az északi népek (angolok, skótok stb.) lelkiállapotát a páratartalom határozza meg. Hume cáfolta azt az elképzelést, hogy az emberek modorában és szokásaiban mutatkozó különbségek összefüggésbe hozhatók az éghajlati tényezőkkel, továbbá felhívta a figyelmet arra, hogy bár a spanyolok, angolok, portugálok és más népek beutazták az egész világot, letelepedtek más földrészekén, mégsem változtak meg. A klimatológiai érvelések helyett felvetette a „nemzeti kultúrák” közti differenciák gondolatát, mely szerint a nemzeti identitást elsősorban kulturális szempontok mentén kell meghatározni. Ha az emberek egyazon államban élnek és ugyanazt a nyelvet beszélik, akkor létrejönnek a kulturális modorok és szokások, amik összességében csak rájuk jellemzőek. Ez azt jelenti, hogy a nemzet uralkodói vagy kormányai formálják a kultúrát azáltal, hogy olyan viselkedési mintát adnak, amit a nép túlnyomó része lekövet, utánoz, míg végül „nemzeti karakter” nem válik belőle.

A Korzikai Köztársaság egy sikeres forradalom után jött létre, 1755-ben. Egyesek szerint a korzikaiak függetlensége nem köthető a hazaszeretethez, mindazonáltal igen nehéz elképzelni egy olyan nemzeti csoportot, ami politikai függetlenséget követel nemzettudat – vagy minimum hazafias érzés – nélkül. Amint kikiáltották a sziget függetlenségét, létrehozták Európa első modern alkotmányát, majd gyökeresen átalakították a közigazgatást, illetve elűzték a genovaiakat is. Számos reformot hajtottak végre, majd kiterjesztették a választójogot többek közt a nőkre is. Bár a felvilágosodás kori filozófusok támogatták Korzikát, de az egyrészt nem volt nemzetközileg elismert állam, másrészt alig tizennégy évig maradt fenn – ugyanis 1769-ben a Francia Királyság megszállta. Ami fontos, hogy Korzika alkotmányossága több későbbi polgári-nemzeti forradalomra is hatással volt.

Johann Gottfried Herder (1744–1803) német filozófus az *Értekezés a nyelv eredetéről* (1772) című művében a közös nemzeti nyelv fontosságára hívta fel a figyelmet, valamint jelentőséget tulajdonított a nemzeti identitásnak és a hazafiasságnak. Meg volt győződve arról, hogy aki elvesztette a szülőföldje iránti hűségét és szeretetét, az egyben saját magát is elvesztette.

A **nacionalizmus**, mint eszmerendszer csak azután jelent meg, hogy a nemzeti közösség gondolata találkozott a népszuverenitás doktrínájával. Erre a francia forradalom (1789–1799) alatt került sor, melyre egyebek mellett olyan események hatottak, mint az amerikai függetlenségi háború (1775–1783) vagy a korzikai függetlenség (1755) kinyilatkoztatása, továbbá olyan filozófusok is befolyásolták, mint például Voltaire (1694–1778) vagy Rousseau (1712–1778). Bár Rousseau nem foglalkozott konkrétan nemzeti kérdéssel, és nem tárgyalta a nacionalizmus jelenségét sem, de a népszuverenitás hangsúlyozása és az „általános akarat” gondolata módfelett hatott a nacionalizmusra; úgy érvelt, hogy a kormányzatnak nem az uralkodó abszolút hatalmán kell alapulnia, hanem az egész közösség oszthatatlan kollektív akaratán. A „nacionalizmus” szót először Augustin Barruel (1741–1820) jezsuita pap használta a jakobinusok szélsőségeségére alkalmazva. A francia Nemzetgyűlés legkiemelkedőbb nacionalistája Emmanuel J. Sieyès (1748–1836) abbé volt, aki népszuverenitás helyett már konkrétan nemzetsuverenitásról beszélt, mi több a forradalom hármasszavából (szabadság, egyenlőség, testvériség) a „testvériség” alatt a nemzet minden tagjának szeretetét értette, ezenfelül a nemzetállam iránti hűséget szorgalmazta. Sieyès és a többi korai nacionalista úgy gondolta, hogy a „nemzet akarata” elsőbbséget élvez, így a nemzet minden tagjának alá kell vetnie magát annak, sőt akár az életét is fel kell áldoznia érte. Ebben az időben a nacionalizmus még a liberalizmushoz tartozott, hiszen a „nemzet” tulajdonképpen a polgárságot jelentette, és mivel az ország lakosságának csak egy része tartozott a polgárságba, nem lehetett mindenki a nemzet része – ahhoz, hogy valaki a tagja legyen, először polgárrá kellett válnia. A nemzeti identitás főként a szabadságvágygal állt kapcsolatban, így nem véletlen, hogy a nacionalisták egyrészt nemzeti egységre, másrészt a nemzetállam szuverenitására törekedtek; a nemzet szabadsága legalább ugyanolyan fontos volt számukra, mint az egyén szabadsága. Mindemellett fontos, hogy a nacionalizmus a patriotizmusból táplálkozott, amit az is bizonyít, hogy a forradalmárok fejében a „pátria” (szülőföld) már a „nemzetállam” szinonimája is volt. Azáltal, hogy a nacionalizmus a forradalmi oldalon jelent meg, nem jobboldali eszmerendszerként tartották számon: kulturális baloldaliság ölelte körül, és kezdetben nem alkotott önálló ideológiát sem, sokkal inkább a liberalizmussal összefonódva, a szocialistákkal karöltve harcolt a régi rendszer, avagy az abszolutizmus és a feudalizmus megdöntéséért, továbbá a római katolikus egyház hatalmának visszaszorításáért – mindezt a felvilágosodás eszméinek nevében. A liberális nacionalisták ugyanakkor egyértelművé tették, hogy a szocialistákkal ellentétben nem társadalmi osztályokban, hanem nemzetben gondolkodnak. Bár a 18. században a liberalizmus és a szocializmus egy oldalon álltak, ugyanakkor a század végére nyilvánvalóvá váltak a köztük lévő ellentétek, és szembefordultak egymással, megteremtve a szocializmusok és a liberális kapitalizmus máig tartó viaskodását.

IDEOLÓGIÁK KORA

Az ipari forradalom (1760–) nem egyedül a liberalizmust és annak kapitalizmusát virágoztatta fel, hanem a szülőföldhöz való ragaszkodás érzését is – a társadalomtudósok szerint ekkor született meg a nemzeti identitás és a nacionalizmus. A hazafiság a nemzet egészét átfogó gazdaság hatására még népszerűbbé vált, mert míg egykoron csak a várost vagy az adott tartományt tekintették szülőföldjüknek az emberek, addig az 1700-as évek végére már az ország teljes területét. Az amerikai függetlenségi háború (1775–1784) és a francia forradalom (1789–1799) során a patriotizmus új szimbólumokat, zászlókat, himnuszokat, mítoszokat és narratívákat alkotott, amelyek hosszú távon mind a fejlődő nacionalista eszmerendszert erősítették.

I. Napóleon (1769–1821) francia császár hódítása nem pusztán a nacionalizmus, de az imperializmus és a nemzeti sovinizmus fellendüléséért is felelős volt. Tulajdonképpen az történt, hogy amikor a franciák megszálltak valamennyi országot, felélesztették a helyiek nemzeti identitását és egyben a felszabadításra való törekvését, melyek idővel a sovinizmusnak is teret adtak. Johann G. Fichte (1762–1814) filozófust a német idealizmus és a német nacionalizmus atyjának is tekintik, aki csalódott a forradalmi Francia Köztársaságban, miután megszállták hazáját – bár nacionalizmusát mégsem a porosz katonai vereség, hanem a humanizmus táplálta. Amellett, hogy személyesen kívánt részt vállalni a napóleoni háborúkban megszállt német föld felszabadításában, világossá tette, hogy a német nemzetnek nem a nyers fizikai erőn, hanem az értelmén kell alapulnia. Georg W. F. Hegel (1770–1831) német filozófus Napóleon hadjáratának következtében szintén arra jutott, hogy a nemzetek valójában egyéni és különálló entitások, amelyek kifejezik egy adott nép sajátos szellemét. Szerinte egy nemzet akkor a legerősebb, amikor saját identitásának megteremtésén fáradozik, melynek hatására szellemi értelemben növekedni kezd; és amennyiben egy nemzet felbukkan, sosem tűnik el végleg, maximum más nemzetek hatására kisebb-nagyobb változáson esik át. Hegel úgy vélte, hogy nemzetek mindig is léteztek, és azok, amelyek jelenleg még nincsenek, csak arra várnak, hogy megjelenjenek. Meggyőződése volt, hogy a három legkiemelkedőbb ókori identitás a görög, a római és a keleti, a modern korban pedig egyedül a német.

Az 1830-as évektől a nacionalizmus egy általánosan elterjedt ideológiává nőtte ki magát, így a politikai baloldalon jellemzően pozitív jelentéssel bírt, hiszen teoretikusai a felvilágosodás eszméit méltatták; továbbá nyílt, pluralista társadalmat hirdettek; eszméik pedig már teljesen megfeleltek a társadalmi-politikai realitásoknak is. A nemzeti hősök és a nemzeti büszkeség békét és konszolidációt hozott egy-egy nemzetben belül, nem beszélve arról, hogy még a nemzeti egységre való törekvés is felmerült Európa azon régióiban, ahol egy adott nemzetiség több államra szakadt szét, ahogyan például az olaszok vagy a németek. A nacionalista gondolkodók szerint téves az az állítás, hogy a nacionalizmus csupán gyűlöletet és háborúkat okozott. Éppen ellenkezőleg: az azonos etnikumú, kultúrájú „nemzettársak” iránti rokonszenv szeretetet szült, továbbá felszámolta a társadalmi megosztottságot az államon belül.

Önmagában a hazafiság vagy a nemzeti identitás nem vált ki gyűlöletet másokkal szemben: ezt bizonyítja az is, hogy történelmi barátságra hivatkozva sok nacionalista hajlandó kivételt tenni és együttérezni más nemzetekkel – például így alakult ki a lengyel–magyar baráti viszony is.

A többféleképpen értelmezett „nemzet” fogalom a nacionalisták politikai szerveződésének központi elemévé vált. Többségük úgy tartja, és egyértelműen amellel érvel, hogy a nemzet egy kulturális entitás, azaz olyan emberek széles csoportja, akiket közös értékek, nyelv, hagyományok, valamint a közös vallás és történelem köt össze. Egyszerűbben: a nemzet tagjai olyan emberek, akik megfelelnek egy adott kulturális kritériumnak, akik viszont nem felelnek meg, azok alkotják az ország kisebbségét. Jóllehet a többségi társadalom és a kisebbségek egyaránt rendelkezhetnek az adott ország állampolgárságával, és beszélnek a közös nyelvet is, de kizárólag a többségi kultúra és etnikum lehet része a nemzetnek, tehát rajtuk kívül minden más entitás pusztán állampolgár vagy megtört idegen elem. Nos, talán ezen a ponton válik szét a patriotizmus és a nacionalizmus, mert mindkettő teljesen másképpen definiálja a „nemzetet”:

» A patriotizmus az országot helyezi előtérbe, és kimondja, hogy azok az emberek alkotják a nemzetet, akik állampolgársággal rendelkeznek, és az aktuális országhatáron belül élnek.

» A nacionalizmus szerint nem csupán az országhatár jelenti a nemzetet, hanem azon túl is nyúlhat – mint Magyarország esetében. A nacionalisták számára kizárólag a domináns etnikum és kultúra a „nemzet”, ugyanakkor az állampolgársággal is rendelkező etnikai kisebbségek csak az „ország részei” lehetnek.

1848-ban az Európa-szerte felbukkanó forradalmi hullám alapvetően nemzeti-polgári és liberális természetű volt, de nem szabad megfelelni annak szocialista jellegéről sem – bár az utóbbi ideológia érdekei háttérbe szorultak. A '48-as forradalmak a felvilágosodás eszméit hirdették, és vezetőik a francia forradalomra (1789–1799) tekintettek mintaként. Minden egyes országban más-más igényeket fogalmaztak meg, ugyanakkor a nemzeti gondolatok prioritást élveztek: Itáliában az olasz egyesítést szorgalmazták; Franciaországban nemzeti kormányt és népuralmat követeltek; a Német Szövetségben nemzeti egységet igényeltek; az Osztrák Császárság majdhogynem minden nemzetisége a függetlenség kivívásáért küzdött; az Oszmán Birodalomban egyre gyakoribbá váltak a nemzetiségi konfliktusok; a Poseni Nagyhercegségben a lengyelek felkeltek a német uralommal szemben; Írországban az angolok írelles politikája ellen lázadtak stb. Ezek a nemzeti indulatok főként az adott ország közeposztályát, polgárságát vonzották, akik mindemellett olyan liberális eszméket vallottak, mint például az alkotmányosság, a kapitalizmus és a demokratizmus.

Az 1870-es években történt a nemzeti egységre való törekvés két nagy győzelme: az első a Német Szövetségben belül Poroszország és Piemont

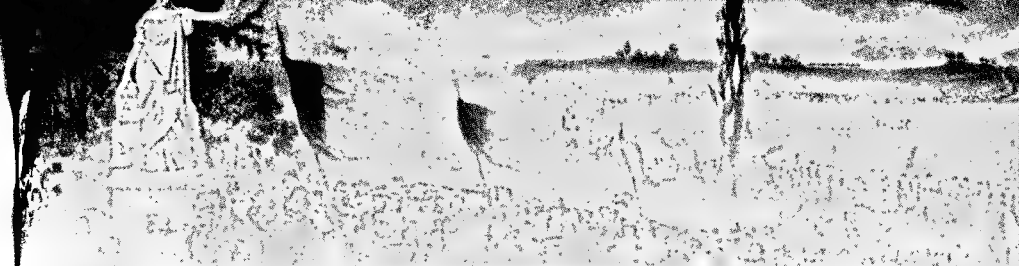
nemzeti ambíciói, a porosz hadsereg diadalmas győzelmei Dánia, Ausztria és Franciaország felett, továbbá a polgári (liberális) nacionalista mozgalom, amely valóra váltotta a német egyesítést (1871), létrehozva a Német Birodalmat; a második pedig az Itália egyesítésére (Risorgimento) irányuló ambíció, ami a napóleoni hódítás végén, 1815-től tűnt fel, majd megannyi háború és lázadásorozat után, 1870-ben végül megalakult az egységes Olasz Királyság is.

Az **antimarxizmus** a nacionalizmus egyik alapfeltétele lett a 19. század végétől, hiszen Marx filozófiájában a nacionalizmus valamiféle burzsoáz szerveződést jelent, ami megosztja a proletariátust, a szocialista internacionalizmusra pedig káros hatással van. A nacionalisták igyekeztek a társadalmi kohéziót, rendet és stabilitást képviselni, szemben a marxistákkal, akik a társadalmi forradalmat és a munkásosztály iránti szolidaritást helyezték előtérbe. Ezek ellenére gyakran felmerül az a kérdés, hogy létezik-e marxizmussal párosuló nacionalizmus. A válasz az, hogy ez bizony fából vaskarika lenne. Azt a tényt persze nem lehet a szőnyeg alá söpörni, hogy a bolsevik vezetésű államokban felmerültek nacionalistának tűnő gondolatok és intézkedések, ám ezeknek a természetük sokkal közelebb állt az enciklopédisták korai nemzet-meghatározásához, mintsem konkrétan a nacionalista ideológiához. Nicolae Ceaușescu (1918–1989) román marxista-leninista elnököt utólag sokan nacionalistának tekintik, pedig nem volt az; minden egyes nacionalizmusra hajazó projektje voltaképpen a román nacionalisták kegyeinek elnyerésére irányult, így például nem egyszer politikai hasznót húzott a románok és magyarok ellenérzéseiből is. Hasonlóan Joszif Sztálin (1878–1953) szovjet, Mao Ce-tung (1893–1976) kínai és Josip Broz Tito (1892–1980) jugoszláv bolsevik vezetők is próbálták lekenyerezni a nacionalistákat, pusztán politikai haszonszerzés céljából. Mindebből jól látható, hogy a nacionalizmus nem fér össze a marxizmussal, de mi a helyzet a patriotizmussal? A hazafiság már sokkal inkább jellemezte a bolsevikokat, mindazonáltal az nem a saját országuk iránti szeretet jelentette, hanem az internacionalista és szocialista közösség iránti elkötelezettséget; országukat egyedül a kapitalista és imperialista befolyástól óhajtották megvédeni, tehát patriotizmusuk ebben nyilvánult meg. Persze akadtak kivételek: a távol-keleti bolsevikok már-már túlságosan is közel kerültek a nacionalizmushoz – ilyen volt egyebek mellett Észak-Korea és Kambodzsa.

Az első világháború (1914–1918) alatt tört felszínre a „nacionalista hullám”, ami Európa-szerte fellendítette a nemzeti identitást, méghozzá olyannyira, hogy a szocialista tábor is két részre osztozott: a háborúpárti szekciónak a világégés közben szakított az internacionalizmussal, helyette inkább összebarátkozott a nacionalizmussal. Mindeközben a háborúpárti polgári nacionalisták megszabadultak a liberalizmustól, sőt tulajdonképpen ekkor váltak antiliberálissá: többé már nem a politikai szabadságra, a demokráciára és a haladásra, hanem a nemzeti dicsőségre, a mítoszokra és a nemzetszeretetre helyezték a hangsúlyt. Így vált a nacionalizmus baloldali jobboldali és harmadikutas ideológiává, olyan más eszmerendszerekkel összeolvadva, mint a fasiszmus, a konzervativizmus, a szocializmus vagy a bolsevizmus és így tovább. A háború alatt minden

nacionalista összehasonlította saját nemzetének tulajdonságait másokéval – néhány esetben azért, hogy magukat egyedinek vagy magasabb rendűnek tüntessék fel. Több nemzetiséget idegennek, megbízhatatlannak, vagy legsúlyosabb esetben fenyegetőnek tekintettek, akikkel gyakran kévérédek konfliktusba.

Európa nagy részén a nemzetépítés folyamata gyakorlatilag a világháborúval együtt ért véget, a békekonferenciákon pedig a nemzeti szuverenitás és a nemzetek egysége vált kulcsfontosságúvá. Ennek hatására a győztesek igyekeztek új országhatárokat rajzolni úgy, hogy a győztesek nemzetiségi határainak kedvezzen, és közben a veszteseknek is problémákat okozzon. A Német Birodalmat, Ausztriát, Magyarországot és az Oszmán Birodalmat is komoly területektől fosztották meg, amiket egyrészt vagy a győztes nagyhatalmakhoz csatoltak, vagy azok kisebb szövetségeseinek adták, sőt előfordult, hogy új nemzetállamok függetlenségét is kikiáltották. A nemzeti határokra való törekvés persze nem úgy zajlott le, ahogyan azt sokan gondolták: a Magyar Királyság nem csak régi országhatárát veszítette el, hanem a nemzethatárának jelentős részét is; emiatt a magyar nemzetiség egy szelete más etnikumú államok fennhatósága alá került. Nem csupán a háborús vesztesek, hanem a győztesek közül is sokan csalódtak voltak a békeszerződések igazságtalannak vélt feltételei miatt. A békeszerződések tehát nemhogy enyhítették volna a nemzetek közötti feszültségeket, még tovább is fokozták azokat, nem beszélve arról, hogy ennek hatására a nacionalizmusok és a fasiszmusok nagyon népszerűek lettek.

FRANK ROBIN

POLGÁRI NACIONALIZMUS

A polgári nacionalizmus (vagy liberális nacionalizmus, nemzeti liberalizmus) egy gazdaságilag jobboldali és kulturálisan baloldali ideológia, melynek képviselői az egyéni szabadságot és a nemzeti szuverenitást képviselik, illetve saját magukat a nemzeti kultúra híveinek tartják. Más nacionalistákkal ellentétben teljes válszélességgel támogatják a demokráciát, a haladást, a szabadság minden formáját, továbbá toleránsak és befogadóak más kultúrákkal szemben. A nacionalizmus a 18. és 19. században szorosan összefonódott a liberalizmussal és a polgári léttel; felélesztői többek közt a szabadelvű, felvilágosodás kori gondolkodók, valamint a nemzeti fordalmak és a függetlenségi mozgalmak voltak.

A POLGÁRI NACIONALIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

A francia forradalom (1789–1799) alatt a polgároknak kialakult az összetartozás érzése (testvériség), de nemcsak önmagában a forradalomnak, hanem a Francia Köztársaság és a különböző nagyhatalmak közötti háborúknak is köszönhető. Ebben az időben éledt fel igazán a patriotizmus (hazafiság) és a nemzeti identitás, melyek elsősorban a nép politikai önrendelkezésében rejlettek. A harmadik rend, pontosabban a polgárság többé már nem tekintette magát az uralkodó és az arisztokrácia alattvalójának; felelős polgárként a haza megvédését, a szabadság kivívását, valamint a társadalmi osztályok közötti jogi egyenlőség elérését tartották fő céljaiknak. A forradalom alatt tehát egyértelműen összefonódott a klasszikus liberalizmus és a nacionalizmus eszméje, ami még egy bő évszázadig így is maradt.

A nápoeni háborúk (1799–1815) során Európa leigázott országaiban is megjelentek a nemzeti felszabadulásra, szabadságra törekvő liberális és nacionalista gondolatok, melyek 1815-től tovább fokozódtak, pláne olyan multinacionális államokban, mint amilyen az Osztrák Császárság volt. A polgári nacionalisták számára a liberalizmus és a nacionalizmus gyakorlatilag megkülönböztethetetlen volt, mert úgy vélték, hogy a liberalizmus az egyéni szabadság védelmére épült, amelyet hagyományosan a jogok nyelvén fejeznek ki, a nemzetek pedig olyan szuverén entitások, amelyeknek joguk van a szabadságra, továbbá más jogokkal is rendelkeznek, melyek közül a legfontosabb az „önrendelkezés” joga. Azt vallották, hogy a polgárságnak kötelessége a nemzet gondját viselnie, és ha kell, harcolnia kell annak szabadságáért, akár az élete árán is. Éppen emiatt küzdöttek az idegen uralmak, a multinacionális birodalmak és a gyarmati hatalmak ellen.

Simón Bolívar (1819–1830) spanyol politikus kétségkívül kötődött a polgári nacionalizmushoz és a hazafisághoz, amit politikai retorikája is megerősített. A militarista Bolívar elvetette a pártszellemet és a politikai frakciókba tagozódást, helyette egyedül a nemzeti egységet hangsúlyozta. Spanyol–Amerika függetlenségi folyamataiban tevőlegesen részt vállalt, sőt személyét történelmi szempontból kulcsfontosságúnak tekintik. Napjainkban egész Dél–Amerika kulturális és nemzeti ikonként tartja számon.

Giuseppe Mazzini (1805–1872) olasz forradalmár 1834-ben létrehozta az *Ifjú Olaszország* nevű politikai mozgalmat, melynek legfőbb célja az olasz nemzet egyesítése volt, és ez magába foglalta az Osztrák Császárság által megszállt, olaszajkú területeken való nemzeti felkelések szítását is. Mazzini jelszava az „egyesülés, erő és szabadság” volt, amit az olasz trikolorra is felírt. Még ebben az évben megalapította az *Ifjú Európa* nevű egyesületet is, ami gyakorlatilag egy „nacionalista internacionálé” volt, amely valamennyi ország nemzeti szervezeteinek gyűjtőhelyeként szolgált, melyek közös célja Európa minden államában elterjeszteni a nacionalista eszméket. Az új hazafias szervezetek és vezetőik közül sokan a politikai önrendelkezés és az egyéni szabadság liberális elveiből merítettek, miközben felvették a harcot a régi rendszerrel is. A nacionalista gondolatok felemelkedése egyesítette a nemzeti identitás és szolidaritás romantikus elképzeléseit a politikai és egyéni szabadság, valamint az alkotmányosság eszméivel.

John Stuart Mill (1806–1873) a kör egyik legbefolyásosabb brit filozófusaként közvetlenül és alaposan foglalkozott a liberalizmus a nacionalizmus által felvetett kérdésekkel, sőt az elsők között próbálta meg összeegyeztetni a nemzeti kötődést a liberális elvekkel. Mill *A képviselői kormány* (1861) című művének XVI. fejezetében a közös nemzetiséget és nyelvet a társadalmi egység és a demokrácia szükséges feltételeinek tekintette.

Az 1848-as forradalmi hullám csaknem Európa teljes területére kiterjedt, talpra állítva a nacionalistákat, akik jellemzően a polgári középosztályból kerültek ki, de néhány országban a nemesség egy része is melléjük szegődött. A legtöbb államban ezek a liberális és nacionalista mozgalmak nem sokáig voltak képesek ellenállni a politikai elitnek. A liberális nacionalizmus tekintetében talán az Osztrák Császárságot, azon belül a Magyar Királyságot érdemes kiemelni, ahol a forradalmat valamennyi nemzet figyelemmel kísérte. Kossuth Lajos (1802–1894) magyar államférfi és az *Ellenzéki Párt* egységes alkotmányt és nemzeti államot követelt, de ez nem volt kirívó, hiszen a Magyar Királyságban gyakorlatilag minden létező párt liberális volt, többségük pedig nemzeti, szabadelvű és egyenlősítő igényeket fogalmazott meg. A magyarországi forradalom 12 pontján belül a sajtószabadság és a cenzúra eltörlése, a felelős budapesti minisztérium, az évenkénti országgyűlés, a törvény előtti egyenlőség, a nemzeti őrsereg, az esküdtszék, a Nemzeti Bank, a katonaság felesketése az alkotmányra, továbbá a nemzeti egyesülés Erdéllyel egyaránt liberális, nacionalista, részben pedig szocialista törekvések voltak. A Habsburg–Lotaringiai-ház a forradalmi és függetlenségi ambíciókat csak az Orosz Birodalom katonai beavatkozásával tudta megállítani. A forradalmárok bukásával azonban a nemzeti identitás nemhogy eltűnt volna, még fel is

erősödött. Miután a felkelések lecsendesültek, a konzervatív, monarchista uralkodók és nemesek megértették, hogy a nacionalizmus komoly fenyegetést jelent, és számolni kell vele a jövőben is. Éppen emiatt többüknek kapóra jött riváisaik ellen felhasználni a nacionalizmust: például sokan folyamodtak ahhoz, hogy más országokban nacionalista mozgalmakat pénzelték azért, hogy ezzel csökkentse a helyi stabilitást, sőt feszültségeket és konfliktusokat generáljanak, meggyengítve ellenfeleiket. Érdekesség: eközben saját birodalmaikban igyekeztek elfojtani a nacionalista újságokat és szervezeteket.

Az 1850-es évek Osztrák Császárságában megalakult a *Német Liberális Párt*, mely szervezet kulcsszerepet játszott a konkordátum 1855-ös felmondásában és a decemberi alkotmány (1867) elfogadásában, amely az osztrákok birodalmát kettős (dualista) állammá, pontosabban államszövetséggé változtatta, létrehozva az Osztrák–Magyar Monarchiát. A liberálisok nemcsak nemzeti politikát folytattak: felléptek a politikai katolicizmus ellen, igyekeztek ellenállni a római katolikus egyház nyomásának, továbbá követelték a német ajkú emberek egy nemzetben való egyesítését is. A nagynémet egységet úgy képelték el, hogy a Német Szövetség (és a későbbi Német Birodalom) és Ausztria egyetlen nagy államszövetségen belül létezzen.

A német nemzeti mozgalom szorosan összefonódott a liberális, demokratikus és szocialista irányzatokkal; amelyek mind a fennálló rendszer, a fejedelmi hatalom és annak területi partikularizmusa ellen küzdöttek. Céljuk a német nemzetállam létrehozása egy liberális, többé-kevésbé demokratikus, alkotmányos és jogállami formában. A németek 1848-as forradalmában ezek a harcok kudarcba fulladtak, és csak 1871-re tudták megvalósítani a kisméretű egységet, avagy a Német Birodalmat, amely nem demokráciára, hanem olyan autoriter rendszerre épült, amit az alkotmány csak részlegesen korlátozott. Otto von Bismarck (1815–1898) kancellár és a német *Nemzeti Liberális Párt* sokáig dolgoztak együtt a német egyesítésen, de 1878-ban elváltak útjaik, mert Bismarck a szabadpiaci gazdaság helyett a protekcionizmus felé fordult: védővámokat vezetett be, ami gátolta a szabadkereskedelmet. Mindemellett konzervatív fordulatot is vett, amellyel a liberális nacionalisták nem tudtak és nem is akartak azonosulni. 1890-től jelentősen megcsappant a párt népszerűsége, így elvesztették domináns pozíciójukat, amit hosszú évtizedekig nem tudtak helyreállítani.

Az első világháború (1914–1918) után Thomas W. Wilson (1856–1924) amerikai elnök a versailles-i szerződés (1919) ügyében azt gondolta, hogy Európa nem egyszerűen csak nemzetállamokból kell, hogy álljon, hanem olyan nemzetállamokból, amelyekben nem autokrácia, hanem az Egyesült Államok mintájára egy köztársasági demokrácia uralkodik. Wilson a párizsi békekonferencián nem azért vetette fel az önrendelkezés elvét, mert az európai birodalmak felbomlása az amerikaiak nemzeti érdekeit szolgálta, hanem azért, mert úgy vélte, hogy a lengyeleknek, cseheknek, magyaroknak stb. egyaránt joguk van ahhoz a politikai függetlenséghez, amit az Egyesült Államok a 18. században már kivívott magának.

Gustav Stresemann (1878–1929) német külügyminiszter a weimari köztársaság idején, 1918-ban egyesítette a progresszíveket és a nemzeti liberálisokat, létrehozva a *Német Néppártot*. Szervezte a liberális népfelfogásból, a romantikából és az idealizmusból táplálkozott, és fontosabbnak tekintette az egyén megvédését az állami beavatkozásoktól, mintsem a többség igényének érvényesítését; felfogása szerint az egyén ugyanis mindig jobban tudja, mire van szüksége, mint az állam. A párt kezdetben elutasította a weimari alkotmányt, helyette egy alkotmányos monarchiát akart bevezetni – bár később a köztársasági eszmék felé vették az irányt. Jóllehet Stresemann pártjával szemben 1924-ben megalakult a *Nemzeti Liberális Birodalmi Párt* is, mégsem tudta felülmúlni a néppártot. 1933-ban viszont Stresemann szervezete megszűnt, ezzel a német polgári nacionalizmus egy időre háttérbe szorult.

A második világháborút (1939–1945) követően a nemzeti liberálisok egész Európában visszaszorultak: keleten a szovjet befolyás, nyugaton a nacionalizmusból való ideiglenes kiábrándulás miatt. Ez viszont nem jelenti azt, hogy az ideológia felszívódott volna, pusztán a képviselői átvándoroltak különböző kereszténydemokrata és szociálliberális pártokba. 1948-ban például sokuk a *Szabaddemokrata Párt* jobb szárnyában találták meg helyüket, mely szervezet 5–15%-os népszerűség között mozogva általában a kormánypártok része volt 1994-ig. A szervezetnek kezdetben reakciós nemzeti liberális gondolatai voltak, sőt még a háborús bűnösnek tekintett nemzetiszocialisták hivatalos pozíciókból való eltávolítását is elutasították, illetve azok szabadon bocsátását követelték. Ez később megváltozott: az 1960-as években már szociálliberális pártként határozták meg magukat; feladva nemzeti liberális elveiket, kiszorítva polgári liberális tagjaikat, akik jellemzően a *Kereszténydemokrata Unió* (CDU) és *Bajor Keresztényszociális Unió* (CSU), vagy esetleg a *Nemzeti Liberális Akció* nevű pártba mentek át.

Az 1980-as évektől újabb kísérleteket tettek a *Szabaddemokrata Párt* nemzeti liberális irányvonalának felélesztésére, főleg Alexander von Stahl (1938–) német politikus és köre által, viszont terveik nem jártak sikerrel. Később, az 1990-es évektől ismételten megpróbálkoztak a Stresemann-féle politika felé elterelni a pártot, de újfent kudarcot vallottak.

A 21. században a szlovák *Szabadság és Szolidaritás*, az *Osztirák Szabadságpárt* (FPÖ), valamint 2013–2014 között az *Alternatíva Németországért* (AfD) szervezeteket tekintették önálló nemzeti liberális pártoknak, de továbbra is az a helyzet, hogy ennek az ideológiának ma olyan kevés képviselője van, hogy nem látják értelmét annak, hogy saját pártokat alapítsanak, mondván, jelenleg nem áll mögöttük elegendő támogató. Eppen ezért folyamodnak ahhoz a megoldáshoz, hogy amíg nem jön el újból az ő idejük, addig különböző kereszténydemokrata és konzervatív liberális pártokban húzzák meg magukat.

A POLGÁRI NACIONALIZMUS FŐBB ESZMÉI

A **szabadság** értelmezése a liberális nacionalisták és más liberálisok között eltérő. Míg a legtöbb liberális a társadalmi szerződés általi szabadságban hisz, addig a polgári nacionalisták abban, hogy amennyiben az egyén beleszületik egy nemzetbe, ki kell vívnia nemzetének jogos szabadságát, azután pedig meg kell óvnia azt.

Szerintük a nemzetek az egyénekhez hasonlóan egyenlőek, legalábbis abban az értelemben, hogy egyformán megilleti őket az önrendelkezési jog. Végső céljuk tehát a független nemzetállamok világának felépítése, azaz nemcsak egyetlen kiválasztott nemzet egyesítése vagy függetlensége. Mindemellett hangsúlyozzák a politikai hűséget, amely az egyenlő állampolgárok közösségének vízióján alapul, lehetővé téve az etnikai és kulturális sokszínűség magasabb szintjét.

A **liberális nemzet** az autokratikus és militarista birodalmak felszámolására törekszik, a helyükön pedig új nemzetállamokat kíván kikiáltani. A demokratikus nemzetek mindig tiszteletben tartják szomszédaik nemzeti szuverenitását, és nincs késztetésük háborúra vagy mások leigázására, így az imperializmust és a gyarmatosítást is mélyen elítélik. Fontos, hogy a liberális nacionalizmus nem választja el egymástól a nemzeteket, nem okoz bizalmatlanságot, rivalizálást, továbbá háborút sem segít elő.

A **befogadás** a liberális nacionalistáknál igencsak fontos elv, hiszen a többi nacionalizmusra ez manapság egyáltalán nem jellemző. Meggyőződésük, hogy polgári nemzetet nem a nyelv, a kultúra vagy az etnikum határozza meg, hanem a politikai intézmények és a liberális elvek, melyek betartását minden polgártól elvárják. Az úgynevezett „polgári nemzetben” való tagság (állampolgárság) minden egyes ember számára elérhető, kultúrára vagy etnikai hovatartozásra való tekintet nélkül; ennek megfelelően szívesen befogadnak a világ másik feléről érkező, más rasszú és etnikumú embereket is, cserébe csak annyit kérnek, hogy tartsák tiszteletben az állam elveit, törvényeit, szokásait stb. Ők nem várják el, hogy az ideérkező, más kultúrájú emberek beolvadjanak a többségi társadalomba, ellentétben az etnokulturális nacionalistákkal.

Az **internacionalizmus** gondolatát azért tartják fontosnak, mert állításuk szerint egy nemzetközi szervezettel könnyebben lehet ellenőrizni a nemzeti ambíciókat, továbbá általa a nemzetközi szintéren gördülékenyebb a rendteremtés is. Az internacionalizmus elmélete és gyakorlata a transznacionális vagy globális, nemzetek közötti együttműködésen és szolidaritáson alapul, amit a nacionalizmussal próbálnak meg összeegyeztetni. Például 1919-ben a polgári nacionalisták hívták életre a *Nemzetek Szövetségét*, majd 1945-ben utódját, az *Egyesült Nemzetek Szervezetét* (ENSZ) is, melyek feladata a nemzetközi konfliktusok békés lebonyolítása.

A **szabadkereskedelem** legnagyobb támogatói között vannak a liberális nacionalisták is, mivel az számukra a nemzetek közti kölcsönös megértést és együttműködést jelenti. Az ilyen és ehhez hasonló gondolatokat általában John Bright (1811–1889) és Richard Cobden (1804–1865) nevéhez kötik, akik úgy vélték, hogy a kereskedelem szabadsága minden országnak számára előnyös, mert olyan áruk exportálására koncentrálnak, melyekből nekik sok van, és olyan árukat importálhatnak, amelyekből viszont kevés áll a rendelkezésükre. Mindemellett azt állították, hogy a szabadkereskedelem kialakítja a tartós békét azon nemzetek között, ahol ez a rendszer bevezetésre került. Ennek alapján feltételezték, hogy amennyiben a világ összes nemzete gazdaságilag egymástól függne – azaz rászorulnának egymás áruira –, akkor előnytelenné válnának a fegyveres konfliktusok, és megszűnnének a háborúskodások.

FRANK ROBIN

ETNOKULTURÁLIS NACIONALIZMUS

Az etnokulturális nacionalizmus (vagy etnikai-kulturális nacionalizmus) egy gazdaságilag vegyes és kulturálisan jobboldali ideológiai család, melynek képviselői szerint a nemzetet a közös kultúra és etnikum határozza meg, de a kultúra nem sajátítható el egyik napról a másikra, csupán egy hosszú folyamat által integrálható az egyénbe. Meggyőződésük, hogy egy adott nemzet kultúráját az az ember képes könnyedén átvenni, aki a nemzet részeként jött a világra, ott nevelkedett, szocializálódott; ezzel szemben egy kívülálló erre vagy egyáltalán nem, vagy csak megfelelő elszántsággal képes. Az etnokulturális nacionalisták nem támogatják a nem őshonos kultúrák tömeges bevándorlását, mert úgy tartják, a távoli országok gazdasági migránsai nem azért jönnek, hogy integrálódjanak, hanem hogy akarva-akaratlanul kulturális hódítással foglalják el az őslakosok nemzetét. Ami fontos, hogy különbséget kell tenni kétféle etnokulturális nacionalizmus között: a konzervatív nacionalizmus nem borzong meg attól, ha egy eltérő kultúrájú vagy etnikumú, vallású vagy nemzeti-ségű ember letelepedik az országban, csupán a tömeges bevándorlást ellenzik; ugyanakkor a sovínista nacionalizmus alapvetően viszolyog mindenféle idegen elemtől, és jellemzően azok asszimilálására törekszik, ami ha nem sikerül, drasztikusabb eszközökhöz is folyamodhatnak – például tömeges kiutasításhoz vagy fizikai erőszakhoz.

FRANK ROBIN

KONZERVATÍV NACIONALIZMUS

A konzervatív nacionalizmus (vagy nemzeti konzervativizmus) gazdaságilag vegyes, kulturálisan jobboldali – és néha harmadikutas – ideológia, melynek képviselői a hagyományos vallási és családi értékeket keverik a nemzeti és kulturális identitás fenntartására való törekvéssel. Jellemzően mélyen megvetik a szocializmusokat és a liberalizmusokat, a progresszív politikai intézményeket, a tömeges bevándorlást és a globalizmust. Teljes mértékben egyetértenek a tradicionalista konzervatívokkal, azon belül főleg a vallás fontosságát hangsúlyozó szociálkonzervativizmussal, mi több e két eszmerendszer számos ponton fedi is egymást.

Ebből adódik, hogy sok nemzeti konzervatív egyben szociálkonzervatívként is tekint magára. Legfőbb céljukként a tradíciók zömének megőrzését és a nemzet-szeretet fontosságát próbálják összeegyeztetni, továbbá a történelmi tragédiákból és mítoszokból óhajtanak politikai tőkét kovácsolni. Mindezt elmondásuk szerint azért teszik, hogy megvédjék népüket a globalisták befolyásától.

A KONZERVATÍV NACIONALIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

A 18. században Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) genífi filozófus „népszuverenitás-védelme” és az „általános akarat” fogalmai voltak nagy hatással a nacionalizmusra; Johann Gottfried Herder (1744–1803) német filozófus pedig a kulturális nacionalizmus fellendítőjeként ismert, aki amellett, hogy a nemzetiség belső értékét hangsúlyozta, világossá tette, hogy a kultúra és nyelv a nemzet természetes egységének kifejeződése, valamint az emberiség kollektív életét kifejező eszköz. Azzal érvelt, hogy egy nép az anyanyelvének és kultúrájának hatására igenis képes kiemelkedni a barbár létből, megalkotva saját nemzetállamát.

A 19. században a konzervatívok a nacionalizmust egy radikális, forradalmi erőnek, a rendet és a politikai stabilitást veszélyeztető ideológiának tekintették, sőt tisztában voltak azzal, hogy a liberalizmus és a nacionalizmus tulajdonképpen kéz a kézben jár. A schönbrunni béke (1809) és a franciák elleni egységfront létrejötte némileg változtatott ezen, de csak a század második felétől kerültek közelebb a nacionalizmushoz. Bár a konzervatívok véleménye fokozatosan megváltozott a nacionalizmussal kapcsolatban, de nem azért, mert rokonszenveztek vele, hanem mert politikai okokból fel akarták használni. Erre jó példa III. Napóleon (1808–1873) francia császár, aki bejelentette, hogy Európa-szerte el kell terjeszteni a nacionalizmust. Törekvésének célja egy szövetséges olasz állam létrehozása, a pápa hatalmának visszaszorítása és az Osztrák Császárság felbomlasztása volt, amit a szerb és lengyel nacionalizmus segítségével akart véghezvinni. Erre azért volt szüksége, mert csak így tudta megnyitni hadserege előtt az utat az Orosz Birodalom és Poroszország felé. Az Orosz Birodalomban I. Miklós (1825–1855) cár „ortodoxia, önkényuralom és a nemzetiség” elvei a korai konzervatív nacionalizmust tükrözik, sőt az idézett szöveg szembeállítható a francia forradalom (1789–1799) „szabadság, egyenlőség, testvériség” hármas jelszavával is. Az oroszokkal kapcsolatban érdemes megemlíteni még III. Sándor (1845–1894) cárt is, aki a hagyományos intézmények védelmében szövetségesként tekintett a nacionalistákra. Az említett uralkodókön kívül fontos kitérni az egynemzet-konzervatívok legfőbb képviselőjére, Benjamin Disraeli (1804–1881) brit miniszterelnökre is, aki azért bírálta az angol liberálisokat, mert nem foglalkoztak a birodalom tekintélyének megővésével, sem pedig a nemzeti hagyományokkal. A Német Birodalomban az első nemzeti konzervatívok között tudható Heinrich von Treitschke (1834–1896), aki a *Nemzeti Liberális Párt* hagyománytisztelő szárnyát képviselte, bár a *Németország története a tizenkilencedik században (1879–1894)* című ötkötetes művében a tradicionalista konzervativizmustól elhatárolódott, mert képviselőit túlságosan pacifistának és elfogadónak tartotta a szlávokkal és a zsidókkal szemben –

jól láthatóan ő már az etnikai nacionalizmus pártján állt. Otto von Bismarck (1815–1898) birodalmi kancellárként gondoskodott arról, hogy a nacionalizmus megerősödhessen, a szocializmust viszont elutasította. A németek konzervatív nacionalizmusa etnikai jellegű volt. A „német fajt” magasabb rendűnek tartották, továbbá erősen antiszemita politikát folytattak, ennek ellenére a szocializmustól való irtózásuk miatt nem lehet őket protofasizstának nevezni.

Az első világháború (1914–1918) közben és után a konzervativizmus szorosan összefonódott a liberalizmustól eltávolodó nacionalizmussal, a győztes és vesztes országokban egyaránt. A kisantant államaiban (Jugoszlávia, Csehszlovákia, Románia), az olaszoknál, a németeknél és a magyaroknál különösen népszerűvé váltak a nacionalizmus eszméi, melyek közül a szocialisták és a konzervatívok is igyekeztek minél többet átvenni. A nacionalizmus és a konzervativizmus szintézise olyan új ideológiákat hozott létre, mint a forradalmi konzervativizmus vagy a konzervatív nacionalizmus, amelyek között lényeges különbségek figyelhetők meg:

» A forradalmi konzervatívok olyan radikálisok, akik amellett, hogy szocialista és nacionalista eszméket keverik, autoriter vagy olykor totalitárius rendszert építenének ki, ráadásul sokuk a fasiszmussal is rokonszenvezik.

» A konzervatív nacionalisták nem törekednek totalitarizmusra, de nem utasítják el autoriter és a hibrid rendszereket. A szocializmusokkal és a liberalizmusokkal jellemzően ellenséges a viszonyuk, a fasisztáktól pedig igekeeznek minél távolabb maradni.

Magyarországon Horthy Miklós (1868–1957) kormányzó és rendszere tekinthető konzervatív nacionalistának, melyben a szociálliberalizmust, a marxista és nem-marxista szocializmusokat és a fasiszmusokat is igyekeztek ellehetetleníteni. A magyar konzervatívok nacionalizmusát többek közt a trianoni békeszerződés (1920) igazságtalansága támasztotta fel, ezért más országok konzervatívjaihoz képest jóval erőteljesebben ragaszkodtak az irredentizmushoz, melynek célja a történelmi nemzeti határok helyreállítása.

A nemzeti radikalizmus egy magyar konzervatív nacionalista ideológia, amit az egykori fajvédő, Bajcsy-Zsilinszky Endre (1886–1944) hívott életre. Ez egy harmadikutas irányzat, amely egyebek mellett a konzervativizmusból, nacionalizmusból, környezetvédelemből és a klasszikus liberalizmusból inspirálódott, mégis talán a szociálkonzervativizmushoz és a nacionalizmushoz áll legközelebb. Legfőbb jellemzője, hogy inkább köztársaságparti, hierarchiapárti és keresztény, azonban teljesen elhatárolódik az egalitarizmustól és a marxizmustól, sőt a nemzetiszocializmustól és az árja fajelmélettől is. Fontos észben tartani, hogy Bajcsy-Zsilinszky és követőinek antiszemizmusa nem biológiai alapú, ezért utasítottak el minden olyan gondolatot, ami vérségi megkülönböztetést hirdetett, emellett megvetették a terjeszkedő ultranacionalizmust is, helyette inkább területvédő, önvédelmi politikát igényeltek.

1929. októberének végén a New York-i tőzsdén drasztikusan visszaestek a részvények árfolyamai, és az abból következő hirtelen összeomlás valamennyi országban gazdasági zűrzavart okozott. Az emberek elvesztették megtakarításaikat, a munkanélküliség pedig fokozódott, mivel a vállalatok kénytelenek voltak elbocsátani alkalmazottaik egy részét. A kormányok nehezen tudtak gondoskodni azon polgárokról, akiknek már nem volt sem munkájuk; sem pedig pénzük élelmiszerre, lakhatásra vagy más alapvető szükségletek kielégítésére. Ekkor kezdődött a nagy gazdasági világválság (1929–1933), ami termékeny talajt adott egyebek mellett a nacionalizmus népszerűségének is, hiszen a gazdasági problémákért sokan az első világháború utáni békeszerződéseket okolták, az indulatok pedig összefonódtak a nemzeti sérelmekkel.

A második világháborút (1939–1945) követően a konzervatív nacionalizmus és a faszizmus egyaránt elbukott és szétszéledt, helyüket valamennyi nyugati országban a kereszténydemokratizmus és más mérsékelt jobboldali vagy centrista konzervatív liberális szervezetek vették át. Európa romokban hevert, ezért az Egyesült Államok Marshall-tervének segítségével Nyugat- és Közép-Európa egyes nemzetei megszervezték a gazdaság és a társadalom teljes rekonstrukcióját; ehhez munkaerőre volt szükség, amelyben azonban hiányt szenvedtek, hiszen a világháborúban több millió ember esett áldozatul, akiket – csúnyán fogalmazva – pótolni kellett. Más európai országokból nem lehetett munkaerőt kölcsönözni, mert mindnek szüksége volt saját munkaképes polgáraitra. A nagyhatalmak számára egyetlen lehetőség maradt: a gyarmataik lakosságát Európába csábítani. A harmadik világból érkező néptömegek számára az európai környezet cseppet sem volt idegen, hiszen a gyarmatokon is rendszerint a nyugat-európai kultúra dominált: beszélték a nyelveket, ismerték a kultúrát és a történelmet, sőt még harcoltak is Európáért, mikor besorozták őket. Az új munkaerő tekintélyes része a Közel-Keletről, India környékéről vagy Afrikából érkezett; többségük pedig az iszlám és a hindu vallást követte.

Az 1960-as évektől az európai nagyhatalmak vezetőiben felmerült az a gondolat, hogy saját országaikban ki kellene terjeszteni az állampolgárságot azokra az „ideiglenes munkásokra”, akik megszokva az európai jólétet, többé már nem akartak hazatérni: letelepedtek, családot alapítottak, gyermekeiket beiskolázták, halottaikat európai földön temették el. Ebben az időben a fasisztákon és a szélsőjobboldaliakon kívül nem sokan tartották fenyegetésnek a bevándorlók letelepedését, a politikusok pedig úgy vélték, egy-két generáció alatt teljesen integrálódni fognak a többségi társadalomba. A baloldal és a liberális konzervatívok a felvilágosodás eszméire, toleranciára és szolidaritásra hivatkozva szívesen fogadták be az idegen kultúrájú embereket, nem foglalkozva az ellenvéleményekkel, sem a nacionalisták aggodalmaival. A progresszív Nyugat ezzel párhuzamban felszámolta gyarmatait, helyükön független, szuverén országok alakultak, bár azok lakosai továbbra is a remények földjére, Európába vágyakoztak. A kormányok ettől az álomtól nem akarták megfosztani a gyarmati lakosságot, továbbá meggyőződésükké vált, hogy az évszázadokon át tartó elnyomást valahogyan kárpótolniuk kell.

ideológiai meggyőződésből könnyítették meg a bevándorlók dolgát. A vándorló embermilliók rendkívül aggasztották az európai őshonos lakosságot, ami végül a szélsőjobboldal megerősödését okozta: páneurópai, etnokulturális mozgalmak szerveződtek, mint például a 2012-ben indult *Identitás Generáció* ifjúsági mozgalom vagy a 2014-ben létrejött *Patrióta Európaiak a Nyugat Iszlamizációja Ellen (PEGIDA)*. Az ellenőrizetlen, idegen kultúrájú néptömegekkel együtt az iszlámisták számos terroristát juttattak be Európába, akik nemcsak robbantgatni és lövöldözni jöttek, hanem a már letelepedett muszlimok radikalizálását is folytatni kívánták. A konzervatív nacionalista pártok és mozgalmak arra jutottak, hogy a bevándorlás, a sikertelen integráció, a párhuzamos társadalmak, a no-go zónák és az egyre gyakoribb iszlámista terrorcselekmények nem pusztán a páneurópai nacionalistáknak, de a keresztény radikalizmusnak, a fasizmusnak, az autoriter konzervativizmusnak és a populizmusnak is kedvezett.

A KONZERVATÍV NACIONALIZMUS FŐBB ESZMÉI

A **kulturalizmus** jellemzően a nemzeti hagyományok és a kollektív emlékek tudatosítását, megbecsülését jelenti. A liberális nacionalistákkal szemben nem az állam iránti hűsége törekednek, hanem a kulturális identitás erősítésére és védelmére. A kulturális nacionalisták hisznek abban, hogy a nemzetek ősiei és mélyen gyökerezőek, melyek megszületésére óriási hatással volt egyebek mellett a pszichológia, a kultúra/vallás és a biológia. Ideológiájuk gyakran nosztalgikus és visszatekintő, lévén hogy a nemzeti dicsőségek korszakaira reflektál, így jellemzően rituálék és megemlékezések segítségével mutatják be a múltbeli katonai győzelmeket a nemzet történelmének meghatározó pillanataiként. Úgy vélik, hogy a nemzeti egység fenntartása kiemelten fontos, ami egyedül a hazafias büszkeség és a szülőföld iránti hűség előmozdításával érhető el – ezzel viszont szemben áll szocialisták által hirdetett osztályszolidaritás. A konzervatívok manapság a nacionalizmust azért tekintik a társadalmi forradalom ellenszerének, mert általa képesek a munkásosztályt a nemzetbe integrálni.

A **vallás** a nemzetiség egyik fontos összetevője, ugyanis közös erkölcsi értékeket és spirituális meggyőződést fejez ki. Az európai konzervatív nacionalisták a zsidó-keresztény kultúra támogatása mellett felhívják a figyelmet arra, hogy az iszlám szélsőségesen antiszemita; így terjedése nemcsak a keresztényekre, de a zsidókra is nagy veszélyt jelent. Bár megkövetelik a vallás és a kultúra tiszteletét, de nem várják el a vallásosságot vagy a vallás gyakorlását – főleg nem tennék kötelezővé. Számítatlan olyan konzervatív nacionalista volt, van és lesz, aki ateista vagy agnosztikus létére kiáll a politikai kereszténység és a kultúrkereszténység mellett. Ebből következik az is, hogy általában nem kötelezik el magukat a monarchia államformája mellett, valamint nem utasítják el a köztársaságot sem.

Az **euroszkeptizmus** nem egyenlő az Európa-ellenességgel, sőt gyakran hangoztatják, hogy éppen ők azok, akik tényleg Európa mellett állnak, az Európai Unió pedig lassan elsorvaszt mindent, ami valaha európai volt. A konzervatív nacionalisták a „nemzetek Európája” koncepciót támogatják, melynek lényege a nemzetek közötti együttműködés; ez azt jelenti, hogy minden

nemzetállam a saját érdekei mentén vesz részt a kooperációban, és akarata ellenére semmit sem lehet rájuk kényszeríteni. A nacionalista konzervatívok nem csupán azért támogatják a szuverén nemzeti intézményeket, mert azok a nemzeti identitás létfontosságú szimbólumai, hanem azért is, mert a baloldal „Európai Egyesült Államok” terve és a kulturális sokszínűsége való törekvése számukra teljességgel elfogadhatatlan.

Az **identitarizmus** eszméje alapján kiállnak az etnikai és vallási homogenitás mellett, sőt mindennél szembehelyezkednek, ami veszélyt jelent erre: többek közt a kozmopolita multikulturalizmus, a globalizáció és az iszlám kultúra. Az identitárius elképzelés szerint a világnak úgynevezett „etnoszférákba” kellene rendeződnie, melyek mindegyikét etnikailag rokon népek uralnák, pontosan úgy, ahogyan évszázadokkal ezelőtt. Meggyőződésük, hogy nem igazságos az, hogy míg Ázsia és Afrika etnoszféraként van jelen a világban, addig Európát egy visszafordíthatatlan multikulturális masszává képzik, melynek hatására az indoeurópai fehér rassz évszázadokon belül ki fog pusztulni. Nehezményezik, hogy az Európában nem őshonos rasszok rendkívül gyorsan szaporodnak; míg a tősgyökeres európai lakosság az „előregedő társadalom” átkától szenved.

Az **illiberalizmus** mellett érvelnek, de ez nem jelenti azt, hogy liberalizmusellenesek lennének, csupán nem pártolják annak modern formáját. Úgy gondolják, a nemzetek természetes módon jönnek létre az emberi lények azon vágyából, hogy másokkal éljenek együtt: olyanokkal, akiknek hasonló nézeteik, szokásaik és megjelenéseik vannak, mint nekik. Az embereket korlátozott és tökéletlen teremtményeknek tartják, akik értelmet és biztonságot keresnek a nemzeti közösségen belül. Ennek alapján nem támogatják a modern liberálisok szélsőségesen progresszív ambícióit.

Az **irredentizmus** az olasz *irredento* (visszaszerzendő) kifejezés alapján jött létre. Ez egy politikai törekvés, ami az etnokulturális értelemben egységesnek tekintett, széttagolódott és idegen fennhatóság alatt álló területeket egyesítendő, illetve csatolná vissza az anyaországhoz. Irredenta erőfeszítések voltak például a német és olasz nemzetegyesítések, a magyarok vonakozásában pedig a trianoni békeszerződés (1920) előtti területi állapot visszaállítására irányuló ambíciók.

Az **ellenkultúra** mellett érvelve olyan szervezeteket, klubokat, társaságokat támogatnak, amelyek a haladó újbóloldali törekvéseire adnak konkrét reakciókat: ha például a progresszív, neomarxista diákok létrehoznak egy egyetemi klubot, akkor ők egy konzervatív klub létrehozásával válaszolnak; amennyiben a haladók nyilvános, kulturális programokat szerveznek, akkor ők is megcsinálják ugyanazt jobboldali kiadásban; ha a kulturális baloldali feminizmus felüti a fejét, akkor ők konzervatív feminista csoportokat alakítanak és így tovább. Céljuk a „normalitás” jegyében átformálni a közéletet, valamint lassú, békés, ellenkulturális eszközökkel változtatni a jelenlegi, progresszív politikai-társadalmi légkörön.

A **radikalizmus** nem minden konzervatív nacionalistára igaz, de akik közülük „nemzeti radikálisnak” vallják magukat, azok a harmadikutasság álláspontja szerint fel akarják számolni a jobb- és baloldali kettősséget azért, hogy társadalmi békét és harmóniát teremtsenek. Mindezt azért tennék, mert a politikai

oldalakat a nemzeti egység akadályainak tekintik. A radikálisok nem félnek meríteni a kulturális és gazdaságilag baloldali eszmékből sem, ugyanakkor határozottan kiállnak az „Isten, haza, család” hármas jelszó mellett. Radikalizmusuk ellenére elutasítanak mindent, ami számukra negatív társadalmi fordulattal jár – ezért ítélik el például az egalitárius mozgalmakat is.

A **protekciónizmus** (gazdasági nacionalizmus) gazdasági rendszerét előszeregettel vezetik be a nemzeti konzervatívok, mert ellenzik a globalizációt és megkérdőjelezzik a szabadkereskedelem előnyeit, továbbá vallják, hogy a piacnak elsősorban a nemzet, nem pedig más országok érdekeit kell szolgálnia. Rendszerint a kis- és középvállalkozók megvédésére törekednek, mivel úgy tartják, hogy a multinacionális nagyvállalatok és monopóliumok megfojtják a hazai kereskedelmet, a mezőgazdaságot és az ipart; éppen ebből az okból korlátoznák vagy sújtják plusz adókkal az importárut. Az ehhez hasonló intézkedések reményeik szerint megvédik a nemzetállam termelőit, vállalkozásait és munkavállalóit a külföldi versenytársaktól, és ezáltal a fogyasztók többet tudnak vásárolni az olcsóbb és egyben jobb minőségű hazai termékekből.

FRANK ROBIN

SOVINISZTA NACIONALIZMUS

A sovinszta nacionalizmus (vagy nemzeti sovinizmus, ultranacionalizmus) egy gazdaságilag vegyes és kulturálisan szélsőjobboldali ideológia, melynek képviselői nem tekintik egyenlőnek saját nemzetüket másokéval. Bár a megkülönböztetések alapvetően nem ellenségesek, mégis nagyon könnyen megvetésbe és gyűlöletbe torkollhatnak. A sovinszták a nemzetek közti békés együttműködés helyett a rivalizálás útjára lépnek, így az esetleges történelmi sérelmeik hatására egy-egy nemzetiséggel szemben kifejezetten ellenségesek, valamint azok elnyomására és asszimilálására törekednek, végső esetben pedig fegyveres konfliktust is vállalnak. A nemzeti sovinizmus nem szinonimája a nemzetiszocializmusnak, sem a fasizmusnak, de még a rasszizmusnak vagy a fajgyűlöletnek sem, mindazonáltal a felsorolt eszmék gyakran a sovinizmussal is kéz a kézben járnak.

A SOVINISZTA NACIONALIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

A sovinizmus önmagában nem ideológia, csupán egy elfogult érzelmi állapot. Eugène Scribe (1791–1861) francia színműíró a *Le soldat laboureur* című darabjában egy „Nicolas Chauvin” nevű katonáról írt, aki szenvedélyes elfogultsággal imádta Napóleont; innen ered a francia *chauvinisme* kifejezés, ami kezdetben a politikai vezetőkhez, pártokhoz, ideológiákhoz való elfogult, ítélet nélküli kötődést jelentette. Később „sovinizmus” alatt a nacionalizmus azon szélsőséges változatát értették, amely elsősorban a nemzeti érdekek tartós sérelmére és kielégíhetetlenségére, másodsorban a politikai revansra (bosszúállásra) és az expanzióra (terjeszkedésre) épül. Egy nemzeti sovinszta a saját nemzetét a többi fölé emeli, valamint egyes etnikumokat, kultúrákat a sajátjához képest alsóbbrendűnek tart.

A 19. században már a hagyományos német nacionalizmus is mutatott némi sovinizmust, amely a napóleoni háborúk (1799–1815) vereségéből született. Az olyan írók, mint Johann G. Fichte (1762–1814) és Friedrich L. Jahn (1778–1852) hevesen reagáltak Franciaország forradalmával és annak eszméivel szemben, azok helyett pedig a német kultúra és nyelv egységét, valamint a germán nép „faji” tisztaságát hangsúlyozták. Később, az 1871-es egyesülés után a német nacionalizmus kifejezetten sovinszta jellegűt öltött olyan csoportok megjelenésével, mint a *Pánnémet Szövetség* és a *Haditengerészeti Szövetség*, melyek a németajkú Ausztriával való szorosabb kapcsolatokért és egy német birodalomért kampányoltak.

Az 1800-as évek végén megjelentek a jóval agresszívebb, militarista és expanzionista nacionalista irányzatok is, ami azért különös, mert a nacionalisták eredendően a nemzeti önrendelkezés pártján álltak, és nem más országok leigázására törekedtek. A sovinszták főként olyan gyarmatosító nagyhatalmakban bukkantak fel, amelyek a népi nacionalizmus nevében folytattak dicső, imperialista háborúkat. Ezeket a harcokat az adott nagyhatalom lakosságának többsége is támogatta, hiszen a birodalmi terjeszkedés egyúttal a nemzeti büszkeséget is növelte. Ezt a nacionalizmus által támogatott birodalmi expanziót általában „jingoizmus” néven illetik.

A 20. században már valamennyi országban végbe ment a nemzetépítő folyamat, így egyre gyakoribbak lettek a rivalizálások. Az első világháború (1914–1918) azonban két táborra osztotta Európát: antanthatalmakra és központi hatalmakra. A kettő közül végül az antanthatalmak győzedelmeskedtek, maguk alá gyűrve a Német Birodalmat, az Osztrák–Magyar Monarchiát, az Oszmán Birodalmat és Bulgáriát. A békeszerződések nem mindenki számára végződtek pozitívan, mivel egyrészt sokan igen nagy területeket veszítettek el, másrészt valamennyi győztes ország sem volt megelégedve a „jutalmakkal”, ugyanis nem azt kapták, amire vágytak és számítottak. Mindez nemcsak a konzervatív nacionalizmus és a fasizmus felemelkedéséhez vezetett, hanem a nemzeti sovinizmus elburjánzásához is – gondoljunk csak például a magyar–szlovák és magyar–román konfliktusokra. A különböző nemzetek jogos vagy jogtalan sérelmeinek hatására az európai országok között újabb feszültségek alakultak ki, melyek a legtöbb esetben gyűlöletbe és bosszúálló érzésbe torkolltak. Érdemes szót ejteni a „nagyorosz sovinizmusról”: is ezt a kifejezést a szovjet vezetők, főleg Vlagyimir I. Lenin (1870–1924) használta arra a jelenségre, amikor az uralkodó osztály az ország domináns nemzetiségéből (oroszból) tevődik össze, és jellemzően felsőbbrendűnek tartja magát a kisebbségekben lévő nemzetiségekhez képest. Ekkoriban jelent meg Charles Maurras (1868–1952) francia politikus terjeszkedő, intenzív hazafisága is, amit „integrált nacionalizmusnak” nevezett. Eszméje szerint egy erős nemzetben az egyének és a független csoportok elveszítik jelentőségüket; mert a haza mindennél fontosabb. Ez egy harcias nacionalizmus, amit gyakran militarizmus kísér, mondván, a katonai dicsőség és a hódítás a „nemzeti nagyságot” táplálja, és képes a nacionalista elkötelezettség átható érzését kelteni. A polgári lakosság egy ilyen nacionalista rendszerben militarizált: az abszolút hűség, a teljes odaadás és az önfeláldozás harci értékei ölelik körül, és amikor a nemzet becsülete vagy sorsa forog kockán, a hétköznapi polgárok élete jelentéktelenné válik.

A második világháború (1939–1945) alatt a bolsevikok és a fasiszták is rendelkeztek terjeszkedő törekvésekkel: az olaszok az Új Római Birodalmat, a németek a nagynémet egységet, a szovjetek és más bolsevik államok pedig az egész világra kiterjedő szocializmust, majd pedig kommunizmust akartak elérni; nem beszélve azokról a kisebb országokról, amelyek abban reménykedtek, hogy visszakapják az első világháborúban elvesztett területeik legalább egy részét, vagy ha szerencsájuk van, annál még többet is. Az irredenta, revansista és sovinszta érzelmeiket furcsa módon éppen a németek által kezdeményezett nemzethatár-helyreállító vagy –módosító törekvései csitították, amihez más nyugati nagyhatalmak, az egykori antanthatalmak is hozzájárultak, annak reményében, hogy a kezdeményezés hosszú távú békét eredményez Európában teljes területén. A háborúból az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, a Szovjetunió és szövetségeseik kerültek ki győztesen, ezzel egy időre visszaszorítva a nacionalista ambíciókat.

Nicolae Ceaușescu (1918–1989) román marxista–leninista elnök ugyan nem volt konkrétan nemzeti sovinszta, de még csak szimpla nacionalista sem, ettől függetlenül nem titkoltan igyekezett jó pontot szerezni a nacionalista román szervezeteknél. Ennek fényében született a „falurendezési terv”, ami valójában a magyar és a német nemzetiségek visszaszorítását, valamint a templomok lerombolását jelentette. Az ilyen és ehhez hasonló intézkedéseket szimplán „sovinizmusként” szokás meghatározni.

A hidegháború után (1947–1991), pontosabban a Szovjetunió 1991-es összeomlását követően több új állam is kikiáltotta függetlenségét, melyek többségét az egész világ elismerte, bár nem mindegyik volt nemzetállam – például Ukrajna egy multinacionális ország. A Balkánon ez a folyamat nem ment egyszerűen végbe: Jugoszláviában elsőként három tagköztársaság óhajtott függetlenné válni: 1991-ben Szlovénia, Horvátország és Macedónia. Ezt a szerbek nem voltak hajlandók elfogadni, ezért kitört a délszláv háború (1991–2001). 1992-ben Bosznia–Hercegovina, majd a koszovói albánok is függetlenségre törekedtek, amely konfliktus fegyveres összecsapásaiban a NATO is részt vállalt. A háború borzalmai miatt a horvátok, a szerbek, a bosnyákok és az albánok között felszabadult gyűlölet mindannyiuk nemzetében felerősítette a sovinszta gondolatokat.

A 2010-es években Ukrajna és Oroszország között kiújultak a konfliktusok, melyek 2013-ban egy tüntetéssel kezdődtek, 2014-től pedig véres összecsapásokkal folytatódtak. Az orosz–ukrán ellentét visszavezethető az 1930-as évekre, amikor Sztálin erőltetett iparosítása éhezést és tömeges elhalálozást okozott Ukrajnában. A mai Kelet-Ukrajnában orosz szakadár csapatok foglalták el Luhanszk és Donyec megye egy részét, majd egy népszavazást követően Oroszország bevonult az Ukrajnához tartozó Krím-félszigetre. A polgárháborúban mindkét oldalon kiújult a sovinizmus: az ukránok bevezették az új nyelvtörvényt, ami Ukrajna számos nemzeti kisebbségének anyanyelvének korlátozását okozta, ez pedig a kisebbségek ukránok iránti ellenszenvét erősítette, különösen az oroszok oldalán. A nemzeti sovinizmus és az ukrán–orosz viszály később orosz katonai agresszióval és nyílt háborúval végződött, tovább növelve az egymás iránti gyűlöletet.

A SOVINISZTA NACIONALIZMUS FŐBB ESZMÉI

Az **etnocentrizmus** eszméje alapján a sovinszták mindig a saját nemzetükhöz mérnek másokat. Nemzetük érdeke bár minden mást megelőz, maga a nemzet mégis szabadon határozhatja meg önmagát. Ez azt jelenti, hogy egy sovinszta egyszerre tekintheti alsóbbrendűeknek egy szomszédos állam hasonló kultúrájú népeit, valamint tarthatja magával egyenrangúnak a saját országán belül élő, de teljesen más kultúrájú kisebbségeket – ez mindig az adott sovinszta csoporttól vagy egyéntől függ. Egy diktatúra bevezetése, valamint a demokrácia és a jogállamiság felszámolása szükséges ahhoz, hogy sovinszta-etnocentrista intézkedéseket lehessen hozni, akár nyelvtörvények, születéskorlátozás, vagy pogrom ügyében, melyeket a nem kívánt etnikumok elnyomására alkalmaznának. Így kezdődik meg az asszimilációs politika, melynek lényege az idegen etnikumok beolvasztása a nemzetbe. Ezt viszont csak abban az esetben hajtják végre, amennyiben az idegenek kultúrája és etnikuma összeegyeztethető az őshonoséval. Más esetben a kiutasítást, a deportálást vagy szélsőséges esetben a megsemmisítést alkalmazzák. Végző céljuk, hogy az állam határain belül egyedül a saját rasszuk, vallásuk és nemzetiségük maradjon fenn.

A **revansizmus** a francia *revanche* (bosszúállás) kifejezésből származik, ami a francia–porosz háború (1870–1871) után jelent meg az 1870-es évek Franciaországában. Lényege, hogy valamennyi terület elvesztése után az állam hazafias bosszút táplál a lakosságban, amit aztán arra használ fel, hogy megtorolja az ellene elkövetett szörnyűségeket, továbbá erőszakkal visszaszerezze az elvesztett földeket, még akkor is, ha jogosan fosztották meg azoktól. A revansizmus abban különbözik az irredentizmustól, hogy míg az irredentizmus békés eszközökkel (pl. felülvizsgálattal, népszavazással) szerezne vissza az elvesztett területeket, addig a revansizmus fegyverrel, erőszakkal, katonai úton.

Az **expansionizmus** (terjeszkedő politika) elsősorban a „mert megtehetjük” gondolat alapján kerül felszínre. Ezt az agresszív politikát csak abban az esetben tartják megvalósíthatónak, amennyiben a nemzetállamuk már militarizált és mozgósított, továbbá gazdaságilag elég erős ahhoz, hogy gyarmatosítson és megszálljon más országokat. A terjeszkedés persze történhet gazdasági okokból is, de az ultranacionalistákat az érdeklő legkevésbé – főként valamilyen reális vagy irreális vízió áll a háttérben, ahogy például az olasz fasisztáknál az Új Római Birodalom feltámasztása. Az ősi földek visszaszerzése vagy a régi birodalmak újjáélesztése az egyik leggyakoribb elem a nacionalista imperializmusban, hiszen az ilyesfajta célok kitűzése – valamint megvalósítása – sokszorosra növeli a nemzeti büszkeséget, továbbá megszilárdítja a fennálló rendszert is. A militarizmus kiemelten fontos az ultranacionalisták számára, hiszen egy erős hadsereggel a belső és külső nemzeti érdekeket egyaránt képesek érvényre juttatni. Ez viszont nem jelenti azt, hogy egy militarista állam alapvetően terjeszkedő, itt sokkal inkább a katonai szellem és a hivatásos katonai osztály eszméinek dicsőítése áll a középpontban.

A **soviniszta rasszizmus** is előfordulhat az ultranacionalizmusban, de nem általános jellemző, ahogy a fasizmusban sem. Amikor a sovinsztáknál a rasszizmus felüti a fejét, az arra utal, hogy nem csupán kulturális és etnikai jellemzőket vesznek figyelembe, hanem a rasszokat is. 'Szemükben a többségi társadalom „fajától” eltérő ember hiába többgenerációs, hiába integrálódott, sőt hiába hazafi, mert mindez nem számít; azt az embert is ugyanazok a szankciók fogják sújtani, mint a még nem beolvasztott, idegen kultúrájú embereket.

FASISZTA IDEOLÓGIÁK

LARS RITTER

A FASIZMUS TÖRTÉNETE

A fasiszmus szó eredete a latin *fasces* (lictori köteg) kifejezésig nyúlik vissza – az etruszkoktól származó szimbólum a rómaiaknál a fegyelmezett, hierarchikus közösség erejét és az államhatalom tekintélyét jelképezte. A fasiszmus ehhez mérten az autoriter, elitista, militáns gondolatokat ötvöző ideológiákat foglalja magában. Harmadikutas eszmerendszerként ellenségesen viszonyul a liberális kapitalizmushoz és a marxista kommunizmushoz, valamint a progresszivismushoz és konzervativizmushoz is, ugyanakkor ezek mindegyikéből megvall bizonyos elemeket: versenyt profitorientáció nélkül, szocializmust internacionalizmus nélkül, újításokat emancipáció nélkül és hagyományelvűséget nosztalgia nélkül. Önmagát nem tartja sem jobb-, sem baloldalinak, és bár világnézetében végletesen idealista, a mindennapi politikai problémák szintjén pragmatikus alapon hoz hol a jobb-, hol pedig a baloldalra jellemző döntéseket. Definiálása több okból is nehéz: az egyik a már említett politikai rugalmasság, melynek eredményeként a különböző fasiszta ideológiák a konkrét társadalmi intézkedéseik területén jelentős eltéréseket mutatnak. A másik gondot az eszme archaikus, antimodern törekvései jelentik. A fasiszmus ugyan a modern kor gyermeke és modern problémákat akar megoldani, mégis számos tekintetben ellentmond a modernitás alapelveinek, illetve tágabb értelemben annak az iránynak, amelyet az emberi történelem vett. Emiatt nagyon nehéz felderíteni az eszmetörténeti előzményeit, hiszen azok az utóbbi évszázadokban nem megso-kasodtak, hanem fokozatosan kivesztek a társadalomból – egészen addig, amíg a fasiszták hozzá nem fogtak a restaurációjukhoz. A harmadik jelentős akadály, hogy a második világháború (1939–1945) lezárulásával a fasiszta kísérlet elbukott, narratívája pedig megszűnt, így 1945 óta szinte kizárólag ideológiai ellenfelek szempontjai alapján definiálják az eszmét. A fasiszmuskutatók a mai napig nem jutottak dűlőre a fasiszmus természetét illetően, de a rengeteg megközelítésből összeáll egy nagyjából egységes kép, még ha a körvonalak sok helyen el is mosódnak.

ÓKOR

Az ókori világ számos elemét láthatjuk a fasiszmusban: a vezetőket körbelengő, szinte vallásos jellegű személyi kultuszban az istenkirályok megkérdőjelezhetetlen tekintélye tér vissza. A társadalom és a kultúra átalakítására tett nagyszabású,

hitbuzgó vállalkozások az ősi filozófusok államelméleti elgondolásait tükrözik. A hatalom ellenségeivel szemben tanúsított hűvös, kérlelhetetlen és sokszor brutális kegyetlenségek egy olyan kort idéznek, melyben általános erkölcs nem létezett. Az ókori előképek közt kitüntetett szerepe van Hellásznak, de még inkább Rómának, melyre ugyan nemzetenként más és más arányban, de a fasiszta társadalmak szinte minden területén találunk valamilyen utalást, a hivatalos szinteken újjáélesztett birodalmi eszménytől a tárgyi kultúrát elárasztó motívumokig.

A fasiszmus vezérelvét a szimbolikán keresztül a legkönnyebb megérteni. Aiszóposz (i.e. 620–564) egyik meséjében az apa a következőképpen szemlélteti a *fasces* jelentését fiainak: vesszőket könnyedén kettétörhet az ember, azonban, ha ugyanezeket a vesszőket kötegelik, azt már nem fogja tudni megroppantani. Bár a szimbólumot vizsgálva számos jelentés eszünkbe juthat (együttműködés, egyenlőség, egyformaság, stb.), de azok kizárólag az egységet hivatottak reprezentálni. Az együttműködés ugyanis nem feltétlenül szoros – egy laza kooperációban az egyik fél bármikor dönthet úgy, hogy felbontja azt, így kibújva az ezzel járó kötelezettségek alól. Az egyenlőség különböző személyek legalább egy (a politikában általában jogi) szempontból egyforma értékűnek elismerését jelenti, az egyformaság elve pedig igyekszik minden területen eltörölni a különbségeket. Ezzel szemben a fasiszták egysége törekszik az együttműködésre, de azt nem lehetőségnek, hanem kötelességnek tartja; elismeri a más népekhez tartozók nemzeti azonosságát, de tagadja az egyenlőséget; és bár megjelenésében sokszor jellemzi uniformizmus, ezek a gesztusok távolról sem az egyenlősítést szolgálják – szerepük csupán az egység külső megjelenítése. A *fasces* már a római történelem kezdetén is hatalmi jelvény volt: az „egységben az erő” elve az állam eszméjében testesült meg, az etruszkoktól örökölt vesszőnyaláb szimbólum pedig kiegészült egy bárdal (*securis*), kifejezve hordozóinak ítélkezési jogát – nem pusztán az alattvalók megvesszőzésére, de akár a lefejezésükre is. Az állami tekintély elsőbbségét, a radikális etatizmust az olasz fasiszmus vezére, Mussolini a következő formulában fogalmazta meg: „Minden az államban, semmi az államon kívül; semmi az állam ellen”.

KÖZÉPKOR ÉS ÚJKOR

Államalakulatok és hatalmasságok sokasága emelkedett fel és bukott meg az elkövetkező századokban; de az állam és az uralkodó tekintélye – noha fokozatosan gyengült – töretlenül fennmaradt. Az újkor számos egyéb terület mellett ebben is gyökeres változást hozott, mivel az emberek egyre nyíltabban és határozottabban kérdőjelezték meg a korábban általánosan elfogadott (pl. vallási, egyházi, állami) tekintélyeket, sőt magát a hatalmat, az uralkodás jogosságát és néhány esetben annak szükségességét is. Erre természetesen azonnali reakció érkezett azoktól, akiknek szándékában állt fenntartani az addigi társadalmi kereteket. A szigorúbb értelemben vett fasiszmus története azokkal a személyekkel kezdődik, akik egyik álláspontot sem tudták maradéktalanul elfogadni. Ők társadalmi téren üdvözölték a forradalmi változásokat, szellemi téren viszont a hagyományos minták fenntartását, illetve az azokhoz való visszatérést szorgalmazták – az így felállt ellentétek a modern korban éleződtek ki igazán.

IDEOLOGIÁK KORA

A modern kor nyitányaként kiobbant nagy francia forradalom (1789–1799) a fasizmus keletkezésében is kulcsfontosságú mozzanat volt. A romantikus hevület, az idealista gondolkodók, a radikalizálódó politika, illetve a hirtelen és mély társadalmi változások mind jelentős hatást gyakoroltak az eszmerendszer kibontakozására. Pontos leszármazási ágat mégsem lehet felállítani, a fasizmus ugyanis nem egy eszmetörténeti evolúció révén épült fel, hanem a modernitás előtti világ lassú felszívódásának során kristályosodott ki és állt össze. Ennek ellenére rá lehet mutatni olyan személyekre és eseményekre, melyek fontos szerepet játszottak a fasiszta ideológia kialakulásában: az első ilyen maga a forradalom, ami megteremtette a politikai erőszak alkalmazásának precedensét. Ez a történelmi tapasztalat elementáris erővel ébresztette rá a társadalmat arra, hogy a törvényes úton kívül is van eszköz a hatalom megragadására, tehát az a mozgalom, amelyik él ezzel, lehetőséghez jut a régi berendezkedés szétverésére és saját társadalmi programjának végrehajtására. Ha pedig ez így van, miért ne tűznének ki nagy, idealista célokat maguk elé? Hiszen a forradalom mártírjainak vére túl drága ahhoz, hogy olyan politikáért ontassék ki, mely pusztán az ember mindennapi, ügyes-bajos problémáit akarja orvosolni... Ugyancsak a forradalom szülte meg a modern nacionalizmust, amiből a fasisztákat nem a demokrácia vagy az egyenjogúság gondolata érdekelte, hanem a történelem során kialakult emberi közösségek öntudatra ébredése. Ezt a folyamatot a lassan kiépülő globalizmus elleni spontán reakció indította el, mely során a népek saját, egyedi jellegük és az őket másoktól elválasztó különbségeik kihangsúlyozásával, kulturális és vérségi alapon definiálták újra magukat.

Johann G. Fichte (1762–1814) német filozófus, kinek víziójában Németország a francia forradalom (1789–1799) jövőbeni beteljesítőjeként jelent meg, már előrevetítette a német messianizmust, a világ megszervezésére irányuló, civilizációs küldetéstudatot. A konzervativizmus mellett ostorozta a liberalizmust és a kapitalizmust is, ezek helyett a nacionalizmus és a szocializmus középkori céhek mintájára szerveződő rendszerének egysége mellett tört lándzsát. Georg W. F. Hegel (1770–1831) német filozófus hasonlóan nagy jelentőséget tulajdonított a német államnak és az abszolút államhatalomnak, továbbá megalkotta a „népszellem” fogalmát, mely egy adott nép lényegi alkatát, természetét, irányultságát hivatott leírni. A történelem a népszellemek és korszellemek egymásra gyakorolt hatása során bontakozik ki, melyek különböző mértékben és arányban jelennek meg a tapasztalható világban – olykor egyetlen személybe sűrűsödve össze, mint ahogyan arra Hegel Napóleont megpillantva döbbsen rá.

Napoleon Bonaparte (1769–1821) francia császár tettei alapjaiban határozták meg a fasiszta eszményképet: a népből származó, vagyis azzal egy lényegű, karizmatikus hős, kinek útját mintha maga a sors egyengtené, képessé válik arra, hogy az egész nemzetet egy személyben testesítse meg. A már eleve ellentmondásos bonapartizmustól, mely a forradalmi és konzervatív elemeket tudatosan személyi kultusszal töldja meg, illetve ókori külsőségeket és hatalomtechnikát alkalmazó cézárizmussal ötvözi, már csak egy lépésre volt a vezérkultusz,

mely paradox módon egyszerre végletesen abszolutista és demokrata, az uralkodó totális hatalmát ugyanis a népfelség elvén szentesíti.

Giuseppe Mazzini (1805–1872) olasz forradalmár nacionalista szocializmus az olasz fasiszták közvetlen hivatkozási alapjává vált. A legendás szabadságharcos, Giuseppe Garibaldi bajtársaként Mazzini elkötelezett demokrata volt, mindazonáltal a felvilágosodás korának számos liberális elvét, így pl. a szekularizmust is elvetette. A nemesi előjogok eltörlését támogatta, de nem fogadta el az ezek helyébe lépő, általános emberi jogokat sem, mondván, a jogait mindenkinek saját magának kell kiérdemelnie. A gondolat és tett egységét zászlajára tűzve támadta az értelmiség azon részét, amely nem vállalt tervölezes szerepet a forradalomban. Köztársaságpárti nacionalizmusában kulturális, antimaterialista szocializmusában pedig erkölcsi megújulást hirdetett, melynek mottója: „Isten és nép”. Héves vitákat folytatott Marxszal, elsősorban az ateizmus kérdéséről, ugyanakkor szocializmusa más területeken is formabontó volt: az internacionalizmus helyett a nacionalisták nemzetközi együttműködését, az osztályharc helyett az osztálykollaborációt irányozta elő.

Thomas Carlyle (1795–1881) skót filozófus és író – akit a hitleri Német Birodalomban úgy emlegettek, mint az „első angol nemzetiszocialista” – osztotta Mazzini demokrácia-, materializmus- és kapitalizmusellenes nézeteit, utóbbi összefüggésbe hozva a zsidósággal. Éltette a középkort, a spiritualitást, a romantikát, a nacionalizmust, végül a „keresztény szocializmus” mellett foglalt állást. Kiemelkedő fontosságot tulajdonított az egyénnek, mondván, „a világtörténelem nem más, mint nagy emberek életrajza”, ugyanakkor az individualizmust elutasította, mivel „az embernek le kell győznie saját magát ahhoz, hogy valódi élete elkezdődhessen”. A ciklikus történelemfelfogását a fönix hasonlatával írta le, miképpen a civilizáció is folyamatosan meghal és újjászületik; a dekadens, ateista és lázongó zürzavar pusztításából végül erényes, vallásos és harmonikus társadalmi élet sarjad. A társadalom „hőskultuszra” épül: az örökletes uralkodás helyett a meritokráciát igényelte, ezért bár a forradalmakat elutasította, annyiban azonosult velük, hogy azok mindig az arra érdemtelenek uralkodását döntötték meg.

Arthur de Gobineau (1816–1882) francia teoretikus régi vágású, legitimista arisztokrata lévén szintén rajongott a középkorért, de az ancien régime pártolójaként elvből megvetette a forradalmakat, különösképpen a nagy francia forradalmat (1789–1799) és az ipari forradalmat (1760–). Végletes elitizmusa és a nemesi származás iránti érdeklődése a darwinizmus előtti egyik első fajelmélet megalkotásához vezetett. Ebben fektette le a rasszok közötti egyenlőtlenséget és a „felsőbbrendű faj” tanait – utóbbit a germánsággal azonosította és ő nevezte először „árjának” is. Világnézete jellemzően pesszimista volt, mivel úgy vélte, a vérvonalak keveredése megállíthatatlan folyamat, ami a jövőben az emberiség hanyatlását hozza majd magával.

Ernst Haeckel (1834–1919) német tudós noha tisztelője és népszerűsítője volt Charles Darwin munkásságának, több tekintetben is ellentmondott az abban foglaltaknak. Haeckel a számos evolúció-elmélet egyikének szerzője volt, melyben a közös emberi őst helyett az egymástól elkülönülő emberfajok párhuzamos fejlődését

tanította. Saját tudományos fajelméletet dolgozott ki, és nagy buzgalommal propagálta a „fajhigiéniai”, eugenetikai szempontok beemelését a politika és a társadalomszervezés területére. Friedrich Ratzel (1844–1904) német geográfus a haeckeli „alkalmazott biológiát” földrajzi és néprajzi szempontokkal egészítette ki, ezzel létrehozva az élettér-elméletet (Lebensraum). Ebben felvázolta a népek kulturális alapú versengését, melynek kimenetelét nem a fizikai, hanem szellemi képességeik döntik el. A szellemileg fejlettebb népek erős kultúrát generálnak, az erős kultúrák pedig megtermékenyítik a körülöttük élő, gyengébb kultúrákat és ezáltal terjeszkednek. Ebből kifolyólag az imperializmusnak elsősorban nem politikai vagy katonai, hanem szellemi, és genetikai síkon kell megvalósulnia.

Richard Wagner (1813–1883) német zeneszerző – akit Carlyle és Gobineau teóriái nagymértékben inspiráltak – hallgatóságát grandiózus operáival nyűgözte le. Ezekben ugyanúgy helyet kapott a romantika, a dráma és a hőskultusz, mint ahogyan a germán mitológia reneszánsza, a nacionalizmus vagy éppen az antiszemitizmus. Wagner híve, majd találkozások után bizalmas barátja Friedrich Nietzsche (1844–1900) német filozófus volt, aki később operáinak keresztény motívumai miatt távolodott el tőle. Nietzsche a kereszténységet mindenekelőtt azért gyűlölte, mert mélyen megvetette a kisembert, a gyengéket és elesetteket, akiknek oltalmazására a keresztény tanítás nagy hangsúlyt fektet. Ezt „rabszolgakerkölc” névvel illette, s szembeállította a régi pogányság erőnkultuszával. Elitizmusának középpontjában az emberfeletti ember (Übermensch) áll, aki képes lesz önerőből értelmet adni saját létezésének Isten halála után – vagyis egy olyan korban, melyben a vallás érvényét veszti, a tömegek pedig nihilizmusba sülyednek. A történelmet folyamatos hanyatlásként látta; melynek során az erő lassan eltűnik a világból. Tagadta az erkölcsöt, ami szemében nem más, mint a gyengék eszköze az erők guzsbakötésére.

Georges Sorel (1847–1922) francia teoretikus az „erőkultuszt” később „erőszakkultusszal” egészítette ki. Kezdetben Mussolinihez hasonlóan marxista volt, majd a nacionalista hullám hatására a forradalmi szindikalizmus híve lett, egyre nagyobb ellenszenvet táplálva a társadalmi változásokat parlamentáris reformokkal elérni kívánó szociáldemokraták felé. Ez a különbség számára idővel akkora szakadékká nőtt, hogy végül kijelentette: a „marxizmus halott”, és a tiszta szocializmus kizárólag a demokratizmus megtagadásával érhető el. Végül a baloldali szindikalisták befolyásának csökkenése arra készítette, hogy részt vegyen a nemzeti szindikalizmus ideológiai kísérletében – karöltve az antidemokratikus jobboldalt képviselő Charles Maurras (1868–1952) francia politikussal. Maurras radikálisan antiszemita katolikus nacionalista és antirepublikánus monarchista volt, aki mélységesen megvetette a felvilágosodást és a reformációt. Az ősbűnnek azonban a francia forradalmat (1789–1799) tartotta, ami nézete szerint „megfosztotta Franciaországot attól a nagyságtól, mely Rómában gyökerezik és negyven király tartotta fenn ezer éven át”. Maurras a sajátos eszmerendszerét „integrális nacionalizmusnak” hívta, ami tulajdonképpen a nacionalizmus újragondolása volt az addigi tapasztalatok alapján. A nemzeti érdek a legfőbb, így azokat az eszméket és elveket, melyek ezt

hatékonyan szolgálhatják (monarchizmus, katolicizmus, szocializmus), be kell illeszteni a nacionalizmusba, a többit (demokrácia, szekularizmus, liberalizmus) pedig el kell távolítani belőle:

„A demokratikus és kozmopolita elemtől felszabadult szocializmus úgy illik a nacionalizmushoz, mint egy jól megmunkált kesztyű egy szép kézhez.”

A köztársaságiak centralizált nemzetképével szemben az autonóm közösségek-ből szervezen felépülő nemzetben hitt, ezért ellenezte a gyarmatosítást is, ugyanakkor a „természetes egyenlőtlenség” elvén a demokrácia minden formáját elutasította. Maurice Barrès (1862–1923) francia szerző egy hatalmas fordulattal vált szélsőséges individualistából a közösséget mindenek elé helyező nacionalistává – magát a nacionalizmus kifejezést is ő honosította meg a köznyelvben. A nemzetet a család, a városközösség, és a tájegység végső kiterjesztéseként fogta fel. Tagadta a társadalmi szerződés elvét, helyette azt vallotta, hogy a nemzethez tartozásról nem az egyén dönt, hiszen azt a történelem, a föld, és a holtak öröksége határozza meg. „Az egyén semmi, a közösség minden” kollektivistai jelszavával, a szocialista nacionalizmus égisze alatt próbálta egyesíteni a szélsőbal és a szélsőjobb. Nézetében a vezér és a nép szellemi kapcsolatát megvalósító autokratikus demokrácia az egyetlen valóban demokratikus rendszer, míg a liberális demokrácia „csak egy blöff”. Tévőlegesen hozzájárult a múltba révedő, tétlen konzervativizmus helyébe lépő, agresszív, cselekvő ellenforradalmiság megszületéséhez, amely Németországban a konzervatív forradalom szellemében öltött testet. Ennek egyik legnevesebb teoretikusa Oswald Spengler (1880–1936) történetfilozófus volt. Spengler – aki ugyancsak a szerves nézet híve volt – az emberiség történelmét nem egy tömbben, hanem különböző kultúrákra osztva vizsgálta, melyek az élőlényekhez hasonlóan működnek: mozognak és megtelepednek, elzárkóznak és kapcsolatba lépnek, harcolnak és szövetkeznek, még fontosabb azonban, hogy megszületnek, megöregednek és végül meghalnak. Modellje tehát organikus és ciklikus, így teljes ellentmondásba került az általános elképzeléssel, ami a történelmet, mint az egyetemes emberi társadalom fejlődésének történetét értelmezi. Az első világháború (1914–1918) után a *Poroszság és szocializmus* (1919) című művében fejtette ki eszméjét; melynek középpontjában nem az alsóbb társadalmi csoportok érdekképviselője, hanem a katonaság fegyelemre épülő nemzeti egység áll.

A 20. század elejére már határozottan körvonalazódó fasiszta eszmerendszert a világpolitika eseményei katalizálták. A századfordulót belengte a *fin de siècle* (századvég) korszellem: az addigi berendezkedés az utolsókat rúgta, az értékválság jelei egyértelműen felsorakoztak. Az emberek nagy változások előszelét érezték, de várakozásuk kevésbé volt reményteli, sokkal inkább jellemezte félelem, bizonytalanság és kiábrándultság. A cinikusok körében erőre kapott a dekadencia, azzal a felkiáltással, hogy „mulassunk úgy, mintha nem lenne holnap”, mert jó eséllyel tényleg nem lesz. Az idealistábbak bosszút forraltak azon eszmék ellen, amelyek nem váltották be a 19. század során hozzájuk fűzött reményeket, mint az

individualizmus, a racionalizmus vagy a liberalizmus. Közülük rengetegen csatlakoztak a burzsoázia hatalmának megdöntését büszkén hirdető marxisták nemzetközi mozgalmához. Másokat a *völkisch* (népnemzeti) irányzat karolt fel, ami szintén tagadta a polgári társadalmat, de egészen más alapokról: a *völkisch* képviselői a városlakóval nem az ipari proletár alakját állították szembe, hanem a vidéki földművesét. Nézetük szerint a közösségi szellem, a nemzeti kultúra, a néplelek – melyeket a modernizáció kiirtott a városokból – mind a paraszti rétegbe húzódott vissza. Az elidegenedés ellenszere az, ha ezt a szellemiséget feltárják, kitermelik és mozgósítják, majd kulturális ellentámadást indítanak vele az urbanizációval szemben. A „vissza a természetbe” motívum mellett a *völkisch* mozgalom képviselőit sok esetben a sovinizmusig elmenő, etnikai nacionalizmus jellemezte, melynek hátterében a terjedő fajelméletek, valamint a „vér és föld” misztikus eszméje állt. Ezzel ellentétes irányból érkező, de nem kevésbé agresszív nacionalizmussal robbant be a közéletbe a háborúimádó *futurizmus*, amely teljesen el akart szakadni a múlttól, hogy a régi világ felegetett maradványait az általuk vizionált jövő értékeivel pótolja:

„A veszély szeretetét, az erőre és merészségre való törekvést akarjuk megénekelni. (...) A kihívó mozgást, a lázas álmatlanságot, a futólépést, a halálugrást, a pofont és az ökölcsapást magasztaljuk. (...) A háborút akarjuk dicsőíteni – a világ egyetlen megtisztítóját –, a militarizmust, a patriotizmust, a felszabadultak destruktív magatartását, azokat a szép elveket, melyekért meghal az ember, és a nő megvetését. Le akarjuk rombolni a múzeumokat, a könyvtárakat, az akadémiák minden fajtáját, és harcolni akarunk az erkölcsökösödés, a nőmozgalom és minden megalkuvó vagy hasznos hitványság ellen. (...) Olaszországból reptjük világgá a felforgató és gyújtogató erőszakosságnak ezt a kiáltványát, mellyel ma megalapítjuk a futurizmust...” – Filippo T. Marinetti

Ilyen előzmények után nem volt meglepő, hogy a baljós jelek sokasodása keltette nyomasztó légkört elűző első világháború kirobbanását emberek tömegei üdvözölték rajongással. Köztük volt az ifjú és meglehetősen önféjű szocialista, Benito Mussolini (1883–1945) is, aki sajátos, újító meglátásai miatt már huszonevésen összetűzésbe került mozgalma demokratikus-marxista főáramával, és egyre inkább arra a meggyőződésre jutott, hogy a szocializmus egyedül forradalmi úton diadalmaskodhat. A szindikalisták bukott sztrájkjai után a világháborút látta az utolsó esélynek, amit a szocialisták békepárti álláspontjukkal elszalasztanak. Szakított hát velük, és 1914 végén létrehozta a *Forradalmi Akcióköteléket* azzal a céllal, hogy Olaszországot beléptesse a háborúba. Szervezete nevében már szerepelt a *fascis* kifejezés, ezért követői idővel elkezdtek „fasisztáknak” hívni magukat. Olaszország hadba lépésével a csoport elérte célját, és ezzel okafogyottá vált, a tagok pedig bevonultak a seregbe, hogy tevőlegesen is hozzájáruljanak ügyük következő fázisának véghezviteléhez.

Az addig még sosem látott vérfürdő valóban elmosta a korábbi, korhadozó társadalmi kereteket, a felálló új rendszer azonban milliók számára jelentett csalódást, és még a háború előtt is sokszorosán felülmúló kilátástalanságot. A legyőzött országokra az antanthatalmak drákói békediktátumokat kényszerítettek, melyek – tovább tetézve a vesztes háború következményeit – kikövezték a válság felé vezető utat. A „weimarizáció” néven ismert folyamat gyorsuló társadalmi felbomlást eredményezett. Míg a központi hatalmak népei megalázva és kifosztva érezték magukat, a győztes oldalon álló olaszok élménye az volt, hogy az antant elárulta őket, hiába teljesítették ugyanis hadi kötelezettségeiket, az ezért cserébe megígért területeket nem kapták meg; hamar elkezdtek „megcsonkított győzelemről” (Vittoria mutilata) beszélni. Számos olyan nemzet volt tehát, ahol a háborús sokk és a szociális összeomlás sérült igazságérzettel lépett frigyre, felgerjesztve a politikai polarizációt. Még tovább fokozta a feszültséget és a félelmet a háború nyomában fellángoló forradalmi hullám, főleg, hogy a kommunisták nem leplezték végcéljukat: a világforradalmat. A frontról hazatérő veteránok, kiket a több éves nacionalista propaganda fanatizált, jelentős részben álltak be politikai szimpátiájuknak megfelelő mozgalmak milíciáiba, hogy immáron a hátszországban folytasák tovább a megkezdett harcot, ezúttal egymás ellen.

Az olasz fasiszták 1919-ben a háború tanulságait levonva, *Olasz Harciókötelékek* néven szerveződtek újjá, és a szocialisták riválisaként kezdték meg politikai működésüket. A földművesekből, kisiparosokból és veteránokból többnyire spontán és autonóm módon verbuválódó, félkatonai csoportok tagjait elsősorban a nacionalizmus, másodsorban a kormány és a baloldal irányában táplált ellenszenv egyesítette. A krízis hatására gombamód szaporodó, feketeinges squadristák túlnyomó része Mussolini híve volt, aki erőszakos akcióik hatékonyságát látva azonnal hozzáfogott politikai hasznosításukhoz. Ezalatt az extravagáns arisztokrata és költő, Gabriele D'Annunzio (1863–1938) még a békeszerződések lezárását megelőzően saját kezébe vette az események irányítását, és a hozzá hű veteránokkal elfoglalta a többségében olaszok lakta, de jugoszláv fennhatóság alá került Fiume városát. Rövid uralma alatt a későbbi fasiszmus szinte minden elemét felvonultatta: vezérkultusz, forradalom, nacionalizmus, szociális reformok, korporatív rendszer, az erő elvére épülő hatalomgyakorlás. Ez a külsőségekkel sem alakult másként: volt karlendítés, köszöntés, teátrális beszédek és megkoreografált felvonulások, sőt a kormányzása alatt a „poéta”, a „prófeta” és a „Comandante” mellé D'Annunzio még a „Duce” címet is felvette. Filippo Tommaso Marinetti (1876–1944) olasz teoretikus 1909-es *Futurista kiáltványát* 1919-ben a *Fasiszta kiáltvány* követte, miután az alig egy évig létező politikai pártja beolvadt az *Olasz Harciókötelékekbe*. Az egyesülés sokat tompított a futurizmus fanatikus progresszivitásán, ami miatt Marinetti tündetőleg ki is szállt a politizálásból – hogy aztán későbbi visszatéréssel legitimálja a fasiszta rendszerrel közös nevezőre hozott futurizmust, melynek legfőbb ideáját, a fiatalágkultuszt addigra a fasiszmus teljesen magáévá tette.

A korai fasiszmus szindikalista és futurista eredete miatt még egy autokratikus szélsőbaloldali csoportosulásnak tűnt, aminek a nacionalizmus beemelése adott egyedi karaktert. A helyzet azonban gyorsan változott: az első parlamenti választáson

való leszerepelés Mussolinit ráébresztette arra, hogy ha a fasizmus kizárólag a szocializmus narratíváján belül, annak alternatívájaként jelenik meg, akkor a hatalmi játékban mindig alul fog maradni, hiszen újdonsült mozgalomként nem veheti fel a versenyt a szocializmus társadalmi beágyazottságával. A kezdeti rivalizálás így hát szembenállássá fajult, ez pedig egyre gyakrabban vezetett nyílt összecsapásokhoz. Az olasz történetírásban „két vörös év” (1919–1920) néven említett időszak a baloldal átmeneti megerősödésének és radikalizálódásának időszaka volt; sokasodó sztrájkokkal, munkásszerveződésekkel, politikai gyilkosságokkal és erőszakhullámmal. A kommunisták térnyerése és agresszív akcióik tovább polarizálták a szocialista táborát, miközben a másik oldalról Mussolini az internacionalizmust ostromozta, a munkássztrájkok támogatását beszüntette, sőt azokat az össznemzeti érdekre hivatkozva meg is támogatta:

„Háborút hirdetünk a »hivatalos« szocialisták ellen – nem azért, mert szocialisták, hanem mert nemzetellenesek.”

Mussolini egyre erőteljesebb antikommunista fellépései olyannyira elnyerték a jobboldal tetszését, hogy az 1921-es választásokra készülve a konzervatív tömb a fasisztákat bevonta saját koalíciójába. A győztes választás után Mussolini a következő problémákkal szembesült: egyrészt teljesen szembekerült a még mindig hatalmas erőt képviselő szocialistákkal, másrészt emiatt Olaszország a polgárháború szélére sodródott, harmadrészt pedig még a jobboldal is elkezdett a fejére nőni. Úgy döntött, a három problémát egyetlen huszárvágással oldja meg: megkísérli a szocialisták bekebelezését. A politikai erőszak felszámolására irányuló megbékélési paktum fogadtatása katasztrofális volt: számos squadrista vezető – baloldali elhajlásra hivatkozva – árulónak kiáltotta ki Mussolinit, majd vezetői pozícióját felajánlották D'Annunzionak. Mussolini köre éppen ennek ellentétével érvelt, miszerint a koalíció vészesen közel sodorta a fasizmust ahhoz, hogy beolvadjon a reakciós-konzervatív erőkhöz. A fennálló helyzet a mozgalom szétszakadásával fenyegetett, ráadásul pont annak a klasszikus bal- és jobboldal közötti törésvonalnak a mentén, amit a fasiszták át akartak hidalni. Ezt felismerve mindkét frakció visszakozott: Mussolini lemondott a paktumról és a „Fasiszta Munkáspárt” tervéről, a squadristák pedig elfogadták megkérdőjelezhetetlen vezerségét, így 1921 végén a mozgalmat *Nemzeti Fasiszta Párt* néven öntötték egy sokkal fegyelmezettebb formába. E rövid intermezzo után úgy tűnt, bejönnek a jobboldal előzetes számításai arról, hogy a fasiszták majd a kormány hűséges ökleként működnek a baloldal ellen – de nagyon hamar rá kellett jönniük, hogy tévedtek. Igaz, a fasiszták erőszakos utcai harcaikban addig sosem láttak erővel csaptak le a kommunistákra, a tőlük megszerzett hatalmat viszont megtartották maguknak. A relatíve alacsony politikai támogatást élvező mozgalom így villámgyorsan megerősödött, utcai erejüket pedig a politikában kamatoztatták – új retorikájukban egyenesen szélsőjobboldalinak mondták magukat, amivel koalíciós partnereiket mérsékeltek és megalkuvóknak állították be, akik csak hátráltatják őket. Eközben a

feketeingesek már egész városokat foglaltak el, végül 1922 őszén szemet vetettek Rómára is. A válságot válságra halmozó kormány képtelen volt úrrá lenni a helyzeten, III. Viktor Emánuel (1869–1947) olasz király pedig mindenáron el akarta kerülni a polgárháborút, ezért meghajolt a fasiszták akarata előtt – a fasizmus első alkalommal tehát erővel, de vér nélkül jutott hatalomra.

Mussolininek meggyőződése volt, hogy az új eszme meg fogja hódítani a világot: „A fasizmus vallás. A 20. század a fasizmus századaként fog bevonulni a történelembe” – és a kezdetben így is tűnt. A mozgalom még új időszámítást is létrehozott 1922. október 29-i kezdettel, ami a fasiszta korszak (Era Fascista) első napját jelzi. Így támadt fel a meggyengült és megosztott társadalmak kaoszából az erőért, egységért és megújulásért kiáltó fasizmus. A kezdetben impulzív, ösztönös és erőszakos politikai irányzat fokozatosan vált ideológiává, majd ismerte fel azt a fasiszta eszmét, ami a politikai külsőségek ellenére közös volt. Olaszország és más nemzetek azonos irányultságú mozgalmában. A minden részletre kiterjedő irányelvek artikulációja később sem lett ismérve, sőt teoretikusai tudatosan igyekeztek meggátolni egy fasiszta dogmatika kialakulását:

„Nagy szellemi vonulatok csak azután kívánják meg a pontoságot, miután eredeti törekvéseik – vagyis azok az alkotó és valóban újító elképzelések, melyekből a mozgalom első és legerősebb ingereit merítette – már kimerültek. Ma egy új élet kezdetének vagyunk tanúi és örömmel tapasztaljuk szívünkben e homályos vágyat – a vágyat, ami ihletünk forrása; sugallat, mely vezet és magával ragad.” – Giovanni Gentile

Ez persze nem jelenti azt, hogy a fasizmust nem lehet meghatározni: az eszmét a nemzetek szintjén megtestesítő, különböző fasiszta ideológiák szükségszerűen mind-mind rendelkeznek a maguk politikai doktrínájával és struktúráival, melyeket sajátos körülményeik és vezéregyéniségeik határoznak meg. Mivel ezek a struktúrák a politikai paletta szinte bármely részéről hasznosíthatnak bizonyos elemeket, ezért nem célszerű, ha a fasizmust úgy akarjuk feltérképezni, hogy ezen elemek kirakását keressük, még ha vannak is történelmileg rá jellemző kombinációk, visszatérő mintázatok. Ez már csak azért is zavarokat okoz, mert nem tesz különbséget a fasiszta eszközök és fasiszta célok között, amelyből aztán rendre az következik, hogy a fasizmus elképzeléseivel szöges ellentétben lévő eszmék követőire is ráüti a fasizmus bélyegét azok stílusa vagy módszerei miatt. A fasiszta jellemzők közös metszetéből csak úgy hámozhatunk ki valamit, ha az előbbiek fényében eltávolodunk a politikai-ideológiai gyakorlat síkjától, és elvontabb irányban kutakodva próbálunk megállapítani olyan fasiszta princípiumokat, mint amilyen a „nemzeti újjászületés” eszméje.

FRANK ROBIN · LARS RITTER

KLASSZIKUS FASIZMUS

A klasszikus fasizmus egy gazdaságilag és kulturálisan harmadikutas ideológiai család, melynek képviselői az olasz fasizmus mintáját követve alkották meg saját nemzeti körülményeikhez hangolt eszmerendszerüket. Jellemzően az antiliberalis nacionalizmus és az antimarxista szocializmus szintézisére törekednek, felvéve az autoritarizmust, melynek segítségével az egyéneket kívánják egységbe fogni. Bár a képviselői demokráciát ellenzik, mégis demokratikusnak tartják magukat; igaz, a fogalmat átértelmezték, leszögezve azt, hogy ők nem azért demokratikusak, mert hatalmuk a néptől ered, hanem azért, mert a népért van. Tagadják a materializmust és a felvilágosodás során létrejött társadalmat és ideológiákat, a konzervativizmust pedig gyengének és megalkuvónak vélik, így ellenük is forradalmat hirdetnek, hiszen több olyan futurista elemet is felvesznek, amik ellentétesek a konzervativizmus karakterével. A társadalom egységbe kovácsolásának érdekében a fasiszták elutasítják az osztályharcot, helyette a közös múlt, a nemzeti sorsközösségre épülő együttműködést célozzák meg, továbbá sok klasszikus fasiszta vallja az expanzió szükségességét, mondván, a feltámadó és életerős népeket az imperializmus jellemzi.

LARS RITTER · FRANK ROBIN

OLASZ FASIZMUS

Az olasz fasizmus (vagy egyszerűen csak fasizmus) egy gazdaságilag és kulturálisan is harmadikutas ideológia, melynek képviselői szembehelyezkednek a liberalizmussal és a kommunizmussal, sőt az ultrakonzervativizmussal is, mivel mindhárom ideológia elutasította a nacionalizmusnak azt a formáját, amelyet a fasiszták vallanak. Eszmerendszerük többek közt a forradalmi, fasiszta szindikalizmusban, az osztálykollaborációt megvalósítani hivatott korporativizmusban, valamint az olasz területek helyreállításának és bővítésének vágyában gyökerezik, amelyet szükségesnek tartanak ahhoz, hogy a nemzet felemelkedhessen és elfoglalhassa méltó helyét a világ népei között.

AZ OLASZ FASIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

Benito Amilcare Andrea Mussolini (1883–1945) egy szocialista kovács és egy katolikus tanár, gyermekeként született egy észak-olaszországi kisvárosban. A család baloldali elkötelezettségét jól mutatja, hogy a későbbi Duce a keresztnéveit mind híres szocialisták után kapta, később pedig apja műhelyében sokat hallott az anarchistákról és az olasz forradalmár nacionalistákról is. 1902-ben, tanulmányai végeztével a fiatal Mussolini Svájcban próbált szerencsét, ahol Nietzsche és Sorel írásainak hatására csatlakozott a helyi szocialista mozgalomhoz. Politikai aktivistaként számos pozícióban dolgozott újságíróként, propagandistaként és szakszervezeti tagként, sőt illegális szervezkedésekben is részt vett, amiért többször börtönbe került. 1904-től két évig katonáskodott, majd tanárnak állt. 1909-ben az akkori Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó Trentóban lett a szocialista párt titkára és a pártlap szerkesztője. Hazatérve megmaradt az újságírásnál, munkája közben pedig filozófiáról és politikáról olvasott: elsősorban Platón Államát, a német idealisták, valamint Marx és Marinetti írásait. Ideológiai képzettsége és elhivatottsága, továbbá a szervezés terén megmutatkozó tehetsége eredményeként lassan Olaszország egyik legismertebb szocialista figurájává vált. 1911-ben egy, az Olaszország gyarmati háborúja ellen tiltakozó tüntetésen rendbontásért letartóztatták. Fél éves börtönbüntetésének letöltése után az első dolga az volt, hogy kizárja a szocialista pártból azokat, akik nem voltak hajlandók elítélni az imperialista háborút. A pártnak tett szolgálataiért cserébe megkapta a pártújság főszerkesztői pozícióját, melynek olvasottságát munkája során az ötszörösré növelte. Az ifjú újságíró ebben az időben nézeteit „autoritárius kommunizmusként” jellemezte, de a marxizmust már több szempontból – főleg az egyenlőségével és a demokratizmusa miatt – kritizálta, valamint hangot adott annak az elképzelésének, mely szerint a szocializmust új, nietzschei alapokra kell helyezni.

Az első világháború (1914–1918) kitörése nagyon hamar kettéosztotta az *Olasz Szocialista Pártot*: a forradalmi szárny (élén a szindikalistákkal) azonnal a háború ügye mellé állt, a mérsékeltek viszont elítélték azt; még annak ellenére is, hogy a külföldi baloldali pártok sorra egymás után mondták fel a szocialisták nemzetközi összefogásának irányelvét. A kezdetben habozó Mussolini részben szocialista, részben nacionalista szempontok miatt vált a háború egyre lelkesebb támogatójává. Szocializmusa a konfliktusban meglátta a forradalom lehetőségét, és szembefordította az imperialista és konzervatív központi hatalmakkal, míg kibontakozó nacionalizmusának homlokterében az Osztrák–Magyar Monarchia fennhatósága alá tartozó olasz nemzetársai álltak, kiknek felszabadításával végre beteljesülne Itália egyesítése (Risorgimento). Retorikájában a szocialista párt mellett egyre többször ostromozta a szocializmust is, amiért az képtelennek bizonyult az ideológiai fejlődés jegyében az újonnan felmerülő nemzeti kérdés problémájának kezelésére – válaszul a párt még 1914-ben kizárta soraiból. Mussolini ekkor végérvényesen szakított az osztálypolitikával, és ideológiája alanyának a nemzetközi munkásosztály helyett az olasz nemzet egészét tette meg:

„A nemzet nem tűnt el. Úgy hittük, e fogalom mögött nincs tartalom, és most a nemzet a szemünk láttára támad fel a maga teljes valójában! (...) Az osztály nem tudja eltörölni a nemzetet. Az osztály csupán érdekekben nyilvánul meg – de a nemzet érzések, hagyományok, nyelv, kultúra és faj közös történelme.”

Új lapot, majd még az év végén új mozgalmat alapított *Forradalmi Akciókötelék* néven; mindkettőt azzal a céllal, hogy Olaszország belépjen a háborúba. Ekkor már nacionalista szocialistaként, Mazzini és Garibaldi követőjeként hivatkozott magára. A szindikalisták túlnyomó része vele tartott, lévén hogy köztük sokan a szocializmus korszerűsítését látták Mussolini törekvéseiben. A mozgalom elérte célját: 1915-ben Olaszország az antant hatalmak oldalán belépett az első világháborúba. Mussolini hívei, akiket ekkor már szervezetük alapján „fasisztáknak” hívtak, az első adandó alkalommal jelentkeztek a katonai szolgálatra. A sors iróniája, hogy Mussolini bevonulását szocialista múltja miatt késleltették, amikor azonban végre megkapta a parancsot, az olasz front legvéresebb szakaszára, az Isonzó völgyébe került. Merészsége és hidegvére miatt előjárói előléptették, de 1917 elején olyan súlyosan megsérült egy bombatámadásban, hogy utána fél évig ápolták, majd a kórházból távozva visszatért szerkesztői állásához.

A világháborúval járó áldozatok mennyisége és a romba dőlő országok az egész emberiséget sokkolták. A központi hatalmak jelentős területi veszteségeket szenvedtek el, és ez ellen bármennyire is tiltakoztak népeik, meggyengült állapotukban kénytelenek voltak elismerni az új erőviszonyokat. Elkeseredettségükkel éles kontrasztban állt a győztes olaszok önértetes felháborodása, melyet mindenekelőtt az tüzelt fel, hogy az antant által nekik ígért dalmát tengerpartot a konfliktust követő rendezések során mégsem csatolták Olaszországhoz. Az olasz emberek jelentős része úgy érezte, szövetségeseik elárulták hazájukat, a több százezer katona pedig hiába halt meg. Az igazságtalansággal szembeni heves érzelmeket tovább erősítették az olyan politikai narratívák, mint például Enrico Corradini (1865–1931) elképzelése a proletár nemzetről. Corradini a szocialista osztályharcot nemzeti alapokra helyezve felvázolta, hogy a kultúrájukból fakadóan tevékeny, dolgozó nemzetek munkájának gyümölcset a történelem során parazitizmusra berendezkedett, plutokrata (legvagyonosabbak uralta) nemzetek aratják le. Ez rímelt az irredentisták és imperialisták vádjaira, miszerint a szövetséges brit és francia gyarmatbirodalmaknak eszük ágában sincs még egy riválissal versengeni, ezért szándékosan akadályozzák Olaszország felemelkedését. Ezenfelül megjelent az élettér (spazio vitale) elmélete is:

„40 millió lakosunk van 287 ezer négyzetkilométeren: (...) Ha körülnéznünk, látjuk a 47 milliós Angliát a maga 55 millió négyzetkilométeres gyarmatbirodalmával, és a 38 milliós Franciaországot a maga 15 millió négyzetkilométeres gyar-

matbirodalmával. (...) Az imperializmus minden olyan nép létalapja, mely gazdasági és szellemi hódításra vágyik. (...) A minket megillető helyet akarjuk a világban, mert jogunk van hozzá.” – Mussolini

A „fasizmus Keresztelő Jánosának” is nevezett Gabriele D’Annunzio (1863–1938) a békeszerződésekre fittyet hányva megszerezte az olaszoknak Fiumét; ezzel egy időben pedig a kommunizmus népszerűbbé vált, nem csak Olaszországban, de nemzetközi viszonylatban is. Az előbbi lelkesítette, az utóbbi viszont nyugtalanította a fasisztákat – az elkövetkező „két vörös év” (1919–1920) során a köztük lévő ellentét szakadékká nőtt. A háború után Mussolini ezeket a tapasztalatokat beépítette az *Olasz Harcikötelékek* néven újraalapított szervezetébe, mellyel már kifejezetten hatalmi céljai voltak. A szocialista törekvéseket ellenző jobboldal szövetségesre lett a fasisztákban, akiknek erőszakos fellépéseit a leghatékonyabb – ha nem az egyetlen – eszköznek tartotta a kommunista forradalom megakadályozására. A főleg háborús veteránokat tömörítő squadristák kötelékei politikusokat félemlítettek meg, tüntetéseket vertek szét és eközben harcba szálltak a szocialisták hasonló militáns alakulataival. 1920-ban elfojtották az országos sztrájkot, valamint megbénították a szocialista szakszervezetek és önkormányzatok működését is, majd 1921-ben a jobboldal koalíciós partnereként bejutottak a parlamentbe. A gazdasági válság, a társadalmi zúgolódás és a politikai machinációk zűrzavara végül a fasiszták erőszakos, unortodox (a szokásostól eltérő) módszereit jutalmazta. Az 1921 végétől már *Nemzeti Fasiszta Pártként* ismert mozgalom megerősödött; a baloldalt legyőzte, a jobboldalt lerázta magáról, Mussolini pedig egy évre rá bevonult Rómába, ahol III. Viktor Emánuel (1869–1947) király 1922. október 29-én hivatalosan is átadta neki a hatalmat.

A menetelés Rómába (1922) esemény sokak számára példává vált; hatására több ideológiailag rokon szervezet is fasisztává nyilvánította magát és azonnal nekilátott megtervezni saját menetelését. Mussolini eközben hatalma kiépítésén és megszilárdításán fáradozott; ennek első lépése éppen a hatalomátvétel eszközeként bevált, ám időközben újfent elvaduló squadristák megrendszabályozása volt. A forradalmat követelő feketeingesek különböző szervezeteit 1923-ban az *Önkéntes Nemzetbiztonsági Milícia* olvasztotta magába; melynek tagjai már Mussolinire esküdtek fel. A pártalapítással kezdődő hatalomkoncentráció további fokozásának eszköze lett a Fasiszta Nagytanács, ami megkezdte a párt uralmának kiterjesztését az állami intézményekre. Mussolini a törvényhozásban is olyan módosításokat harcolt ki, amelyekkel előnyös politikai környezetet teremtett mozgalma számára, ezáltal a soron következő, 1924-es választást fölényesen megnyerte. Az egyik kritikus szocialista képviselő meggyilkolása-kor a parlament még megpróbálkozott a passzív ellenállással, de kivonulásukra már senki sem figyelt. A kormányválság kihasználásával a fasiszták még tovább erősítették pozícióikat, ezzel párhuzamosan a sajtószabadságot felszámolták, az ellenzéket és a szakszervezeteket ellehetetlenítették, végül pedig betiltották.

1925-ben Mussolini diktátornak kiáltotta ki magát, és bevezette az egypárt-rendszert. Ezt követően több sikertelen merényletet is végrehajtottak ellene, melyek egy részében a feltételezések szerint éppen a fasiszta hatalom volt a felbujtó, hogy aztán azokat ürügyként felhasználva fokozza politikai befolyását. Függetlenül attól, hogy így volt-e vagy sem, az eredmény valóban ez lett. A nyilvánosságnak szóló, Mussolini egyre csak növekvő hatalmát szentesítő törvények mellett visszahozták a halálbüntetést, a háttérben pedig a rendszer ellenségeinek megfigyelésére és ártalmatlanítására felállításra került az OVRA nevű titkos szervezet, amely annyira bizalmasan működött, hogy máig sem tisztázott még a mozaikszó jelentése sem. Ügynökei az olasz közélet egészébe beszivárogtak, besúgó-hálózatot építettek ki, és információt gyűjtöttek a potenciális ellenállókról. A szervezetet a szovjet Cseka ihlette, és olyan hatékony volt, hogy később ennek mintájára jött létre a német Gestapo is, melynek vezetője, Himmler többször is egyeztetett olasz kollégájával a két szervezet együttműködéséről és gyakorlati módszereikről.

A fasiszta párttal fuzionáló kormány, a feketeingesek, a csendőrség és az OVRA támogatásával a háta mögött Mussolini gyakorlatilag teljhatalomra tett szert Olaszországban. 1928-ban megszüntették a parlamenti választások rendszerét, de 1929-ben és 1934-ben még tartottak népszavazásokat, ám ezeken csak a Nemzeti Fasiszta Párt jelöltjei szerepeltek – később már népszavazások sem voltak. 1930-ban létrehozták a Korporációk Nemzeti Tanácsát, ami irányítása alá vonta a teljes olasz gazdaságot; 1933-tól minden hivatali tisztség betöltésének feltétele lett a párttagság; 1938-ban, aki nem volt párttag, nem vállalhatott munkát; 1939-ben a hivatalosan alsóházként működő Kötelékek és Korporációk Kamarája a királyhoz hű Szenátus megbénításával gyakorlatilag átvette a parlament szerepét.

1929-ben a római katolikus egyházfő és az olasz fasiszta kormány aláírta Rómában a három lateráni egyezményt, melyek az olasz állam és a pápaság közti viszony rendezésére szolgáltak, ugyanis Olaszország 1870-es egyesülése óta gyakran heves ellenségeskedés állt fenn az állam és az egyház között. Mivel a Vatikán már 1922-ben jelezte, hogy nem fognak szembeszállni Mussolini rendszerével, ráadásul dicsérték őt a politikai baloldal legyőzésében, várhatóvá vált a kompromisszum. Az egyezmény aláírásával Olaszország elismerte a Szentszék abszolút függetlenségét és szuverenitását, még a nemzetközi kapcsolatokban is; megerősítette, hogy a katolikus vallás az állam egyetlen vallása – bár más vallásokra nem vonatkoztak korlátozások. A Szent Péter-székesegyház körüli területekből (Vatikánváros) független államot hoztak létre, amely felett a Szentszék kizárólagos, abszolút, szuverén joghatóságot gyakorolhatott az olasz vagy más kormányok beavatkozása nélkül; továbbá azt is elismerte, hogy a Vatikánváros érmék és bélyegek kibocsátására, diplomáciai képviselők küldésére és fogadására, valamint a határain belül állandó lakóhellyel rendelkező állampolgárok kormányzására jogosult. Olaszország garantálta a parányi államnak a megfelelő vízellátást, a külvilág távíró-, telefon- és postaszolgáltatását, illetve az olasz vasúti rendszerrel való összeköttetést és a Vatikánon belüli állomás építését. Olaszország és Vatikánváros kapcsolatának különböző részleteit más

záradékokban rendezték. Ezután országos népszavazást tartottak az egyezmények jóváhagyása érdekében: közel 9 millió olasz szavazott, vagyis a regisztrált választópolgárok 90%-a, és csak 136 ezren voksoltak nemmel. XI. Piusz (1857–1939) pápa így értékelte az egyezmény megszületését: „A Duce visszaadta Istent Olaszországnak, és Olaszországot Istennek”.

A rezsim hivatalos ideológiai struktúráját Giovanni Gentile (1875–1944) gondolkodó alkotta meg a filozófiai idealizmus és machiavelliánus hatalomgyakorlás ötvözetéből; hegeli koncepciókkal tarkítva. Gentile a Fasiszta Kultúra Konferenciájának konklúziójaként adta közre *A fasiszta értelmiségek kiáltvány* (1925) című írását, amellyel lefektette az olasz fasizmus ideológiai alapjait: dicsőítette az olaszság erőszkös élni akarását és a megalkuvást nem ismerő forradalmi eszmét, amely a hivatalos politikába való belegabalyodás helyett átvágta a gordiuszi csomót, továbbá lerömbölt a fennálló társadalmi rendet, hogy végrehajthassa a nemzetegyesítés feladatát. Mussolinit „Olaszország lelkének” nevezte, ami a személyi kultusz nemzeti keretek közt megnyilvánuló maximuma, és a totalitarizmus szentesítésének alapja. A nemzetegyesítés a kisebb egységek felől haladt a nagyobbak felé, és első körben a korporativizmust valósította meg. Az ideológia joggyakorlatba ültetésének igénye miatt, és a római jog hírnevének megfelelni akarván a fasiszták azonnal belevetették magukat az olasz jogrendszer átfogó forradalmasításába és a napóleoni törvények 19. század során elterjedt, liberális szellemiségű polgári jogát egy sokkal szigorúbb és kollektivistább jogra cserélték. A társadalom ideológiai behálózása azonban korántsem állt meg itt: a párt szisztematikusan fasizálta az egész országot osztályra, foglalkozásra, korra és nemre való tekintet nélkül, pontosabban éppen, hogy mindenre kiterjedő tekintettel. A nacionalizmus, a militarizmus és a szociáldarwinista attitűd miatt a területi expanzionizmus szinte minden fasiszta ideológiának elmaradhatatlan jellemzője volt. Mindenesetre birodalomról nem sok nép álmodozhatott – na nem így az önmagukat Róma örökösének tartó olaszok, akik szinte történelmi kötelességüknek, sőt evidenciának érezték az imperializmust. Gentile és Mussolini megírták a *Fasizmus doktrínája* (1932) című világnézeti munkát, melynek első publikációja az *Olasz Enciklopédiában* jelent meg „Fasizmus” címszó alatt. A könyv első fejezetét Gentile írta meg *Alapeszmék* (1929) címmel, a *Politikai és társadalmi doktrína* (1927) című második fejezetet pedig Mussolini. A mű lényege röviden: a fasizmus minden korábbi ideológiát elutasít, mert a politikai doktrínák mind elmúlnak, míg a népek fennmaradnak, és amennyiben a 19. századot a liberalizmus, szocializmus és demokratizmus századának tekintjük, akkor a 20. század a fasizmus és az állam százada kell, hogy legyen.

Az olaszok által 1912-ben gyarmatosított Líbia az első világháború alatt fokozatosan függetlenedett az államtól, melyet a háború utáni liberális kormány emancipációval és egyre nagyobb fokú autonómiával próbált megakadályozni. A politikai engedményeket a líbiai arabok és berberék saját vezetőik elismertetésére és az elszakadás további előkészítésére használták fel, mire válaszul az akkor már Mussolini vezette Olaszország minden jogot visszavont,

és 1922-ben háborút indított ellenük. Az elhúzódó konfliktus 10 évig tartott, de Olaszország több okból is ragaszkodott gyarmatahoz. Az imperialista doktrínán kívül a hódítás mellett szolt a túlnépesedés okozta földhiány és a kívándorlás, ami a 19. század vége óta egyre nagyobb méreteket öltött. A fasiszta hatalom számára sokkal előnyösebb forgatókönyv volt, ha a tengeren túl szét-széledő kívándorlók helyett az olaszokból inkább az anyaországhoz közeli, azzal szoros kapcsolatban maradó telepések válnak, akik a pusztá jelenlétükkel is részt vesznek az olasz birodalom létrehozásában. A tervek szerint a Földközi-tenger partvidéke lett volna az új olasz terület, míg a délebbi részek megmaradnak gyarmati státuszban. Az ellenállókat kitelepítették, elűzték vagy elpusztították. Mussolini az olaszok által 1896-ban elveszített Afrika szarvára is visszatért, amit 1935-ben lerohant, majd 1936-ban gyarmatosította Etiópiát. A *Nemzetek Szövetsége* elmarasztalásában – és az azt követő szankciókban – a fasiszták újabb bizonyítékát látták annak, hogy a régebbi gyarmatbirodalmak féltik hatalmukat a fiatal és életerős Olaszországtól, ezért 1937-ben kiléptek a szervezetből, és szorosabbra fonták kapcsolataikat két olyan hatalommal (Németország, Japán), melyek már 1933-ban távoztak onnan.

Az olasz fasiszták – az imperializmusuk első számú célpontjait kivéve – bármelyik ország felé nyitottak voltak a szövetségi kapcsolatok kiépítése ügyében. És noha eleinte úgy gondolták, a fasizmus kizárólag olasz jelenség, amely nem alkalmazható más nemzetekre, annak futótűzként való terjedését látva, 1930-ban Mussolini így nyilatkozott: „Ma elismerem, hogy a fasizmus sajátos intézményeiben olasz, szellemében viszont egyetemes.” Az addigi szövetségi logika nemzeti, pragmatikus és geopolitikai szempontjainak helyét fokozatosan átvették az eszméi szempontok: az olaszok és németek közti bizalmatlanságot – melynek Ausztria és Dél-Tirol volt a középpontjában – a két fél kölcsönös engedményekkel oldotta fel; a rájuk nehezedő nemzetközi nyomással szemben szorosan összezártak. 1936-ban kitört „a második világháború főpróbája”, avagy a spanyol polgárháború (1936–1939), melyben a harcoló feleket a külföldi hatalmak már ideológiai meggyőződésük mentén támogatták. Még ez év végéig megszületett két szerződés, ami tovább erősítette a világnézeti tömböket: az egyik a német–olasz egyezmény, melynek megkötése után Mussolini bejelentette a tengelyhatalmak megalakulását, a másik pedig az antikomintern paktum volt, mellyel Németország és Olaszország mellett Japán is elkötelezte magát a bolsevizmus elleni harcra. Az 1939-es acélpaktumban Németország és Olaszország már kifejezetten katonai szövetséget kötött; majd 1940-ben sor került a háromhatalmi egyezmény aláírására, melyben a fasiszta erők kifejezték szembenállásukat mind a nyugati hatalmakkal, mind a Szovjetunióval, és körvonalahták jövőbeni birodalmi ambícióikat is.

Mussolini az 1930-as évek elején, főleg a Franciaországgal szembeni területi követelése miatt a britekkel baráti, vagy legalábbis pártatlan viszony fenntartására törekedett, azonban attól a ponttól, hogy tudomására hozták az Egyesült Királyság elkötelezettségét a franciák mellett, egyre többször vetődött fel benne a németekkel való szövetség gondolata. Ezt a pozíciót bebetonozták a későbbi

politikai-ideológiai fejlemények: elsősorban a német nemzetiszocialisták hatalomra jutása. A fasiszta hatalmak szövetségének kettős arculata volt: egyfelől igyekeztek egyeztetni érdekeiket és törekvéseiket, másfelől rivalizáltak egymással. Mussolini az Anschluss és Csehország bekebelezésének német sikereit látva döntött úgy, hogy megszállja Albániát, ami a több éves gazdasági előkészületek miatt villámgyorsan sikerült is. Abban nem volt vita, hogy a nagy, szövetségi blokkok közti konfliktus elkerülhetetlen, azt azonban egyik hatalom sem tartotta időszerűnek; Olaszország 1942-ig, Németország pedig még tovább akart kivárni, amikor már úgy ítélték, hogy mind gazdaságilag, mind katonailag elég erőssé válnak egy újabb világháború megvívására. Terveik azonban füstbe mentek, amikor Lengyelország lerohanásának harmadik napján az Egyesült Királyság és Franciaország hadat üzentek a Német Birodalomnak. A második világháború első felét domináló német sikerek meggyőzték Mussolinit szövetségi politikájának helyességéről, ezért 1940-ben hadat üzent az angol–francia tömbnek. Beszédében két ellentétes világnézet harcát festette fel:

„Háborúba lépünk a Nyugat plutokratikus és reakciós demokráciái ellen, akik minden egyes alkalmat kihasználták, amikor csak akadályozhatták az olasz nép felemelkedését, gyakran a pusztá létünket veszélyeztetve. (...) Ez a gigászi ütközet nem más, mint forradalmunk logikus fejlődésének soron következő szakasza; a vagyonban nélkülöző, de munkáskezekben bővelkedő népek ütközete kizsákmányolóik ellen, akik megszállottan ragaszkodnak a föld minden gazdagsága és kincse feletti kizárólagos tulajdonjogukhoz; termékeny és fiatal népek ütközete a naplementébe távozó meddő népek ellen; két évszázad és két eszme közötti ütközet.”

Franciaország mindössze tizenegy nappal az olaszok hadba lépését követően elesett, így Provence és néhány egyéb határ menti területek elfoglalása után, Mussolini a teljes figyelmét Afrika felé fordíthatta. Olaszország az összes, sajátjaival határos brit gyarmatot lerohanta, az európai hadszíntéren pedig még 1940 végén megtámadta Görögországot is. 1941 elejére a kezdeti sikerek lelohadtak, mivel Afrikában megfordult a hadiszerencse, illetve a görögországi hadjárat is megtorpant. A németek mindkét fronton az olaszok segítségére siettek, így Görögország az angol támogatás ellenére elesett, a gyarmatokon pedig a brit ellentámadás átmenetileg lelassult. Eközben a tengelyhatalmak Jugoszláviát is lerohanták, ezzel Olaszország megszerezte az első világháború óta követelt Dalmáciát. A Szovjetunió megtámadása ugyan váratlanul érte Mussolinit, de nem kételkedett a német sikerben, sőt a rivalizálás jegyében olasz seregekkel is támogatta Hitler keleti offenzíváját; ez azonban megtépázta hazai népszerűségét, Olaszországnak ugyanis nem fűződött közvetlen érdeke a szovjetekkel szembeni háborúhoz. Az amerikai Pearl Harbor japánok általi megtámadása után, a szövetségben vállaltak értelmében Olaszország hadat üzent az Egyesült Államoknak.

Az akkori olasz külügyminiszter és Mussolini veje, Galeazzo Ciano (1903–1944) visszaemlékezései szerint a Duce örömmel fogadta a hírt, mondván, már régóta tisztázni akarta a viszonyt a tengélyhatalmak és Amerika között. A szövetségesek francia gyarmatok elleni hadjárata alatt Olaszország elfoglalta Tunéziát és Korzikát, ezzel 1943-ra teljesítve a háború előtt megfogalmazott olasz területi igényeket. Mussolini azonban nem sokáig tétlenkedhetett, mivel a fordulópont még ebben az évben bekövetkezett. Afrika elveszett, a szövetségesek partra szálltak Szicíliában, de a helyzet az Appennini-félszigeten (olasz csizma) is katasztrofális volt: az angol bombázások hatására az ipar és a gazdaság megbénult, melynek következtében eluralkodott az éhínség, és az emberek Mussolini ellen fordultak.

1943 közepén az olasz király és a Fasiszta Nagytanács közös döntésére Mussolinit letartóztatták és bebörtönözték, majd azon nyomban hozzáláttak a fasiszta párt hatalmának lebontásához. Szeptemberben kihirdették a fegyverszünetet, amely az olasz hadsereg tanácsstalansága és a németek katonai jelenléte miatt hatalmas zűrzavart okozott. Négy napra rá egy Waffen-SS különítmény megszöktette Mussolinit, az időközben Máltára menekülő király pedig új kormányával hadat üzent a korábban szövetséges Német Birodalomnak. Hitlerrel való tárgyalása után a Duce a harc folytatása mellett döntött, és hozálátott az *Olasz Szociális Köztársaság* kiépítéséhez. Bár névleg az olasz függetlenség letéteményese volt, és számos elemét felmutatta a kezdetek republikánus, forradalmi fasizmusának, ugyanakkor az új államalakulat minden szempontból német dominanciát mutatott: számos terület ellenőrzését átadta a német katonai igazgatásnak, politikáját pedig a német nemzetiszocialista modell alapján alakította ki. A Hitlerhez hű fanatikus fasiszták német nyomásra rengeteg olasz politikust kivégeztek, akik részt vettek Mussolini leváltásában – többek közt Ciano is erre a sorsra jutott. Közben a Duce érezve, hogy elveszíti az irányítást, teljesen magába roskadt, és megírta *Felemelkedésem és bukásom* című visszaemlékezését. Egyik utolsó interjújában úgy fogalmazott:

„Alig vagyok több egy halottnál. Igen, végem van. A csillagom leáldozott. Már nem állok ellen: Még dolgozok és igyekszem, de tudom, mindez csak színjáték. Várom a tragédia utolsó felvonását – fűrcsán érzem magam, elszakadva mindentől – mintha már nem szereplő lennék. Az utolsó néző vagyok.”

1945 áprilisában a Svájcba, majd onnan Spanyolországba szökni akaró Mussolinit kíséretével együtt fogták el az olasz kommunisták. Ugyan a szövetségesek rágaszkodtak ahhoz, hogy a Duce a *Németek Szövetsége* előtt feleljen bűneiért, azonban a partizánok másnap a többiekkel együtt agyonlőtték. A holttesteket Milánóba szállították, ahol a helyi benzinkút tetejére, fejjel lefelé felakasztva tették őket közszemlére, ezzel kikiáltva győzelmüket a fasizmus felett.

AZ OLASZ FASIZMUS FŐBB ESZMÉI

Az **etatizmus** (államközpontúság) nélkülözhetetlen szerepet tölt be az olasz fasizmusban, amely így élesen szemben áll a szélsőséges individualizmussal is. A fasiszták világnézetükben az állam fontosságát hangsúlyozzák, és csak annyiban fogadják el az egyént, amennyiben érdekei egybeesnek az állammal, amely a nemzet, mint történelmi egység lelkiismeretét és egyetemes akaratát képviseli. Jóllehet az állam érdekei felülírják az egyén érdekeit, de a fasiszták azt állítják, valójában ez teszi lehetővé az egyének fejlődését és jólétét. Szerintük a liberalizmus megtagadja az államot az egyén nevében, ezzel szemben a fasizmus újra megerősíti az állam jogait, mint az egyén valódi lényegét. Az állam felsőbbrendűségéről alkotott nézeteik arra készítették őket, hogy bírálják a liberális demokráciát, hozzátéve, hogy a „fasizmus a demokrácia legtisztább formája”.

A **totális állam** eszméje szerint az államnak nemcsak materiális, hanem szellemi célja is van, így tehát elsődlegesen nem az állampolgárok anyagi, hanem a szellemi jóléte a cél; ez alapján az állam kötelessége az embereket erényre nevelni, hivatásuk tudatára ébreszteni és egységre buzdítani, végül pedig elvezetni őket a törzsi létformából az impérium korába. Az egység és erő elve külön-külön is fontos az olasz fasizmus számára, ugyanakkor e fogalmak csak összefonódva nyerik el valódi jelentésüket: az egységben az erő elvét, amit a *fascies* (lictori köteg) szimbolizál – ezalatt pedig elsősorban nem fizikai, hanem szellemi erőt, felsőbbrendűséget értenek. Röviden: a fasizmus nemcsak törvények alkotója és intézmények alapítója, hanem egyben a szellemi élet nevelője és előmozdítója is. Ebből pedig jól látható, hogy az olasz fasiszták állameszméje az idealizált emberi minőségre épít, és annak megvalósításában látják utópiájuk elérésének kulcsát. Éppen emiatt utasítják el a képvisleti demokráciát, amely nézetükben a mennyiséget helyezi a minőség fölé, mondván, a nép eleve nem képes uralkodni azáltal, hogy bizonyos időközönként egyetlen szavazás formájában meghallgatják véleményét, ugyanis ez nem más, mint parlamentáris önkényuralom; ellenben a fasiszta állam „igazi demokrácia”, mert bár tekintélyelvű és központosított, mégis a népet szolgálja.

A **korporativizmus** rendszere a szocialista osztályszempontokkal szemben az emberek társadalomban betöltött szerepe, vagyis foglalkozása alapján állít fel hivatásrendeket, melyekbe a szakszervezetekkel ellentétben nem csak a munkásokat, de a munkáltatókat és az állam képviselőit is bevonja, hogy aztán az adott szakterület munkáit közösen, az össznemzeti érdekek megfelelően szervezzék meg. A cél a nemzeten belüli érdeellentétek elsímítása és így az egyéni érdekek összehangolása egyetlen közös érdekké. Ezzel az osztályharcot felváltja az „osztályegység” működés, amely felett a totális állam őrökdi. A korporációk (hivatásrendek) a dolgozókat vonták be, az általában férfi dominanciájú politikai társaságok mellett megjelentek a fasiszta nőegyletek, az ifjúsági szervezetek pedig a rendszer kiépítésével párhuzamosan egyre több korosztályt fedtek le, legvégül már a hatéves kor alattiakról gondoskodó óvodákat is beleértve. A korporativista rendszer célja tehát a különböző egyéni és csoportérdekek összefogása egyetlen közös érdekbe. Ez kizárólag felülről lefelé valósítható meg, vagyis ha az állam a legátfogóbb szempont, az össznemzeti érdek igényeinek megfelelően szabályozza a részközösségek

működését. Mindezzel együtt a fasizmus figyelembe veszi az osztálykülönbségeket is, de más céllal, mint a szocialisták. Utóbbiak a munkás és munkáltató közötti feloldhatatlan érdekellentétekben és antagonizmusban gondolkoznak, ezért szakszervezeteiket a munkások munkáltatóikkal szembeni 'érdekképviseletének' céljával állítják fel az osztályharc jegyében, melynek távlati célja az egyenlőség elérése. A fasiszták a hierarchiát a természet általános és megmásíthatatlan törvényének tartják; ezért az osztályharcban nem érdekeltek, és a korporációikban a munkások mellett helyet adnak a munkáltatóknak, illetve az állam képviselőinek is, akikkel együtt szervezik meg a munkát és közvetetten az ország gazdaságát. Ebben a keretrendszerben az egalitárius elképzelések és osztályharcos törekvések kizárólag a társadalmi bomlasztás eszközeként értelmezhetők, ezért a fasiszták vehemensen támadják ezeket, helyükre pedig az osztálykollaborációt állítják.

A **szindikalizmus** az olasz fasiszták számára azért volt fontos, mert az állam és a munkásság szintézisén keresztül politikai struktúrákat akartak kiépíteni és átszervezni. A fasiszta szindikalistákat általában a mozgalom bal (forradalmi) szárnyának tartották, mivel a munkáosztály gazdasági érdekeinek védelmére és osztálytudatuk megőrzésére törekedtek, továbbá a munkaadókat kisebb-nagyobb mértékben korlátozták volna, miközben jelentősebb szerepet akartak biztosítani a munkavállalóknak a gazdasági döntések meghozatalában. A fasizmus forradalmi szárnya a nagyvállalatokat kapzsinak és vérszívónak tekintette, az iparosokat és a gyártulajdonosokat pedig aggodalommal töltötték el a fasiszta szindikalisták verbális támadásai az üzleti közösség és a kapitalizmus ellen. A fasizmus és a szindikalizmus szintézisét sokan a parlamentáris rendszer helyettesítőjeként, a gazdaság modernizálójaként és a munkások érdekeinek előmozdítójaként azonosították, ezért rendkívül népszerűnek számított.

Az **egyház védelme** az olasz fasiszták számára kiemelt fontosságú, hiszen eszmerendszerük spiritualisztikus, antimaterialista, antimarxista, és szerintük teljesen összhangban áll a római katolikus egyház felfogásával. Állítják, hogy az egyház és a fasizmus több ponton egyetért: elutasítják a hedonista életfelfogást, a liberális és kommunista elveket, szociálisan érzékenyek, és mindkettő a korporativizmus rendszerét javasolja. Továbbá jelentős hasonlóságként azonosítják a jogos önvédelem elvét, mondván, hogy az egyházhoz hasonlóan elítélik az öncélú vérengzést, de semmiképpen sem az abszolút pacifizmus (illetve a pacificizmus) hívei. A vélt világnézeti azonosság alapján az egyház védelme és a pápasággal való kompromisszum mellett törnek lándzsát, melynek alapja a lateráni egyezmény (1929)-lett.

Az **imperializmus** áthatotta az olasz fasiszta gondolkozást, hiszen a modern Itáliára a Római Birodalom és a reneszánsz kori Itália örököséként tekintenek, előmozdítva a *romanitas* (rómaiság) kulturális identitását és a római tradíció erő kultuszát. Az olasz fasiszták egy erős Olasz Birodalmat próbálnak kialakítani, mint Harmadik Rómát; az ókori Rómát az első Rómaként, a reneszánsz kori Itáliát pedig a második Rómaként azonosítják. Az olasz életteret óhajtik egyesíteni egyetlen szuverén, totális államban, amely a nemzet folytonosságát képviseli a történelemben; tehát magára az imperializmusra a feltámadó olasz nép élni akarásának megnyilvánulásaként tekintenek – amely nép nem törekszik expanzióra, az a hanyatlás útján jár.

FRANK ROBIN

FRANCIA FASIZMUS

A francia fasizmus egy gazdaságilag és kulturálisan harmadikutas ideológia, amely a sorrelizmus és az integrális nacionalizmus, valamint az olasz fasizmus hatására jött létre. Bár több francia fasiszta irányzatot is magában foglal, nem lehet specifikusan beszélni róla, ugyanakkor általánosságban a nemzeti szindikalizmus, a germanofóbia, az antijudaizmus és a republikanizmus különösen jellemző rá, mely tulajdonságoknak mind megvannak a történelmi okai. A francia fasiszták eleinte sokat merítettek a forradalmi konzervativizmus kategóriájába tartozó integrális nacionalizmusból, ami a katolicizmusáról és az autoriter jobboldali attitűdjéről volt híres. Mindazonáltal számos fasiszta vagy fasisztaszerű francia szervezet alapjait különböző szindikalista vagy marxista, sőt anarchista gondolkodók fektették le, mely eszméket az olasz fasizmus egyes elemeivel keverték össze.

A FRANCIA FASIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

Az 1890-es években a Dreyfus-ügy (1894), mint politikai botrány jelentősen megosztotta a harmadik Francia Köztársaságot, ráadásul a kor igazságtalanságainak szimbólumává vált. A botrány akkor kezdődött, mikor Alfred Dreyfus (1859–1935) francia-zsidó katonatisztet hazaárulás vádjával letartóztatták, majd néhány hónappal később megfosztották katonai rangjától is. A vád szerint titkos katonai dokumentumokat adott át a Német Birodalmi Hadseregnek. Bár Dreyfus ártatlannak vallotta magát, a bíróság bűnösnek találta, így életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, majd deportálták Francia Guyanába, pontosabban az Ördögsgzigeten lévő börtönbe. Dreyfus családja ezt nem hagyta annyiban: felhívta a figyelmet arra, hogy a bizonyítékok túlságosan gyenge lábakon állnak, és meggyőződtek ártatlanságáról; feljelentést tettek a hadügyminisztériumnál Ferdinand Walsin Esterházy (1847–1923) őrnagy ellen. 1896-ban Georges Picquart (1854–1914) ezredes, a kémelhárítás vezetője azt állította, hogy döntő bizonyítékai annak Esterházy ellen, továbbá, hogy ő a valódi áruló, nem pedig Dreyfus – a vezérkar viszont nem volt hajlandó felülvizsgálni az ítéletet, ráadásul az ezredest gyorsan áthelyezték Észak-Afrikába. Mivel a magas rangú katonai tisztviselők elhallgatták az új bizonyítékokat, felmentették Esterházyt, miközben Dreyfus ellen újabb vádakot fogalmaztak meg. Az új tárgyalás 1899-ben lett kiírva, melyen már egyértelműen létrejött két egymással szemben álló tábor: az egyházellenes *dreyfusárdok* és a katolikus, hadseregpárti *antidreyfusárdok*. A kiéleződött ellentétek 1906-ig bezárólag radikalizálták a francia politikát, sőt Dreyfus zsidó származása miatt fellendültek az antijudaista érzelmek is. Az új ítélet tíz év börtönbüntetést jelentett, de 1906-ban kegyelmet kapott és szabadon engedték, majd őrnagyként visszatérhetett szolgálni a seregbe.

A *Francia Akció* (Action Française) politikai mozgalom a Dreyfus-ügy alatt és annak hatására jött létre 1899-ben, olyan nacionalisták által, akik a Dreyfust

támogató baloldali értelmiségiekre való reakcióként tekintettek magukra. Ebben az időben csatlakozott hozzájuk Charles Maurras (1868–1952) politikus is, aki hamar a szervezet fő ideológusává vált. Az eddig csak szimplán nacionalista és antiszemita tömörülés Maurras hatására monarchista, a felvilágosodás eszméit ellenző, ellenforradalmi mozgalommá nőtte ki magát, amely támogatta a római katolicizmust és azon belül a katolikus integralizmust is. A Dreyfus-ügy alatt számos római katolikus arra jutott, hogy a katolicizmus nem egyeztethető össze a demokráciával, ezért a Maurras-féle politikai mozgalmat a katolicizmus védelmezőjének és a társadalomra vonatkozó egyházi doktrína legmegfelelőbb kifejezőjeként gondolták. A mozgalom a kezdeti éveiben megpróbált minél nagyobb befolyást szerezni és terjeszkedni, így például diákszövetkezetet és politikai szervezeteket hozott létre, hogy minél szélesebb körben ismertté és népszerűbbé váljon. Ebben az időben Pierre-Joseph Proudhon (1809–1865) francia anarchista munkássága már kiemelt helyett kapott a *Francia Akció* ideológiájában, mivel tisztelték Proudhont az antirepublikanizmusa, antisemitizmusa, a Rousseau-val szembeni gyűlölete, továbbá a francia forradalom, a képviseleti demokrácia és a parlamentarizmus iránti megvetése miatt. Maurras ebben az időben kezdett érdeklődni Georges Sorel (1847–1922) francia filozófus forradalmi szindikalizmusa iránt is, és Sorel sem ellenkezett a jobboldal közeledésével kapcsolatban, bár ő nem osztotta a *Francia Akció* politikai programját és nacionalizmusát sem. Az első világháború (1914–1918) alatt a *Francia Akció* már a legjobban strukturált és a legnépszerűbb nacionalista mozgalommá nőtte ki magát hazájában. A világegyezés alatt támogatták az aktuális francia miniszterelnököket, és hazafiként egyre erőteljesebben kezdtek germanofób (németellenes) irányvonalat képviselni. Végül Franciaország győzelmet aratott 1918-ban, és a mozgalom németellenessége csak tovább nőtt, ami további népszerűséggel járt. 1924-ben körülbelül 30 képviselőt juttattak a parlamentbe, de a baloldali koalíció került kormányra, melyre kommunista fenyegetésként tekintettek. Annak ellenére, hogy a mozgalom támogatta a római katolicizmust, mint államvallást, és tagjainak túlnyomó többsége gyakorló katolikus volt, a katolikusok egy része mégis bizalmatlan volt velük szemben. Sorel elítélte a világháborút, és 1917-ben a bolsevik forradalmat dicsérte; úgy gondolta, hogy Lenin a szocializmus legnagyobb teoretikusa Marx óta. Mivel Sorel elkötelezte magát a bolsevizmus iránt, megszakadt kapcsolata a jobboldallal, 1921-től pedig kifejezte antipátiáját az olasz fasizmussal kapcsolatban. 1925-ben Benito Mussolini (1883–1945) és a feketeingesek Olaszországban már több éve birtokolták a hatalmat, a *Francia Akció* tagjainak egy része pedig arra a meggyőződésre jutott, hogy a monarchista és integrális nacionalista mozgalom már nem képviseli világnézetüket, ellenben az újdonsült fasizmussal – ezért sokan elhagyták a szervezetet, és megpróbálkoztak a francia fasizmus felélesztésével.

Alfred-Georges Gressent (1878–1945) vagy mozgalmi nevén Georges Valois már igen korán politizált: fiatal felnőttként anarchoszindikalistának vallotta magát, és volt alkalma találkozni Georges Sorel szindikalista filozófussal is. Később titkárként dolgozott az Armand Colin kiadónál, közben pedig írással

és olvasással töltötte idejét. Az *eljövendő ember: a tekintély filozófiája* (1906) című műve megírása után ismerkedett meg Charles Maurras integrális nacionalista íróval, aki ekkor már a *Francia Akció* fő ideológusaként is tevékenykedett. Miután Maurras sajátos ideológiája elnyerte Gressent szimpátiáját, csatlakozott a mozgalomhoz, de melléte továbbra is követte a munkásmozgalmak tevékenységeit. Mivel valójában szélsőbaloldaliként határozta meg magát, óvatosságból felvette a Georges Valois nevet, ugyanis félt attól, hogy a szélsőjobboldali közegben nem fogják tolerálni világnézetét. 1911-ben Proudhon, Sorel és Maurras eszméinek ihletése által létrehozta a *Proudhon-kör* nevű nemzeti szindikalista csoportot, majd nem sokkal később átvette a *Francia Akcióhoz* köthető *Nouvelle Librairie Nationale* kiadó irányítását is. A *Proudhon-kör* eleinte körülbelül húsz emberből állt, akik között voltak monarchisták és szindikalisták is; annak ellenére, hogy a csoportot a Sorel és Maurras közti együttműködés inspirálta, a két filozófus különböző okok miatt nem örült a csoport létezésének. Az első világháború után Valois megismerkedett az olasz fasizmussal, és mivel a *Francia Akció*t amúgy is túlságosan reakciónak vélte, úgy döntött, létrehoz egy tömegmozgósításra képes nemzeti szindikalista mozgalmat. 1925-ben alapította a *Le Faisceau* nevű pártját, amely nevében és küllemében is minden kétséget kizáróan a *Nemzeti Fasiszta Pártra* hajazott. Valois elutasította a „polgári állam” és a „proletár állam” modellt; helyettük egy erős vezetővel rendelkező „nemzeti állam” elérését szorgalmazta – ő saját magát nem tartotta alkalmasnak a Vezető szerep betöltésére. Eleinte az olasz fasizmus korporativista rendszerének bevezetését szorgalmazta, de később már egy módosított szabadpiaci kapitalizmust vallott, ahol nincs állami beavatkozás. Támogatta a puccsal való hatalomátvitel módszerét is, bár ő maga erre sosem tett kísérletet. Valois hosszú távú célja pedig az volt, hogy a *Francia Akció* monarchistáit és integrális nacionalistáit egyesítse a forradalmi szindikalistákkal, hogy együttes erővel szállhassanak szembe a baloldali rendszerrel. Még ebben az évben átszervezte pártját, és az új neve *Harcosok és Termelők Köteléke* (FCP) lett, melyben a „harcosok” a háború veteránjaira, a „termelők” pedig a munkásokra utalt, akiket egységbe kell terelni a fasizmus alatt. Valois terve megvalósulni látszott: a *Francia Akció* tagjainak körülbelül 30%-a átment az új fasiszta szervezetbe, ami miatt Maurras és társai aggódni kezdtek; azonnal hozzáláttak Valois elhiteltelenítéséhez és karaktergyilkolásához. Először ázzal vádolták az FCP tagjait, hogy kommunistákkal kollaborálnak, később pedig azzal, hogy az olasz fasiszták pénzelik őket azért, hogy háborút provokáljanak ki Franciaország és Olaszország között – ugyanis az olasz fasisztáknak területi követeléseik voltak a franciáktól. Valois kijelentette, hogy semmi köze a kommunistákhoz, csupán nem óhajt a jelenlegi rendszer apródjaként vagy szolgájaként antikommunista harcokat vívni, ezzel fenntartva a közrendet. A fasiszta FCP céljai radikálisak voltak ugyan, de tettei egyáltalán nem mondhatók annak. És bár a pártnak volt félkatonai milíciája (kékinges légiók), de ezek önvédelmi okokból jöttek létre, mivel 1926-tól kezdődően a *Francia Akció* erőszakos támadásait nem tudták féken tartani. Végül 1928-ra olyan belső feszültségek generálódtak, hogy Valois kénytelen volt feloszlítani.

Pierre Taittinger (1887–1965) francia politikus fiatalon hivatalnokként dolgozott egy párizsi áruházban, de miután beházasodott egy bankári családba, sikeres üzletemberré vált. Később politikai ambíciói támadtak: patriotaként és bonapartistaként rendkívül nehezen viselte Franciaország történelmi kudarcait; főleg az 1871-es vereséget a poroszok ellen. Taittinger belépett az 1882 óta létező *Patrióták Szövetsége* nevű nemzeti sovíniszta csoportba, amely főként a revansizmusáról, antiszemitizmusáról és germanofóbiájáról volt híres. Ezután komolyabban is a politika felé fordult: nyíltan autoritér jobboldali elveivel elindult az 1919-es nemzetgyűlési választáson, melyen a Charente-Inferieure megye képviselőjévé választották. Mivel az 1924-es választáson a baloldali győzött, Taittinger úgy vélte, hogy a legnagyobb veszély a francia államra nézve a politikai baloldal, amely ellen sürgősen fel kell lépni. 1924-ben úgy döntött, hogy a *Patrióták Szövetségén* belül megalakítja a *Patrióta Ifjúság (JP)* ifjúsági szervezetet, melynek többnyire egyetemisták lettek a tagjai. Az olasz fasizmus feketeingeseitől inspirálódva, a szervezet helyi paramilitáris akciócsoportokból állt, amelyek minden francia hazafi előtt nyitva álltak, függetlenül politikai hovatartozásuktól. Taittinger célja az volt, hogy felvegye a harcot a „vörös veszedelem” ellen, akár erőszakos utcai harcok által is. A JP 1925 és 1926 között sikeresen magához csatolt más jobboldali szervezeteket is, melyek a csoporton belül teljes önrendelkezést kaptak, és nyíltan paramilitáris alapokon szerveződtek újjá. Az 1926-os programjuk viszonylag mérsékelt volt, lényegében a fennálló rendszert támogatták, némileg csökkentve a parlament jogkörét. Mérsékelt jobboldali tekintélyelvű mozgalomként a *Patrióta Ifjúság* igyekezett mindenki számára valamit kínálni, és örömmel fogadták a zsidó támogatást is, anyagi háttérrel merítve a nagyvállalatok szektoraiból. Ekkor már legalább 50 ezer tagja volt a szervezetnek, akik számtalan alkalommal utcai összecsapásokba bonyolódtak különböző anarchista és kommunista szervezetekkel, akiknek szintén voltak saját paramilitáris egységeik. – sokszor ezek az összecsapások több ember halálával végződtek. Ebben az időben a jobboldali tekintélyelvű nacionalizmus sokkal népszerűbb volt Franciaországban, mint a fasizmus. Bár 1929-re névlegesen 102 ezer tagjuk volt, de ennek körülbelül egynegyede az *Egyetemi Phalanxok* diákszervezetből került ki, ugyanakkor az 1928-as konzervatív választási győzelem után a mozgalom hanyatlani kezdett. Mivel 1932-re már csak 90 ezer tagot számláltak, Taittinger úgy döntött, radikálisabb fordulatot vesz, és a diktatúrát kezdte szorgalmazni, ám 1936-ban egyszerű többséggel a *Népfront* nevű baloldali koalíció került kormányra, amely azonnal betiltott szinte minden nacionalista és fasiszta szervezetet, köztük a *Patrióta Ifjúságot* is. Taittinger a régi JP tagokból új politikai szervezetet hozott létre *Nemzeti és Szociális Republikánus Párt (PRNS)* néven, mellyel részt vett a *Francia Néppárt (PPF)* által elindított *Szabadságfront* nevű, jobb- és baloldali embereket és szervezeteket tömörítő, anti-kommunista és harmadikutas koalíciójában is. Taittinger pártjával kapcsolatban az az érdekes, hogy nem kinyilvánítható ki egyértelműen, hogy fasiszta szerveződésről van-e szó; annyi biztos, hogy harmadikutas volt, és tevékenysége kísértetiesen hasonlít az olasz fasisztákéra (feketeingesek) vagy a spanyol falangistákéra.

Marcel Déat (1894–1955) francia gondolkodó már fiatal felnőttként, 1914-ben csatlakozott a *Második Internacionálé Francia Szekciójá (SFIO)* nevű szervezetéhez, melynek tagjai olyan radikális baloldaliak voltak, akik pacifistaként eleinte a háború ellen kampányoltak, de miután egy tagjukat meggyilkolta egy háborúpárti nacionalista, a párt túlnyomó többsége beleegyezett a háború támogatásába. Közben Déat-t besorozták a fronton harcolt, amit ugyan századosi ranggal zárt, de folyamatosan rettegett attól, hogy a lövészárokban végzi – ez megmagyarázza kitartó és zsigeri pacifizmusát. 1918-tól folytatta tanulmányait, majd 1926-ban az időközi választáson beválasztották a képviselőházba, de 1928-ban vereséget szenvedett. Később megírta a *Szocialista perspektívák (1930)* című revizionista művét, melyben egyértelműen kifejezi a klasszikus szocializmustól való eltolódást a neoszocializmus felé. Déat az osztályharc helyett az osztályok összefogását és a nemzeti szolidaritást tartotta helyes útnak; továbbá az olaszoktól átvett korporativista társadalomszervezési modellt szorgalmazta. Szerinte a fasizmust nem antifasiszta akcióval kell legyőzni, hanem a neoszocializmus ideológiájával, ami a fasizmus lehetséges konkurensévé válhat. Mivel az ideológiai ellentétek egyre inkább kiszélesedtek az SFIO-n belül, ezért Déat 1933-ban megalapította a *Franciaországi Szocialista Pártot (PSdF)*, és magával vitte előző pártja tagságának egy részét is – de az új szervezet három éven belül feloszlott. 1936-ban Déat csatlakozott egy új disszidens csoporthoz, a *Szocialista Köztársasági Szövetséghez (SRU)*, amely a *Népfront* koalíció részét képezte, mindazonáltal nem sikerült ezen a szervezeten keresztül sem parlamenti mandátumhoz jutnia. 1938-ban már körvonalazódott egy újabb világháború lehetősége: A Német Birodalom számos országgal szemben területi igénnyel lépett fel: 1939-ben például Lengyelországtól követelték vissza Danzig kikötővárosát. Ekkor Déat a *L'Œuvre* újságba megírta híres cikkét *Meghalni Danzigért?* címmel, melyben kiállt a németek területkövetelése mellett. Azzal érvelt, hogy Franciaországnak kerülnie kell a háborút a németekkel, és ha ez azzal jár, hogy megszerzik Lengyelországot, akkor ám legyen – az írás széles körű vitát váltott ki, és Déat országos hírnévre tett szert. Mikor 1940-ben a németek megszállták Észak-Franciaországot, Déat letelepedett a délen létrejött Vichy Franciaországban, melynek tejhatalmú köztársasági elnöke Philippe Pétain (1940–1944) volt – akit Déat kezdetben támogatott, mivel azt várta tőle, hogy fasiszta rendszert fog kiépíteni. Miután rájött, hogy Pétain nem gondolkodik fasizmusban, inkább visszatért a németek által megszállt Párizsba, és 1941-ben megalapította a *Nemzeti Népgyűlés (RNP)* nevű pártját, mely szervezet a nemzetiszocialistákkal kívánt együttműködni, ezért felvették az antiszemita attitűdöt is. A németek megkérték Déat-t, hogy egyesítse pártját az 1940-ben alapított és sokkal jelentéktlenebb *Forradalmi Szociális Mozgalom (MSR)* nevű fasiszta szervezettel, de erre végül nem került sor. Déat és szervezete egészen az 1945-ös bukásig létezett.

Marcel Bucard (1895–1946) francia politikus pappá szentelés előtt állt, mikor kitört az első világháború. Önkéntes katonaként kitűnt bátorságával: számtalanszor megsebesült, de tovább folytatta a harcokat, ezért a számos kitüntetés mellett hírnevet is szerzett magának. A viláégés után azonnal politikai pályára lépett, és csatlakozott az integrális nacionalista *Francia Akció* mozgalomhoz,

1924-ben pedig a *Nemzeti Katolikus Szövetség (FNC)* mellé szegődött. Bucard ekkor már érdeklődését fejezte ki a fasiszmus eszméje iránt, így nem véletlen, hogy megjelent az 1925-ben alapított, nyíltan fasiszta *Le Faisceau* megalakításánál is, és elsőik között csatlakozott a párthoz, melyben a propagandáért lett felelős. Azonban, miután a párt alapítója, Valois 1927-ben Mussolinit „reakciónak” nevezte, Bucard mélyen elítélte őt, és kilépett a pártjából. 1933-ban létrehozta a *Francista Mozgalom (MF)* nevű forradalmi akciómozgalmat az olasz fasiszmus mintájára, és nem tűrte meg a radikális jobboldaliak által vallott antiszemitizmust sem. Bucard azt írta, hogy van néhány „nyomorult egyén”, aki antiszemita és gyűlölködő stílusával próbálja meg lejáratni a francizmust, de ezt mélységesen elítéli, és nem hagyja, hogy az „ostoba és utálatos” emberek zűrzavart keltsenek mozgalmuk körül. 1934-ben részt vett a montreux-i Nemzetközi Fasiszta Kongresszuson, ahol elutasította a zsidók elleni gyűlöletkampányt, de felvállalta a „bizonyos zsidó csoportok” elleni harcot, akiket olyan közmopolitaként írt le, akiknek az a céljuk, hogy idegen országokban telepedjenek le, majd kvázi államot hoznak létre az államon belül, és kihasználva minden előnyüket, megtagadják nemzeti kötelességeiket – ezután „kriptoantiszemitának”, avagy álcázott antiszemitának vádolták. Bucard tiltakozott a vád ellen, és azt nyilatkozta, hogy különbséget kell tenni a hazafias kötelességeiket teljesítő zsidók és a „hontalan dögök” között, akiknek egyetlen célja ravasz módon kihasználni egy nemzet jóindulatát. 1941-ben, miután a németek megszállták Franciaországot, a nemzetiszocialistákkal való együttműködést támogatta, eközben pedig megreformálta mozgalmát, amit ettől fogva *Francista Párt (PF)* néven tevékenykedett.

Jacques Doriot (1898–1945) francia politikus ipari munkásként kezdte karrierjét, majd 1916-ban csatlakozott a *Szocialista Ifjúság (JS)* szervezethez, amely a *Második Internacionálé Francia Szekciója (SFIO)* kisebbségének pacifizmusát támogatta. Bár pacifista volt, 1917-ben végül besorozták, és egy éven át harcolt a fronton, ahol megmentette egy társa életét, ugyanakkor fegyelmeztetlensége miatt egy hónap börtönbüntetést is kapott. A háború után továbbra is katona maradt. 1920-ban otthagyta a katonaságot, majd a *III. Internacionálé* (1919–1943) támogatóinak táborához csatlakozott az *SFIO*-n belül, továbbá a *Kommunista Ifjúság (JC)* élére került. 1923-ban egy év börtönre ítélték, mert cikksorozatot írt a Rif-háború (1920–1926) ellen, mely háborúban Franciaország Spanyolország oldalán gyarmatosító harcot vívott az észak-marokkói Rif Köztársaság berber törzseivel szemben. Emiatt Doriot jelentős népszerűsége telt szert, és hosszú évek elteltével a *Kommunista Párt (PC)* Központi Bizottságának tagja lett, melynek nevében a Német Birodalomba utazott, hogy elnyerje a német kommunisták támogatását, valamint megfigyelje a német nemzetiszocialisták sikereit. Doriot ekkoriban mélyen elítélte az antiszemitizmust és az idegengyűlölő intézkedéseket, ezért kiváló kapcsolatot ápolt a *Nemzetközi Szövetség az Antiszemitizmus Ellen (LICA)* szervezettel is. Bár 1932-re a saját pártja legnépszerűbb tagjává vált, maga a párt kudarcot szenvedett a választásokon, és jócskán veszített a népszerűségéből is – ennek ellenére Doriot a

kommunisták között akart maradni. Eltervezte, hogy átveszi a párt vezetését, majd új útra tereli: szorgalmazta a különböző szocialista és kommunista szervezetek összefogását, a nyilvános vitákat és a közös front létrehozását – ez kudarcot vallott, a tárgyalások pedig megszakadtak a csoportok között. Doriot azért szerette volna, ha az összes szocialista párttal összefognának a kommunisták, mert ezzel meg lehetne teremteni az antifasiszta egységfrontot, ugyanakkor ezt a javaslatot a *III. Internacionálé* nem volt hajlandó elfogadni, mivel azt állították, hogy Doriot a „burzsoá szocialistákkal” akar összefogni, ami összeférhetetlen a szervezet irányvonalával. 1934-ben a *Kommunista Párt (PC)* végül megelégedte Doriot próbálkozásait és ambícióit, ezért egy egyhangúlag elfogadott indítvány alapján kizárták őt. Doriot rendkívül megdöbbent a kizárásának hallatán, és eltervezte, hogy ha a szocialisták olyan makacsok, hogy nem hajlandók összefogni, akkor egy teljesen új irányvonalat fog képviselni, amely talán még népszerűbb is lehet, mint a szocializmus vagy a kommunizmus. Szlogenje az „egy osztály, egy CGT, egy párt” lett, új nézetei pedig harmadikutas álláspontot vettek fel, mivel ettől kezdve mind a bal-, mind a jobboldali pártokat és eszméket elutasította – antikommunistává vált, és új eszméit a *L'Émancipation Nationale* újságban terjesztette. Létrehozta a *Francia Néppárt (PPF)* nevű politikai szervezetét is, de az első évben nem ért el sikereket. 1937-ben Doriot új taktikát dolgozott ki, és elvetette pártja szélsőbaloldaliságát, helyette a fasisztákhoz hasonlóan harmadikutas és korporativista álláspontot kezdett képviselni. Ezután számos szocialista és radikális jobboldali üzletember finanszírozta pártját, melyhez legfőképpen jobboldaliak, fasiszták és szélsőbaloldaliak csatlakoztak: egyebek mellett az integrális nacionalista *Francia Akció*, a jobboldali *Konzervatív Föderáció*, a fasisztaszerű *PRNS*, a fasiszta *Francista Mozgalom* vagy a szélsőbaloldali *Kommunista Párt* tagságából. Történészek szerint 1938-ra 100 és 300 ezer közötti volt a szervezet létszáma: népszerűségét a vidékieknek, a városi munkásoknak és a középosztálynak köszönhette. Még ebben az évben bekövetkezett egy hatalmas szakadás a pártban, miután Doriot úgy döntött, hogy pacifista irányvonalat fog képviselni, egyetértve a Német Birodalom általi területi igények elfogadásával. A párt háborúpárti, germanofób tagjai felháborodtak azon, hogy Doriot nem vall „igazi” nacionalista álláspontot, és opportunista módon bort iszik, miközben vizet prédikál. 1939-től Doriot egyre inkább a fasiszmussal kezdett rokonszenvezni, így például örömmel fogadta a falangisták és nacionalisták győzelmét a spanyol polgárháborúban (1936–1939). Beszédeiben ekkor már felszólalt a liberális kapitalizmus és a marxizmus ellen is, mondván, ezek az ideológiák okozzák a legtöbb problémát a világban; továbbá megbánta, hogy fiatalkorában a kommunisták mellé szegődött, és hogy elvesztette hitét, tekintélytiszteltét, nemzet- és hazaszeretetét. A párt ettől fogva kezdett valóban közeledni a fasiszmushoz: megjelent a római tisztelgéshez hasonló köszöntés, az „előre, Jacques Doriot” és az antikommunista hűségeskü letétele, valamint az osztályegyesítés vágya, melynek célja a *homme nouveau* (új ember) megformálása; nem melleleg a korporativizmus, antikommunizmus, antikapitalizmus, vezérkultusz, nacionalizmus és végül a fasiszta Olaszország általi anyagi támogatás,

amely egyértelművé tette az ideológiai rokonságot. Bár a párt ekkor még Hitlert és Sztálint egyaránt ellenségnek tekintette, az 1940-es német megszállás után vonakodva ugyan, de együttműködött a nemzetiszocialistákkal. Doriotnak persze nem volt inyére, hogy a németek meg nem támadási paktumot kötöttek a szovjetekkel, ám amikor 1941-ben a Német Birodalom a Szovjetunió ellen vonult, Doriot a továbbiakban szövetségesként tekintett a németekre, szervezetének tagjai pedig a nemzetiszocializmust csodálták.

Pierre Drieu la Rochelle (1893–1945) francia író egy nyíltan konzervatív családban született, ahol rokonai gyakran erőteljesen antiszemita és antijudaista elveket vallottak, főleg a Dreyfus-ügy hatására. Fiatalon harcolt a világháborúban, ahol többször megsérült; a fronton szerzett tapasztalatai pedig ihletet adtak későbbi novelláihoz. A háború után csatlakozott a *dadaizmus* szellemi, irodalmi és művészeti mozgalmához, amelyet minden ideológiai, esztétikai és politikai szokás és köztársaság megkérdőjelezése jellemez. Az 1920-as években filozemita (zsidóbarát) patrióta volt, és szorosan kötődött a szürrealistákhoz, ráadásul egyházellenes és deista, valamint demokrata és republikánus világnézetet tanúsított. 1931-ben még a fajelméleteken és a nácikon gúnyolódott, illetve olyan emberek iránt fejezte ki rokonszenvét, akik az antiszemitizmus és a fasizmus elleni harcokat vezették. 1932-ben azon tanakodott barátaival, hogyan lehetne egyesíteni a haladó baloldali mozgalmakat, amelyek akár még a klasszikus szocialistáknál és a kommunistáknál is eredményesebbek lehetnének. Ezenkívül antifasiszta összejövetelekre járt, ahol a résztvevők a Hitler elleni harcra koncentráltak. Azonban Drieu akármennyire is megvetette a fasizmust, lenyűgözték Adolf Hitler beszédei és tettei, melynek hatására fokozatosan elvesztette érdeklődését az antifasizmussal kapcsolatban. 1934-ben jött a nagy ideológiai fordulat, ugyanis ekkortól sokkal inkább a fasiszta eszmék kezdtek vonzani, mintsem a haladó baloldaliság: úgy tartotta, hogy az európai szocializmus egyedül a fasizmuson keresztül valósítható meg. Drieu ettől fogva „szocialistának” és „fasisztának” is vallotta magát, kezdetben ingadozva a kettő között, bár később azt gondolta, több értelme van összeegyeztetni a két nézetet. Az erre való kísérlet részeként kiadta *Fasiszta szocializmus* (1934) című esszéjét, amit olyan korai francia szocialisták inspiráltak, mint Saint-Simon, Fourier vagy Proudhon. A könyvben a marxizmus alapvető ellentmondásait mutatja be, és párhuzamot von a szovjet típusú kommunizmus, valamint az olasz és német fasizmus között: míg a sztálinizmust félfasizmusnak, addig az olasz fasizmust félszocializmusnak tartotta. 1935-ben ellátogatott a Német Birodalomba, ahol szemtanúja volt a nürnbergi Birodalmi Pártgyűlésnek, és megerősödött benne az a gondolat, miszerint a fasizmus a liberális demokrácia középszerűségének egyetlen lehetséges ellenszere. Drieu 1936-ban úgy döntött, csatlakozik a Jacques Doriot által alapított *Francia Néppárt* (PPF) tagságához, ahol a *L'Émancipation nationale* folyóirat egyik rovatvezetője lett. Ebben az időben írta meg a *Gilles* (1939) című önéletrajzi jellegű regényét, amit sokan a legkiemelkedőbb írásának vélnek. 1939-ben kilépett a pártból, és inkább az írásnak szentelte idejét, de az 1940-es német megszállás után együttműködött a nemzetiszocialistákkal is. 1943-tól ismét a *Francia Néppárt* tagja

lett, annak ellenére, hogy ezzel párhuzamban egy folyóiratban a sztálinizmussal szembeni csodálatát fejezte ki, majd hozzátette, hogy az olasz fasizmus, a hitlerizmus és a sztálinizmus egyaránt kedves számára, és nem vél közöttük olyan mértékű különbségeket felfedezni, ami miatt bármelyikről is el kellene határolódnia. Miután 1944-ben Franciaország felszabadult a német megszállás alól, visszautasította a hazájából való száműzetést, és öngyilkosságot követett el.

A FRANCIA FASIZMUS FŐBB ESZMÉI

A **republikanizmus** nem azért volt általánosságban jelen a francia fasiszta vagy fasisztaszerű pártok eszméjében, mert ideológiailag ragaszkodtak a köztársaság államformájához, hanem mert úgy látták, hogy a francia társadalom még nem elég érett ahhoz, hogy restaurálják a monarchiát, illetve uralkodót válasszanak. Ehelyett a „francia népállam” koncepciót szorgalmazták, amely tulajdonképpen tekintélyelvű vagy diktatórikus, korlátozottan decentralizált és korporativista.

A **reformista korporativizmus** elutasítja az államosítást és az államszocializmushoz hasonló tervgazdasági rendszert, helyette antikapitalizmust hirdet, annak ellenére, hogy számos kapitalista elemet is átvesz. Képviselői egy alulról szerveződő korporativista rendszert javasolnak, amely erősen ösztönözné a technokratikus racionalizálást; a korporációk (hivatásrendek) működtetését összességében a regionális kormányzatok felügyelnék. A francia fasiszták víziója szerint regionális keretek között kell létrejönniük a gazdasági-társadalmi szervezeteknek, amelyeket munkaadói szövetségek és szakszervezetek képviselnének. Úgy gondolják, hogy ez a modell lehetővé tenné a mérsékelt decentralizációt és a kormánnyal való előnyösebb együttműködést, ráadásul mindig a helyi érdekű munkálatok kerülnének előtérbe.

Az **antikommunizmus** azért érdekes, mert sok francia fasiszta különböző anarchista vagy kommunista szervezetekben kezdte pályafutását. Mivel 1925 előtt nem nagyon ismerték a fasizmus ideológiáját, ezért azok az emberek, akik rendelkeztek nemzeti identitással és tekintélyelvűséggel, egyúttal a munkásmozgalmakkal is rokonszenveztek, általában a kommunista vagy szindikalista csoportokban kötöttek ki, mivel világnézetüket ott szívesebben fogadták, mint a jobboldali szervezetekben. Később, miután a fasizmus elhozta ennek a két oldalnak a szintézisét Franciaországba is, valamennyi hagyományosan szélsőbaloldali és szélsőjobboldali ember egy zászló alá tömörült. Innentől kezdve még a fasiszta szervezetek exkommunistái is egyetértettek abban, hogy a bolsevizmus veszélyes a nemzetre nézve, így az éxnacionalistákkal együtt a kommunizmussal szemben álláspontra helyezkedtek. Persze ez alól is voltak kivételek: például Drieu „fasiszta szocializmusa”, amely a fasizmussal és a sztálini rendszerrel egyaránt rokonszenvezett, miközben a marxizmust önmagában elutasította.

A **pacifizmus** nagyon jellemző a francia fasisztákra, és azon belül főleg azokra, akik azelőtt kommunistaként felszólaltak a világháború szörnyűségei ellen. Ez az álláspontjuk azután sem változott, hogy áttértek a fasiszta szellemiségre: inkább támogatták a területi revíziókat, mintsem azt, hogy a határviták miatt újabb világháború robbanjon ki. Az összes francia fasisztaszerű vagy nyíltan fasiszta csoport

békepárti állásponton volt, és nem törekedtek különösebb területi védelemre sem. A francia fasiszták a virágzó, nyugat-európai gyarmati birodalmukban egyfajta „békefasizmust” hirdettek, ellentétben Közép- és Kelet-Európa fasizmusaival.

Az **antijudaizmus** mellett teljes válszélességgel kiálltak, de a fajelméletek és antiszemitizmus nagyon ritkán volt jellemző rájuk; és ha még voltak is ilyen gondolatok, azok is csak a nemzetiszocialistákkal való kényszerkollaboráció után váltak elterjedtte. Addig azonban a francia fasiszták gyakran felszólaltak a radikális jobboldal antiszemitizmusa ellen, mivel számos párttagjuk vagy közeli barátaik maguk is zsidó származásúak voltak. Rendszerint tartózkodtak attól, hogy szervezetük antiszemitizmusba süllyedjenek, és kifejtették, hogy jobb dolguk is van annál, mint származási alapon támadni a zsidókat.

FRANK ROBIN • FODOR GERGŐ

OROSZ FASIZMUS

Az orosz fasizmus egy gazdaságilag és kulturálisan harmadikutas ideológia, melynek képviselői rendszerint nem tudtak saját hazájukban tevékenykedni, így emigránsként jellemzően Mandzsúriában és az Egyesült Államokban gyakorolták eszméiket. A különböző orosz fasiszta szervezetek az olaszoktól a korporativizmust és az egyházhoz való kötődést, a német nemzetiszocialistáktól pedig az antiszemitizmust vették át. Mindazonáltal nem voltak sovínisták, lévén hogy számítottak az orosz anyaföldön élő etnikulturális kisebbségek jövőbeni támogatására, továbbá fontos volt számukra az ortodox keresztény vallás is, amit jelképeikben és szlogenjeikben, valamint számtalan megnyilvánulásukban igyekeztek kihangsúlyozni.

AZ OROSZ FASIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

Az orosz polgárháborúban (1917–1922), a nacionalistákból és konzervatívokból álló *fehérek* (ellenforradalmárok) és a bolsevik *vörösök* (forradalmárok) közötti harcokban az előbbieket szenvedtek vereséget, ezért sokuk kényszerből a távol-keleti Mandzsúriába, azon belül Harbin városába emigráltak. Grigorij M. Szemjonov (1917–1920) parancsnok mellett nagyjából 100–200 ezer ellenforradalmár érkezett a városba, akik ettől kezdve nem voltak egységesek, ráadásul számuk hónapról hónapra fogyott, mert sokan úgy vélték, a bolsevikok elleni harc reménytelen. Még utolsó levegővételként kirobbant a jakutföldi felkelés (1923) Kelet-Oroszországban, de a bolsevikok sikeresen elfojtották, az ellenállás pedig megszűnt. Vlagyimir Lenin és a bolsevikok teljes győzelmet arattak, mindeközben Kínában és Mandzsúriában sem volt zavartalan a helyzet, sőt a kínai forradalom (1911–1912) óta cseppet sem volt nyugodt a politikai légkör: 1916-ban megkezdődött a hadurak kora (1916–1928), amiben Kína szépen lassan darabjaira hullott, ezek a darabok pedig egy-egy hadúr fennhatósága alá kerültek, azok pedig egymással viaskodtak. Emellett a terjeszkedő japánoknak éppen Mandzsúria régiójára fáj a foguk, így hát folyamatosan azon dolgoztak, hogy elszakítsák azt az anyaországtól. 1931-ben a Japán Császári Hadsereg

kevesebb mint fél év alatt bekebelezte Mandzsúriát, majd 1932-ben kikiáltották a terület Kínától való függetlenségét, ezzel létrehozva a „Mandzsukuo” nevű japán bábállamot. Az itt maradt oroszokra az új állam kedvezően hatott, ugyanis egyfelől a japánok támogatták őket szovjetellenes tevékenységükben, másfelől az új uralomnak köszönhetően megszűntek a jogfosztások és az önkényes földfoglalások is. Idővel azonban sok orosz számára az egyre fojtogatóbb politikai légkör a japánokban való csalódást okozta: ennek következménye lett, hogy 1935 után valamennyi orosz ellenforradalmár visszatért a Szovjetunióba, annak ellenére, hogy a bolsevikok uralma alatt nem számíthattak túl sok jóra.

Konsztantyin Rodzajevszkij (1907–1946) orosz politikus, miután a *fehérek* elvesztették a polgárháborút, 1925-ben Mandzsúriába menekült, ahol beiratkozott a Harbini Egyetem jogi karára. Itt nacionalistákkal és antikommunistákkal ismerkedett meg, akik nagy hatással voltak politikai nézeteinek formálódására. Ezután csatlakozott a Nyikolaj I. Nyikiforov (1886–1910) egyetemi professzor és más jogászok által alapított *Orosz Fasiszta Szervezet (RFO)* tagságához. Ezt a csoportot Benito Mussolini római menetelése (1922) és hatalomra kerülése inspirálta, a mozgalom ideológiáját azonban csak 1927-ben rögzítették, főleg az olasz fasiszták politikájára támaszkodva. Az orosz fasiszták megpróbálták propagandát csempészni a Szovjetunióba, azonban a szervezet kiépületlensége és a mandzsúriai hadurak blokádja miatt ez az akció sikertelenül zárult, ráadásul még be is tiltották szervezetüket. A japán megszállás (1931) után körülbelül 200 ember megalapította az *Orosz Fasiszta Pártot (RFP)*, amit formálisan Vlagyimir D. Koszmin (1884–1950) altábornagy vezetett, Rodzajevszkij pedig hivatalosan pártfőtitkárként tevékenykedett. A párt szlogenje az „Isten, Nemzet, Munka” lett, alapelveit és struktúráját, valamint külsőségeit (pl. fekete ing) az olasz fasisztáktól vették át; azokat összeolvasztották az orosz nacionalizmussal és az Orosz Birodalom mítoszaival. Érdekesség, hogy bár az olaszoktól inspirálódtak, a horogkeresztes zászlójukat és pártcímerüket mégis a német nemzetiszocialistáktól vették át, ortodox keresztény szimbólumokkal kiegészítve. A párt megalakulását követően – ahol és ahogyan csak tudtak – igyekeztek segíteni a megszálló japánoknak azért, hogy elnyerjék kegyeiket, amit végül sikerült is. A japánokkal kialakított szoros kapcsolat következtében az oroszok segítették őket az Aszano Különítmény kiképzésében, ami a japán Kvantung-hadsereg etnikailag orosz, szláv hadereje volt, elsősorban szabotázsakciókra kiképezve; cserébe a japánok fegyverekkel látták el az orosz fasisztákat. A japán megszállás idején Rodzajevszkijt a *Mandzsúriai Orosz Emigránsok Hivatala (BREM)* 2. osztályának (kulturális és oktatási) vezetőjévé nevezték ki. Az 1930-as évek első felében az orosz fasiszták pártiskolát alapítottak, több ezer új követőt vonzva a szervezet köré. Rodzajevszkij 1933-tól Adolf Hitler munkásságának csodálója lett, a párt tagjai pedig a *völkisch* (népnemzeti) irányzat és a *Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP)* által kiadott műveket fordították orosz nyelvre. Később, 1934-ben a mandzsuk-szovjet határtól alig pár kilométerre, a pártközpontjuk épületének tetejére egy óriási, világító szvasztikát (horogkeresztet) emeltek, ezzel demonstrálva létezésüket a szovjetek

irányába, hisz már várták azt a napot, hogy a japánokkal közösen induljanak meg a Szovjetunió ellen, az orosz nép felszabadításáért. Még ebben az évben felvették a kapcsolatot az Egyesült Államokban élő orosz emigránsok *Összoroszárszági Fasiszta Szervezetének* tagjaival, akikkel egy Tokióban zajló tárgyalás során megegyeztek az egyesüléséről; ezt egy Harbinban tartott kongresszuson hivatalosan is megerősítették. Az egyesülés után a közös szervezetet *Összoroszárszági Fasiszta Párt (VFP)* néven jelentették be; Rodzajevszkij lett a párt Központi Bizottságának elnöke. Nagyon rövid időn belül azonban fény derült az amerikai és a mandzsúriai orosz fasiszták közötti nézeteltérésekre, ami a zsidókhoz való viszonyulásban fejeződött ki. Mivel Rodzajevszkij számos forradalmi konzervatívot invitált meg a fasiszta pártba, akik erősen antiszemita irányvonalat képviseltek, megromlott a kapcsolat a testvérszervezetek között. A másik vitás kérdés pedig az volt, hogy amennyiben a japánok megtámadnák a Szovjetuniót, ki vezesse a mandzsúriai oroszokat. Rodzajevszkijék a háborús veterán, Szemjonov parancsnok mellett tették le voksukat, de ez az amerikai oroszoknak nem volt ínyükre. A nézeteltérések végül ahhoz vezettek, hogy a mandzsúriaiak kizárták az amerikai oroszok vezetőjét a szövetségből. Rodzajevszkij nem hatotta meg az ezt követő szakadás, a szervezet létszáma ugyanis folyamatosan nőtt, sőt több alszervezetet is létrehozott, mint például az *Orosz Nők Fasiszta Mozgalmát*, melynek kampányaiban visszatérő téma volt a nők katasztrofális helyzete a sztálini Szovjetunióban, és rendszerint kulturális rendezvényeket szerveztek Mandzsúriában és az Egyesült Államokban egyaránt; a *Kis Fasiszták Szövetsége* 3 és 10 év közötti orosz gyerekeket gyűjtött azért, hogy megóvja őket a városokban tapasztalható liberalizmustól, antinacionalizmustól, tehát tulajdonképpen fasiszta óvodaként és iskolaként működött; az *Ifjú Fasiszták Szövetsége* 10 és 16 év közötti fiatalokat bontott külön fiú és lány csoportokra, melyekben ortodox keresztény hitre, a hagyományok tiszteletére és nemzeti identitásra tanították őket; ezt követte a *Fasiszta Ifjúság Szövetsége*, amely a 16 és 25 év közötti fiatalokat arra képezte, hogy bekerülhessenek pártiskolájukba, a Sztolipin Fasiszta Akadémiára. Ezeknek a szervezeteknek egyértelműen az volt a célja, hogy már egészen fiatal kortól fogva fasiszta közegben neveljék a gyerekeket. 1936-ban létrehozták a Legfelsőbb Tanácsot, amely a párt ideológiai, programírói és taktikai szerveként működött; vezetője a pártelnök volt, azonban a további tagjait a kongresszus választotta meg. Mikor a pártstruktúra teljesen kiépült, az orosz fasiszták felforgató akciókat kezdtek szervezni, amit a Szovjetunióban igyekeztek végrehajtani – például szórólapokat osztottak szét Sztálin bűneiről. Ezek az akciók nagyon veszélyesek voltak, és rendszeresen kudarcba fulladtak, mivel a szovjet határőrök megállították vagy megölték őket. 1937-ben Rodzajevszkij átkeresztelte pártját *Orosz Fasiszta Szövetség (RFS)* névre; ekkor már elvileg 20 ezernél is több tagja volt, azonban történészek úgy gondolják, valójában fele ennyi lehetett. 1940-től a mandzsúriai oroszok újra összefogtak az amerikai orosz fasisztákkal, de az ismételt együttműködés mindössze egy évig állt fenn. 1941 áprilisában, mikor létrejött a szovjet–japán semlegességi paktum, és a japánok megtámadták

az Egyesült Államokat, az orosz fasiszták leállították szovjetellenes akcióikat. A háború hatására paranoia lett úrrá a japánokon, így minden egyes orosz szovjet kémnek és bolsevik felforgatónak tekintettek: 1943-ban Rodzajevszkij a japán titkosrendőrség letartóztatta, de még ebben az évben tisztázatlan okokból szabadon is engedték. Ahogy egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy Hitler nem győzi le a szovjeteket, és ezzel párhuzamban a japánok harca is egyre elkeseredettebbé vált, úgy korlátozták a mandzsúriai orosz fasisztákat, és ekképpen hagytak nekik egyre kevesebb mozgásteret, végül pedig 1943 júliusában feloszlatták az *Orosz Fasiszta Szövetséget*. A Vörös Hadsereg 1945-ös mandzsúriai bevonulásával a szervezet maradéka is megszűnt létezni, Rodzajevszkij pedig feladta magát a szovjeteknek egy általa írott levéllel, melynek tartalma az orosz nemzetibolsevizmus filozófiájával mutatott igen nagy hasonlóságot: Sztálint méltatta, mint vezetőt, aki Rodzajevszkij szerint egy új, zsidómentes Országoságot teremtett. Bár úgy tűnt, a szovjet vezetés megkegyelmez személyének, lévén hogy Moszkvába hívták, és újságírói állást kínáltak neki. Azonban törbe csalták: letartóztatták, majd 1946-ban kivégezték.

Anasztaszij A. Vonszjackij (1889–1965) lengyel politikus az Orosz Birodalomban született, családja rendkívül elkötelezett volt a cárok iránt. 1908-tól katonai iskolában tanult, majd az Orosz Birodalmi Hadseregben megkezdte karrierjét. 1916-ban beiratkozott a Mikolajivi Lovassági Iskolába, azonban az októberi orosz forradalom (1917) és az orosz polgárháború (1917–1922) kitörése miatt nem tudta befejezni tanulmányait. Monarchistaként részt vett az antibolsevik politikai ellenzékben, és önként csatlakozott az ellenforradalmárokból álló *fehér mozgalomhoz*, azon belül az Önkéntes Hadsereghez, és a tartalékos lovasrezdében szolgált. Harcolt a bolsevikokkal a Don-folyónál, a Krím-félszigeten és számos más nyugat-oroszországi vidéken. 1919-ben megfertőződött a tifusz betegséggel, emiatt műsáj volt elhagynia a frontvonalat. Miután elszállították Jaltába, egy zsidó kereskedőnél talált menedéket, akinek lányával 1920-ban ortodox keresztény szertartás szerint, nagyon rövid időn belül összeházasodtak, és együtt utaztak tovább Isztambulba. Teljes felépülését követően Vonszjackij útra kelt, és valamennyi országon átkelve, 1921-re az Egyesült Államokba ért – pontosabban New York városába. 1927-ben amerikai állampolgárságot kapott, de többször Európába látogatott: csatlakozott a Berlinben alapított *Orosz Igazság Testvérisége (BRP)* emigráns antikommunistákból álló nemzetközi szervezethez, amit egykori orosz nemesek és az ortodox egyház is támogatott. Vonszjackij 1932-ben csatlakozott az amerikai tartalékosokhoz, és hamar hadnagy lett belőle. Ebben az évben a *BRP* vezetőjét meggyilkolták, ezért a szervezet gyakorlatilag abbahagyta tevékenységét. Vonszjackij és társai 1933-ban levelet írtak az Egyesült Államokban élő emigráns oroszoknak, hogy az *Összoroszárszági Nemzeti Forradalmi Munkás- és Parasztpárt* létrehozásán munkálkodnak, és várja a csatlakozni kívánó hazafiakat. Az egyszerűség kedvéért *Összoroszárszági Fasiszta Szervezet (VFO)* névre keresztelt pártot a Connecticut állambeli Putnam városában alapították meg. A párt számára Vonszjackij a horogkeresztet választotta szimbólumnak, ami mindig sok

kérdést vet fel a Harmadik Birodalom utánzásával kapcsolatban. Erre azt a kérdést tette fel, hogy „Csak azért mondják le ennek a szimbólumnak a használatáról, mert Hitlernek is tetszett?” – majd hozzáfűzte, hogy Oroszországban még Alekszandra Fjodorovna cárné naplójának borítóján is megtalálható volt ez a jelkép, tehát semmi köze nem volt a nácikhoz; a termékenység, a boldogság és a kegyelmet szimbolizálta. Vonszjackij kiadta a havonta megjelenő *Fashist* újságot, melynek tartalma sokkal inkább szólt az orosz polgárháborús nosztalgiairól, mintsem a fasizmusról. 1934-ben Vonszjackij Tokióba ment, hogy tárgyaljon a mandzsúriai orosz fasisztákkal a szervezeteik egyesítéséről, majd a Harbinban megtartott kongresszuson létrehozták az *Összoroszági Fasiszta Pártot (VFP)*. Fél évvel később a zsidók megítélésével kapcsolatban vita alakult ki Rodzajevszkij és Vonszjackij között. Vonszjackij nem volt antiszemita, és világosan kijelentette, hogy egy keresztény számára csak a „vörös zsidó” az ellenség, nem pedig minden egyes zsidó. Mivel nem tudtak dűlőre jutni, Vonszjackij visszatért az *Összoroszági Fasiszta Szervezet (VFO)* vezetéséhez. Tagsága főként propagandamunkával foglalkozott: újságokat, broszúrákat adtak ki, gyűléseken vettek részt stb. 1939-ben, mikor létrejött a német-szovjet meg nem támadási szerződés, Vonszjackij kilépett a VFO-ból; Sztálint pedig fasiszta elvtársként azonosította, mondván, ő ez idáig több kommunisztát ölt meg, mint Hitler. 1940-től Vonszjackij újból összefogott Rodzajevszkijel, ám az 1941-ben kitört japán–amerikai háború megszakította a köztük lévő kapcsolatot. Ahogy a világháború alatt nőtt a németellenesség, úgy Vonszjackij egyre inkább hátrébb lépett a politikából, és ezzel együtt a németek és amerikaiak közötti szövetség iránti vágya is háttérbe szorult. Ezekben az években már azt állította, hogy a német fasizmus és az orosz fasizmus között szinte kizárólag az antikommunizmus a közös pont, és nem támogatta sem a németek, sem a japánok beavatkozását az orosz ügyekbe; csupán megszállóknak és országok feldarabolóinak látta őket, nem pedig azoknak, akiknek segítségével létrehozható egy valódi orosz nemzeti állam. Noha Vonszjackij a háborúban az Egyesült Államok mellett foglalt állást, 1942-ben az FBI letartóztatta, vádat emeltek ellene, mert korábban támogatta az 1936-ban létrehozott *Német–Amerikai Szövetség* nevű, német származású amerikaiakból álló nemzetiszocialista szervezetet. Ezenkívül kapcsolatot tartott a klerikálfasiszta *Amerikai Ezüstitlégio* létrehozójával, William Dudley Pelley (1890–1965) politikai aktivistával is. A vádak felsorakoztatása után Vonszjackij bűnösnek vallotta magát a kémkedés vádjában, így öt évre ítélték; pártja pedig megszűnt. Valamennyivel korábban, 1946-ban szabadult, és ettől kezdve főleg politikai írásokkal foglalkozott, melyekben Roosevelt amerikai elnököt és a japán kormányt vádolta abban, hogy akadályozták szovjetellenes tevékenységét.

AZ OROSZ FASIZMUS FŐBB ESZMÉI

A **monarchizmus** az orosz fasisztáknál a cárizmus iránti elkötelezettségen alapult. Elhatározásuk szerint amint győzelmet aratnak az oroszországi bolsevikok felett, vissza fogják állítani a monarchia államformáját, ugyanakkor legfőbbjük a Romanov-ház örököseit sem akarta uralkodóként látni az országban.

Sok orosz ellenforradalmár a monarchista nézetekhez ragaszkodott, ami a kommunizmus gyűlöletével párosulva az általuk kialakított orosz fasizmus ideológiájának alapja lett. Legtöbbjük pragmatikusan szemlélte a fasizmust, a legtágabb értelemben értelmezve: egy erős állam létrehozására és a kommunizmus elleni küzdelemre összpontosító ideológiaként határozták meg. Vonszjackij például azt állította, hogy nevüket a bolsevikoktól kapták, akik „orosz fasisztának” bélyegezték őket; ezért provokációból ezt a nevet vették fel. Az ő felfogása szerint a „fasiszta” szó az „antikommunista” szinonimája, és semmiképpen sem azonos a németek nemzetiszocializmusával, sem pedig az antiszemitizmussal. A mandzsúriai fasiszták viszont másképpen vélekedtek a fasizmusról: ők az ortodox kereszténység és az egyház irányába tett erős elkötelezettséget vallották, hitték Isténben, és elkötelezettek voltak a párt vezetője iránt, továbbá elismerték az abszolút és feltétel nélküli szabadságot a vallási meggyőződés terén, ezzel garantálva a vallási jogokat.

Az **új orosz állam** egy olyan forradalom által kivívott rendszer lenne, amely az orosz tömegek ideológiai és szellemi mozgalmát alakítja. Célja az orosz élet évszázados attitűdjéből kiindulva, az orosz államiság kebelében lezajlott történelmi folyamatok teljes terjedelmének megerősítése és kiteljesítése. Vonszjackij szerint az új állam a társadalmi osztályok felett áll, ahol nincsenek sem osztálykülönbségek, sem pedig osztályok közötti ellentmondások. A „munka” helyett a „kreativitás” fogalmát alkalmazzák, és az alkotómunka minden állampolgár számára kötelező lenne, de a munkaszervezés nem állami kényszerrel jönne létre, helyette minden tudatos polgár önkéntes vágyán alapulna. Az orosz fasiszták minden állampolgár munkájának egyenértékűségét hirdetve magukra vállalják a fizetések meghatározását, amit szigorúan törvényileg kellene szabályozni.

Az **orosz nacionalizmus** nem etnikai alapú, inkább a közös történelmet és a mindenkori orosz államhoz való lojalitást jelenti. Az orosz fasiszták a Balti Államokat, Finnországot és Lengyelországot is egy korporatív orosz államon belül képzelik el, de távoli terveikben Románia, Bulgária, Afganisztán, Irán és Mongólia bekebelezése is szerepel. Ideális államukban minden nemzetiség egyenlő jogokkal rendelkezne, kivéve egyet: a kisebbségeknek nem lenne joga uralkodni a többség felett. Tehát az orosz nemzetiség alkotmányosan prioritást élvezne az egyenlő bánásmódban részesülő nemzetiségek között, ezzel meghatározva az állam egészének arculatát és tartalmát. Az orosz nép alatt nemcsak a nagyoroszokat (oroszokat) értik, hanem az összes többi „rusz” nemzetiséget is, beleértve a kisoroszokat (ukránok), fehéroroszokat (beloruszok) és kárpát-oroszokat (ruszinok). Vonszjackij szerint annyiféle kultúra és nemzetiség található Oroszországban, hogy ostobaság lenné egyetlen nemzetiséget is bűnbakként kezelni, majd háborút indítani ellene. Az orosz fasiszták úgy gondolják, a szülők elsődleges feladata, hogy gyermekeiknek a becsület, a vitézség és a nemzeti ősiség eszméit prezentálják. A szülőföld iránti szeretetnek minden más iránti szeretet fölé kell kerülnie – egy gyermek még szüleit sem szeretheti jobban annál. A bátor és vitéz hazafiak felnevelése a fasiszta állam oktatásának egyik legfontosabb célja. Ugyanakkor a fizikai felkészítést

nem kevésbé tartják fontosnak, mint az erkölcsi szilárdságot, ezért a katonai kiképzés alapjainak ismerete nemtől és életkortól függetlenül minden állampolgárnak kötelező lenne.

A **női jogok** olyannyira fontosak voltak az orosz fasiszták számára, hogy a nőknek még külön-fasiszta szervezeteket is létrehoztak. Elismerik a nemek közötti egyenlőséget, ezért a nőknek a férfiakkal egyenlő jogokat biztosítanak. A nők foglalkoztatásában kiemelt helyet kapna a pedagógia, a szociális ellátás, a kereskedelem, vagyis az élet mindazon területei, amelyek nem igényelnek jelentős fizikai erőt. Vonszjackij úgy gondolta, hogy egy fasiszta államban nem szabad különbséget tenni a házasságban és az azon kívül született gyermekek között, emellett a családokat összetartásra kell tanítani, mivel végső soron ez volna a gyermekek érdeke is. Mindazonáltal elítélik a szexuális könnyelműséget és a szexuális kapcsolatok szabadságát, mondván, ezek mind károsítják az egészséges és stabil családi létet. A házasság felbontását a házastársak számára mindenfajta nehézségek nélkül megengednék, de kizárólag megalapozott okok felsorakoztatása esetén.

A **paraszttság támogatása** kiemelt fontosságú lenne az ideális orosz fasiszta rendszerben, mivel úgy gondolják, hogy valójában ez a társadalmi osztály tartja fenn a nemzetet. Szerintük egy fasiszta államnak minden lehetséges támogatást meg kell adni a két csoportra szakadt parasztok számára: az állami földet művelő közösség tagjainak és a magánbirtokosoknak. A földművelőknek az állam ingyen biztosítaná a termelőeszközöket, és ebből a magánbirtokosok sem maradnának ki, de ők csak az állam által meghatározott áron értékesíthetnék terményeiket.

Az **antiszemitizmus kérdése** nyitott maradt az orosz fasiszmuson belül, ugyanis Rodzajevszkijjell ellentétben Vonszjackij pragmatikusan bánt a zsidókkal, és potenciális szövetségeseiként tartotta őket a kommunizmus elleni harcban. Vonszjackij úgy fogalmazott, hogy „ha a zsidók a barátaink és segítőtűink akarnak lenni, örömmel fogadjuk őket”, majd kijelentette, hogy a zsidókhoz való viszonyulása attól függ, a zsidók hogyan viszonyulnak az orosz fasisztákhoz. Amennyiben úgy döntenek, közösen harcolnak a bolsevizmus ellen, akkor tárt karokkal fogadják őket, de amennyiben nem, akkor csak magukat hibáztathatják a következményekért. Ezzel szemben viszont Rodzajevszkij támogatta az antiszemitizmust, és jellemzően a zsidóságot okolta a bolsevik Szovjetunió létrejöttéért – mivel úgy vélte, a bolsevikok között aránytalanul sok a zsidó. Érdekeség, hogy a mandzsuriai orosz fasiszták Hitlerhez címeztek egy levelet, melyben megkérték arra, hogy a *Mein Kampf* (1925) című könyvében lévő, szlávokkal kapcsolatos negatív álláspontját változtassa meg, ám mivel válasz nem érkezett, végül úgy fordították le a könyvet, hogy kihagyták belőle ezeket a nemkívánatos sorokat.

FRANK ROBIN · FODOR GERGŐ

FALANGIZMUS

A falangizmus (vagy spanyol falangizmus) egy gazdaságilag és kulturálisan harmadikutas ideológia, melynek képviselői célul tűzik ki a katolicizmus és a tradíciók védelmét, valamint a spanyol nemzet egységbe terelését és a regionális szeparatizmus visszaszorítását. Jellemzően az olasz fasisztáktól inspirálódtak; ugyanakkor számos eltérés mutatható ki a két ideológia között; hiszen a falangisták nem törekedtek az olaszok utánzására. Az előbbieket a nemzeti szindikalizmust szörgalmazták, azon belül az agrárium és az ipar fejlesztését, részleges államossítást és gazdasági egységet a régiók között. Nemzetük dicsőségét a pánhispanizmusban látják, mely észme az ibériai népek kibékítésére és szoros együttműködésére összpontosít. Meghatározó továbbá, hogy ideológiájukat nem hatja át az antiszemitizmus; sem a rasszizmus; sokkal inkább a kultúrát helyezik előtérbe, semmint az etnikai jegyeket.

A FALANGIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

Az 1900-as évek elején Spanyolországban még nem volt olyan elterjedt a nacionalizmus, mint más európai államokban. Még ha beszélhetünk is spanyolországi nacionalizmusról, az is csak az ország nemzeti kisebbségeit érintette, mint például a katalánokat vagy a baszkokat. Ennek több oka is volt: egyrészt Spanyolország már a 11. század óta független, ráadásul világbirodalmi szintre nőtte ki magát; másrészt az ország intézményrendszere inkább konföderatív volt, mintsem központosított; harmadrészt olyan erőteljes volt a vallási légkör, hogy ellenállt a szekularizációnak. Persze még számos okot fel lehetne sorolni, de talán ezek a legfontosabbak, amelyek miatt sem a nacionalizmus, sem pedig a fasizmuszerű ideológiák nem tudtak elterjedni úgy, mint más nyugat-európai országokban. Az uralkodó eszmerendszer konzervatív és vegyesen baloldali-liberális volt, melyek szembenállása sok-sok évtizeden át formálta Spanyolország jövőjét. Amennyiben korai nacionalizmust említünk, egyedül a katalánok nemzeti konzervativizmusára gondolhatunk, amely egyfajta szövetségi imperializmust javasolt. Bár a Spanyol Királyság kimaradt az első világháborúból (1914–1918), közvetlenül azután gazdasági hanyatlás történt, amit tetézett; hogy az 1920-as években kitört a Rif-háború (1921–1926), melyben a marokkói lázadók a spanyol és francia gyarmatosítók ellen harcoltak, kikiáltva saját köztársaságukat. Ez több ezer katona halálával, valamint a spanyolok észak-afrikai pozíciójának megingásával járt, ami súlyos belpolitikai válságot okozott. Az elégedetlen és dühös spanyol nép változásért kiáltott, ezért 1923-ban a Miguel Primo de Rivera (1870–1930) főparancsnok előkészítette a hatalom átvételét, mondván, ideje megmenteni Spanyolországot a teljes összeomlástól. Rivera puccsot hajtott végre, megdöntve az addigi hatalmat, majd magához ragadta azt – a spanyol király pedig lelkesen támogatta. Az új vezetés hadiállapotot hirdetett, és megkezdtek a restaurációt. Rivera úgy vélte, hogy az előző rendszer tönkretette

Spanyolországot, elvesztette a nemzet dicsőségét, továbbá a hazafiság helyett a kormány kizárólag saját önös érdekeivel törődött. És bár sok baloldali ellenezte Rivera diktatúráját, az emberek többsége mégis támogatta őt és rendszerét, mert jelentős változásokat vártak tőle. Az új vezetés céljai között ugyan a gazdaság modernizálása és a munkásosztály problémáinak megoldása is szerepelt, ezekre nem került sor, ahogyan az ígéretek többségére sem. Miután a nép ezt felismerte, passzív és aktív módon kezdtek lázadni a rendszer ellen, Rivera elvesztette népszerűségét, a hadsereg pedig kihátrált mögüle. 1929-től a nagy gazdasági világválsággal is szembe kellett néznie, de erre képtelen volt, így a gazdasági és politikai patthelyzet miatt 1930-ban lemondott, majd Franciaországba vonult száműzetésre. Rivera helyére különböző ideológiájú politikai pártok pályáztak, és bár az 1931-es választáson a jobboldalra többen szavaztak, a választási rendszer következtében mégis a baloldal került hatalomra, mivel a nagyvárosokban nekik sikerült egyszerű többséget szerezniük. Az új kormány kikiáltotta a második Spanyol Köztársaságot, és új alkotmányt dolgozott ki; az egyházellenes intézkedéseik azonban felháborították a közvéleményt. Megkezdődtek a konfliktusok a jobboldal és a baloldal között, ráadásul megjelentek az első spanyol fasiszta szervezetek is, amelyek eleinte a jobboldal és baloldal kibékítésén fáradoztak, mindazonáltal amint térfelet kellett választani, a jobboldali monarchista frakció mellé álltak.

Ernesto Giménez Caballero (1899–1988), vagy ismertebb nevén Gecé filozófiai tanulmányokat folytatott, és egyetemi éve alatt abban a szocialista diákcsoportban tevékenykedett, melynek tagjai később a spanyol kommunista pártot alapították. Az első világháború után a Strasbourgi Egyetemen tanított spanyol nyelvet, majd egy ideig katonai szolgálatot teljesített Marokkóban, mellyel kapcsolatos élményeit az *Egy katona marokkói feljegyzései* (1923) című könyvében örökítette meg, ami olyan mértékű felháborodást váltott ki a hadsereg tábornokainak körében, hogy egy időre bebörtönözték, és csak azután szabadulhatott, hogy Miguel Primo de Rivera diktátor hatalomra került, és amnesztiát hirdetett. Ezt követően az avantgárd irányzat spanyolországi népszerűsítője lett; és Marinetti futurizmusa is nagy hatással volt rá. Ekkortájt ideológiailag csapongó volt; így a szocialistától a liberálisig mindenféle eszmerendszerbe vetette hitét, ugyanakkor 1928-ra már az első spanyol értelmiségiek között volt, akik nyíltan vállalták fasiszta világnézetüket. Ettől fogva annyira ragaszkodott a fasiszmushoz, hogy még ebben az évben Olaszországba utazott, ahol többek közt olyan gondolkodókkal találkozott, mint Gentile vagy Marinetti. Gecé ekkor már íróként viszonylag komoly hírnévre tett szert, ezért a *La Gaceta Literaria* folyóiratban meg tudta osztani a nyilvánossággal, hogy miért szakított a liberalizmussal, és hogyan nyerte meg a fasiszmus szellemisége. 1930-ban Mussolinivel készített interjút, és számos fasisztával ismerkedett meg, akikkel nagyon jó viszonyt ápolt. Az Olaszországhoz fűződő kapcsolatai arra késztették, hogy rendszeresen publikáljon a fasiszmusról, ráadásul ehhez még pénzt is kapott Mussolini pártjától. 1934-ben csatlakozott a *Nemzeti Szindikalista Offenzíva Juntái* (JONS) mozgalomhoz, melyben nem töltött be fontos szerepet, majd támogatva

a szervezet egyesülését a *Spanyol Falangeval*, szívesen lépett be a *Nemzeti Szindikalista Offenzíva Juntáinak Spanyol Falangéval* (FE-JONS) egységfrontba is, melynek tanácsában foglalt el kiemelt helyet. Gecé számos ideológiai és filozófiai témában nem értett egyet a vezetőség egy részével, és mivel egy idő után jelenléte már bosszántotta is őket, 1936-ban kizárták a mozgalomból.

Ramiro Ledesma Rámós (1903–1936) természettudományi és filozófiai tanulmányokat folytatott Madridban, közben regényíróként tevékenykedett. Ebben az időben ismerkedett meg jobban a spanyol fasiszmussal, majd az 1920-as évek végén elkezdte megfogalmazni saját ideológiájának alapjait: a spanyol típusú nemzeti szindikalizmust. 1931-ben létrehozta a *La Conquista del Estado* fasiszta hetilapot, melyben az állam felsőbbrendűségét és a forradalom eszméjét hirdette, valamint egyaránt szembeszállt a kapitalizmussal és a marxizmussal, egyfajta harmadik utat képezve, hasonlóan az olasz fasisztákhoz. Cikkeiben elítélte a katalán függetlenségi mozgalmat, és egy szilárd össznemzeti együttműködésre szólított fel, ahol nincs helye széparatizmusnak. Ledesma nemcsak Spanyolország egészét akarta összefogásra bírni, hanem igyekezett a baloldali csoportokkal is békére lenni; például felkereste a *Nemzeti Munkástanács* (CNT) nevű anarchoszindikalista szervezetet, akikkel egy rendkívüli kongresszuson lehetősége volt megismerkedni. Bár a CNT-vel nem sikerült szoros és jó viszonyt ápolnia, ugyanakkor a Onésimo Redondo (1905–1936) által alapított *Hispani Akció Kasztíliai Juntái* (JCAH) szervezethez viszont sikerült közel kerülnie. Ledesma és Redondo nézetei számos ponton egybevágtak, de sok különbség is volt közöttük: míg Ledesma egyházellenes, forradalmi és szindikalista elveket vallott, addig Redondo a katolikus és monarchista konzervativizmus pártján állt, nem mellesleg antijudaista volt. Az eltérések ellenére mégis összeálltak, mivel egyesítette őket az antikommunista és antiliberális gondolkozásmódjuk – a vezető ideológia viszont Ledesma nemzeti szindikalizmusa lett, nem pedig a monarchista tradicionalizmus. Ezenkívül az összefogásnak mozgalmatszervezési okai is voltak: Ledesmának szüksége volt Redondóra, mint kiváló koordinátorra és szervezőre; Redondónak pedig Ledesma filozófiai műveltségére és ideológusi szerepére, ezért 1931 őszén megalapították a *Nemzeti Szindikalista Offenzíva Juntái* (JONS) mozgalmat. Jelképük öt darab egymást metsző nyílvevő és a járom lett, melyek egyenként mind valamely uralkodóhoz tartoztak: a nyílak II. Ferdinánd aragóniai király, a járom pedig I. Izabella kasztíliai királynő szimbólumai voltak. Emellett gyakran használták az „egységes, nagy és szabad Spanyolország!” szlogent, mellyel a nemzeti összetartozást és a birodalmi létet óhajtották kifejezni. Redondo létrehozta a *Libertad* hetilapot, ami az új mozgalom propagandalapjaként szolgált, melyben főleg antimarxista, antijudaista, antikapitalista, ezenfelül fasisztust éltető cikkek jelentek meg. 1933-ban Hitlerék hatalomra kerültek a Német Birodalomban, amit a nemzeti szindikalisták figyelemmel követtek, nemzetiszocializmusuk pedig hatással lett saját világnézetükre. Néhány tag még a hitlerizmus antiszemitizmusát is átvette, de ez még így sem volt általános jelenség a mozgalomban, ellenben a militarizmussal, a spanyol birodalmi misztikummal, az osztályharc meghaladásával.

A tagság megegyezett abban, hogy Spanyolországot szellemi értelemben is egységesé kell tenni, a parlamentáris rendszert meg kell szüntetni, továbbá a vallási hagyományok megvédése érdekében fel kell lépnie a marxizmusalapú ideológiákkal szemben. 1934-ben a mozgalom úgy ítélte meg, hogy egyedül nem elég erősek és befolyásosak, ezért Ledesma kezdeményezésére egyesültek a *Spanyol Falange* szervezettel, azonban éppen ő volt az, aki 1935-ben ki is lépett a kezdeményezésből, mert nem értett egyet a mozgalom evolúciójával, emellett a burzsoá ideológiákhoz való közeledést tapasztalta, amit elfogadhatatlannak tartott. 1935-től voltaképpen újságírással foglalkozott: szerkesztette a *La Patria Libre* első számát; majd 1936-ban még a polgárháború kitörése előtt a *Nuestra Revolución* folyóiratban arról próbálta meggyőzni olvasóit, hogy támogassák a jobboldal és a falangisták egységét, mert csak így lehet Spanyolországban forradalmat kirobbantani, amelyre a népnek már régóta nagy szüksége lenne.

José A. P. de Rivera (1903–1936) spanyol nemesi családban született, apja pedig Miguel Primo de Rivera diktátor volt. Eleinte katonai pályára akart lépni, de később meggondolta magát, és 1917-ben beiratkozott a jogi egyetemre, majd annak elvégzésével – miközben apja már hatalmon volt – 1923-ban önkéntes katonai szolgálatot teljesített. Rivera tudomást szerzett arról, hogy családtagjaira (köztük apjára) becsmérő megjegyzéseket tett az egyik felettes tisztje, ezért mérgében felpofozta őt, amiért rögtön hadbíróság elé állították, bár komolyabb büntetést nem kapott. 1925-ben beiratkozott a Madridi Ügyvédi Kamarába, és saját céget alapított, így egy ideig ügyvédként tevékenykedett, egészen apja 1930-as lemondásáig, és ugyanabban az évben történő haláláig. Ekkortájt népszerű volt a régi diktátoron gúnyolódni, amit Rivera nem tudott elviselni, ezért elhatározta, hogy megvédi családja becsületét és apja emlékét – ezt egyedül a politikusi hivatás keretein belül tudta elképzelni. Még ebben az évben részt vállalt a *Nemzeti Monarchikus Szövetség* nevű politikai projektben, melyben pártfőtitkár-helyettesi pozíciót kapott. Közben a *La Nación* újság társtulajdonosaként politikai jellegű cikkeket publikált, 1931-ben pedig indult a választásokon is, bár mandátumot nem sikerült szereznie. 1932-ben letartóztatták; azzal gyanúsították, hogy együttműködött egy felkelés megszervezésében, ám mivel nem találtak ellene döntő bizonyítékot, vádemelés nélkül szabadulhatott. A börtönből való távozás után, 1933-ban érdeklődni kezdett az olaszországi fasiszták és a német nemzetiszocialisták iránt. Részt vett a fasiszta *El Fascio* folyóirat szerkesztésében, melynek nyílt célja volt a fasizmus eszmeiségének Spanyolországban való terjesztése. Rivera megírta az *Irány egy új állam felé* című cikkét, melyben a liberálisokat bírálta, amiért semmiben nem hisznek és mindent megkérdőjeleznek; azt állította, hogy a liberalizmussal az a legfőbb probléma, hogy a többség akarata támaszkodik, miközben a véleményükkel kisebbségben lévőket szenvedni hagyja. Még ebben az évben Rivera megalakította a *Spanyol Szindikalista Mozgalom* (MES) nevű fasiszta ihletésű szervezetet, melynek tagjai célul tűzték ki a spanyol egység megteremtését, amely a katolicizmus értékeivel összefonódva egyszerre győzedelmeskedhet a marxista osztályharc és a nacionalizmus felett, örök harmóniát és társadalmi igazságosságot teremtve. Ezután Rivera Olaszországba utazott, hogy találkozzon Mussolinivel, valamint szervezetépítési tanácsokat és tájékoztató

anyagokat kérjen. Ekkor jött rá igazán arra, hogy a fasizmus nem egy olasz mozgalom, hanem egy világszerte érvényes korszellem és világnézet, melynek spanyol ága a falangizmus kell, hogy legyen. Októberben Rivera bejelentette mozgalma újjászervezését, ami a *Spanyol Falange (FE)* nevet kapta, és kihirdette, hogy a liberális és parlamentáris állammal szemben határozzák meg magukat. A *falange* a görög *phalanx* szó szinonimája, amely egyfelől utal a hoplita-hadviselés alapegységére, másfelől a közösségre, de a „front” kifejezéssel is azonosítható – ettől függetlenül érdemes az ideológiát és a pártot az eredeti spanyol névén is említeni. Riverának sikerült mandátumot szereznie a novemberi választáson, mivel felkerült egy jobboldali listára, bár nem falangistaként. Az egyesült jobboldal megnyerte a választásokat, majd a falangisták kiadták a *F.E.* hetilapot, amit a baloldal rögvest bojkottálni kezdett. Az újság miatt elszabadultak az indulatok: baloldali aktivisták lelőttek egy diákot, aki vásárolt egy példányt, az újságosokat pedig megfenyegették. Látva a falangisták sikerét, az anarchistákban megnőtt a félelem, mivel attól tartottak, hogy Olaszországhoz és Németországhoz hasonlóan a spanyolországi fasiszták is szét fogják zúzni szervezeteiket. Az aggodalom hatására elkövetett gyilkosságok a spanyol baloldal iránt ellenszenvet váltottak ki, a falangisták pedig alig várták, hogy bosszút állhassanak. A mozgalom időközben szorosabb kapcsolatba került a JONS tagjaival, ezért a két szervezet vezetősége úgy döntött, egyesítik erejüket; 1934 elején megszületett a *Nemzeti Szindikalista Offenzíva Juntáinak Spanyol Falangéja (FE-JONS)*, Ledesma, Rivera és Julio Ruiz de Alda (1897–1936) triumvirátusának vezetésével. Bár úgy tűnt, egy ideológiailag igencsak hasonló szervezetet sikerült létrehozni, hamar megmutakoztak az ellentétek: Ledesma erősen antikapitalista, egyházellenes nemzeti szindikalista világnézete szembehelyezkedett Rivera konzervatívabb és arisztokratikusabb felfogásával – végül Ledesmának 1935-ben távoznia kellett a mozgalmából. Ezután Rivera az eredetileg nemzeti szindikalista járom és nyílak jelképnek teljesen új értelmezést adott: az öt nyílvevő az egyént, munkát, otthon, nemzetet és családot szimbolizálta, amiket a parasztsághoz fűződő járom fog össze – összességében a nemzeti egységet és az alkotást (munkát) kívánták jelképezni. A *FE-JONS* ezután furcsa fordulatot vett: elhatárolódott a jobboldali koalíciótól, forradalmat hirdetett, és a kapitalizmus eltírását tűzte ki legfőbb céljául. És bár a szervezet folyamatosan hígult, egyre összetartóbbá és egységesebbé is vált: konzervatívok, nacionalisták, fasiszták, szocialisták, anarchisták is csatlakoztak az egységfronthoz – ők mindnyájan falangistákká váltak. Jóllehet Rivera mélyen elítélte a pártoskodást és magát a pártokráciát, mozgalma mégis pártként viselkedve, a jobboldali koalíciótól függetlenül indult el a '36-os választáson, de a szavazatoknak mindössze 0,07%-át sikerült megszereznie. A választást a baloldali *Népfront* koalíció nyerte, a jobboldal pedig az összeomlás szélén állt, és ettől kezdve a spanyolországi mindennapokat folyamatos tüntetések, sztrájkok és utcai csetepaték, leszámolások határozták meg. Ahogy teltek a hetek, úgy a baloldali vezetés egyre inkább diktatórikus eszközökhöz nyúlt, és keményen lecsaptak jobboldali és fasiszta politikusokra is. Emellett az anarchisták meggyilkoltak több falangistát és egy karlista tradicionalistát is, Riverát viszont a kormányerők tartóztatták le illegális fegyvertartás vádjával. Ennek hatására

a falangista mozgalom bosszúálló akciót tervezett, hiszen már évek óta tartott a szélsőbaloldallal való marakodásuk. Ez év áprilisában csatlakoztak a fegyveres felkelésre törekvő katonai vezetőkhöz, majd géppisztolyokkal tüzet nyitottak a városokban dolgozó munkásokra, ezzel jelezve a szélsőbaloldal osztályharcosainak, hogy revansot vesznek az elmúlt években meggyilkolt több mint száz társukért. A falangisták és a szélsőbaloldal közötti összecsapások szinte mindennaposak voltak, a gazdaság hanyatlott, a stabilitás pedig a nullával volt egyenlő. A nyomorúságos helyzetben a baloldal és a jobboldal is veszített népszerűségéből, de a falangisták közkedveltsége viszont megnőtt, bár hiába, mert a nyakukon volt a polgárháború.

A spanyol polgárháború (1936–1939) azután tört ki, hogy a politikai jobboldal és a falangisták egy gyors puccsot próbáltak meg végrehajtani, ám ezt kudarcos eredménnyel, így végül polgárháborúba torkolt. Az ország kettészakadt nacionalista és köztársasági részre: az előbbiekkal voltak a konzervatív liberálisok, tradicionalista konzervatívok (karlisták), nacionalisták és falangisták, akiket a németek és az olaszok támogattak; utóbbiakkal a szociálliberálisok, anarchisták, kommunisták és szociáldemokraták, akiknek pedig a szovjetek és a mexikóiak nyújtottak jelentős segítséget. A falangisták a polgárháború elejétől nemcsak erősödtek, de ők lettek a nacionalista oldal ideológiai motorjai is. Még a polgárháború kitörése előtt Redondót letartóztatták, majd börtönbe szállították, ahonnan a puccskísérlet után kiszabadították a falangisták, akiknek később – tisztázatlan körülmények között – az oldalukon halt meg halálos sebesülés által; Ledesma Madridban tartózkodott a polgárháború közben, mely város a baloldaliak vezetése alatt maradt, akiknek első dolga volt letartóztatni és kivégezni őt; Rivera már a polgárháború előtt elfogásra került, és csak hónapokkal később, kínzás és fogva tartás után ítélték golyó általi halálra; Gecé Olaszországba menekült, ahonnét Francisco Franco (1892–1975) tábornoknak elismerését fejezte ki, és azt tanácsolta neki, hogy egyesítse a falangistákat és a tradicionalista konzervatív karlistákat egyetlen mozgalomba. 1937-ben Franco tábornok állt a nacionalisták élére, létrehozva a *Nemzeti Mozgalom* koalíciót, melynek tagjai falangisták, tradicionalisták és nacionalisták voltak. Ezután kiadott egy egyesítő rendeletet, mellyel rákényszerítette a falangistákat és a tradicionalistákat (karlistákat) arra, hogy olvadjanak egybe, megteremtve a *Nemzeti Szindikalista Offenzíva Juntáinak Spanyol Falangéja (FET-JONS)* nevű állampártot, melynek élén Franco állt, aki igyekezett kigyomlálni belőle minden ideológiát, és egy latin-amerikai stílusú, személyi kultuszon alapuló katonai diktatúra részévé tenni. Bár az új mozgalom hivatalosan átvette a falangisták 27 pontját (26-ra csökkentve), de valójában tömegpárttá vált, amelyhez sokan nem akartak asszisztálni, ezért nem csatlakoztak hozzá. Végül 1939-ben a nacionalisták elfoglalták Madrid városát, mellyel hivatalosan véget ért a véres politikai háború. A valódi falangisták – akik még Rivera idején vagy az előtt csatlakoztak – túlnyomó része életét vesztette vagy eltűnt, így voltaképpen a falangizmus is velük együtt veszett el. Igaz, hogy Franco felhasználta a falangizmus jelképeit, indulóit, jelszavait, de ez mind csak külsőség volt: egy ideológiátlan, doktrínátlan, kvázi forradalmi konzervatív (francoista) korszak kezdődött.

A polgárháború után Francisco Franco lett Spanyolország tejhatalmú vezetője (caudillo), újdonsült egységpártjában viszont 1975-ös haláláig végig megmaradtak az ideológiai ellentétből adódó kisebb-nagyobb konfliktusok. A Franco-érát gyakran „fasiszta rendszer” néven említik, ugyanakkor fontos kihangsúlyozni, hogy nehéz fasisztaként kezelni úgy, hogy a „rég” falangisták alig jutottak némi politikai pozícióhoz az új államban, ráadásul a párt működésében és ellenőrzésében sem vettek részt. Túlnyomórészt Franco és a hozzá hasonló katolikus és tradicionalista konzervatívok birtokolták a fő hatalmat; nemzeti szindikalizmusról pedig hallani sem akartak, helyette korporatív rendszerben gondolkodtak. Nem beszélve arról, hogy a karlista táborban számos antifasiszta volt, ami miatt később sok fizikai összetűzés történt a jobboldal és a falangisták között – ritkán még gyilkosságok is. Persze a Franco-rendszer tagadhatatlanul átvett elemeket a fasisztáktól, de azok mind inkább csak formálisak voltak. A régiek közül Gecé volt az, akinek felajánlottak egy államtitkári pozíciót, majd zömmel nagykövetségeken dolgozott, szerepe pedig mindvégig pótolható és jelentéktelen volt. Az ilyen gesztusok azt szolgálták, hogy azt éreztessék a falangistákkal, hogy nincsenek elnyomva – Francónak szüksége volt rájuk, mivel a polgárháború alatt mozgalmuk jelentős népszerűségre tett szert.

A második világháború (1939–1945) után a falangisták olyan szinten mérséklődtek, hogy élesen megkülönböztethetővé váltak korábbi irányvonaluktól és világnézetükről, sőt már a viláégés alatt is eltávolodtak a többi európai fasisztától, sokuk pedig teljesen elszigetelődött tőlük, annak ellenére, hogy a polgárháborúban az olaszok és a németek is bőkezűen támogatták mozgalmukat. A falangistákat először a polgárháború söpörte el, majd a Franco-rendszer teljesen visszafogta, így evolúciója tekintélyelvű konzervativizmusban és katolicizmusban végződött, mellyel sem a fiatalokat, sem a fasizmus iránt érdeklődőket nem sikerült megszólítaniuk, mi több mozgalmuk létszáma évről évre csökkent, végül pedig előregedett és hanyatlásra ítéltetett. Érdekeség, hogy Gecé idős korában, Franco halála és a spanyol francoista rendszer 1975-ös vége után az anarchoszindikalista eszmék követőjévé vált.

A FALANGIZMUS FŐBB ESZMÉI

Az **antiparlamentarizmus** azért fontos a falangisták számára, mert nem hisznek abban, hogy demokratikus és parlamentáris módszerekkel kezelni lehet az előttük álló válsághelyzeteket, vagy egy esetleges marxista forradalmat. Szerintük a parlament egy zárt közösség, melynek tagjai nem vesznek tudomást a nép általi igényekről; olyan, mint egy homokozó tele gyerekekkel, akik nagy elfoglaltságukban nem törődnek azzal, mi zajlik azon kívül. Bár elismerték, hogy az embereknek joguk van dönteni arról, hogy kik legyenek illetékesek helyettük dönteni, de ahhoz túl műveletlennek tartották a tömegeket, hogy népszavazások útján bármilyen fontos, a nemzet életét érintő kérdésben döntsének. Az általános választójogot haszontalannak és károsnak ítélték, mivel nem ismerték el azt, hogy a többség döntése abszolút igazság volna. Állításuk szerint a demokráciával az a legfőbb probléma, hogy sokszor a kisebbségnek van igaza, amit ez a rendszer nem vesz figyelembe.

A **tekintélyelvű állam** pártján állnak, mivel úgy hiszik, az egyének csak egy ilyen államban lennének igazán szabadok. Egy felvilágosult abszolutizmushoz hasonló rendszert képzelnek el, melyben a vezető és a kormány kizárólag a nép érdekeit szolgálja, és nem annak elnyomására rendezkedik be. A kormány csak akkor gyakorolhatja a nép feletti hatalmat, ha az valójában az ő érdekeit képviseli, mindazonáltal amint szembeszegül az emberek akaratával, jogosan leválthatóvá válik, akár erőszakkal is. Mivel a kormány a nép szolgája, tekintélyét egyedül egy magasabb rendű cél igazolhatja, amelyről tudja, hogy az emberek önmaguktól nem lennének képesek megvalósítani, csak az állam segítségével. Ugyanakkor nem csak az államnak vannak kötelességei, hanem a társadalomnak is, így tehát egymásra vannak utalva. A falangisták nem ragaszkodnak a monarchiához, sem pedig a köztársasághoz, helyette a népre hagynák a döntést, milyen államforma alatt szeretnének élni.

A **nemzeti összetartozás** megteremtését szorgalmazták, emiatt nem félnek elköteleződni a „szentségtelen szövetségektől”, amely viszont a tradicionalista jobboldal számára elfogadhatatlan. A falangisták alapvetően nem határozzák meg magukat jobb- vagy baloldalként, helyette ideológiákon átívelő összefogást hirdetnek. Sok esetben ezt sem a jobboldal, sem pedig a baloldal képviselői nem fogadják szívesen, ezért szinkretista és harmadikutas álláspontjuk kimenetele általában kiszámíthatatlan. Egyaránt elutasítják a „maradi” jobboldalt és az osztályharcos, marxista baloldalt, mivel mindkettő irányzat törekvéseiről azt gondolják, hogy akadályozzák a nemzet egységét, stabilitását, valamint ellenállnak a valódi nacionalizmusnak. A falangisták a birodalmiság mellett foglalnak állást, de nem spanyol felsőbbrendűséggel, hanem nemzetek közötti egyenlőséggel, spanyol vezetéssel. Általában nem ismerik el a konzervatívok azon érvelését, hogy a spanyol egységet a katolicizmus adhatja meg, inkább úgy vélik, hogy a pánhispanizmus gondolata az, amely összetartja az ibériai népeket – tehát nem a vallásban, hanem a kultúrában és a közös történelemben látják az egységet. Ennek alapján támogatják azt is, hogy Portugália a birodalom része legyen.

A **forradalmiság** igen meghatározó a falangista körökben, de nem annak marxista értelmezésében, ahogy azt a konzervatívok gyakran félreértették – konfliktusokat eredményezve. Képviselőik a tradíciók és a forradalmiság összeegyeztetésére törekedtek: a spanyol katolikus hagyományt látták a marxizmus materializmusa elleni leghatékonyabb fegyvernek, mivel amennyiben a vallás a forradalmisággal van ötvözve, úgy egyaránt megszólítható az arisztokratikus gondolkodó tradicionalista jobboldal és a szindikalista munkásosztály is. Állítják, hogy a római katolikus egyház nem az elit kiszolgálásáért, hanem az igazságtalanságok megszüntetéséért kell, hogy harcoljon, ezzel indokolatlanná téve a marxizmus létezését. Ugyanakkor azzal, hogy a keresztények egy része kihátrált az alapvetően baloldali eszmeiségek mögül, sorsukra hagyták a nép alsó rétegeit, kiszolgáltatta őket a marxizmusnak és az anarchizmusnak.

A **nemzeti szindikalizmus** gazdasági rendszere a falangisták szerint a kapitalizmus legnagyobb ellensége lehet. Ötvöznék a nacionalizmust és a kollektivismust, továbbá szakszervezetekben egyesítenék az összes munkaadót, munkavállalót

és termelési eszközt. Ez az elképzelés szembeszáll a burzsoá és proletár társadalommal, továbbá azokat óhajtja meghaladni. A falangisták elítélik a kapitalizmust, mert úgy gondolják, hogy a munkásokat elembertelenedett fogaskerekké változtatta; és elvetik az államszocializmust is; mondván, rabszolgává teszi a munkásokat azzal, hogy a termelést az állam kezébe adja. Ennek alapján jól látható, hogy alapvetően mindkét gazdasági oldaltól egyenlő távolságra akarnak kerülni, egyfajta harmadik pozíciót képezve. Elfogadják, hogy a magántulajdon fontos, mivel a termelés általa hatékonyabbá és eredményesebbé válik; ezért mindent megtennének annak érdekében, hogy megvédjék azt, és kizárólag a veszélybe került, piaci alapon működni nem képes vállalatokat államosítanák.

Az **antijudaizmus** sok falangistára jellemző, ugyanakkor a „faji tisztaság” és a „zsidóprobléma” kérdése egyáltalán nem érdekli őket. Egyedül a zsidó vallást tartják ellenszenvesnek, ugyanakkor azt gondolják, hogy ennek megszüntetésében az az egyetlen járható út, ha a zsidóságot keresztény hitre térítik. A falangisták nem kategorizálják a „fajokat” és a nemzetiségeket, mert azt vallják, hogy minden egyes etnikumnak különleges kulturális jelentősége van egy államon belül, sőt egyesek szerint éppen a nemzetiségek és etnikumok keveredése hozta létre a mai Spanyolországot és annak különleges értékeit. Birodalmi terveik nem férnének össze a felsőbbrendűségi tudattal, amely éppen a pánhispanizmus antiszovinista jellegét torné meg. Ennek ellenére néhányuk támogatta az eugenikát, és úgy vélte, hogy a spanyol „faj” a németekhez hasonló, mondván, a vizigót germán törzsek leszármazottai és örökösei.

FRANK ROBIN

NEMZETISZOLIDARIZMUS

A nemzetiszolidarizmus (vagy flamand nemzetiszolidarizmus) egy gazdaságilag és kulturálisan harmadikutas ideológia, melynek képviselői antikommunista és antikapalista utat követnek, ezenfelül a Belgiumban élő flamandok függetlenségére törekednek. Birodalmi víziójukban Nagy-Hollandia egy tekintélyelvű és korporativista, szocialista és nacionalista, továbbá római katolikus államalakulat lenne, magában foglalva Belgiumot, Luxemburgot, Hollandiát és azok gyarmatait is. Eszméiket túlnyomórészt a portugál integristák és az olasz fasiszták inspirálták.

A NEMZETISZOLIDARIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

Az első világháború (1914–1918) első évében a Schlieffen-terv alapján a Német Birodalom megszállta Belgiumot; melynek hatására az országban végigsöpört az addig nem látott nacionalista hullám, ami a belgiumi flamand nemzetiség nemzettudatát is felélesztette. Fontos tudni, hogy Belgium egy többnemzetiségű állam, amely 1830-ban vált ki Hollandiából: északi részén (Flandria) élnek a holland nyelvű flamandok; déli területén (Vallónia) a francia nyelvű vallonok, keleten pedig (Ost-Kantone) németek. Mivel a flamandok közelebb állnak a német kultúrához és nyelvhez, mint a vallonok, ezért a Német Birodalom őket kezdte

támogatni, azt remélve, hogy elnyerik rokonszenvüket, és melléjük állnak a háborúban. A flamand támogatás azért lett volna előnyös a németeknek, mert aktivistáikon keresztül könnyedén ellenőrzésük alatt tarthatták volna a megszállt Belgiumot, anélkül, hogy saját csapataikkal kellett volna fenntartani a rendet, valamint megakadályozni a partizánakciókat és a szeparatista szervezkedést. 1917-ben létrehozták a flamandok regionális kormányát, a Flandriai Tanácsot, majd német támogatással kikiáltották Flandria autonómiáját is. A Tanács tagjai jórészt az *Ifjú Flandria* nevű nacionalista mozgalmából kerültek ki, akik hol az autonómia, hol pedig a Belgiumtól való elszakadás mellett érveltek. Első ügyük a nyelvi reformok bevezetése volt, ami miatt a vallonokkal egyre mélyült a konfliktus; és összetűzésekre is sor került. Ezt kihasználva a német megszállók támogatták ügyeiket, amiért cserébe a flamand nacionalisták is üdvözölték a „felszabadító” Német Birodalmat. Ebben az időben radikalizálódott a flamand értelmiségieket tömörítő *frontmozgalom*, melynek tagjai eleinte a *Katolikus Párt* tagjaiként vettek részt a mindennapi politikában. Közvetlenül a háború után a vallonok mindent megvontak a flamandoktól, amit német segítséggel sikerült elérniük, sőt még meg is büntették őket. Ettől fogva a flamandok úgy érezték, nem elég a mozgalom, pártszinten is képviselni fogják magukat, ezért megalakították a *Frontpárt* nevű szervezetet, amely Flandria első igazi nacionalista pártjának tekinthető, bár ekkor még főleg nacionalista szocialista tagjai voltak. 1923-ban egyesültek a *Keresztény Néppárt* katolikus tagságával, így tehát *Keresztény Néppárt – Flamand Nacionalisták Frontpártja (CV-VFVN)* néven szerveződtek újjá, és ettől kezdve a nacionalisták és a katolikusok együttes erővel képviseltették magukat a vallon politikával szemben.

Joris van Severen (1894–1940) a flandriai Wakken városában született jómódú családban, és bár flamand volt, mégis franciául beszélt a kiközösítések és a megáláztatás megelőzése miatt. A Genti Egyetemen tanult jogot, mikor kitört az első világháború; majd be kellett vonulnia a hadseregbe, ahol őrmesteri rangban kezdte meg szolgálatát. Jóllehet kezdetben forradalmi szocialista volt, de a nacionalista hullám rajta is keresztülment, és nemzeti identitástól fűtve csatlakozott egy hadseregen belüli csoporthoz, amely a *frontmozgalom* részét képezte. Van Severen és társai levelet írtak I. Albert (1875–1934) belga királynak, hogy engedélyezze a flamandoknak a saját kormány és hadsereg felállítását – ergo autonómiát követeltek. Ennek híre ment, és kiderült, hogy Van Severen is a levélírók között volt, ezért azzal büntették, hogy lefokozták a hadseregnél. A háború után leszerelt és vizsgázott az egyetemre jogot hallgatni, közben pedig sokat olvasott, csiszolva világnézetén és ideológiáján. – internacionalizmusa ekkorra már teljesen elsovadt. A háború miatt mélyen megvetette a németeket, ugyanakkor egyre inkább hitt a római katolicizmusban, az egyházban, sőt a keresztény szerzők műveit különösen kedvelte. 1921-ben komolyabban is részt vállalt a politikai életben: csatlakozott az ekkor még jórészt nemzeti érzelmű szocialisták és kommunisták tömörítő *Frontpárt*hoz, és elindult a parlamenti választáson. Bár Roeselare-Tielt képviselőjelöltjeként sikeresen beválasztották a belga képviselőházba, szervezete mindössze 3%-át tudta megszerezni a szavazatoknak. Parlamenti jelenlétének, továbbá szorgos autonómiaköveteléseinek eredményeként hírnévre és népszerűsége tette szert,

ezzel párhuzamban pedig a nacionalizmustól fokozatosan a forradalmi konzervativizmus felé vette az irányt, egyebek mellett a francia Barrès és Maurras hatására, akiket felettébb szívelte. Erőteljes szocializmusa és nacionalizmusa mindjában kiforrott ideológiává vált, de továbbra is azt érezte, nem találta meg helyét a politikai spektrum széles kínálatában. Ezután kiadta a *Ter Waarheid* című havilapot, melyben félreértelmezhetetlenül olyan cikkeket publikált, amelyek tekintélyelvűségéről és a fasizmusszerű gondolatairól tanúskodtak. 1925-től a *Katolikus Flamand Nemzeti Szövetség (KVN)* tagja lett, miközben pártját sem hagyta ott. 1928-ban egy radikálisan belgaellenes beszédet tartott, amellyel nagy botrányt és felháborodást kavart, ráadásul 1929-ben már nem is választották újra. Ekkortájt ismerkedett meg Mussolini olasz fasizmusával, amit alaposan tanulmányozott, majd létrehozta *Jong Dietschland* nevű folyóiratát, amelyben felvázolta holland birodalmi koncepcióját, amely bár sokaknak tetszett, pártja mégis elítélte a fasizmussal összhangban lévő politikai álláspontját, ami belső marakodásokat eredményezett. 1931-ben Van Severen kénytelen volt elhagyni politikai pártját; helyette megalakította a *Flamand Nemzeti Szolidariták Egyesülete (Verdinaso)* nevű, fasiszta ihletésű nemzetiszolidarista szervezetet, melynek célja a késő középkori Burgundi Hercegség újjáalakítása volt, egyesítve Németalföldet más északkelet-franciaországi területekkel. Az olasz fasizmushoz nagyjából hasonló stílust, szerkezetet és ideológiát vett fel, de erősen ellenséges volt a Német Birodalommal szemben. Ahogy Van Severen fogalmazott: „Utálok a hitleristákat!” Az olaszoktól átvették a római köszöntést, a ruházatot (módosítva), emellett felállította saját milíciáját is, melynek nyílt célja volt a szeparatizmus visszaszorítása és az utcai harcok általi nyomásgyakorlás, amennyiben ennek szükségét érezték. Zászlójuk narancssárga hátterű volt, középen fehér körrel, amely egy kék színű, egymásba fonódó ekét, fogaskereket és álló kardot ábrázolt: az eke a mezőgazdaságot, a fogaskerek az ipart, a kard pedig a tekintélyt, az igazságosságot és mindenekelőtt a rugalmasságot jelképezte; a narancssárga szín Orániai Vilmos herceg zászlajára utalt, míg a kék a holland tengerre és folyókra; végül a kör az autarkiára (nemzeti önellátás) való törekvést szimbolizálta. A belga állam minden erejével el akarta lehetetleníteni a nemzetiszolidarista tevékenységet: azzal igyekeztek megoldani a problémát, hogy betiltották a szervezet milíciáját és a politikai egyenruhákat. 1934 után Van Severen egyre inkább nyitott volt a vallonok felé, mivel elmondása szerint felismerte, hogy ők éppúgy a frankok leszármazottai, akár csak a flamandok. Ekkor már főleg a liberálisok kapitalizmusával és a kommunisták államszocializmusával szemben emelte fel hangját, és harmadik utat képezve mindkettőt mélyen megvetette, és helyette az olaszokéhoz hasonló korporativista rendszerben gondolkodott. 1936-ban a nemzetiszolidariták más szervezetekkel együtt a *Flamand Nemzeti Tömörülés* nevű koalíció közös listáján indultak a tartományi választásokon, melyen 7%-ot kaptak, majd 1939-ben a választásokon javítottak, és a szavazatok 8%-át sikerült megszerezniük. Van Severen bár már rég feladta belgaellenes törekvéseit, az állam veszélyesnek tartotta személyét, ezért 1940 májusában – még a németek megszállása előtt – letartóztatták, azzal a gyanúval, hogy valószínűleg a Német Birodalom ügynöke. Ezután valamilyen okból kiadták Franciaországnak, akik Abbeville-ban tartották fogva sok más fogollyal

együtt. Azonban a helyhiány miatt 21 foglyot kivégeztek, és Van Severen is köztük volt. 1941-ben, miután a Német Birodalom megszállta Hollandiát, a nemzetiszolidaristák német nyomásra kénytelenek voltak megszüntetni szervezetüket, és beolvadni a *Flamand Nemzeti Unió (VNV)* nevű szélsőjobboldali tömörülésbe.

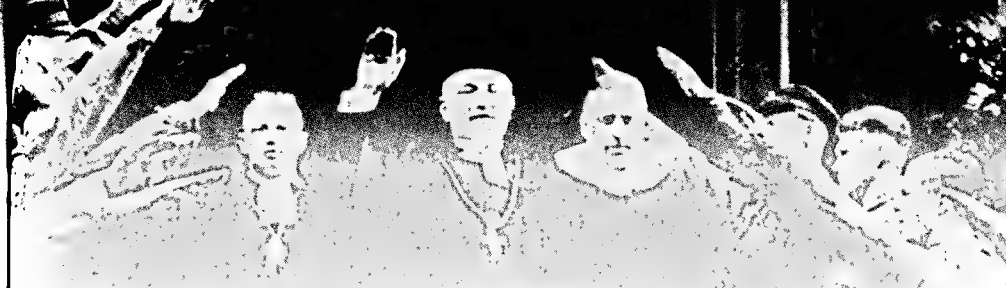
A NEMZETISZOLIDARIZMUS FŐBB ESZMÉI

A **szolidarizmus** szerint a társadalmat kizárólag fokozatosan lehet megváltoztatni, tiszteletben tartva saját természetét, történelmét és hagyományait. Képviselői egy olyan szolidaris rendszert szeretnének létrehozni, amely a nemzetállamot körülölelő társadalmi osztályok egységére épül. Számukra a „szolidaritás” nem a társadalmi segítségvállalás, hanem a globalizált kapitalizmus és a kommunizmus elleni küzdelem eszköze. Minden lehetséges erejükkel vissza akarják szorítani a proletariátus romboló uralmát, valamint a burzsoázia kapzsiságát; nem hajlandóak választani a nyomorúság egyenlősége és a pénz uralma között, hanem mindkettőt egyaránt elutasítják. Helyette a szolidarista-korporativista rendszert szorgalmazták, ami valahol a katolicizmus és a fasizmus korporativizmusa közötti elhelyezkedést jelentette – de az előbbihez állt közelebb.

A **tekintélyelvűség** a nemzetiszolidaristák számára nem az elnyomást és a zsarnokságot jelenti, hanem az emberek valódi szabadságát. Úgy vélik, hogy a társadalomnak természetből adódóan szüksége van államra, létezése tehát létfontosságú. Az állam nem önmagáért, hanem az emberekért létezik, és a népet szolgálja, illetve annak boldogulását és jövőjét tartja szem előtt. Egyedül a reformokkal történő fokozatos változásokat tekintik elfogadhatónak, ellenben egy teljesen új rendszerre való gyors és gyökeres forradalmi áttéréssel. A konzervatívokhoz hasonlóan úgy tartják, hogy a változásnak szigorúan meghúzott határai vannak, amelyeken belül kell maradni, tiszteletben tartva a nemzet és a vallás hagyományait.

Az **antiparlamentarizmus** mellett teljes válszélességgel kiállnak, és kimondják, hogy a politikát meg kell tisztítani a pártoktól; ők maguk is igyekeznek távol maradni a pártoskodástól, ezért inkább a mozgalmi és egyesületi létet támogatják. Szerintük a politikai pártok félreértelmezik a népközösség organikus jellegét, és ezért mindegyik csak a hatalomra törekszik, melynek végső fázisa minden esetben a nép kizsákmányolása. Pártok helyett bevezetnék a Rendeket, amelyek magja az ideológiailag magasan képzett, bölcs és művelt tagokból állna, akik a legmagasabb rendű feladatokat látnák el.

A **nemzeti összetartozás** elve szerint úgy gondolják, hogy nem létezik flamand nemzet, csak flamand nép; akik a hollandokhoz tartoznak, ezért elsősorban egy Holland Népállam létrejöttét szorgalmazzák, mely koncepció szerint a holland nemzet népei egyetlen államon belül élnének, egymással békességben. Ez a népállam más népállamokkal együtt egyetlen birodalom, a Holland Birodalom részei lennének, ami nagyjából megegyezne az egykori Burgundi Hercegséggel; magában foglalná a mai Hollandiát, Belgiumot és Luxemburgot is. Bár a nemzetiszolidaristák eleinte kifejezetten a flamand függetlenséget támogatták, ez később megváltozott, és mai napig a Benelux Államok egységét hirdetik.

FRANK ROBIN

KLERIKÁLFASIZMUS

A klerikálfasizmus (vagy klérofasizmus) egy gazdaságilag és kulturálisan harmadikutas ideológiai család, melynek képviselői jellemzően valamely keresztény egyház tagjaként egy adott fasiszta pártban tevékenykednek, célul tűzve ki a kereszténység ellenségeivel szembeni küzdelmet. A klérofasizták nemcsak átveszik a vallási szimbolizmust – ahogyan más fasiszták –, hanem konkrétan a kereszténység és a politika szimbiózisára helyezik a hangsúlyt, nem vetve el a „világi” és „szakrális” egybeolvadásnak lehetőségét és szükségességét. Vallási fundamentalistaként egyrészt törekednek a modernitás válságának megoldására, másrészt pedig az „istentelen” marxizmus és liberalizmus felszámolására, mélyen megvetve a szekularizmust és az ateista aktivizmust. Bár tény, hogy manapság a kereszténydemokratákat is a „klerikálfasiszta” jelzővel illetik, ugyanakkor ennek semmilyen valóságalapja nincsen, pusztán gúnynévként alkalmazzák – így tehát az általunk felvázolt történelmi klerikálfasizmus ezzel nem azonos.

FRANK ROBIN • FODOR GÉRCŐ

REXIZMUS

A rexizmus (vagy vallón fasizmus) egy gazdaságilag és kulturálisan harmadikutas ideológia, melynek képviselői olyan katolikus monarchisták, akik mozgalmukat azért indították el, hogy elősegítsék a római katolikus ébredést Belgiumon belül, még akkor is, ha ezáltal az elittel kerülnek szembe. Eleinte nacionalista és monarchista eszmerendszernek tartották, de képviselői az idő elteltével jellemzően más klerikálfasiszta és integralista gondolkodóktól merítettek, később azonban a német nemzetiszocializmus egyes elemeit is átvették; hozzájuk hasonlóan küzdöttek a kommunizmus és a liberalizmus ellen, de gazdasági rendszerük helyett a korporativizmust szorgalmazták.

A REXIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

A francia forradalom (1789–1799) alatt, 1794-ben Németalföldet megszállta az első Francia Köztársaság, ahol ezáltal véget ért az osztrák uralom. Csak később, 1814-ben került újraegyesítésre Holland Egyesült Királyság néven, miután I. Napóleon francia császárt legyőzték a szövetséges hadseregek. Bár Hollandia nagynak és egységesnek tűnt, a benne élő vallón kisebbség számára több dolog sem tetszett: a király holland volt, és figyelmen

kívül hagyta nemzeti igényeiket; kevés befolyással rendelkeztek a gazdaság felett; rájuk kényszerítették a szabadkereskedelmet; katolikusok voltak, míg a legtöbb holland protestáns; lényegesen alul voltak képviselve a politikában. 1830-ban Franciaországban kitört a júliusi forradalom, ami felbátorította a franciaajkú vallonokat, hogy harcoljanak függetlenségükért és szabadságukért Hollandiával szemben. Brüsszel városában felkelés tört ki, és megkezdődött a belga forradalom (1830–1831), amely egy évi harc után Belgium függetlenségének kikiáltásával zárult. A hollandajkú flamandok és a franciaajkú vallonok ettől fogva egy közös, hollandóktól független országban éltek. Itt felmerülhet a kérdés, hogy a flamandok miért nem akartak Hollandia része lenni. Nos, egyfelől a flamand nyelv akkoriban még sokkal jobban eltért a hollandtól; mint manapság, másfelől a belgák és a flamandok közt vallási ellentétek voltak. Ez a két ok bőven elég volt ahhoz, hogy függetlenedni akarjanak, de ebben az időben még nem is sejtették, hogy majdnem száz évvel később a vallonoktól való elszakadás és a Hollandiával való egyesülés gondolata újra fel fog merülni.

Az első világháború (1914–1918) utáni Belgiumban nemzetiességi törésvonalak alakultak ki, hiszen az ország jellemzően három fő régióból áll: a déli részen (Vallónia) a francia ajkú vallonok, az északi részen (Flandria) holland ajkú flamandok, valamint a keleti részen a német ajkúak élnek. A világhégés során formálódó flamand nacionalizmus megtörte a belga állam egységét, ezért a háborút követően, ahol tudták, gátolták az autonómiára irányuló törekvéseket. A flamand nacionalizmust nem kizárólag jobboldaliak, hanem olyan baloldaliak is felvették, akik a vallonok ellen, továbbá az autonómia mellett küzdöttek.

Léon J. M. Degrelle (1906–1994) egy erősen vallásos, konzervatív családban született Vallónia területén. Már középiskolai évei alatt felfedezte Maurras francia integrális nacionalista munkásságát, akinek ettől fogva lelkes támogatója lett, és átvette antiparlamentarista és monarchista elveit is. 1924-ben jogot tanult a namuri katolikus karon, majd a filozófiával és a politikatudománnyal is megpróbálkozott. Az egyetemi évei alatt, 1927-ben csatlakozott a *Katolikus Akció a Belga Fiatalokért (ACJB)* nevű ifjúsági szervezethez, melyben antikommunista tevékenységet űzött: például társaival szétverték egy marxista kiállítást, mondván, hogy a kommunisták mindent meg akarnak semmisíteni, ami számukra kedves: az egyházat, a nemzetet, a társadalmat és a családot. Később felajánlották neki, hogy szerkesztheti és vezetheti a *L'Avant-Garde* nevű egyetemi újságot, amit szívesen elfogadott; tevékenysége során rendkívüli példányszámban nyomtatták a lapot, amit sokan szakmai sikerként könyveltek el. Degrelle úgy döntött, hogy írói karriert épít, így a következő években számos könyvet és monarchista, klerikalista röpiratokat írt, melyek felkeltették Mussolini nagy tisztelője, Norbert Wallez (1882–1952) katolikus pap figyelmét, aki újságírói állásajánlattal állt elő. Ezt Degrelle elfogadta, és ettől fogva a *Le XXe Siècle* szerkesztőjeként dolgozott. 1929-ben újságíróként Mexikóba utazott, hogy beszámoljon a Cristero-lázadás (1926–1929) eseményeiről, illetve, hogy saját szemével lássa a mexikói életkörülményeket és mindennapokat.

Ezután az Egyesült Államokba utazott, és csak 1930-ban tért vissza hazájába, ahol több írását is kiadta. Sikereinek hatására kinevezték a Christus-Rex kiadó igazgatójává, amely az *ACJB* brosúráinak megjelenítésére jött létre. Degrelle nekilátott a szerény kis kiadó fellendítésének, ezért felvett maga mellé több radikális katolikus fiatalt, akikkel együtt tömegével gyártották a folyóiratokat, sőt még választási szórólapokat és plakátokat is. Az 1932-es választások után Degrelle a kiadóját nacionalista és klerikális mozgalomként emlegette, de ezt apolitikus jellegéből adódóan az *ACJB* nem volt hajlandó támogatni. 1933-ban több új kiadványt is megjelentetett, többek közt a *Rex* nevű újságot is, amelyben a *Katolikus Párt* politikáját kritizálták, annak ellenére, hogy ők is annak tagjai voltak. Degrelle világossá tette, hogy a *Rex* nemcsak kiadvány, hanem a katolikus párton belüli mozgalom és harci szervezet is, amely a szellemiségével városról városra akarja meghódítani egész Belgiumot. 1934-től Degrelle akciója egyre inkább politikai fordulatot vett, és leszögezte, hogy teljes vállszélességgel támogatja a római katolikus egyházat, a pápát, a püspököket, illetve igyekszik a fiatalokat maga és az ügye mellé állítani. 1935-ben azzal akarta ügyére felhívni a figyelmet, hogy közel 300 rexista fiatallal megzavarta a katolikus párt vezetőinek találkozóját. Ez a cselekedet olyan mély sérelmeket gerjesztett a vezetőkben, hogy azonnal kizárták Degrelle-t a pártból, és emiatt a Christus-Rex kiadóból kénytelen volt saját politikai szervezetet alakítani, *Rexista Párt (Rex)* néven, ami valójában mozgalmi jellegű volt. Szervezetének tagsága főleg franciaajkú katolikus fiatalokból állt, akik tekintélyelvű és populisták, valamint erősen klerikális gondolkodásúak voltak. Degrelle célja az volt, hogy megreformálja a *Katolikus Pártot*, de ez végül kudarcba fulladt, ráadásul tettei és kijelentései után minden kapcsolatot megszakítottak vele, sőt egyenesen megtiltották a párt tagjainak, hogy a *Rex*-szel bármilyen közösséget is vállaljanak.

1935-ben a *Rexista Párt* még épphogy csak bontogatta szárnyait, de az alapítás utáni hónapokban tapasztalható lázas igyekezete meglepte a politikai berendezkedést. A korrupt elitek igazságtalanságai elleni felkiáltása több ezer elégedetlen embert vonzott a mozgalomba az élet minden területéről, és soraik napról-napra duzzadtak. A nagy gazdasági világválság (1929–1933) okozta nehézségek mellett a politikai elit közötti belharcok egyaránt azt eredményezték, hogy a Degrelle-féle rexisták népszerűvé váltak, ráadásul ők voltak az egyetlenek, akik szisztematikusan támogatták az 1936-os tömegsztrájkot.

1936-ban elindultak a választásokon, és a szavazatok több mint 11%-át kapták, ráadásul majdnem megelőzték a hagyományos politikai szervezetnek számító *Liberális Pártot* is. Ezek az eredmények nem csupán riadalmat keltettek a belgiumi politikai elitben, de tovább emelték a rexizmus ismertségét otthon és a környező országokban egyaránt. Degrelle létrehozta a *Le Pays réel* nevű újságot, melyben heves kampányt folytatott a korrupciós botrányokkal szemben, amelybe katolikus politikusok is belekeveredtek, ezért a katolikusok „nagy megtisztítójaként” tüntette fel magát. A választások után a rexisták szövetséget kötöttek más vallon csoportokkal, majd Degrelle Olaszországba utazott, hogy találkozzon az olasz fasiszták képviselőivel, és támogatást kérjen tőlük.

Kapcsolatba került Mussolinivel, aki jelentős anyagi segítséget nyújtott számára, majd a Német Birodalomba utazott, ahol Hitler fogadta, aki szintén biztosította támogatásáról. Degrelle úgy érezte, az olasz fasisztákkal és a német nemzetiszocialistákkal is számos ponton egyetért: a korporativizmus, a pártokrácia utálata, antikapitalizmus, antikommunizmus stb. A németek fajelméletével és fegyverkezésével, valamint a római katolikus egyházzal szembeni elkötelezetlenséggel viszont nem tudott azonosulni. Még ebben az évben Degrelle egy titkos megállapodást írt alá a *Flamand Nemzeti Szövetség (VNV)* vezetőjével, de két nappal később kiszivárgott, és óriási felháborodást keltett a vallon nacionalisták körében, akik közül sokan szimpatizáltak a *Rex*-szel is. Közben mindkét párt készült az idejű választásokra, ugyanakkor azzal kellett szembenézniük, hogy a politikai elit (szocialisták, liberálisok, konzervatívok) közös elnöklőket állított azért, mert továbbra is fenyegetésnek érezték a rexisták népszerűségét. Azzal kampányoltak, hogy Degrelle egyenlő Hitlerrel, a római katolikus egyház pedig konkrétan megtiltotta híveinek, hogy a rexistákra szavazzanak, ráadásul kijelentették, hogy aki szavazni sem megy el, valójában az is a rexistákra voksol – véleményük szerint ugyanis a rexizmus a legveszélyesebb az egyházra és a vallásra nézve. Kampányuk sikeresnek bizonyult, mivel a *Rex* szinte pontosan ugyanannyi szavazatot gyűjtött össze, mint az előző választás alkalmával, tehát nem tudott tovább erősödni. Degrelle a választás után azzal vágott vissza a lejárató kampányra, hogy megvádolta az elit elnöklőjét azzal, hogy a Belga Nemzeti Banktól kapta anyagi támogatását – ezzel azt érte el, hogy az új elnök végül 1937-ben benyújtotta lemondását.

A második világháború (1939–1945) kitörésekor Belgium kinyilvánította semleges álláspontját, amit a *Rex* is támogatott. Degrelle egyértelműen megváltoztatta politikai álláspontját és ideológiáját, miután azt látta, hogy Belgium fennmaradása is veszélybe került a háború által. Bár a németekkel továbbra is jó kapcsolatot ápolt, mégis attól félt, hogy amennyiben hazáját megszállnák, nem őt és mozgalmát neveznék ki az ország vezetésére. Stratégiai okokból igyekezett még közelebb kerülni – ideológiailag is – a német nemzetiszocialistákhoz: többek közt átvette az egyenruhákat, a köszöntést, a jelszavakat stb. A *Rex* folyóiratban megszaporodtak a zsidókat vádoló cikkek is: állították, hogy a kapitalista zsidók a ravaszságuk és intelligenciájuk által vezelve társadalmi parazitává váltak, akik csak egymás között hajlandók üzletelni, továbbá megkopsztják a vallonokat. Degrelle gazdasági bűnözőnek ítélte őket, és a zsidóság korlátozására és az országból való kitiltására szólította fel a kormányt. Az 1939-es választásokon a *Rex* óriási vereséget szenvedett: csupán 4%-ot tudott szerezni, ami arra sarkallta a rexista vezetőt, hogy egy időre visszavegyen németbarát politikájából. 1940-ben Degrelle is jóváhagyta a belga semlegességi politikát, bár a németek helyett a nemzetközi zsidó szabadkőműveseket, Franciaországot és az Egyesült Királyságot okolta a háború kitöréséért.

Mikor a Német Birodalom 1940 közepén megtámadta Belgiumot, a *Rex* széthullott a tagok közötti egyet nem értés miatt: egyesek a németekkel

akartak együttműködni (pl. Degrelle is) –, míg mások nem. Ezzel együtt a kormányban eluralkodott a paranóia, és náci kollaboránsnak vádoltak számos zsidó és német menekültet, trockistát, anarchistát, flamand nacionalistát és rexistát is. Több ezer embert tartóztattak le, köztük Degrelle-t, akit más rabokkal együtt Franciaországba szállítottak. A táborban, ahol fogva tartották, helyhiány miatt 21 rabot kivégeztek – köztük volt a flamand nemzetiszocialista Joris van Severen is. Degrelle több börtönt is megjárt, és csak 1941-ben szabadult, miután a németek megszállták Franciaországot. Egy diplomata segítségével köszönhetően visszatért Belgiumba, ahol felvázolta tervét a független és pártok nélküli belga államról, melynek élén egy abszolutista uralkodó állna. Közben a Német Birodalom háborút indított a Szovjetunió ellen, amit Degrelle is támogatott; azonnal felhagyott a *Rex*-szel, és inkább egy önkéntesekből álló belga haderőt szervezett Vallón Légió néven. Ő és a Légió partizánvadász hadműveleteket hajtottak végre a megszállt szovjet területeken, majd a frontvonalon is bevetésre kerültek. Bár a körülbelül ezer fős harci alakulat drasztikusan megfogyatkozott, Degrelle életben maradt, és még kitüntetés is kapott. Később érdeklődni kezdett a Schutzstaffel (SS) iránt, és kilobbizta, hogy a vallonok is ennek a katonai szervezetnek a részei lehessenek. Miután erre sor került, bejelentette, hogy a vallonok a pángermán államon belül fognak élni, de ez több rexistában is felháborodást váltott ki, ezért inkább távoztak a mozgalmából. A Vallón Légió 1943-tól SS-Wallonien néven folytatta tovább a harcokat a szovjet fronton, Degrelle pedig 1944 elején megkapta a vaskereszt kitüntetés Lovagkereszt fokozatát. Ez év őszén Belgiumot felszabadították a szövetségesek, de Hitler megígérte Degrelle-nek, hogy minden belga területet irányíthat, amit képes visszafoglalni, de erre nem került sor, a *Rex* feloszlására viszont igen. 1945 áprilisában a szovjetek elérték Berlint, az ott harcoló Degrelle pedig elhagyni kényszerült a frontot: egy német haditengerészeti hajóval Norvégiába utazott, onnan pedig felszállt egy német bombázó repülőgépre, ami a francoista Spanyolországba tartott. Degrelle Francisco Franco caudillo uralma alá került: nem adta ki őt a belga hatóságoknak, és bújttatta, miután Belgiumban halálra ítélték, sőt 1954-ben még spanyol állampolgárságot is adott neki. Degrelle 1994-ig Spanyolországban élt, míg természetes halált nem halt.

A REXIZMUS FŐBB ESZMÉI

A **tekintélyelvűség** alapján meghatározná azt a rexista ideális államot, amely az individualizmust olyan erényekkel váltaná fel, mint bajtársiasság, hűség, szolidaritás és erkölcsösség. Ezek voltak Európa régi keresztény civilizációjának értékei, és a rexisták meg vannak győződve arról, hogy az új rend megteremtése egybeesik a katolikus vallás újjáéledésével. Az összetartó népesség, az egypártrendszer és a megkérdőjelezhetetlen vezető (tekintély) mind elengedhetetlenek egy erős állam felépítéséhez. A parlamentáris demokráciát és a pártokráciát elavult és hatástalan rendszernek tartják, helyette inkább a monarchikus hierarchia mellett törnek lándzsát.

A **katolicizmus** a rexizmus alappillére, hiszen mozgalmuk egyértelműen a belgiumi katolikus egyház hatókörének kiterjesztését és az egyház céljainak előmozdítását tűzi ki célul, és „a katolikus lelki megújulás mozgalma-ként” megpróbálja megerősíteni a belga élet e kulcsfontosságú intézményét. Az egyház az „Isten, király, haza!” hármását támogatta, és egy új radikális párttal, a Rex-szel találta szembe magát, amely ugyanezt a három eszményt választotta, de agresszív és rendszerellenes módon. A rexisták az egyház helyes útra való visszatérését sürgetik, mivel úgy vélik, azt megrontotta a demokratikus politikai rendszer. Szerintük ennek az egyháznak semmi közénincs ahhoz, amiért ők küzdenek: az „igazi katolikus egyházért” és a halhatatlan hitért. A marxizmus és a liberalizmus eszméit egyaránt elutasítják, mivel súlyos fenyegetésnek vélik a katolikus hitre nézve. Nem véletlen, hogy Degrelle például „keleti kereszties hadjárat” néven illette a Barbarossa hadműveletet; harci alakulatára pedig úgy tekintett, mint „igazi keresztény lovagokra”, akik „antikommunista kereszties hadjáratot” vívnak.

Az **antikapitalizmus** mellett érvelnek, mivel szerintük a tőkegazdaság egy olyan individualista és közmopolita légkört teremt, amelytől szinte lehetetlen lesz megtisztítani a társadalmat; ha mégis sikerülne, akkor a közösségek újra visszanyerhetnék régi erejüket. Állítják, hogy bár ellenzik a felvilágosodásban fogant kapitalista rendszert, mégsem törekednek arra, hogy visszafordítsák a történelem kerekét. Nem menekülni akarnak az ipari társadalom bonyolultságai elől, hanem éppen ellenkezőleg: le akarják győzni azokat. Úgy hiszik, a társadalom szellemi és politikai átalakítása véget vetne a proletariátus erkölcsi és anyagi elidegenedésének, ezért az új rendszerben munkájukat inkább emberi, mintsem gazdasági szempontból értékelnék, továbbá a kapitalizmus kizsákmányoló szellemét a kollektívizmus váltaná fel.

Az **antikommunizmus** mellett a rexisták teljes vállszélességgel kiállnak, és talán a marxizmust sokkal inkább megvetik, mint a liberalizmust vagy annak kapitalizmusát. Amikor Németország 1941 júniusában megtámadta a Szovjetuniót, a rexista mozgalomnak lehetősége nyílt arra, hogy közvetlenül harcoljon a bolsevizmus ellen, és tevőlegesen támogassa az antikommunista „kereszties hadjáratot”.

Az **antiszemitizmus** a rexista mozgalomban csak 1939 körül jelent meg, amit Degrelle képviselt leginkább – de a rexisták között egyáltalán nem általános jelenség. Degrelle szerint a modernitás összes problémája egyenesen a zsidóktól ered, és minden gazdasági vagy politikai nehézségért ők a felelősek. A zsidókat rendkívül intelligensnek, de alattomosnak is tartotta; úgy vélte, előbb-utóbb tönkretesznek minden olyan társadalmat, amely megengedi nekik, hogy a területükön éljenek. Sőt, azt sugallta, hogy a zsidók külön fajt alkotnak, és ezért ostobaság lenne bármiféle asszimilációt várni tőlük. Bár a zsidókkal kapcsolatos gondolatai negatívak, magát a zsidóüldözést, mint olyat mélyen elítélte, a holokausztot pedig tagadta.

FRANK ROBIN • FODOR GERGŐ

LEGIONARIZMUS

A **legionarizmus** (vagy román legionarizmus) egy gazdaságilag és kulturálisan harmadikutas ideológia, melynek képviselői szerint világnézetük a spiritualitást képviseli. Eszerint nem kifejezetten ideológiát, hanem a szellemi közösségtudatot, az ősi időkre visszanyúló vallásosságot és a tradíciókat, nem utolsósorban a románok erkölcsi megtisztulását helyezték előtérbe. Leginkább az különböztette meg a legionarizmust a többi fasizmustól, hogy teljesen átjárta az ortodox keresztény miszticizmus, a mártíromság és a halottkultusz, amelyek összességében egyedülálló ideológiává tették.

A LEGIONARIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

Az első világháború (1914–1918) kitörése után Románia fontolóra vette, hogy csatlakozik a harcokhoz a központi hatalmak ellen az antant oldalán, azzal a céllal, hogy Erdély területét megszállja és magához csatolja. Románia a lehető legjobban időzített a támadással, ugyanis az osztrák–magyar és a német seregek keleten az orosz, nyugaton az olasz offenzíva visszaverésén fáradoztak, közben pedig állóháborút vívtak a franciákkal. 1916-ban Románia is támadásba lendült, átlépve a magyar határt, ahol csak egy csekély létszámú osztrák–magyar hadsereg állomásozott. Bár a románok sikeresen elfoglaltak több dél-erdélyi települést, a központi hatalmaknak éppen kapóra jött, hogy a keleti front megakadt, és a románok visszaverése érdekében át tudtak csoportosítani akkora haderőt, amellyel egészen a román fővárosig, Bukarestig vissza tudták szorítani őket. Még abban az évben Románia elesett, amelyhez nemcsak a központi hatalmak erőfőlnye járult hozzá, hanem az is, hogy a román katonáknak nem volt harci kedve, ráadásul a sokkal fejlettebb román hadsereg négyszer akkora veszteségeket szenvedett, ami tovább rontotta a helyzetét a harcokban. A románok 1917-ben újabb támadást indítottak, amit nagy kárral, sikertelenül hajtottak végre; emellett igen nehéz szituációba kerültek; mert Oroszországban a bolsevikok vették át a hatalmat, akik fegyverszünetet kötöttek a központi hatalmakkal, így még nagyobb haderőt tudtak átcsoportosítani a románok elleni harcokra, melynek a bukaresti szerződés (1918) lett a vége: a román hadsereg korlátozva lett, déli területeinek egy részét pedig a németekkel szövetséges Bulgáriának kellett átadniuk. Ezzel gyakorlatilag Románia számára véget ért a háború, egészen addig, míg újból hadat nem üzentek a központi hatalmaknak a világháború befejezése előtt egy nappal, hogy ne a vesztes, hanem a győztes oldalon állhassanak – hiszen Erdély megszerzésére csak diadal esetén számíthattak. 1918 végén kimondták, hogy Erdélyt magukhoz csatolják, amit 1919-ben a magyarországi bolsevik kormány igyekezett visszafoglalni, kevés sikerrel. 1920-ban a román hadsereg vér nélkül menetelt be Budapestre, de el is hagyta azt, mielőtt még Horthy és a Nemzeti Hadsereg bevonult volna oda. A trianoni békeszerződés (1920) aláírása előtt a román, csehszlovák és jugoszláv felek megegyeztek

1927-ben megalakult a *Mihály Arkangyal Légiója (Légió)*, azt követően, hogy Codreanu kijelentette, hogy Isten őt választotta ki Románia megmentésére. A *Légió* üzenetének központi eleme kezdetektől fogva a keleti ortodox egyház értékei iránti elkötelezettség, és Codreanu állítólagos Mihály arkangyallal való látomása volt. Érdekes, hogy a mozgalom eleinte semmilyen ideológiát nem támogatott, inkább az egyén erkölcsi újjászülését hangsúlyozta, miközben a román ortodox egyház iránti hűségét fejezte ki. A mozgalom a politika és vallás fúzióján alapult, ami azt jelentette, hogy a román nemzetet a román ortodoxia gyakorlóinak tekintették, továbbá abban különbözött a többi fasiszta szervezettől, hogy tömegbázisa parasztokból és diákokból állt, nem pedig katonai veteránokból.

Az 1930-as évek elején a nagy gazdasági világválság (1929–1933) már érezhetővé vált Romániában is, így fennállt a tömeges elszegényedés kockázata, ami mindig kedvező lehet egy radikális politikai párt számára. A *Légió* viszont nem rendelkezett elegendő szimpatizánssal, mint ahogyan azt várták, ezért 1930-ban, több mint két év stagnálás után Codreanu szükségesnek érezte a mozgalom céljának megváltoztatását; úgy döntött, a *Légiót* magában foglalva alakítja meg a *Vasgárda* mozgalmat. Parasztöltözékben bejárta a vidéki régiókat, és prédikátor retorikájával szólította meg a keresztény parasztokat és értelmiségieket – talán még hatékonyabban is, mint a kommunisták. A gárdisták zöld egyenruhát viseltek, római köszöntéssel tisztelegtek, szimbólumuk pedig a hármaskereszt volt, amit „Mihály arkangyal keresztje” néven illeltek. Codreanu ideiglenesen megalakította a *Corneliu Codreanu Csoportja* szervezetét, amely az 1932-es választáson 2%-kal őt mandátumhoz jutott, míg a *LANC* ezzel szemben 5%-kal tizenegyet szerzett. Ezt követően a hatóságokat egyre inkább foglalkoztatni kezdte a legionáriusok tevékenysége, ami odáig fajult, hogy kisebb összecsapások történtek a rendőrség és az aktivisták között. Ezt tetézte, hogy Codreanu ekkortájt kijelentette, kiáll az éppen csak hatalomra kerülő Hitler mellett, melyre a liberális kormány úgy reagált, hogy a legionáriusok „náci bábok”, ezért még az új választás előtt azonnal el kell őket tüntetni a politikai életből. 1933 decemberében a kormány végül francia nyomásra betiltotta a csoportosulást, így megkezdődött a legionáriusok letartóztatása, sok esetben megkínzása, sőt a rendőrök tizenkét tagot meg is gyilkoltak. Emiatt Codreanu egy ideig bujkálni kényszerült, de később nem meglepő módon újra felmentették, mert a keresztény politikai elit egy része kiállt mellette. Érdekes, hogy ahhoz képest, hogy „náci bábok” ítélték Codreanút, a német nemzetiszocialisták aggodalmukat fejezték ki vele kapcsolatban, mivel túl sokszor szólalt fel a kisebbségek ellen, és attól féltek, hogy amennyiben hatalomra kerülne, valószínűleg a romániai németeket is górcső alá venné.

1937-ben Codreanu megalakította a *Mindent a Hazáért Párt* nevű szervezetét, hogy elindulhasson az évi parlamenti választásokon, melyen 15% feletti aránnyal a harmadik helyen végzett. II. Károly (1893–1953) román uralkodó bár csodálta Mussolini rendszerét, a legionarizmust mégis mélyen megvetette, mi több rendkívül veszélyesnek találta, ezért 1938-ban úgy döntött, megszünteti

az amúgy is gyenge lábakon álló demokráciát, helyette diktatúrát vezetett be. A feloszlatott pártok helyett megalakította a *Nemzeti Újjászülési Front* nevű szervezetet, melynek ő lett az egyedüli vezetője. Codreanu nem állt ellen, és azt tanácsolta mozgalma tagjainak, hogy fogadják el az új rendszert, ennek ellenére elrendelték letartóztatását. Ekkor jött rá arra, hogy az új kormány nem akar békességet, és mindenáron ürügyet keres arra, hogy kivégezhessék őt, ezért megparancsolta a legionáriusoknak, hogy bármi történik, ne tegyenek semmilyen lépést, egészen addig, amíg az élete nincs tényleges veszélyben. Codreanút és a legionáriusok más vezetőit elfogták, hadbíróság elé állították, majd a tárgyalást követően hat hónap kényszerszolgálatra ítélték. Később Codreanút ismételtén bíróság elé állították, ahol döntő bizonyíték híján hazaárulással vádolták meg, így újabb tíz év kényszerszolgálat lett az ítélet. Mindazonáltal itt nem ért véget a történet, ugyanis a király elrendelte az ő és más legionáriusok meggyilkolását. Erre ténylegesen sor került, de úgy, hogy a nyilvánosságnak azt mondták, hogy Codreanuékat azért ölték meg, mert megpróbáltak megszökni, ám mint utólag kiderült, ez nem volt igaz, és valójában politikai leszámolás áldozataivá váltak. Codreanu kivégzése után a legionáriusok egy része elmenekült az országból, főleg a Német Birodalomba, ahol tovább szervezkedtek, mi több a német nemzetiszocialisták pénzügyi segítséget is adtak nekik.

1940-re német nyomásra Észak-Erdély és Dél-Dobrudda, szovjet nyomásra pedig Bukovina és Besszarábia területeiről Romániának le kellett mondania, és ennek hatására II. Károly presztízse fölöttébb megingott, népszerűsége pedig rekord alacsony lett, ráadásul nagyszabású tiltakozások kezdődtek Bukarestben, amiket a szövetségesekkel és a tengelyhatalmakkal szimpatizáló szervezetek egyaránt támogattak. A *Légió* közben igyekezett megragadni a lehetőséget, és puccsot tervezett, de ez végül nem következett be. A kedélyek csillapítása érdekében II. Károly vonakodva bár, de kinevezte miniszterelnöknek a politikai elit egyik tagját, Ion Antonescu (1882–1946) katonatisztet, aki ettől fogva a király diktatórikus hatalmának egy részével rendelkezett: elsőként megtisztította a hadsereget az ellenállástól; később pedig lemondásra kényszerítette a királyt, aki átadta örökösének a trónt, majd Mexikóba utazott és ott telepedett le. Hosszú ideig tartó zűrzavar után a *Légió* kevésbé radikális szárnyát képviselő Horia Sima (1906–1993) német nyomásra miniszterelnök-helyettesként lett kinevezve Antonescu által, akinek eredetileg más tervei voltak a kezébe került hatalommal, de végül belemert ebbe az egyezésbe a legionáriusokkal. Azzal, hogy a legionáriusok is részei voltak a vezetésnek, elég erejük lett ahhoz, hogy revansot vegyenek régi ellenségeiken, így tehát a következő hónapokban számtalan volt politikai vezetőt, gazdasági szakembert, történészt stb. gyilkoltak meg. Közben Sima és Antonescu folyton-folyvást veszekedtek a hatalmon, a gazdasági rendszeren és a *Légió* ügyein, ezért Sima úgy döntött, puccskísérletet hajtott végre. Mivel a német és román hadsereg is Antonescu-t támogatta, ezért a legionáriusoknak esélye sem volt. Antonescu a lázadást leverte, a *Légiót* betiltotta, a mozgalom tagjainak egy részét bebörtönözte, többen pedig menekülni kényszerültek az országból.

A LEGIONARIZMUS FŐBB ESZMÉI

Az **antidemokratizmus** nemcsak vallási, de nacionalista alapokon is áll a legionáriusok ideológiájában, hiszen úgy vélik, hogy a parlamentáris demokrácia megbontja a nemzet egységét, ráadásul a zsidókat is hatalomra juttatja. A legionarizmus szerint a parlamentet „családi szavazáson” alapuló testületi közgyűlésnek kell felváltania.

A **korporativizmus** és a fasiszmus között különbséget tesznek; az utóbbira olasz jelenséggént tekintenek; ez előbbi pedig egyszerűen egy adott ország összes társadalmi, gazdasági és kulturális erőinek integrációjaként és képviselőjeként határozzák meg, amely hajlandó és képes reprezentálni annak sajátos jellegét és szükségleteit. A legionaristák korporativizmusa ennek ellenére totalitárius lenne, mert minden társadalmi és gazdasági erőt integrálna, de nem lenne mereven centralizált, és lehetővé tenné a korlátozott pluralizmust és bizonyos fokú gazdasági decentralizációt. A legionaristák szerint az országot valamilyen módon gazdaságilag fejleszteni kell, de semmiképpen sem a gyorsiparosítás szerint, mondván, önmagában az iparosítás nem lehet cél, inkább nemzeti, kollektív vagy közösségi alapot keresnek a gazdaság számára, miközben a kapitalizmust és a marxizmus materializmusát teljesen elutasítják.

A **vallás** talán az összes létező fasiszta ideológia közül a legionarizmusban a legmélyebb. Bár általánosabb politikai törekvései vannak, mint a többi fasiszta ideológiának, végső céljai mégis spirituálisak és transzcendentálisak: a Jézus Krisztus általi szellemi és népi feltámadást hirdetik. A legionarizmus a keleti ortodox mozgalmakban gyakran előforduló individualizmusellenességet és a kollektívizmus hangsúlyozását tükrözi, de sokan egyfajta eretnek keresztény szektának is tekintik.

A **hősiesség** az ideológia egyik legfontosabb alapja, hiszen minden legionárius mártír akar lenni, így gyakorlatilag igénylik a letartóztatást, a tárgyalást, a bebörtönzést és a halált. Azt az elvet követik, hogy minél nagyobb bűnöket kell elkövetni a nemzetért, mert ezáltal mutatkozik meg, mennyire komolyak a szándékaik. Tudják, hogy amennyiben gyilkosságokat hajtának végre, azzal kockára teszik lelkük üdvözülését, bár büszkén vállalják a poklot is, mondván, a nemzetért megéri a lelküket is kockára tenni. Ezenkívül a szeretet misztikuma is egy nagyon fontos motívuma a legionarizmusnak; hiszen úgy vélik, parancsokat kizárólag szeretettel lehet kiadni és fogadni, sőt az embereknek a hétköznapi életben is így kell viselkedniük egymással. Nagyon erősen jelen van a halottkultusz is: a legionáriusoknak el kell fogadniuk a halált, és meg kell békülniük vele. A „halálra készen” jelszó egy nagyon sikeres politikai mozzanatnak tudható be, ugyanis a legionaristák mind egy szálig hihetetlenül elszántak az ügyük mellett, és nem riadnak vissza még a merényletek elvégzésétől sem.

Az **antiszemitizmus** egész Romániában sokkal erősebben volt jelen, mint bármely másik európai országban. A zsidó kisebbség 4% körüli volt, ami aránylag soknak számított, nem beszélve arról, hogy ez egy sokszínű zsidóság volt: az országban éltek magyar, német, orosz, bolgár zsidók is. A román gazdasági és pénzügyi elitben aránylag sok zsidó volt, és ugyanúgy sokuk töltött be közép- és posztálybeli szerepet is, bár egy részük elszegényedett. Romániában a zsidókra

általánosságban nehezteltek az emberek, az antiszemitizmus pedig elfogadottnak számított a társadalmi és kulturális elit körében; mint más európai országokban. Romániát a szegénység, az ipari fejlődés hiánya, a széles körben elterjedt analfabetizmus és a versengő, általában idegengyűlölő identitások jellemezték. A konzervatívoktól a liberálisokig, a szocialistáktól a fasisztákig szinte mindenki valamilyen szinten ellenszenvet érzett a zsidósággal kapcsolatban, és a velük való ellenségeskedés a román nemzeti érzés szerves részévé vált.

A **magyarkérdés** természetesen gyakori téma a román legionáriusok körében, és bár valamennyiük valóban hungarofób, ez nem általános. Mivel főleg antiszemiták, ezért nem igazán érdekli őket, hogy például a zsidóknak van-e magyar identitása. Szerintük amennyiben a zsidók lehetnek magyarok, úgy románok is; de azt akarják, hogy a zsidók semmiképpen se mondják magukat románoknak, mert „véreileg” nem lehetnek azok. A nyelv és kultúra visszaszorítására tett törekvéseik sem kifejezetten a magyarokra, hanem minden nemzeti kisebbségre irányul, ezért nem lehet konkrétan magyarellenességről beszélni. A román legionaristáknak az a problémája a magyarokkal, hogy „szemtelen és sértődött területi követeléseik” vannak, amelyek Nagy-Románia egységének megbontására, valamint a „román ősföld ellopására” irányulnak.

FRANK ROBIN

BRAZIL INTEGRALIZMUS

A **brazil integralizmus** egy gazdaságilag és kulturálisan harmadikutas ideológia, melynek képviselői a katolikus integralizmust a fasiszmus eszmerendszerűvel ötvözik, így tehát világnézetük nem merül ki az Európában kialakult keresztény mozgalmak fundamentalizmusában és tradicionalizmusában. Az integralista mozgalom átvette az akkori európai tömegmozgalmak néhány jellemzőjét; különösen a portugál integralizmusból, a római katolikus egyház szociális tanításaiból és az olasz fasiszmból inspirálódott, ugyanakkor elhatárolódik a hitlerizmustól és a rasszizmustól.

A BRAZIL INTEGRALIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

Az első világháború (1914–1918) kitörése előtt, 1910-ben egy forradalom hatására Portugáliában kikiáltották az első köztársaságot, így érthető módon a monarchisták ellenforradalmi törekvései is megerősödtek. A francia Maurras integrális nacionalista politikus hatására, 1914-ben létrejött a *Luzitán Integralizmus (IL)* nevű forradalmi konzervatív és monarchista mozgalom, melynek képviselői a világégés során politikai reflektorfénybe kerültek, és figyelmeztettek a háborúban rejlő veszélyekre. 1916-ban Portugália csatlakozott a világháború harcaihoz az antanthatalmak oldalán: részt vettek a nyugati front küzdelmeiben, de nem értek el nagy sikereket, sőt összességében óriási veszteségeket szenvedtek el. A háború után kiderült, hogy nem érték meg csatlakozni a harcokhoz, ugyanis a károk jóval nagyobbak voltak, mint maga a nyereség, ami pusztán csekély méretű területek megszerzését jelentette.

A veszteségeket tovább tetézte, hogy egyrészt az ország gazdaságilag megropant, másrészt kitört a spanyolnátha járvány, ami további több tízezer ember életét vette el. Az egymás utáni csapások belpolitikai feszültségeket okoztak, melyek végül 1926-ban a demokratikus kormány vérontás nélküli, kényszerített eltávolításával jártak. Az új kormány tekintélyelvű jobboldali rendszert épített ki, az integralisták pedig helyet kaptak a képviselő-testületben, és támogatták a hatalom politikájának egy részét. A kormány és az integralisták között azonban jelentős különbség volt, hogy az utóbbiak a monarchia restaurációját és királyt követeltek az állam élére. Ez viszont nemhogy bekövetkezett volna, még szakadást is eredményezett az integralistáknál, majd miután António de Oliveira Salazar (1889–1970) Portugália miniszterelnöke lett, és bevezette a köztársasági államformában működő Estado Novo (Új Állam) nevű antikommunista, antiliberalis és autoriter rendszerét, az integralisták feloszlottak, és szinte teljesen felszívódtak. Bár többször megpróbálták újjáéleszteni monarchista mozgalmukat, azonban Salazar tisztában volt azzal, hogy az integralisták az ő rendszerét is éppúgy ellenzik, mint a korábbiakat, ezért igyekezett ellehetleníteni őket, ott, ahol csak lehetséges.

Az 1920-as évektől számos fasisztaszerű vagy konkrétan fasiszta szervezet született Dél-Amerikában, azon belül Argentínában, és különösen Braziliában: elsőként a *Dél Keresztje Légió*, majd a *Brazil Fasiszta Párt* és a *Nemzeti Fasiszta Párt*, majd pedig a *Nemzeti Szindikalista Párt* – az utóbbi 1931-ben alakult, de sosem sikerült megszerveznie magát, mivel az egy évvel később megalakuló brazil integralisták felemészítették.

Plínio Salgado (1895–1975) egy átlagos portugál származású családban született egy São Bento do Sapucaí nevű kisvárosban. Apja kamaszkorában életét vesztette, ami egyes források szerint jelentősen megváltoztatta személyiségét, és voltaképpen lelkileg megtört ember lett belőle; ekkor kezdett érdeklődni a pszichológia és filozófia iránt is. Néhány évvel később, húszéves korában megalapította a *Correio de São Bento* nevű hetilapot, majd két évvel később, 1918-ban megkezdte politikai karrierjét is, így például részt vállalt az önkormányzati autonómiát támogató *Municipalista Párt* megszervezésében. Világnézete ekkortájt még a materializmus felé húzott, de egy évvel később, miután felesége belehalt a szülésbe, a vallás, pontosabban a katolicizmus és a teológia tanulmányozása felé fordult. Ettől fogva szabadidejét írással és olvasással töltötte. 1919-ben a megjelent cikkei révén ismertté vált São Paulo városának újságírói körében is, ezért a jobboldali és agrárpárti *Paulista Republikánus Párt* (PRP) hivatalos lapjához, a *Correio Paulistano*-hoz is kapott egy ajánlást. Itt először lektorként, majd szerkesztőként dolgozott, és barátságot kötött más írókkal. 1924-ben otthagyta az újságot, és egy ügyvédi irodában kezdett dolgozni. 1926-ra jócskán átforgalmazódott a világnézete: nemzeti érzelművé vált, majd csatlakozott a *modernista mozgalom* belüli *Sárga-Zöld* nevű nacionalista szervezethez, a következő évben pedig létrehozta saját mozgalmát, *Tapír Csoport* néven; a „tapír” elnevezést azért kapta, mert a Braziliában őshonos tupi kultúrában ennek az állatnak mitikus kontextusa van, ami ebben az esetben azért lényeges,

mert Salgado a tupikra a brazil identitás valódi hordozóiként tekintett. Ebben az évben írta meg az *Irodalom és politika* (1927) című könyvét, amelyben az erősen antiliberalis és agrárpárti nacionalizmust vette védelmébe, magát pedig a kozmopolitizmus és az általános választójog ellenzőjeként mutatta be. 1928-ban miután egy barátjától megtanulta a tupi nyelvet, az őslakos kultúra tanulmányozásába fektette idejét, hogy megkísérelje megállapítani a nemzetiség hiteles eredetét. Ebben az időszakban cikksorozatot készített az amerikai őslakosok dicséretéről, a föld, a faj és a vér mítoszaira összpontosítva. Közben a PRP színeiben São Paulo képviselőjévé választották, de még mielőtt megszűnt volna a mandátuma, kapott egy állásajánlatot az ügyvédi iroda vezetőjétől, hogy utazzon külföldre, és tanítsa fiát. Miután ezt elfogadta, 1930-ban útra kelt: először a Közel-Keletre utazott, többek közt Egyiptomba, Palesztinába és Törökországba, majd Európa nyolc különböző országába. Az Olaszországban való tartózkodása a legfontosabb, hiszen személyesen is találkozott Mussolinivel, és megismerkedett az olasz fasiszmussal, ami jelentős hatással volt további életére és politikai pályafutására. Salgado szimpátiáját ugyan elnyerte az olasz fasizmus, de nem konkrétan az olasz rendszert szándékozta lemásolni, hanem valami ahhoz hasonló tervet megvalósítani.

1930-ban Getúlio Vargas (1882–1954) politikus és Rio Grande do Sul állami kormányzója a *Liberális Szövetség* színeiben elindult az idei elnökválasztáson, mindazonáltal 39%-os eredményével alulmaradt a PRP elnökjelöltje, Júlio Prestes (1882–1946) 58%-ával szemben. Vargas nem bírta elfogadni a vereséget, ezért fegyveres forradalmat indított még azelőtt, hogy Prestes hatalomra kerülhetett volna. Vargas az új alkotmány alapján elnökké nevezte ki magát, és diktátorként egy személyben kormányozta az országot, hasonlóan a portugál Salazarhoz. Rendszere populista és tekintélyelvű volt, továbbá centralizációra és jóléti államra törekedett, miközben megszüntette a vidéki földbirtokosok által uralt államszervezeteket, sőt még a nagyvállalatok ellen is fellepett a szegények érdekében.

A két hónapos utazás után Salgado visszatért Braziliába, és összegezte eddigi politikai tudását: számos kommunista, fasiszta és szociáldemokrata rendszert és könyvet tanulmányozott. 1931-ben szimpátiát kezdett érezni Vargas rendszerével, annak ellenére, hogy PRP tagként eleinte ellenezte hatalomra kerülését. – cikkeiben többször méltatta az elnököt. Később megjelentette *A légió forradalmi kiáltványa* (1931) című írását, melyben a központosított erős állam mellett érvelt, melynek élén nem politikusok állnának, inkább egy szakemberék által vezetett, technokratikus rendszert vázolt fel, továbbá kiállt a gazdaság egyes ágazatainak államosítása és a köztársasági elnök közvetett megválasztása mellett is. Írása nagy visszhangot vert az országban, főleg az értelmiségiek körében, így nem sokára nekilátott ideológiája köré szervezetet építeni. 1932-re a fasiszta eszmék már egyre több értelmiségit és dolgozó embert befolyásoltak az egész országban, ezért Salgado bemutatta a pártja alapításának irányelveit, rendszerezte az Estado Integral (Integrális Állam) elméletét, megalkotta az integralisták egyenruháit, szimbólumait, szokásait: zöld inges egyenruhájuk és görög nagy szigma betűs karszalagjuk volt, amely „összegző” vagy „integrális” jelentéssel bírt, a római

köszöntést pedig a tupi *anauê* (itt vagyok) szó kikiáltása kísérte. 1932 októberében hivatalosan létrejött a *Brazil Integralista Akció* (*AIB*), melynek kezdetben alig 50 tagja volt, ezért a következő hónapokban jórészt a propaganda összpontosítottak. 1933-ban csatlakozott hozzájuk a *Katolikus Választási Szövetség*, akiknek Salgadoék felvetették, hogy a római katolikus egyház elismerhetné az integralista szervezetet a saját hivatalos pártjaként – ezt az ötletet viszont elutasították. Ebben az évben Salgado intenzív kampányolásnak szentelte idejét: számos utazást és konferenciát szervezett, és bevonozta a diákokat és az értelmiségieket az integralisták közé. Mindemellett iskolákat hozott létre gyerekeknek és felnőtteknek, napköziotthonokat a nyomornegyedekben, ezzel több ezer új tagot garantálva az *AIB* számára. Közben a kommunisták számos antifasiszta csoportot alakítottak, hogy az integralisták ellen harcoljanak: tüntetéseket zavartak meg és fegyverrel lőttek a felvonuló integralista tömegbe. 1935-ben az integralistáknak már 400 ezer támogatója volt, és több mint 500 településen voltak jelen, ami jelentős előrelépésnek számított az előző évekhez képest, és ez a folyamatos erősödés okozta az ellenük való egyre durvább fellépéseket. Ezenfelül a kormány még ebben az évben javaslatokat tett az *AIB* megszüntetésére, és el is fogadták azt, de ezt nem tudták végrehajtani, ugyanis a következő napokban kommunista felkelések kezdődtek több városban is, ami elterelte Vargas elnök figyelmét az integralistákról. Sőt, Salgado levelet írt Vargasnak, hogy 100 ezer integralista harcost biztosítana neki a felkelők elleni küzdelemben – a győzelem után ez a cselekedet az *AIB* javára vált. Az integralisták félretették a kormánnyal szembeni ellenségeskedést, és az *AIB* irányát a bevett hatalommal való együttműködés felé fordította.

1937-ben Vargas egy újabb puccs által teljhatalomhoz jutott, és kikiáltotta az „új államot”, bevezetve a totális diktatúrát, ráadásul az integralistákkal is szembefordult, és igyekezett elnyomni mozgalmukat. Emiatt Salgado egy utolsó lehetőségként 1938-ban leszámolást indított Vargas ellen: az egyik éjszaka megtámadták palotáját, de mielőtt végezhetek volna vele, megérkezett a rendőrség és a hadsereg, majd tűzharc következtében az integralisták vereséget szenvedtek. Az *AIB*-t feloszlatták, Salgado-t pedig letartóztatták, és egy hónapon át fogva tartották, végül pedig Portugáliába száműzték hat évre. A büntetése alatt igyekezett Vargas irányába jó benyomást tenni, ezért többször a személyét magasztaló írásokat tett közzé, főleg azután, hogy 1942-ben Brazíliát beléptette a háborúba a szövetségesek oldalán.

A második világháborút (1939–1945) követően, miután Vargast egy puccsal eltávolították a hatalomból, Salgado visszatért Brazíliába, és megalapította a *Népkepviselői Párt* nevű szervezetét azzal a céllal, hogy megújítsa az integralizmust, levetkőzve róla mindent, ami a fasiszmusra emlékeztetheti az embereket. A fasiszták megítélése 1945-től rendkívül rossz volt; ezért minden erőfeszítését arra szánta, hogy eltüntesse fasiszta múltját, és megfeleljen az új rendszernek: innentől a demokrácia védelmezőjeként nevezte magát. Évtizedekig politizált, és csak 1974-ben vonult vissza a közéletől, egy évvel később pedig elhunyt.

A BRAZIL INTEGRALIZMUS FŐBB ESZMÉI

Az **integrális állam** megvalósítása a brazil integralizmus legalapvetőbb célja, és teljesen ellentétes a liberális állam koncepciójával, illetve annak „hamis” képviselői rendszerével, ami a politikai pártokra és az általános választójog elvére támaszkodik. Az integrális állam lehetővé tenné az érdekek hatékony képviselését, és bár a korporativizmuson alapulna, nem a társadalom és annak értékszerének moderáló intézményeként létezne. A korporativizmus integralista változatában a szakszervezetek vagy szakmai szövetségek lennének azok az eszközök, amelyeken keresztül egy adott szakmai osztály tagjai megválasztják képviselőiket a parlamentben. Az integralizmust „szellemi forradalomnak” tekintik, amely nemcsak Brazíliát, hanem a világ egészét magában foglalja, új korszakot nyitva az emberiség történelmében: a „negyedik emberiséget”, amelyet „integralista emberiségnek” is neveznek. Rendszerint heves bírálatokat fogalmaznak meg a kapitalizmussal és a kommunizmussal szemben; bár nem a kapitalista rendszer gazdasági alapjait kérdőjelezi meg, hanem inkább annak liberális vonatkozásait, féktelen individualizmusát és közömbösségét a kapitalizmus néhai túlkapásaival szemben. Szintén ellenzik a kommunizmust, amely szerintük hamis választ ad társadalmi kérdések megoldására, így teljes válszélességgel küzdenek materialista életfelfogása ellen, amely valójában nem felszabadítja, hanem rabszolgává teszi a munkásosztályt.

A **vallás és erkölcs** nagyon erősen jelen van minden integralista mozgalomban, így annak brazil változatában is mély nyomot hagyott. Salgado brazil integralizmusa erkölcsi és vallási értékeken, valamint a mozgalma mottójában szintetizált nacionalista ideálon alapult: „Isten, haza és család”. Kiáltványának „Isten irányítja a népek sorsát” nyitómondata a hit vezérelvének átvételét jelezte, amely az erkölcsi haladást az emberi lény felsőbbrendű céljaként határozta meg: „Az embernek gyakorolnia kell a földön azokat az erényeket, amelyek felemelik; törekedj tökéletességre a munka, valamint áldozatra a család, az ország és a társadalom érdekében”. Az integralizmus sokkal közelebb áll a klerikálfasizmusokhoz, mint az olasz fasiszmus homályos spiritualizmusához és agnoszticizmusához, vagy a német nemzetiszocializmus katolicizmussal szembeni közömbösségéhez. Már a nevében is a portugál integralizmussal azonosítja magát – egy nacionalista, katolikus és antiliberalis politikai mozgalommal, amelyet 1914-ben alapítottak egy új monarchia létrehozásáért. Az integralista Salgado maga is félig misztikus volt, hiszen mozgalmát a vallással és a család szentségével azonosította. Számos katolikus püspök tett kedvező állásfoglalást a brazil integralistákkal kapcsolatban, és több pap tevékenykedett a középszintű vezetésben – a tagok, valamint a regionális és helyi vezetők között jelentős protestáns kisebbség volt, főként a dél-brazíliai németek körében.

A **nacionalizmus** a brazil integralizmusban inkább kulturális és politikai jelentésű, mintsem gazdasági, ráadásul kulturális értelemben mindenekelőtt a kozmopolitizmussal állnak szemben. Az integralistáknak célja megerősíteni Brazília értékét és mindazt, ami a brazil sajátosságokban és szokásokban

hasznos és szép. Politikai értelemben a liberális állam jogi-politikai szervezetét tekintik a nemzeti összetartozás alapvető akadályának. Mint ahogy kiáltványukban hangsúlyozták: Brazília nem tudja elérni gyermekei bensőséges és tökéletes egyesülését, amíg léteznek államon belüli államok, a nemzetet széttagoló politikai pártok, a többi osztály ellen harcoló osztályok, a kormányzati döntésekben személyes cselekvést gyakorló elszigetelt egyének, röviden: a brazilok minden téren való megosztása. Történelemértelmezésük szerint Braziliát a harmadik emberiség (az ateista emberiség) kontextusába helyezték. Szerintük Brazília a gyarmati időszakban volt valóban brazil és igazán nacionalista, mert Portugália annyira távol állt tőlük, hogy megpróbáltak tőlük külön életet élni. Ugyanakkor a függetlenség tette lehetővé a „formális” Brazília felsőbbrendűségét a „valós” Brazíliával szemben, vagyis a partvidéki nagyvárosok kozmopolita elitjének uralmát és elnyomását a vidéki lakosság felett – ez a megosztottság pedig a nemzet lényegbeli problémájává vált.

Az **antikommunizmus** nem csupán az integralizmus vallásosságából eredeztethető; konkurenciaként tekintenek a kommunizmusra, mert éppúgy képviselni óhajtják a munkásosztályt, annyi különbséggel, hogy az osztályharc helyett az osztályegyüttműködést preferálják. Képviselői szerint az integralizmus „a kommunizmus egyetlen ellensége”, elpusztítására pedig képesek feltenni az életüket is, továbbá a kommunista szervezetek ellen hajlandóak ideiglenesen összefogni kevésbé gyűlölt ellenségeikkel is.

Az **antirasszizmus** a brazil integralisták sajátossága, amely más fasiszta szervezetekre nem jellemző, legalábbis olyan mértékben nem, mint ennél az ideológiánál, melynek képviselői nem vetették el „minden faj és nép” egyesülését sem. Mozgalmuk a brazil állampolgárok számos etnikumát és rasszát foglalta magában. Az ország déli részén például tömegesen vettek részt európai bevándorlók és gyermekeik, sőt rengeteg színes bőrű és fekete-afrikai származású is csatlakozott a mozgalomhoz, akik közül a legismertebb João Cândido volt; de Abdias do Nascimento, Sebastião R. Alves és Ironides Rodrigues is a brazil integralizmus táborát gyarapította. Persze a brazil integralista szerveződéseknek voltak rasszista tagjai is, de ez igen ritkának számított, amit jól mutat az is, hogy mennyi színes bőrű ember csatlakozott mozgalmukhoz. Salgado ellenezte a rasszizmust, sőt nyíltan bírálta is, és úgy vélte, hogy „a probléma etikai, nem pedig etnikai”.

FRANK ROBIN

SZINARCHIZMUS

A szinarchizmus (vagy mexikói szinarchizmus) egy gazdaságilag és kulturálisan harmadikutas ideológia, melynek képviselői az antiklerikális törvények elleni fellépést, a kommunizmus és liberalizmus, valamint azok gazdasági rendszereitől való megválást tűzik ki legfőbb céljukként. Ragaszkodnak a mexikói tradíciókhoz és a római katolicizmushoz, azon belül pedig a keresztény társadalmi rendhez. A szinarchisták a korporativizmus hívei, akik a vagyon igazságosabb elosztását és a szegényparasztnak földreformját szorgalmazzák. Bár képviselői mélyen megvetik a forradalmiságot, a szekularizmust és a marxizmust, mégis egy katolikus pacifista ideológiáról van szó, amely nem hajlandó bosszút állni ellenségein.

A SZINARCHIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

A mexikói forradalom (1910–1921) azután tört ki, hogy Porfirio Díaz (1876–1911) elnök rendszere rendkívül népszerűtlenné vált, amit sztrájkok, tüntetések követtek, és ezzel párhuzamban Mexikó északi részén lázadások kezdődtek, amiket a hadsereg nem volt képes elfojtani. Hamar híre ment annak, hogy a katonaság gyenge, eredménytelen a felkeléssel szemben, melynek hatására más régiókra is áttért a lázadás, elindítva egy országos forradalmat. Bár Díaz lemondott, és Európába menekült, mindazonáltal az 1911-ben megválasztott új elnök és kormány sem tudott érdemi intézkedéseket tenni a népígyények kielégítésére. A parasztság agrárreformokat követelt, amit a tápasztalatlan és instabil kormány nem tudott teljesíteni, ezért újabb felkelések indultak, amit 1913-ban egy katonai püccs követett. A legfrissebb vezetés megölette az előző kormány vezetőit, a véres harcok pedig tovább folytatódtak az aktuális hatalom és a nép között, amit 1914-ben már a forradalmi seregek döntöttek meg. Miután a forradalmárok leszámoltak ellenségeikkel, egymás torjának esve küzdöttek a hatalomért, melyből Venustiano Carranza (1859–1920) politikus került ki győztesen. Bár Carranza elnök súlyos konfliktusban állt az alsóbb társadalmi osztályokat képviselő zapatisták és villaisták vezéreivel, 1917-re az ország teljes területét sikerült kormánya ellenőrzése alá vonnia, ezzel stabilizálva hatalmát. Megírták az új alkotmányt, amely a későbbiekben az 1918-as szovjet és az 1919-es weimari (német) alkotmány mintájára szolgált. Az új rendszer súlyosan korlátozta a római katolikus egyház működését, ami a jobboldal és a baloldal között évtizedeken átívelő, erőszakos konfliktusokhoz vezetett. Carranza rendszere 1920-ig maradt fenn, megdöntését pedig a forradalmi tábornokok okozták, akik leszámoltak vele és társaival, majd átvették a hatalmat.

A Cristero-lázadás (1926–1929) a mexikói forradalom utóhatása volt, amely az 1917-es egyházellenes alkotmány következtében tört ki, pontot téve az egyház és állam közötti szembenállásra. Az új alkotmány előírta az összes egyházi és vallási gyülekezet kötelező állami nyilvántartásba vételét, és egy sor korlátozást

írt a papokra és a lelkészekre: nem viselhettek közhivatalt, csak közeli vérrokontól örökölhettek; csak templomban tarthattak misét; nem viselhettek vallási öltözeteket; a politikában korlátozottan vehettek részt stb. Az 1920-as évek elején a két oldal között fizikai erőszakra is volt példa, de ez nem volt általános, sem gyakori. A feszült helyzet ellenére 1926-ban újabb egyházellenes büntetőtörvényeket alkottak; sőt még a vallási szertartásokat is ünnepségeket is visszaszorították. Az alkotmány rendelkezéseit megsértő papok és civilek pénzbüntetésre számíthattak, ráadásul a kormányt kritizáló egyházi személyekre öt év börtönbüntetést szabtak ki. Ez volt a kiváltó oka az éppen megkezdődő, kormányellenes fegyveres harcoknak: az ateista és szekuláris baloldal, valamint a *Cristeros* (Krisztus hívők) mozgalma között gerillaharcok, terrorcselekmények folytatódtak, és csak három évvel később, 1929-ben értek véget. A lázadás mintegy 52 ezer kormánypárti és 30 ezer cristeros halálával ért véget, bár ez nem végleges szám, mivel még a háború után több évvel is előfordultak egyházellenes razziák, melyben túlnyomórészt keresztények veszítették életüket. A római katolikus egyház támogatta a kormány és a mexikói klérus közötti egyezséget, mert nem akartak újabb költséges és kiszámíthatatlan háborúba bocsátkozni, ugyanakkor nem akarták cserbenhagyni azokat a katolikusokat sem, akik erőszakos fellépést követeltek az egyház jogainak restaurálásáért. Még ebben az évben sikerült megállapodnia a feleknek, bár az 1917 előtti körülményeket nem volt lehetőségük helyreállítani.

1933-ban a *Pro Raza* (Fajvédő) mozgalom magjából született meg a *Mexikói Forradalmi Akció (ARM)* nevű fasiszta szervezet, melynek egyik legfontosabb tagja Nicolás R. Carrasco (1890–1940) volt, aki a mexikói forradalomban a villaisták között harcolt, ahol dandártábornoki rangot szerzett. Mivel az *ARM* leginkább veteránokból állt, felállították az „aranyingesek” nevű félkatonai csoportot. Tagságuk 40 ezer emberből tevődött össze, korai népszerűségüket pedig a nagy gazdasági világválságnak (1929–1939) köszönhették. Mottójuk a „Mexikó a mexikóiaké” volt, és fajvédőként arra a meggyőződésre jutottak, hogy a zsidóknak és kínaiaknak nincs helye az országban. Ideológiájukat minimálisan az olasz fasizmus, és túlnyomórészt a német nemzetiszocializmus inspirálta: Hitlert tisztánlátó, hazaszerető és bátor embernek írták le, aki vakmerően küzd a hazátlan zsidósággal szemben. Carrasco zsidóellenessége nem vallásosságából fakadt, sokkal inkább a „zsidók erkölcsstelen szellemének” megvetéséből. Azt állította, hogy a zsidó bevándorlók monopolizálták az ország összes kereskedelmét, mi több olyan nagy számban érkeztek, hogy nem lehetett velük felvenni a versenyt. Kis műhelyeket és gyárakat nyitottak, ahol rossz körülmények mellett alacsony bérért dolgoztatták a mexikóiakat; csak egymással üzeltek, elszigetelődve a mexikói kereskedőktől, sőt adót sem fizettek. Carrasco a saját tapasztalataira alapozva meggyőződte a zsidóságot, ezért azt követelte, hogy utasítsák ki őket Mexikóból. A zsidók mellett a másik fő ellensége a marxizmus volt, ezért az internacionalista kommunista szervezetek betiltását is szorgalmazta; szerinte ugyanis Mexikóban csak akkor lehet béke, ha a kommunistákat és eszméjüket teljesen visszaszorítják. 1935-ben a kormány

közveszélyesnek ítélte az aranyingeseket, ezért szervezetüket megkísérelték betiltani, magát Carrascot pedig Texasba száműzték, ahol az 1940-ben bekövetkezett haláláig vezette a szervezetet – Carrasco egyébként a szinarchistákkal is mindvégig rokonszenvezett.

1934-ben a szocialista és nacionalista *Intézményes Forradalmi Párt* színeiben elnökké választották Lázaro Cárdenas (1895–1970) katonatisztet, aki szocialista oktatási rendszert vezetett be: a tankönyveket teljesen átirták, hogy tartalmuk megfeleljen a szocialista narratívának. Ez a tett fellendítette a keresztény ellenállók szervezkedését, így még ebben az évben megalakult a *la Base* nevű titkos katolikus szervezet, melyről nem maradt fenn sok információ, de állítólag egy Manuel Romo nevű tanár fektette le alapjait, kijelentve, hogy elsődlegesen a vallásszabadságért folytatja a harcot, és ha kell, embereivel fegyveres lázadásra is hajlandóak. 1937-ben létrejött a *Szinarchista Nemzeti Szövetség (UNS)*, amely teljes egészében a *Cristeros* szellemiségére épült; annyi eltéréssel, hogy míg a *Cristeros* a harcosok mozgalma volt, addig az *UNS* inkább a polgároké. Az *UNS* fő vezetője (formálisan) Salvador Abascal (1910–2000) jogász volt; vele egyenrangúakként pedig a *la Base* titkos társaság tagjai álltak, azon belül is főként José A. Urquiza (1904–1938) integrista földbirtokos, aki a szervezet finanszírozásához nagymértékben hozzájárult. Urquiza egy ideig harcolt a spanyol polgárháborúban (1936–1939) Francoék oldalán, ahol megismerkedett az olasz fasizmussal és annak spanyol változatával (falangizmus), valamint a német nemzetiszocializmussal, tetszését pedig azonnal elnyerte a fasizmus szellemisége, a hierarchikus és militarista jellege. Mikor hazatért, elhatározta, hogy megalkotja a fasizmus világnézetének mexikói gyakorlatát, ugyanakkor az ideológia nevét nem ő, hanem Ceferino Sánchez javasolta. Ő azzal érvelt, hogy mivel a Cárdenas-rezsim anarchiája ellen harcolnak, a görög *szin* és az *arkhein* összeolvasztásából létrehozott szinarchia (közös uralom) annak remek ellentéte lehetne. Ezt a tagság elfogadta, így a szinarchizmus, mint a rend és a kereszténység ideológiája vált az anarchizmus, a liberalizmus és a marxista kommunizmus materializmusának ellenpólusává. Céljuk a haza megmentése a forradalomtól, valamint nacionalizmusra, társadalmi békére, a katolikus vallás védelmére, a mexikóiak osztályegyüttműködésére, antikomunizmusra, továbbá az észak-amerikai imperializmussal szembeni ellenállásra törekvés volt. A szinarchisták átvették az európai fasiszták köszöntését, öltözködését, hármas jelszavuknak pedig a „Hit, vérség, győzelem” adták meg. A szervezet tagjai gyakorló római katolikusok voltak, akik a teokratizmus fegyelmezett katonáiként készen álltak elterjeszteni világnézeti meggyőződésüket, és szembeszállni a hatalommal. Abascal ehhez hozzátette, hogy frontális támadást kell indítani a kormány ellen, leleplezve annak minden szellemi és gazdasági bűnét. Ezzel a kijelentéssel a párt néhány másik tagja viszont nem értett egyet, és kihangsúlyozták, hogy az agresszív kormányellenes magatartás nem megengedhető, hiszen a hatalomnak ezáltal indítéka lesz arra, hogy már rögtön a megalakulás után elfojtsa a mozgalmat. Mivel ebben a témában heves viták alakultak ki, Abascal inkább azzal oldotta meg a helyzetet, hogy lemondott vezetői tisztségéről, és egy időre

hátterbe vonult. Urquiza közben az Egyesült Államokba utazott, ahol azért találkozott a washingtoni püspökökkel, hogy megvitassák a szinarchista mozgalom jövőjét – személyére a mozgalom amerikai nagykövetségként tekintettek.

1938-ra Urquiza hazatért, hogy rendezzen egy földvitát, azonban, miközben a vonatra várt, az egyik munkása ittas állapotban meggyilkolta, állítólag azért, mert Urquiza nem bánt jól az embereivel. Az eset után a szinarchisták azt hitték, hogy a kormány bérelt fel valakit azért, hogy végezzen Urquizával – de valójában ez nem volt igaz. A mozgalom mártírnak kiáltotta ki személyét, és ettől fogva még lelkesebben szerveződtek a hatalommal szemben.

1939-ben már több mint 90 ezer tagja volt az UNS-nek, mely óriási létszámot több mexikói városban is megmutatták demonstrációk formájában. Ebben az évben több szinarchistát is meggyilkoltak, melynek hatására újabb tüntetést szerveztek, amit a rendőrség brutális módon igyekezett elfojtani, az intézkedések közepette egy nő pedig életét vesztette. Tekintettel az események súlyosságára és a kedélyek csitítására, Cárdenas elnök kijelentette, úgy véli, a szinarchizmus egy szociális és humánus doktrína, amely igazságot ígér. Kárpótlásul Manuel Zermeno szinarchista vezető számára felajánlott egy helyet a kormányban, de ezt a lehetőséget ő tisztelettel visszautasította. Ahogy a mozgalom egyre ismertebbé vált, úgy kezdtek el más mexikói szervezetek is érdeklődni iránta, sőt számos antikommunista csoport óhajtott szorosabb kapcsolatot alakítani vele. Bár több megkeresés és egyesítési kérelem érkezett Zermeno felé, ő egyet sem fogadott el; a sikeres szervezetét nem akarta egy jobboldali egységfrontba tömöríteni, mert attól félt, azzal megölné a mozgalom lelkét.

1940-ben a szinarchista mozgalom 360 ezer tagot számlált, és bár, ha a számok nem is teljesen pontosak, kétségtelen, hogy a megalakulásától eltelt idő óta ez óriási előrelépés, és elérte azt a státuszt, amikor a hatalomnak már valóban számolnia kellett politikai erejével. A sikerben furdózó szervezet vezetését ekkor azonban Abascal vette át, aki elkezdte századokba szervezni a szinarchistákat, sőt még himnuszt és egyedi köszöntést is kiötletelt. Megtiltotta, hogy a szervezet párttá alakuljon, és hogy összefogjon vagy minimálisan is együttműködjön a jelenlegi hatalommal. Ebben az évben választásokat tartottak: az *Intézményes Forradalmi Párt* színeiben és a korábbi elnök jobbkezeként Manuel A. Camacho (1897–1955) indult, a *Nemzeti Egyesülés Forradalmi Pártja* pedig Juan A. Almazán (1891–1965) tábornokot támogatta. A választási kampányban nagy volt a feszültség, az forradalmi volt a hangulat. Camacho egyezséget akart kötni a szinarchistákkal, igazságot kínálva nekik, de az UNS vezetői úgy reagáltak, hogy sem Almazánt, sem más jelöltet nem hajlandóak támogatni, mert meg voltak győződve arról, hogy a választások el lesznek csalva. Abascal jelezte, hogy mindkét elnökjelölt egyaránt bűnöket követett el a mexikói forradalom során, ezért kettejük közül nincs olyan, hogy „kisebbik rossz”, mert mindkettő ugyanolyan hitvány. Zermeno ezt megerősítve hozzáfűzte, hogy a választás csak ürügy, és valójában a hatalom arra készül, hogy ellenségeit szép lassan eltegye láb alól, vagy esetleg maga mellé állítsa azért, hogy kiterjessze az anarchiát. Végül a választást Camacho nyerte 91%-os aránnyal. Mivel a szinarchizmus népszerűnek számított, elkerülhetlenné vált, hogy ellenfeleik komoly fenyegetésként tekintsenek rájuk,

így az élesen velük szemben álló kommunisták és anarchisták azzal vádolták őket, hogy mozgalmuk nem szimplán keresztény, hanem még náci is, és bizonygatták, hogy a szervezet tagjai német nemzetiszocialistákkal tartanak szoros kapcsolatot. Ez a rémhír olyan nagy port kavart, hogy külföldön is felkapták, különösen az Egyesült Államokban, ahol a szinarchistáknak jó kapcsolatai voltak keresztény szervezetekkel. A külföldi tudósítók pedig már nemcsak azt terjesztették, hogy a szervezet náci, hanem azt is, hogy a szinarchisták valójában a tengelyhatalmak mexikói hadseregét képezik, ami Mexikóra és az Egyesült Államokra nézve is komoly fenyegetést jelent.

1941-ben a szinarchisták több ezer fős demonstrációkat szerveztek a nagyvárosokban, ráadásul az *El Sinarquista* nevű újság segítségével sokkal több emberhez jutottak el, mint azelőtt bármikor. Tagságukat kiterjesztették az Egyesült Államokban élő mexikóiakra olyan városokban, mint Los Angeles és El Paso. A hatóságok letartóztatták a mozgalom vezetőit, a tömegek pedig egyfajta békés ellenállás és áldozati rituálé keretében énekelve kísérték őket a börtönbe. Ennek ellenére – és meglepő módon – Camacho elnök nyilvánosan elrendelte, hogy mindenki hagyja abba a szinarchista mozgalom elleni támadásokat; mivel ők is ugyanolyan mexikóiak, mint bárki más, sőt a kormánynak kötelessége megvédeni őket. Közben az amerikaiak is beléptek a már két éve zajló világháborúba, Mexikó pedig minden országgal – amely a tengelyhatalmak részét képezte – megszüntette diplomáciai kapcsolatát, érthető módon, hiszen a szomszédos Egyesült Államokkal nem akartak konfliktusba kerülni. A szinarchisták egy része felvetette a kormánnyal való együttműködés lehetőségét, amit Abascal mélyen elítélt, hiszen ő a hatalom megszerzésére összpontosított, nem pedig az azzal való összefogásra. Mindazonáltal kormányellenessége komoly veszélyt jelentett az Egyház mérsékelt vezetői által elért küzdelmekben, így a mozgalom rangosabb személyeinek szemében Abascal egy felforgató alakká vált, és a leváltását szorgalmazták. Az összezőrdülés kétségtelenül kettészakította volna a szervezetet, így ezt felismerve Abascal inkább úgy döntött, nem áll ki véleménye mellett, és önként lemond. Mivel a mozgalmon belül rendkívül népszerű vezető volt, elbocsátását tapintatossággal és rátermettséggel kellett kezelnie ellenfeleinek. A szinarchisták új vezetője Manuel T. Bueno (1941–1944) ügyvéd lett, aki teljesen megváltoztatta az UNS ideológiai irányvonalát, így a mozgalmiság helyett a párttá alakulást kezdeményezte; ezenfelül kijelentette, hogy a fasizmusok – beleértve a nemzetiszocializmust is – kártékony eszmerendszerek, amelyek ártalmasak a kereszténységre. Innentől a szervezetet „kereszténydemokráta” néven illette, bár ehhez az irányvonalhoz valójában nem volt sok köze.

1942 közepén Mexikó csatlakozott a világháborúhoz, méghozzá a szövetségesek oldalán, azt követően, hogy két tankhajóját elsüllyesztette a Német Birodalom. A mexikói kormány egyrészt nemzeti egységre szólított fel, másrészt arra buzdított más latin-amerikai országokat is, hogy csatlakozzanak a háborúhoz a tengelyhatalmak ellen. Mexikó fő hozzájárulása a háborús erőfeszítésekhez az volt, hogy az Egyesült Államok iparának folyamatos nyersanyagellátást biztosított, és bár az ország csekély mértékben befolyásolta a háború kimenetelét, a világégés jelentős hatást gyakorolt rá. Az UNS megosztott volt a háború kérdésében: egy részük Amerika-ellenes volt, és inkább a tengelyhatalmakkal rokonszenvezett, míg a

mozgalom másik szelete egyszerűen csak nem támogatta a háborút. Közben a kormány egy *Nemzeti Antináci-fasiszta Bizottságot* alapított, amely bürkoltan a szinarchizmus elleni küzdelmet hirdette, annak ellenére, hogy egészen eddig meg sem fordult a fejükben, hogy tevőlegesen harcoljanak a szinarchizmus „nácifasizmusa” ellen; ugyanakkor a háborúban való részvétel miatt elszabadult a paranoia, így a hatalom minden egyes gyanús szervezetet vagy személyt náci kollaboránsnak ítélt.

1943-ban a mozgalom új elnöke, Bueno a mexikói elnököt éllette, ami valamennyi szinarchista számára felháborító volt – Abascal például házaárulással vádolta meg személyét. Bueno nem pusztán fasizmusellenes politikát folytatott, de feltárta pánamerikaisággal kapcsolatos céljait, mivel mozgalma ekkorra már az Egyesült Államok katolikus papságának ellenőrzése alá került. Egyesek szerint Bueno éppen emiatt kezdte támogatni az Egyesült Államok mellett való háborúzást. A kommunisták azt állították a szinarchistákról, hogy a fasizmus helyett az amerikai imperializmus legreakciósabb követőivé váltak. Ez valójában nem volt igaz: a baloldal nem vette figyelembe azt a tényt, hogy Bueno már azelőtt a mérséklődés és opportunizmus felé terelte a mozgalmat, hogy Mexikó belépett volna a világháborúba. Ám mivel az amerikai katolikus nyomás 1943-tól felerősödött – különösen az *El Sinarquista* folyóirat esetében –, a mozgalom fokozatosan felszámolta Amerika-ellenes magatartását; Bueno ugyanis attól tartott, hogy az amerikaiak nyomást fognak gyakorolni a mexikói kormányra, ezáltal viszont mozgalmuk is veszélybe kerülhet.

1944-ben Abascal éles támadásokat intézett az *UNS*-en belüli *la Base* titkos társaság vezetői és azon belül Bueno ellen, mellyel nagyon sokan egyetértettek azok közül, akik már régóta értetlenül álltak azelőtt, hogy a mozgalom immáron félmillió tagjával miért nem történik érdemi fellépés a hatalom ellen. Ezután Bueno úgy döntött, hogy benyújtja lemondását, de ezt a mozgalom legfelsőbb tanácsa se nem fogadta el, se nem is utasította vissza, helyette a választ függőben hagyta abban a reményben, hogy az idő begyógyítja a sebeket. A következő hónapokban azonban Bueno egyoldalúan kezdett döntéseket hozni; olyan döntéseket, amelyekhez a tanács hozzájárulása is szükséges lett volna. A *la Base* ezután úgy gondolta, hogy mind Abascal radikalizmusa, mind pedig Bueno demokratizmusa véres polgárháborúhoz vezetne, hiszen a kormány egyszerűen legyőzhetetlen ebben a rendszerben, ráadásul most már az amerikai hadsereg támogatását is élvezi. Közben a kormány jelentős lépéseket tett a mozgalom ellen: az újságukat felfüggesztették, tüntetéseiket betiltották. Ezek mind a tagság fogyatkozásához vezettek, ezért Bueno gyorsan kizárta a mozgalomból Abascalt, továbbá szakított titkos szervezetével, a *la Base* társasággal is.

1945-ben a mozgalom legfelsőbb tanácsa árulónak kiáltotta ki Buenot, amiért szakított a *la Base* csoporttal, mondván, a két szervezet elválaszthatatlan egymástól, a felosztásra tett kísérlet pedig megengedhetetlen. A *la Base* összegyűjtötte maga köré a leghűségesebb regionális vezetőket, majd megválasztották felettesüket. Az új vezér, Gildardo Gonzalez ismeretlen volt a szinarchisták többsége számára, mert soha nem töltött be semmilyen fontos pozíciót; tanárként dolgozott Mexikóvárosban, és csak egy szűk, belső kör tudott a létezéséről.

Mivel Buëno továbbra is vezetőnek tartotta magát, az *UNS* tulajdonképpen több frakcióra tagozódott, és mindegyik az „igazi *UNS*”-ként tekintett magára. A mozgalomban három frakció lett ismert: az Abascal-szimpatizáns radikálisok, akik a kormány ellen lázadtak; a Bueno-féle mérsékeltek, akik mindennemű erőszakot elutasítottak, és demokratikus úton akartak hatalomra kerülni; illetve a *la Base*- és Gonzalez-féle kormánnyal megalkuvók. A három frakció folyamatosan háborúzott egymással, de Bueno mindvégig fölényben maradt, hiszen csoportja a mozgalom tagjainak háromnegyedét tudta maga mellett. Végül 1945 szeptemberében, amikor az ország az 1946-os elnökválasztásra készült, a Gonzalez-féle *UNS* frakció bejelentette, hogy csoportjuk részt vesz a kampányban, bár nem árult el részleteket arról, ez alatt mit ért pontosan. A hamarosan bevezetésre kerülő új választójogi törvény lehetőséget adott a szinarchistáknak a választói névjegyzékbe való felvételre, így 1946 februárjában a *la Base* frakció kinyilatkoztatta, hogy megalapítja a *Népi Erő Párt* nevű szervezetet, amely ezzel párhuzamban továbbra is a mozgalom része akart maradni.

A világháború után az *UNS* hanyatlásnak indult, eredeti irányvonalát és ideológiáját teljesen elveszítette, a választáson pedig nem indulhatott. 1948-ban a pártot betiltották a kommunista szervezetekkel együtt, mondván, mindkettő túlságosan szélsőséges ideológiákat terjeszt. A szinarchizmus ezennel pártszinten is megszűnt, mozgalma elsorvadt. Persze voltak kísérletek az újjáélesztésére az 1970-es években, de az sem követte az eredeti klerikálfasiszta irányvonalat, és sokkal inkább volt tekinthető latin-amerikai stílusú kereszténydemokratának, mintsem szinarchistának. Még az 1990-es években is megpróbálkoztak a mozgalom feltámasztásával, így mai napig két olyan szervezet is van, amely „sinarchistának” nevezi magát: az egyik inkább jobboldali és demokratikus, a másik pedig baloldali, ugyanakkor politikai eredményt egyik sem tudott felmutatni. Jól látható, hogy a szinarchizmus hanyatlását a tömegmozgalmisság okozta; minél több tagja lett, annál inkább felhígult ideológiailag, amely egyfelől komoly összetűzéseket és szakadásokat eredményezett, másfelől éppen ezek hatására a mozgalom és a párt is elenyésztek.

A SZINARCHIZMUS FŐBB ESZMÉI

Az **ellenforradalmiság** hajtja a szinarchistákat, akik azt állítják, hogy ők a forradalom gonoszságának legnagyobb ellenzői, mivel az nem hozott előrelépést az országban. Nem akarnak támogatni olyan kormányokat, amelyek hamisan politikai, gazdasági és társadalmi reformok előidézőiként tüntetik fel magukat, miközben a forradalom által bevezetett egyházellenes törekvéseket nem akarják felszámolni. Szerintük a forradalom nem teremt békét és nem tartja fenn a rendet; nem hoz hasznos társadalmi reformokat; nem idéz elő gazdasági fejlődést – csupán egy dologra alkalmas: pusztítani és rombolni. Állításuk szerint éppen a forradalmak azok, amelyek lezüllesztik a társadalmakat, nyomorba taszítják az embereket, terrort tartanak fenn, korrupciót és választási csalásokat eredményeznek, végül eltiporják a forradalommal egyet nem értőket.

Az **agrárszocializmus** az egyik legfontosabb eszméje a szinarchizmusnak, mivel különös érzékenységgel viszonyul a szegényparasztáshoz, akiktől az állam

elfordult és nem hallgatja meg problémáikat. A szinarchisták vallják, hogy minden elégedetlen vidéki embert egy mozgalomba kell szervezni, és küzdeni kell nyomorúságos helyzetük és a kizsákmányolásuk ellen. Állításuk szerint a vidéki társadalmi réteg legalján lévő, hátrányos helyzetű parasztok tömege nem jutott földhöz, és hogy elkerüljék a sanyarú életet, a városokba vagy rosszabb esetben az Egyesült Államokba költöztek. A szinarchisták átvesszik a parasztok követeléseit: a föld teljes tulajdonjogát, munkát és kenyeret, a tulajdon megőrzésének jogát, biztonságot és a méltóságot követelnek. Ennek alapjain nemzeti mozgalmat hoznak létre, amely megmutatja, hogy a parasztnak vezetőre van szükségük, hogy szerveződni tudjanak, és hogy kiálljanak magukért különböző demonstrációk, sztrájkok és egyéb akciók által. A szinarchisták szerint az ország erőforrásai szinte kimeríthetetlenek, és van elég föld is ahhoz, hogy minden paraszti családnak jusson egy kis darab belőle, ahol dolgozhatnak. Meggyőződésük, hogy a szabadságot azzal lehet elérni, ha mindenki kap földet, ahol szabadon termelhet.

Az **antiszekularizmus** nevében küzdenek az istentelenség és az ateista aktivizmus ellen, ugyanis a szinarchisták fundamentalista katolikusok, és egyben a teokratikus meggyőződés fegyvermezt katonái is. Kifejezetten értelmiségellenesek, és harciasságuk összhangban áll a mexikói forradalom előtti konzervatívok hajthatatlan álláspontjával, így a forradalmi hagyománytól való erős elidegenedés érzése uralkodik bennük – talán jobban, mint a reakciós konzervatívokban. A szinarchisták annak a törvényen kívüli megközelítésnek az örökösei voltak, amelyet a *Cristeros* mozgalom segített feléleszteni. Azonban lényeges különbségek voltak a két szervezet között: a *Cristeros* mozgalmárokat a felsőpapság nyíltan támogatta, viszont a szinarchistákat nem; a *Cristeros* fegyverrel lázadt a hatalom ellen, ezzel szemben a szinarchisták passzív ellenállásra és a korai egyházatyák szervezőelvéihez való visszatérésre szólítottak fel; továbbá a *Cristeros* a mexikói katolicizmus bosszúján alapult, míg a szinarchista mozgalom védekező álláspontra helyezkedett, ráadásul azzal vádolta az elitet, hogy nem váltotta be az egyházzal és a kereszténységgel kapcsolatos ígérteit.

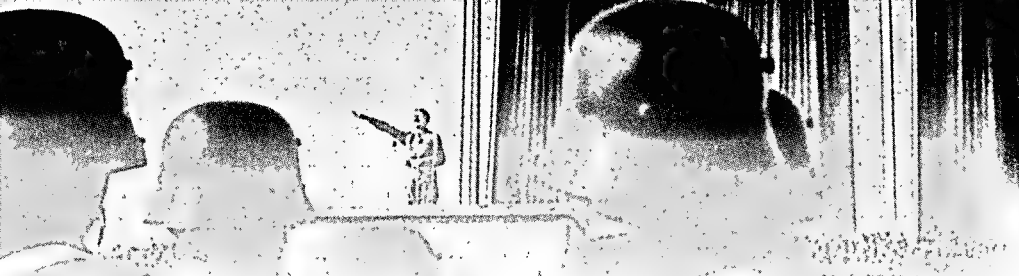
A **keresztény korporativista állam** megalapításán fáradoznak, ellenségként tekintenek a gazdasági és kulturális liberalizmusra és a kommunizmusra, valamint a harmadik út mellett foglalnak állást. Bár a szinarchista mozgalomban nem hemzsegnek a papok és püspökök, és csak magánjellegű kapcsolatban állnak egyházi személyekkel, mégis „Krisztus királyi keresztény társadalmi rendjét” hirdetik. Állításuk szerint a világ kiábrándult a liberalizmusból, és a kommunizmusnak is ez lesz a sorsa, ezzel szemben a katolicizmus korporativizmusa előre fog törni, mert a valódi tulajdont és a helyes társadalmi hierarchiát is egyaránt tiszteletben tartja. Meggyőződésük, hogy a katolikus államra kell törekedni, amelyről úgy hiszik, hogy természetes okokból eleve korporativistának kell lennie: a társadalom minden szintjén meg kell teremteni a szociális igazságosságot, tehát nem kizárólag a proletariátus számára. A szinarchisták szerint az államnak meg kell adni azt a lehetőséget, hogy beavatkozzon a gazdasági folyamatokba, ellenőrizzen, felügyeljen, egyensúlyt teremtsen stb.

A **tradicionálizmus** a szinarchisták felvilágosodásellenes érzéséből fakad: egyaránt elutasítják az individualizmust, a racionalizmust és szekularizmust.

A hagyományt dicsőítik, a modernitást elvetik, és egy keresztény hispán (spanyol) birodalom iránt vágyakoznak, továbbá ellenzik a nemzetekre való szakadást, hiszen valójában szinte kivétel nélkül minden latin-amerikai ország ugyanahhoz a nemzethez tartozik: a spanyolhoz. A szinarchizmus alapvetően romantikus, hagyományokban gyökerező ideológia, így az ókori hispán dicsőség mítoszából táplálkozik. Elkötelezettek az „igazi” Mexikó iránt, a „hamis” forradalmi Mexikót pedig el akarják tiporítani. Eszmérendszerük úgy definiálható, mint egy „laikus keresztény mozgalom”, amely megfelel annak a katolikus újjászületésnek, amelyből táplálkozott; ráadásul még az amerikai katolikusok szimpátiáját is elnyerte, akik sajtóorgánumaikban megvédték a szinarchistákat azokkal szemben, akik „nácizmussal” vádolták őket német kapcsolataik miatt. A szinarchista mozgalom olyan rendszert követel, amelyben a római katolikus egyház nemcsak tiszteletes státusszal rendelkezne, hanem kiváltságos helyzetet is kapna, mivel „megérdemli”. Állításuk szerint Mexikóban az Egyház soha nem üldözött senkit, sőt valójában épp az állam üldözte a klérust és a vallásos embereket, ráadásul még azt sem engedték a papságnak, hogy jótékonykodjanak.

A **nacionalizmus** áthatotta az egész mozgalmat, hiszen tagjai rendszerint lelkes nacionalisták és patrióták, sőt irredenták, akik a mexikói határon belül és határon túl is szervezkednek (főleg az USA-ban), hogy megvédjék magukat az amerikai terjeszkedéssel szemben. Céljuk a nemzet lelki egysége, az ország vagyonának kiaknázása a mexikói nép javára, a kereszténység örök elvein alapuló új társadalom létrehozása és a szegények gazdasági problémáinak megoldása. A szinarchisták olyan újfajta pánhispanizmust vallanak, melyben nem az etnikum vagy a „faj” a fontos, hanem a vallás és a közös történelem; tehát a katolicizmusban látják a spanyolajkú nemzetek egységéhez szükséges forrást. Állítják, hogy a pánhispanizmus eszméjének legnagyobb ellensége a szekularizáció, amely szétveri az emberek hitét, és eltápossa a vallásokat; azokat az elemeket, amelyek épp az egységet és a békét teremtenék meg.

Az **antimarxizmus** egyfelől vallási jellegéből fakad, másfelől abból a meggyőződésből, hogy a forradalmak gazdasági zűrzavart és a nemzet elszegényedését okozzák. Nézetük szerint a munkásosztályra erőltetett marxista elméletek hamisak és veszélyesek, továbbá nem a dolgozó emberekért van, hanem éppen ellenük. A szinarchista doktrína elveti az osztályharc elvét, kijelentve, hogy a nemzet nagyságának és erejének visszaszerzése nem abban rejlik, hogy egyetlen osztályt pajzsra emeljenek; a jólétet csakis az osztályharc elkerülésével és a békével lehet előidézni. Elutasítják azt a marxista feltevést, miszerint a munkaadók össze haszna kizárólag a dolgozók munkájának terméke, és ostoba elméletnek titulálják, mondván, a burzsoáziának joga van a részesedéshez, hiszen ez az osztály vállal minden kockázatot és felelősséget, míg a munkásosztály nem. Állítják, hogy ők azok, akik valóban a munkások életszínvonaláért küzdenek, ellentétben a marxistákkal, akiknek nem áll érdekükben rajtuk segíteni, csak kihasználják nyomorúságukat és elégedetlenségüket a proletárforradalom kirobbantásához, majd a hatalomra jutást követően nem törődnek érdekeikkel, sőt megfosztják őket minden joguktól.

FRANK ROBIN

NEMZETISZOCIALIZMUS

A nemzetiszocializmus egy gazdasági és kulturális értelemben is harmadikutas ideológiai család, melynek képviselői nemzeti produktivizmushoz ragaszkodnak, amely a nemzet valamennyi „termelő” rétege közötti együttműködés szükségességét hangsúlyozva igyekszik kiküszöbölni az ipari kapitalizmusra jellemző osztályalapú kizsákmányolást. Egyszerre állnak szemben a marxizmussal és annak osztálykonfliktusos társadalomszemléletével, másrészt a liberalizmussal és annak individualista világképével, továbbá elutasítják az emberek egyenlőségének elvét, valamint az internacionalizmus helyett az etnonacionalizmust pártolják, és fel akarnak lépni a „közpolitika zsidóság világuralmi összeesküvései” ellen. A 20. század elején a marxizmus addig felívelő pályája a szocialista táboron belül megtört, a marxi dogmákat levető szocializmusok pedig nyitottá váltak a más ideológiákkal való társulásra. Számos mozgalom kapcsolta össze a szociális gondolatot a kereszténységgel, a nacionalizmussal, vagy akár mindkettővel. A nemzetiszocializmus, mint fogalom, ebben az időben bukkant fel, de szórványosan és más-más jelentéssel: használták kommunista, konzervatív, sőt, még liberális politikai erők is. A szót mégsem ezek tették híressé: a kifejezés alatt ma az olasz fasizmus és német hitlerizmus által megalkotott, majd további nemzetekben is meghonosodott egységes ideológiai rendszert értjük. A nemzetiszocializmusról általánosságban elmondható, hogy egy nemzeti totalitásra törekvő doktrína, amelyet minden egyes ország népe a maga képére formálhat saját körülményeinek és igényeinek megfelelően.

FRANK ROBIN • LARS RITTER

HITLERIZMUS

A hitlerizmus (vagy német nemzetiszocializmus) egy gazdasági és kulturális értelemben is harmadikutas ideológia, melynek képviselői az Adolf Hitler-féle eszmerendszer mellett elkötelezettek, amely jellemzően pángermanista, antiszemita, etnonacionalista, valamint sokat merít a *völkisch* (népnemzeti) irányzatból, az első világháború előtti fajvédő mozgalmakból, a forradalmi konzervatívoktól, a 19. századi fajelméletekből és eugenikából. Legfőbb célja a nagynémet egység megteremtése, az élettér kibővítése, valamint a „közpolitika zsidó összeesküvés” felszámolása az egész világon; ebbe beletartozik a marxizmus, a bolsevizmus és szabadpiaci kapitalizmus elleni harc is.

A HITLERIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

Az ókori inspirációs források, így például Hellász vagy Róma után a német nemzetiszocializmus közvetlen előképe II. (Nagy) Frigyes (1712–1786) porosz király „kaszánya-állama” volt. Az uralkodó életére apja, I. Frigyes Vilmos (1688–1740) „katonakirály” gyakorolt jelentős hatást azzal, hogy a gazdagság, a korrupció és a kényelem mellett megvetette a művészeteket is. Mikor szembe-sült az állami tisztviselők dilettantizmusának katasztrofális következményeivel, a hatékonyság megszállottja lett, mely irányultságát fokozta a buzgó kálvinizmusából fakadó puritanizmusa is. Minden részletre kiterjedő, bürokrátikus államgépezetet épített ki, melynek működését a kegyetlen vasfégyelem garantálta – minél felelősebb pozíciót töltött be valaki, annál szigorúbb elvárásoknak kellett megfelelnie, különben szembesült az uralkodó haragjával. A királyt annyira lenyűgözte a hadsereg fegyelme, hogy fiát is katonai szellemben nevelte. II. Frigyes már a felvilágosult abszolutizmus keretei között tökéletesítette apja rendszerét, melynek hívószavai az etatizmus, militarizmus és pragmatizmus voltak, melyek mind imponáltak a későbbi német nemzetiszocialistáknak. A gyermekként érzékeny és művészi beállítottságú uralkodóból tehetséges stratégá vált; győztes hadjárataival Poroszországot nemcsak a német fejedelemségek, de az európai nagyhatalmak körében is komoly tényezővé tette. Átfogó reformjai háttérben mindig ott lebegett a mindenható állam eszménye, melynek nem uraként, hanem első számú szolgájaként tekintett magára. Fejlesztette a mezőgazdaságot, iparosított és gyarmatosított. Ő rendszeresítette a militarista rezsimre jellemző nagyívű katonai díszszemléket is.

A német nacionalista és birodalmi gondolat megkerülhetetlen alakja a német egyesülésben (1871) kulcsszerepet játszó Otto von Bismarck (1815–1898), aki a számos kisebb államból létrehozott Német Császárság első kancellárja lett. Habár az Ausztriát is magába foglaló nagynémet egység helyett az azt kizáró, porosz vezetésű kisméretű egységet valósította meg – ami rögtön a német nacionalizmus egyik legnagyobb problémájává vált –, az autoriter, konzervatív és szociális politikát folytató államférfi elévülhetetlen érdemeket szerzett a német állam korszerűsítésében. Módszereit egyedül az adott feladat megoldására összpontosító, minden más megfontolást kizáró réalpolitika jellemezte, amit sokan csak egy kifinomultabb, de ugyanolyan gátlástalan machiavellizmusnak láttak.

Az egyesülés ellenére még mindig fennálló megosztottság, ami a német nemzet egy részét a Német Császárság, másik részét pedig az Osztrák–Magyar Monarchia polgárává tette, elégedetlenséggel töltötte el a nacionalistákat. A fajelméletek hatására kialakuló pángermanizmus egy, a nagynémet egységet is jócskán felülmúló célt tűzött ki maga elé; egy olyan államalakulat megteremtését, amely az összes germán nemzetet magába foglalja. Ennek prominens képviselője Paul de Lagarde (1827–1891) német kultúrfilozófus volt, aki a Biblia elismert tanulmányozójaként visszautasította a kereszténységet, és annak helyébe egy mesterséges, a szociáldarwinizmusra épülő német nemzeti vallást akart állítani, ami „mentes a szemita befolyásoktól”. A németiség legnagyobb ellenségének a szlávokat és a zsidókat kiáltotta ki, és egyszerre hirdette a keleti,

szláv területek felé irányuló sovínisza expanzionizmust, valamint a zsidók kitelepítését vagy megsemmisítését. A német nemzetiszocialista politika olyan alapvető elképzelései, mint a „pozitív kereszténység”, a keleti kolonizáció, vagy maga a végső megoldás elve közvetlenül visszavezethetők Lagarde gondolataira. A nacionalizmus évszázadában támadt fel a *völkisch* (népnemzeti) irányzat is, amely az iparosodás és urbanizáció jelenségeire adott romantikus és agresszív népi válaszként jelent meg. Egyik első filozófusa, Julius Langbehn (1851–1907) az egész modernitást támadta annak materializmusa, internacionalizmusa és polgári értékrendje miatt. Szembeállította egymással a hierarchiára épülő, békés és nyugodt vidéki életet és az egalitarizmust kergető modern eszméket, amelyek ezt veszélyeztetik: „Az egyenlőség halál, a hierarchia élet”.

Az ugyancsak *völkisch* újságíró, Theodor Fritsch (1852–1933) a mozgalomra jellemző antiszemitizmust szívügyének tartotta. Kiadója elsősorban a *Der Hammer* nevű folyóiratról volt híres, ugyanakkor a *Cion bölcséinek jegyzőkönyvei* (1920) című könyv kiadásával vált igazán népszerűvé az antiszemita körökben. Fritsch politikai kezdeményezései, melyek során megkísérelte az antiszemita pártok egyesítését, kudarcba fulladtak, ezért inkább mozgalmat alapított *Bírodalmi Kalapácsszövetség* néven, melynek célja az összes többi zsidóellenes és fajvédő szervezet egy zászló alá vonása volt. Alapító dokumentumuk Willibald Hentschel (1858–1947) *völkisch* író és politikus *Varuna* (1901) című könyve volt, amelyben faji tisztaságot hirdetett. Mivel ez a mozgalom sem tudott sikeressé válni, ugyanakkor a *völkisch* körökben az a szóbeszéd keringett, hogy az országban kiterjedt zsidó összeesküvés folyik; felvetődött az ötlet egy titkos, zsidóellenes szervezet felállítására. Ezt 1912-ben a *Germán Rend* név alatt, szabadkőműves mintára szervezték meg, mondván, a zsidók ellen csak zsidó módszerekkel lehet hatékonyan fellépni, továbbá a közéletre gyakorolt befolyásukat így könnyebben lehet ellensúlyozni. A rend jelképe egy keresztre helyezett szvasztika volt, melynek okkult jelentést tulajdonítottak, fő céljuk pedig a zsidó szervezetek tevékenységének megfigyelése, a releváns információk összegyűjtése és nyilvánosságra hozása volt. 1916-ban a szervezet szétvált, és egy kisebb csoportjából létrejött a *Thule Társaság*, ami a tagok elszívásával átvette a korábbi rend helyét. Ezek alapján Fritsch tevékenysége jól láthatóan felélénkítette a társadalomban már addig is elharapózott zsidóellenességet.

A *völkisch* (népnemzeti) irányzat nem ideológia, hanem jellemzően érzelmektől fűtött, szentimentalista és etnonacionalista eszmeáramlatok gyűjtőneve, melyek modernitásellenessége, rasszizmusa és olykor babonás miszticizmusa nagymértékben befolyásolták a német nacionalizmust. A *völkisch* gondolat szellemi bűvópatakként rengeteg, egymástól független személyt és szervezetet sarkallt arra, hogy mindegyik kialakítsa saját nézeteit a hozzá legközelebb álló elemek továbbgondolásával, melyek aztán egymással is kapcsolatba léptek, létrehozva egy öngerjesztő folyamatot. A későbbi hitleri rezsimben hivatalossá váló koncepciók jelentős része a *völkisch mozgalomban* gyökerezik – bár ezeket a többi politikai párt és ideológia is igyekezett integrálni magába, több-kevesebb sikerrel. Ezek közé tartozik a vér és föld (Blut und Boden) eszméje, melyben

a nép és a táj szelleme összefonódik, így az ország nem pusztán jogi, vagy anyagi értelemben tartozik a nemzethez, hanem szellemi értelemben is. Idővel a nép lényegének részévé válik a táj, melyben otthonra talál és a táj lényegének részévé válik a nép, ami verejtékével és vérével megműveli és megtartja azt a történelemben. Ez a megközelítés hivatkozási alapjává vált az irredentistáknak, hiszen a korábban birtokolt, majd elvesztett területek még őrzik a nemzet emléket, ezért visszaszerzésük nem más, mint a természetes állapot helyrehozása. A *völkisch* irányzatban felfedezhető egy erős, burzsoázia- és értelmiségellenes szál is, amely az elitet teszi felelőssé a problémákért, amiért azok a népet elhagyva visszavonultak elefántcsonttornyaikba, hogy ott életidegen elméleteik rabjává váljanak. Ennek tetejében a kozmopolita városiak idegen jövevényekkel keveredtek, miáltal még inkább elkülönültek a „tisztavérű” vidéki őslakosoktól. Az uralkodók, nemesek és polgárok ezzel önként kizárták magukat a népközösségből, a vidék pedig magára maradt. A népnemzeti mozgalom küldetése a vidéki ember életmódjában, szokásaiban és mentalitásában élő néplélek kiszabadítása és az idegen elemektől mentes nemzet újjászervezése. Keresztényellenes irányzatai több *újjogány restaurációs* kísérletre is vállalkoztak, de ezek komolyabb, társadalmi támogatás hiányában kudarcra voltak ítélve. A mozgalom végül ideológiai szabadrablás áldozata lett: a weimari Németország politikai erői saját ízlésük szerint csemegéztek belőle, majd Hitler a hatalomra kerülése után egyes elméleteit átdolgozva integrálta a nemzetiszocializmusba, a többit pedig eltörölte.

Az első világháború (1914–1918) kitörésével II. Vilmos (1859–1941) német császár egységbe parancsolta országát, melyek hatására megszületett a Burgfrieden politika, ami azt jelenti, hogy a szociáldemokrata pártok a háza védelmére hivatkozva az osztályharcot ideiglenesen alárendelték az össz nemzeti érdekeknek. A Burgfrieden hasonlatában a háborús Német Birodalom olyan, mint egy ostrom alatt álló vár, ahol létszükséglet, hogy a vár népét ne oszthassák meg, ezért annyira össze kell zárniuk, hogy sehogy se lehessen éket verni közéjük. Az új irányelv célja elsősorban a szocialisták azon tevékenységének mérséklése volt, ami internacionalista meggyőződésük miatt gyengítette volna Németország hadi teljesítményét – ilyenek voltak a háborúellenes tüntetések, a sztrájkok, vagy a forradalom. Némelyek a hazai karhatalomtól, mások a sokkal autokratikusabb orosz cári rendszertől tartva, megint mások a cserébe elvárt politikai reformok reményében engedelmeskedtek. A kommunisták voltak az egyetlen kivétel, mivel az osztályhoz való hűségük felülírta a nemzethez való hűségüket. Őket a szociáldemokraták részben emiatt is távolították el a pártból, így külön utakon tovább folytatva megalakult a *Spartakus-szövetség*, majd a *Németország Kommunista Pártja (KPD)*. A társadalom túlnyomó része voltaképpen nemzeti egységet élt meg, melyben egyedül németiségük fontos; a vallási, vagyoni és politikai különbségek teljesen háttérbe szorultak. 1916-ban Johann Plenge (1874–1963) német szociológus kiadta az *1789 és 1914* című könyvét, melyben a szabadság eszméjével a szervezettség ideáját állította szembe. A szabadság eszméjének ideológiai megtestesülése a francia forradalomban (1789–1799)

megszületett liberalizmus; a szervezettség eszméjének ideológiai megtestesülése pedig a háborús szükségszerűségek hatására létrejött nacionalista és szocialista egység. Az „államszocializmus nemzeti egysége” elutasít minden liberalizmust, demokratizmust és individualizmust, és az osztálykülönbségek helyett „faji” különbségeket lát, melyben a német nemzeti egység áll szemben más nemzetekkel. A háború alatt már sok német gondolkodó tanakodott azon, hogyan lehetne békeidőben is fenntartani a Burgfrieden politikájából született „népközösséget”, de a vesztes háború ennek ellentétét hozta el: a teljes társadalmi dezintegrációt.

Adolf Hitler (1889–1945) az Osztrák–Magyar Monarchia belüli ausztriai kisvárosban, Braunau am Innben született, keresztény családban. Rendkívül rossz otthoni körülményei és apja halála miatt a középiskolát nem fejezhette be, még diákkorában kénytelen volt munkát vállalni. Fiatalon a művészetnek élt, ezért 1907-ben jelentkezett a bécsi Festőművészeti Akadémiára, de tanulmányainak hiánya miatt nem vették fel, ráadásul karácsonykor anyját is elvesztette. Miközben továbbra is művészetből próbált megélni, rengeteget olvasott, főleg antiszemita és pángermán nacionalista műveket és újságokat, továbbá nagyra tartotta az osztrák *Keresztényszociális Párt* vezetőjét, aki a szociáldemokratizmust elutasító és antijudaista beszédeiről volt híres. Bár Hitler ekkor még nem volt antiszemita, valószínűleg a zsidókkal kapcsolatos ellenérzéseikhez hozzájárultak az általa olvasott írásk. 1913-ban megkapta apja örökségét, és a Német Birodalomba, azon belül Münchenbe költözött, ahol szintén a festményeinek eladásából tartotta fenn magát. Egy évvel később kitört a világháború, amit Hitler lelkesen üdvözölt, majd azonnal felesküdt a bajor királynak, és önkéntesként bevonult a hadseregbe. A háborút a nyugati fronton harcolta végig, mely során több kitüntetés is kapott, melyek közül a legjelentősebb az I. osztályú Vaskereszt volt. 1918 októberében Hitler műstárgáz-támadás áldozata lett, melynek során átmenetileg megvakult, így négy hétig alkalmatlanná vált a frontszolgálatra. Ebben az időben a háború egyre kilátástalanabbá vált a Német Birodalom számára, ezért II. Vilmos király egy liberálisnak tartott herceget nevezett ki kancellárnak, akinek kormányában a *Németország Szociáldemokrata Pártja* (SPD) is helyet kapott. Ezután tüzszünetet kértek az antanthatalmaktól, majd megkezdődött az ország alkotmányának módosítása, a parlamentáris monarchia bevezetése és a rendszer demokratizálása. Novemberben kitört a németországi forradalom (1918–1919), a munkás- és katonatanács lemondatta a bajor királyt, majd kikiáltották a Bajor Szabadállamot, aminek hatására minden más német tagállam uralkodója lemondásra kényszerült. A szociáldemokraták döntési kényszerbe kerültek: az egyik lehetőségük a választások kiírása volt, a másik a forradalom folytatása. Legtöbbjük egyetértett abban, hogy a válságos helyzetet csak tovább rontaná a belharc, ezért a forradalom helyett reformokra van szükség, amelyekkel a rend és a politikai stabilitás fenntartása mellett lehet végrehajtani az ország teljes átalakítását. Hitler mélyen elítélte a fegyverszüneti tárgyalásokat, ezért visszatért Münchenbe ezrede pótzászlóaljához, amely a katonatanácsok kezében volt. 1919 áprilisában kikiáltották a

Bajor Tanácsköztársaságot, Hitlert pedig beválasztották a katonatanácsok pótzászlóalj-tanácsába, de annyira ellenszenvesnek találta, hogy alábbhagyott a hadsereg iránti lelkesedése. Ebben az időben már aktív volt a Freikorps (szabadcsapatok) nevű irreguláris katonai szervezet, melynek tagjai olyan önkéntesek voltak, akik a zsidókat és a szociáldemokratákat tették felelőssé a hazai állapotokért – Hitler viszont nem csatlakozott hozzájuk. A Freikorps legfőbb célpontja a nemrég megalakult Bajor Tanácsköztársaság volt, amit május elején megtámadtak és rövidesen felszámoltak. Közben a forradalom is véget ért, mivel augusztusban aláírták a weimari alkotmányt: ez gyakorlatilag a monarchia felszámolását jelentette, helyébe pedig egy olyan köztársaság lépett, amely a kor egyik legdemokratikusabb rendszerét foglalta magában. Az 1919-es választásokon az SPD győzött 38%-kal, és hatalmát folyamatosan fenntartotta egészen 1932-ig. A bolsevizmus felszámolására koncentráló müncheni katonai vezetés meghívta a kitüntetett Hitlert egy ötnapos tanfolyamra, amelyen felfedezték szónoki képességeit, és itt beszélt először nyilvánosan a zsidók ellen. Hamarosan politikusok között találta magát, akik előadások tartására kérték fel, mindeközben a kommunista sejtek felszámolására irányuló titkosszolgálati munkát végeztettek vele. Ennek keretein belül kapta azt a parancsot, hogy vizsgálódjon az 1919 elején megalakult *Német Munkáspárt* (DAP) nevű szerveződéssel kapcsolatban, így ennek eleget téve részt vett a párt gyűlésén. A rendezvényen bárki felszólalhatott a jelenlévők közül, így Hitler is szót kért, és az előtte lévő spontán előadó beszédét kezdte kritizálni, mellyel olyan nagy sikert aratott a közönség körében, hogy napokon belül levélben keresték meg a felkéréssel, hogy csatlakozzon a szervezethez. Hitler kezdetben saját pártot akart alapítani, de némi vonakodás után elfogadta az ajánlatot. Belépése után megdöbbenve tapasztalta az általános szervezetlenséget, tapasztalatlanságot és körülményességet, és elhatározta, hogy az irányítása alatt olajozottan működő gépezetet csinál a pártból. Rövidesen ő maga kezdte szervezni a gyűléseket, ahol beszédeivel a párttagságot és a hallgatóságot egyaránt lenyűgözte. Ekkortájt ismerkedett meg Alfred Rosenberg (1893–1946) ideológussal és Ernst Röhm (1887–1934) müncheni Freikorps századossal, akik a későbbiekben lesznek fontosak.

1920 elején a DAP bemutatta a 25 tételű programját, amelyet annak vezetője, Anton Drexler (1884–1942) és Hitler állított össze, bár más ideológusok is jelentős hatással voltak rá, így például a *Germán Rend* vezető teoretikusa, a völkisch irányultságú Dietrich Eckart (1868–1923) is. A 25 tétel tartalmazta a versailles-i békeszerződés felmondását, a német állampolgárság megvonását a zsidóktól, a nemzeti közösség megerősítését, antimarxista szocializmust és a kapitalizmussal szembeni bizalmatlanságot stb. A szervezet egyúttal megváltoztatta arculatát és felvette a *Nemzetiszocialista Német Munkáspárt* (NSDAP) nevet. A „nemzetiszocializmus” kifejezést nem ők alkalmazták először: a 19. század végén két politikai mozgalom is nagyon hasonlóan hivatkozott magára, az 1896-ban alapított, német *Nemzetiszociális Egyesület* nevű keresztényszociális szerveződés, illetve az 1897-es alapítású, liberális *Cseh Nemzeti Szocialista Párt*. Az NSDAP azonban elsősorban mégsem ezektől, hanem az 1918-as osztrák

Német Nemzetiszocialista Munkáspárt (DNSAP) nevű szervezettől merített, mely ideológiailag is közel állt a későbbi NSDAP-hez, egyébként olyannyira, hogy később számos tagjuk be is lépett abba. Érdekes, hogy a „náci” rövidítés eredetileg nem pejoratív volt, hanem egyszerűen a „nemzeti szociális” rövidítéséként jelent meg. Bár a német nemzetiszocialisták kísérletet tettek a népszerűsítésére, 1924 körül már szinte kizárólag a hitlerizmus ellenzői használták – ettől fogva az NSDAP lehetőleg kerülte a kifejezés használatát. Hitler visszavonult a hadseregtől, hogy teljesen a pártnak szentelje minden erejét, és elszántságának köszönhetően viharos sebességgel lépett egyre magasabbra a párton belül, míg nem a propagandaigazgató pozíciójában találta magát. Éles vizuális érzékét követve a szimbólumokra, az ünnepélyes rituálékra és a tömeges lelkesedés elérésére helyezte a hangsúlyt. Szabványossá vált az egyenruha viselése, a különleges pártjelvények és emblémák használata, valamint a zászlók és transzparenszek alkalmazása. Hitler a világ minden földrészén használt, ősi szvasztika szimbólumot választotta a párt jelképéül. Érdekes, hogy a világháború után a Freikorps egyes osztagai is használták a szvasztika (horogkereszt) szimbólumot, amivel mind a finn polgárháborúban (1918), mind a balti országokban találkozhattak, mikor a keleti fronton szolgáltak. Hazatérés után a Freikorps kötelékeiben harcoló Hermann Ehrhardt tengerész-különítménye páncélozott autóinak oldalán és acélsisakjain tüntette fel a szvasztikát. A párt zászlaját még ez év nyarán mutatták be a nyilvánosságnak: vörös zászló, benne fehér kör alakú mező, a közepén pedig fekete horogkereszt állt. A piros alapszín a mozgalom szociális eszméjét, a fehér a nemzeti meggyőződést, a horogkereszt pedig az árja ember győzelmét jelentette. Ezenfelül bevezették a pártköszöntést: a „Sieg Heil” (Éljen a győzelem) felkiáltást római karlendítés kísérte, melyet a fasisztáktól vettek át. 1921-ben Hitler ultimátumot adott az NSDAP elnökségének, melyben felszólította őket, válasszák meg teljhatalmú pártelnököket, az előttük álló problémákat ugyanis kizárólag megkérdőjelezhetetlen irányítással lehet megoldani. A tagság így is tett, és ettől fogva Hitlert helyettese, Rudolf Heß (1894–1987) javaslatára „Führer” (Vezér) néven szólították, és a „Heil, mein Führer” (Üdv, Vezérem) felkiáltással köszöntötték. A pár ezer taggal rendelkező párt létszáma ekkor elkezdte hosszú és egyenletes növekedését. Hitler megértette a tömegpropaganda jelentőségét, és igyekezett minden nyilvános gyűlést nagyszabású szertartásos eseménnyé alakítani. 1923-ban az újonnan csatlakozott szimpatizánsok között volt Heinrich Himmler (1900–1945) mérnök is, aki nem sokkal korábban fordult el a katolicizmustól, és helyette az ősgermán pogányság és az ökkultizmus iránt kezdett érdeklődni. A párt félkatonai szárnya, a Röhm-féle *Sturmabteilung* (SA) barnaingesei is fontos szerepet játszottak a nemzetiszocialisták mindennapi életében. Az SA a pártgyűlések védelmétől a rivális mozgalmak elleni erőszakos fellépéseken át a kormányellenes rendbontásokig mindenre kapható volt, ami ebben az időben különösen fontosá vált, hiszen Hitler puccsot kívánt végrehajtani, kihasználva az aktuális instabilitást. Célja a politikai hatalom megszerzése és az ország belső ellenségektől való megtisztítása volt, ami után megkezdte volna a pártprogram végrehajtását. Hitlerék ultimátumot adtak a bajor tartomány

kormányának, majd megalakították a több félkatonai csoportból álló Kampfbund harci szövetséget. Novemberben Hitler és barnaingesei megrohamozták és körbevérték München egyik legnagyobb sörházát, ahol a regionális kormány tartott beszédet híveinek. Hitlerék kijelentették, hogy „kitört a nemzeti forradalom”, majd őrizetbe vették a jelen lévő politikusokat és a tömeget maguk mellé állították. Közben a Bajor Védelmi Minisztérium felé meneteltek, a rendőrség várakozóan megállította őket és fegyvert fogott rájuk, mire a menetelők egy része elmenekült, másik pedig összecsapott a rendőrökkel. Mindkét oldalon több halálos eset történt, Hitlert pedig hazaárulás vádjával öt év börtönbüntetésre ítélték. A harcban meghalt nemzetiszocialisták köré a mozgalom mártírkultuszt épített, míg a kormány betiltotta az NSDAP-t, ami így az elkövetkező pár évben különböző álneveken folytatta működését.

1923-ban Hitler börtönbe vonult, ahol helyettesének, Rudolf Heß-nek lediktálta *Mein Kampf* (1925) című könyve teljes szövegét. A kétkötetes mű első része életének és politikai nézetei fejlődésének addigi áttekintését, míg a második a Németország számára felkínált programot tartalmazza: Ausztriával való egyesülés, a zsidó kisebbség eltávolítása az országból, osztályharc helyett a „fajok” közötti harc, ennek szellemében a kommunizmus felszámolása és a német élettér kibővítése, az össznemzeti szociális szolidaritás megteremtése, valamint a pártokrácia és a parlamentarizmus elvetésével a nemzeti egység megvalósítása egy autoriter államhatalom alatt. Közben büntetését töltötte, ideiglenesen Alfred Rosenberget bízta meg a mozgalom vezetésével, aki kidolgozta a német nemzetiszocializmus fajelméletét, továbbá igazolta Hitler etnikai politikáját. Ekkor csatlakozott Joseph Goebbels (1897–1945) is, aki rövidesen belemerült a pártpropaganda rejtelseibe. Hitlert 1924-ben jó magaviselete miatt kiengedték a börtönből, így visszatért a politikai építkezés munkájához, továbbá felajánlotta a bajor miniszterelnöknek, hogy segít a kormánynak a kommunizmus elleni harcban – ezért feloldották pártja betiltását. Hitlernek sikerült elérnie, hogy számos kisebb, ideológiailag hasonló csoport beolvadjon az NSDAP-be, melynek taglétszáma így már több tízezres nagyságúra nőtt, ami mellett az 1924-es választásokon a szavazatok majdnem 7%-át szerezte meg. 1925-ben Hitler megalakította az SA részeként a Schutzstaffel (SS) védőosztagot, melynek tagsága szintén gyors növekedésnek indult. Az SS-re azért volt szükség, mert Hitlert aggasztotta a tény, hogy az SA egyre inkább parancsnoka, Ernst Röhm befolyása alá került. Az SS-t emiatt már saját, közvetlen irányítása alatt szervezte meg, annak tagjai kizárólag neki fogadtak hűséget. Hitler szemében a másik problémát Gregor Strasser (1892–1934) személye jelentette, aki tehetséges szervezői képességével nagyban hozzájárult, hogy az NSDAP fokozatosan tömegpárttá alakult át. Hitler 1926-ban szembesítette őt és társát, Goebbelst azzal, hogy túlságosan baloldalinak tartott elveiket nem tűri meg, továbbá egyértelművé tette, hogy a párt az övé. Strasser emiatt nagyot csalódott Hitlerben, Goebbels viszont Hitler mellé állt, amiért megkapta a párt berlini vezetői posztját. Strasser egyre inkább szembe került Hitlerrel, ráadásul az SA-n belül is egyre több támogatója lett, amivel

megkerülhetetlen karakterré vált, ami később még több konfliktust okozott. Ennek ellenére Hitler 1928-tól még Strasserre bízta a párt szervezését, ami óriási sikert hozott a szervezetnek, mivel a következő években a tagság nagyjából 75 ezresre nőtt, ugyanakkor az újabb választásokon még a 3%-ot sem sikerült elérniük. Az 1927-ben csatlakozott Hermann Göring (1893–1946) először parlamenti képviselő lett, majd Hitler kinevezte az SA főcsoportvezetőjévé. Bár Hitler csalódott a választási eredményben, továbbra sem akart az 1923-as kudarc után erőszakos hatalomátvétellel próbálkozni, és megerősítette a vezetőséget abban, hogy Németországban csakis törvényes úton van értelme átvenni a vezetést. 1929-ben bekövetkezett a nagy gazdasági világválság, ami politikai változást eredményezett. Erre Hitler már előre figyelmeztette követőit, hiszen köztudomású volt, hogy Németország amerikai hitelekkel tartja fenn magát, így az onnan elindult gazdasági válság előbb-utóbb Németországot is el fogja érni. Egyszerre több millió ember vált munkanélkülivé, kiadásai megugrottak, a kormány népszerűsége visszaesett. Himmlert ebben az évben nevezte ki Hitler az SS vezetőjévé. Az 1930-as parlamenti választásokon az NSDAP már 18%-ot kapott, amivel az ország második legerősebb pártjává vált. A baloldali kormány helyzetét tovább rontotta, hogy ez a következő évben majdnem a duplájára nőtt; ráadásul csődhullám árasztotta el az országot egész területét: a sztrájkok, bojkottok, tüntetések, utcai zavargások és az erőszak mindennaposá váltak az elégedetlenség hatására. 1932-ben Hitler megtartotta az egyik legsikeresebb beszédét, melyben a nyomorért és kilátástalanságért már nem a versailles-i békeszerződést, hanem a kormány válságkezelési politikájának kudarcát, a vezetők alkalmatlanságát tette felelőssé, így az emberek lassan elpártoltak az SPD-től, ráadásul még a velük rivalizáló kommunisták túlnyomó részében is felmerült az együttműködés ötlete a nemzetiszocialistákkal. A soron következő elnökválasztási kampány propagandájáért már Goebbels felelt, Hitler pedig szüntelenül tartotta a beszédeket, és bár jelentős sikereket ért el, mégis Paul von Hindenburg (1847–1934) független jelölt aratott győzelmet, aki így megtarthatta az 1925-től tartó államfői pozícióját. A baloldali kormány Hindenburg győzelme után betiltotta az SS-t és az SA-t, sok nemzetiszocialistát megfigyeltek, letartóztattak, majd folytatódtak a harcok, hiszen ez év őszén volt még egy választás, ezúttal a parlamenti mandátumokért. Közben a helyzet tarthatatlanná vált: a gazdasági válság tovább súlyosbodott, ezért Hindenburg kénytelen volt leváltani az SPD-t, és helyette a jobboldali keresztény *Centrumpártnak* átadni a kormányrudat. Hitlerék ősszel 37%-kal megnyerték a választást, ugyanakkor nem sikerült megszerezniük az abszolút parlamenti többséget, ezért még egy választást kellett kiírni, amelyen már csak 33%-ot kaptak, igaz, továbbra is tartották az első helyet. Hitler nem elégedett meg az alkancellári pozícióval, amit Hindenburg ezt hallva inkább Strassernek ajánlott fel – ezt viszont Hitler hevesen ellenezte. Végül Hitler 1933-ban úgy vált kancellárrá, hogy kineveztek mellé egy alkancellárt, akinek egyetlen, kimondatlan feladata az ő féken tartása volt.

1933-tól tehát az NSDAP volt hatalmon, Hitlert pedig Hindenburg kinevezte kancellárrá, bár törekvéseit jelentősen gátolta a weimari alkotmány. A politikai patthelyzet miatt Hitler felkérte Hindenburgot a Reichstag ismételt

feloszlására; az új választásokat március elejére tűzték ki. Közben egy holland kommunista azzal próbálta ellenállásra buzdítani a német baloldalt, hogy felgyújtotta a parlament épületét. Hitlernek kapóra jött a bűnbak, akiről a felelősséget gyorsan magára a kommunizmusra irányíthatta, melynek fenyegetésére hivatkozva arra kérte a képviselőket, hogy adják meg neki a sürgősségi törvényekkel való kormányzás lehetőségét. A márciusi választásokon az NSDAP 44%-ot kapott; ezután a hadsereg felesküdt Hitlerre, a kommunisták parlamenti mandátumát megszüntették, szervezeteiket betiltották; végül hivatalosan is felmondták a demokratikus berendezkedést. Ekkor vált Goebbelsből propagandaminiszter, és innentől fogva a filmiparból, rádióból, folyóiratokból is a német nemzetiszocialista propaganda ömlött, fókuszba helyezve a Führer-kultuszt. Hitler német katonai vezetőkkel tartott megbeszélésen a német élettér meghódításáról beszélt: vissza kell állítani az 1914-es határokat; Ausztriát pedig a nagynémet egység részévé kell tenni. A németek kiléptek a *Nemzetek Szövetségéből*, majd a versailles-i szerződés kifejezett tiltása ellenére újraindították a hadseregfejlesztést és újrakezdeményezték a hadsereg felállítását. Védekezésül a nemzetiszocialista hatalom arra hivatkozott, hogy a nyugati országok már jóval előttük megszegték a szerződésben foglaltakat. Ekkortájt Röhm azt kérte Hitlertől, hogy tegye meg az SA-t az ország hivatalos néphadseregévé, ezt azonban Hitler visszautasította, mivel épp akkor nyerte el a hadsereg képviselőinek bizalmát, és attól tartott, hogy ez a lépés polgárháborúhoz vezetne – ez a dilemma további konfliktusokat okozott a párton belül. Hitlernek hatalma megszilárdításához szüksége volt a hadsereg támogatására, amit addig nem kapott meg, míg le nem számol az SA-val. Erre 1934 nyarán került sor, mikor hű követői likvidálták az SA kockázatosnak ítélt vezetőit (hosszú kések éjszakája), és az elkövetkezendő hónapokban ugyanezt tették minden más külső és belső ellenféllel. Meggyilkolták Strassert is, akinek öccse külföldre menekült, és másokkal együtt megalapította az illegalitásban működő *Szabad Német Mozgalmat*, amely lényegében Hitler-ellenes nemzetiszocialistákat és szélsőjobbboldaliakat takart. Így született meg a német nemzetiszocializmus bal (forradalmi) szárnyának ideológiája, a strasserizmus, ami Strasser politikai programjait és irányelveit követte. Ők például a zsidóságot nem faj, hanem gazdasági ellenségként határozták meg, közülük is csak azokat, akik a gazdasági és politikai közéletben részt vettek. Hitlert szovjetizmusnak tartották, antikapitalizmusát megkérdőjelezték, továbbá ellenezték a személyi kultuszt és az élettér-elméletet is. Hitler mindeközben létrehozta a Gestapo nevű titkos államrendőrséget, melynek feladata a Német Birodalom államrendjének védelme volt – vezetője pedig Himmler lett. Augusztus elején Hindenburg meghalt, ezzel Hitler egyben állam- és kormányfő is lett, tehát formálisan Führernek és kancellárnak nevezték ki; mely lépéssel tulajdonképpen leválthatatlanná vált. A nemzetiszocialistáknak a fegyverkezés mellett a gazdasági válsággal is meg kellett küzdeni, a létbizonytalanság ugyanis destabilizálta volna a hatalmukat: az újjáépítést és a fegyverkezést Mefo-váltókból, pénznyomtatásból, valamint az állam politikai ellenségeinek és a zsidók vagyonának lefoglalásából finanszírozták. A munkanélküliség drasztikusan csökkent,

miközben a német történelem addigi legnagyobb infrastrukturális fejlesztése kezdődött meg, amely gátak, autópályák, vasutak építéséhez és egyéb építőipari munkálatok megvalósításához vezetett.

A következő évek már a háborús előkészületekről és a területszerzésről szóltak. A spanyol polgárháborúban (1936–1939) a németek és a szovjetek egyaránt aktívan részt vettek; az előbbieket a Franco-féle nacionalista tömb, az utóbbiak a baloldali republikánusok katonai támogatásával. Ekkor már nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzetiszocialisták és a kommunisták között hatalmas az ideológiai szakadék, és sosem fognak megbékélni egymással. Ekkor jött létre a Berlin–Róma tengelyre vonatkozó szerződés, amely a bolsevizmus elleni közös harcot erősítette meg, majd a németek és a japánok megkötötték az anti-komintern paktumot, amelyhez az olaszok is csatlakoztak. 1938-ban egy népszavazás eredményeként megtörtént az Anschluß, avagy Ausztria hozzácsatolása a Német Birodalomhoz; ezzel valóra vált a nagynémet egység. Ezután német katonai fenyegetésre egy többoldalú nemzetközi megállapodás született: (müncheni egyezmény) a Német Birodalom, az Egyesült Királyság, Franciaország és Olaszország között, melynek értelmében a németek elcsatolták a jelentős német kisebbséggel rendelkező Szudéta-vidéket Csehszlovákiától, majd Csehszlovágot is teljesen bekebelezték, Szlovákiának megadták a függetlenséget; Magyarországnak pedig a Felvidék déli részét. 1939-ben a Szovjetunió és a Német Birodalom között aláírásra került a német–szovjet meg nem támadási szerződés (Molotov–Ribbentrop paktum), melyben tulajdonképpen megegyeztek Lengyelország megszállásáról, valamint a kelet-európai német és szovjet befolyási zónák rendezéséről. A nemzetiszocialisták antikommunizmusa mellett furcsa lehet, hogy pont a szovjetekkel egyezkedtek, ugyanakkor Hitler számára az ideológia ebben az időben háttérbe szorult, helyét pedig a realpolitika vette át: az egyezség célja a keleti határ biztosítása és a német élettér kibővítése volt. Ennek ellenére Hitlernek nem volt szándékában betartani az egyezséget, csupán időt akart nyerni, hogy felkészülhessen a szovjetek elleni háborúra.

A második világháború (1939–1945) azután tört ki, hogy a németek szeptember 1-jén megindították a támadást Lengyelország ellen, melynek következtében Franciaország és az Egyesült Királyság, illetve azok gyarmatai is hadat üzentek a Német Birodalomnak. Miután elfoglalták Lengyelországot, 1940-ben Norvégia és Dánia felé vették az irányt, majd mindkettő sikeres megszállása után Hollandia és Belgium, majd Franciaország következett, melyek mind sorjában buktak el a harcokban – bár Dél-Franciaországot nem szállták meg, csupán egy kollaboráns kormányt állítottak fel, amely elméletben a németek szövetségese volt. Ezután Hitlernek vitái támadtak a hadsereg vezetőivel, ugyanis többen a britek elleni inváziót pártolták, míg Hitler úgy vélte, hogy a britek azért nem akarnak békét, mert remélik, hogy a szovjetekkel összefogva legyőzhetik a németeket. Hitler úgy gondolta, hogy amennyiben elfoglalják a Szovjetuniót, az Egyesült Királyság automatikusan békét fog kérni. 1941 tavaszán Rudolf Heß mint Hitler helyettese az Egyesült Királyságba repült, hogy a békéről, valamint egy közös, Szovjetunió elleni hadjáratról tárgyaljon velük – mikor Hitler értesült

erről, Heß-t örültnek nevezte; attól tartva, hogy a brit fogságban ki fogják belőle szedni a Szovjetunió elleni hadjárat terveit. Júliusban a németek elindították a Barbarossa hadműveletet, amelyben több szövetségeseik is részt vett: Olaszország, Finnország, Magyarország, Románia és Szlovákia. Érdekesség, hogy a háború alatt a németek nacionalista sovinizmusa fokozatosan megszűnt, és végül már kifejezetten pozitívan álltak hozzá más népek nemzeti törekvéseihez, továbbá kijelentették, hogy mindenki az árja faj része, aki fehér és nem zsidó. Emiatt történhetett meg az, hogy a Wehrmacht általános alárendeltségében működő Waffen-SS (az SS katonai szárnya) külföldi önkéntesei között rengeteg nem-német egység lehetett. Számos hadosztály volt, amelyek külön-külön szinte mind más és más nemzetiségekből álltak: német, norvég, dán, finn, észt, lett, holland, horvát, román, bosnyák, ukrán, albán, magyar, vallon, flamand, olasz, belorusz, francia stb. Ebből a szempontból a legérdekesebbek talán a Waffen-SS muszlim katonái, akik a horogkereszt és a félhold szövetségében hirdettek dzsihadot az „igaz hitért”, és jellemzően partizánellenes műveleteket hajtottak végre a Balkánon. Emellett a Wehrmachtban számos színes bőrű egység is volt a Közel-Keletről és Észak-Afrikából, amelyeket rendszerint „Szabad Arab Légő” gyűjtőnéven emlegettek. Ebből jól látszik, hogy a nemzetiszocialisták már nem csak a nemzeti sovinizmust rakták félre az utolsó években, de a faji felsőbbrendűség is valamelyest háttérbe szorult, és mindenkit szívesen láttak, aki az oldalukon akart harcolni a bolsevizmus és a liberalizmus ellen. Japán még ebben az évben megtámadta az amerikaiak Pearl Harbor-i haditengerészeti támaszpontját, amire válaszul az Egyesült Államok is aktív résztvevője lett a háborúnak. 1942 végén a német csapatok vereséget szenvedtek Észak-Afrikában, melynek következtében a hadsereg főparancsnoksága elvesztette Hitler bizalmát, aki ettől fogva személyesen felülvizsgálta a haditerveket és a konkrét katonai lépéseket a mihamarabbi győzelem érdekében. A hadsereg azonban egyre több vereséget szenvedett el, Hitler megítélése pedig megromlott. 1943-ban a szovjetek elkezdtek visszaverni a német hadsereget, 1944-ben pedig partra szálltak a nyugati szövetségesek, akik ekkor már Sztálinnal is összefogtak, hogy közösen arathassanak diadalt a Német Birodalom felett. A háború alatt számos terv készült Hitler meggyilkolására, melyek közül a Walküre-hadművelet került a legközelebb a sikerhez, amit a német hadsereg magas rangú tisztjei és nemzetiszocialista politikusok eszeltek ki azért, hogy Hitlert félreállítva békét kössenek a szövetségesekkel. Hitler egyik főhadiszállásán bómárt helyeztek egy bóröndbe, ami ugyan felrobbant, de a masszív tárgyalóasztal a robbanás erejének jelentős részét felfogta, ezzel megmentve Hitler életét. 1945-ben mind a szovjetek, mind a szövetségesek német földre léptek, majd lassan körülzárták Berlint. Bár Goebbels felszólította a várost a védelemre, a támadás visszaverésére már semmi esély nem volt. Eközben Göring megpróbálta átvenni Hitler helyét, de kudarcot vallott, Himmler pedig megszökött Berlinből, hogy a nyugati szövetségesekkel tárgyaljon a békekötésről és a háború közös folytatásáról a Szovjetunió ellen. Miután Hitler megtudta, hogy Mussolinin az olasz partizánok meggyilkolták, elhatározta, hogy semmiképp sem fog az ellenség kezére

kerülni, ezért öngyilkos lett – a holttestét sosem találták meg. A kancellári poszton Goebbelst jelölte meg utódjának, aki ebben a minőségében egyetlen parancsot adott ki: a tűzszüneti tárgyalások megindítását. Hitler halála után egy nappal, egész családjával együtt öngyilkos lett.

1946-ban megkezdődött a nürnbergi per, melyben a Német Birodalom különböző politikai és gazdasági, titkosszolgálati, katonai vezetőit vonták felelősségre a következő bűnökért: béke elleni bűncselekmények, háborús bűncselekmények, emberiesség elleni bűncselekmények. Számos halálos ítéletet és letöltendő börtönbüntetést szabtak ki, melyek után többen (pl. Göring) még az ítéletvégrehajtás előtt öngyilkosságot követtek el. Mások, mint például Himmler, már az elfogásukat követően végeztek magukkal, akár egy évvel a per megkezdése előtt.

A HITLERIZMUS FŐBB ESZMÉI

Az **államforma kérdése** a német nemzetiszocialistáknál egyszerű: nem ragaszkodnak sem a monarchiához, sem pedig a köztársasághoz, mivel irrelevánsnak tekintik a kettő közötti döntés szükségességét. Úgy gondolják, hogy amennyiben egy nemzetiszocialista mozgalom kerül az ország élére, az bizonyára azért történik, mert a társadalom hanyatlik, és nekik, mint ennek megakadályozóinak nem feladatuk döntést hozni az államforma milyenségében. Szerintük ezt a népnek kell eldöntenie, de csak azután, hogy a nemzetiszocialista hatalom felszabadította őket, ami valójában egy hosszú, évtizedekig tartó folyamat – ebből kifolyólag a kérdés meghatározatlan ideig elhúzódhat. Állítják, hogy mindkettő államformának megvannak az előnyei és a hátrányai, így mindegyik lehet jó és rossz egyaránt – ez mindig az aktuális vezetőktől függ. Elsősorban arra kell koncentrálni, hogy a nép egy zászló alatt egyesüljön, és ha ez megtörténik, előkerülhet az államforma választásának témája is.

Az **internacionális harc** a marxizmus internacionálizmusa elleni fellépést jelenti. A német nemzetiszocialisták szerint az Európa nemzeteinek hátán felmászó ellenséggel nem elég az országhatárokon belül harcolni: nemzetközi küzdelmet kell folytatni, hiszen a „zsidó világuralmi törekvések” ellen kizárólag úgy lehet felvenni a kesztyűt, ha minden egyes országban támogatják az antiszemita mozgalmakat, amelyek helyi szinten képesek tevékenykedni és akadályozni őket terveik megvalósításában. De ennek a harci szellemnek nem a szocializmus világgöztársaságának megteremtése a célja, ahogyan a marxizmus esetében, hanem sokkal inkább az új nemzetiszocialista államok közösségének felépítése.

Az **osztályegyütműködés** mellett törnek lándzsát, elvetve a marxista osztályharcot. Olyan országot akarnak, amelyben a munka és a teljesítmény erkölcsi és politikai érték. A német nemzetiszocialisták nem tartják magukat sem proletárnak, sem burzsoának; az előbbi fogalom szerintük sosem fog életre kelni, az utóbbi fogalom pedig halott. Vallják, hogy Németország felépítésében segíthet a burzsoázia is, de azután át kell adnia helyét egy fiatalabb

és egészségesebb osztálynak: a munkásosztálynak, amit nem tekintenek a proletariátus szinonimájának. Mindent a munkásosztályba sorolnak, ami a nemzet jövőjéért fáradhatatlanul dolgozik. A nemzetiszocialisták antikapitalistaként mutatkoztak be, de emellett élesen elutasították a szociáldemokrázizmust, a bolsevizmust és a marxizmus eszméit is, mivel ideológiájuk tagadja az osztályharcot és ehelyett a történelmet a fajok közti harcként értelmezi. Bár Hitler a magántulajdon mellett érvelt, a mozgalom bal (forradalmi) szárnya a magántulajdon – és különösen a kapitalista zsidó magántulajdon – kiszámítását szorgalmazta.

A **pártokrácia-ellenesség** abból a gondolatból született, hogy a politikai elit jellemzően populista, és olyan döntéseket hoz, amelyek bizonyára népszerűek lesznek. Ezzel szemben a német nemzetiszocialistákat cseppet sem érdekli a parlament vagy a szavazatok száma. Politikai programjukat nem akarják a Reichstagban megvitatni, inkább annak végrehajtására koncentrálnak, bármi áron. Úgy vélik, ami megkülönbözteti őket más pártoktól az az, hogy nem vitatkoznak és szavazni akarnak, hanem valóban cselekedni, és létrehozni azt a hatalmi csoportot, amellyel érvényre juttathatják akarataikat. A parlamentáris demokráciát a zsidóktól eredeztethető rendszernek vélik, ahol a politikusok kényük-kedvük szerint mozgatják a sakkfigurákat, és ugyan megengedik az embereknek, hogy beleszóljanak a politikába, mégsem képviselik a nép érdekeit.

A **háborúpártiság** eleinte nem volt jellemző a német nemzetiszocialistákra, és lehetőleg nemzetközi egyezményekkel óhajtották elérni céljaikat, ugyanakkor ez egy idő után megváltozott: Állítják, hogy nem a pacifizmus biztosítja a békét, éppen ellenkezőleg: a történelem számukra azt tanítja, hogy a békére törekvő népeket mindig leigázzák a harcias népek. Azt állítják, hogy ők éppen ettől a pusztulástól akarják megvédeni nemzetüket, ehhez pedig mind akaratban, mind lélekben erősnek kell lenni, és követelni kell a szabadságért és az élettérért való jogot; amennyiben ezt megtagadják tőlük, az életük árán is harcolni fognak érte, mondván, több millió német egysége jobban tudja biztosítani a békét, mint bármely „hazug emberi jog”.

A **vallás** kérdésében a német nemzetiszocialisták három fő táborra oszthatók: keresztényekre (főleg protestánsokra), újpogányokra és agnosztikusokra. A német nemzetiszocializmus a vallással szemben megengedő, szekuláris álláspontra helyezkedett. A diktatúra idején a német papság jellemzően olyan nemzetiszocialistákból állt, mint például Theodor Innitzer (1875–1955) bíboros, aki Hitler születésnapja tiszteletére elrendelte, hogy minden osztrák templom lobbogtassa a horogkeresztet zászló, harangozzon, és imádkozzon Hitlerért; vagy Adolf Bertram érsek, aki a német egyházmegye és a püspökök nevében gratulált Hitlernek, majd Hitler öngyilkosságát követően a Führer haláláról való megemlékezésre kérte fel a papságot. A hivatalos egyházak elutasítása ellenére, amelyeket ideológiai és szervezeti szinten próbált alárendelni az államnak, Hitler élete végéig a római katolikus egyház tagja maradt. Hitt Isténben, akit „Mindenhatónak” vagy „Gondviselőnek” nevezett, és akit a

történelemben működő hatalomként értelmezett; Izrael népének bibliai kiválasztottságát áthelyezte a németiségbe, és integrálta a nemzetiszocializmus antiszemita világképébe. Mindemellett nem szabad megfeledkezni az SS vezetőjéről, Himmlerről és neopaganizmusáról sem. Bár az interneten és egyes könyvekben számos rémmesét olvashatunk náci sátánizmusról és véráldozatokról, ugyanakkor a történészek szerint ezeknek nincs valóságalapja, ahogy annak sem, hogy okkultista és sátánista rítusokat tartottak „náci kastélyokban”. Himmler és neopogány köre valójában a német őstörténet-kutatást támogatta, ezenfelül érdeklődött többek közt az okkultizmus, ezotéria, miszticizmus és a boszorkányság iránt is; a pogány szent helyek és vallási relikviák felkutatására hozta létre például az Őseink Öröksége nevű intézetet is.

Az **antiszemitizmus** középpontjában nem feltétlenül a faj áll; hiszen a német nemzetiszocialisták bal (forradalmi) szárnya például gazdasági antiszemitizmust vallott. A nemzetiszocialisták szerint a kulturális képesség az emberek szellemi képességeitől, mentális sajátosságaitól és fizikai természetétől függ – tehát a kulturális kérdés nagyrészt faji kérdés, ennek megfelelően, ha nem tartják tisztán fajtájukat, akkor a kultúra is megváltozik, eldeformálódik. Szerintük az árja népeknek egyetlen közös ellensége van: a zsidó imperializmus, amely az összes nép sajátosságát és szabadságát veszélyezteti, így tehát a legnagyobb fenyegetés. Az antiszemita szerint nem minden imperializmus veszélyes. Például a francia vagy brit imperializmus legfeljebb ideiglenes politikai rabszolgaságot okozhat, ugyanakkor a nem katonai, hanem jellemzően gazdasági fegyverekkel vívott zsidó imperializmus győzelme a legjobb esetben is egy lassú, szörnyű kulturális és faji halálhoz vezet. Ennek tudatában minden árja nép feladata a tragédia megakadályozása és az ellené való küzdelem. Az árja faj végső célja a zsidó világuralom alól való felszabadulás, tehát elsősorban nem zsidóellenességre kell törekedni, hanem az árja faj védelmére; nem a zsidó nép megsemmisítése, hanem az urálmi törekvéseik ártalmatlanítása és az árja népek sajátosságainak megőrzése mellett. A német nemzetiszocialisták rendszerint azt vallják, hogy a legjobb megoldás a zsidó és árja faj közti konfliktus megoldására az volna, ha megvalósulna a teljes elkülönülésük, mely cél szolgálatában akár cionista zsidó szervezetek támogatására is hajlandók. Goebbels szerint a fajvédelem nem a zsidók; mint zsidó származásúak ellen szól, hanem a zsidó, mint hatalmi tényező ellen. Kijelentette, hogy minden emberi fajának megvan a lehetősége arra, hogy más kultúrákat elpusztítson, ugyanakkor nem szabad megfeledkezni arról, hogy sem a távol-keleti népek, sem a fekete-afrikaiak nem akarnak másokat elpusztítani, így tehát ők nem veszélyesek az árja fajra nézve, ellentétben a zsidóval. Ezenfelül az árjakat az immunrendszerhez hasonlította, amely küzd a fertőző betegség ellen az életben maradásért.

FRANK ROBIN • FODOR GERGŐ

BRIT FASIZMUS

A brit fasizmus (pontosabban a Mosley-féle fasizmus) egy gazdaságilag és kulturálisan harmadikutas ideológia, melynek képviselői egyaránt érkeztek a jobboldali tradicionalista és a munkásságot támogató szocialista oldalról; később pedig ezek a látszólag egymással szemben álló eszmerendszerek a fasizmus zászlaja alatt egyesültek. Kezdetben az olasz fasizmus, később pedig a német nemzetiszocializmus és annak árja fajelmélete inspirálta őket, így tehát mondhatjuk, hogy klasszikus fasisztaként kezdték, majd pedig nemzetiszocialistává – és főleg strasseristává –, nem mellesleg erőteljesen gazdasági antiszemitává váltak. Ami összetartotta a brit fasisztákat, az az antikommunizmus és a gazdasági kérdések; a korporativizmus rendszerével különösen rokonszenveztek, emellett támogatták a protekcionizmust és az autarkiát is, mondván, a külföldről behozott áruk végsősoron a brit ipar, majd végül a nemzet megsemmisítését okozzák.

A BRIT FASIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

Az első világháborúból (1914–1918) bár győztesen került ki az Egyesült Királyság, valójában többet veszített, mint nyert, ugyanis a világegés finanszírozása súlyos gazdasági költségekkel járt. Egykor a világ egyik legnagyobb befektetője eladósodott: a kamatfizetések a kormányzati kiadások majdnem felét tették ki, ráadásul az infláció is az egekbe szökött. 1926-ra az ország roskadozni kezdett, és kitört a kilenc napig tartó általános sztrájk, amit a szakszervezetek kezdeményeztek azért, hogy a brit kormányt cselekvésre kényszerítsék: akadályozzák meg a bércsökkenést, a munkakörülmények romlását stb. Az akció sikertelen volt, így sokan munka nélkül maradtak, vagy minősíthetetlen körülmények között, alulfizetetten kellett dolgozniuk azért, hogy el tudják tartani családjaikat. 1927-ben a kormány betiltotta a sztrájkokat, így próbálták meg oltani a tüzet, de ez csekély hatással volt a jövőbeni szakszervezeti tevékenységekre: kijátszották a törvényt, és abbahagyták a polgári engedetlenséget, helyette pártokat alapítottak, és azokon keresztül szálltak szembe a politikai elittel. Közben a britek gyarmatai is elégedetlenebbé váltak: fellendült az ausztrál, kanadai és új-zélandi patriotizmus is, mert egyre kellemetlenebbnek érezték a briteknek való alárendeltséget. Nem beszélve arról, hogy Brit-India és Nigéria egyre meghatározóbbá váltak a háborúban való részvételük miatt; népeikben pedig feléledt a nemzettudat. 1923-tól az Egyesült Királyság legnagyobb pártja a *Munkáspárt* volt; parlamenti többséget nem tudott szerezni, így kisebbségben kormányzott, ami azt jelentette, hogy szinte semmit nem volt képes megvalósítani terveiből: ebben az időszakban is jórészt a liberális gazdaságpolitika érvényesült, a munkások pedig egyre elkeseredettebbé váltak. Az olasz feketeingesek római menetelését (1922) követően megjelentek az angol fasiszta csoportok is: az első között alakult meg a *Brit Fasiszták*, amit a konzervatív pártból kivált politikusok alapítottak

meg 1923-ban, Rotha Lintorn-Orman (1895–1935) vezetésével. Ez a szervezet nem volt harmadikutas, sokkal inkább szélsőjobboldali, monarchista és tradicionalista, és más fasiszta szervezetekkel ellentétben a politikai és gazdasági baloldaltól való félelem hívta életre. Érdekesség, hogy nem voltak elkötelezettek a fasiszta ideológia iránt, csupán egy trendet lovagoltak meg. 1929-ben kitört a nagy gazdasági világválság (1929–1933); az évi választáson a *Munkáspárt* még nagyobb sikert aratott, és számos szociális intézkedést vezetett be a szegénység és munkanélküliség felszámolása érdekében. Megjelent egy új fasiszta párt is, amit a *Brit Fasiszták*ból kilépett politikusok alapítottak *Birodalmi Fasiszta Szövetség* néven. Vezetője Arnold Leese (1878–1956) antiszemita politikus volt, és bár a szervezet neve alapján úgy tűnhet, hogy az olaszok klasszikus fasizmusából inspirálódtak, valójában a nemzetiszocializmusra építettek, sőt még a horogkereszt szimbólumot is felvették.

Oswald E. Mosley (1896–1980) egy brit arisztokrata családban született Westminster városában. Miután szülei elváltak, apai nagyapja nevelte, fiatalon pedig vívóbajnok volt. Mikor 1914-ben kitört a világháború, először egy lovasezredben szolgált a nyugati fronton, majd a Királyi Repülő Hadtesthez került, de a repülőgépe lezuhant, és súlyos sérüléseket szenvedett. Még mielőtt teljesen begyógyultak volna sebei, ismételten a frontra küldték, ám mivel felettesei 1915-ben – sebesülése miatt – szolgálatra alkalmatlannak ítélték, a háború végéig főként hivatali feladatokra osztották be. A világhégés után Mosley elhatározta, hogy politikai karriert épít: belépett a *Konzervatív Párthoz*, és az 1918-as választásokon könnyedén nyert, így parlamenti képviselővé vált. Bár tehetséges szónok volt, a párton belül nem tudott nagy sikereket elérni, mert nem rendelkezett felsőfokú végzettséggel és elegendő tapasztalattal. Az angol konzervatívok ír nemzetiséghez való hozzáállása ellenszenvet váltott ki belőle, ezért hamar megszakította velük kapcsolatát. Az 1923-as és 1924-es választáson képviselői mandátumhoz jutott, majd közeledni kezdett a *Független Munkáspárt (ILP)* nevű marxista és demokratikus szocialista szervezethez, végül pedig csatlakozott is közéjük. 1926-ban megnyerte az időközi választást, de egyre inkább ki volt téve a konzervatívok támadásainak. Ami érdekes, hogy Mosley a brit fasisztákön is rendszeresen gúnyolódott, mivel ekkor még elkötelezett fábiánus baloldali volt, és szemben állt a jobboldalissággal, mi több a mérsékelt baloldali gazdaságpolitikát támogatta. 1929-ben, miután a *Munkáspárt* megnyerte a választásokat, arra számított, hogy magas pozíciót ajánlanak majd fel neki; ehelyett a munkanélküliség problémájának megoldását kapta feladatául, ám olyan radikális elképzelései voltak, hogy kihúzza a gyufát a feletteseinél: magas vámokat, autarkiót, államosítást, közmunkaprogramot, valamint az osztálykonfliktusok felszámolását követelte. Mivel gazdasági törekvéseit pártja nem támogatta, 1931-ben kilépett, és rögtön másnap hat másik volt munkáspárti képviselővel megalakította az *Új Párt* nevű szerveződést, amely már az első perctől egy fasisztaszerű irányba haladt. Elindították az *Action* nevű magazint, majd felállították a Biff Boys nevű pártmilíciát is. A szervezet programja a Mosley-memorandumra épült, amit még az előző pártjában dolgozott ki azért, mert elutasította a számára túl kapitalistának ítélt politikát. Olyan ambíciókat szorgalmazott,

amely képes lehet a nagy gazdasági világválság által okozott krízishelyzet megoldására: protekcionizmus, közmunka, keynesi gazdaság stb. Az 1931-es választáson egyrészt nagyon gyengén szerepeltek, másrészt még a meglévő mandátumaik egy részét is elvesztették. A következő hónapokban sokkal radikálisabb és tekintélyelvűbb politikát folytattak, ezért valamennyi támogatójuk elpártolt tőlük. 1932 év elején Mosley elkezdte mélyebben megvizsgálni a Mussolini-féle olasz fasizmust és annak gazdasági rendszerét, sőt még Olaszországba is ellátogatott. Végül arra jutott, hogy a fasizmus az az út, amire a briteknek is szüksége van, ezért elhatározta, hogy egyesíti az Egyesült Királyság összes jelentéktelenül apró fasiszta szervezetét, és létrehoz egy egységpártot: ez volt a *Brit Fasiszták Szövetsége (BUF)*, amit azután alapított, hogy felszámolta előző szervezetét.

A *Brit Fasiszták Szövetsége* jelképe a *fascis* (licitori köteg) szimbólum lett; egy az egyben átvéve az olaszoktól; bár annyi különbséggel, hogy zászlójuk barna alapú, közepén fekete körrel, melyen belül helyezkedett el a jelkép. Később ezt átvette a vörös alapon fehér körvonalú kék kör, benne pedig egy fehér vilámlám jel. Szervezetük eleinte nem volt antiszemita, sőt annyira nem, hogy számos zsidó is volt köztük. Ez persze nem jelenti azt, hogy elvértve ne lettek volna antiszemita vagy antijudaista tagok, hiszen a kisebb fasiszta csoportok közül, amelyek beleolvadtak a *BUF*-ba, több is az antiszemitizmus alapján rendeződött. Mosley miután megalapította a pártot, a rivális *Birodalmi Fasiszta Szövetség* tagjai többször kigúnyolták őt, és politikai törtetőnek, opportunistának nevezték, akit csak a hatalom érdekel, de az elvek nem – emiatt számos összetűzés adódott a két szervezet között. Bár valóban úgy tűnhet, hogy a konzervatívként, majd munkáspárti szocialistaként tevékenykedő Mosley elvtelen, ugyanakkor ezeknek a pálfordulásoknak van némi értelme: a legtöbb fasiszta politikus megjárta a háborút és az azt követő válságos időszakot, és ez Mosley-ra is igaz; továbbá megtapasztalták a nagy gazdasági világválság időszakát is, amely szociális érzékenységre sarkalta őket, és természetesen ez is igaz Mosley-ra. Az említett két krízishelyzet úgy tűnik, eggyé olvadt, ami végül megteremtette politikai szinkretista gondolkozásmódját, majd abból következően a fasizmus iránti vonzalmát is, így mind a jobboldaliak, mind a baloldaliak válságára képes volt reagálni. Mosley árulásnak tekintette a brit kormány nemtörődömségét azokkal szemben, akik a világhégés után hazatértek; továbbá szintén hátra döfésként élte meg a gazdasági helyzetre való rossz és hanyag reakciókat a hatalom részéről. Mosley számára a rendszer kudarca végső soron az ország politikai vezetőinek hibája, mert nem voltak képesek megfékezni, nemhogy megfordítani az Egyesült Királyság globális és birodalmi erőként való hanyatlását. Csak a fasizmus „új embere” vagy „emberfeletti embere” rendelkezhet elegendő akarral és lelkesedéssel, hogy megtegye, amire az elit nem volt képes: 1933-ra a *BUF* körülbelül 50 ezer taggal rendelkezett, és ez volt a legmagasabb szám is a párt életében – mondhatjuk, hogy ekkor voltak a csúcson. Ekkortájt alapította meg Mosley a Fasiszta Védelmi Erő nevű, feketeinges milíciát, mely által a párt egy agresszívebb irányt vett. Antianarchista és antikommunista cselekvések, utcai összecsapások és önbíráskodások kezdődtek, melyek a brit középosztály

számára elfogadhatatlanok voltak, ezért fokozatosan kihátráltak Mosley-ék mögül. Többen arra jutottak a mozgalommal kapcsolatban, hogy tévedés volt támogatni őket, mondván, minden tisztességes angol számára taszító a magatartásuk. 1934-ben a Német Birodalomban megtörtént a hosszú kések éjszakája esemény, melyben Hitlerék leszámoltak nemzetiszocialista riválisaikkal. Ez sok brit fasiszta számára megdöbbenést, mi több felháborodást okozott; ezért visszavonultak a politikából, vagy egyszerűen csak újragondolták ideológiájukat, szakítva a faszizmussal. Közben Mosley feketeingesei rendszeres összetűzésbe keveredtek kommunistákkal és zsidó csoportokkal, különösen Londonban; ezenfelül maga Mosley is egyre inkább vállalta felszínre törő antiszemitizmusát, és kinyilvánította azon meggyőződését, miszerint a zsidóknak az az érdeke, hogy irányítsák a sajtót, a kereskedelmet, a filmipart, a nagyvárosokat, de mindezen ellenére „a fasisztákat nem tudják megijeszteni”. 1935-re olyan sokan kiléptek a pártból, hogy létszámuk alig 15 ezer alá esett, ráadásul még az évi választáson is kudarcot vallottak – ennek ellenére nem szándékoztak módosítani politikájukon. Bár a BUF és az antifasiszták között több összetűzés adódott, ugyanakkor említésre méltó lehet a leghíresebb esemény: az 1936-os Cable Street-i csata, ahol antifasiszták akadályozni próbálták a fasisztákat, hogy átvonuljanak az említett utcán, ahol nagy számban éltek zsidók. Végül a rendőrök léptek közbe, és keveredtek harcba a felekkel. Mosley ezután megváltoztatta a szervezet nevét *Brit Fasiszták és Nemzetiszocialisták Szövetsége (BUFNS)* névre, bár fontos, hogy nem a német nemzetiszocializmust másolták, inkább maga a nemzeti és szocialista rendszer brit gyakorlatára törekedtek. Az utcai harcok és menetelések miatt 1937-től a kormány betiltotta a politikai egyenruhákat és a paramilitáris szervezeteket, továbbá széles körű felhatalmazást adott a rendőrségnek a közrendsértörő politikai tevékenységek visszaszorítására. Ekkor Mosley megint megváltoztatta a szervezet nevét egyszerűen csak *Brit Szövetség (BU)* névre, mindazonáltal népszerűsége lassú hanyatlásnak eredt, főleg azért, mert közben a nemzetiszocializmussal szimpatizáló tagok nagy része is kivált a pártból; ők megalakították a *Nemzetiszocialista Szövetség (NSL)* nevű mozgalmat. Érdeklőség, hogy később Mosley elítélte ezt az új szerveződést a szélsőséges antiszemitizmusa miatt; Hitlerék viszont nem őket, hanem Mosley-ékát támogatták körülbelül 50 ezer angol fonttal.

A második világháború (1939–1945) kitörésével a tagok és a támogatók lassan elszivárogtak, sőt a pártból újabb politikusok váltak ki, akik megalakították a *Brit Néppárt (BPP)* nevű szerveződést, amely pacifista és németellenes magatartást tanúsított, bár magát a faszizmust és az antiszemitizmust továbbra is élte. Ugyanezt a vonalat követte Mosley pártja is: felvette a békepárti álláspontot, és kijelentette, hogy amennyiben a németek a brit anyaföldre teszik lábukat, a szigetország fasisztái együttes erővel fognak fellépni ellenük, ideológiai hasonlóság ide vagy oda, mondván, a hazaszeretet prioritást élvez. Ennek ellenére a brit kormány Mosley-t is náci kollaboránsnak kiáltotta ki, sőt 1940-ben már majdnem meg is lincseltek, végül pedig valamennyi párttaggal együtt börtönbe vetették. Őt és feleségét internálták, és csak 1943-ban engedték szabadon, bár Mosley továbbra is házi őrizetben maradt.

A háború után a BU támogatói meggyőzték Mosley-t arról, hogy térjen vissza a politikába – ezt meg is tette. 1948-ban megalakította a *Szövetség Mozgalom (UM)* nevű immáron egyszerűen nacionalista pártját, amely a páneurópaiság gondolatára és demokratizmusra épített. Főleg az „Egyesült Európa” koncepcióját szorgalmazta, amely a Szovjetunió vagy az Egyesült Államok működésére hajazott volna. Ekkortájt az Egyesült Királyságban drasztikusan nőni kezdett a bevándorlók száma, különösen a brit gyarmatokról érkeztek az emberek, Mosley és az UM pedig a bevándorlási kérdéssel óhajtott foglalkozni. Emiatt gyakran rasszistának bélyegezték őket, amit évtizedeken át próbáltak levetkőzni. A párt 1973-ig működött, Mosley pedig ekkor már súlyos Parkinson-kórban szenvedett. 1980-ban távozott az élők sorából.

A BRIT FASIZMUS FŐBB ESZMÉI

A fasiszta „demokrácia” egészen sajátos rendszer: Mosley csak akkor lett volna hajlandó átvenni a hatalmat, ha az a néptől ered. Általános választásokat akart bevezetni, de a győztes párt abszolút hatalmat kapott volna, mondván, csak valódi hatalom birtokában lehet végrehajtani a nép akaratát. Tehát a brit fasiszták amint hatalomra kerülnének törvényes úton, általános felhatalmazási törvényt alkotnának, amely megadná az új vezetésnek azt a jogot, hogy rendeletekkel kormányozzon, ráadásul a parlamentnek olyan lehetősége is lenne, hogy amennyiben a kormány rosszul végzi a dolgát, leválthatja azt. A politikát teljesen átformálnák: többé nem lenne elég az, hogy valaki politikusként csak szép beszédekkel mond és úriember módjára viselkedik a parlament folyosóin; tettekre kész emberekre van szükség, akik bebizonyították rátermettségüket. Mosley hatalmas problémának látta a modern politikusi létet, amely kialakította a negatív sztereotípiákat, mint például, hogy a politikus ingyenélő, aki az adófizetők pénzéből éldegél, de nem sok hasznosat tesz. Ezt akarták megváltoztatni, és meritokratikus rendszert bevezetni, ahol csak az arra érdemesek kerülhetnek a kormányba. A brit fasiszták szerint elfogadhatatlan a liberális demokrácia, helyette olyan rendszert javasolnak, melyben az emberek nem aszerint szavaznak, hogy hol laknak, hanem aszerint, hogy mi a hivatásuk: például az orvosok orvosokra szavazhatnának, a bányászok pedig csak bányász jelöltekre és így tovább: az orvosokat orvos, a bányászokat bányász fogja képviselni, és nem pedig pártok – jól láthatóan a pártokráciát visszataszítónak találták.

A **korporativizmus** rendszerének kiépítése kulcsfontosságú a brit fasiszták számára, mivel egyrészt osztályegyütműködésre törekednek, másrészt a tőke minél szélesebb körű elosztására, valamint a „kisemberek” megsegítésére. Tudják, hogy az új rendszer bizonyos áldozatokat követel, de fontosnak tartják, hogy minden egyes ember együtt közös munkával szolgálja a hazát, és senki se legyen szélsőségesen individualista, ne uzsorázzon, ne spekuláljon stb. – aki nem a nemzetet szolgálja, hanem csak saját magára gondol, azokat a brit fasiszták a nemzet ellenségének tekintik. Úgy vélik, mindenki megteheti, hogy önként elszakad a „csordától”, hogy biztosítsa magának a szabadságot, ezzel megfosztva magát a közösségi élettől, de az megengedhetetlen, hogy egymaga

szétzilálja a társadalmat, mert a többség nem igazodik sajátos igényeihez. A brit fasiszták szerint a korporativizmus sokkal szabadabbá teszi az embereket, mint a szabadpiaci kapitalizmus, ugyanis védelmet nyújt az egyénnek olyan láthatatlan erőkkkel szemben, amelyek rabszolgává akarják tenni – itt a kapitalizmusra és a kommunizmusra gondolnak. Szerintük a korporációk tagjai azzal, hogy felismerik saját kötelességeiket, végeredményben saját jogaikat biztosítják.

Az **imperializmus** mellett törnek lándzsát, vallva, hogy a nagy európai nemzetek természetes terjeszkedése semmiképpen sem akadályozható meg. Birodalmakat nem vérrel óhajtják kiterjeszteni, hanem tekintélyükkel, nagyságukkal; más népek pedig önként fognak majd csatlakozni hozzájuk, mert az együttműködési rendszerüknek senki a világon nem fog tudni ellenállni, mivel ez lesz majd; ami biztosítja a hőn áhitott világbékét. Elsősorban a gyarmati kérdés rendezésére törekednének: leszögezik, hogy az Egyesült Királyság a gyarmati földekből egy mároknit sem hajlandó átadni más birodalmaknak. Elképzeléseikben országuk egy domináns birodalom, amely megengedheti magának, hogy más népek felett álljon, ugyanakkor nem zsarnoki, hanem atyáskodó jelleggel. Ez azt jelenti, hogy gyarmataikat nem kifosztani akarják, hanem megvédeni, állampolgáraiknak pedig biztosítani szeretnék a népszabadságot, megszüntetve az évszázados elnyomást és kizsákmányolást. Mosley szerint például minden népnek meg van a maga értéke és hivatása, és ezt a briteknek figyelembe kell vennie. Úgy vélte, a briteknek nem szabad intervencionista háborús politikát folytatni, mert semmi köze más népek belügyeihez, sem pedig két másik ország konfliktusaihoz; az egyetlen feladatuk a béke szorgalmazása.

Az **antiszemitizmus** a brit fasiszták maximum felére lehet jellemző, így nem tekinthető általános jelenségnek. Antiszemitizmusuk főleg a 19. század végén népszerű brit és kontinentális európai változatából eredeztethető: a zsidókat kulturálisan idegennek és élősködőnek ábrázolták, akik úgy élnek, mint nemzet a nemzetben, és kizsákmányolják befogadó közösségüket. Mosley szerint a mozgalma leghangosabb ellenfelei a zsidók és a kommunisták voltak, tehát az antiszemitizmus nem velejárója a mozgalomnak, sokkal inkább a körülmények alakították ki. A kommunista és zsidó csoportok nagyon gyorsan szerveződtek Londonban: a brit fasiszták ellen, amit túlnyomórészt a német nemzetiszocialisták fajelmélete váltott ki. Röviden: a zsidóságot zavarta Mosley-ék Hitlerék iránti szimpátiája, ezért szervezkedtek ellenük, amit Mosley viszont zokon vett, és ellentámadásba lendült, ami kibékíthetetlen ellenségeskedést eredményezett. Akármilyen legyen antiszemitizmusuk valódi forrása, annyi biztos, hogy ez a politika jelentős népszerűségvesztést okozott számukra. Mosley kijelentette, hogy a zsidókat nem a vallásukért támadták, hiszen ők maguk is a vallási tolerancia hívei voltak; sőt még „fajuk” miatt sem kívánták üldözni őket. Valójában azt tartották zavarónak, hogy a zsidó elsősorban zsidó, és csak másodsorban vallja magát britnek, ergo a zsidó érdekeket mindig a brit érdekek fölé helyezik, ezáltal a brit karakter és hagyományok szempontjából idegennek mutatkoznak. Ellenben azok a zsidók, akikre ez nem jellemző, ők nem zsidók, hanem britek. A kozmopolita, „házatlan és káros zsidókat” ki kell telepíteni egy olyan lakatlan helyre, ahol saját államot alapíthatnak, és végre megszabadulhatnak a hontalanság átkától.

FRANK ROBIN

HUNGARIZMUS

A hungarizmus (pontosabban annak a 20. századi, Szálasi névvel fémjelzett változata) egy gazdaságilag és kulturálisan harmadikutas ideológia, melynek képviselői a nemzetiszocializmus világnézetének magyar gyakorlatának tekintenek eszmerendszerükre. Igyekeznek elhatárolni magukat az olasz fasisztámtól és a német nemzetiszocializmustól, kijelentve, hogy a hungarizmus ezekkel nem azonosítható, illetve teljesen új és szintizta magyar ideológiaként írható le, amely végső soron a kárpát-medencei nemzetiségék közötti békére és harmóniára törekszik, továbbá a krisztusi alapokon álló szocialista és nacionalista állam megvalósítására.

A HUNGARIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

Az első világháború (1914–1918) elhúzódása miatt Magyarországon kibört a polgári demokratikus forradalom (1918), amely az elégedetlen emberek tüntetéseivel, zavargásaival, valamint sztrájkokkal, végül pedig az aktuális miniszterelnök meggyilkolásával járt, amit egy katonai különítmény követett el. Az új baloldali vezetés kikiáltotta a népköztársaságot, de mivel nem tudtak javítani a nyomorúságos életszínvonalon, és az országot sem tudták megvédeni a megszálló erőktől, a nép elpártolt tőlük. Mivel Magyarország ekkor már jelentős területi és demográfiai veszteségeket szenvedett, az emberek pedig csalódtak az új kormányban, megnőtt a kommunisták támogatottsága. A szociáldemokraták megegyeztek a hazai bolsevikokkal a proletárdiktatúra bevezetéséről, s közben a nincstelen tömegeket szociális ígéretekkel árasztották el. 1919-ben a Kun Béla (1886–1938) által vezetett Magyarországi Tanácsköztársaság alig néhány hónapos időszaka következett. Hatalomra kerülésük már önmagában felháborodást keltett a konzervatívok és nacionalisták körében, mindazonáltal ellenszenvüket tovább tetézte a kommunista vezetők zsidó származása is. Ebben az időben jött létre a *fehér mozgalom* részeként – Gömbös Gyula (1886–1936) vezérkari tiszt szellemi vezetésével a „szegedi gondolat” eszméje, amely részben az olasz fasizmuson alapult, ezért „szegedi fasiszták” néven is ismertté váltak. Többek közt irredentizmust, korporativizmust és erős államot hirdettek, illetve egy „judeobolsevista összeesküvés” létezését állították. Az antiszemitizmus és az antijudaizmus ebben az időben nem számított furcsa vagy unortodox jelenségnek, ellentétben a bolsevizmussal, amely a társadalomban és a gazdaságban is gyökeresen meg akarta változtatni vagy szüntetni mindazt, amelyhez ragaszkodtak az ellenük tevékenykedő, konzervatív és nacionalista ellenforradalmárok.

Miután néhány hónap alatt magától összeomlott a bolsevikok rendszere, a szociáldemokraták kerültek hatalomra, majd néhány nappal később a román hadsereg bevonult Budapestre, melynek hatására felerősödött a nacionalista szellem, és megalakult az ellenforradalmárokból szerveződött csoport, a *Fehérház Bajtársi Egyesület*, melynek tagjai leváltották a baloldali kormányt. Ezután a románok

elhagyták Budapestet, a győztes antanthatalmak pedig rábízták az ország vezetését Horthy Miklós (1868–1957) tengerésztsztre, mivel a kialakult hatalmi vákuumban egyedül neki volt számottevő hadserege (Nemzeti Hadsereg), ráadásul biztosította őket arról, hogy parlamentáris rendszert fog bevezetni. Mivel a Magyar Királyságnak nem volt uralkodója, Horthy elvállalta az ideiglenes államfői (kormányzói) szerepet, ugyanakkor felmerült a kérdés, hogy lesz-e új király, és amennyiben lesz, továbbra is a Habsburg–Lotaringiai-házból, vagy szabad királyválasztás által. Horthy ragaszkodott a monarchia államformájához, de elutasította a szabad királyválasztást, még akkor is, ha őt választották volna; IV. Károly (1887–1922) trónigényének jogosságát ugyan elismerte, de nem volt hajlandó átadni neki a hatalmat, mert félt attól, hogy ezt követően a csehszlovák csapatok azonnal lerohannák az országot. A trianoni békeszerződés (1920) a világháborút lezáró egyezmények Magyarországra vonatkozó részét képezte, melynek célja a felelősségre vonás és a jóvátétel kikényszerítése volt. Miután a Horthy által kinevezett kormány képviselői aláírták a „békediktátum” néven emlegetett megegyezést, Magyarország sorsa megpecsételődött: az új határokat úgy rajzolták meg, hogy az ország területének jelentős része a szomszédos multinacionális államokhoz kerüljön, amely a gazdaság és a társadalom számára is rendkívüli károkat okozott. Az antanthatalmak általi súlyos büntetés főként abból eredt, hogy Magyarország szomszédos államai meggyőzték őket arról, hogy a világegést valójában Budapesten és Bécsben készítették elő, ráadásul Ausztriát és a Magyarországot is egyaránt azzal vádolták, hogy rosszul bántak nemzeti kisebbségeivel. Összességében a rövid ideig tartó bolsevik uralom, a megerősödött ellenérzések a zsidókkal szemben, valamint a békeszerződés igazságtalanságai egyaránt hozzájárultak a nacionalizmus fellendüléséhez; emellett az országban fennálló rossz szociális körülmények a fasiszmus megerősödéséhez vezettek: Végül a kormányzatot és a politikát a Horthy-rendszer „reakciós liberalizmusa” vagy mérsékelt jobboldali tekintélyelvűsége uralta, lehetővé téve a korlátozott pluralizmust és képviselést, de általában elnyomta a baloldalt, mellyel megteremtette a jobboldal hegemoniáját. Horthy a kommunizmus ellen mindvégig tevékenesen harcolt, ugyanakkor a fasiszmusnak is igyekezett gátat szabni, mivel úgy vélte, hogy mindkét eszmerendszer egy töről fakad, és gyökeres társadalmi és gazdasági változások szorgalmaznak, amelyek számára elfogadhatatlanok voltak.

Prohászka Ottokár (1858–1927) keresztényszocialista püspököt sok magyar fasiszta a hazai nemzetiszocialista világnézet atyjának tekintette, mivel ő volt az, aki a római katolikus egyház szociális tanításait Magyarországon meghonosította és terjesztette. A pápa által kiadott *Rerum Novarum* (1891) enciklika olyan szociális tanításokat tartalmazott, amelyek befolyásolták a Prohászka-hoz hasonló keresztényszocialisták nézeteit, tőlük pedig azok a hazai fasiszták inspirálódtak, akik alapvetően hűek voltak a katolikus egyházhoz és a krisztusi tanításokhoz – a neoprotestantizmus vagy a naopaganizmus iránt elkötelezett nemzetiszocialistákra azonban alig volt hatással. Prohászka tehát elsősorban a szocialista társadalomszervezési teóriák elterjesztésében játszott döntő szerepet, melyekből túlnyomórészt a hungaristák is merítettek. Emellett nem

lehet megkerülni azt sem, hogy antijudaizmusa viszont a társadalom sokkal szélesebb rétegére gyakorolt hatást, többek közt a konzervatívokra, hitleristákra, nacionalistákra, sőt még egyes szocialistákra is. A „katolikus ifjúságért” való aggodalmát arra a tézisére építette, miszerint a világháború frontjain aránylag sokkal több keresztény fiatal szolgált és halt hősi halált, mint a zsidóság, melynek jelentős része nemcsak kivonta magát a harcokból, de még a honvédő háborúban sem volt hajlandó részt vállalni; és ahelyett, hogy fegyvert fogtak volna, az egyetemeken töltötték mindennapjaikat, ráadásul jóval nagyobb arányban, mint a keresztények. Ez az érv lett a magyarországi *numerus clausus* 1920-as bevezetésének alapja, mely törvény a zsidók egyetemi felvételi arányának visszaszorítását szolgálta. Prohászka ugyan nem tartotta magát antiszemitának, de elismerte, hogy megkülönbözteti a „jó” és a „rossz” zsidót, valamint hozzátette: „Vigyáznunk kell nekünk, nehogy az antiszemitizmus vádjától félve behunyjuk szemünket a nemzeti veszedelmek előtt”. A „hungarizmus” kifejezés Prohászka számára nem volt más, mint „Isten gondolata magyar kiadásban”, továbbá a zsidóság magyarellen és kereszténységet kiszorító magatartásával szembehelyezkedő „nemzeti önvédelem”, amely magában foglalja az új társadalomszervezési elképzeléseket is.

Az 1920-as évek elején kezdtek szervezkedni az első magyarországi fasiszta szervezetek, még azelőtt, hogy Olaszországban Mussolini hatalomra került volna. Elsőként az *Országos Nemzeti Szocialista Párt* alakult meg, melynek konkrét céljairól semmilyen információ nem maradt fenn, de számos röpiratot adtak ki, valamint kapcsolatban álltak a német nemzetiszocialistákkal is. Később Dr. Szemere Béla (1873–1948) főorvos és a *Magyar Fasiszta Munkások Országos Pártja* egy, a német nemzetiszocialistákkal kötött titkos egyezmény értelmében Budapest megszállását és Gömbös miniszterelnökké való kinevezését tűzték ki célul, de lebuktak, majd elítélték őket. Bartha Albert volt hadügyminiszter és a *Magyar Fasiszta Párt* szinte kizárólag gazdasági és társadalmi kérdésekkel, szakszervezetek támogatásával és újságírással foglalkozott, de nem ért el nagy sikereket. Ekkortájt az egyik legjelentősebb kezdeményezés a „szegedi gondolat” irányzatának képviselőiből is álló *Magyar Nemzeti Párt* (kékingesek) volt, amit irredentizmus, antikommunizmus és szociális érzékenység jellemezett, bár 1935-re teljesen jelentéktelenné vált. A felsoroltakon kívül még számos fasiszta vagy nemzetiszocialista szervezet alakult, de mindegyik nagyon rövid életű, alacsony ismertségű és népszerűségű volt.

Az 1930-as évekre a magyarországi nacionalizmus két befolyásos irányzata uralkodott: a *Nemzeti Egység Pártja* (kormánypárt) konzervatív nacionalistái (élén Bethlen Istvánnal) társadalmilag a felsőbb osztályba tömörültek; és hittek a fennálló elitista parlamentáris rendszerben; a forradalmi konzervatívok (Gömbös Gyula, majd Imrédy Béla vezetésével) egy militarista és tekintélyelvű állampártot akartak létrehozni, átvéve néhány elemet az olasz fasisztustól. E konzervatív irányzatok mellett párhuzamban fejlődtek a magyar fasiszta ideológiák is, képviselőik pedig egyre komolyabb és népszerűbb szervezeteket alapítottak.

Böszörmény Zoltán (1893–?) újságíró és költő 1930-ban megalakította a *Nemzeti Szocialista Magyar Munkás Pártot*, melyet a német nemzetiszocializmus sikerei inspiráltak. Böszörmény úgy gondolta, hogy ha a Német Birodalomban sikeres ez az ideológia, akkor törvényszerűen Magyarországon is annak kell lennie. Pártja minden külsőséget átvett a németektől: a köszöntést, a barna-fekete ruházatot, a szlogeneket és még a puccskísérlet tervezését is. Mivel 1933-ban a Gömbös-kormány betiltotta a horogkeresztet, a magyar nemzetiszocialisták kénytelenek voltak a továbbiakban új jelképeket használni: a böszörményi párt a kaszáskereszt szimbólumot választotta. Gömbös ugyan nem volt fasiszta, de rokonszenvezett a klasszikus fasiszta elvek egy részével; a magyar nemzetiszocialistákat viszont egyáltalán nem szívelte, ezért megtiltotta a horogkereszt felhasználását, plágiumra hivatkozva. Tulajdonképpen ezzel két legyet ütött egy csapásra, mivel egyrészt gátat szabott politikai vetélytársainak, másrészt számos új mérsékelt jobboldali ember bizalmát nyerte el. Ebben az időben Böszörmény számított a legradikálisabb fasisztának, mivel nemcsak antikapitalizmust vagy antikommunizmust hirdetett, de szembeszállt a konzervatív nagybirtokossággal és a katolicizmussal is, valamint a szegényparaszt-ság között hódító neoprotestáns irányvonal mellett tört lándzsát. Böszörményt a többi nemzetiszocialista mozgalom vezetője rendkívül primitívnek tartotta, főleg vulgáris antiszemitizmusa miatt, amit a lehető legszélsőségesebben képviselt. Később személyi kultusz épült ki körülötte: eleinte „népvezér”, majd „új Dózsa” néven emlegették, mivel szenvedélyesen küzdött az alföldi agrárproletárok érdekeiért, akik már-már messiásként tekintettek rá. Miután pártja érzékelhető népszerűsége tette szert, puccskísérletet szervezett, de hamar leleplezték, és 32 év börtönbüntetésre ítélték. 1938-ban megszökött, elhagyta Magyarországot, és 1945 után semmilyen információt nem hagyott hátra, így az sem derült ki soha, hogy mikor, hogyan és hol halt meg.

Meskó Zoltán (1883–1959) politikus volt, aki 1932-ben kilépett a kormánypártból, majd csatlakozott a Böszörmény-féle nemzetiszocialistákhoz, ahol rövidesen úgy érezte, hogy közéleti ismertségének köszönhetően könnyedén átveheti a vezetői szerepet. Meskó Böszörménnyel szemben a nemzetiszocializmus jóval mérsékeltebb irányvonalát képviselte, és egyet nem értésük vitákhoz, majd konfliktusokhoz vezetett, aminek szakítás lett a vége. Meskó 1932-ben saját pártot alapított *Magyar Nemzeti Szocialista Földműves- és Munkáspárt* néven, majd pártprogramot írt, amit az országházban egy parlamenti felszólalás keretein belül olvasott fel. Kijelentette, hogy mozgalma a puritán kereszténység alapján áll, továbbá határrevíziót, szociális reformokat, adóreformokat, jogi reformokat és általános választójogot követelt. Ideológiáját, a nemzeti és szocialista agrárizmust a „zsidó liberalizmussal” szemben határozta meg, de Böszörménnyel ellentétben nem tanúsított idegenellenességet, mivel észben tartotta a magyarok vegyes származását. Kijelentette, hogy minden „tisztességes zsidó polgártársat” megbecsül, ugyanakkor szembeszáll a világuralomra törő, kozmopolita és internacionalista zsidósággal – így tehát nem vallja magát antiszemitának, sokkal inkább a „magyar faj” védelmezőjének. Meskó pártja egy

sokvilágnezetű nemzetiszocialista mozgalom volt, ezért sokáig nem volt hajlandó összefogni más szervezetekkel, mondván, nem fogja alávetni magát a kicsinyes pártszempontoknak és a pártokráciának. Mozgalma sokat merített az általa első nemzetiszocialistának tartott Prohászka szociális reformjaiból, valamint Adolf Hitler „zsidó liberalizmussal” és demokráciával szembeni reakciójából. Mindemellett büszkén szocialistának vallotta magát – nem marxi értelemben –, hiszen a munkásosztály és a parasztság ügyeit, valamint a szociális intézkedéseket mindvégig szívügyeként képviselte. Meskó mozgalma főként a Dunántúl vidékén vált közkezdetté, amit az aktuális hatalom rossz szemmel nézett, sőt 1933-ban egyenesen károsnak és veszedelmesnek titulálták, és minden igyekezetükkel próbálták ellehetetleníteni, ami 1934-re a mozgalom lassú elszorításához vezetett. Bár Meskó ódzkodott a más szervezetekkel való összefogástól, kénytelen volt belátni, hogy ez az egyetlen esélye mozgalmának fennmaradásához. 1939-re megjelentek a nyilaskeresztesek is, akiket Meskó azzal vádolt, hogy jogtalanul kisajátították tőle a nyilas szimbólumot. Bár nem bizonyított, de a legtöbb forrás szerint ő volt a nyilaskereszt kiötlője. Állítólag egy Nagy Lajos király idejéből fennmaradt pénzérmén találta a nyilas keresztet, és mivel ősi – ugyanakkor ismeretlen eredetű – szimbólumnak vélte, jó ötletnek tartotta felhasználni ideológiájának jelképeként. 1941-re teljesen eltávolodott a nyilasoktól, továbbá tiltakozott a világháborúba való belépés ellen, sőt az 1944-es német megszállást egy Horthynak küldött levélben mélyen elítélte. Ennek ellenére a világháború után háborús bűnösnek ítélték, és egy kisebb megszakítással, 1959-ig börtönben tartották.

Szálasi Ferenc (1897–1946) katonatiszt és politikus örmény és német felmenőjű polgári családba született Kassán. Édesanyja mélyen görögkatolikus volt, akinek vallási nézeteit ellenkezés nélkül átvette, azt tiszta hittel és meggyőződéssel mindvégig gyakorolta. 1915-ben katonai akadémiát végzett hadnagyi rendfokozatban, majd ezt követően az első világháború alatt egészen a kapitulációig a fronton harcolt. 1918-ban teljesítményei miatt megkapta a Vaskoronarend III. osztályát, majd a Kelet-Galíciában rekedt hadifoglyok hazaszállításában segédkezett. A tanácsköztársasági korszakban (1919) súlyos betegsége miatt nem tudott részt vállalni az ellenforradalmi tevékenységekben, de a román megszállás alatt már a Horthy által vezetett Nemzeti Hadsereg tisztjeként szolgált. Az 1930-as évek elején az 1. honvéd vegyesdandár-parancsnokság vezérkari osztályának vezetőjévé, majd vezérkari őrnaggyá vált, emellett megkezdte politikai pályafutását is: belépett a *Magyar Élet Szövetsége* nevű fajvédő pártba, és kiadta *A magyar állam felépítésének terve* (1933) című írását, melyben kifejezte antikapitalizmusát és a tervgazdaság bevezetését sürgette. Mivel katonatisztként nem politizálhatott volna, 20 napi fogsággal és a vezérkarból való kizárással büntették, majd 1935-től nyugállományba került. Ettől kezdve kizárólag a politikára koncentrált, és a Prohászktól átvett hungarista eszmét kezdte terjeszteni, ami a kereszténység, nacionalizmus és szocializmus hármán alapult. Hitt abban, hogy a hungarizmus segítségével a jobb- és baloldali megosztottságon felül lehet kerekedni, és egységbe lehet terelni a nép egészét; ebben viszont a munkásosztály hozzáállását látta akadálnak, ezért ennek

megoldására különösen nagy hangsúlyt fektetett. A közvéleményhez hasonlóan mélységesen elutasította a trianoni békeszerződést, de a többségtől eltérően nem pusztán területi revízióról ábrándozott, hanem a Kárpát-medence népeinek egymással való kibékítésére is megoldási koncepciókat dolgozott ki. 1935-ben Szálasi létrehozta a *Nemzet Akaratának Pártja* (NAP) szervezetét, de másokkal ellentétben nem a külföldi fasisztákat szándékozta utánozni, inkább egy teljesen független és új, magyar eszmerendszer kidolgozásán fáradozott. Pártja jelképe a Nagy-Magyarország mögül felkelő nap, ami alatt rovásírással a „hit” szó rövidítése volt olvasható. Szálasi forradalmat és rendszerváltást hirdetett, ugyanis meggyőződése volt, hogy a rendszer azonnali változásra szorul, amit kezdésképp egy hároméves átmenettel akart gyökeresen átforgatni. A *Cél és követelések* (1935) című művében kidolgozta a történelmi Magyarország megújulásának és újjáépítésének tervét, amit „Hungária Egyesült Földek” néven illetett. Törekvései egészen Gömbös 1936-os haláláig akadály nélkül zajlottak, viszont 1937-ben a belügyminiszter feloszlatta pártját, ellene pedig egyidejűleg több pert is folytattak. 1938-ban hét kisebb csoporttal együtt megalakította a *Magyar Nemzeti Szocialista Pártot*, ám ekkor már úgy érezte, hamarosan ítéletet fognak hozni ellene, ezért nekilátott eszmerendszerének írásba foglalásához, az *Út és cél* (1938) elkészítéséhez. Később az aktuális belügyminiszter az új pártot is betiltotta arra hivatkozva, hogy teljesen azonos az előzőleg feloszlattott NAP szervezettel. Szálasi ekkor létrehozta a *Nemzeti Szocialista Magyar Pártot*, de nem tudott érdemben részt venni annak építésében, mert közben – ahogy sejtette – börtönbüntetésre ítélték, új pártját pedig szintén feloszlatták. Míg Szálasi börtönben ült, Hubay Kálmán (1902–1946) vezetésével létrejött a *Nyilaskeresztes Párt*, amely már a megalakulásának évében a legnagyobb ellenzéki párttá nőtte ki magát, és 15%-os szavazati aránnyal bekerült az országgyűlésbe. Hubay ekkor optimistán kijelentette, hogy a nyilas győzelmet Prohászka hungarizmusa fogja diadalra vinni. Szálasi a második bécsi döntést (1940) követően szabadult, mivel Horthy amnesztiát hirdetett azután, hogy Észak-Erdélyt visszacsatolták Magyarországhoz. Szálasi tisztelte Horthy-t, és több alkalommal kívánt személyesen beszélni vele, ám neki szánt levelei sosem értek célba, mivel külső tényezők ezt megakadályozták. Még ha sor is került volna a személyes beszélgetésre, valószínűleg annak sem lett volna túlságosan nagy hatása, mivel Horthy a magyar nemzetiszocializmust túlságosan baloldalinak tartotta, kormánya pedig őt szabott neki gátat, ahol csak tudott. Szálasi ekkortájt már a legtekintélyesebb magyar nemzetiszocialista volt, ráadásul börtönviseltsége miatt mártír vált belőle. Innentől elsősorban pártszervezéssel foglalkozott, mert úgy vélte, nincsenek jól kiépítve a hungarista szervezetek. 1941 és 1942 között sok nyilaskeresztes nem támogatta Szálasi „elavult eszméit”, ezért kiléptek pártjából, és más fasiszta szervezeteket hoztak létre.

1941-ben Magyarország belépett a világháborúba a tengelyhatalmak oldalán, ami megosztotta a nemzetiszocialistákat: háborúpárti és háborúellenes klikkek jöttek létre a különböző mozgalmak között és azokon belül egyaránt. Az idő teltével egyre többen belátták, hogy a háború nem alakul jól Magyarország

számára, mivel a Honvédség nem az előre megtervezett feladatát látta el, hanem egyenesen a szovjet frontra került, annak ellenére, hogy a németek csak hátszói feladatokat – például partizánelfojtasokat és helyőrségi feladatokat – ígértek. Persze a magyar kormány is felelős volt abban, hogy végül nem így történt, mivel meggyőződésük volt, hogy a győzelem érdekében a magyar hadseregnek jobban ki kellene vennie részét a küzdelmekből, emellett döntésükben valószínűleg a románokkal való versengés is közrejátszott. Később a híres doni ütközetben (1943), valamint azután is rohamosan megszorodtak a magyar áldozatok, végül pedig a szovjeteknek sikerült visszaszorítani a tengelyhatalmak haderőit, krízishelyzetet teremtvén. A német hírszerzés tudomást szerzett Horthy kiugrási kísérletéről, ezenkívül a romló hadi helyzet is azt okozta, hogy a Német Birodalom 1944-ben megszállta Magyarországot. Ez azért történt, mert a szovjetek lényegesen előrenyomultak, és egyre közelebb kerültek a Kárpát-medencéhez. A németek úgy ítélték meg, hogy Magyarország nem rendelkezik elegendő katonával ahhoz, hogy megvédje magát, és feltartsa a szovjeteket, ezért Hitlerék úgy döntöttek, hogy egy komolyabb hadierővel vonulnak be az országba azért, hogy megerősítsék a térség védelmét. A kiugráshoz szükséges feltételeket Horthy elfogadta, küldöttjei pedig aláírták az egyezményt, ami így szólt: „A szovjet csapatokkal szembeni ellenségeskedés beszüntetése, hadüzenet Németországnak és visszavonulás az 1937-es határok mögé”. Ebből jól látható, hogy a kiugrás nem a békét, hanem a korábbi szövetségekkel való szembe kerülést jelentette, ezért amikor a németek erről tudomást szereztek, zsarolási célból elrabolták Horthy Miklós fiát, majd német nyomásra Horthy kinevezte Szálasi kormányfővé, ő maga pedig lemondott államfői pozíciójáról. Később Szálasi az országgyűlés hivatalosan is kormányfővé (nemzetvezetővé) választotta, és esküje után kijelentette: a harcot folytatni kell. Hitt abban, hogy Hitler egy olyan csodafegyvert tartogat a markában, ami jó eséllyel megfordítja a háború kimenetelét – de mint utólag tudjuk, a pletykák alaptalanok voltak. Szálasi a háború és a mindössze fél éves uralma alatt jóformán semmit sem tudott megvalósítani az évek alatt írásba foglalt államépítési terveiből, de persze voltak próbálkozások: a korporativista állam előkészítése, a feudális címek (pl. főispán) eltörlése, a közigazgatás részleges átszervezése stb. A törekvések közül azonban kevés valósult meg, hiszen Szálasi valójában a háború megnyerése utánra hálászta államépítési terveinek kivitelezését. Miután 1945-ben a szovjetek megszállták Magyarországot, Szálasi kénytelen volt Ausztriába menekülni, ahol az amerikaiak fogságába került, akik május 5-én kiadták őt a hazai népbíróságnak, melynek tagjai 1946 tavaszán halálra ítélték.

A 20. SZÁZADI HUNGARIZMUS FŐBB ESZMÉI

A **harmadik út** a hungarizmus – és alapvetően a fasiszmusok – esetében olyan politikai szinkretizmust jelöl, amely a bal- és jobboldalból elfogadható eszméket átvéve, teljesen új irányvonalat alkot, felülkerekedve a megszokott dichotómián. Bár Szálasi az országjárása alatt kijelentette, hogy „nincs harmadik út”, ezzel csupán Kállay Miklós és Bethlen István kapitalizmust és a szocializmust ötvöző „harmadikutas” (szociális kapitalista) álláspontjukkal való egyet nem értését fejezte ki. Kállayék „gazdasági opportunizmusát” azért utasította el, mert

véleménye szerint a nemzetiszocializmus világnézete minden tekintetben szemben áll a liberalizmussal és annak kapitalizmusával – amit Prohászka „hungarizmus” kifejezésével támasztott alá. Tehát a szocializmussal kiegyező liberalizmus sajátos értelmezésében Szálasi valóban nem tekintette magát harmadikutassnak, mindazonáltal elutasította a „szélsőbaloldali”, „jobboldali” és „szélsőjobboldali” kifejezések használatát, továbbá magát a jobb–bal ellentétpár jelentőségét is kétségbe vonta. Politikai szinkretizmusát (vagy harmadikutasságát) mégis jól mutatja a „tisztá szocializmusba” és a „tisztá nacionalizmusba” vetett hit, valamint a reakciós konzervativizmussal való éles szembenállás. Naplójában kijelentette, hogy a hungarizmus nem más, mint „Krisztus, nacionalizmus és szocializmus harmonikus gyakorlata, az élet szociológiai összhangzattana” – tehát valójában politikai szinkretizmus.

A **monarchizmus** nem minden magyar nemzetiszocialistára volt jellemző – például Szálasi sem, mivel ő a népre hagyta volna az államforma milyenségéről való döntést. Sokan nem ragaszkodtak a monarchiához, de akik igen, azok az apostoli királyság elvi álláspontján álltak, ezért semmiképpen sem akartak köztársaságot, mi több egyesek még parlamentáris rendszert sem. Álláspontjuk szerint a király nélküli királyság (Horthy-éra) sokáig nem tartható fenn, és a kérdést rajtaütésszerűen kell megoldani, amikor a nemzet érdeke megkívánja.

A **vallás** fontos szerepet játszik a hungarizmusban, mivel képviselői szerint annak hiánya elfogadhatatlan, mondván, vallásos tudat nélkül nincs biztos lábakon álló moralitás sem. Ugyanakkor nem hisznek abban, hogy valakire rákényszeríthető az istenhit, és nincs is ilyen szándékuk – egyedül az ateista propagandát tiltanák meg, de az ateista embereket nem akarják üldözni. És bár kiemelten fontosnak tartják a krisztusi tanításokat, mégsem akarnak egyházállamot, ugyanis meggyőződésük, hogy az egyháznak nem feladata politikai kérdésekkel foglalkozni. Tehát az egyház és állam, valamint az egyház és politika elválasztását szorgalmazzák. Emellett elismerik a magyarság régi pogány hitét, de semmiképpen sem támogatják annak feltámasztását, mert úgy vélik, a magyar embernek egyedül Krisztuson keresztül kell szeretnie hazáját, nemzetét és „faját”.

A **konnacionalizmus** (nemzetközösségiség) az európai érdekközösségre és a nemzetek közötti együttműködésre való törekvést jelenti, melynek alapja a közös kulturális egység, az antikvitás, a kereszténység, valamint a rassz. Ez a harmonikus viszony azonban csak akkor jöhet létre, ha Európa összes nemzetén belül megvalósul a népek közötti béke és az abból következő jólét, a gyarapodás szellemi és anyagi javak terén; valamint az életösszhang, a megújulás, a boldogság és a dicsőség. Magyar vonatkozásban ezt az állapotot a Pax Hungarica (magyar béke) eszméje által lehet elérni, amely a magyar nemzeten belüli népek erkölcsi, anyagi és szellemi jólétén nyugvó politikai, társadalmi és gazdasági békéjét fejezi ki. A végső cél a Kárpát-Duna Nagyhaza helyreállítása, amelyben a magyar mint „vezetőnép” koordináló tevékenységet látna el, nem sértve a többi nép szabadságát és érdekeit.

Az **aszemitizmus** a hungarizmus sajátossága, amely nem „zsidóellenességet”, hanem „zsidómentességet” jelent. Ez voltaképpen egy speciális antijudaizmus, amely nem „faji” vagy emberi sajátosságok, esetleg örökölt tulajdonságok,

hanem erkölcsi szempontok alapján ítéli el a zsidóságot. Szálasi szerint a zsidóság problémájának fő gyökere a rendkívül önző és hatalomvágyó tanokban (Talmud) keresendő. Tehát elsősorban olyan szellemi jelenséget látott a zsidóságban, amely nem hozható összhangba a hungarizmussal, mivel nem szerves része a nemzetnek, ellentétben sok egyéb népcsoporttal. A hungaristák hisznek abban, hogy a nem „fajta” zsidó megváltoztatható, így amennyiben a hazai zsidóságot sikerül rávenni arra, hogy mindenki mással egyenlő arányban építsék a nemzetet, illetve a jóból és a rosszból is vegyék ki részüket, akkor maradhatnak; akiknek pedig ez nincs így, azoknak támogatni fogják cionista törekvéseiket Izrael létrehozásában, hogy ott élhessék tovább életüket. A hungaristák elismerik, hogy a Szálasi-kormány alatt a zsidósággal szemben történtek atrocitások, de hozzáteszik, hogy ezzel sem az akkori kormány (főleg a belügyminiszter), sem pedig alapvetően a hungarizmus eszméje nem ért egyet. Elmondásuk szerint; a budapesti „nyilas csőcselék” fanatikusan vulgárisizálta és revansista tetteit a kormányzat nem tűrte: ellenlépésekkel igyekeztek az önbíráskodásnak útját állni.

A **korlátozott demokrácia** koncepciójukban minden hatalmat a néptől eredtetnek: a nép a saját hatalmát átruházza a kiválasztott szervnek, avagy az államnak. Az államhatalmat pedig négy részre osztanák: tervezés, végrehajtás, szentesítés és ellenőrzés – a négy alapot az állam alkotmánya öntené egyetlen szerves egységbe és egészbe. Szálasi a bibliai „adjátok hát meg a császárnak, ami a császáré, és az Istennek, ami az Istené” mondatot átalakította: „Adjátok meg a hatalomnak, ami a hatalomé és a népeknek, ami a népé!” – ezzel magyarázta, hogy a nép és a hatalom egymásra vannak utalva, és mindkettőnek vannak jogai és kötelességei egyaránt. Az új magyar állam a népszavazásokra támaszkodna: az államforma, az államfő és a kormányfő személye, az alkotmány és annak módosítása kizárólag népszavazás útján történhetne; népszavazást pedig a kormányfő, a törvényhozók, az alkotmánybírók és a szavazásra jogosultak kérhetnek. Ezenkívül (titkos) választásokat tartanának, melyeken azok a pártok indulhatnak, akik legalább 30 ezer ajánlást fel tudnak mutatni. A választásokon részt vehetne minden 24. életévét betöltött, írni-olvasni tudó személy. A választásokon való részvétel kötelező lenne, így akik nem élnek választói jogukkal, azok polgári és szabadságjogukat meghatározott időre elveszítenék.

A **nemzetiszocializmus** (gazdasági értelemben) a hungaristák szerint az egyetlen alternatívája a szabadpiaci kapitalizmusnak, amely minden tekintetben bukásra van ítélve. Szálasi úgy gondolta, hogy az állam első feladata a három éven belüli átállás egy sajátos és részleges tervgazdálkodási rendszerre; az átállást követően pedig megkezdődne az agrárium iparosítása; a hitelélet államosítása, a magánpénzügyek összeolvastatása és az adók visszaállítása az 1927-es állapotokra, ami mindenkire egyenlően vonatkozna. Az állam összes alkalmazzottja a végzettségük tekintetbevételével három fizetési csoportba; ezen belül egy-egy fizetési osztályokba lenne sorolva, továbbá meg lenne határozva a fizetés minimuma és maximuma is. Az olyanokat, mint rádió, posta, utak (vízi, légi, földi), közművek, egészségügy, oktatás és az összes termelő és értékesítő szövetkezet kollektivizálás alá esne, továbbá megengedné, hogy háború esetén az állam a magánvállalatok ügyeibe is beavatkozzon.

FRANK ROBIN

NEMZETIBOLSEVIZMUS

A nemzetibolsevizmus egy gazdaságilag szélsőbaloldali és kulturálisan harmadikutas ideológiai család, melynek három legismertebb irányzata a német, a zsidó és az orosz. Ez egy nagyon érdekes eszmerendszer abból a szempontból, hogy nem mondható teljesen fasisztának, de kommunistának sem, mégis úgy gondolom, a faszizmushoz valamelyest közelebb áll, hiszen a legelső nemzetibolsevikok a német nemzetiszocialista pártban, a Freikorpsban és az SA-ban is jelen voltak; sőt később sokuk a strasseristákhoz csatlakozott; a zsidó nemzetibolsevikok bár rokonszenveztek a sztálinista totalitarizmussal, a faszizmussal mégis jobb kapcsolatot ápoltak, így a legtöbb eszmét is tőlük vették át; az orosz nemzetibolsevikok pedig a sztálinizmus iránti szimpátia mellett valamennyi klasszikus fasiszta és német nemzetiszocialista eszközzel és eszmével éltek. Alapvetően tehát a nemzetibolsevizmus a faszimusok és a bolsevizmusok keveréke, az viszont szervezetenként eltérő, hogy milyen arányban tartalmazzák egyiket vagy másikat.

A NEMZETIBOLSEVIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

Az első világháború (1914–1918) után a versailles-i békeszerződés felháborodást váltott ki számtalan német bolsevikban, de ami talán a legmeglepőbb, hogy az orosz bolsevikok is mélyen elítélték a megállapodást, amiért szerintük annak célja a nyugati kapitalista és imperialista államok fennhatóságának kiterjesztését jelenti, mi több Németországot a fennhatóságuk alá akarják vonni, ellehetlenítve a marxista törekvéseket és csorbítva a proletárforradalom esélyét. Az oroszok miközben a polgárháborújukat vívták, azt vizionálták, hogy a kapitalizmus éppen a németeket akarja rabszolgává tenni, ezért Versailles-ellenes jelszavakat alkottak. Így történt ez a weimari alkotmányt elfogadó Németországban is, de nem a szociáldemokraták, hanem a német bolsevikok részéről, akik árulónak tekintették az összes olyan munkáspárti baloldali szerveződést, amely „lepaktált” a nyugati demokratizmussal és kapitalizmussal. Emiatt kialakult a baloldalon egy mélyreható konfliktus a szocdem és bolsevik irányzatok között; az előbbi igyekezett minél inkább visszazorítani az utóbbit. A *Németország Szociáldemokrata Pártja* (SPD) elégedetlen tagjai 1918-ban létrehozták a *Németország Kommunista Pártja* (KPD) szervezetet, melyben főként Fritz Wolffheim (1888–1942) és Heinrich Laufenberg (1872–1932) voltak azok, akik 1919-ben javasolták a nemzetibolsevizmus ideológiáját. Olyan nacionalista proletárdiktatúra felállítására törekedtek, amely a szovjet bolsevikokkal való együttműködéssel szorítaná

vissza a Nyugat megszálló és elnyomó erőit. A politikai pártokat a szakmai viszálykodás melegágyainak minősítették, majd hozzátették, hogy a demokráciát olyan politikai rendszernek kell felváltania, amelyben nem a szavazatok száma, a pénz és a semmitmondó beszédek, hanem a valódi cselekvés uralkodik. Németország csak akkor menthető meg, ha ifjúsága csatlakozik a radikális munkásmozgalomhoz, és készen áll arra, hogy megtámadja Németország és Oroszország halálos ellenségét: a nyugati kapitalizmust és militarizmust. Minden eszközt meg akartak ragadni, amely a felszabadulásért folytatott harcot szolgálja – és tényleg, szó szerint minden eszközt. A felbuzdító cselekvésre való felszólítások ellenére a nemzetibolsevizmus ekkor még a vezetőinek mozgalmára maradt, követők nélkül, mert a kimerült Németország nem volt hajlandó megkockáztatni egy újabb háborút. Ha ez megtörténne, az osztályharc háttérbe szorulna; helyette pedig a nemzeti felszabadító háború és az osztályegytütműködés kerülne előtérbe. Azonban ezt az ötletet az 1918-ban alakult *Spartakusz-szövetség* nevű kommunista csoportban nagy lelkesedéssel fogadták, egészen addig, amíg az orosz bolsevikok első embere, Lenin el nem ítélte ezt a politikát, állítva, hogy Laufenberg háborús koalíciót akar kezdeményezni a német burzsoáziával. Ezután Laufenberg és Wolffheimet is kizárták a KPD-ből, majd hirtelen minden eddigi politikus, aki támogatta elképzeléseiket, ellenük fordult. 1920-ban ez a nemzetibolsevik páros a kizárásukat hazaárulásnak élték meg, és egyre inkább azon az állásponton voltak, hogy nem a háború, hanem a politikusok tették tönkre az országot, ezért megalakították a *Németországi Kommunista Munkáspárt* (KAPD) nevű szervezetet, amely ettől az évtől a Lenin által életre hívott *III. Internacionálé* (1919–1943) tagja lett – mindössze egy évig. Wolffheim és Laufenberg ebből az új pártból még ebben az évben kizárásra került, szintén nemzetibolsevizmusuk miatt, amely összeegyeztethetetlen lett a marxizmussal.

1923-ban belga és francia csapatok megszállták Németország nyugati területeinek egy részét, a Ruhr-vidéket, mely esemény óriási felháborodást keltett: a német nemzetiszocialista és nacionalista szervezetek tömegmozgalmakká alakultak, sőt még a munkásosztályt is erős hazafias érzelmek öntötték el, így a baloldali radikálisok is a nemzeti felszabadítás és a francia imperializmus elleni harc mellett törtek lándzsát. A KPD meglepő módon csatlakozott ehhez a harchoz, és igyekeztek megszólítani a kispolgári és nacionalista csoportokat, remélve, hogy a *völkisch* irányzat meggyengül. Különösen érdekes, hogy átvették az antiszemitizmust és a radikális nacionalizmust is, mivel azt gondolták, így a munkásosztály megnyerésére irányuló versengésből győztesen kerülhetnek ki. Az osztálykonfliktus nemzetközi viszonylatban is megjelent: már „kizsákmányoló nemzet” és „kizsákmányolt nemzet” kategóriákról beszéltek – Németország az utóbbiba tartozott. Mivel Franciaország igyekezett elnyomni a kommunista szervezeteket, így nem meglepő módon a nemzetibolsevikok számára nem a burzsoázia volt a legnagyobb ellenség, hanem a „németeket lemészároló francia imperializmus”. Az ideológia fő célja az lett, hogy átvegye a vezető szerepet Németország társadalmi és nemzeti felszabadításában; a munkás-

osztályt akarták a nemzet élére állítani, mert a dolgozó népnek kell összeolvasztania az osztályharcot a nemzeti emancipációra való törekvéssel, végül meg kell vívnia a háborút a Nyugat ellen. 1923-tól a nemzetibolsevizmus nem korlátozódott kizárólag a legmagasabb szintű elméleti vitákra, ráadásul gyakori megbeszélések zajlottak a *völkisch* mozgalom és a kommunisták, sőt néha a nemzetiszocialisták és a kommunisták között a Franciaország elleni egységfront szükségességéről. Később a német nemzetiszocialisták nyilvános vitára hívták a *KPD* szónokát, Hermann Remmele (1880–1939) politikust, aki kijelentette, hogy idővel a *völkisch* és a bolsevikok egyesülni fognak; ehhez pedig a nemzetiszocialisták hozzátették, hogy a mélyen gyökeredző nézeteltérések ellenére valóban lehetséges ez az összefogás. A közeledés tehát nem ideológiai volt; inkább a franciákkal szembeni ellenszenvből eredt. Ezekben az években a két világnézet valóban összefogott, főleg a Felső-Sziléziában zajló lengyelek és németek közti hátrákonfliktusokban, valamint a sztrájkokban, tüntetéseken és a rendőrséggel való összecsapásokban. A Freikorps vezetői meglepődve tapasztalták a proletariátus hűségét és a kommunisták azon szándékát, hogy együtt harcoljanak az ő vezetésük alatt. Ekkor már egyértelművé vált Remmele azon állítása, hogy bár távol állnak egymástól, de ahhoz nem eléggé, hogy ne küzdhessenek ugyanazért a célért. Mindennek ellenére sem a nemzetibolsevizmus elmélete, sem pedig a gyakorlata nem talált általános jóváhagyásra a *KPD*-n belül, sőt a pártban többen attól tartottak, hogy ez az összefogás az eredeti irányvonal megszűnéséhez vezethet, ezért főleg a szociáldemokratákhoz való közeledést kezdték sürgetni. Ezután száznolcva fokos fordulatot vettek, antifasiszta tüntetések megtartását kezdeményezték, és meg is tartották – ezzel véget ért az együttműködés, a nacionalizmushoz való hozzáállás pedig negatívba fordult. Az 1924-es pártkongresszus elismerte, hogy a *KPD* valójában túl messzire ment a fasisztákkal való együttműködéssel, a továbbiakban pedig igyekeztek ellenségesek lenni velük.

1929-től megjelent a nagy gazdasági világválság (1929–1933), amely óriási munkanélküliséget és kilátástalanságot eredményezett; az alsó középosztály helyzete kétségbeejtővé vált, ráadásul a mezőgazdaság is veszélybe került. A fennálló rendszer és a szociáldemokrata kormány nem tudott megbirkózni a nehézségekkel, és az emberek elvesztették bizalmukat velük szemben, népszerűségük pedig lecsökkent. Ekkor jelent meg harmadszorra a nemzetibolsevizmus, ezúttal azon nacionalisták körében, akik a kapitalista rendszert és a nyugati hatalmakat okolták a válságért. Ezenfelül a kommunisták és maga a *KPD* is visszatért a nemzeti irányvonalhoz, azzal a szándékkal, hogy kilopják a szelet a nemzetiszocialisták vitorlájából. Kijelentették, hogy a burzsoázia és a szociáldemokratizmus képviselői is elárulták a dolgozó embereket, kiszolgáltatták őket a nemzetközi tőkének. A *KPD* ez idáig úgy tekintett magára, mint Németország egyetlen antifasiszta pártjára, és minden más pártot „fasiszta” jelzővel illetett. 1930-ban, miután a nemzetiszocialisták jelentős sikereket értek el a választáson, az *SPD* felkérte a *KPD*-t egy antifasiszta egységfront megszervezésére, ám ezt elutasították, mi több úgy döntöttek, hogy inkább együttműködnek

a nemzetiszocialistákkal a szocdemek elleni támadásokban. Az összefogás azon az elgondoláson alapult a *KPD* részéről, hogy ők is és Hitlerék is a liberális demokrácia és a kapitalizmus lerombolására törekednek, nem beszélve arról, hogy innentől a nacionalizmus és a munkások iránti elkötelezettség is közös ponttá vált. Szimpatizálni kezdtek Gregor Strasser (1892–1934) nemzetiszocialista politikussal és az *SA*-val is, majd közös kampányokat kezdtek szervezni. Ezután nemcsak az *NSDAP*, de a *KPD* is erősödött, sőt a kommunisták vezetője, Ernst Thälmann (1886–1944) amellett érvelt, hogy először Hitlernek kell hatalomra kerülnie, és csak utána kezdődhet a valódi forradalom. Érdekes, hogy miközben a nemzetiszocialisták fokozták a nacionalista kampányukat, a *KPD* igyekezett őket felülmúlni, ráadásul még kritizálták is Hitleréket amiatt, hogy túlságosan puhák; és ilyen szelídséggel, amit tanúsítanak, nem fogják tudni visszaszerezni az 1918 előtti német területeket – sokuk pedig valódi nemzeti felszabadulást követelt Hitlertől. A nemzetibolsevizmus 1923-ban még inkább volt taktikai, mintsem konkrétan ideológiai töltetű, ugyanakkor 1929-től megtörtént az ideológiai irányváltás, méghozzá a jobboldalról, olyan nacionalisták által, akik a kapitalizmus felszámolását szorgalmazták. Az ideológia megjelenése olyan erőteljes volt, hogy még a nemzetiszocialista pártban is felbukkant, és módfelett hozzájárult a hosszú kések éjszakája (1934) eseményéhez. Otto Strasser (1897–1974), Gregor fivére 1930-ban számos emberrel együtt elhagyta az *NSDAP*-t, és megalakította a *Forradalmi Nemzetiszocialisták Harci Szövetsége* (*KGRNS*), vagy ismertebb nevén *Fekete Front* nevű szervezetet, amely a gazdasági antiszemitizmus, a forradalmi nacionalizmus és az antikapitalizmus mentén szerveződött, valamint sokkal közelebb állt a nemzetibolsevizmushoz, mint a hitlerista nemzetiszocializmus.

Az 1930-as években a *Szociális Forradalmi Nacionalisták Csapatja* (*GSRN*) volt az első – ideológiai értelemben vett – nemzetibolsevik szerveződés, melynek élén Karl O. Paetel (1906–1975) állt, illetve másik vezéralakja Ernst Niekisch (1889–1967) politikai író volt, aki az *NSDAP* Strasser-féle irányvonalára, majd később a *Fekete Front*ra is hatást gyakorolt. Mind a Strasser-fivérek, mind pedig Paetel és Niekisch szembeszálltak a hitlerizmussal és sajátos nemzetiszocializmusával, majd alternatívaként forradalmi nacionalista ellenállást hirdettek. A *GSRN* szimbóluma egy keresztbe tett kasza és kalapács volt, valamint azok között egy kard is állt – azonban vörös csillagnak vagy sarló-kalapácsnak nyoma sem volt. Niekisch pedig átvette a francia *Proudhon-kör* jelképét is: fekete sas, testén egy kalapáccsal, egyik lábával egy kardot, másikkal pedig egy sarlót fog. A szervezet létrejöttékor közzétették a *Szociális forradalmi nacionalizmus kiáltványa* (1930) című írást, melyben a politikai irányelveik szerepeltek: felküdtek a nemzetre, a népre és a szocializmusra, továbbá elismerték az elnyomottak osztályharcát, valamint a Szovjetunióval és minden más „nemzetközileg elnyomott” nemzettel kötött szövetséget. Paetelék élesen támadták a nyugati kultúrát, amely állításuk szerint tönkreteszi Németországot: a „haladás eszméi”, avagy az urbanizmus, a liberalizmus és a demokratizmus megosztottságban és állandó konfliktusban tartják a nemzetet. Azt állították magukról, hogy ők se

nem jobboldaliak, se nem baloldaliak, a jobb-bal tengely és a pártok felett állnak. Elmondásuk szerint lényegtelen, hogy ki milyen oldali és ki melyik párt-hoz tartozik, csupán az a fontos, hogy az adott ember aggódjon Németország és a szocializmus sorsáért. Bár a nacionalizmus is fontos volt számukra, mégsem mélyültek el benne, inkább azt a szocializmus elérésére akarták felhasználni. Niekisch ezekben teljesen egyetértett, annyi különbséggel, hogy ő a porosz-ság eszméit helyezte előtérbe, így akár mondható a „porosz bolsevizmus” képviselőjének is. Szerinte a kommunizmus könyörtelen bátorsága és durvasága a szívós katonai szellemről tanúskodik, tehát több porosz szigor van benne, mint amennyit a kommunisták gondolnak, vagy maguk a poroszok sejtnek. Ennek alapján úgy vélte, hogy amennyiben Németországot újra áthatná a porosz-ság szelleme, minden nyugati szemetet le tudna söpörni. Niekisch úgy gondolta, hogy bármilyen eszközt be lehet vetni Németország felszabadítására, és csak egy rabszolgasorsú nép nem képes harcolni önmagáért; előfordulhat az is, hogy az országnak háborút kell vívnia az ellenség polgári lakossága ellen is, de ettől nem szabad megijednie, ha véghez akarja vinni céljait.

1934-től számtalan nacionalistát csábítottak el a nemzetibolsevik eszmék, köztük több volt Freikorps, SA vagy NSDAP tagot is, tehát a legtöbben a *völkisch* irányzathoz pártoltak át. Gregor Strasser ekkor még mindig az NSDAP tagja volt, a párt bal szárnyához tartozott, és elkötelezett antikapitalista politikát folytatott; ebben az időben viszont Hitler leszámolt vele és más riválisokkal is, többek közt a nemzetibolsevizmus és a forradalmi nacionalizmus miatt, amely eszmék fenyegetést jelentettek politikai és gazdasági terveire egyaránt. Ezután a hitlerista nemzetiszocializmus rendszere megszilárdult, a nemzetibolsevizmus további terjedése pedig lehetetlenné vált. Ekkor még a nemzetibolsevikok, üdvözölték Hitlerék kifelé mutatott barátságos kinyilatkoztatásait a Szovjetunióval szemben, sőt a későbbi német-szovjet meg nem támadási szerződést is helyeselték – már akik életben maradtak közülük, ugyanis a hosszú késék éjszakája (1934) és a későbbi leszámolások a kommunistákkal fokozatosan kiváltották ellenszenvüket a hitleristákkal kapcsolatban, bár a strasseristákkal viszonylag sikerült megtalálniuk a közös hangot.

Avraham Stern (1907–1942) az Orosz Birodalomban született, a későbbi Lengyelország területén. Az orosz polgárháború (1917–1922) alatt arra kényszerült, hogy otthonától és apjától távol éljen, majd mikor felnőtt, Palesztinába küldték gimnáziumba és egyetemre. Itt nem volt felhőtlen a helyzet, mivel az arabok és a zsidók között ellenséges viszony állt fenn, az arabok pedig egyre agresszívebb zsidóellenes propagandát folytattak, főleg amiatt, hogy 1927-től kezdve több tízezer zsidó érkezett a területre, majd telepedett le. Úgy érezték, el akarják foglalni hazájukat, pláne, hogy a zsidók régészeti bizonyítékokat kerestek arra, hogy Palesztina területe őket illeti. A feszültség 1929-re odáig fajult, hogy kitört a Buraq-felkelés (1929) a jeruzsálemi Óvárosban, majd a környező településekre is hamar áttért. A zavargásokban több száz zsidó és arab vesztette életét és sebesült meg, továbbá több mint 4 ezer zsidót kényszerítettek lakhelye elhagyására – a gyilkosságok egy részét a brit katonák követték el,

ami a velük szembeni ellenállást és gyűlöletet teremtette meg. Stern egyértelműen a britekkel való szembeszállás mellett érvelt, illetve temérdek verset írt a zsidó haza iránti szeretetről és a mártíromságról. Később a fasiszta Olaszországba, azon belül Firenzébe utazott, hogy folytassa tanulmányait, és az 1930-as évek nagy részét azzal töltötte, hogy oda-vissza Kelet-Európába utazott, hogy forradalmat szervezzen Lengyelországban, és meggyőzze a zsidókat a Palesztinába vándorlásról. Több tízezer zsidó kiképzését tervezte, akiknek az élén Palesztinába hajózna, és erőszakkal elvenné a területet a britektől – sőt még a lengyel kormánnyal is sikerült ezt a törekvést elfogadtatnia. Minden terv szerint haladt, de a Német Birodalom közben megtámadta Lengyelországot; és hetek alatt elfoglalta az egyik felét, a másik felét pedig a Szovjetunió csatolta magához. Ekkoriban Stern nem tartózkodott Európában, éppen Palesztinában volt, mikor letartóztatták, és börtönbe, majd fogolytáborba küldték. 1940-ben hozta létre az *Izrael Szabadságharcosai* (*Lehi*) nevű militáns cionista csoportot, ami attól volt egyedi, hogy elutasított minden olyan szerveződést vagy véleményt, amely a nemzetiszocialisták vagy a fasiszták ellen; valamint a britek mellett szólt. Stern azt állította, hogy a britek ellen kell leginkább küzdeni, mert csak az imperializmusukkal szembeni harc árán szabadulhat fel Izrael az elnyomás alól. Neki és számos *Lehi* tagnak és vezetőnek meggyőződése volt, hogy Hitler valóban zsidómentes Németországot akar, de nem úgy akarja elérni, hogy kiirtja, hanem hogy elküldi őket az országból, és tapasztalata szerint így is történt, mert a Palesztinában való tartózkodása alatt több százezer német és más nemzetiségű zsidó telepedett le. Meggyőződésük volt, hogy nem Hitler gyűlöli és nyomja el őket, hanem a britek, akik megannyi éven át alávetettségbe kényszerítették népüket. Stern felnézett minden erős és tekintélyelvű vezetőre: tisztelte Mussolinit és Sztálint, a németeket pedig azért, mert „elősegítették” a zsidók Palesztinába települését – voltaképpen tudatlanul is Stern tervét valósították meg. A *Lehi* jellemzően totalitárius és tervgazdálkodó államban gondolkodott, ezért Sztálin rendszerét vette alapul, emellett a *Bibliára* hivatkozott, amely szerintük legitimálja törekvéseiket, bár ezzel más zsidók nem értettek egyet, mondván, a zsidóknak nem szabad államot alapítaniuk. Stern a zsidóságra felsőbbrendű „fajként” tekintett, míg az arabokat alsóbbrendű „szolgafajnak” titulálta, akiket ki kell űzni Izrael területéről, akár erőszakkal is. A *Lehi* több terrorcselekményt is elkövetett, ami jól mutatja, hogy ambícióikat vérkomolyan vették. A britek azt állították róluk, hogy „őrült fasiszták”, és bizonyítékot találtak arra, hogy Mosley és a brit fasiszták programjait és eszméit vették át, amit a *Lehi*-kiadvány népszerűsített. Stern több alkalommal próbálta felkerekíteni a német nemzetiszocialistákat, hogy egyezséget kössön velük, kijelentve, hogy a *Lehi* a németek oldalán állva küzdeni fog a szövetségesek ellen, csupán annyit kérnek cserébe, hogy segítsenek nekik megalapítani Izraelt. Ez a kérés egyébként furcsa lehet, de teljesen egybevágott a nemzetiszocialisták törekvéseivel, miszerint a zsidó cionistákat támogatni kell saját államuk létrehozásában, és a németországi zsidókat oda kell telepíteni – első célpontként Palesztinát nézték ki nekik, de volt olyan verzió is, hogy Madagaszkár szigetére kell

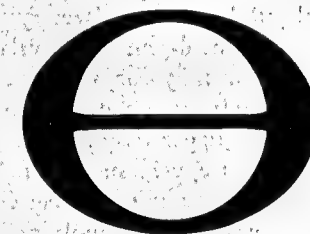
telepíteni őket. Stern az olaszokat is felkereste, és megígérte, hogy amennyiben segítenek Izraelt kikiáltani, elkötelezik magukat nekik, és az Izraeli Királyság a tengelyhatalmak részévé válik. Bár Stern nem tudta felvenni a németekkel a kapcsolatot, a *Lehi* tagjainak nagy része továbbra is a fasizmus, és főleg annak olasz verziójának csodálója maradt. Ezenfelül a kommunista eszméktől sem távolodtak el, így tulajdonképpen a fasizmus és a sztálinizmus eszméit keverték össze, egyfajta cionista bolsevizmust alkotva. 1942-ben a britek lelőtték Sternt, a szervezet viszont tovább működött. 1948-ban, mikor Izrael állama létrejött, még volt némi népszerűségük, de egy-két éven belül teljesen eljelentéktelenedtek.

Orosz földön is megjelent a nemzetibolsevizmus, egészen konkrétan pártként is az 1990-es években, két fontos személy által. Eduard V. Savenko (1943–2020), vagy művésznevén Limonov a Szovjetunióban született, Dzerzsinszk városában. Kamaszként verseket írt, és számos enyhébb bűncselekményt követett el, mert rossz társaságba keveredett. Fiatal felnőtt korában összeszerelő üzemből, építőiparban dolgozott, de megfordult a kereskedelemben is. 1973-ban a KGB szovjetellenesnek ítélte, ezért egy évvel később kiköltözött az Egyesült Államokba, majd egy New York-i újságnál dolgozott lektorként, és főleg támadó cikkeket írt a kapitalizmus és a burzsoázia ellen. Ezenfelül részt vett az amerikai *Szocialista Munkáspárt (SWP)* tevékenységében is, ami miatt még az FBI is kihallgatta. 1980-ban Franciaországban telepedett le, majd rövidesen igencsak közel került a *Francia Kommunista Párt (PCF)* vezetőihez – hét évvel később francia állampolgárságot is kapott. Csak az 1990-es évek elején tért vissza hazájába, ahol több újságba is publikálni kezdett, mi több megalapította a *Limónka* nevű folyóiratot is. Aleksandr G. Dugin (1962–) Moszkvában született, átlagos életkörülmények között, bár apja kisgyermekkorában elhagyta családját. 1979-ben többek közt a kommunizmustól eltérő nézetei miatt nem tudta befejezni tanulmányait, de egy hamisított igazolvánnyal sikerült be-béjútania a Lenin Könyvtárba, ahol állítólag megismerkedett a fasizmussal és a pogánysággal is, amik kellőképpen hatottak nézeteire. Ekkor csatlakozott a *Juzinszkij-kör* nevű avantgárd diszsidens csoporthoz, melynek tagjai érdeklődtek az ezoterikus miszticizmus és fasizmusok iránt. Dugin ekkor vette fel a Hans Siever álnévet, és több nyelven is megtanult, valamint hatással volt rá Guénon és Evola tradicionalizmusa – az utóbbi filozófus *Pogány imperializmus (1928)* című könyvét ő fordította oroszra –, továbbá olvasott Nietzsche-től, a konzervatív forradalomról és annak teoretikusaitól is. 1980-ban belépett a *Fekete Rend SS* nevű pogány nemzetiszocialista és antikomunista csoportba, melynek hierarchiáját a német SS-től vették át, így például a legmagasabb rang a „Reichsführer” volt. 1988-ban csatlakozott a *Nemzeti Patrióta Front „Pamjaty” (NPF „Pamjaty”)* nevű tradicionalista és monarchista szervezethez, melynek célja, hogy a három hagyományos orosz érték (ortodoxia, nemzeti jelleg és spiritualitás) alapján vezesse a népet a szellemi és nemzeti megújulás felé. Dugin hamar megfosztották a tagságtól, azzal az indoklással, hogy okkultistákkal és sátánistákkal állt kapcsolatban, ez pedig a szervezet alapértékével összeegyeztethetetlen. 1990-től a KGB titkosított archívumával dolgozott, hozzáférve számos újságciikkhez, könyvhöz, melyekkel részben a politikai tájéko-

zottságát frissítette. A Szovjetunió széthullása után Dugin megváltoztatta hozzáállását a szovjet rendszerhez és a bolsevizmushoz: marxista és újbaldali műveket tanulmányozott, és ami a legfontosabb, olvasott a német nemzetibolsevikoktól is. 1993-ban Limonovval együtt létrehozta a *Nemzetibolsevik Párt (NBP)* nevű szervezetet, amely a neoeurázsianizmusra, nacionalizmusra és a bolsevizmusra épült. Dugin igyekezett a szélsőjobboldalt és a szélsőbaloldalt összeegyeztetni, egységbe terelni, így a harmadik út, avagy a politikai szinkretizmus útjára lépett. Céljuk az volt, hogy egy Vlagyivosztoktól Gibraltárig tartó birodalmat hozzanak létre, elorszásva a nemzetek közötti gyűlöletet és az olyan káros eszméket, mint a demokracizmus, a liberalizmus és a kapitalizmus. Megvetették a megalkuvást, és meghirdették a rendszer földig rombolását. Egy új világot akartak felépíteni, amely a spiritualitáson, nemzeti és társadalmi igazságosságon, tradicionalizmuson és hierarchián alapulna. Zászlójuk alapja vörös, közepén egy fehér kör, melyben egy fekete sarló-kalapács található; jelképük a német birodalmi sas, annyi különbséggel, hogy a madárnak két feje van, fekete helyett vörös színű, karmai között pedig nem szvasztikát (horogkeresztet), hanem sarló-kalapácsot tart. Az orosz nemzetibolsevikok szerint nem igaz az az állítás, hogy Sztálin fedezte fel a hazafias szellem fontosságát, mert már Lenin 1914-ben azt állította, hogy az orosz proletárok csordultig vannak nemzeti büszkeséggel, amit nem lehet figyelmen kívül hagyni. Úgy gondolták, hogy a szovjet patriotizmus valójában orosz hagyományokra épülő birodalmi nacionalizmus, amely szemben állt az internacionalizmussal. Duginék úgy tartották, hogy a sztálinisták már a spanyol polgárháború (1936–1939) alatt is nacionalista propagandát folytattak, de a valódi nemzeti szellem csak az 1941-es német invázió alatt éledt fel, és Sztálinék ekkor a németellenes nemzeti felszabadító háborút tekintették első számú küldetésüknek.

Dugin tovább formálta ideológiáját: úgy gondolta, hogy a kereszténység kiemelten fontos, illetve maga a közös hit, ami az oroszországra jellemző, ezért az egyházszakadás előtti hagyományok megőrzése és újjáélesztése mellett érvelt, sőt az orosz ortodox egyház egyik plébánosa lett, majd 1998-ban otthagyta az *NBP*-t, mivel számos összetűzése adódott a párton belül. Kilépését követően a párt szélsőbaloldallivá vált, Dugin pedig fasisztának bélyegezték. Ezután Dugin az Állami Duma (orosz alsóház) akkori elnökének tanácsadója lett, később pedig geopolitikai szakértőként tevékenykedett. A 2000-es évektől a neoeurázsianizmus és a konzervativizmus eszméi mellett érvelt, majd egy évvel később az *Eurázsia Párt* alapító tagja lett, mely mozgalom az orosz politika kulturális sokszínűségét hirdette, valamint ellenezte az amerikai globalizációt, a kommunizmust és a nacionalizmust is. Ekkor már úgy tűnt, Dugin teljesen szakított régi eszméivel, ráadásul az *NBP* is letért az eredeti irányvonalról; a nemzetibolsevizmus visszaszorult, ráadásul a párt vezetőjét, Limonovot 2001-ben letartóztatták terrorizmus vádjával, és illegális fegyverbirtoklásért is elítélték. Csak 2003-ban szabadult, de 10 ezernél több tagot nem tudtak bevonítani, és az akcióikat is jellemzően alig néhány emberrel együtt hajtották végre: épületfoglalás, rendőrökkel való összecsapások, felvonulások megzavarása stb.

ÖKOLOGISTA IDEOLÓGIÁK

FRANK ROBIN • MUZSLAI KRISZTINA

AZ ÖKOLOGIZMUS TÖRTÉNETE

Az ökológizmus és az environmentalizmus a legújabb ideológiák közé tartoznak, bár ezen kifejezéseket gyakran felcserélve vagy egymás szinonimájaként használják, tévesen. Az ökológizmus egy olyan ideológiai rendszer, amely hisz a társadalom gyökeres átalakulásában, míg az environmentalizmus a természet iránti aggodalmat és annak védelmét jelenti, tehát nem tekinthető ideológiának. Alapvetően mindkettő a zöldmozgalom részének tekintendő, de ebben a fejezetben túlnyomórészt az ökológizmus ideológiáját fogjuk tárgyalni, annak is csak a három szerintünk legfontosabb ágát: az ökoszocializmust, az ökanarchizmust három érdekesebb típusát és az ökofasizmust. Persze a természet szeretete és annak megóvása az ősidők óta jelen van, de politikai szinten komolyabban csak a 20. században, konkrét eszmeként pedig az 1960-es évektől tekinthetünk rá, és azon a meggyőződésen alapul, hogy a természet egy összefüggő egész, amely magában foglalja az embereket és a nem-embereket, valamint az élettelen világot. Az ökológista gondolkodók szerint míg a hagyományos politikai ideológiák és az environmentalisták antropocentrikusak (emberközpontúak), addig az ökológisták ököcentrikusak, ennél fogva új gazdasági, erkölcsi és társadalomszervezési ötletekkel igyekeznek előállni. Bár egységesnek tűnnek, az ökológisták között vannak olyanok, akik elismerik, hogy az emberiség és a természet kapcsolatának fontos társadalmi dimenziója van, és olyanok, akik ezzel szemben teljesen elutasítanak minden hiedelmet, amely szerint az emberi faj valamilyen szempontból jobb vagy fontosabb bármely más fajnál.

ÓKOR

Az ókori emberek ugyan nem tanulmányozták a környezet és az ökológia fontosságát, és nem is írtak róla könyvekben, mint ahogy manapság, de jól tudták annak alapelveit és jelentőségét. Úgy gondolták, hogy az anyatermészet védelme saját erkölcsi felelősségük, ezért lényegében meg kell őrizniük a természetet, amennyire csak lehetséges, anélkül, hogy szükségleteik kielégítéséért terhet róának rá. A hinduizmusban a *Védák* irodalmi emlékeiben himnuszt zengtek a vad erdőkhöz, a dzsainisták minden élet értékességét és az erőszakmentességet hirdették, a taoisták a természet törvényei szerinti életre törekedtek, a buddhisták pedig az összes élő lény iránti szeretet hangsúlyozták. A sumer *Gilgames-eposz* szerint a földistenő megdöbbenve tapasztalta, hogy Uruk ötödik királya, Gilgames szent fákat vágott ki, ezért szárazsággal sújtotta az embereket; a görög

mitológiában Poszeidón és Eurüalé fia, Órión azzal kérkedett, hogy minden vadat elejt, ami az útjába kerül, emiatt Artemisz megharagudott rá, majd szarvassá változtatta; hogy megtudja, milyen állatként élni – végül a szarvassá vált Óriót saját kutyái tépték szét. Az észak-amerikai Pawnee emberek hitében Tirawa isten, avagy a mindenható és világtéremtő szellem nem közvetlen kommunikál az emberekkel, hanem az állatokon és a természetben keresztül, ezenfelül bizonyos erőkkel ruházta fel az állatokat.

Az ókori India harappai civilizációja i.e. 2600 körül virágzott, és kultúrájukban a környezet prioritást élvezett: hittek a higiénia fontosságában, a hulladékgazdálkodásban; voltak nyilvános fürdők, hulladéklerakók; földalatti vízelvezető rendszereik stb., melyekből következtetni lehet a környezetvédelemmel kapcsolatos óvatosságukra. A *Csaraka samhitá* (i.e. 900) szanszkrit szöveg a tiszta víz fenntartásának és ivásának fontosságára tanította az embereket, az *Arthaszásztra* (i.e. 300) pedig büntetéseket írt elő a fák kivágásáért, a környezet károsításáért, az állatok leöléséért, amelyek nemcsak a közemberekre, de az uralkodókra és más vezetőkre is egyaránt vonatkoztak. A *Manuszmriti* (Manu törvénykönyve) az egyik legkorábbi üzeneteket hordozza a környezet és az ökológiai egyensúly megőrzéséről, így például többek közt a gyógynövények kiirtásáért vezekelnie kell az embernek; továbbá azt is sugallja, hogy nem szabad bántani vagy sérülést okozni más teremtményeknek.

A *Héber Íratok* mózesi törvénye tiltja az állatok túlhajszolását, és megköveteli, hogy az emberek segítsenek az eltévedt és elveszett lényeken. Sok törvény egyértelműen az állatok, és nem a tulajdonosaik érdekében íródott. A *Kivonulás* 23:4 szerint nem szabad elsétálni a bajba jutott állat mellett; a *Kivonulás* 23:12 és a *Deuteronomium* 5:14 pedig arról tanúskodik, hogy amennyiben az ember megpihen, úgy vele együtt az állatok sem végezhetnek munkát, tehát tilos túldolgoztatni a jószágokat. Isten tiltja a háziállatokkal szembeni kegyetlenséget: a *Deuteronomium* 25:4 szerint kegyetlen cselekedet megakadályozni, hogy az ökör munka közben egyen. A *Példabeszédek* 12:10 arról árulkodik, hogy az igazhitű emberek a saját jószágaik érzéseit is ismerik; míg az istentelenek szíve kegyetlen és empátiában hiányos. Ez a fontos ígevers azt sugallja, hogy az emberek két különálló típusra oszthatók: azokra, akik „igazak” és kedvesek állataikkal, és akik „gonoszok” és kegyetlenek a tulajdonukban lévő teremtményekkel. A *Hóseás próféta könyve* 2:18 azt sejteti, hogy Isten egyszerre kötött az állatokkal, hogy megóvja őket a vadászattól és az üldözéstől azáltal, hogy elpusztítja a megölésükre alkalmas fegyvereket és eszközöket; a *Jób könyve* 5:23 ideálisként írja le azt a napot, amikor az emberiség békében él a természettel. A mai „zöld” hívők szerint a világ első szennyezésellenes törvénye az *Deuteronomium* 23:13–15-ben található, megtiltva a föld emberi hulladékkal való szennyezését. A *Jeremiás* 9:9–11 és a *Habakuk* 2:17 könyvben Isten óva int a természet és a vadon élő állatok pusztításától.

Hippokratész (i.e. 460–377) görög tudós *A levegőről, a vízeiről és a helyekről* című írását sokan az első fennmaradt humánökológiai műnek tartják, mivel azzal érvelt, hogy az emberi egészség a levegő és a víz milyenségétől függ, és hogy ezek rossz állapota okozza a betegségeket, járványokat. Az ókori görögök-

nek nem volt tudomásuk a kórokozók létezéséről, ennek ellenére Hippokratész volt az első, aki felismerte, hogy a rossz környezeti feltételek negatív egészségügyi következményekkel járhatnak az emberi populációra nézve. Az ókori görög gondolkodásban a természet szoros kapcsolatban állt az intelligenciával vagy a lélekkel: a városokat, templomokat, kerteket és hasonlókat úgy tervezték meg, hogy mesteremberek és tervezők nélkül ne maradhassanak fenn. Hasonlóképpen, az ókori világban a természet általában tudatos és intelligens rendet jelentett. A természetnek, mint tervezett és céltudatos rendnek ez az elképzelése befolyással volt a későbbi keresztény gondolkodásra is.

A hellenisztikus kor végével a rómaiak lassan, de kitartóan meghódították az egész mediterrán világot, közel 500 év alatt. Társadalmuk ősi erkölcsi szabályai szerint a gazdáknak gondosan kellett művelniük szántójukat, szőlőjüket, gyümölcsöseit. Ezt a cenzorok is felügyelték, akik a hanyag gazdákat felvették a légiósok listájára. A rómaiak azokat a polgárokat a legalacsonyabb osztályba sorolták be, akik a földjeiket paragon hagyták, nem fordítottak rá kellő figyelmet, vagy szimplán elhanyagolták terményeiket. Ezt a cenzorok azért tekintették vétségnek, mert a termőföld tulajdonlása bizonyos kötelezettségekkel járt, az állam pedig szankciókat szabott ki a köteleességek elmulasztása után. Ez azt jelenti, hogy a földdel rendelkezők jogait akkor lehetett korlátozni, ha nem teljesítették az elvárásokat: a föld megfelelő művelését. Erdőbérlet esetén a bérlőnek gondoskodnia kellett az erdő megfelelő őrzéséről: nem hagyhatta, hogy kivágják a fákat vagy leégessék az erdőt. Az ősi törvények a fákat is oltalmuk alá vették: aki jogtalanul kivágja egy másik ember fáját, annak meg kellett fizetnie a kárt. Azért is büntetés járt, ha valaki illegálisan művelt földet, és ha még ki is vágta az adott területen lévő fákat, extra büntetés járt, sőt helyre kellett állítania a föld korábbi állapotát – például újra kellett ültetnie a fákat. További érdekesség, hogy a füst kibocsátást néhány esetben szigorúan büntették; például akkor, ha a közelben lévő méhészetet veszélyeztette, hiszen az erős füst a méhek pusztulását hozta magával. Végül a füst kibocsátással kapcsolatban érdemes megemlíteni a hamvasztás kérdését, ugyanis a rómaiak megtiltották azt a város falain belül – egyes tudósok szerint a környezetszennyezés megelőzése miatt, de ez nem egyértelmű. Jól látható, hogy a római jog számos eszközzel védte a természeti és a mesterséges környezetet, de az állatvédelem például teljesen hiányzott az elképzelésekből.

KÖZÉPKOR

A középkorban a vidéki életben viszonylag alacsony volt a környezetszennyezés, és a mezőgazdasági ökoszisztéma hosszú ideig fenntartható volt, ugyanakkor a legtöbb nagyvárosban már nem voltak jelen az ókorra jellemző technikai-higiéniai viszonyok, ezért számos probléma felmerült, elsősorban az emberi ürülék által. A hiányos szennyvíz- és hulladékeltávolítás miatt az emberi vizelet és ürülék az ivóvízforrásokba került, a patkányok megszorodtak, a betegségek pedig gyorsan terjedtek, óriási járványokat előidézve – többek között ilyen volt a pestis. A hulladék eltávolítására eleinte disznókat tartottak, majd utcaprókat kezdtek alkalmazni. Bár olyanra volt példa, hogy nemeseknek vagy uralkodóknak

privát szennyvízcsatornát építettek, de ez kiváltságnak számított, és a hétköznapi embereknek erre nem volt lehetősége; ők kénytelenek voltak az útszéli nyitott árokba önteni a szennyvizet, amely így előbb-utóbb a közeli folyókba ürült. Persze néhány helyen volt példa arra, hogy csatornákat építettek, de ezek gyakran eldugultak, vagy ha éppen nem, akkor szintén a folyókba és patakokba ürültek, az emésztőgödrök pedig sokszor túltelítődtek és átszivárogtak a közeli kutak vizébe. A szennyezés ellen több nagyváros úgy próbált védekezni, hogy vezetése pénzbírságot szabott ki azokra, akik a házuk előtt nem takarítottak, vagy akik szénnel szennyezték a levegőt, sőt olyan rendelet is létezett, amely megtiltotta a szemetet eltakarító madárfajok megölését.

A Közel-Keleten Mohamed (570–632) próféta a meglévő regionális vallási hiedelmekre építette az iszlámot, nyilvánvalóan beleértve a kereszténység jeruzsálemi ágának tanításait is, amelyek az iszlám szúfizmus ágává válhattak – ezek közé tartoztak az állatbarát tanítások is. A vadállatok iránti gondoskodást és szeretetet a *Korán* és a *szunna*, avagy a próféta hagyományai egyaránt hangsúlyozzák. A muszlimok szerint az állatokkal kedvesen és együttérzéssel kell bánni, és aki fölöslegesen öl, még akár egy vérebet is, azt Allah megbünteti az ítélet napján. Az egyik hagyomány szerint Allah megtorolt egy nőt, mert bezárt egy macskát, ami végül éhen halt, sőt olyanra is akad példa, hogy a próféta arról számolt be, hogy egy prostituált nő bűnei megbocsátást nyertek, mert vizet adott egy szomszjas kutynak. Ami fontos, hogy a muszlim hit szerint Allah uralmat adott az embereknek más teremtmények felett, de ez kötelességgel és felelősséggel jár. A muszlimok nem élhetnek vissza kiváltságukkal, és nem zsákmányolhatják ki az állatokat, különben Allah megbünteti őket.

Amennyiben a *Biblia* sokféle értelmezést engedett meg Istenről és az üdvösségről, akkor az végtelenül homályos a természettel való kapcsolatunk meghatározásában. A környezet kezeléséről szóló bibliai tanítások legfeljebb kétértelműek voltak, és Jézus sem beszélt a témáról. Isten megteremtette a világot, majd Ádámot és Évát is a saját képére, de nem derül ki egyértelműen, hogy Isten hogyan kezeli az ember számára teremtett földet. Bár a legtöbb keresztény egyetért abban, hogy az emberek ontológiailag magasabb rendűek a természetnél, de az, hogy mit jelent pontosan ez a felsőbbrendűség, és milyen mértékű, abban máig viták vannak. A válasz erre a problémára az üdvösség latin felfogásából származott: Aurelius Augustinus Hipponensis (354–430) vagy magyarosan Hippói Ágoston egyházatyja *A hit hasznosságáról* című írásában a *Biblia* antropocentrikus értelmezését fogadta el, és határozottan az embereket helyezte az erkölcsileg semleges Kozmosz középpontjába. Ágoston tehát a „Ne ölj” parancsot értelmezve azzal érvelt, hogy az nem vonatkozik az állatok megölésére, mivel a természeti világot kizárólag az emberi vágyak kiszolgálására hozták létre. A fentiekhez hasonló tanításokra építve a későbbi nyugati teológusok továbbfejlesztették a természeti világ erkölcstelenségét. Például Thomas Aquinas (1225–1274) vagy magyarosan Aquinói Tamás azzal érvelt, hogy mivel a léleknek csak a gondolkodó része éli túl a testet a halál után, az állatok se nem racionálisak, se nem halhatatlanok. A „Ne ölj” parancsot ágostoni értelmezése nyomán

Aquinói úgy érvelt, hogy az állatok leölése csak akkor bűn, ha az állat egy másik ember tulajdonában van. Az antropocentrikus kozmológia felépítésére és ezáltal a kereszténység és a pogányság megkülönböztetésére irányuló törekvésükben az Egyház e két atyja a környezeti morális vonatkozások nélküli ideológiai igazolását javasolta. Mivel a természeti tárgyak, állatok, fák és sziklák istenítése állt a pogány hiedelmek középpontjában, értelemszerűen a pogányságot ellenző kereszténység számára az állatok imádása sokszor gyanús volt. A mai „zöld” hívők szerint a *Biblia* és a keresztény hagyomány arra tanít és parancsol, hogy az állatokkal tisztelettel kell bánni. Az emberek túlnyomó része, akik a *Biblia* könyveinek megírásának korában éltek, nagyon jól ismerték a vadon élő állatokat és a házi állatokat, különösen a szarvasmarha- és egyéb állatok tenyésztését. A *Biblia* szigorú szabályokat tartalmaz a haszonállatokkal, sőt Isten minden teremtményével való bánásmódra vonatkozóan, amelyek célja, hogy megakadályozzák a szükségtelen fájdalomkózzást és szenvedést. Az *Újszövetség* számos utalást foglal magában az állatok és a természet védelmére, mi több Jézust nem ábrázolták soha húsevőként, még az utolsó vacsorán sem – bár halála és feltámadása után két alkalommal is leírták, hogy halat evett. Sok „zöld” keresztény mély jelentőséget lát Jézus történetében, aki olyan állatok közt jött a világra, mint szamarak, ökrök, tehenek és juhok. Jézus az állatok iránti nagybecsülését tanúsítja a tanításaiban használt ismételt hasonlatokkal és az állatokra való hivatkozásokkal. Követőit és azokat, akik Istent imádják, juhoknak nevezte, tanításaiban gyakran hasonlította magát olyan állatokhoz, mint a bárány és a gálamb, akik ártatlanságukról, szelídségükről és engedelmességükről ismertek. Gyakran úgy ábrázolta az állatokat, mint akik Isten gondviselése alatt állnak, és Jézus ismételt kijelentései a szeretet, az irgalom és az együttérzés gyakorlásáról összhangban vannak a humánus etikával. Az első ezer évben számos történet és legenda úgy ábrázolja a keresztény szenteket, mint akik közeli és baráti kapcsolatban állnak vad és házi lényekkel; köztük olyan tisztelt szentek, mint Jeromos (347–420), Patrik (387–460), Kolumba (521–597), Cuthbert (634–687), Egyed (640–710), Meinrad (797–861) és még sokan mások. A legismertebb természetesen az állatok védőszentje, Franciscus Assisiensis (1182–1226) vagy magyarul Assisi Ferenc, aki amellett, hogy megalapította a ferences rendet, azzal hívta fel magára a figyelmet, hogy szeretetteljesen viszonyult az állatvilághoz, sőt különleges kapcsolatban állt a madarakkal, akiknek gyakran prédikált is. A madár szabadság szimbóluma volt, ezért sokan úgy gondolták, hogy őket Isten küldte Ferenchez azért, hogy átadják azt az üzenetét, miszerint folytatnia kell Krisztus evangéliumi üzeneteinek hirdetését.

ÚJKOR

A 16. és 17. században a „klímaelmélet” többek között orvosokat, természetfilozófusokat, geográfusokat és kozmográfusokat, vallási misszionáriusokat, diplomatákat és politikai teoretikusokat foglalkoztatott. A 17. század második felétől kezdődően az erről a témáról szóló évszázados elmélkedés során összegyűlt rengeteg tudást gondosan átvizsgálták, osztályozták és a feltörekvő tudományos ismeretelmélet fényében emésztették fel, ami végül példátlan mértékben járult

hozzá a tényleges gyakorlatok és politikák megismeréséhez. Abban a korban, amikor a nemzetállamok egyre jobban aggódtak lakosságuk jólétéért, a „klímaelmélet” valóban hosszú távú, tekintélyes fogalmi eszközöket biztosított a nemzeti fejlődésről való gondolkodáshoz, mind mennyiségi szempontból (pl. demográfiai növekedés, termelékenység) és minőségi szempontból (pl. fizikai egészség, katonai vitézség, erkölcsi magatartás, intellektuális készségek), ezért nem meglepő, hogy az európai gondolkodók és politikai döntéshozók mindinkább érdeklődtek a környezeti hatások dinamikájának feltárása és fejlesztése iránt. Az éntrend, a földrajzi mobilitás és a környezeti tervezés és hatások a legelterjedtebb „megbirkózási módok” közé tartoztak a korai modern érá során, és a környezet-mérnöki tudomány egyre nagyobb jelentőségűvé vált. A kései reneszánsz eszközként tekintett a környezetre, az alkímia segítségével igyekeztek megváltoztatni a természetes rendet, hiszen a világot az ember kísérleti asztalának tekintették.

A 18. századi Indiában Amrita Devi indiai nő volt az első kvázi zöld aktivista. Mivel a Thár-sivatag közepén lévő Bishnoi falvakban viszonylag sűrű volt a növényzet, Marwar uralkodója megparancsolta katonáinak, hogy használják fel nyersanyagként a területen lévő aszfályfákat, mivel nyersanyagra volt szüksége új palotájának felépítéséhez. 1730-ban Devi és három lánya arra buzdították a falusiakat, hogy öleljék körbe a fákat, hogy azokat mások ne tudják vér nélkül kivágni, mondván, egy levágott fej kevesebbet ér, mint egy kivágott fa. A katonák aznap több száz embert mészároltak le, azonban az akció nem zárult eredménytelenül, ugyanis a katonák a küldetésük teljesítését követően elmondták a maharadszának a történeteket, aki azonnal elrendelte a fakivágások leállítását.

Az ipari forradalom (1760–) kezdetével megkezdődött az iparosodás, majd a népességgrobbanás, ami értelemszerűen környezetterhelést vont maga után. Persze eddig is használt az ember olyan anyagokat, amelyek szennyezést okoztak, ugyanakkor ettől kezdve a természetidegen anyagok kerültek előtérbe, amelyek lebontására nincs természetes mód. A városok levegőjébe kén-dioxid és óriási mennyiségű por került, nem beszélve arról, hogy a vízbe is belekeveredtek különböző mérgező anyagok, mint például a foszfor. Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) genfi filozófus írásai erősen kritizálták a „civilizáció korrupt természetét”, és szembeállította a modern világot a „némes vadember” békés agrárvilágával. Jean-Baptiste Moheau (1745–1794) francia demográfus a *Recherches et considérations sur la population de France* (1778) című könyvének első része a maiakhoz hasonló demográfiai leírást és adatokat tartalmaz a populáció méretéről, termékenységről, halálózásról, migrációról, majd a második részben a hanyatlás okait vizsgálja, különbséget téve a fizikai okok (pl. éghajlatváltozás, élelmiszerhiány stb.) és politikai, társadalmi okok között; bár a lakosság tanulmányozására összpontosít, szóba került a demográfiai hanyatlás is. Thomas R. Malthus (1766–1834) angol közgazdász és demográfus névtelenül megírta a nagy visszhangot keltő *Esszé a népesség elvéről* (1798) című művet. Ebben fatalista pesszimizmussal vázolta, hogy a népességnövekedést megállítani nem lehet, ami az erőforrások felemésztéséhez, majd egy napon élelmiszerhiányhoz fog vezetni. Jeremy Bentham (1748–1832) brit filozófus egyik legfontosabb

munkája a *Bevezetés az erkölcsök és a törvényhozás elveibe* (1789), melyben lefektette az utilitarizmus (haszonelvűség) alapjait, mondván, minden létezőnek morális értéke van. Ebben az időben a legtöbb ember úgy gondolta, az állatok nem értelmesek és nincsenek érzelmeik, így tehát fájdalmat sem éreznek. Ebben hozott változást Bentham, aki szerint nem az a kérdés, hogy az állatok eléggé értelmesek-e ahhoz, hogy legyenek érzelmeik, hanem hogy szenvednek-e. Amennyiben szenvednek, meg kell őket védeni az emberi kegyetlenségtől, és méltányos bánásmódban kell őket részesíteni.

IDEOLOGIÁK KORA

A 19. század elején a környezet iránti érdeklődés a *romantikus mozgalom* sajátossága volt, de ekkor még nem hordozott magában egyértelműen politikai vagy ideológiai elemeket. A romantika a 18. század végének művészeti és gondolkodási stílusa volt, amely a képzelet, szabadság és érzelmek kifejezésével foglalkozott. Műveik sokszor az iparosodás ellen szóltak, sőt ezek a művészek rendszerint igyekeztek elmenekülni az őket körülvevő ipari társadalomból, vagy egyszerűen csak figyelmen kívül hagyni azt. A romantikusok a felvilágosodás eszméitől is eltávolodtak, műveikben pedig a természet dicsőítésére, a tudatosság és az érzelmek elfogadására, az egzotikára, történelemre és spiritualitásra összpontosítottak. Fontosnak tartották, hogy az ember és a környezet kapcsolata helyreálljon, mivel a természet számukra egyet jelentett a tisztasággal és a romlatlansággal; szerintük mivel az ember is a természet szülötte, alapvetően tiszta és jó – az embert a társadalom rontotta el, és ebben a felfogásban a természet a társadalom nélküli élet szimbólumává vált. John Ruskin (1819–1900) brit művész és befolyásos gondolkodó volt az, aki megfogalmazta a romantikus környezetvédelem eszméjét, bár rendszerszerű környezetvédelmi erőfeszítések csak jóval később, a 19. század végén kezdődtek. Ruskin másokkal együttműködve sikeresen megakadályozta, hogy vasutak épüljenek meg egy olyan ember által érintetlen helyen, amit bizonyára a kivitelezés teljesen szétzilált volna, felborítva a helyi élővilág egyensúlyát.

Joseph Fourier (1768–1830) francia egyiptológus és matematikus úgy gondolta, hogy a Naptól távol keringő Földnek, amit csak a napsugarak melegítenek, jóval hidegebbnek kellene lennie, ezért 1824-ben és 1827-ben publikált tanulmányaiban felvetette, hogy mik lehetnek a bolygó magasabb hőmérsékletének lehetséges okai. Fourier arra a megállapításra jutott, hogy a légkör kvázi „szigetelő” hatása, és lassítja a hő távozását a felszínről; ez pedig felmelegíti a bolygót. A légkört üvegtetőkhöz hasonlította, amelyek ugyan beengedik a napsugarakat, de meggátolják a hő távozását. Ebből lett később az „üvegházhatás” kifejezés, amit Fourier maga egyébként sosem használt.

Az Egyesült Államokban Ralph W. Emerson (1803–1882) unitárius lelkész a *Természet* (1836) című munkájában arra figyelmeztetett, hogy az embereknek meg kellene becsülni a természetet, és húzniuk kellene egy határt, ameddig a vadonban terjeszkedhetnek. Henry D. Thoreau (1817–1862) író és filozófus a *Walden* (1854) című híres könyvében a vadonban töltött két évet mesélte el.

Úgy vélte, az anyatermészet a világ megváltása, és elmondása szerint a vadászatot, a halászatot és magát a húsevő életformát is meggyűlölte. Nem értett egyet azzal, hogy az emberek ruházatot viselnek, egyrészt a társadalmi megkülönböztetés miatt, másrészt pedig azért, mert szerinte az ember anyagcseréje arra van kitalálva, hogy a testet fűtse. Thoreau minden téren azt hangsúlyozta, hogy a boldogabb élet az önmegtartóztatással és egyszerűséggel érhető el. George P. Marsh (1801–1882) környezetvédő kutatásai alapján arra a következtetésre jutott, hogy az emberiség még csak gyermekcipőben járt, amikor már módszeresen pusztította környezetét, leginkább erdőirtás formájában. Marsh *Az emberi tevékenységgel megváltozott Föld* (1874) című könyvében arra figyelmeztetett, hogy amennyiben a társadalom nem hagyja abba a természet ellen folytatott hadviselést, akkor kimerítik a bolygó összes erőforrását, ezenfelül a klímaváltozás felgyorsulását okozzák. Optimistaként azt gondolta, hogy ez ellen a politikai fejlődés a megoldás; de legfőképpen az ember belső moralitásának megváltoztatásával lehetne jó eredményt elérni. Marsh elsősorban a népességnövekedésben látta a probléma gyökerét, mindazonáltal nem tartotta hátrányosnak azt az elképzelést, hogy az ember uralkodjon a természet felett – de csak akkor, ha helyes erkölcsi motiváció áll mögötte. John Muir (1838–1914) naturalista, felfedező azt vallotta, hogy a természet egy nagy közösség, melynek minden egyes teremtmény a része. Élete legnagyobb céljának a környezet szépségének megőrzését tartotta, később pedig az egyik legaktívabb támogatója lett a nemzeti parkok kialakításának, sőt 1892-ben létrehozta a *Sierra Club*-ot, hogy megvédje a vadont a pusztítástól.

Az Egyesült Királyságban John Stuart Mill (1806–1873) brit szociálliberalis filozófus *A politikai gazdaságtan alapelvei* (1848) című könyvében egyetértett azzal a gondolattal, hogy az erőforrások kimerüléséhez a népesség növekedése vezet majd, de optimistaként még hitt abban, hogy az emberek képesek megállítani ezt a folyamatot, és letérni az önpusztítás útjáról. Elképzelésében az állandósult állapotú (steady-state) gazdaság csak úgy tartható fenn, ha az emberek odafigyelnek a természet hatáira, különben elkerülhetetlen lesz a gazdasági hanyatlás. Ha például az emberek egyszerűbben élnének, azzal növelnék a gazdaság fenntarthatóságát, ezt pedig Mill szerint az intellektualitás növelésével lehetne elérni, melyhez az eszköz a kulturális fejlődés.

A 19. század közepétől különféle mozgalmak jelentek meg. A Német Birodalomban és Svájcban működő *Lebensreform* gyűjtőnévű, politikailag sokszínű reformmozgalom az urbanizáció és az iparosodás ellen lázadt, ezért képviselőit sokszor reakciónak és premodernistának bélyegezték – legfőképpen egyébként szocialista és nacionalista volt. Számos elemet átvettek a romantikusoktól, így például az egyszerű, vidéki életet és a természetet dicsőítették. Közösségeikben megjelent a természetgyógyászat és a vegetarizmus is, de nem volt ritka a naturizmus sem. Az angolszász világban a *back-to-the-land* és a *back-to-nature* mozgalom szorgalmazta az iparosodás nagyobb kontrollját, és lehetséges szerint a visszatérést a hagyományos, környezetkímélő termelési módszerekhez. Felbukkantak olyan környezetvédő csoportok is, mint az 1889-ben létrehozott

Királyi Madárvédelmi Egyesület, melynek képviselői a Brit-szigetek őshonos madarainak fokozottabb védelméért kampányoltak, és az idő előrehaladtával egyre súlyosabb támogatásokat kaptak a külvárosi középosztálytól és a befolyásos tudósoktól. Az Egyesült Államokban a *természetvédelmi mozgalom* indította el az erdők és természet megőrzésének folyamatát, melynek során nemzeti parkokat hoztak létre, ahol mindenféle emberi beavatkozást törvényileg tiltottak. Bár ezen intézkedéseknek számottevő jótékony hatása volt, összességében nem sikerült megállítani a környezet pusztítását, legfeljebb lassították annak ütemét. Gifford Pinchot (1865–1946) amerikai politikus a *természetvédelmi mozgalom* úttörő vezetője lett, és részt vállalt az Egyesült Államok első nemzeti erdőinek kialakításában. Motivációja azonban nem a holisztikus közösség megvédése volt, hanem az, hogy a jövő generációinak maradjon még mit csodálnia a természetben. Itt fontos megemlíteni a John Muir és Pinchot közti nézeteltérést, ami egyúttal megteremtette az antropocentrizmus és ökocentrizmus harcát is. A két gondolkodó a Hetch Hetchy völgybe tervezett gáton és víztározón vitatkozott: míg Muir azt hangsúlyozta, hogy a területet természetes állapotában kell meghagyni, addig Pinchot azzal érvelt, hogy fontos a természet épsége, de ez a projekt fontosabb a San Francisco-i lakosság vízellátása szempontjából. Kettejük közül végül Pinchot jött ki győztesen, és miután felépült a gát, Muir inkább visszavonult a közeletből. Mai szemmel nézve sokan értetlenül állnának Pinchot győzelmének hallatán, mindazonáltal abban a korban Muir a legtöbben csak egy maradi, szűklátókörű embernek vélték, aki szembe száll az emberiség fejlődésével.

Charles R. Darwin (1809–1882) brit természettudóst gyakran tartják a tudományos ökológia atyjának, mivel *A fajok eredete* (1859) című műve csodultig van olyan megfigyelésekkel és javaslatokkal, amelyek jól illeszkednek a modern ökológizmusba. Magát az „ökológia” szót pedig a darwinizmus egyik legrégebbi és leglelkesebb híve, Ernst Haeckel (1834–1919) német zoológus használta először a *Generelle Morphologie der Organismen* (1866) című művében. A görög *oikosz* (háztartás, élőhely) és a *logosz* (tudomány) szavakból létrehozta az *oekologie* (ökológia) kifejezést, amit 1869-ben úgy definiált, mint „a természet gazdaságára vonatkozó ismeretek halmaza”. Az ökológia a zöld gondolkodás alapja, ami a biológia különálló ágaként fejlődött ki, felismerve, hogy az állatokat és növényeket önszabályozó természetes rendszerek (ökoszisztémák) tartják fenn, amelyek élő és élettelen elemekből (pl. erdő, mező, tó stb.) állnak. Az ökoszisztémák a harmónia és az egyensúly felé hajlanak az önszabályozás rendszerén keresztül, és maguk az ökoszisztémák is kölcsönhatásba lépnek egymással. Ez azt jelenti, hogy például egy tavat folyamatosan táplálni kell friss edés vízzel, és erről a folyók, patakok, erek stb. gondoskodnak – ez már önmagában egy kölcsönhatás két ökoszisztéma között. A tó, amit részben a folyó tart fenn, élelmet ad a vízi, égi és szárazföldi fajoknak egyaránt, így az emberi közösségeknek is. A természeti világ ebből a bonyolult és összetett hálóból áll össze; a globális ökoszisztémát pedig „bioszféra” vagy „ökoszféra” néven említik. A tudományos ökológia megkérdőjelezte azt a felfogást, hogy az emberiség a természet ura, és ehelyett azt sugallta, hogy valójában az eddig figyelmen

kívül hagyott kölcsönhatások hálózata tartja fenn az emberi közösségeket, és voltaképpen az egész emberi fajt is. Az ökológisták ez alapján úgy gondolják, hogy az emberiség jelenleg azért küzd környezeti katasztrófákkal, mert a kizsákmányoló, hataloméhes és önző, kapzsi életmódjával felborította a természet egyensúlyát, veszélybe sodorva azon ökoszisztémákat, amelyek lehetővé teszik az emberi életet. Eszerint az ökológizmus kizárólag az ökocentrizmust részesíti előnyben, ellentétben az environmentalizmussal, amely a környezet védelme mellett az embert helyezi középpontba.

Az **ökocentrizmus** szerint azért kell környezetünket jó állapotban megőriznünk, mert ez az általános emberi erkölcs része, továbbá felelősek vagyunk minden élő és élettelen entitásért a Földön, hiszen akárhogy is nézzük, egy közösség vagyunk – szerintük a természetben nincs hierarchia, minden és mindenki egyenlő. Habár ez a gondolat egyidős lehet az emberiséggel, mégsem ez képezte a környezeti hozzáállás mainstream irányvonalát. Híres képviselője volt Thoreau, Muir és Aldo Leopold, de valójában minden ökológista ezt vallja; aki nem így tesz, és inkább antropocentrikus irányvonalat követ, azt environmentalistának szokás nevezni. Az ökocentrizmus egyéni erkölcsi értéket tulajdonít minden teremtménynek, melyek harmóniája nélkül minden összeomlana. Ez a nézőpont nem szeretné a gazdasági termelés erőszakos fokozását a környezet kárára, továbbá a természetes rend előnyben részesítése miatt általában nem támogatja a hierarchikus, mesterséges rendszereket. Ökocentrikus világnézetet vallanak azok a mozgalmak és ideológiák, amelyek az élőlények emancipációját helyezik mindenek fölé, tehát maga az élet kerül a középpontba. Képviselői úgy vélik, minden élőlény értékes, így tehát az összes megérdemli, hogy az ember ne avatkozzon bele az életébe.

Az **antropocentrizmus** (emberközpontúság) az environmentalisták sajátosága, mivel ők azok, akik bár a zöld mozgalom részét képezik, mégsem vallják az ökológizmus ideológiáját annak ökocentrikussága miatt, és megelégednek az úgynevezett „sekélyökológiával” vagy „ökohumanizmussal”. Világnézetük szerint az ember elkülönül a természettől, illetve afelett áll. Gondolkodásuk szerint a társadalmaknak azért kell védeniük és ápolniuk a környezetet, mert emberek élnek benne, akiknek jövője szempontjából káros a szennyezés és a pusztítás – tehát az emberi szempontok az elsődlegesek. Képviselői sorába tartoznak a zöld konzervatívok, zöld liberálisok, zöld szociáldemokraták stb., akik ugyan nem vallják az ökológizmus ideológiáját, de a „zöldebb” élet mellett foglalnak állást; és reformokkal igyekeznek javítani az emberiség által okozott károkon. Elgondolásukban a környezet „semleges” kategóriába esik, így tehát az mindig azé, akinek a tulajdonában van. Ezen óhajtanak valamelyest szigorítani azért, hogy bár elismerik, a környezet emberek tulajdonában áll, de ennek ellenére ne tehessenek meg bármit: ne vágassák ki a saját földjeik fáit a hatóságok engedélye nélkül, ne építhessék be a zöld területeket kontrollálatlanul stb. Az antropocentrista zöld politikusok hisznek abban, hogy az ember a racionális és objektív gondolkodás útján képes kontrollálni a természetet, visszafordítani annak hanyatlását, mindazonáltal nem tulajdonítanak a

környezetnek és a benne élő állati vagy növényi élőlényeknek morális értéket, mondván, csak az ember az, ami önálló értékkel rendelkezik. Az ökológisták mélyen megvetik ezt a gondolkodásmódot, ezért legtöbbször nem tartja őket zöldnek, és állítják, az antropocentrista politikusok és üzletemberek valójában nem akarják megővni a környezetet, csak egy trendet lovagolnak meg azért, hogy még több pénzt halmozhassanak fel.

Az 19. század végén és a 20. század elején újabb zöld gondolkodók tűntek fel, többek közt Pjotr A. Kropotkin (1842–1921) orosz anarchista és szociál-ökológus, aki átfogóan alátámasztotta a természetes éghajlatváltozást; ami az ő idejében azért tekinthető úttörőnek, mert a tudósok nagy része az éghajlatot stabilnak, állandónak tekintette, a szélsőséges eseményeket pedig legfeljebb egyszerű kiugró tényezőként kezelte. Kropotkin azt figyelte meg a svájci és szibériai gleccsereken, hogy azok az ipari forradalom hajnala óta olvadni kezdtek, továbbá megállapította, hogy az erdőirtás és a vadászat is jelentős károkat okoz a környezetben – valószínűleg ő lett az éghajlatváltozás egyik első előrejelzője. Hipotézise a természetes klímaváltozásról eltérő fogadtatásban részesült: a kontinentális Európában nagyobb szkepticizmussal fogadták, mint az angol-szász országokban vagy a sivatagi környezetben dolgozó tudósok körében.

A 20. században a környezetvédelmi eszmék népszerűsége és elismertsége tovább nőtt, így képviselői például erőfeszítéseket tettek egyes vadon élő állatok, különösen az amerikai bölények megmentésére. Az 1920-as évek Egyesült Királyságában növelni kezdték az erdőterületeket azáltal, hogy az állam olyan csupasz földterületeket vásárolt fel, amelyeken erdősítést vagy újraerdősítést végeztek. Az 1930-as években a Német Birodalom lett az állatok jogainak legfőbb védelmezője: példátlanul szigorú állatvédelmi törvényeket hoztak, majd elfogadták a vadászat korlátozását is, és törekedtek az állati fajvédelemre, az állatjólétre, sőt még a kihalt állatfajokat is megpróbálták visszahozni az életbe. Ezenfelül bevezetésre kerültek az erdővédelmi törvények és a légszennyezés visszaszorítására hajló intézkedések, amelyeket a második világháború (1939–1945) után más országok is fokozatosan átvettek.

A **holizmus** kifejezést 1926-ban Jan Smuts (1870–1950) búr származású dél-afrikai miniszterelnök alkotta meg. Arra használta, hogy leírja azt az elképzelést, miszerint a természeti világot csak egészként lehet megérteni, nem pedig egyes részein keresztül. Smuts úgy vélte, hogy a tudomány elköveti a redukcionizmus bűnét: mindent, amit tanulmányoz, külön részekre redukál, és minden részt önmagában próbál megérteni. Ezzel szemben a holizmus azt sugallja, hogy minden egyes résznek csak a többi részhez, és végső soron az egészhez viszonyítva van jelentése. A 20. századi tudományban azonban a holisztikus perspektíva „szisztematikus” néven vált ismertté, a gondolkodásmód pedig „rendszer-gondolkodásként”. A rendszergondolkodás nem az egyes építőelemekre koncentrál, hanem a rendszeren belüli szervezési elvekre. A rendszergondolkodás alternatív alapját a vallásban és az ókori mítoszokban találták meg: például a zöld mozgalomban sokakat vonzott a keleti miszticizmus, látva benne egyrészt az ökológiai bölcsesség kifejezését adó filozófiát, másrészt

az embertársak, más fajok és a természeti világ iránti együttérzést ösztönző életmódot. Különös figyelmet irányult a hinduizmusra, a taoizmusra és a buddhizmusra, tekintettel minden dolog egységének hangsúlyozására. A modern zöldek mindazonáltal a kereszténység előtti spirituális eszmékre is visszatekintenek, különösen a „Földanya” fogalmára – Gaia a Föld görög istennőjének neve. A Gaia-hipotézis alapja az, hogy a Föld bioszférája, légköre, óceánjai és földfelszíne pontosan ugyanazt az önszabályozó viselkedést mutatják, mint ahogy az az élet más formáira jellemző. Ebből az következik, hogy az embereknek tiszteletben kell tartaniuk a bolygó egészségét, és cselekedniük kell szépségének és erőforrásainak megőrzése érdekében, mivel a Föld jóléte fontosabb, mint bármely jelenleg rajta élő fajé.

Még az ökológizmus létrejötte előtt két fontosabb környezetvédelmi irányzat alakult ki: A **neomalthusiánus** nézet 1940 és 1960 között jelent meg. Az Egyesült Királyságban a „malthusiánus” kifejezéssel azokat az embereket illették, akik a születésszabályozás mellett érveltek. A neomalthusiánus gondolkodók főként abban különböznek a malthusiánusoktól, hogy maximálisan támogatják a fogamzásgátlások alkalmazását. A két irányzat közötti eltérés abból adódik, hogy Thomas R. Malthus keresztény emberként az önmegtartóztatást támogatta, mondván, hogy a fogamzásgátlás olyan erőteljesen fékezi meg a népességnövekedést, hogy az ember kihalását is eredményezheti. A neomalthusiánusok ezzel nem értenek egyet, és őket sokkal inkább aggasztja a környezet pusztítása és az éhínség. Az erőforrások csökkenését és az életszínvonal romlását szigorú népességszabályozással próbálnák megakadályozni, továbbá határozottan a szabadpiac elleni szólásokat hangoztatják, mivel a kapitalista rendszer a profit növelése miatt mindenképp hozzájárul az erőforrások gyorsabb kimerítéséhez. Így hát a neomalthusiánus gondolkodásban a kapitalizmus a lehető legrosszabb rendszerként jelenik meg, ugyanakkor a marxizmustól eltérően nem a munkásosztály kizsákmányolásában, hanem a populáció növekedésében látja a legfőbb problémát. A **neoklasszikus** közgazdászok épp ellenkezőleg gondolkodnak, mint a neomalthusiánusok, szerintük ugyanis egyedül a szabadpiaci kapitalizmus lehet megoldás a fenntarthatóságra – ez alapján véleményük szerint a piacot nem terhelni, hanem engedményekkel, kedvezményekkel kell ajándékozni. Az 1960-as években kialakult környezeti gazdaságot a neoklasszikusok vették át, és kezdték el megvalósítani. Ennek egyik jelentős képviselője volt Arthur Cecil Pigou (1877–1959) brit közgazdász, aki a welfarista (jóléti) gazdaság ellen megírta *A jólét gazdaságtana* (1920) című könyvét, melyben azt taglalta, hogy az ember jólétéhez hozzátartozik a környezet épsége is, ezért a jóléti társadalom építése közben nem feledkezhetünk meg a természet hatáiról és sérülékenységéről. Állítása szerint az emberek azért szennyezik a környezetüket, mert gazdaságilag megéri nekik, így hát a környezetszennyezés fokától függően egyes iparágakra ökológiai különadók kivetését javasolta, ellensúlyozva a kárt. Az ökológisták viszont nem rokonszenveznek ezzel az elképzeléssel, mondván, hogy pénzszedéssel nem fog megszűnni a környezetszennyezés, legfeljebb minimális mértékben visszaszorul, ami nem elegendő – radikálisabb lépéseket javasolnak.

A második világháború (1939–1945) után az emberek békéről álmodoztak, és úgy is hitték, hogy a tengelyhatalmak legyőzésével új világ köszönthet be. Ennek ellenére a Szovjetunió és az Egyesült Államok mint szuperhatalmak új konfliktust robbantottak ki, amely végül számos háborúhoz és nukleáris fegyverkezési versengésekhez vezetett. Az 1950-es években a hétköznapi polgárok szerte a világon olyan új szavakat kezdtek hallani, mint a „radioaktív eső” és a „genetikai mutáció”, így a nukleáris holokausztól való félelem hatalmába kerítette a világot. A hirosimai és nagaszaki tapasztalatokra válaszul Japánban indult el a *nukleáris leszerelési mozgalom*, amely a világ régebbi pacifista tradíciójához kapcsolódott. Ezután számos más országban is megjelentek hasonlóak, de ezek a mozgalmak nem igazán környezetvédő, sokkal inkább pacifista jellegűek voltak.

Az 1960-as évek óta egyre népszerűbb ökológizmust – különösen a fiatalok körében – az iparosodás és az urbanizáció további és intenzívebb előretörése váltotta ki. A környezeti aggodalom egyre élesebbé vált, mert attól tartottak, hogy a gazdasági növekedés veszélybe sodorja az emberi faj túlélését és tulajdonképpen az egész bolygót is. Az ilyen aggodalmakat sokkal több gondolkodó fejtette ki, mint eddig bármikor. Rachel Carson (1907–1964) amerikai tengerbiológus sokat tett azért, hogy felkeltse az érdeklődést a tudományos és környezetvédelmi témák iránt, hozzájárulva a zöld mozgalom növekedéséhez. A *Néma tavasz* (1962) című könyvében felhívta a figyelmet az amerikai mezőgazdaságon belüli széles körben elterjedt mérgező anyagok alkalmazásának káros következményeire, amely az emberekre, madarakra, halakra és növényvilágra egyaránt veszélyes. A könyv jelentősen megváltoztatta a történelem menetét, mivel megjelenését követően többé már nem lehetett a régi módon szemlélni az ember és a környezet kölcsönhatását. Az ökoszocialista környezetvédelem ekkortájt indult el, jellemzően antikapitalista és elitellenes szólammal. Nem véletlen, hogy főként az újbaldali gondolkodók közt terjedt, hiszen a legfontosabb állításuk az volt, hogy a kapitalizmus gazdasági rendszere lényegétől fogva környezetromboló hatású, ugyanakkor ezenfelül a klasszikus marxizmus filozófiájától is igyekeztek megszabadulni.

Az 1970-es évektől kezdtek az emberek komolyabban beszélni arról, hogy egy nagy ökológiai válság fenyegeti az emberi faj jövőjét. Ekkor született meg a modern környezetvédelmi mozgalom, melyek a Föld napjaival, a zöld pártokkal és a számtalan civil szervezettel jelezték, hogy egy új, ökológiai tudatos korszak lépett életbe azzal a céllal, hogy megküzdjön a bolygót fenyegető veszélyekkel. Egyfelől felbukkantak az erőszakmentes és polgári engedetlenséget tanúsító csoportok, mint amilyen a *Greenpeace* és a *Friends of the Earth*, másfelől az állatfelszabadító aktivizmus is népszerűbbé vált, élén az *Extinction Rebellion* nevű szervezettel, melynek tagjai az erdőirtás, tengerek és folyók szennyezése, állatkísérletek és az éghajlatváltozás témájában kampányoltak. A leghíresebb ezek közül egyértelműen a *Greenpeace*, amely 1971-ben jött létre Kanadában, mint független és globális hálózat. Képviselői még a szervezet megalakulása előtt az 1892-ben alapított *Sierra Club* tagjaiként az 1960-as években az Egyesült Államokban tiltakoztak a nukleáris bombákkal való kísérletezés

ellen, amelyek miatt több ezer állat pusztult el különböző szigeteken és az óceánban. Az 1970-es években több lelkes fiatal egy bérelt halászhajóval tüntetett a víz alatti atomrobbantások helyszínén, így széles körű médiavisszhangot kaptak, melynek hatására az amerikai kormány 1972-ben végül leállította az atomkísérleteket. Bár akcióik sikeresek voltak, még számos olyan problémát találtak a világban, amellyel szemben fel kívántak lépni: más országok nukleáris kísérletei ellen; bálnavadászat ellen; az őserdők védelme mellett; a háborúk ellen; az atomerőművek ellen és a megújuló energia mellett stb. Ma a világ negyvenöt országában megtalálható ez a civil szervezet, melynek továbbra is az a célja, hogy kampányaikkal minél szélesebb körben terjesszék a környezettudatos életmódot, valamint felhívják a figyelmet az ember általi környezetpusztító tevékenységekre. Jelenleg talán a legfontosabb kampányuk a megújuló energiaforrások mellett szól, szemben a fosszilis tüzelőanyagokkal és az atomenergiával, de az erdők kivágása és a zöldterületek beépítése, a tengerek szennyezése és az állatokkal való kísérletezés ellen is gyakran felszólalnak. Az ökocentrikus aktivizmus mellett sokat fejlődött az antropocentrikus környezetvédelem is; az emberközpontú zöld gondolkodók gyakorlati megoldásokat kezdtek keresni a különböző problémákra. Fő eszközük a környezeti tudatosság fejlesztése volt, céljuk pedig a humán jóléti ökológia megteremtése. Főbb gondolkodói Barry Commoner (1917–2012) amerikai biológus és E. F. Schumacher (1911–1977) brit közgazdász voltak, akiknek mottója: „Gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan”. Ők olyan rendszerek kialakítását támogatták, melyek jól illeszkednek a természetes ökoszisztéma folyamataiba (pl. szél- és napenergia). Ugyanakkor kritikusaik azzal érveltek, hogy ehhez a reformista elképzeléshez az emberi civilizáció már túlságosan urbanizált és iparosodott – tehát ennél már jóval radikálisabb megoldások szükségesek.

A **veganizmus** hosszú utat járt be, mire teljes egészében kifejlődött. Eleinte és még ma is sokan összekeverik a vegetariánizmussal, pedig lényegbeli különbség van a kettő között: a vegetariánizmus egy olyan táplálkozási gyakorlat, melyben az állat megölésével elkészített étel fogyasztását teljes mértékben elvetik, amelynek lehet világnézeti vagy egészségügyi oka is; ezzel szemben a veganizmus tulajdonképpen egy ökológista irányzat, amely az állatjogi aktivizmusra épül. Bár a vegánok valóban a vegetariánizmus részét képezték, de 1948-ban elszakadtak tőle különböző nézeteltérések miatt. Azért, hogy megkülönböztessék magukat a vegetariánusoktól, ettől fogva „vegán” néven illették magukat; céljuk pedig, hogy felhívják embertársaik figyelmét arra, hogy az állatok nem tárgyak, hanem éppúgy érző lények, akárcsak az emberek. Állítják, hogy az állatok ellen elkövetett erőszak és kihasználás nélkül is lehet megfelelően és helyesen táplálkozni, ruházkodni, tisztálkodni és velük békés és szeretetteljes életet élni, tisztelve az életterüket, a Földet és a természetet. A veganizmus tehát elsősorban állatjogi és etikai életelv az antropocentrikus világnézettel szemben, amely azt próbálja erősíteni az egyénben, hogy az emberiség az evolúció során teremtetett, és képes szembeszállni a természet erejével. Úgy vélik; sokan nem megfelelően vagy durván bánnak állataikkal, ráadásul az sem emberséges,

ami a nagyiparban történik: tiltakoznak az ellen, ahogyan az állatokat tartják, vagy ahogyan kioltják az életüket. A tudatos etikai megfontolás az állatok jóléte céljából csak a veganizmus terjedésével került előtérbe a manapság rohamosan változó globális körülmények idején. Az persze igaz, hogy sok vegetáriánus ember egészségi okon kívül etikai okból sem fogyaszt már húst, de akinél tudatosul az erőszakmentesség, az előbb-utóbb elhagyja a tojást és tejtermékeket is, majd vegánná válik – sokan tehát úgy vélik, a vegetariánizmus egyfajta út a veganizmus felé. Az állatjogi aktivizmussal kapcsolatban két jelentősebb munka született a 20. század folyamán: Peter Singer (1946–) ausztrál erkölcsfilozófus tollából *Az állatok felszabadítása* (1975) című könyv, valamint Tom Regan (1938–2017) amerikai filozófus által *Az állatok jogaira mutató eset* (1983). Az állatjogi aktivizmusban már nemcsak arról van szó, hogy meg kell akadályozni az állatok bántalmazását vagy megölését, hanem egyúttal meg kell szüntetni azok kizsákmányolását is, hiszen az ököcentrikus elvnek megfelelően az emberek különösen felelősek ebben. Ilyenformán meggyőződésükké vált, hogy be kell szüntetni az állatkísérleteket, a cirkuszokban való szerepeltetést, az állatkerteket be kell zárítani, továbbá a boltokból el kell tüntetni az állati eredetű termékeket. A 20. században ezek a gondolatok még csak vegán vágyalmok voltak, ugyanakkor manapság mind a kormányok, mind pedig a vállalatok egyre inkább nyitottá váltak erre a világnézetre és magára a vegán életmódra is: vegán ételmisszerek, éttermek, higiéniai termékek stb. váltak elérhetővé a mindennapi életben. A keményvonalas vegánok szerint ezek csak a trend meglovaglására irányulnak, és sokan üzletet csinálnak belőle, hogy még több pénzt halmozzanak fel, és tovább rombolják a környezetet – tehát semmiképpen sem vélik őszintének, sokkal inkább képmutatásnak.

A **radikális ökológizmus** kifejezés egy sor gondolatot ölel fel, amelyek magukban foglalják az Arne Næss (1912–2009) mélyökológista által megalkotott és olyan gondolkodók által terjesztett elméleteket és filozófiát, mint Murray Bookchin (1921–2006) amerikai szociálökológista. A radikális ökológia megpróbálja szintetizálni a mélyökológizmust és a szociálökológizmust, hogy rámutasson az antropocentrikus environmentalizmus kudarcára, amely nem megfelelő módon kezeli a kapitalista uralmi rendszerekben rejlő kérdéseket és mélyebb problémákat. Ez a mainstream (vagy „sekély”) ökológizmus a társadalom alsóbb osztályait, az állatokat, a növényeket és az élettelen entitásokat kizsákmányoló uralmi rendszerrel szemben nem akar vagy nem tud érdemben fellépni, ezért csak reformokkal reagál az ökológiai válságra. Ezzel szemben a radikális ökológizmus egyrészt gyökeres változásokra törekszik, másrészt nemcsak azt állítja, hogy nem önmagában az ember a világ közepe, hanem azt is, hogy az emberek és minden ökoszisztéma egy egymással összefüggő rendszer részei – tehát ez a nézet holisztikus és ököcentrikus. Olyan ideológiák tartoznak ide, mint az ökoanarchizmusok (szociálökológizmus és ökoprimítivizmus), ökofeminizmus, veganizmus, mélyökológizmus és az ökofasizmus.

A 21. század fordulója óta egyre sürgetőbbé tette a környezetvédelemre való törekvést az a felismerés, hogy az ökológiai válság bizonyos vonatkozásokban

egyre súlyosabb – ez különösen igaz az éghajlatváltozással kapcsolatban. Bár minden ország egyetért abban, hogy a probléma súlyos, a legtöbb kormány továbbra sem akarja kivenni a részét az éghajlatváltozás lelassításából, például az üvegházhatású gázok visszaszorításával. A Covid-19 világjárvány 2020-ban bekövetkezett megjelenése azonban némileg optimistább várakozásokat ébresztett. A világjárványra adott bezárkózási válasz számos országban a gazdasági tevékenység és a CO²-szint drámai visszaesését idézte elő, ami lehetőséget teremtett a gazdasági szerkezetátalakítás felgyorsítására a semleges szén-dioxid-kibocsátás céljával összhangban. Azonban az, hogy a bezárást már jelentősen enyhítették, és a gazdaságokat pedig újra megnyitották, bár megnyitotta az utat a régi életünkhöz, mégis további problémák adódtak: gazdasági, háborús és energetikai válsággal kell szembenéznie az emberiségnek, a kormányok pedig kénytelenek voltak visszavonni zöldpolitikájukat. 2022-től Európa-szerte újraindították a már bezárt szénérműveket és atomérműveket, sőt meggyorsították a földgáz- és szénkitermelést, valamint megsokszorozták a fakitermelést. Az ökológisták szerint az emberiség megkezdte a visszafejlődést.

FRANK ROBIN • MUZSLAI KRISZTINA

ÖKOSZOCIALIZMUS

Az ökoszocializmus (vagy szocialista ökológizmus) egy gazdaságilag, harmadikutas és kulturálisan baloldali ideológia, melynek képviselői keverik az ökológizmust az agrárszocializmussal és a marxizmussal, továbbá a környezetrombolásért a globalizmust és az imperializmust okolják. Ezt a gondolatot a legtöbb zöld mozgalom elfogadja, mégsem akarnak megválni a kapitalizmustól; inkább enyhítenék vagy zölddebbé tennék azt, ezzel szemben az ökoszocialisták teljes egészében ellene harcolnak. Küzdenek a Földanya megőrzéséért, a társadalmi igazságosságért, a termelési technológia feletti ellenőrzésért, a kapitalizmus tökefelhalmozó elve ellen, mondván, az emberiség jövője nem épülhet a felső tízezer kényelmes életére és egyben a többség szenvedésére. A marxizmussal szemben az ökoszocializmus már nem osztályharcot hirdet, hanem – elfogadva az ökológiai válság létezését – tartós és fenntartható, társadalmilag igazságos megoldásokat kínál a létező környezeti problémákra, elítélve a zöld kapitalizmus „képmutató és haszonleső” politikáját.

AZ ÖKOSZOCIALIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE ÉS FŐBB ESZMÉI

A 19. század közepe táján találhatóak az ökoszocializmus gyökerei, Karl Marx (1818–1883) német kommunista filozófiájában, aki tulajdonképpen elvetette a zöld szocializmus magvait. Annak ellenére, hogy elsősorban a forradalomra és a termelési eszközök kollektivizálására összpontosított, Marx rámutatott az ember és a természet közötti „anyagcsere-szakadásra”, és *A tőkés termelés összefolyamata* (1894) című kötetében bemutatta, hogyan kellene a társadalomnak úgy gondoskodnia a bolygóról, hogy az a jövő nemzedékei számára élhető maradjon. John Bellamy Foster (1953–) amerikai szociológus a *Marx ökológiája* (2000) című könyvével igyekezett azonosítani és orvosolni az ökológiai hiányosságokat Marx filozófiájában, ugyanakkor arra a meggyőződésre jutott, hogy az ökológizmus elméletének alapjai a marxizmusban találhatóak. Az ökológiai vitában ma is döntő jelentőségű „anyagcsere” fogalmát 1815 körül vezették be a fiziológusok a szervezetben belüli fizikai cserefolyamatokra hivatkozva, később Justus von Liebig (1803–1873) német kémikus kibővítette a kifejezést egy sor természetes ciklusra – többek között, központi szerepet játszott a brit mezőgazdasággal szembeni elítélő kritikájában. Liebig azt elemezte, hogy a 19. századi Egyesült Királyságban az átgondolatlan gazdálkodási módszerek hogyan merítették ki a termőföldet, a Temze pedig hogyan

vált szennyezetté. Mivel a természetes körforgás megszakadt, a britek máshonnan kezdték importálni a talajnak fontos tápanyagokat (pl. Dél-Amerikából), ez pedig a természetes körforgások globális felborulását okozta. Marx többek között Liebigtől és más hasonló témát boncolgató szerzőktől olvasott, majd következtetéseket vont le belőlük, állítva, hogy a modern mezőgazdaság pusztító mivolta felborította az ember és a természet közötti anyagcserét; továbbá a kapitalista termelés megzavarta az anyag keringését az ember és a termőföld között. A filozófus úgy gondolta, hogy a kapitalista rendszer nem csupán a dolgozókat, hanem a termőföldet is kizsákmányolja, megfosztva azt termékenységtől. Szerinte egy ország minél inkább a modern ipar alapjain kezd meg a fejlődést, annál gyorsabb a termőföldet érintő pusztulási folyamat is. A nagyipar és a mezőgazdaság egyidejű növekedése az alapja annak, amit Marx számos tudományosabb szövegében „anyagcsere-szakadásaként” emlegetett. A metabolizmust úgy írta le, mint az ember és a természet közötti anyagcsere-folyamatot, amely a termelés minden formájában végbemegy, de nemcsak az egyes munkafolyamatokban, hanem a gazdasági rendszer egészének szintjén is. Egyes termelési formákban azonban a gazdasági ciklus és a természetes körforgás kiegyensúlyozatlanná válik; a kapitalizmus viszont ezt az anyagcsere-folyamatot világméretű jelenséggé teszi, felborítva a globális egyensúlyt. Marx úgy vélte, hogy a kapitalizmus a „primitív felhalmozás” alapján jött létre, tehát a meglévő erőforrások és a közvagyon kifosztásán alapul. Állította, hogy az alapvetően kollektív földeket a nagybirtokosok tulajdonították el, a helyi kisgazdák pedig arra kényszerültek, hogy bér munkásként a városokba költözzenek. E közvagyon magántulajdonba vétele számos jelenség alapját képezte: a nagytőkés mezőgazdaság kialakulását, a város és vidék közti ellentét fokozódását, valamint a burzsoázia és a proletariátus modern osztályainak kialakulását. Régen a termelés vallási, politikai és ökológiai kontextusba ágyazódott; de a kapitalizmus megjelenésével a piaci verseny arra kényszerítette a tőkéseket, hogy elvonatkoztassanak ezektől, és tulajdonképpen a vak fejlődés útjára lépjenek. Ez számos olyan mechanizmust hozott létre, amelyek ökológiailag romboló hatásúak: egyrészt a tökefelhalmozást és az egyre gyorsabb tőkeciklusokat, másrészt az ökoszisztéma lassabb ciklusai közötti egyre távoluló szakadékot. A tőke fokozatosan behatolt az emberi élet minden területére, napról-napra új igényeket teremtve, valamint mindent a piaci értékére csökkentve. Mindemellett a kapitalizmus fejlődése és az ökológiai katasztrófa közötti kapcsolat nem jelenti azt, hogy a prekapitalista társadalmakban nem voltak környezeti válságok – ezek azonban helyi szintűek voltak, nem pedig globálisak. Az ökoszocialisták szerint annak ellenére, hogy a kapitalisták nem veszik figyelembe a globális ökoszisztémát (ökoszférát), a gazdasági rendszerük ettől még ugyanúgy a természettől függ; azzal, hogy nem vettek róla tudomást, végül a természet kimerüléséhez vezetett. A társadalom és a természet különálló entitásnak tűnik a kapitalizmusban, de valójában nem választható el egymástól; minden társadalmi jelenség és válság mindig magában foglal egy bizonyos kapcsolatot a természettel. Összességében ez a lényege Marx „anyagcsere-szakadás” elméletének, ami az ökoszocializmus alapja lett.

William Morris (1834–1896) brit iparművész és aktivista munkáiban is fellelhető a környezetrombolás és a kapitalizmus közti kapcsolat. Morrist elsősorban a *Művészetek és Kézművesség* mozgalom egyik vezéralakjaként tartják számon, ami egy viktoriánus építkezési stílus puritánságával szembenő irányzat, és legfontosabb jellemzője a szépség és művészi aprólékoság. Építészeti, dekoratív és festői karriere mellett költőként és íróként is alkotott, élete vége felé pedig erősen hatottak rá Marx eszméi, és mélyen megvetette a modern kapitalista civilizáció produktivizmusát és konzumerizmusát. Később, a *Hogyan lettem szocialista?* (1894) című esszéjében azt a nyers kijelentést tette, hogy egyszerűen gyűlöli a modern civilizációt. A *Hasznos munka kontra hasztalan gürögés* (1884) című írásában a kapitalista kommercializmus által termelt árukat „nyomorúságos rögtönzött termékeként” írta le, továbbá hozzáfűzte, hogy ez nem gazdaság, hanem pazarlás; gazdaság csak az lehet, amit a természet ad, és az értelmes ember a természet ajándékát észszerűen használja fel. A *Művészet és szocializmus* című előadásában Morris azzal érvelt, hogy csak a szocializmus rendszerével lehet véget vetni annak a szomorú állapotnak, amit a kapitalizmus idézett elő: a szürke és élettelen táj, a mocskos és szennyezett ivóvíz, a fullasztó és belélegezhetetlen levegő. Amellett, hogy bírálta a környezeti katasztrófákat előidéző, felelőtlen civilizációt, felhívta a figyelmet arra, hogy amennyiben nem változnak mihamarabb pozitív irányba a dolgok, mindenki élvezze a jelent, mert holnap mind a szenny általi fojtogatásba fogunk belepusztulni. Morris – mint az az általa képviselt művészeti irányzathoz is kiderül – csodálattal szemlélte a világ szépségeit, ugyanakkor meglátása szerint a kapitalista gyárak füstje elcsúfítja az eget, fullasztóvá teszi a levegőt. Azonban, ha szocialista rendszer volna, akkor a termelés természetes módon csökkenne, hiszen az emberek csak olyan árucikkeit állítanának, amelyekre valóban szükségük van. Ezáltal redukálná a légszennyezést, és több szabadideje lenne a munkásoknak arra, hogy élvezzék a természetet. Morrisra a zöld szocialista ideológiájuk alapelveinek kidolgozójaként tekintenek, így az ökoszocializmus legalább olyan fontos alakjává vált, mint Marx.

Walter Benjamin (1892–1940) német-zsidó filozófus Morrishoz hasonlóan egyike volt azon kevés marxistáknak, akik az 1945 előtti években kritikát fogalmaztak meg a „természetet kizsákmányoló, gyilkos ember civilizációval” kapcsolatban. Az *Einbahnstraße* (1928) című könyvében „imperialistának” minősítette a természet uralmának gondolatát, és a munka új felfogását javasolta: a természet és az emberiség közötti kapcsolatok elsajátítását. Tíz évvel később a *Das Paris des Second Empire bei Baudelaire* (1938) című írásában megkérdőjelezte az ember természet feletti uralmát, és állította, hogy a természet kizsákmányolásának gyilkos eszméje nem létezett a matriarchális társadalmakban, mert a természetet nagylelkű anyának tekintették. Ez persze nem jelentette azt, hogy Benjamin vissza akarja fordítani az idő kerekét, sokkal inkább arra vágyott, hogy a természet és az emberi civilizáció között újra harmónia álljon fel. Ezt egy olyan szocialista társadalomban képzelte el, amelyben a termelés többé nem a dolgozók és a természet kizsákmányolására épül. Benjamin az *Über den Begriff der Geschichte* (1940) című művében élte Charles Fourier (1772–1838)

francia utópista szocialista „falanszter” koncepcióját, amelyben nem jelenik meg a természet pusztítása. Ez viszont nem jelentette azt, hogy az utópizmus mellett foglalt állást; Fourier filozófiájára úgy tekintett, mint a marxizmus kiegészítésére. Mindemellett a szociáldemokratizmussal nem ápolt jó viszonyt, mivel úgy gondolta, hogy képviselői bár a munkások kizsákmányolását fel akarják számolni, de a természetét viszont nem. Az utópista szocializmusokat a szocdem ideológiával szemben természetvédőnek vélte.

Az 1970-es évektől beszélhetünk ökoszocializmusról, mint politikai ideológiáról, hiszen egészen eddig csak a szárnyait bontogatta: nem volt sem elterjedt, sem népszerű. Ennek az volt az oka, hogy egyfelől a 20. század nagy részében a munkásmozgalom domináns irányzatai a szociáldemokratizmus és a szovjet típusú bolsevizmus voltak, amelyek mind figyelmen kívül hagyták az ökológiai kérdéseket, másfelől az ökológiai mozgalmak és a zöld pártok szimpatizáltak a szocializmussal. A „vörös-zöld” szocializmus legbefolyásosabb úttörője André Gorz (1923–2007) osztrák-francia filozófus volt, aki az 1970-es években megpróbálta megteremteni a szocializmus és az ökológizmus szintézisét, szembeállítva a kapitalizmus konzumerizmusával és produktivizmusával. Gorz szerint egyedül a szocializmus lenne képes szakítani a haszonleséssel, pazarlással és a termelés és fogyasztás maximalizálásával. Barry Commoner (1917–2012) amerikai biológus leghíresebb munkája *A bezáruló kör* (1971), melyben azt taglalta, hogy az ökoszisztémát megbolygatta az emberiség, mi több felállította az „ökológia négy törvényét” is: minden kapcsolatban áll mindennel; mindennek mennie kell valahova; a természet tudja a legjobban; nincs olyan, hogy ingyen ebéd. Emellett hangsúlyozta, hogy a környezeti válság nem oldódhat meg akkor, ha nincs korlátozva a termelés – erre pedig csak egy szociálisan érzékeny kormány lenne képes. Habár Commoner sosem állította, hogy az egyetlen út a szocializmus, elgondolásai mégis utat nyitottak a szocialista módszerek újragondolására. Alan Roberts (1925–2017) ausztrál ökoszocialista első ökológiával foglalkozó könyve *Az önmenedzselő környezet* (1979) volt, melyben megállapította, hogy a kapitalista termelés profitmaximalizáló jellege okozza a környezeti problémákat. Roberts szerint a fogyasztók embertelenül sokat dolgoznak kiszolgáltatott, hatalomvesztett pozícióban, amit csak a túlfogyasztás képes kárpótolni. Tehát a kapitalizmust csak úgy lehet megdönteni, ha megváltoznak a fogyasztói szokások: például, ha visszaszorul a túlfogyasztás és a pazarlás. Érdemes még megemlíteni Hugó Blanco (1934–) perui trockista aktivistát is, aki az 1960-as évek elején fegyveres agrármozgalmat szervezett: ő vezette a kecsua őslakosok parasztfelkelését. Számos birtokos földjét foglalták el, valamint létrehoztak egy saját kormányt is – mint hatalom a hatalomban. Később a perui katonaság fogta el, majd huszonöt év börtönre ítélték. 1971-ben Chilébe deportálták, majd Európában és az Egyesült Államokban élt, és csak 1978-ban tért vissza hazájába, folytatva radikális zöldpolitikai tevékenységét. 1991-ben vált valódi ökoszocialistává, amikor egy nyilatkozatot adott ki arról, hogy az őslakos falvak megfogják védeni magukat a gyárak általi környezetszennyezéstől. Ekkor már azt állította, hogy a perui őslakosok küzdelme nem csupán szocialista, de ökológista is.

Az 1980-as évektől a *Zöldek* nevű nyugat-német szociálliberális zöld párt kezdte saját magára használni az „ökoszocializmus” kifejezést. Ennek a szervezetnek volt a vezetője Rudolf Bahro (1935–1997) német ökoszocialista, aki *Az alternatíva Kelet-Európában* (1977) című könyvében az ökológista szocializmust szembeállította a bolsevizmussal. Bahro ökoszocializmusa nem ökocentrikus, sőt nagyon is emberközpontú volt, hiszen egy kapitalizmus nélküli ipari társadalomért küzdött, és a bolsevizmus zöld alternatíváját kívánta megvalósítani. Szerinte a Szovjetunióban sosem jött létre szocializmus, maximum annak egy kezdetleges formája. Szerinte egy valódi szocialista rendszer zöld, forradalmipárti, és nemcsak a társadalmat akarja gyökeresen átformálni, de magát az embert is. Ebben az időben egyre népszerűbbé vált az „öko-kapitalizmus” vagy más néven az ökológista liberális kapitalizmus, amely szerint a piac a legjobb eszköz a környezeti problémák megoldására. Bahro és a többi ökoszocialista is úgy vélte, hogy az ökoszocializmus lesz az, ami lerombolja a burzsoázia által felkapott hazug zöldpolitikát, és az új szocialista rendszer egy gyümölcsöző, igazán zöld alternatívát fog kínálni, amely a társadalom számára fenntartható jövőt kínál. 1984-ben Bahro kilépett a német zöld pártból, mondván, hogy a szervezet levetkőzte ökoszocializmusát, így többé már nem tud azonosulni politikájával.

Az 1990-es években Frieder Otto Wolf (1943–) német filozófus és Pierre Juquin (1930–) francia kommunista együtt írták meg az *Európa zöld alternatívája* (1992) című könyvet, amit sokan az első európai ökoszocialista programnak neveznek. Ausztráliában az *Ausztrál Demokratikus Szocialista Párt* 1991-ben létrehozta a *Green Left* nevű hetilapot, az Egyesült Államokban pedig James O'Connor (1930–2017) közgazdász elindította a mai napig működő *Capitalism, Nature and Socialism* című folyóiratot, mi több megírta a *Természetes okok: esszék az ökológiai marxizmusról* (1998) című könyvét is, melyben azt állította, hogy az egyre súlyosabb környezeti és társadalmi válságok hosszú távon mind a kapitalizmus ellen dolgoznak. Ariel Salleh (1944–) ausztrál szociológus egyrészt szintén az amerikai *Capitalism, Nature and Socialism* folyóirat alapítója volt, másrészt írt ebben a témában. Salleh szemben állt az idealista ökofeministákkal, így nem meglepő módon az *Ökofeminizmus, mint politika* (1997) című könyvével egyértelművé tette materialista gondolkozásmódját. A műben kijelentette, hogy az ökológiai válság legfőbb oka a patriarchális és kapitalista „kultúra”, amely egyértelműen a természet és a nő feletti uralomra épül. Salleh szerint az ökofeminizmus a megtestesült materializmus, amely felforgatja azt az ökocentrikus nézetet, amely a férfit a nő és a természet fölé helyezi.

A 2000-es évek elején a *IV. Internacionálé* (1938–) világkongresszusán elfogadásra került az *Ökológia és Szocialista Forradalom* (2001) című határozat. Ennek a nemzetközi szervezetnek volt tagja Michael Löwy (1938–) francia-brazil szociológus, aki Joel Kovel (1936–2018) amerikai íróval és *Az Egyesült Államok Zöld Pártja* (GPUS) korábbi elnökjelöltjével együtt kidolgozta a *Nemzetközi ökoszocialista kiáltványt* (2001), amelyet számos zöld szervezet örömmel fogadott. A kiáltványban elutasítottak mindenfajta kompromisszumot a jelenlegi rendszerrel,

és ami a legfontosabb, elutasították a beletörődő magatartást. Kovel ráadásul egy évvel később megírta a *Természet ellensége* (2002) című könyvét, amit azóta is az ökoszocialista ideológia egyik legfontosabb műveként tartanak számon. 2007-ben Párizsban megalakult a *Nemzetközi Ökoszocialista Hálózat* (EIN), amely szervezet 2009-ben tartotta a második nemzetközi konferenciáját Brazíliában, ahol kiadták a *Belemi Ökoszocialista Nyilatkozatot*. A szervezet tagjai úgy nyilatkoztak, hogy önmagában a klímaváltozás elleni küzdelem eredménytelen, ezért radikálisabb megoldásra kell törekedni: a rendszert kell megváltoztatni, és minden megoldódik.

Az első ökoszocialista kormányzást Evo Morales (1959–) amerikai őslakos származású bolíviai elnök vezette be. 2005-ben nyerte meg a választást a *Mozgalom a Szocializmusért* (MAS) színeiben, többek közt azzal az ígérettel, hogy megőrzi az őslakosok értékeit és hagyományát. Elnöksége alatt hazájában, Latin-Amerika legszegényebb országában megnégyszerezte a GDP-t, a szegénység arányát pedig 60%-ról 37%-ra csökkentette. Ezt úgy érte el, hogy államosította az olaj- és gázkitermelést, melynek jelentős adóbevétele lehetővé tette az új beruházásokat. Morales környezetvédelme a kapitalizmussal szembeni ellenállás kifejeződése volt, a „Földanya” szentségét pedig gyakran hangsúlyozta. Ökoszocializmusát olyannyira komolyan vette, hogy a bolíviai alkotmányba belefoglalta a természet mindenekfeletti védelmét, mi több 2009-ben az ENSZ közgyűlésen a nicaraguai elnök átadta neki „az Anyaföld hősének” kitüntetést is. 2011-ben Morales megszegte a saját alkotmányát azzal, hogy a helyi nemzeti parkon keresztül akart autópályát építtetni, és még az autonómiát élvező helyi közösségek véleményét és hozzájárulását sem kérte ki. Morales ezután inkább térfelet váltott, és úgy döntött, csak azért is megépül az esőerdőn átvezető 300 km-es út. Ettől fogva Moralest az esőerdők pusztítójaként emlegetik még ökoszocialista körökben is.

Kínára is jelentős hatással volt az ökoszocializmus, hiszen Pan Yue (1960–) kínai kormánytisztviselő határozottan azt állította, hogy csak a szocializmus keretein belül tudja elképzelni a környezetvédelemmel harmonizáló gazdaságot. Yue 2008-tól a Kínai Népköztársaság Állami Környezetvédelmi Igazgatóságának igazgatóhelyettese lett, és bár ő maga elutasította az ökoszocialista teóriát, mivel azt túlságosan idealistának tartotta, ugyanakkor egyértelműen kijelentette, hogy a természet kizsákmányolása egyenesen arányos a szociális igazságtalansággal és fordítva, ezért a szociális intézkedések megléte nem elhanyagolható szempont. Mindemellett kritizálta Kína nyugati világtól átvett kapitalista gazdaságát, amit a környezet szempontjából fenntarthatatlannak ítélt. Példaként állította az ország elé Japán és Dél-Korea irányvonalát, ahol a növekvő gazdaság és jóléti társadalom mellett is képesek fenntarthatósági politikát folytatni. Úgy vélte, hogy a hagyományos kínai gondolkodásmód, a konfucianizmus, a taoizmus és a buddhizmus már alapvetően harmonikusabb életet eredményezne a természettel, majd hozzáfűzte, hogy a marxizmusok egyik legnagyobb hibája, hogy ateizmusukból kifolyólag mindig lenézték ezeket a vallásokat.

FRANK ROBIN

ÖKOANARCHIZMUS

Az ökoanarchizmus (vagy zöld anarchizmus) egy gazdaságilag harmadikutas és kulturálisan baloldali ideológiai család, melynek képviselői nem rendelkeznek egységes világnézettel: vannak köztük szociálökológisták és ökoprimítivisták is. Bár irányzatai számos ponton eltérnek, egyetértenek a hontalan társadalom anarchista koncepciójában, mely által úgy vélik, az emberek végre harmóniában és békességben élhetnének együtt. Nincs szükségük sem mesterséges tekintélyekre, sem pedig államformára és kormányzatra; a kormányzat emberek feletti uralmát párhuzamba állítják a természet feletti uralommal. Az anarchista közösségeket az ökoszisztémákhoz hasonlítják, mondván, mindkettő a természetes egyensúlyról és a harmóniáról ismerzik meg. Az ökoanarchisták a decentralizált társadalmak felépítését támogatják, amelyek kommunákba szerveződnének. Az ilyen közösségekben az élet a természetben zajlik, így minden közösség az önellátásra és a fenntarthatóságra törekedne.

FRANK ROBIN • MUZSLAI KRISZTINA

SZOCIÁLÖKOLOGIZMUS

A szociálökológizmus (vagy társadalmi ökológizmus) egy gazdaságilag harmadikutas és kulturálisan baloldali ideológia, melynek képviselői az ökológiai válság gyökereit határozottan az emberek közötti uralmi kapcsolatokban keresik; továbbá elutasítják a modern nemzetállamokat és mindenfajta társadalmi dominanciát. A természet feletti uralmat a közösségeken belüli hatalom termékének tekintik, de szerintük ez a hatalom csak a kapitalizmusban teremthet válságos helyzeteket. A szociálökológizmus az ökoanarchizmusok messze legnépszerűbb ága, mivel igyekszik úgy ökoanarchizmus maradni, hogy közben nem akar az ökoprimítivistákra jellemzően túlságosan elrugaszkodni a valóságtól. A két irányzat között talán az a legfontosabb különbség, hogy míg az ökoprimítivisták az emberi civilizációnak üzennek hatad, addig a szociálökológisták csak a kapitalizmusnak, a centralizációnak és a mesterséges hierarchiának.

A SZOCIÁLÖKOLOGIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

A 19. században már több olyan gondolkodó is volt, akiket manapság a szociálökológizmus előfutárainak tekintenek. Pjotr A. Kropotkin (1842–1921) orosz anarchista a kutatásai során arra a meggyőződésre jutott, hogy a fajok szoros kapcsolatban állnak egymással és környezetükkel. A *kölcsönös segítség* (1902) című munkájában leírta, hogy a fajok belüli együttműködés elősegíti a túlélést, így tehát ez az evolúció legfontosabb tényezője. Szerinte azok az emberek, akik a versengést tartják fontosnak, szándékosan félreértelmezik Darwin munkáit. Elisée Reclus (1830–1905) francia geográfust tekintik az egyik legkorábbi társadalmi ökológistának és állatjogi gondolkodónak, mivel nemcsak a természetvédelem mellett állt ki teljes válszélességgel, de még a húsevést és az állatkínzást is mélyen megvetette, mi több a naturizmus egyik legkorábbi támogatója volt. Vízíója szerint az emberiség egyszer elér majd egy szabad, kommunikatív társadalmi szintet, ahol harmóniában élhet a természettel. Reclus bírálta a kapitalizmust és a tekintélyelvű szocializmust, ezenfelül elemezte a modern technológia és iparosodás ökológiára gyakorolt káros hatását is. Patrick Geddes (1854–1932) skót biológus és szociológus egy olyan decentralizált társadalmat tartott ideálisnak, amely harmóniában él a természettel, továbbá javaslatot tett egy új technológia kifejlesztésére, amely segíthetné az emberiséget az ökológiával: egyensúlyban élő társadalmak létrehozásában. Eredetileg neki tulajdonítják a „Gondolkoj globálisan, cselekedj lokálisan” mondatot, bár a *Városok az evolúcióban* (1915) című könyvében ez szó szerint nem így szerepelt, de egyértelműen ezt az üzenetet hordozta. Geddes a várostervezésben bevezette a „régió” fogalmát, munkájával jelentősen hozzájárult a környezetvédelemhez, és azt valotta, az ember együttműködésben élhet a környezettel.

Lewis Mumford (1895–1990) amerikai történész és szociológus abban a New Yorkban töltötte gyermekkorát, amely épp a szeme előtt vált metropolisszá. Felnőttként gyakran emlékezett vissza a még itt-ott vidékies városra, ahol nem voltak furcsák a házi kertek, a betelepítetlen füves területek és a haszonállatok sem. A gyermekkori élményei nyilvánvalóan hatással voltak későbbi, alternatív urbanizációval kapcsolatos elgondolásaira is. Mumford regionális ökológiai víziója bár összetett és sokrétű volt, lényegében két fontos gondolatot ölelt fel: a közösségi politika és a részvételi demokrácia hangsúlyozását és egy organikus filozófiát, amely a várost egy meghatározott ökológiai régió szerves életéhez viszonyítva „poliszként” alapozza meg. Ebből jól látszik, hogy Mumford sosem volt városellenes, bár valóban kritizálta a modern urbánus életet; nem akarta a városokat megszüntetni, sokkal inkább azok megváltoztatására törekedett, hiszen a megapoliszok személytelen tömeglétfarmája miatt aggódott. Amellett, hogy bírálta a modern nagyvárosok technokrata koncepcióját, saját ökológiai utópiáját is kidolgozta: város-koncepciójának legfontosabb eleme a városi infrastruktúra, valamint a város épített környezetének fontossága, mondván, a városépítészet a lakosság mindennapi életét határozza meg. A *Lécek és kövek: tanulmány az amerikai építészetről és civilizációról* (1924) című könyvében taglalta, hogy a „lécekben és kövekben” – avagy a városi épületekben

és a fizikai terekben – a civilizáció értékei anyagi formát öltenek, tehát egy város milyensége mindig az adott társadalomról árulkodik. Csatlakozott az *Amerikai Regionális Tervezési Szövetség (RPAA)* nevű szervezethez is, melynek nemzetközi várostervezési konferenciáján a mainstream (vagy technokrata) városfejlesztési modellel szemben kínált alternatívát. Mumford szerint a modern nagyvárosi koncepciót erőltetők nem gondolnak bele abba, hogy tervek milyen hatással lehetnek a társadalomra, valamint az ökológiai és kulturális környezetre, vagyis a várost övező régióra. Alternatívájában a regionális szemlélet került előtérbe, azaz egy térbelileg és közigazgatásilag decentralizált, továbbá az ökológiai szempontokat is figyelembe vevő urbanizációs fejlesztési folyamat, amely a sűrű megapolisz helyett egy, a népességet a térben sokkal inkább szétterítő nagyvárost szorgalmaz. Ez nem holmi elérhetetlen és megvalósíthatatlan ötlet: ez a 19. századi „új angliai kisváros”, avagy az alternatív modernitás gondolatán alapuló településminta, amely a túlszűfolt, jellegtelen, hatékonyságkultuszra és profitmaximalizálásra épülő koncepció helyettesítője lehet. Mumford ötlete egyszerre tartalmazza a konzervativizmusra jellemző hagyománytisztelést és a baloldali életformákkal való kísérletezős attitűdjét. Élete végéig úgy vélte, hogy a történelem az utópiák és disztópiák harca, bizonygatva, hogy a modern világ voltaképpen disztópikus. Az *utópiák története* (1923) című könyvében egyedülálló módon végigtekintett a különböző utópisztikus irodalmi műveken, és megállapította, hogy a modern történelem egyik legnagyobb problémája a fővárosközpontú nemzetállam koncepciója, ami szakít az antik korban és a reneszánszban is népszerű városállam elgondolással. Szerinte nem véletlen az, hogy minden utópia a kisvárosi életet tartja ideálisnak, és nem pedig a sokkal nagyobb kiterjedésű nemzetállamokat, amelyek központja minden esetben egy zsűfolt főváros, ami a központi hatalmat jelképezi. Meggyőződése volt, hogy egyfelől szakítani kell a nemzetállammal, másfelől az ahhoz kapcsolódó megapoliszokkal is, helyetté pedig a zöld utópia mentén kellene tervezni a jövőt, ami az együttműködésre; szolidaritásra és az emberséges, lakható, fenntartható városok közösségére épül. Mumford szerint az emberi szokások gépiesítése és a társadalmi élet feletti uralkodás előkészítette az utat az ipari civilizáció és az óriásgép (Megamachine) megjelenéséhez. A *gép mítosza* (1967) című tanulmányában felvázolta azt az elképzelést, hogy az óriásgépet először az ókori egyiptomiak és más korai civilizációk erőmű-komplexumként építették meg. Noha hiányzott a komplex technológia, a piramisok körának uralkodó elitje olyan „gépet” dolgozott ki, melynek a rabszolgák az „alkatrészei”; a kényszermunka erősen központosított és összehangolt rendszerét foglalta magában, egy istenkirály (fáraó) abszolút fennhatósága alatt, akit a napistennel azonosítottak. A hangsúly az ellenőrzésen, a parancsoláson, az engedelmisségen és az egységességen volt. Mumford úgy gondolta, hogy a mechanisztikus gondolkodás visszanyúl a pogányság visszaszorulására és a mindenható Isten doktrínájára. A 17. és 18. századra jellemző deizmusban Istent az örök óraművesnek fogták fel, ami a fizikai világ túlzott hangsúlyozásához vezetett. Ezután jelent meg az óriásgép végső felemelkedéseként az ipari kapitalizmus, amely új szokásokat teremtett a városi

emberek életében, és ettől kezdve az idő már nemcsak pénz, hanem hatalom is. Ezek jellemezték azt a modern óriásgépet is, amelyet Mumford a két második világháború utáni szuperhatalom (az Egyesült Államok és a Szovjetunió) társadalompolitikai szervezetében tükröződőnek látott. Az ipari kultúra kialakulásában ideológiai tényezők is szerepet játszottak. Könyvében az óriásgép uralkodó ideológiája azt sugallja, hogy az emberiségnek egyetlen fontos küldetése van az életben, nevezetesen a természet meghódítása a technológia segítségével – állítása szerint ez egy technokrata ideológia.

René Dubos (1901–1982) francia-amerikai mikrobiológusra olyan nagy hatással volt Mumford, hogy az Egyesült Államok legnagyobb embereként írta le. Hozzá hasonlóan Dubos sem volt ökológista, mi több csak a karrierje későbbi szakaszában kezdett ökológiai kérdésekről írni: a környezeti erők és az emberiség fizikai, mentális és spirituális fejlődésének kölcsönhatását kutatta. Humanistaként úgy gondolta, hogy a globális problémákat a helyi körülmények és döntések határozzák meg, a társadalmi evolúció pedig lehetővé teszi az emberi cselekvések újragondolását és az ökológiailag kiegyensúlyozott életet. A jövővel kapcsolatban igencsak optimista volt, hiszen meggyőződése lett, hogy az ember ahogy fejlődik, fokozatosan felismeri a természeti erőkben és az emberi tevékenységekben rejlő veszélyeket, a tapasztalatokat és tanulságokat pedig a jövő nemzedékei a problémák megoldására használhatják fel. Dubos gyakran hangsúlyozta, hogy az ember voltaképpen „társas állat” (avagy szociális lény), mivel az emberek életük minden szakaszában kapcsolatban állnak más emberekkel. Ez a függőség nem csupán testi vagy érzelmi szükségletekre vonatkozik, hanem azokra a kulturális jellemzőkre is, amelyek meghatározzák egy adott társadalmat. Mumfordhoz hasonlóan Dubos is úgy vélte, hogy az ember és más állatfajok közötti különbség nem jelentős és nem egyértelmű, továbbá az emberi felsőbbrendűség az állatokkal szemben relatív, nem pedig abszolút. A kulturális és technikai fejlődést nem tekintette a társadalmi evolúció részének, inkább csak forradalomnak, ugyanakkor hangsúlyozta, hogy Lao-ce, Buddha, Jézus vagy Mohamed fontos szerepet játszottak a valódi társadalmi evolúciók elindításában. Dubos a *Tehát az ember egy állat* (1968) című tanulmányában azt írta, az ősi idők óta fellelhető írásos dokumentumok azt sugallják, hogy a társadalmak az „emberiség” fogalmát kulturális vagy etikai kategóriaként fogalmazták meg. A sumer nyelvben például a *namlulu* kifejezés nem csupán az „ember” fogalmát jelentette, hanem az emberi személy megfelelő magatartásával kapcsolatos etikai elképzelésekkel is társult, a távol-keleti kultúrákban pedig a minden érző lény iránti együttérzésre képes lény tartozott az emberiségbe. Dubos különbséget tett az emberi „civilizáció” és „kultúra” között: a civilizáció azokhoz az értékekhez és társadalmi tulajdonságokhoz kapcsolódik, amelyekben minden ember osztozik, származástól, fajtól, vallástól és etnikai háttértől függetlenül; a kultúra pedig egy adott helyi csoportra jellemző értékekre, eszmékre és hiedelmekre utal. Mumfordhoz hasonlóan Dubos is hangsúlyozta, hogy az ipari kapitalizmus társadalmi intézményeit nem kifejezetten a „jó élet” fejlesztésére tervezték, hanem inkább arra, hogy az emberi lényeket

termelékenyebbé és hatékonyabbá tegyék. *A bennünk levő Isten (1973)* című könyve nem vallási jellegű, legalábbis hagyományos értelemben nem az, mint ami a szellemi lényekbe vagy valami mindentudó istenségbe vetett hitet jelenti. Dubos bár hívő volt, az ő Istene nem világegyetemen kívül álló, transzcendentalis lény, hanem benne él az ember lelkében, tehát ő az élet és a gondolat forrása. Könyvében egyértelmű állást foglalt a szegénység, a kizsákmányolás, az erőszak és a pusztítás minden formája ellen, továbbá olyan javaslatokat kínált az ökológiai világnézetre, mint „a föld tudományos teológiája” vagy a „természetvallás”. A könyv középpontjában az a gondolat áll, hogy az emberi tájnak – akárcsak az embernek – egyénisége van, amely domborzati, éghajlati és társadalomtörténeti okokra vezethető vissza. Dubos szerint a korai emberiség hajlamos volt egy alternatív valóságot felállítani a konkrét tapasztalás világán túl, valamiféle immateriális (anyagtalan) erőt vagy entitást, amelyet általában szellemnek vagy istenségnek tekintettek. A valóságnak ezt a belső vagy rejtett aspektusát az ókori görögök az *entheosz* (belső isten) kifejezéssel írták le. Később a *Csak egyetlen földünk van (1972)* című könyvében Barbara Ward (1914–1981) brit közgazdással együtt arról írt, hogy az ember világa elvesztette egyensúlyát az ökoszféra és a technoszféra vonatkozásában, ezáltal egy olyan konfliktusba keveredett, melynek épp a közepén áll. Állításuk szerint egy történelmi fordulópontnak lehetünk szemtanúi, amely sokkal súlyosabb és fenyegetőbb annál, mint amit az emberiség idáig átélt.

Murray Bookchin (1921–2006) amerikai filozófus nevéhez szokás kötni a szociálökologista anarchizmus születését, aki többek közt olyan radikális liberális gondolkodóktól is inspirálódott, mint a már tárgyalt Mumford és Dubos. Bookchin családja felettébb elkötelezett volt a forradalmi eszmék iránt: anyai nagyanyja a *narodnyik mozgalom* tagja volt, és erősen hajlott az anarchizmus felé. Nagyapja szekuláris zsidó volt, akinek 1906-os halála után, az orosz forradalom (1905–1907) alatt az egész családja az Egyesült Államokba emigrált, és New York-ban telepedett le. Bookchint feltűnően befolyásolták nagyanyja forradalmi szocialista nézetei, így már kilencéves korában az *Ifjú Úttörők* nevű kommunista csoport tagja lett, majd 1935-ben csatlakozott a *Fiatal Kommunisták Szövetsége (YCL)* szervezethez is, és főként sztrájkokban vett részt. Olyan iskolában tanult, ahol marxizmust is oktattak neki, és bár eleinte a sztálinizmussal rokonszenvezett, de a nagy tisztogatás (1934–1940) és a spanyol polgárháború (1936–1939) idején inkább a trockizmus felé kezdett közeledni, így belépett a *Szocialista Munkáspárt (SWP)* nevű szervezetbe, azon belül pedig a trockista frakcióba. A középiskola elvégzését követően villanyszerelő gyakornokként, majd egy New Jersey-i öntödében dolgozott, valamint aktívan részt vett a szakszervezeti tevékenységekben is. A második világháború (1939–1945) alatt katonai szolgálatot teljesített, később pedig autóipari munkásként helyezkedett el, ezenfelül továbbra is szakszervezeti megbízatásokat végzett. Bookchin rendkívül ellenszenvesnek tartotta az akadémikusokat az elitizmusuk miatt, és a vallással hadilábon állt – ateista volt. 1947-ben egy Josef Weber nevű német bevándorlóval is jó viszonyba került, akivel együtt szerkesztették a *Contemporary*

Issues nevű folyóiratot. Ebben az időben ismerte fel, hogy a világ gyökeresen megváltozott, és a kapitalizmus globálissá vált, ami az emberek életének minden területére hátrányosan hat, és hegemoniája súlyos ökológiai válságot idéz elő. Ezután egyre kritikusabb lett a szakszervezeti mozgalom „proletárszocializmusával” szemben, és a forradalmi szocializmus újjáélesztését tűzte ki célul. Az 1950-es években sajátos ideológiáját az anarchizmussal és a szociális érzékenységgel olvastotta össze, mi több kidolgozta a kapitalizmus ökológiai kritikáját is – valamint az ökológiai decentralizmus elméletét is. Így jött létre a libertárius szocializmussal kevert ökológizmusa.

Az 1960-as években korábbi tanulmányaira és esszéire támaszkodva, Bookchin → Lewis Herber álnéven – úttörő könyvet adott ki az ökológiai válságról *Szintetikus környezetünkről (1962)* címmel. Bookchin világossá tette, hogy a környezeti válság kapitalista gazdaságban gyökerezik, és következtetéseiben javaslatokat tett a társadalom forradalmi decentralizálására. Érdemes megjegyezni, hogy Bookchin egész életében folyamatosan hangsúlyozta, hogy a kapitalizmus eredendően antiökologista rendszer – így ökokapitalizmus sem létezhet. Ezenfelül Dubos és Mumford írásai is jelen vannak a szövegben, amely egyértelműen bizonyítja, hogy a két gondolkodó hatással volt nézeteinek alakulására. Bookchin, Mumford és Dubos egyetértettek abban, hogy a jelenlegi válság leküzdéséhez szociális intézkedések szükségesek: a szociális gazdaság decentralizálása, valamint a város és vidék integrációja a „bio-regionális” zónák kialakítására, ezzel véget vetve az urbanizációnak; a demokrácia részvételi formáinak kialakítása a helyi gyűlések és a közvetlen demokrácia bevonásával; és a technológia „emberi léptékűre” zsugorítása. Bookchin, Mumford és Dubos elképzelései teljesen összhangban voltak Morris, Kropotkin vagy Geddes libertárius szocializmusával, és a 19. századi *romantikus mozgalom* felvilágosodást kritizáló hagyományával. Bár ők maguk nem voltak neoromantikusok, és nem voltak technológia-, város vagy tudományellenesek sem, ezeket mégis gyakran igen erősen bírálták, különösen az ipari kapitalizmussal való kapcsolatuk miatt. Az ökoprimítivistákkal és néhány mélyökologistával ellentétben mindhárman pozitívan viszonyultak a városi élethez és a civilizációhoz; szemben álltak azokkal, akik a vadont „fetisizálták”, helyette a kulturális tájak pozitív és kreatív aspektusait és fontosságát hangsúlyozták. Amihez mindig is ragaszkodtak, az a sokszínűség igénye volt, avagy a vadon területei (természetes tájak), a vidék (kulturális tájak: parkok, rétek, kertek és művelt területek) és a városi környezet, az emberi szükségletekhez és az emberi jóléthez kellően méretezett városok fejlesztésének és megőrzésének igénye. 1964-ben megírta az *Ökológia és forradalmi gondolkodás (1964)* című esszéjét, amelyre sokan a radikális ökologista mozgalom kiáltványaként tekintenek, mivel az ökológiai válság egyetlen megoldásként kifejezetten a társadalom forradalmi átalakítását szorgalmazta. Ekkortájt aktívan részt vett számos környezetvédelmi mozgalomban és anarchista csoportban: többek közt az *Ecology Action East*, az antinukleáris *Clamshell*, az *East Side Anarchists* és Bookchin korai esszéit publikáló *Anarchos* csoport mellett tűnt fel. 1969-ben elkészítette az *Ecology Action East: The Power to Destroy, the Power to Create* kiáltványát, ami a kapitalizmus alatti ökológiai válság erőteljes kritikája volt, sőt egy alternatív ökológiai társadalomra is tartalmazott radikális javaslatokat.

Az 1970-es években Bookchin továbbra is írt cikkeket városi kérdésekről, a marxizmusról, ökötechnológiáról, továbbá fontos különbséget tett a szociálökológia és az environmentalizmus között. 1971-ben egy baráti társaságával a vermonti Burlingtonba költözött, hogy a gyakorlatba ültesse decentralizációs elképzeléseit. 1974-ben társalapítója és igazgatója volt a vermonti Plainfieldben működő Társadalmi Ökológiai Intézetnek (ISE), ezenfelül társadalomelméletet kezdett tanítani a New Jersey-i Ramapo Collage-ban. Ebben az időszakban Bookchin rövid időre kapcsolatot épített ki a születőben lévő amerikai libertarizmussal, így például felszólalt a *Libertárius Párt* egyik kongresszusán is – később elutasította a libertarizmus azon típusait, amelyek a kötetlen individualizmust hirdették.

Az 1980-as években megírta a *Szabadság ökológiája* (1982) című könyvét, amely a több mint egy évtizednyi írás, kutatás és aktivizmus csúcspontja volt, amit az ökoszocialisták Bookchin mesterművének tekintenek. Írásában tömören felvázolta a szociálökológiáról alkotott koncepcióját, továbbá szóba kerül a törzsi társadalmak élete, az uralom ismerete és a felszabadító technológia társadalmi vonatkozásai, a jövő ökológiai társadalmának alapvető jellemzői, valamint tisztelgés Charles Fourier francia utópista szocialista víziói előtt. Ekkor már egyértelművé vált, hogy milyen eszmeáramlatok hatottak Bookchin ideológiájára: Arisztotelész és Hegel organikus, dialektikus filozófiája; a marxista hagyomány, különösen a kritikai teoretikusok; Kropotkin írásai a kölcsönös segítségről és a szociális anarchizmusról; Dubos és Mumford ökológiai humanizmusa; és végül Hans Jonas fenomenológiai biológiája. Néhány évvel később *Az urbanizáció felemelkedése és a polgárság hanyatlása* (1987) című tanulmányában kifejtette, hogy a Mumford által emlegetett „megapolisz” koncepció elutasítandó, ugyanakkor a „város” önmagában nem rossz, sőt egyedülállóan ökológiai és emberi közösségnek tekinthető, amely ideális esetben harmonikus kapcsolatban áll a természettel. Bookchin véleménye szerint a városi élet fellendíti a kultúrát, mindazonáltal a központosított nemzetállam koncepcióját élesen bírálta. Ideológiáját többek közt a decentralizált önkormányzatok konföderációja, az etatizmus megingáthatatlan ellenállása, a közvetlen demokráciába vetett hit és egy libertárius kommunista társadalom víziója jellemezte. Ebben az évben írta meg *A szociálökológia kontra mélyökológia* (1987) című esszéjét, amely tulajdonképpen a mélyökológizmus rendkívül polemikusan kritikája; hiszen Bookchin megkérdőjelezte annak alaptezeit.

Az 1990-es években a mélyökológizmussal és az ökoprimítivizmussal kapcsolatos kritikáját valamennyivel bővebben fejtette ki a *Reenchanting Humanity* (1995) című könyvében, melyben az emberi szellem védelmére kelt az antihumanizmussal, embergyűlölettel, miszticizmussal és primitivizmussal szemben. Bookchin *A szociális anarchizmus vagy életmód anarchizmus* (1995) című publikációjában kifejezte elkeseredettségét a mai anarchizmus burzsoá és misztikus irányzataival kapcsolatban, így arra a meggyőződésre jutott, hogy az amerikai anarchizmus túlzottan individualista – ami számára elfogadhatatlan. Írásában emellett, hogy a libertárius szocializmust vette védelmébe, négy kortárs anarchistát is bírál, akik bár rendkívül változatosak az általuk képviselt eszmékben,

mindannyian az anarchista individualizmus szélsőséges formáját ölelték fel – ezt Bookchin „életmód anarchizmus” néven emlegette. Ebben az időben már a zöld anarchisták is megosztottak lettek, méghozzá a baloldali és harmadikutas csoportjaik közötti ellentétek miatt. Bookchin 1999-ben már nyilvánosan szakított az anarchista eszmerendszerrel, és új ideológiája a kommunalizmus lett: a libertárius szocializmus olyan formája, amely alapvetően demokratikus és a decentralizáció pártján áll. Bookchin 2004-ig tanított az ISE-n, majd 2006-ban szívelégtelenségben elhunyt.

A SZOCIÁLÖKOLOGIZMUS FŐBB ESZMÉI

Az **antikapitalizmus** azért jellemző a zöld anarchistákra, mert egyrészt magát a piacgazdaságot tartják az ökológiai válság gyökerének, másrészt mélyen megvetik a magukat „zöld kapitalistának” nevező szervezeteket és politikusokat. Szerintük az ökokapitalizmus csak egy utópisztikus álom, hiszen alapvető ellentmondás van a profitmaximalizáló, tőkefelhalmozó gazdaság és a fenntarthatóság között. Állításuk szerint a kapitalista rendszerben mindenre árcédulát aggatnak: legyen az az erkölcs, a természet, a szolidaritás és elfogadás vagy bármi más, amiből üzletet lehet csinálni. Ezt magától értetődőnek vélik, mivel mint minden hierarchikus társadalmi rendszernek, ennek is szüksége van egy saját hiedelem-rendszerre. Meggyőződésük, hogy ezeket a hiedelmeket a kapitalista rendszerben már a tudomány, míg anno a feudalizmusban ugyanezt a szerepet az Egyház tartotta fenn – ebből kifolyólag a mai „papságot” a tudósok alkotják, akiket az állam és a tőke tart fenn. Mivel a tudósokat az állam táplálja, ezért mindig olyan eredményeket fognak kapni, amelyek végeredményben a politikai elit érdekeit szolgálják, ezek pedig „objektívnek” és „tudományosnak” lesznek minősítve – ez vonatkozik a természettudományra és a társadalomtudományra is. Tehát a kapitalizmusnak azért van szüksége a tudományra, mert az kiszolgálja rendszerét, így végül minden létezőt fel tud címkézni, és áruként forgalomba tudja bocsátani. Így lesz a mennyiség fontosabb, mint a minőség: ahol a több szavazat vagy a több pénz mindig jobb, mint a kevesebb. Az ökoanarchisták úgy vélik, hogy a kapitalizmus a növekedés, a szabadság, a hatékonyság és a profit nevében feláldozza a természetet és az emberiséget.

A **feminizmus** az ökoanarchisták között is fellelhető, sőt számtalan anarchista ökofeminista szervezettel is szövetségben állnak. Az ökoanarchisták úgy vélik, igazuk van a zöld feministáknak abban, hogy a férfiak természetén és a nőkön való uralkodása a történelem során kéz a kézben járt. Állításuk szerint a patriarchális társadalom elnyomása, uralma, kizsákmányolása és gyarmatosítása közvetlenül okozott visszafordíthatatlan ökológiai károkat. Nemcsak a nőkkel szembeni, hanem minden létező társadalmi igazságtalanság felszámolására törekednek.

A **pacifizmus** jellemzi az ökoanarchistákat, hiszen ők úgy gondolják, a nemzetállamok közötti globális versengés nem csak a természetpusztításért felelős, hanem a nemzetközi katonai feszültségek fő oka is, mivel a nemzetek egymás felett igyekeznek hatalmat gyakorolni, akár katonai erővel vagy fenyegetéssel is. A nemzetek közötti versengés erősödése és a tömegpusztító fegyverek

elterjedése elvetette egy új világháború kitöréséhez szükséges magokat, amelyben már nukleáris és biológiai fegyvereket is felhasználnának. Mivel értelemszerűen egy ilyen háború brutális természeti katasztrófát hozna magával, az ökoanarchizmus is beállt a pacifista mozgalom mellé, de a háború ellen másfajta fellépéseket szorgalmaznának.

A **hierarchiaellenesség** – ahogy más anarchista ideológiákban – itt is annak „mesterséges”, nem pedig a természetesen kialakuló formájával kapcsolatos. A zöld anarchisták szerint minden társadalmi probléma valójában a hierarchiából és a kapitalista gazdaságból ered, így a természetpusztítás is addig fog folytatódni, amíg ezek jelen vannak az életünkben. Állítják, hogy mindenekelőtt a tekintélyelvű társadalmi viszonyokat, a hierarchiát és az egyenlőtlenségeket kell megkérdőjelezni, ezek ellen keményen fel kell lépni, mert ha ez nem történik meg, akkor akármit is tesz az ember, egy zöld társadalom megvalósítása konkrétan lehetetlen. Ha más zöld ideológiák és szervezetek nem ismerik fel azt, hogy az ökológiai válság nem önmagában az ember, hanem a hierarchikus társadalom emberének hibájából jön létre, akkor a krízishelyzet rendszerszintű alapjainak kiirtására sem lesznek képesek. Bookchin szerint nem pusztán a kapitalizmus vagy maga a tekintélyelvűség az első számú okozója a környezeti válságnak, sokkal inkább az intézmények hierarchiája, a parancs-engedelmességi viszony, amely a társadalom minden rétegét teljesen áthatja. Ezért azt javasolja, hogy elsősorban a társadalmon kell változtatni: amíg a különböző szexualitású, nemű, rasszú, világnézeti stb. emberek között ellentétek vannak, addig a társadalomban mindig lesz tekintélyelvűség, hierarchia, kizsákmányolás és szüntelen konfliktusok.

A **közvetlen demokrácia** mellett állnak, tehát más anarchista ideológiákhoz hasonlóan mélyen megvetik a képviseleti demokráciát és a pártokráciát is. Szerintük a Föld élővilágának védelmében minden egyes embernek lehetőséget kell adni a környezetet érintő döntések meghozatalában, és ezt nem szabad rábízni egy, a relatív többség által megválasztott politikai pártra, hiszen a tapasztalatok szerint teljesen megbízhatatlanok. A hiteltelenségük és nemtörődomségük a zöld anarchisták szerint abból adódik, hogy korrúptak, hiszen a környezetpusztító kapitalizmus fillérékért megvásárolja a döntéshozókat; így tehát nem áll érdekükben komoly változásokat hozni az ökológiai válság megoldására – ha valódi szándékuk lenne erre, az politikai forradalommal járna. Egy olyan kormányra van szükség, amely felelősségteljes, független és kreatív emberekből áll.

Az **anarchista ökológizmus** gazdasági rendszere elképzelésük szerint a libertárius szocializmusra épülne fel. Szeretnének összhangot teremteni a természettel, decentralizálnák a nagyipart, átképeznék a munkásosztályt, többé-kevésbé visszatérnének a kézműves és kisipari termeléshez, környezetkímélő technológiák és energiaforrások használatára ösztönöznének, környezetbarát termékeket állítanának elő, továbbá az újrahasznosított nyersanyagokat és a megújuló erőforrásokat helyeznék előtérbe. A cégeket nem a burzsoázia, hanem a munkások (proletariátus) irányítanák, akik tiszteletben tartanák a helyi

közösségek érdekeit és igényeit – ehhez pedig munkástanácsokat hoznának létre, akik a közvetlen demokrácia módszereivel hoznának döntéseket. Úgy gondolják, a fenntartható állapothoz elengedhetetlen, hogy a munkások irányítsanak, és hogy a termelőeszközöket az egész társadalom birtokolja, a termelő vállalkozásokat pedig annak dolgozói igazgassák.

FRANK ROBIN • MUZSLAI KRISZTINA

ÖKOPRIMITIVIZMUS

Az **ökoprimitivizmus** (vagy anarchoprimitivizmus, radikális primitivizmus) egy gazdaságilag és kulturálisan harmadikutas ideológia, melynek képviselői meg akarnak szabadulni a technológiától és a civilizált életmódtól, helyette pedig a vadonba való visszatérést szorgalmazzák. Állításuk szerint a mezőgazdaság beköszöntével és a vadászó-gyűjtögető életmóddal való felhagyással a társadalom rétegződni kezdett, majd kényszereket és elidegenedést hozott magával. Gyakran tévesen szimplán „primitivista” néven említik őket, pedig nem minden primitivista ökológista vagy anarchista; az ökoprimítivisták olyan zöld anarchisták, akik szembemennek a racionalizmussal, a modernitással, továbbá jellemzően idealisták, neopogányok és vegánok.

AZ ÖKOPRIMITIVIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

A 19. század közepén Henry D. Thoreau (1817–1862) amerikai író filozófiája tekinthető az ökoprimítivizmus előfutárának, sőt valójában minden ökológista ideológia modern kori gyökerei hozzá nyúlnak vissza. Thoreau 1845 és 1847 között a Concordhoz közeli, Walden-tó melletti erdőben élt; elmondása szerint azért ment ki a vadonba, hogy tudatosabban éljen. Ez idő alatt sok mindent megtanult, például azt, hogyan kerülhet közelebbi kapcsolatba a természettel, és hogyan fordíthat több időt magára. A fő célja az egyszerű megélhetés és az önelátás volt, és az egész projektet az a transzcendentalista filozófia ihlette, amely az amerikai **romantikus mozgalom** korszakának központi témája is volt. Később a *Walden* (1854) című könyvében írta le a vadonban töltött idejének tapasztalatait, és az ott született gondolatait. Thoreau az ipari civilizáció fejlődésével szembeni ellenállásra és a természetes környezetben való egyszerű, felesleges luxustól mentes életre, valamint a kormányzattal szembeni passzív ellenállásra buzdított. Alapvetően irodalmi naturalista volt – az irányzat elnevezése a latin *natura* (természet) szóból ered. Elutasította a mechanisztikus tudományt, és bosszantotta, hogy a természetet egyszerűen csak az alapanyagok forrásának tekinti. A természetben kereste a lét összes tulajdonságát, különösen annak esztétikai vonásait. Így arra törekedett, hogy írásaiban a természet számos lehetőségét közvetítse. És bár nem veti meg a tudományt, de a régi herbalistákhoz és naturalistákhoz hasonlóan nem engedi, hogy elsőbbséget élvezzen a megértés más formáival szemben. Thoreau a vadonra úgy tekintett, mint közös örökségre, esztétikai és spirituális inspirációra, valamint kikapcsolódási helyre. Ennek ellenére gyakran „romantikus primitivistaként” és „ősidividualistaként” neve-

zett Thoreau valójában egyik sem volt: nem is a törzsi társadalom újjáélesztését szorgalmazta, hanem az ember visszatérését a természethez azért, hogy mélyebb értelemben műveltebbé és civilizáltabbá váljon. Mindennek ellenére tagadhatatlan, hogy Thoreau valóban nagy hatással volt az ökoprimítivista gondolkodókra és ideológiára.

A 19. század második felének Európájában – főleg Franciaországban – feléledtek az addig még csak a szárnyaikat bontogató naturista és anarchonaturista filozófiák, melyek elméleti alapjai a természettudományos szemlélet, a biologizmus és a fajelmélet, a pozitivizmus, valamint a spekulációktól és a téves következtetésektől való elhatárolódás. Sokan úgy hiszik, hogy a naturalizmus az a nyilvános helyeken való meztelenkedés mozgalma, de ez nem így van. Való igaz, hogy a naturalisták nudisták, de a nudisták nem mindegyike naturalista. A naturalizmus sajátossága, hogy a természet tisztetét és az avval való harmóniát hirdeti, és nemcsak beszél róla, de gyakorolja is. Ettől függetlenül a naturalizmus nem egy ideológia, inkább egy mozgalom, amely számos filozófiai és kulturális háttérrel rendelkezik. Az anarchonaturizmus ennek a mozgalomnak egy újabb irányzata, és egy olyan individualista és ökológiai világnézetet takar, amely a kis ökofalvakban való életet és a nudizmust hirdette, és igyekezett eltávolodni a modernitással járó ipari tömeg-társadalmaktól. Rendszerint a vegetarianizmus, a szabad szerelem, a nudizmus és az ökológizmus mellett tört lándzsát, de ez nem jelenti azt, hogy ezek közül minden jellemző volt az összes anarchonaturistára.

A 20. század első felében talán elsőként az Egyesült Királyságban találkozott a naturizmus az anarchizmussal. Számos olyan közösség jött létre, amely a nudizmust, a vegetarianizmust és a szabad szerelmet vallotta, szemérmetlen meztelenségükkel pedig gyakran kivívták a helyi konzervatívok haragját is. Franciaországban a legismertebb anarchonaturista egyértelműen Henri Zisly (1872–1945) újságíró volt, aki a *La Vie Naturelle* és a *La Nouvelle Humanité* nevű lapoknál dolgozott, melyek mind ezt az ideológiát hirdették. Zisly élesen bírálta mind a fejlődést és haladást, mind pedig a civilizációt, melyeket felettébb hitványnak ítélt. Értelemszerűen elutasította a modernitást, az iparosodást, mondván, hogy a gépek eleve tekintélyelvűek; tisztelte a 19. századi ludditák (géprombolók) tevékenységeit is. Érdekes, hogy más anarchonaturistákkal ellentétben nem értett egyet a vegetáriánus életmóddal, mivel azt tudományellenesnek gondolta. Az anarchonaturizmus az 1920-as évek végén nagyon fontos volt a spanyol anarchista mozgalomban is: Isaac P. Amestoy (1896–1936) spanyol-baszk orvos élete végéig az anarchonaturista filozófiát propagálta, sőt a *Nemzeti Munkástanács (CNT)* nevű anarchoszindikalista szervezet aktív tagjaként is tevékenykedett. Orvosként úgy gondolta, hogy a kapitalizmus társadalmi-gazdasági és egészségügyi szempontból is veszélyezteti az emberek jólétét, ideális rendszernek pedig egyedül az anarchokommunizmussal kevert naturizmust látta.

Fredy Perlman (1934–1985) cseh-amerikai író megjelentette az *Against His-story, Against Leviathan!* (1983) című művét, melyben az emberiség történelmének áttekintésével párhuzamban az államuralom felemelkedését részletezte, és igen

nagy hatással volt a későbbi ökoprimítivistákra és azok civilizációellenes felfogására. Perlman természetesen Thomas Hobbes (1588–1679) angol filozófus *Leviatán* (1651) című könyvéből inspirálódott, ezért ő maga is „Leviatán” néven emlegette a „civilizáció szörnyét”. Alapvetően abból a feltételezésből indult ki, hogy a legújabb antropológiai kutatások szerint az ember a vadászó-gyűjtögető életmódban sokkal boldogabb életet élt, mivel nem szenvedett a társadalom elvárásaitól és a civilizáció terheitől, mi több rengeteg szabadideje volt, amit önmagára fordíthatott. Állítása szerint a civilizációk a termelőerők fejlődése miatt jöttek létre; annak ellenére, hogy az emberek mindig is próbáltak a civilizáció ellen harcolni. Perlman úgy gondolta, hogy egy kisebbség hozta létre a civilizációt, méghozzá Mezopotámiában, ahol a legnagyobb szakértelmű emberek kerültek a hierarchia tetejére, akikből végül királyok lettek. A különböző városok uralkodói rabszolgasorba taszították a lakosságot, így értelemszerűen az emberek, ahol tudtak, igyekeztek ellenállni. Emiatt hozták létre a hadseregeket, majd a katonai szövetségeket, hiszen komoly fenyegetésre és megfélemlítésre van szükség ahhoz, hogy a civilizációt fenn lehessen tartani. Az immáron falakkal körülvett városoknak állandó építőmunkásokra, avagy proletariátusra volt szükségük, akik ingyen és kötelezően elvégezték a rájuk kiszabott feladatokat – így jött létre a kényszer. Perlman emellett valláskritikát is megfogalmazott: Mózes Istenét szintén „Leviatán” néven említette, mivel megparancsolta az embereknek, hogy hajtsanak mindent az uralmuk alá, uralkodjanak a tengerek halain, az ég madarain és minden élőlényen, amely a földön mozog. Az író meggyőződése volt, hogy nem a kereszténység a legalapvetőbb kapitalista vallás, hanem sokkal inkább az iszlám, mert a „kereskedőkapitalizmust” az arab kereskedők hozták el Európába. A kapitalizmus tehát nem a középkori Európa városából, hanem a muszlim utazók által importált kereskedelmi hálózathoz nőtt ki. Perlman szerint a „civilizáció” ellentéte a „kommunizmus”, amely már az időszámításunk szerinti 4. századi Perzsiától fogva forradalmi ideológiaként van jelen az emberek életében; számos olyan mozgalom tűnt fel a középkori Európában is, amely a mai kommunizmushoz hasonló elveket képviselve lépett fel a fennálló rendszerrel szemben. *Leviatán* cselédjeként határozta meg a kereszténységet is; mondván, kiszolgálta annak népiertő céljait: gyilkolták az amerikai őslakosokat, rabszolgává tették a pogány afrikai népeket stb. Végül Perlman azt a benyomást keltette könyvével, hogy semmi jó nem történt, mióta az első állam létrejött, és hogy a civilizáció alatti élet egyetlen alternatívája a kőkorszak, a vadászat, a csavargás és a természettel való eggyé válás, akkor számára nem kérdés, melyik a jobb.

John Zerzan (1943–) cseh-amerikai filozófus az ökoprimítivizmus legismertebb és legjelentősebb gondolkodója. Fiatalon a Stanford Egyetemen tanult, és 1966-ban letartóztatták, mikor polgári engedetlenséget tanúsított egy vietnami háborút (1955–1975) ellenző pacifista felvonuláson, és két hetet töltött börtönben. Az 1960-as évek végén szociális munkásként dolgozott San Francisco város jóléti osztályán. Segített megszervezni a szociális munkások szakszervezetét, a San Francisco-i Szociális Szolgálat Alkalmazottak Szakszervezetét,

később pedig alelnökké, majd elnökké választották. Zerzan az itt töltött idő alatt fokozatosan radikálisabbá vált, végül pedig teljesen kiábrándult a marxizmusból annak tekintélyelvűsége miatt, és inkább az anarchizmus felé fordult – 1970-ben elhagyta a szakszervezetet. 1972-ben szerzett történelem mester diplomát, majd az ezt követő három évben Ph.D. fokozatot. Ezután olyan anarchista folyóiratok szerkesztőivel került kapcsolatba, mint az *Anarchy: A Journal of Desire Armed*, a *Demolition Derby* és még sok más, ugyanakkor a legfontosabb a *Fifth Estate* volt, amelynek 1974-től külső munkatársa lett. A lap 1975-től vált egyre tekintélyellenesebbé, bár szerkesztői nem vallották magukat anarchistának; sokkal inkább kommunistának. A lap 1980-ra technológia- és civilizációellenesebb lett, élén David Watson újságíróval. Zerzan és Watson is olvasták az 1983-ban megjelenő civilizációellenes könyvet Perlmantól, de mindketten teljesen más irányba fejlődtek ideológiailag – Watson például többször kritizálta is Zerzan nézeteit, annak ellenére, hogy ekkor már mindketten ökoprimítivisták voltak. Zerzan és Watson nézeteiben az volt a közös, hogy a civilizációt a jelenlegi világ problémái gyökerének tartották, továbbá az ideális társadalmat vadászó-gyűjtögetőnek látták. Később még több anarchista és technikaellenes könyvet írt – a fontosabbak között *Az elutasítás elemei* (1988) és a *Jövőbeni primitív és egyéb esszék* (1994) is említhető. Ekkortájt lett a *Green Anarchy* nevű folyóirat szerkesztője, ami egészen addig inkább szociálökologistának volt mondható, ugyanakkor érezhetően elmozdult az ökoprimítivista irányba. Theodore John „Ted” Kaczynski (1942–2023) amerikai matematikus és filozófus már 1978 óta levélbombákat küldözgetett különböző embereknek, melyekkel a '90-es évekig három embert ölt meg, huszonhárom pedig megsebesített – ugyanakkor sosem bukkott le, sőt mindig félrevezette a nyomozókat. A sajtó által „Unabomber” névre keresztelt Kaczynski azt követelte, hogy egy nagyobb újság tegye közzé *Az ipari társadalom jövője* (1995) című kiáltványát, és amennyiben ez megtörténik, megígéri, hogy abbahagyja a terrorcselekmények elkövetését. Végül 1995 elején a *New York Times* és a *The Washington Post* is megjelentette Kaczynski esszéjét, annak reményében, hogy valaki felismeri írásmódját, és feladja őt a rendőrségnek – végül saját öccse jelentette fel. A kiáltványban többek közt arról írt, hogy az ipari forradalom következményei katasztrofálisak az emberiség számára, továbbá a technológia általi leigázást vizionálta, és ennek elkerülésére egyetlen megoldásként a természetközeli élethez való visszatérést tartotta. Állította, hogy a modern társadalom tele van értelmetlen és haszontalan pótcselekvésekkel, továbbá eluralkodott benne a hedonizmus és a mértéktelenség, amit voltaképpen a pénz és a sikerélmény mozgat. A gépeket irányító politikai elit célja tehát a teljes leigázás, melynek középpontjában az egyre több és több pótcselekvésre való kényszerítés áll. Kaczynski a kollektivista baloldaliságot is kritizálta, mondván, egy igazi anarchista kizárólag individualista lehet. Esszéjét Zerzan is elolvasta, aki ezután Coloradoba utazott, hogy részt vegyen a bírósági tárgyalásán, és személyesen is találkozhasson Kaczynskivel. A *New York Times* egyik riportérének felkeltette figyelmét Zerzan érdeklődése Kaczynski iránt, ezért készített vele egy interjút, melynek közzététele után Zerzan országos ismertségre tett

szert. Kijelentette, hogy teljes vállszélességgel támogatja Kaczynski eszméit, de elítélte a levélbombás terrorcselekményeket, mert ártatlan embereket is veszélyeztetett. Ennek ellenére megvédte Kaczynskit, mondván, nem tartja etikátlannak azt, hogy megpróbálta megállítani azokat, akik az élet ellen indítottak támadást. Miután Zerzan hírnevet szerzett, szerte a világon elkezdett felszólalni és interjúkat adni az ökoprimítivizmus mellett érvelve. Jelenleg az ökoprimítivista *Green Anarchy* szerkesztője, az *Anarchy Radio* műsorvezetője, ezenfelül gyakran jár előadásokat tartani azért, hogy sajátos ideológiáját népszerűsítse. John Moore (1957–2002) brit ökoprimítivista a *Bevezetés az anarcho-primitivizmusba* (1996) című írásában összefoglaló képet adott arról, hogyan definiálják magukat az eszmerendszer követői, és milyen ideális világban szeretnének élni. Moore hangsúlyozta, hogy nem ők tekintik magukat a hagyományos értelemben vett „anarchistának”, mivel a klasszikus anarchizmus nem akar megszabadulni a civilizáció béklyóitól, és a jelenlegi rendszert sem akarja megszüntetni, csak a saját ízlése szerint átalakítani a struktúráját, azaz át akarja venni a civilizáció feletti uralmat – ezért reformistának nevezte őket. Ezzel szemben az ökoprimítivizmus valóban radikális, és magát a civilizációt akarja felszámolni. Állítása szerint ők nem a múltba vágyódnak vissza, inkább a jövő primitív világát szeretnék teremteni, amely csak úgy valósulhat meg, ha az összes ember belátja, ez a helyes út, így maguktól megszabadulnak a civilizáció rabláncaitól.

AZ ÖKOPRIMITIVIZMUS FŐBB ESZMÉI

A **civilizációellenesség** abból a meggyőződésből fakad, hogy a rendszer (civilizáció) mindig olyan, számukra ellenszenves dolgokat foglal magában, mint a munkamegosztás, technológia, domesztikáció, haladás, iparosodás, szimbolikus kultúra vagy tömegtársadalom. Állításuk szerint az őskorban az emberek szabadon vándoroltak, nem jelentett problémát a magántulajdon, a törvények, a háború és a pénz; a vadonban a civilizáció bilincsei nem léteztek, és az embereknek nem is volt rá szükségük, mivel kedvesen és bőkezűen bántak egymással. Ennek ellenére nem minden ökoprimítivista ért egyet abban, hogy az őskőkorszaki állapotok a legideálisabbak – vannak köztük olyanok, akik megelégednének az ipari forradalom előtti korral is. Kétségtől túlnyomó részüket a vadonba való visszavágyódás mellett teszi le voksát, és a vadászó-gyűjtögető életmódhoz való visszatérésében látja a valódi anarchizmust. Továbbá elutasítják azt a gondolatot, miszerint egyedül a kapitalizmus az oka mindennek; szerintük nem önmagában a kapitalizmus okolható a rendszerszintű tekintélyelvűségért, a kötelező szolgáért és a társadalmi elszigeteltségért, ezért aki csak a kapitalizmust akarja felszámolni, nem a betegséget, csupán a tünetet szüntetheti meg. Egy valódi anarchistának szembe kell szállnia az iparral és a technológiával, a hierarchikus intézményekkel, és magával a civilizációval, mondván, csak az önálló egyének kis közösségei (törzsek) élhetnek harmóniában más emberekkel és a természettel.

A szakmai folyóiratok és a népszerű magazinok termékeny szerzőjeként Leopold olyan könyvet dolgozott ki, amely az emberiség természeti világhoz való viszonyát vizsgálja, ugyanakkor még a kiadás előtt szívrohamban életét vesztette. A mélyökológia etikai keretének klasszikus megállapítását az egy évvel a halála után kiadott *Sand megye évkönyve (1949)* című könyvében fogalmazta meg „föld-etika” formájában. Ez a természetvédelem az ember és a föld közti harmóniát jelenti, így valami csak akkor lehet jó, ha az életközösség integritásának, stabilitásának és szépségének megőrzésére törekszik, minden más pedig rossz. Leopold szerint az etika fejlődésének következő lépése az, hogy azt ki kell terjeszteni a biotikus közösség nem emberi tagjaira, tehát az ökoszisztéma minden élő dologára: a növényekre, állatokra, mikroorganizmusokra stb. A föld-etika egyszerűen kiterjeszti a közösség határait, hogy magába foglalja a talajt, a vizeket, a növényeket és az állatokat, melyeket összességében csak „föld” néven említett. Ez azt jelenti, hogy az emberiségnek a természet meghódítójából az ökoszféra egyszerű tagjává kellene válnia. Könyvében nagyon részletesen meg tárgyalta holisztikus szemléletét. Elmesélte, hogy mikor erdészként farkasokra kellett vadásznia azért, hogy több szarvas maradjon a vadászoknak, meglátta az egyik haldokló farkas szemében kihunyó tüzet. Ez megváltoztatta eddigi nézőpontját, és az ököcentrikus világnézet felé terelte. Ezután már azt állította, hogy a vadász tulajdonképpen a farkas munkáját akarja elvenni, ráadásul az ember nem csak egy-két szarvast öl meg, hanem mellett kipusztítja az erdőket is, melynek hatására hatalmas porviharok, áradások és egyéb környezeti katasztrófák alakulnak ki, amely az ökoszféra hanyatlásához vezet.

Arne D. E. Næss (1912–2009) norvég filozófus vezette be a „mélyökológia” fogalmát, ezért őt tekintik első ideológusának. Christiania (mai Oslo) városában született jómódú családban, negyedik testvérként. Nagyon tehetségesnek tartották, és 16 évesen már egyetemi előadásokat is tartott. Később beiratkozott egyetemre, ahol filozófiából szerzett mesterdiplomát a matematika és csillagászat melléktárgyak mellett, majd doktori fokozatra is szert tett. Közben hegymászóként tevékenykedett, ráadásul számos expedíciót indított a legmagasabb hegyekre; ezáltal közelebb került a természethez. 1938-ra egy dél-norvégiai hegyen megépítette Tvergastein névre keresztelt fakunyhóját, ahol évente három hónapot töltött – a későbbiekben itt dolgozta ki filozófiáját. 1939-ben, 27 évesen már az Osloi Egyetem legfiatalabb professzora volt, sőt akkoriban Norvégia egyetlen filozófiaprofesszoraként dolgozott. Hírneve eredetileg szemantikai munkásságából fakad, de olyan látszólag különböző területeken is dolgozott és publikált, mint a szkepticizmus, Baruch Spinoza (1632–1677) holland filozófus etikája vagy Mohandász K. Gandhi. (1869–1948) indiai függetlenségi vezető erőszakmentessége. Næss nem elégedett meg az akadémiai közosséggel, ezért könyveinek és cikkeinek népszerűsített változatai, nyilvános előadásai és a médiában való jelenléte révén hangot adott a norvég filozófiának. A második világháború (1939–1945) alatt a Német Birodalom öt évre megszállta Norvégiát, de Næss ezalatt végig az egyetemen dolgozott, és előnyére vált, hogy értett németül. Bár erőszakmentes magatartása miatt nem vett részt

az ellenállásban, de passzív sem maradt: a norvég titkosszolgálatnak dolgozott, és szoros kapcsolatban állt az ellenállás tagjaival. 1948-ban az *Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete (UNESCO)* felkérte, hogy legyen a tudományos vezetője egy olyan projektnek, amelynek célja a Kelet és a Nyugat közötti ideológiai viták feltárása. Næss még a modern társadalomkutatás fejlődésében is fontos szerepet játszott Norvégiában, és olyan csoportokban tevékenykedett, melynek tagjai az erőszakmentesség elve mentén kötelességüknek érezték, hogy komoly erőfeszítéseket tegyenek a béke elérésére, mi több azt tudományos alapokon tegyék. A hidegháború (1947–1991) alatt kritikus szemmel tekintettek a kétpólusú politikára, ezért a harmadikutaság mellett érveltek. 1969-ben Næss korengedményes nyugdíjba vonult, és ideje nagy részét arra használta, hogy támogassa és terjessze a zöldpolitikát egész Európában.

Az 1970-es években vált Næss igazán ismertté, miután számos tüntetővel együtt sziklához láncolta magát egy fjord vízesése előtt. Addig nem voltak hajlandóak elmenni, amíg a helyi gátépítési terveket vissza nem vonják. A tüntetőket a rendőrök hurcolták el, a gát pedig megépült, de nem volt minden hiába, mert ez az esemény fellendítette a norvég környezetvédelmet. Næss gondolkodására érezhetően nagy hatással volt Rachel Carson (1907–1964) amerikai tengerbiológus *Csendes tavasz (1962)* című könyve, és annak elolvasása után saját filozófiájának kidolgozásába kezdett. *A sekély és mély, hosszú távú ökológiai mozgalom: összefoglaló (1973)* című cikkében mutatta be az általa megalkotott „mélyökológiát” és „ökozófiát” fogalmakat, valamint szembeállította egymással a „sekély” és a „mély” ökológiát. Ez utóbbi hangsúlyozza az értékek és gyakorlatok széles körű megváltoztatásának szükségességét, különösen az ipari országokban. Næss számára a mélyökológia „mély”, mert kitart amellett, hogy mélyebb kérdéseket tesz fel a „miért” és a „hogyan” kérdésében, és így az emberi faj ökoszférára gyakorolt hatásával kapcsolatos alapvető filozófiai kérdésekkel foglalkozik. Næss gyakran hangoztatta, hogy nem tartja magát akadémikus filozófusnak; célja az volt, hogy megélje filozófiáját. A gondolat, hogy egyszerűen csak akadémikus filozófus legyen – vagyis, hogy szellemi életet éljen – nyugtalanná tette. A másik fontos fogalom pedig az ökozófia, ami egy olyan bölcsesség, amely a földre való figyelemre koncentrál. Hosszú évek leforgása alatt Næss kialakította saját ökozófiáját is, amit „ökozófia T” néven említett, melyben a „T” a Tvergastein nevű kunyhóját jelentette, ahol gondolkodásmódjának nagy részét kifejlesztette. Egy évvel később megírta az *Ökológia, közösség és életmód (1974)* című könyvét, melyben bemutatta véleményét a természet belső értékeiről, valamint az ember és a természet közötti kapcsolatról.

Az 1980-as években a *Mélyökológiai nyolcpontos program (1984)* is kiadásra került, amely a mélyökológia mozgalom alapelveinek bemutatásaként tekinthető. Næss úgy alkotta meg filozófiáját, hogy követőinek ne kelljen szigorú dogmákat követniük, valamint akárki csatlakozhasson nemtől, bőrszíntől, társadalmi osztálytól, nemzetiségtől függetlenül. Ekkor alakult meg az Egyesült Államokban az *Earth First!* nevű radikális ökológista nemzetközi csoport többek

közt Dave Foreman (1947–) által. A szervezetet hamar a mélyökologizmussal kezdték azonosítani, ami Naess számára azért volt kedvezőtlen, mert ideológiáját olyan dolgokkal vádolták meg, amelyek nem voltak igazak. A szociálökologista Murray Bookchin (1921–2006) például embergyűlölőnek bélyegezte a mélyökologistákat, továbbá állította, hogy az emberiség egy részének kiirtására törekednek; ezenfelül az sem könnyítette meg Naess helyzetét, hogy Dave Foreman az emberi fajt a Föld „kóros fertőzésének” minősítette. Naess határozottan visszautasította ezeket az állításokat, és azzal védekezett, hogy Foreman egyrészt nem mélyökologista, másrészt a kijelentésével megszegte a nyolcpontos programot. Ehhez hozzáfűzte, hogy egy mélyökologista minden életet tisztel – beletérve az emberét is –, így nem kiirtásra törekednek, hanem különböző törvényekkel, hosszú távon szeretnék fokozatosan csökkenteni az emberi populációt. A mélyökológia a kritikusok hatására sokak számára ellenszenvenssé vált, és nem könnyítette meg a helyzetet az a tény sem, hogy az *Earth First!* aktivisták polgári engedetlenséggel, szabotázzsal, útlezárásokkal és erőszakkal is tiltakoztak a környezetrombolás ellen. Ezt követően az *Earth Liberation Front* szervezet szintén szabotázzsal, gyújtogatásokkal akart kiállni az ökológista ügyekért. Mindkét szervezet érintőlegesen vallotta a mélyökológia elveit, és habár nem kapcsolódtak szorosan a filozófiához, cselekedeteikkel mégis rányomták a bélyegüket arra, ezzel felerősítve az antiökologista hangokat. George Sessions (1938–2016) amerikai filozófus és Bill Devall (1938–2009) amerikai szociológus írták meg a mélyökológia legfontosabb könyvét *Mélyökológia* (1985) címmel, amely az egyik legjelentősebb környezeti gondolkodásról szóló mű lett. A mélyökológia alapelvei kimondják, hogy az embernek nincs joga beleavatkozni a természeti sokféleségbe, kivéve a létfontosságú szükségleteket: a „létfontosságú” és az „egyéb szükségletek” közötti különbséget nem lehet pontosan meghúzni. Továbbá elutasítja a természet minden mechanikus vagy számítógépes modelljét, és a földet élő szervezetnek tekinti, amelyet ennek megfelelően kell kezelni és érteni. Bár egyes ellenzők azt állítják, hogy a mélyökológia a „természet egyensúlyának” hiteltelen eszméjén alapul, a mélyökologisták nem tettek ilyen állítást. Nem vitatják azt az elméletet, hogy az emberi kultúrák jótékony hatást gyakorolhatnak a földre, azt viszont igen, hogy az ember a természet ura, ezáltal felsőbbrendű is.

A MÉLYÖKOLOGIZMUS FŐBB ESZMÉI

A mélyökológia attól mély, hogy „mélyebb kérdéseket” teszünk fel, megvizsgálva azt, hogy „miért és hogyan” élünk, ez hogyan illeszkedik a mélyebb meggyőződéseinkhez, értékeinkhez. Olyan kérdések feltevését várják, mint: „Hogyan élhetünk úgy, hogy az nem csak önmagunknak, de más élőlényeknek és a bolygónak is jó legyen?”, és „Melyek lennének azok a mélyreható változtatások, amelyek valós megoldást kínálnak?”. A mélyökologisták szerint tehát az a legnagyobb probléma, hogy az emberek mindig csak magukra gondolnak, és nem tekintik magukat egy egész részeként, pedig voltaképpen arról van szó, hogy minden egyes ember az ökoszféra része. Szerintük nekünk,

embereknek igenis meg kell szabadulnunk attól, hogy pusztán „egyéenként” tekintünk magunkra, mert mindannyian a Föld részei vagyunk, ezért amikor pozitív irányba változtatunk a jövőnkön, akkor azzal együtt másokén is.

Az **ökocentrizmus** elve alapján értelemszerűen képviselői azt vallják, hogy az ökológia és mindenfajta antropocentrizmus egyszerűen összeegyeztethetetlen, mert az utóbbi voltaképpen sérti az ökológia elvét. Az antropocentrizmus elutasításának mély erkölcsi és politikai következményei voltak. A mélyökológiai mozgalom sajátos aspektusa, hogy felismeri minden más élőlény és mindenféle változatosság eredendő értékét. Ezt a tudatosságot a környezetvédelmi politikák és intézkedések alakítására használják. Azokat, akik ezen felismerésen alapuló társadalmi változásokért dolgoznak, a természet és az ember szeretetére motiválja. Igyekeznek minden ügyükben gondoskodóak lenni, és azt szeretnék, ha minden ember felismerné, hogy a jelenlegi ipari kultúra nem folytatható tovább. Alapvető változtatásokat kell végrehajtani az azt meghatározó értékekben és gyakorlatokban, különben az ember elpusztítja a világ sokszínűségét és szépségét.

A **veganizmus** sok mélyökologista számára jellemző, bár önmagában egy külön irányzatnak számít. Az állatjogi aktivizmust és a vegán életmódot sokuk azért tartja fontosnak, mert úgy érzik, a fennálló rendszer nemcsak az embereket, de az állatokat is kizsákmányolja és elnyomja. Ennek az igazságtalanságnak a tudatában mindenkinek harcolnia kellene ez ellen, és fel kellene szabadítani az állatokat is a hierarchia elnyomása alól. Szerintük nem szabad feladni, amíg ez nem történik meg, és nem szabad kompromisszumot sem kötni. A burzsoázia logikájának hamis narratívája az, hogy az állatok felszabadítása az emberek helyzetének valamilyen egzisztenciális elvesztését kell, hogy jelentse. Ez viszont nem igaz, mert nem az embereket akarják az állatok alá helyezni, hanem az ember és állat közötti hierarchia megszüntetését szorgalmazzák. Úgy gondolják, hogy a hierarchia elnyomó, mivel megakadályozza a leigázott egyének önmegvalósítását; ha megengedik az állatoknak, hogy az emberrel egyenrangú félként önmegvalósítsanak, akkor elérték céljukat.

A **spiritualitás** a mélyökologisták szerint az önmagunknál nagyobb entitással való kapcsolatunk belső érzésével és az általunk szentnek tartott dolgokkal való viszonyunkkal áll összefüggésben. Ez értelmet és célt adhat életünknek az anyagi sikeren és azokon a különleges pillanatokon túl, amikor úgy érezzük, hogy a nehéz időkben ez a kapcsolat még mélyebb és befolyásosabb erőt jelenthet. Itt jön képbe az úgynevezett görög földistennőről elnevezett gaiaizmus, ami a Gaia-hipotézisen alapul, ami azt állítja, hogy a Föld szuperorganizmusként él, és mi emberek is a részei vagyunk. A gaiaizmus egy földcentrikus, holisztikus és spirituális meggyőződés, amely konkrétan egyik vallással sem azonosul; sokan a *New Age* mozgalom részeként azonosítják. Képviselői azt állítják, hogy az ember helyett a Földet kell a középpontba helyezni, és hogy az emberiség nem az evolúció része, csupán egy lényegtelen alkotóeleme az élő bolygónak. Úgy gondolják, a Föld élő – de nem érző – entitás, ami a létünk alapját képezi, és a „bölcs fajnak” (ember) szimbiozisba kell kerülnie Gaiával, továbbá kötelessége gondoskodnia róla, és aktívan ápolni, gyógyítani, mert nélküle nem tud létezni, így, ha ő meghal, akkor az emberiség is ugyanerre a sorsra jut.

FRANK ROBIN · LARS RITTER

ÖKOFASIZMUS

Az ökofasizmus (vagy fasiszta ökológizmus) egy gazdaságilag és kulturálisan harmadikutas ideológia, amit sokan összekévernek a mélyökológizmussal, mivel tévesen úgy gondolják, az „ökofasizmus” azt jelenti, hogy valaki nagyon radikálisan és elvakultan környezetvédő vagy állatvédő, esetleg mindkettő. Valójában ez egy olyan ideológia, amely a fasizmusok valamelyikét igyekszik összeegyeztetni a holisztikus és ökocentrikus világnézettel; tehát a szó szoros értelmében vett radikális ökológista fasizmusról van szó. Képviselői jellemzően a mélyökológistákhoz hasonlóan azt hirdetik, hogy a civilizációt és a környezetet elsősorban a túlnépesedés veszélyezteti, ezért annak megállítását helyezik politikájuk középpontjába. Ezenfelül radikálisabb környezetvédelmi és állatvédelmi törvényeket szorgalmaznak, és a „humán biodiverzitás” megőrzése érdekében ellenzik a népvándorlásokat, a tömeges bevándorlást és a „fajok” keveredését.

AZ ÖKOFASIZMUS RÖVID TÖRTÉNETE

A 19. században számos olyan irányzat jelent meg, melyek szembeszálltak a felvilágosodás eszméivel és a modernitással: például a *romantikus mozgalom* vagy a *völkisch* (népnemzeti) irányzat. A század közepén, miután Charles Darwin (1809–1882) brit természettudós lefektette elméletét a fajok eredetéről, majd a darwinizmus híveként Ernst Haeckel (1834–1919) német zoológus megalakította az „ökológia” kifejezést, számos modernitásellenes irányzat a „környezet” fogalmát helyezte a középpontba. Az „ökológia” Haeckel irányítása alatt a szociáldarwinizmus csatornájává vált, és egyre inkább elterjedtek a fajról, etnikumról és a népről alkotott elképzelések, így a „nemzetre” egy idő után nemcsak kulturális, de „faji” vagy etnikai környezetként is tekintettek. 1871-ben a németek Franciaország felett aratott elsőpró katonai győzelmével és a német egyesítéssel fellendült az etnikai nacionalizmus, és népszerűbbé váltak a nemzeti sovíniszta gondolatok is. A *völkisch* egyesítette először a baloldali és jobboldali eszméket, amelyek összekapcsolódtak a vidéki parasztsággal, a populizmussal és az antiszemizmussal; a zsidókat ugyanis idegennek tekintették attól a német szellemtől, amit a vér és föld (Blut und Boden) teremtet. A vér és föld összetartozása alkotta meg a fasizmus holisztikus világnézetét, mely szerint nem csupán az ország és az emberek, de az állatok és a növények is a nemzet részét képezik – tehát azokat ugyanúgy meg kell tisztítani az idegen elemektől,

ahogyan az emberi társadalmat. Darwin és Haeckel hatására Friedrich Ratzel (1844–1904) német geográfus számos írást publikált, köztük a *Politikai földrajz* (1897) című monográfiáját, ami a modern politikai földrajz (geopolitika) első nagy összefoglalója volt. Ebben a könyvben mellett érvelt, hogy az államok mérete a kulturális nagyság újabb mércéje. Később az *Élettér* (1901) című esszéjében Richard Wagner (1813–1883) német zeneszerző „Lebensgebiet”-jét „Lebensraum”-má (élettér) fogalmazta át, és azt biogeográfiai kategóriaként kezelte – ez a kategória földrajziból később politikaivá vált. Az ökológiai gondolkodáshoz szorosan kapcsolódó élettér koncepciója egyfajta evolúciós, biológiai teret ír le, amelyen keresztül az emberi civilizáció növekedhet és új ökoszisztémákban fejlődhet tovább.

Az Egyesült Államokban a fajvédő környezetvédők szilárd kapcsolatokat építettek ki az európai fasisztákkal. Madison Grant (1865–1937) híres zoológus és eugenikus segített a Bronxi Állatkert és a Denali, az Olympic, az Everglades és a Glacier Nemzeti Park megalapításában, majd kiadott egy könyvet *A nagy faj elmúlása; avagy az európai történelem faji alapjai* (1916) címmel, melyben kifejtette az „északi faj” felsőbbrendűségi elméletét, miszerint az az összes többi emberi „fajnál” magasabb rendű. Ezt a könyvet és magát az elméletet pozitívként emlegették a Német Birodalomban, de nemcsak a nemzetiszocialisták, hanem mindenki, aki hitt az árja fajelméletben. Az északi-elmélet szerint háromféle emberi faj létezik: a kaukázusi (európai, észak-afrikai és nyugat-ázsiai), a negroid (fekete-afrikai) és a mongoloid (közép- és kelet-ázsiai). Ezekben belül a kaukázusi csoportot további háromra osztja fel: a hierarchia tetején álló északi (skandináv, észak-német, osztrák-magyar, angol, skót, ír, holland, belga, észak-francia, olasz, észak-lengyel stb.), a mediterrán (a Földközi-tenger part menti lakossága), valamint a hierarchia alján lévő alpöki (észak-olasz, dél-lengyel, balkáni, délkelet-európai, közép- és dél-olaszországi, törökországi, közép-ázsiai) „fajokból” állt. Grant úgy vélte, hogy az északiak olyan éghajlaton fejlődtek ki, amely ellenállóbbá tette őket a kemény téllal szemben; a túlélési ösztön pedig rákényszerítette őket az összetettebb ruházatok készítésére és a strapabíró menedékek építésére. Ez azt eredményezte, hogy a többi „fajnál” valamelyest erősebbek, szívósabbak és zárkózottabbak lettek, ráadásul megvetették a gyengéket és a harcban könnyen legyőzhetőket, akik nem szoktak hozzá az anyatermészet szigorúságához. Grant úgy vélte, ez a „faj” adta végül a világnak többek közt azt egyiptomi, krétai, föníciai, kartágói, a görög és a skandináv civilizációt, végül pedig a Római Birodalmat is. Ez az elmélet azért fontos az ökofasizmus témájának tárgyalásakor, mert a fasiszták – és azon belül főleg a német nemzetiszocialisták – ebből inspirálódva igyekeztek a „vér és föld” gondolatot, illetve a germán kultúrtáj koncepciót összeegyeztetni a természetvédelemmel, megeremelve a korai ökofasizmust.

Az Olasz Királyságban Benito Mussolini (1883–1945) fasiszta vezető 1922-es hatalomra kerülését követően az olaszok több figyelmet fordítottak a természet védelmére, mint addig bármikor. 1926-ban például megalakult az Erdészeti Milícia (Milizia Forestale), mely szervezet az első nemzeti parkokat azért alakította ki, hogy a továbbiakban a vadászatot, halászatot és növény-

termesztést szigorú korlátozásoknak vesse alá. Ezek a szabályozások a fasiszta Olaszország afrikai gyarmatain is megjelentek, mi több az 1939-ben olasz uralom alá kerülő Albániában is. Az Erdészeti Milícia feladatai közé tartozott a természetes nemzeti kincsek védelme és lehetőség szerinti gyarapítása, a fenntartható erdőgazdálkodás kialakítása, a vadállomány felügyelete, valamint a területen való rendfenntartási feladatok betöltése, illetve hadi helyzetben annak fegyveres védelme. Mussolini tiszteletére a Monte Giano (hegység) oldalára úgy ültettek fenyőfákat, hogy azok a „DUX” szót formázzák, ami az olasz *Duce* (vezér) latin megfelelője. Mussolini egyébként így foglalta össze ökológista céljait:

„Kötelességünk országunk helyreállítása mind szellemi, mind anyagi téren. Tíz éven belül Itáliára rá se lehet majd ismerni! Addigra átalakítjuk: megújítjuk a hegyektől, melyeket zöld takaróval borítunk be, egészen a mezőkhöz, melyeket újra birtokba veszünk!”

A Német Birodalomban Adolf Hitler (1889–1945) hatalomra kerülése után kezdődtek komoly változások a környezet- és állatvédelem terén, amely főleg Walther Schoenichen (1876–1956) német biológusnak köszönhető, aki teljes vállszélességgel támogatta a nemzetiszocialisták természetvédelmi törekvéseit. Schoenichen kifejezetten úgy ábrázolta ökozófiáját, mint amely összhangban van a németiség „vér és föld” gondolatával és a német nemzetiszocializmussal. 1932-ben csatlakozott az NSDAP-hoz, majd a berlini Rüdeshimer Platz helyi csoportjának igazgatójává vált. A *Természetvédelem a Harmadik Birodalomban* (1934) című munkájában részletesen kifejtette, hogy a természetvédelem és a nemzetiszocializmus szoros kapcsolatban áll egymással, mert Hitler egy új német népközösséget akar, melynek alapja „vérből és talajból”, vagyis az élet és a lélek őserőiből eredeztethető. A német „faj” (nép) abból meríti erejét, hogy saját szülőföldjében gyökerezik. Ezzel szemben a modern erők – a liberalizmus kapitalizmusa, a marxizmus materializmusa, valamint a demokrácia és a racionalizmus – megmérgezik Németországot, és „faji degenerációra” kényszerítik népüket. Ennek első számú ügynökei „a nemzettestbe élkező idegen elemek” (zsidók), akiket minél előbb ki kell gyomlálni a szülőföldből. A régi nemzetiszocialista környezetvédőkhöz hasonlóan a modern zöld mozgalom is arra akarja emlékeztetni az embereket, hogy semmiféle technológia és racionalizmus nem védheti meg az emberi civilizációt, ha a társadalom elszakad az élet természetes alapjaitól. Schoenichen ugyan a természettel való misztikus egyesülést ünnepelte, de leszögezte, hogy a természetvédelem nem „túlvilági elragadtatás”, sokkal inkább az élet gyakorlati törvényeinek megértése. A cél tehát az, hogy miután a nemzetiszocializmus legyőzte ellenfeleit (liberalizmus, marxizmus), be kell gyógyítani a német nép és a természet sebeit, helyreállítva azok eredeti, egészséges állapotát. A nemzetiszocialisták azt gondolták, hogy a környezetrombolás elsődleges felelősei a profitéhes kapitalisták, akik gátlástalanul kizsákmányolják és áruba bocsájtják az ország természeti kincseit. Különös érdeklődéssel fordultak az ősi ökoszisztéma feltámasztása

felé, és ugyanez volt a tervük az emberekkel is az eugenika (fajegészség) által. Ezekbe az ideológiai keretekbe számukra belefért, hogy koncentrációs táborokba küldjék azokat, akik megszegik a konzervációs törvényeket, sőt később még radikálisabb ötletek is felmerültek: például Heinrich Himmler (1900–1945) SS-vezető teljesen be akarta tiltani a vadászatot, Hitler pedig – legalábbis Joseph Goebbels (1897–1945) naplója szerint – a háború után az összes vágóhidat bezáratta volna. Az NSDAP számos természetvédelmi törvényjavaslattal állt elő: 1927-ben javaslatot tettek a kóser vágás és az állatkínzás, 1931-ben pedig az élveboncolás betiltására. Miután hatalomra kerültek, a következő intézkedéseket vezették be: 1933-ban a szenvedéssel járó állatkísérletek és az élveboncolás betiltása (kivéve tudományos célból) mellett döntöttek, vágásnál kötelezővé vált az érzéstelelnítés. Ezenfelül a vadászatban betiltották a szenvedést okozó csapdákat és minden más szenvedéssel járó cselekményt (libatömés, állatviadok stb.). 1934-ben megalapították a Német Vadásztársaságot, és belefogtak az etikus vadászat oktatásába. 1935-ben elfogadták a növények és állatok, valamint a termőföld védelméről szóló jogszabályt. 1936-ban bevezették az erdőítési, valamint számos új vadvédelmi törvényt is. 1937-ben elfogadták az állatok szállításáról szóló törvényt, 1938-ban pedig az állatvédelem általános iskolai tantárggyá vált. Szerintük ezek a természetvédelmi törvények az emberek társadalmi és gazdasági jólétének fokozása mellett a néplélek (Volkgeist) védelmét is segítik az idegen hatásokkal és a modernista attitűdökkel szemben. A természetvédelem nem érzélgős természetimádat, hanem valami olyasmi, amelyen keresztül a nép mindig új erőt és belső minőséget tud meríteni. Schoenichen azt vallotta, hogy az őstáj (Urlandschaft) emberi behatolástól való védelme a legfontosabb, mert az nem más, mint a néplélek forrása. Érdekes, hogy a német nemzetiszocialisták legnagyobb állatvédője Hermann Göring (1893–1946) volt, aki amellet, hogy a Führer jobb keze, a Birodalmi Erdészeti Hivatal természetvédelmi főbiztosa is volt. Ő például így nyilatkozott az erdőkről és a természetről:

„Ha mi (németek) bejárjuk az erdőt, [...] óriási örömet [...] vált ki belőlünk Isten csodás természete. Ez különböztet meg minket azoktól az emberektől, akik azt hiszik, ők a kiválasztottak, és akik az erdőn átsétálva csak a köbmétert tudják kiszámolni.”

A németekkel kapcsolatban még érdemes megemlíteni Lutz Heck (1892–1983) zoológust is, aki a Berlini Állatkert igazgatója és a náci párt tagja, illetve Göring közeli barátja és vadásztársa volt. Ő még a kihalt fajok visszahozására is kísérletet tett: öccsével, Heinz-cal többek közt az 1627-ben kihalt őstulkot akarták kitenyészteni az állat fennmaradt rokonfajtaiból. Sokatmondó, hogy a céljuk éppen ellentétes volt az akkori szovjet próbálkozásokkal, mert míg az oroszok a vad rókát akarták háziasítani, a Lutz testvérek egy már háziasított fajta vad őst akarták visszatenyészteni – melyhez néhány magyar szürke szarvasmarhát is felhasználtak. A kísérlet eredményei a Heck-marhák, melyek közül Magyarországon is él néhány a Hortobágyi Nemzeti Parkban.

A hidegháború (1947–1991) első felében a tengelyhatalmak bukásával a fasizmus visszaszorult a világban, így maga az ökofasizmus is eltűnt, egészen a zöld mozgalmak 1960-as években való megjelenéséig. Nyugat-Németországban a fasiszta aktivisták egy része beszivárgott az éppen csak elinduló ökologista szervezetekbe, sőt kifejezetten progresszív és forradalmi csoportokat is létrehozta – az antifasiszták pedig a fasiszta elemek kiszűrésével kezdtek el foglalkozni. Herbert Gruhl (1921–1993) német politikus bár nem volt fasiszta, mégis megvádolták vele, mert éles kritikát fogalmazott meg a túlnépesedéssel és a bevándorlással kapcsolatban. Megírta az *Egy kizsákmányolt bolygó* (1975) című művét, melyben határozottan kiállt amellett, hogy nem elegendők a reformok, hiszen az ökológiai válságban csak radikális intézkedésekkel lehet bármit is elérni, ehhez pedig egy úgynevezett „ökodiktatúrára” van szükség. Miután otthagyta a *Kereszténydemokrata Uniót* (CDU), 1978-ban megalapította a *Grüne Aktion Zukunft* (GAZ) nevű ökologista pártot, amely Németország első országos környezetvédelmi szerveződése volt. 1980-ban részt vett a *Zöldek* megalapításában is, de két évvel később kilépett, mert túlságosan materialistának ítélte, ezért létrehozta saját szervezetét *Ökológiai Demokrata Párt* néven. Továbbra is bírálta a bevándorlást, a népességi és gazdasági növekedést, támogatta a megújuló energiákat, a nukleáris leszerelést stb. Ekkoriban a mélyökologizmus is széles körben ismertté vált, amely szintén a népességszökkentés mellett érvelt. Ez számos szervezetnek megtetszett: egyebek mellett az 1979-ben alakult amerikai *Earth First!* mozgalom szimpátiáját is elnyerte, melynek aktivistái számos kampányt folytattak le a veszélyeztetett fajok élőhelyeinek védelméért. Ez sok fasisztának is megtetszett; akár mennyire is megvetették a hippikből és szélsőbaloldali forradalmárokból álló környezetvédő csoportokat, támogatták elveik egy részét: a népességszökkentést, az ökocentrikus világnézetet vagy az ipari civilizáció elutasítását.

Az 1990-es évektől, miután a Szovjetunió összeomlott, a nemzetközi baloldal a globalizált világban új erőfeszítéseket tett a kapitalizmus legyőzésére, a fasiszták egy része pedig folytatta a beszivárgást az ökologista csoportokba, főleg azokba, ahol ez még megengedett is volt, hiszen sok szervezet szívesen összefogott velük a közös cél érdekében. Az együttműködést csak felerősítette Theodore John „Ted” Kaczynski (1942–2023) amerikai matematikus és filozófus *Az ipari társadalom jövője* (1995) című kiáltványa, melyben a reformista környezetvédőket kritizálta, mert szerinte túl gyávák ahhoz, hogy komoly cselekedeteket hajtsanak végre. Mivel a levélbombáiról elhíresült Kaczynski a színtiszta radikalizmus híve volt, mind az ökoprimítivisták, mind pedig az ökofasiszták példaképévé vált. Richard Hunt (1933–2012) brit újságíró a *Green Anarchist* nevű ökologista magazin szerkesztőjeként már a harmadikutas ökoanarchizmust képviselte, támogatva a vörös (szocialista) és barna (fasiszta) koalíciót. Emiatt sokan rasszistának és nácinak bélyegezték, ezért kénytelen volt elhagyni a szerkesztőséget, és megalapítani saját magazinját *Alternative Green* néven, amely nemcsak harmadikutas, de látszólag ökofasiszta eszméket is képviselt – voltaképpen etnocent-

rista tribalizmust hirdetett a modern világ ellen. Hunt pártfogoltjai között volt Troy Southgate (1965–) brit nemzetianarchista is, aki 1996-ban létrehozta a *Nemzeti Forradalmi Frakció* (NRF) nevű szervezetet, melynek tagjai tudatosan arra törekedtek, hogy beszivárognak környezetvédő, állatvédő és anarchista csoportokba. Hunt célul tűzte ki, hogy a libertárius, baloldali és nemzetianarchista aktivistákat egy zászló alá terelje, és együtt harcoljanak a gyarmatosítás ellen és a modern civilizáció lebontása mellett. Az ökofasizmus ekkortájt hatolt be a zenei szubkultúrákba is, főleg a folk és black metal műfajokban sikerült teret hódítaniuk, elterjesztve és összeegyeztetve az ökologista, neopaganista, tribalista és fasiszta világnézeteket. A műfajon belül feltűntek az odalista gondolatok, vele az olyan zenészek, mint például a norvég Varg Vikernes (1973–). Az odalisták jellemzően antietatisták, és elutasítják a nacionalizmust, mert nem hisznek a nemzetállamok létjogosultságában. Az ökoprimítivistáktól és odalistáktól inspirálódott ökofasiszták elkezdtek terjeszteni a globalizmus- és kapitalizmusellenes nézeteiket, valamint a titkos zsidó összeesküvésről szóló elméleteiket. Ebben az időszakban jelent meg az ostromkultúra James Mason (1952–) amerikai író *Ostrom* (1992) című művének hatására. A könyv voltaképpen megteremtette az akceleracionizmus stratégiáján alapuló ökofasiszta terrorizmust, ami a minél nagyobb káoszra való törekvés és a tiszta lappal való újrakezdés mellett érvelt. Képviselői szerint a civilizáció már menthetetlen, ezért az volna a legjobb, ha létrejönne egy olyan globális katasztrófa, amely az emberek nagy részét eltörölné, így csak a legszívósabbak, legerősebbek maradnának életben, akik majd egy új világot teremthetnek, tanulva az emberség múltbéli hibáiból. Az akceleracionizmus – mint a pusztulás folyamatát felgyorsító stratégia – azért fontos számukra, mert általa képesek összefogni a rendszerellenes anarchista, kommunista és primitivistá szervezetekkel, egyesítve erőiket az előttük álló feladatokkal való megbirkózáshoz. Ez persze nem jelenti azt, hogy minden ökofasiszta akceleracionista lenne, ugyanakkor erre számos példa akadt a későbbiekben.

A 2010-es évek az *alt-right* (alternatív jobboldal) irányzat és az ökofasizmus közti nézeteltérésekről és a terrorizmusról szólt. Az *alt-right* mozgalom fasizmussal szimpatizáló ága hamar felkarolta és megújította az NSDAP természetvédelmi törekvéseit, ökológiai fenntarthatóságot hirdetett, és az állatvédelem mellett érvekkel is előállt. Bár radikális környezetvédelmi cselekvést emlegettek, az ökofasiszták igyekeztek távol maradni az alternatív jobboldaliaktól, és többször „megalkuvónak” vagy „puhánynak” minősítették őket, mivel úgy érezték, a szavaik mögött nincsenek valódi tettek – csupán mémként léteznek. A mozgalmon belül a mélyökologista filozófia és a lázadó magatartás fúzióját leginkább a *Vinlandi Farkasok* (WV) testesítették meg, akik híresek voltak az evolúciós, neopaganista és neovölkisch nézeteikről, valamint arról, hogy olyan törzsi létet képzeltek el, amely összhangban áll az ősök és a föld közötti spirituális kapcsolat bioregionális elképzeléseivel. Jack Donovan (1974–) amerikai maszkulinista a homoszexuális és vegán életmódját próbálta összeegyeztetni a fasizmus radikális ökológiájával, és jelen

tősen hozzájárult a *WW* fejlődéséhez is. Az ökofasizták mélyen megvetették az *alt-right* irányzatot amiatt, hogy bárkivel hajlandóak kiegyezni, aki csak minimálisan is eltér a mainstreamtől és a *woke* (felébredt) szubkultúrától, továbbá nehezményezték, hogy rendszerint bevándorlásellenes és iszlamo-fób homoszexuálisokkal veszik körbe magukat, akiket pajzsként használnak a szélsőjobbboldaliság vádja ellen. Az ökofasizták leghíresebb szervezete a 2015-ben alakult nemzetközi szinten működő *Atomwaffen Division* (AWD) volt, amely összekapcsolta a fasizmust, a radikális ökológizmust és a terrorizmust. Bár az Egyesült Államok déli részén alakultak, azóta az ország más területein, valamint Kanadában, az Egyesült Királyságban, Németországban és még sok más államban is sikerült terjeszkedniük. A szervezetet akceleracionista stratégiát hirdetett, tagjai csodálattal tekintettek Kaczynski tetteire, és támogatták a „magányos farkas” terrorista stratégiát is, hiszen az ökofasizták sajátossága, hogy nem zárkoznak el az erőszaktól, sőt a legtöbb esetben egyenesen szükségesnek tartják annak alkalmazását. Nem véletlen, hogy a legismertebbek mind börtönben ülnek, kiáltványaikban pedig többek közt a modern ipari-fogyasztói társadalomnak üzentek hadat: Brenton Tarrant (1990–) ausztrál ökofasizta a saját kiáltványában az iszlám térhódítása és a fehér „faj” kiirtása miatt aggódott, majd a 2019-es új-zélandi klímasztrájkkal egy napon Christchurch város mecsetébe belépve hidegvérrel végzett 51 emberrel; Patrick Crusius (1998–) amerikai ökofasizta szintén 2019-ben 23 embert mészárolt le és további 23-at sebesített meg egy El Paso-i bevásárlóközpontban; Payton S. Gendron (2003–) amerikai ökofasizta közzétett egy kiáltványt, melyben a tömeges migrációt okolta a környezet pusztulásáért, s ezután 2022-ben egy buffaloi bevásárlóközpontban 13 embert lőtt le; 2022 őszén Oroszországban Artem Kazantsev (1988–2022) ökofasizta egy izsevszki általános iskolában rendezett vérfürdőt, majd önmagával is végzett. Bár tény és való, hogy megszorodtak az ökofasizta terrorista akciók, legtöbbjük mégis egyszerű környezetvédő vagy aktivista, akiket nem könnyű megkülönböztetni a baloldali zöldektől, kivéve amikor előveszik zászlóikat, melyen általában az „élet rúnája” (Algiz) szimbólum díszleleg, amit először Himmler használt a *Lebensraum* (élettér) projekt logójaként.

A mai ökofasizmus képviselői kétféleképpen születnek: egy részük a fasiszta, más részük az ökológista táborból érkezik. A fasiszták közül valók jellemzően olyan emberek, akik a 21. században ott folytatják, ahol elődeik abbahagyták, tehát tovább viszik a zöldpolitikát, melyet ideológiájuk integráns részének tartanak; ezt a meggyőződésüket tovább erősíti a „nemés vadember” romantikus ideája, amely ellentétbe állítja a természetközeli erős embert az elkényelmesedett városlakóval. Akik az ökológisták közül érkeznek, jellemzően olyanok, akik kiábrándultak a mainstream zöld mozgalmakból, és radikális fordulatot vettek, rokonszenvezve az ökofasizmussal; ők a demokratikus és békés eszközöket hatástalannak, az aktivisták többségét pedig érzélgősnek és képmutatóknak tartják, akik csak beszélnek a környezettudatosságról, de közben ugyanúgy a fogyasztói társadalom szabályai szerint élnek.

AZ ÖKOFASIZMUS FŐBB ESZMÉI

Az **ódalizmus** egy harmadikutas, antietatista, primitivista, tribalista és neopaganista világnézet, mely szerint a civilizáció megjelenése katasztrófa-lis következményekkel járt Európa és a világ többi része, valamint minden élőlény számára. Képviselői úgy vélik, hogy a fejlett technológiájú civilizáció fenntarthatatlan, és össze fog omlani az erőforrások kimerítése, az éghajlati katasztrófa (különösen egy új jégkorszak), vagy akár egy atomháború miatt – valamelyik előbb-utóbb be fog következni. Azt szeretnék, ha az európai ember visszatérne az egyszerű, vidékies élethez, és a lehető legkevésbé szolgálná ki a rendszert. Szerintük a globális katasztrófa utáni összeomlást követően csak a világ legszívósabb emberei maradhatnak életben, tehát azok, akik még az előtt felkészültek a legrosszabbra, például a vadászó-gyűjtögető, pogány törzsi közösségek létrehozásával.

A **klímaharc**, avagy a globális felmelegedés lelassításáért folyó küzdelem az ökofasiztáknak is éppoly fontos, mint bármelyik zöld ideológiának. Elismerik a klímaváltozás tényét, bár szerintük ennek okozói főleg azok az országok, ahol az emberek szabályozás nélkül szaporodnak, túlszűfolt városokban élnek, és fittyet hánynak az üvegházhatású gázokra, sőt még a megújuló energiaforrásokra sem akarnak pénzt költeni. A zöld baloldalt azzal vádolják, hogy a felelősséget kizárólag a nyugati társadalmak nyakába akarják varrni, ezzel még előnyösebb helyzetbe hozva a szennyező országokat. Kifejezetten pozitívnak ítélik meg a 2020–2022 között tomboló Covid19 járványt, mivel úgy gondolják, hogy a bezárkózás bár elidegenítette az embereket, egyvalamire mégis jó volt: az emberek kevésbé szennyezték a környezetet, mivel kevesebb üvegházhatású gázt bocsátottak ki.

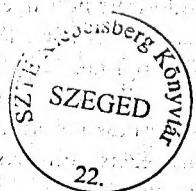
A **radikális ökológizmus** az eszmerendszerük alapja, melyben előtérbe kerül a szabadságjogok kérdése is. Míg a zöld baloldal szerint a szabadságjogokat minél szélesebb tömegekre kell kiterjeszteni, addig az ökofasizták éppen a túl nagy szabadságot tekintik a probléma gyökerének, mondván, az emberiség csakis úgy menekülhet meg az ökológiai katasztrófától, ha felelősségvállalást kényszerítenek rájuk, akár erőszakkal is – hiszen ők úgy gondolják, az erőszak nem visszataszító, mi több a természet fontos részét képezi. Az ökofasizták és a zöld baloldaliak egyaránt úgy vélik, hogy a rengeteg szemét, a mesterséges anyagok, a génmódosított növények és állatok, a hormonalapú gyógyszerek stb. mind rendkívül károsak. A két világnézet közötti különbség abban rejlik, hogy míg a baloldali ökológisták az emberi szabadság, jogok és életminőség megőrzése miatt akarják elkerülni az ökológiai katasztrófát, addig az ökofasizták a már említett holisztikus nézetük miatt; hiszen, ha az ökoszisztéma a nemzet része, akkor a környezetszennyezők a nemzet ellenségei, akiket akár radikális úton, de meg kell fékezni.

A **népességcsökkentés** mellett érvelnek, hasonlóan a mélyökológistákhoz. Abban viszont különböznek, hogy az ökofasizták nem a bolygó egészén küzdenének a népességgrobbanás ellen, csupán bizonyos területeken. Míg az afrikai vagy ázsiai túlszaporulatot problémásnak látják, addig az európai fehér embereket

arra ösztönzik, hogy vállaljanak minél több gyermeket, mert a jelenlegi népesedés-statisztikák alapján, ha ezt nem teszik meg, a kihalt „fajok” listájára kerülnek. Legtöbbjük szerint nem konkrétan a túlnépesedés, hanem a népességkoncentráció az ökológiai válság egyik forrása – tehát az, amikor egy adott terület népessége nagyobb fogyasztásra rendezkedik be, mint amekkorát a terület nyersanyagai el tudnának látni. A fasiszták a migrációt természetesen alápól elutasítják, az ökofasizmus pedig ráerősít erre. Ők azt állítják, hogy a népességmozgás az „emberi biodiverzitást” fenyegeti, ráadásul nem is fenntartható, mert nem arra ösztönzi a nemzeteket, hogy a saját erőforrásaikból gazdálkodjanak, hanem arra, hogy mindig oda menjenek, ahol nagyobb jólét van.

Az **állatvédelem** különösen fontos az ökofasizták számára, legalább annyira, mint amennyire a német nemzetiszocialistáknak volt, de sokuk a veganizmust ettől függetlenül elutasítja. Az ő álláspontjuk szerint az ember magasabb rendű az állatnál, ezért mindig az emberi szempont az elsődleges, és mivel az ember mindenevő, természetes, hogy állati eredetű ételeket is fogyaszt. És bár a húsvéssal nincs problémájuk, egyetértenek abban, hogy a nagyüzemi állattartás káros – de elsősorban nem az állatok halála, hanem a kapitalista logika miatt. Az ökofasizták azt állítják, a profitszerzés nem lehet fontosabb az egészségnél, az ipari termelésű hús minősége viszont csapnivaló, ráadásul rengeteg felesleges szenvedést okoznak az állatoknak. Rajtuk kívül egyre többen vannak a vegetáriánus ökofasizták is, akik főleg Hitler étkezési szokásaira hivatkozva érvelnek. Emellett megjelent az „árja etikus veganizmus” idealizált víziója, ami állításuk szerint a kaukázusi ember „faji” tisztaságának és örökségének része. Ők úgy vélik, az árja embereknek etikai okokból kell vegánnak lenniük, nem pedig az egészségük vagy a hiúságuk miatt. Igyekeznek elúzni a vegánsággal kapcsolatos negatív sztereotípiákat, és azzal érvelnek, hogy az igazi vegán archetípus egyértelműen a nemes árja harcos, mivel őseik gabona- és zöldségévő földművesek voltak, szemben a pásztorkodó és húsevő zsidó népekkel.

A **terrorizmus** az ökofasizmus részét képezi, bár nem minden esetben, mivel legtöbbjük csak passzívan támogatja, de nem gyakorolja azt. Mindazonáltal az a tény, hogy a „figyelemfelhívó terrorcselekmények” szimpátiát váltanak ki belőlük; azt mutatja, hogy a leglényegesebb különbség az ökofasizták és az összes többi ökológista között épp a nyílt erőszakhoz való hozzáállás.

X 364574

ONLINE BIBLIOGRÁFIA

Könyvünk bibliográfiáját kísérleti célból weboldalunkra töltöttük fel, amit a lenti QR-kód beolvasásával vagy az alatta található link beírásával lehet elérni. Ezzel az újító gesztussal igyekszünk csökkenteni a felhasználandó papírmennyiséget, amit környezetvédelmi, felhasználói és szerkesztői szempontból egyaránt praktikusnak ítéltünk meg.

ideologiaktarhaza.hu/ek2022/bibliografia

OLDALAINK

WEBÁRUHÁZ

Webáruházunkban további könyveinket és egyéb termékeinket (pl. festmények, társasjáték stb.) vásárolhatjátok meg.

YOUTUBE

Csatornánkon ideológiákról, jelképekről, valamint történelmi, társadalmi és politikai témákról nézhetek videókat.

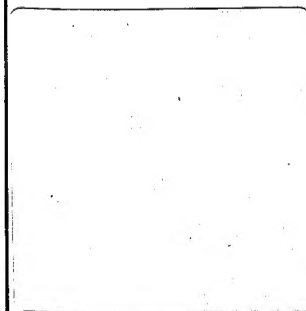

HONLAP

Honlapunkon bővebben olvashattok rólunk és munkásságunkról, valamint jövőbeni terveinkről.

TÁMOGATÁS

Támogatási felületünkön rendszeres adományozásért cserébe biztosítunk exkluzív ajánlatokat, kuponokat stb.

ISBN 978-615-82468-4-2

9

786158

246842

9750 Ft